Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României MALIŢA, MIRCEA
Secolul meu scurt / Mircea Malita.
— Bucureşti: Editura RAO, 2015 ISBN 978 – 606 – 609 – 832 – 8
821.135.1 – 31
Editura RAO
Str. Bârgăului, nr. 9 – 11, sector 1, Bucureşti, România www. raobooks.com www.rao.ro
MIRCEA MALIŢA
Secolul meu scurt

2015
ISBN 978 – 606 – 609 – 832 – 8

Acestor vremuri aspre, cântarea le-o ascult.
Anatol E. Baconsky

Se anunţau vremuri haotice, dar noi aveam certitudinea că le vom răzbi cu bine.
Lucian Blaga

Cuprins

I. POALA MUMII

Mama a spus: „E Puiu”. Şi pui am rămas.

Era într-o duminică dimineaţă de februarie rece când am apărut în lume, în oraşul Oradea, când vizavi de casa noastră băteau clopotele la o biserică de rit catolic. Ce am reconstituit din cursul acestui eveniment cardinal al vieţii mele? Că m-am născut acasă, cu ajutorul unei moaşe, care s-a plâns de greutăţile pe care i le-am produs, obligând-o să recurgă la un cleşte medical şi la eforturi mari. Eram mare, categoria grea. Cap rotund, ca o minge tare. Dar, în fine, eram acolo, cu buricul tăiat şi plângând de mama focului. În privinţa naşterii propriu-zise, mă situam mai aproape de tradiţia ţărănească. Părinţii mei se născuseră şi crescuseră la ţară. Constituiam o noutate în tabloul genealogic. Primul copil al familiei născut la oraş. Dar după obiceiuri străvechi. Nici doctor alături, nici sală de spital bine dotată, nici dulăpioarele cu medicamente şi instrumente.

Reconstitui apoi primele zile şi luni din fotografii şi poveşti. Imaginea predominantă a începuturilor este, fireşte, aceea a mamei. Din ea eram desprins şi, atunci, primul gest era încercarea de a mă asigura că se afla lângă mine. Un poet, voind să enunţe vocaţia lui totală pentru poezie, a spus: „Mă ţin de tine poezie, ca un copil de poala mumii”. O mulţime de pânze albe, brodate de mama. O trăsurică neagră cu acoperiş de ploaie, destul de grea. Stăteam la etaj, într-un bloc şi nu ştiu cum ajungea în jos pe scări. Am avut încăpăţânarea, după ce am crescut, să păstrez memoria unei scene din vremea prunciei. Vedeam o masă, pe care mă rostogoleam gângurind, ca să fiu prins şi cufundat într-o căldare cu apă călduţă, care fusese instalată drept mini-baie pe aceeaşi masă. Această scenă

preistorică, dacă ne gândim şi la simplitatea obiectelor de decor, ar fi putut însă proveni şi din povestiri anterioare care mi s-au fixat în memorie. Un folclorist bihorean[1], povestindu-şi viaţa, afirma că tot ce s-a întâmplat a aflat din spusa părinţilor lui: „Eu, fireşte, n-am de unde şti şi timpul, şi locul naşterii mele, că eram mic când m-am născut".

Mai târziu, când mintea mea a deprins obiceiuri de analiză raţională, cercetam factorii prezenţi în orice moment al vieţii omului. Cine a mai fost în afara părinţilor şi a moaşei la naşterea mea? Au venit sau nu ursitoarele? Pe cele din folclor nu le preţuiam excesiv. Se zice că umblau cu firul lung pe ghem, una îl ţinea, alta îl derula şi a treia îl tăia cu foarfecă după o anumită lungime. Scena aceasta clasică aducea a croitorie. La mine au apărut ca ursitori, care reprezintă factori importanţi în viaţa mea, trei bărbaţi profetici. În primul rând venea Necesarul, urmat de Probabilul şi al treilea era Convenţionalul. Primul arăta aspru şi dictatorial, se exprima cu „trebuie" şi scotea dispoziţiile din legile nestrămutate ale vieţii şi biologiei. Deci, în naşterea mea, Necesarul era prezent. Urma un personaj al întâmplării, vioi, neastâmpărat, cu o figură zâmbitoare şi zăngănind nişte zaruri. În ceea ce mă priveşte, nu jucam şi eu un joc cu probabilităţi minime de a fi născut în acest an, în această localitate şi în această familie, unde voi avea limba română ca limbă maternă? Cel din urmă era personajul Convenţional, îngâmfat, rigid, purtând melon şi cu nasul pe sus. Nu era nici total necesar, nici total probabil, ci menit să respecte statute şi norme şi să introducă interdicţii. Cum m-am născut, mi-a dat nume, adresă şi cetăţenie. Cei trei ursitori aveau limbaje uşor diferite. Primul insista pe DE, al doilea pe POALE şi al treilea pe UN.

Şi apoi a urmat botezul. Primeam un nume convenţional şi într-o solemnitate convenţională eram inclus în rândurile unei religii, creştin-ortodoxă în speţă.

---

1 Ion Pop Reteganul, Povestiri ardeleneşti, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2007 (n.a.)

Din nou apă sfinţită şi cu busuioc, pe fondul unei sacralităţi melodioase.

Cine putea bănui că botezul meu a fost cu cântec? La naştere nu aveam numele de azi. Mă numeam Augustin, fiindcă fratele mare al mamei, unchiul meu, Augustin, era suprema autoritate pentru mama în familie. Tatăl meu era, mai degrabă, deranjat de acest rol, care i s-ar fi cuvenit. Îl accepta totuşi, în relaţiile adulţilor. Cu Guşti nu se contrazicea uşor. Era şi şeful lui ierarhic la prefectura judeţului Bihor. Dar să boteze copilul lui Pavelea cu numele lui propriu era prea mult. Până aici! Şi tatăl meu a năvălit în sală către cei ce redactaseră certificatul şi a adăugat Mircea la Augustin, cu liniuţă. Nici numele Maliţa nu era fără poveste. Cum litera ţ nu exista în Ardeal, curentul latinizant propusese ti pentru ţ. Deci, şi tata, şi eu eram trecuţi în scripte Maliţia, aşa cum Bărnuţ, un erou al istoriei ardelene, se seria Barnutiu. Litigiul fiind lichidat, îmi venea identitatea legalizată ca fiind cetăţeanul Augustin-Mircea Maliţia. Tatăl meu a continuat lupta onomastică, nu mi-a zis decât Mircea, aşa m-a înscris la toate şcolile, înregistrând unde putea victorii antiaugustine.

Aripa morţii

Ignoram aceste hărţuieli şi mă dezvoltam robust, rotund şi bine dispus, într-un climat blând şi zâmbitor. Împlinisem necesarul şi acceptasem convenţionalul, dar nu ştiam că mă păştea un pericol imens. Era un lucru greu de acceptat, ca peste decorul idilic să zboare brusc pasărea cea neagră. Din senin, m-am îmbolnăvit grav. Făcusem, probabil dintr-o zgârietură, un erizipel, maladie fără remediu la acea vreme, când nu erau cunoscute antibioticele. O pată mare roşie apare brusc şi se întinde pe tot corpul. Afectează pieptul, ajunge la inimă şi o opreşte, pur şi simplu. Urgenţă, medici, consulturi. Pata creştea şi când s-a generalizat, medicii au schimbat tonul şi au început să predice curajul cu care trebuie înfruntată soarta. A urmat o noapte de groază pentru părinţii mei. După vreo două zile de degradare continuă a situaţiei, nu

mai puteam scoate niciun sunet. Mama a plâns toată noaptea, aşteptând momentul fatal prevăzut pentru dimineaţă. Tata a îngenuncheat şi s-a rugat aşa până în zori. A trecut moartea pe la noi, dar s-a răzgândit. Dimineaţă miracolul unei schimbări în bine şi apoi retragerea continuă a petei roşii. Tatăl meu a atribuit minunea intervenţiei divinităţii căreia i se adresase. Mai târziu, amintindu-mi numeroasele povestiri pe care le-am auzit despre copilul din cărucior, mi-am zis că a fost o încăpăţânare a ţăranului din mine. Şi, poate, jocul greu previzibil al hazardului care saltă în sus miraculos, improbabilul.

Identitatea

Eram, aşadar, o existenţă confirmată de împrejurări prietenoase sau ostile, un om cu acte în regulă. Aveam identitate proprie, scrisă negru pe alb. Nu ştiam atunci că mă angajam într-o îndeletnicire continuă. Luasem un mosor în mână şi începusem să derulez din el un fir al identităţilor pe care le voi îmbrăţişa. Pe cea de la început scria român şi ortodox, dar era repede urmată de cele geografice. Eram orădean, bihorean şi crişean, după oraşul şi judeţul în care m-am născut şi malul râului care trecea prin ele. Voi fi şi carpatin când voi identifica strămoşii. Voi fi şcolar şi apoi licean. Gojdist la început, după numele faimosului liceu Gojdu. Am vrut să fiu şi violonist, dar am eşuat după cinci ani de încercări. Una dintre cele mai importante descoperiri pe care le-am făcut la vârsta adultă a fost aceea a identităţii pe care ţi-o dă profesiunea principală. Am rafinat această observare când am constatat că există două feluri de identităţi: una care provine din cultură şi o alta care provine din civilizaţie. Am descoperit distincţia între civilizaţie – care este universală, şi deci unică, şi culturi – care sunt specifice şi localizate, şi deci întotdeauna plurale. Ei bine, cultura dă statut şi civilizaţia, roluri. Înclinarea spre filosofie, umanităţi şi literatură îţi poate oferi un statut în măsura în care creezi ceva în ele. Ştiinţele, diplomaţia şi educaţia ţineau, prin caracterul lor universal, de civilizaţie. Poţi avea roluri în

ele în măsura în care reuşeşti să produci ceva. Dacă te faci medic sau inginer, rolurile primite le poţi juca oriunde, din Japonia până în Argentina. Maşinile, telefoanele, centralele, iluminatul se produc şi se folosesc după reguli identice de-a lungul meridianelor. Dar poziţia omului în societate provine din statutele pe care i le dă cultura. Cultura conferă unei naţiuni întregi statut distinct. Este formidabil acest rol al culturilor care menţin întreaga omenire într-o permanentă diversitate. Deci, în realitate, depănăm două fire de culori diferite. Unul se referă la cunoştinţele şi vocaţiile de tip universal şi celălalt ţine de specificitatea limbii şi culturii proprii. De aceea omul are statut la el acasă şi rol în lumea largă.

Identităţile mai stabile şi rolurile mai schimbătoare le-am cunoscut după aceea în întreaga viaţă. Dar am mai constatat un lucru încă de mic. Binele şi răul, frumosul şi urâtul, adevărul şi falsul nu sunt separate, aşa cum le folosim noi, ci apar mereu împreună, ca şi cum nu s-ar putea despărţi. Viziunea aceasta dihotomică face casă bună cu mintea transilvanului în care soarta a fost deopotrivă vitregă şi prielnică, putând-o domina pe una sau pe alta, în lungi perioade de timp, dar neputând să se instaleze permanent niciodată. Identităţile multiple ale regiunii în care m-am născut şi care m-a găzduit au dus şi la o mentalitate şi un comportament care se integrau bine în istoria transilvană. Acest mental avea drept axiome diversitatea imensă a culturilor şi perechile inseparabile ale opuşilor. Rezultatul poate fi enunţat pe scurt. Ceea ce contează este cuminţenia.

Cei şapte înţelepţi

Bunicul (Popa satului). Popa Chirilă din Tilecuş era mic de statură, brunet, cu barbă îngrijită care îmi amintea de portretele voievozilor. Purta, ca ei, cizme. Îl puteai găsi la o biserică sau pe câmp unde supraveghea aratul, însămânţările şi seceratul. Stătea mai puţin în casă şi mai mult în şură, grajduri şi grădini. Purta cizme bune şi pe drumuri, şi pe arături. Vorbea puţin. Câte o zicală, două. Una mi-a rămas în timpul unei mese, când era atent să nu

aibă firimituri în barbă. Spunea: „Iepure în pădure, părinte! Cinci copoi după el, pruncul meu” şi îşi plimba degetele să le prindă.

Era un adevărat preot de sat. Fără studii teologice lungi, doar cu o şcoală gimnazială pentru preoţi la Arad. Ştia să citească texte chirilice, avea o voce frumoasă şi liniştitoare, ţinea predici scurte şi simple. Era însă căpetenia necontestată a satului. Oameni cu carte mai erau doar primarul, cunoscut ca birăul satului, şi învăţătorul, unul singur pentru toate clasele şi materiile. Dar ei nu erau trataţi cu afecţiunea şi respectul cu care era tratat preotul. Termenul popă nu avea nimic peiorativ. Popa nost, ziceau cu dragoste sătenii despre parohul lor, căruia îi mai spuneau şi părinte. Când i se aduce lui Mihai Viteazul capul duşmanului său, Andrei Báthory, voievodul spune: „Sărmanul popăw şi nu se referă nici la episcop, nici la prinţ. Familia Chirilească şi-o iubea mult. Dar respecta strict supremaţia soţiei sale, preoteasa.

Pe mine mă lua bunicul cu el ori la biserică, ori la câmp. Biserica era o minune a arhitecturii tradiţionale. Era toată din lemn pe dinăuntru şi pe dinafară, cu turnul din lemn prelung, ascuţit şi dominant. Fusese construită în 1785, anul execuţiei pe roată a lui Horea şi Cloşca şi al sinuciderii în închisoare a lui Crişan. De aici legenda pe care o auzisem eu. Biserica ar fi fost ridicată de oamenii lui Horea în memoria lui, după moartea care zguduise tot Ardealul. Dar iată că bunicul îmi citeşte o inscripţie în chirilică, pe care scrie: „Această biserică cu hramul «Mihail şi Gavril» s-a făcut din cheltuiala răposatului român Filimon Gligor, ctitor. Cum s-au petrecut lucrurile? Acest Filimon Gligor era un subofiţer habsburgic, care fusese repartizat pe frontiera transilvană. Având neînţelegeri cu stăpânirea, fuge şi găseşte refugiu la tilecuşeni. Aceştia îi dau adăpost şi hrană într-o biserică veche şi pustie, unde nu l-ar fi căutat nimeni. Izbucnind răscoala lui Horea, Gligor i se alătură şi pleacă, lăsând tilecuşenilor drept recunoştinţă o sumă mare de bani (se pare că o sută de florini) pentru a-şi ridica o biserică. Deci,

legătura între biserica din lemn şi Horea există, dar în termeni diferiţi. Izbucnirea răscoalei, plecarea lui Gligor şi construcţia sunt legate şi se petrec în acelaşi an. Reţin această versiune, mai ales că o altă inscripţie face elogiul constructorilor locali în frunte cu preotul, birăul şi cu „meşteri mari”. Dacă n-ar fi decât această biserică istorică, ar fi de ajuns ca măiestria ei artistică să pună Tilecuşul pe harta culturii româneşti. Îmi plăcea mult să intru în ea şi să gust unicul ei spaţiu, calm şi cald, cu puţinele sale podoabe, cu icoanele afumate de lumânări şi vreme, cu aurul puţin strălucitor al iconostasului şi cu grinzile ei puternice din stejar.

Aveam vreo zece ani când unchiul Guşti, aflat în plină înflorire a autorităţii lui pe plan judeţean, hotărăşte să facă un gest de sprijin pentru satul său, construind o biserică mare şi impozantă. Micuţa bijuterie din lemn începuse, într-adevăr, să aibă neplăcerile bătrâneţii. Apa de pe şindrila găurită se scurgea pe pereţi, deteriorând zestrea modestă a icoanelor. Cu toate acestea, când l-am văzut pe constructorul-pictor cu nume austriac şi am observat dimensiunea sfidătoare a noii construcţii proiectate, mi s-a părut că se comitea un sacrilegiu, punând alături de comoara tradiţiei un stil orăşenesc cu toate pretenţiile absurde ale modernităţii.

Treptat însă, am văzut că m-am înşelat. Noua biserică era cu cinci turnuri, bolta mare şi patru străjeri la colţuri, în stil bizantin deci. „E o mică Sfânta Sofia”, a zis cineva la inaugurare. Bogăţie de culori în interior: naşterea, botezul, răstignirea, înălţarea la cer, în format mare şi ambiţios. Elemente de stil roman nu lipseau. Iar o expresie orientală şi românească era prezentă. Şi iat-o pe această mini-catedrală mărind prestigiul Tilecuşului.

Episcopul Oradei era un sibian cult şi ambiţios, prieten cu Guşti. A ţinut şi el să fie la curent cu ridicarea noii biserici şi şi-a anunţat vizita care l-a intimidat pe bunicul meu în cel mai mare grad. „Auzi, preasfinţitul în persoană!” în întreaga istorie a Tilecuşului nu s-a înregistrat o asemenea faţă „sus-pusă”. Guşti l-a sfătuit pe

tatăl lui să rostească un scurt cuvânt de bun venit la sosirea episcopului. Şi-a notat câteva cuvinte pe o hârtie. A venit şi momentul în care, stând în colţul de peste drum de biserică, bunicul urma să-l întâmpine pe episcop. A încercat să înveţe pe de rost textul. Îmi dăduse mie hârtia şi făceam repetiţiile împreună, eu verificând în ce măsură îşi însuşise formula de întâmpinare. Timpul trecea şi anxietatea popii Chirilă creştea. În fine, iată frumoasa limuzină a episcopiei. Înaltul oaspete coboară, bătrânul se apropie şi începe: „Preasfinţite”. Şi apoi se opreşte. Blocarea momentană a fost un şoc pentru mine şi nu ştiam dacă trebuia să-i suflu sau nu în continuare, dar episcopul a înţeles cât de stingherit era bătrânelul paroh din faţa lui şi a zâmbit îmbrăţişându-l. Bunicului i-a revenit glasul în conversaţia cu episcopul care se interesa îndeaproape de vechea şi de noua biserică şi de lucrările în curs. Urmăream de la distanţă şi vizita. Bineînţeles că n-am suflat o vorbă despre eşecul retoric al bunicului. Simpatia mea faţă de el crescuse în această împrejurare, care explica lumea simplă, nesofisticată şi netulburată de formalism în care trăia ca stil propriu de viaţă.

Tilecuşul era considerat un sat sărac şi periferic. Era însă nedrept să se ignore momentele lui de glorie. Într-o zi, îl întreb pe bunicul dacă numele meu se înrudeşte cu meliţa, un instrument din lemn destul de banal, cu care se toacă, de obicei, cânepa. Bunicul zâmbeşte şi spune: „Haide să-ţi arăt una”. Eram pe drumul spre cimitir, cu câteva case mai sărăcăcioase la ieşire din sat. Bunicul dă bineţe peste gard şi întreabă: „Aveţi o meliţă?” „Sigur că avem”, răspunde o femeie. Şi de pe pridvor arată meliţa: un şanţ din lemn cu o tocătoare de mână prinsă la un capăt. „Ce faceţi cu ea?” „Ca tot omul: meliţăm cânepă şi în”. „Vezi, aici şi cei mai săraci au meliţă. Au apoi fuior de tors”. Încerc şi eu şi merge. Am aflat ulterior că satul cu meliţe era altă dată faimos în ţesături de in şi cânepă: sumane, îi lipidee (adică cearşafuri), feţe de masă, iţari şi nădragi (adică pantaloni), tot ce poate da în materie de textile o gospodărie ţărănească pentru folos propriu sau

pentru a fi dus la târg. Dar asta se petrecea de mult, pe la 1500, şi aşa a ţinut vreo două secole. Obiceiurile s-au schimbat însă rapid şi sigur. La Tileagd, târgul de peste Criş, a apărut îmbrăcămintea „domnească". Astăzi, satul industrial este doar o amintire, iar oamenii din sat lucrează, de la 1900 încoace, aproape toţi la fabrica de lemn din imediata lor vecinătate. Mai aveam să scotocesc nişte date istorice, poate e vechi şi important micul sat. Menţiune în acte oficiale, 1552, citat în cronici, 1308, o piesă din lemn din industria de ţesut numită socală, mişcată de o roată, are pe ea anul 1498. Pe timpul lui Horea, avea 81 de case şi 400 de locuitori. Dar să mergem la Menumorut, principele valah al regiunii, cu capitala la Biharea (atestată la 1075) lângă Oradea, vechiul Varadium al romanilor. Sub el se dezvoltă aşezări pe Criş în sus. Asta face probabilă o aşezare la Tileagd. Poate se numea Tilecuş, sat de români. Totul se schimbă când vin secuii în regiune mai târziu, ungurii care apar în secolul al XII-lea. Localitatea o vor numi Tileagd pe la 1300. Românii fug şi se pierd în pădurea din sud. Acolo duc ei Tilecuşul care stătuse odată mândru pe Criş, în voievodatul lui Menumorut. Versiunea la care ajunsesem îmi dădea rădăcinile pe care le căutam şi clipa de glorie pe care o doream pentru strămoşi.

Bunica. Lucreţia cobora şi ea ca nume din legende romane. Era fata popii de Săcădat, aşa că era aproape în firea lucrurilor să se mărite la o vârstă fragedă cu popa de Tilecuş, bunicul meu. Se distingea de toţi ai familiei printr-un caracter ce respira siguranţă, autoritate, cu gusturi şi predilecţii ferme şi durabile. N-am auzit-o ridicând vocea, nici vorbind prea mult. Îi asculta pe toţi, îi cântărea şi îi judeca, separându-i, clasificându-i şi acordându-le diferite grade de interes sau respingere netă. Nimeni nu ieşea din vorba ei. Conducea cu multă dexteritate întreaga gospodărie. Îndruma şi participa la gătitul pe care îl făcea slujnica, aşa cum se numeau fără răutate Florica, Maria, Anuţa sau altele. Slujnicul sau sluga, cum i se spunea bărbatului ce domnea în curte şi grajduri, era tratat

omeneşte. În loc de afecţiune, bunica îşi trata personalul în spiritul rânduielii ce trebuia să domnească peste tot. Mai degrabă era suspicioasă faţă de străinii pe care îi plasa în categoria leneşi, necinstiţi sau fanfaroni. Eram pentru ea „pruncul fetii meleu şi ocupam un loc bun în ierarhia celor acceptaţi. Mă ţineam uneori după ea din dorinţa de a afla ce făcea tot timpul şi ce spunea uneori. Lumea era pentru ea cei patru prunci ai ei. Am simţit că pentru cel mai mic, Lelu, avea o afecţiune specială. Nici nu era greu cu cel mai vesel, simpatic şi prietenos din colecţia Chirileştilor.

Veneam deseori la sfârşitul săptămânii de la Oradea şi petreceam duminica împreună cu bunicii. Pe măsură ce creşteam, eram lăsat mai multe zile în şir sau o vacanţă întreagă. Bunica veghea la îndepărtarea primejdiilor care mă păşteau: să nu mă muşte câinii, să nu fiu lovit de cai, să nu mă împungă bivoliţa, să nu cad din căpiţa de fân, dar mă lăsa să evoluez în spaţiile largi ale celor două curţi şi ale grădinii. Mă ţineam de slugi şi le ascultam povestirile când aveau un răgaz sau chiar în timpul activităţii lor. Înţelegeam că preţuiau mâncarea preotesei, dar gândul lor era la lipsurile de acasă, care apăreau în toată goliciunea lor. Aici mâncau carne, care acasă la ei ea era un lux. Aici era zahăr, la ei nu. Pâinea era aici disponibilă în roţi mari, acasă numai în câteva felii. Era ceva nedrept în această situaţie dură, mai ales într-un sat sărac. Pământul era mai puţin rodnic decât cel de pe Crişuri. La noi în curte fântâna avea cam opt metri adâncime şi apa se scotea cu căldarea. Vedeam cum erau coborâte la „frigider”, cu sfoara, alimentele ce trebuiau păstrate la rece.

Tilecuşul apăruse demult pe hartă. Era prima staţie de popas a drumului ce lega Tileagdul – târgul unguresc cu piaţă bogată, comerţ intens şi fabrică de cherestea, de localităţile de pe dealurile sudice, ocupate de ţăranii români. Pentru tilecuşeni, era nimica toată să ajungi în Tileagd, care avea şi gară. Cu trenul erai în mai puţin de o oră la Oradea. Dar poziţia geografică şi uşurinţa comunicării nu suplineau lipsa apei şi sărăcia solului. Poate că vitele să fi ocupat în statistici un loc mai bun.

Când ieşea cireada vacilor din sat la păscut şi trecea pe lângă casa bunicilor, puteam număra sute de capete. Mergeau la întinsa păşune comunală, care începea îndată după cimitir.

Bunica vedea lumea cu simţul realităţii, şi nu al iluziilor. Avea familie mare, dar recoltele erau moderate, deşi bunicul avea grâul şi porumbul de pe proprietăţile proprii, la care se adăugau câteva ce aparţineau bisericii. Era întrecut la suprafaţa de lucru şi recolte de câteva familii prospere. Elita satului avea copii mulţi şi îi trimitea la Universitatea din Cluj-Napoca sau la Politehnica din Timişoara. Deci, automobilele care soseau în sat nu luau toate direcţia familiei Chirilă. Între vârfurile satului exista mai multă competiţie decât conlucrare. În ceea ce mă priveşte, spărgeam răceala maturilor şi mă împrieteneam cu copiii din tot satul, fără să neglijez zona prosperă şi, mai ales, fetele lor plăcute. Nu excelam când ele mă invitau la mici serbări cu dansuri şi patefoane, dar viziunea mea despre lume şi societate se lărgea, fără îndoială. Într-o împrejurare, bunica m-a surprins. Invitasem la o gustare sumară la noi acasă o tânără de aceeaşi vârstă cu mine. Bunica a făcut din senin nişte remarci aspre la adresa mea, defăimându-mă, cum nu o mai făcuse vreodată. Am fost întristat şi surprins. Pe urmă, m-am gândit că, prin denigrarea mea, voia să descurajeze această relaţie, convingând-o pe fată să se îndepărteze, pentru că pe ea nu o agrea, nu pe mine. Această mişcare tactică nu a descurajat admiraţia cu care o priveam pe bunica.

Ne aflam în bucătărie şi bunica pregătea pe o tavă de lemn tăieţeii pentru supă. Cu sucitorul subţia pasta şi cu cuţitul o tăia mărunt. Acompania operaţia cadenţată cu un cântec sotto voce, ale cărui versuri, mai ales unul, mi s-au întipărit, ca şi melodia, în minte: *„Aste ziduri şi palate / Unde zac mii de păcate / Haideţi să le dărâmăm”*.

Într-o altă zi, acelaşi decor, aceleaşi operaţii culinare. Dar versurile şi melodia erau altele: *„Arme, arme, arme, / Scumpă Românie, / Dă fiilor tăi / Arme ca să învingă /înmarea bătălie/ Vitejii flăcăi / Vitejii flăcăi 1*. Din când în

când, în cursul anilor, retrăiam acele două scene, muzica şi cuvintele lor. Nu o întrebasem de unde le ştia şi ce voiau să spună. Peste două decenii, la biblioteca Academiei, am reuşit să dezleg misterul. Primul cântec era *Marşul revoluţionar* al lui Ioan latină de la 1848. Iată-l: un tânăr pletos de 20 de ani, intonându-l în Piaţa Palatului Voievodal din Bucureşti, urcat pe o masă, urmărit de popor. Textul întreg era: *„Aideţi, fraţi, într-o unire / Ţara noastră e-n pieire / Aste ziduri şi palate / Unde zac mii de păcate /Aideţi a le dărâma. / N-auziţi în piaţă larmă? / Daţi navală-n mâini cu arma / Că soldatul ne ajunge / Baioneta ne împunge / Daţi, de-o vrea şi el să dea. / Fraţilor, să n-aveţi milă / Daţi în cei ce vă fac silă / Vă iau plugul, arătură / Boul chiar din bătătură / Parc-ar fi un drept al lor. / Toba în piaţă să răsune / Toţi românii să se-adune / Ori pe viaţă, ori pe moarte / Dulce-i pentru libertate / Un mormânt a câştiga"*.

Marşul revoluţionar oferă o imagine completă şi mai pătrunzătoare a ceea ce a fost 1848 şi paşoptiştii săi decât toate textele de studii istorice. Miraculos mi se părea faptul că din capitala Valahiei a ajuns la bunica, la Tilecuş. Şi dacă ar fi putut să-i dibuie cuvintele în revistele ardelene româneşti, de unde ştia melodia? Nu putea fi o dovadă mai pertinentă a identităţii culturale a României de cele două părţi ale Carpaţilor şi folosirea ei ca bază a aspiraţiilor politice. Versurile cu arme constituiau o altă surpriză. Era tot un marş compus în 1877 pentru soldaţii ce luptau în Războiul de Independenţă în care cucereau Plevna. Am găsit la Academie şi notele muzicii care autentificau versurile bunicii.

*

Un alt episod care mi-a dezvelit secretele minţii bunicii s-a petrecut în timpul rugăciunii ei cotidiene. Casa avea trei camere. Lângă bucătărie se afla camera cu uz multiplu: masă mare, cu lampă impozantă de petrol, două paturi pentru bunici şi un dulap. Din ea se ieşea pe un balcon deschis şi apoi în grădina mică. La intrarea din curte, un cais uriaş, accesibil prin cocoţare. Din salonul în

care se desfăşura viaţa zilnică se deschidea o cameră de oaspeţi. Aici dormeau membrii familiei aflaţi în vizită şi eu, în vacanţe. A treia cameră era un salon mai elegant, curat, avea şi un pat pentru musafirii excepţionali şi era veşnic închisă. Într-un fotoliu, în completă izolare de zgomot şi viaţă domestică, bunica se aşeza frumos îmbrăcată şi pieptănată şi îşi făcea rugăciunea. Mă strecuram, neobservat, mic şi neînsemnat cum eram, mă piteam după alt fotoliu şi ascultam cel mai ciudat mod de a i te adresa lui Dumnezeu. Era, de fapt, un monolog cursiv, o conversaţie neafectată, în care nu se auzea decât vocea ei: „Doamne, începea ea, tu le ştii pe toate. Aş vrea totuşi să îţi vorbesc despre felul în care merge aici viaţa”. Urma o dare de seamă a recoltei şi ce probleme i se puneau. Cum mergea gospodăria. Care era starea sănătăţii şi dacă era îngrijorată de bolile unuia sau altuia. După buletinul agrar, cel sanitar şi cel gospodăresc, urma cel politic, local, cu certuri şi neînţelegeri în sat. Venea rândul solicitărilor. Domnul era rugat să aibă grijă de fata ei şi de „pruncul fetii mele”, de copiii ei, de copiii lui Guşti şi de noi, care însemna „eu şi popa”. Mai precisă era nevoia de a fi feriţi de „jendari şi unguri”, de oamenii răi, de hoţi şi de nebuni, de „căoaci” (în speţă, un potcovar pe care îl suspecta de ostilitate) şi de „birtaş”, crâşmarul pe care îl detesta. Rugăciunea dura cel puţin o oră.

Urmăream atent locul pe care mi-l rezerva undeva pe la început, dar şi omisiunile unor membri ai familiei veniţi prin alianţă, ca de pildă soţia lui Guşti, nora sa. Vedeam ierarhia problemelor ce o frământau şi categoriile sociopolitice, mai ales cele detestate. Dar, pentru moment, mirarea vârstei mele se oprea la constatarea că bunicul se ruga lui Dumnezeu îmbrăcat în mantie aurie, cu cădelniţă, acompaniat de cantor şi făcând sala să stea în genunchi din când în când. Ce diferenţă faţă de tonul degajat al bunicii şi de conversaţia sa cu divinitatea în graiul obişnuit de zi cu zi, afectuos, dar demn, fără genuflexiuni. Pentru ea, credinţa însemna încredere. Mi s-a deschis o temă, care va reapărea în forme din ce în ce mai filosofice în tot

restul vieţii. După rugăciunea bunicii am făcut legătura cu concepţia credinciosului meu tată. Şi el considera că, fără intermediar şi fără obstacole, avea dreptul şi posibilitatea de a aborda divinitatea. „Am legătură directă, zicea el. Ca la telefonul pe care îl pun în priză (încopcesc) şi contactul se stabileşte". Nu putea fi găsită în familie sau în tot ceea ce vedeam în jur o dedicare mai totală faţă de Hristos şi de apostolii lui. Dimineaţa, citea în prezenţa mea în special scrisorile Sfântului Pavel. Repeta mereu ideea de bază: „Credinţa este iubire". Timpul şi-l împărţea între serviciu şi centrele de ajutor social, de caritate creştină sau de întâlniri ale oştii Domnului, lăsând pe ultimul loc propria familie, spre disperarea mamei mele. Neconvenţionalismul său era suplinit de invadarea totală a minţii. Nu o avusese întotdeauna. Schimbarea s-a produs atunci când, stând într-o tranşee din Primul Război Mondial, în calitate de sublocotenent austriac ce lupta împotriva italienilor în Alpi, un şrapnel a explodat pe bara transversală din beton de deasupra capului său, aruncându-l la pământ. „Domnul m-a salvat", a spus el. Şi a repetat această aserţiune, împreună cu credinţa pe care i-o datorează ca mulţumire.

Ar mai fi diferenţa, iarăşi izbitoare, între acest mod de a concepe divinitatea la unchiul meu, Guşti. El avea o viziune ţinând de sfera bisericii, ca religie instituţionalizată. Cea tradiţională a tatălui său, dar şi cea modernizată de obligaţiile urmaşilor.

Avusesem parte deci în fragedă pruncie de patru variante de prezentare şi de evocare a divinităţii; ele m-au pregătit să înfrunt altele noi şi acestea au urmat în momente în care dispuneam de noi concepte şi teorii filosofice.

Când am vizitat în tinereţe Capela Sixtină la Vatican, privind reprezentarea lui Michelangelo a unui Dumnezeu atotputernic, situat în înălţimea bolţii, creându-l acolo, sus, pe primul om, m-am întrebat ce ar fi zis bunica. Mi-am dat seama că, dacă recurgeam la Lucian Blaga, înţelegeam mai bine de ce imaginea lui Michelangelo ar fi fost mai apropiată minţii unui credincios catolic, în viziunea căruia

omul de jos, după ce a căzut păcătuind, va năzui întotdeauna să se ridice şi să-l caute pe Dumnezeu în cer. Iar credinciosul ortodox, celui care îi vorbeşte un popă de sat, se aşteaptă ca Dumnezeu să coboare în mila lui la el, pentru a-l mântui. De unde şi stilul gotic, cu turnuri înalte şi năzuinţa spre înălţimi a bisericilor catolice, diferit de stilul bizantin, cu bolţi largi, primitoare şi ospitaliere, aşteptând vizita Domnului, al bisericilor ortodoxe. Înţelegeam că noi eram din partea Sfintei Sofia, şi nu a Catedralei de la Chartres.

Pentru bunica, era normal să-l vadă pe Dumnezeu descinzând la ea în casă, unde ea îi va încredinţa gândurile şi durerile.

Mama. Când ieşea pe poartă din curtea casei bătrâneşti, fetiţa cu ghiozdan o lua la dreapta, mergea în sus spre biserică, din nou puţin la dreapta şi ajungea la şcoală. Dacă întâlnea oameni mergând la lucru, le dădea bineţe, adică îi saluta. Iar ei îşi spuneau: „E fata popii”. I se rezervase un nume latinesc, ca la toţi ardelenii: Veturia. S-a născut la cotitură de secole. În anul rotund 1900, avea trei ani. Venea pe lume după fratele ei mai mare, Guşti, într-o familie tradiţională, băieţii erau mai preţuiţi decât fetele. Acestora din urmă trebuia să li se dea zestre. Băieţii aduceau zestre când se însurau.

Trăsăturile care o distingeau pe Veturia erau modestia, vorba puţină, seriozitatea şi simţul copleşitor al familiei sale. Chirileştii, cu numele slav Chirilă, erau numeroşi în Tilecuş, satul ei, şi în vecinătatea apropiată, Borşea. Din legendele locului, am reţinut că erau iuţi la cuţit când un petic de pământ intra în litigiu. În sat, după tată, Veturia avea vreo treizeci de verişori. Mulţi şi cu relaţii vagi. Esenţial rămânea sâmburele tare al familiei de bază, unde vor mai apărea curând doi feciori, fraţii mai mici ai Veturiei, Sive, de la Iosif, şi Lelu, de la Aurel.

Alte trăsături erau conştiinciozitatea şi respectul detaliului. Era perseverentă. Dar mai presus de toate stătea talentul său artistic, mâinile inteligente, diligente, harnice. Cum să nu mă întreb de unde venea mintea bine

dotată a mamei mele şi în ce mediu avea să îi fie călăuză!

Începutul traseului şcolar e lesne de reconstituit. A urmat departe de casă un gimnaziu cu predare în limba maghiară. Au rămas poze. Ţinuta era decentă şi frumoasă, uniforma era agreabilă şi şcoala, destul de pretenţioasă. Zâmbeşte în pozele care au rămas de atunci. I se spunea cu răsfăţ Vetuş. Se descurca bine în limba de predare. „Păcat că e româncă”, ziceau profesorii şi încercau să-i maghiarizeze numele: Chirilă devenise Kirilla, Veturia era Viktoria. Şi aşa figura pe certificatul de absolvire.

Maghiarizare? Dar niciodată conştiinţa naţională a românilor nu fusese mai trează şi mai activă.

Veturia citea cu sete această literatură care în casă trecea dintr-o mână în alta. Ea se străduise să înveţe limba maghiară, ascultând de acel nescris principiu al comportamentului românesc, aplicabil la toate fenomenele culturii: „Adaptează-te la mediul străin, dar nu-l adopta”. Chiar atunci când o parte a transilvănenilor a îmbrăţişat catolicismul în materie de religie, l-a adoptat parţial şi a găsit numeroase puncte de adaptare. Cum să nu înveţi bine limba maghiară când deputaţii tăi la Budapesta trebuiau să ţină cuvântări convingătoare în apărarea drepturilor românilor?

Când s-a întors acasă la terminarea gimnaziului, mama era o adolescentă frumoasă şi cultivată. „Bună de măritat”, zicea bunica. A început să ţese variante şi scenarii şi le-a tot derulat ani în şir. „Unde să găseşti un soţ ca lumea?” Lista bunicii începea cu preoţii tineri din regiunea Crişurilor. Apoi s-a extins la tinerii cultivaţi mai de departe. A venit în vizită şi unul care apoi a făcut carieră frumoasă în lingvistică, elaborând lucrări apreciate de Academia Română. Dar era mic de stat A devenit un membru al Academiei. Aşa l-am cunoscut peste decenii. Dar Veturia era timidă şi greu de convins. Războiul cel mare, începând când ea avea 17 ani, a îngreunat programul ce figura în calendarul bunicii. Adaptându-se situaţiei, în faţa ameninţării de a fi luaţi în urmată, cei trei fii se înscriu toţi la teologie, rezervându-şi adevăratele

opţiuni profesionale pentru vremuri mai bune. Cum s-a terminat războiul au intrat în administraţie, medicină şi inginerie. Sfârşitul războiului a găsit-o pe Veturia nemăritată la 24 de ani.

În copilăria mea am început să o compar pe mama cu fraţii săi. Întotdeauna ajungeam la concluzia că era mai dotată decât ei. Era mai talentată, mai dibace, mai controlată, mai amabilă, vorbea mai puţin. „I s-a făcut o nedreptate, îmi spuneam eu. Băieţii au făcut studii, ea a fost ţinută acasă. Să fi lipsit mijloacele financiare şi pentru ea? Efortul de a îi întreţine pe cei trei epuiza mijloacele bunicilor de a o ajuta şi pe ea? Sau erau dominaţi de prejudecăţi care dădeau întâietate bărbaţilor?” Ştiam că merita mai mult şi în imaginaţia mea o vedeam chimistă celebră ca Marie Curie.

Sub diferite forme, am tot rumegat aceste gânduri la diferite vârste şi în diferite situaţii. Psihologia m-a interesat întotdeauna, pentru că voiam să ştiu cum funcţiona mintea. Şi am reformulat drama Veturiei în termeni mai clari.

Există în mintea noastră o balanţă care îşi caută echilibrul între ceea ce constituie *potenţialul* şi ceea ce este *realizarea*. Adică, între ce vrei să faci şi ce poţi să faci. Când se strică echilibrul în favoarea unui potenţial care nu se realizează sau a unei realizări pierdute din carenţa potenţialului, se declanşează o criză. Dacă ea nu e corectată şi se fixează, se deteriorează treptat până la invadarea definitivă a minţii respective. În momentul în care au ţinut-o departe de studii, potenţialul remarcabil al Veturiei a rămas fără posibilitate de realizare. A încercat în momente izolate şi trecătoare să îi găsească o aplicaţie în câte un subiect minor. Dar nerealizarea personalităţii sale a măcinat-o şi, în final, a distrus-o.

Ţin minte aceste împrejurări trecătoare. Prima ocazie care i-a mobilizat talentele a fost casa. Şi-a văzut un vis împlinit. Avea casa ei. O cumpărase, după ce s-a căsătorit cu tata, cu ajutorul nelipsit al fratelui mai mare, Guşti. Pe datorie. Dar era frumoasă, avea două apartamente, curte

cu boschete verzi chiar şi iarna (le ziceam bucsuşi), camere mari. Şi-a pus sobe frumoase de teracotă. A făcut la maşina ei de cusut perdele, a mobilat şi a decorat neîntrerupt casa ei. A doua pasiune a fost gătitul. Rudele şi prietenele i-au semnalat că se deschidea un curs de bucătărie modernă în Oradea. Mama s-a înscris. A revenit îmbujorată, fericită, aplicând reţetele învăţate. Să fi durat câteva săptămâni. La terminarea lor, Veturia îşi găsise o împlinire. Ştia să facă cele mai bune prăjituri posibile. Îi mersese faima. Rudele înmulţeau vizitele, ca să fie tratate cu prăjiturile ei.

Guşti, în drum spre casă de la birou, se oprea la noi. Avea la început o trăsură la dispoziţie şi mai târziu un automobil. Popasul presupunea şi o gustare de bunătăţi consumate după o recitare a obligaţiilor unui regim alimentar. Mama era fericită.

În fine, a preluat toate obligaţiile mele la grădiniţa de copii, la şcoala primară şi chiar la începutul liceului. Tot ce era desen era opera ei. Temele literare ea le rezolva parţial, iar ortografia mi-o corecta tot timpul. Aş putea zice că a fost deceniul consacrat aproape exclusiv lui Puiu, cu o misiune de înger păzitor. Cele trei împrejurări în care un potenţial mare se consuma în teme minore nu au întrerupt distanţa între talentele ei şi ceea ce ar fi putut să facă.

După ce am plecat de acasă, s-a cufundat în activităţi domestice repetitive şi banale. Îmi trimitea mereu scrisori însoţite de pachete alimentare, când mă aflam la Bucureşti sau Făgăraş. S-a ivit şi o perioadă de trei ani când mamă, tată şi fiu s-au reunit la Beiuş între 1942 – 1944. Acolo urmam liceul. Trăiam în refugiu, în două camere închiriate, o bucătărie şi o baie. Apa o pompam, tata şi cu mine, la o instalaţie manuală din bucătărie. Împărţeam cu el datoria de a aduce lemne pentru sobe. Dar fiindcă era lipsă de lemne, încălzeam doar o cameră şi lăsam uşa deschisă. Seara puneam la geamuri panouri negre de camuflaj. Ascultam pe rând, la venirea nopţii, emisiunile Londrei la vecinul de pe coridor. Supravieţuiam. Mama urmărea cu satisfacţie rezultatele mele şcolare şi trăia intens

momentele în care culegeam premii ale liceului şi atunci când poştaşul aducea lunar revistele de matematici în care numele meu era menţionat cu probleme soluţionate. Se preocupa să apar curat şi bine îmbrăcat în costumul unui unchi transformat pe dimensiunile mele la croitorul din colţ.

Încă din anul sosirii mele la Beiuş, unde se instalaseră părinţii, pentru că prefectura judeţului, la care lucra tata, funcţiona acolo, războiul luase o turnură favorabilă Alianţei. Armata Roşie a întors pagina la Stalingrad şi a început marşul care nu s-a oprit până la Berlin. Dar, după 23 august 1944, când voiam să serbăm pacea, aceasta a ocolit Beiuşul. Trupele germane l-au ocupat, ca să-şi asigure retragerea pe arterele de la nord. Şi iată că şederea mea, relativ tihnită şi ferită într-o periferie pierdută de judeţ, se termină printr-o încercare de groază la care a fost supusă familia mea. Eu, mama, tata şi bunica, a cărei vârstă depăşea şaptezeci de ani, ne-am refugiat în munţi, am dormit în pădure, apoi am plecat din nou şi am ajuns la o gară. Folosiserăm toate mijloacele de transport pe lângă picioarele proprii: bicicletă (eu), căruţe, automobile şi camioane. La Brad m-am despărţit din nou de ei. Am luat trenul singur spre Bucureşti, nu fără noi peripeţii, cum a fost aceea a mitralierii trenului de un avion german. Am ajuns tot în familie, întrucât unchiul Guşti m-a luat la el. Nu se ştia dacă liceul din Beiuş va mai funcţiona sau nu în timpul acestor evenimente de final belic. Părinţii s-au întors acasă, odată cu prefectura care se reinstala la Oradea. Începeam un nou capitol al vieţii mele în tumultuoasa capitală a ţării, unde am urmat ultima clasă de liceu.

Tata. Tatăl meu, Pavelea cum i se spunea în familie, era un mare povestitor. Şi subiectul preferat când mă avea alături era copilăria lui pe plaiurile Săcădatului. Aer, verdeaţă, libertate. Cu o ceată de copii, se urca în pomii oamenilor. Fugeau apoi urmăriţi de biciul proprietarului, se scăldau în Crişul Repede. Treaba la care era pus de o soră mai mare de care se temea era să pască gâştele. Şi

îndeletnicirea aceasta avea partea ei aventuroasă: când adormea, se mai rătăcea câte-o gâscă. Îi cita pe înaintaşii lui. Tatăl său, Mihai, a decedat când el era mic. Pe bunic îl chema Vasile, iar pe străbunic, Gliga, zis şi Mughi. În felul în care ardelenii îşi rosteau numele împreună cu al celor din care se trăgeau, tata îmi spunea că eu eram Mircea Pavelii Mihaiului, al lui Vasile şi al lui Gliga Mughi. Mi se părea ciudat că eu eram un urmaş al lui Gliga Mughi. Tata avea un frate, tot Vasile. Acesta, mai mare în vârstă, era neliniştit că pământul puţin trebuia împărţit cu fratele lui. I-a venit ideea să-l convingă să plece la o şcoală la oraş. „Am să-l ţin eu acolo, îşi zicea el. Mai duc gazdei fasole, cartofi şi câte o găină şi o să se descurce el cu învăţarea, şi o să-i treacă dorul de sat”. Pavelea a acceptat aventura sa în necunoscut şi s-a instalat într-o cameră cu mai mulţi copii, printre care au apărut şi doi fraţi Chirileşti din satul vecin, Guşti şi Sive. Pe micul săcădătan îl aştepta o luptă grea pentru care nu era înarmat cu vreun talent sau ureche muzicală. Învăţa cu greu limba maghiară. Citea cu voce tare, recita poezii, se agăţa de un cântec. Muncă multă, încăpăţânare, dar rezultate slabe. Mi-a povestit următoarea întâmplare. L-a scos profesorul în faţa clasei să recite un poem al lui Petőfi, poetul naţional maghiar. Apăreau în poezie doi cai de culori diferite. Tatăl meu începe, gesticulează, se bate şi peste genunchi şi spre sfârşit vede uimit că întreaga clasă izbucnise în râs împreună cu profesorul. Nu înţelegea ce s-a întâmplat. Când a ajuns în bancă, a aflat cu lacrimi în ochi că la versul cailor de culori diferite bătuse cu mâna peticele de două culori de pe genunchii pantalonilor săi. Retrăiam, când ascultam povestea, toată tristeţea unui copil în petice care se trudea cu faimoşii cai ai poetului. Viaţa mergea înainte, Vasile aducea alimentele, Pavelea trecea pe ultimele locuri dintr-o clasă în alta, copiii îşi găseau motive să fie şi veseli. Desprind o glumă care suna aşa. Nemulţumiţi că nu li se face foc şi că e frig în camera lor, copiii găsesc o cale să-i trimită gazdei un ultimatum. Se adună şi cu voce tare, ca să audă ea, vorbesc în latineşte

despre complotul lor: „Şi gazdina nostra non facit focum, ardemus totum, gardum et coteţum”. Se pare că gazda s-a speriat şi a venit cu butucii.

Următoarea fază pentru Pavelea a fost aceea a liceului Samuil Vulcan din Beiuş, unul dintre puţinele licee care predau în limba română, drept câştigat prin faptul că aparţinea episcopiei greco-catolice din oraş. Amintirile despre această perioadă se împuţinau în raport cu etapa orădeană. Mă uit la poze şi văd un tânăr bine făcut, în ţinuta solemnă a absolvenţilor liceului. E sigur că următorul pas a diminuat importanţa evenimentelor liceale. Era războiul cel mare.

Pavelea este recrutat în grabă, trimis la o şcoală rapidă de ofiţeri şi apoi pleacă pe front ca sublocotenent. De acum înainte, poveştile tatălui meu devin palpitante, vaste, detaliate. Ca pentru toţi transilvănenii, deschideau o dilemă grea. Erau chemaţi să lupte pentru Imperiul Austriac în timp ce România se afla de partea cealaltă a Triplei Antante. Liviu Rebreanu, în romanul *Pădurea spânzuraţilor*, a prins tragedia sfâşietoare a situaţiei. Pavelea e trimis pe frontul italian. Îmi mărturisea că visul lui era să ajungă prizonierul italienilor şi apoi să vadă Roma, vechea mamă a românilor. Luptau în Alpii Tirolezi. „De câte ori ajungeam faţă în faţă cu soldaţi italieni, îmi povestea tata, credeam că a sosit clipa cea mare. Dar ei ridicau mâinile înaintea mea şi eram obligat să îi iau eu prizonieri pe ei”.

Capitolul războiului a constituit principala sursă a poveştilor care mă impresionau adânc. Era ca şi cum tatăl meu simţea că nu puteai să înţelegi veacul pe care îl trăiam dacă nu ştiam ce a fost acest război. Cu el de mână, am simţit că trăiam şi eu. Nici dacă mi-ar fi descris infernul şi mi l-ar fi declamat pe Dante, n-aş fi avut imaginea tranşeelor pline cu noroi şi apă, frigul şi păduchii, exploziile obuzelor, mitralierele şi, uneori, lupta corp la corp cu baionetele scoase, foamea, setea şi febra, soldaţi transformaţi în păpuşi murdare, bâjbâind în uniforme rupte, traşi la faţă ca nişte stafii şi asta zi de zi,

noapte de noapte.

Tata îşi amintea şi evoca şi momentele mai omeneşti, dar nelipsite de fiorul istoric. Înainte de a merge pe front erau strânşi în nişte cazărmi cu săli de instruire şi popote pentru ofiţeri. Instrucţia insista asupra jertfirii pentru Imperiu, datoria supremă a unei armate împărăteşti şi regale. K-K îi ziceau românii după numele oficial „kaiserliche und konigliche”. Ardelenii erau nemulţumiţi că soldaţii maghiari stăteau în front sub steagul unguresc, probabil, alături de cel imperial. „Noi, românii, nu mergem la moarte ca şi ei? De ce să nu avem dreptul la steagul nostru?” Şi convinşi de dreptatea cauzei, nu cerut acest lucru de la ofiţerii superiori austrieci. Demersul a fost respins fără multă ezitare. „Nu ne dăm bătuţi”, au zis tinerii ofiţeri români şi au pus la cale un boicot simplu şi eficient. Când începea masa în sala ofiţerilor, se ridicau în picioare şi intonau imnul imperial, obligând întreaga asistenţă să facă la fel. Nimeni nu îndrăznea să întrerupă o acţiune solemnă şi chiar sacră. Repetau imnul până când rezistenţa participanţilor se epuiza total. Şi alte minorităţi, printre care ofiţeri evrei, se alăturaseră complotului. Data plecării pe front se apropia. Să declanşeze măsuri disciplinare erau ultimele lucruri pe care şi le doreau generalii. Şi, astfel, au sfârşit prin a permite românilor să moară sub steag propriu. În grabă şi l-au confecţionat şi l-au scos în faţă la primul careu. Ca şef de pluton, tatăl meu l-a păstrat la el. Nu s-a mai despărţit de steag. L-a adus acasă, mi l-a arătat şi mie, puţin cam şters şi zdrenţuit, dar cu cele trei culori vizibile. L-a ţinut într-un geamantan, care a ajuns în pod şi apoi s-a rătăcit. Cum de nu l-am luat la mine? L-aş fi dat apoi la muzeul liceului sau al oraşului cu un text de evocare istorică. Mai târziu nu mi-am iertat că am pierdut din zbor o şansă care trecea pe lângă mine.

Într-o zi mizerabilă de front, s-a petrecut un eveniment miraculos pentru tata. Începuse bombardamentul şi n-a mai avut timp să se ascundă. Stătea în tranşee, asurzit de zgomotul exploziilor, sub o bară din beton care lega marginile tranşeei. Un şrapnel

şuieră ascuţit şi căzu drept pe bară deasupra locului unde se afla capul lui Pavelea. Puterea exploziei îl trânti pe tata în noroi. Zăcuse acolo în nesimţire, apoi se ridică şi se pipăi peste tot. Era nevătămat. „O minune”, şi-a spus el. Nu e hazard, nu e întâmplare, e destinul în care şi-a spus cuvântul divinitatea. „Domnul m-a salvat”, a spus el atunci, iar propoziţia o va repeta în tot restul vieţii.

Revin puţin la experienţe ulterioare din care mi-am dat seama că cele spuse de tatăl meu nu erau îngroşate de adăugiri şi exagerări romantice. Prin anii 1975 – 1976 eram la o adunare a Clubului de la Roma, ţinută în Austria, în localitatea alpină Alpbach. De la Strasbourg, un drum te ducea sus în munţi la această staţiune pe care, fiind iarnă, am găsit-o sub zăpadă. Am ajuns acolo înaintea celorlalţi delegaţi care trebuiau să sosească mai târziu în aceeaşi seară pentru şedinţa de a doua zi. Am ieşit puţin la aer pe străzile pustii şi înzăpezite, am văzut o luminiţă undeva şi parcă se auzea şi muzică. Am tras cu urechea; era o cârciumă. Am intrat ca să iau o băutură întăritoare şi m-am aşezat la masă. Câţiva locuitori, ţărani de munte, stăteau la mesele din jurul meu. Văzându-mă singur şi cu o ţuică de-a lor în faţă, s-au apropiat şi m-au întrebat de unde sunt când le-am spus România, Transilvania, parcă s-au simţit mai apropiaţi de mine, continuând să mă întrebe foarte curioşi cât stau şi de ce am venit în Alpbach. Le-am zis despre reuniune şi despre faptul că ea va fi foarte scurtă. Printre altele, am menţionat şi că tatăl meu a luptat în Primul Război Mondial pe undeva prin apropiere de locul în care ne aflam. A fost destul să spun „Isonzo”[2] şi interlocutorii mei au rămas uluiţi, mai ales de faptul că tatăl meu a scăpat cu viaţă dintr-unul dintre cele mai mari măceluri ale războiului.

Aflând acestea, au venit şi alţii la masa noastră. Am fost tratat nu ca un erou, ci precum copilul unui erou, fiindcă ei îi considerau eroi pe toţi cei care au murit acolo şi asta se răsfrângea şi asupra celor care au scăpat şi a urmaşilor lor. Episodul a fost o verificare extraordinară a

2 Bătăliile de la Isonzo au avut loc între 1915-1917 (n.a.)

acelui element de gravitate copleşitoare care era în povestirile tatălui meu, ca nefiind o ficţiune, ci ca un pumnal adânc în inima lui.

Zguduit de miracolul supravieţuirii lui, şi-a revăzut suferinţele, a cerut examinare medicală şi astfel începe perioada lui spitalicească. Era bănuit de tuberculoză. Mereu tuşea şi scuipa sânge. În secret tata ştia să-l provoace, apăsând pe gingiile lui bolnave. Evidenţa sângelui din batistă atrăgea certificate de trimitere de la un spital la altul, din ce în ce mai îndepărtate de frontul la care tata nu mai voia să se întoarcă niciodată. Aşa a ajuns să fie îngrijit într-un spital din Serbia, aproape de casă. Războiul era pe sfârşite. Imperiul Austriac la fel. Şi tata aştepta momentul final, continuându-şi periplul medical. Avea un aer amuzat când se referea la boala lui. Parcă şi-ar fi amintit de faimosul soldat Švejk, maestrul ceh al unor farse salvatoare.

Soldaţii sunt lăsaţi la vatră. Tata ajunge la Viena aflată într-un haos strigător şi apoi se îndreaptă spre casă. Nu am imagini legate de întoarcerea soldatului rătăcitor. Cred că de vină e vigoarea următorului capitol eroic care îl aşteaptă pe Pavela. Dacă veacul mai are o pagină semnificativă pentru piesele sale de rezistenţă, atunci alături de război se află capitolul Unirii în care transilvănenii îşi îndeplinesc un deziderat, o aspiraţie şi un vis pe care l-au întreţinut secole în şir. Tata derulează filmul rapid când se plimbă cu copilul şcolar prin oraş, ca să-i cumpere o carte. Mergeam pe jos pe lângă parc. Apoi urcam spre podul peste Criş. Pe urmă prin aleea cu bănci care ducea la prefectură. Treceam pe lângă subprefectură şi tata se oprea în faţa casei de vizavi cu numărul 13. „Aici stătea Lazăr, îmi spunea el. Era avocat. Făcea parte din consiliul format să reprezinte toate năzuinţele românilor. În această casă a fost scrisă şi adoptată declaraţia istorică, ce a stat la baza tuturor acţiunilor bine gândite, riguros executate, inclusiv Marea Adunare de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918. Se căutau tineri cu pregătire militară ca să facă parte din Garda civilă, braţul cvasimilitar al

organismului politic”. „Lazăr m-a întrebat dacă am studiat Dreptul şi i-am răspuns că nu. N-aveam când, dar doream să-l urmez”, îmi povestea tata. „Apoi m-a numit ofiţer al Gărzii, cu grad de locotenent. Evident că nu existau pe atunci uniforme sau instructaje speciale şi într-o zi, înainte de Alba Iulia, mi-a dat o misiune importantă: «Iei teancul acesta de hârtii. Sunt semnăturile românilor de pe Criş prin care susţin adunarea şi hotărârile ei. Le duci cu prudenţă şi atenţie la Alba Iulia, ferindu-te de furturi sau de provocări». Zis şi făcut. În fine, ajunsesem să contribui la lupta cauzei mele”.

Tata ia trenul, ajunge în gara Arad şi, ţinând sub braţ preţiosul document, caută la căderea nopţii trenul spre Deva. Cum stătea singuratic pe peronul întunecat, şi-au făcut apariţia nişte figuri din bandele lui Béla Kun care terorizau populaţia românească din Transilvania. I-au pus câteva întrebări şi au văzut că era vorba despre un român cam ciudat. „Cine eşti, unde mergi, unde lucrezi?” Şi pistoalele scoase erau încărcate în vederea unei execuţii rapide. Pavelea a înţeles pericolul şi în el s-a trezit personajul pe care îl considera demis, acela al unui ofiţer în război care ştia să comande. „I-am mustrat”, zicea tata, dar am înţeles că striga la ei cu putere. Aşa rezulta dintr-un text care suna cam aşa: „Vreţi să mă omorâţi, nenorociţilor? Trageţi! N-am murit atunci când luptam alături de fraţii voştri pe frontul unde ne-au dus blestemaţii care ne conduceau. Acum faceţi-o voi, că nu ştiţi pe ce lume trăiţi”. Descumpăniţi de „mustrare”, făcută pe limba lor, au ezitat şi unul dintre ei a zis: „Să-l ia dracu’! Să mergem”. Şi au plecat.

După ce tatăl meu a ajuns la Alba Iulia a aflat că un tânăr cu o misiune ca a lui fusese executat în noaptea petrecută în tren, când se îndrepta spre Alba Iulia. Deci pericolul fusese real. Contopindu-se cu mulţimea entuziastă printre steaguri cu cântece şi hore, încerca a doua zi să şteargă amintirea confruntării nocturne. Şi-a îndeplinit mandatul, aşa cum i-a cerut Lazăr. Făcea parte dintre tinerii care-i secondau pe bătrânii aflaţi în sală şi

cântărind cuvintele manifestului ce va fi adoptat fără obiecţii. Nu era singurul din familie care participa la evenimentul istoric de la Alba Iulia. Printre delegaţi se afla şi fratele bunicii mele, Iosif Tărău, care va deveni în scurt timp unul dintre primii deputaţi transilvăneni ai Parlamentului de la Bucureşti Familia mea era, astfel, legată prin mai multe fire de Alba Iulia, iar intensitatea trăirii evenimentului de oamenii de atunci s-a răsfrânt şi asupra generaţiilor care au urmat. Parcă ar fi fost şi ei acolo.

Unchiul Guşti. Singurul frate al mamei, care s-a stabilit aproape de părinţii lui, la Oradea, a fost Guşti, cel care deţinea titlul de primogenitură. Ceilalţi feciori, Sive şi Lelu, care studiaseră la Bucureşti, se aşezaseră departe. Pentru mama, era o adevărată fericire. De la Guşti aştepta îndrumări şi sprijin. Avea asupra ei o autoritate şi o influenţă infinit superioare celor de care era capabil soţul ei, Pavelea. Dar şi Guşti întreţinea o simpatie specială pentru ea, care se extindea şi la mine. M-am întrebat uneori dacă interesul pe care mi-l purtau unchii mei nu era şi o expresie a vinovăţiei pentru faptul că mama fusese sacrificată, ţinută în gospodăria casei, astfel încât ei să aibă parte de studii superioare.

După cursurile formale de teologie din timpul războiului, care îl scăpau de recrutarea în armată, Guşti a simţit atracţia treburilor publice şi a ales administraţia nou înfiinţată a României Mari, aflată în căutare de tineri energici şi dotaţi. Cu un unchi deputat pe baza meritelor în pregătirea unirii Transilvaniei cu patria-mamă, uşile se deschiseseră primitoare, permiţându-i să ocupe un loc bun în prefectura judeţului Bihor. Apoi a făcut paşi mari până la funcţia stabilă şi prelungită de subprefect. Din capul locului, n-a confundat administraţia cu politica. S-a ţinut departe de toate partidele politice şi s-a dedicat în întregime sarcinii ce s-a numit ulterior „management al bunului public”. A ajuns să cunoască perfect comunele judeţului, pe care le vizita una câte una. Cunoştea problemele de urbanizare, unităţile administrative, care se

numeau „plase”, cu un „notar” în frunte. Era în bune relaţii cu ungurii, impresionaţi de perfecta limbă maghiară pe care o vorbea din şcoală. Cu celelalte comunităţi la fel. Avea ca preocupare de bază armonia minorităţilor, care în Bihor excelau prin număr şi varietate.

Ştiam că punctul său tare era cunoaşterea oamenilor şi capacitatea de a le câştiga încrederea. Nu o dată am asistat, vizitându-l la birou, la conversaţia cu cei care veneau la el pentru aprobări, ajutor sau sfaturi. Începea invariabil cu propoziţia: „Dumneata, domnule (sau doamnă), eşti o persoană inteligentă”. Şi după alte procedee de a crea o relaţie bună cu vizitatorul măgulit, analiza atent cazul, pe urmă aproba sau nu cererea. Oamenii îl părăseau întotdeauna cu satisfacţia minimă că au fost bine primiţi şi trataţi. Cum şi scenele de reproş şi dezaprobare începeau prin aceleaşi scene de deschidere cu cai albi, ca la şah, ca apoi să te pomeneşti fără ofiţer sau regină, deveneam prudent când mă declara inteligent în discuţiile cu mine.

Unchiul Guşti arăta ca un cetăţean din clasa mijlocie, porţiunea superioară, cu ţinută impecabilă, întotdeauna cu pălărie şi baston galben din bambus, bine pieptănat, cu o mustaţă tunsă scurt, cu maniere. În oraş l-am însoţit de câteva ori pe Corso, artera principală, plină de lume venită la plimbare. Mulţi îl recunoşteau şi îl salutau. Le răspundea tacticos, scoţându-şi pălăria. Nu există însă maniere rigide care să nu fie pândite de comic. Şi l-am surprins odată scoţându-şi automat pălăria, când un cerşetor i-o întinsese pe a lui pentru un leu. Dacă identificam rutinele lui, ştiind după definiţia clasică a comicului, drept „aplicarea mecanicii pe ceva organic”, nu o făceam cu răutate, ci cu o simpatie imensă. Era un domn şi „domnul nu trage a somn” pentru ardeleni.

Casa lui era tot atât de îngrijită ca şi costumele albe de vară impecabile, în ea se jucau verii mei mai mici, Alieta şi Duţu, ambii simpatici şi prietenoşi. Îmi plăcea să-i distrez şi să-i fac să râdă la ghiduşii, glume şi farse, ca să-mi dau şi mie un rol. Tânăra săsoaică angajată să îi înveţe

germana, Susie, s-a ataşat atât de tare de familie, încât a rămas acolo, nemăritată, cu atribuţii de gospodărie mai importante decât limba germană. A învăţat perfect româneşte şi altă familie n-a mai avut.

Pe Guşti îl pasionau problemele internaţionale. Asculta radioul în limba germană şi ungară şi nu prea avea cu cine comenta ştirile. Ca să afle mai multe despre cum evolua Germania, a înscris familia sa într-un program de schimburi de vacanţă între cele două ţări ca gazdă pentru un copil german. Cred că se întâmpla prin 1936. Ne-am trezit cu un mic Fritz disciplinat, bine instruit, format, cu hitlerismul în suflet. Tot ceea ce se referea la germană era sacru pentru el. Am jucat ping-pong împreună. Ridica mâna dreaptă şi spunea „Germania”. Ca oponent, îl necăjeam şi declaram „Anglia”. Se crispa şi juca apoi cu înfierbântare şi pasiune patriotică. Atunci când era învins la jocuri sau concursuri, îşi aplica singur pedeapsa, arzându-se cu un chibrit la degete. Nu i-a scăpat unchiului meu să constate că Germania hitleristă a început să producă mici monştri fanatici, buni pentru proiectul de cucerire a lumii. Şi pe mine mă speriase „neamţul”.

Unchiul Guşti mă prevenise. În 1934, la venirea lui Hitler la putere, mi-a ţinut o prelegere în vizita obişnuită la noi acasă. „Puiule, tu eşti un băiat inteligent Ne aşteaptă vremuri grele”. Şi pe urmă îmi arăta pe puncte consecinţele nefaste ale unui regim hitlerist în Germania: militarism, conflicte, rasism. Era tot ce am auzit şi am văzut noi până în 1939, când a început războiul, a cărui pregătire a urmărit-o Guşti, pas cu pas. Şi înainte de a începe mi-a zis: „În războiul care va izbucni curând, Germania va pierde”. Mi-a cerut un atlas geografic. M-a angajat în demonstraţie. „Arată-mi pe ce se bazează Anglia şi Vestul. Unde le sunt rezervele?” Iar eu puneam degetul pe Africa, Orientul Mijlociu, apoi pe Asia fără Japonia şi, în final, America Latină. „Acum arată-mi care sunt resursele germanilor”. Ezitant, puneam palma pe Europa centrală şi de sud-est. Acopeream şi România, dar nu ştiam ce să fac cu vasta Rusie. „Înţelegi acum?”, mă întreba el. Cred că nu

mi-am scos din cap în tot timpul războiului predicţia unchiului Guşti. Şi apoi m-a copleşit uimirea să văd că un om dedicat unei administraţii locale a devenit capabil de preziceri internaţionale împlinite precis şi în amănunt.

Pe Guşti îl aşteptau încercări grele. În anul următor, în 1940, ungurii au ocupat, după Dictatul de la Viena, Ardealul de Nord, cuprinzând şi Oradea. Unchiul Guşti, care se mutase de la prefectură la primărie şi câştigase titlul de primar al municipiului, a rămas pe poziţie până în ultimul moment. A crezut că era de datoria lui să dea cheia oraşului noilor stăpâni. Iar şeful lor, regentul Horthy, dictatorul suprem, urma să o primească de la el. A scris o cuvântare pe care a rostit-o în cea mai bună limbă maghiară. Dar tot de datoria sa considera că trebuia să însereze o referire la populaţia autohtonă românească. Horthy s-a indignat. Puţin după acea, Guşti, soţia şi cei doi copii, Duţu şi Alieta, au fost arestaţi şi duşi la închisoarea oraşului, nu departe de locul unde fusese biroul lui de subprefect. S-au petrecut scene nedemne, ruşinoase, intimidatoare, de teroare. Au fost scoşi în curte, puşi la zid şi un pluton de execuţie primea comanda de ochire, apoi pe loc şi pauză, pentru ca scena să se repete. Până la urmă, la un loc cu români fruntaşi ai Oradei, inclusiv cu episcopul ortodox, au fost încărcaţi în două vagoane şi expulzaţi. Vagoanele, care transportaseră animale, era pecetluite şi nu aveau locuri de şezut. Aşa au ajuns după două zile la Arad, unde au fost primiţi de o manifestaţie publică largă care le omagia supravieţuirea. Pe urmă şi-au reluat viaţa normală la Bucureşti. Unchiul meu era bine instalat acolo. Îl dăduse pe Duţu la o şcoală germană din apropierea casei lui mici, situată vizavi de intrarea la facultatea de medicină. Unul dintre primele gesturi care îi arătau caracterul şi convingerile a fost faptul că, în mare secret, a găzduit o cunoştinţă de-a sa, considerată drept „evreu periculos” de legionari. Căsuţa lui avea o pivniţă şi acolo l-a adăpostit până la trecerea primejdiei.

L-am vizitat pe unchiul meu într-o neobişnuită călătorie de la Beiuş, unde urmam liceul, la Bucureşti. Cu

cine aveam întâlnire de necrezut? Cu Mareşalul Antonescu. Ce se întâmplase? Eram elev în clasa a şaptea, prin 1943. Războiul mergea prost şi ardelenii se simţeau trădaţi de Antonescu, deşi el lansase lozinca: „De la Don la Ardeal”. Pentru a-i calma pe ardeleni, se recurgea la gesturi propagandistice şi unul dintre ele era invitarea la Bucureşti, pentru a fi primiţi de Antonescu, a elevilor premianţi refugiaţi din Ardealul de Nord. Mă aflam printre ei. Aşa că, într-un costum ţărănesc cu cizme şi iţari, căciulă şi cojoc, cu toate că era vară, eu şi cu câţiva beiuşeni am luat trenul şi am ajuns la Bucureşti, unde am fost primiţi cu pompă, fotografii şi filme, ca o faună exotică.

Primirea la conducător a avut loc la Predeal, în curtea vilei lui. A apărut pe terasa din faţa casei şi a vorbit felicitându-ne pentru rezultate, apelând la eroismul românilor, emiţând cuvinte calde pentru ardeleni, care îşi vor vedea drepturile restaurate. Îndemnuri şi aplauze. Entuziasmul meu era moderat de o indispoziţie stomacală devastatoare, dar şi de faptul că, aşa cum existase antipatie faţă de legionari, familia păstra o rezervă totală la adresa dictaturii antonesciene şi a aventurii ei războinice. Îl văzusem deci de aproape. Nu avea aureolă eroică. Grupul nostru nu era prea numeros şi consta din câteva şiruri ce se nimeriseră acolo. Din nou, mese solemne la Bucureşti şi prezenţa unor fanfaroni eleganţi, funcţionari ai puterii. În schimb, ce plăcere să-i regăsesc pe ai mei la Bucureşti şi să ascult expunerea prorocului meu favorit, Guşti! Ştia că războiul era pierdut. Dar îl neliniştea sfârşitul şi urmările. Am rămas cu imaginea plăcută a casei cu cinci locatari, unchiul cu mătuşa, verii mei şi nelipsita Susie, neştiind că mă voi adăuga şi eu pe locul şase, când voi fi a doua oară refugiat în viaţă, alungat din Beiuş de un atac disperat al trupelor germano-maghiare, imediat după 23 august 1944.

Unchiul Sivea. Era aşezat, în ordinea vârstelor, între mama şi fratele ei mai mic, Lelu. Era, de mic, încăpăţânat şi serios. Tot ce învăţa era *ad litteram*. La religie sfinţii

erau sfinţi, ştiinţa conţinea adevăruri indiscutabile, conduita personală respecta stric normele moralei şi bunei-cuviinţe, din vorba bunicii nu ieşea. Mi s-a povestit că unul dintre copii, vrând să-l tachineze, a spus că „Sfântul Antonie purta pantaloni cu bretele”. Sivea a făcut o criză de plâns şi de proteste.

Probabil că trăsăturile acestea îl marginalizau în echipa Chirilească. Se plasa la antipod faţă de Lelu, emblema veseliei şi a nuanţei. O viaţă de constrângeri, care îl aştepta, era sfidată de alta a libertăţilor şi a deliciului. Faţă de Guşti avea anumite consideraţii. Îi respecta competenţa gospodărească şi „măsura” în gândire şi în comportament. Era pentru el o variantă ceva mai acceptabilă a seriozităţii.

Mama, care era sora lui mai mare, era o excepţie ce merita stimă. Tăcută, nu necăjea pe nimeni şi îşi iubea fraţii. Oare funcţiona la Sivea mustrarea de conştiinţă că mama se jertfise pentru studiile fraţilor ei? în orice caz, mă trata pe mine cu sentimentele pe care i le datora ei. Când venea în concediu la Oradea, de la Făgăraş unde lucra, trăgea la noi, şi nu la unchiul Guşti. Iar pentru mine era un adevărat „Moş Crăciun” cu daruri multe. Îşi putea permite să fie generos, fiindcă la fabrica privată unde lucra câştiga mai mult de cinci salarii de-ale tatălui meu. Nu era vorba despre jucării. Îmi amintesc că eram măricel. Jucăriile le iubeam, dacă le puteam face singur. În timpul unei îndelungate izolări din cauza scarlatinei, am lucrat la un mini-traforaj, la un căţel care, în final, dădea din urechi şi din coadă. Atunci locuiam în apartamentul din curte, cel al grădinii. În faţă era un chiriaş cu nume vestit, Buzescu, frate al unei artiste de teatru celebre, el însuşi judecător, pregătindu-se îndelung pentru examenul de atestare. „Grea meserie” ziceam eu, şi toţi eram obligaţi să facem linişte, ca să nu-i conturbăm studiile.

La sosirea cu surprize a unchiului Sivea, mă aflam în apartamentul din faţă în care ne mutasem după plecarea judecătorului. Era mai spaţios, dădea la stradă, avea mai multă lumină. Pomul de Crăciun era pus în camera mea.

Unchiul Sivea nu scotea din sac jucării banale. El elaborase o strategie de identificare şi stimulare a vocaţiilor mele. Astăzi, ştiinţa educaţiei îi dă dreptate, fiindcă indică exact vârsta cea mai nimerită pentru definirea vocaţiei, ca fiind cea pe care o aveam eu pe atunci, la sfârşitul ciclului de învăţământ primar.

Primul experiment conta pe trezirea unei înclinaţii spre ştiinţele naturii. Piesele erau cutii frumoase căptuşite cu plută, cu capac din sticlă pentru o colecţie de fluturi şi insecte. O plasă mare împletită îmi asigura prinderea lor. Borcane de laborator ofereau locul de păstrare temporară a capturii. Sticle cu spirt furnizau substanţa necesară. Plăci din lemn cu şanţuri erau suportul pregătirii estetice a insectei. Ace subţiri le fixau picioarele şi mustăţile. Aripile fluturilor erau presate cu benzi de hârtie şi păstrate şi ele câteva zile, până când aveau ţinuta impecabilă a colecţiei. Nu ştiu dacă unchiul meu a trezit la mine vreo vocaţie, dar, neîndoielnic, a activat în el cel mai conştiincios spirit inginneresc. Am lucrat cu pasiune, colectând fluturi şi insecte mici, mijlocii şi chiar uriaşe ca fluturii de noapte şi coropişniţele. Cea mai laborioasă acţiune era desfacerea picioarelor şi a mustăţilor ce trebuiau să reprezinte insecta mergând, după ce li se pusese în prealabil, pentru cel puţin o săptămână, ace subţiri în jurul lor. Mă fascinau numele latineşti ale insectelor. Dar ce? Prindeam eu „gândaci”? Ei figurau cu titluri nobile, ca *Leptinotarsa decemblineata*. Identificarea se făcea după cărţi şi enciclopedii cu fotografii în culori. Am umplut câteva cutii. La liceu am produs uimirea profesorului. Le găsea impecabile. Tocmai bune pentru sala muzeală a liceului. M-am despărţit cu greu de ele. Profesorul mă asigura că voi fi trecut cu numele drept cercetător şi autor, dar nu cred că s-a ţinut de cuvânt.

După un timp, sunt supus de unchiul Sivea celui de-al doilea test. Soseşte laboratorul botanic. Două prese grele din lemn, legate de cordoane din piele, hârtie sugativă de aceeaşi mărime, o colecţie de tăiat, săpat sau smuls care ar fi făcut mândria oricărui grădinar de lux. Etichete, benzi

adezive, dosare finale. Noi volume de planşe colorate ale lumii vegetale şi denumiri latineşti.

Latinizarea devenise o aventură mai atractivă. Puneam sub presă frunze de *Quercus* (stejar), *Populus* (plop), *Tilia* (tei), *Abisalba* (brad), *Aesculus Hipocastanum* (castan), flori şi frunze de *Aesculus* (liliac), *Roşa* (trandafir), *Tulipa* (lalea), *Crocus* (brânduşă) şi unele chiar pe româneşte: *Chrysanthenum* şi *Narcissus*. Botanistul se afla în armonie cu latina învăţată în primele clase de liceu, care îi plăcea.

Dar la sfârşitul acestei ere naturaliste şi paşnice, a urmat o vacanţă petrecută sub teroarea ştirilor externe. Eram în 1940, anul sfâşierii României, căreia i s-au răpit trei regiuni.

Mama căuta să ne liniştească. Este singura dată pe care mi-o amintesc, când m-a luat cu ea la un film. L-am reţinut, era ecranizarea după cartea *Huckleberry Finn*, a lui Mark Twain. Dar niciun divertisment nu putea şterge strigătul revanşard maghiar „Nem, nem soha" (un fel de „Acum ori niciodată"). Teama că vor invada Transilvania era mare. Căpeteniile vieţii politice româneşti, începând cu regele şi Iorga, veneau să ne îmbărbăteze la Oradea. Şi ce a fost mai rău s-a întâmplat. Prin Dictatul de la Viena (30 august 1940), Ungaria a preluat Ardealul de Nord, incluzând Oradea.

Evenimentul mă leagă de unchiul Sivea. A venit cu un camion al fabricii la care lucra, un Dodge frumos cu şofer, să mă ia la el. Ezitarea părinţilor se lovea de insistenţa şi decizia inflexibilă a lui Sivea. „Nu-l las aici. Îl iau pe Puiu cu mine". Era în ajunul intrării maghiarilor în oraş. Funcţionarii publici, ca Guşti şi Pavelea, nu ştiau ce se va hotărî în privinţa lor. Copilul nu trebuie lăsat să trăiască exodul probabil al celor mari. Se făcuse noapte. Ea a rămas în mintea mea ca „noaptea exilului", atât de cutremurător descrisă de Ovidiu pentru soarta lui: *Cum subit illiu noctis imago* (Când îmi apare imaginea acelei celei mai triste nopţi). Părinţii au cedat: „E mai prudent aşa!" M-am urcat în cabina camionului cu unchiul meu şi

am pornit în miezul nopţii spre şoseaua principală. Era înţesată cu maşini. Se efectua retragerea instalaţiilor militare din buncărele defensive ale frontierei de vest. Camion după camion, trăgeau după ele, în şir interminabil, tunurile grele de calibrul 150 care trebuiau să ne apere ţara. În mintea mea evocam cu gust amar zădărnicia în care ne scăldam cuprinşi de iluzii, copii proşti care vindeau de mai bine de un an insigne în forme de arme, pentru dotarea armatei noastre eroice, sau care ascultau copleşiţi asigurările oficiale din mitingurile cu steaguri: „Nu vă îngrijoraţi, sunteţi bine apăraţi”. Mă simţeam înşelat, devastat, lovit. Copilăria mea se încheia cu o cădere de cortină care făcea ca actul teatral trăit să dispară pentru totdeauna. Despărţirea de părinţi, părăsirea oraşului, schimbarea şcolii, o minte care se transforma revizuind conceptele, deprinderile şi convingerile. „Îţi iei viaţa de la capăt”, îmi ziceam eu.

Cu vecinătatea continuă a tunurilor care gemeau şi scârţâiau pe şosea în loc să bubuie pentru salvarea noastră, nu puteam dormi. Cel mult am moţăit pe fragmente. Şi am ajuns dimineaţa la Cluj. Am făcut un scurt popas şi fiindcă o cofetărie ridica storurile, am vrut să luăm o cafea drept mic-dejun.

Am străbătut părculeţul din centru. Am trecut pe lângă statuia pe care Mussolini o făcuse cadou municipiului Cluj, ca semn de prietenie istorică: reprezenta doi copii sugând laptele lupoaicei, pe Romulus şi Remus, ctitorii Romei, de la care se trage întregul neam roman. Cu uimire am văzut că cineva, indignat de sprijinul dat de Mussolini revanşarzilor maghiari, scrisese cu cretă pe statuia lupoaicei: „Duce, duce / Ia-ţi capra ş-o fiice”. Nu se putea exprima amărăciunea românilor trădaţi şi jefuiţi în hotărârea de a smulge României nordul Transilvaniei, la care Italia era coautoare, mai concis şi mai amar ca în inscripţia spontană de pe statuie.

Am reluat drumul, trecând prin Sebeş, unde saşii erau vestiţi pentru cei mai buni cârnaţi din lume, şi am ajuns la Făgăraş, unde aceiaşi saşi făceau cele mai bune

prăjituri din lume. În spatele porţilor mari şi controlate ale fabricii de explozibili, se afla un mic cartier de vile mici pentru inginerii şi maeştrii de bază ai fabricii. Familia unchiului Sivea avea atunci trei persoane. Noua lui soţie, Nadia, era medic şi avea o fiică, Sanda, dintr-o căsătorie anterioară. Dormitorul şi încă un pat erau ocupate, aşa că aveam să dorm pe covor în sufragerie, ceea ce se potrivea perfect unui tânăr în pribegie.

Nu ştiam prea bine ce urma după copilărie. Adolescenţă? Maturizare? Le simţeam palpitând pe fiecare. Lăsasem preţioasele colecţii naturaliste la Oradea. În continuarea lor, aş fi putut iniţia o etapă de explorare carpatină de succes. Văzându-mă debusolat, unchiul Sivea s-a gândit să continue explorările vocaţiilor mele. Mergând la Bucureşti cu treburi, s-a întors cu un cadou neaşteptat pentru mine. Erau două volume franţuzeşti de probleme matematice. Cel roşu, gros cât două biblii, era dedicat algebrei. Cel galben, mai subţire, geometriei. Editorii erau călugări misterioşi, având iniţiale F.G.M. (Frère Gabriel Marie), fraţii consacraţi Arhanghelului Gabriel şi Sfintei Maria. Problemele şi exerciţiile erau completate cu indicaţii de soluţionare. Un caiet mare, legat în negru, aştepta rezultatele mele. Am fost atras de subiect şi am început să iau problemele în ordinea lor, una câte una. Erau bine concepute, mai uşoare la început şi apoi mai complicate. Culegerile m-au atras şi le-am ţinut pe masa de lucru în tot restul studiilor liceale. Dar, alături de algebră, apăruse gustul pentru istorie şi literatură. Am început cu *Iliada şi Odiseea* în traducerea lui Murnu. Homer făcea deja concurenţă algebrei. Am săltat mult în calificările la şcoală. La celelalte materii nu vibram. Un oarecare interes aveam pentru limba latină, devenită prietenoasă cu insectele şi flora. Biblioteca mare şi plină de opere actuale ale unchiului Sivea, mă scutea de alte drumuri în oraş. Dar acolo, într-o librărie, mi-a căzut în mână o carte de istorie a românilor pentru copii care mi-a aprins imaginaţia în contrast cu repudierea lecţiilor monotone şi seci de geografie şi istorie din liceu. Pe

Sadoveanu îl studiam cu răbdare, încercând să înţeleg vorbirea lui moldovenească în care apăreau peisajele vânătoreşti şi faptele eroice. Lui Sivea îi plăceau vânătorile, dar mergea rar spre munte. Îşi lua totuşi arma cu el, când plecam împreună la câte-o plimbare prin împrejurimi. Pentru amuzament, ochea câte o cioară. Lângă poartă ocheşte cu puşca şi trage; ca din pământ răsare directorul grec al fabricii pe care Sivea nu-l înghiţea. Strigă şi protestează, susţinând că glonţul a trecut pe lângă nasul lui. Sivea îi spune calm: „Mă iertaţi, nu ştiam că aveţi un nas atât de lung. Ştiam mai de mult că era deficitar la capitolul relaţiilor sociale, iar până la a-şi face prieteni era o distanţă bună. Unchiul meu fusese atins de un virus în tinereţe, care se instalase şi îi provoca astfel crize, de care n-a putut scăpa toată viaţa. Îmi amintesc de spitalul de la Sibiu, unde căuta remedii şi unde l-am vizitat. Vie este şi amintirea crizelor prin care trecea.

Moartea lui Lelu. Cel mai mic copil al bunicilor mei se chema Aurel şi i se spunea Lelu. Se deosebea de toţi ceilalţi. Era cel mai frumos, cel mai zâmbitor. Avea părul creţ. Se distra tot timpul şi îi amuza şi pe alţii. Aducea cu sine înseninare. Pe ceilalţi bunica îi chema pe nume: „Sivea meuK, „Guşti meu**, dar lui îi spunea „Lelu mamii. Atrăgea simpatia fetelor şi se împrietenea uşor cu ele, nu ca un Guşti sobru sau un Sivea încăpăţânat. Pe mine mă înveselea cu glume şi poveşti.

Cred că a plecat de acasă cu chemarea profesiunii. Iubea caii, a urmat studiile veterinare şi a ajuns asistent universitar şi director al fermei de la Băneasa, cu cai frumoşi şi animale multe.

Şi mie îmi plăceau caii bunicului. Cu un cub de zahăr mi-i făceam prieteni. Erau două iepe care aveau urme nobile. De cea „roşcată** ziceau că era pur-sânge, iar de cea pestriţă că era „lipiţană. Dar acest aport genetic era mai îndepărtat. Un moment dramatic din copilăria rustică de la Tilecuş a fost legat de cai. Se întunecase şi bidiviii se întorceau de la păscut pe terenul de la marginea satului, de la Taltiţă, unde se afla proprietatea lui Guşti. Când

ajung în sat, nu departe de biserică, mă întâlnesc cu o mare turmă de vaci. Înghesuiala a făcut ca o vacă să-l izbească în burtă cu cornul pe un mânz. Lovitura a fost destul de puternică, astfel ca în câteva minute să înceapă să-i curgă măruntaiele prin gaură. Această scenă mi s-a întipărit în minte. Înconjuraţi de oameni cu câteva făclii, după plecarea animalelor, iapa privea agitată spre mânz care îşi dădea sfârşitul. Cu ochii o urmărea pe mama lui, cerându-i ajutor. Mânzul, prietenul meu, aştepta să moară în acest decor sinistru: noapte, făclii, durere şi neputinţă. Imaginea este în albumul virtual al copilăriei mele.

Un prilej neaşteptat a fost oferit de călătoria familiei mele la mare, cu Guşti preşedinte de onoare şi mama mea şefa gospodăriei. Călătoria s-a făcut în modul cel mai rural cu putinţă: lăzi cu veselă, perne de dormit, îmbrăcăminte şi încălţăminte pentru toate temperaturile ne transformau într-o comunitate nomadă. Peripeţiile şi dificultăţile traiului într-o casă pescărească închiriată pentru noi pe ţărm au fost uitate. La întoarcere a fost vizitarea la Bucureşti de către noi, degajaţi de data aceasta de baloturi şi bagaje, a tinerei perechi Lelu şi Rica, a căror locuinţă se găsea chiar la Băneasa, în apropierea fermei. Neconformist şi spontan cum era, Lelu curtase o „regăţeancă” de familie veche. Rica era şi ea personificarea veseliei, grăsuţă, rotundă, inteligentă, vorbăreaţă. Toţi ai ei erau distinşi, eleganţi şi demni. Şi această familie avusese o „mutaţie” asemănătoare cu acea a lui Lelu la Chirileşti.

Se pare că tânărul cuplu şi-a dat seama că nu va avea copii. Ei îşi doreau totuşi unul şi le-a venit în gând să mă adopte pe mine. Au început să aibă faţă de Puiu un interes special. Cred că Veturia, fără să aprobe, nu vedea cu ochi răi un trai mai bun şi mai prielnic pentru mine. Dar Pavelea n-ar fi admis una ca asta în ruptul capului.

Mă văd plimbat în grajdurile magnifice ale fermei lui dragi. Berbeci şi oi, viţei minunaţi, păsări de soiuri bune, ţinute într-o formă de sănătate şi curăţenie neobişnuită, cerută de contribuţia lor la crearea de seruri. Apoi, pe o

terasă a casei lor, gustam priveliştea în scaunele din trestie împletită. Unchiul meu, Lelu, îşi iubise meseria. Învăţase bine medicina veterinară. Şcoala de la Bucureşti avea renume bun. În Balcani era singurul loc în care se studia acest domeniu al învăţământului superior. Numeroşii studenţi aflaţi la studii sau personajele venite în vizite confereau institutului o notă specială de distincţie printre universităţile româneşti. Şi-a dat un doctorat apreciat cu subiectul „Turbarea la câini”. Cu o anumită destoinicie ardelenească, făcuse impresie bună profesorilor. Şi când a fost numit asistent universitar, conducerea facultăţii l-a propus în postul de director al fermelor în care erau crescute animalele pentru seruri. În 1934 îşi avea un nume cunoscut în tagma veterinarilor.

E anul dezastrului. E anul accidentului care i-a curmat viaţa, în mod neaşteptat şi nedrept. Iată filmul derulat. Lelu şi Rica sosesc în vacanţa de vară la Făgăraş, la invitaţia lui Sive, care lucra la fabrica de explozivi. I-a aşteptat în gara Braşov, ca să le arate cu mândrie cum conducea Fiatul cel nou. Era o maşină mică, decapotabilă, cu două scaune, care în loc de cutie de bagaje în spate avea un spaţiu care se deschidea, oferind alte două locuri comode de şezut. S-au gândit toţi trei să nu stea mult la Făgăraş şi să vină împreună cu maşina până la Tilecuş. Reuniune de familie la casa bunicii. Pe drum însă, pe şosea, aproape de intrarea în Făgăraş, o căruţă iese de pe linia ei şi pentru a nu o lovi, Sivea învârte volanul şi răstoarnă maşina. El şi cu Rica scapă cu viaţă, loviţi, internaţi în spital, îngrijiţi. Capul lui Lelu, proiectat pe marginea şoselei, loveşte borna kilometrică şi el moare instantaneu fără nicio altă leziune.

Eram acasă la bunica, la Tilecuş, în vacanţă. Mişcare, veselie, „vin copiii acasă”. Pregătiri. Nu puteam fi de mare ajutor. Mai mutam câte un scaun. Vine, neaşteptată, vestea accidentului. E un trăsnet pe cerul senin de vară. Dar e o informaţie parţială şi neclară. Sunt toţi răniţi şi Lelu e cel mai lovit. La al doilea telefon: Lelu e în stare rea şi, mai târziu, în cursul zilei: Lelu a murit. Efectul a fost

devastator. Bunica şi mama mea nu se opreau din plâns. Eu umblam buimac, nepregătit pentru tragedii. Mă mişcam în planul imaginaţiei şi nu ştiam cum să revin pe pământ. Peste o zi a sosit sicriul lui Lelu. Ceilalţi rămăseseră în spitale. A fost pregătită înmormântarea. Bunicul stătea lângă sicriu. Îngropase mulţi oameni, citise pentru ei rugăciunile cuvenite, mângâiase familiile, dar în acele clipe nu mai înţelegea nimic. De ce îi dăduse Dumnezeu pedeapsa de a-l îngropa pe Lelu?

Fusese la băiatul lui în vizită la Bucureşti. Era copleşit de mulţimile ce forfoteau între blocuri mari. Era în admiraţie faţă de ferma pe care o conducea Lelu, în halat alb ca la spitale. Lelu îl dusese şi pe Calea Victoriei, unde refuzase să intre la Capşa şi să bea o cafea. Îi plăcea să vadă cum pe stradă Lelu era salutat destul de des de cunoştinţe şi prieteni. Unul dintre ei se repede la Lelu: „Ce faci amice, unde ai dispărut? Te caut de câteva zile. E ceva important, trebuie să vorbim”. „Nu acum, înţelege” a răspuns Lelu, prezentându-l în termeni calzi tatălui său. „Fie, atunci mâine îţi convine?” „De ce nu. La aceeaşi oră aici? Perfect”. Bunicul se indispune şi cade pe gânduri. Acasă îi mărturiseşte motivul. „Cum ai putut să-i spui că-l întâlneşti mâine-dimineaţă, când la aceeaşi oră mi-ai promis că mă duci la gară?” „Lasă, tată, nu-ţi fi griji. Merg cu tine, nu la întâlnire, că nici el n-o va face. Îl cunosc”. Dacă bunicul n-ar fi fost uimit de moravurile regăţenilor, nu mi-ar fi povestit ce i s-a întâmplat la Bucureşti. Ce lume e asta în care a nimerit Lelu? Să spună că vin şi ei nu vin.

Mare lucru n-am înregistrat la înmormântare. Ştiam o poezie, *Moartea lui Gelu*, şi mă gândeam că se potrivea cu moartea lui Lelu. Totul s-a şters. Nu-i mai vedeam pe Guşti şi elita Oradei, pe preoţii şi protopopii veniţi din vecini, corul şcolii sau curtea plină de oameni.

Pecetea adâncă de pe mintea mea a început cu bunica. Ea m-a luat de mână: „Rămâi cu mine”. Ne aflam în aşteptarea îngropării, în biserica din lemn mică, alături de un grup compact de femei, cu „chimeşi” albe, busuioc în mână, basmale albe pe cap, cusături de zile mari.

Ocupaseră partea de lângă uşă, care le era rezervată lor, fiindcă bărbaţii stăteau în faţă, aproape de catapeteasmă. Coşciugul cu coroane în jur era la mijloc. Bunica, ţinându-mă de mână, stătea la căpătâiul lui Lelu. Pe fundalul de oftaturi, care foşneau ca grâul la adierile de vânt, glasul ferm al bunicii sima ca în tragediile greceşti, transmiţând un mesaj către asistenţă. Vorbea cu tonul măsurat, în care dezvolta confesia ei către divinitate. Se adresa lui Lelu. Îi reproşa că a părăsit-o, mergând pe plaiuri îndepărtate. De ce n-a rămas aproape de ea? De ce s-a înstrăinat? Intram eu în vizor. „Vezi, puiul meu, ce păţesc cei care nu ascultă de părinţi?” Urmau femeile. „Mame sunteţi şi vă doare. În satul ăsta s-a născut şi aici a copilărit. Toţi îi erau prieteni. Cine îi uită faţa veselă şi sufletul bun?” Se adresa şi ei însăşi. „Ce ai făcut de a căzut pe tine nenorocirea? De ce n-ai vegheat asupra pruncului ce ţi-a fost drag?” Poate că n-a durat un ceas, dar mie mi s-a părut mai lungă cuvântarea ei decât o slujbă a bunicului. Femeile plângeau cu năframele la gură şi bunicii îi curgeau lacrimi pe obraji. Eram atât de intimidat de scena tragică, încât nu-mi venea niciun strop. Mi-era ruşine că împietrisem aşa. Nu reţin nimic din slujba înmormântării şi urmările imediate. Cred că şi pe alţii şocul îi zdrobise. Dar peste o zi, două, văd maşina mare bucureşteană poposind la noi în curte. Două personaje importante sosiseră cu o coroană imensă de flori. Profesorul Ciucă, al cărui asistent fusese Chirilă, fiind plecat din Bucureşti, aflase de accident după înmormântarea tânărului său colaborator. Prompt, însoţit de un alt profesor, membru al catedrei, au pus coroana pe maşină şi au pornit spre Tilecuş cu harta în mână. Păreau nişte piloţi de avion rătăciţi, când au descins în curte, în halate albe şi ochelari groşi de soare, aşa cum o cerea orice drum lung şi prăfos, precum cel până la graniţa de vest a României. Dar oricât ar fi fost de lung, nu putea măsura sentimentele care îi legau pe profesori de elevul lor. Iar noi înţelegeam mai bine ce reprezenta Lelu în lumea universitară. N-au stat mult, au conversat cu bunicii şi cu mama mea, au depănat câteva amintiri legate de Lelu

şi s-au întors cu micile suvenire încropite de bunica, brânză proaspătă şi ţuică bihoreană, o pasăre de curte şi o le frumos brodată.

În mormântul cu cruce din marmură din curtea bisericii din lemn, Lelu i-a aşteptat pe cei ce vor veni pe rând după el, bunicul şi bunica, tatăl şi mama mea.

Cetatea

Când am ajuns, pe la mijlocul anilor ’30, să merg singur la şcoală şi, apoi, la liceu, între 1935 – 1940, au început şi hoinărelile. Mai mult cu prieteni decât singur. Descopeream că în orice direcţie aş fi luat-o în Oradea, dădeam peste un vestigiu istoric, biserică, mormânt, sit arheologic, toate vechi. *Sunt de mult aici*. Fără să ştiu, exprimam o axiomă a românilor ardeleni. Prin acei uni, era de mare actualitate. Toate ţările învinse în Primul Război Mondial, pe care îl trăise tata, plângeau după teritoriile pierdute. Titulescu lupta la Câeneva împotriva foştilor grofi maghiari care îşi cereau moşiile înapoi. Unchiul Guşti primise dispoziţie de la guvern să caute documente vechi, a testând prezenţa românilor înainte de venirea ungurilor, şi nu invers, cum susţineau ei. Istoricii se confruntau. Diplomaţii la fel.

Ceea ce mă nelămurea în aceste discuţii erau secolele. Ceasul istoriei, înţelegeam că m-am născut în alt secol decât părinţii. Când au venit, de fapt, ungurii? Mi se spunea: „În urmă cu o mie de ani”. „Dar cât de mare e această distanţă, o mie de ani, când eu n-am nici zece?” Nu era o figură de stil, hiperbolă sau alegorie. Mileniul era o realitate dură. Transilvănenii au stat sub ocupaţie maghiară o mie de ani. Şi abia la 1918 s-au eliberat. Puţine drame istorice au fost atât de îndelungate. Românii de peste Carpaţi aveau şi ei un mileniu al lor. E mia de ani de la plecarea romanilor şi până la apariţia voievodatelor Valah şi Moldovean.

Este mileniul ascunderii şi tăcerii, al existenţei anonime, al împărţirii în formaţii mici, pe post de sită a năvălitorilor. A fost un mileniu al potopului demografic. Asia pompa continuu mase de nomazi spre ţinuturile

opulente ale Europei. Procesul era vechi. Este consemnat în neolitic, când influenţa în bine evoluţia unor paleolitici europeni rămaşi în urma asiaticilor. Dar în zilele noastre ei erau asociaţi mai degrabă incendiilor şi distrugerilor pe care le provocau. Puţini s-au aşezat în regiunea Carpatică, prea împădurită pentru ei. Nu se ştia când, unde şi câţi apăreau, nici cât vor sta. Aveam imaginea ţării noastre ca o imensă sită care lasă să se îndepărteze valul.

Unele năvăliri i-au lovit dureros pe transilvăneni. Ştim că peste ei au trecut goţii, ca şi peste Oradea, unde a fost dezgropat un cimitir ostrogot din secolele al III-lea şi al IV-lea. Mult mai duri au fost însă hunii, care au lăsat urme şi au creat legături în Bazinul Orădean al Crişului Repede. Cel căruia îi displac documentele istorice poate să apeleze la o legendă clasică, înserată în opera medievală *Cântecul Nibelungilor*. Eroii de la Curtea burgunzilor îi numără pe Siegfried şi Crimhilda, pe rege şi Brumhilda. Cu cine se mărită aceasta când soţul ei e omorât? Cu nimeni altul decât Attila, împăratul hunilor. Wagner s-a inspirat din legendă în patru opere ale lui.

Attila, biciul lui Dumnezeu, îngrozise Occidentul, dar după înfrângerea de către romanii aliaţi cu vizigoţii, în anul 451, se îndreaptă spre Roma. Papa îl convinge, într-o întâlnire personală, să nu cucerească oraşul sfânt. Pare îmbunat şi gata de negocieri, dar moare la Buda, sediul lui, şi imperiul său se destramă. Spre surpriza noastră, în cântec este un personaj civilizat şi amabil care merge în întâmpinarea Crimhildei cu o gardă impresionantă de supuşi din ţările cucerite de el, cu ruşi, greci, pecenegi, polonezi şi vlahi! Venea pe cai sălbatici, cu şapte sute de ostaşi, însuşi „Ramunc, cneazul, ce avea al său sălaş în ţara Valahiei. Zburau sirepii lora.

După contactele cu hunii au venit vizigoţii şi apoi gepizii. Gepizii sunt învinşi de longobarzi şi de avarii care-l aşteaptă pe Carol cel Mare să-i distrugă. Întreaga Panonie şi vecinătăţile ei sunt pline de mormintele avare. În timpul lor, îşi fac apariţia slavii. Vin şi în Transilvania în grupări mici, faţă de valul pe care l-au făcut la sud-est de Dunăre şi

în tot Balcaniul. Cu localnicii transilvăneni se înţeleg destul de bine.

În explorările mele istorice pietonale, căutam puncte vorbitoare peste timp. În mintea mea conduceam un cârd de şcolari sau turişti şi le spuneam o poveste. Cel dintâi obiectiv s-a numit Cetatea. Se afla la marginea nord-vestică a oraşului, unde începea câmpul cu iarbă. Oradea, care purta deja acest nume, avea ca punct de apărare o cetate din pământ. Toate localităţile mari aveau cetăţi. Una sau mai multe. Până şi satele aveau. În Transilvania, saşii şi-au fortificat bisericile, unde populaţia se refugia în timp de invazie. Cetatea mea nu purta numele Oradei, ci a Bihorului, regiunea condusă de Ducele acestui ţinut. Întreaga Transilvanie se compunea din porţiuni mici ca satele, oraşe întărite şi regiuni mai mari. Sunt cunoscute din cronici cele trei voievodate sau ducate, cum le numea Occidentul. Crişana sau Bihorul, în frunte cu Menumorut, având scaunul de domn la Oradea. Transilvania era cea mai întinsă dintre toate şi se afla sub conducerea lui Gelu (numit de cronici Blahus sau Dux Blacorum, sau Dux Ultrasilvanus). Mai era Banatul, în sud, cu Glad drept căpetenie. Nu sunt consemnate contacte între ele sau eventuala lor cooperare. Deci nu săreau la nevoie în ajutorul uneia dintre ele, dar împărtăşeau, după săpături, un stil comun de viaţă, vorbeau aceeaşi limbă şi aveau o identitate culturală comună în existenţa lor. Primul vizat de proaspătul regat al ungurilor era Bihorul. Şi cum să nu dorească un popor nomad, de curând stabilit în Panonia, altceva decât mai multă iarbă şi sare pentru cai, care se spunea că erau abundente în acea regiune a vlahilor.

Ne apropiem în vizita noastră la Cetate de evenimentul cardinal legat de ducele Menumorut. La el sosesc înjurai anului 900 solii regelui ungar Arpad I[3]. Acesta este întemeietorul primei dinastii pe care o are statul înfiripat de curând. Au daruri solii, dar şi propuneri neliniştitoare. Numele lor este Usubun şi Velac. După saluturile prietenoase, solia pretinde un teritoriu

3 Domneşte între 889 şi 907 (n.a.)

transilvan între Someş şi Mureş pentru Arpad. Menumorut arată că pământurile pe care ungurii vor să le fie predate de bunăvoie nu vor fi cedate la nimeni cât timp el va fi viu şi că nu va da nimănui pământurile din sud, nici din prietenie, nici de frică. Menumorut a amintit şi despre armata sa, care cuprindea români şi slavi. Voievodul a crezut că, în urma fermităţii lui, ungurii nu vor recurge la violenţă, ci la o înţelegere paşnică. N-a reuşit el să conlucreze cu slavii sau cu secuii? Ei stau bine în Ţara Valahilor pe care o conduce el, aşa cum se află între Panonia şi Munţii Apuseni. Dar Arpad a ales războiul. I-a lovit întâi pe someşenii râvniţi. E menţionată apoi ciocnirea din Sătmar (Satu-Mare), unde ungurii au cucerit o fortăreaţă după patru zile. Menumorut a început să se întărească pe Criş. Ungurii controlează mai întâi partea de nord şi forţează apoi Crişul. La început, într-un mod ineficace şi apoi masiv. Cetatea Bihorului cade după ce Menumorut fuge din ea. Cad şi altele din jur. Într-una dintre ele, numită Beland, se baricadează voievodul, cu familia, într-un codru des, dar cei doi „generali" ai armatei maghiare, prezenţi peste tot, foştii soli Usubun şi Velac, ajung şi acolo. Şi iată-l pe un Menumorut disperat, cerând să se comunice regelui maghiar că vrea pace şi că în semn de prietenie o dă pe fata sa fiului lui Arpad, Zult, care va moşteni şi titlul, şi ţara. Propunerea este aprobată şi liniştea se restaurează.

E un act în aparenţă insignifiant. Dar în substanţă e oribil. El declară deschisă poarta Transilvaniei pentru invadatorul maghiar şi instaurarea unei suferinţe milenare pentru transilvăneni. Niciodată în mileniul început astfel nu s-a acordat dreptul de naţiune egală cu celelalte trei existente în Transilvania, românii alegându-se cu un statut numit în zilele noastre apartheid, practicat în coloniile africane.

Un istoric francez încerca să îşi explice secretul supravieţuirii lor: „E o ţară, spunea el, mult timp călcată în picioare. O ţară de multe ori sacrificată. Ţară victimă a mai multor barbarii şi încă ameninţată. Dar care, prin

insecuritatea ei, din reacţia defensivă împotriva pericolului de invazie, trage reguli pentru viaţa sa: definiţia României va ţine, poate, de aceste câteva cuvinte. În orice caz, din ele decurg principiile esenţiale ale politicii şi ale mentalului său”.

Metoda aplicată de puterea dominantă merită să fie studiată în cazul transilvan. O regăsim în politica imperială, în construirea sistemului colonial şi, uneori, în practica ţărilor mijlocii faţă de cele mai mici decât ele. Astăzi, rafinată de civilizaţia networkului, metoda se numeşte soft, adică blând, ceea ce înlocuieşte hardul, adică forţa. Constă în: 1) ignorarea stărilor de jos ale ţăranilor, sărăcimii sau dezavantajaţilor şi 2) atragerea şi răsfaţarea stratului de sus, în speţă, nobilime şi, mai târziu, „pătura înstărită”.

S-a început cu maghiarizarea numelor căpeteniilor de oraşe şi regiuni, mai mici decât ducii, numiţi cneji, lăsaţi în drepturi. Căsătorii mixte cu duiumul. După ce îşi pierdeau numele, mulţi îşi pierdeau averea. Cei mai puternici şi destoinici erau adoptaţi cu nume cu tot. Corvineştii au devenit regi. Un Olah ajunge consilierul fiicei lui Carol Quintul şi umanist de marcă. Să nu fie transilvănenii mândri de ei? Unele regiuni erau date principilor valahi pe latura de sus a Carpaţilor, la Făgăraş sau Braşov. O parte a populaţiei, trecută la un catolicism naturalizat, care putea fi şi patriotic, avea şanse sporite, mai ales după ce Ungaria devenise parte a Imperiului Habsburgic.

Oradea mea, la bine şi la rău. După pactul Menumorut-Arpad, avântul cuceritorilor a scăzut. În secolele care au urmat, fiindcă au fost vreo patru la număr, vecinii noştri au fost absorbiţi de treburi interne şi de necazuri. Mai întâi, s-au creştinat sub Ştefan cel Sfânt. Apoi au creat instituţii. Unele erau administrative şi aveau în frunte cornitele civile, altele erau biserici şi erau conduse de episcop. Justiţia trebuia organizată şi ordinea cerea birocraţie cu hârtie şi ştampile. Au rămas urme şi mi-am propus să le caut. Acum, că mă deprinsesem să trag

lanţul secolelor după mine, îmi era uşor să scotocesc patru secole la rând. Deoarece atâtea au fost până când ungurii au avut dinastii noi şi ambiţii mai mari. În secolul al XI-lea sau al XII-lea totul se desfăşura relativ normal. Am ales ţintă Mănăstirea din Deal.

Dealul Pisicii. Îl vedeam de pe stradă, ieşind din casă, uitându-mă spre nord, sus, cum se ridica destul de abrupt. Casa noastră se afla puţin peste malul Crişului. Un deluşor de lângă ea mă înălţa la nivelul oraşului şi al şcolii. Iar de pe acestea puteam porni spre deal. Pe ungureşte i se spunea Dealul Pisicii, dar apare peste tot ca Dealul Oradei. Dispăruse sanctitatea iniţială. La începuturi era o cruce în vârf şi un drum şerpuit până sus, cu opriri, icoane şi flori, căruia i se spunea drumul Golgotei. În vârf fusese mănăstirea Sfântul Ştefan. Dar tot pe deal, simt citate mănăstirile Sfântul Petru şi Sfântul Martin. Mănăstirea Sfântul Ştefan era importantă pentru că servea drept *convertt*. Această instituţie juridică se ocupa cu păstrarea documentelor pentru comitatul Bihor, acte de familie, de proprietate, de naştere şi de morţi, plângeri, procese şi hotărâri judecătoreşti. Era un fel de notariat, arhivă şi registru-cronică de evenimente. Şeful era un personaj religios: protopopul bisericii Sfântul Ştefan din Dealul Oradei. Când capitolul orădean judeca un proces, delegatul conventului era prezent, ca un notar. Era ţinut în mare stimă: transcria din ordinul regelui „cuvânt cu cuvânt cuprinsul amintitului privilegiu al principelui Ladislau, cercetat şi citit de noi cu băgare de seamă, fără ştersături, fără răsătoare şi fără vătămare”. Câtă migală şi ce disciplină birocratică inspiră acest text! Se pare că prin el se întrevede disciplina Uniunii Europene.

Veneţienii. Mă îndrept acum în direcţia contrară. Merg, după ce trec Crişul, în sud-est, spre cartierul Velenţa. E o periferie acum, dar şi-a păstrat secole de-a rândul o personalitate aparte. Cea mai veche atestare documentară

CNle Vico Venetis şi, de asemenea, Venecys. 1291: Velenţa, deci Veneţia. Spre dezamăgirea mea, numele nu a

fost dat din pricina comerţului cu veneţienii, deşi aceasta era îndeletnicirea lor principală. Fuseseră aduşi împreună cu alţi Italieni care şi-au lăsat numele cartierului cel mai mare al Oradei. E Olosigul de peste Criş. „Olassi” înseamnă italieni pe ungureşte. Construcţiile erau la ordinea zilei de câte ori domnea pacea, iar veneţian însemna arhitect specializat în construcţii mari, biserici sau castele.

Velenţa era integrată iniţial în satul Seleuş, care aparţine Oradei, ţinând de instituţiile ei, episcopie şi capitul. O poveste tristă este legată de aceste locuri. Un rege arpadian, Ladislau IV Cumanul (1272 – 1290), avea o mamă cumană. Îşi însuşise şi obiceiuri cumane. Îşi alesese Seleuşul drept reşedinţă. Avea mulţi duşmani şi se simţea mai ocrotit între agricultori, crescători de animale şi de albine. În timpul lui, era anarhie în societatea fracturată între moşierii în expansiune şi oamenii de rând. O mână duşmănoasă l-a ucis totuşi pe rege.

Pe ce plan a cunoscut, apoi, Veneţia bihoreană o înflorire? în primul rând, pe plan religios. Devine, cu atâţia italieni şi veneţieni, stâlp al catolicismului, cu o mănăstire de maici şi cu o biserică Sfânta Ana. A fost dotată cu două mori, două pive (piva fiind moara specială de pregătire a ţesăturilor de lână), terenuri agricole şi vii, ca să aibă măicuţele din ce trăi şi cu ce să îngrijească bunurile. Fiind traversată de Peţa, un râu pe care curgea permanent apă caldă, lucru rar întâlnit în geografia lumii, călugăriţele au fost inspirate, deschizând o baie caldă pentru bolnavi, pe care o găsim solicitată des în secolul al XII-lea. Religia, talentele şi meşteşugurile au trăit bine împreună în Veneţia Oradei. Când eu o vizitam, respectul istoric se manifesta în faptul că trenurile se opreau înainte de a intra în Oradea, în gara Velenţei.

Cumani, pecenegi şi mongoli. Nu doar veneţienii şi italienii fac parte din umbrele dispărute ale trecutului. Există populaţii venite în număr mare care au lăsat urme cu diferite tonalităţi. Vremurile bune şi rele se succed regulat ca anotimpurile. Într-o lume cu o viaţă economică

şi socială de un nivel mult mai ridicat decât cel al nomazilor, s-au instalat popoare turcice încă de la începutul secolului al XI-lea. Trăind în corturi, întreprindeau incursiuni de pradă. Se apucau şi de activităţi paşnice. Se spune că s-au aşezat în regiunea cu viţă-de-vie a Seleuşului, dându-i numele Boabă, din cuvântul unguresc de origine turcă „szollo". Chiar şi originea lui Ladislau Cumanul arată că se stabilise o coabitare a cumanilor cu populaţia locală. Există un document care atestă măsurile luate de Ladislau pentru a-i integra. „Nu staţi risipiţi, aşezaţi-vă în teritoriile ce vă sunt desemnate; în loc de corturi: case şi sate; radeţi-vă barba, scurtaţi-vă părul; schimbaţi-vă portul; adoptaţi creştinismul; nu comiteţi crime; dacă aveţi nobili, ei vor primi dotări şi se vor aşeza lângă Vodă în războaie". Dar papa n-a agreat prea mult relaţiile lui Ladislau cu păgânii, iar păgânii au început să se răscoale.

Nenorocirea n-a venit de la ei, ci de la un eveniment catastrofic. Are loc invazia mongolă. Prin folclorul popular şi confuzia istoricilor i s-a spus „năvala tătarilor. Dar tătarii nu erau decât nişte mercenari angajaţi de mongoli să îi însoţească şi să îi servească, având nevoie de soldaţi în marele lor proiect de a cuceri Europa. Ei nu aveau o armată organizată în termeni militari, cu generali, comandanţi şi strategie proprie. Tătarii le completau rândurile luptătorilor, simple formaţii de soldaţi executanţi[4]. Când cronicarii vremii, ca Rogerius, confundă mongolii cu tătarii, aceştia comit o eroare monumentală. Spunând că în fruntea năvălitorilor se afla „generalul tătar Subutai*, Rogerius se referea la un personaj din ierarhia mongolă, cunoscut şi apreciat ca atare. Când el vorbea, apoi, de invazia „tătarilor* în Ungaria, spunând că „tătarii au distrus acest stat*, nu ştia că atât Subutai, cât şi Bătu Khan, care conducea expediţia, erau mongoli.

Mongolii au invadat mai multe teritorii, atât Ungaria, cât şi Transilvania. În *Cronica* lui Magister Rogerius se

4 Ei nici nu erau înrudiţi cu mongolii, făcând parte din larga şi variata familie a turcilor (n.a.)

spune: „Au ajuns curând [tătarii] prin păduri şi dumbrăvi, prin stânci şi pretipişuri, aproape de Cetatea Oradea. Şi fiindcă în Ungaria această cetate era foarte vestită, se strânseră aici numeroase femei nobile, atât doamne, cât şi femei din popor. Şi cu toate că episcopul se retrăsese de aici împreună cu câţiva canonici, eu eram cu cei ce mai rămăseseră. Şi când am observat că fortăreaţa era dărâmată, ne-am pus să o reparăm cu un zid gros; dacă n-am fi putut să rezistăm în cetate, să avem un refugiu în fortăreaţă. Dar, după ce va reuşi să o repare, fuge „într-o pădure în care am stat ascuns mai mult timp. Ei însă, după ce au cucerit cetatea, „pe repezeală i-au dat foc în mare parte. În cele din urmă, n-au lăsat în genere nimic, în afară de zidurile fortăreţei; după ce au ridicat prăzile, i-au omorât atât pe bărbaţi, cât şi pe femei, mai mari şi mai mici, pe străzi, în case şi în câmpuri, ce să mai spun, n-au cruţat nici sexul şi nici vârsta.

Faza următoare a fost cucerirea fortăreţei şi uciderea celor ce au fost în ea. Femeile se refugiaseră în catedrală. Dar „i-au pus foc şi a ars tot ce era în biserică. Urmează grozăviile, răscolirea mormintelor, siluirea femeilor. „Băgau în biserici, de-a valma, bărbaţi şi femei şi după ce abuzau de ei în mod ruşinos, îi ucideau acolo. * în relatarea lui, spune cum este luat prizonier, dar scapă şi ajunge din nou în pădure. „Episcopul fugise, trecând Dunărea. * Tătarii au lăsat într-un an şi jumătate de jaf şi ocupaţie o Transilvanie devastată, aidoma pustiirii de la Oradea. Perioada de refacere a durat decenii. Efectele au fost teribile şi s-au repercutat asupra autorităţilor locale, ce s-au dizolvat, asupra nobililor răsculaţi împotriva regelui, asupra poporului revoltat împotriva tuturor, a drumurilor devenite nesigure, a oraşelor ajunse de nelocuit. Reţinem însă din descrierea autorului cărţii *Carmen Miserabile*, Rogerius de Apulia, că se ocupa cu predilecţie de locul în care va reînvia patru secole după aceea una dintre cele mai puternice fortificaţii ale Transilvaniei. Turcii o vor stăpâni în secolul al XVII-lea. Chiar până la tătari, evenimentele menţionate de cronici se refereau la o Cetate

a Oradei. Este cea care a intrat în atenţia lumii.

Suntem în Evul Mediu şi bisericile primează. Grija cea mare era de a le apăra şi aceasta însemna să le ocroteşti prin fortificaţii şi de aici până la apariţia cetăţilor în jurul episcopilor, şi nu a prinţilor absenţi, nu a mai fost decât un pas. La sfârşitul secolului al XIII-lea, se anunţa ridicarea unei cetăţi din piatră în formă heptagonală şi străjuită de turnuri. Iniţiativa se atribuie regelui Ungariei, Ladislau I, de a dota Episcopia de rit greco-catolic cu un sediu mai puternic şi somptuos decât ceea ce vechea Cetate Biharia, mult încercată în evenimentele din secolul al XI-lea, oferise bisericii. Locul destinat era o insulă între braţele Crişului Repede şi pârâul Peţa. Regele a murit în 1095, după ce îşi exprimase dorinţa de a fi îngropat la Oradea. Trupul lui a fost adus aici. În 1373, sub episcopul Dominic Bebek, s-ar fi înlocuit într-un stil mai nou decât cel romanic vechiul palat episcopal, iar în jurul anului 1407, un episcop, Andrei Báthory, termina o catedrală gotică în centrul cetăţii.

În 1412, regele împărat Sigismund de Luxemburg şi împăratul Poloniei vin la sărbătorile de Paşti la Oradea şi timp de două săptămâni se află în cetate. În timpul lui Sigismund se leagă prima atestare a numelui românesc Oradea. Un episcop important de la mijlocul secolului al XV-lea, care continuă să păstorească episcopia din imperiul-cetate, Ioan Viteaz de Zdrena, pune Oradea pe harta culturală europeană, prin legătura sa cu centrele umaniste, prin înfiinţarea unei biblioteci mari şi prin instalarea în cetate a unui observator astronomic, înzestrat cu una dintre primele lunete după crearea lor de către Galilei. În 1468, vine la Oradea regele Matia Corvin, pentru a face pregătiri militare în vederea sprijinirii lui Ştefan cel Mare în luptele cu turcii.

Ca să nu mai amintim de evenimentele care atestau rolul Oradei şi al cetăţii sale în viaţa continentului. Dar şi nenorocirile care s-au abătut asupra ei. În 1474, turcii atacă Oradea şi o devastează. Cetatea rezistă şi furia invadatorilor se revarsă în incendierea clădirilor. După

triumful turcilor de la Mohács (1526), unde alături de Ludovic al II-lea moare şi episcopul Oradei, începe conflictul dintre împăratul austriac de Habsburg şi rege al

Ungariei şi Ioan Zâpolya, între 1529 şi 1538. Apoi ei se împacă şi semnează Pacea de la Oradea, conform căreia Zâpolya devine rege al Ungariei şi stăpân al Transilvaniei. O regină, după moartea soţului ei, Ioan Sigismund, se refugiază la Oradea.

Aproape toţi regii şi principii transilvăneni s-au ocupat de consolidarea cetăţii şi a bastioanelor sale: Ioan Sigismund (1569 – 1570); Ştefan, Cristofor şi Sigismund Báthory (1572 – 1584); Gabriel Bethlen (1618) şi Gheorghe Râkoczi I (1630 – 1648). Între 1598 şi 1692, cetatea a fost asediată de cinci ori, rezistând în trei cazuri. În perioada suzeranităţii habsburgice (15981606), Oradea făcând faţă pericolului turcesc, a ezitat între împărat şi transilvăneanul Sigismund, dar l-a ales pe primul. Când turcii s-au apropiat de oraş, salvarea s-a datorat celor 1.500 de călăreţi trimişi de Mihai Viteazul. Un tun din dotarea cetăţii purta numele „Tunul lui Mihai”. Cunoscând intenţiile împăratului care o revendica, la 1600 el declară că vrea să ocrotească Oradea, „să o ocupe şi să reia hotarele ce sunt ale Transilvaniei”.

După Mirăslău, pierde această şansă. În călătoria pe care o întreprinde apoi, după trecerea prin Beiuş, se opreşte la Oradea, unde este bine primit. După moartea lui, posesiunea imperială a cneazului continuă, dar transilvănenii intră în conflict cu austriecii. La asedierea oraşului Oradea, sub conducerea principelui disident Ştefan Bocskai, transilvănenii ies victorioşi în confruntarea cu imperialii, cu care încheie, în fine, o pace. Oradea revine Transilvaniei, în 1606.

Începe un nou secol care găseşte Oradea în poziţia ei de centru râvnit, pentru care se duc războaie. Străluceşte prin două calităţi esenţiale: catolicismul şi poziţia strategică. Este situată în mijlocul unui cerc de confruntări şi lupte, de ambiţii politice şi ciocniri violente.

Dacă până atunci predomina semnificaţia ei

religioasă, prin episcopi, la sfârşitul secolului ce s-a închis, apare o instituţie militară, cea a căpităniei, în fruntea oraşului este instalat Căpitanul Cetăţii Oradea. El îşi extinde atribuţiile şi în calitate de comite al Comitatului Bihor. În atributele lui intrau şi justiţia, şi urmărirea răufăcătorilor. Dar marii căpitani ajunseseră să se considere echivalenţii unor principi. În 1657, principele Transilvaniei îi cere căpitanului de Oradea să depună jurământ de credinţă, dar acesta refuză. Totuşi, perioada căpitănească încetează în 1660, când cetatea este cucerită de turci. Trupele lor fuseseră conduse de Ali, paşa de Timişoara. Toată perioada finală decurge ca o pasionantă dramă în care faimosul principe Gheorghe Râkoczi al II-lea este un erou principal. Ea se încheie cu transformarea Oradei în paşalâc turcesc. După vizita lui la Oradea, cronicarul Miron Costin nota: „Oradiia cu oamenii lui Racoţii aşedzată, pre atuncea o bătea Ali-paşea, care au şi luatu-o, ieşindu o femeie den cetate şi arătându turcilor apa de unde veniia, de-ncungiura cetatea. Aceia apă abătând-o turcii de la cetate în laturi, au luatu-o, vestită între cetăţile Ardealului”.

Vremurile se schimbă, însă visul de supremaţie europeană al turcilor se destramă când în asediul Vienei din 1689 eşuează şi sunt obligaţi să se retragă. Sunt urmăriţi de trupele austriece, dar continuă să reziste cu încăpăţânare, în lungul periplu până a ajunge acasă. În 1686, sunt deja în Bihor, iar asediul Oradei începe în toamna anului 1691. Luptele au fost grele şi lungi. Primul a căzut în mâna austriecilor Olosigul de lângă oraş, dar principalul obiectiv era cetatea în care se refugiaseră turcii. Austriecii au adus din alte locuri muncitori pentru săparea şanţurilor. A venit iarna şi blocada cetăţii a continuat, dar ambele armate duceau lipsă de aprovizionare. Populaţia părăsea oraşul. În primăvara anului 1692, atacul a reînceput prin bombardarea cetăţii şi minarea bastioanelor. La sfârşitul lunii mai, turcii au capitulat. Li se permite să se retragă. Cererile generalului austriac erau: deschiderea porţilor cetăţii în care vor intra

600 de soldaţi imperiali, predarea întregului arsenal de tunuri, identificarea minelor, evacuarea a încă două cetăţi bihorene. Oraşul a mai cunoscut un atac al unui grup tătar, angajat de turci, în frunte cu un mare vizir. Numai prin 1695 s-au liniştit lucrurile, până în 1703, când, la Oradea, garnizoana austriacă rezistă atacurilor transilvănenilor conduşi de Francisc Râkoczi al II-lea, inamic al imperiului. Acesta revine în anii următori, în încercări fără succes. La încheierea luptelor, împăratul Carol al VI-lea recunoaşte la 1712, prin decret, meritele orădenilor şi le confirmă statutul de oraş liber regal. Episcopia romano-catolică a Oradei obiectează şi cere anularea decretului. Împăratul îl menţine, dar presiunile continue şi conflictul durează până prin 1716, când Oradea rămâne cu Capitolul, iar episcopia dobândeşte autoritatea în Olosig şi Velenţa.

Oradea îşi câştigă o altă calitate care îi creşte faima: devine oraş comercial. Consecinţele erau mari pentru promovarea intereselor românilor. Aceştia devin comercianţi buni şi prosperi. Îşi găsesc parteneri în negustori greci, ortodocşi şi ei. Reuşesc să ridice şi ei o biserică de-a lor, Biserica cu Lună, după globul care se rotea în tumul ei, în funcţie de fazele Lunii. Când traversam în anii copilăriei Piaţa Primăriei, plină de biserici şi de clădiri baroce, vedeam şi admiram globul aurit al Lunii, cu un diametru de trei metri, care îi câştigase prestigiul şi atracţia.

Dar ceea ce interesează în istoria luptei românilor pentru înlăturarea jugului străin maghiar sau habsburgic este faptul că, începând cu secolul al XVIII-lea, a avut bărbaţi de vază care au devenit cu timpul acea echipăen – o forţă diplomatică remarcabilă. În Oradea, în frunte cu dr. Aurel Lazăr, a fost proiectată şi organizată Marea Adunare de la Alba Iulia, din 1918, care a declarat independenţa Transilvaniei şi unirea cu patria-mamă, România.

Apa caldă şi izvoarele reci. Din vremuri străvechi, Oradea era cunoscută drept locul cu apă caldă. Incredibilul se produsese. Un râu mic curgea prin oraş, purtând apă caldă, pe nume Peţa. Permanent şi fără toane, vară şi

iarnă. Nu cred că formula are multe ediţii prin alte părţi. Este miraculos să vezi un râu încăpăţânat de apă caldă.

Peţa este citată mereu în duet cu Crişul. Vine de jos, merge paralel cu Crişul puţin concav, se apropie convex de el şi apoi iar o ia în jos, ca să se verse în final în Criş. Peţa este măruntă, dar este caldă. Nu este de mirare că la începutul mileniului trecut devine punct de referinţă geografic şi militar pentru oraş, ridicându-se la valoarea Crişului, care curge sus, în timp ce Peţa se situează chiar la limita de jos a oraşului. „Cetatea Bihor este cea de pe Criş şi Peţa”. Şi ce e mai frumos în oraş se află între Criş şi Peţa. Adică cetatea actuală, parcuri şi străzi largi.

Evul Mediu plasează pe malul Peţei aproape toate instalaţiile mari ale oraşului ca movilele, pivele, ţuicăriile, berăriile, topitoriile de cânepă şi în tăbăcăriile şi harnicii membri ai breslelor de meseriaşi. Veneţienii s-au instalat aici. Pe malul Peţei s-a format şi dezvoltat conventul Sfânta Ana din Veneţia, cu dotaţie şi activitate în jurul băii calde, numită „thermis seu stuba balnearia”. Deasupra şi de-a lungul râului erau cetăţi.

Lăsăm la o parte comorile subterane scoase la iveală pe malurile Peţei. Vase ceramice din neolitic, de pildă. Nici Crişul nu se lasă mai jos, arheologic vorbind. Este vorba despre „cultura Criş” cu o ceramică dacică pictată. Monedele romane au fost o atracţie pentru săpături.

Peţa, cu toată istoria ei bogată, nu este decât un eşantion al unei comori mai vaste. Sub ea şi mai ales înapoia ei se întinde subteran un rezervor mare de apă caldă. El iese la lumină sub forma a doua băi calde, frecventate intens de familia mea care mă includea şi pe mine şi de un nesfârşit şir de turişti străini. Una se numea Băile Felix şi a doua, Băile 1 Mai. Ultimele se pare că erau mai cunoscute şi mai vechi, numele lor schimbându-se deseori în decursul istoriei. În majoritatea documentelor medievale, Băile 1 Mai apar cu numele *Thermae Varadienses*. S-au mai numit apoi, pe rând, Băile Sfântului Ladislau, Băile Haieului şi Băile Episcopeşti. Ele au fastuoase bazine deschise de apă caldă şi altele sub

acoperiş, hoteluri, restaurante, grădini. N-am să uit orele când pe malul lacului admiram nuferii albi, cu frunze late ce acopereau aproape toată apa, calmul şi liniştea pe care le degajau.

Mă nemulţumeau datele de începuturi târzii pe care le dădeau ghidurile, ce păleau în contrast cu istoria îndepărtată a Peţei. Începusem în copilărie să caut „vechimi" cel puţin romane şi dacice, ca punct de plecare a desfăşurării lirului meu de secole valahice. Nu se poate ca romanii să fi ignorat un asemenea loc, ştiută fiind obsesia lor constând în băi climaterice, mai ales calde.

Am tot împins anii până am ajuns în prima jumătate a secolului al XIII-lea, după tătari. Regele Bela al IV-lea îl răsplăteşte în 1249 pe un comite ce a luptat împotriva tătarilor cu un sat puternic în sudul Orăzii numit Haieu. Numele lui vine de la „heviyo", adică ape calde. Într-adevăr, de la Haieu la băile vecine nu e decât creasta unui deal. Deci, băile nu erau străine de faima apei calde. Haieul apare apoi ca posesiune şi centru catolic important. Apare aici şi congregaţia „sacerdos de villa Hevio" şi se pun bazele mănăstirii Sfântul Martin, cu sarcini misionare. Băile vor fi uneori numite Băile de la Sânmartin. Sânmartin, pe vremea mea, era o localitate pe drumul către băi. Dar numirile, nobilii şi episcopii unguri nu erau decât inserţiuni punctuale în masa de ţărani valahi.

În copilărie, Felixul şi Episcopalele constituiau cea mai frumoasă evadare din oraş, moment trăit în familie cu mama, tata sau bunica, toţi înregistraţi în albumul mental în ţinutele pitoreşti, semidezbrăcaţi, uneori în halate şi cu bonete. Nu era o simplă excursie, ci o cufundare în natura calmă şi bună, florală şi mângâietoare, o alungare a necazurilor şi problemelor casnice şi un triumf pe termen scurt al serenităţii.

Cea de-a doua ieşire din monotonia citadină viza un loc îndepărtat, ascuns în munţii Bihorului, foarte apropiat de judeţul Cluj. Era Stâna de Vale. Este suficient să-mi amintesc drumul până la Stână, pe care l-am făcut de câteva ori în copilărie, ca să înţeleg de ce aveam

sentimentul că mă aflam pe altă planetă. Mergeam cu trenul până la Valea Crişului, ultima staţie din judeţ înainte de intrarea pe teritoriul Clujului. De acolo cred că luam un alt tren care mergea în sud, intra în zona muntoasă, trecea prin Bulz şi cobora la Remeţi. De aici ne înscriam pe Valea Iadului, până la Stâna de Vale. Nu poate fi un nume mai potrivit pentru ameţeala care ne apărea când priveam de pe îngustul drum lipit de munte, jos în vale. Într-un loc, Valea Iadului se lărgea, apoi se strâmta din nou. Toponimia era în continuare adecvată. La stânga aveam Cascada Iadolinei. Ghidul turistic ne avertiza cu un ton prudent, dar obscur: „Valea Iadului are o serie de lărgiri ce adăpostesc aşezări închise prin sectoare de defileu, datorate prezenţei calcarelor şi uneori a şisturilor cristaline care introduc o notă de sălbăticie”. Ieşeam din iad printr-o subită, neaşteptată şi reconfortantă imagine a unei căldări largi între munţi, verde şi brăzdată de drumuri şi cărări, cu un şir de hoteluri şi clădiri elegante pe dealul din stânga. Are o altitudine de 1100 m. Ce uşurare şi ce destindere se producea în salonul primitor al restaurantului şi în camera de hotel comodă, cu privire spre întreaga Stână.

Pe locuri străvechi, Stâna pare o descoperire târzie. În 1879, episcopul greco-catolic Mihail Pavel face o excursie în Apuseni şi ajunge la groapa verde dintre munţi cu un izvor alături. Îi vine ideea creării unei staţiuni de cură climatică şi obţine permisiunea autorităţilor de a o înfiinţa şi organiza sub egida episcopiei sale. În revista românească *Familia* condusă de Iosif Vulcan, ce apărea atunci la Oradea, se anunţa ştirea: „S-a descoperit o baie nouă”. Aceeaşi revistă a publicat necontenit până la sfârşitul secolului noutăţile despre rapida şi spectaculoasa dezvoltare a Stânei de Vale. În 1892, public numeros şi oficialităţi inaugurează Moara Dracului, descoperită între timp. În 1895, staţiunea are linie telefonică. În 1888, Iosif Vulcan scrie despre ea la faţa locului, din vila Arcadia, şi enumeră celelalte vile şi hoteluri care funcţionau, pe lângă Residenţia cea mare: Margareta, Aurora. (Ştiu că la prima mare vizită după 1933 erau mai mult de o duzină.)

La începuturi, în secolul al XVIII-lea, se vorbea de sute de vizitatori ai localităţii. În veacul următor, ei se numărau în mii. Staţiunea avusese un ecou european şi întâlneam pe lângă meseriaşi maghiari, elveţieni, germani, francezi şi balcanici.

Episcopul a continuat să patroneze staţiunea. Familia mea şi cu mine, precum şi un prieten, elev ca şi mine (care a devenit ulterior un faimos fizician, respectiv academicianul Marius Peculea), împreună cu familia lui, l-am vizitat pe terasă, ne-a binecuvântat şi celor mai mici le-a dat câte o iconiţă de buzunar.

Am început să explorez cele mai apropiate locuri cu faimă. Lângă hotel este Clubul turistic, un teren de tenis şi o popicărie. Aceeaşi alee ne duce la o deschidere în brădet. Pe stânga crestei apare un izvor care formează o cascadă. Se numeşte Izvorul Minunilor. De aici începe un urcuş. Dau de o cruce în Valea Drăganului şi apoi de o casă de adăpost pentru schiori şi după vreo jumătate de kilometru ajungem sub piscul Cicleului, în locul numit Aria Vulturului, o poiană la 1 330 metri altitudine pe Munţii Muncii. Este o regiune de păşuni alpine. Suntem răsplătiţi de decorul cu brazi şi flori al poienei care îţi destinde mintea, îndemnându-te la lectură sau reflecţie. Ai vrea să iei cu tine pacea aceasta şi s-o duci jos. Încă un efort cu altă sută de metri urcată şi ajung la Muncii, un vârf de munte care, în loc de stânci, are oi la păşunat. Ce m-a impresionat a fost vederea care se deschidea spre răsărit, cu cel mai înalt munte din preajmă, Buteasa, la aproape 1 800 de metri, prelungită în Stânişoara. Între atâtea locuri calme şi paşnice apare o cascadă, într-o prăpastie care se numeşte Moara Dracului. Dar ne revenim dacă ne îndreptăm spre Drăgan şi admirăm din nou priveliştile din Valea Drăganului. Ne întoarcem de la Aria Vulturului şi coborâm la Stână.

Eram în aceste urcuşuri de unul singur, fiindcă însoţitori în familie sau în staţie nu prea găseam. Odată mi-am zis că cei 1 400 de metri ai Munceiului nu mă clasau suficient de bine între alpinişti. Atunci am întreprins cu un

băiat ceva mai mare o excursie mai lungă, la peste 1 600 de metri, pe Vârful Poienii. Se pleacă din Izvorul Eremitului, lângă Stână. Valea Eremitului începe tot în raza Izvorului Minunilor, dar are un alt traseu plin de izvoare. Izvorul Clocotitor, Izvorul Păcii, Izvorul Profetului şi Izvorul Narcisului; în line, Izvorul Eremitului. Ne întâlnim pe drum cu un fenomen nou: Izvorul Profetului, de pildă, dispare în pământ, apa revine energic, apoi este tras în pământ din nou de un sorb care mănâncă pâraie. Să fi făcut un kilometru şi ceva. Mai avem cinci până la Vârful Poienii. Trecem pe lângă văi şi izvoare cu nume de cerbi şi vulturi, dar şi o Baie a Popii şi ajungem în pisc. Efortul este răsplătit cu vârf şi îndesat. Priveliştea este uluitoare. O panoramă mai întinsă nu ne puteam imagina. Vedem la nord-vest Stâna, Aria Vulturului, Muncii, Drăgan. Faţă de ce ştiam, apar locuri noi: Poala Calului, Pârâul Vulturilor, Băiţa, Dealul Mare, Muntele Vlădeasa. De pe o altă stâncă vedem Valea Aleului, Vârful Cornului şi Bihorul Mare (Curcubata Mare) de 1850 m, muntele surpat Ruginoasa cu piscul Ţapului. Într-un cor de nume străvechi şi pitoreşti se înscriu acum cele biblice: Golgota, Goliat, Betleem şi descopăr o cascadă, Marele Phaethon. (O fi cel din mitologia greacă sau o simplă şaradă?) Ce impresionează însă este lărgimea vederii, care bate valea Crişului Negru şi întrezăreşte Beiuşul şi Vaşcăul.

Gândurile şi senzaţiile munţilor cu izvoare reci sunt altele decât cele ce se imprimă în băile cu apă caldă. Acolo fugi şi uiţi de greutăţi, aici le sfidezi şi înveţi să le învingi; acolo desfătare, aici efort; acolo pluteşti în bazin, aici încordezi muşchii. Nu le opun, deoarece oamenii au nevoie de ambele. Cu toate acestea, puterea de a supravieţui se deprinde în mod ideal în decor de stânci şi izvoare. La bazin vezi siluete frumoase. Aici ai viziuni. Vezi de sus şi de departe, totul este imens şi greu de surprins, ca istoria omului şi viaţa lui plină de obstacole şi ostilităţi. Ai memorie mai bună, păstrezi tradiţii.

De fapt, din cine se trag păstorii şi oamenii din Carpaţii Apuseni care cuprind şi Munţii Bihorului?

începem cu ceea ce ştim. Erau la început daci. Dar aveau o trăsătură specială. Romanii nu-i înglobaseră în Dacia lor. Au fost numiţi *dacii liberi* de pe Crişuri. Dar înainte şi după anul 1.000 vorbeau daco-romana întregii regiuni. Să nu fi beneficiat ei de contactul direct cu romanii, ori să fi venit treptat ca o populaţie daco-romană care s-a refugiat în munţi?

În timpul copilăriei mele, într-o bună zi, unchiul Guşti mă ia cu el pentru o vacanţă la munte. Nu mergem la Stâna din Vale, ca de obicei, ci într-un sat apropiat, pe nume Pietroasa. Ajungi la el prin Beiuş, din care se desprind două drumuri importante: spre Stâna de Vale şi în sud, spre Văzcani. Dar la mică distanţă de primul drum spre est, sub el, şerpuieşte în paralel drumul spre Pietroasa. Localitatea este situată pe Crişul Pietros, un afluent al celui Negru. Munţii Bihorului se înalţă puţin mai la răsărit. Dar regiunea lor se numeşte Padiş şi are cinci stele în ghiduri. Nu atât înălţimile ei, ca Măgura Vânătă, Biserica Moţului şi Găvoaia sunt atracţia, ci o creaţie fantastică a naturii care se numeşte Cetăţile Ponorului. E un monument carstic trecut în lista turismului european, constând dintr-o depresiune împădurită în care se înscriu trei pâlnii, o peşteră, un izbuc şi un tunel subteran prin care curge un râu care leagă mai multe lacuri. Căldări uriaşe cu pereţi înalţi prăpăstioşi comunică între ele cu părţi şi tunele sub pământ.

Micul nostru trib al familiei unchiului Guşti, instalat la o gazdă, nu se căţăra pe munţi. Dar unchiul meu mă lua, drept copilul cel mai mare, la plimbări în pădure şi pe cărări cu urcuşuri blânde. Într-o zi, în pădure, auzind un pârâu, ne abatem să-l vedem. Dăm peste un ţăran bătrân care stătea concentrat asupra apei cu un băţ în mână. Pârâul în amonte era destul de spumos şi agitat, dar în locul în care stătea bătrânul părea că vârtejul devenea mai liniştit, probabil, înclinat de o groapă. „Ce faci, bade?”, îl întrebă prietenos unchiul. „Iaca, fu răspunsul, mai prind şi eu câte un păstrăv”. „Sunt păstrăvi aici?” „Mai vine câte unul de sus”. „Dar cu ce-l prinzi?” „Cu hasta”, răspunde

pescarul. Noi am înţeles „asta”. „Bine, bine, dar cum îi zice?” „Hasta, n-am spus o dată?”, zice moşul puţin iritat şi ne arată băţul nu prea gros care se termină printr-un vârf metalic ascuţit, subţire şi greu de remarcat. Mulţumeşte unchiul, plecăm şi îi cer lămuriri. „De fapt, ce-a spus de băţul lui?” „I-a zis numele latinesc. A vorbit ca romanii, care ziceau ţepuşei «hasta». Vine păstrăvul, încetineşte, el ţinteşte, îl străpunge şi îl omoară ca romanii”. Am admirat metoda, mi-a plăcut bătrânul, dar ceea ce m-a fascinat a fost că strămoşii lui au persistat în istorie, purtând cu ei o moştenire romană certă.

Biserici

Nu era greu să-mi dau seama că atracţia şi autoritatea Oradei avea temei religios. Biserica şi nobilimea erau cei doi stâlpi ai conducerii. Era o rivalitate surdă între ele, dar uneori un conflict deschis. Biserica a câştigat supremaţia, mai ales după ce dinastia ungară a devenit fervent catolică, la ordinul papei care a încoronat-o. Zelul creştin al primilor regi – care nu trecuseră la creştinism pe vremea când Menumorut construia biserici – s-a ascuţit pe tărâmul vlah, deoarece catolicismul reprezenta cel mai promiţător vehicul al maghiarităţii. Cu nobilii, era simplu; prin adoptare, ei ajungeau treptat şi sigur la catolicism. Dar cu oraşele era mai greu. Au construit în ritm viu biserici.

Când mergeam la primăria cu turn baroc condusă de unchiul Guşti, drept în faţa primăriei se înălţa vechea biserică Sfântul Ladislau.

Însemnătatea Oradei catolice în ochii regilor maghiari se poate vedea din faptul că patru dintre ei au fost înmormântaţi la Oradea. Cei patru aparţin primei perioade de dominaţie, între 1100 şi 1300. Lista începe cu Ladislau cel Sfânt, singurul canonizat după Ştefan cel Sfânt, cel care îi creştinase pe maghiari. Ladislau a fost un model de valoare şi caracter. Al doilea, Ştefan al II-lea (1116 – 1131) este mai obscur. Pe locul trei, Andrei al II-lea (1205 – 1235), care a fost faimos pentru că a trecut printr-un conflict cu nobilimea, care a dus la adoptarea unei Bule

de Aur, considerată de unguri ca o Magna Carta engleză a lor (1222), dar care, în mod contrar aceleia, întăreşte puterea regilor, în loc să o scadă. În fine, ultimul este Ladislau al IV-lea Cumanul, pe care îl cunoaştem din relaţiile cu cumanii. Nici reginele nu lipseau. Soţia regelui Carol Robert, Beatrix; Maria, regentă a Ungariei (1457 – 1482), Elizabeta, soţia ducelui Ladislau de Opulia, palatinul Ungariei, fiica lui Nicolae Alexandru Basarab. Toate cele trei morminte monumentale au dispărut, fiind distruse de invadatori, dintre care unii arată spre turci.

Biserica era condusă de Episcopia catolică, o instituţie instalată într-un castel şi un spaţiu larg, în afara oraşului, în apropierea Cetăţii Biharia. Episcopul se considera un părinte al catolicilor, care era pentru ei şi un ministru al Culturii şi Educaţiei. A fi episcop însemna să joci un rol politic. Când devine rege, Zâpolya îşi numeşte ca principe al Transilvaniei pe episcopul de Bihor, Martinuzzi. A fost o alegere care l-a costat în popularitate, pentru că episcopul era un om dur şi neiubit de supuşii lui.

Şcoli trebuiau construite, manuscrise pictate, urmate de cărţile primilor tipografii din jurul anilor 1500. Pentru a estima eforturile în acomodarea la ritmurile rapide ale inovaţiilor, se citează faptul că episcopul din Oradea avea una dintre primele lunete astronomice inventate de Galileo Galilei în prima decadă după 1600.

Catedrala romano-catolică se numeşte înălţarea Feciorei Maria (1751 – 1780). Mai veche decât ea este Biserica romano-catolică Sfântul Ladislau, din faţa primăriei. În acea vreme s-a ridicat pomposul Palat episcopal romano-catolic, una dintre cele mai mari clădiri din oraş. Mai există şi Biserica Maica îndurerată, a Ordinului Premonstratens, lângă fosta ei clădire (1760 – 1819), devenită sediu de educaţie liceală şi superioară (Drept), mănăstirea şi Biserica Ursulinelor, Biserica romano-catolică Sfânta Ana, Mănăstirea Ordinului Mizericordian. Şi alte credinţe sunt respectate, ca, de exemplu, Biserica reformată. Evreii aveau două sinagogi impunătoare de la Olosig. Românii frecventau bisericile

ortodoxe şi pe cele greco-catolice, precum cea a Seminarului greco-catolic. Vechimea lui este remarcabilă. Autoritatea religioasă aparţine mitropoliţilor Transilvaniei, care aveau titlul de „luminat mitropolit din tot ţinutul Ardealului şi Oradef (1581). Sub ocupaţia turcă se deschide o fereastră şi legătura cu Patriarhia din Constantinopol devine posibilă. Dar tot atât de ciudat este faptul că interlocutorii nu sunt orădenii, ci locuitorii Velenţei, devenită mai târziu cartier al Oradei. Iar această aşezare, pe atunci localitate cu o identitate proprie, avea cea mai veche biserică ortodoxă din Oradea, unde era instalată vechea reşedinţă episcopală. La început, episcopii erau sârbi. Erau înconjuraţi de protopopi (vicari). Unul dintre aceştia este un cărturar activ în timpul căruia este construită o biserică din lemn, iar pe locul ei s-a ridicat apoi o alta, măreaţă, din zid. Velenţa reprezintă interesele românilor, fiind activă în toate iniţiativele care le promovau. Ea îşi joacă deplin rolul „orădean", ceea ce era normal, întrucât episcopul oraşului mare se afla în altă localitate. Sub austrieci se apelează la ajutorul lui Iosif al II-lea şi se invocă Edictul de Toleranţă din 1781. O luptă mare se dădea pentru construirea Bisericii cu Lună şi aprobarea se dă în 1784. Guvernul se opune, dar împăratul menţine hotărârea. Din 1759, orădenii obţinuseră şi dreptul ortodocşilor de a avea o parohie independentă de Velenţa. Dar autoritatea ei nu slăbeşte. Leopold, împăratul, constituie la Velenţa un consistoriu ortodox, în frunte cu un arhimandrit, ce va ţine însă de Episcopia Aradului. Consistoriul este condus de protopopul Teodor Arşici, care are susţinerea populaţiei ortodoxe, întrucât îl consideră conducătorul vieţii religioase din întregul Bihor.

Confruntarea ortodoxiei cu catolicismul a intrat într-o formulă nouă după 1500. Apare Reforma, iar adepţii ei la Oradea şi în Transilvania sunt numeroşi.

Lupta cea mare se dă acum între biserica catolică şi partizanii lui Luther şi Calvin. O bună parte a populaţiei îngroaşă numărul celor din urmă. De aceea, Oradea va deveni un oraş al celor trei religii creştine şi va avea

biserici şi personaje mari de la fiecare.

După 1500, ortodocşii erau asaltaţi din două părţi. Fiecare din ele se temea de o trecere masivă a populaţiei vlahilor de partea cealaltă. Se poate spune că protestantismul avea atracţiile lui pentru ortodocşi. De pildă, slujbele în limba proprie, şi nu în latină. Mai era şi dreptul de a se căsători al preoţilor.

În 1600, când realizează acel moment scurt şi fulgerător care a rămas viu în amintirea populaţiilor şi în politicile celor trei mari principate, Mihai Viteazul acţionează în cel mai echitabil mod. Declară trei biserici valabile şi recunoscute: catolicii, ortodocşii şi biserica luterană. Nu uită de religia lui. Obţinuse de la principele transilvan Sigismund Báthory, îngăduinţa să ridice biserica ortodoxă Sfânta Treime lângă Alba Iulia. Nu uită nici faptul că este aliatul unui împărat catolic, Báthory. Ecoul acestor atitudini înţelepte în problema spinoasă a certurilor bisericeşti îl găsim la împăratul austriac Leopold I, care dezrobeşte Ungaria şi Transilvania de otomani. În decretul lui din 1692, el prevede pentru preoţii şi credincioşii Bisericii Răsăritului aceleaşi drepturi şi sentinţe ca şi preoţilor şi credincioşilor catolici. Pentru ţărani, care trec la Unire, spune într-un decret din 1703 că vor fi socotiţi ca şi ceilalţi fii ai ţării, şi nu doar toleraţi.

Între 1697 şi 1700, se simt urmările Unirii prin trecerea unei părţi a populaţiei ortodoxe din Transilvania la catolicism, prin acel compromis care-l constituia greco-catolicismul. Se crease o spărtură între românii transilvăneni. Ortodocşii şi, mai ales, preoţii lor nu se sfiau să-i denunţe pe uniţii „trădători”. După unele confruntări, dintre care unele violente, s-a creat un fel de armistiţiu, întrucât uniţii obţineau avantaje pe care românii nu le avuseseră. Mergeau la Roma şi îşi regăseau leagănul. Ei au dat naştere la „şcoala latinistă”, cu puternice influenţe în formarea limbii şi a profilului cultural. Ei găsesc în secolul luminilor (al XVIII-lea) ideea pe care o transformă în strategie politică: emanciparea prin cultură. Episcopul greco-catolic al Bihorului reuşeşte să înfiinţeze în 1827 un

liceu în limba română, încadrat ca şcoală catolică, aparţinând episcopiei. Într-o autobiografie, Petru Groza, viitorul prim-ministru al României, povestea cu mândrie originea lui ca descendent al unor familii de preoţi ortodocşi, din care popa Groza, în 1848, s-a distins drept cel mai apropiat om de Avram Iancu, lângă mormântul căruia este îngropat. Ca şi la toţi antecesorii, sentimentul de ostilitate faţă de uniţi nu a încetat la el. Familia a preferat să-l dea la licee protestante în limba maghiară, evitând cele două licee în limba română ce funcţionau la uniţii din Beiuş şi Blaj. Inamiciţia politică a lui Groza faţă de liderul ţărăniştilor, Iuliu Maniu, tot aşa poate fi explicată. Acesta era un ardelean unit.

Ceea ce am văzut şi simţit în anii copilăriei şcolare şi ai liceelor m-au convins că ambele grupuri de credinţă susţineau cu perseverenţă cauza independenţei transilvane. Era o diferenţă de stil şi mijloace, nu de scopuri şi obiective. Ortodocşii erau mai radicali, militanţi şi ofensivi. Greco-catolicii erau mai prudenţi, mai răbdători, înclinaţi spre negocieri şi mijloace paşnice. Împreună au pregătit şi creat actul Unirii de la Alba Iulia, în 1918.

Principatul Transilvaniei. Ştiam că eram bihorean şi transilvănean în acelaşi timp. După o vreme am aflat că Bihorul numai geograficeşte aparţinea de Transilvania, dar ca statut politic a fost complet separat de Transilvania de la începuturi, din anul 900, până când s-a semnat pacea de la Karlowitz între Imperiul Habsburgic şi cel otoman, la înfrângerea ultimului, în 1699, deci după 800 de ani. Frontiera statului maghiar care cuprindea şi Crişana era formată la marginea ţării printr-o mare barieră de copaci, ai unei păduri special plantate, iar după ea se deschidea aria numită „dincolo de pădure”, adică pe latineşte Transilvania şi în limba maghiară Erdely. Maghiarii n-au putut înainta cu succes în ea decât la sfârşitul secolului al XI-lea, când erau deplin ancoraţi pe Crişuri. Au trebuit să învingă puterea pecenegilor şi au ajuns pe Someş şi Tarnave de-abia în secolul al XII-lea. Regii maghiari

încercau să aducă, de fapt, colonişti maghiari, secui şi apoi cavaleri teutoni, expulzaţi ulterior în 1225, ca să se asigure de controlul populaţiei indigene.

În aceste două secole se dezvoltă o structură medievală de aşezări şi instituţii. Cea care aparţine lui Gelu se extinsese şi cuprindea oraşe (*urbs*), cetăţi, linii de comunicaţie între regiunile numite Ţara Bârsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Haţegului, Ţara Severinului, Ţara Oaşului şi Ţara Maramureşului. Erau, de fapt, vechile unităţi romane, ca alianţe de sate. Se aplică un sistem juridic bazat pe bătrâni înţelepţi care alături de judecători şi cnezi aplicau un drept vechi tradiţional numit „jus valachicum". Se extindea însă şi puterea regală, reprezentând fortăreţe (*castrum regale*), curţi (*curia*) şi mine bogate în aur, argint şi minereuri. Sub structura nobiliară se aflau iobagii de diferite categorii, din ce în ce mai numeroşi ca urmare a faptului că ţăranii îşi pierdeau pământurile. Au apărut şi activele episcopii catolice. Dacă populaţia majoritară şi de bază o formau românii, restul populaţiei oferea un spectru larg şi diversificat de populaţii cu limbi, credinţe şi obiceiuri proprii.

Bine organizată şi cu o dezvoltare continuă şi tenace, Transilvania îşi întăreşte autonomia şi treptat ajunge la rang de principat autonom. În 1526, profilul regiunii se schimbă, fiindcă Ungaria, înfrântă la Mohács, intră sub dominaţie şi gestiune în Imperiul Otoman. Şeful suprem la Buda este un paşă, deoarece ţara este un paşalâc, categorie de care românii de peste Carpaţi au reuşit să scape. În 1566, sub otomani, Transilvania devine principat autonom. Prin definiţie, se afla în tabăra inamică faţă de Imperiul Austriac cu sediul la Viena, la care aparţinuseră ungurii. Acest imperiu era în mâna casei de Habsburg, cea mai longevivă dinastie din lume, în extindere necontenită provenită din alianţe matrimoniale. De aici dictonul: „De războaie se ocupă alţii, tu, fericită Austrie, căsătoreşte-te" (*Bella gerantalii, nube*). După Carol Quintul, habsburgii îşi arogaseră rolul de principali apărători ai catolicismului. Erau eminamente nemulţumiţi de vocaţia reformistă a

ungurilor şi a transilvănenilor, încercând să-i oprească. De aici şi riposta lor violentă prin şirul neîntrerupt de conflicte imperialo-regale, stimulat şi de prezenţa turcilor, pentru care cucerirea Vienei reprezenta supremul obiectiv. De ea se apropiau cucerind Ungaria şi controlând Transilvania. Conflictele continue ungaro-austriece erau însă războaie religioase înrudite cu Războiul de 30 de ani, între 1618 şi 1648.

Simpla enumerare a patru principi ai Transilvaniei care poartă războaie cu împăraţii de la Viena ilustrează pasiunea cu care era trăită cauza libertăţii religioase, pe măsura fanatismului celor ce o înăbuşeau. Toţi aparţin familiei Râkoczi şi se succed în perfectă ordine.

Primul este Gheorghe Râkoczi I între 1630 şi 1648. Se aliază cu Suedia împotriva împăratului austriac Ferdinand al III-lea (1644) şi în pacea din anul următor câştigă libertatea religioasă a protestanţilor din Ungaria. Capitala lui a fost Alba Iulia, care devine un mare centru protestant. E urmat de Gheorghe Râkoczi al II-lea (1648 – 1660), care stabileşte alianţe cu Moldova şi Valahia. Se amestecă într-o acţiune de sprijin al unui rege polonez şi îşi atrage nemulţumirea turcilor, care dau ordine Dietei transilvane să-l demită. Când a fost reinstalat, în 1658, turcii au declanşat o ofensivă în care a fost cucerită Oradea, în 1660, an în care Râkoczi al II-lea a murit într-o luptă.

Ajung la Ferentz Râkoczi I, care rămâne toată viaţa un veleitar ce nu reuşeşte să devină voievod, deşi fusese desemnat de tatăl lui, Gheorghe Râkoczi al II-lea. Are parte de aventuri nefericite, revine la catolicism, intră într-o conspiraţie antihabsburgică a croaţilor, care eşuează. În fine, iată că cel de-al patrulea Râkoczi, Ferentz al II-lea, este omul pe care-l caut din motive strict personale. Ştiam doar că a existat un Malitza în timpul lui Râkoczi. Ferentz Râkoczi al II-lea a crescut în colegii vieneze. Îmbrăţişează apoi cauza nobililor unguri, este arestat şi închis, dar scapă şi fuge în Polonia. Vine în Transilvania şi se aşază în fruntea kuruţilor, o mişcare de revoltă antiimperială

(1703). Transilvănenii îl aleg în anul următor şi continuă până la sfârşitul domniei sale, în 1711, lupta cu imperialii. După ce toate apelurile de ajutor adresate francezilor şi ruşilor eşuează, neizbutind nici măcar să se refugieze la ei, nimereşte la Constantinopol, unde sultanul voia să-l ajute în lupta cu austriecii. Dar încheie pace cu aceştia, şi apoi tăcere. Ştim că a murit în 1735.

Principele kuruţilor, Râkoczi, e înscris ca un erou în istoria Ungariei. În 1809 este compus un imn în cinstea lui, de Ion Bihari. E folosit apoi de Berlioz în *Damnaţiunea lui Faust* şi de Liszt în *Rapsodia Maghiară nr. 15*.

Întâmplarea care se povesteşte despre strămoşul meu se desfăşura, în tradiţia folclorică, pe vremea lui Râkoczi, în timpul războiului între „kuruţi şi labanţi”. Deci, kuruţii aparţineau principelui transilvan şi labanţii (nume înrudit cu dorobanţii) erau ai împăratului. Din aceeaşi sursă a Maliţeştilor, care formează o numeroasă tagmă onomastică în Bihor, am aflat în ce a constat evenimentul.

Doi ciobani, dintre care unul pe nume Maliţa, se aflau cu oile sus pe plai, în vârf de munte. Văd ei că undeva jos se mişcă două siluete întunecate în direcţia lor. Mai desluşesc că au bâte lungi cu ei. „Au puşti, zice unul. Deci sunt soldaţi. Ce pot să caute aici?” „Pe noi, spune celălalt, că oi au destule mai jos”. „Ce să facă, oare, cu noi? Bani păstorii n-au. Înseamnă că vor să ne ia la armată”. „Să ştii că asta caută, soldaţi. Să-i primim bine şi să aflăm ce vor”. Şi, într-adevăr, cei doi soldaţi cu puşti sosesc obosiţi şi asudaţi de urcuş. „Fiţi bine veniţi, zice unul dintre oieri. Trageţi-vă sufletul, gustaţi cu noi o bucată de brânză şi liniştiţi-vă cu o pălincă bună”. Zis şi făcut. Puştile sunt rezemate de perete, chipiele, puse pe o laviţă şi cei doi mănâncă pâine cu brânză şi beau ţuică, şi licoarea le place. Îşi mai revin, dar oboseala nu dispare. „Întindeţi-vă puţin şi hodiniţi-vă”, au zis gazdele, aruncând câte o pătură îmblănită pe jos. Când i-au văzut adormiţi buştean, păstorii gând la gând au luat câte un pocal cu apă şi l-au turnat pe ţevile puştilor. Le-au pus la loc şi au aşteptat redeşteptarea soldaţilor. Aceştia şi-au revenit după câteva ceasuri şi au

zis: „S-a dus soarele-n jos, plecăm cât e lumină”. Şi-au aranjat ţinuta, şi-au pus şepcile pe cap şi au spus: „Plecăm. Veniţi cu noi”. „No, că n-om mere”, au zis păstorii. „Ba veniţi, că aşa spunem noi”. În timp ce ei îşi ridicau puştile, păstorii au luat nişte bastoane lungi cu care mânau oile. Văzându-i, soldaţii s-au înspăimântat şi au apăsat pe trăgaci. Clic! Nimic. A doua oară la fel. Atunci au înţeles că au căzut în capcană şi au luat-o la fugă, fără puşti, cu chipiele luate de vânt, până au dispărut în pădure.

Întâmplarea au savurat-o apoi cei de jos şi mereu era povestită la noii-veniţi, în serile cu brânză şi ţuică ale ciobanilor obosiţi de la Roşia.

M-am întrebat cui aparţineau soldaţii. Erau kuruţi ai lui Râkoczi sau labanţi ai împăratului? De cine s-a descotorosit Maliţa? Roşia şi Bihorul se aflau în zona ungară pe care o controla împăratul. Şi oamenii lui căutau forţe noi, culegându-le din sfera sa. Pe de altă parte, ipoteza că erau kuruţi nu are bună susţinere. Râkoczi se afla dincolo de păduri, în Transilvania. În plus, el era popular şi ţăranii se înscriau în rândurile kuruţilor. În acest sprijin popular se alăturau şi românii din Satu-Mare, Maramureş, Arad şi Bihor. Principele le-a încredinţat roluri însemnate. Comandau regimente întregi, cu titluri de colonei sau căpitani (Haţeganu, Ciurilă, Balica, Surdiceanu, Dragulea). Printre ei, era şi faimosul haiduc Pintea Viteazul (Grigore Pintea).

Acesta a murit în fruntea cetei lui care a intrat în rândul kuruţilor în bătălia dată pentru oraşul Baia-Mare.

În balada populară *Pintea Viteazul*, eroul îşi descrie moartea care îl aştepta, rezumând-o astfel: „Trei grăunţe de secară / Trei de grâu de primăvară / La Pintea la subsuoară / Şi-un plumbuţ mândru-de-argint / La Pintea fără de rând”.

Mai importantă este întrebarea: ce se ştie despre alţi Maliţeşti ai aceleiaşi epoci? Undeva a existat o vale cu acest nume. Se spune că pe drumul ei se instalaseră haiduci care se ocupau cu „vămuirea” celor ce o tranzitau, interesaţi mai mult de caleştile bogate ale nobililor sau

moşierilor. Haiducii sunt citaţi de folclor ca personaje pozitive care lucrau în favoarea celor oropsiţi. Dar o notă chestionabilă intervine. Metodele lor nu erau, oare, violente?

Oricum, bănuim că au existat Maliţa deveniţi bogaţi pe diferite căi şi care au decis să părăsească modul lor muntenesc de viaţă şi să coboare la şes, în agricultură. Folclorul din Săcădat, satul tatălui meu, redă o întâmplare a unui om cu acest nume, coborât din munţi şi căutând un loc cu pământ bun pentru porumb şi grâu. Se plimba în islazul satului, unde păşunau vacile. Avea un suman pe umeri, cu mânecile cusute, fiindcă în ele ţinea aurul. Un taur s-a luat după el şi l-a gonit. Sumanul a căzut şi omul şi-a pierdut averea. Neplăcerea mea provenea din faptul că era bogat şi bine intenţionat, dar nu şi prudent sau deştept, după ce părăsise pădurile.

Uit de toate războaiele imperiilor, de luptele religioase, de invadatori şi nenorociri, de orice eroism sau orice bună strategie de supravieţuire de care aminteşte istoria, pentru a mă legăna în calmul regiunii Roşia, devenită centru turistic, şi de minunile naturii ce o înconjoară.

Roşia m-a izbit prin numele Maliţa ce apare insistent pe firme de restaurant, hoteluri, case de închiriat, pe străzi şi, mai ales, pe artera principală. Nu mai sunt pe Crişul Repede de la Oradea, ci în aria Crişului Negru şi mă aflu în josul Munţilor Pădurea Craiului. Ascult cu plăcere temele specifice cu care se mândresc localnicii. Partea de sus se numeşte a ştezelor, care erau pive de bătut postav, apoi morile de apă din josul localităţii. Pe urmă cu industria casnică de postav şi dexterităţile oamenilor în materie de ţesături populare, lăzi ornamentale, „cojocul de Roşia”, dansurile şi folclorul. Nu voi descrie decât două dintre drumurile mele spre Valea Sohodolului. Nu m-am oprit la peşterile numeroase care purtau nume sonore: a Vacii, a Podului Vacii, a Valăului (jgheabul cu apă pentru animale), Urâcioşii, a Babei, a Crucii – accesibilă pe parcursul a şase kilometri – şi, în fine, Peştera Sohodol. Am căutat peştera

mare a Bihorului, cea a Meziadului, aflată între râuleţele Sohodol şi Meziad. Pe malul drept al celui din urmă dăm de un drum care în amonte ne duce la o peşteră. Are aproape cinci kilometri lungime, şaisprezece metri înălţime şi zece metri lăţime. Pentru galeriile sale, sălile impunătoare, stalactitele şi stalagmitele, toate cu nume vechi româneşti, îşi merită calitatea ce i s-a dat oficial, de monument al naturii.

O altă surpriză pe care o menţionez am avut-o pe Valea Gruieţ, în care se află o peşteră, cu două etaje, purtând acest nume. Dar nu ea în sine constituie surpriza, ci un biet izvor de stâncă. Apa lui vine dintr-o peşteră situată la mai mulţi kilometri. Şi când iese la lumină într-o fundătură stâncoasă, nu curge continuu, ci intermitent. Surpriza este că intervalele sunt cronometric reglate de un mecanism ascuns. De aceea apa se numeşte *izbuc*. Este vorba despre izbucul Roşia, fiindcă mai există ape cu ceasornic asemănător în regiune.

Otomanii şi Austria

Imperiile sunt o specie politică şi militară diferită de cea a ţărilor mici. Ele sunt conduse de un singur principiu, o singură strategie: extinderea continuă, foamea de teritorii, obsesia supremaţiei şi a dominaţiei asupra a tot ce le stă în cale. Habsburgii aveau chiar o lozincă a dominaţiei lumii cunoscută după literele AEIOU, ceea ce însemna *Austriae Est Imperare Orbi Universo*.

Crişana, Transilvania şi Banatul au avut la început doar vecini cu o putere mai mare decât a lor, dar nu era covârşitoare. Ungaria îi viza doar pe vecini, în spatele ei stătea însă un imperiu format pe structura medievală a fostului Imperiu Creştin German, devenit Imperiul Austriac sau Habsburgic de la Viena. El se preocupa de un cerc mai larg de influenţă ce cuprindea nordul Italiei şi Balcanii. La orizont apăruseră însă otomanii. După ce au cucerit Constantinopolul în 1453, aceştia constituiau o ameninţare considerabilă, care îi preocupa. Susţine strategia papilor de a cuceri prin cruciade „ţările sfinte” pentru creştini, o aventură uriaşă şi pierzătoare al cărei rezultat sigur a fost

slăbirea şi dispariţia Bizanţului. Turcii au găsit acolo un punct ocupat şi slăbit anterior de cruciaţi.

Turcii otomani erau călăuziţi de strategiile pe termen lung şi pe suprafeţe largi, bine elaborate de sultanii lor. Şi-au gustat victoria începând a se extinde în sud-estul Europei şi Mediterană, alimgându-i pe veneţieni şi distrugând flotele puterilor europene, ceea ce le-a permis lichidarea concurenţilor lor, în est. După ce au curăţat Anatolia de safevizii persani şi Egiptul de mameluci, sub sultanul Selim, care dublează aria otomană ajungând până în Mesopotamia, imperiul se îndreaptă din nou înspre Europa. Sub Suleiman I este cucerit Belgradul, în 1521, iar în 1526 se produce evenimentul care schimbă radical ultuivţia Transilvaniei. În bătălia de la Mohács, armata ungară e înfrântă şi Ungaria devine paşalâc. Între 1528 şi 1640, principele antihabsburgic Ioan Zâpolya este lăsat să conducă Transilvania sub suzeranitatea sultanului. În 1526, sprijiniţi de Zâpolya, turcii încercuiesc Viena, dar nu o pot cuceri. Moartea lui Zâpolya îl încurajează pe Ferdinand al Austriei să-şi asume moştenirea Transilvaniei, dar Suleiman se supără, invadează şi anexează Ungaria în 1541. Suleiman este ocupat cu Mediterana, unde flota lui distruge flota europeană în 1538.

Suleiman este considerat cel mai important sultan al otomanilor şi este numit Magnificul. Domneşte între 1520 şi 1566, când moare. Nu se ocupă doar de războaie, ci şi de diplomaţie. Deschide o nouă pagină în diplomaţia europeană, împrietenindu-se cu regele Franţei, Francisc I (1515 – 1547). (iestul acestuia se datora inamiciţiei cu habsburgii. Când aceştia îl fac prizonier, sultanul îi trimite în închisoare scrisori de încurajare. Împreună semnează apoi un acord numit al Capitulaţiilor, prin care dădea francezilor privilegii comerciale şi libertatea de mişcare şi protecţie în teritorii otomane. Instituţia capitulaţiilor a fost apoi imitată mai târziu de acordurile cu alte ţări europene interesate în extinderea comerţului lor.

Iot de numele lui Suleiman se leagă introducerea de legi, crearea de oii şi reforme militare, dar şi patronarea

literaturii şi a artelor.

Urmaşul lui, Selim al II-lea (1566 – 1574), poreclit „beţivul”, lasă treburile în mâna marelui vizir. În 1574, flota turcească este scufundată de europeni la I epanto (1571). Murad al III-lea urmează (1574 – 1595), dar pe el îl domină mai puţin vizirii şi mai mult haremul. Mehmed al III-lea (1595 – 1603) nu este i upabil să facă faţă în Ungaria. Ahmed I (1603 – 1617) confirmă declinul şi ub el habsburgii, ca regi ai Ungariei, nu mai plătesc tribut la sultan, iar Transilvania este recunoscută ca independentă. Mustafa I (cu intermitenţe până în 1623) este considerat incompetent şi înlocuit de Murad al IV-lea (până în 1640), devenit celebru prin ordinul dat pe patul de moarte, de executare a fratelui său debil mintal, ordin care nu a fost însă niciodată îndeplinit.

Ne oprim cu lista sultanilor decadenţi, care aminteşte de lista împăraţilor romani inepţi, înainte de căderea Romei. Este o lege care trebuie observată. Imperiile nu mor brusc, ci după pregătiri lungi de dezagregare. Sistemul de miccesiune otoman era extrem de fragil şi riscant Toţi fiii sultanului care aşteptau în harem alături de mamele lor momentul chemării la tron erau îndreptăţiţi să-l ocupe. Intrigile haremului ţineau loc de decizie raţională. Unu dintre femei câştiga bătălia, fiul ei era ales sultan, iar toţi ceilalţi candidul! erau decapitaţi. Ce contrast cu succesiunea automată, fixă şi de neclintit, a Imperiului creştin, unde împăraţii se succedau automat din tată în fiu.

Kara Mustafa, acest strateg eşuat, asediază Viena şi agonizează la poalele ei. Polonezul Sobieski îi risipeşte pe asediatori şi salvează oraşul. Solidaritatea europenilor era cultivată de Liga Sfântă, care patrona şi succesele, ca victoria de la Lepanto (1571).

De la Viena din 1683 începe lunga retragere a turcilor din Europa, încheiată abia la sfârşitul secolului al XIX-lea. Cantemir o prezisese în *Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman*. Începe în paralel şi creşterea Imperiului Habsburgic, care devine o mare putere a Europei şi rămâne în această poziţie până în secolul al XIX-

lea, când la sfârşitul Primului Război Mondial, data dispariţiei sale, lasă în urmă o mică şi slabă Austrie.

Iată-l însă pe triumfătorul împărat habsburg Leopold. Acesta urmăreşte cu grijă refluxul otoman alături de generalul lui, care va continua să-i bată pe otomani la eliberarea Belgradului (1688) şi în bătălia de la Zenta (1697). Pregăteşte Tratatul de pace de la Karlowitz (1699), un mic oraş sârb. Îl semnează turcii, Imperiul Austriac, Polonia şi Veneţia. Întreaga Ungarie – incluzând Transilvania, dar nu şi Banatul Timişoarei –, Croaţia, Slovacia reveneau împăratului. Are grijă ca Principatul Transilvaniei să nu fie inclus în Ungaria, ci să-i aparţină lui. Şi principatele româneşti sunt afectate. La începutul domniei sale, Brâncoveanu (1688 – 1714) vede că armatele lui Leopold au intrat în ţară şi s-au apucat de rechiziţii de hrană şi furaje. Când vin tătarii peste ele, se retrag în Transilvania, urmărite de ei şi de oştile muntene, care în 1690 îi înving pe austrieci undeva între Zărneşti şi Tohan. Generalul austriac Donat Heissler e făcut prizonier. Dar talentul diplomatic care face gloria lui Brâncoveanu repară relaţiile cu austriecii, până la punctul amical în care e făcut „Principe al Sfântului Imperiu”.

Relaţiile cu turcii care-l unseseră domn rămân bune, dovadă că Brâncoveanu primeşte de la sultan domnia pe viaţă în anul în care se încheie pacea de la Karlowitz. Boierii lui îl denunţă la Poartă pentru relaţiile sale cu puterile creştine. În 1703, este chemat şi tras la răspundere. Îl atrage cu sume mari pe marele vizir şi izbuteşte să scape, şi începe cea mai lungă şi fecundă domnie care ne lasă moştenire „stilul brâncovenesc”, dar şi isteţimea minţii lui diplomatice. În 1714, încercările de a se dezvinovăţi de acuzaţiile boierilor nu-l mai conving pe sultan, care îl ucide împreună cu întreaga familie.

De la Brâncoveanu a rămas în mintea românilor faptul că o ţară mică trebuie să aibă o strategie specială de a se apăra de statele mari sau de imperii. El a reuşit să dezvolte relaţii bune cu trei imperii înconjurătoare, asigurându-se de toleranţă, dacă nu şi de prietenia lor. Tot

de la el ştim că un imperiu poate să devină eliberatorul unui stat mic, pentru a deveni după aceea noul său stăpân. El ştia ce însemna să schimbi „un jug de fier” pe „un jug de lemn”. În acelaşi timp nu se poate conta pe prietenia imperiilor. Ele sunt străine de orice sentiment, afecţiune şi umanitate. A îndepărta un personaj inconvenient însemna a-l ucide.

Românii au observat cum aceste caracteristici erau comune tuturor Imperiilor care îi înconjurau. Să-i consideri pe austrieci ca pe un aliat sau ca pe un eliberator? Cine din prieten devenea incomod pentru turci era omorât ui şi Brâncoveanu. Cine din aliat devenea incomod pentru austrieci era asanin. it ca Mihai Viteazul. Cine conta pe turci ca protecţie îşi vedea înstrăinate teritoriile ca despăgubire pentru pierderea unui război. Cine îşi punea speranţa în Austria ca salvarea de turci o vedea ocupându-i teritoriile. Războiul între turci şi austrieci se termină cu victoria austriecilor şi cu pacea de la l’assarowitz (1718).

Turcii cedează Banatul şi Oltenia austriecilor. Aceştia ocupă şi administrează singuri Oltenia timp de 21 de ani. Alt război pe care îl pierd restituie Oltenia muntenilor din Imperiul Otoman (pacea de la Belgrad). Austria se instalează în condiţii identice în Bucovina (în slavă, pădure de lung), cuprinzând Codrii Cosminului, unde-i găseşte secolul al XIX-lea şi apoi secolul al XX-lea (1919). Toate imperiile din jur i-au ajutat pe români tic a lungul istoriei lor să se elibereze de un jug şi i-au întins cu seninătate Imperială un altul.

Există un moment în care cei mici, având acelaşi statut şi aceleaşi speranţe, se consfătuiesc cum să procedeze. Este un moment al anilor 1660 care merită un studiu special. Astfel, *turcii ocupă Oradea în 1660 şi rămân acolo până în* /<W2. Şi începutul, şi sfârşitul prezenţei lor în Oradea sunt însoţite de lupte. Aveau totuşi exerciţiul instalării lor în oraşele mari. Ocupaseră Buda la 1541, în Belgrad oastea lui Suleiman intrase în 1521 odată cu înfrângerea Ungariei, în timp ce Timişoara avea să capituleze în faţa turcilor în 1552. Românii pot a Urma că

în istoria lor nu au avut în teritoriile închinate otomanilor oraşe sau Icritorii administrate de aceştia, adică paşalâcuri cu paşi în frunte. Dar pe margini, Timişoara şi Oradea, ca şi Brăila de altfel, făceau excepţii.

Înainte de cucerire să amintim de faimosul Kopriilu Mehmed Paşa, devenit mare vizir, care conduce campanii militare chiar sub sultanul Mehmed al I V-lea. Îi bate pe veneţieni în Dardanele şi apoi se ocupă de Transilvania, unde îl înlocuieşte pe Gheorghe Râkoczi (1658) cu un prinţ local şi în paralel anexează Yanova şi Oradea în 1660. Vor urma vreo patru decenii de perpetue confruntări habsburgo-otomane. Koprulţi Mehmed Paşa moare la Adrianopol în 1661. Trupele lui deci au intrat în oraşul de pe Criş.

În afară de devastările de război, ocupaţia a încercat să restaureze normalltatea în oraş, mai ales că principii transilvăneni din vecini erau duşmanii duşmanilor lor. Oraşul trebuia să aducă bani şi aceştia veneau din comerţul cu îndeletnicirile în care excelau localnicii de mai multe origini, printre care se numărau, alături de unguri, grecii, saşii şi vlahii. Evident, administraţia otomană nu era una indulgentă. Dar sunt dovezi că, în materie de religie şi limbă, cultură şi tradiţii, nu făcea caz de specificul local.

Cum se îmbina politeţea cu violenţa o arată această legendă locală. Odată, paşa Oradei a vrut să afle personal cum arată oamenii mai distinşi şi mai avuţi ai oraşului După ce a avut o listă de peste zece persoane, le-a invitat la un prânz oferit în sala principală a reşedinţei lui. Orădenii, nu fără teamă, au primit invitaţia lui şi s-au prezentat în ţinută duminicală. Au intrat în sala de mese, încurajându-se din ochi unii pe alţii, şi au luat loc la masă pe scaunele indicate. Cu o oarecare nelinişte, au văzut că în spatele fiecărui scaun stătea un ienicer cu sabie, nemişcat. Apoi au fost aduse bucatele gustoase, bune, cam turceşti după gustul lor, dar toţi dădeau din cap, apreciau şi zâmbeau. Când mai multe feluri au fost aduse pe tăvi mari, musafirii au respirat uşuraţi şi s-au ridicat, dând să

plece. Dar paşa le-a făcut un semn să se aşeze la loc: „Nu s-a terminat, nu a fost servită cafeaua neagră”. A venit şi aceea, fierbinte. Musafirii s-au minunat şi au început să o soarbă. Când ceştile au fost golite, fiecare ienicer a scos iataganul şi a tăiat capul musafirului din faţa sa. De atunci, s-a introdus o zicală pentru o situaţie de necaz al unui om: „Nu zice că s-a terminat, greul abia acum urmează”. Ea poartă numele „Povestea cafelei negre”.

În acea perioadă, Imperiul, alarmat de înaintarea otomanilor, îşi caută prieteni în Transilvania. Aici, între 1661 – 1690, principe este Mihai Apari I, care constată că alianţa cu Ludovic al XIV-lea al Franţei nu l-a ajutat în niciun fel în acţiunile lui antihabsburgice. Astfel, începe să studieze posibilitatea de a dezvolta relaţii bune cu Imperiul.

Apari I întreţine relaţii bune şi cu Ştefan Cantacuzino (1678 – 1688), principele Valahiei, care susţine aceeaşi soluţie de a scăpa de jugul turcesc. Ultimul are ideea să discute cu Apari I posibilitatea urmăririi împreună a unei soluţii. „Dacă am avea o alianţă prealabilă între Transilvania şi Valahia, ne va fi mai uşor să negociem cu Imperiul şi să obţinem condiţii mai bune de alipire la el”. Era o propunere de o anumită fineţe şi înţelepciune pe care Cantacuzinii, inclusiv Brâncoveanu, erau capabili s-o conceapă. Dar Apari I nu o agreează şi, sigur de sine, abordează singur negocierile transilvano-imperiale. Care a fost rezultatul abordării de unul singur? Alianţa Transilvaniei se realizează la început cu Ungaria, ca prim pas spre Imperiu. Apari I rămâne în scaun. Dar apoi împăratul învingător de la Viena nu mai lasă Transilvania la cheremul Ungariei şi o ia pentru el. Fixează în 1691 regulile de organizare iile Transilvaniei. Când Apari I moare în 1690, în locul fiului acestuia, Dieta II «lege drept succesor în Transilvania pe Imre Thokoly.

Prietenul valah al lui Apari I, Ştefan Cantacuzino, a continuat cu străşnicie idealul alianţei cu Imperiul, adică intrarea Munteniei sub scutul său. În /. «dar încearcă Stolnicul Cantacuzino şi Brâncoveanu să amâne decizia.

Formează cortegiul şi pleacă în Transilvania. Moare în condiţii misterioase pe drum şi dosarul aderării la Imperiu se amână *die*.

Relaţiile Transilvaniei cu Muntenia şi Moldova aveau în spatele lor, fără îndoială, anii lui Mihai Viteazul, când, *pentru un scurt moment strălucitor, cele trei principate au fost unite* în corpul unei singure entităţi politice. Dar fi alte momente mai vechi sunt concludente.

Zâpolya, prinţul de seamă cu care începe confruntarea cu habsburgii, pentru a ajunge rege al Ungariei, a căutat alianţe care să îl susţină într-o concurenţă inegală cu împăratul însuşi, Ferdinand de Habsburg, care voia acelaşi teren. Unii, precum polonezii, refuzaseră, dar turcii acceptă şi Zâpolya» e înţelege cu sultanul Suleiman în 1528, iar în 1529 devine rege. Imperialii caută adepţi în nobilimea transilvană şi îl curtează pe voievodul Moldovei, Petru Rareş, care alege însă partida lui Zâpolya. Ferdinand este învins în 1529 la Feldioara şi iată-l pe Rareş al Moldovei arbitrând situaţia din Transilvania, care îl răsplăteşte cu o fortăreaţă din Ciceu cu 60 de sate, alta cu 30 de sate şi Valea Bistriţei şi Rodnei cu 23 de sate cu mine de aur şi minereuri. Pionii îşi schimbă poziţiile pe tabla alianţelor şi Rareş se alătură lui Ferdinand împotriva turcilor, iar în 1538 la Oradea, Zâpolya şi împăratul semnează un tratat de pace, conform căruia Zâpolya acceptă ca, după moartea lui, Transilvania şi partea din Ungaria pe care o controla să revină habsburgilor. În acelaşi an Rareş îşi pierde tronul în lupta cu turcii şi polonezii. Zâpolya moare, austriecii pretind Transilvania, dar Suleiman se supără, ocupă Buda şi face din Ungaria acel paşalâc care ţine 150 de ani.

Valahii şi regele Carol Robert. Începutul secolului al XIV-lea aduce schimbări pentru valahii transilvăneni şi cei de la sud de Carpaţi. Dinastia arpadienilor se stinge cu Andrei al III-lea în 1301, fiind urmată de un interregn şi de o mare dezordine. Papa Bonifaciu al VIII-lea deplânge situaţia de vrajbă, decadenţa şi vătămarea bisericii în Ungaria. Profită de situaţie pentru a îndrepta balanţa între

rege şi puterea bisericii catolice, înclinată de partea regelui. Se adresează puternicei familii dinastice a casei de Anjou, care a dat regi Siciliei, Franţei şi Angliei. Îl propune apoi pe Charles Robert de Anjou, ca rege al Ungariei. Nobilimea se opune, papa insistă, manevrează şi îl încoronează în 1308. Ca rege eficient, face ordine, e ambiţios şi se impune. Între timp, statutul Transilvaniei evoluase în direcţia unei mai mari autonomii. Conducătorii ei adevăraţi erau voievozii, şi nu regii maghiari, în acea perioadă, locul de conducere îl ocupa voievodul Ladislau în fortăreaţa de la Deva. Condiţionează acceptarea noului rege de libertatea lui viitoare de acţiune. În 1288, exista o Dietă ungară în Transilvania, unde, în 1291 şi 1355, sunt şi reprezentanţi români. Poziţia aceasta autonomă s-a consolidat cu timpul şi Dieta a supravieţuit până în 1541, când Transilvania s-a transformat în principat independent.

Cu toată autoritatea lui Ladislau, Carol Robert a continuat să influenţeze puternic viaţa transilvană prin sistemul juridic şi administrativ pe care îl elabora şi conducea la nivelul întregii Ungarii. Iată evenimentul care îl leagă de soarta valahilor. Prin anii 1227 – 1228, în timpul constituirii unor episcopate cumane, se formează o regiune a Banatului, de Severin, având-i pe Tihomir şi fiul lui, Basarab, oameni de frunte. Carol Robert cere restituirea către el a posesiunii bănăţene şi plata tributului. Şocat de refuzul ordinului său, Carol Robert porneşte împotriva lui. Cetatea Severinului cade. Tihomir îi propune, după spusele unei cronici maghiare, pace, plata tributului, despăgubiri şi chiar trimiterea fiului său drept gaj al credinţei faţă de rege. Carol Robert respinge cu mândrie formula de pace. Spune că Basarab e păstorul oilor sale şi că-l va scoate de barbă din ascunzişurile lui. Porneşte mai departe, sub Carpaţi, şi ajunge la Cetatea de Argeş. Dar tot traseul său fusese pustiit, conform tacticilor de uzură pe care le practicau valahii. Această strategie cuprinde şi atragerea armatei duşmane într-un loc în care inamicul nu-şi poate folosi forţele, nemairezistând unei lovituri de surpriză. În

drumul lui, după ce hotărâse să se retragă flămând şi hărţuit, Carol Robert ajunge într-o posadă, nume dat trecătorilor din munţi sau punctului de strajă pentru aceste locuri strategice. Nu putea fi unul mai ostil pentru armata invadatoare, după cum relata *Chronicon pictumvindobonense* (*Cronica pictată de la Viena*), un izvor contemporan, numit astfel din cauza miniaturilor care-i împodobesc textul, înfrângerea ungurilor: „Mulţimea nenumărată a românilor, sus pe râpi, alergând din toate părţile, arunca săgeţi asupra oştii ungureşti care era în fundul văii, pe drum, care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curând un fel de corabie, strâmtă, unde, din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi cădeau în luptă, pentru că din pricina urcuşului prăpăstios… nu se puteau sui împotriva românilor pe niciuna din râpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc să fugă, fiind şanţurile săpate acolo, ci ostaşii regelui erau cu totul prinşi, ca nişte peşti în vârşă sau în mreajă. Au căzut tineri şi bătrâni, principi şi nobili, fără nicio deosebire. Căci această tristă întâmplare a ţinut mult, din ziua a şasea a săptămânii până în ziua a doua a săptămânii viitoare (adică de sâmbătă până mnrţi – n.a.), în care zile ostaşii aleşi aşa se izbeau unii de alţii precum în leagăn se leagănă şi se scutură pruncii sau ca nişte trestii bătute de vânt. Uciderea cea mai cumplită – căci a căzut mulţime de ostaşi, principi şi nobili şi numărul lor nu se poate socoti – a fost în ziua a şasea, în preseara Sfântului Martin, şi, după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 şi 10 noiembrie; Sfântul Martin e în 11 noiembrie – n.a.). Acolo au murit şi trei prepoziţi (administratori bisericeşti) anume: magistrul Andrei, prepozitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vicecancelarul Maiestăţii Sale Regale; fiind d acolo, a pierit cu sigiliul regelui; mai departe, Mihai, prepozitul din Poszega, şi Nicolae, prepozitul din Alba transilvană; după aceea, Andrei plebanul din Sarus şi monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morţii crâncene, pentru că în creierii capului… le-au bătut

cuie de lemn. Şi unii preoţi, care erau capelanii regelui, fură ucişi. A căzut, în sfârşit, şi o mulţime nenumărată de cumani. Trupurile tuturor, atât ale feţelor bisericeşti, cât şi ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, aşteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să găsească pe iubiţii lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii duşmanilor. Şi românii au dus mulţi prinşi cu sine, atât răniţi, cât şi nevătămaţi, şi au luat foarte multe arme şi hainele preţioase ale tuturor celor căzuţi; şi bani în aur şi în argint, şi vase preţioase, şi cingători de sabie, şi multe pungi cu groşiţe late (cu bani), şi mulţi cai cu şei şi frâie, ce toate le-au luat şi le-au dus la Barasab voievod. Iar regele şi-a schimbat însemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Desev, fiul lui Dionisie, pe care, crezându-l a fi însuşi regele, românii cu cruzime l-au omorât. Şi regele abia a scăpat cu câţiva inşi, căci au stat împrejurul lui, ca nişte ziduri de piatră, Danciul cu fiul său, Ladislav, şi alţi ostaşi, care erau în serviciul personal al regelui, şi magistrul Martin, fiul lui Berend; aceştia toate loviturile de săbii şi de săgeţi le-au primit asupra lor, ca nişte stropi de ploaie torenţială, ca să scape viaţa regelui de lovitura morţii".

Merită remarcată inducerea în eroare a inamicului prin comunicarea continuă a dorinţei „de a cădea la înţelegere", un mesaj ce întărea în tabăra maghiară falsa percepţie a unui inamic slab şi panicat. Cronica nota că ungurii, „sumeţindu-se, au fost pedepsiţi pentru îngâmfarea lor de mai înainte".

În conventul de pe dealul Oradei există un document în care se poate citi următoarea frază, în care se spune că episcopul de Oradea a fost chemat acolo să semneze între „venerabili" un act în care este vorba despre „Basarab schismaticul, fiu al lui Tihomir… necredinciosul nostru român". Cred că menţionarea asta, care vorbeşte de la sine, este suficientă pentru cei care l-ar fi considerat pe Basarab un personaj pur legendar.[5]

5 Documente C. Transilvania, anul 1332, noiembrie 26, numărul 123, pagina 286 (n.a.)

Ulterior, printre principii transilvani cu origine valahă îi găsim pe Bartolomeu Dragă, descedent din Drag de Maramureş, principe între 1493 – 1499, Ştefan Mailat, membru a unei familii româneşti, devenit nobil maghiar, voievod al Transilvaniei între anii 1534 – 1541, Gheorghe Bânffy, conte şi guvernator al Transilvaniei între 1691 – 1708, Nicolae Csâki între 1401 – 1403 (prima oară) şi 1415 – 1426 (a doua oară) şi fiul său, Ladislau al IV-lea Csaki, voievod al Transilvaniei între 1426 şi 1435.

Cele mai ilustre dintre aceste mlădiţe valahe au fost Corvineştii. Regele face din Voicu de Hunedoara „oştean al Curţii” şi îi dă un vast domeniu al Hunedoarei, cu ape, păduri şi arături. Fiul lui, Iancu de Hunedoara, devine un expert al armelor, ce se perfectează în Italia şi apoi îl slujeşte pe rege şi devine Ban de Severin în 1438 şi pe urmă voievod al Transilvaniei între 1441 – 1456. Când regele moare în bătălia de la Varna, devine regent al Ungariei (1446), funcţie pe care şi-o păstrează până în 1452.

Întâlnim şi alţi transilvani de seamă în această perioadă, precum Nicolaus Olahus (1493 – 1568), care îşi pusese originea în nume. A fost unul dintre marii umanişti ai vremii aflaţi în corespondenţă cu Erasmus. A avut parte de roluri însemnate: secretar al regelui Ludovic al II-lea, consilier al văduvei acestuia, regina Maria de Habsburg, pe care a însoţit-o în Ţările de Jos, guvernate de ea. Urmează apoi o carieră bisericească: este episcop de Zagreb, apoi arhiepiscop de Strigonium şi primat al Ungariei. La un moment dat, în 1562, este regent (locţiitor al regelui).

În *Hungaria*, cartea lui din 1536, se ocupă şi de români în termeni clari şi bine cântăriţi: „Limba lor (moldovenii) şi a celorlalţi români a fost odinioară romană, ca unii care sunt coloni ai romanilor”. În Transilvania, scria el, „trăiau patru naţiuni de neam deosebit: ungurii, secuii, saşii şi românii”. „Românii sunt încredinţaţi că simt coloni romani. Dovada acestui lucru este faptul că au multe în comun cu limba romană şi se găsesc în acest loc

multe monede ale acestui popor, fără îndoială, indicii puternice ale vechimii stăpânirii romane pe aici”.

Familiar cu Transilvania (într-o biografie a lui se scrie că s-a născut la Sibiu şi în alta, că a deprins latina şi greaca în şcolile de la Oradea), este aproape sigur că Olahus cunoştea şi comunica astfel cu reprezentanţii umanismului transilvan, aflaţi într-un curent puternic şi creator. Episcopul Ioan Vitez din Oradea este cel care înfiinţează observatorul astronomic, istoricul Johannes Honterus se ocupă de organizarea şcolilor şi este interesat în descrierea lumii. Apar în latină, germană şi maghiară cărţi de drept, gramatică greacă, medicină. Este de remarcat dorinţa de a inova şi inventa. În sud-estul Europei se introduce pentru prima oară o „matricolă” şcolară. Cel inui citat exemplu de anticipaţie ştiinţifică este cel al sibianului Conrad Haas, care lasă posterităţii însemnări şi schiţe (1529 şi 1555) despre rachete «împle, multiple, cu trepte şi despre racheta-baterie.

Dansul secolelor. Ce se întâmplă după şirul nostru de principi transilvăneni? Istoria se împarte în bucăţi distincte, numite când ere, când epoci, precum cea de bronz sau de fier, dar mai des şi mai comod secole. Cauţi «strămoşi, vrei rădăcini, iei lanţul secolelor şi-l parcurgi, începând cât de departe poţi. Menumorut este în secolul al X-lea. Este un secol al Evului Mediu. Nobilime şi episcopi, figuri-cheie. S-au trezit imperiile după Carol cel Mare. Diferenţa între mare şi mic creşte. Micile formaţii, ca românii, luptă pentru supravieţuire. Năvălirile barbare se apropie de sfârşit şi odată cu ele încetineşte şi frământarea aluatului care a creat naţiuni şi state noi, de la 500 la 1.000, întruna. Schimbarea la faţă se produce în 1500 cu Renaşterea. Dar şi cu Reforma. Secolul al XVI-lea aduce războaie mici, pericole noi prin otomani. Secolul al XVII-lea, război religios continental şi conflicte deschise peste tot. Transilvania le trăieşte din plin cu consecinţe importante pentru români. Doi dintre marii lor suzerani se ceartă, iar ei sunt pentru moment mai importanţi în balanţă.

Secolul al XVIII-lea, care va urma, va aduce schimbări mari. Un curent nou de gândire. Este ceea ce numim „secolul luminilor”, care încurajează revoluţia franceză şi îi învaţă pe românii transilvăneni o nouă metodă de luptă: emanciparea prin cultură.

Secolul al XIX-lea, al modernizării, îi mai miţi, mai t.).™

juridiceşte, mai doritori de schimbări şi înnoiri. Şi aşa ajung la secolul următor care le-a împlinit visul. Dar în alte privinţe a reuşit să fie rău şi detestabil.

II. PATRU LICEE, PATRU DICTATURI

Oradea

Liceul Gojdu în care am devenit elev în 1937, la vârsta de 10 ani, purta un mare nume, al fondatorului şi donatorului său, Emanuil Gojdu (18021870), om prosper în Imperiul Habsburgic, care s-a mutat de la Oradea la Budapesta, unde a continuat să se îmbogăţească şi să devină un şi mai generos mecena al dezvoltării şcolii româneşti.

Împăratul Franz Josef al Austriei, care a domnit neobişnuit de mult între 1848 şi 1916, a imprimat politicii lui economice un ton de avânt care îl făcea să facă abstracţie de naţionalitatea celor cu succese. Românii au înţeles că, pe lângă emanciparea iluministă prin educaţie, mai exista şi un alt coridor nou de propăşire. Au început să dea atenţie comerţului şi industriei, care le furnizau şi resurse mai multe pentru şcoală şi afirmare. Numele lui Gojdu trădează originea lui macedoneană. Românii de la sud de Dunăre sunt mai isteţi în tranzacţii şi comerţ decât cei de peste Dunăre, cu mai multă vocaţie în negocieri şi politică.

Se povestea că într-unul dintre micile oraşe ale Transilvaniei, ca Lugojul, un român, Sălăjan/Silaghi sau Sabău/Szabo, avea rezultate nemaiauzite în comerţ şi afaceri. Regula în Austro-Ungaria era ca asemenea oameni să fie promovaţi şi încurajaţi. Aşa că pe nepusă masă Sabău primeşte o scrisoare oficială cu peceţi prin care este numit Consilier Imperial. Mare zarvă în oraş. Surprinsului

personaj, care nu înţelege ce obligaţii aduce cu sine un asemenea titlu, i se dă o masă somptuoasă cu autorităţile şi prieteni, pentru a sărbători evenimentul. După multe toasturi şi cuvântări, la sfârşit se ridică un prieten al eroului zilei şi-i spune: „Frate Sabău, atâtea cuvinte frumoase ţi s-au zis, că eu nu găsesc altele. Numai atâta îţi spun: Să trăieşti tu atâta, până când împăratul o să-ţi ceară ţie un sfat".

Desigur că era în obiceiul transilvănean să consume orice noutate cu un grăunte de sare (*cum grano salis*, pe latineşte). Fapt este că înainte de 1900, rumânii din Bihor îşi întăriră formaţiile, completându-le cu ajutorul şcolii, bisericii ortodoxe, comerţului şi mecenaţilor.

Câteva momente de îmbinare a eforturilor acestor sfere se cer evocate. În IH48, membrii comunităţii ortodoxe a Bisericii cu Lună sunt îndemnaţi de prietenii arădeni să participe la o adunare de la Pesta (în mai) în casa lui l. inanuil Gojdu. Ideea era ca românii să continue acea poziţie de afirmare nuţională, care voia să arate că se solidarizează cu ungurii împotriva Vienei.

Formarea la Oradea a unui centru puternic ortodox se îmbină cu marea operă a lui Andrei Şaguna (1808 – 1873), care a făcut din Sibiu un centru al ortodoxiei militante, patriotice, respectate. Nu coresponda el cu împărăteasa Maria Tereza? Nu a fost el primul preşedinte al ASTREI (Asociaţia Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român), o fortăreaţă a luptei pentru emancipare pe un front care trecea prin locuinţele ale aproape l uturor învăţătorilor şi preoţilor din Ardeal şi Banat? Gojdu era în relaţii bune i u Şaguna, cam de o vârstă cu el, doritor de fapte tot atât de rodnice ca şi ale mitropolitului de Sibiu. Liceele din Oradea şi Sibiu le poartă şi acum numele.

Păşeam în liceul lui Gojdu, în clădirea lui Gojdu, pe malul Crişului Repede, ca într-un sanctuar preţios al operei secolului trecut, care a pregătit fără să mai asiste la Unirea de la Alba Iulia din 1918. Acest eveniment permite unei noi generaţii să deschidă un liceu la nivelul european,

după cum se vede din activitatea liceului real în limba română apărut în 1919. Francezii Îşi manifestau solidaritatea, trimiţând profesori ca Pascal Zigliara, urmat de can Boutiere şi apoi de Iosif Linard. Iar Iulian Peter aducea cu sine ceea ce studiase la Geneva.

Un nume e legat de liceu încă de la începuturi. Îl pronunţam cu aceeaşi reverenţă cu care mă refeream la Gojdu. Era numele lui Teodor Neş, care va deveni directorul liceului şi va rămâne întotdeauna un stâlp şi un reprezentant al său. Din biografia lui, se desprinde un fapt grăitor. Studiază la Universitatea din Budapesta şi devine un tânăr asistent promiţător. Face parte dintr-o expediţie ştiinţifică de măsurări geofizice, magnetice şi gravitaţionale, oi ganizate de un savant maghiar de renume: Cotvos Lorând. Renunţă la perspectivele universitare ce i se deschid şi revine la Oradea pentru a ajuta lansarea liceului Gojdu. Ţineam mult la Teodor Neş, care făcea parte din aceeaşi generaţie cu unchiul Guşti şi cu tatăl meu. Întreţinea cu ei relaţii amicale. Ele îmi măreau sentimentele pe care le aveam pentru vechiul şi istoricul liceu.

Simţeam importanţa liniei de demarcaţie între un stadiu şcolar şi o fază liceală. După ce contemplam stele ca Gojdu şi Neş, coboram între pedeştri.

Profesorii nu mă fascinau. Erau destul de experimentaţi şi îşi exersau cu conştiinciozitate autoritatea ce le revenea prin rolul jucat. Dar undeva era vorba de un grup omogen, fără sclipiri personale; purtau o uniformă nevăzută a breslei cu un iz de provincialism. Nu-i puteam acuza de anonimitate sau mediocritate. Se distingea profesorul de geografie Ioan Cotruş, cu fiul căruia mă împrietenisem, al cărui frate, celebrul poetul Aron Cotruş, era iubit în special de ardeleni. Profesorul de muzică era Hâncu, la gimnastică era Lehoczky, care mă teroriza pentru faptul că nu puteam face roata cu mâinile pe jos şi picioarele în aer. Aveam să aflu mai târziu că Teller era frate cu marele fizician care a lucrat la bomba atomică; Ovidiu Papadina şi George Sofronie, plecat apoi la

Universitatea din Cluj, aveau cărţi publicate. Îmi plăcea Arente Ţăranu, la limba latină, care la mânie îşi numea duşmanul „porc de câine şi mişel”, şi apoi Augustin Cosma la limba română, care, prin revista *Ţara visurilor noastre*, m-a ajutat să-mi creionez şi eu un vis.

Stăteam mai bine în relaţiile cu elevii din cursul superior, care puteau fi modele pentru cei din primele clase. În mod neaşteptat m-am apropiat de unii dintre ei şi am stabilit legături ce s-au dovedit durabile. Ovidiu Drimba, de pildă, a devenit cel mai bun italienist în literatură şi autorul istoriei lumii cu multe volume. Andrei Voinea va fi medic ortoped apreciat la Bucureşti. Mai era şi un Vasile Maliţa, din ramura tatălui meu, care s-a făcut preot. Carieră universitară au făcut Gheorghe Bulgăr, iar Emil Filip a devenit solist la Opera Metropolitană din New York. Dar figurile cărora voiam să le fiu emul s-au făcut de pomană într-o întâmplare. Director proaspăt al liceului devenise preotul cu doctorat în ortodoxie Mauriciu Catana, originar din Bucovina. Este considerat de profesorii de la Gojdu ca „ambiţios şi impulsiv”. Aceste trăsături l-au împins la un caz disciplinar pe care-l considera grav. Câţiva elevi din clasele superioare au fost denunţaţi pentru faptul că au frecventat un bordel al Oradei. Cum scria Molière: „Quelle crime abominable!”[6] Catana nu numai că i-a pedepsit cu eliminări de toate gradele, dar a convocat întregul liceu în curtea mare, în care elevii aşezaţi ca soldaţii în careu ascultau înfierarea abaterii de la morală şi pedeapsa exemplară a câtorva elevi din clasele mari, aliniaţi ca la tribunal când se citeau sentinţele. Reacţia celor mari a fost de solidaritate cu făptaşii, iar cei mici, deşi speriaţi, doreau să ştie mai clar ce au căutat ei la locul blestemat de Catana.

Singurele ocazii în care îl vedeam pe Catana de aproape erau dimineţile în care elevii intrau în curtea şcolii pe poarta destinată lor, una laterală şi veche, ce contrasta cu treptele din marmură ale intrării profesorilor, pe latura de pe

6 Ce crimă îngrozitoare! (în limba franceză) (n.red.)

Crişul Repede. Directorul ortodox instalat la poartă îi controla pe elevi dacă erau îmbrăcaţi sau nu în ţinuta corespunzătoare, aveau unghiile tăiate, părul scurt şi dacă nu cumva aveau materiale pirotehnice în genţi. Copiii nu se distrau însă cu focuri de artificii. Recurgeau la alte distracţii cum ar fi confecţionarea unor mici paraşute cu care aruncau pisici de la ultimul etaj în curte.

Nu participam la jocuri extravagante sau violente. Adoptasem câteva reguli personale care mă ghidau. Acceptam obedient autoritatea profesorilor în materie de cursuri sau cataloage cu note. Mai mult decât atât, îi priveam atent cu un aer de interes şi apreciere, ceea ce le plăcea celor de la catedră. Aveam tot timpul note bune şi premii. Cu colegii, nicio ceartă, nicio bătaie cu pumnii. Ţinuta era corectă, dar uniformele nu-mi veneau bine, părinţii mei luând numere mai mari de pantaloni sau tricouri, cu ideea anticipativă că eu creşteam mereu.

Şcoala nu era singura noastră ocupaţie. Elevii erau în acelaşi timp străjeri. era o calitate a întregului tineret şcolar şi liceal. Uniforma ne transforma într-o masă care topea personalitatea proprie, imaginea noastră unică fiind compusă identic de la bască albă, fulare roşii, bluze albe şi pantaloni albaştri; capul, pieptul şi mânecile erau acoperite cu insigne brodate sau metalice, dominate de stema ţării care era pusă ca o ştampilă pe cap, umăr şi piept. Adunări mari care umpleau piaţa principală a oraşului, nu departe de liceu, dominată de tribune pline de persoane adulte cu aceeaşi uniformă, ne transformau într-o masă compactă, un singur obiect. Multe regimuri, mai ales orientale iubeau spectacolele de acest gen. Uniforma era peste tot iubită şi introdusă de dictatori. Era pentru ideea că tot restul populaţiei reprezenta un singur obiect manevrabil şi care încăpea într-un buzunar al stăpânului absolut

Dictatura regală. A început în 1936. În 1937 şi 1938, când eram în clasa I şi a II-a, o vedeam desfăşurându-se prin etalarea bunului plac al regelui. Lui i se atribuiau spectacolele străjeriei la care participam, ca un semn că

dictatura asta constituia imaginea premergătoare a unei noi ere, a unui carnaval perpetuu şi de masă. Cel mai potrivit termen era acela de vodevil, o mascaradă. El satisfăcea gustul de pompă, de uniforme şi defilări al actorului principal care era regele Carol al II-lea. În 1938, dictatura este formal acreditată. Partidele politice se retrag, parlamentul se închide, o singură forţă ocupă poziţiile-cheie. Se formează un front al patriei şi toţi funcţionarii statului sunt îmbrăcaţi în uniforme ca ale străjerilor. Uluire şi costuri mari în familia mea. Tatăl meu îşi comandă şi el ţinuta cvasimilitară. Circula o explicaţie simplă. Camarila regală controla fabricile de ţesături şi de producere în serie a uniformelor, făcând profituri uriaşe din comenzile solicitate de decretele regale, cu sute de mii de clienţi obligaţi de stăpânire. Era vodevil naţional în toată regula.

Sub acest val de amuzament teatral se ascundeau nemulţumirea unei populaţii care resimţea efectele risipei şi ale abuzurilor clicii conducătoare, precum şi crizele acute care izbucniseră.

Pe plan intern, cea mai gravă problemă nerezolvată era cea a ascensiunii mişcării legionare. Născută din Legiunea Arhanghelul Mihail la 1927, după 1930 se numea Garda de Fier, apoi Totul pentru ţară. Îmbina două extremisme, unul etnic şi altul religios, o combinaţie de două ori explozivă. Mai târziu, la sfârşitul secolului, se va constata că toate conflictele deschise între ţări sau înăuntrul lor vor fi de natură etnică sau religioasă, foarte rar combinate. În Orient, ele aveau sorginte religioasă, iar în restul lumii, pe cea etnică sau rasială, de naţionalism exacerbat. Legionarii urmau modelul etnic al fascismului, dar îl împleteau cu fanatismul ortodox. Era cel mai neaşteptat şi trist derapaj al unei atitudini tradiţionale, care cultiva toleranţa şi căile paşnice de rezolvare a litigiilor. Mulţi tineri loviţi de şomajul care urma crizei mondiale s-au lăsat antrenaţi de acest curent. În materie de metode, recurgea la asasinate, una dintre victime fiind prim-ministrul Ion Gheorghe Duca, ucis de ei în gara de la

Sinaia, în 1933. Ţinta lor principală o constituia regele, pe care-l puneau şi drept cauză principală a destrămării ţării, folosind copios viaţa lui aventuroasă pe toate planurile.

Îi vedeam peste tot. Popularitatea lor în rândurile tinerilor era în creştere la Oradea, unde făcuseră manifestaţii zgomotoase cu zece ani în urmă, când apăruseră. În familia mea, fiicele fratelui bunicii mele aveau legături de logodnă sau căsătorie cu aderenţi ai mişcării, aparent inofensivi.

Atitudinea mea se baza pe filosofia unchiului Guşti. Neamestec şi rezervă în tot ce priveşte politica. El era administrator, şi nu politician.

După noi asasinate, regele, care le declarase război după o scurtă perioadă de menajare, ordonă represalii severe şi spectaculoase. L-am văzut pe unchiul meu îngrijorat şi tulburat Mi-a povestit că venise ordin de execuţie a unui tânăr legionar ales de autorităţile locale şi expunerea cadavrului într-un loc public, într-o piaţă oarecare. Nu intra în atribuţiile primarului Oradei să se implice în aplicarea deciziei, dar unchiul meu era copleşit de oroarea metodei şi de sfidarea atmosferei de pace şi înţelegere pentru care lucrase neîncetat. Am fost şi eu zguduit de replica regală şi m-am ferit de locul odios în care a fost aplicată.

Ascensiunea legionară producea nelinişte şi nesiguranţă în comunitatea evreiască din oraş. Nu se ştia de crimele fasciste la acea dată, dar doctrina supremaţiei etnice era mereu repetată în discursurile pe care populaţia le urmărea la ştirile de la cinematografe, unde se vedeau şi uriaşele adunări publice la care Führerul vorbea ameninţător pentru toate popoarele lumii, urmate de ovaţiile unei mulţimi manipulate şi intoxicate.

Ascensiunea Germaniei naziste, cel de-al treilea Imperiu german, urmăreşte hegemonia în Europa prin ceea ce s-a numit „războiul lui Hitler” şi «poi o supremaţie în lume, întemeiată pe „superioritatea rasială” a germanilor. Religia nu figura la un loc important; germanii înviau în formă barbară definiţia lor a naţiunii prin „sânge

şi pământ”, ce aparţinea secolului anterior. Căutând germani în Europa, anexează în 1936 Austria. Demonstraţia puterii lor o făcuseră în 1936, ocupând regiunea Rinului demilitarizat, care le aparţinuse. Urmează în 1939 Cehoslovacia pentru regiunea cu germani a Nudeţilor şi apoi în întregime. Nu trebuia să fii proroc ca unchiul meu ca să vezi că şirul evenimentelor de pe cursul crescător la care asistam ducea spre un război european de proporţii. Eram la Oradea când acest război a fost declarat. Atacarea Poloniei în acelaşi an pusese capăt iluziei puterilor occidentale de a rezolva problema prin concesii parţiale. Imperiile vor totul sau nimic. Când în septembrie 1939 Germania invadează Polonia, urmată la ucurt timp de Uniunea Sovietică dornică să-şi ia partea ei din trupul polonez sfârtecat în două, se declanşează şi războaiele Germaniei cu Franţa şi Anglia. (când mergeam la liceu, unde se reluau cursurile după vacanţa de vară, în Europa trăgeau tunurile şi cădeau bombele peste oraşe.

Cum aveau atlase geografice la îndemână, elevii puteau urmări evenimentele şi bătăliile. Dacă se uitau mai la sud şi-i căutau pe italieni, îi găseau Instalaţi în Abisinia, după războiul italo-etiopian din 1935 – 1936. Întorceau mai multe pagini şi aflau că japonezii ocupaseră Manciuria din nordul Chinei în 1932, pe care aveau să o atace în 1937. Deci, iată cum fraţii din Axa Berlin-Roma-Tokio făcuseră primii paşi de a dezechilibra sistemul mondial al Ligii Naţiunilor şi, aşadar, de a incendia globul începând cu focuri «prinse pe alte continente.

Ceea ce îi alarma pe orădeni şi pe transilvăneni în primul rând şi imediat era o altă ascensiune, la frontierele lor, a „revanşismului”, curent împărtăşit total de Germania, ca şi de toate ţările care se simţeau neîndreptăţite după Pacea de la Paris, la sfârşitul Primului Război Mondial. Nemulţumirea lor şi-au manifestat-o mocnind şi încercând să îşi vindece rănile timp de un deceniu, dar după 1930 voiau, pur şi simplu, să se răzbune. Pentru români, preocupant era revanşismul maghiar, din ce în ce mai deschis şi vocal. Cereau

„restituirea” Transilvaniei, regiune pe care o dominaseră secole de-a rândul. Fusese a lor, o voiau înapoi. Orădenii erau direct panicaţi. Venea războiul. Vor veni şi ungurii? Măsurăm gradul de tensiune în familia mea. Cea mai sensibilă se dovedea a fi mama. Calmul tatălui meu se datora când credinţei în minunile creştine, când fatalismului religios, iar unchiul Guşti era absorbit de urmărirea în detaliu a evenimentelor care îi confirmau ideile şi previziunile. „Vin ungurii, ce ne-om face?”, spunea mama.

Evident că întrebarea era valabilă într-o formă mai cuprinzătoare. Vine războiul, ce va face România? De partea cui se va alătura? Pe ce se bazează ca putere militară? Care îi sunt strategiile? Răspunsul nu îl putea da nimeni, pentru că nu exista nicio politică externă valabilă. Formal, eram aliaţii Franţei şi Angliei, care şi ele îşi doreau relaţii bune cu Rusia, dar garanţii noştri erau atât de vulnerabili în faţa maşinii de război germane, încât această poziţie nu ne putea reconforta. De ce nu aveam o politică fermă şi coerentă? întrucât nu mai exista un Titulescu. Cel mai mare diplomat al ţării fusese scos brutal din funcţia de ministru de Externe de către rege în 1936, an în care spera să ducă la capăt proiectul pe care-l concepuse împreună cu omologul lui din Uniunea Sovietică, cu care România stabilise relaţii diplomatice în 1934. Căuta ca, printr-un simplu pact de asistenţă mutuală între România şi URSS, să obţină de la aceasta recunoaşterea *de facto* a apartenenţei Basarabiei la România, un stat cu frontiere clare şi nediscutabile. Faima pe plan extern al lui Titulescu îl jena enorm pe ambiţiosul Carol al II-lea; în plus, presupunea că un gest de înţelegere cu Rusia i-ar putea deranja pe occidentali, argument neîntemeiat, întrucât atât Franţa, cât şi Anglia îşi doreau relaţii bune cu Rusia, la care îi împinseseră ambiţiile germane.

Titulescu iese din scenă şi, odată cu el, dosarul Basarabiei este aruncat la coş. Ultima lui acţiune a rămas mult timp (şi nici azi nu este elucidată complet)

necunoscută. În 1936, în ultimele zile ale mandatului său pe care îl ştia periclitat, Titulescu, aflat la Conferinţa de la Montreux în care se discuta statutul Mării Negre, a avut discuţii importante cu ministrul de Externe al Turciei, Tevfik Ruştxi Aras, în doi şi cu o discreţie totală. Turcii trăiau dilema ce se deschidea în ipoteza războiului pentru Turcia. În Primul Război Mondial fusese aliată Germaniei, pierduse toate teritoriile asiatice ale marelui imperiu şi era la acea vreme o Anatolie modestă şi nostalgică. Era curtată de englezi şi de germani cu insistenţă. Sfatul lui Titulescu era util şi apreciat. Titulescu, se pare, a schiţat pentru Turcia strategia pe care şi-a dorit-o pentru ţara sa. „Nu te lăsa cuprins de un război distrugător care îţi va aduce suferinţe şi pierderi, precum şi un sfârşit care ţi-ar putea afecta, în caz de pierdere, chiar supravieţuirea”. Turcul ştia bine că nu numai imperiul său se prăbuşise la finele Primului Război Mondial, ci şi Imperiul Habsburgic. „Neutralitate deci, cea mai prudentă mişcare. Pace cu cei mari, începând cu ruşii. Cu ei vă puteţi împrieteni acum, cerându-le să sprijine cu voi o formulă pe care o voi promova şi eu, Marea Neagră ca statut riveran, aparţinând în primul rând celor de la ţărmurile ei. Preluaţi ca neutri şi riverani cheile Bosforului. Împreună cu voi am să mă opun formulei Marea Neagră, mare internaţională, mare deschisă, cum vor englezii în spiritul libertăţii de navigaţie. Scoateţi şi Marea Neagră din încleştare. O vreţi ca teren de război între puterile navale ale lumii?” Cine citeşte atent ceea ce se scrie despre Montreux, 1936, simte că scenariul nu este doar plauzibil şi credibil, dar şi lămuritor pentru cele ce au urmat. Statutul Mării Negre a fost cel căutat de turci şi români, Marea Neagră nu a fost teatru de război, Istanbulul a controlat Bosforul, Titulescu şi-a atras o mânie a Marii Britanii, care punea capăt unei prietenii vechi cu fostul ambasador român la Londra, în timp ce mânia regelui României se materializa prin excluderea lui din guvern, imediat după conferinţă. Omul politic şi diplomatul prin excelenţă al României căutase în Franţa un azil în care îşi trata maladiile şi îşi scria

reflecţiile, gândindu-se tot timpul la cum trebuie să se pregătească ţara ca să iasă întreagă din sala viitoarei Conferinţe a păcii şi cum să îşi pună în cumpănă măsura, poziţia, faptele şi alianţele.

Ardelenii îl iubeau şi îl respectau pe Titulescu, pe care l-au urmărit în polemicile duse de la Geneva, unde Liga Naţiunilor analiza plângerea Ungariei care cerea drepturi pentru foştii grofi latifundiari din Transilvania. Iar rezoluţia favorabilă României a atras pentru el aplauzele lor. Circulau povestiri care scoteau în evidenţă isteţimea minţii de care diplomaţii ar trebui să dea dovadă, dar şi arta lor de a ieşi din încurcături.

Când Benito Mussolini atacase Etiopia, Liga Naţiunilor a simţit că sistemul său se clătina. Ca o instituţie a păcii, nu putea consfinţi o agresiune, împăratul Haile Selassie a fost invitat la Ligă ca să-şi pledeze cauza. Astfel ajunge în marea sală a Palatului Naţiunilor din Geneva. Era în prima parte a Invaziei italiene şi a războiului (1935 – 1936). Când îşi începe discursul, ziariştii italieni din boxa presei se ridică în picioare strigând şi protestând, ca să-l împiedice pe împărat să vorbească. În primele rânduri se afla şi Nicolae Titulescu, de două ori preşedinte al Adunării Generale a Ligii. Sare indignat de pe scaunul lui şi îi cere preşedintelui să-i dea afară pe ziariştii „sălbatici”. Preşedintele face semn şi aceştia sunt îndepărtaţi de gardienii de ordine, iar Selassie îşi poate ţine discursul. A doua zi, ziarele italiene sunt în delir. Atacarea reprezentanţilor presei italiene la Ligă, ofensă adusă de ministrul Titulescu personal, ruşine, se pretind scuze. Ministrul de Externe protestează oficial la Bucureşti, iar regele este acoperit de reproşuri. Cum putea o ţară amică precum Italia să fie tratată astfel? Titulescu, care nu dorea să strice relaţiile româno-italiene prin comportamentul lui, a găsit o soluţie. Purtătorul său de cuvânt a ţinut o conferinţă de presă la Geneva în care a declarat: „Totul provine dintr-o neînţelegere. Era atâta zgomot, încât nu s-au auzit corect cuvintele pronunţate de ministrul Titulescu. El nu a spus aşa cum s-a presupus

greşit, adresându-se preşedintelui şedinţei: «Monsieur le President, je vous prie de faire sortir ces sauvages», ci «Monsieur le President, je vous prie de faire cesser ce tapage». Adică: nu-i scoateţi pe sălbatici, ci opriţi zgomotul”. Ascultătorii nu reţineau că Titulescu a retractat, ci că a negat în mod elegant că ar fi afirmat ce i se atribuia cu rea-voinţă.

Între 1937 şi 1940, nu întâlneam niciun nume de personalitate politică în România care să aibă o viziune clară sau o strategie viabilă pentru ţara noastră pusă în situaţia de a trece prin infern spre a ajunge la o judecată care să îi decidă soarta pe timp îndelungat. Vocaţia vodevilului şi a corupţiei, cunoscută pe scară largă, nu îi asigurau regelui credibilitatea unui conducător înţelept şi viteaz. Nici anii următori nu au fost mai rodnici. Cum am învăţat de la Ion Barbu mai târziu despre soarta ca vrăjitoare: „Aruncai şi cu păsat, / Pâclă deasă s-a lăsat”. Drumul care mă aştepta era prin război şi ceaţă.

Dar până a izbucni războiul şi ceaţa soarta era doar parţială, viaţa de toate zilele se scurgea sub un cer pe jumătate senin. Calmul şi dramul de normalitate se aflau în liceu şi învăţătură, mai ales în familie, dar şi în ieşirile la Stână sau Băi, în lecturi şi prietenii.

În casă, autoritatea lui Guşti, primarul Oradei, era totală. Venea des la noi cu automobilul pe care cetăţenii începeau să-l recunoască. Se dedica unei gestiuni corecte şi productive, nu intra în niciun partid politic, era în relaţie de prietenie cu episcopul ortodox, dar şi cu şefii tuturor comunităţilor religioase, etnice, lingvistice. Avea un subprimar maghiar, în chestiunile economice îi preţuia pe evrei. Opera de la Oradea avea un repertoriu bogat, iar Clujul ne trimitea solişti de marcă şi opere faimoase. A fost singura perioadă din viaţă în care educaţia mea muzicală s-a produs cu efecte durabile. Muzica clasică m-a mângâiat apoi, în rarele momente de destindere pe care mi le-au oferit profesiunile. Vioara, după ani de încercare insistentă a părinţilor, am uitat-o undeva la prima mutare, pentru că o detestam, ca şi pe instructorul angajat de ai mei. Din

puţinul pe care-l aveau părinţii, mi-au asigurat un profesor de limba germană, dar şi pe acesta l-am privit cu scepticism profund şi astfel germana se prindea greu de mine.

În aceşti ani liceeni de la Oradea am început reflecţii amare asupra persoanei care se forma din copilăria ce se apropia de sfârşit. Eram plin de îndoieli şi de îngrijorare. „De ce nu mi se trezeşte niciun talent, nicio pasiune, nicio chemare?” Scormoneam toate domeniile şi nu găseam ceva care să-mi şi placă: arte, limbi străine, sporturi (dragostea de bicicleta primită de la unchiul Sivea nu compensa lipsa înotului sau nemanevrarea instrumentelor din sala liceului). Nicio materie nu mă cucerea cu predilecţie. Notele se bazau) e pregătiri grăbite şi neaprofundate. Mai mult improvizam decât ştiam. Unde erau talentele mamei mele? Ce am moştenit de la ea? Nici cu tatăl meu nu semănăm, lipsit de credinţe de orice fel, nici măcar superstiţii. Nu aflasem de codul genetic al lui Watson şi Crick care descoperiseră în ADN baza eredi (Aţii, ca să formulez mai bine neliniştea mea: s-a închis, oare, bine şi complet Icrmoarul genelor de la mama şi tata? Sau s-a încurcat pe alocuri?

Chiar şi activitatea intensă de strângere de frunze şi flori, de insecte şi Iluturi – cu operaţiile migăloase ale aşezării lor în casetele din lemn cu ferestre mari ale unchiului Sivea – nu avea atracţia de la început. Nu puteam spune că ştiinţele naturii erau tărâmul pe care urma să mă aşez.

Priveam în jur şi eram martorul unor apariţii neobişnuite de talent artistic. Un coleg, Ghiţă Tobiaş, devenit Tobias (personaj biblic), era desenator perfect şi poet veritabil. Venea dintr-o familie săracă, de la marginea oraşului. Mă împrietenisem cu el. Într-o zi mi-a spus că părinţii îl vor retrage de la liceu, fiindcă nu aveau mijloace de a-l ţine acolo. Plănuiseră să-l dea ucenic la un atelier al armatei. „Imposibil, mi-am zis eu. Tobi la ciocan şi strunguri?” Nu obişnuiam să-i formulez cereri unchiului Guşti, dar mi-am luat inima-n dinţi şi l-am rugat să

intervină la internatul ortodox Jiga şi să-i dea o bursă de dev acolo, ceea ce însemna întreţinerea asigurată pe mai mulţi ani. Guşti a idefonat şi totul s-a aranjat. Ca răsplată, Tobi îmi dădea poeziile lui ca prim-cititor şi evaluator, precum şi desenele. Nu aspiram în niciun fel să desenez sau să scriu poezii, dar Tobi avea şi o pasiune literară mai largă. Citea mult şi peste nivelul manualelor noastre. Lectura îmi zâmbea şi mie. Profesorul de română ne-a dibuit şi i-a cerut lui poezii, iar mie, eseuri scurte pe care le numea „compoziţii”. Le-a dat spre publicare revistei pe care o păstorea, *Ţara visurilor noastre*, iar aceasta le-a publicat Tobias, mai multe, eu vreo două.

Mi-a rămas în bibliotecă un număr din sept-oct. 1939, care este închinat memoriei prim-ministrului Armand Călinescu. Directorul Catană scria apoi despre noul an şcolar: „Străjerii Deschidem acest an şcolar în împrejurări cu totul excepţionale... Evenimentele din urmă au produs goluri în cadrele corpului didactic, pe care cei rămaşi sunt chemaţi să le astupe”. El nu spunea că respectivele goluri proveneau din arestarea sau eliminarea unor profesori legionari. Aducea în continuare elogii la adresa străjeriei şi Marelui Străjer care „veghează asupra destinelor neamului nostru” şi încheia printr-un „Trăiască Regele, marele voievod de Alba Iulia”. Întreg numărul era plin de retorica goală consacrată bisericii, familiei şi străjeriei. Nu toate numerele aveau aceste sforăieli, deşi numărul următor, care publica un poem al lui Tobias, al treilea, intitulat Cosaşii, începea şi el cu „Voievodul nostru” (decembrie-ianuarie 1940).

N-am fost chiar mulţumit de eseurile mele. Erau scurte. Unul conţinea descrieri poetice ale iernii care a venit; al doilea, o aventură de pilot de avion angajat în lupte eroice, probabil, inspirată din ştirile despre confruntarea germano-engleză. Cea din urmă bănuisem că a fost teribilă, dar atunci nu puteam să ne dăm seama ce l-a determinat pe Hitler să părăsească pentru moment Vestul şi să se îndrepte spre Est. Eseu înseamnă încercare şi asta făcusem. Dar a-ţi vedea numele alături de elevii

mari, ucenicii lui Cosma, care scoteau revista şi erau într-o redacţie formată numai din ei, îmi indica posibilitatea unei anumite înclinări spre scris. Flacăra nu s-a reaprins decât după ce am terminat liceul. Eram mulţumit că deschideam mai multe cărţi, conversam cu Tobi şi cu profesorul care voia să ne facă patrioţi prin evocarea geniilor noastre naţionale.

În familie lucrurile decurgeau mulţumitor. Aveam camera mea, unde ţineam şi laboratorul naturalist. Încropisem o bibliotecă modestă şi primeam vizite de la colegi. Observam ceva neobişnuit. Probabil că toţi oamenii în condiţii de stres, iar noi eram cufundaţi bine în criza ce bântuia ca o molimă, îşi caută refugiu într-o activitate cât mai absorbantă. Tatăl meu lipsea mult de acasă. Frecventa sediile Oştii Domnului şi instituţiile de binefaceri, cânta cu ei imnuri religioase şi ascultau poeziile lui Traian Dorz, ţăranul „cu har divin* pe care îl găsise el. Mama nu se mai ridica de la masă unde ţesea o faţă de masă, lucrând cu acul de cusut, ca o culme a minuţiozităţii, răbdării şi perseverenţei.

Reconfortante pentru toţi erau ieşirile la băi (mai rare) şi la Stână (şi mai rare). În timpul liceului mergeam deseori la sfârşit de săptămână şi în vacanţe la Tilecuş. Şi acolo erau schimbări. Bunica, lovită crunt de moartea lui Lelu, se închisese un timp în ea însăşi, şi apoi, încet-încet, a găsit un subiect de preocupare. Tânăra Rica, scăpată cu viaţă din accidentul care îi ucisese soţul, a început să iubească tot ce îi putea aminti de el. Şi primul lucru a fost mama lui, bunica mea. Scrisori după scrisori, grijă pentru sănătatea ei, mici atenţii, apoi, desigur, dorinţa de a veni la mormântul lui. Bunica a primit-o cu braţele deschise. Mai mult decât atât, s-a ataşat de ea ca de un copil al ei. Ea, care fusese rezervată prin definiţie la tot ce nu era ardelenesc şi nu avea construcţia, graiul şi stilul fetelor de pe Criş, nemaivorbind de neîncrederea în „regăţeni”, era la vremea aceea Rica-n sus, Rica-n jos, cum se zicea în satul ei. A făcut-o să se simtă la Tilecuş precum acasă. Ca întotdeauna, bunicul, tăcut, impresionat şi el, aproba totul.

Urmările sunt şi mai interesante. Bunica a făcut-o să se mărite, i-a cerut să-şi trăiască o viaţă frumoasă. Până la urmă, Rica şi-a găsit un ardelean, bine situat, lucrând la o bancă, mai în vârstă ca ea, dar care avea trăsăturile pe care le aprecia ea: era veşnic bine dispus, zâmbea continuu, era bun şi prietenos. Buţu, cum se numea el, a fost adus de Rica la bunica, să vadă ce părere avea. Totul a fost bine. Venea nunta. Bunica nu ştia care să fie cadoul ei. 1) după multe reflecţii şi avându-l pe bunicul făptaş, i-a dăruit dintre bunurile d, mai mult limitate decât abundente, o mică trăsură cu doi cai. Nu ştiu cum au dus-o la Bucureşti, nici ce uz i-au dat. Au fost uimiţi şi fericiţi.

La Tilecuş duceam altă viaţă decât cea de copil. Eram un tânăr pus pe lapte mari. Mergeam la câmp cu carul, luam parte la cosit mai puţin, la cules mai mult, la încărcatul carului de fân sau grâu aşijderea, mâneam cu ţăranii şi mă întorceam seara, triumfător, cocoţat pe carul încărcat cu recoltă. Îi cunoşteam mai bine, le vorbeam graiul, îmi făceau confesiuni care mă duceau în lumea lor, unde traiul le era sărăcăcios, resemnat şi demn. Completam experienţa căutării mele de rădăcini, trăind-o şi înţelegând-o pe viu. Mă întorceam apoi cu ea la Oradea, unde intram în altă lume, tumultuoasă şi plină de angoasă şi temeri.

Ştiind cât de agitaţi erau ardelenii, mai marii ţării au descins să ne îmbărbăteze. Primul a fost Iorga, patriarhul istoriei noastre. În mintea mea apare gara Oradei, nu peronul şi nici sala mare, ci bulevardul larg care trecea prin faţa intrării principale. Totul era acoperit cu uniforme străjereşti, profesori, autorităţi, popor şi doamne cu pălării, cu o vârstă de la medie în sus, spre senectute, organizate în Asociaţia femeilor ortodoxe. Erau severe şi mândre, demne şi responsabile. Înconjurate de străjerii încărcaţi cu buchete mari de (lori, cele exotice, mai scumpe, şi mici revenindu-le lor, ele formau principalul front al primirii „apostolului neamului”, cum îi plăcea să fie numit profesorul Iorga.

Freamătul se linişteşte, toţi ochii îl caută şi îl găsesc

iute, fiind cu un cap mai mare decât toţi, plus pălăria neagră. Şi chiar înainte de a începe cuvântările de bun venit ale autorităţilor civile sau bisericeşti, se întâmplă ceva ciudat. O fetiţă, ţinând în mâini un buchet măricel, încerca să-şi facă drum printre şirurile de organizatori care-l blocau pe profesor. Insistând, ajunge lângă el şi se străduieşte să-şi spună textul învăţat. Emoţionată, se bâlbâie şi nu se face înţeleasă. Plecându-se spre ea, profesorul îi spune: „Ce-i cu tine, fetiţo?” Iar ea îi răspunde: „Aş vrea să vă sărut şi nu ajung”. Amuzat, Iorga îi răspunde: „Sărută, dragă, unde ajungi”. Profesoarele ortodoxe din linia întâi au crezut că visau. „Asta a spus? Nu se poate”. Cu batistele la gură, uluite, insultate, vexate, au îngheţat cum se spune, coborând brusc temperatura şi solemnitatea întâlnirii cu Iorga. Povestea s-a răspândit repede, ajungând şi la rândurile băieţilor mai mari din spate, care o savurau deplin. Oraş măricel Oradea, dar ştirile circulau ca pe Crişul Repede. Aşa că mult aşteptata conferinţă de la Teatrul Naţional a avut în tonul său un bemol ce ar fi putut fi detectat. Iar valul de patriotism istoric, neştirbit, sigur de sine şi de destinul intangibil, nealterabil de duşmani, oriunde şi oricâţi ar fi, nu a făcut să crească încrederea în orădeni. Temerile lor sporeau cu fiecare ştire despre derularea războiului izbucnit.

Anul 1941 începe în ianuarie cu vizita regelui în persoană, pe care o înscrie în jurnalul său. Merge întâi la fortificaţiile prezentate nouă ca pavăză de nepătruns pe graniţa de vest. Îşi pune cască militară, se pozează alături de soldaţii care ne slujeau drept strajă. Apoi a venit în oraş, primit cu alai, steaguri şi străjeri, între care se numărau şi liceenii.

Unchiul Guşti era primar. Conştiincios, a făcut programul şi l-a informat pe rege, sperând că va fi interesat de starea de lucruri economică, morală şi de instituţiile de cultură. Dar nicio aluzie la ele. Singurul lucru de care s-a interesat în mari detalii a fost un subiect uluitor pentru unchiul meu. Regele voia să ştie cum şi din ce fonduri a făcut oraşul drept cadou unui englez de

marcă, un lord se pare, un suman ţărănesc. Cât a costat, cum s-a făcut rost de el? Guşti îşi amintea de vizită, una pe care o clasase drept „vizită importantă” dacă privea personalităţi a căror prietenie era utilă ţării noastre. Anglia, o ţară în care propaganda revanşardă maghiară era în toi, era din cauza asta „importantă” pentru arădeni şi lordul trebuia să fie bine primit. Iar cadoul era, ca preţ, nesemnificativ şi simbolic, luat, probabil, dintr-un dulap cu cadouri, de obicei de artă populară. După ce a ascultat explicaţiile la ploaia de întrebări regale, suveranul a plecat fără să tragă concluzii sau să emită o părere.

Povestindu-mi întrevederea, unchiul meu părea siderat de întâmplare. Cum poate un rege, simbol al risipei, al fastului, al decoraţiilor şi coifurilor cu pene, să se ocupe în detaliu de un amărât de suman de serie, cu cea mai neînsemnată valoare de piaţă? Cum funcţionează această minte care este nevoită să găsească soluţiile la toate problemele naţiunii, pe care şi le preluase personal, în absolutismul cel mai total care se poate imagina?

Dar cea mai mare deziluzie faţă de regele Carol era ignorarea totală a primejdiei care păştea ţara şi incapacitatea maladivă de a simţi procesul de dezagregare inevitabilă care îl înconjura. Mergea cu spatele spre prăpastie, dansând lugubru şi scoţând sunete triumfale. Deşi era zgârcit în expresii şi comentarii, eu reconstruiam astfel gândurile primarului Oradei.

Cum a venit regele, aşa a şi plecat din Oradea. Nu trebuia decât să asculţi aparatele de radio, frecvente în oraş, ca să ştii că s-a parcurs încă o etapă şi încă una. Cădeau ţările una după alta. Danemarca, Olanda, Belgia. Şi apoi Franţa. De data aceasta, ştirea a zguduit puternic oraşul. Prietena României, patroana ei în istorie, modelul ei în cultură, ţara apărată de linia invizibilă din beton şi tunuri Maginot, cedase.

Suntem în 1940, anul dezastrului final. An de schimbări şi cotituri, fiindcă Încheia procesele de distrugere. Nu numai războiul îl moştenisem din 1939, ilar şi pregătiri de lărgire a sferei lui. Fusese semnat la 23

august pactul germano-sovietic Molotov-Ribbentrop, de fapt, înţelegerea lui Hitler cu Stalin. Pactul era însoţit de un protocol confidenţial, cu detalii privind împărţirea Poloniei între cei doi prădători şi permisiunea Uniunii Sovietice de a avea Bucovina de Nord şi Basarabia de la români şi de a primi Finlanda şi ţările baltice ca aparţinând zonei proprii. La o săptămână după pact, Polonia este invadată. Sovieticii sunt ocupaţi şi amână invazia Finlandei spre iarnă. Ruşii se simţeau favorizaţi de iarnă şi zăpadă, dar uită cât de nordici sunt finlandezii. Invadarea Poloniei pusese România într-o dilemă. Aliata ei, Polonia, cu care Ntătea sub umbrela asigurărilor puterilor occidentale, dispărea. Un puhoi de oameni şi de oficialităţi căuta refugiu în România, care l-a primit cu sentimente prieteneşti. De aici ei s-au îndreptat spre Anglia, unde au creat formaţiuni militare puse în slujba noilor gazde şi comunităţi influente. Cine ar fi spus că românii vor avea peste un an refugiaţii lor, între care mă voi număra şi eu?

Erau şi ştiri bune. Cade Franţa, dar Anglia se trezeşte. Vine Churchill în aceeaşi perioadă şi câştigă spectacular confruntarea aviaţiei germane cu cea engleză (Bătălia pentru Anglia). Este momentul eroic şi salvator pentru englezi. Reuşesc să încropească o divizie puternică aeriană compusă din piloţi care abia îşi încheiaseră pregătirea, capabili să reziste marii flotile aviatice germane pe care Hitler şi Hermann Göring o considerau inexpugnabilă.

Pierderile germane deasupra Angliei au fost de asemenea proporţii şi i-au produs un asemenea şoc lui Hitler, încât acesta a decis să schimbe liniile strategiei sale. Va lăsa deocamdată Anglia în pace şi se va îndrepta spre Est. Îl nemulţumise pactul germano-rus, ca şi soarta protejatei sale Polonii. Dar Anglia este salvată. Întăreşte alianţele sale şi creează Axa: Berlin-Roma-Tokio. „Drang nach Osterfq fusese o veche ambiţie germană.

Hitler este crud şi nemilos. În vară începe dezmembrarea României. Aceasta este obligată de germani să accepte un complet internaţional de judecată,

convocat la Viena, pentru a decide în privinţa revendicărilor maghiare. Dictatul de la Viena va rupe din Transilvania ceea ce s-a numit Ardealul de Nord, cam o treime din Transilvania. Oradea şi Clujul erau incluse. Graniţa era pe Crişuri şi trecea prin pământul bunicului. Tilecuşul deci scăpase. N-am avut timpul şi puterea să reacţionez în vreun fel, dar m-am dus cu gândul la imaginea casei mici a lui Lazăr, unde în 1918 se întâlneau bătrâniitransilvăneni ai rezistenţei, ca să încheie coşmarul milenar, când se împlinea mia de ani de la Menumorut, cu o victorie definitivă: răsturnarea jugului, câştigarea independenţei şi afirmarea, pe baza ei, a voinţei de unire cu românii care aveau deja regatul lor. Totul se destrăma. Pierdeam din nou.

Făgăraş în camionul unchiului Sivea, care ne ducea noaptea de la Oradea la Făgăraş, aveam timp nu numai să contemplu ruşinoasa retragere a tunurilor de la frontiera impenetrabilă a României, ci şi să reflectez asupra sorţii mele. Schimbam adresa, liceul, familia. Puteam, oare, să mă adaptez şi să găsesc compensări pentru loviturile primite?

Dar ceea ce nu se putea vindeca era faptul că pierdusem o ţară. România era ceea ce rămăsese după trei înstrăinări succesive de teritorii mari. La ce asistasem până la călătoria mea spre Făgăraş, în august? La înfrângerea Franţei în iunie; în aceeaşi lună se petrece dislocarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, precum şi partea de nord a Bucovinei şi intrarea lor în componenţa Uniunii Sovietice. Era ceea ce figurase în protocolul sovieto-german din 1939. Probabil că războiul cu Finlanda i-a întârziat pe ruşi să îl aplice mai devreme. Ea urma cedării către Bulgaria a unui teritoriu mai mic format din două judeţe din sudul Dobrogei, ce includeau Balcicul. A treia sfâşiere privea pământul pe care călcam şi pe care mă născusem. La sfârşitul unui proces de neîntreruptă decădere la care asistam, glorioasa noastră conducere ne asigura o lovitură în moalele capului. Prin Dictatul de la Viena, germanii şi aliaţii lor obligau România să cedeze

Ungariei un teritoriu de 42 243 km², cuprinzând Maramureşul, Crişana şi nordul Ardealului, capitala culturală a Transilvaniei, Clujul.

Abia ajuns la Făgăraş şi la început de septembrie 1940, văd că nu doar ţara are un alt profil teritorial, dar şi că regimul se schimbă drastic. Dispare regele. Lovitura de stat aparţine generalului Antonescu. Nu doar un nou regim, ci o nouă dictatură. Antonescu se proclamă „conducător”, „Führer” pe nemţeşte, ca şi Hitler. Dictatura este militaro-fascistă pentru că o instaurează cu cei care l-au ajutat, respectiv legionarii. Timp de cinci luni cât ţine alianţa lui Antonescu cu legionarii, de la liceul meu n-am trăit direct, ca martor sau victimă, decât dictatura legionară, a doua după cea carlistă cunoscută la Oradea.

La scurt timp după sosirea mea la Făgăraş, am făcut cunoştinţă cu liceul Radu Negru. Numele lui a fost atrăgător pentru mine. Îmi inspira reluarea firului istoric derulat în copilărie pentru perioada rădăcinilor care se opreau la lllt «pulul Principatelor. După ce îl văzusem pe Basarab plecând din Banat şi llllvnicind Valahia, iată că liceul Radu Negru propune o altă variantă. Conlonn ci, Radu Negru este adevăratul întemeietor al principatului românesc – În Im sud de Carpaţi, care ar fi plecat din Făgăraş. Legenda sa a dăinuit peste «t ele – pe vremea lui Mihai Viteazul aceasta circula şi era credibilă fiind şi tul A/l o temă de controversă între istorici. Se ştie că Negru Vodă face parte din imu îi) familie a Basarabilor, fiind cel care a început construcţia mănăstirii lunuina. Unele surse îi mai atribuie ctitorirea bisericii domneşti de la Argeş. A liric îl plasează ca predecesor al lui Litovoi, cu intenţii ambiţioase de unire a lururor valahilor într-un nou cnezat şi care îşi luase numele de la vulturii negri i lin Sohodol. În orice caz, tradiţia istorică a Ţării Româneşti îl leagă pe Negru Vi idă de Făgăraş, de unde „şi-a mutat scaunul”. De aici numele liceului meu.

Făgăraşul este vechi. Mircea cel Bătrân (1386 – 1418) îl enumeră printre Irrlloriile sale în *Ungrovlahia de peste munţi*, fiind astfel feudă valahă, aşa i uni îl

stăpâneşte şi Mihai Viteazul. Mai mult decât atât, eroul Unirii din I r> () () a celor trei principate româneşti era foarte ataşat de el şi îl frecventa.

Prima mea incursiune în istorie o fac când explorez oraşul şi caut Cetatea. I ale în centrul oraşului. Cetatea îşi are începuturile în secolul al XII-lea. Era la origini o cetate din lemn înconjurată de un val din pământ şi de un şanţ e îi apă. Destul ca să dovedească prezenţa unor formaţiuni voievodale în ai a Făgăraşului. Este distrusă de un incendiu în secolul următor. În secolul al X V-lea este semnalată din nou şi pare măreaţă, cu piatră, cărămidă, turnuri la colţuri şi unul de veghe. Era solidă, menită să reziste la atacurile turcilor sau tătarilor.

În 1526, îl vedem pe voievodul Ştefan Mailat care o transformă în castel îi irlificat şi instalează la intrare stemele sculptate ale Casei lui nobile. Urmează nerla cunoscută a principilor Transilvaniei independente. Gabriel Bethlen (1613 – 1629) aduce arhitecţi italieni ai Renaşterii pentru decorare, dar şi pentru stilul nou al bastioanelor-cazemate. Iar Gheorghe Râkoczi I dublează zidurile, punând pământ între ele (este greu să treci printr-un zid de opt metri grosime!), adaugă clădiri pentru gardă şi aduce mari cantităţi de apă din Olt. În secolul al XVIII-lea, este unul dintre locurile princiare ale epocii.

De ce conducătorii Transilvaniei îşi alegeau acest punct îndepărtat al regiunti, lângă munţi, lângă vecini? Oare estetica şi decorarea îi preocupau? Din i e ştim despre conflictele religioase ale acestei epoci şi despre violenta răscoală împotriva împăratului, teama îi îndemna pe aceşti capi ai unui principat mic să îşi asigure un loc sigur şi inexpugnabil de retragere şi de salvare.

În afara mâniei celor mari, era şi nevoia de a te apăra de şirul nesfârşit al prădătorilor din regiune sau din afara ei. Saşii, de pildă, erau obişnuiţi cu asemenea incursiuni, încât fiecare sat, pentru a se apăra, îşi construia propria cetate. Soluţia cea mai puţin costisitoare era fortificarea bisericilor. Aşa a apărut generaţia arhitectonică a „bisericilor-cetăţi” transilvane, dintre care se păstrează

intacte mai multe. Se poate vizita cea care se mândreşte prin felul în care femeile satului au apărat cetatea-biserică de turci. Un detaşament rătăcit al armatei turceşti s-a oprit aici ca să prade satul. Dar oamenii se mutaseră cu tot ce aveau de preţ în interiorul zidului care apăra biserica. Neputându-l dărâma, otomanii au vrut să-i înfometeze pe saşi, stând şi aşteptând zile întregi ca ei să cedeze. Într-adevăr, şi de o parte, şi de alta rezervele de hrană s-au epuizat. În ziua în care sacii erau aproape goi, femeile au pregătit din rămăşiţe pachete de hrană şi le-au aruncat peste zid strigând turcilor: „Vă vedem că muriţi de foame, mâncaţi să vă reveniţii. Se pare că, după ce au îmbucat câte ceva, turcii au strâns corturile şi au plecat. Povestea ne vorbeşte de insecuritatea în care se trăia în Transilvania, în castele sau la ţară.

Cetatea din Făgăraş este restaurată şi poate fi vizitată ca muzeu. Sunt şi piese de epocă şi urme vizibile a unei reşedinţe princiare. Mă uluieşte „fecioara de fier”, o cutie din oţel cu forme omeneşti, cu o uşă care se deschide în faţă, acoperind un interior care putea cuprinde un om, ce urma să fie străpuns de zeci de pumnale ascuţite. Unul dintre instrumentele îngrozitoare de tortură ale lumii medievale. Nu cred că Mihai Viteazul folosea asemenea unelte. Însă probabil că orice castel al vremii lui care se respecta nu se putea lipsi de o „fecioară de fier”.

Încerc să stabilesc datele în care Mihai se afla sau trecea prin cetatea lui făgărăşeană. În timpul anilor lui de domnie (1593 – 1601), totul se petrece sub semnul rapidităţii. În 1594, scutură jugul turcesc. În 1595, otomanii invadează Muntenia pentru a-l pedepsi. Îl bate pe Sinan Paşa la Călugăreni şi apoi la Giurgiu. În prima parte a războiului, un efectiv transilvan trimis de principele Sigismund Báthory i se alătură, iar în a doua, mai multe forţe conduse de Báthory îl sprijină. În 1596, se luptă pe Dunăre, dar în 1597 se rupe de Báthory şi se împacă apoi cu turcii, care îi trimit steag de domn. În 1598, face o înţelegere cu împăratul; acesta îi cere să-l elimine pe principele Báthory al Transilvaniei care îşi declarase

independenţa. Mihai intră în Transilvania pe la Buzău. În 1599, Mihai ocupă Cetatea Făgăraş şi o dă doamnei Stanca. Îl înfrânge pe episcopul Báthory în acelaşi an, 1599, la Şelimbăr, lângă Sibiu. Se îndreaptă spre Alba Iulia, unde se va proclama principe în Transilvania cu celebra formulă: „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei”.

Observăm că, în afara divinităţii, Mihai nu enumeră niciun alt mandatar şi for tutelar. Moldova o câştigase în ceea ce a fost numită „campania fulgerătoare” împotriva Movileştilor sprijiniţi de polonezi în 1600. Cu acest rapid traseu în triunghi, între toamna anului 1599 şi cea din 1600 împăratul îl consideră drept căpitan general şi consilier, locţiitor (în Transilvania). Dar această ultimă toamnă îi aduce o înfrângere uneltită şi organizată de nobilimea maghiară, de cercurile imperiale îngrijorate de ascensiunea lor şi de polonezi. E bătut la Mirăslău în Alba. Este posibil să se fi adăpostit la Făgăraş. Aici întreprinde lunga călătorie pentru a ajunge la împărat şi a-şi pleda i miza. Starea lui de spirit o arată trimişilor lui Rudolf: „Am luat Transilvania punând în joc viaţa mea; am crezut că împăratul nu-mi va trimite numai laude deşarte, ci steagul împărătesc şi scrisoarea lui cu pecetea. Aşadar, vrea A mă alunge din Ardeal cum se aruncă o desfrânată. Asta n-o va îngădui Dumnezeu, nu voi îngădui eu să fiu alungat, chiar de-ar fi să-mi las capul, i Aci am cuprins ţara cu sabia mea”.

Trece, în mod sigur, prin Beiuş şi Oradea, unde i se înregistrase prezenţa. Împăratul Rudolf al II-lea, îngrijorat de infidelitatea lui Sigismund, îl primeşte. Iar după toate datele, conversaţia a fost cordială. Vedem în două exemple rezultatul demersului diplomatic al lui Mihai Viteazul, cunoscut ilour prin bătălii câştigate în lupte în care a combinat vitejia cu isteţimea «imtegiilor. Un tablou1 îl reprezintă pe Rudolf care, pe lângă pasiunea alchimiştilor, o avea şi pe cea a artelor, prezentându-şi bogata colecţie de tablouri şi bijuterii prinţului muntean cu cuşma lui

caracteristică. Al doilea este ce a rezultat din întrevedere. Însărcinarea generalului Basta, învingătorul de la Mirăslău, să se alăture lui Mihai şi să-l bată pe Sigismund, ceea ce se întâmplă la Gorăslău, ultima luptă câştigată a lui Mihai. Stătea după aceea în cortul lui, nebănuitor şi mulţumit, când oamenii lui Basta au venit şi l-au străpuns în suliţa. Istoricii spun că înainte de aceasta, Mihai, satisfăcut de mandatul dat de împărat şi de restabilirea inerentă a drepturilor lui, dorea să meargă la Făgăraş, unde îl aşteptau soţia şi copiii[78].

A te afla într-un oraş în care dăinuia o cetate a lui Mihai Viteazul mi se părea mai mult decât mândria de a fi născut într-un oraş unde au fost înmormântaţi patru regi străini. Interesul pentru studiul trecutului se maturizase în raport cu căutările rădăcinilor mele. În acest punct se ivea şi o surpriză faţă de ceea ce ştiam despre purtătorul numelui meu în Apuseni. Am găsit un atlas vechi la biblioteca liceului în care apare în sudul Munţilor Făgăraşului, pe versantul muntean, muntele Maliţa. Nu am obţinut nicio informaţie privindu-l. E, fără îndoială, şi el un oier. Iar păstorii noştri de oi simt cunoscuţi pentru vastele distanţe ce le parcurg la noi şi dincolo de Dunăre sau mai la nord înspre Polonia. Am adăugat încă un rând, două la

---

7 O copie a tabloului intitulat Cresus îşi arată bogăţiile lui Solon, pictat de Frans Pi acken cel Tânăr, se găseşte la Academia Română (n.a.)

8 Acest exerciţiu de reconstrucţie istorică început la vizita cetăţii din Făgăraş, unde volum să-l întâlnesc pe voievod, m-a urmărit în viaţă, mai ales în studiile consacrate diplomaţiei şi conflictelor. De faptul că împăraţii şi toate imperiile nu considerau irspectarea acordurilor ca pe un obstacol în satisfacerea interesele lor şi adesea bunului piue nu trebuie să se îndoiască nimeni. Se pare că, în relaţiile cu românii, habsburgii au rxcdat în acest gen de comportament. A se vedea Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu şi Mircea Maliţa, Pagini din trecutul diplomaţiei româneştiy Editura politică, Bucureşti, l%6, capitolul Banul Mihalcea la curtea lui Rudolf al II-lea (Mircea Maliţa). Pentru «I rutegiile lui Mihai Viteazul, vezi studiul Mircea Maliţa, A Model ofMichael the Braves I hrision in 1595, Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences, Edinburgh l Jniversity Press, 1971, pp. 515-523 (n.a.)

CV-ul meu genealogic, cu o bucurie înnoită după ce, în vârstă fiind, am văzut muntele Maliţa cu ochii, privind o imagine pe internet cu ajutorul unei lunete din cosmos.

La Făgăraş nu simţi multă fervoare religioasă. Cu toate acestea, bisericile ne vorbesc în diversitatea lor despre viaţa unui oraş care se găseşte la intersecţii de drumuri.

Biserica Evanghelică este poziţionată în Piaţa Centrală. Actuala biserică a fost ridicată în anii 1842 – 1843, după ce edificiile anterioare au fost distruse rând pe rând. Iniţiativa construirii ei îi aparţine lui Andreas Wellmann, participant la revoluţia burghezo-democratică de la 1848 – 1849. Adevăratul ctitor, sub aspectul contribuţiei materiale, este Carl Brukenthal. Monumentul este conceput în stil neoclasic. Două pietre funerare aflate aici aduc mărturii despre existenţa la Făgăraş în prima jumătate a secolului trecut a unor bresle ale rotarilor şi pietrarilor, o a treia fiind pusă în memoria unui farmacist După ce în 1753 a ars vechea biserică, în locul ei avea să se ridice un alt edificiu din cărămidă, unde s-a descoperit ulterior o foarte valoroasă Biblie tipărită în limba germană (1544), păstrată şi astăzi. Biserica este prevăzută cu o orgă.

Biserica Sfânta Treime se afla pe strada Ion Codru Drăguşan. După ce, în anul 1723, li s-a răpit biserica, o ctitorie brâncovenească, românii ortodocşi făgărăşeni s-au văzut nevoiţi să îşi ridice alta. Începută în anul 1782, noua biserică a fost terminată un an mai târziu, iar turnul acesteia, abia în 1791. Documentele zidirii bisericii, găsite cu ocazia reparărilor efectuate în 1896, atestau că meşterii zidari fuseseră braşoveni. Biserica este păstrătoarea unor valori artistice, între care amintim două icoane pictate în ulei în 1725. Existenţa bisericii a fost foarte mult legată de negustorii români din Făgăraş care au susţinut-o cu fonduri, dar şi de numele unor intelectuali, iniţiatori ai proiectului de înfiinţare la Făgăraş a unei instituţii şcolare româneşti; această şcoală, înfiinţată în 1869, a funcţionat pe lângă biserică doar până în 1873.

Construită în anul 1712 (după ce vechea biserică, aflată în perimetrul actualului centru al oraşului, a fost distrusă), biserica reformată adăposteşte, chiar la intrare, două valoroase coloane; în interior se găsesc un amvon cu o Inimoasă decoraţie sculptată în piatră şi o orgă veche. Mănăstirea franciscanilor şi biserica romano-catolică simt situate pe strada Vasile Alecsandri, numărul 1; încă din secolul al XV-lea a existat în Făgăraş o mănăstire cu hucrică romano-catolică, aflată pe actuala stradă Doamna Stanca. În data de *11* uprilie 1737, încep construcţiile pentru înălţarea noii biserici şi mănăstiri. («instrucţia bisericii se finalizează în 1742, iar parterul mănăstirii, în 1752; În Incendiul din 31 mai 1760, când a ars aproape întregul oraş, acoperişul bisericii a fost distrus. În anul următor reîncep lucrările la noua construcţie în stil rococo, lucrări care ţin până în 1782. În 26 septembrie 1782, este sfin (li A biserica şi închinată Sfintei Treimi.

Biserica Sfântul Nicolae, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, se află pe ni ruda Tudor Vladimirescu. A fost înălţată cu daniile domnitorului şi ale o (lei sale, Doamna Marica, după cum arată inscripţia de la intrare, între 17 Iunie 1697 şi 30 septembrie 1698. Pictura din naos şi altar a fost făcută de I – i eda Zugravul din Câmpulung. Pronaosul a fost pictat pe cheltuiala jupânu-Itil Nitu Pătraşcu, „cinstit meşter bătrân” din breasla timărilor. Din anul 1721 păstrează în interior frumoase picturi murale. Biserica are un plan dreptunghiular alungit cu pridvor, pronaos şi naos, încheiat cu absida semicirculară în interior, poligonală în exterior. Deasupra pronaosului se ridică tumul clopotniţei. Pridvorul, absida altarului, precum şi toate încăperile sunt prevăzute i îi cupole. Uşa splendid sculptată are deasupra pisania, în mijlocul căreia să îi 1 În stema Ţării Româneşti. Ferestrele sunt împodobite cu sculpturi în piatră. < or nişa de sub acoperiş şi stâlpii octogonali din tindă aparţin stilului brâncovenesc. Iconostasul din lemn, cu porţiuni poleite cu aur, este împodobit cu «culpturi şi picturi. Modelul acestei biserici este capela Palatului Brâncovenesc tir la

Mogoşoaia ridicată în 1688. La rândul ei, biserica din Făgăraş a fost modelul după care meşterii din satele din jius-au inspirat la ridicarea multor monumente în satele făgărăşene. Biserica a fost renovată între 1921 – 1922 şi în prezent este declarată monument de arhitectură.

Când am cunoscut un Făgăraş atât de bogat în evocări istorice, lângă un lanţ de munţi, cei mai ridicaţi din Carpaţii noştri, l-am simţit mai prietenos decât atunci când am venit şi m-am cazat în afara lui, la un complex industrial arid şi rece şi într-un nou mediu de familie destul de crispat. Nesocotiirm comorile lui şi îl priveam doar ca pe vecinul de mijloc a doua centre muri: Sibiul tot pe Olt şi Braşovul tot cu munţi. Cetatea nu numai că m-a ajutat să-l îndrăgesc, dar mi-a dat şi un surplus de energie şi forţă de care aveam nevoie ca să înfrunt necazurile care mă aşteptau.

Nu mai trăiam în România Mare şi întreagă în care mă născusem, ci într-una ciuntită şi disperată. Nu mai avea aceeaşi conducere şi acelaşi sistem politic şi, în curând, nici aceleaşi poziţii în sistemul european. La începutul lunii septembrie, cu un rege detronat, Ion Antonescu şi legionarii impun o dictatură nouă, răzbunătoare şi sângeroasă.

Urmărim emisiunile de radio, Sivea, Nadia, eu şi cu Sanda, mai mică decât mine, consternaţi şi înspăimântaţi de tonul ameninţător al noii doctrine. Legionarii cuprinşi de o mistică profundă se închinau în genunchi la intrarea în biserici, cu facle arzând şi jurăminte care îi făceau prieteni ai morţii. Se adresau cu legăminte de sacrificiu suprem. Dictatura aceasta mă muta în alt decor fantastic: bluzele nu mai erau albe, ci verzi, şi vocabularul negru, de la farsa bucuriei şi a vodevilului, intra în farsa negurii şi a spectacolului macabru. Isteria creşte treptat şi se exprimă în pogromuri în care se ucid evrei şi în pedepsirea prin asasinare a personalităţilor politice.

Cutremurul de la începutul lunii noiembrie zguduie întreaga ţară. Clădirile surpate au ucis mii de oameni. Numai la blocul Carlton din capitală au pierit vreo trei

sute. Dar parcă ar fi trezit mânia legionară, care a produs un cutremur nenatural, sinistru. În timp ce lumea încerca să cureţe oraşul de dărâmături, la Jilava erau ucise într-o noapte 67 de persoane, printre care Victor Iamandi, generalul Gheorghe Argeşanu, Gabriel Marinescu, foşti magistraţi şi mulţi militari. Economistul şi omul de prestigiu Virgil Madgearu a fost luat de acasă şi asasinat într-o pădure. Şi în aceeaşi zi, Iorga este smuls din locuinţa lui de la Sinaia unde lucra şi împuşcat în marginea unei comune lângă Ploieşti.

În acest răstimp, eu urmam paşnic cursurile de la liceu. Dar familia a intrat în bucluc. Sivea era acuzat că primea reviste franţuzeşti de stânga (era o simplă revistă nepolitică ilustrată prezentă în toate chioşcurile franceze) şi ceea ce era mai grav, era căsătorit cu o basarabeancă, deci comunistă (la aşa ceva nici nu se gândise vreodată). Dar treaba legionarilor era să întocmească liste cu persoane periculoase de lichidat sau cel puţin de evacuat din poziţiile lor. Li se făceau amândurora viaţa imposibilă la serviciile unde lucrau. Medicii erau mai răi cu Nadia decât erau cu unchiul meu muncitorii disciplinaţi ca un regiment de la fabrica de explozibili. Dar şi la el apăreau în cameră şefi de echipă verzi, care îi creau probleme.

Încercam la şcoală să rezist şi să supravieţuiesc. Suplineam lipsa de satisfacţii din clasă prin faptul că unchiul meu îmi dăduse o salopetă de muncitor şi îmi trasase sarcini tehnice într-una dintre secţiile fabricii. Aveam în răspundere un cuptor electric în care se introduceau mostrele de sârmă căptuşită, care se legau pe mâner, de locul său ocrotit şi de punctul în care întâlnea explozibilul. Ca să se evite accidentele, se măsura pe mostre, cu cronome-Irul în mână, cât timp se scurgea de la flacără până la explozie, înainte de împachetarea şi expedierea lor la minele subterane. Eram controlat cu severitate dacă în timpul lucrului cronometram bine şi corect, erorile nefiind admisibile în acest domeniu.

În afara orelor de „muncă industrială”, îmi rămâneau destule pentru a mă juca în curtea vilei cu copiii din vecini.

Simpatia mea mergea spre o „săsoaică” de vârsta mea, fiica unui maistru în fabrică. Era vioaie, veselă, cu un zâmbet perpetuu. O evoc cu inima strânsă, pentru tragica şi scurta sa viaţă. După război, când mă aflam la Bucureşti, am aflat că a fost luată prizonieră împreună cu alţi saşi şi dusă în Rusia, unde a fost dată la minele de cărbuni. Bolnavă, abuzată, trecută prin toate nenorocirile posibile, a fost eliberată la un moment dat. A revenit la Făgăraş pentru a mai privi o dată munţii şi locurile natale şi a murit într-un scurt răstimp.

Nimeni în familia mea restrânsă nu avea nicio simpatie în trecut pentru legionari sau pentru dictatura militară. Cei dintâi îşi arătaseră adevărata faţă criminală. Partea doctrinară a mişcării legionare era misticismul ei şi paroxismul ortodox-etnic, o faţadă pentru instincte primare de omor şi distrugere. De la tatăl meu înţelesesem că esenţa creştinismului este iubirea aproapelui. Cum poate un steag pretins creştin să fluture pentru asasinat, persecuţie şi crimă? Deci funciarmente eram antilegionari. Sentimentele mele, trecând prin frică şi groază, s-au dezvoltat la liceul meu, Radu Negru.

I. Egionari erau peste tot în liceu: profesori şi apoi elevi. Profesorii au aflat din listele de indezirabili care circulau că eram nepotul unchiului meu de pe listă. Şi, ca urmare, am primit de două ori nota doi în catalog după nişte întrebări vagi şi derutante. Profesorul de geografie-geologie a făcut asta. Nu coborâsem în anii liceali mai jos de nota opt. Era un şoc deci. Trebuia să accept şi să reţin. Nu toţi profesorii l-au urmat pe acest fruntaş în mişcarea lui. Unul mai în vârstă m-a chemat prietenos la el şi m-a rugat să-i transmit unchiului meu că ar avea nevoie de un butoi solid din lemn, uşor de realizat în atelierele lui din fabrică. Elevii însă au aflat şi ei că aveau în clasă un pui de duşman ascuns. Încercarea cea mare am avut-o după o convocare de a veni noaptea la reuniunea lor dintr-o pădure apropiată, unde într-o atmosferă mistică întărită de focuri de lemne şi făclii, genuflexiuni şi jurăminte, urma ca toţi cei prezenţi să îşi asume solemn apartenenţa

necondiţionată şi gata de jertfa Gărzii şi Căpitanului. Sive, căruia îi relatasem evenimentul şi Invitaţia, mi-a spus că nici vorbă să particip la primejdioasa mascaradă şi că trebuie să găsesc o scuză politicoasă a absenţei prin boală şi ameţeli. Nu a fost acceptată absenţa, considerată o dovadă a inamiciţiei mele şi am încasat într-o pauză, tot în premieră, prima şi singura bătaie din cariera mea liceală. Autorul era chiar şeful clasei, bun la note de altfel, care mi-a ars o palmă şi mi-a dat câţiva pumni, la care, fireşte, n-am ripostat. N-am fost trântit pe jos, nu a fost o dramă. Am absorbit incidentul ca şi duşmănia profesorului. Am procedat prin acea aparentă resemnare temporară care respiră din cuvintele ţăranului ardelean în conversaţia cu groful lui care îl acoperă de critici şi invective: „Mărirea ta Ilustră (în ungureşte titlurile cu care te adresai nobililor erau de o mare varietate – n.a.), cum spui tu aşa fac”; dar în gândul lui şi pentru sine adăuga: „Înjură-mă cât vrei, că tot eu te-oi îngropa”.

Era în perioada de dictatură pură şi necontrolată a legionarilor, când Antonescu, din ce în ce mai indispus de ei, îşi manifesta nemulţumirea. Se simţea asta în cercurile făgărăşene. Erau două săbii în aceeaşi teacă. Fiecare îl pândea pe celălalt la strâmtoare. Săbiile s-au tot încrucişat până la cutremur şi asasinarea lui Iorga.

Ce însemna să pronunţi numele lui Iorga la noi în casă? Cam cea ce mai toţi intelectualii sau tinerii studioşi ştiau şi credeau despre el. Era un geniu naţional, fără nicio obiecţie posibilă. Parcă ilustrează vorba cronicarului din Moldova lui dragă: „Se nasc şi în Moldova oameni mari”. El se născuse cu o minte excepţională, rar întâlnită nu numai la noi, ci pe o arie mult mai mare. Ce era deosebit în mintea aceasta era capacitatea memoriei de cuprindere şi înregistrare. În orice ocazie, lectură normală, sistematică, întâmplătoare, până şi în răsfoirea cărţilor din bibliotecă, reţinea totul şi reproducea cuvânt cu cuvânt. Se spune că atunci când răsfoia cărţile netăiate din librării care îl interesau, desfăcea paginile pe laturile nelipite şi aruncând o privire în interiorul deschizăturii, o fotografia mintal şi o

folosea apoi când era cazul. A încercat capacitatea sa de memorare cercetând arhivele vechi europene, inclusiv pe cea din Dubrovnik în Croaţia, fosta Ragusa cu clădiri din secolele al VII şi al VIII-lea. Când a plecat, era convins că pe cheiul din Ragusa se vorbea încă înainte de această dată o limbă apropiată sau similară cu a daco-romanilor. Contribuţia lui la crearea României de după Primul Război Mondial a fost imensă. Pentru un istoric care ţinea cursuri la Sorbona cu regularitate şi care era nelipsit din referinţele bibliografice, ecoul internaţional era câştigat ca simbol al României. Memoria îl plimba şi în orizontul istoric al altor ţări. Se povesteşte că la sfârşitul Primului Război Mondial, reprezentanţii albanezi căutau să se prezinte la Conferinţa păcii cu date despre ei, de unde provin, ce li s-a întâmplat, pe ce se bazează ca stat nou. Cerând ajutorul lui Iorga, el le-a scris într-o noapte prima istorie a Albaniei, în forma de carte.

Producţia de cărţi şi studii elaborate de Iorga este un alt record mondial: cuprinde peste 5.000 de articole. Cărţile se află într-o listă bibliografică formată din două volume: Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga* (*1890 – 1934*), cu peste 1.000 de titluri.

Iorga, acest bărbat neobişnuit, nu era scutit de lipsuri. Era sensibil la admiraţie şi elogiere. Mulţi învăţaseră să i se adreseze ca unui „apostol al neamului”. În vorbă şi scris a dat patriotismului său o notă de naţionalism etnic. Lucrările sunt populate de nume de persoane şi de locuri, de date şi de întâmplări, într-un şuvoi de cuvinte care, după opozanţii lui, cere în mijlocul paginilor un agent de circulaţie ca să fie descifrate. Există un folclor bogat şi nu totdeauna favorabil lui. Faptul că s-a amestecat în politică şi că a întemeiat chiar un partid al lui explică multe dintre aceste critici. Dar folclorul şi chiar legendele despre el nu îi micşorează statura, făcându-l şi mai uman pe omul care nu doar a produs cuvinte şi scrieri, ci a îmbogăţit prin idei şi fapte istoria şi cultura ţării. La uciderea lui, în casa noastră s-a plâns.

Luând şi pulsul opiniei publice indignate de asasinatele legionare, Antonescu se hotărăşte să preia comanda. O discuţie cu Hitler între patru ochi în noiembrie 1940 îi dă frâu liber. Procedase simplu, soldăţeşte. Vreţi o ţară cu o armată de care să vă puteţi folosi, vreţi surse de petrol asigurate sau vreţi dezordine provocată de tineri inconştienţi şi iresponsabili? Pe Hitler îl interesa petrolul şi contribuţia militară la apropiatul conflict cu Rusia. Deci a trecut peste solidaritatea doctrinară cu copiii români ai fascismului şi l-a ales pe Antonescu ca partener. După aceea, în ianuarie viitor, am trecut printr-un schimb de dictaturi. O dictatură legionară de patru luni va fi înlocuită de o dictatură antonesciană de patru ani.

Constatam ca tânăr elev, întrucât din clasa a IV-a mă consideram evoluat faţă de anii copilăriei naive şi stupide, că mai presus de ascensiunea legionară se afla ascensiunea germană care o inspira şi patrona. Or, aceasta se numea hitlerism sau fascism, aceea care pentru unchiul Guşti constituia primejdia principală încă din 1934. Începeam să pun firele cap la cap. Vasăzică, eram antifascişti tăcuţi, în afara oricăror alieri şi reuniuni teoretice practice. Cu aceşti ochi priveam lumea şi cu această idee a minţii reacţionam.

Brusc, Antonescu pune capăt alianţei cu puterile occidentale, Anglia şi Franţa, şi se îndreaptă spre Germania. Fusese un act hotărât şi nenegociat. La întâlnirea lui cu Hitler, Carol al II-lea încercase să negocieze o apropiere de Germania în dorinţa de a identifica astfel ce putea să ofere ca să fie lăsat în pace pe planul intern. Dar lui Hitler nu i-a inspirat încredere. Acest avorton regesc disperat şi mincinos caută o ieşire ca un şobolan. Când l-a avut pe Antonescu drept interlocutor, vedea un soldat ferm, cu angajamente sigure şi devotat. România devine, practic, dominion german. Era, ca şi în spusele lui Brâncoveanu: „Dau jugul de lemn, pe unul de fier”, eterna dilemă a românilor, eliberaţi de un imperiu pentru a fi înghiţiţi de altul.

Nu se instalase Antonescu bine şi dăduse *feu-vert*[9] pe toate liniile germane, şi eu, ca elev la Făgăraş, vedeam prezenţa lor militară. Era unul dintre primele detaşamente apărute la noi. Defila cu fanfară în centrul oraşului, eu strecurându-mă printre gură-cască. Nu văzusem şi nu îmi imaginasem o asemenea ordine. Păleau toate defilările din străjerie şi orice manifestare a armatei române. Sub ochii mei defila nu un detaşament militar, ci o maşină. Şi, într-adevăr, era un avanpost al celei mai teribile maşini de război din lume, armata lui Hitler.

Cu acest prilej, îmi cunoşteam mai bine colegii mei saşi. Nu aveau niciun motiv să nu se apropie de mine. Eram în termeni buni, nu deveniseră legionari. Unul mai răsărit dintre ei îmi povestea viaţa de familie şi descopeream un stil „sas" de a vedea lumea. Se implicau greu şi când trebuiau să aplice ceva la insistenţele vreunui pretendent valah care le căuta sprijinul, alegeau calea greşită. Când sunt de partea unui duşman al lui Vlad Ţepeş, acesta trimite ostaşi care-i trage în ţeapă. Erau atât de legaţi de Valahia din sud, încât în istorie colaborarea lor are multe pagini valabile. Dar, la defilare, constatam că în saşi se trezea un apel ancestral. După război, aceştia fuseseră duşmani învinşi şi deveniseră periculoşi în anii în care se destrăma Liga Naţiunilor. La izbucnirea războiului erau de cealaltă parte în raport cu alianţa cu România. Şi iat-o prietenă din nou, victorioasă în Europa, puternică, bine organizată, cu marşuri impecabile ale marii familii germanice.

După defilare, a urmat altă scenă la care m-au dus colegii saşi. Era primul avion de vânătoare german care a aterizat la Făgăraş, dar unde – neexistând aeroport şi piste – s-a înfundat în noroi. Tot oraşul şi în primul rând tinerii saşi veniseră să admire „pasărea* germană şi să vadă eforturile de a o scoate din nămol. Colegii mei saşi străluceau de mulţumire.

În scurt timp s-a înţeles faptul că Antonescu deschisese uşile şi ferestrele germanilor, pentru că se

9 Undă verde (fr.) (n.red.)

aliaseră propriu-zis cu el. România a devenit principala sursă de petrol a nemţilor, orice produs le stăteau la dispoziţie, ce luau plăteau la preţurile fixate de ei şi iată că pe plan economic alianţa funcţiona. Dar în acest prim an, 1940, Germania era şi aliata Uniunii Sovietice, legată de ea de acel pact care ne lipsise de Basarabia. Astfel că întreaga ciuntire a României i se datora lui Hitler. De el legase Antonescu România, cu toate frânghiile. În primăvara anului următor pe la noi au trecut regimentele blindate şi tunurile germane în drum spre noile destinaţii ale expansiunii germane, Iugoslavia şi Grecia. La 1 ianuarie 1941, în ţara noastră erau o Jumătate de milion de militari germani. Încă puţin şi huruie alte care blindate şi camioane cu soldaţi, care pregăteau războiul cu Uniunea Sovietică. Alianţa ruso-germană s-a rupt brusc la 22 iunie când Germania declară război Uniunii Sovietice.

Antonescu, pe baza înţelegerilor lui cu Hitler, i se alătură imediat şi România, cu şase luni în urmă aliată a vesticilor, se află în stare de război cu Anglia. SUA vor declara război Germaniei şi aliaţilor săi, la sfârşitul anului. „Ostaşi, vă ordon, treceţi Prutul! *, a spus Antonescu cetăţenilor care în genunchi pe străzi îi ascultau mesajul.

Restul anului l-am petrecut citind ziare şi ascultând ştiri, toate aberante, kecâştigarea Basarabiei, trupele germane ale lui Rommel descinse în Africa aveau victorii, trupele sovietice ocupau oraş după oraş, cele româneşti, omagiate de presă, în sudul Rusiei, dar cititorii numărau tot mai multe anunţuri mortuare în chenare în ultimele pagini ale jurnalelor.

Am petrecut prima jumătate a anului meu şcolar urmărind ascensiunea Germaniei şi a lui Antonescu şi evenimentele petrecute în pregătirea – ţării de război în care trăiam şi în prima din lunga serie de schimbări de decor ce mă aştepta.

văe produsese o anumită relaxare în climatul public la căderea legionarisinului. Începuse faza persecutării şi a urmăririi lor. Profesorii legionari fuse-Ncră daţi afară. „Pasul de la măreţie la cădere, îmi ziceam eu, se face la

marginea prăpastie! pe care nu vrei s-o priveşti. * Românii aveau o experienţă de schimbare de tirani şi în acele zile asistasem la a doua, lucru care le mărea scepticismul şi fatalismul. Atmosfera se calmase, cămăşile nu mai erau verzi, profesorii deveniseră mai blânzi cu noi. Tot ce învăţam avea un grad redus de interes şi atenţie din partea mea. Consumam literatura din biblioteca unchiului meu. Se înteţise corespondenţa cu părinţii care mă aşteptau la Beiuş, la ei. Şi cum a venit vara, am plecat spre ei. Curiozitatea pentru noul mediu mai periferic decât Făgăraşul, deşi nu era umbrit de niciun municipiu vecin, era mai mare decât regretul de a părăsi Făgăraşul. Fusese însă punctul de observare a unor mari schimbări şi mă obligase să-mi pun întrebări privitoare la curgerea istoriei, care semăna şi aici cu un râu. Atât că eram aproape de Olt, şi nu de Criş.

Beiuş

Am ajuns la Beiuş în vacanţa de vară a anului 1941. Deşi departe de frontul în care începuseră să moară românii, ecoul ajungea şi în acest oraş ce părea a fi la periferia nu numai a Bihorului, nici la periferia ţării, ci la periferia lumii. Totuşi, avea calităţi care mi-l făceau acceptabil şi chiar familiar. Era poziţionat pe un Criş, altul decât cel Repede, dar Crişul Negru era tot Criş. Carpaţii Apuseni pe care îi bătusem îi vedeai ca la o aruncătură de băţ. Drum bun până la apropiata Stână de Vale. Clima bună de la Făgăraş.

Istorie avea cât cuprinde. Ce frumos sunau denumirile sale vechi: Benenus, Belynes, Belenjes! Cele mai bogate capitale aparţin secolului al XIX-lea, când îşi asumă un rol cultural de eminenţă în viaţa transilvănenilor. Un astfel de eveniment fusese întemeierea liceului Samuil Vulcan, în 1828, pe care urma să-l frecventez timp de trei ani.

Românii transilvăneni erau supuşii a doi stăpâni: unul la Viena, împăratul, şi cel de la Buda, regele maghiar, şi erau afectaţi de relaţiile celor doi în acest triunghi. Trecuseră prin faza neaşteptată când cei doi se certaseră

şi Transilvania a devenit principat independent, când cu turci, când fără ei. Oricum, ca independenţi aveau trambulina lor spre Vestul mult visat când otomanii au fost înfrânţi, împăratul austriac Leopold I nu recunoaşte statutul vechi al suveranităţii ungare asupra Transilvaniei, ci o ia la început de secol XVIII sub braţul lui, preluând controlul ei direct. Românii în sânul cărora se produsese trecerea la greco-catolicism (1697) îşi vedeau deschise noi căi de acţiune. Îi va ajuta, oare, împăratul să-şi îmbunătăţească statutul mai mult decât maghiarii? O pauză în aceste ezitări o reprezintă răscoala antiimperială a lui Francisc Râkoczi al II-lea (1703 – 1711), care se termină prin restabilirea dominaţiei habsburgice în Transilvania. Românii intră astfel într-un secol numit al „absolutismului" şi au încercat, folosind şi noua identitate, să obţină bunăvoinţa împăratului.

Curentul iluminist avea un asemenea auditor în rândurile regilor şi al împăraţilor, încât habsburgii pretindeau că îmbrăţişau un absolutism nou – „absolutismul luminat". Împărăteasa Maria Tereza (1740 – 1780) şi fiul său, Iosif al II-lea (1765 – 1790, iar între 1765 – 1780, coregent al mamei sale), au dorit să intre în această ultimă categorie. Au emis legi pentru uşurarea stării iobagilor şi limitarea abuzurilor nobiliare, au plecat urechea la revendicările naţionalităţilor din imperiu. Un gest al lui Iosif aprinde speranţele românilor din Transilvania. Vizitează regiunea şi se adresează prietenos „olahilor", îi consideră descendenţi ai Romei şi botează patru sate româneşti în trecerea lui.

Iată ce spunea Iosif al II-lea despre ei: „Dacă limba cea mai răspândită în Transilvania ar fi maghiara, atunci am putea folosi această limbă în mod util pentru afacerile publice. Însă maghiara nu e vorbită decât de o minoritate a populaţiei, căci limbile cele mai răspândite sunt germana, româna şi sârba".

Iată şi un pasaj revelator pentru opiniile lui: „Aceşti bieţi supuşi români, care, fără îndoială, sunt cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei, sunt într-o astfel

de măsură de torturaţi de toată lumea, unguri şi saşi, şi copleşiţi de nedreptăţi, încât starea lor, într-adevăr, dacă e «o examinezi bine, este de plâns, şi e uimitor că mai sunt încă atâţia şi nu au fugit cu toţii”. „Nu mă mir că câmpurile lor sunt rău lucrate, căci cum ar putea (i altfel când omul nu e sigur, de pe o zi pe alta, de dreptul lui de a avea şi nu, când, în fiecare zi şi în fiecare oră, el trebuie să fie folosit doar de treburile stăpânului şi totuşi să i se arate zelos? Altfel această naţiune e, de fapt, Inteligentă şi instabilitatea sa provine, desigur, din nenorocirea care o nprimă, aşa că trebuie să se ocupe mai mult cu creşterea vitelor, ca la nevoie, < And starea devine netolerabilă, să fugă mai uşor în altă ţară”.

Tot iluminist era şi episcopul greco-catolic Inocenţiu Micu-Klein, între 1729 – 1751. La ora aceea, clerul, dascălii şi negustorii români transilvăneni oscilau în materie de metode şi de strategii pentru îmbunătăţirea stării lor. Energic, se purta chiar violent în şcoala revoluţionară, în timp ce în şcoala paşnică promova negocierea, politica şi justiţia. Ambele şcoli ştiau că, într-adevăr, accesul la cultură şi educaţie reprezenta cheia, dar şcoala paşnică îşi concentra eforturile în scrieri, publicaţii, traduceri.

Inocenţiu Micu-Klein şi nepotul lui, Samuil Micu, le-au îmbinat pe amândouă. Micu-Klein este în primul rând un militant. În numele bisericii pe care o conduce luptă pentru cauzele esenţiale ale românilor, începând cu încetarea situaţiei de a fi „toleranţi” şi ţinuţi în afara dreptului de a fi consideraţi naţiune politică, în rândul celorlalte trei. Îşi întemeiază cererea şi pe argumente istorice. Solicită ca românii să fie reprezentaţi în guvern, instituţii şi Dietă. Nu scapă niciun domeniu în care ei sunt discriminaţi: meserii şi şcoli. Invocă un concept de „naţiune” care-i include pe cei aserviţi, cum sunt Iobagii. Scrie memorii, cere audienţe la foruri de conducere. Redactează o petiţie completă şi bine argumentată pe care o intitulează *Supplex Libellus* şi

O poartă cu sine. Provoacă nemulţumirea nobilimii

maghiare care îl consideră „agitator al maselor populare” şi îl denunţă la Viena. Este chemat pen

1 cu o anchetă în 1744, dar ia pe furiş drumul Romei, ca să se destăinuie papei. A trebuit, până la urmă, să abdice (1751), rămânând până la moarte un proscris singuratic, credincios crezului de emancipare a naţiunii lui.

Samuil, urmaşul său, preia ştafeta. Îşi construieşte mai întâi o autoritate i ulturală în cercetări şi publicaţii. Samuil scrie în latineşte o gramatică intitulată *Elemente ale limbii daco-romane sau valahe*, în colaborare cu Gheorghe ţineai. Este prima gramatică a limbii române. În *Carte de rogacioni pentru evlavia hornului chreştin* utilizează alfabetul latin în istoria tiparului românesc. Redactează un dicţionar român-latin, traduce şi prelucrează lucrări logice, lllosofice şi de politică pe care le numeşte *Loghica adică partea cea cuvântătoare a filosofiei* sau *Legile firii, ithica şi politica sau filosofia cea lucrătoare*.

Dar cea mai însemnată operă a lui este reluarea lucrării *Supplex Libellus* a lui Micu-Klein, pe care o completează şi o tipăreşte după 50 de ani, în 1791, cu titlul *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*. Prezintă memoriul la Curtea împăratului Leopold al II-lea, care îl trimite Dietei Transilvaniei. În el se afirma: „Naţiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate naţiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucât este lucru sigur şi dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, al unei tradiţii niciodată întrerupte, al asemănării datinilor şi obiceiurilor, că ea se trage de la coloniile romane aduse la începutul secolului al II-lea de către împăratul Traian”.

Supplexul avea 6 puncte:

1. Să nu li se mai spună românilor toleraţi; naţiunii lor să i se dea toate drepturile civile şi politice.

2. Să aibă deci locul între celelalte naţiuni, loc avut înainte de 1437, când s-a creat Unio Trium Nationum (nobili, saşi şi secui).

3. Clerul, nobilimea şi ţărănimea română să se

bucure de aceleaşi drepturi şi avantaje ca şi cele trei naţiuni.

4. Prezenţa în funcţii publice şi în Dietă proporţională cu numărul locuitorilor.

5. În toponime, alături de numiri ungureşti şi germane, să fie şi numiri româneşti.

6. Congres naţional românesc pentru a-şi alege reprezentanţi unde va fi necesar.

Dieta a respins petiţia. Dar ea rămâne un document istoric impresionant prin claritatea şi coerenţa lui.

Ca elev al liceului din Beiuş, împărtăşeam respectul ce-l inspira vechimea lui ca lăcaş de educaţie în limba populaţiei majoritare din Transilvania. Nu era nevoie de elogii ale calităţii sale, dacă citeam biografia unui profesor al liceului din epoca începuturilor, Alexandru Roman (1826 – 1897). Anul 1848 îl găseşte profesor la liceu. Pe atunci, limba de predare era latina. Forurile maghiare erau deranjate de această situaţie, încercările lor urmărind maghiarizarea în educaţie. În 1841, se introduce limba maghiară pentru istorie şi geografie, iar în anul şcolar 1843 – 1844, este cerută pentru toate materiile. Rezistenţa profesorilor îi face să revină la latină. Iar la revoluţia din 1848, în timp ce Avram Iancu se afla în Munţii Apuseni, se adoptă definitiv limba română care rezistă până la pragul Unirii.

Alexandru Roman era un bun lingvist şi traducător, pe lângă activităţile de ziarist şi om al şcolii. Studiase la Viena filosofia, matematica şi teologia. Urcă treptele continuu: din 1850 este profesor la liceul Premonstratens din Oradea şi la Academia de Drept Orădeană. În 1862, predă limba română la

Universitatea din Budapesta, unde devine profesor titular definitiv. Iar în I Academia Română din Bucureşti îl alege membru al său. Iată deci un itrftmoş al liceului meu care devine profesor universitar şi academician.

fiu aceiaşi paşi mari este ales membru al Parlamentului, fiindcă anul irvoluţiilor a fost urmat de cel al dualismului austro-ungar (1867). În acest mi, Alexandru

Roman tipăreşte ziarul său, *Federaţiunea*. În anul următor, publicaţia reproduce *Pronunţiamentul de la Blaj*. Directorii ziarelor care l-au publicat sunt daţi însă în judecată pentru agitaţie. Iar lui Roman i se impută uite articole politice care se referă la cerinţele respinse ale românilor. Deşi» nlegii lui îl apără, Parlamentul îi ridică imunitatea lui Roman, iar Curtea cu juraţi din Budapesta îl condamnă la un an de închisoare şi 500 de zloţi amendă. O aureolă de martir a fost împletită pentru el în anul petrecut la închisoarea din Vaţ (ianuarie 1870 – ianuarie 1871). Iosif Vulcan scrie vermrl pentru el, care după aceea circulă pe scară largă: „Plânge mierla prin păduri, / Robu-i Roman la unguri”.

Ceea ce a impresionat în stilul lui de neînfricată apărare a drepturilor nimanilor este maturitatea, claritatea şi durabilitatea observărilor sale. „Naţionalizarea este o realitate trăită de români şi lămurită în cumplite asupriri”. Nu se îngrijorează de pieirea naţiunii române. „Ea posedă puterea de viaţă, particulară gintei la care aparţine şi pe fruntea ei poartă caracterul vitalităţii dovedite în cursul a 17 secole”. Când constată că justiţia este folonllă abuziv împotriva poporului, scria (în 1869): „Am făcut constatarea că edificiul nostru constituţional pe dinafară e mânjit de-a-grosul cu spoială, l-ai la grajdul lui Augias de dinăuntru nu ne gândim să-l curăţim cu energie de cuprinsul infect, ci credem că dacă propagăm cu glas tare principii mari ia «libertate», «egalitate cetăţenească», «libertate religioasă» şi altele, dacă ut rigăm tare şi prin aceasta aruncăm praf în ochii Europei, am făcut destul şi lui ne gândim că realitatea ne face de minciună la tot pasul şi fără cruţare”.

Ce a însemnat Beiuşul între 1905 şi 1918, considerată de Teodor Neş ca fiind perioada naţionalismului intransigent? Evocăm un eveniment întâmplat în 1907, şi anume alegerea unui deputat, iar candidatul era liderul naţionaliştilor români, Vasile

Lucaciu[1011]. Românii candidaseră şi în 1906, ceea ce trezise îngrijorările guvernului maghiar. Iar protestele acestora faţă de legea lui Apponyi, care lovea în limba, cultura şi şcoala românească, anunţase o situaţie încordată. Ziarele au declanşat lupta. Ziarul *Nagyvârad* din Oradea scria: „De ce l-au candidat românii pe cel mai ticălos dintre ei, pe vrăjmaşul poporului maghiar, al ideii de stat, al constituţiei maghiare? Numele lui evocă sânge şi moarte. Vrea Beiuşul să fie reprezentat printr-un trădător? Vrea un scandal mondial? Vrea jertfe de sânge?"

Tribuna din Arad scria: „AI Beiuşului e meritul de a-l fi readus pe Lucaciu în scenă... El duce în cercul Beiuşului, nu steagul de simplu candidat al unui cerc electoral, ci steagul nostru, al tuturor a, steagul care înnobilează trecutul, prezentul şi viitorul nostru naţional..."

La Budapesta, oficialităţile considerau că „opinia ţării nu trebuie să vadă în alegerea de la Beiuş o simplă luptă de partid şi să treacă uşor peste ea, ci ea trebuie să se mişte şi să-i pună pe linia de bătaie pe toţi soldaţii maghiari – mii..." într-adevăr, soldaţii au apărut cu sutele: husari, jandarmi. Susţinătorii români veneau şi ei în pâlcuri din tot judeţul.

A doua zi după vot, dimineaţa, se anunţă oficial rezultatele: Părintele Vasile Lucaciu a întrunit 1718 voturi, iar Arpád Kardos (director de bancă la Budapesta, oponentul lui), 914 voturi. Biruinţa lui Vasile Lucaciu a

101 Doina lui Lucaciu oglindeşte sentimentele populare pentru el: „Cântă mierla prin pAduri, of, of, of, / Robu-i Lucaciu la unguri / Pentru sfânta libertate / De care noi n-avem parte, / Pentru sfânta libertate / De care noi n-avem parte. / Nu fi mierlă supărată, of, of, ni, / Nu-i robia ne-ncetată, / Vine dalba primăvară / Fi-va Lucaciu liber iară, / Vine ilalba primăvară / Fi-va Lucaciu liber iară. / Nu suspina în zadar, of, of, of, / Du-mi-te pAn la Sătmar, / Unde-i Lucaciu la-nchisoare, / Nu vede nici cer, nici soare, / Unde-i

11 .ucaciu la-nchisoare, / Nu vede nici cer, nici soare. / Vântul bate, frunza pică, of, of, of, / Inima mi se despică, / De durere şi de chin / Că-i Lucaciu la Seghedin, / De durere şi de chin / Că-i Lucaciu la Seghedin. / Seghedine, Seghedine, of, of, of, / Dumnezeu cum te mai ţine? / Mureş, Tisa până când / Te mai ţine pe pământ? / Mureş, Tisa până când / Te mai ţine pe pământ?" (n.a.)

cuprins inimile românilor din toate colţurile.

Nicolae Iorga scria în *Neamul Românesc* articolul „Alegerea de la Beiuş şi părintele Lucaciu”, afirmând că „românii au câştigat o luptă politică în părţile Beiuşului”. Iar despre cel ales, că „s-a impus de la început prin frumuseţea feţei sale romane, din rotunjimea frazei sale şi putinţa de a vorbi curgător şi înflorit asupra chestiunilor generale...”

Ziarul *Lupta* aprecia că „biruinţa de la Beiuş a şters ruşinea ce zăcea asupra Bihorului”. „Bihorul, sărac şi înapoiat, Bihorul huiduit, prigonit de duşmani şi hulit de ei, s-a înălţat prin simţirea năvalnică a iubirii de neam”.

La Budapesta, un corespondent relata lucruri ce nu se pot descrie, „într-o parte era armata adunată cu forţa, desfăşurată, zbierând, în dispoziţie de a ucide, răsculată în numele lui Kardos, plătită, beată. La vederea acestui tablou mi s-a roşit faţa şi m-am ruşinat că sunt ungur”. Iar în Viena *Deutsches Volksblatt* îi felicita pe bihoreni pentru strălucita afirmare de conştiinţă naţională.

Nu cred că sunt momente care să pună Beiuşul în lumina atâtor centre de observare şi comentariu.

Mă întrebam de ce Beiuşul, al doilea centru greco-catolic important, după IMaj, era mai puţin citat în istoria luptelor românilor decât Blajul şi alte oraşe, ca Sibiul de pildă. Explicaţia este destul de simplă. Episcopul greco-calollc Boc decisese să rămână distant de această temă. Nici vorbă de luptă, paşnică sau energică. Dar românii nu vedeau cu ochi buni această poziţie, pe care nu o considerau neutralitatea prudentă, ci trădare. Celelalte două metode se confruntau, dar nu până la a uita obiectivul comun. Care este metoda care a câştigat competiţia? în atmosfera revoluţionară a secolului al XIX-lea, când s-au petrecut evenimentele zguduitoare de la 1848, această înclinare spre „soluţii paşnice” părea paradoxală. Dar dacă o analizăm bine, ru nu e renunţare la acţiune. Românii transilvăneni cunoşteau bine dictonul latin: „Gutta cavat lapidem, non vis sed saepe cadendo” (Picătura nu sapă piatra prin putere, ci căzând mereu). Iar

în secolul Luminilor puteau constata că nu au distrus piatra, ci doar au reuşit să producă o fisură subţire în cu N-aveau decât să o lărgească mereu până la punctul spargerii şi prăbuşii II. O mie de ani sapă cu conştiinciozitate şi perseverenţă.

La Beiuş întâlneşti lupta sub toate formele. Liceul produce oameni edu* aţi, bine pregătiţi care intră în activitatea politică. Devin deputaţi români fie în I >ieta transilvană, fie în cea imperială. La Beiuş se afirmă avocaţii, cei care studiază ştiinţele juridice. Devin oratori şi promotori ai drepturilor naţiunii lor. Urmăresc strategia în faza finală. Primul Război Mondial se încheie. Imperiul se clatină şi dă să cadă. În Ungaria, puterea este luată de comunişti în frunte cu Béla Kun. Ungurii transilvăneni sunt în derută. Acum, că nu mai există imperiu, Transilvania n-ar putea fi independentă? Se pare că asta ar vrea să facă şi românii. Ce-ar fi să ne înţelegem cu ei?

În timp ce mă lansasem în lecturi istorice în vacanţa de la Beiuş, am îmbrăţişat decizia părinţilor mei de a nu ne despărţi din nou şi de a rămâne în Beiuş, ce avea un liceu bun. Aveam statut oficial de „refugiat din Ardealul tic Nord” într-un carnet cu poză de elev cu şapcă şi ştampilă. Locuinţa părinţilor mei, refugiaţi la Beiuş împreună cu prefectura judeţului care funcţiona «Ici, era mult mai modestă decât cele în care trăisem până atunci. Două i umere, una cu vedere la stradă, cu un balcon interior acoperit, împărţit cu vecinul nostru, funcţionar şi el, cu o curte cu o căsuţă care mai găzduia o lumilie. Casa nu avea apă curentă. Cealaltă cameră mai mică, fără geamuri, ilădea într-o bucătărie, unde era instalată o pompă manuală de apă. Mi-am înţeles imediat una dintre ocupaţiile casnice la care voi fi antrenat, înlocuindu-l pe tata, aceea de „pompist de apă potabilă”. Sărăcia decorului nu mă descuraja. Era normală pentru un migrator ca mine. Ieşeam pe stradă, o luam la stânga, treceam pe lângă piaţă şi intram în liceul cu aspect modest şi cenuşiu în exterior, dar cu o curte uriaşă şi luminoasă spre care priveau toate ferestrele sălilor de clasă.

Părinţii îmi lăsaseră pentru studiu şi dormit camera cea mare, iar ei dormeau în cea mică. Iarna, din economie, făceam focul doar în camera mea şi lăsau apoi uşa deschisă. De lemne, în principal, se ocupa tatăl meu, dar dădeam şi eu o mână de ajutor. Eram un fel de „Jack of all trades, master of none”[12], bun la toate, şi am învăţat să gătesc singur, dar asta îmi folosea rar, când părinţii plecau la Tilecuş fără mine. Tilecuşul, această dimensiune a vieţii mele inexistentă în Făgăraş, era atunci reală, cu posibilităţi răsplătitoare să o văd pe „bunica cea neagră”, cum îi ziceam noi.

Cum poate fi liceul meu atât de vechi? Are aproximativ vârsta învăţământului în limba română introdus de Gheorghe Lazăr la Bucureşti cu liceul Sfântul Sava. Cum reuşiseră transilvănenii să învingă interdicţia educaţiei în limba lor în Imperiul Austro-maghiar? Stratagema nu era complicată. Trecerea la greco-catolicism a unora dintre ei deschisese fereastra pentru educaţia clerului pe care o organiza episcopul lor. Şi acesta spusese: „Fac şcoala pentru catolicii mei”, lărgind pe nesimţite aria de aplicare a legii. De la educarea slujbaşilor bisericii s-a trecut la enoriaşi. Liceul aparţinea în întregime Episcopiei, iar profesorii erau toţi preoţi. În 1941, regulile erau aceleaşi. Patronul nostru suprem era episcopul greco-catolic, iar profesorii noştri erau preoţi sau călugări, toţi îmbrăcaţi cu togă neagră şi guler alb, tare. Inclusiv cel de gimnastică. Formau un cortegiu pitoresc şi neaşteptat pentru mine. Dar preţuiam o reverendă neagră mai mult decât oricâte cămăşi verzi.

Ce era bun la acest liceu catolic era că îi trata pe ortodocşi fără discriminare. Era greu să fie altfel când satele din jur rămăseseră ataşate bisericii lor vechi. Iar în acest război, numărul elevilor ortodocşi crescuse, prin venirea roiului de refugiaţi din nord. Liceul avea în nume pe antecesorul lui, Iosif Vulcan (1841 – 1917), scriitor, publicist, director-fondator al *Familiei* şi membru al

12 Se referă la o persoană competentă şi cu multe abilităţi, dar fără să se distingă neapărat prin una anume (n.red.)

Academiei Române.

În sprijinul acestor elevi ortodocşi din Beiuşul greco-catolic le vine în ajutor Episcopia ortodoxă din Oradea. Aceeaşi fundaţie Nicolae Jiga – Jiga fiind, ca şi Gojdu, un macedonean înstărit care a creat la Oradea Internatul de elevi Jiga – a finanţat un internat identic la Beiuş. Într-o declaraţie solemnă şi scrisă în care spunea că „doresc a creşte patriei cetăţeni buni”, Jiga anunţa gospodăreşte „valoarea, capitalizarea şi fructificarea unei averi fundaţionale” pentru internat. Actul este datat în 1878, dar aprobarea autorităţilor vine doar în 1885. Internatul ia fiinţă, se dezvoltă, ajunge în 1913/1914

Ia peste o duzină de stipendişti (bursieri) din 50 – 60 de elevi şi, spre marea meu surpriză şi satisfacţie, îl găsesc pe tatăl meu bursier (340 de coroane din fond Jiga) în 1913/1914 şi la fel în 1914/1915. În ultimul an, Pavelea termină liceul (cu 8 clase) şi este înscris aproape automat într-o şcoală militară de of iţeri şi trimis apoi pe front.

Tatăl meu îmi vorbise mai mult despre copilăria lui şi despre război şi mai puţin despre faza lui liceală la Beiuş, dar din calitatea de stipendist se deduce cât u fost harnic şi a avut note care l-au îndreptăţit la bursă. Apoi, văzându-mă A îi păşeam pe urme, mă simţeam şi mai confortabil în noul mediu beiuşean.

Bunica mea de la Tilecuş îşi simţea fata, Veturia, mai aproape decât fiii el aflaţi în Făgăraş şi Bucureşti. Voia mereu să ne întâlnească. Mergeam cu I renul până la Holod, unde se născuse patronul meu, Iosif Vulcan, apoi Schimbam trenul către Tăşad, unde ne aştepta trăsura cu cai ai bunicii. Îmi amintesc acest drum într-o iarnă grea, pe ninsoare. Nu se distingea nimic în un Înveliţi în haine groase şi pături, ne lăsam în voia sorţii şi a cailor. Numai tu filmele ruseşti am văzut asemenea aventuri. Ajungeam la timp ca să serbii în Crăciunul cu bunica. De Paşti era totul verde şi înflorit. Iar vara se ajungea relativ repede, în mai puţin de jumătate de zi. Atunci intram în rolul miui tânăr care putea ajuta la treburile familiei.

Mă izbeau schimbările intervenite în sat după

cedarea Oradei. Frontiera litiu pământurile bunicilor şi oamenii mergeau la lucru peste graniţe. În Tilecuş se instituise pichet de frontieră cu sergent şef şi cu soldaţi. Sergentul ne căsătorise cu fata primarului şi era de-al casei. De la pământ ei făceau un Nalt până în Tileagdul cu târg bine aprovizionat şi cumpărau lucruri care nu ne găseau în sat, rezolvând inclusiv unele comenzi ale bunicii. Seara, peste ” rum de casa ei, unde funcţiona pichetul, aveam parte de un spectacol neobişnuit de aducere a unor achiziţii omeneşti: erau evreii orădeni deghizaţi în A răni. Îşi dezbrăcau cămăşile ţărăneşti, îşi reluau hainele şi bunurile şi aşteptau să fie arestaţi cu o formalitate şi o bunăvoinţă vizibile, pentru trecerea Ilegală a frontierei. Acelaşi proces-verbal se reproducea de zeci de ori, seară de seară. După aceea erau duşi sub escortă până la Beiuş sau alte localităţi şi lăsaţi liberi, cu obligaţia de a se înregistra cu adresa la care locuiau.

Ungaria începuse arestarea şi deportarea evreilor în lagărele de exterminure. Au pierit mulţi. Tratamentul lor de către români era salvator şi deşi părea Ntrict şi nu admitea obiecţii, le dădea şansa unei vieţi cât de cât normale.

Pe unii dintre cei de o vârstă cu mine îi găseam în piaţa din Beiuş. Vindeau coşuri, obiecte din lemn prelucrate în ateliere improvizate, haine ieftine şi cusături. Într-o seară, tata mi-a zis să vin cu el la lăsarea nopţii. Ducea într-un sacou alimente diverse, zahăr, ulei, pâine. Nu mi-a spus la început unde mergeam, dar pe drum s-a referit la o cunoştinţă de-a lui din Oradea, aflat cu soţia în arest la domiciliu, care-l împiedica să-şi asigure traiul. A bătut discret la uşă, persoana a deschis şi a închis-o repede, temătoare, ne-a privit cu lacrimi în ochi. Tata l-a încurajat, n-am stat mult şi am plecat pe furiş. M-am întrebat de ce m-o fi luat şi pe mine. Dar explicaţia exista: cu un băiat de mână, nu trezea suspiciuni. Pe urmă, mă învăţa şi pe mine ceea ce el considera un simplu act creştinesc.

Priveam cu o adevărată oroare programul antisemit.

Cu atât mai mult cu cât aflasem că, la Oradea, colegul meu de şcoală, fiul doctorul care mă îngrijise, a fost deportat cu întreaga familie. La Beiuş am făcut un pas în cunoaşterea celor asupriţi în maniera noastră românească. În piaţă observasem că unul dintre tinerii vânzători umbla cu o carte în mână, care era chiar manualul nostru de algebră. Am intrat în vorbă cu el şi am aflat că era, într-adevăr, un coleg de-al meu care nu putea urma liceul cu noi din cauza legilor antisemite, dar făcea cursuri fără frecvenţă la un liceu privat al comunităţii, unde dădea examene normale şi trecea dintr-o clasă în alta. Din vorbă în vorbă, ne-am împrietenit şi l-am căutat şi în alte dăţi. Îl chema Gutman. Odată mi-a spus că nu puteam vorbi ca lumea în zgomotul pieţei şi că ne-am putea întâlni seara pe o stradă pe unde locuiam şi eu. Nu-mi părea prea atractivă confidenţialitatea şi nici furişatul prin noapte, dar am acceptat şi ne-am întâlnit. Am colindat mai multe seri, văzând că aflam de la el lucruri inedite. A început să-mi explice simpatia lui pentru adevăraţii prieteni ai evreilor, comuniştii, singurii care l-ar putea distruge pe Hitler, salvându-i. La antihitlerism eram receptiv. La războiul sovieto-german lucrurile nu erau deocamdată clare, germanii afirmând zgomotos că erau învingători. De la ruşi ajungeam la Marx. Un geniu al omenirii. El a găsit de unde venea exploatarea omului de către om. Comunismul era capabil să-i salveze pe toţi cei oprimaţi. Ce auzeam că au scris Marx şi Engels, cu care nu mă întâlnisem încă, părea logic şi raţional. În final mi-a mărturisit că era sionist şi că voia să se întoarcă în ţara lui.

Nu mult după aceea mă convoacă profesorul de istorie, care ne era diriginte. Între patru ochi şi cam pe şoptite, mă întreabă dacă am umblat noaptea pe străzi cu persoane suspecte. Deduc că cineva ne văzuse şi semnalase la liceu să se ia măsuri. „Sub observare şi denunţat; frumos bilanţ”, mi-am zis eu. Întrucât mă aflam în termeni buni cu profesorul de istorie şi eram deja cunoscut pentru randamentul meu în matematici, a ascultat explicaţiile mele despre conversaţiile cu cineva

care face aceeaşi clasă şi cere sfaturi la chestiuni şcolare fără alte substraturi. A spus că vrea să închidă chestiunea, cu condiţia că nu voi repeta contactele cu persoana în cauză. Şi ca să-mi

Întărească poziţia patriotică, mi-a cerut să scriu la istorie un fel de extemporal despre români şi eliberarea Basarabiei.

Nu m-am mai întâlnit cu Gutman, conştient că relaţia noastră ar putea atrage atenţia asupra lui şi cercetări aprofundase care i-ar putea aduce prejudicii.

În 1941, cât şi în întregul an 1942, ştirile externe nu vorbesc decât despre marşul victorios al germanilor şi aliaţilor săi. Rommel în Africa, Germania în Balcani. Dar la sfârşitul anului japonezii bombardează flota americană la Pearl Harbor şi astfel SUA intră în război. Este o schimbare înviorătoare a aliaţilor. Balanţa puterii se schimbă, iar avantajul de care se bucurau nemţii devine problematic. Şi el dispare în iarna lui 41—42, când armata germană, după ce cucereşte Sevastopolul, se îndreaptă spre Stalingrad. Un asediu organizat se termină cu înfrângerea lor şi pierderea unei armate întregi. „Napoleon n-a murit pe o insulă, ci la Moscova, îmi ziceam eu. Hitler n murit la Stalingrad”.

În vara anului 1942, la Tilecuş, aflu că pruncul Miculii s-a întors de la război, de unde zice că a scăpat ca prin minune şi o povesteşte celor care vor s-o asculte. Îl caut şi eu. Un flăcău bine făcut, clar la minte, nu părea mincinos, îmi spune pe îndelete cum unitatea sa a trebuit să-i sprijine pe nemţi, asediaţi în oraşul pârjolit şi în mine. Ruşii veneau însă valuri, valuri, de peste tot. Unitatea lui se retrăgea în mare grabă, fugind de iad. Vrea şi el să scape şi să fugă. Pe lângă el goneau tanchetele româneşti. Nimeni nu opreşte pentru a-l salva. Se consideră pierdut. Şi deodată e trântit la pământ şi smuls cu putere de pe jos. Ce se întâmplase? O tanchetă n-avusese timp să-şi adune un lanţ terminat cu un cârlig şi acest cârlig ce atârna i-a prins cureaua militară şi tancheta l-a tras câţiva kilometri buni după ea, pe câmpul mare din apropierea oraşului.

Avea răni şi lovituri peste tot, coaste rupte. S-a pomenit între sanitarii români din unitatea lui care se retrăgea la un loc cu toate unităţile româneşti. Şi de atunci s-au retras mereu, pentru că ruşii veneau întruna.

Ultima propoziţie suna ca o premoniţie. Aşa a fost. Ruşii nu s-au mai oprit din urmărirea germanilor care s-au retras timp de doi ani şi jumătate. Stăteam seara, după ce puneam obloanele cu hârtie neagră la toate geamurile, înghesuiţi în camera vecinului ca să ascultăm radio Londra. Gustam toate victoriile aliaţilor, ofensiva lui Rommel oprită de Montgomery în Egipt, debarcarea americanilor în Africa de Nord, debarcarea în Sicilia, victoria din Tunisia, americanii recuceresc insulele din Pacific de la japonezi. Şi apoi ziua mare a debarcării în Normandia (6 iunie 1944). Sovieticii îi alungă pe germani din preajma Leningradului şi se îndreaptă spre Ţările Baltice şi cele răsăritene. Ne uitam pe hartă şi ne aşteptam ceasul.

Nu aveam cui să spun comentariile mele referitoare la strategia adulţilor din cele două familii vecine, care se întâlneau în mare secret. Trăgeam cu urechea la conversaţii ale generaţiei „mature şi instituţionalizate", profesori sau colegi de-ai tatălui meu. Cine pe cine? Unii susţineau că americanii au salvat Rusia, alţii că sovieticii îl ajutau pe Roosevelt. De fapt, toţi aveau dreptate. Dar remarcam puterea de rezistenţă a Rusiei. Auzisem de zece ori că Germania intra în Moscova sau în Leningrad. Dar n-au intrat niciodată. Două metropole flămânzite care nu au cedat niciodată. Era evident că, exasperaţi, germanii au zis ca Hitler când aviaţia lui ieşea mototolită deasupra Angliei: „Îi lăsăm deocamdată, ne urmărim agenda şi revenim la timpul potrivit. În momentele din 1941, de la Moscova, a fost timpul să-şi dea seama că subestimau puterea inamicului şi că au intrat într-o capcană de unde se va ieşi pe brânci.

În ceea ce-i priveşte pe strategii români, le dădeam nota 4. Lui Antonescu, ca şi lui Carol al II-lea. Primul dezamăgise mai mult decât regele. Era profesionist,

trebuia să ştie. Se ascundea după „onoarea care-l obliga să-şi respecte angajamentele”. I-a promis lui Hitler ceva, trebuia să se ţină de cuvânt. De aceea s-a aliat cu el, de aceea a intrat în război pentru Basarabia, de aceea a mers şi la Don, care nu interesa pe niciun cetăţean român.

Într-o bună zi din 1943, vara, sunt convocat la director şi mi se spune să mă pregătesc urgent de plecare la Bucureşti, unde sunt convocaţi la Mareşal elevii premianţi din liceele transilvănene. Voi primi pe loc ţinuta prevăzută de protocol: costum naţional cu căciulă. Intram fără voie într-o mascaradă de mari proporţii şi de nivel înalt. Totul a decurs repede. Aveam şi colegi din liceu. În tren ne asociem premianţilor din alte judeţe. Sumanul şi nădragii bihoreni erau diferiţi de ale altora.

La Bucureşti ne-au luat în primire echipe ale „patronajului”, un soi de asistenţă în care intrau şi refugiaţii, tineri şi tinere amabili, guralivi, cam nesiguri în privinţa programului, care ne hrăneau şi ne cazau, ca nişte musafiri importanţi. În fine, s-a fixat ora, ziua şi locul primirii. Era vila din Sinaia a Conducătorului. Totul ar fi fost bine şi merita să trăieşti un eveniment ca ăsta, dacă nu ar fi fost un deranj uriaş de stomac care m-a cuprins. Mai era şi blestemata de îmbrăcăminte complicată în care asudam masiv, în cizme şi cu căciulă.

Puterea mea de percepţie a scăzut mult şi nu reţin decât fragmente de imagini şi bucăţi de discurs. Evident, iubirea de ţară şi de destinul ei măreţ, asigurarea că ne vom vedea visurile realizate, Ardealul este şi va fi al nostru, duşmanii vor fi învinşi, cauza noastră va fi triumfătoare. Plecarea cu autobuzele, cererea mea să fiu luat de unchiul Guşti la Bucureşti, care mă va trata şi pune pe picioare.

Vizita în căsuţa ce privea spre Facultatea de Medicină şi întâlnirea cu verii mei mi-au făcut bine. Din copioasa colecţie de medicamente a unchiului Guşti, am primit pilule destul de eficiente. M-am întreţinut cu veselii mei veri, cu Alieta cea simpatică şi cu Duţu veşnic pregătit cu o replică. Nu m-am atins de niciun aliment şi am băut

întruna ceaiuri de mentă. Aveam mare nevoie de comentariile oracolului meu Guşti despre unde mergea (ara, unde mergeam noi. „Zile grele ne aşteaptă, spunea el. Germania pierde războiul şi noi cu ea. N-o să ne ierte nimeni, va fi greu. Nimeni nu se pregăteşte pentru asta. Cei ce ar putea face ceva nu sunt ascultaţi. Dar noi credem în miracole, nu?” Nu era reconfortant pentru mine, dar mă pregătea pentru cele ce aveau să urmeze. Vedeam că se repeta zicala de pe vremea regalităţii: „Ţara arde şi baba se piaptănă”. Totuşi, Guşti nu zisese că cei care ar putea face ceva nu mişcă, ci că nu sunt ascultaţi. Ştia el ceva.

Întrebat acasă la Beiuş despre colegi şi despre cum a fost la Bucureşti, mormăiam, fără să descriu nimic, cuvinte ca: formidabil, grozav, nemaipomenit şi foarte cald, mai ales.

Caut un nume pe care să-l pun pe frontispiciul celor trei ani de liceu bihorean şi găsesc, clar şi definitiv, unul sigur: Ştefan Musta. Este profesorul de matematică. În reverendă ca şi ceilalţi, desigur, cu păr rar şi cu ochi pătrunzători sub ochelari. Are o istorie complicată. Aşa cum spune şi numele, este de origine româno-macedoneană. A fost strălucit în domeniul lui şi a ajuns asistent al unui profesor al Universităţii din Cluj. Legenda spune că s-a îndrăgostit de o tânără care a pus drept condiţie a căsătoriei cu el trecerea de la ortodoxism la greco-catolicism şi, mai mult decât atât, preoţirea şi venirea la liceul din Beiuş. În orice caz, ştim că din poziţie universitară ajunge într-una liceală, dintr-un centru ştiinţific mare la un post în provincie. Nu am idee să fi continuat cercetări în matematici, dar s-a consacrat învăţării lor cu un zel şi o pricepere cum n-am văzut în niciun alt loc pe care să-l fi cunoscut în cariera mea. Rezultatele au fost remarcate şi recunoscute nu după mult timp. Elevii lui intrau fără probleme în Politehnica din Timişoara, care trecea drept excelentă după ce fusese creată de Traian Lalescu în 1920. Revistele cu „rezolvitori” de probleme îi aveau ca rubrică permanentă pe elevii din Beiuş. Tinerii noştri erau întrebaţi în alte locuri: „Vii din

Beiuş? De la Musta?”

Când am venit de la Făgăraş, aduceam FGM-ul cu mine şi caietele în care lucram. FGM-ul a fost Biblia vieţii mele în timpul liceului, între 1940 şi 1944, din clasa a IV-a şi până în clasa a VIII-a. Cinci ani buni. Culegerea purta numele a trei călugări francezi care o întocmiseră şi care conţinea peste 1.000 de probleme de matematică, fiecare cu indicaţii asupra soluţiei. Am umplut caiete numeroase în care treceam soluţiile complete. Mi-am găsit, în fine, o vocaţie – respinsă la sporturi, muzică şi literatură – şi anume aceea de „a rezolva probleme matematice”. În mai puţin de un an puteam trimite probleme rezolvate la *Revista matematică* ce apărea la Bucureşti. Aşa încât, în aceşti ani, satisfacţia mea cea mare era să primesc revista lunară, ca să mă văd citat în ea. Am început cu dreptul, răspunzând prompt, lucrând bine la tablă, făcând cu regularitate temele. În primul trimestru, mă aşezase în mintea lui în fruntea clasei şi am devenit „elevul care promite”. Reciproc, m-am agăţat de pulpana lui. Îi ceream îndrumări, clarificări în problemele grele pe care le întâlneam în revistele de matematici din Bucureşti şi Timişoara la care mă abonasem.

Cum problemele lui Musta date elevilor spre rezolvare până la lecţia următoare nu erau simple, colegii mei m-au antrenat într-un joc ce funcţiona satisfăcător. Cei de la internatul ortodox trimiteau la ore stabilite un delegat ca să preia soluţiile problemelor, urmat de delegatul celor de la internatul greco-catolic, iar cei aflaţi în gazdă în oraş veneau singuri sau trimiteau elevi mai mici care îi ajutau. Părinţii mei urmăreau uimiţi perindarea lor în acest ritual ciudat. Ceea ce relata uneori Musta despre rezultatele mele colegilor săi îmi aducea şi o bunăvoinţă specială din partea lor.

Am păstrat integral părerea pe care mi-o formasem atunci despre mine. Deşi uşurinţa de a rezolva probleme trecea drept dovadă de inteligenţă, nu aveam această părere. Era, pur şi simplu, o dexteritate pe care o au şi bunii meseriaşi prin repetiţie şi încăpăţânare. Mă interesa

foarte puţin latura teoretică. O presupuneam cunoscută, odată ce-i aplicam metodele. Nu dispreţuiam efectele, dar nu devenisem îngâmfat în niciun fel. Continuam să fiu modest, timid şi copleşit de întrebări şi curiozităţi.

Uşurat de povara matematicii, puteam citi mai mult. L-am descoperit pe Voltaire, prin Tobias care umbla la bibliotecă. Pere Nicolas, călugărul de la franceză, îi trata pe duşmanii religiei cu ură şi cu înverşunare. Când vorbea despre Voltaire, nu ezita să spună că a murit „mâncându-şi excrementele”. Nu ştia cum să-l înfiereze mai urât. Dar pe mine mă făcea să-l caut şi să-l citesc. Am sorbit povestea lui Candide, din romanul cu acelaşi nume şi mă simţeam încurajat că, după ce cunoaşte toate încercările şi nenorocirile posibile, ajunge să-şi cultive grădina. Era îndemnul lui Voltaire adresat oamenilor: „Nu vă bateţi, nu vă certaţi, nenorociţilor! cultivaţi-vă grădina!”

În paralel mi-am găsit o slăbiciune în citirea de versuri. Apăruse într-o cărţulie pentru elevi o culegere de poezii din literatura franceză. Dar şi din cărţi, unde îl iubeam pe Anatole France. Cu dicţionar şi cu ce ştiam de la şcoală, am învăţat unele pe de rost. Apoi plăcerea cea mare era ca atunci când eram dezorientat să spun: „Quelle est cette langueur. / Qui penetre mon coeur?” (Paul Verlaine). Iar când eram disperat rosteam: „fai pierdu ma force et ma vie, / Et mes amis, et ma gaâte; / J ai pierdu jusqua la fierte / Qui faisait croire a mon genie”[13] (Alfred de Musset). Dar toamna în parcul Luxemburg: „... Ies feuilles tombent une a une sur les blanches epaules des utritues” (An[14]atole France). Sau un îndemn la stoicism: „Je ne danserai pas Mur ton treteau banal / Avec ţes histrions et ţes prostitutees” (Ch[15]arles-Marie Leconte de

---

13 Ce-i tristeţea aceasta grea/Răul ce inima-i ia? - traducere de Lucian Blaga, în Antologia poeziei franceze de la Rimbaud până aziy Ed. Minerva, Bucureşti, 1974 (în fr., în orig.) (n.red.)

14 ...frunzele cad una câte una pe umerii albi ai statuilor (în fir., în orig.) (n.red.)

15 Şi n-aş dansa nicicând pe scena ta vulgară/Cu histrionii şi prostituatele tale (în fr., în orig.) (n.red.)

Lisle).

Nu doar literatura a fost o noutate, ci şi sportul. Am făcut schi pe dealul vecin cu cimitirul şi catedrala ortodoxă. Ştiam că oamenii din atelierele tehnice sau ştiinţifice aveau nevoie de inspiraţii culturale.

Nu mă sustrăgeam unor obligaţii de natură religioasă. Aveam prieteni şi colegi la internatul ortodox, o instituţie în toată regula. Cântam în corul ei bisericesc la sărbători, credeam că puteam fi un bariton frumos, dar experienţa nu-mi confirma speranţa. Asistam uneori în sărbătoare la slujba bisericuţei din curtea internatului, unde oficia însuşi directorul său, un preot tânăr şi prosper, căsătorit în familia episcopului. El ţinea liturghia, noi, un mic grup, ne căzneam cu replicile corale. Le considera slabe şi, apropiindu-se de noi cu cădelniţa în mână, ne şoptea printre dinţi: „Cântaţi, mă, ce dracui

Se pare că relaţiile băieţilor cu fetele ar fi fost descurajate de morala strictă a liceului religios şi de caracterul strict masculin al liceului, elevi şi profesori deopotrivă. Dar nu se întâmpla aşa. În Beiuş funcţionau două şcoli de fete cu internatele lor bine cotate şi populate: un liceu şi o şcoală normală. Circulau necontenit mesajele între licee şi internatele noastre şi ale lor. Se stabileau pe tăcute întâlniri, pe malul râului, în parcuri şi în casele colegilor localnici. Un loc frecventat era cu totul pitoresc: cimitirul bine îngrijit din dealul pe care se afla catedrala ortodoxă. Tinerii veneau cu cărţi sub braţ, ca şi cum s-ar fi îndreptat spre o sală de lectură. Iar apoi îşi întâlneau iubitele şi conversau pe marginea din piatră a vreunui mormânt sau pe băncile memoriale. Această abordare practică şi literară nu era pe placul tuturor. Aveam drept coleg un promotor al metodei pur erotice, directe şi efective, fără multe dulcegării. Se pare că stilul lui atrăgea şi-i făcea faimă în rândurile feminităţii. În curând devenise chiar legendar. Îi spuneam amical cu un cuvânt latinesc: Timus. Dar semăna şi cu Timur, tătarul învingător. I se atribuiau aventuri direct fantastice, cum a fost, de pildă, surprins noaptea de directoarea internatului

de fete şi cum a scăpat de urmărirea ei, fiind ascuns de fete într-un pat din dormitorul lor. Uneori ne povestea el însuşi aventurile, dar numai prietenilor le descria personajele, între care se numărau nu doar eleve, ci şi pedagoge şi, într-un caz, o profesoară de limba italiană, cea care tot promitea elevilor că va organiza pentru ei o călătorie de studiu în Italia, prietena României. Noi îl mai luam peste picior, dar ne amuzam copios. Unul îi reproşa: „Mă, Timus, tu iei fetele la rând, de parcă-ai fi un beţiv ce destupă sticle, una după alta”. Devenit om matur şi cu răspunderi, bun în profesiunea lui, a rămas, pare-se, credincios doctrinei şi comportamentului său din liceu.

Uniformele negre ale profesorilor mai ascundeau o mare diversitate pitorească. Evident, Musta era deasupra şi în afara unui asemenea cenaclu. Nouă, liceenilor, ne produceau un divertisment perpetuu. Caricaturizarea lor nu urmărea înjosirea, ci, dimpotrivă, ni-i apropia mai mult pe plan omenesc. Un şir cu aparenţe identice conţinea personalităţile total diferite. Un profesor de ştiinţe naturale cu faţa cam roşie apărea în povestirile noastre ca un om care bea în laboratorul lui „spirtul după vipere”. O poză într-un ziar reprezentându-l pe un episcop slovac din timpul nemţilor, care îi semăna, ne-a făcut să răspândim zvonul că ziarul a publicat din greşeală imaginea profesorului nostru. Un alt profesor era celebrat pentru că deţinea un car cu boi pe care era instalat un motor şi o roată-ferăstrău pentru tăiat lemne. Noi susţineam că profesorul însuşi mâna boii prin oraş şi că el ridica butucii de pe jos. Cel de muzică se numea ca şi muzeul din Sibiu, Brukenthal, şi chiar probabil că se trăgea din prinţul sas. Nu era învinuit decât de faptul că se cânta fals în corul lui. Puţini profesori erau iubiţi pentru o activitate de merit. Cel de latină, în secţia ştiinţifică paralelă cu cea umanistă, convinsese tinerii să cânte versurile latineşti pe care le preda. Astfel că pe coridoare puteai auzi liceeni murmurând din Ovidiu: „Cum subit illius tristissima noctis imago...”, ca[16]re pe mine m-a urmărit întreaga viaţă plină

16 Când îmi răsare-n minte imaginea cea tristă..., vers din ciclul

de exiluri. Numai directorul, care preda limba germană şi căruia i se spunea „Hera”, era tratat cu respect, ceea ce nu însemna şi simpatie.

A venit şi ziua încheierii războiului. În 23 august, Mareşalul este invitat la Palatul Regal. Regele îi cere să-şi dea demisia, el nu vrea şi atunci este arestat. Se proclamă noua stare de armistiţiu cu sovieticii, se anunţă guvern provizoriu şi se afirmă autoritatea tânărului rege. Pace, pace, se dansa pe străzile

Hrluşului. Îmi pusesem costumul cel bun, celebram din toată inima. Ca a doua zi să intrăm în stare de alarmă. Trupele germane şi maghiare înaintează ipre Beiuş. Armata română luată prin surprindere nu le poate opri. „Plecăm Imediat, spune tatăl meu. Mircea e în primejdie”. Aveam şaptesprezece ani împliniţi şi deci recrutabil sau lichidabil. Vreau să mă refugiez cu colegii mei i arc merg spre Vaşcău. „Nu!” Rareori un ton atât de ferm la tata. „Noi luăm allă direcţie”. Mergem cu o căruţă cu cai. Aici independenţa mea tresare: eu merg cu bicicleta. Era unul dintre rarele momente când bunica se afla la noi.

I ut în vacanţă la Beiuş se găsea verişoara mea, Sanda, de la Făgăraş. Deci ea, muma şi cu tata în căruţă şi eu pe bicicletă, în drum spre Hinchiriş, unde tata

Îl cunoştea pe primar. Suntem invitaţi la masă, primim sfaturi pentru drumul i e I vom urma. Înţeleg că trecem munţii, ca să coborâm în judeţul vecin la Moneasa. O privesc cu îngrijorare pe bunica. „Vin şi eu”, zice ea. Se făcuse *Hd*\ră, înnoptăm la primar. Dimineaţa noutăţi. Trupele germane şi maghiare tiu ajuns la Beiuş. Nu par interesate de oraş. Se crede că e doar o strategie de asigurare a retragerii trupelor germane pe şoseaua care trece prin Oradea. Dar nu se ştie cât va dura această operaţie. O ştire dureroasă. Pe colegii mei îi surprinsese bombardarea gării din Vaşcău, unde se aflau, de un avion german în picaj. Scăpaseră, dar Hodişan, colegul meu şi rudă din Săcădat cu familia tatălui meu, fusese lovit în

---

Tristele, în care poetul descria durerea pe care o resimţea după despărţirea de Roma (în lat, în orig.) (n.red.)

stomac şi transportat la spital. A murit acolo.

Iată-ne în căruţă, întârziaţi de comentarea ştirilor, duşi până unde mergea drumul şi unde începea pădurea, hotărâţi de a ieşi din aria ucigătoare şi susi cptibilă de noi riscuri. Urcuşul pe cărări vizibile a fost parcurs de acest grup, la care se mai adăugaseră câţiva băieţi tineri, încet şi cu grijă. Obosiţi, ne-am oprit înainte de a atinge vârful, am făcut un foc ca să ne încălzim şi ne-am culcat pentru noapte cum s-a nimerit, pe un pled, cu capul pe un bagaj, sau înveliţi în palton. Nu adormisem toţi şi se aud paşi călcând crengi şi chiar voci. Ne îngheaţă sângele în vene. Apar soldaţi români cu puşti. Nu sunt prietenoşi şi ne întreabă ce căutăm aici şi cine suntem. Înţelegem repede, noi, că ei sunt dezertori, iar ei, că noi ne refugiem în munţi. Au tăcut, s-au învârtit puţin printre noi şi au plecat. Dacă nici pădurea nu ne dă pace, ce ne aşteaptă jos?

Îmi amintesc că peste munte, prin Codru-Moma, am ajuns la Moneasa în judeţul vecin, Arad. Am dat de camioane româneşti ale armatei. Tatăl meu s-a rugat de şefii grupului să ne ia pe toţi până la Brad, unde ştiam că se putea lua trenul. Degeaba. Nu iau civili. „Eu sunt ofiţer în rezervă”, îi asigura tata şi spunea că fusese chemat la un curs de confirmare a gradului, ceea ce era adevărat, dar se întâmplase mai demult, când eram la Oradea. În fine, au cedat. E seară când ajungem la Brad, în alt judeţ apropiat, Hunedoara. Tata cere sprijin la primărie pentru înnoptare şi ni se acordă sediul primăriei.

Dorm pe podea, cu capul pe un braţ de dosare. Nu ştiu ce telefoane dau ai mei din nou şi iau decizia. Eu plec cu trenul spre Bucureşti, la Guşti, ei stau şi aşteaptă un semnal să revină în Beiuş, pe un itinerar posibil, chiar dacă e mai complicat decât al nostru.

Sunt în tren, singur, despărţit de ai mei, cu bunica şi mama în lacrimi. Mă întreb dacă până la destinaţie voi mai avea de sărit o bară în această cursă de obstacole pe care o parcurg de când a izbucnit pacea. Nu găsesc răspuns şi încerc să adorm. Dar nu! Un huruit teribil, zgomot, frână bruscă a trenului, alarmă. Nu venise cafeaua neagră încă.

Asupra noastră, destul de jos, zboară avioane inamice care par pregătite să bombardeze trenul. „Toţi pasagerii să iasă urgent şi să se risipească pe câmp”. Cum sărim din tren, auzim împuşcături. Un avion mitraliază trenul. Mă arunc pe jos în câmp, fără să ştiu dacă se recomandă. Alte rafale şi apoi avioanele se îndepărtează. Când s-au convins ai noştri, locomotiva fluieră şi ne reluăm locurile.

La Bucureşti nu ştiu dacă familia mă mai recunoştea în acest personaj mizerabil, tras la faţă, flămând şi mitraliat, cu un fel de sac în spate purtând toată averea lui, legat cu o sfoară care-i lăsase pe umăr o dâră groasă violetă.

Şi aşa a luat sfârşit viaţa ce părea acceptabilă şi stabilă, în cel de-al treilea liceu şi a treia dictatură.

Bucureşti

Când terminasem clasa a VII-a la liceul din Beiuş, nu aveam îndoială că întreg ciclul superior al liceului îl voi face până la sfârşit ca un beiuşean ce eram. N-a fost să fie aşa. După frenezia actului de la 23 august şi căderea dictaturii antonesciene, pentru mine a început un nou exil, alungat de trupele germane şi maghiare care au cucerit Beiuşul. Şi iată-mă, după o aventuroasă călătorie de o săptămână, la Bucureşti. Unchii mei mă adoptau oricând apăream în pragul casei lor. La fel ca Iosif la Făgăraş, în 1940, în 1944, unchiul Guşti m-a primit în casa lui din vecinătatea facultăţii de medicină. Era cam strâmtă şi înghesuită. Guşti şi Silvia, Alieta şi Duţu, Suzi, eterna guvernantă. Nu ştiu cum s-a făcut un loc suplimentar. Dar era un culcuş cald, de familie, cu mese regulate şi culcarea de seară timpurie şi precisă.

Ideea de a mă reîntoarce la Beiuş a fost respinsă. Se ştia doar că nu va începe la timp anul şcolar. Plutea o incertitudine asupra revenirii la normal. Iar părinţii contemplau perspectiva şi ea nesigură a reîntoarcerii la Oradea. Unde mă voi înscrie eu, târziu, când locurile la liceu fuseseră deja distribuite? Unchiul Guşti a rezolvat problema. Un liceu din apropiere era Gheorghe Lazăr. Mergeam pe bulevard până la piaţă şi de acolo încă pe

atâta până la

I.d/.Ar. Refuz la prima încercare. Dar prietenul vechi al unchiului meu, faimo Niil întemeietor şi director al liceului Gojdu din Oradea, Teodor Neş, era Implector important în minister. I-a dat unchiului meu o bucată de hârtie pe care a scris cu mâna: „Se înscrie elevul M. Maliţa în clasa a VIII-a la (incorghe Lazăr” şi a semnat T. Neş. Hârtia a fost citită cu mirare, apoi dată directorului care a aplicat-o fără ezitare.

Reuşesc astfel să prind prima zi de şcoală, copleşit de noul mediu încon (urălor şi de bucuria zgomotoasă a elevilor mai vechi de a se regăsi la şcoală. Au apărut profesorii, în straie normale, după ce trei ani, când ziceam profeitor, vedeam o reverendă neagră. Aflasem că era un liceu vechi şi chiar istoric şi mă mândream că purta numele unui ardelean care a creat învăţământul «superior în România, la începutul secolului al XIX-lea, cam la aceeaşi datăi And s-a înfiinţat liceul meu din Beiuş. „Cum se articulează istoria”, îmi /. iceam eu. Dar îmi plăcea să mă aflu din nou pe fundaţii iluministe.

Profesorii mă interesau mai puţin decât colegii. Într-un liceu vechi profesorii simt atracţia monotoniei şi a standardelor. Îmi plăcea mai mult profesorul Stoenescu de matematică, pentru că iubeam materia în cauză. Era şi director al liceului şi locuia ca şi mine în Cotroceni. Nu era volubil, ci doar riguros în demonstraţii. Simţeam că nivelul atins la Beiuş în rezolvarea de probleme depăşea tot ce se putea vedea în jur şi Musta avea o aureolă inegalabilă. Am câştigat repede încrederea noului profesor şi notele de 10 curgeau la catalog în dreptul meu. Uneori simţeam atracţia unor teme noi. Am rezolvat o problemă de mecanică pe care mi-o pusesem singur: în ce punct al unei «lori care ţine un tablou pe perete, tabloul poate fi înclinat parţial pentru a fi privit mai bine de jos, într-o poziţie stabilă? în funcţie de date, precum greutatea tabloului, am găsit soluţia cam la un sfert de sfoară în partea din dreptul rugăţătorii şi la trei pătrimi de celălalt capăt. Am scris enunţul şi rezolvarea şi le-am dat profesorului care nu

văzuse problema printre cele din manuale.

Nu mă simţeam la fel de confortabil la limbi străine, ca franceza, la care unii elevi bucureşteni se simţeau precum acasă, şi nici la materiile care se adresau memoriei: istorie şi geografie, de pildă. Aşa că, până la urmă, am avut o medie de 9, fiind distanţat de şeful de clasă (10 curat), care avea o droaie de preparatori în jur. Foarte delicat şi firav, cred că nu stătea bine cu sănătatea. A intrat la Politehnică fără griji, dar i-au lipsit vigoarea şi energia de a o termina în acelaşi ritm. Mi-am zis întotdeauna că educaţia, în ciuda orologiului şi a exigenţelor imediate, este un proces de durată, când îţi pregăteşti mijloacele care te vor ajuta să parcurgi viitorul.

Cum directorul stătea în cartierul nostru, fata lui, pe care deja o identificasem, pleca de la şcoală cu acelaşi autobuz ca şi mine. Tot călătorind împreună, m-am prezentat ca elev al liceului de sub bagheta tatălui ei. A fost amabilă, dar puţin comunicativă, fiind mai timidă chiar decât mine.

N-a fost greu să formez prietenii cu colegii mei. Am rămas cu unii dintre ei în contact şi după absolvire, mai puţin în studenţie şi mai mult în viaţa adultă. Val Munteanu a devenit maestru în desen şi mi-a făcut coperta la cele trei volume ale *Aurului cenuşiu*9 făcându-l pe autor să invidieze măiestria desenatorului. La fel cu copertele celor două volume *Idei în Mers*, apărute tot în anii ’70.

Enescu a devenit medic foarte apreciat şi am rămas în relaţii amicale, aproape vecini de casă. Valeriu Neştianu conducea la Craiova facultatea de medicină care se crease când lucram la Ministerul Educaţiei. Cu Papadopol, organizam plimbări duminicale prin Cişmigiu, dar mai târziu am primit veste de la el din Grecia, unde se stabilise. Hondor făcea parte dintr-o familie distinsă. Eram prieteni, neştiind că mai târziu bunica lui se va apropia de familia mea. Este un caz ciudat pentru că l-am evocat pe Hondor care a răposat în acelaşi timp cu bunica lui devenită centenară. Manciu era de bună stare şi am menţinut cu el un contact legat de iniţiativele lui în

materie de studiu al climei. Buimovici, recent ieşit din situaţia de exil educativ, îmi povestea drama la care fusese supus, având totuşi seninătatea unor perspective de normalizare, pe care nu le-a mai văzut, murind subit când făcea o injecţie antitetanos. Un alt „exilat” mă iniţia în politică şi mă ducea cu el la o şedinţă ARLUS (Asociaţia de prietenie cu URSS). Cu Mircea Georgescu, m-am revăzut în probleme spitaliceşti, după ce devenise un medic în toată firea.

De fapt, clasa se împărţea în vechii elevi şi nou-veniţi, îndeosebi refugiaţi ardeleni şi proscrişii vechii dictaturi fasciste. Oglindirea tranziţiilor vremii şi noua societate care se închega.

Nucleul bucureştean avea deprinderea „ceaiurilor”, partide de dans, prietenie, voie bună, formarea de cupluri îndrăzneţe. Fetele erau lipsite de sfială şi băieţii, de scrupule. Nu-mi găseam un loc potrivit în climatul nou, neputându-mă debarasa de moderaţie şi de suspiciunea modelor.

În schimb, ieşeam des din casă şi cutreieram oraşul. Primul obiectiv erau librăriile. Nu mă mai săturam de titluri noi, de literatură şi filosofie vestică, înainte neaccesibilă, de eseuri îndrăzneţe contemporane, necenzurate.

Pe străzi, afişe mari purtau portretele lui Stalin, Roosevelt şi Churchill, cei mari care începuseră să se întâlnească din nou după Teheranul din toamna anului 1943, când îi urmărisem pe undele radio, de la Beiuş. Atunci puseseră la cale loviturile finale pentru a-l zdrobi pe Hitler, tema abordată fiind, la Yalta, februarie 1945, cum va fi împărţită Germania şi organizată pacea. „Se schimbă lumea”, îmi ziceam eu. Am venit la Bucureşti pentru un liceu nou şi

UIU nimerit la naşterea unei lumi noi. Acele afişe îmi spuneau că o mare noutate era aceea a unei ţări aflate la sfârşitul multor dictaturi parcurse. Înviaţia partidele politice şi izbucnise cursa concurenţei între ele. Alt liceu, altă în A, altă lume: „Voi rămâne, oare, eu acelaşi?”

Până una-alta, mă atrăgeau apelurile şi reuniunile frecvente. Erau întruniri deschise care se ţineau în săli de cinematograf sau teatre. Îmi amintesc – um sub terasa de la Cercul Militar, era o sală de cinematograf în care era anunţat părintele şi scriitorul Gala Galaction. Am intrat, fascinat de aparenţa umil Tolstoi român, cu barba albă şi cu cizme negre. În cuvântarea lui în care w simţea prozatorul de faimă, Gala Galaction anunţa intenţia de a forma un partid creştin-democrat. Era o noutate pentru România, care avea atunci partidele comuniste şi socialiste ce se înfruntau cu partidele vechi, ţărăneşti fi liberale. Ecoul public al chemării lui a fost redus. S-a vorbit puţin despre el fi, descurajat, Gala Galaction a abandonat proiectul.

ti vizitam şi pe socialişti. Afirmau că nu erau un partid nou, ci unul cu liadiţie, jucând un rol important înainte de Primul Război Mondial. Ca la Imite partidele, cuvântul-cheie era „democraţia”. Programele lor vizau mai Insistent decât alţii progresul social şi interesul public. Încercau din răsputeri ţină piept rivalităţii cu Partidul comunist, cu care împărtăşeau multe idei.

La mitingurile mult mai disciplinate şi sobre ale comuniştilor, nota antifascistă era exploatată din plin – fasciştii supravieţuiau şi sub ruine şi înfrângeri. Se cita rezistenţa comuniştilor ilegali şi prigoniţi, inclusiv în ţara noastră, şi se proclama un viitor al oamenilor muncii care vor distruge jugul exploatării. Nota dominantă era prietenia şi alianţa noastră cu URSS. îmi amintesc că mi-au făcut o impresie mai bună decât socialiştii, prin coerenţă f I energie. Am citit în acele zile *Manifestul comunist*, publicat, al lui Marx şi Kngels şi am fost impresionat de un document caracterizat de logică strânsă şi de argumente clare.

Am participat şi la şedinţa ARLUS, cu lume multă în casa ce le-a devenit apoi sediu permanent. Din nou istoria cu paginile de colaborare şi apropiere de care nu duce lipsă, uitând de cele de ciocnire şi încordare. Şi unele, şi altele sunt valabile. Nu se poate uita că unul dintre

bulevardele mari ale luicureştiului s-a numit, fără a fi schimbat sub vreo cârmuire, Kiseleff, generalul puterii ocupante din 1830, care a elaborat prima Constituţie şi a luat măsuri modernizatoare pentru români.

La partidele istorice am păşit cu un oarecare scepticism. Partidul liberal avea o tentă de elitism şi-l făcusem în trecut vinovat pentru slăbiciunea manifestată în marile dezechilibrări prin care trecuse ţara noastră în anii antebelici. (lei ţărănesc era cel susţinut de ardeleni, nefiind decât o nouă ediţie a vechiului lor Partid Naţional, care obţinuse alipirea Transilvaniei la ţara-mamă în 1918. Ambele erau populate de marii afacerişti şi avuseseră scandaluri de corupţie. Iar în acea vreme erau mai puţin preocupate de viitor şi de schimbările necesare şi mai mult cuprinse de o pasiune nouă a combaterii primejdiei venite de la comunişti şi de afirmare a unui patriotism zgomotos. Lozinca lor era: „Regele şi patria". Aveam numai preţuire pentru regele Mihai, care era în ochii mei un erou al eliminării dictaturii antonesciene. Mi se părea abuzivă folosirea lui ca un simbol al conservatorilor, care trădaseră democraţia şi nu puteau s-o înfiripeze într-un avânt de unitate şi înţelegere.

Spectacolul diviziunii totale, al certurilor între partide, al fărâmiţării ţării mă indigna. Întreg anul meu liceal de la Bucureşti a avut ca un fundal un război la care România participa intens, jertfind tot atâţia tineri câţi fuseseră sacrificaţi în aventura pronazistă. Trupele româneşti luptau alături de cele sovietice în eliberarea teritoriilor din Europa Centrală. Ungaria şi Cehoslovacia au astăzi mari cimitire ale soldaţilor români căzuţi pentru salvarea ţării lor de ocupaţia nazistă.

În familia mea exista o ramură arădeană din partea bunicii. O familie de avocat înstărit avea doi fii care îmi erau veri la a doua treaptă. Unul era student la Politehnică, Todoraş, şi a scăpat astfel de recrutare. Cel mai în vârstă decât el fusese încorporat. A luptat şi s-a întors rănit. L-am vizitat la spital şi de pe patul unde zăcea bandajat mi-a povestit despre ororile prin care trecuse.

Ritmurile rapide ale înaintării sovietice spre Berlin erau imprimate şi aliaţilor lor. Atacurile lor se duceau cu o îndârjire care nu ţinea prea mult seama de numărul soldaţilor lor ucişi. Era un uriaş tăvălug care mătura o rezistenţă la fel de încăpăţânată.

Curgea sânge fără oprire în timp ce stăteam pe băncile şcolii. Mi se părea că luptele doctrinare care sfâşiau viaţa politică a României erau indecente.

Eram în al doilea semestru şcolar, intraţi calendaristic în anul 1945. Iniţiat astfel în climatul bucureştean şi introdus în mulţimea reuniunilor, conferinţelor libere, urmărirea ziarelor şi a radioului, observam scena mare a războiului şi pe cea locală a politicii. Pedagogul meu cel mai calificat era unchiul Guşti. Era cu harta lumii în mână. Nota mersul războiului în Europa, pe când ne apropiam de ziua V. Cu aceeaşi inspiraţie şi viziune cu care prezisese venirea lui Hitler, începerea războiului şi câştigarea lui, se situa calm pe traseele armatelor în Europa sau în insulele Pacificului, dar mai ales se preocupa de planul intern, compara probabilităţile drumurilor, aproape toate spinoase, care-i aşteptau pe români.

Cele două valuri de atac al aliaţilor, cel rusesc pornit la Stalingrad în noiembrie 1942 şi cel început de aliaţi în Normandia în 1944, au crescut

HHOIH cnit în mărime, putere şi viteză, au făcut ca armatele Vestului şi Estului il ne întâlnească pe Elba, în aprilie 1945. Este şi luna morţii lui Hitler. Capilnurcu Germaniei şi sfârşitul războiului simt legate de data istorică 8 mai. Apoi, cu paşi mari până la sfârşitul verii, se înscrie victoria la cealaltă jumă-Ulrti u planetei. Altă zi istorică: prima bombă atomică îşi certifică puterea Mlguntică de distrugere la 6 august în bombardarea de către americani a oralului japonez Hiroshima, urmată de o explozie similară la Nagasaki. Japonia i «pitulează peste opt zile, sunt eliberate Indonezia, Indochina şi Laosul şi ilrvin independente, Birmania şi Malaysia scapă de sub jugul japonez.

În luna precedentă, marile puteri se reîntâlnesc scurt timp după Yalta, la I’ut ud am, cu ochii pe lumea ce va intra în era postbelică. Nimeni nu prevedea t A doi dintre eroii conducători ai victoriei vor dispărea. În vară, în SUA, lunare F.D. Roosevelt şi în Anglia este înlocuit de laburişti Winston Churchill. În! dintre cei trei, pentru că rămânea, cu autoritate sporită, Stalin.

Situaţia de după război îmi apărea ca o problemă cu mai multe ecuaţii şi mai multe necunoscute. Când unchiul Guşti îmi comenta crearea în vară al Irganizaţiei Naţiunilor Unite, îmi spunea, amintindu-şi de încrederea dezminţită de evenimente a lui Titulescu în Liga Naţiunilor Unite: „Sper că va fi mul eficientă ca Liga”. Nici prin cap nu-mi trecea că peste zece ani îmi voi lega xoarta, adică traseul profesional sub semnul acestei organizaţii, la sediul său.

Pe harta lumii apăreau state noi, precum cele devenite independente în A-lu. Timp de trei decenii listă a crescut, depăşind suta. „Bine, ne ziceam, nr. devin independente, dar pe noi ce ne aşteaptă?” O întrebare justificată, pentru că era posibil să devenim „dependenţi”, aşa cum evenimentele lăsau «A se înţeleagă pe plan intern. Yalta şi Potsdam-ul ne preveniseră că nu noi vom decide, o problemă care şi-o rezervă pentru grupul lor marile puteri.

În ţară lupta, partidelor pentru putere politică se înteţise şi se polarizase. I.u început, în 1944, se schiţaseră două forţe principale: un Front Naţional

I >emocrat, de stânga, şi partide istorice de alta. Regele consulta partidele şi

Îl numea pe prim-ministru. O comisie de armistiţiu mixtă a marilor puteri nu prezentă şi observa atent mişcările. Fusese prezidată la început de A. I larriman şi Sir Archibald Clark Kerr, dar imediat după ei se afla un foarte activ general sovietic.

Sovieticii nu acţionau insistent în 1944 în privinţa candidaturii la postul de prim-ministru, dat fiind şi prestigiul de care regele, decorat de ei, îl avea fi pentru că interesele lor vizau angajarea cât mai mare a armatei române pe I fontul de Vest. Aşa că noi eram conduşi de

generali numiţi de rege. La început Sănătescu, apoi Rădescu.

Între timp, situaţia se schimbă. Transilvania fusese eliberată, dar nu trei use la o administraţie civilă. Tot la începutul anului 1945, Stalin se pronunţă în competiţia Gheorghiu-Dej versus Ana Pauker, în favoarea primului, deşi sarcina legăturii curente cu Moscova se realiza de către grupul cominternist al Anei Pauker, care conducea Ministerul de Afaceri Externe. Va începe campania politică hotărâtoare dorită de Stalin, care ştia că poza lui Dej era mai credibilă decât a unui alt comunist pe panourile alegerilor.

Cum vedea Ana Pauker poziţia comuniştilor? vorbind ca dintr-un manual marxist, considera în 1945 că „23 august i-a îndemnat pe români să rupă cu Germania” din „grija ca să scape reacţiunea română… de ridicarea maselor, ca urmare a venirii Armatei Roşii”.

Ieşirea din starea de observator al sovieticilor şi asumarea directă şi aspră a rolului de actor dominator se produce prin apariţia lui A.I. Vîşiński, cunoscutul şi temutul ministru de Externe al URSS, la Bucureşti, după formarea celui de-al doilea guvern Sănătescu. Este suficient pentru cititorul român de ziare să vadă de câte ori apare la Bucureşti acest om cu răspunderi la ONU şi în starea lumii sau cât de lungi puteau fi unele dintre şederile lui, ca să-şi dea seama că URSS acorda o atenţie specială României, pe care o voia neapărat alături.

În cercurile politice se ştiau lucruri care nu ajunseseră la noi. Unei delegaţii titoiste la Moscova, Stalin îi spusese în aprilie 1945 că „în acest război… oricine ocupă un teritoriu impune şi propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui”. Mai era şi împărţirea ţărilor, începând cu Germania şi fixarea frontierelor lor. Împărţirea însemna „desemnarea celui care va controla un teritoriu ocupat” sau, mai eufemistic spus, „în ce zonă de influenţă a cărei mari puteri va intra o anumită ţară”.

Înainte de Yalta, Churchill i-a arătat lui Stalin, pe o

hârtie pe care i-a lăsat-o, schema de distribuire a ţărilor după gradul de influenţă a Occidentului şi Estului în această privinţă. Astfel, Ungaria şi Bulgaria erau lăsate deschise relaţiilor cu apusenii şi sovieticii, în proporţii egale (50%-50%). Erau izbitoare cifrele care descriau soarta Greciei (90%-10%) în favoarea Vestului şi la antipod România (10%-90%) în favoarea sovieticilor predominanţi. Desigur, autorul trăda obsesia lui de a obţine o supremaţie privind Grecia, justificând într-un schimb invers interesele pentru România.

Respingând orice bănuială că Occidentul, în negocierile lui, va acorda Uniunii Sovietice dreptul de a tutela România, partidele istorice se bazau în primul rând pe SUA. De aici certitudinea lozincii: „Vin americanii! Lasă-l pe Vîşiński, gândeşte-te că vin americanii!”

În această turbulenţă, am petrecut ultimul meu an de liceu la Bucureşti. Eram copleşit de faptul că eram un martor favorizat a cel puţin două tranziţii uriaşe. O lume veche era înlocuită de una nouă, ţara mea făcând trecerea tir *U*\ dictatură la democraţie. Şi eu parcursesem un traseu mic: de la provincie la centru.

În anii care au urmat mi-am dat seama că iluziile pe care le nutresc cei muluri înşală mai ales minţile celor tineri. Se putea întrezări şi apoi constata că lumea nouă era plină de păcatele celor vechi şi că semăna cu o asiduă fabrică de repetat erori, în timp ce, în materie de democraţie, România cunoştea o Incertă oligarhie care ducea drept la instaurarea unei dictaturi durabile.

Nu am dibuit pe loc aceste adevăruri ale secolului meu, ci în perioada – urc a urmat după bacalaureat şi la începutul studiilor universitare.

Odată cu formarea guvernului Groza şi cu aducerea înapoi a Ardealului (În Nord şi instalarea la Oradea a părinţilor mei în casa pe care o părăsiseră, Imită fervoarea temelor politice se potoleşte şi schimbă direcţia. Devine di luai apropiatul bacalaureat. Nu mi-a păsat mult de cursurile liceului, dar în acele momente îmi bătea inima. Ştiam câte materii tratasem cu uşurinţă şi mă timorau

valul de probe scrise şi orale şi formalismul solemn pe care îl aduceau profesorii tipicari. Tot ceea ce necesita memorie îmi crea probleme: geografia cu nume de localităţi, istoria cu nume şi date. Repetam cu un rezultat nesatisfăcător numele tuturor voievozilor munteni şi moldoveni, ce lupte au dat şi ce mănăstiri au construit, şi când s-a întâmplat asta.

M-am ţinut de carte mai mult şi mai intens în această perioadă ca în restul anului. Examinarea în scris mergea cum mergea, dar cea orală era plină de nurprize. Aveam un coleg de origine greacă – a şi plecat mai târziu în Grecia – i u care mă împrietenisem.

Dacă am repetat unele plimbări prin Cişmigiu, nu era ca să ne uităm după fete, ci ca să ne punem unul altuia întrebări recapitulative. La ce e bun un asemenea examen pretenţios, solemn, rigid şi răspânditor de teamă, de ce Mludii pe care ţi le vei aminti cu plăcere se termină într-un stres inutil? Mult mai târziu, când mă ocupam de educaţia naţională, ideea bacalaureatului nu-mi inspira simpatie. În unele ţări nici nu există, cum ar fi SUA. în Franţa însă are o sacralitate de cult religios. Şi noi de la francezi ne-am inspirat.

Îmbrăcaţi frumos şi pieptănaţi, ne prezentăm în sălile de probe scrise, pentru proba de matematică. Un profesor din liceu, pe care îl ştiam din vedere, scrie pe tablă problemele de rezolvat şi dă startul după ce ne numără şi ne identifică. Termin mai repede decât alţii, pun tocul pe masă. Încet începe un zumzet şi clasa pare a fi împotmolită. La una dintre probleme nu ştiau cum să găsească soluţia. Profesorul înţelege viesparul. Şi lui problemai se păruse complicată şi întreabă: „A terminat cineva?” Pe urmă mă întreabă: „Cum te-ai descurcat?” şi făcându-se că nu vede, îmi permite să merg la tablă şi să scriu câteva formule-cheie din problema care cerea un truc relativ simplu pentru „rezolvitorii” de probleme. M-am dus repede la loc şi am simţit că o undă de solidaritate şi preţuire mă atingea din partea colegilor. Cât de sever era examenul şi ici-colo lăsa loc pentru micile fraude care nu

reprezentau sfârşitul lumii la elevii de pretutindeni. Puteau să jure că nu au copiat de la vecinul lor şi că nu au trimis şi primit bileţele.

Am intrat şi la probele orale, dar nu reţin decât ceea ce avea să constituie un eveniment al vieţii mele. Eram la examenul de istorie. Profesorul era venit de la universitate, un istoric activ şi cunoscut pe plan intelectual. Sub privirile reci ale membrilor comisiei formate din cinci, şase persoane ce stăteau la o catedră prelungită într-o sală mare de şcoală, trag biletul cu subiectul: „Matei Basarab şi Vasile Lupu”. Am îngheţat. În lungile lor domnii, nesfârşita duşmănie a dus la un număr mare de lupte, care făceau o listă lungă. Concuraseră cu aceeaşi ardoare la cursa construirii de mănăstiri, încât acestea formau o listă la fel de greu de memorat. Cu toate încercările mele, eşuasem în încercarea de a le învăţa, iar în acele clipe pe ecranul minţii mele se încrucişau şi se mişcau necontenit nume de războaie şi de ctitorii. Brusc, am evocat amintirea unei cărţi citite demult, de istorie romanţată pentru tineret, în care cei doi domnitori erau prezentaţi pe larg. M-am agăţat de acest colac de salvare şi am început în a spune că „înainte de a enumera numeroasele lor ciocniri militare şi faptele cu care se întreceau pentru gloria culturală, este util să examinăm profilul acestor personalităţi atât de diferite şi să găsim sursa unei competiţii voievodale unice în istoria românilor?

M-am ocupat apoi, lungind răspunsul cât de mult posibil, de portretele celor doi protagonişti, aşa cum apăruseră din vechea mea lectură. Ce-i făcea atât de diferiţi? Matei Basarab era un înţelept şi un moderat, în contrast cu ambiţiosul Vasile Lupu, îndrăzneţ în găsirea de misiuni care să-i aducă măreţia. Primul, cu o cultură tradiţională, cu scrieri slavone, al doilea grec, cu limbă, cultură şi iniţiative greceşti, cum a fost şcoala domnească în Moldova, cu profesori greci. Deşi erau antiotomani în sufletul lor, metoda de a-şi câştiga prieteni şi roluri în Balcani era diferită. Unul vedea interese politice şi economice, celălalt voia să ajute ortodoxia şi Patriarhia

greacă de la Constantinopol. Nu ştiu dacă am vorbit exact în aceşti termeni, în orice caz, erau idei spuse mai popular şi mai colorat.

Expunerea mea a trecut de timpul rezervat unui răspuns, aşa că am fost întrerupt înainte de a ajunge la enumerările de date de care mă temeam.

Se întâmplă ceva ciudat. Profesorul mă întreabă: „Ce vrei să urmezi după liceu?” Răspund fără ezitare: „Politehnica”. De fapt, cam la aceasta visau toţi cei ce nu se temeau de matematică. Şi el spune: „Mai gândeşte-te. Ai putea mai bine să alegi istoria, pentru care ai putea avea o chemare”. Şi, spre uimirea mea, se ridică să-mi strângă mâna şi face semn membrilor comisiei să se ridice şi ei.

Mi s-a părut că nu meritam o asemenea demnitate. Cum zic francezii: „Nl cel exces d’honneur, ni cette indignite”[17]. Eu aşteptasem o degradare şi «în avut parte de un „exces de onoare”. Nu cred că alte momente în care mi ton fereau titluri au avut intensitatea întâmplării de la bacalaureat.

M-am întrebat mereu ce l-a îndemnat pe profesor să remarce expunerea mm. Ştiam că era un istoric cu prestigiu. Nu se poate să nu fi cunoscut de multe ori rigoarea apăsătoare a documentului scris, fără de care evenimentul u ar avea dreptul de a fi confirmat. Câte lucruri nu apar în moştenirea nmerisă şi în mărturiile orale? Şi ceea ce este mai grav, câte dintre ele nu conlit falsuri sau sunt informaţii eronate, câte nu sunt decât fructul unor stări – motive, ură, duşmănie, rivalitate, adulaţie mai ales? Nu există istoric bun i m³ ar vrea mai mult să răspundă la întrebarea: „De ce s-a întâmplat?” în Im ui celei frecvente: „Cum s-a întâmplat?” Probabil că la bacul nostru aceste guduri s-au activat când un candidat a vrut să eludeze o listă de date, mut And problema pe planul psihologic şi al comportamentului omenesc.

Şi cum avem două creiere, unul conştient, al doilea

---

17 Nici excesul acesta de onoare, nici lipsa asta de demnitate (fr.) (n.red.)

subconştient, în cazuri». emoţii speciale, cel din urmă înregistrează evenimentul şi-l păstrează în lilgider. Au trecut trei decenii până când a reapărut un fapt asemănător, ce împlinea prezicerea profesorului meu. Lucram intens la elaborarea de modele matematice în studiul relaţiilor internaţionale: conflicte, negocieri, acorduri,» miliţii. Mi-am zis atunci că erau fenomene ce cădeau în câmpul de interogaţii i le istoricului. Am schiţat atunci şi am publicat o schiţă a unui capitol nea-l mii dat încă: istoria văzută prin prisma metodelor matematice, pe care l-am Intitulat *Cliomatematica*, în cazul ăsta Clio fiind muza istoriei. Au mai trecut Hei decenii şi de data aceasta gestul profesorului nu se pierdea în zadar. Am în t is o istorie informală a poporului român în lumina luptei lui de supravieţuire, îndepărtându-mă de canoanele documentare şi plasându-mă în mintea i rlor care au câştigat-o. Am continuat apoi cu o suită de evocări ale marilor evenimente din istoria relaţiilor internaţionale, adoptând total şi fără rezerve un stil narativ, povestind întâmplări memorabile la care fusesem martor.

S-a închis bacul, cu un rezultat care prelungea starea clasificării din liceu: 10 are premiantul „în titlu” şi urmez eu, cu ceva peste 9.

M – am desprins de Bucureşti fără nicio întârziere, neîncercat de vreun ataşament sentimental. Ca dintr-o aruncătură de băţ, am ajuns la Oradea. Nu ptam însă mânat de vreun dor, dorinţa de a-mi vedea părinţii, grădina cu tufe numite „buxus” şi regăsirea bicicletei. Un val de reînnoire mă copleşea, la început difuz. Dar conţinea o respingere totală a trecutului, o neîncredere în geneiitţia „adultă şi manufacturată”, cum o numea Jacques Prévert, o încântare la întrebări de căutare de scopuri, ca tânărul Descartes care scria pe un carnet de şcoală: „Ce drum al vieţii voi urma?” (pe latineşte, „Quod vitae sectabor iter”). Totul se concentra asupra lumii în care voi trăi, dar şi cum era întrevăzută ea de filosofi, cărturari, scriitori, savanţi. Ceea ce însemna că-i căutam cu ardoare. O sete de lectură cum nu mai avusesem m-a cuprins. Nu-mi vine să cred,

răsfoind carnetul meu de lectură din acele trei luni de vacanţă, că am parcurs un volum ce se compara cu toate cărţile citite în anii de liceu.

Unul dintre autorii favoriţi a fost Anatole France, cu amestecul lui de înţelepciune dulce, realism cu accente amare şi totul asezonat în umor. Îi notam reflecţiile, care, de fapt, s-au înscris adânc şi în memoria mea: „La société repose sur la resignation des pauvres” („Societatea se bazează pe resemnarea celor săraci”) sau „Il y a des heures aimables et des moments exquis; je ne le ale point. Mais ce sont des perles et des pierreries clairsemees sur la trame rude et sombre des jours” („Există o plăcere şi momente încântătoare; nu neg deloc acest lucru. Dar ele sunt perle şi pietricele răsfirate pe urzeala aspră şi sumbră a zilelor”). După el veneau romanele istorice şi biografice, în care Ştefan Zweig era maestru, *Geneva* lui Calvin era mai mult decât o povestire colorată, era pulsul unei ere, căreia nu degeaba i s-a atribuit titlul de a inspira naşterea capitalismului. Prin Zweig, îi descopeream pe marii gânditori şi scriitori. Aşa erau cărţile lui Tolstoi sau Friedrich Nietzsche. Scriam în carnetul meu şi ceea ce spuneau ei în cuvinte pătrunzătoare. Ca de exemplu: „Singurul mijloc de a scăpa de deznădejdea vieţii este proiectarea propriului eu în lumea întreagă” (Tolstoi). Sau: „Numai durerea cea mare este liberatorul suprem al spiritului. Numai ea ne învaţă să pătrundem în adâncurile noastre din lume” (Nietzsche). Marile adevăruri pe care le căutam şi eu nu erau răsplătite doar de vederi atât de dramatice. Mai găseam şi aforisme interesante: „Şarpele care nu poate năpârli piere” (Nietzsche). Analizele lui filosofice m-au dus la Freud şi la comentatorii săi.

Dar de cine nu mă interesam? Parcă aş fi parcurs o enciclopedie. Îi găsesc pe Emerson, Hegel („Bufniţa Minerva nu porneşte după pradă decât la căderea serii”), Marx, Engels, Dobrogeanu-Gherea, Radu Rosetti, Cardinalul de Retz, André Gide, Luigi Pirandello, Proust, Jules Renard. De la ultimul am reţinut ceea ce mi-a răsunat în minte de câte ori începeam să scriu: „Cel mai greu este

să iei peniţa, s-o înmoi în cerneală şi s-o ţii ferm deasupra hârtiei”. Mi-au plăcut mult din gândirea românească Mihail Ralea şi, mai ales, Lucian Blaga, pe care l-am considerat întotdeauna un ghid filosofic şi un balsam poetic. Ceea ce noi numim citate scoase din textele lungi ale scriitorilor formează un gen aparte, fiind capsule de idei ce se imprimă uşor. Un simplu citat din elveţianul Jung m-a făcut în materie de filosofie să mut acul balanţei de la teorie la experienţă. Iată-l: „Cele mai frumoase adevăruri ale lumii nu servesc la nimic atât timp cât deţinătorul lor n-a devenit pentru fier mr dintre ele o experienţă interioară originală*[18].

Literatura nu era neglijată în atacul meu livresc, trilogia lui Eugene t l’Neill, *Din jale se întrupează Electra*, mi-a venit în minte când vizitam ruiiiric M icenei în Grecia1. André Malraux şi Ibsen, Antoine de Saint-Exupéry, Aiuiră Maurois, Alain-Fournier, Marcel Brion, mile Faguet cu a lui captivantă şi actuală *Cart de lire*, sau clasici ca Voltaire sau Molière.

Văd că literatura franceză predomină, bine prezentată cititorilor români, printre care mă înscriam, de Alice Voinescu sau Ion Biberi.

În retrospectiva pe care o fac există o oarecare mirare de ce atunci mă mişt am atât de liber în limba germană. Se vede din citatele pe care nu simţeam nevoia să le traduc. Dar şi mai ciudată mi se pare îndrăzneala de a începe să t Iţesc *Faust*, al lui Goethe, în limba germană, cu un dicţionar alături.

Am reţinut un vers din *Faust* pe care visam să-l dezleg. „Nu mă iubeşti pe mine, ci imaginea ta despre mine. ** Oare aşa să fie cu acest sentiment i n-scut de poeţi în grădini de trandafiri şi de inimi deschise ce se citesc pe «te sincere şi zâmbitoare? Eram timid şi puţin edificat în jocul în care bărbaţii şi femeile se căutau perpetuu. În goana după cărţi observam că nu. fliilam informaţie, ci sens. Nu voiam să fiu doct, ci să înţeleg lumea, ce gândeau şi făceau oamenii, cum era secolul meu

18 în beneficiul viitorului (engl.) (n.red.)

atunci la răscruce, cu înnoiri pe toate planurile. Iar băieţii şi fetele din jur se căutau febril. Îmi ziceam: „De ce să se creadă că bărbaţii caută femeile şi nu invers? Ele sunt mai vioaie şi fluide, ei mai înceţi şi uneori timizi ca mine.

În acea vară am avut parte de întâmplări neaşteptate şi edificatoare. Nu eram deci pierdut în întreprinderi intelectuale, cufundat în cărţi şi rupi de realităţi.

Prima s-a petrecut într-o călătorie cu autobuzul. Vizitasem aproape de Itulu-Mare o mină de cărbuni şi coborâsem ca Dante în infern. Am fost copleşii de truda şi riscurile vieţii de miner, undeva în străfunduri. Aveam în cap un reportaj care, într-adevăr, puţin după aceea a deschis vocaţia mea pentru jurnalism. Cu gândul la viitoarele mele articole, călătoream cu autobuzul spre Hala-Mare, unde un unchi, fiul surorii bunicii mele, era prefect temporar după «osi rea administraţiei româneşti. Faţă în faţă cu mine se afla o tânără frumoasă şi civilizată cu care am început o convorbire. Mi-a spus că venea din străinătate t a să-l întâlnească pe omul cu care se căsătorea peste câteva zile. Nu ştiu cum n-a înfiripat o anumită intimitate între noi. Dar la despărţire mi-a strâns mâna şi mi-a şoptit: „Caută-mă urgent peste o oră, fără întârziere, la hotel (a cărui adresă o cunoşteam). Te aştept acolo”. Luat prin surprindere, mă gândeam totuşi că nu mă chema să-mi arate rochia de nuntă. M-am dus la hotel. Totul s-a petrecut aproape fără cuvinte. Nu ne ştiam nici numele. M-a luat în braţe şi apoi a ars ca o flacără vie. Am plecat pe urmă repede. Se grăbea să intre în circuitul vieţii ei. De unde impulsul acestui intermezzo, mai scurt decât un vis?

Eram atât de uluit, încât i-am povestit incredibila întâmplare unchiului meu, care, om de lume, s-a amuzat copios.

A doua poveste este legată de un personaj, mult mai sincer, mult mai puţin grăbit şi chiar uşor melancolic. Am întâlnit-o la verişoara mea care mă invita în cercul ei de prieteni. S-a uitat lung la mine şi m-a ales. Avea ceva mai mulţi ani decât cei 18 ai mei. Era divorţată. A urmat un

lanţ de întâlniri tot la câteva zile distanţă pe parcursul verii mele în care mă emancipam pe toate căile. Simţeam că se ataşase de tânărul ei prieten. Nu agrea, desigur, singurătatea şi poate că o încerca un sentiment de răzbunare pentru cine ştie ce dezamăgiri. I-am arătat şi păstrat afecţiunea, care a dăinuit şi după reîntoarcerea fiecăruia în viaţa proprie.

Un adept al lui Freud mi-ar fi spus, dacă ar fi ştiut de întâmplările mele, că maturizarea mea rapidă care a avut loc în câteva luni de vacanţă nu s-a datorat cărţilor, ci femeilor care mi-au oferit prietenia lor. Se poate. A fost însă transformarea totală a minţii din cutia proprie. Aceasta privea comportamentul, decizii, noi obişnuinţe. Am şters orice ataşament faţă de cei vechi şi demodaţi. Nu-mi ascultam decât propriul glas de răzvrătit.

Am schimbat fără reproş toate flamurile vechi. Nu voi mai da examen de admitere la Politehnică. Aleg alt drum. Mă voi înscrie la Matematică la Universitatea din Bucureşti şi voi alege o îndeletnicire umanistă şi aceea va fi Filosofia la aceeaşi facultate. Dacă întreaga lume se schimbă, o fac şi eu. Ceea ce s-a întâmplat în toamna şi iarna anului 1950, anul bacalaureatului. Ce vacanţă purificatoare!

În privinţa schimbării lumii mă înşelam însă. În acelaşi an începea Războiul Rece, care m-a urmărit vreo patru decenii. Ţara mea şi-a pierdut independenţa, fiind atribuită de concertul marilor puteri Uniunii Sovietice. N-a mai avut libertatea de a-şi urmări aspiraţiile şi interesele, ci a trăit tot atâtea decenii, legată de mâini şi de picioare, în lagărul estic. Eu n-am trăit cu grija să-mi urmăresc vreun ideal, ci să micşorez pierderile şi să evit capcanele ce duceau la o stingere prematură. Dar dacă ai înţeles ceva într-o vacanţă de vară, îl duci cu tine într-un spaţiu rezervat al memoriei, „for future use”, cum zicea un poet american. 1

III. STUDENŢIA

Vremuri grele

I Hipă ce odată cu anul 1945 începuse o eră nouă în

sistemul internaţionali Vuita, Potsdam, sfârşitul războiului în Europa prin înfrângerea celui de-al 111 Ica Reich hitlerist, moartea lui Roosevelt şi înfrângerea în alegeri a lui i hurchill, bombe atomice asupra Japoniei şi capitularea ei, sfârşitul domittftţicl coloniale franceze în Indochina şi Carta Naţiunilor Unite), în afara i ătorva ştiri răsunătoare, a urmat un an care părea destul de tern. Semne neliniştitoare erau totuşi: începutul războiului din China sau venirea unui regim totalitar în Argentina al lui Juan Domingo Peron. „Justiţianismul” lui menţinea pe pereţi lozincile fasciste. Iar în Grecia făcea ravagii războiul civil. Pent în tumultul subiacent al vremii, nu aveam antene exersate. Nu urmăream cu tilenţie degradarea relaţiilor sovieto-americane, întrucât le mai vedeam în funcţiune la pregătirea şi derularea tratatelor de pace din 1946 – 1947.

În estul Europei se întăreau „republicile populare” sub tutelă sovietică. Iar în România simţeam ca şi restul populaţiei vântul rece şi mâna neagră pe care în ut ribuiam prezenţei armatei sovietice, ce părea definitivă. Vom aştepta doiiprezece ani ca ea să fie retrasă.

Se afla, din om în om, că în închisori se comiteau grozăvii, torturi şi i rime şi că oamenii presupuşi „duşmani” dispăreau fără urme de la casele lor. Atribuiam totul ocupaţiei militare sovietice care nu ascundea obiectivul ilr u curăţa teritoriile cucerite de fascişti sau duşmani învederaţi ai ruşilor şiul Nistemului lor de guvernare.

Atât timp cât armata română jucase un rol remarcabil plătit cu multe (mfe în alianţa antigermană în care intrase, Armata Roşie nu fusese învinuită decât de furturi de ceasuri. Dar ulterior, cu ajutorul unor români sau ruşi, trecuse la acţiuni dure.

În 1946, asistam şi la o înăsprire a situaţiei şi a poziţiei Partidului comunist. Se ţinea procesul lui Antonescu şi al principalilor lui colaboratori: generalul Constantin Vasiliu, premierul Mihai Antonescu şi Gheorghe Alexianu, în care aceştia au fost condamnaţi la moarte şi executaţi.

Un tânăr pe care-l întâlnisem la Frontul tineretului mi-a povestit că a fost de faţă la execuţie. O rudă mai influentă de la Armată sau Justiţie l-a dus la faţa locului. Îi văzuse pe cei condamnaţi escortaţi de soldaţi şi aşezaţi în şir cu spatele la zid. Li s-a citit sentinţa şi decizia execuţiei. Antonescu a rămas calm, ţinând în mână cartea despre realizările lui. Mihai Antonescu, fostul premier, plângea şi cerea îndurare. Se ruga să nu fie executat. Iar ceilalţi doi păreau împietriţi şi resemnaţi. Se pare că Antonescu a cerut soldaţilor să tragă, dar zgomotul îi acoperise ordinul. Antonescu, ca şi Hitler, modelul lui, era un dictator pasionat de dramatism măreţ în faţa mulţimilor, stăpânind mecanismele manipulării de masă. Numai că Adolf fusese isteric, în timp ce Antonescu, „Führerul” României, marele conducător, ţinea la demnitatea unui mareşal. Nu ceruse el ca întreaga populaţie să îngenuncheze şi să jure la ordinul „Ostaşi, vă ordon, treceţi Prutul!”? îşi mai amintea el în momentele finale că la un ordin al lui au pierit sute de mii de soldaţi tineri ai României, iar la altul au fost masacraţi 350.000 de civili din Ucraina şi Basarabia? Pot patru oameni din faţa plutonului să şteargă durerea românilor sau incrimi nările pe care le-au suferit până departe în secolul ce urma?

Ceea ce ţinea de logica războiului nu putea fi un obiect serios de consternare. Dar introducerea în luptele politice şi în concurenţa partidelor a metodelor de intimidare şi pedepsire prin procese publice însemna a aplica un stil propriu stalinismului, străin tradiţiilor noastre.

Apăruse o tensiune alimentată de rege, care se opunea unor măsuri de acest gen. Regele devenise un simbol al oponenţilor regimului. Acuzat că se opunea procesului de transformare revoluţionară a ţării, a fost silit să abdice la sfârşitul anului următor (30 decembrie 1947). Nu eram regalist şi nu aprobam implicarea lui în politică. Şi cu decoraţia primită de la Uniunea Sovietică pentru meritele de la 23 august, mă gândeam că ar putea sta pe tron fără să devină combatant în înfruntarea politică în

scopul susţinerii părţii fatal pierzătoare. Orice om realist care ar fi examinat cine se confrunta cu cine, nu putea să se îndoiască de cine va învinge şi cine va fi înfrânt. Fără să aprob în sinea mea metodele abuzive şi, după mine, nici măcar necesare pe care înţelegea să le folosească puterea ocupantă, credeam că eram înscrişi definitiv în cursul unui destin ineluctabil.

În afara problemelor ţării mele sau ale secolului meu, viaţa mea era trăită pe două direcţii. Una era studenţească şi alta matematico-filosofică.

IUU ltum prioritate celei studenţeşti. Timpul şi energia mergeau cu precădeir ciltre prima. Cea ce-a doua, deşi consuma mai puţine ore, era reprezentată mai puţin prin unul dintre cursurile anului III început în 1946, cât M Iu exercitarea funcţiei de preparator, ca membru al Catedrei lui Miron Nu olescu. Aveam însărcinări de începător la seminariile organizate şi pentru facultatea de fizică.

I a capitolul activităţii studenţeşti nu existau evenimente zguduitoare. În (i» ea ce mă priveşte, implicarea sârguincioasă îmi era răsplătită în paşi mari în responsabilităţi crescânde. Din responsabil sau şef pe linia Frontului «IMII enţesc, pentru anul parcurs mereu alături de colegi, am devenit şef – ui preşedinte pentru întreaga facultate, apoi pentru universitate şi în I¥47 1948 pentru întreaga capitală.

I >uceam însă o viaţă de student mai nesigură şi precară decât cea de ev, consumată în familie fie cu părinţi, fie cu unchi binevoitori. Locaţia meu era schimbătoare, precum aceea a chiriaşului călător care îşi părăsea hm domiciliu fredonând: „Rămâi sănătoasă cucoană / îmi iau geamantanul?) plec44. După găzduirea doamnei Cutrupi, am petrecut mai bine de un aii Inir un apartament cu o cameră nu departe de Calea Victoriei, în zona At uilemiei, de la „cucurigu” unui bloc, adică la etajul cel mai înalt. Am împărţit locuinţa cu vechiul meu prieten de la Făgăraş, Relu (Aurelian I Anăsescu), care făcuse anul I la Matematică, după ce eşuase la Arhitectură, din în 1946

reuşise să intre la facultatea dorită. N-a fost rău. Ne pregăteam mâncarea şi întreţineam curăţenia ca doi burlaci. Ne şi amuzam putând viulra în clădirea vecină ce făceau în pat, cu lampa aprinsă, doi tineri căsăpii Îţi. Probabil că inspirat de ei, Relu a cules într-o zi de la gară o femeie ce i aulii clienţi şi, ca rezultat, s-a ales cu o boală ruşinoasă care l-a necăjit un «în întreg. Relaţiile cu colegul meu de liceu şi de matematică, înscris apoi la – uhilccturä, s-au răcit cu timpul. Umblase în caietele mele de notiţe personale şi dăduse de pasaje pe care le-a considerat jignitoare pentru el.

Ce imprudenţă în acea vreme de a-ţi aşterne gândurile pe hârtie! Era direct periculos. Mai târziu, l-am întrebat pe fiul lui Groza de ce nu răspundea la scrisori şi mi-a răspuns: „Eu să scriu o scrisoare? Doamne fereşte! Un pl leton a făcut asta şi a luat cinci ani”. De închisoare, adică. Practica este vet ho. Richelieu, când era în culmea puterii sub Ludovic al XIII-lea, spunea: „I) uţi-mi cinci cuvinte, n-are importanţă despre ce, ale unui om şi îl arestez Imediat44. Cred că dându-mi seama de greşeala mea, am încetat să scriu pe hârtie ceea ce gândeam cu capul sau vreo experienţă personală de viaţă.

M-am mutat din apartamentul împărţit cu Relu când am fost ales preşedinte al studenţilor din Bucureşti şi am acceptat cu plăcere invitaţia unui cămin al ASE-ului de a sta într-o cameră pentru o singură persoană pe care mi-o punea la dispoziţie. Cred că am păstrat-o până la ivirea unei noi răspunderi care să-mi dea drept la locuinţă, probabil în 1948.

Cu hrana, situaţia era şi mai aleatoare. Primeam pachete cu mâncare de la părinţii din Oradea, când găseam ocazii potrivite ale călătoriilor unor cunoscuţi. Luam, de obicei, masa la cantine subvenţionate de stat sau de instituţii private. Dar statul primea ajutoare postbelice încă valabile din Occident. O firmă petrolieră cu capital străin organizase mese pentru studenţi undeva în centrul Bucureştiului cu mâncare mai bună. Acolo am cunoscut un alt student care desenase noua stemă a României ce a

apărut pe steag.

Nu mai vorbesc de costumele mele care au început să mă intereseze când treptele ascendente ale obligaţiilor sociale mă forţau să le iau în calcul. Nu mi-a convenit şi nu m-a satisfăcut această improvizaţie continuă a bazei materiale a existenţei mele. Şi nu vedeam la orizont nicio sursă ca să o dreg. Drept rezultat, eram un tânăr brunet, mai degrabă palid decât rumen, slab şi deloc viguros, care păstra totuşi o seninătate şi o bunăvoinţă – probabil moştenite –, întâmpinându-i cu un zâmbet pe toţi interlocutorii lui.

Ferestre deschise

Departe de a vizita nenumăratele reuniuni distractive cu dans şi băutură, mă răsplăteam, nu prea des, cu câte un film, concert sau spectacol de teatru.

Frecventam Biblioteca Universitară, unde am văzut într-o zi un afiş anunţând un ciclu de conferinţe organizate şi patronate de Moisil şi prietenii lui, Alexandru Mironescu şi Anton Dumitriu. Temele aparţineau celor două facultăţi pe care le urmam, matematică şi filosofie, cu multă logică aparţinând ambelor. Am luat loc în amfiteatrul Bibliotecii Universitare şi am sorbit din cupa cu „punch” a lecţiilor lor excepţionale fără a sări vreuna. Moisil, un matematician de frunte şi maestrul logicilor, domina cu măiestrie inegalabilă, în raport cu cursurile de catedră.

Dacă luam în socoteală şi literatura, situaţia devenea şi mai bună. O altă stea a culturii române ţinea cursuri în amfiteatrul de la Litere, tot atât de căutate şi gustate; era George Călinescu. Dacă citeam ceva cu regularitate, era ziarul lui, unde aborda teme politice, fără să neglijez revista de idei a filosofului Petre Negulescu. Cartea acestuia, *Destinul omenirii*, va deveni pentru mine un document de referinţă.

Cu o vădită detaşare nu numai de politică, ci şi de orice temă care nu ţinea de cele mai recente progrese în sfera gândirii ştiinţifice, conferinţele

lui Moi să au pus în geanta preocupărilor mele un obiect de studiu de care iim rămas ataşat: logicile

polivalente care ieşeau din făgaşul gândirii binarei Unice. În îndeletnicirile viitoare care vor include diplomaţia, voi folosi mereu deviza: „NU pentru Da sau Nu; DA pentru Da şi Nu”. Dacă n-ar fi MIN tul această deschidere a conferinţelor de la Biblioteca Universitară, probabil că, mai târziu, discursul meu de primire la Academie n-ar fi purtat titlul *Opuşi inseparabili în gândirea românească*. În fond, tot o ceartă cu dualismul tradiţional.

Chiar dacă îmi oprisem elanul spre filosofiile consacrate, mă îndreptam – u ardoare spre cele cu tangenţe ştiinţifice în curs de a fi elaborate sub ochii mrl. În materie de lecturi menţineam preferinţa pentru eseuri, întrucât lotuşi numele lor, însemnând „încercări” oglindeau străduinţele mele.

Îi ram călăuzit de un resort nu atât al cunoaşterii, cât al dorinţei de a înţelege ce se petrecea în străfunduri, ce forţe puneau în mişcare mintea omenească. În Goethe întâlnisem un vers edificator în *Faust*: „Lăuntric să» «mosc prin ce se ţine universul. / Să văd puterile. Seminţele a toate să le şi lu’. / Să nu-mi încurc printre cuvinte mersul”. Puteai urmări un astfel de tri fără să devii faustic, un stil de gândire nervoasă şi îndrăzneaţă, opus liniştitelor abordări apolonice şi înrudindu-se astfel – în parte – cu verva dionisiacă. Un apolonism puţin condimentat şi energizant mă atrăgea mai mult. Era pe măsura unor „încercări” calme. Împletind, desigur, virtualitatea matematicii cu realitatea faptei. La câte visuri nu îndeamnă tinereţea şi i tt câtă dezinvoltură se plimbă ea pe aleile gânditorilor maturi.

În sfera mea universitară găseam ferestre de respiraţie intelectuală ce încurajau acţiunea. Este adevărat, de asemenea, că în activitatea studenţească, în afara acţiunilor încă vii ale „opoziţiei reacţionare”, organismele democratice funcţionau în termenii persuasiunii şi nu ai presiunilor. Studenţii democraţi erau îndrumaţi de doi activişti de grad superior, rezonabili ţi clari la minte, Brătescu şi Bogdan, dar cu ei n-am avut de-a face decât atunci când în primăvara anului 1948 am fost

ales preşedinte al Centrului I În Iversitar Bucureşti.

Vânturi aspre. Întrebându-mă unde sufla vântul pe un plan mai larg, înregistram un curent îngrijorător la nivel internaţional. Relaţiile Est-Vest, începând cu legăturile celor două superputeri, SU şi URSS, se deteriorau mereu şi declaraţiile oficiale deveneau mai aspre. Nu peste mult timp ele vor duce la o rupere totală şi gravă a Europei în două părţi opuse şi ostile: () ceident versus Est.

Conferinţa păcii din 1946 – 1947 consfinţea apartenenţa noastră totală şi definitivă în ultimul grup, sub dominaţia Moscovei. Îndată după această încorporare legalizată a devenit vizibilă şi brutală uneori dirijarea de către sovietici, în toate sferele, a treburilor interne ale României.

Ştiam că ţara noastră trecea printr-un statut de ţară ocupată. Acesta înseamnă de când lumea independenţă doar pe hartă. După ce pecetea oficialităţii se pusese pe acordurile internaţionale, sovieticii nu mai procedau cu mănuşi în raport cu noi. Trecuseră vremurile când după 1944 armata noastră lupta alături de aliaţi intens şi cu imense jertfe, împotriva muribundei Germanii hitleriste.

Ştiam bine că discursurile politicienilor, ca şi articolele presei vorbeau numai despre ceea ce trebuia şi putea să se audă. Ceea ce preţuiam în aflarea unor lucruri reale şi petrecute erau povestirile celor cu care legam conversaţii, mai mult din întâmplare. Descopeream că, în afara lucrurilor care voiam să fie reamintite, erau altele incriminatorii. Cunoşteam câte ceva despre prezenţa armatei române peste Nistru, doar fărâme de informaţii neclare şi sporadice, ca, de pildă, faptul că Antonescu a cerut să fie aspru pedepsiţi cei care au ofensat armata României. S-ar putea crede că sute de mii de oameni n-au avut altceva în comportamentul lor decât adresarea de ofense armatei cuceritoare. O persoană care se nimerise între funcţionarii administraţiei teritoriilor ocupate de armata română mi-a relatat înfiinţarea de către noi în Transnistria a „lagărelor de femei”, culese din casele lor sau de pe stradă. Ce motive strategice le-ar fi putut

justifica? Mi-a spus că erau mai multe lagăre ce numărau fiecare zeci de mii de victime, dacă nu sute. Nu ştia care a fost soarta lor. Dar văzuse cu ochii lui cum personajele mari sau mici ale administraţiei aveau dreptul să viziteze lagărele de femei şi să le „interogheze”. De fapt, le alegeau pe cele mai tinere şi arătoase şi le scoteau pentru o zi sau o noapte din lagăr, ca să le cunoască mai de-aproape. Unii erau atât de mulţumiţi de „cuceririle” lor, încât le scoteau complet din lagăr şi le angajau într-un post auxiliar, neavând altă obligaţie decât a răspunde la chemarea şefului. Cele mai cultivate puteau deveni secretare perpetue chiar. Unii le luau cu ei în ţară. Abia în acele momente îmi dădeam seama cine era „rusoaica” sosită dincolo de Nistru, care închiriase un apartament la doamna Cutrupi, şi acesta nu se compara cu mizera cameră de serviciu pe care o ocupam eu. Nimerisem acolo pentru că doamna Cutrupi moştenise un mare apartament din blocul de vizavi de locuinţa unchiului Guşti, amfitrionul meu anterior. Rusoaica era ca şi inexistentă. Fusese adusă de protectorul ei de peste Nistru, care rămăsese singurul ei ocrotitor în România. În mai bine de un an nu i-am văzut pe niciunul la faţă. Singuri îşi deschideau şi închideau uşile, astfel că doamna Cutrupi nu-i vedea sau auzea nici ea. Poate rareori, la plata regulată a chiriei.

În acele zile, reprezentanţii ruşilor băteau cu pumnul în masă la şedinţelei Mini, sici de armistiţiu, unde se fixau marile sume reprezentând „despăgubii lir” de război. Pe lângă acestea, ţara fusese împânzită de firme mixte în toate iliimeniile-cheie ale economiei. Se numeau sovromuri, care, în număr de 17, «în funcţionat neîntrerupt timp de peste un deceniu. Eram şi învinşi, şi cu ImnlI luaţi. Sărăcia era agravată şi de seceta Moldovei din vara anului 1946.

(] e cuvânt aveau oamenii politici români, pe care istoria îi consideră responsabili pentru starea proastă a economiei şi înfometarea populaţiei? Următoarea întâmplare a fost relevantă pentru mine. Cunoscusem un ardelean, Nonu, care s-a remarcat în anii ’30 ca un

colaborator apropiat a lui ritulescu. Era o sarcină grea de a-i fi consilier sau secretar şi de aceea nu du – rt-c mult. În anii9 *40* lucrase ca jurist la Ministerul Economiei. Ministrul era i incorghiu-Dej, care îl desemnase ca membru al Comisiei de armistiţiu, unde w analiza modul în care România îşi va achita despăgubirile provenite din «a/boiul cu aliaţii sovieto-americani. Mult mai târziu, Nonu mi-a povestit cel a întâmplat în acele momente postbelice. Îl ţinea pe ministrul lui la curent ui te avea loc în şedinţele de armistiţiu. Într-o zi, când îi dădea raportul lui I) ei, acesta l-a ascultat atent şi trist şi, în final, i-a spus: „Te afli într-o încurcă-ună. Nu ştiu ce ai zis în şedinţe, dar sovieticii s-au supărat. Ei au decis să fii arestat. Nu pot să fac nimic pentru tine. Vezi tu dacă mai poţi să-i îmblânzeşti”. M-a zguduit relatarea lui Nonu pe care o bănuiam sinceră. Vasăzică, membrul guvernului român nu dispunea de niciun mijloc şi nu avea autorita-Ira tic a interveni în destinul colaboratorului său, croit de ocupanţii străini.

În rândul tendinţelor observabile în ţara noastră, se vedeau în 1947 un recul al opoziţiei şi o consolidare a puterii partidului ce guverna. Înainte deciziile aparţineau forţelor oculte dirijate direct de ocupanţii sovietici. Pe urmă, instituţiile noastre, simţindu-se mai consolidate, îşi propuneau să facă ele însele ordine. Legi aprobate în acest sens le dădeau puterea să desfiinţeze organizaţiile de tip fascist, profascist sau terorist, să-i urmărească pe i el vinovaţi de crime de război sau umanitare şi să curme evaziunea fiscală a urciorului economiei private. Termenii erau suficient de vagi ca să cuprindă orice oponent al „schimbărilor revoluţionare4 din România. Puterea efectivă era însă a partidului, nu a parlamentului sau guvernului.

Trecuse vremea lui Petru Groza. Ultima lui sarcină grea a fost aceea de a negocia în 1947 cu regele Mihai demiterea sau demisia sa. Liberalii sau ţărăniştii îl încurajau pe suveran să nu cedeze. Dar la urmă el a înţeles că URSS, care ne-a preluat ca protector suprem, nu-şi

putea realiza planul de control al Kwlului cu „regate”, ci doar cu „democraţii populare” republicane. Şi că, într-un fel sau altul, îşi va pierde locul. Într-adevăr, o strângere a rândurilor

„Statelor democratice” estice se vedea în crearea Cominformului, care publica un periodic în toate limbile acestor state.

Ceea ce ieşea din culisele secretelor politice şi devenea mai vizibilă era o fisură în conducerea partidului. Hotărârile le lua Ana Pauker, şi nu Dej. Ana Pauker aparţinea formaţiei Cominternului creat de Stalin pentru legăturile sale cu partidele comuniste din lume. Aici se formau şi cadrele de rezervă ce cunoşteau limbile ţărilor în problemele în care erau specializaţi.

Cominternul a fost desfiinţat în timpul războiului, fiind jenant pentru climatul alianţei, dar activiştii săi au rămas cu aceleaşi atribuţii în expectativă. O fostă cominternistă asigura un regim cominformist.

Mai târziu, cu totul întâmplător, aflându-mă la Moscova, l-am întâlnit la o recepţie dată de ambasadă pe faimosul Mark Mitin, ce conducea la Bucureşti revista Cominformului. Acesta, înviorat de un pahar, mi-a spus vioi şi amical că îi trezeam amintiri frumoase din timpul şederii lui în România. Şi drept ilustrare mi-a povestit o întâmplare în termenii următori: „Mă înţelegeam bine cu Dej. El îmi spune într-o zi că îmi cere un sfat, dacă nu şi sprijin. Pe ordinea de zi a Biroului politic, Ana Pauker pusese punctul intitulat Demolarea Arcului de Triumf. Dej nu agrea această măsură aberantă. Dar nu ştia cum putea contracara adoptarea ei, pentru că cei care o luau o ascultau pe ea”. Mitin i-a zis lui Dej că înţelege problema şi va căuta să-i fie de folos. În calitatea lui la revistă de şef de instituţie politică regională, era invitat ca observator la reuniunile importante ale conducerii de partid din România. „Ştii ce-am făcut? m-a întrebat Mitin. M-am îmbătat”. Apoi a continuat: „Puţin agitat şi roşu la faţă, m-am aşezat pe scaunul meu la şedinţa Biroului de partid. Când s-a propus ordinea de zi, am izbucnit în râs şi am

fluturat hârtia. Extraordinar, am zis eu. Uite de ce se ocupă românii. Au atâtea pe cap de rezolvat şi ei dărâmă un monument istoric. Las la o parte că se află pe şoseaua Kiseleff, stradă purtând numele unui rus, pe care se află şi ambasada noastră. Dar pe cine deranjează? Şi Ana Pauker s-a grăbit să spună că nu s-a luat nicio hotărâre. Era o simplă idee neanalizată care a ajuns pe ordinea de zi din greşeală. Şi cu asta, aţi rămas cu Arcul vostru de Triumf”, a încheiat Mitin râzând.

Mark Borisovici Mitin era un personaj cu notorietate în sistemul sovietic. Era filosof şi academician acoperit cu decoraţii şi titluri, iar scrierile de filosofie şi marxism aveau circulaţie. Înfiinţarea Cominformului în 1947 îl aduce la Belgrad, unde se stabilise sediul. Dar cum acesta e mutat la Bucureşti, în 1948, el vine la noi în ţară şi pregăteşte aici a doua Conferinţă a Cominformului. Conduce şi revista *Pentru pace trainică, pentru democraţia populară*, un titlu lung ce va atrage lectori puţini. În 1949, revista era

IIU A în viaţă, deci plasez întâmplarea povestită de el între 1947 şi 1949, ultimii mei ani de studenţie. De ce nu-şi folosea autoritatea politică pentru a îi himba intenţiile Anei Pauker? Cred că pentru un motiv simplu: nu voia să o contrazică pe plan politic şi să facă „din ţânţar armăsar”, ci să o combată pl într-un jovial bun-simţ.

Două facultăţi. Eram în anul III de facultate când am început să schiţez rt (lecţii mai coerente. Peste un an aveam să părăsesc lăcaşurile familiare de la Şlllnţe şi Literatură. Ele îmi provocau o notă de îndoială. Mai mult întrebări decât răspunsuri.

Filosofia punea cele mai multe probleme. Ţineam cu orice preţ să mă agăţ de un curent respectat, de la antici la umanişti, apoi la moderni şi la contemporani. Şi nu reuşeam. Că filosofia nu era ştiinţă era pe înţelesul tuturor. Dar alunei ea ce era? Cu mirare, aflam că în istoria culturii chineze, filosofia şi filosofii ei lipseau. Acolo eroii gândirii erau înţelepţii. Un termen considerat aproape divin la greci (cei şapte înţelepţi). Filosofii erau simpli „iubitori de

înţelepciune” ce ilustrau lipirea iubirii (*fila*) de înţelepciune (*Sofia*). Sofiştii procedau abuziv când arătau că prin cuvinte potrivite demonstrezi orice vrei. Filosofii aveau şcoli, iar înţelepţii chinezi, adepţi.

1, ectura mea, destul de haotică, îi cerceta pe filosofii noi şi vechi aproape Ut întâmplare. Aveam doar un curs nu prea convingător de istoria filosofiei. Urmam lecţiile lui Florian, care era un critic necruţător. Dintre antici, îi admiram pe stoici, la care descifram un sens valabil şi pentru mine. Întăreau rezistenţa oamenilor la încercări, suferinţe şi sfidări exterioare. Rămâneau neatinşi. În zadar „soarta încerca să-i muşte ca un şarpe dintr-o bilă de fildeş”. Cicero, Seneca, Epictet şi Marc Aureliu se exprimau frumos şi convingător. Cu aceste preferinţe pentru stoici, rămâneam pe viaţă un duşman al hedonismului.

La medievali, componenta religioasă era privită cu scepticismul pe care nu-l putea deţine decât un tânăr supus de-a lungul unor ani fără număr unei educaţii religioase, având un tată cu texte permanente ale Sfântului Pavel în mână, fiind îndemnat să citesc literatură biblică şi urmând liceul catolic, cu profesori de gramatică în reverendă, ca la Beiuş. Aristotel însă, stimat în Evul Mediu, era preferabil lui Platon, deşi îi găseam lucruri bune când îl invoca pe Socrate.

În modernitate eram materialist şi contra-idealist, pentru că în ochii mei adevărul ştiinţific era superior credinţei subiective. Aveam însă îndoieli în privinţa viabilităţii acestor categorii. Fizica modernă lucra cu unde nemateriale şi în matematică totul era simbol abstract. Prefiguram viitoarea mea diferenţă recunoscută între real şi virtual, care nu le împiedica împletirea continuă în mintea omului. Mă uitam fix la acel număr i = V-T care nu există în ceea ce numim „real”, dar fără de care n-ar exista cursul meu de „analiză complexă” şi nici avioanele moderne în zbor. De câte ori arătam preferinţa mea pentru realism şi materialism, matematica mă trăgea de mânecă.

Culmea este că nu respingeam cu obiecţii sistemele

filosofice unul după altul. Problema era că găseam în fiecare câte o teză valabilă. Toate păcătuiau însă prin monismul lor. Luau câte un termen-cheie: materie, voinţă, raţiune, viaţă şi multe altele, le înfigeau în pământ ca stâlpi fundamentali în jurul cărora ridicau monumente şi cultivau grădini. Iar istoria filosofiei era o ceartă permanentă pentru supremaţie şi deţinere a adevărului.

În privinţa ştiinţelor sociale şi umane, în psihologie, pedagogie sau teoria cunoaşterii, mi se părea greu să pronunţi lucruri definitive atât timp cât ignorăm procesele care au loc în mintea noastră, în cutia ce o purtăm pe umeri. Ce face mintea unui copil care învaţă? Cum se explică faptul că memoria lui înregistrează cunoştinţe? Ce se mai cere acestei minţi în afară de talent înnăscut ca în măiestria artelor? Ce mă făcuse pe mine să devin fruntaş în anii liceelor în rezolvarea de probleme matematice? Un har special nu aveam. O vocaţie distinctă nu moştenisem. Mi-am zis că din străfunduri inconştiente răbufnise o înclinare spre trudă, o încăpăţânare, să-i zicem perseverenţă şi, poate, o ambiţie temperată de un strat gros de modestie şi moderaţie, venite de departe prin procese pe care numai ştiinţa secolului viitor le va lămuri.

O împrejurare specială împiedica apelul la biologie care se impunea. Domina o restricţie, larg împărtăşită, ce considera biologia o ştiinţă suspectă. Doctrina fascistă abuzase de ea pentru a-şi întemeia vederile şi acţiunile rasiste. Argumente savante fuseseră invocate în exterminarea evreilor şi în pretenţiile unor smintiţi de a domina Europa şi globul. Biologia ieşise din război în postură falsificată şi abuzată. Nimeni nu o mai chema să ajute la deschiderea cutiei noastre miraculoase.

Dacă în materie de filosofie am refuzat un sistem dintre cele existente, rămâneam disponibil pentru toate achiziţiile noi pe care le speram. Am rămas un „pluralist” relativist şi sceptic.

În materie de matematică nu era loc pentru îndoieli, dar mă rodeau totuşi unele nelămuriri. Exista o distincţie netă între algebră şi analiză, mai exact, calculul diferenţial

şi integral. Prima lucra cu simboluri discontinue, cu numere naturale sau cu un număr finit de zecimale, pe când în a doua variabilele erau numere continue. Ce avantaje uriaşe oferea analiza care măsura mişcarea, viteza şi acceleraţia, desenând curbe care urcă şi coboară, mai iute sau mai încet, cu curburi ce merg în jos, în sus sau stagnează! Dar

4 t filtra erau cunoştinţe care au apărut spre sfârşitul liceului, după ce dextel HAţllc mi se formaseră în faza algebrică.

În ceea ce mă priveşte, eram un copil al algebrei şi parţial al geometriei, Itrt/ală pe reprezentări continue închise, precum cercul sau elipsa, sau deşi lilic, ca în procesele activităţilor omeneşti, în economie sau tehnică. Dintre miile de probleme pe care le-am rezolvat, cele mai multe fuseseră algebrice. I'nte o direcţie în care priceperile se dezvoltă mai uşor, în timp ce cunoştinţele analizei se fac în faţă cu baza de date a experienţelor întreprinse sau a tendinţelor identificate. Creşte sau nu producţia, se modifică sau nu intensifica sau durata curentului electric şi acel „în sus sau în jos" atât de propriu întregii vieţi a omului.

Prin voia sorţii (zarurile mele care se rostogoleau mereu), am fost cooptat de o catedră de analiză, şi nu de una de algebră, prima fiind mai departe ilreftt a doua de formaţia mea de bază.

Încercam să-mi fac datoria la conducerea unor seminarii sau lecţii fa – nllative care mi se încredinţaseră. Nu era simplu. Mi se dădea planul de la t omplemente de matematici superioare pentru anul I de la fizică, asigurat de catedra noastră. Calcul vectorial, produs scalar şi vectorial, studiul vectorial al curbelor plane, geometria curbelor, curbe plane, curbe strâmbe, tangente la curbe, curbură şi torsiune, suprafeţe, linii parametrice şi unghiuri. Asiguram realizarea planului la seminarii şi chiar cursuri, ceea ce presupunea o stăpânire fermă a materiei.

Reţineam ideea că analiza crea modele matematice pentru fenomenele clin câmpul tehnic şi cel economic. De

ce n-ar putea şi algebra face acest lucru cu mijloacele ei? Este ceea ce îl preocupa pe maestrul meu, Moisil. Aveam să scriu, la îndemnul lui, prima mea comunicare în revistele Academiei, care consta în folosirea algebrei pentru studiul structurii unui sistem de ecuaţii diferenţiale.

La filosofie mi se ceruse o contribuţie personală într-un studiu cu subiect la alegere. Am ales o temă care să îmbine filosofia, istoria şi matematica: *Evoluţia conceptului de număr*. Cu efort şi conştiinciozitate, am construit un eseu de vreo 20 de pagini, care m-a obligat să întreprind lecturi noi multidisciplinare. Era străbătut de o idee simplă: conceptul trebuie „salvat" din domeniul metafizic în care filosofii îl ţin de la numerele sacre ale lui Pitagora.

Peste ani voi avea prilejul să aflu cât de mare era fascinaţia lui Pitagora. În vizită la un ambasador la ONU distins şi cultivat din Ghana, am văzut în spatele scaunului său o bibliotecă bogată şi, interesat de preocupările lui, am deschis o discuţie amicală. Mi-a mărturisit că viziunea lui despre lume venea de la apartenenţa sa la Societatea pitagoricienilor, ce era un fel de sectă, o mişcare semisecretă, cu membri selecţi şi instruiţi, care oferea membrilor săi, alături de convingeri şi cunoştinţe, tipare de comportament diferite de cele ale civilizaţiei noi contemporane.

Pentru mine, tradiţia lui Pitagora a însemnat preeminenţa apelului la metafizică pentru a explica „numărul". Problema trebuia încredinţată ştiinţei şi, mai ales, studiului evoluţiei omeneşti, într-un efort pluridisciplinar. Această perspectivă mă ducea la studiile etologice care au descoperit că şi animalele pot distinge între mulţimi de obiecte sau fiinţe după numărul lor: găina până la doi şi corbul până la zece. Apoi venea antropologia pentru situarea omului primitiv în procesele omului. Nu era chiar greu pentru hominizii cu zece degete. Aristotel făcea legătura între numere şi degetele oamenilor. Era tratat şi sistemul „răbojului". Cu primele aşezări stabile şi triumful omului care cultiva cereale, îmblânzea animale şi

ridica oraşe, în Mesopotamia, constatăm azi, se observa o întâietate a Orientului în dezvoltarea ideii de număr. În Babilon se va naşte şi se va practica, odată cu scrierea, o aritmetică necesară comerţului. India furnizează sistemul numeric pe care îl folosim noi. Torţa este ridicată de arabi, de la care vine numele algebrei. Ea este dusă în Europa Evului Mediu, pentru ca apoi să înflorească şi să producă miracolul revoluţiei ştiinţifice. Cu Galileo, Newton, Leibniz, limbajul ştiinţei este acela al simbolurilor abstracte inspirate de măsura numerică a fenomenelor universale.

Urmăream o singură idee: contingenţele empirice, preeminenţa experienţelor care îmbunătăţeau atât starea fizică, dar şi cea mentală. Ştiinţa, evoluţia speciei omeneşti risipeau necunoscutul pe care îl menţinea metafizica. Nu era chiar simplu când trebuia să mă despart de un filosof ca Edmund Husserl. Referinţele mele şi studiile consultate se adăugau numelor cercetătorilor care se pronunţaseră în materie de număr, Louis Couturat, Henri Wallon şi, în final, Giuseppe Peano. Formaliştii şi numeroşi alţii mă purtaseră într-o problematică plină de învăţăminte. Nu foloseau un discurs marxist, deşi dialectica transformării achiziţiilor empirice în salturi ale cunoaşterii era bine oglindită, precum şi săgeata necesităţii reale către „soluţii teoretice” şi nu invers, era mereu urmărită.

Textul predat la facultate cred că s-a pierdut, ca de obicei. Eu l-am folosit de două ori. Am ţinut o conferinţă pe acest subiect la sesiunea de filosofia ştiinţei a studenţilor şi apoi l-am prezentat în *Studentul român*, ca prima mea contribuţie la revistă.

Anul 1948. Nu aduce deceniul câte aduce anul. În 1948, s-au petrecut evenimente care schimbau cu o rapiditate pe care nu o cunoscusem până atunci statutul meu în mişcarea studenţească. În martie sunt instalat ca preşedinte al Centrului Universitar Bucureşti. În aprilie este creată într-un iâongres Naţional la Iaşi Uniunea Naţională a Studenţilor din România şi mi ne dă rolul de a citi Raportul la Statutul UNSR-ului. Iar în final, sunt ales preşedinte al noii organizaţii.

Nu mă gândeam că aş putea fi ales în acest rol şi nici nu aspiram să-l joc. (llllftloream într-un tren cu cea mai mare delegaţie din România, aceea a Bucureştiului, la care se vor alătura, în mod colegial, cele venite din centrele universitare din ţară, care numărau şi institutele pedagogice de studii postlii role. Îi cunoşteam pe unii delegaţi ai capitalei, dar în tren îmi făcusem noi prieteni, într-o societate amicală, jovială şi entuziastă. Din partea Partidului, veneau aceiaşi îndrumători care pregătiseră Congresul, Brătescu şi Bogdan, el veghind asupra desfăşurării lui. Drept candidat la preşedinţie, era circulat numele unui distins student de la medicină, foarte potrivit după părerea mea. Numai că medicinistul Brătescu nu-l agrea, aşa cum, îmi ziceam eu, se întâmplă între medici, unde este frecventă rivalitatea (*invidia medicorum prssima*[19]). Cert este că mi se dădeau în cursul lucrărilor sarcini din ce în ce mai serioase şi active pe scena principală. Erau şi reprezentanţi străini Importanţi, în frunte cu un indian, brahmanist după unii, Adisheshia, foarte înalt şi în straie pitoreşti tradiţionale.

Nu ştiu dacă cei doi responsabili au înlocuit un candidat de vârsta lor şi mai matur cu un tânăr mai puţin experimentat ca mine. Citau merite ca ale unui premiant de excepţie, care, poate, mi se potriveau în primii doi ani de studenţie, dar nu şi mai recent, când m-a atras magnetul activităţilor şi mişcarea studenţilor.

În orice caz, felul în care cei doi au conceput noua organizaţie era aproape fără cusur. Modelul, departe de a fi unul sovietic, fiindcă aşa ceva nu exista la ruşi, era luat de la Occident, unde funcţionau „uniuni naţionale” şi de la alţi membri ai Uniunii Internaţionale a Studenţilor de la Praga. UNSR-ul se părea că arăta mai degrabă ca un sindicat decât ca o organizaţie cu spirit politic şi revoluţionar. Insista asupra drepturilor şi răspunderilor studenţilor şi pleda pentru unitatea lor. Am acceptat cu plăcere noile mele obligaţii, nu fără o oarecare teamă şi prudenţă.

19 Invidia medicală este cea mai rea (în lat., în orig.) (n.red.)

Organizatorii, prin cele propuse superiorilor lor, obţinuseră şi mijloacele puse la dispoziţia UNSR. Ne aştepta în capitală un sediu spaţios şi frumos mobilat, într-un bloc cu mai multe etaje, vizavi de Teatrul Bulandra şi aproape de liceul Gheorghe Lazăr. Aveam birou propriu şi secretară şi eram încadrat ca salariat într-un buget care ne asigura o existenţă comodă, cu mai mulţi studenţi remuneraţi pentru munca lor, la care se adăugau mulţi voluntari pricepuţi.

Un student de la Drept pe care îl cunoşteam foarte puţin fusese ales secretar general. Cred că cineva îl instruise la un nivel mai înalt, pentru că m-am trezit, fără să fiu întrebat, că şi-a revendicat rolul de principal gestionar al Uniunii, care controla dimensiunea ei politică şi pe cea economică. Văzând cât de rapid se constituie structura organizaţiei, am anunţat că doresc să mă ocup direct de două sectoare: probleme de învăţământ şi problemele internaţionale. Nu m-am înşelat în privinţa celei de-a doua direcţii, care se bucura şi de marea atenţie a îndrumătorilor mei. Nici n-am demarat bine activitatea, că au şi început să ne vină oaspeţii şi să plecăm noi pe alte meleaguri. Prima temă însă a fost foarte grea. Începuse reforma învăţământului, ai cărei arhitecţi refuzau orice model occidental internaţional şi se cantonau în cel sovietic, reprodus după placul numeroşilor experţi sovietici aflaţi lângă ei sau chiar pe lângă şcoli.

Parisul. Participam în Franţa cu delegaţia română la şedinţa Consiliului Uniunii Internaţionale a Studenţilor. Eram oaspeţii organizaţiei lor studenţeşti care inspirase şi numele nostru: Uniunea Naţională a Studenţilor Francezi. Veneau reprezentanţi din toate colţurile lumii, de data aceasta Africa fiind bine reprezentată. Dar se putea observa că fierăstraiele care tăiaseră Europa în două, Apusul şi Răsăritul, nu atinseseră şi domeniul nostru. Deşi Cortina de fier a lui Churchill şi clivajul adânc săpat între Washington şi Moscova generau teama sau suspectarea unui posibil Război Rece, ele nu păreau a avea un ecou la cei care creaseră la Londra în 1945 o Uniune

Internaţională a Studenţilor, găzduită atunci la Praga. De aceea aveam plăcutul sentiment al unei mari familii solidare.

Fiind preşedinte al UNSR, colegii mei mai vârstnici m-au încredinţat cu ţinerea discursului României, după ce îl citiseră, corectaseră şi completaseră cu atenţie. Mi-am dus sarcina la îndeplinire, dar aceasta era doar partea de rutină cvasiformală. Ceea ce era de preţuit era atmosfera amicală şi bucuria pe care o manifestau toţi, cred că fără excepţie.

Era, într-adevăr, plăcut să vezi, ca român, cum îşi revenea în ritm accelerat o ţară ca Franţa, bântuită de război şi care cunoscuse o etapă dură a pedepsirii colaboraţioniştilor şi a refacerii normalităţii vieţii politice. Francezii erau mândri să se bucure de revenirea la traiul lor ce se distinsese în istorie prin abundenţă şi fineţe. Nu ezitau să remarce că în Anglia se foloseau în continuare cartele de procurare a alimentelor. În sala de mese eram copleşit de numărul şi varietatea sorturilor de brânză, de baghete calde, fripturi şi legume.

Îmi făceam prieteni în ţări noi, puţin accesibile pentru mine, reprezen1*11 (1 din nord şi din Mediterană, din Africa franceză. Cu câte unul porneam, Îiiăikl metroul, la vizite în Paris, mai ales în marginile lui pitoreşti. Mi s-a lăsat în memorie scena de la Piaţa Bastiliei. Ajunsesem acolo ca să vedem Im urile istorice ale Revoluţiei Franceze. Ne-am aşezat apoi într-un bistrou plin cu muncitori şi oameni ai stratului de jos, ceea ce numim pătură mijlot Ic, cu haine mai ponosite, dar cu o bună dispoziţie contaminabilă. Pe un podium cântau acordeoanele câtorva muzicanţi. Persoanele din sală erau îndemnate să urce pe podium şi să-şi încerce vocea. Nişte părinţi au convins o pe fata lor să-şi arate talentele muzicale. Când aceasta s-a poticnit la un moment dat, neluând sunetele potrivite şi s-a oprit, în loc de fluierături, snlit a izbucnit în aplauze strigând: „Mai încearcă o dată”. Nu găseai nicăieri 11 demonstraţie atât de bună ca la Bastilia a unei lumi trezite la pace, libertate şi aliate la

începutul unei bunăstări răsplătitoare. Îmi amintesc şi de spectai olul teatral în care am fost răpit de geniul lui Molière.

Îmi şlefuiam limba mea franceză, învăţată la liceu, dar o distracţie nouă a mea, de a citi versuri, devenise pentru mine cheia la o poezie bogată a Franţei. Învă (am pe de rost versuri, proverbe şi citate din autorii clasici şi moderni, la i arc recurgeam mereu, ca la o melodie interioară. Nici germana şi nici t'iigleza, pe care le voi frecventa, rar prima, foarte des a doua, nu-mi vor inso (i şi sprijini gândurile. Nu bănuiam că franceza va deveni în mod obligatoriu şi oficial limba de lucru ca diplomat, peste şapte ani.

Am ridicat în această vizită admiraţia mea veche faţă de francezi, atât de puţin apreciaţi în afara graniţelor mai largi ale latinităţii, unde Franţa este o soră a noastră. Francezii sunt creatori de civilizaţie mereu reînnoită. La ei sfera civilizaţiei este mai cuprinzătoare decât cea a culturii, în timp ce germanii introduc civilizaţia în raiul culturii, iar anglo-saxonii le echivalează total, confundându-le. Francezul René Maheu, pe care l-am cunoscut îndeaproape, devenit directorul general al UNESCO, organizaţia de cultură şi ştiinţă a Naţiunilor Unite, a ales drept titlu al cărţii lui *La Civilisation Iuniversal*. După o meditaţie ce a durat decenii am ajuns la concluzia că civilizaţia şi cultura sunt diferite ca structură şi mijloace, unite însă inseparabil de scopul progresului şi al emancipării omului.

Am luat trenul şi am venit acasă îmbogăţit. Nu era vorba de mica diurnă primită cu care mi-am procurat un pardesiu şi bocanci de iarnă. Importam mai multă seninătate şi capacitate de a parcurge drumul sinuos şi plin de încercări al secolului meu.

Praga. Anul 1948 părea destul de lung ca să facă loc pentru vizitarea altor ţări. Cehoslovacia era prima la rând. Acolo se afla instituţia internaţională din care făcea parte şi UNSR-ul pe care îl tutela, într-un fel. În Cehia toate lucrurile păreau bine gospodărite. Uniunea Internaţională

a Studenţilor era şi o mândrie a ei. Un organism postbelic cu speranţa păcii şi a colaborării fusese plasat la Praga, singurul în estul Europei, schimbând răspunderea pe care o aveau în virtute. Uniunea avea o activitate intensă. Delegaţii din alte ţări se perindau la sediul ei, iar reuniunile pe care le organiza, precum cea de la Paris, se ţineau lanţ.

Preşedintele, Jiří Grohman, un ceh, era un ins simpatic, un „bărbat bine”, zâmbitor şi amabil, înzestrat cu darul de a-şi face prieteni repede şi peste tot. Fetele întorceau capul după el, dar soţia lui impozantă şi puternică stătea de veghe. Îi cunoştea pe Brătescu şi pe Bogdan, dar de data aceasta mergeam fără ei, cu câţiva colaboratori de la proaspăta noastră Uniune. Grohman şi-a spus gândurile şi intenţiile deschis ca în faţa unor vechi cunoştinţe şi a unor parteneri de încredere. La invitaţia noastră de a ne vizita la Bucureşti cu întreg stafful lui şi cu membri ai consiliului său, a răspuns afirmativ şi prompt.

Mi-a rămas timp şi pentru a cunoaşte Praga. Ca şi la Paris, pe Sena, îmi plăcea să caut locuri ce deveniseră simboluri istorice. Monumentele, dacă simt interesul tău motivat de lecturi şi de imaginaţie, încep să-ţi şoptească poveşti şi să învie imagini. La un moment dat eram pe Vistula. Fluviul cu podurile sale faimoase murmura şi el amintiri. Două sute de ani la rând au durat războaiele „husite”, numite aşa după numele sectei cehe care se opunea catolicilor germani.

La Hraciani vedeai cum de la înălţimea palatului, din geamurile late, erau aruncaţi husiţii opozanţi, eveniment atât de zguduitor, încât, sub apelaţiunea „defenestrării”, este socotit drept flacăra care a aprins Europa în 1618 şi lungul său război religios. Dar şi Rudolf, împăratul iubitor de tablouri şi de practici miraculoase, apărea în mintea mea într-un tablou faimos în care era reprezentat primindu-l în 1601 ca oaspete pe Mihai Viteazul. Îi arăta acestuia colecţia lui bogată de tablouri, sculpturi, giuvaieruri. Bietul principe s-a ales cu promisiuni care nu l-au scutit de apropiata lui ucidere comisă de un general

imperial.

Aşteptam cu nerăbdare să merg pe Uliţa alchimiştilor, care păstrează casele pitice şi înfundate în pământ cu forma lor de pe la 1600. În interiorul lor vezi cuptorul, sculele şi sacii încărcaţi cu fier şi alte substanţe menite să se transforme în aur. Aproape că uitam în faţa lor că am venit la Praga pentru probleme ce vizau secolul meu, şi nu un trecut consumat de multe veacuri.

Grohman s-a ţinut de cuvânt şi a venit la Bucureşti cu toţi colaboratorii lui de bază. S-a bucurat de o primire atât de fastuoasă, încât părea un miting.

Îl început şedinţele de lucru ale grupului praghez, cu participarea noastră, fit Instructiv să vezi de aproape cum lucrau resorturile intime ale unui frginism mondial. Un vicepreşedinte englez, distins, degajat şi sportiv, o Hirmbră sovietică, zâmbitoare şi cordială, un chinez a cărui prezenţă era mrrcu sărbătorită la fiecare victorie a armatei lui Mao Zedong care-l gonea pe Chiang Kai-Shek. Nankingul cade în 1949, noi ciocnim pahare. Ambaijuln franceză la Bucureşti, ştiind că Parisul găzduise Uniunea, ne invită la o mepţie în cinstea oaspeţilor. Ne anunţă şi disponibilitatea de a dărui din partea francezilor cărţi, manuale şi cursuri tipărite pentru studenţii din universităţile româneşti. Duc vestea cea bună la ministerul nostru, mă primeşte (îneorghe Vasilichi, un vechi comunist din ilegalitate. Acesta îmi spune că nu putem accepta donaţia de „materiale capitaliste” şi că trebuie să evităm «t mai discutăm problema cu francezii. Încep să înţeleg că vântul de colaborare care mai suflă în Uniunea Internaţională a Studenţilor se loveşte la noi de un zid politic al separării Europei în două părţi opuse şi ostile, ca în textul lui Churchill. Mai mult decât opoziţia lui Vasilichi, înregistrăm şi o şicană mizerabilă. Cineva recurge la program. Invitaţilor noştri li se anunţă calendarul zilei cu o oră peste cea menţionată de ambasada franceză, obligată astfel să stea intrigată în aşteptarea noastră.

Vedeam cum ştirile comunicau noi tăieturi în corpul Europei, ca intrarea în vigoare a Planului Marshall sau

Uniunea Europeană (vestică) cerută de Churchill în Congresul de la Haga. Fiecare gest de separare a Occidentului era urmat de o ripostă a Moscovei, care, de fapt, o adâncea prin crearea unei Instituţii estice echivalente.

Cortina cruţa pentru moment sfera internaţională studenţească. O ignoram sperând că nu va fi instalată şi în teritoriul nostru de Vasilichi şi ai lui. Programul praghezilor prevedea vizitarea unei mine de cărbune. Am ajuns la Târgu-Jiu, unde am poposit şi ne-am odihnit. Îmi amintesc că am rămas peste noapte acolo. Dimineaţa, deschizând o uşă în căutarea unui oaspete, îl zăresc pe chinez închinându-se şi rugându-se. „Vezi budistul", mi-am zis eu. Relatând întâmplarea unui alt oaspete, acesta mi-a răspuns: „Nu e budist, ci un chinez creştin". Religia nu-i stânjenea convingerile revoluţionare.

În mină Brătescu a ţinut discursul de prezentare a României muncitoare şi a minerilor. A făcut-o magistral. M-am convins că pe lângă un bun politician mai era şi un retor remarcabil.

Oricâte momente serioase şi grave ar avea un program al studenţilor, ele nu pot afecta atmosfera destinsă, animată şi amuzantă pe care ei, cu tinereţea lor, o întreţin. Aşa că vizita praghezilor s-a sfârşit cu noi prietenii, noi experienţe de viaţă şi de cunoaştere a diversităţii omeneşti, cu noi idei şi proiecte.

Sofia. Pe vecinii de la sud îi respectam încă din copilărie. Ca în mai toate oraşele ţării, îi întâlneai la Oradea pe bulgari, excelând în cultivarea legumelor şi a fructelor, nelipsiţi din pieţe, prezenţi în hrana populaţiei. Harnici şi migăloşi, perseverenţi până la încăpăţânare, artişti în meseria lor, bulgarii oglindeau mai puţin cearta permanentă a balcanicilor şi înclinarea lor spre stări conflictuale. Şcoala care le-a dezvoltat tăria de caracter şi capacitatea de a dăinui în condiţii neprielnice, aspre şi dureroase a fost ocupaţia turcilor care îi trata cu sabia scoasă.

Colegii mei bulgari de la reuniunea cu invitaţi din

alte ţări, chiar îndepărtate, ne-au dus să vizităm o biserică martiră. Era o replică fidelă a unei construcţii vechi cu o istorie de groază. Construită sub pământ, fiindcă înălţimea nu putea depăşi limita fixată de turci, avea doar un turn miniatural care ieşea dintr-o sală subterană căptuşită cu lemn în contrast cu minaretele aflate peste tot, cu siluete înalte şi balcoane, cu pardoseli şi pereţi cu mozaicuri scumpe ale puterii otomane. Când s-a produs o revoltă a bulgarilor ce nu mai puteau răbda abuzurile la care erau supuşi, turcii au vrut să-i înveţe minte printr-un act barbar şi crud. Când în bisericuţă se desfăşura o slujbă pentru asistenţa ce umplea localul, ei au înfundat poarta de ieşire, condamnându-i pe credincioşi la sufocare. I-au ţinut aşa până când ei nu mai aveau aer să respire şi atunci au dat foc întregului aşezământ din lemn, care a ars împreună cu adulţii şi copiii până n-a rămas din ei decât scrum.

O populaţie cu o asemenea istorie poartă în memoria ei colectivă nu numai ura faţă de otomani, ci şi puterea de a supravieţui într-o soartă adversă. În cursul şederii am avut parte de multe imagini reconfortante şi pline de viaţă. Câmpuri de trandafiri din care se făcea parfum, culturi de pepeni şi legiune, catedrale bizantine dintr-o perioadă aflată în jurul anului 1200, în care bulgarii au trăit pe plan cultural o renaştere care premergea celei europene.

Dacă bulgarilor li se strângea mâna pentru epoca prerenaştere pe care au avut-o, eu îi îmbrăţişam chiar. Ea coincidea în timp cu perioada imperiului vlaho-bulgar, care a durat între 1187 – 1241. Sunt chiar anii marii înfloriri care include cultura. Fraţii Petru şi Asan, de origine românească, au condus răscoala din 1185 împotriva dominaţiei Bizanţului, care a durat aproape două veacuri. Bulgarii avuseseră timp să se familiarizeze cu tradiţia bizantină. Cu această moştenire au obţinut eliberarea lor politică. Asan al II-lea, între 1214 şi 1241, este cel asociat erei faste. Sub Asan se produce miracolul de coloratură bizantină a unei renaşteri premergătoare celei ce va cuprinde întreaga Europă peste două veacuri. Papei de la Romai se cere să i se acorde titlul de împărat, dar acesta

nu acceptă decât gradul regal.

Am fost dus la poalele muntelui care poartă stânca pe care tronează (invnlerul scit, o piesă antică ce amintea de perioada celor care convieţuiau de o parte şi de alta a Dunării.

(Icea ce ne lega în mişcarea studenţească era plăcerea de a percepe ptiulbilitatea că, în ciuda apartenenţei la un bloc estic moscovit şi în eonii cu tăieturile separatiste care împărţeau Europa, ne aflam sub semnul „Internaţionalităţii”.

Studentul român. Ucenicia mea de scriitor cu reportaje sau articole pentru ziare sau reviste s-a desfăşurat în perioada studenţiei şi mai precis în 19*18, care a săpat izvorul în piatră. Mai scrisesem două articole când absolvisem liceul, în urma vizitării unei mine din regiunea Baia Mare. Au apărut sub titlurile: „În mina Herjaa şi „Din durerile lumii”, în *Crişana*, la Oradea. Am avut o producţie mai susţinută în 1948, pentru simplul motiv că studen (ÎI de care mă ocupam aveau de mai mulţi ani organul lor de presă, *Studentul român*, cu redacţia în casa de cultură de pe strada Plevnei.

După primul articol care nu era decât rezumatul lucrării prezentate la lat uitatea de filosofie, consacrat numerelor, a urmat un eseu referitor la unealtă şi evoluţie. Curând, articolele erau legate de viaţa studenţească. Raportul la Statut de la înfiinţarea UNSR a apărut în aprilie 1948, ca apoi, în ţir, să mă refer la acţiunile pe plan internaţional sub egida Uniunii de la Braga. Este cazul articolelor: „Pentru unitatea internaţională a studenţilor” (În luna mai), „Consiliul Uniunii Internaţionale” (septembrie), „Aspecte din Paris” (octombrie). Nu ştiu cum găseam răgazul pentru atâtea scrieri în mijlocul călătoriilor şi al problemelor intricate.

Se poate detecta o notă de politică internă ocazionată de „Tradiţia revoluţionară a lui 48”, în care mesajul constă în ideea că „revoluţia” face parte Integrantă din istoria românilor. Iar astăzi „luăm parte la restabilirea unei tradiţii de luptă consecventă pentru cele mai înaintate

principii sociale”. Bălcescu, pe care îl elogiam, trăise momente intense în Paris, unde ştia că rupsese şi el o bucată din învelitoarea tronului unui rege alungat. Îl citam pe latină, mai radical. Spuneam: „Abia astăzi înţelegem conţinutul mişcării din 48, cuvântul poporului spre libertate, dorinţa lui de descătuşare; astăzi putem pătrunde stilul şi îndrăzneala epocii”. Tâlcul pe care îl dădeam unei faze ca „Bălcescu poate fi înţeles astăzi” era o reacţie la obsedanta insistenţă pe care o observam asupra modelelor din afara ţării noastre, ca şi cum n-am avea tradiţiile proprii.

Poate că articolul meu din *Studentul Român*, „Avertisment pretinsei neutralităţi”, ar putea fi asemuit peste 60 de ani curentului indignaţilor susţinut de Stephan Estel, un mare apărător al drepturilor omului, şi considerăm că „masele populare caută să instaureze, odată cu o nouă orânduire socială, satisfacerea drepturilor lor elementare. Îl citam pe Anatole France: „Ceea ce era mai trist pentru oamenii de bine era aspectul acelor făţarnici care, de frica loviturilor, se ţineau la distanţă egală de cele două câmpuri.

O întâmplare în acel an productiv face ca unchiul meu, Guşti, devenit subprefect de Ilfov şi aderent neentuziast la Partidul neo-liberal care susţinea guvernul democraţiei populare, să fie solicitat, ca ardelean, să scrie un articol la aniversarea zilei de 1 decembrie. El mă roagă pe mine să-l scriu şi am făcut-o în limbajul lui şi cu opiniile ce îi aparţineau. Când dă articolul însă, ezită să semneze şi mă pune, fără să ştiu, ca autor. În articolul „O pagină de istorie: 1 decembrie 1918* citam pasaje ale preşedintelui SUA, Wilson, ca de pildă: „Trebuie să se procure tuturor naţiunilor mari şi mici, în mod egal, garanţii mutuale de independenţă politică şi integritate teritorială* sau „Nu mai poate fi vorba de a preda popoarele de la unul la altul printr-o simplă conferinţă internaţională sau printr-un acord între rivali şi antagonişti. N-aş fi făcut-o în articolele mele, dar mi-am liniştit conştiinţa, zicând că era un reproş adus americanilor de azi, care nu au aplicat ideile lui

Wilson, deşi făceau parte din partidul său.

Încercând mai târziu să descifrez profilul studentului care milita atunci pentru o cauză, căutam să văd dacă găseam naivitate în speranţa unui viitor mai bun sau teama că idealurile sale vor fi zădărnicite în locul nepropice în care ne-au aşezat marii actori ai secolului.

O iluzie pierdută

Nu am încheiat bine anul 1948 plin de noutăţi promiţătoare, de călătorii şi de răspunderi noi, de orizonturi şi de proiecte deschise, şi totul s-a prăbuşit într-o cotitură drastică. Uniunea Naţională a Studenţilor Români a durat un an, chiar mai puţin de un an. Studenţii au încetat să vorbească în nume propriu bucurându-se de o identitate distinctă şi relativ autonomă. Eram, în 1949, contopiţi cu întregul tineret muncitoresc sau şcolar, într-o mare organizaţie a tineretului muncitor. O schemă cu asemuiri în planul internaţional era înlocuită cu alta pur sovietică, total politizată, membră cu un grad mai mic a Partidului comunist.

Tranziţia s-a făcut în felul următor. Secretarului nostru general, Mironescu, i se comunicase oficial – în contactele frecvente la partid, unde mândria personală îl făcea să adopte un ton familiar ca de la egal la egal – că s-a hotărât ca la congresul ce vine să se creeze o singură organizaţie a întregului tineret

În care să funcţioneze o secţie pentru problemele studenţilor. UNSR-ul era ilmilinţat. Furat de propriile miraje, Mironescu a început să formuleze obii i ÎI să-şi exprime dezacordul. După aceea am fost întrebat şi eu. Nu mi-a irabuit timp să înţeleg că hotărârea făcea parte din categoria celor pe care nu în puteai influenţa sau schimba şi m-am condus după vechiul dicton ardeleiime: „Nu duci războaie pe care nu le poţi câştiga” Am spus deci că vom napecta hotărârile partidului şi ale congresului. Peste noapte, Mironescu a ieşit din joc şi a fost îndepărtat, iar mie mi s-a dat sarcina să susţin schimbaree în faţa studenţilor. Mi s-a comunicat că, fără să cer acest lucru, voi conduce viitoarea secţie a studenţilor. Şi aşa a apărut

în *Studentul Român* o amplă pledoarie de şase pagini în favoarea noilor măsuri. Nu ştiu câte dintre i ele şase pagini mi-au aparţinut şi ce schimbări sau adăugări au fost operate de activiştii de la Comitetul Central.

Soarta colegului meu „politic” şi atotputernic în Uniunea noastră mi-a arătat ce însemna să nu înţelegi, dintr-un exces de orgoliu, dintr-un defect de raţionalitate sau dintr-o eclipsă a realismului ce puteai sau nu să faci. Soarta lui a fost tristă. După ce a fost îndepărtat de la studenţi şi-a găsit un post la Securitate. Caracterul dificil l-a marginalizat acolo şi a ajuns comentator şi ziarist sportiv. Ici şi colo numele lui a mai apărut la ştirile de meciuri de fotbal. Şi apoi nimic. Am auzit că a fost bolnav şi că a pierit.

Cu un aer calm, mi-am luat locul la secţia creată, unde am funcţionat foarte puţin timp. Preşedinte era un fost muncitor cu răspunderi în industria tiparului. Secretar general, un asistent universitar talentat şi cult de la Litere, era legătura mea curentă pe care o trata cu bunăvoinţă. Preşedintele mă chema rar şi mai ales să-i dau cărţi ajutătoare de matematică pentru fiica lui, elevă. Cu secretarul general, mă sfătuiam deoarece cunoştea infinit mai bine rotiţele instituţiei şi ale secţiilor ei. Nu mi-am ales colaboratori numiţi de partid şi care veneau din toate direcţiile: armată, partid, producţie, precum şi câţiva studenţi. Sediul era în fosta casă a lui Take Ionescu, cea bombardată sau batjocorită de nemţi în Primul Război Mondial. Nu prea mare, dacă nu ţineai seama de clădirile din curtea spaţioasă.

Îndrumătorii superiori cu care mă obişnuisem dispăruseră din orizont. Fuseseră încadraţi în Ministerul de Externe şi se aflau în instituţia Anei Pauker.

Dar cine îndruma organizaţia de tineret? Pe cine aveau deasupra lor preşedintele şi secretarul general? Aflasem că doi membri marcanţi care conduceau în Comitetul Central problemele de securitate (Drăghici) sau puternica secţie organizatorică (Ceauşescu) năzuiau fiecare şi în concurenţă încordată să se ocupe de

problemele tineretului. Drăghici câştigase cumva, dar la nivelul meu, nu avusesem prilejul să-i întâlnesc pe niciunul.

În trecerea mea rapidă pe la Secţia de studenţi, am văzut frământările şi controversele create de marea reformă a educaţiei începută în 1948. Deşi Gheorghe Vasilichi avea state de ilegalist mai puternice, tovarăşa Mezincescu era, ca şi soţul său, legată de Ana Pauker şi avea un cuvânt mai greu. De unde o rigiditate mai mare şi un zel sporit faţă de modelul şi interesele sovietice. Ca ministru adjunct la Externe, Eduard Mezincescu a predat Moscovei o bucată din teritoriul României, mică, dar cu implicaţii strategice şi economice semnificative. Cine ştia în Comitetul Central că Insula Albă, îndrăgită în Antichitate, cu un faimos templu roman dedicat lui Apollo, era unul dintre simbolurile de referinţă pentru Marea Neagră şi legendele ei? Şi, totodată, un capitol prestigios de introducere în istoria poporului român. O simplă semnătură depusă pe o hârtie de Mezincescu a făcut ca operaţia comisă pe furiş şi pe tăcute să decurgă fără dezbateri la nivel înalt sau în forurile de guvernare.

Cele două şcoli. După vacanţa de avânt şi maturizare de la Oradea mă reinstalez la Bucureşti, hotărât să-mi pun în aplicare noile formule de vââpi Mă înscriu la Universitatea din Bucureşti, intrând la două facultăţi: Ştiinţe (Matematică), Litere şi filosofie (Filosofie). Iau contact cu regulile învăţământului superior, mult diferit de cel liceal. Totul începea şi sfârşea cu profesorii.

La Matematică erau numai celebrităţi. Oameni care îşi făcuseră studiile în Occident, în special în Franţa, Germania şi Italia şi care reuşiseră să se afirme în domeniile lor. Îl aveau model pe bătrânul Dimitrie D. Pompeiu, cunoscut prin teorema lui Pompeiu, aflată în toate manualele de analiză matematică din lume. Erau şi ei autori de propoziţii noi, curente chiar, bucurându-se de un prestigiu ce ieşea din graniţele ţării noastre: Simion Stoilov în teoria funcţiilor complexe, Octav Onicescu în probabilităţi, Gheorghe Vrânceanu în geometrie, Miron

Nicolescu în analiză, Grigore Moisil în algebră, Constantin Drimba în astronomie.

În întreg anul I am fost harnic şi disciplinat. Peste tot înghesuială. În tramvaie aceasta era atât de mare (preţul unei călătorii însuma câteva mii de lei, ca urmare a inflaţiei), încât mi s-a prins la spate de palton un mic sac cu cartofi şi aşa mi-am făcut apariţia în amfiteatru. Nu s-a observat prea mult, fiindcă şi amfiteatrul nostru avea peste o sută de studenţi pe câteva zeci de luni. Ce se întâmplase? Facultatea, care nu era prea căutată, nu a organizat în 1945 examen de admitere şi toţi cei care căzuseră la alte facultăţi s-au îmbulzit aici. Matematicile nu o interesau pe această majoritate accidentală. Cei care voiau să le studieze formau un nucleu de cel mult trei rânduri de scaune.

primul care m-a cucerit a fost Miron Nicolescu. După ce absolvise Şcoala Nnrmitlă Superioară din Paris şi fusese profesor la Cernăuţi, care ne apărţim» în anii războiului, a venit la Bucureşti. Făcea parte din Partidul Socialist, iiir II făcuse ministru adjunct la Educaţie în anii coalizării cu comuniştii, ca ttif tid separat de aceştia. Era caracterizat de claritate, precizie şi eleganţă. A» *pn\e* trăsături îi vizează pe unii matematicieni, mai adepţi ai formalismului. Şi el a observat că eram activ la seminarul lui, condus de un om valoros» itrr avea ghinionul, cocoşat fiind, să fie asistentul unui profesor cu însuşiri IMcc de om frumos.

() nicescu, mai în vârstă, avea şi el maniere distinse în cursul lui de alge-Imă, dar nu şi claritatea cuceritoare a lui Miron Nicolescu. Din nucleul de ultidenţi de vocaţie, desprinşi din masa cea pestriţă, am ieşit prin notele noastre finale, trei deţinători ai calificării maximale: Cabiria Andreian t *a* /acu, Solomon Marcus şi cu mine. Nu se distingea un singur şef al clasei, < l un triunghi al celor mai harnici. A fost destul ca să fiu bine văzut de profesori. Miron Nicolescu m-a numit în anul următor preparator, funcţie neremunerată, mai joasă decât asistentul, dar care te făcea membru al catedrei. Ui (Jnicescu mi-a dat manuscrisul cursului său, ca să mă ocup de baterea la maşi

nă şi de asigurarea multiplicării la şapirograf.

La Filosofie căutam să asist la cât mai multe cursuri. Aveam şansa să ascult ultimele expuneri ale lui Dimitrie Guşti. Cu o mustăcioară înălbită, londatorul Şcolii sociologice din Bucureşti arăta, într-adevăr, ca un şef adevărat de curent de gândire, cu ecouri neegalate de alţi ctitori de la noi pe plan International, dovadă fiind popularitatea de care s-a bucurat în SUA şi în America Latină. Nimeni nu avusese atâţia elevi, nu în şcoli, ci în sfera marii lui reţele de studii sociologice de teren în satele româneşti.

Editase *Enciclopedia României* şi întemeiase Muzeul Satului, iar atunci lucra încă, în relativă retragere, la Institutul Social Român. Încerca să convingă un auditoriu sesizat din plin de actualitatea marxismului că sistemul său, strict ştiinţific, nu concurează, ci este compatibil cu alte doctrine sociale care se dezvoltă pe arena politică.

L-am audiat şi pe eminentul profesor de filosofie Mircea Florian. Din păcate, expunerile lui riguroase şi precise erau ca o lecţie din curs, seacă şi lipsită de imaginaţie. Mai târziu, citindu-l cu atenţie, îl voi redescoperi. Am dobândit de la el o preţioasă argumentare care mă ajuta în unele lucrări proprii, ca de pildă teoria „opuşilor inseparabili”. Şi el dorea să se integreze în Iernatica actualităţii, scriind un volum intitulat *Dialectica – sistem şi metodă de la Platon la Lenin*. L-am luat mai târziu drept ghid pentru pledoaria lui în f avoarea realismului şi pentru critica iraţionalismului la care aderam.

La aceste cursuri care îmi lărgeau orizontul se adăuga şi un eveniment de senzaţie. Erau lecţiile de literatură ale lui George Călinescu. Profesorul, după ce publicase volumul uriaş de *Istorie a literaturii române*, era considerat un monument al culturii noastre. Îi urmăream cu ardoare articolele din presă şi îi gustam poeziile. Le-am citat pe tot parcursul vieţii. Odată, spunea el, se plimba în Iaşi, prin Copou. A trecut pe lângă o bancă pe care stăteau două tinere. Una i-a dat cot celeilalte: „Ăsta e Călinescu”. Dar nu are nicio reacţie la remarca asta, care îi demonstra

popularitatea: „Căci eheu, eheu / Nu aveam veleităţi de eu”. Când se afla că îşi ţinea cursul, amfiteatrul forfotea de lume: studenţi, admiratori, cititori. Erau atât de numeroşi, încât, după ce umpluseră toate scaunele şi spaţiile laterale, mulţimea avansa spre catedră, pe care studenţii o înconjurau aşezaţi pe jos. Şi acum aud vocea lui cam ascuţită, pe măsură ce parcurgea nişte însemnări de pe hârtiuţe mici, la care îşi arunca ochii, vorbind despre imaginea femeii în romantism şi citând numele Berthei, cea cu picioare mari.

Aer de munte. Cum anul universitar s-a terminat cu un bilanţ mulţumitor, m-am folosit de invitaţia unchiului meu, Sive, pentru a petrece vacanţa la el. Era atunci directorul unei fabrici ce aparţinea Brătienilor, la Zărneşti. Celuloza şi hârtia ţineau deci de domeniul lui. După Făgăraş, de unde plecase trântind uşa, a acceptat să lucreze, tot în privat, la Bacău şi Zărneşti, unde erau vechile fabrici înfiinţate de Ion Brătianu. Deşi încărcătura anului 1945 era una a luptelor şi a transformărilor politice cu ţinuta unui stat socialist ce desfiinţa sectorul privat, mai puteam arunca o privire la cei care ar fi putut deveni în curând fantome. Cum invitaţia se extindea („cu un prieten dacă vrei”), l-am ales în grabă pe Tobi, vechiul meu prieten şi coleg din perioada orădeană, student la arte. Casa era imensă şi primitoare, cu legende de lorzi invitaţi de Brătieni la vânătoare, petrecând noaptea pe terasă şi bând scotch.

Într-adevăr, dacă o lume nouă apărea la orizont, nimic nu o ilustra pe cea veche mai bine decât cea din sejurul meu. Un Brătianu, actual proprietar, şi-a făcut apariţia bine dotat cu puşti şi carabine pentru vânătorile aflate pe agenda lui. Un om tăcut, politicos, simpatic, care îşi încrucişa drumurile cu ale mele în casa de oaspeţi şi locuinţă a unchiului meu cu un minimum de conversaţie. Nu am auzit un cuvânt din vocabularul politic, general sau local, nici vreo undă de îngrijorare sau de notificare a faptului că Bucureştiul bubuia de zgomotul ciocnirilor, conflictelor şi al înfruntării pe viaţă şi pe moarte. Interesul

care mă atrăgea era şi el legat de natură, dar nu de păduri, ci de stânci. În apropiere se înălţa Piatra Craiului, la poalele căreia se afla oraşul Zărneşti, cu industriile sale. Urcai la peste 2 200 de metri şi respirai aer pentru mai mulţi ani de studii şi viaţă. Visasem însă şi la o încercare a puterilor mele, exersate

În Apuseni. Eram avertizat că sus cărarea se îngusta de nu putea trece decât im om pe ea. „De ce n-aş trece şi eu proba? îmi trebuie forţă să răzbat prin meundrele umede şi unsuroase ale vieţii din metropolă”. Zis şi făcut. Echipa Mhi compusă din tineri, dar avea un ghid cunoscător al locurilor. Elevi şi studenţi, fete frumoase, băieţi ambiţioşi, toţi veseli. Am ajuns în vârf şi m-am «trecu rat pe pârtia îngustă, am obosit cu sentimentul de a fi câştigat un trofeu mai greu decât cel de la maraton. Te puteai bine reculege şi odihni în casa alintă mult mai aproape de pădure şi mai departe de industriile fumegânde.

Îmi amintesc că observam ceva ciudat la Tobias. Gata să facă din câteva linii un portret al interlocutorului, Tobias nu desena decât băieţi. El nu manifesta interes pentru o remarcabilă feminitate de care era înconjurat. Nu ştiu ce se întâmpla în viaţa acestui grup de tineri, dar la suprafaţă totul nu hilaritate şi amuzament.

La plecare, aflând că şi eu merg la Bucureşti, Brătianu mă invită să mă ia i u maşina. Şi iată-ne pe înserat pornind la drum, eu în spate, el în faţă lângă şofer, într-o tăcere întreruptă de mici observări convenţionale ale climei şi naturii. Brusc, la un moment dat, el cere şoferului să se oprească, îl pune să lumineze cu farurile marginea unei păduri, montează rapid puşca, trage şi Iepurele cade. Satisfăcut, dar tot tăcut, îl examinează victorios. Nu ştiam cui a atribui melancolia lui comică: bolii rele de care suferea soţia sa, nostalgiei provocate de apartenenţa lui ca vlăstar al unei familii istorice care a condus în independenţa şi modernizarea României sau unei premoniţii vagi a Schimbărilor. În curând vor începe pierderea averii şi a influenţei, partea llnală a declinului.

Cu acest episod, se încheie contactul meu temporar cu lumea veche. Nu o plângeam, fiindcă mai păstram în mine aerul tare al munţilor.

Răscruce de vânturi. Cum citeam ziarele şi revistele de la *Naţiunea* lui (îălinescu la *Democraţia* lui RR Negulescu, eram la curent cu evenimentele de pe mapamond. Rareori se concentrează atâtea întâmplări cruciale ca în anul 1945. Debutează cu întâlnirea celor mari la Yalta şi începusem să înţeleg cine hotărăşte soarta lumii. Mussolini e spânzurat. Pe Elba se întâlnesc armatele vestice cu Armata Roşie. Hider se sinucide. Capitularea fără condiţii a Germaniei. Pace şi aruncare a pălăriilor în aer pe străzi şi în pieţe. Moare Roosevelt. Apare Truman. Cade Churchill. Vine Attlee. Exploziile nucleare deasupra Japoniei deschid era nucleară. Din nou se întâlnesc superputerile, la Potsdam, cu noul preşedinte al Americii, Truman, şi pe scaunul Angliei întâi Churchill şi mai apoi Attlee. Este eliberată China de Japonia, dar începe războiul comuniştilor cu francezii. Ho Chi Minh declară independenţa Vietnamului. Este semnată Carta ONU. Mai aveam nevoie de vreo demonstraţie a faptului că istoria a întors o pagină şi chiar mai multe, a pus un volum în raft şi a deschis unul nou? Doritor de înnoire eram şi eu.

Apare Frontul. În 1945, primăvara, s-a putut întrevedea cine câştiga teren pe plan naţional. Un Front Naţional Democrat (FND), o alianţă a partidelor de stânga, inclusiv Partidul Plugarilor al lui Petru Groza, ce cuprindea şi personalităţi din trecut precum Tătărăscu, fostul premier sub rege. Frontul se opunea partidelor istorice, ţărănesc sau liberal, într-o cursă pentru putere care a început tacit în 1944. În acea primăvară, competiţia devenise zgomotoasă şi chiar violentă. Premierii, numiţi de rege din rândul generalilor, se succedau – Rădescu după Sănătescu – fără a putea evita noi crize. Când la mitingul FND din Piaţa Palatului, la începutul anului, în februarie (nu mă aflam acolo) s-a tras în mulţime de către armată, sovieticii invocă dezordinea internă şi îl trimit la Bucureşti pe cunoscutul şi temutul ministru de Externe, Andrei

Ianuarievici Vîşiński, trei zile după miting. Acesta nu s-a mai desprins de „problema română" până când nu a rezolvat-o, trecând peste toate regulile de protocol, făcând presiuni asupra regelui şi trântindu-i cu zgomot uşa la palat.

Frontul Naţional l-a propus pe Petru Groza drept premier, iar Moscova considera că el era cel mai potrivit candidat: nu era comunist, ci un avocat burghez de stânga, era şef de partid, era activ în coaliţie. Iar Occidentul nu putea să respingă un asemenea candidat care nu avea nicio asemănare cu un comunist militant. Ca orădean care voia ca familia lui să revină acasă şi ca Ardealul să se realipească României, îl sprijineam cu ardoare pe omul politic care nu ţinea niciun discurs şi nu făcea nicio declaraţie fără a arăta că idealul acesta era chiar obiectivul lui principal. Petru Groza mergea până la a promite cetăţenilor că va realiza imperativul reunificării ţării, ştergând ruşinea Dictatului de la Viena.

Eram deci susţinătorul lui Groza în orice împrejurare în care se ivea un prilej. Îi admiram fermitatea şi tenacitatea, care inspirau încredere. Nu am ştiut atunci ce se petrecea dincolo de aparenţe. Mai târziu, după ce am avut prilejul să-l întâlnesc, fie ca preşedinte al studenţilor, fie ca director al Bibliotecii Academiei, am putut să confirm calităţile indiscutabile ale personalităţii lui. Am legat relaţii amicale apoi cu cei doi fii ai săi, ingineri amândoi, deveniţi buni diplomaţi – unul dintre ei a fost ministrul Energiei – şi cu fiica sa, Mia Groza, colega mea în delegaţiile la sesiunile anuale ale ONU, dar şi cu fostul lui secretar personal, Pamfil Ripoşanu, aflat lângă el în acele momente din martie 1945.

Câştigă Groza. Îşi dăduseră acordul, pentru ca el să devină premier, întreg Frontul Naţional, în frunte cu comuniştii: Stalin, care îl găsise un om

Interesant şi agreabil, fiindcă Groza a făcut o glumă ca membru al unei delegaţii oficiale româneşti la care generalisimul a râs cu poftă; Vîşiński, care venise la Bucureşti pentru realizarea acestui pas; Comisia de

armistiţiu cu i onsimţământul puterilor occidentale. Şi, spre uimirea tuturor, Groza a spus i A lui poate accepta decât condiţionat. Iar condiţia era ca Stalin, personal, la telefon, să-i confirme că Transilvania va reveni integral României. În zadar Vişiński îi dădea asigurările cerute. Groza le voia de la Stalin. Şi s-a închis în i nmeră şi a aşteptat telefonul timp de două zile. În fine, îl sună secretarul lui Stalin, care îi spune că Stalin i-a dat dispoziţii să-i comunice lui Groza din partea lui un mesaj: „Uniunea Sovietică va susţine clar şi complet ca Ardealul A revină în întregime României şi vă transmite salutul său”.

Fără întârziere, Groza a comunicat tuturor celor care aşteptau cu înfrigurare acceptarea candidaturii. Datele exacte nu mi-au fost precizate, dar» n ştiut că la 2 martie era exprimat în Comisia de armistiţiu acceptul SUA ţi al Angliei şi că regele îl autoriza în seara zilei pe Groza să înceapă consultările pentru formarea guvernului său.

Câteva zile durează formarea guvernului, consultările nefiind simple, dar ştirea că Groza „vine la putere” a străpuns deja cortina confidenţialităţii şi publicul – eu aparţinând acestei categorii – era la curent.

Apoi evenimentele se precipită. În 6 martie 1945, se formează guvernul (îroza. În 7 şi 8, au loc schimburi de telegrame Stalin-Groza. În 13 martie, se produce instalarea administraţiei româneşti la Cluj. Vîşiński participă şi el la marea reuniune oficială şi se declară încântat de faptul că, după discursul lui Ciroza în limba română şi maghiară, coloane de unguri au defilat strigând: „Trăiască Groza”. „Eşti un supraom”, i-ar fi spus Vîşiński admirativ lui Groza.

Premierul şi Partidul. Funcţia de premier şi-a menţinut-o Groza timp de peste şapte ani, ceea ce este o longevitate rar întâlnită în posturile de mare răspundere guvernatorială la români, mai ales că încă şapte a fost şeful statului, ca preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale. Mia Groza mi-a povestit multe întâmplări revelante despre faza de început a noii sale cariere. A observat repede că sforile erau trase de Ana Pauker şi de

tutorii de la Moscova, şi nu de Gheorghiu-Dej, în ciuda faptului că era secretarul general al PCR. Nu s-a amestecat în niciun conflict privind alte partide, decât ale plugarilor săi, dar simpatia a mers spre Dej. Îl simţea stânjenit în ceremonialele în care trebuia să participe. Cu prietenie, Groza îl ajuta să se deprindă cu smochingul şi cu aranjarea cravatelor. Groza considera că i-a salvat viaţa lui Dej. Împrejurarea era următoarea. Dej fusese invitat la Moscova ca să participe la un eveniment care reunea şefii partidelor comuniste. Groza l-a convins pe Dej să nu participe la acest eveniment. „De ce?”, l-a întrebat Dej.

Groza avea o premoniţie pe care nu şi-o explica, dar a înserat problemele el în discuţie şi în climatul politic. Dej a ascultat sfatul şi l-a trimis pe Preoteasa, fostul ministru de Externe, care tocmai predase rolul lui Maurer, devenind secretar al PCR. Avionul sovietic care transporta delegaţia română s-a prăbuşit în apropierea Moscovei. Deşi răniţi, delegaţii români au scăpat cu răni mai grave sau mai uşoare, fiindcă stăteau pe scaune, dar Preoteasa, care se afla pe culoarul avionului, şi-a pierdut viaţa.

Groza a înţeles că grupul cominternist nu dorea să-l implice în procesele de decizie şi a văzut limitele rolului său. Dar nu l-a redus la un simplu ceremonial, ci a fost activ în contactele cu cetăţenii. Îi primea masiv pe solicitanţii care se considerau neîndreptăţiţi sau loviţi de abuzurile regimului, în oraş circula parola celor persecutaţi: „Trebuie să ajungi la Groza. Popularitatea nu şi-a pierdut-o niciodată. Şi nu se supăra când folclorul nu-l cruţa pentru o slăbiciune sau alta.

Cu toată admiraţia pe care i-am păstrat-o lui Groza, de care m-a legat apartenenţa comună la marea familie ardeleană, n-am uitat niciodată că ţineam de origini diferite. El e transilvan, dincolo de pădure, eu sunt crişean, dincolo de ea şi de Carpaţii noştri apuseni. Cele două ramuri au avut experienţe istorice diferite. Nu opuse, ci complementare. Cei din Transilvania au fost întotdeauna îndreptaţi spre acţiune, militantism, forţă, fermitate. Iar cei de pe Crişuri sau regiunile învecinate – sus Maramureş,

jos Banat –, au recurs mai mult la diplomaţie, moderaţie şi concesii, chiar compromisuri.

Bunicul lui Groza a fost preot apropiat de Avram Iancu şi de moţii lui războinici. Sunt înmormântaţi unul lângă altul. A moştenit de la linia de preoţi ortodocşi ai familiei sale o atitudine de inamiciţie faţă de papistaşi, adică romano-catolici. De aici neprietenia cu Maniu. Ca să evite confuzia între partidul său ţărănesc şi Partidul Naţional-Ţărănesc al lui Maniu, a creat un partid rival numit al Plugarilor, iar la Alba Iulia şi a înfrânt cu greu dorinţa de a denunţa greşelile lui Maniu, unul dintre corifeii Adunării. O asemenea poziţie n-o găseşti la Crişuri. Şi totuşi, dacă aptitudinea lui Groza de a nutri convingeri pasionate şi-a găsit vad în „obsesia transilvană* şi a condus la realizarea scopului urmărit, nu vom găsi niciun argument diminutiv al forţei acestui important personaj istoric.

Îndată după 23 august 1944 şi, mai ales, în perioada în care România se considera aliata Vestului, SUA fiind principala superputere, se lansează o lozincă menită să contrabalanseze dominaţia sovietică abia instalată: „Vin americanii. Ea avusese o circulaţie extrem de largă, dar principalii ei susţinători erau oponenţii Frontului Naţional, până târziu chiar după instalarea guvernului Groza. Acasă, unde luam în serios opiniile unchiului Guşti, nu se dădea crezare în intervenţia SUA în treburile noastre. Comisia de arbitraj îl» În Bucureşti, formată din reprezentanţi ai marilor puteri, era, evident, iluminată de delegatul URSS. Nu-şi dăduse consimţământul la numirea lui t mi/. u ca premier? Şi nu luase nicio poziţie împotriva presiunilor exercitate Ifi lumina zilei de Vîşiński? împărtăşeam părerea lui Guşti şi nu vedeam nmrricanii la orizont.

Vin americanii. Refuzul lui Maniu ca partidul lui să facă parte din Kiivernul Groza se baza pe credinţa totală în venirea americanilor. În anii iluilenţiei mele, cele două tabere opuse ale studenţimii erau definite perfect după cum îşi imaginau grija pe care ne-ar fi purtat-o americanii.

Reprezentantul SUA în acea perioadă era Averell

Harriman, diplomatul american foarte apropiat de Roosevelt, care îl lua cu el la toate întâlnirile de vârf ale Aliaţilor şi îi încredinţa probleme spinoase, precum aprovizionarea i untinuă a URSS-ului cu armament american şi alte ajutoare.

Întrucât, peste 17 ani, ca diplomat român, l-am întâlnit într-una dintre t ele mai dificile şi importante misiuni pe care mi-a dat-o Dej (1963), am păstrat toată viaţa o apreciere fără rezerve acestei mari personalităţi. Prin IV56, deci cam la zece ani de la studenţie, începusem cariera diplomatică la () NU. La New York, unde am cunoscut-o pe doamna Roosevelt, am aflat că I larriman ar fi putut deveni preşedintele SUA dacă Partidul Democrat l-ar I I ales candidat. Dar doamna Roosevelt Ua preferat pe Stevenson, un om Inteligent şi cult, clar pierzător. Despre el, un american ar fi spus: „Este prea Intelectual pentru gustul nostru”. Harriman era căsătorit cu fosta soţie a fiului lui Churchill şi ziarele nu au neglijat acest subiect monden. După ce a fost un timp guvernatorul statului New York, a rămas ataşat de secretarul de Stat, ca sfetnic din „artileria grea”.

Unchiul Guşti nu credea că veneau americanii. Eu îl secondam, văzând diferenţa izbitoare între prezenţa sovietică şi cvasi-indiferenţa americanilor vizavi de noi, în acele zile de cumpănă. Erau şi oameni politici vechi care nu credeau. Fostul ministru Tătărăscu, de pildă, care s-a alăturat Frontului Democrat. Povestea circula în rândurile ardelenilor, dar eu am aflat-o mai târziu, chiar de la o sursă sigură. Mi-a povestit-o fostul secretar personal al lui Groza.

La Externe, unde nu se instalase Ana Pauker, personaj important era luptătorul pentru Unirea din 1918, Vasile Stoica, un abil şi credincios colaborator al lui Titulescu. Era intrigat de faptul că Maniu, din partidul căruia făcuse parte ca mulţi alţi ardeleni, considera lozinca venirii americanilor ca principală premisă a poziţiei lui politice şi asigurare solidă a planurilor de viitor. Pentru a încerca să se lămurească de valoarea acestei credinţe, a

imaginat o mică stratagemă. Harriman era la Bucureşti în acea vreme şi participa la recepţiile care se ţineau lanţ la sfârşitul războiului cel mare. Erau două surori elegante şi frumoase din lumea avută, mereu invitate la asemenea recepţii. Stoica a chemat-o la el pe una dintre ele şi i-a spus pe ardeleneşte: „Drăguţă, eşti inteligentă şi o să mă înţelegi. Ar fi de mare folos să cauţi o ocazie, cu muzică şi dans, ca să vorbeşti sau să dansezi cu Harriman. Ai putea să-l întrebi ce sfat îţi dă acum, când nu ştii dacă e bine să stai în România sau să pleci în Occident. Răspunsul la întrebare mi-l spui apoi mie. Aş vrea să ştiu ce zice”. Persoana a zâmbit, s-a conformat, a dansat cu Harriman, apoi i-a pus întrebarea, a primit răspunsul şi l-a adus lui Stoica. „Harriman s-a uitat lung la mine şi mi-a zis că n-ar vrea să dea vreun sfat, fiindcă nu ştia bine situaţia şi gândurile mele. După ce am insistat, precizându-i că sunt o tânără cu viaţa în faţa mea şi nu ştiu ce decizie să iau, el, după încă câteva replici, a zis: «Dacă aş fi în situaţia dumitale, aş pleca.» „Mulţam, i-a replicat Stoica. M-am lămurit”. Maniu ar trebui să fie mai înţelept şi să nu repete atâta că vin americanii, a fost concluzia pe care o căuta. Dar Maniu n-a renunţat la lozinca lui.

În copilărie, numele lui Maniu era des citat de fratele bunicii mele, dar şi acela al lui Groza cu care fusese coleg în parlamentul de după 1920. Pentru mine la Bucureşti, Groza a devenit personajul principal pe care îl urmărisem cu simpatie, fiindcă avea cele mai frecvente referiri la intrarea în drepturi a României şi reîntoarcerea Ardealului furat în 1940, la locul lui. Ceea ce însemna şi reîntoarcerea familiei mele la casa ei din Oradea.

Petru Groza îşi urmează după Alba Iulia vocaţia politică la Bucureşti, unde devine deputat în parlament, sub Averescu. În 1933, întemeiază Partidul plugarilor. După 1944, alătură partidul său Uniunii Patriotice Antifasciste. Pe lângă partidele mai mari, comunist şi socialist, mai era un Partid Socialist Ţărănist condus de Ralea. După unele schimbări de titlu, Uniunea devine Front Naţional Democrat. Groza, ca şef de partid, devine

vicepreşedinte al guvernului Sănătescu. Acest post îl deţine şi sub Rădescu. Toate acestea erau observabile cu ochiul liber.

Dar în culise, care fierbea şi după vizita lui Dej la Moscova, devenise actuală lupta pentru câştigarea şefiei guvernului. Se vedea cu claritate că sovieticii nu agreau guvernele numite de rege şi că, în aceste condiţii, nu se putea obţine de la ei rezolvarea unor probleme, cum ar fi introducerea administraţiei din Transilvania ocupată de armata rusă.

Groza, aflat într-o delegaţie română la Moscova, a fost primit de Stalin şi, spre deosebire de atâţia oameni care tremurau în faţa lui, Stalin a văzut un personaj degajat, sigur de sine şi care spunea chiar şi glume. Iar siguranţa cu care vorbea făcea mai credibile declaraţiile de admiraţie pentru Stalin şi de prietenie pentru URSS. „Este un om interesant, a spus Stalin. Ar fi bun de prim-ministru. * A fost de ajuns ca Vîşiński să înceapă seria lui de vizite la Bucureşti, unde a început să se pronunţe despre necesitatea schimbării guvernului. El şi-a atenuat tonul în relaţiile cu regele şi este cunoscută scena i u Irăntirea mânioasă a uşii la încheierea unei vizite la Palat. După ce conilmţftmântul regal părea asigurat, mai rămânea să se pronunţe candidatul.

Or, Groza punea condiţii. Nu va accepta să fie prim-ministru decât dacă l IRSS ne va garanta că Ardealul va reveni în întregime României. În zadar asigura Vîşiński că asta era poziţia sovietică. Groza insista ca Stalin să i-o confirme personal. „Dacă îmi dă telefon şi spune asta, totul e în regulă. * I’lreşte, cortine groase ne despărţeau pe noi în public de aceste întâmplări, i are un depăşeau sfera câtorva personaje. Plauzibil era, pentru că Groza îşi itfgase toate declaraţiile de deznodământul privind Transilvania.

După ani şi ani, la New York, am aflat întreaga istorie. Îl întâlnisem pe Pumfil Ripoşanu, fost secretar personal al lui Groza şi mai apoi secretar general al prim-ministrului. Ne-am văzut deseori şi am petrecut ore de conversaţii în timpul Adunărilor Generale ONU (din 1956

până în 1970) şi în perioada după 1982 când am fost ambasadorul României la Washington.

Am fost numai urechi când Ripoşanu mi-a relatat cele întâmplate în martie 1945. Ripoşanu se afla lângă Groza atunci. Se închisese în casă şi refuza să răspundă celor care voiau să-l determine să-şi dea acordul. „Nu vorbesc cu nimeni, nu răspund la apeluri. Aştept angajamentul lui Stalin în privinţa Transilvaniei. Când mă sună el, totul va fi clar: da sau nu. * Pentru Ripoşanu, aşteptarea a fost greu de suportat, fiindcă a durat câteva zile, în care Groza era de neclintit. La un moment dat, Moscova pe fir. Nu era chiar Stalin, ceea ce era greu de conceput, ci secretarul lui, care i-a spus lui Groza că Stalin i-a cerut să comunice din partea lui următorul mesaj: „Uniunea Sovietică va susţine clar şi complet ca Ardealul de Nord să revină în întregime României. Vă transmite salutul său. De îndată, înseninat, Groza a comunicat oficial Frontului candidatura sa.

Nu eram sigur dacă povestitorul, care ţinea mult la ceea ce aflase, nu adăugase de la el detalii pentru a face relatarea mai atrăgătoare. Dar fiind un prieten al lui Stoica, şi cum acesta îl cunoştea şi pe Harriman, i-am dat crezare.

Dar Maniu, căruia Stoica i-a povestit întâmplarea, a rămas de piatră. Pentru Stoica, lucrările Conferinţei de la Paris dezvăluiseră tuturor celor care aveau urechi să audă crudul adevăr: „Nu vin americanii. În cotlonul meu studenţesc nu aveam acces la aceste dedesubturi, dar culegeam destulă evidenţă ca să îmi folosesc intuiţia.

A doua scenă povestită de secretarul lui a avut ceva din tragediile greceşti şi din înfruntarea oamenilor cu destinul. I-a solicitat lui Maniu o întrevedere în care i-a cerut să i se alăture cu partidul lui în formarea noului guvern. Chiar dacă nu avea cele mai bune păreri despre Maniu, guvernul trebuia să fie „de largă concentrare democratică”. Puterile occidentale din comisia de armistiţiu şi regele îşi dăduseră acordul pentru Groza, cu condiţia să formeze un guvern cu toate partidele care vor

acest lucru. După ce i-a explicat lui Maniu situaţia şi demersul său, Maniu i-ar fi răspuns în termenii următori: „Nu pot să fac ca tine. Nu vreau ca urmaşii mei să mă blesteme pentru că m-am alăturat comuniştilor”. Iar răspunsul lui Groza a fost: „Dacă prin gestul meu Transilvania furată revine României, nu-mi pasă dacă neam de neamul meu şi toţi care vin după mine mă vor blestema sau nu”.

Perioada începutului lunii martie a fost marcată până la 6 martie de o succesiune rapidă de reuniuni, întâlniri, audienţe la rege, sfaturi în sânul partidelor, sesiunile comisiei, care concurau toate la soluţia Groza, amendată, îmbogăţită sau împinsă la toleranţă şi democraţie. Poziţia oficială a URSS e transmisă de Vîşiński regelui la 2 martie, după ce-l vizitase de trei ori.

Nu a trecut decât o săptămână până când s-a petrecut evenimentul de la Cluj din 13 martie. Este instalată administraţia românească în Ardealul de Nord. Un miting imens. Groza vorbeşte în limba română şi maghiară. Vîşiński îi stă alături şi apoi îl felicită pe Groza, ca pe un supraom, pentru că vede coloane de maghiari defilând entuziast şi strigând „Trăiască Groza!”

Petru Groza va rămâne premier până în 1952. A fost deci un longeviv în politica de vârf a ţării. Aveam să-l întâlnesc şi să am prilejul unor conversaţii în care eram mai mult auditorul povestirilor sau al dispoziţiilor sale şi să rămân cu imaginea unui om devotat, nu doar cu energie şi perseverenţă, ci şi cu trăsături profund omeneşti.

Dar nu a avut satisfacţii egale cu cele din primul an în ceea ce a urmat după 1945. Situaţia s-a schimbat treptat, partide şi personalităţi acceptate iniţial ca „tovarăşi de drum” au dispărut, toleranţa nu era bine privită şi Occidentul aşijderea, în locul unei cooperări largi a apărut regimul monocolor în care factorii de bază erau comuniştii de la faţa locului şi sovieticii de peste graniţă, un Bucureşti condus de Moscova.

Un diplomat care analizează această perioadă este înclinat să creadă că URSS tratase România într-o manieră

„cu mănuşi” înainte de Conferinţa de pace, şi apoi cu pumnul strâns. În anumite scrieri ale autorilor care folosesc exclusiv retrospectiva de condamnare a comunismului, se pierd unele aspecte şi nuanţe. Nu e totuna să te impui prin forţă sau cu mijloace diplomatice.

Armata sovietică se găsea în România, dar nu scotea în evidenţă faptul că era învingătoare în România pierzătoare. O folosea pentru sfârşitul războiului sub forma unei ambigue „alianţe”. Avea însă obiectivul la care ataşa

Importanţă, de a domina în perioada postbelică o Românie total subordonată ei, militar, politic, doctrinar şi ca organizare internă, cu o politică rxternă dictată în detaliu de Kremlin.

Imediat după război, când marile puteri discutau sferele de influenţă ale viitorului, nu putea realiza acest obiectiv. Iar tactica urmată era aceea a unei indiferenţe faţă de soarta României, care îşi desemna singură şi autonom alegerile. Această atitudine nu acoperea şi atitudinea faţă de fasciştii încă în libertate, categorie în care au intrat şi duşmanii URSS.

Iată de ce în 1945 viaţa era în continuare acceptabilă, părerile erau vocale şi diverse, cu ideea că dacă stânga simpatiza cu sovieticii, dreapta avea prieten i occidentali. Diversitatea şi toleranţa nu îşi pierduseră încă locurile în câmpul competiţiei partidelor sau al opiniilor societăţii.

Un front mai tânăr. În planul intern, schimbările erau nu numai citate în ziare, ci trăite în studenţime. Se formase Frontul Democrat al Studenţilor. M-am înscris şi eu. Dar Frontul a fost catalogat de oponenţi drept inamic, Influenţat de stânga şi suporter al Moscovei. Îi vedeam în jumătatea a doua a amfiteatrului cu insignele regelui pe piept şi strigând de câte ori aveau prilejul: „Regele şi Patria”. După ce i-au identificat pe cei din Front, s-au apucat să îi terorizeze. Personal, am găsit pe locul meu un bileţel scris cu litere mari, ameninţându-mă cu moartea. S-a întâmplat de două ori. Nu produceau intimidare, ci indignare. Cu şi mai multă străduinţă participam la

reuniunile unde eram invitat. Mergeam şi la partide, dar numai la socialişti sau comunişti. Erau singurii antifascişti autentici, iar tema principală era democratizarea unei societăţi ce trecuse prin patru dictaturi.

FDU (Frontul Democrat Universitar) înfiinţase centre pe universităţi şi pe facultăţi, care aveau mare libertate de a acţiona ţinând cont de specificul local. Cele mai puternice erau Politehnica şi Medicina, urmate de toate domeniile ştiinţei, în timp ce Umaniştii, Literaţii şi Artele sau Dreptul erau înclinate să susţină ceea ce noi numeam „reacţiunea". Dar Frontul se afla peste tot, chiar şi la teologie. Preşedinte pe ţară era Mihai Gafiţa, un nume ce rima cu al meu. Va deveni în viaţă un bun ziarist. Ne înţelegeam bine şi punea facultatea noastră pe locul întâi în lupta pentru democraţie.

După o nouă vacanţă la Oradea, care nu semăna cu cea din anul trecut, a schimbărilor, îmi rămânea doar datoria de a face noi paşi pe drumul ales. Eram membru al unui Front Democratic al Studenţilor. „De ce n-aş avea iniţiative şi aici la Oradea, unde studenţii români şi maghiari petrec timpul ca într-o recreaţie uriaşă, cu familia şi prietenii?" Ideea era la îndemână. Am întâlnit un coleg maghiar cu care conversasem şi i-am propus să organizăm o reuniune studenţească româno-maghiară. Să ţină câte o expunere scurtă şi amicală fiecare, în română şi maghiară, să fie un mic program muzical, urmat de dans. De asemenea, să includă un bufet substanţial. Şi ca să fie şi mai grăitoare pentru apropierea celor două părţi, cea majoritară este de acord ca ea să aibă loc într-un local ales de minoritari. Şi prietenul meu a ales Casa de cultură maghiară. „Ne invităm şi familiile", a spus el. Perfect. Am pregătit terenul. Nu avea coloratură politică, ci culturală. Tineretul avea chef de muzică şi dans, să se relaxeze. Nu ştiam că va veni atâta lume. Îmi amintesc ce încărcată era sala.

Am vorbit noi doi, lumea s-a simţit bine şi eram mulţumiţi că studenţii, în ciuda vocaţiei lor de zgomot şi furie, puteau fi şi factori de armonie într-un oraş mult

încercat de istoria secolelor, de la tătari şi turci, până la fascişti şi imperii care se băteau precum cornutele.

Altă temă a fost situaţia Casei episcopale catolice maghiare, care avusese şi un muzeu vechi. Atunci era în paragină. Cum l-am putea aduce la zi, ca muzeu municipal, deschis tuturor, fără patronaj religios sau politic? Studenţii români şi maghiari au fost atraşi de proiect şi, în curând, s-a format un grup competent de voluntari. Numai unul era muzeograf, ceilalţi aparţineau artelor şi istoriei, dar veneau din toate direcţiile. Primăria şi-a arătat interesul. Îmi amintesc cu câtă pasiune am discutat între noi urmele omului primitiv pe meleagurile noastre, despre ce oase, cranii, oale, unelte rudimentare dispuneam.

Un pas în politică. Şi iată-mă intrat în toamnă în amfiteatrul matematicienilor, cu un număr mult redus de studenţi. Intraseră la alte facultăţi. Evoluţia mea pe tărâm politic îşi urma cursul.

Eram din ce în ce mai convins că sovieticii îşi vor menţine supremaţia asupra noastră şi că vom fi nevoiţi să cântăm pe muzica lor. Vedeam în acelaşi timp că oricât de apreciate au fost acţiunile mele în Frontul studenţesc şi oricâtă libertate mi se acorda, partidul avea controlul şi decizia. Iar oamenii cu care lucra se împărţeau în membrii săi şi în „tovarăşii de drum”, vizibili temporari şi ocazionali. Aceştia executau, dar nu dispuneau. „Cât am să mai întârzii şi în loc de a privi în jur să mă uit ce este sus?” Mai era şi criteriul „orei potrivite”. Partidul avea mare nevoie de cadre şi voia să îmbunătăţească astfel componenţa cadrelor existente. Grupa de partid a studenţilor de la matematică era compusă din tinerii evrei cărora şcolarizarea publică le fusese interzisă ani în şir.

Ceea ce m-a împins cu adevărat spre intrarea în partid a fost o şoaptă a inconştientului care deţinea mărturii îndepărtate pe care le scotea la momente potrivite. Ştiam bine din explorarea rădăcinilor mele că eram crişean şi nu transilvan, în sensul strict. Şi mentalul crişenilor se formase altfel

În experienţele istorice prin care trecuseră.

Transilvănenii erau îndrăzneţi, hotărâţi, puşi pe fapte şi acţiuni. Crişenilor li se spune şi „ungurenii După ce încercaseră să joace cartea apropierii de Imperiul austriac, împotriva ungurilor, fiind dezamăgiţi de vienezi, au iniţiat strategia apropierii de maghiarii ocupanţi, colaborând cu ei de câte ori era posibil. Greco-catolicii, care obţinuseră pe plan religios mai multe drepturi, îi inspirau şi pe ortodocşi. Şi astfel, la întretăierea secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea apare învăţământul de limbă română, la început în câteva locuri şi apoi extinzându-se lent şi pe tăcute.

Greco-catolicii şi ungurenii au fost acuzaţi de ortodocşi şi transilvăneni ci sunt trădători, laşi şi, mai blând, oameni ai compromisului. S-au convins însă la întretăierea secolelor al XIX-lea şi al XX-lea că primii urmăresc exact aceleaşi obiective ca şi ei, dar o fac pe termen lung, sesizând orice prilej de a-şi avansa emanciparea. Şi, în final, s-a petrecut un lucru neobişnuit. Transilvănenii îi roagă pe ungureni să se ocupe ei de organizarea Adunării de la Alba Iulia. Într-adevăr, aceasta este pregătită în exclusivitate la Oradea şi Arad, în stilul ungurenilor, discret, nezgomotos şi apreciat de toţi pentru fineţea şi eficienţa lui.

„Uită-te la viaţa ta şi la supravieţuire pe termen lung”, îmi spunea memoria mea profundă. În anul 1946, m-am înscris în partid, fără ezitare, îmi amintesc că în acea perioadă m-au vizitat trei studenţi, prieteni de la Beiuş sau Oradea. Unul era un văr din Săcădat, fiul fratelui tatălui meu, ţinând de Politehnica din Timişoara. Altul era de la aceeaşi Politehnică, înrudit cu Ţilică (Ilea, coleg de clasă şi amic), şi al treilea, un văr mai îndepărtat care urma Institutul teologic, vrând să devină preot. Mi-au spus că vor să-mi cunoască părerea în privinţa schimbărilor politice din România. Şi mai ales să afle de la mine ce m-a îndemnat să mă apropii de comunişti.

Le-am explicat pe îndelete, străduindu-mă să mă fac înţeles, de ce am simţit că sunt la încrucişare de drumuri. Un argument este acela al protestului în numele unui idealism naţional şi tradiţional larg răspândit în rândurile

noastre. Al doilea este cel de acomodare şi realism. Alegerea mea se bazează pe evenimente trăite şi altele care ne aşteaptă. Ţara noastră va rămâne sub control sovietic. Regimul acceptat de ei va fi după tiparul lor. Această situaţie va fi, desigur, temporară. Dar putem să ne aşteptăm că va dura 40 de ani. Să spunem că aleg prima cale ce pare eroică şi nobilă. Protestez, intru în opoziţie. Trebuie să mă aştept să mi se refuze roluri, funcţii şi chiar slujbe. Într-un caz mai grav, să sufăr condamnări şi să-mi pierd libertatea.

În al doilea caz, accept inevitabilul şi colaborez cu regimul. Caut să-mi găsesc o ocupaţie şi un rol care să îmi permită să mă instruiesc şi să fiu util în atâtea direcţii câte se deschid oamenilor interesaţi în profesie, dincolo de orice politică. Am ales această cale. Vreau să-mi termin studiile şi să fiu calificat pentru îndeletniciri rodnice şi utile.

Cei trei prieteni au ascultat în tăcere. Nu se poate să nu fi fost impresionaţi, chiar moderat, de argumentele mele. Dar nu m-au ascultat. Au ales calea eroică. Au participat la reuniuni considerate drept subversive. Nu ştiu dacă aveau etichetă legionară sau religioasă. Am aflat că au fost arestaţi, judecaţi şi condamnaţi la ani mulţi de închisoare. Vărul meu şi-a pierdut un plămân în detenţie şi a murit la scurt timp după ieşire. Celălalt politehnician a ieşit şi şi-a încheiat studiile, dar nu a putut şterge niciodată amprenta de durată a închisorii. Al treilea, preotul, probabil mai rezistent, a avut după eliberare o viaţă preoţească normală şi paşnică.

M-am tot întrebat de unde au ieşit cei 40 de ani citaţi de mine, aproape profetic, care m-au urmărit apoi stăruitor în toate încercările mele anticipative. Am aflat ca diplomat că, într-adevăr, 40 de ani este unitatea de timp semnificativă pe care o folosesc, ca pe un ceas istoric, japonezii. E atât de înrădăcinată în mentalul lor, încât diplomaţii japonezi trebuie să termine orice raport mai important pe care îl trimit ministerului cu un paragraf dedicat întrebării cum va arăta această problemă peste 40

de ani. Am aflat că unitatea timpului de previziune la chinezi este puţin mai mare, definită prin perioada de 50 de ani.

Activităţile mele studenţeşti, cursuri, seminarii, lucrări, decurgeau la fel de angajant ca în primul an şi nu erau afectate de schimbarea intervenită pe planul politic. Am avut chiar rezultate răsplătitoare.

Un matematician poet. Urmam cursul de algebră axiomatică al lui Dan Barbilian. Profesorul nu era altul decât poetul care se semna Ion Barbu, creator al unui stil propriu şi împrospătător pentru litera română. Îl citeam şi citam cu admiraţie. N-am uitat pe tot parcursul vieţii mele versuri care se imprimaseră nu doar prin rimă, ci prin puterea ritmului. „Lir-liu-gean, lir-liu-gean / Ca trei pietre date dura / Pe dulci lespezi de mărgean” a fost pentru mine un motto pentru a recunoaşte rolul hazardului, adică al zarurilor ce se învârt în viaţa omului. Iar „Ai crezut că plouă soare / C-a dat iarba pe răzoare / Că alunul e un cântec… / – Astea-s vorbe şi descântec! / […] Dar pornişi cu cornul stâng / Melc nătâng, / Melc nătâng!” se adresa erorilor pe care le comiteam. Altele, mai profunde, erau filosofice: „Castelul tău de gheaţă l-am cunoscut, Gândire / Sub tristele-i arcade mult timp am rătăcit”. Sau erau vrăjitoreşti, bune pentru confuzia care cuprindea mase colective: „Aruncai şi cu păsat / Pâclă deasă s-a lăsat; / Presărai atunci mălai / Şi tot cerul îl spălai”. Chiar şi Bucureştiului i se potriveşte un vers: „Fii un târg.

Icmut, hilar / Şi balcan-peninsular”. Era conştient de valoarea poeziei sale. Nu-i plăceau concurenţii. De Arghezi spunea sec: „Nu e vizitat de idee”.

Nu doar versurile mă fascinau la Ion Barbu, ci şi cursurile lui. Cam chel, cu ochii bulbucaţi şi cu mustaţa teutonică groasă, scria formule lungi algebrice pe tablă, uneori improvizând soluţii ce îi veneau în minte. Odată l-am văzut oprindu-se încurcat şi strigând: „Eroare, suntem în eroare. Ştergeţi tot”.

La cursul lui am avut marea şansă să formulez prima mea contribuţie teoretică mai răsărită. Matematica

abstractă lucrează cu grupuri considerate obiecte, care au în comun respectarea unor reguli ce se deduc dintr-un mic şir de axiome ca adevăruri de bază. Orice altă propoziţie privind grupul se deduce din axiome. Dar acest grup generativ pune drept condiţie sacră ca axiomele sale să fie independente, adică să nu poată fi deduse una din cealaltă.

Stând în faţă cu o tabelă de axiome din cursul lui, la capitolul teoria idealurilor, o numire poetică ce, probabil, l-a atras pe Barbilian, inspirându-i şi lui numiri bizare, m-am întrebat dacă ele erau, într-adevăr, independente. Am tăcut zeci de combinaţii între ele ca să rezulte una, pe care o suspectam că era deductibilă din surorile ei. Şi umplând multe pagini şi întârziind noaptea cu calculele, am reuşit să demonstrez că faimosul tablou intangibil şi solemn nu satisfăcea cerinţa independenţei axiomelor. Dar aşa scria în cursul lui Barbilian. Mi-am permis să-i fac remarca mea umilă într-o pauză, ţinând în mână cele trei pagini pline de formule. Şi el a răspuns: „Cred că ai greşit undeva. Dă-i-le lui Halanay – asistentul său – ca să verifice 1. La scurt timp după aceea m-a invitat la el acasă. Locuia într-o casă joasă cu curte în faţă, undeva în Elefterie. Mi-a spus că doreşte să mă cunoască mai bine. Asistentul verificase atent calculele mele şi le găsise corecte. Dar reuşise să scurteze demonstraţia. Făcusem câteva ocolişuri de care s-a dispensat. Pe Ion Barbu îl tulburase stricarea independenţei mai mult decât arăta. M-a întrebat cum am avut această idee şi cât am lucrat la ea. Poate voia să afle dacă nu mi-a căzut în mână vreo carte de algebră în altă limbă, din care m-am inspirat. El credea că preluasem un sistem prezentat de unul dintre matematicienii germani pe care se baza. Când s-a clarificat, a procedat cu grijă să nu dea amploare erorii sale. În cursul multiplicat ulterior a reprodus din nou tabla veche, dar în dreptul axiomei poznaşe a făcut un semn, explicând că s-a dovedit a fi nenecesară. A spus însă că tabloul nou era formulat de mine şi apoi l-a citat pe Halanay pentru o altă contribuţie inspirată din acest caz, dar privind alte sisteme. Eram fericit pentru ceea ce reuşisem să demonstrez şi de a fi

citat de Barbilian în cursul lui.

Barbilian era o personalitate inovatoare, dincolo de algebra şi de poezia lui. Dovedise că matematica şi poezia sunt legate de fire nevăzute odată ce coalizează într-o minte strălucită. Mai târziu, colegul meu de facultate, academicianul Solomon Marcus, a scris o carte de răsunet, *Poetica matematică*. Pe seama profesorului circulau multe glume care îi transformau slăbiciunile în amuzamente mai puţin vinovate. Era un bărbat iubăreţ şi pătimaş. Din folclorul erotic al studenţilor, unul poate fi citat în scris. Se povestea că o tânără admiratoare îi spune într-o zi: „De ce nu-mi faci o vizită? îţi pregătesc o surpriză!”, şi se înţeleg în privinţa unei seri potrivite. Cu un mare buchet de flori, el se prezintă la uşă. Tânăra deschide şi-l lasă în antreu spunând: „Şi acum surpriza”. Apoi intră în salon, închizând uşa. Profesorul este emoţionat şi se pregăteşte, lăsându-şi toate hainele în cuier. Cu florile în mână şi gol-puşcă, îşi face apariţia în salonul unde i se pregătise o imensă surpriză: era aşteptat de o duzină de admiratori ai lui, prieteni ai frumoasei sale, fericiţi că îl vor cunoaşte pe poet.

Alte istorii evocau tot cu umor trecutul lui legionar. Se spune că, la rebeliune, toţi aderenţii Gărzii de fier au fost mobilizaţi şi trimişi pe străzi în Bucureşti ca să le inspecteze şi să anunţe lucrurile grave. Îmbrăcat într-o cămaşă verde, umflată de o blană care o dubla pe dedesubt, Ion Barbu se plimba undeva între Capşa şi Universitate, tremurând de frig. Un ziarist îl recunoaşte şi îl întreabă pe autorul celebru al versurilor din *Joc secund*: „Ce faceţi, maestre? Aţi pus cojoc secund?”

Bolnavul imaginar şi alegerile. Cu toate bunele performanţe ale studentului diligent, părăsesc brusc Bucureştiul şi mă îndrept spre Oradea, cu obsesia unei boli pulmonare. Ştiam că în ramura tatălui toţi aveau plămâni slabi – bunicul murise de pneumonie într-o vară – şi mi-am zis că venise rândul meu. Doctori şi analize speciale. Era doar o bronşită mai rea. M-am tratat, m-am odihnit în grădina noastră verde şi m4 m refăcut. A fost prima dată

când am scos din buzunar carnetul de partid. Mă dusesem la Comitetul orădean al PC-ului şi mi-am semnalat prezenţa în oraş. Nu am ezitat nicio clipă şi m-au rugat să îi ajut la alegerile care se apropiau. Nu aveau cadrele necesare. Interlocutorul meu era un tânăr din Beiuş şi purta numele unui martir al luptei ardelenilor pentru libertate. Fusese legionar şi iată-l umplând şi el locul cadrelor absente. Era o noutate să constat că foştii rebeli ai dreptei deşănţate se aflau în serviciul comunist. Un cântec zeflemist al acelor zile spunea: „Căpitane, nu fi trist! / Garda merge înainte / Cu partidul comunist”.

Sarcina mea nu era aceea a unui agent electoral care mergea din casă în casă. Mi se cereau texte de afişe şi de discursuri, manifeste, articole care nu îmi creau probleme. Îl susţineam pe Groza ca şi anul trecut, ca prim-ministru. De data aceasta avea nevoie de confirmarea votului popular. S-ar fi pfirut că la Oradea şi în Ardealul care cunoştea eforturile lui pentru obţinerea Transilvaniei şi susţinerea sovietică, votarea lui de către populaţie nu i constituia o problemă. Dar din discuţiile cu membrii familiei mele, cu lllecuşeanii şi cu foştii colegi, rezulta că existau destule voci contra lui (iroza şi multe altele indecise.

Îmi amintesc că printre discursurile pe care le redactam pentru alţii se afla şi acela al unui protopop rudă cu noi, care locuia în parc. Îi murise soţia. Avea o ţiitoare şi două fete, Ţiţila şi Tulica, şi ele se considerau verişoarele mele. Deci şi în biserici se făcea propagandă progrozistă. Dacă votanţii români ezitau, exista cineva mai interesat de rezultatul alegerilor şi acesta era Vîşiński, De fapt, sovieticii. Au falsificat, oare, alegerile în favoarea lui Groza? Sincer să fiu, n-am observat nicio mişcare de acest gen. Există studii amănunţite, cum este cartea lui Dinu C. Giurescu, în care se arată că alegerile au fost măsluite. Tot ce este posibil. Pentru sovietici, aceste alegeri trebuiau să fie câştigate de regimul întronat de ei. Nu doar cu o margine umilă, ci cu o majoritate substanţială. Stalin spusese odată: „Nu contează cine şi cum votează, ci cine

numără voturile”. Iar Vîşiński îi zisese lui Harriman la lucrările Comisiei tripartite că, la viitoarele alegeri, alianţa partidelor alături de comunişti va avea circa 70% din voturi. În final, rezultatele oficiale au fost de 68, 7% în favoarea Blocului Partidelor Democrate (BPD).

Iluzii şi dezamăgiri. Nu din pricina alegerilor anul 1946 a fost pentru mine unul al trezirii lucidităţii şi a spiritului critic, cu jertfirea multor naive iluzii, ci din pricina Conferinţei de Pace de la Paris, începută în 1946 şi încheiată prin semnarea Tratatelor de Pace în 1947. Se petrecea actul frivol al unui proces declanşat în momentul victoriei Aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial, constând din schiţarea perioadei postbelice. Dar ea poate fi descrisă în termeni mai puţin diplomatici: împărţirea prăzii între puterile câştigătoare. Stalin, având premoniţia unor conflicte între sovietici şi occidentali, dorea ca împărţirea să decurgă în bună înţelegere, elegant şi fără certuri.

Nimic nou sub soare: imperiile şi marile puteri au decis soarta celor mici. Ele caută să îşi asigure supremaţia şi controlul asupra câtor mai mulţi dintre cei mici. Nu e deci neobişnuit că Anglia, încă un imperiu, care se va dizolva rapid după război, a fost prima care a schiţat o soluţie. Churchill scria că într-o vizită la Moscova în 1944 i-a propus lui Stalin: „Să ne rezolvăm afacerile noastre în Balcani. Armatele voastre se găsesc în România şi Bulgaria. Avem interese, misiuni şi agenţi în aceste ţări. Să evităm să ne ciocnim pentru chestiuni care nu merită”. Îi întinde o foaie de hârtie pe care Stalin o citeşte, ia creionul şi bifează, dându-şi aprobarea. Iată faimosul document care arăta procentele de interes ale URS şi Marii Britanii în cinci ţări:

	URSS	Marea Britanie
România	90%	10%
Grecia	10%	90%
Bulgaria	75%	25%

Ungaria și Iugoslavia	50%	50%

Churchill a arătat formula lui americanilor, care nu au agreat-o. Temându-se că o va invoca totuşi în plen, Harriman l-a prevenit că SUA nu ar putea aproba aşa ceva. Astfel că, la Yalta, care e considerată de comentatori şi opinia publică drept locul unde s-a împărţit lumea, au fost amânate pentru mai târziu formulele partiţiei. Hârtia lui Churchill dezvăluia poftele Angliei în special faţă de Grecia, dar prea arăta o târguire grosolană şi cinică.

Stalin a reţinut însă că, pentru România, Anglia era dispusă să o ofere în întregime sovieticilor. Ceea ce l-a întărit în dorinţa de a o obţine deplin. El a rezolvat fără bileţele, în mod abil, schema pe care şi-o dorea. Obţinuse la Potsdam soluţia ca fiecare putere să exercite în continuare controlul pe aria în care încetarea războiului i-a găsit trupele. Aşa s-a trasat o linie despărţitoare a statelor care trecea prin Germania şi cobora până în Balcani, lăsând România în sfera Moscovei. Sunt cunoscute evenimentele prin care am trecut în acei ani: războiul civil în Grecia, desprinderea din blocul estic a Iugoslaviei, regimul ambiguu al Berlinului, pus sub supravegherea a patru puteri. Neclarităţile de atunci au dus peste câţiva ani la marea criză a Berlinului.

Situaţia României se preta la interpretări diferite. Deşi trupele sovietice se aflau în momentul păcii pe teritoriul ei, erau acolo în alianţă cu România care se alăturase Alianţei antihitleriste. Dacă n-ar fi fost un 23 august, sovieticii ar fi învins-o şi cucerit-o, dar în calitate de ţară aliată a putut să i se aplice acelaşi regim ca Ungariei sau Bulgariei, de pildă.

Se poate reconstrui schema lui Stalin pentru România. 1) Controlul ei de către Moscova era un obiectiv ferm. 2) Contribuţia ei la cauza aliată a fost strict conjuncturală, ea trebuie uitată, iar România trebuie să nu se bucure de avantajul beligeranţei. I se va refuza acest statut. 3) Intrarea ei în blocul sovietic trebuie să nu

stârnească discuţii şi diviziuni. Ea trebuie să se facă deci cu acte în regulă, prin hotărâri comune şi consfinţirea calmă a Conferinţei de Pace.

Îmi pusesem atâtea speranţe în această conferinţă şi o vedeam ca o confirmare a drepturilor României, cum ar fi în cazul Transilvaniei, dar şi intrarea ei cu demnitate într-o lume paşnică, ce ar putea aduce contribuţii proprii. De aceea, şocul lucidităţii amare s-a produs la ştirea în care era descrisă poziţia României la conferinţă. Nu i se recunoscuse beligeranţa şi aportul ei cu acte de vitejie şi 350 de mii de vieţi jertfite. Stătea, condusă de Tătărăscu, pe scaunele rezervate inamicilor, începând cu Germania. Până şi Italia fusese acceptată drept cobeligerantă.

Oamenii de pe aceste scaune nu aveau dreptul de a decide, dar nici măcar de a vorbi la conferinţă. Trebuia consimţământul reprezentantului unui stat recunoscut ca beligerant pentru a-şi exprima poziţia. Puteam să îmi imaginez sentimentele lui Groza care şi-a făcut cunoscută declaraţia pentru că l-a ajutat Jan Masaryk, reprezentantul Cehoslovaciei, ţară eliberată cu participarea armatei române.

Sovieticii schimbaseră şi ei tonul în relaţiile cu noi. Ştiam că problema Transilvaniei depindea de ei şi exagerau rolul susţinerii lor. Noi ar fi trebuit să ştim că arbitrajul de la Viena fusese invalidat de către aliaţii care anulaseră toate deciziile internaţionale cu participare inamică.

Molotov, care în calitate de premier conducea delegaţia sovietică, a convocat doi reprezentanţi români, pe Maurer şi pe Bârlădeanu, şi le-a comunicat să înceteze contactele cu delegaţii occidentali, mai ales cu SU şi Anglia, fără aprobarea sovietică, ce trebuia cerută în asemenea cazuri.

Trecuse vremea în care Vîşiński căuta prietenia lui Groza. La conferinţă, acesta suferea o imensă înfrângere. Umiliţi prin statut şi supuşi la condiţii nedemne, cu ştergerea deplină a unor merite trăite de întreaga populaţie în 1944 şi 1945. Atunci, comunicatele de pe front

şi presa străină subliniau eroismul armatei române, dar şi speranţele că relaţiile cu Rusia vor avea forma unui parteneriat şi nu a unei subjugări. Se adăuga asprimea crescută a despăgubirilor ce ni se impuneau, peste nivelul fixat de Comisiile de armistiţiu. Nedreptăţii politice i se adăugau penalităţi economice.

Deşi crezusem că penitenţa noastră postbelică a şters vinovăţia şi erorile dictaturii lui Antonescu, ne înşelasem. Iar conferinţele de pace sunt cel mai dificil examen în urma unui război. Românii ar fi trebuit să ştie acest lucru. Cel care le-o spusese era cel mai mare diplomat al lor. După demiterea în 1936 şi exilul din anii care au urmat, Nicolae Titulescu se ocupa de viitorul politicii externe a României. Ideea de bază era simplă şi limpede: cum se va prezenta România la Conferinţa de Pace de după război? Fără să insiste asupra a ce trebuia să facă, se axa pe erorile şi raţionamentul greşit care trebuiau evitate, dacă voiam să obţinem satisfacerea intereselor ei de bază. Citeşti acele pagini antebelice şi eşti uluit de viziunea acestui om şi capacitatea lui de anticipaţie. Spicuiesc însemnările lui. Mai întâi era greşeala de a nu folosi prilejul creat prin discuţiile lui cu ministrul de Externe, Litvinov, de a stabili cu Uniunea Sovietică relaţii de bună vecinătate şi înţelegere, care implicit conţineau respectarea stării de fapt a apartenenţei Basarabiei la România. Urma greşeala de a crede că vreo putere europeană ar ridica un deget în favoarea noastră. Dar cea mai gravă ar putea fi ideea că, trecând de partea Germaniei, i-am ataca pe ruşi. „Atunci vor suna clopotele pentru România”. La Conferinţa de la Paris din 1946 se mai puteau încă auzi clopotele.

Cu Sadoveanu la Congresul păcii. Preambul şi călătorie. În 1949, se anunţase un mare eveniment pe plan internaţional: convocarea unui Congres mondial al partizanilor păcii, ce urma să se ţină la Paris. Din titlu se citea caracterul militant al partizanilor chemaţi la luptă pentru pace, desprins din vocabularul sovietic. Într-adevăr, Uniunea Sovietică era din umbră iniţiator şi patron. Ea se

bizuia pe influenţa remarcabilă a partidelor comuniste din Europa în anii postbelici, care urmau să mobilizeze cercurile largi ale societăţii şi, în principal, intelectualitatea. Ataşamentul lor la ideea păcii era întărit de teama izbucnirii unui nou război, întreţinută de evenimente vizibile şi lipsite de ambiguitate. Unsprezece ţări europene şi SUA formaseră o alianţă militară sub titlul Pactul Atlanticului de Nord. Germania occidentală se constituia în stat separat. Solidaritatea exclusivistă a Vestului se manifesta în crearea unui Consiliu al Europei occidentale. Iar Planul Marshall de redresare postbelică pe plan economic şi industrial era un nou gest de adâncire a unui clivaj Est-Vest. Aspiraţia şi dorinţa păcii era dintotdeauna o vocaţie populară.

Ca în multe alte ţări, în România au început pregătirile. S-a format o delegaţie mare de 40 de persoane, reprezentând o mare varietate de profesiuni şi activităţi. Tineretul nu lipsea şi în primul rând studenţimea. Cum în 1949 conduceam secţia de studenţi a organizaţiei tineretului muncitor, am fost inclus şi eu pe listă. În 1948, fusesem preşedinte al Uniunii Naţionale a Studenţilor din România, dar această formulă mai largă, inspirată de Uniunea Naţională a Studenţilor Francezi, n-a durat mult şi a fost înlocuită de una cu caracter politic mai pronunţat. Nu eram pradă niciunei emoţii. Fusesem în Franţa în 1948 ca oaspete al colegilor mei francezi, iar într-o delegaţie atât de mare nu se întrevedeau nicio sarcină sau obligaţie specială.

Peste câteva zile, o ştire fulger schimbă complet situaţia. Francezii refuză să primească o delegaţie atât de mare şi fixează numărul maxim al delegaţilor români la opt. Ca şi în cazul altor ţări, jignite şi frustrate, nu rămânea decât soluţia replierii. Congresul se va ţine la Paris şi la Praga. Delegaţiile se menţin, opt pentru Paris şi celelalte pentru Praga. Mi se părea improbabil să aparţin delegaţiei restrânse şi credeam că voi figura în cea mare. Dar, spre surprinderea mea, după dezbaterile din areopagul politic, am fost inclus ca al optulea membru al

delegaţiei. Ea urma să fie condusă de Mihail

Hidoveanu şi să-i cuprindă pe preşedintele Uniunii Scriitorilor, Zaharia Slancu, un simplu adjunct de la Educaţie, doamna Mezincescu, un preşedinte de sindicat şi un reprezentant al Ambasadei Române la Paris, iar personajele politice sub titlul unor profesori erau Leonte Răutu şi Mihail Roller, membri importanţi în Comitetul Central al Partidului.

Personalitatea-cheie a delegaţiei era una singură, copleşitoare, aceea a celui mai mare scriitor, care îşi menţinea prestigiul şi autoritatea neştirbite indiferent de cine deţinea puterea politică în România. În acea perioadă, activitatea sa ca preşedinte de parlament era un punct de mândrie şi de sprijin al regimului. Am aflat că înainte de plecare Chişinevschi le-a dat dispoziţii severe lui Răutu şi lui Roller, să vegheze ca sub nicio formă maestrul să nu aibă prilej de a fi nemulţumit. Deşi exercitau funcţia de conducere practică a delegaţiei, rezolvând toate problemele care se puteau ivi, cei doi R aveau grijă perpetuă ca Sadoveanu să nu simtă că ei l-ar controla şi influenţa, lăsându-i totală libertate de a decide singur. Rămânea totuşi o problemă practică. Preşedintele nu avea un secretar pentru treburile mărunte ale mişcărilor şi activităţilor sale. Ce-ar fi ca reprezentantul cel mai tânăr din delegaţie să îi ofere serviciile lui? Aşa că m-au abordat şi m-au sfătuit (nu ca o sarcină încredinţată) ca eu să îl întreb, cu caracter strict personal, dacă nu i-aş putea fi de folos. Am găsit absolut normală ideea, dar o îmbrăţişam cu o emoţie şi sfială provenite din admiraţia pe care o aveam din copilărie pentru Sadoveanu, citindu-i roman după roman.

Delegaţia a urcat în avion cu destinaţia Praga, de unde urma să ia apoi direcţia Parisului. După ce a început zborul, mi-am luat inima în dinţi şi am mers pe coridor de la ultimul rând pe care şedeam la primul rând rezervat lui Sadoveanu. Mi-am cerut scuze că îl deranjez şi m-am prezentat ca student în matematici şi fost preşedinte al studenţilor anul trecut, sarcină ce îmi revenea în cadrul

organizaţiei de tineret. I-am spus că, fiind cel mai tânăr din delegaţie, sunt dator a-l întreba dacă pot să îl ajut când s-ar ivi cazul în cursul conferinţei. Sadoveanu vorbea puţin, aşa că a dat uşor din cap că a înregistrat mesajul meu. În acelaşi timp mă examina prelung, probabil căutând un răspuns la întrebarea: „Cine-i acest tânăr? L-a pus cineva să mă asiste sau să mă controleze, sau să mă pârască? E din garda însoţitorilor? E, poate, mâna lui Răutu?” Deci a mai dat o dată din cap şi am înţeles că pot să mă retrag.

Dar zarurile, cum numesc eu hazardul, fac ca nu mult după ce am revenit pe scaunul meu să apară nori de furtună care au zguduit nemilos avionul. Nepregătit în alte puţine zboruri, fiindcă preferasem trenul în deplasările mele, mi s-a făcut rău, aş zice foarte rău. Am vărsat în punga de salvare şi apoi, amorţit, cu capul pe spate, palid ca soldatul rănit din şanţ, ofeream un spectacol trist. Deschid ochii şi-l văd pe Sadoveanu pe coridor, lângă scaunul meu şi cu mirare aud că-mi vorbeşte. „Mă întreb, zice el, dacă nu îţi pot fi de folos”. Am răspuns mai mult cu gesturi. Cu mâna am îndepărtat această idee: „Nu e nevoie”. Mâna pe piept însemna că îmi revin singur şi mâna în sus voia să spună că ce e greu a trecut. Mi s-a părut că Sadoveanu zâmbea uşor. Folosise chiar expresia mea, „dacă pot să vă fiu de folos”; deci cu un oarecare amuzament răsturna o situaţie pe dos. Sadoveanu a continuat să se plimbe pe coridor, cu o carte poştală pe care scria notiţe infinitezimale. Am aflat apoi că încerca să îşi amintească proverbe şi zicale vechi, cimilituri sau strigături de horă.

Ajunşi la Praga, în afara primirii cordiale de către gazde, ne aştepta o surpriză. Delegaţia sovietică era prezentă în aeroport, aşteptând acelaşi avion. Era condusă de Ilia Grigorievici Ehrenburg, marele scriitor, şi cum el şi Sadoveanu se cunoşteau din trecut, întâlnirea s-a transformat în conversaţia celor doi prieteni iluştri. Se cunoşteau din 1945, când Ehrenburg vizitase România. Fusese asaltat de public, căruia i s-a adresat la Ateneul din Bucureşti. Sadoveanu regretase că oaspetele atât de

solicitat nu a avut timp să viziteze locurile unde l-ar fi condus acesta: „Aş fi dorit ca Ilia Ehrenburg să cunoască şi această lume necăjită a plugarilor şi păstorilor noştri, a păstrătorilor de datini, în care mai subzistă vestigii ale unei vechi civilizaţii”. El ar fi putut să vadă că „oamenii aceştia au păstrat în ei un depozit sacru pe care furii nu îl răpesc şi rugina nu îl distruge”. Prietenia consta, după maestru, nu să-l introduci pe interlocutor în colecţia de imagini ale persoanei tale, ci în lumea în care trăieşti şi pe care o iubeşti.

Cu toate acestea, în memoriile lui, Ehrenburg a schiţat un tablou al prietenului său român: „Avea un cap mare, de leu bătrân, dar o inimă foarte bună. Era cu zece ani mai în vârstă decât mine şi ca formaţie intelectuală aparţinea secolului trecut. În sufletul acestui om era o îmbinare rară de trăsături autentice populare şi rafinament artistic. Era foarte cunoscut şi aceasta l-a ajutat, probabil, în perioada grea de la sfârşitul deceniului cinci. Oamenii care nu înţelegeau arta şi nici n-o iubeau se intimidau în faţa blajinului Sadoveanu – fiindcă îşi aduceau aminte că era un clasic. Sadoveanu însă nu era o firmă, ci o fire de artist autentic care putea iubi în artă şi în ceea ce părea a fi străin spiritului său”.

În timp ce faţa lui Sadoveanu era radioasă, figura lui Ehrenburg era crispată şi tristă. Acasă trecea prin momente grele. Mai târziu explicaţia o voi găsi în memoriile lui. Un prieten bun suferea în valul de mânie al lui Stalin, privind un presupus complot al evreilor împotriva sa. Despre starea de

Itunci el scria: „Mă simţeam într-o condiţie fizică proastă, nu puteam munci. Într-o bună zi am fost anunţat că trebuia să plec la Paris ca să iau (Hirte la Congresul partizanilor păcii. Apărarea păcii mi se părea un lucru minunat, dar simţeam că îmi lipseau forţele necesare. În halul în care eram, o şedere în străinătate mi se părea o adevărată tortură. Am fost rugat să Keriu textul discursului şi să-l dau la vizat. Când m-am aflat în faţa foii albe de hârtie, am aşternut în ea tot ce mă preocupa. În discursul

meu erau gânduri precum acestea: nu există nimic mai respingător decât înfumurarea rasială şi naţională. Cultura universală are vase sanguine care nu pot fi tăiate fără repercusiuni tragice. Popoarele au învăţat unul de la altul. Cred că putem respecta specificul naţional, respingând izolarea naţională”. Şi pentru a nu lăsa nicio îndoială asupra stării lui din aprilie 1949, când îl vedeam la Praga, afirma cu claritate: „Treceam prin vremea cea mai dureroasă pentru mine”. Se pare că şi trimiterea lui Ehrenburg într-o misiune de răspundere cum era Conferinţa de la Paris se făcuse după ezitări şi discuţii îndelungate. Deci scriitorul se trezise smuls din situaţii complicate şi adverse şi fusese proiectat pe o scenă mondială. Cu faima lui peste hotare, nu îi era greu să îşi îndeplinească misiunea, deşi era flancat de un alt seriilor agreat de stăpânire.

În aşteptare, cei doi îşi povesteau experienţele şi expectaţiile, membrii celor două delegaţii stabileau noi cunoştinţe şi se foiau prin culoarele şi magazinele aeroportului. Eu eram mulţumit să-mi revin din proba zborului, sperând că cel care urma va fi mai clement cu mine. Nu am reţinut mare lucru din felul în care a decurs. E cert că nu l-am căutat pe maestru şi probabil că am căzut într-un somn recuperator.

Suntem cazaţi la un hotel, nu modern şi comod, ci mic, vechi şi istoric, aflat în imediata vecinătate a ambasadei. Nu ştiu cum s-au petrecut lucrurile. Dacă delegaţia s-a deplasat imediat la ambasadă sau a amânat pe a doua zi. Cert este că s-a produs un moment semnificativ pentru soarta mea. M-a chemat maestrul şi mi-a spus că ar fi bine să văd ce pregătiri se fac: unde este sala, ce program se schiţează şi, mai ales, cine participă din alte ţări. Nu era nevoie de nicio altă explicaţie a rolului pe care mi-l atribuia şi care se cerea împrospătat şi pe parcursul conferinţei.

Am plecat la locul cu pricina, ajutat de cei de la ambasadă. Într-un vacarm greu de închipuit – se muta încă mobila, se aduceau baloturi din hârtie şi maşini de scris

pentru secretariat – nu se ştia cine de ce răspundea. M-am strecurat printre personaje şi obiecte şi am cules esenţialul. O ediţie încă provizorie a programului, o alta tot provizorie a participanţilor, câteva lucruri sigure referitoare la cine deschidea lucrările şi cine conducea şedinţele. Lucruri pe care, destul de prompt, am reuşit apoi să i le comunic lui Sadoveanu la hotel.

Locul: Sala Pleyel, largă şi cu renume în lumea ştiinţei şi a culturii, ale căror mari reuniuni le găzduise. Preşedinte: Jean Frederic Joliot-Curie, secondat de soţia sa, Irene Joliot-Curie, fata celebrei chimiste Marie Curie, laureată a Premiului Nobel, fondatoare a ştiinţei radioactivităţii. Durata: patru zile, 20 – 23 aprilie. Paris şi Praga reprezintă la un loc vreo 2 200 de delegaţi din 72 de ţări. Delegaţiile sunt conduse îndeosebi de personaje proeminente. Senzaţie va crea apariţia unor personalităţi care nu sunt trecute pe liste, precum Picasso, fostul preşedinte al Mexicului sau poetul latino-american Pablo Neruda.

Am înţeles bine că rolul meu ţinea de informaţie curentă. Maestrul nu avea nevoie de consilieri pentru toate, de promotori de imagine sau intermediari în relaţii. Era destul ca el să apară în sală sau pe coridor şi lumea se oprea fie să îl salute, fie să îl observe de aproape. Părea un leu printre creaturi modeste şi şterse.

Constelaţia din Sala Pleyel. Cum s-a instalat la scaunul lui, s-a format o coadă a celor veniţi să-şi prezinte omagiile, admiraţia sau prietenia. Relaţiile şi le forma sau reînvia singur. Dacă ulterior dorea să se întâlnească pentru un dialog mai substanţial cu vreun coleg de breaslă sau vechi prieten, îmi cerea să fac cele necesare: data, ora şi locul. Ştiam că largile coridoare şi sălile conexe aveau mese adecvate pentru un dialog improvizat. Treburile de protocol, pregătirea unor întâlniri, ţinerea la zi a programului de lucru, chiar şi fixarea zilei în care Sadoveanu se va adresa adunării din partea României nu mă opreau de la examinarea şi preţuirea experienţei de viaţă pe care congresul mi-o oferea la vârsta de 22 de ani.

În primul rând, şansa unică de a mă afla în preajma unui titan ca Sadoveanu, pe care cu cât îl cunoşteam mai bine, cu atât vedeam ce om mare era. În al doilea rând, evenimentul se putea concentra în trei propoziţii scurte: lumea elitelor culturii globului văzută de aproape, nevoia de a înţelege ce se întâmpla sub aparenţe şi discursuri în istoria mijlocului de secol în care mă situam. Cine era în sală? Renunţ la lista oficială şi mă bazez pe ceea ce s-a fixat în mintea mea. Când ieşeam de la mitingul mare organizat pentru contactul cu publicul larg, unde retorica unor oameni politici, foşti miniştri şi conducători de partide, precum Pietro Nenni din Italia şi Konni Zilliacus din Anglia, era răsplătită cu aplauze şi urale, s-a produs o înghesuială. M-am pomenit luat puţin de valul mulţimii şi m-am trezit alături de Frederic Joliot-Curie – creatorul primei pile atomice franceze, care încă mai era comisar al energiei atomice – şi Irene Joliot-Curie, ambii deţinători ai Premiului Nobel, care poposise într-o întreagă familie. Erau însă aproape anodini, două personaje îmbrăcate în gri, tăcute şi modeste. Păreau obosiţi de suprasolicitarea reflectoarelor şi dimensiunea sălii pe care o prezidau, cu nenumărate obligaţii faţă de participanţi şi conştienţi de mediul politic ostil şi de primejdiile ţi rupturile în sistemul internaţional. Am avut senzaţia că cei mai expuşi oameni din scena publică se simt singuri şi că în raport cu problemele complicate ale ştiinţelor în care reuşesc să dezlege mistere, cele politice şi sociale ating grade de complexitate greu de descifrat.

Tot la capitolul ştiinţei mă bucuram că l-am văzut pe John Bernal al Angliei, pe care îl ştiam din lectura cărţii lui clasice, *Funcţia socială a ştiinţei*. Filosofii erau prezenţi prin Georg Lukács şi prin americanul W.E.B. Du Bois, care reprezenta şi intelectualitatea afro-americanilor. Literatura era ilustrată de Jorge Amado, romancierul brazilian pe care voi avea cinstea de a-l însoţi în vizita lui în România, sau de Ilya Ehrenburg, tradus în mai toate ţările. În fruntea delegaţiei daneze se afla Martin Andersen Nexo, prietenul tuturor copiilor, care era înzestrat, ca şi

Sadoveanu, cu o înfăţişare leonină.

Poeţii erau cei mai numeroşi. Louis Aragon al Franţei conducea şi delegaţia ţării lui. Era mereu însoţit de Elsa Triolet. Era unul dintre creatorii literaturii moderniste, care îşi îngăduia posturi neconvenţionale. Se spunea că la o recepţie unde a mers cu Elsa Triolet, scria în registrul în care semnau participanţii: Elsa Triolet şi amantul ei. Paul Éluard era alt poet de marcă al şcolilor înnoitoare, cel care scrisese versul de neuitat „Libertate (...) scriu numele tău”, şi îl scria pe tot ce îi venea la îndemână, inclusiv pe laba câinelui său. Când a recitat poemul său faimos, Bolívar, poetul Americii Latine, Pablo Neruda, care s-a bucurat de un Premiu Nobel, sala congresului l-a ovaţionat prelung.

Muzica a depăşit efectele poeziei. Cel mai mare cântăreţ negru al Americii, Paul Robeson, a înflăcărat minţile şi a stors lacrimi. O voce de bas a răscolit străfundurile. Cântecele păstrau marea tradiţie a folclorului negrilor. M-a mişcat îndeosebi *Fit the Battle ofjericho*, unde zidurile s-au prăbuşit după ce trâmbiţele au răsunat în jurul cetăţii. Zidurile discriminării vor cădea şi pentru ei, când vocile omenirii vor fi mai puternice. Era un cântec al speranţei. Iar piesa de rezistenţă a cântăreţilor a fost *Ol Man River*, intrată în circuitul universal. Nota de energie şi de acţiune n-a mai luat-o din folclorul lui, ci din istoria europeană şi, mai precis, din războiul spaniol. Se numea *The Four Insurgent Generab* şi avea un ritm vioi şi rapid. Ne spuneam că America era prezentă la conferinţă cu ce avea mai valoros în arta sa şi cu ideile irezistibile ale emancipării societăţilor.

Personalităţile picturii au fost numeroase la congres. Dar efectul covârşitor şi rolul preponderent în desfăşurarea conferinţei l-a avut Picasso. Pentru congres, Picasso a pictat un porumbel al păcii. Nu înaripat şi coborând ca Sfântul Duh, ci mic, aşezat în palmă, privindu-te prieteneşte, în linii de o simplitate uluitoare. A devenit emblema congresului. Ştiam că Picasso nu putea trece prin sală fără a fi înconjurat imediat de straturi groase de

admiratori care fluturau carneţele pe care solicitau o semnătură. Operaţie aproape imposibilă în vâltoarea creată. Organizatorii i-au pus la dispoziţie o masă şi un scaun în mijlocul hall-ului. Picasso se aşeza acolo, dar nu semna convenţional dedicaţii, ci desena câte un porumbel al păcii, mereu identic, din câteva trăsături ferme. Mi-am făcut loc şi m-am strecurat până în apropierea mesei, de unde l-am putut observa.

Găseam fascinantă privirea unor ochi ageri şi tineri. Era bine dispus. Găsea cunoştinţe şi prieteni în congres. Dar cel mai mare eveniment al lui, care îl făcea fericit, era naşterea unui nou copil din cea mai recentă căsătorie. Avea 68 de ani, dar ca imagine nu-i arăta, în ciuda unei chelii ce lua locul frezei brunete. Era omul mereu glorios la orice vârstă, tot timpul creator şi neîntrerupt, imaginativ şi inventiv. Reţinusem din istoria lui un fapt care îl deosebea de alţi modernişti. Aceştia devin neconvenţionali din prima atingere a penelului. Dar Picasso, la vârsta de 20 de ani, mai aparţine şcolii perfect clasice, cu o măiestrie de perfecţionism realist. Abia atunci ia contact direct la Paris cu şcolile protestare şi neconformiste. Şi, în fine, când împlineşte 26 de ani, pune baza curentului cubist împreună cu Braque. În opera lui se înscrie principala lucrare inspirată din războiul Spaniei, *Guernica,* expusă publicului la expoziţia din 1937 de la Paris. El devine atunci cel mai dedicat şi convingător promotor al păcii, prin dura expunere a crimelor războiului, o aderare anticipativă la ţelurile congresului care se desfăşura sub porumbelul său.

Furat de gânduri, am ratat ocazia de a fi şi eu posesorul unui porumbel. Când am ajuns lângă masa lui, în faţa mea fiind doar una sau două persoane, Picasso terminase stocul de cartonaşe albe pe care desena porumbei şi se ridică să plece, ca un semn amical de adio către admiratorii săi. Rămăsesem fără porumbel. Când am povestit întâmplarea prietenilor şi familiei mele, am fost blamat, criticat, dispreţuit pentru pierderea unei şanse unice. Toţi erau frustraţi că nu-şi vor trăi viaţa cu un

Picasso pe perete.

În compoziţia congresului figurau doi factori noi remarcabili: China şi Africa. Anul congresului este anul naşterii noului stat chinez, condus de Mao Zedong, care, deşi nu e proclamat oficial decât în septembrie, se afla în aprilie, practic, în control şi-l putea trimite la congres, ca reprezentant al noii Chine cu vechea ei cultură, pe Guo Moruo, el numărându-se printre personalităţile reuniunii.

În anii de studenţie în timpul războiului neterminat cu Japonia şi cu Kuomintangul, aveam printre noi reprezentanţi chinezi şi celebram împreună victoriile, cum era, de pildă, cucerirea Nankingului. Ne apropiam deci de victoria finală din 1949, ţinând harta în mână şi urmărind parcursul unui proces istoric.

În ceea ce priveşte Africa, nu numai că ea era în sală, dar era şi în prezidiu. Secretarul general al conferinţei era Gabriel dărboussier din Senegal. Poziţia lui era întărită de faptul că era membru al Parlamentului franco-african, creat de Franţa în dorinţa de a-şi apropia teritoriile coloniale de peste mări. DArboussier era fiul unui francez cu vechime nobiliară, căsătorit cu o «enegaleză. Era un om cu o inteligenţă remarcabilă, avea o cultură largă, la care adăuga un caracter plăcut şi amiabil. Eram nevoit să-l conturb şi să-i cer informaţii şi sfaturi referitoare la desfăşurarea şi implicaţiile pentru delegaţi. A fost binevoitor. Nu bănuiam atunci că era omul cu care urma să leg o prietenie, care s-a prelungit în întâlnirile noastre pe aceleaşi terenuri, fie la Consiliul Mondial al Păcii, fie la ONU şi organismele lui, până la vizita din 1974 pe care i-am făcut-o la el acasă, în Senegal. Congresul din 1949 îmi făcuse un dar.

Numărul atât de mare de personalităţi din toate părţile globului nu putea fi cuprins în fotografia de grup care s-a făcut la sfârşitul reuniunilor. Voi lua cu mine ca amintire un film înregistrat în memorie. Dar cum îl voi intitula? Principiul diversităţii era respectat. Fiecare era reprezentant al unei ţări distincte, al unei culturi specifice sau al unei vocaţii bine definite. Dar aveau toţi ceva în

comun, pe lângă tema congresului, care îi unea şi îi făcea nu doar colegi, dar şi prieteni sau parteneri. Cum să le spun? Nu-mi plăcea elită, pentru că termenul separa o pătură privilegiată de o categorie discriminată. Toţi produceau creaţii noi, inovau şi inventau. „Creatori” nu li se putea spune. Bărbaţi de Stat nu, fiindcă erau şi femei. Am căutat atunci un liant pentru rolurile lor. Nu erau doar inteligenţi, ci mai ales înţelepţi. Ştiam că mulţi şefi de state îşi formează un grup de înţelepţi cu rolul de a le fi consilieri. Formula era bună, dar ducea la Grecia antică.

M-am apropiat de o formulă mai acceptabilă. Toţi contribuiau la supravieţuirea ţărilor şi a societăţilor lor. Nu căutau în acea primăvară să supravieţuiască toţi, prin întărirea păcii? Dacă militau pentru un interes al ţării, erau patrioţi. Patrioţii păcii nu mergea. Şi iată la ce etichetă am ajuns: *erau oameni dedicaţi bunului public, chemare pentru care îl jertfeau pe cel personal* într-adevăr, aceşti oameni nu erau artişti de cinema sau cuceritori ai puterii în larmă de trompete şi tobe, ci persoane tăcute şi modeste, moderate, altruiste. Formau o constelaţie de înţelepţi care avea în plus priceperea organizării eficiente a societăţii şi a intereselor ei. Sau, pur şi simplu, oameni înzestraţi cu calităţi de excepţie, pe care le puneau în serviciul emancipării societăţii.

Congresul se desfăşură din plin, cu evenimente noi, cu discursuri interesante alternând cu poezii şi melodii, dând prilejul unor dialoguri pline de idei şi proiecte, mărind treptat solidaritatea participanţilor şi dorinţa lor de a acţiona împreună şi după încheierea lucrărilor. Sadoveanu se mişca în această vastă reţea, calm, interesat în ceea ce se petrecea şi activ. Şi-a ţinut discursul în a treia zi, la 22 aprilie. L-a scris el, în stilul lui, moderat şi limpede, cu un mesaj scurt, dar demn şi elocvent. Într-un moment în care pe plan internaţional diviziunea şi confruntarea precumpăneau în raport cu înţelegerea, el enunţa chemarea: „Oameni ai păcii din toate ţările, uniţi-vă!” Se arăta preocupat de continuitatea necesară şi posibilă a eforturilor congresului. Cum se va manifesta ea

în România? Cel puţin o nouă instituţie sau asociaţie sau chiar ambele. Nu bănuiam că voi fi implicat şi eu din prima zi.

Sadoveanu îşi înnoda singur relaţii vechi şi noi, ieşind din sală împreună cu colegi de-ai lui. Uneori îmi cerea mie să organizez o întrevedere. Una dintre ele l-a vizat pe scriitorul Tristan Tzara, părintele dadaismului. Ce trezea interesul lui Sadoveanu? Cred că se gândea că Tzara s-a născut în România, în Moldova, undeva aproape de marginea Siretului, apă care conducea moara lui Sadoveanu. Tânărul în care se treziseră vocaţiile literare părăseşte ţara. Ambii trăiesc vârtejul Primului Război Mondial. Sadoveanu, în uniformă, va vorbi de durerile războiului în *File însângerate* sau *Strada Lâpuşneanuy* iar Tzara va protesta împotriva absurdităţii războiului în cercuri de refugiaţi la Zürich. În timp ce Sadoveanu îşi construieşte, cărămidă cu cărămidă, falnica lui construcţie de romane şi poveşti, Tzara, un tânăr de 20 de ani, lansează la Zürich un nou curent ce va face ecoul lumii, împreună cu pictorul alsacian Jean Arp şi cu alţi prieteni precum scriitorul german Hugo Ball, vor să pornească o mişcare de protest faţă de război şi faţă de toate formulele solemne şi găunoase care i-au dat naştere. Este contestată întreaga cultură oficială şi toate sensurile false pretinse de ea. Tinerii căutau dinamită curată. Nu ştiau încă ce nume să-i dea. Tzara a deschis la întâmplare un dicţionar, a pus degetul pe cuvântul dada şi a propus drept nume dadaismul. N-avea niciun sens şi tocmai asta le trebuia. Nimic n-avea sens în jurul lor. Era bine că suna infantil, dar aşa arăta lumea: sub masca gravităţii zăcea infantilismul omenirii. Dadaismul a fost iute aprobat de pictori. La expoziţiile dadaiste au participat întemeietorii artei moderniste: Arp, Giorgio de Chirico, Max Ernst, Paul Klee, Vasili Kandiński. Centrul dadaiştilor se mută la Paris. Dar locul nu este bine ales, pentru că îi aşteaptă acolo rivalităţi puternice. André Breton lansează în 1924 manifestul suprarealiştilor, care devine rapid noua religie a culturii şocului. La el se ataşează în prima linie Paul Éluard

şi Louis Aragon. Tristan Tzara, dadaistul, se alătură şi el suprarealismului. Dar pe aceştia îi regăsim printre iniţiatorii (Congresului păcii. Deci, aici Tristan Tzara îşi găseşte colegii de breaslă.

Se impune constatarea că în suprarealism Tristan Tzara a găsit un prilej de reînnoire a poziţiei lui. Iar în locul absurdului pur şi gratuităţii apare o chemare a activismului cerut de realitate. E un nou mod de a corecta acţiunea poetică şi acţiunea socială. Iată ce va spune Tzara: „Poezia e acţiune şi dacă ea nu e chemată să servească omul şi nu-l ajută să se elibereze de constrângerile interioare de ordin moral şi de cele exterioare de ordin social, ea nu este altceva decât obiect de plăcere, simplu amuzament”.

În timp ce Tzara străbătea neliniştit curentele moderniste, dadaism, suprarealism şi cubism, Sadoveanu avea un parcurs cu totul diferit. Imun la chemările modernismului sub orice formă, în opinia lui „elucubraţie”, „jalnice şi ridicole rătăciri”, el frecventa cercurile culturale ale semănătorismului sau poporanismului. Departe de a fi omul complicat al lui Tzara, strivit de excesul de cultură înşelătoare ce invită la revoltă, personajul lui rămânea omul umil, simplu şi necăjit care avea nevoie de simpatie şi lumină. O oarecare apropiere între cei doi se făcuse: odată ce adoptase „preocuparea socială”, Tzara nu era prea îndepărtat de acţiunea socială a poporaniştilor sadovenieni.

Şi, mai mult, evenimentele îi găsesc pe poziţii comune. Ambii sunt antifascişti. În cursul celui de al Doilea Război Mondial, Tzara devine luptător în Rezistenţă, în timp ce Sadoveanu îşi afirmă perpetuu crezul lui democratic.

Iată-i împreună într-un salon al congresului, cufundaţi zâmbitori în două fotolii. Era datoria lui Sadoveanu de a deschide discuţia, dar el era, prin excelenţă, un om tăcut. Iar Tzara nu găsea, probabil, cuvinte potrivite. S-a aşternut tăcerea. Nu ştiam dacă se cădea să spun eu ceva, despre conferinţă sau despre

vreme, pentru a o întrerupe. Am tuşit, mi-am schimbat scaunul, nimic. Şi astfel a avut loc dialogul, cu cea mai largă tăcere pe care mi-o puteam imagina. Cred că până la urmă au fost încercări ineficiente: „Ce mai faceţi?” „Bine”. „Mă bucur”. La urmă de tot, a mai fost o intervenţie. „Sper să ne mai întâlnim”. „Şi eu”. Şi-au zâmbit şi şi-au strâns mâinile.

Am încercat să explic misterul evenimentului la care am asistat. Am ajuns la concluzia că totuşi s-au bucurat fiecare de prezenţa celuilalt. A fost util să se vadă, pentru că ambii au declanşat un film care începe cu imagini moldovene comune, până la punctul în care un erou este neam de viţă boierească, trăind în conacul unei moşii, iar celălalt se află pe străzile unei mahalale de la marginea unui târg mizer. După aceea nimic nu poate fi mai diferit decât un biet elveţian alături de câţiva tineri revoluţionari nihilişti care vor să distrugă sau cel puţin să epateze lumea falsificatorilor de culturi şi doctrine, pe de o parte, iar pe de altă parte, viaţa tăcută a unui scriitor ce reînvie tradiţii vechi şi stări apuse, având-u-i ca eroi pe cei obidiţi şi săraci. Prăpastia e şi mai mare când unul produce şi schimbă şcoli şi doctrine zgomotoase şi radicale, în timp ce celălalt adoptă un tradiţionalism sfătos şi blând. Ambii intră cu titluri diferite pe scena mondială, ca apoi să se reunească sub semnul păcii şi al porumbelului care a câştigat în faţa revoluţionarului nomad şi a răzeşului sedentar.

Tăcerea aparţinea sistemului mintal al lui Sadoveanu, ca principiu călăuzitor. La foarte mulţi creatori, organul comunicării se confundă cu instrumentul muzical, cu pensula de pictat sau tocul de scris. Împuţinarea cuvintelor le măreşte capacitatea de a înregistra cu acuitate semnalele ambianţei. Ei iubesc liniştea şi evită zgomotul.

O ziaristă cunoscută i-a cerut lui Sadoveanu, prin mine, să-i acorde un interviu. Asistam şi eu, urmărind răspunsurile concise, sobre, reţinute. Titlul sub care a apărut în presă interviul a fost: „Cel mai mare povestitor al

României, un taciturn”.

La această trăsătură a tăcerii se adaugă lipsa de interes pentru publicitatea pe care o cultivă autorii de cărţi. Aceştia căutau interpreţi şi comentatori pentru a câştiga publicul străin, dacă nu reuşeau prin eforturi proprii. Mă întrebam de ce această atitudine o aveau mulţi dintre autorii care meritau şi ei să spargă graniţele, începând cu Arghezi, pe care l-am întrebat în Elveţia de ce nu încerca să-şi traducă poezia. „Operele bune îşi croiesc singure drum”, mi-a răspuns el. O atitudine asemănătoare se întâlnea şi la George Călinescu, Ion Barbu şi Lucian Blaga.

O delegaţie activă. În capitala Franţei văzusem că în materie de cultură domina o altă idee, împinsă chiar la extrem: oricât ar fi de evoluată o cultură, ea trebuie afirmată şi circulată cu tehnici speciale. Era o adevărată competiţie în Franţa a altor culturi pentru a fi recunoscute. Dar Franţa însăşi lucra asiduu pentru prezenţa ei în lume, odată cu promovarea deschisă şi instituţionalizată a limbii franceze pe mapamond, în cadrul „francofoniei” ridicate la rang de prioritate pentru politică şi diplomaţie.

Pe lângă delegaţia noastră, francezii desemnaseră ca însoţitoare o persoană de origine română, sora istoricului Barbu Câmpina, căsătorită cu istoricul francez Albert Marius Soboul. Ea îmi reproşa mereu lipsa „resortului de iradiere” la delegaţia română, dar şi la producţia noastră intelectuală, în general.

În delegaţie se afla preşedintele scriitorilor români, Zaharia Stancu. Împrejurări speciale îl legau de Sadoveanu, care îl aprecia. Înainte de război.

Sudoveanu fusese ţinta unei campanii vehemente de contestare şi denigrare, «usţinută de extremiştii zilei. Intelectualii, printre care şi Stancu, au semnat o declaraţie de sprijin pentru Sadoveanu. Era un om plăcut, care a întreţinut cu mine conversaţii şi schimburi de idei cu multă prietenie şi cultură. Îşi iubea mult fiul cam de vârsta mea. Se povesteşte că un tânăr i-a cerut lui Stancu să-l sprijine să se afirme şi să promoveze. „Dar cum s-o fac?”, a

întrebat Stancu. Iar tânărul a răspuns succint: „Înfiază-mă”.

Zaharia ştia cum să-şi prezinte cărţile pe plan intern. Şi se străduia cu mai puţin succes şi pe plan extern. Dar ceea ce îi lipsea era cunoaşterea gustului şi limbajului cititorului străin.

Esenţial pentru dialog este să cunoşti forma mentală a preopinentului. Teatrele de prezentare a operelor româneşti, chiar şi când acestea erau redactate, nu ţineau seama de întrebarea esenţială pe care şi-o punea cititorul străin: ce înseamnă asta pentru mine?

Zaharia nu cunoştea mentalitatea franceză. Am văzut acest lucru la adunarea organizată de ambasadă pentru românii din Paris. Au venit în număr mare, se încheiase congresul. Eram în 26 aprilie. Sadoveanu a acceptat să fie în prezidiu, dar ca vorbitor l-a desemnat pe Stancu. Erau prezenţi şi membri ai delegaţiei franceze ca să-i prezinte publicului parizian pe colegii români. Erau de faţă personaje de renume în Franţa şi în exterior, cum ar fi actriţa Michèle Morgan sau scriitorul Aimé Cesaire.

Limbajul lui Stancu a fost corect şi bine intenţionat, dar ignora total stilul, sensibilităţile şi aşteptările asistenţei. Aceasta era binevoitoare României şi se străduia să înţeleagă mesajul vorbitorului cu multă bunăvoinţă. Când tineri regalişti din sud au încercat să perturbe adunarea strigând „Trăiască Regele!” sau denunţând vinovăţia exilării lui, oamenii din sală i-au dat afară spontan, în pumni aproape. Totul s-a terminat cu bine, numai că textul vorbitorului putea fi bun dacă ar fi ţinut seama de urechile care îl înregistrau.

Sadoveanu la Paris putea fi pentru necunoscătorii lui o contradicţie în termeni. Ei ar putea fi înclinaţi să îl vadă coborând pe plută pe Bistriţa, pescuind în bălţi sau stând la foc în casele pădurarilor. Sadoveanu era însă familiarizat cu capitala Franţei din călătorii anterioare (1938). Deşi nu manifesta zel în a se deplasa în căldura neobişnuită a acelei primăveri, observa amuzat moravurile, epoca, oamenii. La un restaurant unde se oferea ca supliment un

French Cancan cam lăbărţat, comenta surâzând: „La Paris într-o boată / Stătea mânza-mpiedicată”.

Ştia, de asemenea, ce trebuia să caute la Paris, pentru că nu găsea ce îi trebuia în ţară. Una dintre puţinele sarcini personale pe care mi le-a dat a fost să cumpăr medicamente de la farmacie. „Caută-le pe cele cu cruce albastră, mi-a spus el, sunt homeopatice/4 Farmacistul s-a mirat de mărimea listei, iar eu de cost.

Lumi paralele. Tăcerea lui, fuga de senzaţional, oroarea de etalare, rezerva faţă de alte moduri de viaţă ne-ar îndemna să credem că viaţa lui Sadoveanu a fost o lume închisă. Satul, obştea, pădurea sunt exemple de sisteme cvasiânchise. Dar la o atentă examinare, lumea lui Sadoveanu este în comunicare permanentă cu alte lumi paralele. Mai mult decât atât, ea dă şi ia, împrumută de la ea şi primeşte. Se adaptează, dar nu se lasă adoptată. Până şi în vremurile cele mai îndepărtate, un Kesarion Breb, desemnat să devină al 33-lea mare preot al lui Zamolxis, întreprinde o călătorie iniţiatică în Bizanţul împărătesei Irina. De acolo aduce un panteism care se armonizează cu vechea credinţă, păstrându-şi o demnitate ce vorbeşte cu vocea norilor, a izvoarelor şi a munţilor. Când Ştefan cel Mare primeşte soli, vorbeşte cu prestanţă bizantină, fiindcă a băut din aceeaşi fântână răsăriteană din care s-a adăpat Apusul, iar Sadoveanu îl prezintă ca un perfect cunoscător al geopoliticii europene. În povestirile lui istorice, tabloul Moldovei este mereu completat cu viaţa popoarelor din jur, de la poloni la tătari.

Zodia Cancerului este o fermecătoare carte în întregime închinată unei lumi paralele şi confruntării civilizaţiei noastre străvechi cu Occidentul. Abatele de Marenne, un francez descins direct de la Curtea Regelui Soare, descoperă cu ochi uimiţi natura, oamenii şi mentalitatea ţării sub Duca Vodă. În Sala Pleyel, un personaj influent şi popular era abatele Jean Boulier. Iată, ziceau unii, după aproape trei veacuri, stau abatele şi Alecu Ruset din nou împreună, mânaţi de un zel egal pentru cauza păcii.

Aş fi vrut ca după călătoria la Paris, Sadoveanu să-şi dezvăluie impresiile aşa cum a făcut în notele de drum în Olanda. Călătoria aceea şi-a pregătit-o printr-o excursie în munţii noştri. În mijlocul frumuseţilor lor inegalabile, nota pentru confruntarea cu Ţările de Jos: „Acestea stau în veci; acelea sunt jucării minunate. Acestea sunt ale întunecoaselor stihii; acelea sunt ale fratelui meu slab şi nemernic – aşa de slab prin natura vremelnică şi aşa tare prin stăruinţă şi inteligenţă.

Cu toată balanţa înclinată spre stihiile noastre, buna rânduială olandeză îi place. Ordinea şi rigiditatea au în ele răceală, dar şi ceva măreţ, ca toate câte sunt aşezate, statornic şi tare, pe tradiţii, datini şi seriozitate. Face comparaţii cu realitatea noastră: la noi acestea sunt caracteristici ale satelor româneşti, „temeinic şi tare aşezate pe tradiţie şi rânduială* deoarece oraşele sunt „noi, factice şi balcanice*, „un tumult balcanic şi oriental. Avea accente de preţuire a caracterului şi a mentalităţilor olandezilor. Le exprimă în formule laconice: „Civilizaţia lor a ieşit din disciplina durerii. Simpatia devine şi mai mare când le observă tăcerea: „Toţi vorbesc; pe când aici în Olanda (oţi tac, ca să se audă zvonul etern al mării*” Nu-i scăpau observaţiile critice, dar le atenua. „Olandezul n-are un grad de generalizare şi sinteză, care la latini e caracteristic, (dar e) capabil să se concentreze îndelung asupra unei chestii unice şi să se specializeze/4 în altă parte spunea: „Acest om nu prea scântec de inteligenţă, însă-i cuminte, ceea ce e cu mult mai bine/

La Paris, o capitală neolatină a elocinţei şi a exersării infinite a cuvântului şi a inteligenţei, Sadoveanu nu avea impulsurile de simpatie din peregrinarea lui între flamanzi.

Nu găseşti urme de exclusivism în pasiunea lui nemişcată pentru tot ce ţine de pământul românesc şi de cultura lui. Scria şi gândea în limba pe care a iubit-o şi îmbogăţit-o neîncetat. Dar când Panait Istrati a fost contestat la noi de cei ce îi reproşau atât poziţia politică, dar şi ideile, neuitând acuzarea că era înstrăinat prin faptul că scria franţuzeşte, Sadoveanu a spus: „Eu totuşi îl

voi revendica pe Panait Istrati ca pe un frate al.ro & u şi fiu al acestui pământ/ Lumea lui Sadoveanu nu era închisă. Când din cuprinsul ei privea în afară, era tolerant şi înţelegător.

Îl observam atent la cel mai mic gest al său, ca un ucenic şi un admirator. Sentimentele mele erau formate încă din şcoală, unde îl întâlnisem când învăţam abecedarul. Era printre pilonii care susţineau cultura şi limba naţiunii. Şi cu cât creşteam, cu atât cărţile şi poveştile lui mă obligau să caut în dicţionare cuvinte noi din domeniul naturii, vânătorilor, pescăriei, plimbărilor prin păduri sau al navigărilor pe râuri. Experienţa descoperirii autorului în original însemna pentru mine un eveniment rar şi înnoitor.

Auzisem critici şi reproşuri de la oameni care l-au cunoscut, precum fostul lui colaborator la cărţi şcolare, Stan, sau ca Geo Bogza, care povesteau cum l-au vizitat la moşie. Interesul redus pentru interlocutor era luat drept egoism atroce, semn de umanism şubred, dotare afectivă redusă şi absenţă a empatiei. Dacă îl vedeai de aproape, puteai găsi destule confirmări ale acestor bănuieli. Nu l-am auzit spunând „te rog” sau „mulţumesc/ „ia loc/ Satisfacţiile, ca şi nemulţumirea erau exprimate prin simple mişcări ale capului său leonin. Am înţeles însă repede că omul acesta trăia intens în lumea creaţiei lui, că în capul său mişunau eroii întâmplărilor istorice, se perindau fantomele legendelor, se conturau necontenit idei noi şi, mai ales, curgea înlănţuirea de întâmplări imaginare care apoi se aşternea pe hârtia albă. Nesocotirea prezenţei celor din jur, inclusiv a propriei familii, cu soţii numeroase şi copii cu nume greu de reţinut, putea conduce la ipoteza unui individ antisocial şi fără morală. Mi-am dat seama că era doar un perpetuu absent. Sadoveanu îşi apăra prin instinct singurătatea, mediul în care funcţionau din plin motoarele creaţiei lui uriaşe. Împrejurări speciale îl scoteau din această stare. Războaiele îi spărgeau geamurile ocrotitoare. Evenimentele îi aduceau sarcini politice şi poziţii sociale care îi apăreau sub forma

interesului naţional sau a culturii, pe care nu le putea refuza sau ocoli. Dar acest lucru viza conceptele mari ale existenţei, idei ce îşi căutau expresia şi aplicarea şi nu banalele contacte cu oamenii vastei sfere de interese ce îi înconjurau existenţa. Respectam întru totul locul pe care mi-l rezervase şi rolul aşteptat de el.

Numai după terminarea congresului am putut înţelege că Sadoveanu, fără a spune un cuvânt în acest sens, manifesta interes pentru soarta oamenilor cu care colaborase. Îmi reprezentam ideea unei puteri superioare care poate avea grijă de oameni, protejându-i sau îndrumându-i sub forma unor îngeri cu aripi mari. Într-o veche biserică de rit creştin din nordul Sudanului, pe lungimea unui perete era reprezentat un astfel de înger, cu aripi atât de lungi şi de grele, încât pictorul le-a pictat de fiecare parte, cu un rând de proptele din lemn. Iată cine-i poate ajuta pe oameni. După ce am ajuns acasă am văzut că un asemenea înger bătuse din aripi pentru mine, tăcut, neexplicit, discret, poate nerostindu-mi numele. Când am intrat în anul următor, aveam o slujbă de răspundere; devenisem directorul Bibliotecii Academiei, funcţie de gestionar şef al unei bogăţii cu milioane de piese, ajutat de vreo 300 de oameni. Nu întorceam o simplă pagină din viaţa mea, ci schimbam totul, începând cu carnetul şi condeiul şi, mai ales, schemele minţii care dictează comportament, atitudini şi reflecţie raţională.

Urmări şi ecouri în timpul congresului, participanţii antamaseră problema viitorului. Căzuseră de acord asupra unui principiu al continuităţii. Vor înfiinţa şi menţine structuri solide pentru apărarea păcii şi câştigarea unui suport popular. Vor exista Comitete naţionale pentru pace în toate ţările participante şi vor fi atrase şi alte ţări pentru a îngroşa şi strânge rândurile unei mişcări internaţionale viguroase. Creşteau ameninţările militariştilor la adresa păcii? Omenirea, prin partizanii păcii, va ridica stavile de netrecut în calea lor. La Paris va rămâne un centru de coordonare, condus de un consiliu internaţional care va armoniza şi facilita contactele între ţări, pentru a menţine

în funcţiune un congres în perpetuă sesiune.

Nu am ajuns bine la Bucureşti şi am fost solicitat să vorbesc despre congres în instituţii, şcoli, reuniuni sau să scriu despre el în presă. Nu era chiar uşor, dar o consideram o datorie de onoare. Începeam să împart timpul înloric în jumătăţi de veac, o măsură la dimensiunile mele. Cele cinci decenii se verificau şi în copilăria şi tinereţea mea. Pasul chinezesc de 50 de ani nu mă ducea departe, deşi antenele mele primeau mesaje de lungimea japoneză a celor 40 de ani.

Era un an de răscruce acesta, 1950. Mă găseam deci implicat în activitatea Consiliului Naţional al Păcii, ce se constituise cu Sadoveanu ca preşedinte. Primisem la începutul aceluiaşi an misiunea oficială de a conduce ca director Biblioteca Academiei, având un academician, Barbu Lăzăreanu, drept preşedinte. El a rămas în această poziţie onorifică în tot restul vieţii sale. Iar eu am rămas director, cu o întrerupere, până în 1955.

Atât timp au durat şi obligaţiile mele ca slujitor al ideii de pace, când sub bagheta maestrului, când lângă el. În tot acest interval am simţit că aripa lui mi-a facilitat munca şi a îndepărtat obstacolele care mi se ridicaseră în cale. Cu titlul funcţiei publice deţinute la Academie şi continuând să fiu tânăr, eram tocmai bun pentru a-i însoţi pe oaspeţii Consiliului Român al Păcii. În 1950, primul a fost chiar secretarul general de la Paris, Gabriel dărboussier, de care mă apropiasem la congres.

Consideram că mai presus de aceste urmări asupra carierei şi vieţii mele era o frământare a minţii mele în legătură cu ceea ce vedeam şi auzeam în Sala Pleyel. Totul pornise de la o întrebare: de ce discursurile politicienilor – în special europeni – au alt ton decât cele ale oamenilor de cultură? Primele erau triste, defetiste, sceptice. Ultimele se distingeau prin optimism, încredere şi efuziune, la un loc cu mesajele poeziei şi ale muzicii. Încercând să aflu detalii, am văzut că aproape toţi politicienii avuseseră poziţii înalte, pe care le pierduseră de curând. În ce a constat furtuna care i-a eliminat? A doua întrebare se

referea la Războiul Rece. Deşi Churchill spusese că o Cortină de fier desparte Vestul de Est, nimeni nu recunoştea de o parte sau alta că Războiul Rece ar fi început. Dar faptul că Franţa interzicea unei ţări din Est să trimită mai mult de opt persoane la congres nu era un semn suficient de strigător că două tabere se ciocneau într-un conflict în plină desfăşurare?

Să descriu pe scurt urmările participării la Congresul păcii asupra mea. După plecare s-a dat ordinul din partea ministrului de Interne francez să se interzică tuturor participanţilor la congres intrarea în Franţa, sub orice motiv ar fi cerută. Această interdicţie mi s-a aplicat în anii ’50 când eram reprezentant al ţării la ONU, după 1960 când eram director la Ministerul de Externe şi apoi când devenisem ministru adjunct al aceluiaşi minister, încercasem să rezolv problema pe cale diplomatică. Dar Ambasada Franţei dădea din umeri, fiindcă vizele nu ţineau de resortul ei. În cazul în care călătoream la New York trecând prin Paris, trebuia să stau în aeroport sub observaţie până la zborul meu. Ministrul de Interne, Jules Moch cel crunt, s-a nimerit peste ani, când nu mai era ministru, să reprezinte Franţa la o conferinţă prelungită de dezarmare la care mă aflam ca delegat al ţării mele. În calitate de coleg am intrat în dialog şi consultare reciprocă pe problemele dezarmării cu el. Nu ne întâlnisem şi numele meu nu îi spunea nimic. După mai multe conversaţii în care era urban şi amical chiar, i-am zis în treacăt că iubesc de mic copil Franţa, dar, din nefericire, nu pot să mă opresc în ea în drumurile mele. „Cum aşa?” a întrebat el. „Nu mi se dă viză, i-am răspuns eu. De mulţi ani încoace/4 „Nu se poate”, a zis el. „Ba da, fiindcă un ordin vechi interzice acest lucru timp de mai bine de un deceniu, pentru simplul fapt că am fost la Congresul Păcii din 49”. Om mai încurcat şi jenat n-am întâlnit Peste o zi sau două m-a înştiinţat: „Ştiţi, a fost o eroare birocratică, însă ea a fost corectată, nu mai aveţi probleme”. Şi iată cum o parte neagră din urmările congresului era ştearsă cu buretele.

Revin la efectele bune ale congresului, ca urmare a întrebărilor mele. De la întrebări am trecut la căutări. La început cronologie simplă. Ce s-a întâmplat în anii studenţiei mele? Dar şi care au fost doctrinele dominante, declaraţiile politice, alianţele, certurile şi aşa se adunau piese izolate ca nişte pietre colorate. Apoi treceam la construirea mozaicului. Care piesă se potriveşte mai bine cu o alta? Mi s-a spus că vreau să devin cercetător în analiza relaţiilor internaţionale. Cercetător da, dar nu cu uneltele teoreticienilor, laboratoarelor, şcolilor de gândire, nici cu stilul lor. Îmi continuam doar vechea pasiune a şcolii, aceea de rezolvare de probleme. Acestea nu erau matematice, deşi admiteam că puteau exista modele matematice utile la rezolvarea lor. „Mai târziu, am zis eu. Deocamdată procedez empiric şi deşi este dispreţuită de teoreticieni, metoda va fi cea clasică: încercare şi eroare”.

Europa este ruptă înainte de 1949. Cu aceste instrumente aparent rudimentare, am început să cercetez ce se întâmplase deosebit în intervalul anterior conferinţei, începând cu sfârşitul războiului: 1945 – 1949. Relevantă este poziţia oficială şi deschisă a SUA. Preşedinte va fi tot timpul Harry Truman. În 1945, reprezintă America la summitul de la Potsdam. Este în logica războaielor imperiale să se împartă prada între cei ce au câştigat. Este acceptată soluţia propusă de Stalin: fiecare putere a Alianţei îşi menţine prezenţa – prin trupe de ocupaţie – acolo unde le găseşte armistiţiul. Fiind vorba de Germania şi de extinderile ei, este vizată Europa, care se rupe în bucăţi. Este şi o sentinţă a neînţelegerii şi crizei Berlinului, ocupat simultan de toate puterile şi care izbucneşte la intervale până după 1960. În 1946, se semnează Tratatul de pace. România şi ţările din Est sunt incluse în zona sovietică, formal şi definitiv. Ce fel de zonă? Militară pentru început, de subordonare totală, după

Hi cea ca regim intern şi politică externă. Apare dilema americană. Armata NI IA a eliberat teritoriul, dar mai mult de jumătate din populaţie îşi manifestă «Impatii de stânga şi partidele cele mai puternice sunt constituite

de foştii partizani comunişti care continuă să se bucure de prestigiu.

În cercurile strategice din jurul preşedintelui este formulat un singur obiectiv major care le depăşeşte în importanţă pe toate celelalte: supremaţie americană în Europa de Vest. A o obţine ca putere militară este de neconceput; rămâne lupta politică, alianţele posibile, dominarea economică.

La aceste concluzii ajungi când parcurgi listele de acţiuni şi declaraţii politice americane de până în 1949. Trăsătura lor comună este de a promova obiectul supremaţiei fără a-l exprima explicit şi ascunzându-l sub o susţinere doctrinară, politică şi diplomatică, plină de umanism, generozitate, ocrotire şi sprijin al celor ameninţaţi, apărare a democraţiei şi libertăţii. Limbajul oficial trebuia ales cu grijă.

Este o veche preocupare a politicii americane încă de sub Roosevelt de a ou folosi termenii teoriilor englezilor, o putere colonială în ochii lor, cum ar fi balanţa puterii şi echilibrul ei tradiţional în istoria engleză. Reprezentantul american la NATO spunea în 1949: „Bătrânul veteran, balanţa puterii, a fost „blue discharged „[20]când s-a format ONU. Eforturile comune şi măsurile colective (...) au introdus formal elementul preponderenţei puterii pentru pace. Şi dusă a fost balanţa de putere a omului vechi”.

Era o operaţie grea, care nu se putea face dacă nu se excludea orice posibilitate de interferenţă, amestec şi influenţă a Uniunii Sovietice. Îndepărtarea ei de audienţa europeană s-a făcut printr-o vastă campanie publicistică de acuzare, defăimare a Uniunii Sovietice şi a regimului său dictatorial şi opresiv, care sufoca libertatea şi distrugea drepturile, încorporând-o într-un odios monstru al istoriei. Dovada cea mai bună a acuzaţiilor a fost soarta nefericită a ţărilor din est care au încăput pe mâna lor. Nu politicienii Vestului, care formal şi cu semnătură oferiseră aceste regiuni drept compensaţie de război sovieticilor, ci presa, presa liberă care nu putea fi oprită.

---

20 A fost concediat (în engl.) (n.red.)

Nu era nevoie de prea multă propagandă a presei occidentale ca omul de rând să nu abhoreze, condamne şi să combată dictaturile distrugătoare, ceea ce revoluţia franceză înscrisese deja în mentalul european, „Libertatea, egalitatea şi fraternitatea”, din care prima era cea mai preţioasă. Un minimum de normalitate şi umanitate era necesar ca jugul pus populaţiei în spaţiul sovietic, metodele abuzive ce mergeau până la crimă în masă, ştergerea libertăţilor vitale de gândire şi expresie, urmate de cele de credinţă şi întreprindere, suprimarea dreptului de proprietate să fie abandonate. Cineva întreg la minte nu suporta ca societatea să semene cu un stup de albine şi, mai ales, cu unul care în loc de a produce miere îşi ascute ţepii pentru invazii.

Chiar şi gesturile lui Hruşciov ce puteau trezi speranţe, precum dezvăluirile lui din 1956, îl criticau pe Stalin, dar nu şi sistemul. Ori acesta era principalul vinovat, pentru că el era pata neagră, maladia şi aberaţia istoriei. Occidentul ştia că boala nu poate fi lecuită curând şi pentru moment măsura de a ţine departe sistemul otrăvit printr-un regim de cvasi-izolare numit „containment” – sau prevenire – părea raţională şi justificată.

Guvernul proceda cu grijă. Dorea să evite primejdia unui conflict armat cu Uniunea Sovietică. Treptat însă, Truman a vrut să arate că SUA nu rămân indiferente când sovieticii vor încerca sistemul lor în alte părţi ale lumii. Au ridicat prin Doctrina Truman (1947) la rang de principiu apărarea democraţiei ameninţate, au dispus în anul următor (1948) ajutarea Turciei şi Greciei, împotriva poziţiei Uniunii Sovietice. În fine, au creat în 1949 Tratatul Atlanticului de Nord (NATO), fără o opoziţie internă, care număra alături 11 state europene.

Când şi-a anunţat doctrina, Truman a vorbit despre două moduri de viaţă: „Unul este bazat pe voinţa majorităţii şi se distinge prin instituţii libere, guvern reprezentativ, alegeri libere, garantarea libertăţii individuale, libertatea de expresie şi a religiei şi eliberarea

de opresia politică. Al doilea mod de viaţă este bazat pe voinţa unei minorităţi impuse cu forţa majorităţii. Se bazează pe teroare şi opresiune, radio şi presă controlate, alegeri măsluite şi suprimarea libertăţilor individuale”.

Până la a ajunge la diviziunea Europei prin alianţele militare, strategii căutau să dea o formă coerentă politicii faţă de URSS. O telegramă devenită celebră a diplomatului George Kennan, din 1946, a furnizat punctul de plecare a unei doctrine. Nu avea nimic agresiv şi ameninţător în ea. Purta un titlu prudent, neostil, aproape defensiv: „Politica de prevenire”, deşi sensul cuvântului „containment” este mai bogat. Sensul ar fi „a ţine pe cineva departe” sau „stai la locul tău”. Că tot ce se producea la Washington în aceşti ani însemna că diviziunea Europei era consumată. SUA îşi vor rezolva problemele în Vest în stilul lor, aşa cum Uniunea Sovietică a procedat, în maniera ei, în Est. Limbajul doctrinar era diferit de cel al presei, obsedată de atacuri, polemici şi incriminări.

Lunga telegramă făcea un portret nemilos Uniunii Sovietice. „La baza concepţiei nevrotice a supraproblemelor lumii a Kremlinului stă tradiţionalul şi instinctivul sens al insecurităţii. (Ruşii) au învăţat să caute securitatea

În pacienta, dar mortala luptă pentru distrugerea puterii rivale, niciodată în înţelegere şi compromisuri cu ea”.

Departe de a adopta pentru doctrina reţinerii un ton defensiv, Kennan credea că era zadarnic să te aştepţi că ei singuri, membrii Partidului Comunist Sovietic, să îşi schimbe vederile, formaţi fiind în „exerciţiul practicilor de disciplină şi obedienţă, şi nu în arta compromisului şi a acomodării”. O schimbare putea fi posibilă doar prin „destrămarea unităţii şi eficacităţii Partidului ca instrument politic”.

Mai rămânea de vizitat culoarul economic. Secretarul de stat din 1947, Marshall, a umplut în mod ingenios acest gol. El a lansat Planul Marshall, cum a fost numit şi cunoscut apoi pentru o reabilitare cu efect a economiilor

vest-europene marcate de războiul pustiitor care le sărăcise şi le flămânzise. A avut tactul să formuleze planul în aşa fel, încât ideea americanizării, termen folosit din când în când în public, să fie minimală şi totul să pară o iniţiativă şi o gestiune a europenilor. A avut şi grija să o ofere şi Estului, unde Stalin a izgonit-o printr-un gest al mâinii lui atotputernice.

În septembrie, Andrei Jdanov, o vreme un apropiat al lui Stalin, identifica în Europa o zonă din est ca fiind antifront al Europei. S-a format şi Cominformul care reunea noile democraţii, în ideea că şi altele mai vechi ar putea face parte din el. În acelaşi an, Stalin îi oferea lui Marshall într-un acces de cooperare promisiunea că, dacă Vestul ar constitui un front al democraţilor, Uniunea Sovietică ar putea lucra cu el în negocieri asupra soluţiilor comune. Marshall considera însă că „redresarea Europei a fost până acum mult prea înceată decât se aştepta. Forţe dezintegratoare devin vizibile. Pacientul se scufundă în timp ce doctorii deliberează. Cred că putem acţiona fără să aşteptăm ca demersul acesta să cunoască astfel compromiterea prin epuizare”.

Mai rămânea Germania. Era divizată între cea estică şi cea vestică, dar definitivarea şi oficializarea – care trebuia acceptată şi de numeroşi antifascişti aflaţi la veghe – au cerut timp şi au fost lăsate la sfârşit în 1949. Ca toate actele importante pe plan politic, economic şi militar, însemna acelaşi lucru ca şi ele. Un comentator spunea în 1950: „Acum este clar că, desemnând o linie de frontieră în mijlocul Germaniei, asta a confirmat, de asemenea, împărţirea Europei”.

Kissinger dorea să scoată în evidenţă preocupările etice şi umaniste ale SUA. „America, afirma el, ca lider al Alianţei, a fost un garant ca noua ordine internaţională să fie justificată în termeni morali, uneori chiar mesianici. Liderii Americii făceau eforturi şi sacrificii fără precedent în coaliţii în timp de pace în numele unor valori fundamentale şi cuprinzătoare, în locul calculelor de securitate naţională şi echilibru care caracterizau

diplomaţia europeană”.

Unii s-au referit la cinismul acestei retorici morale. „Dar niciun om care să-l fi cunoscut pe autorii politicii de «containment» n-ar fi putut să se îndoiască de sinceritatea lor”.

„O democraţie, se aventura autorul, constă în gradul ridicat al valorilor morale în documentele cele mai importante, clasificate în modul cel mai strict şi necomunicate publicului larg”. Aici Kissinger se înşela. Secretele din timpul şi după război au văzut, într-adevăr, lumina scrutinului public mai târziu. Dar, departe de a găsi termeni morali şi valori fundamentale cuprinzătoare, descoperim metode şi procedee ascunse care sfidează Dreptul internaţional sau principiile de independenţă, suveranitatea şi neamestecul în treburile interne ale statelor. Este cazul unei instituţii noi, create în cadrul campaniei de fixare a Europei occidentale în sfera controlată de SUA, numită „armata secretă”. Începând cu Italia şi Franţa, considerate a fi cele mai expuse unor orientări procomuniste, în aproape toate statele vest-europene au fost întrebuinţate aceste arme noi. În Italia, armata secretă se numea Gladio (1951) şi a devenit un model pentru celelalte ţări. Spre deosebire de metodele clasice ale dialogului şi persuasiunii, armata secretă mânuia procedee din afara legii: corupţia, şantajul, coerciţia, ameninţarea. Unul dintre obiectivele sale principale a fost câştigarea alegerilor din 1948 de către Partidul Democrat Creştin înfiinţat şi controlat de SUA, cel care l-a îndepărtat pe Pietro Nenni şi pe socialiştii săi de la putere. Peste tot pe unde s-au înfiinţat, în Franţa, Olanda, Belgia, Norvegia, Danemarca, armatele secrete aveau ca obiectiv îndepărtarea partidelor duşmane de la guvernare. Evident că ele aveau nevoie de baza şi forţele ţării în care acţionau. Dar, prin înţelegeri şi acelea scurte, îşi luau drept parteneri serviciile secrete ale ţării şi apoi persoane din cercuri influente din armată, poliţie, politică, din rândul organizaţiilor neguvernamentale. Ele deveneau astfel semioficiale. Ceea ce ar fi putut trece drept nişte

birouri mixte de coordonare la Interne sau Poliţie se distingea în acea perioadă prin proporţiile uriaşe. Sedii puternice cu închisori proprii în Sardinia pentru Gladio, înarmări cu arme moderne, instruire pe teren propriu sau în alte ţări şi, în fine, numărul membrilor lor. Francezii anunţau CIA la un moment dat că îi puneau la dispoziţie 10.000 de oameni instruiţi şi înarmaţi pentru un război scurt în cazul în care comuniştii ar reveni la putere. Faptul că aveau ca scop contracararea preluării puterii printr-o lovitură de stat făcea ca armatele secrete să pregătească asemenea lovituri, luând-o înainte altora.

Au fost momente în care parlamentarii care nu auziseră până atunci de ele au întreprins anchete şi au provocat dezbateri ce deschideau dosarele armatelor secrete. În 1960, lumea afla cu stupoare despre ele şi cu ce se ocupau. Practica lor a prins rădăcini. În 1961, rămăşiţele armatei secrete franceze se regrupează cu noi aderenţi într-o armată cu titlul OAS împotriva lui de Gaulle, pe tema Algeriei. Acesta reuşeşte s-o distrugă şi apoi în 1962 urmează Acordul de Pace cu Algeria la Evian. Dar un asasin din OAS stăruia în obiectivul de Gaulle. Şi a încercat să îl omoare pe o şosea, în maşină. I) e Gaulle a scăpat cu viaţă şi remarca lui a circulat: „Auzi, să mă asasineze împreună cu soţia”.

Când supremaţia SUA a fost asigurată în Europa de Vest, rezultatul trebuia perpetuat în timp şi transformat în formă perpetuă. Aşa s-a născut Războiul Rece, nume care a desemnat starea Europei în următoarele patru decenii. Ea are în spate o abilă, pacientă şi obsedantă pregătire de 40 de ani.

Războiul Rece. Războiul Rece a fost un motor în doi timpi. Opera cu două grupări de state cu sisteme şi filosofii diferite. Era vegheat de două mari puteri. Dacă îl privim de la distanţă, constatăm că între ele domnea pacea, ca şi pentru întregul continent. Ar fi putut fi intitulat la fel de bine şi o pace confruntaţională. Trăsăturile pe care şi le-a consacrat şi perfectat în timp au apărut sub forma unei convenţii nescrise, a unui acord tacit, recunoscut şi aplicat

de cele două mari puteri rivale: 1. Niciun recurs la armele atomice echivalând cu un fel de zonă denuclearizată a Europei; 2. Niciun conflict militar convenţional, pentru că l-ar putea declanşa pe cel nuclear; 3. Schimburi economice posibile; 4. Conlucrări în domenii comune, fizică de pildă sau spaţii cosmice; 5. Dialoguri şi negocieri de dezarmare; 6. Dezacorduri clare în materie doctrinară şi filosofice; 7. Libera exprimare, oricât de polemică, a presei unuia faţă de celălalt; 8. Libera competiţie, fără conflicte între cele două superputeri, în lumea a treia.

Întrebate de oamenii de rând dacă au fost consultaţi vreodată asupra acestui acord a cărui existenţă nu rezultă pentru ei decât din observarea liberă a tuturor evenimentelor şi atitudinilor dominante în timp ale ambelor părţi, instituţiile Occidentului ar răspunde că într-un regim democratic nu se lucrează decât pe această bază, iar cele estice, că nimic nu se întreprinde decât în numele şi pentru interesele maselor populare. Iar pe unii presupuşi critici i-ar întreba la rândul lor: „Sunteţi nemulţumiţi că aţi trăit în pace, că v-am ocrotit cu scutul nostru nuclear, că v-am creat forme noi de a conlucra între voi sau de a avea iniţiative de integrare a regiunii voastre europene, că v-am lăsat libertatea de a vă pronunţa fiecare împotriva părţii celeilalte (în cazul estic) sau în general (în cazul vestic)?”

De fapt, pacea aceasta a fost presărată de crize. Ele proveneau toate din neînţelegerea regulilor care fuseseră uitate să fie pomenite. De pildă, interdicţia hărţuielii reciproce. Era interzisă la un rând cu conflictele sau permisă ca şi presa sau ciocnirile ideologice? Hruşciov, care îşi dobândise un merit în ochii lumii prin denunţarea abuzurilor şi crimelor lui Stalin, după moartea acestuia, rămăsese lipit de două axiome ale politicii externe postbelice ale Moscovei: paritate şi parteneriat în relaţiile cu SUA. Gromîko, cât a trăit, nu s-a desprins de ele. Iar, practic, acţiunile pe marginea poziţiei Moscovei, mai ales în cazul problemei dezarmării, au ilustrat această abordare.

Întrucât hărţuiala nu era acceptată ca principiu permanent de către americani, ea îl făcea pe Hruşciov, cu o minte şireată a unui tip descris de Gogol, să creadă că avea mijloace de a-i pedepsi pe americani, provocând crize care nu le conveneau. Era convins, ca şi partenerul său, de altfel, că partea opusă nu înţelegea decât un limbaj forte şi dur. El spunea în chip popular şi cinic că ştia părţile slabe ale Occidentului şi nu avea decât să le atingă, ca pe nişte organe sensibile pe care nu ezita să le numească în diferite moduri, cel mai blând fiind piciorul cu bătătura pe care trebuie să calci. Hruşciov a reînnoit criza perenă a Berlinului şi a declanşat-o pe cea gravă şi periculoasă a rachetelor din Cuba. Iar omenirea a simţit şi a văzut că nu era pace sub măslini.

Oricâte merite şi-ar revendica Estul şi Vestul în Războiul Rece, nu poate fi uitată marea pierzătoare şi victimă: Europa. Ea este un continent mereu fărâmiţat de apetituri imperialiste şi rivalităţi ambiţioase. Dar aşa cum s-au dezvoltat la scara lor şi cum le respectam şi noi: America Latină, Africa, Asia cu diviziunile ei. Solidarităţile continentelor sau marilor regiuni ale lumii le-am creat mereu destine comune. Mica Europă, chiar unită, nu rivalizează cu ele în întindere şi populaţie. Doar în disensiuni şi conflicte care i-au risipit resursele din cuprinsul ei pare a fi mai rodnică. Există şi o Europă centrală pe deasupra, care leagă Estul de Vest. Modelul de civilizaţie a fost, în linii mari, tradiţional, acelaşi. Nu există loc european care să nu fi beneficiat de experienţa şi realizările celorlalţi, vestici, centrali sau estici. Cele două superputeri au confiscat dreptul şi aspiraţia europenilor de a dispune de continentul lor. Ei au impus un Război Rece între două jumătăţi care coabitează, ca şi familiile de pe două etaje, convenind să nu se bată, fiindcă doar certurile neviolente sunt permise.

IV. BIBLIOTECA ŞI UCENICIA LA ONU Bibliotecar al Academiei

Anul 1950 mă găseşte instalat în calitate de director al Bibliotecii Academiei Române. Clădirea în care lucram

era o piesă arhitecturală a perioadei antebelice şi se afla la capătul grădinii cu arbori bătrâni ai Academiei Române, de pe Calea Victoriei. Era o veche donaţie a lui Bellu, cel care dăruise terenul pentru cimitirul cu acelaşi nume din Bucureşti, astfel încât academicienii aveau de două ori de-a face cu el.

Biblioteca purta cu mândrie titlul celei mai vechi şi mai mari biblioteci din ţară. A fost înfiinţată în 1867, odată cu Societatea Academică Română, dar rolul de bibliotecă naţională nu a început să-l joace decât între anii 1880 şi 1890. În 1884, este promulgată legea depozitului legal, care asigură creşterea sistematică a fondului publicaţiilor din ţară: cărţi şi periodice. Cărturari ai vremii, precum Alexandru Odobescu, Bogdan Petriceicu Haşdeu şi Ion Ghica, au contribuit la dezvoltarea ei. În 1901, Biblioteca Centrală a Statului, înfiinţată în 1838 prin Regulamentul Organic, este integrată în colecţiile sale. Era o valoroasă creştere, fiindcă Biblioteca Centrală aducea cu ea Biblioteca Colegiului Sava, cuprinzând mii de volume din secolele al XV-lea şi al XIX-lea. Se puteau găsi între ele cărţi care proveneau din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, în care îşi desăvârşiseră cultura cei din generaţia paşoptiştilor, în frunte cu Bălcescu.

O menţiune este necesară în materie de vechime. Un voievod fanariot, Mavrocordat, avea o bibliotecă de mare valoare, cu cărţi şi manuscrise de la Bizanţ încoace. Faima ei a trecut şi peste hotare şi a ajuns la Regele Soare al Franţei. Acesta era patronul bibliotecii sale, cu care se mândrea. De aceea, a dat sarcină ambasadorului francez în Imperiul Otoman să întreprindă toate diligenţele pentru a obţine biblioteca lui Mavrocordat. Cu insistenţă, ambasadorul a încercat să îl convingă pe acesta din urmă. Indiferent de ce i se promitea în schimb, ca, de pildă, sală cu numele lui la Biblioteca Regală sau faimă perpetuă în Europa, Mavrocordat refuza „să înstrăineze” biblioteca lui. Au trecut anii, Mavrocordat a pierdut domnia şi, odată cu ea, şi biblioteca. Astfel că faimoasele cărţi au ajuns să fie

vândute în pieţele Istanbulului.

În privinţa mărimii, Biblioteca Academiei era impresionantă. În 1901, biblioteca avea 136.000 de volume; în 1946, 760.000 şi la plecarea mea, în 1955, o uriaşă expansiune cu 3 150.000 de volume. Creşterile se datorau unui corp profesional muncitor, disciplinat şi cult, în tradiţia lui Ioan Bianu, directorul ei cel mai strict, longeviv şi gospodar, rămas în memoria colectivă a bibliotecarilor Academiei.

Aveam colaboratori merituoşi şi experimentaţi. Ei conduceau secţiile grupate pe natura colecţiilor. La Cataloage, Popovici, la Bibliografie, Băncilă, la Stampe, Remus Niculescu, la Documente, viitorul academician Gavril Strempel, la Manuscrise, Alexandru Elian, la Numismatică, academicianul Moisil şi la Relaţii Internaţionale, bibliotecara poliglotă Alice Sterescu. Secţiile se ocupau, în primul rând, de conservarea şi siguranţa unor comori greu de preţuit, apoi de creşterea lor şi, una nu mai puţin importantă, de consultarea lor de către publicul larg. Cartea de împrumut se acorda cu parcimonie şi grijă, cu motivaţie de profesionişti şi cercetători, dar şi cu deschi dere spre tânăra generaţie.

Mă bazam pe cultura şi hărnicia viitorului academician Virgil Cândea, un tânăr de 23 de ani, ca şi mine, cu care am rămas prieten până când s-a stins din viaţă, în anul 2007.

Ştiam că simpla mea iubire de carte nu ajunge pentru a asigura buna funcţionare a uriaşei instituţii a Academiei. Prin ce să-mi asigur autoritatea faţă de un asemenea grup de specialişti? Am zis: „Este vorba totuşi despre gestiune, management. Dirijorul este un altfel de muzician decât cei din orchestră. La matematici, dobândeşti priceperi utile: de a gândi riguros, de a fi precis, de a fi coerent, de a şti cum arată «modelele matematice ale deciziei şi strategiei»” încurajându-mă astfel, am schiţat câteva linii directoare. 1) Sporirea colecţiilor. 2) Creşterea calităţii serviciilor de servire a cercetătorilor şi cititorilor. 3) Consolidarea capacităţii bibliotecarilor de a fi ei înşişi

cercetători – nu este bibliologia şi ea o ştiinţă? 4) Colaborări internaţionale, contacte cu bibliotecile din alte ţări. 5) Servirea conştiincioasă a institutelor Academiei, ale căror biblioteci aparţineau sferei noastre, inclusiv a Centrelor Academiei din alte oraşe. 6) Atragerea membrilor Academiei în colaborări, incluzând expoziţiile de carte, aniversări de personalităţi, evenimente şi altele.

Aveam obligaţii speciale faţă de directorul general, academicianul Barbu Lăzăreanu, şi faţă de conducerea Academiei, preşedintele Traian

Săvulescu şi secretarul general, Gheorghe Nicolau, care era superiorul meu şi mă îndruma.

Barbu Lăzăreanu se distingea în această societate prin calmul lui şi zâmbetul perpetuu, prin bunăvoinţa nedezminţită. Era mic şi adus de spate, împovărat de grijile şi durerile vieţii sale. Arăta mai bătrân decât cei 64 de uni ai lui. Petreceam multe ore în biroul său. Cu reviste socialiste vechi, ilepăna amintiri din trecutul lui ca socialist. Deoarece participase la activităţile mişcării, fusese expulzat de toate liceele din ţară. După aceea, a fost mâna dreaptă a liderului socialist Ion Costache Frimu. A înfiinţat o universitate muncitorească pe care, mai târziu, în 1948, când a devenit academician, o conducea. Găsise o chemare pentru literatura şi limba română. Scria câte o broşură într-o lungă serie de studii, pe care o tipărea prin prieteni tipografi. Mi-l imaginam pe tânărul Barbu Lăzăreanu, în primele decade al secolului nostru, vânzând broşurile lui elevilor. Nu erau de popularizare, ci de cercetare, întrucât profesorii şi savanţii apelau la ele, pentru că deseori corectau versiunile oficiale anterioare, cu date mai precise şi cu documente noi, clarificatoare. Era un cercetător competent. Studiile lui, risipite în diverse publicaţii, au fost strânse şi republicate, cu cinstea cuvenită, după 1960. Citez *Glose şi comentarii de istoriografie literară*; *Cu privire la*: *meşteşugarii cuvintelor*; *Lespezi şi moloz din templul lui Epidaur*: *Bogdan Petriceicu Haşdeu*: *umorul, farsele şi poezia lui*; *Cu privire la*: *Creangă* şi altele.

Îmi făcea plăcere să îi ascult amintirile, cu vechile ziare în faţă, în camera frumoasă de la bibliotecă, flancată de cărţi. Uneori, mă chema să asist la discuţiile lui cu academicienii (Gala Galaction, în mod frecvent şi Mihai Ralea, mai rar).

Academicienii. Făcusem cunoştinţă cu Academia în mai 1945, după victoria împotriva Germaniei şi înainte de bacalaureatul meu, dintr-o întâmplare. Aveam un prieten care studia teologia şi simpatiza cu regele. Eram colegi de liceu şi ţineam legătura cu bihorenii aflaţi în pribegie. „Vino cu mine, mi-a spus el, e un eveniment extraordinar, te duc la Academie. Îl face pe episcopul Colan al Clujului academician”. Curios şi încântat, am acceptat invitaţia.

Mi-a dat întâlnire în curtea Academiei împreună cu studenţii meniţi să umple spaţiul lateral al Aulei. Atunci mi-a şoptit un secret: „Vine regele”. Am intrat sfios în Academie. Sub cupolă, academicienii erau îmbrăcaţi în fracurile lor colorate cu model decorativ cu săbiuţe ca în Franţa. Spectacolul era ieşit din comun: să vezi floarea literaturii şi ştiinţei româneşti, toată, în şedinţă solemnă.

Atmosfera era ciudată, aproape conspirativă, misterioasă. De undeva din ultimul rând încercam să îi identific pe academicienii prezenţi. Primul l-am văzut pe Sadoveanu, pe care îl puteam recunoaşte dintr-o mie de oameni, înalt, puternic, Ceahlăul literaturii, pe care îl citisem în toată copilăria mea, era acolo şi, cu gesturi distinse şi degajate, oferea bineţe celor mulţi care veneau să îl salute. Apoi încercam să-i identific pe Ion Agârbiceanu, Victor Eftimiu, Onisifor Ghibu, Alexandru Marcu, George Oprescu, Florian Ştefănescu-Goangă, Alexandru Tzigara-Samurcaş, Nicolae Ionescuşiseşti, Petre Sergescu, Octav Onicescu, Victor Vâlcovici, Gala Galaction, Ion Pillat. Pe mulţi îi recunoşteam din poze. Fotografiile unora ajungeau şi la elevi.

Preşedintele Academiei, Dimitrie Guşti, îl introduce în sală pe regele Mihai şi îl duce la tribună, se face linişte, suveranului i se oferă preşedinţia şedinţei. Guşti îl salută pe rege, îl omagiază pentru actul de la 23 august care a

însemnat, spunea el, readucerea Ardealului la patria-mamă. Îi mai spune cât de fericit este că idealurile majestăţii sale sunt şi ale Academiei şi îi mulţumeşte pentru sprijin. Apoi regele preia conducerea şedinţei. Un detaliu mi s-a întipărit în minte: un aghiotant i-a adus suveranului, pe o tavă din argint, cuvântarea pe care urma să o citească. Gestul mi s-a părut ca făcând parte dintr-un protocol fantastic. A citit un text scurt, ce-i omagia pe soldaţii căzuţi în războiul care abia se încheiase şi care exprima bucuria de a vedea un ardelean şi spiritualitatea românească prezenţi la Academie, precum şi încrederea în viitor. Totul a fost frumos. După aceasta, episcopul Colan – care fusese în anii ’30 ministru al Educaţiei şi Culturii, a ţinut dizertaţia sa despre *Biserica neamului şi unitatea limbii româneşti*.

Observam că vorbitorii utilizaseră noţiuni diferite. Guşti vorbise în numele societăţii româneşti, regele în numele poporului român şi episcopul în numele neamului.

Impresia a fost tulburătoare. Pentru mine, Academia română reprezentase glorie, în întregime după modelul franţuzesc, şi nu loc al elitelor. Mai târziu, când spuneam Academie, revedeam mereu şedinţa aceasta solemnă şi interesantă, cu Sadoveanu în centru. Pentru mine, era suficient ca Sadoveanu să fie în sală, ca să fie acolo şi cultura română, şi literatura română, şi limba română, şi Academia, şi elitele neamului, poporului şi societăţii.

Academicienii noştri, adică cei implicaţi în funcţionarea Bibliotecii, formau o categorie specială. În fruntea lor stătea oficial directorul nostru general, Lăzăreanu. Se mai regăsea şi Moisil, bătrânul. I se spunea aşa pentru a-l distinge de fiul său, matematician, academician şi el, dar şi pentru paşii mărunţi şi lenţi cu care parcurgea grădina Academiei ca să vină zilnic la slujbă. I se oferise, în calitate de şef al secţiei de Numismatică, o cameră pe care scria „Laborator”, dar nu avea decât un asistent la această secţie. Ne vedeam aproape zilnic, lucrând pe acelaşi coridor la etaj.

Alţi doi academicieni ne vizitau din când în când:

Călinescu şi George (Jprescu. Făceau parte din Comisia de achiziţii a Bibliotecii. Existau fonduri pentru îmbogăţirea colecţiilor noastre cu piese valoroase, dar se cerea o bună drămuire şi, mai ales, verificarea autenticităţii lor. Multe ne veneau de la anticuri, mai iuţi decât noi în găsirea deţinătorilor lor, dar şi ei erau supuşi erorii.

Călinescu ne ajuta în domeniul literaturii, iar Oprescu, în cel al artelor. Amândoi îşi luau sarcinile în serios, examinând piesele oferite pentru cumpărare. Călinescu lua o carte franceză veche, fără coperte, o întorcea pe luate părţile ca să vadă de cine a fost scrisă şi, după ce citea câteva pasaje, se pronunţa: „Alfred de Musset”. Oprescu ridica un tablou semnat de un artist celebru, îl examina, folosea şi o lupă, îl ducea la fereastră pentru mai multă lumină şi decreta: „Este un fals”.

Călinescu şi Oprescu aveau temperamente diferite. Spre deosebire de Oprescu, mai vârstnic, calm, dar nu lipsit de o permanentă acreală şi chiar „maliţie”, cum îi ziceam eu răutăţii, Călinescu era extravertit, zgomotos şi iritat. Irascibilitatea lui Călinescu provenea dintr-o amărăciune. Deşi cu ziarul lui, *Naţiunea*, adoptase o poziţie favorabilă puterii actuale şi manifesta detaşare şi repulsie faţă de vechea orânduire, fusese îndepărtat de la catedra universitară. Era ataşat de ea, de amfiteatrele arhipline, de istoria literaturii pe care o povestea, cu ecouri mai vizibile decât cea pe care o scria. Credea că nu a dat niciun motiv loviturii nedrepte ce a suferit-o. Conducea, ce e drept, Institutul de Literatură al Academiei, dar acela era mai degrabă un laborator închis şi tăcut.

Călinescu era nemulţumit şi agitat. Se purta în contradicţie vizibilă cu inscripţia pe care o pusese pe frontispiciul cărţii lui despre China:

„Înţeleptul şade senin şi netulburat / Lovitură de gong / înţeleptul şade senin şi netulburat / Gong formidabil”.

Într-o zi, în 1956 poate, am fost invitat să asist la o şedinţă de prezidiu la Academie, unde directorii de la

Bibliotecă şi de la Editură erau uneori chemaţi.

Traian Săvulescu, un emerit savant în problemele bolilor de plante, care ţinea cursul de fitopatologie la Academia de Ştiinţe Agricole, în calitatea lui de preşedinte al Academiei, vizitase Uniunea Sovietică, împreună cu o delegaţie din care făcuse parte şi Mihai Roller. Ţinea ca să informeze prezidiul şi directorii de institute despre ce a văzut şi la ce a reflectat. Desigur, lecţia sovietică trebuie învăţată, conducerea Academiei să fie mai fermă, să ceară producţie utilă ţării, să fie îndreptată spre nevoile poporului, să nu fie ruptă de realităţi, să termine cu cetatea de fildeş. Era adevărat că mulţi din societatea românească de atunci priveau la Academie ca la o oază, dacă nu ca la o cetate.

Călinescu, scos de la universitate, se consacra pe atunci Institutului de Literatură. Se pare că scria *Bietul Ioanide*, romanul apărut mai târziu, în 1953.

Săvulescu soseşte la şedinţă având în minte directive pline de energie şi de conducerea justă a Academiei şi începe să spună: „La noi lumea se ocupă de probleme care sunt străine intereselor societăţii”. Şi, din nefericire, dă exemplul Institutului de Literatură al lui Călinescu. Acesta era uimit; i se părea că nu auzea bine. El lucra la viaţa şi opera lui Antioh Cantemir, care în momentul acela nu era un subiect de „arzătoare actualitate”. Şi, cum era nervos, îi răspunde lui Săvulescu cam în aceiaşi termeni: „Eu mă mir că se pot face afirmaţii de genul acesta într-o Academie. Păi, noi facem ştiinţă, lucrăm la subiectele veritabile ale istoriei literaturii; acum ni se spune că ele sunt fleacuri; nu poate afirma aşa ceva decât cineva care nu înţelege cercetarea academică”, făcând, astfel, aluzie la ignoranţa umanistă şi culturală a preşedintelui. Acesta ţinea foarte mult ca pe lângă faptul că era fitopatolog să fie remarcat şi pentru cunoaşterea istoriei şi culturii. Mă primise odată la el în birou, cu *Cântarea României* în mână, un gest care să arate interesul lui pentru ele.

Este rândul lui Săvulescu, care era şi el sensibil, să se enerveze. Se înroşeşte la faţă, ridică tonul şi spune:

„Dar cum se poate afirma că noi, cei care lucrăm în ştiinţă, nu înţelegem ce este o cercetare academică?” El considera acele acuzaţii drept insultătoare, pronunţând cuvântul „iresponsabilitate”. În acel moment, lui Călinescu îi sare ţandăra. Începe să ţipe că este inacceptabilă o asemenea abordare, un asemenea stil care nu are nimic cu Academia. Se ridică şi pleacă, trântind uşa, iar noi, rămaşi într-o tăcere totală, îl auzim de pe coridor: „Asta-i mahala, nu Academie! Asta-i mahala”. Lucru nemaipomenit.

Probabil că, ulterior, conflictul s-a mai aplanat şi protagoniştii s-au împăcat, ca după un accident. Dar ieşise la iveală faptul că încercările de ghidare ideologică se izbeau de rezistenţă şi provocau tensiune. Oază, oază, dar Academia, care se considera autonomă, nu era lipsită de raiduri de hărţuială din partea doctrinei dominante. Regretam profund că ele l-au atins pe unul dintre mentorii Bibliotecii.

Celălalt, George Oprescu, se pare că era ferit de asemenea conflicte. Era o autoritate aproape neegalată a istoriei artei româneşti şi a celei universale, cu şcoală mare, cu elevi şi discipoli.

Venea des la Secţia de Stampe, unde se înţelegea bine cu tânărul nostru as, Remus Niculescu. Şi cu mine se purta prietenos. Întârzia în biroul meu, povestind amintiri din viaţa lui. Prin anii ’30, Titulescu, care era foarte legat de soarta Ligii Naţiunilor, ar fi dorit ca ea să îşi dezvolte şi alte dimensiuni pe lângă cele politice. Pe atunci nu exista ceva asemănător cu UNESCO, organizaţia pentru cultură şi ştiinţă a ONU-ului. El s-a luptat pentru înfiinţarea unui centru de cooperare intelectuală. Şi când acesta a fost creat, a dorit ca România să fie prezentă prin ocuparea unor posturi nou apărute. Şi, astfel, a adus ca funcţionari pe durate mai lungi doi profesori de marcă, unul de la Arte, Oprescu, şi altul de la Medicină, Constantin Ionescu-Mihăieşti. Ţitulescu ţinea cu ei şedinţe de instruire şi îndrumare. Şedinţă la generosul Tltulescu însemna o excursie în Alpi. Şi acolo, pe terasa unui hotel elegant, admirând splendide privelişti, Ţitulescu le dădea sfaturi

strategice. Nu munca de birou e importantă, le spunea el. Relaţiile sunt totul. E prilejul vostru de a contacta marile personalităţi ale lumii. Creaţi oportunităţi de a le fi de folos. Cine să le invite la o reuniune a Palatului Naţiunilor, pe temele lor, fireşte, cine să le trimită bilete de călătorie şi cine să le asigure şederea genoveză. Mai devreme sau mai târziu, vor şti că unui român trebuie să îi spună „mersi”.

„Am făcut cum a spus Ţitulescu şi am cules roade, povestea Oprescu. Am organizat reuniuni şi am convocat personalităţi cu care făceam corespondenţă pentru a le pune în temă”. „V-am dat la documente la Bibliotecă... zicea el, scrisoarea de mulţumire primită de la Einstein”. „Îl văzusem cam necăjit şi neajutorat şi m-am gândit să-l înseninez, făcându-i cadou personal două gravuri ale lui Albrecht Dürer, de epocă, din colecţia mea”. Oprescu avea o colecţie mare şi preţioasă de picturi şi, mai ales, de desene şi gravuri. Era un om singuratic, fără familie, care îşi dădea toţi banii pentru mărirea muzeului său. Se spunea că era misogin. Cu studentele de la facultate se purta aspru şi pentru un răspuns greşit dădea sentinţa nemiloasă: „La cratiţă, la cratiţă”.

Se mai zicea că era şi un zgârcit legendar. Odată, holteiul s-a decis să îşi invite prietenii la el şi în această rară împrejurare a deschis o cutie cu bomboane de ciocolată. A plimbat-o personal, spunând: „Serveşte o bomboană”. La un moment dat, în ocolul pe care îl făcea în sală, dă de o persoană căreia îi întinde cutia, ca mai apoi să o retragă, zicând: „Dumneata ai mai luat” Să zicem că povestea este inventată de un răutăcios.

Dar iată că sunt alte întâmplări care ţin de realitate. Uneori, se întâlnea la Geneva cu colegul lui, doctorul căsătorit, care l-a invitat seara la masă. Din amabilitate, soţia lui Ionescu-Mihăieşti îi spune la sfârşit: „Te ştim singur; mai vino pe la noi; te aşteptăm oricând”. Oprescu a luat de bună invitaţia şi s-a prezentat în fiecare seară a şederii lor la Ligă. Mai mult decât atât, la Bucureşti, el a continuat să ia masa la Mihăieşti, chiar după ce acesta

murise şi văduva nu anulase invitaţia genevează.

După ce a studiat bine Biblioteca şi Secţia de Stampe, spre sfârşitul mandatului meu, mi-a spus că a luat hotărârea de a lăsa Bibliotecii colecţia lui, prin testament. Am fost impresionat de gest, care dovedea că la noi găsise o familie.

În anii ’60, când îmi încheiasem stagiul meu de cinci ani la Naţiunile Unite, la New York, m-a vizitat acasă. I-am arătat pe un perete icoanele pe sticlă pe care le-am achiziţionat în timpul excursiilor mele ardelene. Mi-a dat notă de trecere. Mi-a spus că erau bine alese. Dar, văzându-mă înconjurat de cele trei fiice ale mele, mi-a şoptit la plecare: „Nu le lăsa lor icoanele, că se risipesc. Există atâtea muzee bune şi mai este şi Biblioteca”.

Ceasul rău. Eram deci la Bibliotecă. Nu mă şterseseră însă din forul de conducere a studenţilor. M-am pomenit invitat să fac parte din delegaţia care mergea la Praga, la un congres. „De ce nu? mi-am spus eu. Câteva zile… şi Praga e frumoasă”. Îmi amintesc cum, în tren, cu fruntaşii bucureşteni, am povestit întâmplări de la Academie şi ce făceam la Bibliotecă. Eram în bună dispoziţie, încep să-mi exprim rezerve faţă de ce se întâmplă la Uniunea internaţională. Aflasem că studenţii iugoslavi fuseseră excluşi după ruptura lui Tito. Ce vină au ei? Şi de ce plătesc acte politice pe care nu le făcuseră ei? Cum să ne jucăm cu ei precum cu o minge de ping-pong? Erai aici, acum nu mai eşti. Colegii mei nu se gândeau să mă aprobe şi se uitau cu oarecare îngrijorare la mine. Nu cumva simt înclinat să ies de pe linie?

Totul părea normal la început. Studenţii din Occident veniseră ca de obicei. Dar pe măsură ce vorbeau cei din Răsărit, vedeam că tonul se înăspreşte, America este denunţată în termeni nimicitori şi complotul imperialist este incriminat. Războiul Coreei de Nord începuse şi se afirma ca o datorie a tuturor studenţilor să îl susţină. Cei din Vest se foiau pe scaune, se sfătuiau între ei. Când încercau să atenueze, de la tribună, gravitatea situaţiei, erau trimişi la locul lor, cu reproşuri şi noi confirmări ale

stării de criză.

Evident, războiul coreean schimbase radical toate resorturile sistemului internaţional. Între Est şi Vest nu mai erau diferenţe, ci prăpăstii. Linia de fractură trecea şi printre noi, la congres. Cei din Vest vedeau cum se topea vechea solidaritate studenţească ce îi ţinuse alături de noi atâta vreme. Dar atunci, începeau să se resemneze şi să se supună noului curs implacabil.

În ultimele zile ale congresului, s-a produs un eveniment care i-a zguduit. Organizatorii distribuiseră tuturor participanţilor o revistă pe a cărei întreagă copertă se afla portretul lui Stalin. La un discurs mai violent din partea Estică, participanţii blocului Răsăritean se ridicaseră în picioare şi ţineau sus chipul lui Stalin, ca un stindard. Auzeam clinchetul aparatelor de fotografiat. M-am uitat la delegaţia din Vest şi am văzut o studentă din Anglia plângând. În pauză, m-am apropiat de ea şi am întrebat-o de ce a fost afectată atât de mult? „Afectată? mi-a răspuns ea. Distrusă, vrei să zici. Ce

Htn să fac, când colegii sau chiar profesorii mei îmi vor arăta poza cu Stalin şi mă vor întreba dacă ăsta este congresul la care am participat? Nu aveţi idee 4 *e* se spune şi se crede despre el şi cât de mizerabili sunt cei care îl adoră/4

Întreg evenimentul şi efectele lui mi-au lăsat un gust amar. Toate meritele organizaţiei care, în titlul său, „Uniune”, rezuma mesajul său, dispăreau, iar studenţii jertfeau vocaţia universalităţii pentru apartenenţa la blocuri schizoide ce se luau în coarne ca boii de pe câmp. Clocotul nu se stinsese în mine şi cu el am luat parte, când am ajuns acasă, la şedinţa forumului tineretului, illn care mai făceam parte. Nu s-a stins nici când am vorbit şi m-am referit în faptul că n-am făcut la congres ce trebuia, când am provocat ieşirea definitivă a colegilor din alte ţări. A fost de ajuns ca unii, care fuseseră martori ni evenimentului de la Praga, să se ridice, întâi mai liniştiţi, împotriva mea, nouzându-mă că nu înţeleg situaţia şi datoriile noastre. Apoi au devenit din ce în ce mai aspri,

spunând că „Tovarăşul a adoptat o poziţie proprie, şi nu cea a delegaţiei”, mergând până la condamnarea fermă a mea, pentru că m-am simţit stingherit de chipul luminos al tovarăşului Stalin, despărţindu-mă de atitudinile întregii delegaţii şi de toate normele care conduc Partidul.

Am început să văd că îmi săpasem o groapă şi că am căzut în ea. Au fost şi vorbitori mai calmi. În pauză, Cornea mi-a spus: „Dacă tăceai, filosof rămâneai”. În zilele următoare am simţit gravele consecinţe ale gestului meu. „Auzi, plânge o studentă şi ţi se înmoaie picioarele?” Mi-era teamă că în zilele acelea conducerea examina şi recomanda o pedeapsă aspră în cazul meu. „Prostule, mi-am zis eu. Ai uitat brusc de toate învăţămintele vieţii tale de ardelean, pe care le-ai respectat până acum. Nu da războaie pe care nu le poţi câştiga şi nu te băga în probleme pe care nu le poţi dezlega. Unde ţi-a fost mintea? Ai ajuns la un pas de a fi dat afară din partid, pentru că ai oferit toate motivele posibile, ca un somnambul”.

S-a întâmplat ceva în răstimpul de două zile. Responsabil de organizaţia tineretului era în conducerea partidului Teohari Georgescu, ministrul de Interne. Nu era bucuros că apăreau complicaţii şi devieri în sfera lui pentru nişte cuvinte spuse aiurea. Aceeaşi grijă de a nu atrage UTM-ul în acuzaţii grave, dintr-o cauză minoră, o avea Paul Cornea, aflat în cabinetul ministrului ca să examineze situaţia. Şi ambii s-au pus de acord. „Ce s-a întâmplat?” „Nişte aiureli iresponsabile, care l-au cuprins pe unul din delegaţie”. „Ei şi? îl întrebăm dacă şi-a revenit şi închidem dosarul”.

Şi aşa, am fost chemat de Cornea, care m-a întrebat dacă îmi dădeam seama că am provocat cu câteva cuvinte necugetate o zarvă mai mare decât trebuia şi dacă simţeam dezacordul, nemulţumirea şi mustrarea tovarăşilor din conducere. Iar el spera că mi-am revenit.

Am scăpat ca prin minune deci. Coşmarul se terminase. Mi-am plătit eroarea privind în adâncul prăpastiei şi analizându-mă cu asprime. „Nu voi mai păşi pragul tău, politică, mi-am jurat eu. Mi s-a dat şansa să am

o profesiune pe care trebuie s-o onorez. Bibliotecar şi atât”.

DArboussier şi Amado. Unul dintre primii oaspeţi ai mişcării păcii la noi a fost Gabriel DArboussier, în 1950. După Congresul de la Paris devenise secretar general al Consiliului Mondial al Păcii. Am fost chemat de Răutu ca să-mi spună că îl voi însoţi pe DArboussier în sejurul lui în ţara noastră. (Nu primeam sarcina de la Roller, care se ocupa de Academie, pentru că, atunci, Pacea depindea de Răutu.) I se va da şi o traducătoare. Aceasta era fiica unui mare pictor, prieten al său. Am sesizat pe loc faptul că principalele informaţii le va culege de la ea, şi nu de la mine. Dar, în orice condiţii, îl preţuiam pe DArboussier, pe care îl cunoscusem la Paris. Deschis şi amabil, acesta s-a arătat interesat de ţara noastră. Aveam să-l scot din Bucureşti şi să petrecem o zi la Predeal.

O zi frumoasă şi caldă ne aştepta. În maşină stăteam în faţă, în timp ce DArboussier şi traducătoarea se aflau în spate. Dădusem drumul la radio şi ascultam ştirile. „Ce spune, ce spune?”, a întrebat el. La ştirile de ultimă oră se anunţa începutul războiului între cele două Corei, de Nord şi de Sud. Nordul, aflat în lagărul socialist, condus de Moscova, atacase Sudul, care se afla în sfera americanilor. Am reprodus ştirea şi evenimentul alarmant. DArboussier şi-a pus mâinile pe faţă şi a coborât capul, spunând: „S-a terminat, s-a terminat”. Înţelegeam că vorbea de pace, şi nu de războiul care abia începuse.

Era ceva mai mult decât atât, un eveniment care anunţa Războiul Rece, considerat ca noua stare a întregii omeniri. Din polaritatea geografică şi locală Nord-Sud, conflictul devenise un clivaj adânc între Est şi Vest. A căpătat dimensiuni globale la scurt timp după izbucnire. La prima lovitură, Nordul învinsese Sudul, care se retrăgea. Americanii au decis să intervină în ajutorul lor. Nu era bine s-o facă direct, pentru opinia publică a ţărilor şi a sistemului internaţional. Au folosit cu dibăcie absenţa delegatului sovietic din Consiliul de Securitate, când acesta, sub formă de protest pentru neadmiterea Chinei

populare la ONU, boicota prin gestul lui lucrările. Propunerea americană de a implica ONU-ul în rezolvarea conflictului n-ar fi putut fi luată în prezenţa votului sovietic, care ar fi împiedicat Consiliul să o adopte. Dar cu locul unei mari puteri vacant, nimeni nu s-a opus ca ONU să-şi cheme membrii şi să reprime agresiunea, mobilizând forţe sub stindardul organizaţiei. Astfel că trupele americane au debarcat în Coreea şi i-au împins pe nordici înapoi, intrând ele pe teritoriul lor, deci o răsturnare a forţelor. Coreea de Nord se apropia repede de dezastru. Dar China îi sare

În ajutor şi, cu un milion de soldaţi, răstoarnă situaţia, împingând Sudul înapoi şi invadându-i teritoriul.

Americanii intră în panică. Generalii sugerează folosirea bombei atomice, dar preşedintele Truman respinge propunerea. În schimb, îşi întăresc torţele, dau bătălii norocoase şi iată cele două părţi faţă în faţă, pe linia vechii frontiere. Un meci nul, urmărit pe toată întinderea planetei, dar care schimbase în mod radical climatul internaţional. Furtuna se terminase, lăsând însă o stare de vreme urâtă, intensă şi duşmănoasă.

D'Arboussier era frământat de problemele prezentului şi, mai ales, ale viitorului apropiat. Vedea că războiul se afirmase ca stare dominantă şi perpetuă. Pacea era legată de un pom, dispreţuită şi biciuită. Vorbe contra gloanţe. Problema devenise nu a promovării ei, ci a salvării ei. A convinge oamenii nu mai era o întreprindere atât de prielnică. Occidentul pusese la bătaie resurse imense ale comunicării, presei şi mijloacelor de mass-media. Apăruseră şi televizoarele. Scenele de groază erau atribuite sălbăticiei şi urii celor din Est.

Rusia nu intervenise direct în conflict. Dădea, desigur, arme Coreii de Nord. Toate ţările socialiste îşi manifestau solidaritatea cu tovarăşii lor. Un medic, prieten de-al meu, lucra în spitalele din Nord care primeau răniţii lor. Era în specialitatea lui să repare feţe distruse şi răni de piele. A făcut atâtea operaţii, încât a devenit un mare specialist în materie. El confirma ceea ce bănuisem. Nu

numai că nu a fost un război simplu, ci un măcel.

Stalin stătea detaşat şi cântărea ceea ce adusese războiul pentru el, fiindcă nu putuse fi pornit fără ştirea şi hotărârea lui. Îl concepuse, oare, ca pe o pedeapsă pentru americani şi ca o răzbunare pentru câştigarea supremaţiei Vestului european şi îndepărtarea lui din acel preţios spaţiu la care râvnise?

D'Arboussier dorea să comenteze cu mine evenimentele de sub ochii lui şi ce se poate prevedea. Mă alesese interlocutor. De la el aflam lucruri inedite şi neobservate din culisele Congresului de la Paris. Comenta politicile uneori perfide ale unor ţări, inclusiv Franţa, care îl numise membru al Parlamentului franco-african. Se ocupa mai mult de Africa lui şi îmi dădeam seama cât se senegalez rămăsese. Considera procesul decolonializării ca fiind început şi în curs de desfăşurare. Mă bucura sinceritatea lui. Ştiam că între cordialitatea colegială şi prietenie exista un prag. Eram fericit că, în cazul lui, depăşisem pragul.

Ulterior, în viaţă, evenimentele ne-au adus mereu împreună şi revederile au fost, după ani, acelea ale unor prieteni vechi.

Mi se încredinţase acelaşi tip de misiune, de a acompania vizitatori ai Consiliului păcii, prin care mi se lărgea considerabil, pe lângă orizontul politic, şi cel literar. Marele scriitor brazilian Amado a venit la noi cu soţia. De data aceasta, făceam cunoştinţă cu un nou continent şi cu imensa sa ţară de limbă portugheză, o fruntaşă a Americii Latine. Nu o descrisese nimeni mai bine ca Amado şi nimeni nu pătrunsese atât de adânc în tradiţia şi specificul mentalităţii locuitorilor ei. Alesese ca regiune preferată Maranhâo, din nord, cu câmpiile sale, mai jos de fluviul Amazon şi departe de capitala Rio, în sud.

Pentru Amado, pacea visată nu era legată atât de războaie, cât de militari. Pe ei îi vedea mereu la putere, ca dictatori. Pe ei îi considera vinovaţi de înapoierea în care erau ţinute masele de agricultori, îngrijitori de vite şi pescari. Lor şi lăcomiei lor li se datorau sărăcia şi

stagnarea unei ţări bogate în resurse. Scriitorul avea un ton moderat şi uşor cântat al limbii portugheze, precum şi dragostea care îl lega de compatrioţii lui oropsiţi. Îi făcea să trăiască în romanele sale, unde le dădea speranţe, ce câştigau simpatia cititorilor din lumea largă.

Moisil şi tezaurul. Activităţile mele în domeniul păcii erau scurte paranteze în treburile Bibliotecii, care mă absorbeau. Iar biblioteca avea multe feţe, dintre care una era, în mod neaşteptat, aceea de a păstra şi îngriji comori. Numismatica era cea care se ocupa de ele. Iar ea era condusă de Moisil.

Academicianul Constantin Moisil era un bărbat distins la cei 80 de ani de care se apropia. Vorba puţin, precum înţelepţii. Tonul era lent şi paternal în conversaţii. Avea în spate o istorie personală care rivaliza cu un roman fascinant. Era născut în ţinutul Năsăudului, regiune românească în permanentă strădanie de a slăbi apăsarea regimului maghiar şi de a milita pentru unitatea şi emanciparea românilor. Moisil era o familie nobilă, recunoscută prin 1470 de Matei Corvin, cu diplome reînnoite de Maria Tereza. Sub influenţa curentului latinist, preoţi şi arhidiaconi îşi schimbă numele în Moisil. Iar prenumele este când Constantin, când Grigore, aşa cum apar la Academie, un Grigore Constantin Moisil, fiul lui Constantin Moisil, la rândul său fiul lui Grigore Moisil. În vremea lui C. Moisil, rolul familiei în mişcare se activează şi mai mult. De tânăr, Constantin Moisil este membru al societăţii şcolarilor Virtus Romană Rediviva. Susţine la acea vârstă fragedă lupta Partidului Naţional Român şi unificarea cu bănăţenii (1881). Iar acesta formulează şi înaintează împăratului, în 1892, actul istoric care este *Memorandumul* Urmează procesul memoranzilor, care inspiră noi acţiuni viguroase ale românilor transilvăneni. Odobescu, care vine la băi în regiunea Năsăudului, îl remarcă pe tânăr şi îl aduce la studii superioare la Bucureşti, unde se specializează în istorie, avându-i pe Tocilescu, Iorga, Urechea şi Dimitrie Onciul drept sprijinitori ai Bibliotecii Academiei aflată în plină

dezvoltare.

Constantin devine apoi profesor la liceul din Focşani şi pe urmă la Tulcea. Se dedică cercetărilor de numismatică şi arheologie şi publică articole

În reviste începând cu 1904. În 1906, se descoperă în judeţul Tulcea un imir de monede pe care Moisil le studiază cu migală, fie că erau antice, fie i A erau bătute de Mircea cel Bătrân şi alţi domnitori români. Aici apare în destinul profesorului din Tulcea un mare personaj al liberalilor, Dimitrie A. Sturdza, academician, pe atunci prim-ministru şi ministru de Externe. Sturdza era pasionat de monede istorice pe care le colecţiona. El îl roagă pe (! Moisil să cumpere pentru Academie câteva mii de monede din tezaurul de la Bădila. La Academie, la propunerea lui Bianu, se înfiinţase un cabinet numismatic, condus nominal de D.A. Sturdza şi efectiv de Mihail C. Şuţu. Prin publicarea în *Convorbiri literare* a doua studii despre Bădila (1906 şi 1908), C. Moisil devine candidatul cel mai potrivit de a intra în compoziţia cabinetului de la Academie. Aceasta se întâmpla în 1911, când Sturdza şi Bianu propun aducerea lui ca profesor la liceul Matei Basarab din Bucureşti. Tot ei îl numesc pe C. Moisil numismat-ajutor la cabinetul Academiei. În 1914, când Sturdza moare, Şuţu îi ia locul, iar când Şuţu moare în 1933, Moisil preia direcţia cabinetului şi o menţine până la moartea lui.

Nu puteam să mă apropii de acest bătrân cu trăsături senioriale fără să cunosc ce drum al vieţii l-a adus cu patruzeci de ani în urmă pe scaunul ce se afla pe coridorul pe care îl parcurgeam zi de zi amândoi. Şi cu cât săpam mai mult, cu atât efigia chipului său strălucea mai puternic.

Poate că l-am dezamăgit spunându-i că nu am nicio competenţă în domeniul său şi că nu-l voi deranja cu nimic. Nu am pasiunea monedelor, nu sunt colecţionar, dar respect calitatea lor de bun naţional. Mi-a zis cu blândeţe că, în ciuda acestor lucruri, am anumite obligaţii şi că trebuie să colaborăm strâns în unele cazuri. Mi-a mai spus

că mă aşteaptă o cheie secretă a seifului, în care cabinetul păstrează piesele care peste valoare istorică o au şi pe aceea a aurului sau argintului lor. Seiful este o cameră blindată care, conform regulilor Academiei, nu poate fi deschisă decât cu două chei simultan, una a directorului şi a doua a lui. Trebuia deci să fim împreună ori de câte ori cercetările cereau deschiderea seifului de comori.

Ajunsesem după câteva luni să mă familiarizez cu problemele Bibliotecii. Dialogam şi conlucram cu colaboratorii. La un moment dat, Moisil vrea să-mi comunice ceva important. Îl vizitez în cabinetul lui şi convorbirea devine un seminar educativ pentru mine. La prima întâlnire, când vorbise despre seif, menţionase despre existenţa unui tezaur Orghidan de mare preţ. Dar nu cunoşteam în ce constă şi ce probleme are. Aşa am aflat dosarul uluitor şi soarta, în acele zile ameninţătoare, a acestui tezaur.

Tezaurul Orghidan este, într-adevăr, o comoară de valoare neegalată la noi în ţară, dar şi una dintre cele mai importante pe plan internaţional.

Este ceea ce unul dintre magnaţii industriei româneşti, inginerul Constantin Orghidan, cam de o vârstă cu Moisil, a acumulat cu pasiunea unui bun cunoscător, o viaţă întreagă. A fost un stâlp al Societăţii Numismatice Române trei decenii la rând. Când un proiect de cultură avea nevoie de sprijin, cum a fost cazul celor patru volume ale *Enciclopediei României*, coordonată de Dimitrie Guşti, Orghidan era prezent ca sponsor. Academia a beneficiat tot timpul. L-a ales membru de onoare în mai 1942. Înainte cu câteva luni de a muri, în august 1944, lasă întreaga lui colecţie Academiei Române. Soţia lui a suferit un şoc imens. Nicio piesă nu-i revenea. Dar se alegea cu alte bunuri, clădiri, proprietăţi şi bani. Neresemnată, a dat în judecată Academia, revendicând dreptul ei de proprietate. Instanţele au confirmat în repetate rânduri autenticitatea actului de donaţie şi a respins cererile consoartei. Obţinuse dreptul de a lua cunoştinţă de inventarul tezaurului şi, pe această cale, să-şi facă o idee despre

valoarea avuţiei pierdute.

Academiei şi lui Moisil le reveneau sarcina întocmirii unui proces-verbal oficial al inventarului şi, de aceea, academicianul pregătea operaţia. Ea urma să se desfăşoare la faţa locului, unde era ocrotit tezaurul, în seiful Bibliotecii. Deschiderea lui depindea de cele două chei şi deci şi de prezenţa mea. Ca reprezentant al instituţiei, trebuia, în plus, să asist la inventariere şi să semnez procesele-verbale ale fiecărei şedinţe.

Când am aflat de la Moisil în ce constă tezaurul, am înţeles că intrasem într-un labirint a cărui ieşire n-o puteam întrezări.

În linii mari, tezaurul era uriaş. Consta în peste 10.000 de piese. 8.000 dintre ele erau monede greceşti, romane, bizantine, moderne şi contemporane, medalii, sigilii, camee, pietre gravate, obiecte arheologice. Cele mai multe erau din aur şi argint. Era una dintre cele mai mari colecţii de medalii şi monede bizantine din câte existau. Existau şi sigilii asiriene şi babiloniene, precum şi scarabei egipteni. Cercetările începute de Moisil sunt continuate până astăzi de Academie. În cadrul colecţiei, strălucea una dintre cele mai mari piese, Cameea Orghidan.

Posesorul avusese intenţia unui catalog, chiar mai sumar şi selectiv. Angajase un călugăr francez ca să-l întocmească. Şi astfel, în limba franceză, a apărut o carte, care a lărgit aria de admiratori colecţionari şi istorici din străinătate.

A venit şi ziua în care am deschis seiful. Moisil s-a aşezat, cu lupa şi hârtiile, la masa de lucru, iar eu am luat loc pe scaun, mai departe, ca să nu-l stânjenesc. Pe alt scaun s-a instalat văduva Orghidan, o persoană vizibil dezagreabilă, care nu saluta pe nimeni şi, sub o pălărie cu boruri imense, era un observator al întregii lucrări. Mi s-a întipărit în memorie următoarea scenă.

Academicianul lua dintr-un coş dinainte pregătit câte o piesă pentru examinare. Desfăcea hârtia în care era învelită, scotea obiectul în aşa fel, încât nă îl poată vedea toţi spectatorii, îl cerceta cu lupa şi îl identifica. Suna ca o

– pritinţă imbatabilă: monedă bizantină, efigie a împăratului Iustinian, aur, «reolul al VI-lea. În tăcerea ce urma se auzea un oftat prelung. Văduva auzise cuvântul aur.

Cu o monotonie rară, scena s-a repetat de atâtea ori, neschimbată, încât mă simţeam supus la cazne, ca în epocile evocate, în care erau pedepsiţi des Iubitorii de manuscrise şi simboluri interzise. Când biroul mă reclama de urgenţă, mă prefăceam că ieşeam să iau puţin aer curat şi, în grabă, îmi făceam temele. Dar semnam cu conştiinciozitate procesele-verbale şi mă prezentam cu cheia la ora precisă, când deschideam poarta comorii.

Maurer şi institutele. Înscrisesem în temele mele pentru Bibliotecă problemele bibliotecilor care ţineau de noi, dar îşi desfăşurau activitatea în sediile institutelor de cercetări ale Academiei şi ale filialelor de la Cluj, Iaşi şi Timişoara. Taman deci o reţea considerabilă, cu fonduri de carte bogate şi cu cercetători numeroşi. Dar relaţiile cu Biblioteca centrală întreţineau un dialog precar. Fiecare lucra de capul lui, cu metode improvizate. Le-am luat pe rând şi cu un birou special de îndrumare a lor şi chiar de control, le-am adus la un numitor comun în privinţa organizării, cataloagelor şi servirea adecvată a cercetătorilor din institute. Îi vizitam pe directorii institutelor şi le notam cerinţele şi dezideratele. Ştiam prea bine ce însemna o bibliotecă bună pentru un matematician, ca şi pentru un lingvist.

Chestiunea mai delicată era procurarea cărţilor şi revistelor din alte ţări. Bugetul nu făcea faţă. De aceea, consolidam serviciul nostru de schimburi cu străinătatea prin care, oferind publicaţiile numeroase ale Academiei, le obţineam pe cele ce apăreau în alte ţări. Iar serviciul, condus de o bibliotecară cultă, isteaţă şi ambiţioasă, mergea ca pe roate. Chiar dacă înfăptuiam ce ne-am propus, un alt obstacol mai mare şi mai greu ne-a ieşit în cale. Roller veghea asupra cercetătorilor Academiei din orice sferă ca ei să nu dezvolte relaţii prea strânse cu Occidentul. Trebuia chiar să fie feriţi de orice atracţii şi să

aibă un acces moderat şi controlabil la producţia ştiinţifică din Vest. În zadar încercam să-l conving că niciun considerent politic nu stă în dorinţa unui cercetător de a vedea ce rezultate obţin colegii săi de pretutindeni. Altfel e în stare să anunţe un succes uşor de stins dacă el e realizat anterior în altă parte. Nimic nu-l oprea pe Roller să-şi joace rolul de paznic al purităţii ideologice şi de duşman al deviatorilor. Evident, nimeni nu îl deranja pe Carafoli pentru ecuaţiile sale de aerodinamică. Dar în ştiinţele omului, în istorie sau filosofie, restricţiile erau stricte.

La matematici, de pildă, Moisil, care preda logica formală, s-a pomenit acuzat principal de un val ideologic care denunţa formalismul. Moisil a renunţat să-şi continue cercetările de logică formală, ca să nu aibă de-a face cu ideologii şi cu partidul. Şi s-a îndreptat spre o altă temă în ceea ce s-a numit *Răzbunarea lui Moisil*. A trecut la „baza logică a problemelor de automatică şi informatică, şi cu aplicaţii certe în industrie şi tehnică”.

Perturbat de incursiuni din afară era şi Stoilov, directorul Institutului de matematică de la Academie. Iritarea lui venea de la solicitarea politică de a da afară un colaborator, care scrisese un memoriu, un protest candid al unor lucruri care se petreceau în societatea românească. Am asistat şi la o şedinţă în care Stoilov a fost încolţit cu asprime de Roller. Îl acuza răstit că ţinea legătura cu Occidentul, şi nu cu Răsăritul, cu duşmanii şi nu cu prietenii noştri.

Nu era uşor să fii condus, aproape direct, peste forurile Academiei, de Roller. Suferea de diabet, bea întruna apă şi avea accese isterice. Plimba sticla din care bea direct, în timp ce vorbea cu interlocutorii şi, uneori, o spărgea cu zgomot, ca să-şi imprime opinia. Odată i-am provocat mânia fără să îmi dau seama. Era ziua lui Stalin şi în toate instituţiile statului se expunea imaginea lui cu decor floral opulent. M-am gândit că ar fi bine să producem un album cu aspecte din activitatea Bibliotecii, care să poarte pe prima pagină fotografia lui Stalin şi

dedicaţia omagială. Când i-am arătat albumul, l-a frunzărit şi a avut una dintre izbucnirile lui de spaimă şi de mânie. „Ce-i cu asta? a întrebat el. În ce situaţie ne bagi? De unde ştim noi cine sunt ăştia?” Era vorba despre bibliotecari ai noştri tineri, la mesele de lucru, sau în sălile de lectură. „Dacă se ascunde un duşman între ei, care ne va târî astfel în catastrofa?”

Ce calme şi constructive erau dialogurile mele cu fruntaşii institutelor şi ce mândru eram când se declarau mulţumiţi de sprijinul dat de Bibliotecă! Institutele erau centrele de ştiinţă productivă ale Academiei. Este suficient să-l menţionăm pe Elie Carafoli în fruntea cercetărilor din sfera aerodinamicii, cu mari ecouri pe plan internaţional.

Omul care a sosit, cam odată cu mine, la Academie a fost noul director al Institutului de Ştiinţe Juridice, Ion Gheorghe Maurer. Avea înfăţişarea unei persoane ce ieşea din comun. Nu avea cap leonin ca Sadoveanu, dar îl asemănăm marelui actor francez de film, Jean Gabin, care împletea subtilul cu fermitatea ce însoţeau farmecul exprimării.

Se ştia că a jucat din 1944 în multe roluri importante în partid şi stat. De asemenea, că era apropiat susţinător al lui Dej. Dar de ce a fost trimis subit în lumea nepolitică a ştiinţei? Să fi intervenit un conflict între el şi Dej? Aveam un dialog agreabil şi senin cu el. Era complet absorbit de noua lui îndeletnicire, pentru care avea, de fapt, pregătirea unui avocat cunoscut şi Nlimat. Legăturile lui cu miniştrii erau din timpul proceselor acestora, i And îl solicitaseră ca avocat. Iar cu Dej, de când îl scosese pe acesta din închisoarea în care zăcuse 10 ani şi îl dusese la loc sigur în timpul evenimentelor din 1944. Niciun cuvânt sau gest nu lăsau să apară vreo legătură eu acesta sau cu partidul când discutam problemele bibliotecii institutului fi cererile lui de cărţi şi reviste străine.

Nu mă puteam linişti cu aceste speranţe şi simţeam că în spatele lor se ascundeau realităţi pline de sens şi de mare actualitate. Cum în Bibliotecă, pe coridoarele ei şi pe aleile din parc, o lume destul de informată schimba idei şi

informaţii, puteai auzi şi cuvinte ca: „Dar ăştia doi, Dej şi Maurer, nu s-au certat niciodată* sau „Sunt prieteni şi acum, dar nu vor s-o arate.

Nu ştiam cât de adevărată era ultima frază. Ce am reconstituit mai târziu o confirma. Mi-am dat seama că ce s-a întâmplat între anii mei de bibliotecă (1950 – 1952) a schimbat complet situaţia ţării în tot cuprinsul deceniului. Prima mişcare a făcut-o Dej. Se vedea că disputa lui cu Ana Pauker luase proporţii neliniştitoare. Era informat că ea lucra intens la detronarea lui. L-a chemat pe Maurer şi i-a spus: „Au decis să mă lovească. Dar primul pas va fi să-ţi facă proces şi să te lichideze ca duşman, pregătind terenul pentru când îmi vine mie rândul. Cel mai bun lucru este să dispari de aici şi să te cantonezi într-un loc departe de politică, unde oamenii au îndeletniciri respectabile şi utile, cum ar fi ştiinţa. Vezi dacă Academia n-ar fi un loc bun. Şi, peste noapte, Maurer reuşeşte să devină directorul unui institut legat de legislaţie şi avocatură.

Relaţiile lor fiind menţinute în secret, într-o zi e rândul lui Maurer să-i dea sfaturi lui Dej. „Acum e momentul, când la Kremlin se manifestă nemulţumirea lui Stalin faţă de garda lui proprie; întreprinde schimbări. Totul depinde de el. Te duci la Moscova, îl cauţi şi îi ceri sfaturi pentru o situaţie care te tulbură. * Şi aşa a fost. Iar Ana Pauker a fost scoasă de pe rol. Aşa s-a declanşat procesul Anei Pauker, în 1952, încheiat cu ieşirea ei din scena politică.

Libanul. Pe linia consiliului lui Sadoveanu îmi reveneau, de obicei, misiuni scurte şi locale şi de aceea am fost surprins când pe neaşteptate a apărut o călătorie în locuri exotice şi o misiune în larg. Cuvântul „larg* se potriveşte, pentru că mă îmbarcam pe un vapor românesc, legat total de operaţiunea care mă aştepta. Tema era următoarea: partizani libanezi ai păcii fuseseră invitaţi la unul dintre congresele ce se ţineau în Europa. Obstacolul era dublu: sub un regim inamical, nu primeam aprobările necesare şi deci nu se puteau îmbarca pe vasul pus la dispoziţie de români. Un aer de mister şi de primejdie

caracteriza misiunea mea.

Mă aflam, aşadar, la bordul unui vas de pasageri care aparţinuse în trecut regelui Carol al II-lea. Pe această navă şi-a luat cu el iubita, Elena, şi cu ocazia misiunii mele, se părea că mi se rezervase dormitorul regal. Ambarcaţiunea îl dusese pe rege în multe călătorii pe Marea Neagră sau în afara ei, ca divertisment şi recreaţie. A fost dată în grija armatei şi păstrată în bune condiţii. Se apela la ea în exerciţiile navale, pentru personalităţile politice sau musafirii străini.

Un căpitan de vas, secundul lui şi câţiva marinari formau echipajul. Şi cum căpitanul ţinea mereu aproape de el o pipă şi sticle cu alcooluri tari, la cârmă se afla mai tot timpul secundul. Pe vas se urcase şi un medic tânăr, dintr-o familie orădeană cunoscută în copilărie. Aveam parte de un interlocutor amabil şi experimentat, fiindcă avusese grijă şi în alte ţări de călători maritimi.

Înţelegeam din cele spuse la instruirea mea de la Bucureşti că erau şanse ca îmbarcarea libanezilor să se facă în discreţie totală, pe baza unor relaţii amicale cu unele persoane din autoritatea portuară, dar că prezenţa mea nu era de dorit şi că voi rămâne, mai degrabă, ancorat pe navă. Ce îmi rămăsese ca obiectiv de observare era doar călătoria pe mare, cu ţinta atrăgătoare de a evoca istoria malurilor şi ţărmurilor pe care le vedeam destul de bine cu un binoclu marinăresc.

Când am revenit în ţară, am fost invitat să povestesc ceva despre Libanul în care nu pusesem decât sumar piciorul. Am schimbat titlul expunerii în *Drumul spre Liban*. Aveam nenumărate lucruri de spus.

Primul contact cu istoria l-a prilejuit Bosforul. Suntem avertizaţi de cartul de comandă că ajungem în el în zorii zilei. Ne-am trezit la patru dimineaţa, am văzut cele două faruri ce clipeau de pe continente diferite în locul unde Europa întâlneşte Asia. În legendele greceşti primii care au ajuns în Pont (Pontul Euxin, adică Marea Neagră) au fost argonauţii, care au trimis un porumbel să zboare printre stâncile strâmtorii. Erau în domeniul unui

rege chinuit de Harpii şi care nu putea să fie iertat de zei decât atunci când o corabie grecească ajungea în Pont. Reuşesc şi eu să pătrund în strâmtoare, venind din Pont. Precauţia mărită a marinarilor de pe vasul nostru în strâmtoarea devenită din ce în ce mai adâncă era justificată prin faptul că un baraj de mine fusese instalat în timpul războiului şi rămăsese în continuare acolo.

Soarele s-a ridicat. Vedeam staţiuni de odihnă, ambasade elegante şi ruine de palate vechi, dar dacă închideai ochii, îţi puteai imagina cruciaţi şi bizantini care rezistau barbarilor şi cedau apoi în faţa turcilor. Balta Liman nu e, oare, locul unde s-a semnat pactul ruso-turc din 1849? Iată şi cetatea

Rumeli Hisari construită de mahomedani înainte de a lansa atacul asupra (! constantinopolului.

Îndată ce se deschidea Cornul de Aur, cu podurile care leagă Galata de Utanbul, începeam să distingem Sfânta Sofia şi Moscheea lui Suleiman, mai nouă cu o mie de ani. L-am şi văzut pe Mahomed Cuceritorul intrând călare în mândria Bizanţului.

Lângă zidul ce înconjura oraşul, sfârşind în Marea Marmara, erau Cele Şapte Turnuri (Yedikule), din care au rămas patru, unde a fost întemniţat Brâncoveanu şi ai săi şi tăiat împreună cu întreaga familie în faţa mulţimii adunate lângă Galata. Era o zi pentru care pregătise serbări fastuoase de aniversare a 60 de ani din viaţă şi a 26 de ani de domnie. Ceva mai încolo, pe ţărmul Cornului de Aur, se afla Fanarul, de care ne lega un secol de robie, din cele patru cât am aparţinut otomanilor.

După apele Mării Marmara urmau Dardanelele, vechiul Helespont. Strâmtoarea se strânge, apoi se lărgeşte şi intrăm în domeniul Iliadei. Pe stânga, la vărsarea unui râu s-a adăpostit flota lui Agamemnon. Peste dealuri, pe înălţimea Hissarlâk se ridicau zidurile Troiei. Iar închizi ochii şi vezi sfatul bătrânilor răpiţi de frumuseţea Elenei.

Continuăm apoi în Marea Egee, unde pe ţărmuri au înflorit cetăţi greceşti cu comerţ intens şi şcoli filosofice şi

ştiinţifice. La Milet, pe ţărmul asiatic a trăit Thales, cu teorema de asemănare a triunghiurilor învăţată de copil, iar înainte de Milet fusese Samosul, insula unde s-a născut Pitagora. În Chios au trăit Hipocrate şi Oenopides, geometrii.

Festivalul nu s-a terminat. Dezvoltasem cu prietenul meu, doctorul, gustul observărilor istorice, folosindu-ne din plin de hărţile şi ghidurile de călătorii de care dispuneam. Plus ocheanele, deoarece făcusem rost de două.

În sudul insulei Chios ne amuzam cu capul ce purta numele Mastichochoria. Aici se producea de mai bine de un secol faimoasa băutură din fistic, masticul, care contribuise la asigurarea independenţei faţă de turci. În urma vânzării masticului, se câştigau bani care erau vărsaţi drept tribut. O criză de producţie a produs mai târziu un dezastru financiar şi pierderea independenţei. În timpul masacrului din Chios, din anul 1822, populaţia Mastichochoriei a fost cruţată de la moarte de otomani tocmai pentru ca ea să poată produce în continuare masticul solicitat pentru consum de sultan şi haremul lui.

Au venit insulele mari la rând. Rodosul a fost prima. Statuia zeului grec al soarelui, Helios, una dintre cele şapte minuni ale lumii considerată a fi fost amplasată pe insulă, era uriaşă. Corăbiile intrau în port printre picioarele statuii.

A urmat Ciprul, o insulă mare, a treia din Mediterană, ocupată de englezi. Vapoarele ieşeau din port încărcate cu portocale de la Famagusta, citricele fiind, alături de vin şi măsline, principalele sale produse.

În fine, în a patra zi a călătoriei, nava românească s-a îndreptat spre ţinta noastră, Beirutul. De pe vas întrezărisem în zare liniile palide ale unor nori care erau, de fapt, munţii Libanului. Dar, pe măsură ce înaintam, cu soarele în spate şi faţa spre munţi, ei apăreau falnici, scăldaţi în lumină. Când am văzut bine Beirutul, acesta a apărut ca un oraş cufundat în mare, situat drept sub înălţimi, la poalele lor, parcă strivit de imensa lor greutate.

Ne-au întâmpinat şi ne-au ghidat şalupe experimentate libaneze. Acostăm la un chei pe care sunt descărcate cu zgomot asurzitor tuburi ce par a servi transportului de petrol. Într-adevăr, două conducte mari care se termină în porturi libaneze aduc petrol, una din Arabia şi alta din Irak.

Frumuseţea naturii cedează locul considerentelor economice. Este, într-adevăr, într-o ţară a comerţului. Îl practică intens cu vecinii ei din Iordania, fără acces la mare, şi cu Siria, unde portul nu este legat prin cale ferată de capitală. Avantajele geografice şi economice ale Libanului au făcut ca în 1936 mandatul francez să-i acorde fiinţă de sine stătătoare. Vocaţia comercială se poate recunoaşte în trepidaţia şi zgomotul din port şi din mulţimea vapoarelor acostate.

Ne strecurăm în afara vasului, în ciuda avertismentelor de acasă, şi întreprindem scurte şi prudente incursiuni în oraş. Pe străzile de lângă port, oamenii ies din casă sau prăvălii şi se aşază pe scaune, unde fumează narghilea, cu recipientul cu apă parfumată prin care trece fumul ce iese dintr-o ţeavă flexibilă şi beau arak[21].

În centru vedem peste tot simbolul venerat al libanezilor, cedrul. Ne întrebăm unde creşte şi pentru ce este vestit. De la templul lui Solomon se ştiu că toate clădirile monumentale ale Antichităţii îl căutau. Întâlnim o persoană care ne spune că la vreo 60 de km în afara localităţii se află o pădure de cedru înconjurată de ziduri. Cedrul este longeviv. Copacii din pădurea respectivă au între 500 şi 1.000 de ani. În picioare au rămas 12 exemplare dintre cei mai vechi de 1.500 de ani.

În moschei nu intrăm, dar ne oprim în piaţa pitorească a tunurilor, din care se deschid uşile bazarului. Aici îţi dai seama de trăsătura profund comercială a libanezilor. Ei sunt căutaţi de multe ţări, unde joacă un rol atât de mare, încât în Brazilia, când eşti trimis la prăvălii,

21 Un fel de rachiu preparat din orez sau dintr-o plantă numită Kasava, fermentate (n.red.)

ţi se spune: „Du-te la libanez şi cumpăra4. Preţurile nu sunt aici fixe şi negocierea lor ia timp. Ieşi ţi revii de vreo cinci ori în magazin ca să obţii preţul dorit. Circulaţia pe Mtrăzi şi drumuri este haotică şi periculoasă.

Beirutul era agitat în acele zile. Izbucnise o grevă a salariaţilor, contabililor şi personalului ajutător pe tema salariilor care nu le asigurau un minimum de Irai. În acelaşi timp, se anunţa vizita de prietenie a preşedintelui Celâl Bayar. „Nu se poate să îmi faceţi una ca asta chiar în momentul vizitei turceşti”, le apunea ministrul de Finanţe greviştilor, cerându-le să renunţe la violenţă. În 6 iunie, când preşedintele soseşte, greva continuă. Populaţia nu manifestă simpatie faţă de ilustrul oaspete. Intenţiile lui sunt suspectate şi au tot temeiul. Sub egida engleză se încerca o alianţă arabă începută cu axa turco-irakiană, iar participarea Libanului, cu poziţia sa strategică, ar fi completat-o în mod fericit. Era o perioadă în care alianţele erau la modă în Occident şi în Războiul Rece. Când cei mari se ceartă, cei mici devin prudenţi şi temători să nu fie atraşi în conflicte ce nu-i privesc. Libanezii simţeau că pactele şi blocurile militare le ameninţau independenţa, atât de greu obţinută. Ziarele publicau fotografii ale spânzurătorilor ridicate de turci în oraşele libaneze. Îşi mai aminteau de foametea care i-a decimat pe timpul turcilor.

A venit şi momentul îmbarcării luptătorilor pentru pace. N-au fost probleme în ţara în care şefia portului era uşor de convins. Iată-ne împreună pe vas, cu o duzină de tineri vioi şi simpatici, departe de imaginea sumbră a islamiştilor îndoctrinaţi. Libanul ocupa în Orient o poziţie neutră, greu de reprodus în alte ţări. Jumătate islamici, jumătate creştini. Pe paritatea aceasta îşi construiau şi instituţiile. Preşedintele de o religie, prim-ministrul de cealaltă. Evitau cu străşnicie ţinerea unui recensământ, care ar fi putut strica echilibrul.

Viaţa pe vapor la întoarcere arăta altfel ca la venire. Trepidaţie, zgomot, mişcare. Risipiţi pe punte, cei doi români şi arabii jucau table aşezaţi pe jos, turceşte, cu câte un pahar de arak tare, care arăta ca un pahar nevinovat cu

lapte.

Mai presus decât distracţiile erau pentru noi poveştile sincere şi autentice ale tinerilor, care ne făceau să înţelegem mentalităţile libanezilor, cum gândeau şi cum trăiau, cum erau familiile lor, ce rol aveau grupările sectare care apăreau peste tot şi cum influenţau ele politica, sau cum încercau să-şi asigure libanezii o importanţă majoră în comerţul întregului Orient şi să stea în frunte în lumea afacerilor. A fost un adevărat seminar spontan de politică internaţională care ne-a întărit preţuirea unei populaţii ce fusese soră cu românii pe vremea când trăiam şi unii, şi alţii în acelaşi imperiu, suferind aceeaşi opresiune, aceleaşi abuzuri şi aceeaşi stare mizeră.

Intermezzo. Eram mulţumit de realizările Bibliotecii din primul an al prezenţei mele acolo. Colecţiile creşteau în ritm accelerat. Introdusesem o nouă strategie. De ce să depindem de intermediari şi anticari şi să nu mergem noi la surse? începutul a fost identificarea unor castele şi case boiereşti părăsite după reforma agrară. Unele arseseră, dar altele zăceau fără uşi şi ferestre, iar în camere se mai aflau cărţi şi obiecte istorice, fără interes pentru jefuitori. Am identificat câteva de genul acesta în câmpia munteană şi am trimis camioane la faţa locului. Spre surprinderea noastră, ele s-au întors de câteva ori destul de încărcate. Bibliotecarii culegeau documente cu peceţi mari, roşii, de atestare, acte comerciale vechi, hotărâri ale scaunului domnesc, rezolvare de litigii. O pecete frumoasă folosită după jaf ca scrumieră, dar curăţată, a intrat în colecţie. Acţiunea a ajuns la urechea celor de la Ministerul de Interne, care a trimis la rândul său camioane în interesul Arhivelor Statului. Iată-ne cu concurenţi puternici. Compensam în domeniul achiziţiilor, deoarece Academia ne asigura fonduri rezonabile pentru sărăcia care cuprindea ţara noastră în anii ’50.

O mare satisfacţie îmi dădea râvna şi priceperea tineretului atras între bibliotecari. În afară de priceperea lor sporită în administrarea şi creşterea fondurilor,

fuseseră electrizaţi de ideea că pot şi trebuie să întreprindă cercetări şi studii. Eram mândru de vocaţia şi de performanţele lor şi îi consideram autorii bunei desfăşurări a activităţii bibliotecii.

Nu aceleaşi sentimente faţă de ei animau secţia de cadre a Academiei, funcţionând în sediul principal, şi pe şeful ei, pe care îl numeam Ţepuşul. Era un semidoct ambiţios care încerca să obţină aprecierea superiorilor lui prin zelul de a semnala elementele „periculoase” care s-au „strecurat” în personalul Academiei. Înţepa dosarele ca să vadă ce obţinea ca date incriminatorii. Din punctul lui de vedere, tinerii de la Biblioteca Academiei aveau dosare pline de indicii nefavorabile, ca de exemplu originea lor socială, mic şi chiar mare burgheză, istoria familiei, chiar mai departe decât bunicii, mărturii culese de la colegii lor invidioşi faţă de rezultatele bune la studii, pe care aproape toţi le aveau, relaţii şi contacte cu oameni suspecţi, critici sau duşmani ai regimului şi altele.

Mă chema mereu ca să îmi arate cât de nepotriviţi erau ei pentru a lucra în cadrul Academiei. Nu înţelegea ce m-a îndemnat să apelez la ei. De fapt, ignora total cu ce se îndeletnicea şi ce era un bibliotecar, altceva decât un ins cu un trecut suspect şi cu contacte largi şi neclare cu cititorii atât de pestriţi din sălile noastre. Era o primejdie pe care mi-o repeta până la saturaţie. Îi apăram pe bibliotecari cu explicaţii de domeniul culturii, citând ce responsabilitate aveau în apărarea şi folosirea unui tezaur istoric aparţinând poporului muncitor. Precum şi efortul de a ne face cunoscuţi şi apreciaţi în ţările lagărului socialist, în frunte cu URSS, atât de prezent în munca lor. Niciun rezultat. (rpuşul, atât de străin de apelul la raţionament, continua să decline cuvântul ilr referinţă „dosar” şi altele de ordin politic primitiv: duşman, primejdie, vigilenţă. Cu relaţiile bune pe care le aveam cu conducerea Academiei, unde „calificarea superioară” conta, iar rezultatele ei erau apreciate, reuşeam să contracarez încercările Ţepuşului de a-mi îndepărta colaboratorii.

Bănuiam că împungea şi dosarul meu şi că strângea

opinii nefavorabile mie, îngroşându-l. Dar nu ştiam cât de perfid era.

Am văzut cât de mult lucrase la dosar abia atunci când, adus la zi şi asezonat pe gustul lui, l-a folosit din plin împotriva mea. Momentul pe care l-a găsit propice a fost legat de îndepărtarea Anei Pauker din conducerea partidului, de combaterea „Devierii de Dreapta” şi de scoaterea din funcţiile lor a celor care au susţinut-o, cât şi de o altă măsură mai dură, care era excluderea din partid. Se formase pe plan central o comisie de analiză a cadrelor, cu subcomisii în toate domeniile.

„Acum e momentul”, şi-a zis Ţepuşul. Şi a prezentat comisiei dosarul meu, adus la zi cu „date recente de încredere care îl consideră ca pe un om devotat Anei Pauker şi care a făcut parte din cercul ei apropiat”. Fără multă dezbatere s-a decis scoaterea mea din funcţie, după doi ani plini, timp în care pătrunsesem secretele meseriei şi aplicasem învăţămintele de a folosi din plin talentele celor mai vechi şi ale generaţiei tinere, cu rezultate care se bucurau de aprecierea membrilor şi a conducerii Academiei şi de satisfacţia pe care o simţeam.

„Ce e cu aceste dosare sinistre şi falsificatoare care ne însoţesc peste tot ca nişte umbre cenuşii?” Trecusem de nenumărate verificări şi analize de către partid, cu multe întrebări şi puţine obiecţii şi ieşisem confirmat din toate. Evident că din CV-ul meu puteau fi citate: bunicul preot, cu unchi primar de municipiul sub Carol al II-lea, alt unchi cu cont la bancă, tată aderent la Oastea Domnului, proprietăţi agricole şi gospodărie chiaburească. Dar unii reţineau altceva: veche familie care a dat luptători pentru scuturarea jugului străin în Ardeal, cu doi reprezentanţi la Adunarea Unirii de la Blaj, în 1914, unul fiind tatăl meu, complet apolitică, străină de lupta partidelor şi profund antifascistă, cu unchiul de la municipiul orădean expulzat cu familia în vagon de vite de Horthy şi primit ca erou la Arad, oameni de cinste exemplară, muncind continuu. Iar urmaşul lor milita pentru noul regim democratic, cu răspunderi încă din studenţia lui. Ce alegea Ţepuşul din

biografia mea?

Eram pus pe drumuri subit şi fără a fi presimţit ceva. Adio loc de muncă, adio înlesniri şi salariu, aproape nicio perspectivă.

Îmi rămânea totuşi apartamentul pe care îl primisem de la Capitală, în urma demersului Academiei. Ieşisem în 1950 din cămăruţa de cămin studenţesc şi mă bucuram de facilităţi, chiar şi imperfecte. Mi se atribuise calitatea de chiriaş peste două camere de la etaj, cu o cămară şi baie. Nu şi bucătărie. Se afla pe Bulevardul Ghica Tei. Casa făcea parte din cartierul locuinţelor ieftine, căutate de pătura mijlocie. Stan, proprietarul, fusese un distins învăţător, autor de manuale, dintre care unele le semna împreună cu Sadoveanu. Nu voia chiriaşi, dar i se impuneau. El şi cu soţia m-au primit cu răceală, dar văzând ce schimbări puţine aduceam şi ce cereri modeste formulam, s-au îmbunat. Fiul lor, un romancier al vremii, a murit cu zile, când era un tânăr de succes. Probabil că şi amintirea lui mă făcea mai acceptabil, în curând ascultam poveşti din trecutul gazdei şi numeroase întâmplări legate de Sadoveanu.

În 1952, nu mai eram singur în Tei. Venise persoana cu care mă voi căsători. A fost şocată când a aflat că soţul ei nu mai era personajul de la Academie, ci un necăjit semişomer. Era specialistă în limbi străine, franceză, engleză şi rusă, într-un stagiu la Universitatea din Bucureşti. În 1952, era asistentă de rusă la Institutul Maxim Gorki şi lucra în paralel la Editura Ştiinţifică.

O cunoşteam de la prietena sa, Roxana Georgescu, care lucrase cu mine la BUNSR. Aceasta era o persoană cultă şi distinsă şi nu s-a mai recăsătorit după ce fusese măritată cu un cunoscut cercetător în ştiinţe juridice. Prietenia a rămas intactă în tot cuprinsul vieţii noastre. A fost cea mai devotată asistentă a mea, în descifrarea scrisului meu şi în traduceri în franceză sau engleză. Nu am vreo carte publicată fără să fi trecut pe la ea.

Tatiana, soţia mea, mă impresionase la început prin paralelismul vieţii noastre. Ambii ne părăsisem locurile

natale şi devenisem itineranţi, eu ca refugiat din Ardeal, prin venirea ungurilor, şi ea din Basarabia, prin venirea ruşilor. A susţinut mai târziu un doctorat care îmbina două culturi care îi erau familiare: rusă şi americană. O zicală ardelenească spunea că e mai bine să îţi iei nevastă din regiuni mai îndepărtate. Felul în care m-a ajutat să trec peste încercările din 1952 s-a transmis cu acelaşi calm şi aceeaşi devoţiune tuturor obstacolelor care au apărut în calea noastră, periodic, uneori la rang de dezastru major.

Nu eram descurajat în 1952. Licenţa în matematici, mereu amânată după absolvire, fusese susţinută în 1950. Eram în 1952 asistent universitar la facultate. Am încercat şi am obţinut un post de cercetător la Institutul de Matematică al Academiei, graţie lui Stoilov. Dar şi cu cele două salarii împreună, venitul meu era sub aşteptările unui cap de familie.

În acele momente sună goarna armatei. Tinerele cadre de la matematici cure nu făcuseră armata erau chemate la un stagiu de instruire, după care deveneau sublocotenenţi în rezervă. Nicio scăpare. Mă văd îmbrăcat soldăieşte în şcoala militară, departe de Bucureşti, şlefuind pardoselile marelui dormitor plin de paturi, trezit de trompete, mâncând la mesele colective şi ascultând disciplinaţi instrucţiunile unui plutonier.

Îmi reţinuse atenţia modul în care ne prezenta artileria antiaeriană. „Acesta este tunul. El se compune din...” şi urma prezentarea pieselor desfăcute şi înşirate în faţa noastră, bucată cu bucată. Totul era descriptiv, nimic nu era funcţional. Mai cu peripeţii, mai cu divertismente, trăiam şi această nouă experienţă de viaţă, pe care o găseam „îmbărbătoare” la propriu şi la figurat. Ziceam că o perioadă de disciplină n-ar face rău în viaţa unui tânăr.

Înainte de a încheia stagiul, am fost chemat la comandant, care primise ordin „de sus” să întrerupă stagiul şi să îmi dea drumul, fiindcă eram chemat la Consiliul Naţional al Păcii, pentru a participa la o acţiune urgentă. Cu regret, mi-a spus că în aceste condiţii nu îmi poate acorda gradul de sublocotenent.

Într-adevăr, Consiliul pregătea noi congrese ce reluau misiunile Parisului. Urmau Viena, Varşovia, delegaţiile trebuiau pregătite, să li se spună cum a fost în 1949. „Unde-i Maliţa?” a întrebat Sadoveanu. Şi iată-mă în Tei, la Bucureşti. Şi a doua zi la vechile îndeletniciri. Ţineam expuneri, povesteam despre Sala Pleyel şi rolul României, cum funcţionează Consiliul condus de Sadoveanu.

M-a chemat Maestrul la el. „Nu ai vrea să lucrezi aici, la sediu şi să mă ajuţi?” Iată-mă numit consilier. Era şi o palmă dată celor de la Academie. Ca răspundere politică, eram antrenat într-o activitate aflată în subordinea Comitetului Central, în treburi importante pentru România, mai ales în relaţiile cu lumea largă. Anul 1953 mă găseşte instalat la Consiliu.

Aripa lui Sadoveanu se plimba din nou pe deasupra mea.

Din nou Sadoveanu. Ca pentru o instituţie paşnică, sediul Consiliului de pe Strada Polonă era liniştit, departe de frământări şi griji. Aveam din nou mijloace de a-mi întreţine familia, mai ales că în acel an, 1953, în toamnă, se năştea prima mea fetiţă. Traiul nu era însă dependent numai de bani, ci şi de piaţă. O sărăcie cumplită. Lipseau alimentele, magazinele se goliseră. Bucureştiul nu-mi păruse niciodată mai deprimant. Aveam acces din nou la Casa oamenilor de ştiinţă şi la bucătăria sa şi reuşeam să strecor în geanta mare franţuzească, învelite în şerveţele, câte ceva de-ale gurii, transportabile. Mă privea suspicios şi tăcut de la masa lui un pictor care chema chelnerii în franţuzeşte.

Erau plăcute însă preocupările de la sediu. Din când în când, Sadoveanu îi convoca pe membrii consiliului pe care îl prezida pentru a lua împreună hotărâri, precum viitoarele congrese în străinătate, informări de la cele la care fusesem reprezentaţi, care nu luau mult timp. Dar la aceste reuniuni se dădea prilejul asistenţilor să ia cuvântul şi să exprime opinii. Venea Constantinescu-Iaşi, atunci ministrul al Cultelor, care avea pentru Sadoveanu

sentimente de invidie. Îl cunoşteam de la Paris. Mă lua de o parte şi mă întreba: „Tu ce crezi, cine e mai mare, un maestru sau un ministru?”

Veneau, de asemenea, mai-marii literaturii şi artelor. Stăteam lângă regina teatrului nostru, doamna Lucia Sturdza-Bulandra. Voia să ia cuvântul şi simţeam că era mai emoţionată decât pe scenă. A vorbit frumos şi fluent, exprimând coerent adeziunea artiştilor la cauza păcii. După ce a încheiat, o văd cotrobăind în geantă şi citind o bucată de hârtie, scoasă pe jumătate. Era textul pe care îl învăţase pe dinafară şi îl controla ca să vadă dacă nu a sărit ceva. O admiram ca toată suflarea populară. Circulau glume la adresa încăpăţânării ei de a-şi ascunde vârsta, acceptând că era matură şi nu bătrână. Se spunea că, vrând să coboare dintr-un autobuz, şi-a croit drum spre uşa din faţă. În preajma ei, un individ care nu-i acorda trecerea o întreabă cu reproş: „Vă daţi jos la Bălcescu? * Şi ea i-a răspuns: „Pardon, domnule, el s-a dat la mine.

Camil Petrescu, cunoscutul autor de romane, prezent în librării cu noua lui producţie despre Bălcescu, întotdeauna cam agitat şi îngrijorat, vorbea şi privea calm. Se zice că era mereu bântuit de nelinişti şi că noaptea îşi scutura soţia ce dormea, întrebând-o aspru: „Mă înşeli, nu-i aşa?”

Era o societate de talente, în permanentă competiţie şi căutare de glorie, care nu pregeta să povestească pe furiş lucruri ce-i puneau pe ceilalţi într-o postură hilară sau compromiţătoare. Culegeam şi eu câte ceva din ele, în convorbirile care ţineau de manifestările păcii.

Un lucru nou intervenise în calmul zilelor. Se ţinea la Bucureşti Festivalul mondial al tineretului. Aceştia veneau din toate ţările lumii, cântând, împrietenindu-se, uitând de necazurile de acasă, şi de ce le-am fi menţinut noi? Aşa că şi publicul românesc se simţea antrenat că, în fine, era martor la un eveniment de talie mondială.

Organizatorii, Ministerele de Cultură şi Externe, Tineretul, Educaţia, Artele, ceruseră sprijin de la toate asociaţiile care aveau o tangenţă cu subiectul, ca să le dea

o mână de ajutor. Iar Consiliul Păcii mă desemnase pe mine. Transferat provizoriu la activitatea festivalului, am fost inclus într-un mic grup care se ocupa de „personalităţi*, invitaţii de marcă ai festivalului. În grup se aflau un bulgar, Başev, şi un german, Fischer, ambii fruntaşi ai mişcărilor de tineret din ţările lor socialiste. Nu bănuiam atunci că, peste câţiva ani, ambii vor fi personalităţi, miniştri de Externe în ţările lor.

(bea ce mă deranja era prezenţa agasantă a unor tineri români care făceau parte din serviciile speciale pentru depistarea duşmanilor intraţi în ţară, folonincl prilejul festivalului. Era greu, desigur, să-i descoperi în masa aceea multicoloră. Veneau la noi în ideea că, în contactele noastre, am putea întâlni oameni care să stârnească suspiciuni. Le explicam că personalităţile de care se ocupau unii dintre noi nu erau cea mai potrivită categorie de a fi bănuită. Ei Insistau şi înainte de a pleca, după conversaţii care aduceau a interogatorii, lâtceau gesturi ciudate. De exemplu, dădeau un ziar împăturit unuia dintre noi, spunându-i acestuia din urmă să se semneze pe hârtia cotidianului, (blegul nostru întreba neliniştit: „Dar de ce ai nevoie de semnătura mea? w Răspuns: „Ca să arăt că ne ajuţi”. Îngrijorarea creştea la unii dintre noi. Nu cumva, cu semnătura aceea vor face formele unei adeziuni şi, în loc să prindă spioni, vor recruta contraspioni? Festivalul cel mare surprindea toate instituţiile nepregătite. Era un an de tensiune şi de haos. De sărăcie, mai ales.

Cu toate acestea, la Externe se lucra cu râvnă pentru un obiectiv de seamă: admiterea României ca membră a ONU. Se vedea cu ochiul liber o schimbare de ton, mai puţin arţăgos. În locul apartenenţei exclusive la blocul sovietic, se întindea mâna tuturor ţărilor şi se anunţa dispoziţia noastră de a se lucra în proiecte comune. Să fi trezit festivalul vocaţia noastră universalistă?

În primele zile de lucru alături de colegii mei de la „personalităţi”, aceştia îmi propun să fie invitată o personalitate din afara ţării, legată totuşi de ea. Mi s-a

indicat chiar numele lui Enescu, aflat la Paris. „Nu îi era Sadoveanu prieten? m-au întrebat ei? Nu l-ar putea invita chiar el?” L-am informat pe Sadoveanu, care după ce s-a gândit puţin mi-a spus două cuvinte: „Pregăteşte scrisoarea”. O sarcină mai complicată nu puteam primi. Cum se adresa unul celuilalt? Trebuia să zic domnule, prietene, să invoc colegialitatea, trecutul şi altele? Dar tonul limbajului? Sec, protocolar, cald, amical? în fine, după ce am cercetat bibliotecile, cărţile de memorii şi istorie naţională, am redactat un text şi i l-am adus. Sadoveanu a luat hârtia, a citit-o, a căzut pe gânduri şi apoi mi-a spus tot câteva cuvinte scurte: „Cu! din i”. Greşisem la ortografia pe care o adoptase, dar aprobase scrisoarea. De ajuns ca să fiu direct fericit.

Enescu n-a venit, festivalul s-a terminat, entuziasmul gazdelor s-a putut vedea în mulţimea copiilor negri care s-au născut după aceea şi totul a revenit la realitatea sumbră a zilelor.

Biblioteca, faza a doua. Montevideo. La începutul anului 1954, exilul academic a încetat brusc. Am fost chemat la Roller, care m-a aşteptat cu încă vreo două persoane pe care nu le cunoşteam. Mi-a spus că absenţa mea a fost regretată de academicieni şi cititori şi că ar fi bine să îmi reiau postul de director al Bibliotecii Academiei. Replica mea neîntârziată a fost că mi-am jurat să nu mai calc într-un loc din care am fost azvârlit fără motiv. Nu, nu *e* bine. A fost, poate, o eroare, se mai întâmplă. Acum, revenirea este cerută şi de faptul că se solicită de la Externe (poate de acolo erau cei doi indivizi) să includem în delegaţia română ce se pregăteşte pentru Montevideo un reprezentant al Bibliotecii, cunoscută pentru relaţiile sale internaţionale, schimburile de carte, adică. Mai ales că organizatorul conferinţei respective este UNESCO. La început am crezut că a vorbit despre Monte Carlo, dar, ulterior, am înţeles că era vorba despre America Latină. Am fost atras instantaneu. Şi am cerut timp de reflecţie.

Iată-mă a doua zi, reinstalat la Biblioteca Academiei,

primit de foşti colegi cu cordialitate şi prietenie. Minus o mână de retractori. Nu mi-a luat mult timp să preiau frâiele conducerii şi să anulez măsuri aberante, venite din partea unor impostori. Incapacitatea lor fusese înregistrată de academicieni şi institute, care şi-au manifestat protestul. Deci, din nou pace sub măs lini. Eram altul decât cel cu doi ani în urmă. Mă înăsprise experienţa trăită, eram mai ferm, mai autoritar şi mai prompt în decizii. Voi trece, aşadar, la proiectul cel mare. Voi transforma Biblioteca în Institut ştiinţific, voi încuraja studiile de specialitate şi voi ridica rangul şi salariile bibliotecarilor la nivelul existent în cercetare. Voi folosi fără ezitare călătorii în străinătate.

Am aflat că Ministerul de Externe, în explorarea tuturor ocaziilor de a ne apropia de ONU, a înregistrat un succes. Puteam fi primiţi într-o agenţie specială a ONU, cum era UNESCO pentru cultură şi ştiinţă la Paris. Într-adevăr, Consiliul Economic şi Social al ONU recomandase primirea României în UNESCO. Iar conferinţa de la Montevideo trebuia să se pronunţe în privinţa acestei propuneri. Deci nu Academia mă readusese în familia ei, ci Externele mă împinseseră acolo.

Se spune că într-o călătorie copilul vede plecarea, omul mştur călătoria şi bătrânii reîntoarcerea. Eram matur şi, de data aceasta, călătoria a lăsat peceţi adânci pe memoria mea.

Luasem împreună cu Lăzăreanu, directorul de la MAE, avionul cu un itinerariu pe care numai el avea puterea să îl aleagă: prima oprire şi o zi de reculegere la Bruxelles, la Roma două zile şi apoi drumul spre America Latină. Îi permitea şi lui să mai controleze ambasade. Delectare şi conversaţii plăcute pe drum. La Roma nu găsim două locuri împreună spre Brazilia şi apoi Uruguay. El îşi ia bilet, iar eu mai rămân două zile. Îmi spune că duce cu el banii pentru cheltuieli ai delegaţiei şi crede că e prudent să-i împărţim în două şi să ducem fiecare câte un plic mare sigilat. „De ce nu?”, mi-am zis eu, şi am luat cu mine unul dintre ele. Compensaţia întârzierii mele a

produs-o Vaticanul. Nu mai ieşeam din sala unde Michelangelo pictase creaţia omului ti? cttl re Dumnezeu prin atingerea degetelor. În jurul meu, japonezii, cu apa – Hlr foto, având permisiunea excepţională de a face fotografii, fiindcă niponii subvenţionaseră acţiunea de refacere postbelică a sălii, nu-şi luau ochii de pe lentile. Începeam să văd aspectele negative al tehnicizării. Să nu admiri originalul cu ochii tăi şi să-i laşi pe copii să te admire pe tine că ai fost acolo.

Apoi începe drama. Avionul care avea destinaţia Rio de Janeiro era o aeronavă militară, cu patru motoare, a armatei americane, recondiţionată pentru transport civil după război. Am făcut o escală în Senegal, unde dacă i creai la tejghea o lămurire, ea venea cu o întârziere greu de suportat şi dacă repetai încă o dată cererea, comentariul interlocutorului era: „Dar cât de grăbit sunteţi!” Am străbătut apoi Atlanticul. Trecusem de jumătate de drum. O voce îngrijorată a stewardesei ne roagă să ne păstrăm calmul. Un motor s-a oprit şi se fac toate eforturile de a fi repune în funcţiune. Nu trece mult, zborul pare normal, când, cu o voce şi mai sugrumată, stewardesa ne anunţă că s-a mai oprit un motor. De data aceasta ne-am alarmat. Cum o să ne ducă la destinaţie un avion ciuntit pe jumătate? O nouă culme a fost atinsă când am fost anunţaţi că al treilea motor nu mai mergea. De data aceasta am simţit aripa morţii. O prăbuşire în Atlantic şi sfârşitul. Nu puteam concepe că nici cea mai genială măiestrie a piloţilor să mai poată corecta un dezastru tehnic de asemenea proporţii. Mulţi pasageri erau emigranţi din Orientul Mijlociu, libanezi. Într-o mare tăcere şi resemnare, au scos cărţulia cu citate coranice şi au început să se roage. În mâinile celorlalţi apăruseră Biblii sau cărţi de rugăciuni. Voiam să scriu câteva cuvinte soţiei şi fetiţei mele şi să le strecor hârtia într-o sticlă cu apă minerală, doar o vor duce valurile la ţărm. Muţi de spaimă şi resemnaţi de soartă, aşteptam. Şi, într-un târziu, auzim anunţul: piloţii încearcă o aterizare pe coasta Braziliei, în Recife. Şi miracolul incredibil s-a produs. Am

ajuns pe pământ ferm.

Restul evenimentelor le-am trăit coborând încet din cealaltă lume în care mă oprisem la poartă. Cursă specială pentru Rio. Am ajuns noaptea. Legătura cu Montevideo pleca a doua zi dimineaţă. Cei care o aşteptau sunt îndrumaţi spre un hotel. Zis şi făcut. Cu bagajele după mine, am luat taxiul, care a pornit-o pe marginea oceanului, înspre faimoasa Copacabana, cu vile luxuriante pe dreapta şi plaje splendide pe stânga. Păruse un drum nesfârşit când am oprit la hotel. M-am baricadat în cameră, cu plicul preţios la mine şi, în zori, am făcut drumul în direcţie inversă. De data aceasta, vedeam la stânga mea că vilele superbe erau la poalele unui munte, cu o mare pantă stâncoasă, plină ochi cu căsuţe minuscule şi străbătută de cărări în zigzag. Cu greu mă dezmeticesc: sunt colibe pitice, case improvizate, unele îmbrăcate în reclame de tablă pentru Coca-Cola. „E o lume de miracole, mi-am zis eu. Nu se poate trăi pe acest povârniş, în asemenea adăposturi/4 „Este cartierul sărăcimii, mi-a precizat şoferul. E o *favela*. Lux flamboaiant jos, mizerie indescifrabilă deasupra. Contrastele se atrag şi se măresc.44

Eram absorbit în meditaţia socio-mondială, când soldatul de la intrare îmi controlează paşaportul şi mă chestionează în privinţa lipsei de viză. „Aţi intrat în Brazilia în mod ilegal44, îmi spune el. Asta îmi mai trebuia. Îi cer să-l văd pe funcţionarul aeroportului, la tejgheaua lui. Acesta ridică din umeri, speriat de soldat şi declinându-şi competenţa, uitând că serviciul lui mă trimisese noaptea la hotel. Din nou, miracol. Se face loc pentru că trece spre avion delegaţia oficială a UNESCO. Zboară spre Montevideo. Rup rândurile şi mă reped la unul din şirul privilegiat şi îi spun: „Sunt delegat la conferinţă. Mi se fac greutăţi aici la aeroport cu plecarea44. „Ce ţară? 44, întreabă el. „România44, răspund eu şi el confirmă: „Da, vă aşteptam. Veniţi cu noi44.

Din acel moment am strigat după bagaj şi m-am îndreptat spre avionul special care-i transporta pe mai-

marii organizaţiei mondiale. Am făcut cunoştinţă cu ei, am fost prezentat directorului general al UNESCO şi m-am împrietenit aproape cu cel care mă salvase. În anul conferinţei mi-a dat ajutor şi sfaturi. Iar soarta ne va aduce în viaţă de vreo trei ori împreună, la New York, la Paris şi la Bucureşti.

La conferinţă nu eram bibliotecar, ci diplomat. Practicam tot arsenalul de metode ale diplomaţiei: negocieri, persuasiune, interese comune, tradiţii de cooperare şi altele. Conferinţa urma să voteze propunerea ONU de a deveni membri UNESCO. Căutam să obţinem un vot în favoarea noastră. Amabilitate peste tot, dar şi ezitare în luarea unui angajament ferm. Undeva problema era discutată între americani şi directorul general, înclinat să asculte de ei. Iar americanii, în termeni amabili, ne spuneau că exista un impediment formal. La ONU se discuta, oricum, admiterea României, care atrăgea automat prezenţa ei în toate agenţiile speciale ale organizaţiei, inclusiv UNESCO. La ce îi mai trebuia României o intrare într-una dintre ele şi nu mai aştepta puţin ca să facă parte din tot sistemul? O umbră plutea asupra obiectivului nostru, care până la urmă s-a dovedit fatală. N-am întrunit votul necesar. Dar luptasem cu străşnicie şi ne făcusem prieteni în ţările mici şi mijlocii, chiar dacă nu putusem schimba atitudinea supraputerii, de către toţi ascultată.

Nu suportam ideea unui nou zbor cu avionul şi am cerut permisiunea de a mă întoarce cu vaporul. Profesorul şi doctorul Arthur Kreindler, un distins savant din şcoala lui Gheorghe Marinescu, membru al delegaţiei noastre, mi s-a alăturat şi astfel, împreună, ne-am îmbarcat pe un vas francez la bordul căruia am navigat nouă zile. Totul a fost splendid, minus o furtună spre sfârşit care ne-a ţinut la pat. Am ajuns în Insulele Canare, cele – linte în încercările de a lămuri existenţa Atlantidei. În insula centrală, Gran t imutria, în portul Las Palmas, am coborât de pe vas şi am intrat în tratative i îi vânzătorii de suvenire. Am ales o păpuşă mare din lemn care, manevrată i îi mână, mergea.

Plecasem la începutul verii şi sosisem în iarnă. Am trecut şi prin insulele primăverii veşnice ale Atlanticului, dar păşind pe pământul friguros al Europei, eram bucuroşi că mergeam acasă. Fiica mea împlinise un an, fără mine. Iar atunci mă privea cu o oarecare suspiciune. Şi păpuşa n-a avut efectul «contat. Mihaela s-a speriat de păpuşa mai mare decât ea şi a început să plângă.

Intra în obiceiurile mele să mă uit la drum mai mult decât la locul nosirii. Cerându-mi-se o expunere despre Montevideo şi conferinţă, i-am pus titlul *Trecerea oceanului*.

Blaga. Cea mai valoroasă bibliotecă ce se număra în frunzişul celor care ţineau de centrul de la Bucureşti era cea a Filialei Academiei de la Cluj. Aveam datoria să o vizitez şi să îi cunosc problemele. Pe post de bibliotecar simplu, lucra la această bibliotecă Lucian Blaga. Pe nemeritate şi comiţându-se o mare eroare, fusese despuiat de catedră la universitate şi de titlu la Academie. Nu cred că salariul actual îl supăra atât de mult, întrucât avea comenzi nenumărate de cărţi şi traduceri (Goethe – *Faust*, de pildă), la care lucra nestingherit de nimeni. Colegii îl respectau, îl iubeau şi, în consecinţă, îl cruţau de birocraţia fişelor şi, de fapt, nu-i cereau nimic în afara unor sfaturi şi consultări strict ştiinţifice. Mă simţeam jenat să stau ierarhic mai sus de el, un tânăr începător, cu două, trei comunicări şi articole mărunte şi convenţionale, lângă un gigant al filosofiei şi literaturii. Îl apreciam mult, în special pe linia poetică şi literară. Îi ştiam unele versuri pe de rost şi mă pomeneam citând: „În pădure, pe un pom / Toate păsările dorm / Numai una n-are somn / Vrea ca să se facă om”. Sau: „Aş juca să joc cum niciodată n-am jucat / Să nu se simtă Dumnezeu din mine / în lanţ încătuşat”. Nu ştiam dacă le reproduceam corect, dar ecou aveau.

Ajung la Cluj, mă primeşte directorul Bibliotecii, un profesor respectabil. Discutăm, căutăm soluţii la probleme de spaţiu, personal, proiecte. Colecţiile atinseseră proporţii uriaşe. Toate bibliotecile vechi, valoroase, risipite în oraşe fuseseră aduse la Cluj. Multe erau maghiare, fruct

al unei bogate vieţi ştiinţifice – vezi Bolyai în matematici – şi religioase, întrucât catolicii şi protestanţii îşi disputau întâietatea pe planul cultural. Transferul acestor biblioteci a produs nemulţumirea în cercurile maghiare cu care au avut loc discuţii dificile. Argumentele oficialităţilor de la Bucureşti şi Cluj erau clare: lucrările risipite şi fără stăpân, bisericile nefiind în măsură să le ocrotească, se expun degradării şi pieirii. Colecţiile vechi trebuie să stea aproape de cei ce le pun în valoare, profesori, experţi şi cercetători. Academia este patronul cel mai nimerit. În plus, vor fi alături de o universitate cu secţie maghiară de studii, purtând cu mândrie şi numele Bolyai. Guvernul a acordat multă atenţie problemelor politice ce le presupunea transferul. Premierul Groza mă întrebase: „Cum merg bibliotecile transferate la Cluj?”

După ce am terminat *inspecţia* de tip administrativ şi de organizare, l-am căutat pe Blaga. L-am găsit, spre surpriza mea, nu într-o încăpere mică şi ferită, oarecare, ci într-o sală enormă, căptuşită pe toţi pereţii, de jos şi până în tavan, cu cărţi, la balcoanele aflate de jur-împrejur putând ajunge folosind o scară. Mi se explică faptul că în ea este ocrotită şi intens studiată Biblioteca de Blaj, ce păstra cărţi şi manuscrise ale şcolii latine a transilvănenilor şi operele lui Inocenţiu Micu-Klein.

În mijlocul sălii, la o masă mare şi rotundă, stătea Blaga. M-am prezentat politicos, i-am mulţumit că mă primeşte şi că îi vorbesc doar ca vechi admirator şi cititor. Cum se simte în această sală mare, cu atâtea colecţii de valoare? Mi-a spus că îi place să lucreze aici. E linişte mare. Nu este deschisă publicului. Nu îl caută multă lume, iar bibliotecarii sunt plini de bunăvoinţă la adresa lui. Nu dă glas niciunui regret, niciunei plângeri. Şi începe să povestească despre şcoala latină şi viaţa corifeilor săi, câte lucruri noi şi surprize îi mai aşteptau pe cercetători, a căror strădanie şi pricepere le aprecia. Îl întreb ce păsuri are, ce probleme de rezolvat. „Niciuna, spune el şi face un gest larg spre sală. Cât timp nu e zgomot, pot lucra”. Rezumatul lui: „Linişte şi pana scrie”. Înţeleg că mintea lui

lucrează ca întotdeauna, deci geniul nu s-a stins în împrejurări inamicale şi perverse. I-am mulţumit, onorat de această întâlnire. Ne-am despărţit.

Nu pentru multă vreme însă. Căutând un restaurant mai rapid şi fără pretenţii, am intrat într-unul simplu, dietetic, vegetal, cu lapte, brânzeturi şi legume în toate formele. Mă aşez la o masă şi, spre marea mea surpriză, îl văd pe Blaga la alta. Îl salut din nou şi mă invită la masa lui, să luăm prânzul împreună.

De data aceasta, Blaga nu mai vedea bibliotecarul din mine, ci se întâlnea cu un tânăr. Nu ştiam cât de mult ţinea la fata lui, pe care o considera lumina ochilor. A început să vorbească despre ea, de faptul că, la adolescenţă, i-a umplut casa cu prietene şi prieteni, înseninând-o. Nu mă aşteptam la această efuziune şi interes pentru familie. Gurile rele mi-l prezentaseră ca pe un solitar cu nenumărate aventuri cu femei. Se spunea că era adevărat că ele îl căutau şi nu el pe ele. Le accepta cu blândeţe şi chiar dovedea uneori fidelităţi mai lungi. Vorbindu-mi, nu a pomenit de soţia lui. Se pare că avea o minte vizitată periodic de năluci. În afară de familie, amintirile pe care i lr-nm trezit erau din trecutul lui diplomatic. Îi spusesem pe scurt că avusenem un contact cu diplomaţia la UNESCO şi cum am ajuns la sesiunea din Montevideo cu un avion care a aterizat forţat pe coasta braziliană. Atunci mi-a dezvăluit că nu doar la Berna a fost diplomat, ci şi în Portugalia.

Mi-a povestit o întâmplare, nu lipsită de culoare filosofică sau literară. Se alia la post la Lisabona, când la legaţie s-a prezentat un bărbat ce dorea sprijin. Blaga îi ascultă păsul şi viaţa ieşite din comun. Omul era român, emigrase în Brazilia şi îşi găsise loc de muncă doar departe pe Amazon, unde puţini exploratori ajungeau. Obţinuse acolo acceptare şi sprijin din partea unui trib înapoiat, complet rupt de restul lumii, dar care decisese că intruşii nu erau vătămători. Omul nostru se apropiase de trib şi, fiind tâmplar şi meseriaş, îi mai ajuta să ridice un cort ca lumea, să-şi facă fântână bună şi alte acareturi. S-a ataşat atât de mult de ei, încât când expediţia s-a întors la

bază, el a rămas cu tribul. Şi-a găsit soţie, şi-a construit o aşezare satisfăcătoare şi s-a dedicat lucrărilor care făceau trebuinţă noii lui societăţi. Era răsplătit cu ceea ce aveau ei mai bun. Mai exact, cu pietre de minereuri, care conţineau bucăţi din aur. Şi aşa el îl strângea şi la mari intervale de timp ieşea pe fluviu cu o barcă până când, după zile întregi, găsea o aşezare a coloniştilor. Vindea aurul, cumpăra unelte, îmbrăcăminte şi medicamente şi se reîntorcea acasă. L-a apucat însă dorul de ţară şi a plecat definitiv din junglă, pentru a se întoarce în satul lui natal. Blaga i-a promis ajutor şi omul a zis că revine peste câteva zile. La a doua întâlnire, când Blaga se pregătea să-i dea actele necesare, omul a mărturisit că s-a gândit mai bine, că renunţă la călătoria în ţara lui şi că se întoarce la soţie, familie şi la tribul care-l adoptase.

Bruxelles. Trei mari organizaţii mondiale ale documentariştilor şi ale bibliotecilor muzicale convocaseră la Bruxelles un Congres internaţional al bibliotecarilor. În sală vedeam reprezentanţi din Vest şi din Est, fără cortine şi ziduri despărţitoare. Când am ascultat cuvântul de deschidere al lui Pierre Bourgeois şi primele discursuri, mi-am amintit un mesaj pe care l-am iubit – şi apoi l-am pierdut – din viaţa studenţilor: să ne unim eforturile, să intensificăm schimburile de idei, persoane şi publicaţii din toate ţările, să promovăm pacea, să colaborăm şi să fim solidari în apărarea unor interese comune, mai ales în faţa instituţiilor publice, ultimul fiind chiar subiect preferat al dezbaterilor. M-am simţit recompensat şi încurajat. Bibliotecarii, cinste lor, au ştiut să scape de ferăstrăul diviziunii Europei şi a lumii.

Colegii mei din delegaţia română aveau intervenţii bine primite, vorbind şi de experienţe mai recente ale Bibliotecii Academiei. Mă simţeam mândru că erau trataţi amical de bibliotecari din alte ţări, la curent cu schimburile de publicaţii. Apăruseră primele exemplare ale revistei noastre, *Studii şi cercetări de bibliologie*. Le-am luat cu mine la congres. Se bazau pe documentări întreprinse de Biblioteca Academiei. Fusese şi pentru mine

prilejul publicării unor analize pe care le întreprinsesem. Erau intitulate *Manuscrisele tezei de doctorat a lui Spiru Haret, la Paris, în 1878*. Am avut şansa să aflu că în colecţiile noastre se află manuscrisele acestei teze. Spre uimirea mea, descopeream că erau două manuscrise care difereau printr-un cuvânt – „conţine” şi „nu conţine”. Haret îşi propusese că completeze lucrările lui Lagrange şi Poisson, referitoare la stabilitatea sistemului solar. Primul demonstrase că, dacă luăm în considerare numai puterea întâi a maselor în expresia matematică a semiaxei mari, acolo nu vor apărea termeni seculari, adică t, care reprezintă timpul. Deci axele nu se schimbă cu timpul (Lagrange). Dar nici dacă luăm puterea a doua a maselor (Poisson). Haret se ocupa de puterea a treia a maselor, sperând că nici în acest caz factorul t nu intervine. Haret termină teza, crezând că a obţinut rezultatul dorit: nu există termeni seculari. Dar, în exces de conştiinciozitate, după terminarea primei forme a tezei, întreprinde calculele pentru cazul puterii a patra şi găseşte aceşti termeni seculari. Se infirmă teza invariabilităţii axelor şi deci a sistemului planetar. În noua ediţie a tezei, se şterge cuvântul „nu” (există) şi se lasă loc afirmaţiei.

Desigur, exprimăm esenţa unor fapte mai complexe. În explicaţiile lui, Haret precizează că termenii seculari au fost găsiţi în dezvoltările de ordinul patru. Dar rezultatul ducea tot la aceeaşi concluzie generală pentru astronomie: se infirmă variabilitatea axelor şi deci stabilitatea sistemului solar.

Teza este retipărită în 1883. Generalizând rezultatul lui Haret, Poincaré câştigă în 1889 medalia de aur a concursului de la Stockholm. Teza lui Haret intră în tratatele de mecanică cerească. Ea constituie modelul unei opere în care eforturi laborioase de calcul – cu formule lungi ce ocupau fiecare câteva pagini – risipesc presupunerile nefondate ce dominaseră timp de decenii într-o problemă fundamentală a ştiinţei.

Nu voiam să diminuez munca şi meritele uriaşe ale lui Haret, cât faptul că în procesul cunoaşterii intervin

factori perturbatori şi aleatori ce sporesc valoarea perseverenţei şi a probităţii. De Haret m-am ocupat mai târziu, atât pentru istorica lui contribuţie la ridicarea şcolii româneşti, cât şi vizavi de pionieratul lui în utilizarea modelului matematic în sociologie.

Fusese a doua mea comunicare în forul Academiei, după ce, în 1952, apăruse studiul unor ecuaţii din fizica matematică prin metoda lui Moisil.

În convorbirile mele cu membrii congresului, arătam sau dădeam cu dedicaţie exemplare din revistă. Când a văzut-o Julien Cain, directorul general al Bibliotecii Naţionale din Paris, m-a întrebat dacă nu aş vrea să îl vizitez după terminarea lucrărilor, pentru a-mi arăta biblioteca lui. Am Acceptat cu plăcere.

Cunoştinţele şi prieteniile le stabileam nu numai în pauzele lucrărilor, dar şi în excursiile pe care mi le pregăteau gazdele belgiene. Luam acelaşi autobuz ce ne ducea la Liège, oraş la sud-est de Bruxelles, pe Meuse, cu catedrale din secolele al X-lea şi al XI-lea şi cu Universitate de la 1815.

Mergeam la o seară de muzică medievală, cu instrumente din epocă, în Nula gotică a primăriei din Bruxelles. Admiram peisajul flamand pe un vaporaş la Anvers, vizitam tipografia Plantin, căreia întemeietorul său îi pusese bazele în secolul al XVI-lea. Evocatoare era şi o şedere în piaţa primăriei, unde fuseseră decapitaţi de spanioli eroii rezistenţei Ţărilor de Jos.

Cele mai frumoase prelungiri ale şedinţelor Congresului bibliotecarilor au fost vizitarea casei lui Erasmus din Anderlecht şi a lui Rubens din Anvers. Admiram arta discretă a ospitalităţii gazdelor de a demonstra că profesia noastră e aceea a cărţii, opera scrisă aparţine culturii, iar aceasta reprezintă artele, literatura şi minţile oamenilor.

Pe Erasmus îl plasam în linia întâi a geniilor. Ca umanist, era neîntrecut în a scoate Antichitatea din zona istoriei şi filosofiei şi de a o dărui lecturii celei mai inspiratoare. Petrecea timpul în tipografiile mari ale

vremii, Aldus la Veneţia şi Frobenius la Basel. Trăieşte toată drama Reformei şi aspra diviziune a protestanţilor şi catolicilor. Înţeleptul stă la mijloc. Nu intră în polemică şi lupte. Dar este acuzat şi de o parte, şi de cealaltă. Când catolicii din Leuven s-au năpustit asupra lui, s-a retras la Anderlecht, o mică localitate de lângă Bruxelles. Îi vizitam casa tăcuţi şi pătrunşi de evlavie cărturărească.

Anderlechtul merită să fie vizitat pentru pitorescul său. Specialitatea sunt caii. Dar nu cei obişnuiţi, ci cei mari şi grei, de tracţiune. Patron este sfântul cailor, Saint-Guidon. La procesiuni lumea vine ca să-şi binecuvânteze panglicile de la hamuri. Mai este şi o casă de femei în vârstă care părăsesc familia pentru a trăi în colectiv, comunitatea lor fiind ceva intermediar între o mănăstire şi un club select. Se numeşte Beguinage, dar răutăcioşii îi ziceau „Casa trăncănelilora.

Casa lui Erasmus este plină cu documente, gravuri, tablouri, cărţi legate de viaţa lui. Mai multe picturi erau ale lui Hans Holbein. Reţin imaginea – din studiul lui Holbein – a mâinilor fine ale lui Erasmus, aşezate pe filele manuscrisului de pe pupitru. Parcă îl auzeai pe Seneca: „Oricare va fi culoarea vieţii, voi scrie”.

Erasmus venise aici în 1521. În 1512 scrisese *Querela Pacis*. Apărarea păcii, credea el, trebuie să fie vocaţia prinţilor, nu războiul ca la Machiavelli. Pe aceştia îi atacă nemilos: „Poporul întemeiază şi înfrumuseţează oraşe, nebunia prinţilor le distruge1. Îi descrie ca fiind „vulturi siniştri, cu gheare încovoiate, păsări carnivore, vrăjmaşi ai păcii, ai liniştii, născuţi pentru lupte, jafuri şi prădări”. Să te mai miri apoi că Erasmus îşi găseşte greu locurile de refugiu. Şi totuşi a avut un protector din cercurile imperiale. El se numea Nicolae Valahul, un om învăţat şi el, consilierul surorii lui Carol Quintul, care îl reprezenta în Ţările de Jos. Pe Valah îl ştiam bine, fiindcă studiase la şcolile din Oradea, oraşul meu natal. Valahul interzice catolicilor să-l atace pe Erasmus, obţine o pensie pentru el şi încearcă să-l aducă înapoi din Elveţia, unde plecase iniţial după Anderlecht. Cât de mişcat eram de

durerea lui Erasmus, de a-l vedea murind pe eşafod, în 1535, pe prietenul său, Thomas Morus, autorul, prietenul care-i inspirase *Lauda nebuniei*. În 1536 moare şi el.

De la Brabant, la flamanzi. Îl vizităm pe Rubens. Din capul locului mă impresionează profunzimea, magnificenţa, belşugul pe care îl reprezintă. Era chiar perioada recompensei la sfârşitul ocupaţiei spaniole. Şi casa lui inspiră aceleaşi atribute. Portic baroc, grădină cu statui. Sălile de lucru sunt pline cu piese de epocă, iar o sală mare este rezervată pânzelor uriaşe. La etaj, o cameră mică, un scaun. Această geografie ne dezvăluie felul în care se lucra aici. Sus, schiţele şi modelele maestrului, jos, zecile de discipoli care pictau, în timp ce Rubens trecea de la unul la altul, corecta, completa, schimba culorile. Opera era a lui, dar nu făcea faţă comenzilor şi nici inspiraţiei lui debordante. A lăsat 2000 de tablouri şi gravuri. Cine a văzut *Bacanalele*, *Răpirea fetelor lui Leucip*, *Silenul beat* îşi dă seama că un întreg popor exprima prin Rubens setea lui neostoită de viaţă şi sentimentul atavic al naturii. După o tragedie a veacului al XVI-lea, Flandra reînvia senină şi fericită.

Mai mulţi critici au remarcat că Rubens nu este atras de lumea florală, ci de fructe şi rod. „Pânzele lui Rubens sunt o adevărată cămară”, spunea Romain Rolland. Este de aceea surprinzător când pictorul senzualităţii naturii şi pulsării energiei a fost, de fapt, un stoic sobru. După fierbinţeala Renaşterii, venise cumpătarea şi sobrietatea umaniştilor. Afli că mânca puţin, lucra cu măsură, călărea puţin în chip de sport. Pare exaltat doar atunci când, la vârsta de 57 de ani, se căsătoreşte cu frumoasa Hélène Fourment, care nu avea decât 16 ani.

Meditam încă o dată la ideea gazdelor că bibliotecarii nu sunt simpli colecţionari ai produselor culturii, aşezându-le ordonat în rafturi. Nu este destul să pui mâna pe rezultatul creaţiei, ci să simţi şi geneza, şi pulsul acesteia. Mă îndreptam spre Paris, să fac vizita la directorul Universităţii Naţionale. Instituţia era foarte veche, constituind obiectul mândriei regilor. Pe clădirea ei

stătuse scris atunci Bibliothque royale. Peste tot Revoluţia a înlocuit „regal” cu „naţional”. Nu era însă cu nimic mai puţin somptuoasă şi

Nolemnă. Directorul m-a primit în biroul lui, unde, surprins, am văzut mulţi bibliotecari convocaţi de el. Luând în mână volumul gros al revistei noastre, le-a spus: „V-am chemat să vă arăt ce fac românii”. Totul a decurs apoi în deplină amiciţie şi sinceritate.

Pentru mine, cuvintele lui reprezentau încheierea a câţiva ani de trudă, printr-un act care punea pe capul bibliotecii noastre o cunună de crini. Nu mai făceam niciun bilanţ cifric, nu număram colecţiile, ci mă gândeam că eram, în fine, înconjurat de bibliotecari ce îşi primiseră de la stat gradul de cercetători. Aşa erau priviţi şi la Paris. Mă simţeam cu conştiinţa împăcată.

Cu Joja la ONU. La sfârşitul anului 1955, la 14 decembrie, Consiliul de Securitate aprobă şi apoi trimite Adunării Generale decizia sa de a primi 16 state în ONU, iar Adunarea spune un unanim „DA”. Între aceste state se numără şi România şi vechiul său vis, ca şi demersurile ei insistente din ultimii ani se văd împlinite.

Au fost repede trecute cu vederea împrejurările ciudate şi complicate ale găsirii unei soluţii acceptabile în problema admiterii de noi membri. De mai mulţi ani, propunerile Vestului de a admite ţări cu trecut profascist precum Spania erau zădărnicite de veto-ul sovietic, în timp ce cele patru ţări estice susţinute de sovietici (Albania, Bulgaria, România şi Ungaria) erau respinse de veto-ul american. Cel mai activ căutător al unei formule de împăcare era ambasadorul peruvian José Garda Belaunde, un om cu experienţe vechi din timpul Ligii Naţiunilor. Până la urmă, eforturile lui de a găsi formula salvatoare, constând dintr-un coş uriaş care să satisfacă în bloc toate aşteptările, au fost încununate de succes şi acceptate de o Adunare Generală extenuată şi cu bagajele de plecare pregătite în ajun de Crăciun. Iar cei în cauză erau prea bucuroşi ca să mai evoce faptul că au sosit la ONU în „coşul” lui Belaunde, paraşutat în ultimul moment.

Fără întârziere, încep la Bucureşti pregătirile şi aflăm că pentru postul de reprezentant al României la New York sorţii cad pe un academician, Joja. Am fost încântat de alegere: un academician, logician, vorbitor de franceză, distins şi chiar elegant. Îl cunoşteam de la un examen de doctorat. Mă înscrisesem după păţaniile mele din 1952 – 1953 la un doctorat de matematici, avându-l ca îndrumător pe Miron Nicolescu. Trebuia să studiez o familie de funcţii, legată de preocupările lui. Regulamentul cerea şi un examen de marxism-leninism şi iată-mă în faţa filosofului Joja, în clădirea impozantă a Facultăţii de Drept. Nu a fost un interogator sever ca şi teorie obligatorie, ci o conversaţie plăcută, privind logica dialectică şi legătura cu matematicile.

Lui Joja i se repartizase un prim colaborator din partea Comitetului Central, un activist fără studii, Gherman, şi ministrul de Externe s-a pronunţat în privinţa unor tineri, dintre care unii făcuseră studii în URSS. Joja nu era încântat de o formulă în care nu avea niciun om cu care să stea de vorbă şi a spus: „Dacă a fost ales primul consilier pentru probleme politice, să fie şi un consilier pentru probleme sociale, culturale şi economice, care se dezbat şi ele la ONU”. Şi astfel, probabil în schimbul de idei pe care îl avea cu Lăzăreanu, zarurile s-au oprit la mine. Nu eram pregătit pentru o ştire ca asta. Însemna, pur şi simplu, a doua mare mutaţie, după cea de la numirea la Biblioteca Academiei. Radicală, fiindcă presupunea un adio Bucureştiului, familiei şi prietenilor, adio meseriei pe care o practicasem, luarea soţiei şi fiicei şi un nou domiciliu pe un nou continent.

Pregătirile au durat două luni. Zburăm cu avionul Joja şi cu mine şi poposim la sosire la hotelul Barbizon Piaza ce priveşte spre Central Park din New York. În primele zile sunt singura persoană, factotum. Cumpăr din banii mei o maşină de scris portabilă. Merg să ne anunţ la sediul ONU. Încep să primesc corespondenţă la hotel. Bat răspunsurile în franceză. Delegaţia soseşte cu vaporul în 20 martie, se cazează la alt hotel, apoi se mută cu noi.

Urmează căutări febrile de sediu permanent şi, în fine, la sfârşitul lunii aprilie, se cumpără un local reprezentabil, cu poartă mare şi apoi scări din marmură spre salonul cu mese rotunde, cu apartamentul lui Joja la etaj. Închiriez un apartament la etaj, într-un bloc de pe strada East 79. Străzile erau numărate de la 1 la peste 200 şi se numeau East dacă erau pe acea parte din Manhattan vecină cu East River şi West dacă priveau spre fluviul Hudson. Încep deci cariera diplomatică luând lecţii de urbanism.

Nu apreciasem la justa valoare calităţile lui Joja de a-şi face prieteni, sociabilitatea lui vivace. Din primul moment, stabileşte relaţii cu Christian Palamas, ambasadorul Greciei, cu care se întreţine în limba greacă, apoi cu Omar Lufti al Egiptului, cu care lua cafeaua la un bar de lângă parc, cu Hervé Alphand, ambasadorul Franţei, precum şi cu ambasadorii ţărilor estice, începând cu sovieticul Arkadi Alexandrovici Sobolev şi cu Jerzy Michalowski al Poloniei, ţară în care, pentru scurt timp, Joja fusese ambasador al ţării noastre. Zona lui de acţiune era cea a ţărilor francofone.

Cum în personalul primit din ţară exista şi un bucătar, Joja a început să transmită invitaţii la masa de seară, mergând până la 12 invitaţi aleşi dintre colegii săi. La cea dintâi masă, domnea de la început buna dispoziţie şi prietenia celor prezenţi. Unul dintre ei a avut chiar ideea unui concurs între doi ambasadori: gazda şi grecul. Întrucât se ştia că ambii vorbeau greaca nouă şi aveau cunoştinţe şi de cea antică, el îl propunea drept câştigător pe acela care va rosti pe de rost cel mai lung pasaj din Homer. Lumea s-a înveselit, iar ce doi, după o oarecare ezitare, au acceptat Am fost toţi surprinşi de lungimea versurilor citate. Spre surpriza generală, argentinianul ales ca arbitru imparţial a anunţat că Joja l-a întrecut pe Palamas. Amuzament, aplauze.

La Bucureşti, Joja avea mai mulţi duşmani decât prieteni. Peste noi veghea Mezincescu, ministru adjunct, care dorise să fie el numit ambasador la ONU. Ca şi el, directorul de la Organizaţii internaţionale îi va fi ostil lui

Joja. De aceea, oricâte rezultate bune înscria Joja, tot atâtea erori îi erau imputate.

O discuţie pe care o avusese Joja cu Alphand al Franţei este un asemenea caz. Aceasta a cuprins, printre altele, expresia de simpatie faţă de ţările de limbi neo-latine şi nevinovata constatare că, în ciuda numărului lor mare şi a răspândirii lor pe două continente, n-au un grup al lor, o asociere mai vocală şi stimată. Nu trebuia să fie maestru în arta detractorilor ca să sesizeze partidul că sovieticii erau îngrijoraţi de o posibilă acţiune franco-română de a crea un bloc neo-latin la ONU, în rivalitate cu cel existent. Telegrame, întrebări, critici, avertismente. Ancorat în marile filosofii care îl pasionau, Joja găsea forţa necesară de a trece peste intrigi.

Al doilea caz mă privea pe mine, personal. Soseşte o telegramă, după ce ministerul se asigurase că sunt încă la locul de muncă, în care i se solicită urgent lui Joja să-mi ceară o luare neîntârziată de cuvânt la ONU şi de a trimite ştirea acasă, ca ea să combată astfel zvonul care s-a răspândit cum că aş fi rămas în SUA. Joja este tulburat. Îi vine greu să creadă că ar putea fi compatibil comportamentul meu cu o asemenea idee. Trebuie să spun că pentru mine nu exista o asemenea posibilitate. Nu am avut de decis între D şi NU într-o frământare a conştiinţei mele. Pur şi simplu, problema nu putea fi abordată. De aceea, n-am simţit nicio nelinişte, nicio indignare. Am căutat rapid un subiect pentru sesiunea Consiliului economic şi social care nu se terminase şi unde România era prezentă ca observator. Am luat cuvântul despre inechitatea preţurilor între produsele finite şi cele ale materiilor prime, care dezavantajează ţările în curs de dezvoltare. Articolul a fost trimis ministerului şi tot atât de prompt *Scânteia* a informat asupra intervenţiei româneşti la ECOSOC, la sediul ONU din New York. Chestiunea ar fi putut fi considerată închisă, după ce ministerul se asigura că eram încă la post, dar „intriganţii” marcaseră un punct de suspiciune împotriva mea, cu care a trebuit să lupt de câteva ori în cei cinci ani cât am fost consilierul ambasadei

la ONU.

Aceleaşi cercuri nu-l cruţau pe Joja. Mai ales în timpul sesiunilor, Brucan şi Mezincescu se considerau adevăraţii stăpâni ai luării de cuvânt de către membrii delegaţiei române, dirijau, ordonau, mustrau continuu. N-au avut încotro şi, la problema Ciprului de limbă greacă, l-au lăsat pe Joja să vorbească. El a scris discursul şi nu i-a consultat de fel. Esenţa dezbaterii era aplicarea principiului de autodeterminare a populaţiei aflate sub administraţie britanică. Preşedintele Comitetului politic era Victor Andres Belaunde din Perú şi vicepreşedinte, Sir Senerat Gunewardene (Ceylon). Ne aflam în februarie 1957, pentru că, în mod excepţional, sesiunea din 1956 se prelungise. Sala Comitetului era plină. Tot aşa balconul pentru public, unde erau, desigur, mulţi partizani ai independenţei Ciprului. Deşi aplauzele nu erau îngrădite, după discursul lui Joja, galeria s-a ridicat în picioare şi l-a ovaţionat pe vorbitor. A doua zi sosea telegrama viitorului preşedinte Makarios, care îl felicita şi îi mulţumea cu căldură.

Cred că a fost o lecţie pentru toţi diplomaţii. Discursul politic nu este străin de principiile filosofiei şi nici de lecţiile de istorie. Joja a vorbit ca un diplomat, filosof şi istoric. Poporul cipriot nu reprezintă numeric decât o populaţie de 500.000 de oameni. Dar acest popor întruchipează astăzi, ca şi alte popoare, lupta eroică pentru libertate şi independenţă. Noi nu puteam să jignim spiritul de dreptate şi să decepţionăm milioane de oameni care îşi îndreaptă privirile şi speranţele către ONU. Ciprioţii apără eroic un principiu care este înscris cu litere de foc în conştiinţa omenirii, cu aceeaşi vitejie de neuitat cu care strămoşii lor şi-au apărat libertatea şi independenţa împotriva lui Alexandru. Şi totuşi Alexandru întruchipa, poate, mersul memorabil al istoriei, raţiunea obiectivă de care vorbea Hegel. Sir John Harding, guvernatorul englez şi cauza pe care o reprezintă, este tocmai contrariul raţiunii obiective care a condamnat definitiv colonialismul şi agresiunea. Poporul englez, care a

atins una dintre cele mai remarcabile culmi ale istoriei şi care dă o înaltă preţuire umanismului clasic, poporul lui Byron condamnă el însuşi ocuparea colonialistă a lui Zenon din Kition. ONU nu poate să nu-şi unească glasul cu vocea raţiunii şi a istoriei.

În sală erau mulţi oameni culţi şi instruiţi care înţelegeau ce forţe puteau fi declanşate cu mijloacele nebănuite ale filosofilor şi istoricilor. Dar erau alţii, pe jumătate docţi, uimiţi şi diminuaţi de un asemenea discurs, care le-a suspendat spiritul negativist şi complotist. Îi ştiam prea bine şi mă bucuram că li s-a administrat o corecţie meritată.

Trei stele

Ne aflam în formula minimală, Joja şi cu mine, înainte de structura marelui colectiv, cu sporadice contacte cu sediul ONU. Primisem o invitaţie adresată reprezentantului României de a participa la ridicarea steagurilor celor 16 state nou admise în ONU, în centrul Rockefeller, într-o zi apropiată, în cursul dimineţii, urmată de o masă oferită de gazdă. Semnată de

Rockefeller. Credeam că Joja se va bucura ca un om care apreciază noile realităţi. Dar nu ţinusem seama că el e logician, care respectă normele, cu tot formalismul care caracterizează logica matematică. Joja îmi explică de ce nu poate participa la reuniune. El nu este încă reprezentantul oficial al României şi nu va fi decât după ce îşi prezintă scrisorile de acreditare secretarului general. Încercam să îi explic faptul că regula asta aparţine diplomaţiei bilaterale, pe care o cunoştea ca fost ambasador în Polonia. În cazul organismelor internaţionale nu există cutuma de a-l accepta sau respinge pe trimisul unui stat care îl numeşte, iar acesta îşi ia automat locul fără ca secretarul general să îl acrediteze sau nu. Într-o discuţie, la primul contact, el ia notă de hotărârea unei ţări. Joja, nu şi nu, el are scrisoare de acreditare pe care trebuie să o prezinte secretarului general. Nu mai insist, nu mai spun că poate s-o trimită prin poştă şi nu mai formulez alte argumente. Joja mă deleagă pe mine să merg la ridicarea

steagurilor.

Centrul Rockefeller era după colţ de hotelul nostru, nu departe pe bulevard. Accesul se făcea printr-un coridor între blocuri, cu magazine, printre care şi librăria franceză care ducea la un spaţiu mare tot între blocuri. Avea în centrul său un patinoar, pe marginea căruia se aflau de jur-împrejur steagurile ţărilor membre ale ONU. Era o dimineaţă de primăvară răcoroasă, îmbrăcasem pardesiul şi luasem o pălărie. Am găsit locul şi am observat că pe marginea patinoarului era ridicată o tribună destul de spaţioasă. „Era acolo dinainte sau au montat-o special pentru evenimentul nostru?”, mă întrebam eu căutând o intrare de acces printr-un gard de sârmă. Lume adunată în jur, ajung la o mică poartă unde mă întâmpină un domn în costum maroniu, cu capul descoperit, relaxat, care văzându-mă bâjbâind, mă întreabă: „Veniţi pentru ridicarea steagurilor?” „Da”, răspund eu. Mă întreabă iar: „Ce ţară sunteţi?” „România”. Zâmbeşte cordial, îmi dă mâna şi apoi mă conduce la tribună. „Urcaţi câteva trepte, vă găsiţi locul marcat, luaţi loc, deschiderea sesiunii se face în curând”.

Scaunul este uşor de dibuit. Văd litera R lângă S, adică ambasadorul Sudanului, pentru steagul său. E mai în vârstă decât mine; mă aşteptam să fie negru, dar era arab. Îl văd pe ghidul meu conducând-o la locul ei în prezidiu pe o doamnă în vârstă, cu o pălărioară mică. Îl întreb pe ambasadorul Sudanului cine e domnul care m-a ghidat şi pe mine la locul meu. „E Rockefeller”, spune el. „Dar doamna?” „E Eleanor Roosevelt”, răspunde sudanezul. Rămăsesem mut în surpriza mea. Adică două personaje, care la prima vedere, după costumele lor, par a fi un ghid la sălile de spectacole şi, respectiv, o vânzătoare la librăria franceză, sunt, de fapt, copiii celor mai mari familii ale Americii, ai celor mai bogate, ai celor mai puternice pe planul politic, ai celor mai cunoscute pe planul social. Când am observat că lângă doamna Roosevelt şi Rockefeller se aşază şi secretarul general al ONU, suedezul Hammarskjöld, mi-am zis: „Sunt în nori şi văd

trei stele”.

Doamna Roosevelt era prima prezenţă covârşitoare. A fost soţia celui mai mare preşedinte al SUA, după Lincoln. Un om cu ambele picioare paralizate, muncind, vorbind, scriind într-un cărucior. Ea era alături. A fost „ochii şi urechile” preşedintelui. Deviza acestuia era: „Singurul lucru de care trebuie să ne temem este teama însăşi”. Un citat din Eleanor: „Câştigi putere, tărie, curaj şi încredere prin fiecare experienţă în care realmente încetezi să priveşti frica în faţă”. Se completau, se inspirau reciproc. La şedinţele Cabinetului, Franklin Delano spunea că ceva trebuie întreprins „pentru că soţia mi-a spus astfel”.

Văzusem fotografia mărită a doamnei Roosevelt ţinând în mână Carta Universală a Drepturilor Omului, elaborată de ea şi de un prestigios colectiv de jurişti, la ONU. Prin aceasta, rămânea un simbol al puternicului curent ai drepturilor omului ce se va afirma în restul secolului. În mintea ei i-au revenit cele patru libertăţi fundamentale din textul preşedintelui din 1941: „Privim înainte la o lume bazată pe patru libertăţi omeneşti esenţiale: libertatea cuvântului şi a expresiei, libertatea fiecărei persoane de a-l venera pe Dumnezeu în felul propriu, a treia este eliberarea de lipsuri şi a patra este libertatea de frică”. Adăugase la fiecare un laitmotiv: „Peste tot în lume”. După şapte ani, Eleanor îi transformase mesajul într-un document universal.

În vara aceluiaşi an o revedeam din nou, la Hyde Park, în casa familiei. Dădea o masă tinerilor diplomaţi de la ONU. Din nou lecţia simplităţii. Mă aflam între diplomaţi, care se perindau cu o farfurie din carton în mână pe la masa lungă unde doamna Roosevelt era asistată de nepoţi. Primul ne punea o chiflă în farfurie. Doamna punea pe ea o pereche de crenvurşti, la care un copil adăuga o frunză de salată şi o linguriţă de muştar. Nu insist asupra peripeţiilor care m-au urmărit. Aşezat pe o bancă în grădină, am pus sandviciul deoparte, ca să continui o discuţie începută în autobuz cu un coleg latino-

american. Când să încep masa, crenvurştii dispăruseră şi nu departe de mine un câine dădea fericit din coadă.

Mă întrebasem la New York la prima întâlnire: „De ce oamenii mari şi puternici adoptă stilul simplităţii extreme? De ce erau toţi tăcuţi, lăsându-i pe alţii să vorbească?” Politeţea lor consta în ascultarea atentă şi binevoitoare a interlocutorilor. Este, oare, o poză sau o trăsătură adânc asumată? Nu era poză, ci o calitate definitorie, intrată în caracterul lor. Un fel de geografie a înălţimilor cu vârfuri golaşe din piatră pură.

M-am prezentat la prima întâlnire doamnei Roosevelt şi mi-a întins o mână amabilă. Era tăcută, retrasă şi participa discret şi familiar în adunarea plină de diversitate a naţiunii omenirii.

În şirul care ne conducea pe jos spre clădirea unde se punea masa – toate clădirile zonei între două bulevarde, terminându-se cu o mare sală cinematografică, aparţineau lui Rockefeller – am ajuns în linie cu Dag Hammarskjöld, care mi-a întins mâna. Nici el nu era prieten al retoricii nestăvilite, caracteristică a multor diplomaţi. M-a întrebat cum mă simt la New York. „La poalele atâtor blocuri, mă simt ca în fundul unei văi, cum zicea Voltaire într-o epigramă”. Şi i-am şi citat-o: „Lautre jour, au fond dun vallon, – Un serpent piqua Jean Freron.

— Que pensez-vous quil arriva?

— Ce fut le serpent qui ere va”[22]

Masa a fost cordială, nu prea animată. Iar platourile nu dezminţeau filosofia austerităţii.

Pătrunsesem din întâmplare într-o lume aparte. Esenţial era că marile decizii care priveau soarta Americii şi a întregului mapamond, ca şi secvenţa şi natura evenimentelor, se luau în această lume şi nu în cea a pietonilor, a auditoriului şi a cititorilor de ziare.

Familia

La scurt timp după ocuparea apartamentului şi

---

22 în altă zi, pe fundul unei văi/Un şarpe îl muşcă de Jean Feron/Ce credeţi că se va întâmpla?/Şarpele va fi cel ce va crăpa (în lb. fr.) (n.red.)

dotarea lui s-a produs şi întregirea familiei. Tatiana şi fiica noastră, Mihaela, s-au îmbarcat pe nava *Queen Mary* şi au ajuns cu bine. E un fel de a zice, după ce le-a zguduit o furtună teribilă care dezminţea anunţul iniţial al unui drum liniştit şi calm.

Fiica mea era slabă cum nu se mai poate. Îşi formase în primii ei trei ani (îi va împlini la New York în toamnă) o viziune sceptică asupra lumii înconjurătoare, care mă viza şi pe mine. Eram fermecat de procesul cuceririi limbii vorbite în această etapă fragedă. Stătea bine cu sintaxa, dar nu era prea sigură în materie de lexic. Trebuia să dezleg probleme ca la cuvintele încrucişate. Să înţeleg că atunci când îmi spunea la telefon că nu puteam vorbi cu mama, pentru că „era cu cineva pe covor”, era vorba nu de „cineva”, ci de „ceva”, care nu era decât aspiratorul cumpărat de mine pentru venirea lor şi care, într-adevăr, curăţa covoare. Mă ţinea strâns de mână când intram la muzeu în sala dinozaurului de 20 de metri, cu capul şi dinţii sus de tot, ameninţători şi spunea: „Ăsta a fost rău când a fost sănătos”. Îi simţeam neîncrederea în mine când ne urcam în autobuz şi mi se atârna de haină, dacă mâna mea era ocupată, de teamă că voi pleca şi o voi lăsa singură. Încet, axioma suspiciunii s-a retras. Am ajuns să şi râdem împreună, când cocoţată pe un scaun în bar, îşi bea cu paiul oranjada. Un mare „hop” a trebuit să fie trecut atunci când am dat-o peste un an la grădiniţa de copii pentru diplomaţii şi funcţionarii de la ONU. Adaptarea nu a fost uşoară. Ca să-i alunge mania părăsirii, în prima săptămână mama ei rămânea în zonă – cam departe de noi – şi apărea la intervale strategice de circa 2 – 3 ore.

Familia, în această perioadă a „cincinalului” new-yorkez, a mai crescut. A apărut a doua fetiţă, Maria Gabriela, dar cunoscută mai ales cu numele „Ghighi”, primul ei mesaj vorbit. Şi apoi a treia fetiţă, Elena Mioara. Dacă prima era slabă, a doua era solidă şi voluminoasă, a treia tocmai cum trebuia. Cu această „triadă”, cei trei bucureşteni se completaseră cu două new-yorkeze. În acest fel, adaptarea noastră la mediul social crescuse.

Spitale, Batlin, doctoriţa familiei şi prietenii. La acest punct o voi remarca pe profesoara mea de engleză, doamna Bradley. O apreciam şi pentru poveştile din viaţa ei. Elveţiană, care în semn protest a părăsit o familie avută şi a venit în America, unde a ajuns profesoară de franceză la Universitatea Columbia, din New York. Pentru vederi de stânga, şi-a pierdut postul şi a început să dea ore private în oricare dintre cele trei limbi pe care le vorbeşte un elveţian. Era tobă de carte. Mi l-a semnalat pe Friedrich Durrenmatt, un scriitor tânăr care promitea. Mai târziu în viaţă aveam să-l cunosc personal şi să confirm aprecierea „geniului" de care îmi vorbea Bradley. Un alt prilej de a cunoaşte cum trăiau americanii mi-l dădeau o pictoriţă şi soţul ei, care nu conteneau să povestească despre copiii lor adolescenţi. Am observat că americanii sunt mult mai prietenoşi decât europenii. Primii sunt deschişi, te acceptă la prima vedere, sunt dispuşi să-ţi acorde încrederea. Te invită la ei acasă dacă te simt nesofisticat şi sincer. Europenii îşi ţin nasul pe sus. Te întâmpină cu suspiciune, te ţin la distanţă.

O întâmplare este elocventă. Cunoscusem la ONU un ziarist american şi schimbasem idei despre ONU, despre lume, despre ţara mea. La sfârşit îmi zice: „Nu vrei să-mi faci o vizită? Locuiesc în Connecticut". „De ce nu?", am zis eu. Mi-a dat adresa, ziua, să fie masa de prânz. Soţia şi cu mine ne pregătim. Pun cravată, cumpăr flori. Venim cu maşina. O parchez. Ne prezentăm apoi la adresa indicată. Sunăm. Nu răspunde. Încerc uşa. Deschisă. Avansez cu prudenţă spunând „Hello" şi tuşind. Nicio reacţie. Casa goală. Observăm uşa deschisă spre grădină. Înaintăm şi ce vedem? în bazin

Înotau două perechi vesele, cu căşti pe cap şi pe urechi. Facem semne, un bărbat răspunde. Este gazda mea. Îmi strigă din apă: „Nu vreţi să înotaţi cu noi?" Dăm din cap, regretăm, dar nu suntem echipaţi. „Atunci, spune el, venim şi noi îndată. Simţiţi-vă bine. Vedeţi că în frigider sunt sandviciuri şi este bere". Am revenit în casă, am deschis frigiderul, dar n-am găsit nimic. Mi-am scos

cravata, am rămas în cămaşă şi m-am cufundat într-un fotoliu, în faţă cu soţia mea, care se debarasase de toate ornamentele.

Masa a fost cordială. Nu s-a servit decât un singur fel. Fiecare a primit un crab uriaş roşu, care trebuia crăpat şi supt după o reţetă pe care o deprindeam pe parcurs. Prietenul gazdei era un coleg de breaslă. Îmi spun că lucrează amândoi în echipa publicistică a lui Kennedy. La sfârşitul luptei cu crabii oceanici, gazdele îmi zic cu candoare: „Noi trebuie să ne retragem să lucrăm; avem de redactat o schiţă a programului Partidului Democrat. Dacă vrei să asişti, te invităm cu plăcere”. Dar europeanul prudent din mine se întreba: „Ce mă fac cu un articol de ziar republican, care dezvăluie că democraţii cer sfaturi Estului comunist?” Am mulţumit şi am declinat că şi eu aveam de scris ceva pentru ONU. „Thank you” cu căldură şi asta a fost.

Am urmărit traseul politic al gazdei mele. După alegerea lui Kennedy ca preşedinte, a fost numit ambasador într-o ţară africană. Acolo s-a îmbolnăvit, s-a întors acasă paralizat de picioare, cu cariera întreruptă de acest dezastru.

America în acei ani trecea printr-o perioadă postbelică nu de bogăţie, ci de opulenţă. Magazine de toate rangurile şi preţurile, începutul televiziunii de masă, al aparatelor muzicale, al automobilelor cu conducere automată. Tehnologizarea în toate domeniile era la ordinea zilei, împrospătându-se continuu. Pentru cineva care venea din România, ca noi, primul lucru care impresiona era hrana. Trecusem prin anii mizeriei, ai secetei, ai magazinelor goale şi brusc ne trezeam în faţa unei vitrine pline ochi, bogate, estetice, precum cea a măcelăriei unui german din apropiere, cu toate soiurile de cârnaţi posibili. În cealaltă direcţie, o minusculă prăvălie de brânzeturi aşezate în rafturi până în tavan avea toate soiurile faimoasei producţii franţuzeşti.

Stilul de viaţă se schimbase. La modă era familia cu mulţi copii. Poate ne-a contaminat şi pe noi. Maşinile nu

corespundeau nevoilor şi americanii circulau cu o maşină model jeep, spaţioasă pentru a servi o familie numeroasă şi cărucioarele de cumpărături pe care le făceau pentru casă.

Se părea că noul climat socio-economic nu mă deranja. Îmi cumpărasem o maşină personală, cu două, trei sute de dolari, veche. S-a oprit când am ajuns acasă. Dar şoferii de la ambasadă au redresat-o. Am învăţat să conduc, am primit carnetul pentru că la o trecere de pietoni am lăsat o bătrână să treacă bulevardul. Diplomaţii români, ca şi cei din Est, nu puteau părăsi oraşul dincolo de anumite cercuri. Dacă voiai să călătoreşti, cereai aprobarea pe cale diplomatică. Nu numai că eram limitaţi, ci şi controlaţi. Într-o zi, cu Tania în maşină, ies în întregime din oraş în limitele permise, ca să-i demonstrez la ce performanţe am ajuns. Intrând pe şosea, ca să fac o buclă, mă rătăcesc şi nu mai găsesc drumul. O maşină se opreşte lângă mine şi un personaj civil coboară binevoitor: „Aţi greşit ieşirea, domnule, e cu una mai încolo. Ca să reveniţi, procedaţi aşa şi aşa. „Ce ţară ospitalieră, mi-am zis eu. Te ajută să nu te rătăceşti şi mai mult decât atât, ştie ce intenţii ai putea avea. * Vorbesc despre americanii cu ochii pe diplomaţii din Est. Soţia mea e întrebată de o doamnă la o recepţie: „Din ce ţară veniţi? * „România. * „Sunteţi un satelit. * Orice făceam, satelit rămâneam.

La o observare riguroasă ne supunea şi patriamamă. La un moment dat, când un prieten mai vechi, Jeannot, medic, s-a refugiat în Vest, cineva, cunoscându-ne relaţia bună, a propus să fiu controlat. Se iveşte un medic, amic al amândurora, care vine într-o vizită privată la New York. Îmi dă telefon să mă vadă şi mă roagă să-i permit să stea la mine două, trei zile, hotelul fiind cam scump pentru el. „De ce nu?”, mi-am zis eu. Era în perioada de început, când casa era locuită numai de noi cu o fetiţă. Se instalează amicul, binevoitor, citând colaborări între noi, în studenţie. Şi la o masă – dormea şi mânca la noi – vorbeşte despre Jeannot şi ce uluire a produs fuga lui peste hotare. Se uita la mine fix, să-mi studieze reacţiile. I-am spus că am auzit despre acest lucru, incredibil pentru mine şi că l-am luat

drept zvon răuvoitor. Şi văd că, într-adevăr, s-a produs ceva de nebănuit, inadmisibil. Deci nu mă contactase? „Cum adică, e aici la New York? *, ştiind bine că era în America Latină. În fine, cred că raportul către autorităţi al prietenului meu a precizat că nu a identificat niciun indiciu al legăturilor mele cu „trădarea* petrecută. Dar undeva în hârtii, asocierea mea cu el în studenţie a rămas un „memento*, trezit din când în când din dosar.

În blocul nostru mai erau în calitate de chiriaşi doi diplomaţi români, unul cu soţia. Consoartele între ele se vedeau zilnic, ne ajutam reciproc şi cred că nimeni nu se întreba dacă vreunul „alege calea libertăţii.

În acea perioadă eram prea absorbit de maturizarea mea ca tată de familie şi satisfacţiile pe care le atrăgea, ca să mai fiu preocupat de fluctuaţiile şi de moravurile ce bântuiau în orice profesiune. Când am luat vaporul spre casă în iarna lui 1957/1958, în prima şi singura vacanţă din „cincinal*, lumea întorcea capul la ivirea celor trei ursuleţi albi ce se ţineau de mână. Erau cele trei fiice îmbrăcate la fel şi care păreau, aşa tăcute, ca nişte poze dintr-un album. În fond, depuneau mărturie pentru cea mai mare realizare a mea. Nu şi la dacă era egalată de progresele ucenicului în diplomaţie, dar acestea stă-Icau, oricum, în planul al doilea.

Philadelphia

La mică distanţă de New York se află Philadelphia, oraşul iubirii. Numele I l-a dat William Penn, un englez impresionat de mişcarea religioasă a quakerilor supuşi persecuţiei. El are ideea unui guvern liber, dincolo de ocean şi pe la 1680 o pune în practică în ceea ce va fi statul purtându-i numele: Pennsylvania. Devenită o sectă respectabilă, mişcarea quakerilor se distinge prin combaterea războiului şi promovarea păcii, prin norme de viaţă sobre, cu oameni jertfindu-se uneori în zelul de a-şi susţine principiile. În vremea noastră, un grup de quakeri s-a expus radiaţiilor pentru a arăta răul produs de experienţele nucleare.

La ONU erau reprezentaţi de un om cultivat, autor de

cărţi axate pe relaţiile internaţionale, cu care am purtat într-o zi o conversaţie amicală. Nu peste mult timp primesc de la un quaker din Philadelphia invitaţia de a le face o vizită cu familia, într-o duminică. Împreună cu soţia şi cu fiica mea, Mihaela, în vârstă de patru sau cinci ani, am luat maşina şi am ajuns la adresa din Philadelphia care mi s-a dat.

Gazda m-a primit cu amabilitate, i-am cunoscut familia, am stat peste noapte şi a doua zi, la micul dejun, m-a întrebat dacă doresc să vin cu el la reuniunea religioasă. Am acceptat cu plăcere şi în curând mi-am dat seama că „slujba religioasă" are aici o formulă ieşită din comun. O sală mare cu scaune, fără tribună, cu nicio icoană pe perete, de o mare simplitate. Ai fi zis că ţine de primărie. Ne-am aşezat pe scaune şi voiam să-l întreb când începe. Mi-a făcut semn să aştept în tăcere. Am tot aşteptat şi deodată un om se ridică şi începe să povestească faptul că de curând a fost plecat în Vest şi a fost prost impresionat de viaţa dezordonată şi plină de păcate a oamenilor. Se aşază. Din nou tăcere. Se ridică doi de data aceasta şi unul dintre ei relatează întâmplări recente din viaţa lui, tot cu o tentă morală. Şi aşa, vorbitorii tot mai numeroşi care se ridicau nu recurgeau la nicio rugăciune, la niciun sfânt, ci vădit înşirau spontan ce le trecea prin minte.

Misterul s-a risipit. Am înţeles următoarele: quakerii vorbesc numai când simt că a coborât inspiraţia asupra lor. Ei se simt urmaşii acelui moment când, reînviat după crucificare, Hristos a apărut între discipolii săi. Şi le-a dat harul limbilor străine pentru a-i duce învăţătura în lumea largă. Creştinii sărbătoresc ziua asta de sărbătoarea Cincizeci şi i s-au Rusalii, iar în icoanele care o reprezintă, discipolii au deasupra capului flăcări şi inspiraţii divine. Quakerii cred că nu au doar harul inspiraţiei, ci şi obligaţia de a fi misionari peste tot în lume.

La ieşirea din sală, din învălmăşeală se desprinde un om înalt şi zâmbitor care se apropie de mine. „Am auzit, zice el, că veniţi din România. Ce frumoasă ţară, ce mult

mi-a plăcut! Făceam parte din escadrila de avioane care a bombardat Bucureştiul şi Ploieştiul şi apoi s-a retras spre munţi. Când ne-am apropiat, pe vârful unei înălţimi complet verzi, se ridica o casă mică albă, albă. Şi-mi ziceam: acolo aş vrea să fiu”.

I-am mulţumit pentru frumoasele şi sincerele lui cuvinte şi mi-am urmat gazda. Aveam multe de văzut şi de aceea în restul şederii m-am lăsat inspirat de un singur nume: Franklin. Mă găseam chiar pe bulevardul cu acest nume. Poate că l-am ales şi pentru faptul că fusese diplomat. Am trecut cu maşina prin faţa clădirii istorice în care al doilea Congres american, în 1775, pregăteşte şi decide independenţa Statelor Unite. Turnul în care au bătut clopotele este încă prezent ca un martor credincios. Îmi dau seama că trebuie să revin la Philadelphia. Văd peste tot indicatoarele care trimit spre muzee şi nume de artişti celebri date străzilor şi îmi vine în minte că am auzit despre Brâncuşi, prezent şi iubit în colecţiile din Philadelphia. Îmi mai dau seama că şi iubesc acest oraş.

Eroul meu este pentru moment Franklin. Trăieşte 84 de ani. Este bostonian, dar îşi alege meseria de tipografia Philadelphia, unde locuieşte până la moarte. Intră în marea familie de ctitori ai Statelor Unite şi este cunoscută casa unde prânzea cu Washington, Adams şi La Fayette. Se cunoaşte şi casa cu poarta de la care a folosit cheia pentru a face acea experienţă faimoasă de captare a electricităţii atmosferice cu un zmeu de copii. Aşa a fost inventat paratrăsnetul.

La cimitirul unde este îngropat se găseşte inscripţia care îi rezumă viaţa: „He tore from the skies the lightning and from tyrants the scepter” („A smuls cerului ftdgerul, iar tiranilor, sceptrul”).

Lui Franklin i se dă o misiune grea. Să fie „ambasador” *avanî la lettre*[23] la regele Franţei, unde să-i convingă pe francezii nobili să ajute un regim revoluţionar antinobiliar. Şi paradoxal s-a rezolvat prin faptul că ambele

---

23 Expresie care înseamnă „înaintea existenţei termenului utilizat astăzi" şi se foloseşte pentru a desemna o idee, un concept (n.red.)

părţi întreţineau aceeaşi ură şi duşmănie faţă de Anglia. După independenţa câştigată cu ajutorul francezilor, Franklin pleacă în Franţa cu rang oficial de data aceasta, unde mai stă zece ani.

Îl aleg ca punct de referinţă pentru faptul că pe lângă celelalte lucruri care l-au făcut celebru, mai este unul de remarcat. Franklin este un prototip pentru caracterul americanilor, lansând un model cu ecou în posteritate, liste harnic, întreprinzător, *self-made*, adică s-a făurit singur, iubitor al libertăţii şi devotat cauzei comune. A interogat legile naturii şi pe cele ale societăţii. Nu credea în dogme şi teorii. S-a bazat pe experienţă, de unde pragmatismul american.

A lăsat ca moştenire imaginea demnitarului care iese cu o mătură în stradă şi face curăţenie în faţa casei, a diplomatului cu mânecile sumese. Nu este preţios şi complicat în expresie, fiindcă vorbeşte în proza comună cu o autentică simplitate şi cu o candidă puritate. În el găseşti spiritul unui secol înclinat spre experiment şi anunţul trăsăturilor care vor defini şi pune în valoare mentalitatea americană.

Am revenit pe autostrada largă şi rapidă în prima zi liberă la Philadelphia cu o ţintă precisă: întâi Brâncuşi şi apoi artele. La capătul bulevardului Franklin se ridică o impozantă clădire care este Muzeul de Artă, reprezentând pentru Philadelphia ceea ce este Metropolitan Museum pentru new-yorkezi. Găzduieşte în săli mari numeroase colecţii valoroase, tezaure medievale, o mănăstire din secolul al XI-lea, artă japoneză, piese precolumbiene şi impresionişti. Pânzele lui Renoir, Manet şi Matisse stau sub tăbliţa pe care scrie „Colecţia Johnson şi tot aşa stau şi cei moderni, sub numele donatorului sau al provenienţei. Aflu din broşura-ghid că favoritele publicului sunt: *Nud coborând o scară*, a lui Duchamp, *Floarea-soarelui*, a lui Van Gogh, *Marii scăldători*, de Cezanne, *Trei muzicieni*, de Picasso, *Pasărea* şi *Sărutul*, ale lui Brâncuşi. E deci printre cei mari şi admiraţi. Teama de a-l căuta sub numele colecţionarului s-a risipit când am aflat că Brâncuşi are o

cameră separată cu eticheta numelui său.

Nu mă ştiu cotropit de emoţie, de felul meu mai sec şi raţional. Dar trebuie să recunosc că de data aceasta am fost copleşit de ea. Aşezarea sculpturilor era bine aleasă. Acelaşi geniu face să vorbească materia, sub formă de bronz, marmură, piatră sau lemn pe temele fundamentale ale omenirii care o lansează în sus, mai ales copii, păsări, istorie. O nepoţică de-ale mele, de câte ori este emoţionată, spune: „Îmi vine să plâng”. Să nu se mire cei ce-l privesc pe Brâncuşi că au ochii ficşi şi umeziţi.

Iată ce am văzut: *Prometeu* din marmură, o *Domnişoară Pogany* din bronz, mai mare decât cea de la Muzeul Storck din Bucureşti, *Pasărea*, *Trei pinguini*, *Noul născut*, *Sculptură pentru orbi*, *Peşte*, *Sărutul* (toate bronz), *Tors de băiat*, *Fiul risipitor*, *Himeră* (în lemn). Nu mai văzusem atâţia Brâncuşi la un loc. Unsprezece piese de prin rang.

Nu pot să spun că muzeul bogat Rodin nu a fost o experienţă remarcabilă pentru mine sau alte locuri de sărbătorire a artei. Rodin îi propusese lui

Brâncuşi să vină să lucreze la el. Dar artistul din Hobiţa a refuzat politicos. Aşa cum a făcut ori de câte ori un curent artistic sau o şcoală modernistă l-au invitat să li se alăture. Brâncuşi a fost pătruns de puterea originalităţii lui.

Dintre cei care au înscris pe glob capacitatea românilor ca deschizători de drumuri, el ocupă primul loc, urmat de aproape de Enescu. Culturile se construiesc cu stâlpi înalţi adânc înfipţi în glie, iar în cazul României, Brâncuşi a dat culturii sale unul miraculos intitulat *Coloana infinitului*.

Mai târziu, aveam să-l întâlnesc în cele mai neaşteptate locuri. La Zürich, în Elveţia, trăia una dintre personalităţile artei elveţiene, Max Bill, desenator, sculptor şi arhitect care construia pieţe principale pentru mai multe capitale europene. Într-o reuniune la UNESCO la Paris şi apoi în casa lui în care m-a invitat în 1982, mi-a spus că în viaţa şi creaţia lui nu citează decât un nume: Brâncuşi.

Hammarskjöld şi Mexic

Secretarul general al ONU se bucura de autoritate, dar era una în stil nordic, sobră şi austeră. Hammarskjöld, suedezul, vorbea puţin şi aproape cifrat. Singuratic, fără familie, în jurul lui plutea o aureolă de mister. Dar exigenţa faţă de funcţionari şi disciplina pe care o introdusese făceau ca organismul acesta greoi şi susceptibil la birocraţie să meargă ca un ceas.

Joja era neliniştit în privinţa întâlnirii cu el. Ştia că atunci când Hammarskjöld lucra la Ministerul suedez de Externe avusese o problemă cu guvernul român. Cu ani în urmă, când se începuse naţionalizarea unor bunuri private, o vilă de la Predeal pe care ambasada suedeză din Bucureşti o închiria iarna pentru schi şi vara pentru răcoare fusese inclusă în lista de preluare de către stat. Ambasada intervenise ca să-i păstreze în continuare statutul şi disponibilitatea de a-i servi pe suedezi. Demersul a fost fără efect şi chiar intervenţia ministerului suedez nu a dat roade. Hammarskjöld păstrase ranchiună faţă de români. Cum să-i câştigi, aşadar, simpatia şi colaborarea?

Mergând mereu la biblioteca franceză din apropiere, am venit într-o zi cu un volum de versuri ale lui Saint-John Perse, un fost diplomat francez care se stabilise după război în Washington. Scria în introducere că fuseseră traduse în suedeză de Hammarskjöld. Iată o apropiere normală la doi ermetici. Când s-a dus la secretarul general pentru „acreditare”, Joja, în stilul său filosofico-literar, a adus vorba despre poemele lui Saint-John Perse. Hammarskjöld s-a luminat la faţă, plăcut surprins să stabilească un punct comun de interes cu interlocutorul său. Povestindu-mi întâmplarea, Joja a oflat uşurat. În numeroasele ocazii de a se întâlni la recepţii şi reuniuni, cordialitatea lui a fost menţinută.

În ceea ce mă priveşte, întregul meu stagiu până în 1960 a decurs sub Nemnul „regimului” său. Vedeam cum încerca să domine procese uriaşe care ne declanşaseră, noile state şi dezvoltarea, vechile imperii şi decolonizarea,

conflictele în curs, Războiul Rece. Era de fiecare dată de partea viitorului şi a dreptăţii. Dar îşi atrăgea şi fulgerele celor păgubiţi.

Se povestea cum în vizita lui în URSS, într-o barcă în care se afla el, I lruşciov şi câţiva asistenţi, parte din programul de divertisment, liderul rus i-a propus „amical" să accepte o nouă formulă de conducere a ONU, cu trei secretari generali în loc de unul. Est, Vest şi restul lumii. Hammarskjöld, în acelaşi stil, i-a explicat de ce „triada" nu este o soluţie viabilă şi eficientă şi ar duce la paralizia organizaţiei. Puţin după aceea, Hruşciov îl critică vehement, public şi chiar la ONU pe secretarul general, copleşindu-l cu injurii.

Multă nemulţumire la marile puteri colonialiste în curs de prăbuşire. Iar lupta pentru independenţă a ţărilor noi avea tribună deschisă pentru ele la ONU, care le ajuta şi încuraja, în frunte cu secretarul general. Să aducă nordicul acesta atâta prejudiciu Vestului până ieri dominant?

I se reproşa de către Israel că simpatizează cu arabii, deşi aceştia nu se bucurau de alte poziţii favorizate decât de cele obţinute, prin numărul lor ridicat, de ţările în curs de dezvoltare. SUA observau cu îngrijorare că în Adunarea Generală în care vocea lor conta atât de mult se forma o majoritate nouă pe care nu o puteau manevra.

ONU-ul devenise laboratorul principal al noii configuraţii de putere în lume. Şi responsabil principal era secretarul său general. L-am văzut pe Hammarskjöld încolţit din toate părţile. Criza din Congo a ridicat temperatura cel mai mult. Hammarskjöld s-a dus la faţa locului. Şi avionul lui a fost doborât undeva în apropiere de Africa de Sud. „Un accident de aviaţie" a fost numit atacul unor avioane al acestui bastion al segregaţiei, apatridului şi colonialismului deşănţat. Hammarskjöld a murit ca un martir, un erou nerecunoscut, în 1961.

După întâlnirea lui Joja cu secretarul general, el şi-a mărit ritmul stabilirii de noi prietenii în rândul colegilor lui. Cu ambasadorul Braziliei, Cyro de Freitas Văile, nu a

fost greu. Acesta fusese în România, de unde păstra amintiri frumoase, ce includeau un copil din flori, între timp o tânără fată. Cu Rafael de la Colina Riquelme, ambasadorul Mexicului, pe teme de cultură şi filosofie se crease o atmosferă atât de caldă, încât acesta simpatizează cu ideea lui Joja de restabilire a relaţiilor diplomatice, întrerupte în timpul războiului. Ministerul nostru e încântat şi-i dă însărcinare de a întreprinde o călătorie în Mexic pentru a explora cu autorităţile de resort reluarea relaţiilor diplomatice. Iar Joja mă ia cu el.

Cu aversiunea lui faţă de avioane, luăm trenul. Călătoria a durat trei zile. Am străbătut o mulţime de state, începând cu Pennsylvania şi terminând cu Texasul. Am trecut frontiera la Laredo, unde locomotiva s-a oprit. „Ce este?”, am întrebat eu. Răspunsul a fost uluitor: „Descompuesto”. S-a descompus, adică. Nu, doar s-a stricat, că ăsta este sensul cuvântului spaniol.

Schimbările din peisajul american oferiseră prilejul unor analize socio-economice ale lui Joja, care afirma că existenţa industriilor semnalează prezenţa unui număr mai mare de imigranţi, spre deosebire de fermele agricole în care vei găsi localnicii tradiţionalişti şi bigoţi.

În peisajul mexican, când străbăteam câmpiile din Monterrey, cu munţi la dreapta şi golf la stânga, făceam cunoştinţă cu câmpurile de cactuşi mari. Vom bea tequila; este din agavă; o fi pe câmp? Aici, cactuşii cu ţepi nu sunt decorurile exotice din lumea euro-americană, ci surse de produse farmaceutice, alimentare, alcoolice. Ei, ca şi porumbul, sunt simboluri pentru Mexic. Porumbul din această zonă a fost planta cu ecou universal.

A fost cel mai lung dialog pe care l-am dus fără să aţipesc. Joja era bine dispus. Îi plăcea să aleagă subiecte în care mă suspecta de „deviere intelectuală”. Mă văzuse citind la New York o carte a lui Bertrand Russell. „Ce e cu matematicienii ăştia? îşi zicea el. Un «pozitivist» e preferat logicii dialectice! Dar de ce spui şcoli matematice româneşti în loc de «şcoala matematică»? Nu e câte o şcoală pentru o singură disciplină?” încercam să-i explic că

atunci când se întâlneşte un analist cu un probabilist, sau un algebrist cu un geometru se privesc unul pe altul ca făcând parte din familii diferite. Logic, nu e bine şi nici ca prestigiu exterior. Şcoala şi domeniul ei. Completam formularele de intrare în Mexic. „Ce ai scris la religie?”, mă întreba el. „Încă nimic”, ziceam eu. „Păi, pune creştin, în orice caz, asta e o ţară catolică”. Susţineam conversaţia vie. „Pe mexicani îi ştiam de azteci şi pistolari, spuneam eu. Nu dau un ban pe viaţa omului, ca strămoşii care smulgeau inimile de la cei jertfiţi la ceremonii”. „Ai să vezi singur”, zicea Joja. Avea dreptate. În scurtul timp al şederii noastre, am intrat într-o catedrală. Spre mirarea mea, sub o icoană se întindea un câmp ce sclipea. Erau obiecte de toate dimensiunile din ofrande ale credincioşilor, pe care-i vedeam îngenuncheaţi pe marmura bisericii. Recunoştinţă, cereri de sprijin, credinţe pure şi interese personale şi de familie, cu alte cuvinte, azteci profund catolici care şi-au transformat zeii sângeroşi în divinitate iubitoare de oameni, ocrotitoare. O singură altă vizită ne-a ajutat să vedem cum trăiau aztecii. Era un restaurant cu grădină, cu lume de toate felurile. Nu departe de noi, o masă oferită de un bărbat, cu o femeie tăcută, cu câteva rude, se părea, şi cu mai mulţi copii. Ascultau muzica nemişcaţi pe scaunele lor, ca la o aniversare tristă. Aflăm de la chelneri că omul fusese căsătorit cu mai multe femei, care-i dăduseră fiecare copiii ei. Din când în când se simţea obligat faţă de una dintre cele părăsite să îi ofere ei şi copiilor o masă la restaurant.

O întâmplare neaşteptată a întrerupt călătoria noastră mexicană. Joja venise singur la New York. Ştiam că soţia lui era bolnavă. Apoi primise o telegramă că boala s-a agravat brusc şi că prezenţa lui în Bucureşti era necesară. Joja făcuse o vizită prealabilă la minister şi urma să fie primit de ministru. A anulat întâlnirile şi am renunţat la monumentele istorice care ne aşteptau. De data aceasta, Joja a acceptat să ia avionul. În linia de îmbarcare unde aşteptam la aeroport, avem parte de o scenă de groază. Pe lângă noi, nişte civili târau un om legat, care se zbătea,

dând din picioare şi urlând. L-au tras după ei, l-au băgat în avion cu forţa, iar când am intrat să ne ocupăm locurile, nu rămăsese urmă de el. Probabil, i s-a dat un somnifer şi a fost închis într-un dulap oarecare. Am încercat să aflăm ce se petrecuse. Ni s-a explicat că era o expulzare, cerută de americani, pentru un traficant de droguri, dacă nu pentru vreo crimă, iar în SUA era pasibil de pedeapsă cu moartea. Realităţi tulburătoare pentru un om ca Joja, deja deprimat şi îngrijorat de ce se întâmpla la Bucureşti cu soţia lui. Reîntors la New York, mă consolez că marile descoperiri pe care aveam să le facem în Mexic se compensează prin imaginile culese în călătoria cu trenul, mai lungă ca şederea.

Maurer

Adunările Generale atrăgeau delegaţii reprezentative din ţările membre. Erau conduse de miniştri de Externe care plecau după ce îşi rosteau cuvântarea de la tribuna din sala mare şi în urma întâlnirilor cu colegii lor din alte ţări. Era din acest punct de vedere o ocazie propice negocierii şi rezolvării unor probleme bilaterale. Iar pentru ţara noastră, o şansă de a face noi paşi în perioada de normalizare prin care treceam. Cam aşa sunt clasate fazele unor relaţii interstatale: iniţiere, negociere, normalizare şi inovare. Dacă anii ’50 au fost pentru România, care căuta contacte şi parteneri, o fază de normalizare, anii ’60 vor fi în mod definitiv cotaţi drept anii deschiderii, o mare inovaţie în raport cu anii ’40 şi J50.

În 1956, la prima Adunare Generală a României, primită în ajun ca membră a ONU, delegaţia a fost condusă de ministrul de Externe, Grigore Preoteasa. Pe plan naţional, era cunoscut ca ziarist de frunte, redactor al ziarului *România liberă*. A devenit ministru de Externe în 1956, dar nu-şi uitase colegii de profesiune, fiindcă în delegaţia pe care o conducea la ONU apărea şi George Ivaşcu, editorul *Contemporanului*.

Preoteasa era un om pasionat în ceea ce întreprindea. Iar ambiţia lui era de a construi pentru România o platformă de recunoaştere internaţională, prin

iniţiative chibzuite şi câştigare de prieteni. În special considera ONU un asemenea loc propice de afirmare.

Mi-a părut rău să-l dezamăgesc în cursul unei discuţii neformale într-o împrejurare anume. Discutând cu el idei şi cărţi interesante, i-am citat un panseu cules din lecturile mele de literatură franceză. Suna aşa: „Cea mai gravă dereglare a minţii este de a crede în lucruri pentru că tu le-ai vrea aşa”. I-a plăcut şi m-a întrebat cine era autorul. Am promis că-l aduc, dar nu eram sigur unde l-am întâlnit. Bănuiam că era dintr-un compendiu de citate şi l-am răsfoit o noapte întreagă. A doua zi n-am putut procura un autor cu certitudine. Preoteasa a spus că nu face nimic, tot nu ştie cum l-ar fi putut intercala în discursul său ce polemiza cu anumite erori ale Vestului.

În delegaţie se afla Ion Gheorghe Maurer, pe care îl cunoscusem la Academie. Ştiam că era membru al Biroului Politic al Partidului şi că întreţinea relaţii strânse cu Gheorghiu-Dej. Bănuiam că era un fel de consilier special al său, aşa cum întrezărisem în cazul îndepărtării Anei Pauker. În delegaţie nu juca, practic, niciun rol.

Adoptase o poziţie de atent observator. Se ţinea la curent cu evenimentele, se interesa de felul cum funcţiona ambasada, cum decurgeau relaţiile diplomaţilor cu ambasadorul Joja, pe care-l aprecia. Cum eram mai puţin ocupat ca şeful meu, iar Maurer voia să vadă nu numai ONU, ci şi oraşul, mă lua cu el în plimbările lui şi mă chestiona în privinţa activităţilor şi, mai ales, a relaţiilor mele. Îmi acorda anumită încredere când făcea propriile comentarii asupra politicii internaţionale, cu un simţ critic ascuţit. Judeca erorile pe care le făceau puterile mari şi avea accente crude când atingea tema „prostiei”.

Văzându-l singur şi desprins de restul delegaţiei, am îndrăznit să-l invit, după ce mi-am consultat soţia, la o masă, seara, la noi acasă. A primit fără ifose, încântat chiar că vedea pe viu cum se trăia în America. Soţia s-a ocupat cu grijă de pregătirea mesei şi m-a surprins chiar văzându-i imaginaţia şi gătitul. L-am invitat şi pe Ivaşcu, cu care Maurer discuta mai des decât cu alţii.

La ora convenită, şoferul l-a condus la apartamentul meu modest, dar curat. Masa era în coridorul larg care despărţea salonul de restul locuinţei, cele două camere, baia şi o bucătărie miniaturală. Maurer era bine dispus şi, după un apetitiv, pe masă a fost aşezat un peşte alb mare, foarte gustos, care a trecut drept nisetru, deşi soţia mea nu era sigură. Conversaţia a fost vioaie. Dar Maurer îl descurajase pe Ivaşcu să-şi povestească viaţa în închisoarea din care ieşise nu de mult şi pe care ţinea s-o descrie cu detalii tuturor interlocutorilor lui. Primejdia de a deveni lugubri a fost îndepărtată.

După aceea a urmat raţa friptă, care i-a trezit la Maurer vocaţia de vânător înrăit. Nu ştiu cum a intrat această raţă, care îndeplinea toate condiţiile ideale de temperatură de cuptor, în memoria tuturor comesenilor, drept „raţa doamnei Maliţa”. Se pare că simpatia pe care mi-a arătat-o Maurer după aceea avea drept simbol o raţă.

În anul următor, 1957, Maurer a revenit la ONU în noua lui calitate de ministru de Externe. Preoteasa a murit în acel an, în accidentul de avion, în cursa care ducea o delegaţie română la un congres din Moscova. Gheorghiu-Dej hotărâse în ultimul moment să nu conducă delegaţia, renunţând la sfatul lui Petru Groza, îndemn care a trecut apoi drept premoniţie salvatoare.

Maurer a condus în noua lui calitate delegaţia la Adunarea Generală cu mult calm şi detaşare, cu deplină cunoaştere a problemelor, dar şi cu exigenţă privind textele şi claritatea ideilor. Dădea o mare atenţie convorbirilor cu colegii lui de peste hotare şi stabilea relaţii. În contact cu ei era de o curtoazie, eleganţă şi fineţe pe care nu i le întrezărisem în comportamentul mai degrabă distant cu compatrioţii lui.

În 1958, în al treilea an de la venirea mea la New York iau, în fine, vacanţă şi sosesc cu familia de patru persoane la Bucureşti, în primăvară. Părinţii ne aşteaptă în Eminescu 14, unde aveam casă cu curte şi un strop de grădină. Copiii trec sub jurisdicţia lor, iar eu şi cu soţia ne lăsăm duşi de o sarabandă de întâlniri, concerte, mese,

auzițiii muzicale, cu toţi prietenii uitaţi şi reînviaţi. Era Cândea care mă punea la curent cu lumea culturală şi bibliotecărească. Erau vechii colegi de la Academie, matematicienii, cu politica pusă deoparte şi amânată fără dată.

Inamicii inveteraţi nu priveau cu ochi buni fericirea noastră. Şi au reînceput campania perversă cu tema că americanizat cum sunt, am decis să rămânem în America şi ceea ce făceam atunci nu era decât o sărbătoare de adio. Am simţit că mi se coace o surpriză neplăcută şi când a venit timpul reîntoarcerii la slujbă, mi se spune că data plecării mele s-a amânat şi că trebuie să mai aştept. O dată, de două ori şi am înţeles că a apărut în calea mea un adevărat obstacol.

În această situaţie m-a surprins un telefon de la cabinetul lui I. Gh. Maurer, care mă invita la el. Deţinea în 1958 postul de preşedinte al Marii Adunări Naţionale, o poziţie care îl situa în calitatea de şef al statului, organismul în speţă neavând un preşedinte propriu-zis.

Discuţia este binevoitoare şi amicală. Mă întreabă cum stau lucrurile la New York, la ambasada noastră. Americanii cum se poartă, dar românii care sunt pe acolo? îi întâlnesc? Mi s-a făcut lumină. Aflase că ministerul intenţiona să mă reţină în ţară, pentru că am stabilit legături dubioase cu fugarii din România. I-am povestit că, într-adevăr, întâlnisem o familie de doi români trimişi la studiu, hotărâţi să rămână în SUA, şi că am încercat să descifrez atitudinea lor. Erau zero la capitolul politică, nu manifestau nicio atitudine negativă faţă de ţară, unde rămăseseră părinţii lor şi toate rudele, şi că gestul era justificat de o pură motivaţie profesională. Sinceritatea mărturiei mele cu nume şi descrieri amănunţite l-a convins pe Maurer că nu aveam intenţii de a-i imita şi că îmi era străin acest gând. Ca să-şi arate încrederea, mi-a dat o sarcină. M-a rugat să cumpăr câteva cărţi pentru Joja, care avea o bună impresie despre mine şi se plângea mereu că-i lipsea literatura occidentală. Mi-a dat 200 de dolari în acest scop. L-am întrebat dacă există o listă a cărţilor pe

care le doreşte Joja şi mi-a răspuns că nu este nevoie, întrucât îi cunosc preocupările. Am bănuit că recursese la această însărcinare a mea cu dorinţa de a spune: „Am încredere în tine, fii atent şi vezi-ţi de treabă. Şi nu mai cădea în cursele unor împrejurări utilizate împotriva ta. Fii mai prudent”.

I-am fost recunoscător. A doua zi am primit ştirea reîntoarcerii la post. Telefonul preşedintelui fusese decisiv. Din felul în care m-a tratat, mi-am dat seama că de la Sadoveanu încoace nu mai avusesem tutore protector şi aripi de arhangheli ocrotitori. Mi-am zis: „Voi proceda întotdeauna ca un emul al lui”.

Aceasta s-a petrecut la scurt timp după aceea, în 1960, la reîntoarcerea în România şi, mai ales, în 1962 şi ulterior. Dacă eu m-am declarat discipolul lui, el a fost modelul meu nedezminţit de conducător al politicii externe româneşti şi un inovator de frunte în teoria şi practica diplomaţiei, în lunga lui răspundere de prim-ministru cu un record de longevitate între 1961 şi 1974. „Deceniul deschiderii” care a urmat şi a adus ţării un spor de independenţă şi capacitatea de a ne defini şi urmări interesele naţionale îi aparţin. Mult mai târziu am demonstrat acest merit într-o carte despre deceniul deschiderii, cu titlul *Triunghiurile lui Maurer*, unde am arătat că el era un părinte al şcolii de gândire bazate pe reconciliere, ale cărei principii şi metode le-a rafinat, dezvoltat şi aplicat în relaţiile interstatale.

Bandung şi lumea a treia

Furat de convenţionalismul ce însoţea actul nostru de intrare în ONU, de deprinderea regulilor sale scrise şi nescrise, mintea mea avea ca punct de referinţă bilateralismul Războiului Rece. Două lumi bine definite, două blocuri, două superputeri împărţeau globul, iar noi ne aflam definitiv repartizaţi în lumea estică, sub tutela Uniunii Sovietice. N-am acordat în primăvara anului 1955, ca bibliotecar ocupat cu propria cochilie – „Ai crezut că plouă soare / C-a dat iarba pe răzoare / Că alunul e un cântec... / – Astea-s vorbe şi descântec! /[...] Dar pornişi cu

cornul stâng / Melc nătâng, / Melc nătâng!” –, suficientă atenţie faptului că lumea binară s-a dus. Intram la ONU, ca sistem internaţional cu trei componente. În 1955, la Bandung, s-a constituit şi s-a structurat lumea a treia.

La invitarea lui Achmed Sukarno, preşedintele Indoneziei, s-a reunit o Conferinţă a ţărilor afro-asiatice. S-au prezentat 23 de state independente din Asia, patru din Africa şi încă două, Coasta de Aur (Ghana) şi Sudanul, pe punctul de a-şi obţine independenţa. Două personalităţi de mare calibru erau Jawaharlal Nehru al Indiei şi Ciu Enlai al Chinei. La invitaţia lui Sukarno veniseră alte nume de răsunet sau jucând roluri importante: U Nu (Birmania), Norodom Sihanouk (Cambodgia), Muhammad Ali (Pakistan), Kwame Nkrumah (Ghana), Arhiepiscopul Macarie (Cipru), un american din Congo (Adam Clayton Powell) şi Muftiul din Ierusalim.

Sukarno era îndrituit să iniţieze şi să conducă o asemenea reuniune. Era cel care elaborase cele cinci principii fundamentale (*pancasila*): naţionalism, umanitarism, democraţie, prosperitate socială, credinţa în Dumnezeu. Dacă un teoretician al secolului nostru ar căuta un părinte al curentului „conceptualist”, l-ar putea desemna pe Sukarno, care făcuse o pasiune pentru „concepte” pe care le punea peste tot: ajutor mutual, democraţie ghidată, identitatea ţării, reprezentare funcţională, neo-colonialism, iar într-un loc special plasa: „Revoluţia, socialismul indonezian şi conducerea naturală”, drept un concept triadic.

La deschidere, deplin conştient de semnificaţia adâncă a conferinţei, spunea: „Este prima conferinţă intercontinentală a popoarelor de culoare în istoria omenirii. Fraţi şi surori, zicea el, ce dinamică terifiantă are vremea noastră… Naţiuni şi state s-au trezit din somnul lor de veacuri”. Trăgea o linie a istoriei la încheierea dominaţiei omului alb, care a bântuit planeta cu războaiele lui şi anunţa o eră a frăţiei multo-rasială. „Noi, popoarele din Asia şi Africa, numărând mai mult de jumătate din populaţia lumii, putem mobiliza ceea ce eu numesc

violenţa morală a naţiunilor în favoarea păcii”.

Ceea ce Bandungul a însemnat drept cotitură în istoria sfârşitului de secol depăşeşte însă chiar imaginaţia înfierbântată a lui Sukarno. Efectele deveneau vizibile pentru mine în lucrările de la ONU şi în suita de crize, care toate erau spărturi adânci ale sistemului bipolar.

1) în primul rând, încurajarea şi grăbirea procesului de decolonizare.

2) în al doilea rând, şi legat de primul, era câştigarea independenţei unui număr crescător de state.

3) în al treilea rând, era introducerea demografiei în ecuaţia puterii. Cei slab înarmaţi erau mulţi, formau majoritatea pe planetă. De ce nu şi la ONU?

4) Constelaţia puterii pe glob se schimba. Pe harta lumii cu cele două blocuri, roşu şi albastru, apăreau petele mari de roz, o culoare a speranţei.

5) Solidaritatea celor două continente se extindea şi în alte continente, pe teme neaprofundate, dar detectate la Bandung. Solidaritatea ţărilor din toate continentele, care erau în curs de dezvoltare, în contrast cu ţările celor două blocuri clasice, ce se considerau ambele „dezvoltate”.

6) Consecinţe mari la ONU, care formează în curând mişcarea „celor 77 de ţări” şi vor ajunge în deceniul următor să depăşească 100.

7) în principiile Bandungului intra „neapartenenţa la alianţe militare”. Nordul Europei găseşte un punct de atracţie şi o nouă perspectivă pentru neutralitatea lui. Apare şi se face simţită „mişcarea nealiniaţilor”.

8) Dar urmarea cea mai adânc vătămătoare pentru Vest erau revoluţiile „copiilor de la Bandung”. Este suficient să spunem că Nasser participase la lucrări. Noua generaţie era impacientă şi nu voia să întârzie pe o arenă a toleranţei. Iar Algeria se revoltase împotriva Franţei şi îşi transformase revoluţia în „război de independenţă”.

Ce ziceau blocurile vechi? mă întrebam eu. Cum suportau noua constelaţie? Erau indispuse, pentru a folosi un eufemism. URSS constata că departe de a fi o mişcare marxist-leninistă, lumea a treia îşi croia o doctrină, nici

capitalistă, nici socialistă. America, marea putere „a uşilor deschise”, simţea cum uşile lumii a treia se închideau pentru ea cu violenţă sau fără zgomot. Pe de altă parte, fiecare spera că va obţine favorurile unui anumit parteneriat cu noile state. De unde a apărut un contencios între ele. Resemnate să rivalizeze, în sferele lor bine definite, în acea perioadă apărea la orizont dorinţa de a câştiga fiecare noi prieteni din lumea a treia.

Pe viu, am vizionat la ONU cum, în prezenţa unei revoluţii în lumea a treia împotriva Vestului, URSS devenea rapid prietenul celor revoltaţi şi marca un punct în favoarea sa, faţă de Occident.

Pentru acesta, rămâneau câteva metode de a întârzia consolidarea celor din lumea a treia, oferind parteneriate prin alianţe atrăgătoare. Era posibilă, de asemenea, încurajarea conflictelor între ele. Puteau fi şi presiuni sau interese economice. Oamenii din ţări sărace erau apţi de a fi corupţi. Şi iată cum lumea a treia putea deveni dintr-o familie solidară, un teren vizitat de spectrul conflictelor absorbante şi al luptelor intestine pentru acapararea puterii.

Cât de puţin pregătite erau multe dintre aceste ţări se putea vedea în comportamentul seniorial al unor delegaţii africane care veneau însoţite de o suită mai numeroasă decât delegaţia propriu-zisă, de consilieri, însoţitori, traducători, tineri şi tinere, de limbă franceză. Naivitatea unor delegaţi şi lipsa de înţelegere a regulilor diplomatice le-am constatat în întrebarea unui delegat african: „Voi n-aveţi nevoie de un om de încredere, care să vă ţină la curent şi să vă servească atunci când doriţi în ţara mea?” Auzise şi el că unii câştigau bani pe această cale. Auzeam, de asemenea, că primul gest al unui nou preşedinte african a fost să-şi procure un pat din aur masiv pentru dormitorul lui. Iar în multe locuri, oamenii de valoare care conduseseră lupta de independenţă fuseseră îndepărtaţi de clici oportuniste şi ignorante.

Îmi amintesc de cartea unui francez intitulată *UAfrique noire est mal pârtie*. Într-adevăr, păşise strâmb.

Scârţâiala şi inadecvarea începuturilor nu stingeau însă faptul că în multe locuri se făceau progrese reale. Dar şi oameni mai responsabili n-au scăpat de lipsa de realism, combinată cu o infatuare nejustificată. Când lumea a treia a câştigat bătălia demografică „a numerelor”, a formulat obiectivul unei „noi ordini mondiale” care, ca o nălucă, i-a creat amăgiri pe termen lung.

Dar această lume a avut parte şi de tragedii neîntrevăzute la Bandung. Victima a fost chiar Sukarno, aflat pe culmea puterii şi – credea el – a opiniei generale. La zece ani după Bandung, generalul Suharto îl îndepărtează printr-o lovitură de stat. Ţinând să-i distrugă pe cât mai mulţi dintre susţinătorii predecesorului său, declanşează un masacru în care îi atrage pe locuitori, sat de sat. S-a scris despre el: „A fost unul dintre cele mai sistematice măceluri ale secolului XX, epocă a măcelului”. Deşi autorităţile au recunoscut că au existat circa 250.000 victime, observatorii străini au ridicat cifra la un milion de oameni.

Lumea a treia nu şi-a putut controla membrii. Colonialismul practicase rivalitatea tribală sau neînţelegeri cu vecinii. O specialitate în această materie deţinea Anglia, care îşi schimbase deviza „Divide şi domneşte”, atunci când trebuia să cedeze o colonie a sa, în „Divide şi pleacă”.

Nasser şi criza Suezului

„E mare frământare la egipteni, îmi spune Joja. Nu mai vorbesc decât despre ce face Nasser la ştiri”. Revolta ofiţerilor desfiinţase regalitatea în 1952 şi se proclamase regimul republican. Conducătorul ei, un ofiţer înalt, atent, politicos, cultivat, Nasser, devenise preşedinte în 1954 şi începuse o serie de reforme care întăreau poziţia statului prin reducerea influenţelor străine, dezvoltarea economică şi socială. Naţionalismul lui era arab şi viza întărirea solidarităţii cu statele arabe. Spiritul lui revoluţionar îl făcea nemulţumit de ritmurile lente ale ameliorării stării moştenite de la un regat corupt, slab şi înapoiat. Era dezamăgit de asistenţa minoră şi de promisiunile ce îi veneau din Vest. În 1955, semnase un acord cu

Cehoslovacia, pentru achiziţionare de arme. Urmează un duet Nasser-John Foster Dulles, secretarul american de Stat. SUA sunt îngrijorate de alunecarea lui Nasser spre blocul estic. Încearcă să-l atragă pe Nasser, promiţându-i sprijin. Un proiect prioritar al lui Nasser era construirea pe Nil a digului de la Assuan. Dulles se angajează să finanţeze operaţia. Nasser retrage între timp recunoaşterea Chinei lui Chiang Kai-Shek şi, protejat de SU şi Dulles, anulează promisiunea sprijinirii digului. Nasser se adresează sovieticilor, care promit că finanţează ei digul.

Dar momentul culminant al acestui joc în trei a fost hotărârea lui Nasser de a naţionaliza Canalul de Suez. Această ştire, la 26 iulie 1956, circulă ca un fulger în toate cancelariile lumii. Evenimentul este luat drept începutul „crizei Suezului”. Gravitatea venea din însemnătatea economică şi strategică a Canalului de Suez. Încă de la construcţia lui, în 1869, legată de numele francezului Ferdinand de Lesseps, era privit ca o realizare remarcabilă. Pe o lungime de 161 km, el lega Mediterana de Marea Roşie. Compania canalului intră în 1875 sub controlul Angliei, care devine principalul ei acţionar.

De ce Anglia considera controlul canalului ca un punct cardinal în politica sa externă? Deoarece, cu timpul, el îşi arătase semnificaţia strategică. El constituia baza militară pentru apărarea şi consolidarea intereselor Angliei în întregul Orient Mijlociu. Prin el, treceau toate drumurile esenţiale, terestre, maritime sau aeriene. Aici se întretăiau două mari linii: Africa-Asia şi Mediterana-Oceanul Indian.

Suezul devenise un simbol preţios, cum era diamantul Indiei şi Coroana Reginei, pentru poziţia Angliei în lume.

Iată delegaţia română descinsă la ONU, fiind întâmpinată de noutăţi. În locul a două lumi distincte Est-Vest, găsea trei prin apariţia lumii a treia, în ce priveşte climatul politic, o întâmpina o criză internaţională.

Încercam să înţeleg mai bine conceptul criză. Aveam

să fac cunoştinţă cu încă trei crize numai în 1956. Criza era în viaţa curentă un rău medical, criză de nervi, de ficat şi de orice organ care îşi părăseşte cursul normal. Starea normală este sfidată de una ieşită de pe făgaş. În politică este ceartă, neînţelegere, conflict, terminând aproape întotdeauna în război. Este ruptură mai ales sau cel puţin tulburare. Deci Războiul Rece şi perpetua competiţie şi ostilitate a doua blocuri erau o criză continuă. Să fie secolul nostru, al XX-lea, veac al crizelor, cu două războaie mondiale şi unul rece?

Criza Suezului a durat din iulie până în noiembrie 1956, un lung interval în care a întins nervii întregului sistem internaţional. Ea a avut patru fze: conferinţa de la Londra a utilizatorilor canalului, misiunea la Cairo a unei delegaţii a conferinţei, planul lui Dulles, ONU şi conflictul militar.

Din start, se vedea că eroii acestei crize nu investeau în ea acelaşi grad de gravitate. De o parte, Nasser şi sprijinitorul lui, Hruşciov, erau unanimi în efortul maximal şi hotărât de a nu ceda nimic din primele succese. De cealaltă parte, o Anglie înclinată spre măsuri radicale şi de forţă era secondată de Franţa, dar se izbea de o Americă reticentă şi dezaprobatoare a recurgerii la forţă.

Cele patru faze nu au dus la o poziţie comună a alianţelor occidentale. Dimpotrivă, deosebirile de abordare se măreau.

Conferinţa de la Londra a început la 16 august. Au participat 22 de ţări. Se zvonise că Anglia şi Franţa nu doreau de la ea decât o confirmare a poziţiei militante anglo-firanceze. Nasser se asigurase că traficul pe canal decurgea normal şi că mai mult de jumătate din taxe erau plătite Companiei canalului din Londra. Propunerea lui Dulles a fost susţinută de 18 dintre cei prezenţi, ceea ce însemna o tratare pe linie diplomatică, potrivit vederilor americane. Ea prevedea formarea unei delegaţii care să meargă la Nasser cu un plan de rezolvare.

Între 3 şi 9 septembrie, delegaţia se află la Cairo, unde Nasser explică prin argumente raţiunea şi dreptul

naţionalizării canalului, atrage atenţia asupra faptului că a asigurat circulaţia navelor normală, eficientă şi cu taxe rezonabile şi că îşi dă acceptul în privinţa unei conferinţe pentru un nou acord bazat pe proprietatea egipteană a canalului. Îndată după conferinţă, Egiptul propune ca o conferinţă să instituie „un corp de negociere 1 privind libera trecere, dezvoltarea şi taxele canalului. După cum se vede, „utilizatorii" deveniseră actori principali ai dramei.

Are loc apoi o nouă tentativă. Este creată o nouă organizaţie cu numele SCUA (Asociaţia Utilizatorilor Canalului de Suez), pe care Sir Anthony Eden o anunţă în parlament ca urmând un plan americano-anglo-francez: Anglia era fericită că antrenează de partea ei America, iar aceasta era doritoare să tempereze prin SCUA ardoarea belicoasă a Angliei. Din ce în ce mai deschis, Dulles spunea că SUA nu or să-şi croiască drum prin canal şi spera că nici alţii nu o vor face. De asemenea, că se opuneau războiului economic sau militar.

La 23 septembrie când Adunarea Generală se întrunise, SCUA, în lipsă de progrese, se adresează Consiliului de Securitate. Sesiunea s-a ţinut cu uşile închise. După tratative şi discuţii lungi între 5 – 15 octombrie, cu Mahmoud Fawzi, ministrul egiptean prezent, o rezoluţie care venea în sprijinul controlului internaţional a fost respinsă prin vetoul Uniunii Sovietice.

În regiune se produc tulburări şi raiduri reciproce între Israel şi Iordania, aflate apoi pe picior de război.

La 29 octombrie, Israelul atacă Egiptul şi Consiliul de Securitate este sesizat de rezoluţia americană care îi cere Israelului să se retragă imediat. Dar tot în această zi Anglia şi Franţa adresează un ultimatum Israelului şi Egiptului să se retragă la 10 mile de la canal, altfel ei vor ocupa Port Said, Ismailia şi Suezul. Termen 12 ore. Criza se transformase în război deschis.

Statele Unite cer convocarea de urgenţă a Adunării Generale, care la 1 noiembrie şi în primele ore ale zilei de 2 noiembrie votează cu 64 de voturi contra 5. Ea cere retragerea imediată a trupelor israeliene şi egiptene în

frontierele lor, instituie un embargo general al introducerii de arme în serie şi redeschiderea imediată a canalului. Cu aceasta, războiul încetează. Anglia şi Franţa, umilite, anunţă peste două zile acceptarea. Dar pentru a-şi salva faţa cât de cât, cereau ca o forţă ONU să fie trimisă pentru menţinerea păcii, până când conflictul arabo-israelian va fi rezolvat. O activitate febrilă s-a declanşat la sediul ONU, unde Adunarea Generală ţinea şedinţe, iar Consiliul de Securitate era mereu solicitat.

Ca tânăr diplomat al unei ţări noi admise, urmăream totul cu atenţie. Nu bănuisem faptul că mă aşteptau nu numai zile pe băncile observatorilor, dar şi nopţi întregi nedormite. Ziua era prezent şi Joja, dar noaptea mi-o ceda mie. Mi s-au întipărit în minte cum Adunarea Generală aştepta hotărârile Consiliului de Securitate şi lucrările prealabile ale unei noi instituţii: Forţele de menţinere a păcii ale ONU (UNEF).

Îl vedeam agitându-se pe Pearson, ministrul de Externe al Canadei, în ciuda faptului că avusese un accident. Avea o mână ruptă în eşarfa. Întrebat ce a păţit, a răspuns: „Mi-au strâns americanii mâna”. El era neliniştit de vătămarea relaţiilor americano-engleze pentru poziţia Canadei de „pod” între aceste două puteri. Pe de altă parte, era interesat, conform unei vocaţii pe care şi-a menţinut-o, de formarea forţelor ONU, pe care le vedea veghind pentru multă vreme în Orientul Mijlociu.

Dacă Nasser era figura în geneza crizei, unei personalităţi de frunte a Occidentului îi revenea total meritul încheierii crizei, prin oprirea intervenţiei militare a triunghiului Anglia-Franţa-Israel. Este generalul Dwight David Eisenhower, un militar de carieră care parcurge toate rangurile militare. Comandă armatele în Africa de Nord şi, după lansarea campaniei în Italia, este numit comandant suprem al forţelor de invazie în nord-vestul Europei. Cu faima câştigată în obţinerea victoriei, se retrăsese la un loc paşnic de preşedinte de universitate. Dar republicanii, preocupaţi de câştigarea postului de preşedinte ocupat până atunci de democraţi, au ideea

inspirată de a-l alege pe Eisenhower candidat. A acceptat şi a câştigat alegerile. Moderaţia şi corectitudinea lui l-au făcut să le câştige şi pe cele următoare. Eram la

New York când în 1956 vedeam peste tot afişele „I like Ike” şi popularitatea de care se bucura. Ca diplomat străin, am trăit tot timpul într-o ţară-gazdă prezidată de el. Desprinsesem chiar o trăsătură care îi era proprie. Era tolerunt chiar pentru acţiuni controversate, aşteptând să se stingă singure. Dar dacă depăşeau o anumită limită şi deveneau excesive, intervenea hotărât şi cu toată autoritatea Aşa s-a întâmplat cu mişcarea extremiştilor anticomunişti care urmăreau personalităţi din toate domeniile suspectate de simpatia faţă de comunism, scoţându-le din funcţii şi persecutându-le. A fost un adevărat val de „vânătoare de vrăjitoare” care cuprinsese America. Fusese lansat în 1952 de senatorul republican Joseph McCarthy, când a fluturat la o reunire lista cu 205 de funcţionari de la Departamentul de Stat, catalogaţi comunişti. Influenţa lui şi „me-carthismul” au fost în continuă creştere, până când, în 1954, a avut nefericita idee de a ataca şi armata. Era un lucru intolerabil pentru preşedintele Eisenhower. Discreditarea conducerii armatei provoacă o anchetă lui McCarthy de către Senat, care îl condamnă cu 67 de voturi pentru şi 22 contra.

Un alt moment de acţiune promptă a lui Eisenhower a fost când legislaţia împotriva discriminărilor rasiale deschidea accesul tinerilor de culoare la învăţământul superior, în statul Arkansas, din sudul care se opunea măsurilor antirasiste, începând cu guvernatorul lui. Unor tineri de culoare li se refuză intrarea în colegiu. Eisenhower se sesizează şi trimite armata, care formează două şiruri proteguitoare printre care studenţii s-au prezentat la poarta ce li se deschisese.

Vedeam din nou acest comportament de lider la Eisenhower. Tolerase încercările de a legitima utilizarea forţei în criza Suezului, manifestate de Anglia şi Franţa, şi încerca să le dilueze asperitatea. Când s-a recurs la forţă, generalul care condusese toate trupele alianţei, inclusiv

cele engleze, a spus „până aici” şi le-a interzis aventura.

Nu era omul care să creeze o criză internă a alianţei occidentale. A căutat să faciliteze cât mai repede revenirea la normalitate şi să şteargă disensiunea pe care o creaseră aliaţii lui ca un vis urât.

Criza ungară

Imediat după sosirea la New York în 1956, i-am vizitat pe colegii mei din ţările socialiste, inclusiv Iugoslavia, pentru ca după aceea să deschid larg acordeonul în direcţia lumii a treia şi a apusului. Iugoslavii s-au dovedit a fi cei mai primitori. Au cedat din locurile lor în diferite comisii în favoarea noastră. Iar consilierul maghiar s-a remarcat prin deschidere şi amiciţie. Ne-am cunoscut şi în familie, soţia lui fiind o distinsă cercetătoare, care mal târziu va lucra la Agenţia atomică. Relaţiile bune cu Ungaria se vedeau şi în alte împrejurări.

Spre sfârşitul anului se deschide însă criza maghiară, care merită acest nume pentru că a vizat desprinderea de blocul sovietic, a făcut uz de violenţă şi a fost stinsă cu mijloace militare în văzul întregii lumi, care a urmărit-o din octombrie până în decembrie.

Succesiunea evenimentelor, cu dese schimbări de decor, a fost în linii mari următoarea:

21 octombrie. Hruşciov închide litigiul cu Polonia, acceptându-l pe Władysław Gomułka, un fost deţinut politic, ca prim-secretar al Partidului Comunist Polonez.

23 octombrie. Populaţia din Budapesta şi din întreaga Ungarie demonstrează cu fervoare, celebrând victoria lui Gomułka. Treptat, demonstraţia se transformă în susţinerea unei acţiuni similare în Ungaria. 100.000 de manifestanţi se îndreaptă spre locuinţa lui Imre Nagy, un fost prim-ministru, pe care îl privesc ca pe un Gomułka al Ungariei.

24 octombrie. Mişcarea devine revoluţie. Se dă foc unor tancuri sovietice, sunt ocupate ministere. Nagy devine prim-ministru. Sosesc trimişii Moscovei, Anastas Mikoian şi Mihail Suslov, să analizeze situaţia la faţa locului.

25 octombrie. János Kádár devine prim-secretar al Partidului Comunist.

27 octombrie. SUA cer Consiliului de Securitate să examineze situaţia creată prin „acţiunea forţelor militare în Ungaria”, dar nu insistă pentru un vot imediat.

Tot în 27 octombrie, în timp ce trupe sovietice păreau că părăsesc Budapesta, Dulles a precizat poziţia SUA: „Nu avem scopul de a dori independenţa ţărilor satelite şi nu căutăm aliaţi militari potenţiali, dar orice ţară care o rupe cu Moscova poate conta pe ajutorul american, indiferent de forma de societate pe care şi-o alege”. Eisenhower confirmă tonul conciliator spunând că „deşi SUA ar spera la sfârşitul dominaţiei URSS în Europa de Est, n-am putea, desigur, duce o politică de recurgere la forţă”.

28 octombrie. Se încearcă o formulă de înţelegere paşnică, la care concură şi delegaţii Kremlinului.

30 octombrie. Nagy renunţă la guvernul monopartinic şi numeşte guvern de coaliţie, în care include un partid mic burghez şi îl eliberează pe Cardinalul József Mindszenty, un simbol al rezistenţei anticomuniste. În aceeaşi zi revoluţionarii ocupă sediul partidului şi execută ocupanţi.

31 octombrie. O declaraţie sovietică, potrivit căreia „staţionarea trupelor străine în ţările comuniste presupune aprobarea ţării-gazdă şi a întregii lui Pact de la Varşovia”, este bine primită la Washington.

1 noiembrie. Nagy declară neutralitatea Ungariei şi retragerea din Pactul de la Varşovia. Face deci pasul ireversibil şi fatal, duce criza la maximul ei de clivaj total.

4 noiembrie. Tancurile sovietice care se adunaseră pe teritoriul ungar în zilele anterioare lovesc capitala, suprimă revoluţia. Nagy dispare.

Am urmărit cu sufletul la gură, ca şi întreaga ambasadă, filmul crizei şi dis-I ilam ştirile de la Bucureşti înainte ca poziţia noastră să fie definitiv enunţată.

Un factor nou s-a impus în formarea unei atitudini proprii. Pentru mine, el s-a semnalat în următoarea împrejurare: ieşisem din sediul ONU, mă urcasem în

maşina care mă aştepta şi ieşeam din curte. Pe stradă, o manifestaţie maghiară a ungurilor din New York, care susţineau revoluţia cu vehemenţă, pancarte şi lozinci. Văzând pe numărul automobilului oficial semnul României, scoţând strigăte barbare, s-au repezit la maşină ca să mă scoată din ea şi să mă linşeze (îmi întrevedeam astfel soarta). Noroc că şoferul blocase uşile şi ei nu izbuteau să le deschidă, furibunzi cum erau. Poliţia apare, îşi face loc, ne scoate din capcană şi respirăm liniştiţi. Ce au cu noi? îmi ziceam eu. Şi explicaţia era simplă. Revoluţia ungară profund naţionalistă de la Budapesta scosese din naftalină pretenţiile revanşarde de a-şi recâştiga Ardealul lor pierdut. Deci nu voiau să înlăture un asupritor, ci doi. Era suficient un mic scandal din partea lor, astfel încât cei din străinătate, inclusiv America, să se trezească la acţiuni antiromâneşti.

Gheorghiu-Dej, care încercase după moartea lui Stalin în 1953 să aplice unele măsuri de destindere în 1955, vede cu nelinişte şi chiar îngrijorare că evenimentele de la Budapesta activează nostalgicii din România şi că maghiarii transilvăneni împărtăşesc lozincile revoluţiei din vecini, începând să spună „şi noi am avea nevoie de înnoiri”.

Dej, mai bun în apărare decât în atac, ia măsuri de rigoare pentru zăgăzuirea oricărei tentative de revoltă sau protest pe plan naţional şi, în acelaşi timp, aderă la orice măsură care ar înăbuşi revoluţia maghiară, ce ne devenise inamică, inclusiv metodele de mână forte ale Moscovei. Hruşciov înregistrase îngrijorările lui Dej şi i-a cerut sprijinul necesar, mai ales în perioada normalizării situaţiei după lichidarea rebeliunii.

La 25 noiembrie, Gheorghiu-Dej cu o delegaţie guvernamentală şi de partid vizitează Budapesta, unde Kádár îl primeşte în fruntea unei delegaţii asemănătoare. După schimbul de păreri privind situaţia Ungariei în prezent şi a problemelor internaţionale, cele două părţi îşi exprimă „hotărârea de neclintit de a adânci şi dezvolta relaţiile de prietenie şi de colaborare frăţească”. Guvernul

ungar mulţumeşte pentru sprijinul politic şi moral şi pentru ajutorul material acordat de români Ungariei, care „trece prin grave dificultăţi economice”.

Încercam şi noi în diplomaţie să restabilim cu colegii maghiari tonul dinainte de revoluţia cea plină de idei perverse. Ţin minte cum la Comisia III (socială) a Adunării Generale, unde participam ca reprezentant al României, colegul meu era un episcop – foarte civil în politică. Ne-am apropiat şi am decis amândoi, ca ţări estice, să felicităm în cadrul lucrărilor delegaţia sovietică pentru lansarea Sputnik-ului, în octombrie 1957.

Pentru Dej, anul începuse destul de prost. Împotriva lui se urzise un complot condus de Chişinevschi şi Miron Constantinescu, care au vrut să întrebuinţeze condamnarea „cultului personalităţii” de către Hruşciov în acuzarea lui Gheorghiu-Dej ca promotorul şi mânuitorul acestui cult în România. Acestea s-au petrecut în prima jumătate a lunii aprilie 1956. Dej a fost susţinut de Biroul Politic şi tentativa de a-l răsturna a fost dejucată. În cursul anului, cei doi complici sunt scoşi din funcţii. Cu aceasta Dej, care scăpase de Ana Pauker în 1952, îl elimină şi pe ultimul şi cel mai perfid om din familia cominterniştilor în 1957.

Cu casa curată şi cu încrederea lui Hruşciov câştigată, Dej transformă anul lui într-unul rodnic. În iunie, vizita lui Tito în România este semnul unei relaţii prieteneşti între cele două ţări, care decid construirea în colaborare a unei centrale electrice la Porţile de Fier, pe Dunăre.

Procesul de normalizare a relaţiilor cu alte ţări funcţionează din plin. Arieratele, cum se numesc sumele datorate de România unor ţări pentru naţionalizarea bunurilor lor, simt plătite pe rând. În 1956, prima e Grecia. Legaţiile de peste hotare încep să se transforme în ambasade. Relaţii noi se stabilesc cu ţările lumii a treia. Tot ce este pârâu devine râu, iar peste tot se caută izvoare. Este un deceniu dificil, dar care acumulează experienţe utile pentru „deceniul deschiderii” care va înscrie o

Românie demnă şi cu capul sus în circuitul internaţional.

Cele patru crize: Suez, Ungaria, Congo şi Berlin stau mărturie a dificultăţilor ţărilor mici, ca România, de a-şi croi un drum salvator şi cât de cât răsplătitor.

Deşi criza ungară a avut un ecou mai mare în Europa, Suezul a absorbit mai mult atenţia marilor puteri, începând cu SUA. Dar pe când Franţa şi Anglia erau actori nefericiţi, SUA erau arbitrul final. Au avut meritul să le modereze sau chiar să le închidă. Nu puteam din punctul meu de observare A nu constat că în politică „omul face locul” şi că faţă de ceilalţi politicieni ol vremii, americanul Eisenhower putea fi greu egalat.

Exista în firea lui o înclinaţie spre „drumul de mijloc”, spre aspectele omeneşti ale unei probleme, spre moderaţie, consens şi echilibru, care umintea de modelul clasic al înţelepţilor. În muzica asurzitoare a deceniului cu crize, el introduce „bemolul”. Peste tot a încurajat cooperarea şi echilibrul opuşilor, un om care a condus războaie şi în mandatul lui cultiva pacea.

Hruşciov în criza Berlinului

La numai trei ani după moartea lui Stalin, Hruşciov, care preluase conducerea într-o troică avându-i pe Gheorghi Malenko şi Nikolai Bulganin alături, uimeşte toată suflarea ţării sale şi tot restul omenirii cu distrugerea mitului lui Stalin. Îl atacă la congresul partidului pentru denaturarea şi atingerea principiilor de partid şi a legalităţii revoluţionare, pentru cultul personalităţii, obsesia bolnăvicioasă a duşmanilor şi îl făcea responsabil de arestarea, torturarea şi moartea a 70% din membrii Comitetului Central, în perioada „marii epurări”. Lipsea cuvântul „crimă”, dar se subînţelegea. Discursul anunţa sfârşitul terorii staliniste. Mii de deţinuţi politici erau eliberaţi, iar „destalinizarea” s-a bucurat de un nume promiţător: „Dezgheţul”.

L-am urmărit în toţi anii şederii mele la New York, l-am văzut în vizita făcută în SUA în 1959 şi l-am întâlnit personal în anul următor, în 1960. Tabloul s-a precizat cu timpul şi, într-adevăr, avea o personalitate remarcabilă,

bine conturată şi uneori atrăgătoare, dar nu aceea a unui om politic, cu o minte capabilă să rezolve probleme vitale ale ţării lui sau să reducă asprimea Războiului Rece. Secretul „geniului” său ni-l dezvăluie acel personaj al lui Gogol, care, ţăran simplu, avea o isteţime ieşită din comun, reuşind să păcălească pe oricine, chiar pe dracul care-i pusese gând rău. Era popular, iubit de toţi pentru că spunea poveşti şi glume hazlii.

Sunt chiar trăsăturile descoperite de Stalin ca amuzante, care l-au făcut să-l ţină lângă el, ani în şir. Hruşciov a încercat să facă faţă acestui rol nu prea onorabil de „bufon al regelui” care trebuia să danseze, să cadă, să spună lucruri bădărane ce produceau haz. A acumulat cu vremea o ură împotriva lui Stalin, care a durat până când l-a văzut mort, fiindcă era de faţă când acesta s-a prăbuşit în 1953. A reuşit cu isteţime să scape de rivali şi când s-a văzut sigur pe poziţia lui, a simţit că a venit clipa răzbunării: distrugerea mitului lui Stalin. Era o răfuială personală, nu destalinizare. S-a comportat ca şi Stalin, când sub ochii noştri, în 1957, reprima revoluţia ungară.

Avea însă intactă plăcerea de a-i surprinde pe alţii, de a-i păcăli, de a le găsi punctele slabe ca să-i lovească exact acolo, de a produce senzaţie şi le-a tradus în acte politice care explicau aproape toate crizele din agenda Naţiunilor Unite. Continua, astfel, vechea durere postbelică a Uniunii Sovietice, de a-şi vedea încălcat principiul „parităţii şi egalităţii”, pe care şi-l câştigase în cel de-al Doilea Război Mondial, cu multă trudă, sânge şi jertfe. Într-un fel, Războiul Rece respecta paritatea: două zone, dintre care una era sub controlul lor. Dar pentru restul problemelor şi, mai ales, când apăruse lumea a treia, SU şi Vestul nu-şi ascundeau veleităţile de supremaţie. De aceea Hruşciov stătea de veghe, găsea momentele potrivite, ochea cu atenţie punctul în care lovea şi căuta să antreneze Vestul în crize mici şi mari.

Nu era în vederile politicii româneşti să critice sau să sancţioneze negativ vreo acţiune întreprinsă de Hruşciov. Dimpotrivă, se depunea un efort perseverent de a întreţine

cele mai bune relaţii cu el. În anii mei de ONU, am putut vedea că atitudinea asta l-a convins pe Hruşciov că putea avea încredere în români şi, în consecinţă, să decidă retragerea trupelor de ocupaţie din România şi chiar şi a consilierilor sovietici, în 1958. Ieşită de sub regimul unei ţări ocupate şi membră a comunităţii internaţionale a ONU, ţara noastră putea să se ocupe atent de faza de normalizare pe care şi-o dorea, ţinându-se cât mai departe de crizele ce se ţineau lanţ.

Erau momente în care Hruşciov câştiga pe merit simpatia asistenţei. În timpul unui discurs destul de tăios la adresa imperialismului, pe care-l ţinea în sala mare a ONU, este întrerupt de un punct de ordine al ambasadorului american, aflat cu delegaţia lui în rândurile asistenţei. Hruşciov nu cunoştea rigorile procedurale, dar mirat fiind, s-a oprit din expunere la cererea preşedintelui şi s-a aşezat pe un scaun din vecinătatea tribunei. Şi-a primit şi şi-a montat casca, pentru a înţelege ce voia americanul. Oratorul a protestat împotriva afirmaţiilor nedrepte şi eronate ale lui Hruşciov, angajându-se într-o fermă luare de poziţie şi apărare a ţării lui calomniate. După ce acesta a încheiat, Hruşciov, cu mult calm, şi-a reluat cuvântul. „Daţi-mi voie să vă vorbesc despre o întâmplare petrecută în ţara mea, care mi-a venit în minte ascultând persoana care m-a întrerupt. Se petrecea cu puţin timp înainte de revoluţie, când autorităţile ţariste căutau peste tot oameni ostili, duşmani, într-un tren, ei dau buzna peste un grup de ţărani, se uită la unul dintre ei şi-i spun: «Eşti arestat». «De ce? întrebă acela. N-am făcut nimic rău.» «Ba da, zice soldatul. L-ai insultat pe ţar.» «Eu? Doamne fereşte.» «Ba da, ai zis că ţarul e tâmpit.» Ţăranul replică: «Da, aşa am zis, dar am vorbit de ţarul nemţilor». «Nu, insistă soldatul, dacă e tâmpit, e al nostru.» Domnilor, în expunerea mea am vorbit despre imperialism, nu m-am legat de America. După cum vedeţi, vorbitorul american a înţeles că dacă e imperialism, acesta e american/4 Audienţa s-a amuzat nespus, l-a aplaudat pe orator şi vedeam cum reprezentanţii lumii a treia băteau

palmele sus, deasupra capului.

Hruşciov nu glumea în uneltirile lui împotriva Americii şi a Vestului. Astfel că, la numai trei ani de la destalinizare, în 1958, deschide dosarul Berlinului şi reia acţiunea abordată atunci de Stalin. În memoriile lui va dezvălui motivul: „S-o spunem direct: piciorul Americii în Europa avea o bătătură usturătoare pe el. De câte ori voiam să călcăm pe ea şi să facem să-l doară, tot ce aveam de făcut era să blocăm comunicările vestului cu oraşul prin teritoriul Republicii Democrate Germane”.

Impulsul său venea şi din gloria câştigată prin lansarea Sputnik-ului, satelit artificial, pe o orbită, în 1957. Apoi îşi scotea colţii printr-un discurs la începutul lunii noiembrie, anunţând intenţia de a preda controlul liniilor de acces RDG-ului. Să discute cu ea ţările occidentale, care nu o recunoscuseră, dacă sunt interesate în chestiunea Berlinului. Iar la sfârşitul lunii, înştiinţează SUA, Anglia şi Franţa că declară nulă înţelegerea postbelică a celor patru ţări privind Berlinul, pe care îl gestionau împreună. Cerea ca Berlinul de Vest să devină „oraş liber” demilitarizat. Dacă în curs de şase luni nu se obţine acordul lor, Uniunea Sovietică va semna tratat de pace cu RDG, îi va ceda ei drepturile de ocupaţie şi accesul drumurilor spre ea. Această scrisoare a fost citată mai apoi ca „ultimatum” dat de Hruşciov Vestului.

Luaţi prin surprindere de somaţia severă a lui Hruşciov, după ce cu o lună înainte el voia „destinderea” relaţiilor cu ele, ţările vestice se aflau în situaţia de a nu-şi fi pregătit o poziţie comună. Reacţiile lor erau diferite şi chiar contradictorii.

Englezii şi prim-ministrul Harold Macmillan erau cei mai puţin doritori de a-şi risca pielea în conflicte. Cei mai pragmatici dintre ei rezumaseră situaţia la o problemă a „ştampilei”: cine aprobă un tranzit printr-o hârtie de trecere? Nu-i interesau prea mult nici problemele Germaniei de Vest, în căutare de personalitate proprie, înnoită şi dedicată alianţei occidentale.

Americanii erau ocupaţi cu alegerile care se

apropiau. SUA sesizaseră că „represaliile masive” nu erau concepute pentru măruntişuri. Eisenhower, având în spate o strategie bazată pe puterea nucleară, a constatat că „nu ştii cum poţi dezlega orice cu arme nucleare”. În cazul Berlinului era circumspect. Reacţiona sfidării sovietice cu prudenţă şi cu speranţa că Hruşciov va reveni la o coexistenţă paşnică.

Adenauer, pe de altă parte, nu împărtăşea reacţia blândă şi slabă a Americii şi Angliei, în credinţa că scopul principal al lui Hruşciov era izolarea Germaniei, care nu putea renunţa la visul ei de unificare: „Dacă o

Germanie desfăcută va fi creată în mijlocul Europei, va însemna să faci jocul Estului în dauna Vestului” De aici o încercare disperată a Germaniei de Vest de a-i trezi pe americani şi englezi din moleşeala lor pierzătoare.

Vocea lui Adenauer ar fi răsunat în deşert dacă nu ar fi găsit un dedicat sprijin venit din partea Franţei, exprimat de noul său preşedinte, de Gaulle. Cu proaspătă energie, el a criticat poziţia americanilor şi a englezilor, respingând strategia negocierii lor formale. În analiza lui, criza declanşată de Hruşciov era expresia lacunelor sistemului pe care-l reprezenta, a eşecurilor, a opresiunii inumane.

Filosofia politică a lui de Gaulle avea la bază vechea „naţiune a statului” El întrevedea o Europă de state. O Germanie frustrată va fi un izvor continuu de tensiune şi conflicte. O Germanie unită cu sprijinul aliaţilor săi va putea juca un rol pozitiv şi de aceea el întorcea pagina tradiţiei antigermane a francezilor şi se etala ca prietenul şi protectorul ei.

Pentru moment, Hruşciov se declara mulţumit de deruta inamicilor lui declaraţi. Veneau alegerile în America şi deocamdată criza se consuma în consfătuiri sporadice şi neproductive.

Ambasador estival în cursul verilor se deschidea pentru mine „o fereastră de oportunitate”. Ambasadorii plecau în concedii şi rămânea un „ambasador interim de vară”, preluând răspunderea întregii misiuni. La ONU

lumea pleca în vacanţă, aşa că „Delegates Lounge” era aproape gol. Câte o deplasare acolo şi câteva ore la birou îmi lăsau un larg spaţiu de iniţiativă personală. Ţara se normalizează şi eu mă maturizez. Învăţ de zor în ce lume trăiesc, în ce ţară domiciliez şi care sunt tendinţele şi mentalităţile, încotro bate vântul.

O primă idee a fost să urmez cursuri de vară universitare, cea mai bună cale de a cunoaşte cum funcţionau aceste instituţii în comparaţie cu cele pe care le frecventasem acasă. Mă interesau, în primul rând, matematicile. Trebuia să cer aprobarea de le minister, dar dacă mă refeream la formaţia mea de bază, cadrele vor fi suspicioase: ce gânduri am de mă apuc de meseria care ar putea să-mi asigure existenţa şi în alte locuri? De aceea am rugat să mi se permită să îmi perfecţionez limba engleză şi cunoştinţele legate de relaţiile diplomatice, cum ar fi un curs de Drept internaţional. Aprobarea a venit şi m-am înscris la Universitatea din New York, mai mică şi mai modestă decât Columbia, ce funcţiona în oraşul de jos (*downtown*), cum ziceau cei din ambasadă, care mergeau în tam-tam la cumpărături.

M-am înscris la două cursuri, la facultăţi diferite, unul de Drept internaţional şi altul de Matematică.

La primul nu cred că am învăţat mare lucru. Dar mi-am dat seama de uriaşa diferenţă dintre abordarea americană şi cea europeană. Mă aşteptam ca să înceapă cu bazele teoretice şi metodele disciplinei. Când colo, cursul începe brusc cu tratarea unui caz, cum o corabie străină, pe la 1800, a avut probleme într-un port american. Cazurile urmau în gloată, fără să apară vreun principiu de Drept. M-am mulţumit cu învăţarea acestei caracteristici a gândirii juridice, dar şi a ştiinţelor sociale-americane, constând dintr-un amestec al empirismului englez cu utilitarismul de pe noul continent. Un strănepot ai Dreptului napoleonian şi al celui roman clasic nu putea fi decât uluit când parcurgea aici alte căi, cu alte încălţăminte.

În ce priveşte cursul de Matematici, cel abordabil se

ocupa de ecuaţiile diferenţiale, un capitol al analizei la care funcţionasem ca asistent. Profesorul era un german adus, probabil, de război în America, un eminent specialist în materie, dar care vorbea un fel de grai germano-american cu accente care îl făceau impropriu pentru orice progres urmărit de mine în perfecţionarea limbii engleze. Şi la el am fost şocat de supremaţia aplicaţiilor asupra teoriei. Cursul se baza pe probleme, puţine rezolvate de el, iar multe altele date nouă ca să muncim acasă.

Zis şi făcut. În zona New York, clima devine greu suportabilă vara, nu atât din cauza temperaturii ridicate, ci a amestecului ei cu o umezeală mare provocată de vecinătatea oceanului. Am primit aprobarea să închiriez un apartament într-un loc răcoros. Se născuse a doua fiică. Iată-ne instalaţi pe malul Hudsonului, în localitatea Irvington, pe un deal împădurit, unde Ghighi în cărucior, sub un copac, putea fi observată din casă. Soseam spre seară, luam masa, venea ora culcării, rămâneam singur pe o terasă cu gard ocrotitor din sârmă deasă. Afară era un decor în totalitate negru, nepătat, fără nicio lumină sau mişcare. Deschideam geanta şi mă apucam să rezolv problemele diferenţiate cerute de profesor. Era un lucru amuzant, antrenant şi recreator.

Când scăpăm mai repede de la sediul din New York, luam familia în maşină şi coboram la vale, până la fluviu. Locul era celebru şi figura în istoria culturală a Americii. Vizitam casa lui Washington Irving, de unde şi numele localităţii de azi, cu camera de lucru de la parter, unde Irving stătea serile şi scria, ceea ce părea pentru mine un obicei contagios pe Hudson. Fusese ambasador în Spania, alt motiv de a-l îndrăgi, şi pe masă era un pumnal maur şi volumele care au stat la baza cărţilor lui despre Alhambra şi Grenada. Îl cunoşteam din poveştile sale devenite clasice, cum ar fi legenda *Călăreţul fără cap*. Inspiraţia care-l animă are ca sursă principală folclorul imigranţilor olandezi din care el se trage. Numise casa „Cocoşul”, de la zicala olandeză „Lust în rust” („Plăcere în odihna*), apoi i-a spus „Sunnyside” („Loc însorit”). O visase îngropată în

copaci.

Ne-am simţit bine la Sunnyside, i-am recitit poveştile lui Washington Irving şi am repetat cu plăcere vizita la ceea ce numeam „micul nostru muzeu”.

Exerciţiile matematice s-au extins în domeniul captivant al informaticii, intrată în era marilor computere. În fruntea deschizătorului de drum era IBM. Dar firma avea nevoie de personal instruit şi angajase un întreprinzător ca să organizeze o şcoală de programatori cu acces la problematica şi funcţionarea computerelor. M-am înscris fără dificultăţi, plătind taxa de rigoare.

Programarea automată era încă în fază de studiu, aşa că ceea ce făceam era considerată programare manuală sau pe obiect. Nu ideile erau complicate, ci aplicarea lor, care constituia un proces migălos şi lung, greu de suportat. Cuvintele şi numerele se aflau în căsuţe de memorie, numerotate. Numărul 5 se afla în căsuţa a, numărul 3 în b. Ca să le aduni, trebuia să le scoţi prin program din căsuţele lor şi să le muţi într-o nouă căsuţă e, unde le aplicai operaţia +. Deci orice program consta într-un joc lung, pe pagini întregi, de căsuţe cu personalitate proprie. Era nevoie de abilitatea fină a broderiilor cu acul, o muncă de concentrare, dar şi răbdare şi epuizare. Am învăţat să „ţes” programe pentru operaţiuni matematice mai complexe.

Deprinderea câştigată m-a îndemnat la o nouă aventură. Într-un magazin american care vindea aparate sub formă de piese, componente şi de scheme de construcţie, de la lămpi simple la aparate de radio, am găsit şi o maşină de calcul, sub forma bucăţilor componente. Dar operaţiile cerute mergeau până la construirea de circuite imprimate, pentru care se ofereau simple foi din aramă, pe care le transformai în reţea de comunicare electronică. Avea şi un telefon obişnuit pentru comenzi. Când am desfăcut lada acasă, camera mea s-a transformat într-un adevărat atelier.

Familia se mărise. Nu mai încăpeam în apartamentul de pe 79 Street East şi ne-am mutat de cealaltă parte a

Parcului Central pe Central Park West Street, într-un bloc vechi şi în stil vetust, care compensa prin numărul mare de camere pierderea eleganţei şi a modernităţii părăsite. Am construit până la capăt maşina, neglijând jocul cu copiii, care îşi făceau semne de tăcere, pentru „a nu-l deranja pe tata”, care lucrează. La Bucureşti, la reîntoarcere, am făcut cadou minicalculatorul înjghebat Centrului de calcul al universităţii, care l-a cercetat şi studiat ca pe un obiect miraculos şi improbabil.

Vara anului 1960 n-a semănat cu cele din ultimii patru ani. S-a terminat cu jocurile mele de lărgire a orizontului. Reveneam la uneltele mele. O nouă criză izbucnise, Criza Congoului. Şederea mea la New York adăuga trăirea în încă unei crize ce părea că nu respecta concediile convenţionale. Ce se întâmplase? După alegerile din Congo din mai 1960, acceptate de ocupantul belgian, acesta e forţat de împrejurări să recunoască *de facto* independenţa ţării în luna iunie. Alegerile sunt câştigate de Patrice Lumumba, liderul Mişcării Naţional Congoleze care lupta pentru independenţă. Lumumba devine prim-ministru. El are însă duşmani puternici, ce lucrează mână în mână cu coloniştii. Ei reprezintă triburi ale regiunilor Kasai şi Katanga. Inamici principali sunt Joseph Kasa-Vubu, preşedintele agreat de belgieni, şi Mobutu Şese Seko, un colonel din armată.

Lumumba, premierul primului stat liber ce se numeşte Republica Congo, constată, în iunie, că nu dispune de forţa necesară de a-i învinge pe contestatarii lui şi încearcă să obţină ajutor din afară. Vine deci la New York, la ONU, Consiliul de Securitate se sesizează de problema Congo şi decide ca forţele ONU să ia măsuri pentru a preveni războiul, dar formalităţile şi birocraţia întârzie acţiunea pe care Lumumba o cerea cu urgenţă maximă.

Primesc instrucţiuni de la Bucureşti să-l caut şi să-l asigur de solidaritatea şi sprijinul României. Un om înalt, subţire şi trist îmi mulţumeşte şi îmi strânge mâna. El era în curs de a definitiva obţinerea de ajutor sovietic, într-

adevăr, ambasada sovietică e pe jar. Vasili Kuzneţov, care întotdeauna era prezent în cazurile urgente şi grave, mă roagă să caut imediat un traducător de rusă şi franceză. Spun că soţia mea predă aceste limbi la Bucureşti. O chem cu maximă urgenţă de la mare, unde era cu copiii, trei la număr, şi intră imediat în pline negocieri congo-sovietice.

Sovieticii sunt prea departe şi intervin prea târziu cu armele şi consilierii lor. La reîntoarcerea acasă, Lumumba este debarcat de duşmanii lui, care îl transportă în Katanga controlată de Moase Tshombe şi îl ucid în ianuarie 1961.

Asasinarea lui a făcut ocolul lumii şi a stârnit oprobriu. Strânsesem mâna unui erou şi a unui martir. Aşa se termina criza Congo numărul unu, pentru că, în continuare, crizele cu acest nume au reapărut cu încăpăţânare pe agenda internaţională.

Summit şi Dej

Anul merge prost în relaţiile americano-sovietice. Hruşciov dăduse în martie un răspuns pozitiv la mai vechea propunere americană de a se interzice experienţele nucleare, dar cu condiţionare de posibilitatea de a le face în subteran, de putere mai mică. În mai el anunţă că a doborât un avion U2 care era în misiune de spionaj deasupra teritoriului sovietic. Statele Unite recunosc că avionul le aparţinea şi că era în misiune de spionaj. Dar tot în mai era programată întâlnirea Eisenhower-Hruşciov la Paris. Ca urmare a declaraţiei lui Eisenhower că fusese la curent cu misiunea de recunoaştere, Hruşciov, aflat la Paris, părăseşte capitala franceză şi conferinţa s-a amânat *sine die*.

În septembrie are loc la New York Adunarea Generală a ONU, care, aniversând 15 ani de la crearea organizaţiei, îi invită la festivitate pe toţi şefii de state. Sesizând ocazia de a atrage atenţia asupra lui, Hruşciov are ideea sosirii fastuoase la New York, cu vaporul pe care chemase toate căpeteniile statelor din blocul sovietic. Aceştia, neputând să-l contrazică, au acceptat invitaţia. Printre ei, se afla şi Gheorghiu-Dej. Mă aflu în port, unde

vaporul special ancorase, nu atât la primirea oficială, ci să-i ajut pe însoţitorii lui Dej să debarce şi să ia geamantanele. Dej rămâne la Misiune, marea parte a delegaţiei, la un hotel apropiat.

Ambasador era Brucan. Încerca să se afle cât mai mult în preajma lui Dej, organizase masa în salonul de jos, rezervată acestuia şi unui număr mic de delegaţi, între care se număra şi Răutu. Un alt activist de frunte de la CC, Manea Mănescu, lua masa la subsol, lângă bucătărie. Ca şi mine, de altfel. Îmi văd de treburi, fac ce mi se cere, până când, curând după sosirea delegaţiei, mă caută un aghiotant al lui Dej, care îmi spune: „Vă caută tovarăşul. Vrea să-l ajutaţi la traducerea filmului pe care îl urmăreşte”. Mă conformez. Filmul fiind un „western” de aventuri, era vorbit în varianta texană, nu prea inteligibilă, dar m-am descurcat cu promptitudine. După film, aghiotantul îmi zice: „Tovarăşul e mulţumit; ce tot spunea Brucan că nu ştiţi englezeşte?”

M-am interesat discret în dreapta şi stânga, până când am aflat că, întrebat fiind cum lucrează oamenii ambasadei, Brucan a răspuns că ar fi bine să fiu chemat acasă, că nu vorbesc bine engleza, n-am relaţii, am capul în nori.

Îmi făcusem o idee, vorbind cu cei care ne-au vizitat în ultimii ani, că Dej avea un mod propriu de a conduce. Cei zece ani de detenţie îl făcuseră prudent şi suspicios. Reţinea ce i se spunea şi apoi verifica dacă erau adevăruri sau nu. I se propunea ceva, supunea zile întregi chestiunea unei analize atente, printre care şi şedinţele de discuţii cu membrii biroului.

Deci asta a fost. Dej a vrut să ştie dacă era adevărat ce spunea Brucan despre mine. Urmau la cenzură şi celelalte alegaţii. La ONU, după ce se termină şedinţa şi întâlnirile lui Dej cu şefii unor alte delegaţii, el îmi spune: „Te-am văzut vorbind mai mult cu un om, cine era?” I-am răspuns: „Da, e un consilier olandez, foarte influent în comisia unde se va vota o propunere de-a noastră. E binevoitor şi ne ajută”. Înseamnă că şi la capitolul relaţii

trecusem examinarea. Şi aflu că am fost chemat la masa lui, cu dispoziţia să mănânc în continuare acolo. Mi-am închipuit ce feţe făcea Brucan la aceste schimbări de decor.

Dej a început să-mi ceară părerea referitoare la românii de acolo: Titus Podea, de pildă. A acceptat şi invitaţia acestuia la masă şi apoi l-a chemat la Bucureşti. „Dar studenţi avem aici?” I-am vorbit despre Ursu, profesorul fizician de la Cluj cu care mă împrietenisem. Era un ardelean modest, cinstit şi talentat, care făcea un stagiu de studii la universitate. Venea la mine în weekend, ca să-mi vadă copiii ce-i aminteau de ai lui. I-am spus lui Dej că în scurt timp de la sosire a făcut o experienţă şi o comunicare împreună cu profesorul american. Mi-a cerut să-l vadă. Şi i l-am prezentat lui Dej, care l-a urmărit atent în ţară, încurajând răspunderile crescânde ale lui Ursu în cercetările fizicii moderne. A devenit în scurt timp mâna dreaptă a profesorului Hulubei.

La masă îl observam cu atenţie pe Dej. În mână ţinea un strugure pe care-l contempla îndelung. „Strugurele acesta n-are sâmburi, a spus el. Cum am putea să-i cultivăm şi noi?” Mi se părea că prin aceasta dovedea înrudirea cu pragmatismul american. Experienţele îl interesau mai mult decât teoriile. Şi nu comenta prea mult problemele internaţionale. Când Răutu încearcă să vorbească despre probleme dezbătute în ziare, Dej îi curmă printr-un gest iniţiativa. Se simţea că nu-l agrea. Probabil că îl adusese din pricina vaporului rusesc cu care străbătuse Atlanticul. Niciun sentiment nu era manifestat faţă de marii noştri prieteni.

Se ştia însă că era indispus faţă de manifestările zgomotoase şi neprotocolare ale lui Hruşciov. Acesta încercase să saboteze discursul lui Macmillan, premierul britanic, dând cu pumnii în masă. Cei ce ocupau scaunele de lângă el îl secondau cu intensitate descrescândă, până la ultimul dintre ei, Gromîko, ce mima ridicarea pumnilor fără să atingă masa. Când îl înconjoară ziariştii după şedinţă, cerându-i explicaţii asupra comportamentului

neobişnuit al lui Hruşciov prin baterea cu pumnii în masă, Gromîko răspunde: „E un vechi obicei al parlamentului britanic”.

Aceasta s-a întâmplat în septembrie. Dar în octombrie a produs o şi mai mare senzaţie, scoţându-şi de două ori pantoful şi bătând cu el în masă. La prezidiu, faţa preşedintelui irlandez, roşie de obicei, devenise stacojie, încercând zadarnic să întrerupă harababura cu ciocanul lui.

Om serios, sobru şi chibzuit, Gheorghiu-Dej nu putea privi nepăsător cum discuţii grave erau transformate în circ. Nu emitea nicio apreciere, nicio condamnare. Era omul care acţiona numai atunci când venea clipa potrivită. Pentru moment, îşi examina cu grijă planurile pe care le formula în colaborare cu Maurer. Îl va convinge pe acesta să devină prim-ministru, ca împreună să producă unele schimbări în viaţa politică şi, mai ales, în cea socială şi, poate, pe primul loc, pe planul economic. Schiţase un început cu construcţiile de locuinţe. Numai cine a trăit într-un apartament împărţit în comun cu una sau două familii poate să înţeleagă ce înseamnă un cartier nou de blocuri în oraşele românilor. La Marea Neagră se construiau hoteluri. Se reparau şosele. Politica lui Dej viza nu ideologia, ci acţiuni vizibile şi palpabile care vindecau o moştenire tristă de sărăcie şi lipsuri. Armata sovietică plecase şi urma un pas nou, mai hotărât, mai amplu, mai eficace. „Să lucrăm cu forţe proprii, spunea el, dar de oriunde l-am putea primi, să căutăm ajutorul”.

La apropierea sfârşitului lucrărilor plenarei Adunării Generale, conducătorii delegaţiilor naţionale au început să plece. La despărţire li se ofereau recepţii. Iar Dej a dat una pentru Hruşciov şi delegaţia lui, invitând şi alţi membri ai blocului. Îmi revenea o sarcină protocolară. La poartă începea scara din marmură ce ducea la nivelul principal al salonului, în care se intra printr-o uşă. Personalităţile marcante trebuiau întovărăşite de jos până în salon, de cine altcineva decât numărul doi al ambasadei gazdă, care eram eu. Aşa că am aşteptat la poartă şi l-am însoţit pe

Hruşciov şi alţi miniştri sau ambasadori importanţi. Era o masă mare bufet, de unde îşi alegeau singuri, dar asistaţi de ambasador, de traducători sau de alţi membri români mai tineri şi dezgheţaţi. Hruşciov părea vesel, încântat de propriile jocuri eratice. Voia să mute munţii din loc şi îi cădeau mereu stânci în cap. Dar nu obosea niciodată. A băut, a mâncat ceva, a adus vorba de mămăligă. După strângerile de mâini şi salutările tovărăşeşti şi fraterne, a pornit spre uşă şi l-am însoţit.

Când să intre în maşină, peste drum, la o distanţă mică, strada cu numărul 90 fiind îngustă, în balconul de la etajul unu al clădirii de vizavi, lângă un steag american, un om în vârstă, cu şapca de combatant, cu insigne şi panglică de fost ostaş şi de patriot, cânta imnul american, exprimându-şi astfel nemulţumirea de a vedea comunişti reuniţi şi celebrând.

Hruşciov se opreşte uimit şi reacţionează prompt. Începe cu braţul îndoit să-l dirijeze pe cântăreţ care, uluit la rândul lui şi încercând să digere situaţia, a trecut de la muzică la nişte falseturi. Văzându-l încurcat, Hruşciov, zâmbind vesel, i-a mai transmis cu mâna un adio şi s-a urcat în maşină. I-am povestit lui Dej întâmplarea şi s-a amuzat.

Înainte de a pleca şi el, Gheorghiu-Dej m-a întrebat ce vreau să fac după sesiune. I-am răspuns imediat că doresc să revin acasă. „Am stat aici cinci ani şi cred că e destul”. „Dar ce vrei să lucrezi?”, m-a întrebat el. Am răspuns: „Orice, oriunde se consideră că aş fi util, diplomaţie sau matematici, la universitatea unde am lucrat”. A zâmbit şi a zis: „Vedem”. La plecare, fiica mea, care avea şapte ani, i-a dat un buchet de flori şi el a îmbrăţişat-o zâmbind. Înţelegeam că undeva, pe carnetul lui de studii şi examinări, figura şi numele meu.

V. DIPLOMAŢIA

Din nou acasă

Anul 1961 mă găseşte reinstalat în domiciliul meu din strada Eminescu, cu familia cea mare: doi + trei + doi bunici. Sunt perfect mulţumit. Simt că cei cinci ani new-

yorkezi mi-au îmbogăţit traista de experienţe, mi-au pironit ţăruşii de referinţă şi mi-au clarificat mintea. În afară de matematică şi diplomaţie, se conturează o chemare nouă, istorie, cultură şi viziunea despre lume, care diferă de la un popor la altul. Notele de drum din anii precedenţi îmi par simple reportaje. Mă văd apelând din nou la ele, de data aceasta cu reflecţii şi substanţă. Începusem să public câteva articole la *Contemporanul*. În acel an visam la o cronică săptămânală.

Cele patru cărţi care vor începe noua mea îndeletnicire arată un anumit echilibru în preocupări între 1966 şi 1969: o carte de matematică, una de diplomaţie şi două de eseuri şi călătorii.

Reiau orele de la matematici. Adusesem cu mine lecturi pe teme noi. Nu voiam să mă consacru laturii teoretice a matematicii, ci celei aplicate. Cursul era de cercetări operaţionale, cuprinzând problema optimizării soluţiilor din programarea matematică, diferită de cea din informatică. Noul meu maestru era profesorul Moisil, care treptat m-a asociat la îndrăzneaţă lui iniţiativă de a încerca să-i matematizeze pe români şi să-i înveţe noua metodă de a recurge la calculator. „Calculemus!”, spusese un promotor clasic al calculelor.

Noua mea funcţie o preluasem la Ministerul de Externe. Eram numit director al Direcţiei Culturale, tocmai subiectul care mă atrăgea. Direcţia avea un picior în diplomaţie şi un altul în problemele culturale în relaţiile cu străinătatea. Se bucura de o atenţie mai redusă faţă de celelalte probleme politice şi economice şi acorda astfel un ritm mai liniştit colectivului său. Aveam totuşi senzaţia că am rămas sub vizorul superior. „Cum se descurcă în noua sa funcţie?”

Confirmarea am avut-o când am primit sarcina de a negocia la Budapesta un nou acord de colaborare în domeniul cultural. Ca ardelean, ştiam prea bine ce sensibil era acest subiect în dialogul cu Ungaria, care cerea şi primea şcoli în limba maghiară, edituri, teatru şi tradiţii ungureşti. Şi oricâte gesturi de înţelegere veneau din

partea română, ele erau considerate drept insuficiente de organizaţiile maghiare de la noi sau de la Budapesta.

Gazdele au fixat locul de întâlnire pe malul lacului Balaton. Un cadru plăcut şi care ne dădea posibilitatea ca, faţă de negocierile mai dificile de la masa verde, să folosim pentru contacte personale şi mai puţin formale plimbările în jurul lacului sau chiar pe lac. Întreaga generaţie a bunicilor sau a părinţilor mei vorbea perfect maghiara, învăţată în şcolile ungureşti. Eu o pricepeam destul de bine. Ca să nu înţeleg eu, unchiul meu se adresa mamei mele în ungureşte, ţinând mâna pe gâtul meu ca să vadă dacă eram sau nu bolnav: „Lazoş a fiu”. Are temperatură copilul. Deşi înţelegeam despre ce era vorba în conversaţii şi aveam numeroşi prieteni maghiari, nu vorbeam ungureşte în afara unor versuri sau fragmente de cântece şi a unor expresii banale, sau a unor înjurături care deţineau un record de lungime: o duzină de cuvinte exprimau o indignare sau un blestem.

Am încercat cu colegii mei de negocieri să utilizez un stil orădean, de prietenie şi încredere. Este interesant că am găsit la ei înţelegerea necesară pentru formule acceptabile de ambele părţi. Aşadar, acordul a ieşit la timp, guvernele au răsuflat uşurate, iar la semnarea lui, delegaţia română era condusă de un Maurer satisfăcut.

Fostul nostru ambasador în Ungaria, Corneliu Mănescu, se afla la Bucureşti, unde era noul ministru de Externe. Dej îl trimisese acolo un an, pentru a se convinge că avea calităţile atribuite lui de Emil Bodnăraş, care îl propusese. Examenul a fost luat, misiunea lui în diplomaţie a avut un parcurs netulburat de intemperii şi ulterior a primit o misiune grea pe care o va îndeplini timp de mai bine de un deceniu. Acesta era corolarul unei decizii mult studiate: odată luată, dura timp îndelungat.

Corneliu Mănescu era un bărbat înalt, frumos şi impozant, care ţinea mult la părerile lui, după ce însă le chibzuise şi studiase înainte de a şi le însuşi. Era ploieştean, ceea ce îl făcea – conform folclorului nostru – un încăpăţânat, după cum se spunea, unul care trece

strada cu ideea că maşinile trebuie să se oprească, indiferent dacă semaforul arată verde sau roşu.

Nici nu am apucat să îi judec stilul şi modul de a conduce o instituţie cu sute de diplomaţi şi personal ajutător şi mă cheamă la el ca să îmi spună că mă ia cu el în delegaţia de la Adunarea Generală ONU din acel an (1961), dat fiind că am asistat la cele precedente.

Mă aflam într-o situaţie dificilă. La venirea în ţară cumpărasem un Moskvici, cu care dusesem familia la mare. Nu apreciasem bine diferenţele faţă de Chevroletul de care mă despărţisem la New York. Chemat la Bucureşti de urgenţă, am luat maşina şi, grăbit şi neatent, m-am răsturnat într-un şanţ, în iarbă, la o cotitură mare. Fractură de claviculă, lovituri la picioare, dar viu. Cules de o altă maşină, urmează spital la Bucureşti, unde mă aleg cu pieptul în faşă tare şi cu mâna stângă legată cu un pansament de gât. În anumite momente mă vizitau nişte ameţeli.

Când am apărut astfel în faţa ministrului, i-am explicat dificultatea de a mă deplasa în starea dată. „Nu face nimic, a spus el, scrii, evident, cu dreapta”. Şi iată-mă spunând că, spre deosebire de el, care a ieşit din teste, eu mai trebuie să mă dovedesc apt de a lucra sub dispoziţiile lui. Deci tot la probă sunt.

La sesiune l-a luat şi pe ministrul adjunct pentru problemele ONU, Mezincescu, omul de tristă amintire pentru mine. Regăsesc New York-ul, sala mare şi „Delegates Lounge”, colegi vechi, prieteni, feţe cunoscute şi, curând, sunt pus la treabă. Mănescu îi ceruse lui Mezincescu un text de bază pentru discursul principal. Mi-l dă mie şi mă întreabă: „Tu ce crezi?” Iau documentul, îl citesc şi observ lucruri confuze, întortocheate, cu preţiozităţi şi sonorităţi inutile. Am răspuns că mai bine îl scriu eu de la început până la capăt. I-am dat deci ministrului o versiune alternativă, le-a comparat, i-a înapoiat textul lui Mezincescu şi l-a acceptat pe al meu. Cred că personajul a întrevăzut evenimente şi mai grave, care s-au întâmplat în anul următor, când i-am luat locul şi

gradul în minister.

Lucrurile s-au întâmplat astfel: în 1962, Mănescu m-a luat cu el la Conferinţa de dezarmare de la Geneva. A făcut deplasarea cât mai plăcută, intercalând între şedinţe o excursie cu toată delegaţia în Alpi. „Titulescu redivivus”, mi-am spus eu, cu gesturi de patron generos. În cursul şederii la Geneva, în luna aprilie, primesc un telefon de la profesorul Grigore Geamănu, principalul responsabil cu probleme juridice de pe lângă Gheorghiu-Dej, pe care îl cunoscusem şi îl apreciam. El îmi zice scurt şi fără explicaţii: „Te felicit, vreau să fiu printre primii care o fac, ai să vezi de ce, n-am ce să-ţi mai spun mai mult”. Apoi îmi închide. „O fi vreun 1 aprilie întârziat”, m-am gândit eu. Ca în aceeaşi zi, Mănescu să convoace delegaţia şi personalul ambasadei şi să anunţe că am fost numit ministru adjunct la Externe, cu problemele ONU. Acesta era deci capătul lungului examen declanşat la New York. Îl trecusem şi mi-am amintit de el, în tot cursul celor opt ani cât mi-am păstrat scaunul, conform legilor numerelor mari aplicate la numirile cântărite cu răbdare ani de-a rândul.

La minister am aflat că răspunderea adjunctului cu ONU însemna şi controlul, şi îndrumarea pe lângă Direcţia de Organizaţii Internaţionale şi alte trei direcţii: economică, juridică şi consulară. Nu îmi era teamă de munca pe care o cerea această listă. Prin natura lucrurilor, în funcţionarea ministerelor apăruseră rutinele salvatoare, iar scrierea rapoartelor, a notelor de propuneri sau a corespondenţei îşi aveau tipicul lor. Este greu până ce te obişnuieşti cu ele.

Sfidările veneau din altă parte. Pe harta politică a lumii apăruseră schimbări, care nu erau deloc triviale. Am urmărit alegerea lui Kennedy în SUA, o personalitate inteligentă, cu intenţii mari de inovaţii în sistemul intern şi, mai ales, în cel internaţional. S-a văzut cu Hruşciov în 1961. Cu ce impresii şi idei diferă unul de celălalt? După unele semne, criza Berlinului s-a ascuţit. După două luni, est-germanii încep să construiască Zidul Berlinului şi închid frontiera între cele două zone din oraş. Nori negri

apar la orizont prin debarcarea în Golful Porcilor din Cuba a unor atacanţi anti-Castro, înarmaţi şi pregătiţi în SUA. Preşedintele francez de Gaulle îşi întăreşte poziţia, câştigând referendumul pentru recunoaşterea dreptului de autodeterminare al Algeriei. Secretarul general al ONU, Hammarskjöld, moare într-un accident de avion (nu e accident, spunea lumea, e asasinat!) şi U Thant al Birmaniei îi preia postul. Ce ne aşteaptă la aceste pagini care se întorc, devenind din ce în ce mai sumbre? Pot trezi în mine încă o vocaţie necultivată, aceea a analistului şi a prognozei ca să înţeleg cum este lumea şi încotro o ia?

Kennedy

Am început să-l observ cu simpatie la New York, lipit de televizor, ca să urmăresc confruntările lui John Fitzgerald cu Richard Nixon, – în lupta pentru preşedinţia SUA. Sondajele le dădeau şanse egale şi când era unul mai sus, când celălalt, în preferinţele opiniei publice. Ca fost vicepreşedinte de două ori al lui Eisenhower şi puternicii maşini republicane, deci după opt ani de expunere publică, Nixon îşi avea avantaje de care era sigur. Kennedy îşi număra slăbiciunile: un catolic în ţară protestantă, fiul unui personaj cu probleme, după ambasada sa la Londra şi o ceartă cu Roosevelt, o sănătate şubredă. Încerca să le compenseze prin titlul de erou în război, rănit şi decorat, şi, în rest, farmec personal şi cuvântări pline de savoare.

Întotdeauna alegerile de preşedinţie în America sunt unul dintre evenimentele care întrec în atracţia lor marile competiţii sportive. Meciul fiind atât de strâns şi rezultatul atât de incert, era în atenţia întregii populaţii şi contamina şi sursele de ştiri din alte ţări.

Am avut în faţă imaginea unui tânăr simpatic, cu mintea rapidă, cuvintele bine alese, respirând încredere şi voinţă, care se confruntă cu un om brăzdat de griji, nesigur pe el, cu limbajul de lemn al activistului politic şi cu reţeta unor lozinci ruginite, şi am ales. Simpatia mea a mers spre Kennedy şi i-am dat votul meu virtual. Am şi pariat că va câştiga, pe o sticlă de whisky, cu un coleg. Mi-am adus aminte de un autor care numără în virtuţile

cerute de autoritate un factor nou numit charismă, pe româneşte har.

Toate intervenţiile lui din perioada alegerilor aveau ceva înrudit cu ele. Citează, de pildă, ce a spus un contemporan despre Jefferson, unul dintre părinţii fondatori ai Americii: „E un gentleman de 32 de ani, care poate să pună la cale o eclipsă, să sape un câmp, să facă planul unui edificiu, să călărească un cal, să cânte la vioară, să danseze un menuet”. Nu întreabă audienţa dacă seamănă cu el, ci „ce are acest om în comun cu Nixon?” Iar lumea răspundea în cor: „Nimic”.

La confruntările cu Nixon, a început să se distanţeze de acesta, luând mai multe puncte din *survey*-uri[24] decât el.

Cât de strâns a fost votul final se vede în statistici. Total votanţi: 68 450 990. Republicanii: 34 107 646, democraţii: 34 227 096. Deci Kennedy câştigă cursa cu 50% din votanţi, în timp ce Nixon înregistrează un sprijin de 49, 83%. Acel O, 17% se datorează unui efort imens, la care s-a adăugat o picătură de charismă, absentă la oponent. În preziua alegerilor, 7 noiembrie, Kennedy parcursese 65.500 de mile în 188 de localităţi, ţinuse 150 de cuvântări majore şi a avut contact vizual cu 10 milioane de oameni.

Primul act de afirmare a lui Kennedy a fost victoria din 1960. A doua realizare memorabilă este discursul său de recepţie, din 1961. L-am citit în timpul prezenţei mele la sesiunea ONU. L-am citit şi recitit pentru că l-am considerat cel mai bun discurs politic auzit vreodată. Entuziast, îl vedeam introdus ca lectură obligatorie în toate facultăţile de ştiinţe politice şi diplomaţie.

Câteva exemple ilustrează arta şi ştiinţa vorbitorului: „Lăsaţi să meargă vorba de la acest moment şi loc, la prieten şi duşman la fel, că torţa a fost trecută unei noi generaţii de americani – născuţi în această ţară, temperaţi în război, disciplinaţi de o dură şi amară pace”. „Lăsaţi fiecare naţiune să ştie, de ne vrea binele sau răul, că vom

24 Sondaje de opinie (engl.) (n.red.)

plăti orice preţ, vom duce orice povară, vom întâmpina orice dificultate, vom sprijini orice prieten, ne vom opune oricărui duşman ca să asigurăm supravieţuirea şi succesul libertăţii”. „Şi astfel, concetăţenii mei americani, nu întrebaţi ce poate să facă ţara pentru voi, întrebaţi ce puteţi voi să faceţi pentru ţara voastră”. Problemele sociale nu erau uitate: „Dacă o ţară nu poate să-i ajute pe cei mulţi care sunt săraci, nu-i poate salva pe cei puţini care sunt bogaţi”. Nici cele rasiale: „Nimeni nu a fost împiedicat pe baza rasei sale să lupte şi să moară pentru America, nu sunt semnele alb sau colorat pe crucile sau mormintele unei bătălii”.

Cele două triumfuri din 1960 şi 1961 au fost urmate, din păcate, de erori, judecăţi greşite şi eşecuri. În viaţa lui a apărut subit ursitoarea cea rea. Un şir neprevăzut de obstacole s-a ţinut lanţ de el.

Are o întâlnire cu Hruşciov, la Viena, în 1961. Nu îl convinge pe acesta să atenueze criza Berlinului, ci dimpotrivă, îl întărâtă şi mai mult. Peste două luni se închide frontiera între Berlinul de Est şi cel de Vest şi începe construirea Zidului Berlinului.

Face primii paşi de implicare în Vietnam, ascultând de sfaturile lui Johnson, Walt Whitman Rostow şi Maxwell Taylor. Organizează comandamentul din Saigon şi trimite soldaţi şi avioane în Laos.

Înăspreşte relaţiile cu statul Cuba şi acceptă ca agenţiile americane secrete să sprijine un atac atribuit exilaţilor cubanezi, constând în debarcarea eşuată în Golful Porcilor.

Lansează un proiect bine intenţionat în America Latină, Alianţa pentru Progres, care nu se bucură de succesul scontat.

Nu se poate omite şirul de evenimente care a marcat rezultate pentru americani, ca de pildă înfiinţarea Corpului păcii sau intensificarea cercetărilor şi a unor paşi chiar în domeniul spaţiului cosmic, deşi sovieticii continuă predominanţa, prin plasarea lui Gagarin pe o orbită circumterestră. Kennedy anunţă că, până la sfârşitul

deceniului, americanii vor păşi pe Lună.

Cine analizează evenimentele acestei scurte perioade de mai puţin de doi ani, până la izbucnirea Crizei rachetelor, poate decela o prea mare încredere acordată unor sfătuitori presupuşi a avea o experienţă mai bogată decât a lui. Se poate constata şi o grabă de a se angaja în proiecte insuficient studiate în prealabil.

Oare nu ideea destinului unei vieţi scurte, provocată de boala lui, îl făcea pe Kennedy să se grăbească? Nu îl avertiza intensa terapie medicală a bolilor sale de un sfârşit apropiat? Ţinea pe noptieră poemul cavalerilor sfântului pocal, cu expresia „Don't let it be forgot/That orice there was a spot, /For one brief shining moment, /That was known as Camelot”.[25] Nu este şi existenţa lui menită să se reducă la un scurt moment strălucitor?

În ceea ce a urmat în criza izbucnită în octombrie 1962 şi terminată în pragul anului 1963, îl întâlnim pe Kennedy în cea mai bună ipostază a unui om politic. Calm, stăpân pe sine, profund raţional, calculându-şi şansele şi uscultându-şi intuiţia, Kennedy are meritul de a fi stins criza cotată ca fiind cea mai primejdioasă şi riscantă din istoria Războiului Rece.

Cum prima mea experienţă, legată de o răspundere diplomatică crescută, în materie de politică internaţională, începe cu criza, a şti ce gândea şi ce va face Kennedy au fost printre datoriile mele ca direct participant al urmăririi ei la ONU.

În ceea ce a survenit, indirect am intrat în coada cometei trasată de el. A reuşit să propună şi să facă aprobat Tratatul de interzicere a experienţelor nucleare. Am fost însărcinat să îl semnez din partea României la Washington, în timp ce ministrul şi un alt adjunct coleg îl semnau concomitent la Moscova şi Londra. După semnare am îndeplinit prima sarcină mare, dată discret de Dej personal, de a duce tratative cu Harriman privind relaţiile româno-americane. Harriman era consilierul lui Kennedy şi

---

25 Nu lăsaţi să fie uitat/A fost odată un loc,/Care a strălucit, pentru scurt răgaz,/ Acesta a fost castelul Camelot (în engl.) (n.red.)

parteneriatul care s-a creat atunci poartă aprobarea şi pecetea lui (august 1963).

În acelaşi an (noiembrie), Kennedy este asasinat la Dallas. Ultimul meu omagiu faţă de o personalitate de care mă legau evenimente mari şi semnificative l-am adus la înmormântarea lui, unde îmi reprezentam ţara.

Criza rachetelor în septembrie 1962, am participat la Sesiunea a 17-a a Adunării Generale a ONU, la New York. Era pentru mine a 7-a sesiune la rând: cinci petrecute în calitate de consilier la Misiunea Permanentă a României la ONU, de la înfiinţarea ei în 1956 şi până în 1960, când avusese loc faimoasa reuniune a şefilor de state, printre care şi Hruşciov, Castro şi conducătorul român Gheorghiu-Dej; şi din nou în 1961, ca director al Relaţiilor Culturale în Ministerul Afacerilor Externe.

Mă simţeam astfel destul de familiarizat cu mediul ONU şi cu problemele în discuţie, care se repetau de la o sesiune la alta. În privinţa rolului pe care îl jucam în 1962, mă preocupa felul în care îmi voi duce prima misiune importantă la capăt. Fusesem numit, în primăvara anului 1962, adjunct al ministrului afacerilor Externe însărcinat cu problemele organizaţiilor internaţionale, începând cu ONU. Aveam 35 de ani şi aproape toată experienţa mea diplomatică se desfăşurase la ONU, pe care o consideram cu preţuire „suprema academie”. Ministrul de Externe, Corneliu Mănescu, care conducea în mod normal delegaţia la Adunarea Generală anuală, s-a văzut brusc nevoit să-l însoţească pe Gheorghiu-Dej şi pe Ion Gh. Maurer, preşedintele

Consiliului de Miniştri, într-o vizită oficială în Indonezia, India şi Birmania (3 – 24 octombrie 1962).

Astfel, sarcina de a conduce delegaţia îmi revenea mie. În plus, în 1962, România deţinea, în rotaţia regională, postul de vicepreşedinte al Adunării Generale. Iată-mă proiectat într-o misiune în care partea protocolară sărise câteva trepte în sus; aveam de prezidat şi o şedinţă plenară a Adunării Generale şi urma să fac parte din cercul mai îngust (Biroul) al celor ce organizau lucrările, bine

puse la punct, de altfel, de mecanismul secretariatului. Nu vedeam însă obstacole la orizont, agenda fiind mai degrabă de rutină.

După ce îşi anunţă numele şi profesiunea şi explică ce caută la locul dramei, martorul e invitat să treacă la subiect. Când şi-a dat seama de criză? Aş putea spune că pe cer se vedeau nori. O problemă cubaneză exista.

În 1961, SUA încercaseră să-l răstoarne pe Castro prin invazia unei forţe neoficiale, ce se terminase cu bătălia de la Baya de Ios Cochinos (Bay of Pigs – Golful Porcilor), unde mercenarii cubanezi fuseseră înfrânţi. Această aventură era indiciul unei intoleranţe a SUA faţă de un regim neprietenos în Caraibe, la 30 de mile de ţărmul american. Şicanele continuau, actele de sabotaj se perpetuau, o nouă lovitură era în pregătire. Cuba se vedea ameninţată, îşi lua măsuri de apărare şi formula plângeri precum cele de pe agenda Consiliului de Securitate. Cu o lună în urmă, reprezentantul României în Consiliul de Securitate, Mihail Haşeganu, a apărat Cuba în cadrul Consiliului şi a denunţat intenţiile agresive ale SUA faţă de ea; presa română avea acelaşi ton, relatând pe larg solidaritatea lumii a treia cu un membru ameninţat al familiei. Numai latino-americanii, legaţi de o rezoluţie veche a Organizaţiei Statelor Americane, care respingea comunismul pe continent (1954), se îndepărtau de Cuba pe măsura apropierii lui Castro de poziţiile prosovietice şi de concepţiile economico-sociale ale URSS.

N-ar fi trebuit să fim deci complet surprinşi de criza cubaneză. Numai că pe agenda internaţională mai figurau şi alte litigii care ascundeau conflicte potenţiale. Criza Berlinului era nerezolvată. Iar Hruşciov, alarmat de scurgerea de persoane către vest şi de influenţa enclavei Berlinului occidental de pe solul RDG, angajat în căutarea unei noi reglementări a statutului ei, spunea că a găsit o parte slabă a Occidentului şi că înţelegea să o consolideze, întărind intenţia sa cu un gest semnificativ al pumnului care strângea nemilos. Berlinul era mai actual decât Cuba în relaţia celor două coaliţii: NAT şi Pactul de la Varşovia.

Şi nu reieşea clar care situaţie era mai aproape de explozie.

Ambele crize aveau loc pe fundalul unui sistem internaţional care parcurgea perioada Războiului Rece între cele două mari puteri şi aliaţii lor. Politica SUA era în continuare aceea de menţinere la locul lui (*containment*) u blocului răsăritean, iar a URSS, aceea de a-şi consolida poziţia şi de a obţine rangul paritar cu cealaltă putere mondială, vechiul obiectiv neschimbat de la sfârşitul celui de al Doilea Război Mondial. Aceasta se vedea, astfel, îndreptăţită să procedeze la fel ca SUA în situaţiile internaţionale. Ambele părţi căutau să producă deci cât mai multe neplăceri şi motive de îngrijorare celeilalte părţi într-o largă arie deschisă competiţiei şi fricţiunilor. Exista însă o sferă restrânsă, unde cele două mari puteri se înţelegeau şi cooperau intens. Ea era reglementată de un mecanism nou care reprezenta cheia de boltă a sistemului bipolar. Ambele puteri vegheau la funcţionarea perfectă a balanţei terorii, cum se numea echilibrul nuclear. Primejdii existau, balanţa se putea strica oricând, antrenând o catastrofă nucleară. Tema ei era restrânsă: să evite schimburi de lovituri care ar putea produce pierderi inadmisibile şi irecuperabile pentru actorii principali. Menţinerea balanţei atomice reclama eforturi speciale, o negociere permanentă, elaborarea în comun a regulilor de joc, verificarea constantă a înţelegerii, respectării şi aplicării lor de către parteneri. Situaţia în acest domeniu era complet diferită de manifestările retorice ale Războiului Rece, de articolele din presa mondială, de discursurile de la tribuna ONU şi mai ales de asprimea războiului ideologic, în care cele două părţi îşi anunţaseră reciproc înfrângerea şi pieirea.

Participasem în primăvara anului 1962 la Geneva la şedinţele Comitetului celor 18 ţări pentru Dezarmare. Văzusem cu ochii mei unul dintre atelierele semioficiale, unde experţii lucrau la menţinerea balanţei. De două ori pe săptămână, aveau loc şedinţe în care se ţineau discursuri convenţionale. În ele, discuţiile erau, practic, inexistente şi

schimbul de opinii, minimal. În contactele neoficiale, ele erau însă în floare, iar cele care se distingeau prin discreţia şi seriozitatea lor erau cele sovieto-americane. Nu erau doar conversaţiile unor funcţionari sus-puşi şi influenţi, ci exista un dialog cu baze teoretice, susţinut între specialişti ai teoriei riscului, teoriei jocurilor, ai modelelor matematice pentru decizii şi strategii. Cartea lui Schelling, apărută în 1960, *Strategia conflictului*, figura în bibliografia de referinţă. Acesta este autorul care a spus că în condiţii de descurajare reciprocă, ceea ce contează nu este raportul numeric, ci stabilitatea balanţei, care, foarte simplu spus, e asigurată atunci când nicio parte nu poate fi sigură că, aplicând prima lovitură, distruge abilitatea celeilalte de a riposta. Iată de ce antenele sensibile ale delegaţilor de la Geneva vibrau la termeni legaţi de ameninţarea balanţei cum ar fi accident tehnic, eroare, greşeală de calcul şi încercau chiar să codifice măsurile de a le evita şi chiar pe cele de interzicere a primei lovituri. Concluziile lor erau verificate pe nenumărate canale de comunicare între oamenii de ştiinţă (mişcarea Pugwash, de pildă), canale personale, informale şi confidenţiale.

Geneva era altă scenă decât cea de la New York. Acolo, la Geneva, adversarii deveniseră parteneri în proiectul comun al menţinerii balanţei stabile, ceea ce presupunea multă încredere şi înţelegere reciprocă. Printre lucrurile admise de regulile invizibile şi în parte nescrise ale balanţei terorii, erau demonstraţiile de forţă la care asista o omenire întreagă, ce protesta înspăimântată, şi care constau în experienţele nucleare în subteran, pe sol, în aer şi sub apă. Altă demonstraţie paralelă, mai puţin periculoasă, dar mai spectaculară, era cursa în cucerirea cosmosului. Cine explodează cea mai puternică bombă? Cine va fi primul pe Lună?

Hruşciov, fiindcă el a iniţiat seria de evenimente numite *criza rachetelor din Cuba*, era unul care trebuia să cunoască regulile balanţei. Dacă ştia că stabilitatea ei ţinea de altceva decât de numărul de focoase, n-ar fi trebuit să fie atât de îngrijorat de inferioritatea propriului

arsenal faţă de americani şi deci nici atât de obsedat de realizarea parităţii, încât să vrea să plaseze rachete în vecinătatea imediată a Americii. Această motivaţie i se atribuia atunci şi i se pune în cârcă şi astăzi. Evident că el câştiga un avantaj strategic, dar aceasta să fi fost motivaţia principală? Vestea venită dintr-un cer relativ senin la 22 octombrie a fost următoarea: sovieticii instalaseră în 1962 rachete balistice cu încărcături nucleare în Cuba, iar Kennedy, în discursul lui de audienţă universală din seara acelei zile, îi cere să le scoată. Altfel, riscuri grave, inclusiv un conflict nuclear posibil.

Americanii au detectat rachetele, iar Moscova neagă existenţa oricărui armament ofensiv. În lumina Genevei şi a balanţei, instalarea lor mi se părea un lucru absurd, o gravă conturbare a situaţiei printr-un act de surpriză. Dialogul celor mari a fost zile în şir: „Ia-ţi rachetele înapoi”. „Nu sunt rachete”. (în echipa noastră de la New York, ne aminteam gluma ce se povestea despre Hruşciov la vânătoarea de tigri: „După ce invitatul îşi cerea insistent trofeul împuşcat, gazda răspundea prin repetarea unei nedumeriri: «Care tigru?»”). Mai degrabă decât de realizarea parităţii, credeam atunci că mintea lui era preocupată de o analogie. „Dacă americanii au rachete la graniţa mea cu Turcia, eu de ce să nu le am pe ale mele la graniţa lor?” De aici încolţea şi ideea unui compromis posibil: „Le retrag pe ale mele, dacă ţi le retragi şi tu”.

Toată lumea şi mai ales americanii ştiau câtă greutate avea pentru Hruşciov reglementarea problemei Berlinului. De aici, o altă ipoteză în explorarea motivaţiilor posibile: Hruşciov creează o situaţie de criză în Caraibe, ca să smulgă concesii la Berlin. Vasta literatură închinată subiectului e împărţită între partizanii unei teze sau alta. Mi s-a părut neglijată şi atunci, şi acum relaţia cu China. Pentru orice om politic, mai neliniştitoare decât situaţiile create de tine şi în care mai ai un cuvânt de spus simt cele create de alţii care te ţin sub focul lor şi pe care nu le poţi controla. Hruşciov era stegarul unei ideologii, conducătorul plutonului de vârf al marii mişcări marxist-

leniniste. Dar uriaşa China, membră a familiei, îl acuza de trădarea doctrinei, părăsirea spiritului revoluţionar şi de nesprijinirea celor oprimaţi de imperialism.

La Bucureşti, unde la o Conferinţă din 1960 a putut fi percepută schisma, se ştia cât de dureroasă era fronda chineză pentru Hruşciov. În cazul Cubei, el putea să demonstreze injusteţea acuzaţiei: era revoluţionar consecvent şi îi susţinea pe cei ameninţaţi. Vitalitatea comunismului era în joc, prestigiul URSS în lumea a treia în care apăreau tot mai mulţi revoluţionari de stânga trebuia salvat. A fost analiza care m-a obligat să conclud că în politica internaţională nu există acţiune sau decizie care să se bazeze pe o singură cauză explicativă: există o duzină de cauze care dansează dezordonat, până se încing într-o singură mişcare. Pentru analist, o duzină de motive e o cifră bună, în niciun caz mai puţin de 7. Unele nu se vedeau uşor în cazul decidentului Hruşciov, cum erau relaţiile lui cu partidul, cu armata, cu membrii Politbiroului. Între cele pe care le puteam număra, nu figura însă intenţia declanşării unui conflict nuclear. Aceasta mă făcea mai încrezător că totul se va sfârşi cu bine şi lucrurile se vor linişti. Alţi diplomaţi erau cuprinşi de panică. Familiile lor părăseau New York-ul, considerat ţintă privilegiată.

La ideile ce pot motiva un om se adaugă profilul lui psihologic. Avusesem ocazia să-l studiez pe Hruşciov în neuitatele lui apariţii la Adunarea Generală din 1960, cu mişcări neaşteptate, interviuri date din balcoane, vizitarea lui Castro în hotelul din Harlem, unde acesta găsise loc de găzduire, după ce voise să-şi pună corturile de partizan în parcul ONU. Un om de o mare spontaneitate, iubind efectele, gustând uimirea şi hazul audienţei. Pentru mine, Hruşciov era mai degrabă un personaj folcloric desprins din povestirile cu ţărani şireţi ale lui Gogol.

Astfel, în cântărirea primejdiilor crizei, nu cădeam în panică şi întreţineam speranţa unei rezolvări. Aceasta nu însemna că subestimam gravitatea situaţiei. Era o situaţie limită când forţele se aflau faţă în faţă şi nimeni nu putea

şti dacă era vorba despre un accident, o eroare sau un calcul greşit, ca ideea că o acţiune militară cu scop local nu se va extinde, că dacă un vas nu va fi scufundat sau un submarin cu arme nucleare cu focosul pus nu va recurge la un act fatal. Mărturisesc că, în tabloul meu din ceea ce ştiam, era vorba doar de câteva rachete. Nu ştiu la ce concluzie aş fi ajuns dacă aş fi fost în posesia datelor de mai târziu. Acum, sunt cunoscute cifrele: planul ministrului sovietic Malinowski cuprindea nu mai puţin de cinci regimente de rachete nucleare (medii şi intermediare). Două regimente de rachete de croazieră şi ele cu ogive nucleare, arme tactice de câte 2 kilotone, pe lângă alte forţe al căror total ar fi depăşit 50.000 de soldaţi sovietici. Dacă ar fi fost chiar o demonstraţie, era una uriaşă. (Americanii au subestimat ei înşişi armamentul instalat sau pe cale de a fi montat. Arthur Schlesinger spunea că la Conferinţa din 1992, la Havana, unde s-a discutat criza, Robert McNamara, fostul secretar al Apărării în SUA în 1962, era să cadă de pe scaun când a auzit cifrele date de un fost general sovietic prezent la reuniune.)

Mai urgent pentru mine decât evaluarea situaţiei era *discursul*. Evenimentele se precipitau în Caraibe, dar şi la ONU. România era membră a Consiliului de Securitate şi trebuia să se pronunţe. În 22 octombrie seara, Kennedy şi-a ţinut discursul, iar a doua zi, Consiliul de Securitate, sesizat de SUA, URS şi Cuba, a început să dezbată situaţia. Problema mea cea mare era cum să prezentăm poziţia oficială a României? Răspunsul normal pentru asemenea situaţii era: conform instrucţiunilor. Dar acestea lipseau, din cauza deplasării întregii conduceri care se putea pronunţa: Gheorghiu-Dej, Maurer şi Mănescu şi a negăsirii niciunui factor de decizie în Bucureşti care să-şi ia răspunderea unei indicaţii. Reprezentantul nostru în Consiliu era ambasadorul la ONU, Mihail Haşeganu. Dar acesta, un personaj altminteri pitoresc, poreclit de colaboratori Mr. Daiquiri (un cocktail cu rom şi suc de lămâie) pentru desele frecventări ale barului din marele *hali* al delegaţilor (*the lounge*), părea tuturor depăşit de o

asemenea problemă. Motiv pentru care, îngrijoraţi de posibila lui prestaţie, centrala l-a înlocuit temporar cu şeful delegaţiei la Adunarea Generală, ceea ce punea răspunderea pe umerii mei.

Primul reflex al reprezentantului unei ţări socialiste din bloc sau lagăr, cum era numit fără nicio sensibilitate faţă de echivocul denumirii, la apariţia unei probleme, era să-l consulte pe *prietenul cel mare*. Chiar la unele întrebări puse ministerului se dădea, cifrat, indicaţia preţioasă: „Adresaţi-vă prietenilor”. Sau: „Ce spun prietenii despre acest lucru, care e poziţia lor” sau „Susţineţi poziţia prietenilor”.

În 1962, nu era niciun semn vizibil sau explicit pentru ca vreun membru din serviciul diplomatic românesc să pună la îndoială justeţea unui asemenea procedeu. Nimic mai normal deci decât să ne consultăm cu prietenii. Ambasadorul sovietic era Valerian Zorin, un reprezentant tenace şi stâncos al diplomaţiei Moscovei, mult mai asemănător şefului său, Gromîko, o adevărată piesă imperturbabilă a unei politici începute în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, decât lui Anatoli Dobrânin, ambasadorul sovietic la Washington, un om mai elastic, cultivat şi afabil. Interlocutorii obişnuiţi ai lui Zorin erau membrii familiei socialiste, ai lui Dobrânin, personalităţile americane de vârf. Zorin a fost clar cu mine: nu există rachete, afirmaţia e o provocare americană la care nu putem ceda. Trebuie să fim solidari, să susţinem teza justă şi adevărată, să ne sfătuim continuu, ca singurele ţări socialiste din Consiliu.

Întâlnirile reprezentanţilor socialişti aveau loc la Misiunea sovietică la ONU de pe Park Avenue. Când erau mai informale se ţineau la Glenkov, o *dacea* sovietică în Long Island, unde erau invitate şi familiile. Caracterul neobişnuit al reuniunilor grave a mutat sediul reuniunilor din salonul elegant şi tapisat, într-o sală mică la etaj, complet albă, cu pereţi speciali antifonici. Ne înghesuiam în jurul unei singure mese, iar unii dintre colaboratorii noştri rămâneau şi în picioare. Ca întotdeauna, agenda

consta în expunerea prietenului mare asupra situaţiei, urmată de eventuale întrebări sau scurte declaraţii de solidaritate, de unde nu lipsea ambasadorul bulgar Tarabanov, la acea dată prim-adjunct al ministrului de Externe. În timpul sesiunii asistau şi miniştrii veterani, ca Václav David (Cehoslovacia), sau mai noi, ca episcopul János Peter (Ungaria). Dar la sfârşitul lunii octombrie, cei mai mulţi plecaseră după terminarea discursurilor din Adunarea generală.

De la începutul crizei poziţia „prietenului" era fermă. URSS nu a plasat rachete în Cuba, SUA ameninţă Cuba şi pacea, noi susţinem Cuba şi condamnăm agresiunea. Zorin nu pierdea niciun prilej să-mi amintească datoria mea, ca reprezentant al singurei ţări socialiste în Consiliu, de a combate afirmaţia americană şi de a declara cu convingere că nu erau amplasate rachete în Cuba. Am convocat delegaţia şi i-am descris situaţia în care ne aflam. *Nu pot să fac ce-mi cere Zorin. N-am instrucţiuni, n-am informaţii. Americanii spun că le-au detectat, iar ruşii, că ele nu există. De unde să ştim noi ce se dar nici SUA nu sunt imaculate în privinţa Cubei. Au întreprins invazia ratată de la Golful Porcilor, iar Castro se teme de repetarea ei, ceea ce nu e exclus.* Să *criticăm SUA într-un punct slab. De pildă, instalarea blocadei pe mare.*

A fost de-ajuns ca juriştii din delegaţie, în frunte cu profesorul Glaser, să elaboreze o argumentare juridică impecabilă: blocada e interzisă în Dreptul internaţional. În treacăt fie spus, Glaser, care ne reprezenta în comisia juridică, vedea Dreptul într-o manieră elastică: *Nu-mi cere să-ţi spun ce poziţie trebuie să ai, spune-mi ce vrei să susţii şi eu îţi dau argumentele.*

O noapte nedormită. Cuvântarea a fost ţinută fără vreo aluzie la rachete, ceea *ce* l-a indispus rău pe Zorin. Dar, a doua zi, când fotografiile rachetelor au fost expuse de ambasadorul Adlai Stevenson fără posibilitatea vreunei replici, noi am oftat uşuraţi şi demni. Faptul că fusese atacată problema blocadei i-a indispus atât de tare pe americani, încât presa s-a referit la ea, omiţând să

precizeze că nu susţinuserăm poziţia URSS. Câteva zile mai târziu apărea în ziarele americane ampla susţinere a blocadei semnată de juriştii americani. Între timp, la Bucureşti se vorbea despre susţinerea fermă a Cubei de către delegaţia română în Consiliul de Securitate[26].

În retrospectivă, nu pot să atribui decizia de a omite rachetele din discurs unei inspiraţii fericite sau unei intuiţii merituoase, deoarece găsesc explicaţii suficiente. Ele sunt bazate pe experienţe directe. La Bucureşti, nu mai era preţuită imitarea necritică a prietenului mare. Una era consultarea şi alta subordonarea servilă. Fostul deţinător al postului pe care-l ocupam, Eduard Mezincescu, fusese dezavuat tacit şi apoi demis, din mai multe motive, între care şi faptul că la sesiunea din 1960, unde Hruşciov bătuse cu pantoful în bancă (vechi obicei parlamentar englez, după părerea lui Gromîko, ce încerca să-l scuze), ceruse un punct de ordine sub preşedinţia irlandezului Boland în Adunarea Generală, întărit prin lovituri cu

---

26 Mai târziu am avut satisfacţia să văd că fructul acelei nopţi a intrat în analele relaţiilor internaţionale. într-o carte (William P. Gerberding - International Law and Political Crisis. Analytic Casebook, Lawrence Scheinman, David A. Wilkinson (ed.), Little, Brown and Company, Boston, 1968) - a cărei introducere era semnată de Stanley Hoffimann, eminentul şef de şcoală politică americană -, autorul scria despre şedinţa Consiliului: „România a fost cea care a marcat, probabil, cel mai distinct şi mai stânjenitor - pentru SUA - punct dintre toate. Cuba reamintise o convenţie din 1928, dar relevanţa ei în criză era discutabilă [...]. România a avut însă prezenţa de spirit să reamintească acea Conferinţă a Naţiunilor Unite pentru Dreptul Mării care se ţinuse în 1958 şi unde câteva convenţii fuseseră adoptate. Din mai multe motive, acesta era, poate, sub aspectul Dreptului internaţional, cel mai important punct din întreaga dezbatere". în câteva pagini citează şi discută discursul. După ce aminteşte în treacăt că reprezentantul român a mustrat Anglia pentru „subita ei nepăsare la libertatea mărilor", Gerberding observă că „în ceea ce putea fi cea mai dură lovitură a unui reprezentant al unui mic guvern comunist, care, cum se vedea, cuprindea minunaţi jurişti de Drept internaţional, [acesta] a declarat că [...] blocada militară este o formă a opresiunii". Şi, după un larg extras din discurs, nota: „Dacă România a furnizat cea mai tulburătoare şi erudită condamnare a blocadei, răspunsul Bulgariei a fost, poate, cel mai plin de umor" (n.a.)

pumnul în pupitrul oratorului, care dezafectase instalaţia microfonului. Hruşciov l-a felicitat public într-o cuvântare după plecarea lui de la New York ca pe un emul merituos, dar nu şi autorităţile româneşti. Ştiam, de asemenea, din 1960, că Gheorghiu-Dej nu avea o părere bună despre Hruşciov. În al treilea rând, noul ministru, Corneliu Mănescu, îşi alcătuia treptat o echipă din care lipseau cadrele vechi ale anilor ’50 cu afiliaţie sovietică notorie. Formarea noilor diplomaţi era axată pe tradiţiile şcolii diplomatice româneşti, principiul „interesului naţional” începuse să aibă circulaţie, iar „poziţia României” în afacerile internaţionale era un subiect cercetat cu atenţie.

U Thant. Secretarul general al ONU, a fost pentru mine în perioada crizei personajul de referinţă. Timp de o săptămână l-am văzut zilnic, începând cu 22 seara, când îl întâlnisem la o recepţie de unde se grăbea să ajungă la sediu pentru a asculta declaraţia lui Kennedy. Era un om amabil, zâmbitor, senin. După moartea în condiţii misterioase a lui Hammarskjöld în cursul vizitei lui în Congo în 1961, mişcarea de nealiniere care se constituise la Bandung în 1955 îl adusese în fruntea organizaţiei. Primii secretari generali ai ONU fuseseră nordici europeni şi venea rândul Asiei să ocupe această importantă poziţie în sistemul internaţional. Îl cunoşteam pe U Thant de când era ambasadorul Birmaniei la ONU, ţară respectată în rândul neutrilor. După 1962, apropierea mea de el a fost şi mai pronunţată. În decursul anilor ’60, am luat dejunul în apartamentul lui, unde mi-a arătat pe şemineu statuia lui Buddha, în faţa căreia îşi petrecea zilnic meditaţia matinală între orele şase şi şapte. Dar cel mai bine am putut să-l observ şi să-l studiez în octombrie 1962. Neliniştea lui era profundă şi autentică. Spunea că n-a auzit o declaraţie mai gravă de la războiul mondial încoace ca declaraţia lui Kennedy, fiindcă ea enunţa fără echivoc decizia unei riposte care ar fi putut incendia globul. Ceea ce îl îngrijora era faptul că John Kennedy, după părerea lui, îl punea la zid pe oponent. U Thant era încă sub impresia plângerilor oficiale ale Cubei la Consiliul de Securitate şi la

Curtea internaţională de Justiţie, toate fără urmări, în timp ce în SUA declaraţiile anticubaneze se multiplicaseră. Era un cerc vicios: în vreme ce Cuba, exasperată, denunţa primejdia unui nou atac după *The Bay of Pigs* şi se vedea îndreptăţită să se bazeze pe URSS, care îi trimitea armament şi experţi, SUA considerau pregătirile acestea ca nişte acte ostile. În atitudinea lui U Thant se citea o înţelegere a situaţiei disperate a Cubei care se bucura de simpatie în lumea a treia. Dar rezervele lui faţă de răspunsul dur american la mişcarea lui Hruşciov nu-l scuteau pe acesta în ochii lui U Thant de vina unei mişcări de surpriză, cu efecte ce zguduiau lumea. Poziţia lui U Thant nu putea fi decât echidistantă, neutră şi obiectivă.

Examinarea calendarului activităţii Consiliului de Securitate din acele zile este edificatoare pentru rolul ONU în criză. După seara zilei de 22 octombrie (discursul lui Kennedy), au urmat trei zile de şedinţe: 23, 24, 25. Prima zi a fost consacrată declaraţiilor ample ale URSS, SU şi Cubei, primele două prezentând proiecte de rezoluţie. Mi-a rămas în minte vie ziua de 24 pentru că era ziua de maximă nedeterminare şi de creştere a riscului, în mijlocul căreia era rostit discursul românesc, dar mai ales pentru o conversaţie mai puţin obişnuită.

Înaintea şedinţei de după-amiază, în sala Consiliului, mergând spre locul lui, U Thant s-a oprit şi mi-a spus că intenţionează să facă un apel conducătorilor celor două puteri de a opri escaladarea primejdioasă a crizei, îngheţând acţiunile în curs: transporturi, instalaţii şi carantină, şi să acorde un răgaz de vreo două-trei săptămâni pentru negocieri şi căutarea unei soluţii paşnice. „M-am frământat mult în ultimele zile şi nopţi, a zis el, întrebându-mă ce pot să fac şi ce ar fi făcut Hammarskjdid în locul meu. Mi-am zis că el ar fi considerat că ONU cuprinde şi ţări care nu fac parte din acest joc de putere şi că ele au dreptul la pace”. I-am răspuns spontan şi fără rezerve: „E o iniţiativă mai mult decât fericită, e necesară”. Din completarea lui, am înţeles că nu era vorba de o consultare de care să depindă decizia

lui, cât de un test de opinie: „Îmi pare bine că spui asta, fiindcă Tarabanov m-a sfătuit să nu lansez apelul: crede că e greşit să-l pui pe cel care are dreptate (URSS) la un loc cu cel vinovat (SUA), iar Zorin e complet împotrivă”. Consultarea esenţială o făcuse deja U Thant cu ţările neangajate, categorie nouă şi nedefinită clar, cuprinzând 30 – 40 de state. În numele lor înţelegea U Thant să acţioneze. Mai târziu, m-am gândit că Hammarskjöld ar fi acţionat la fel ca U Thant, dar în numele organizaţiei şi nu al unui grup specific, oricât de important ar fi fost.

Ziua de 24 octombrie era ziua Naţiunilor Unite şi, ca de obicei, a fost celebrată seara printr-un concert. Nu putea fi un contrast mai mare între reculegerea din sala mare a Adunării Generale şi zbuciumul din Consiliul de Securitate. Mesajul păcii şi al coexistenţei era adus în chip paradoxal de Orchestra Filarmonică din Leningrad. Cu toate acestea, Ceaikovski şi Beethoven au făcut bine minţilor noastre fierbinţi şi au încurajat sămânţa de speranţă care apăruse în acea zi.

În 25 octombrie, zi de cumpănă, a avut loc mult mediatizatul discurs al lui Adlai Stevenson, reprezentantul permanent al SUA la ONU, cu proiectarea fotografiilor aeriene ale rachetelor şi ale bazelor de lansare din Cuba. Înainte de a-l începe, a avut loc un dialog tăios în care Stevenson îl soma pe Zorin să răspundă prin *da* sau *nu* dacă erau rachete sovietice în Cuba şi în care acesta a replicat că nu se afla în faţa unei instanţe americane, ca să fie apostrofat astfel. M-am întrebat cu groază în ce situaţie m-ar fi pus susţinerea în discursul rostit cu o zi înainte, la 24 octombrie, a tezei lui Zorin. Dar această zi a adus şi o înseninare prin apariţia la orizont a unei soluţii a crizei: SUA (cu nuanţe) şi URSS au anunţat răspunsurile favorabile ale şefilor lor de state la apelul lui U Thant. A fost momentul culminant al rolului ONU şi al lui U Thant. După trei zile de şedinţe n-a urmat nimic. Stop cadru: şedinţe amânate *sine die*. Restul lunii octombrie şi toată luna noiembrie, nicio reuniune. Membrii Consiliului s-au întâlnit neoficial, au avut convorbiri personale, i-au văzut

pe cei mari, au pregătit noi rezoluţii, au dezbătut soluţii, dar niciun semn de convocare. În această perioadă, l-am întâlnit mereu pe U Thant. El era, de fapt, secretar general interimar, dar candida pentru definitivarea pe post la alegerile care urmau să aibă loc în 1962. Ca membră a Consiliului de Securitate şi a Biroului Adunării Generale, România s-a pronunţat de la început în favoarea lui şi a votat pentru el, în ambele instanţe. Până la 30 octombrie, când şi-a început vizita în Cuba, a fost încrezător în rolul pe care organizaţia avea să-l joace. Dar, după aceea, a fost martorul neputincios al scoaterii ei din joc. Niciun document şi nicio sau înţelegere între SU şi URSS nu au fost prezentate, nici măcar de formă, la Consiliul de Securitate. Acesta a fost doar o scenă tranzitorie, fapt plin de învăţăminte.

Adlai Stevenson ajunsese ambasador la ONU, după ce Kennedy, care nu îl agrea, nu l-a vrut secretar de stat, dându-i acest rol lui Dean Rusk. Avea ţinuta unui distins intelectual. Este trăsătura care l-a îndepărtat de preşedinţia Statelor Unite, la care candidase din partea Partidului Democrat în 1952, pierzând cursa în favoarea lui Eisenhower. „E prea cultivat pentru noi, îmi explicase un american, şi deci nu e reprezentativ”. Politeţea lui corectă nu însemna că-şi distanţa interlocutorul, fiindcă am constatat că purta discuţii sincere şi amănunţite. Se deosebea net de stilul de conversaţie ce domnea în „Delegates Lounge”, unde diplomaţii amestecau informaţiile serioase cu supoziţiile cele mai ciudate, iar la ora închiderii, în sită nu rămâneau decât câteva pietricele. Nu era greu să vezi că reprezenta un om al soluţiilor paşnice. Am aflat că Stevenson l-a încurajat pe U Thant să iniţieze apelul, iar mai târziu, că n-a încetat o clipă să introducă în marele proces al deciziei de la Washington soluţii paşnice care ofereau un loc amplu organizaţiei. În şedinţa din

25 octombrie, el arătase public doar faţa intransigentă a poziţiei oficiale.

În afara măsurilor imediate de îndepărtare a surselor

fizice de conflict, pluteau în aer soluţii de lungă durată cu implicarea ONU. Citez doar proiectul unei zone denuclearizate a Americii Latine în cadrul căreia Cuba nu ar fi putut adăposti arme nucleare, proiect susţinut de Brazilia, şi altul al unui regim internaţional special pentru Cuba ca ţară neutră şi eventual demilitarizată.

Pentru înţelegerea soluţiei imediate şi a rapidului acord schiţat la

26 octombrie şi apoi aplicat în teren la 28 octombrie, mă ghidam după o simplă analiză pe care o consider şi azi valabilă. Din punctul de vedere al Dreptului internaţional şi al Cartei, Hruşciov nu putea fi acuzat. În niciun text normativ nu se interzicea unei ţări să instaleze în alte părţi rachete, fie ele şi nucleare (SUA tocmai făcuseră acest lucru cu Jupiter în Anglia şi Turcia), şi nici ca o ţară să le primească, invocând autoapărarea. Dar aceleaşi instanţe considerau ilegală instituirea unilaterală de către SUA a blocadei, interzisă expres ca un act agresiv. Când trecem însă la balanţa strategică ce reglementa relaţiile celor două puteri, URSS era în culpă. În lumina balanţei, surprizele sunt delicte majore; ca ea să funcţioneze, comportamentul fiecărei părţi trebuie să fie previzibil. SUA aveau dreptate să acuze URSS de încercarea unilaterală de a modifica în secret o balanţă care constituia obiectul unei elaborări minuţioase, bazată pe încredere reciprocă. Relaţiile internaţionale stăteau cu mult mai mult sub semnul balanţei şi menţinerii ei decât sub semnul unui Drept internaţional declarativ şi ineficient.

Meritul lui Kennedy a constat, în această lumină, în încrederea acordată posibilităţii balanţei de a rezista la zguduire. La surpriza lui Hruşciov, a oferit propria surpriză. Avea posibilitatea să-i spună lui Gromîko la 18 octombrie ce intenţiona. Dar nu i-a spus nimic, fiindcă a vrut să-i aplice şi el o terapie de şoc. Înainte ca operaţiunea de instalare a noului armament să se încheie, a instaurat, fără ezitare, blocada, care să împiedice aprovizionarea Cubei în continuare şi terminarea instalării armamentului, cu un risc calculat. „Continui, te opresc; le

laşi, le distrug”. Era şi greu să procedeze mai puţin energic, într-un moment în care militarii (nu şi şeful Pentagonului, McNamara) îi cereau intervenţia imediată de distrugere a instalaţiilor din Cuba, şi când opoziţia îl acuza în plină campanie a alegerilor pentru Congres (din noiembrie 1962) de lipsă de nerv în combaterea duşmanului, după umilinţa invaziei ratate din 1961 sau după sfidarea de la Berlin începută în 60. Dar acest ultimatum al lui Kennedy a fost dus la îndeplinire în aşa fel ca să se evite războiul prin accident, eroare, calcul greşit, primejdii care îl obsedau. De fapt, ambele părţi împărtăşeau convingerea că fiecare voia să evite războiul nuclear. În momentul în care fiecare lider a aflat că celălalt s-a speriat (astăzi putem plasa acest moment când Hruşciov a citit conversaţia lui Dobrânin cu Robert Kennedy şi când preşedintele Kennedy a citit scrisoarea lui Hruşciov), dezescaladarea conflictului a început să se producă. Nu e un joc de copii care vrea să fie „scary”[27], ci filosofia esenţială a balanţei înconjurate cu o linie roşie de siguranţă, a cărei transgresiune este inadmisibilă.

Ceea ce s-a văzut în cursul derulării crizei şi mai ales după apariţia cărţii fratelui lui Kennedy, Robert, unul dintre principalii lui sfătuitori, a fost grija preşedintelui de a „nu-l pune pe Hruşciov la zid”, de a-i lăsa loc de întoarcere şi de a reciproca orice semn de destindere printr-unul analog. Este interesant de notat că, în scurta istorie a blocadei, un vas petrolier numit *Bucureşti* a ajuns la linia fixată pentru carantină şi a fost lăsat să treacă din ordinul lui Kennedy. Robert Kennedy face elogiul acestei trăsături în deciziile fratelui său. Inflexibilitatea de care se temea U Thant nu s-a produs. Au mai fost şi alte elemente remarcabile ale unui proces de decizie căruia i se consacră azi tomuri întregi.

În vâltoarea evenimentelor direct sesizabile, nu erau uitate relaţiile SUA cu alte ţări. Imediat după discursul lui Kennedy, trimişii lui se asigurau la Paris de aprobarea şi solidaritatea lui de Gaulle, iar la Londra, de a lui

27 Fioros (engl.) (n.red.)

Macmillan. Grija sa de a menţine solidaritatea latino-americană cu poziţia SUA era prioritară. McNamara nu obosea să reamintească în echipa lui Kennedy necesitatea de a evita posibilele diviziuni în alianţă (ştim aceasta acum, din înregistrările discuţiilor din sala cabinetului prezidenţial).

În timp ce Consiliul de Securitate şoma, între 25 şi 28 octombrie, au fost elaboraţi între cele două superputeri termenii generali ai unui acord şi au fost analizate dificilele măsuri de punere în practică a acestuia prin mesaje reciproce, transmise, pentru siguranţă, prin canale multiple. Credeam încă în rolul decisiv al ONU pentru simplul fapt că primul semn al unei dezescaladări fusese dat de Hruşciov prin răspunsul către U Thant din 25 octombrie. Numai peste o zi, la 26 octombrie, el îi scria direct lui Kennedy despre acceptul retragerii rachetelor, confirmat de scrisoarea lui Hruşciov din 27 octombrie în care, pe lângă cerinţa neinvadării Cubei, se mai adăugau condiţii, ca retragerea rachetelor de rază intermediară din Turcia. Dar în acele zile, vasele sovietice se apropiau îngrijorător de linia de dnaatcaţia ahir >flH Aici s-a văzut din nou rolul ONU. Americanii îl roagă pe U Thant să intervină pe lângă Hruşciov ca să oprească navele sovietice înainte de a ajunge la linia de intercepţie, ceea ce Hruşciov acceptă ca măsură pur temporară. Tot prin U Thant ajung la sovietici datele exacte ale acestei linii.

Aceste fapte dovedeau că partea americană a făcut apel, în faza critică a primei săptămâni, la resursele ONU, deşi nu întreţinea niciun entuziasm pentru o organizaţie în a cărei Adunare Generală nu dispunea de un vot majoritar sigur, după intrarea masivă a noilor state. Supărarea lui U Thant, repetată adesea, că rolul ONU în criza rachetelor a fost ignorat sau distorsionat de mass-media şi de publicul larg, este întemeiată. Acest tratament s-a repercutat şi în literatura politică dedicată crizei. Dar vina revine şi birocraţiei ONU, care neglija noile cerinţe ale comunicării de masă. Dincolo de discreţie, era o nepricepere. De ce nu au apărut la ONU titluri uriaşe: „Primul semn de

destindere. Hruşciov îi răspunde afirmativ lui U Thant” sau „Lumea izbăvită de dezastrul nuclear”?

Deşi în istoria Războiului Rece, criza va fi plasată într-o poziţie centrală prin gravitatea, intensitatea şi primejdiile apocalipsei pe care le-a dezlegat, fiind dezbătută de şcoli teoretice cu explicaţii şi interpretări diverse, care continuă şi astăzi, rolul ONU în soluţionarea ei nu se bucură de atenţia cuvenită. N-am desluşit motivele pentru care Henry Kissinger, în monumentala lui carte, *Diplomaţia*, acordă doar câteva paragrafe crizei rachetelor, după ce alocă zeci de pagini fiecărei crize trăite de SUA în Războiul Rece. Mai mult decât atât, consideră ONU ineficientă în cursul Războiului Rece şi repetă acuzaţia că „a fost irelevantă în criza cubaneză a rachetelor până când cele două superputeri au agreat să o rezolve”. Dar se simte faptul că ele au comunicat acordul lor prin răspunsul la apelul lui U Thant, transmis în absenţa acordului şi în niciun alt act anterior.

Ştirile dezescaladării crizei au făcut valuri abia după corespondenţa directă dintre cei doi mari. De fapt, Washingtonul a trăit clipe de încordare până la 28 octombrie; vasele sovietice înaintau, construcţiile bazelor din Cuba nu încetaseră. Abia în acea zi, oprirea navei *Grozny* înainte de linia de demarcaţie a blocadei şi o nouă scrisoare a lui Hruşciov încheie săptămâna agoniei: „Dacă provocatorii, scria el în scrisoare, ar dezlănţui un război, nu ar scăpa de gravele consecinţe ale unui asemenea război. Totuşi suntem încrezători că raţiunea va triumfa”. Aceasta se putea citi astfel: Să revenim deci la balanţă şi să o reparăm. În plus, „demontăm armele pe care le descrieţi drept *ofensive* şi rampele lor şi le aducem înapoi în URSS”.

Castra conducea Cuba de mai puţin de patru ani în 1962. Deşi în joc erau evenimente care se petreceau pe solul insulei lor, deoarece acolo erau instalate rachetele ce intrau prin porturi cubaneze, în timpul crizei, cubanezii au ieşit treptat din lumina reflectoarelor concentrate pe ciocnirea sovieto-americană. Încercasem să înţeleg cu

simpatie cultura şi politica latino-americană, îndemnat de un mare scriitor Columbian, German Arciniegas, refugiat politic în anii ’50 la New York El era autorul unei cărţi remarcabile, *Douăzeci de ţări între frică şi libertate*, cuprinzând dramaticele experienţe ale latino-americanilor, total diferite de istoria europeană sau de cea nord-americană.

Greşeala de a nu-i lua în calcul a fost scump plătită. Conducătorii cubanezi aparţineau unei alte logici, lucrau cu alte concepte, aveau alte viziuni decât mânuitorii balanţei strategice. Erau revoluţionari care nu-şi putuseră gusta din plin victoria. La mai puţin de un an după răsturnarea lui Batista, într-o vizită în SUA a lui Castra, care menţinuse ipoteza unei conlucrări cu americanii la reconstrucţia economică a Cubei, acesta spunea, referindu-se şi la sovietici: „Abia am cucerit puterea, cum s-o cedăm altora?” Şi iată că, în 1962, Cuba se afla din nou pe picior de război. Cunoscându-l ceva mai târziu pe Che Guevara la Geneva (1964) şi apoi pe Castra, mi-am dat seama că pentru ei, revoluţia era totul. În 1959, au exclus în numele acestei revoluţii ce trebuia să fie un model pentru toate ţările latino-americane, cooperarea cu SUA, iar în 1962 au zădărnicit toate formulele politice care le-ar fi putut slăbi suveranitatea. Concesii în acest domeniu le-ar fi asigurat un viitor sigur şi prosper, dar zelul revoluţionar nu putea fi convertit în energii de bunăstare, şi viziunea unei Elveţii a Caraibelor, a toleranţei, deschiderii şi neutralităţii nu avea nicio priză pentru ei. Când l-am văzut pe Castro, prin anii ’70, pasionat de reforma agrară, de educaţie şi de turism, m-am întrebat dacă morbul revoluţiei permanente nu venise de la Che Guevara.

Contestarea cubaneză a acordurilor a fost vehementă. Castro a fost indignat să vadă propunerile, soluţiile, scrisorile zburând peste capul lui. Ceea ce începuse cu o grijă pentru soarta Cubei devenise un joc strategic între actorii principali. Nu numai că nu a luat parte la discuţia neoficială a niciunei soluţii de perspectivă

pentru Cuba, care astfel s-au topit în neant, dar printr-un simplu gest a anulat rolul ulterior al ONU. Lucrurile s-au întâmplat astfel: secretarul general pleacă invitat la Havana în 30 octombrie. Ia cu el vreo 20 de persoane, pe care U Thant le considera cu anticipaţie nucleul viitorului corp de inspectori ai ONU, însoţiţi de pachete grele de aparatură şi comunicaţii. Aplicarea acordului, retragerea de armament, încărcarea şi transportul lui presupuneau un observator terţ care să confirme punerea lui în practică şi acesta nu putea fi decât ONU. Castro a fost indignat de această apariţie. Ce-i cu aceştia? Ambasadorul cubanez, Mario Garda-Inchaustegui, un bun şi alert diplomat, a fost rechemat pentru că a admis o delegaţie atât de mare, ce venise pentru o operaţie de control pe care el nu o aprobase. U Thant a fost primit cu răceală. Propunerile lui au fost respinse.

Având deja semne despre starea de spirit a lui Castro, Hruşciov a trimis la New York artilerie grea: Anastasi Mikoian, vicepreşedinte al guvernului sovietic, şi Vasili Kuzneţov, şeful delegaţiei de la negocierile de dezarmare de la Geneva, prim adjunct al lui Gromîko. Primul a participat la consfătuirile grupului socialist de la New York, în drum spre Havana şi la revenire. Examinam cu atenţie această figură istorică: de la Revoluţia sovietică, rezistase tuturor schimbărilor de echipe, datorită, se spunea, inteligenţei sale ieşite din comun. Ştia că îl aştepta o sarcină dificilă. Mikoian îl cunoştea pe Castro dintr-o vizită anterioară, prima a unui înalt reprezentant sovietic în Cuba. Am fost mişcat de marea probă de devotament pentru misiunea sa: soţia îi murise în timpul absenţei lui şi el nu s-a înapoiat pentru funeralii, ci a rămas la datorie. Mikoian a stat mai mult decât îşi propusese în Cuba. La întoarcere l-a vizitat şi pe Kennedy.

Venirea lui Kuzneţov, care prin amabilitatea lui contrasta cu Zorin, aducea o atmosferă nouă, destinsă în contactele de la New York. Îl cunoşteam de la Geneva şi îi apreciam calităţile de măsură şi tact. A abordat tema dificilă care îi era familiară de la dezarmare: controlul, cel

mai serios obstacol în calea măsurilor de dezarmare. În cazul Cubei, controlul avea o ţintă imediată: se retrag sau nu rachetele, şi alta pe termen lung: cum se va şti dacă nu rămân altele în Cuba sau dacă nu vor fi introduse din nou?

Desprind din această perioadă agitată în care lucrau maeştrii implementării acordurilor discuţia cu Kuzneţov, din care am înţeles preocupările pentru scoaterea situaţiei din impas. Exista un text cuprinzând cele cinci revendicări ale lui Castro: încetarea blocadei, a acţiunilor subversive, a atacurilor piratereşti, a violării spaţiului aerian şi maritim şi retragerea SUA din baza de la Guantánamo. Sovieticii au promis sprijin pentru aceste cereri şi încercau să repare relaţiile bilaterale cu Cuba prin ştiri şi comentarii asupra eforturilor întreprinse de ei în susţinerea celor cinci puncte. Primele patru erau legitime şi intrau sub eticheta asigurărilor pe care SUA intenţionau, în principiu, să le dea; de Guantánamo nici nu putea fi vorba.

Criza continua să treneze. Faza ei de absorbţie era mult mai lungă decât timpul cerut de realizarea acordului asupra măsurilor. Blocada a fost formal ridicată la 3 noiembrie. În 2 noiembrie, U Thant începe consultarea individuală cu membrii Consiliului de Securitate, ca substitut pentru şedinţa care se îndepărtează ca Fata Morgana. La balul anual al presei de pe 2 noiembrie am fost aşezat lângă Adlai Stevenson, iar conversaţia mi-a întărit stima pentru el. Mi-a povestit întâlnirea cu Mikoian în ajun, care a durat patru ore. El spunea că SUA „au acceptat inspecţia de către Crucea Roşie propusă de URSS, dar văd că au respins-o cubanezii” (Zorin nega vehement că propunerea Crucii Roşii ar fi fost făcută de sovietici. În 11 noiembrie, Crucea Roşie a declinat şi ea intenţia de a efectua inspecţia). În privinţa înţelegerii de bază: „Luaţi rachetele, ridicăm blocada”, ne apropiem de sfârşit, zicea Stevenson. Credea că sovieticii lucrau la dezinstalarea bazelor şi „păreau mai grăbiţi chiar decât noi”. La capitolul „asigurări”, n-a utilizat termenul. „Nu invadăm Cuba, am desfiinţat bazele de antrenament împotriva ei şi am arestat un vapor ce pornise din proprie

iniţiativă de la noi spre Cuba”. Nu i-a plăcut discursul lui Mikoian la plecarea lui spre Cuba. Stevenson a mutat apoi discuţia la Asia. „Ce ar fi să discutăm în Consiliul de Securitate situaţia de la graniţa indo-chineză?” „Cu cine să discutăm, am zis eu, că tocmai aţi respins din nou Republica Chineză de la ONU?” „Ce să facem cu ei, sunt agresivi, creează probleme şi pe urmă avem un membru (Taiwan) pe care nu-l putem alunga”, a spus Stevenson. Mikoian i-a vorbit de relaţiile cu chinezii. „Românii ce poziţie au?” (Interesul în SUA pentru această poziţie a ţării noastre avea să crească neîntrerupt timp de un deceniu şi jumătate). I-am spus că raporturile româno-chineze sunt bune, neafectate de niciuna dintre disputele în care sunt implicaţi chinezii şi am insistat asupra motivelor pentru care România crede că ar fi spre binele *tuturor* ca, *de facto*, China să-şi ocupe locul de drept la ONU. Spre surpriza mea, am aflat că Stevenson, ca tânăr reporter, vizitase România în anii 25 sau 26.

În 5 noiembrie, U Thant, care îi chema la el pe rând pe membrii Consiliului, ne înştiinţează că partea cubaneză insistă să fie auzită la ONU. Râul Roa, ministrul de Externe, cere reuniunea Consiliului de Securitate. Cu greu, U Thant l-a făcut să-şi amâne vizita. U Thant îşi rezuma bilanţul. A cerut sovieticilor să suspende transportul rachetelor, şi s-a realizat? Da. A cerut să suspende şi construcţiile bazelor, şi s-a făcut? Da. Mai mult decât atât, ele sunt demontate. A cerut americanilor anularea blocadei? Da, cu o condiţie: să existe control. Ar fi o soluţie prin Crucea Roşie. El îi roagă pe americani să nu insiste în privinţa controlului. Situaţia de fapt confirmă situaţia de drept dorită. Îl aşteaptă pe Mikoian, să vadă cum se descurcă el cu Castro, după ce U Thant i-a predat ştafeta (şi Kuzneţov spunea: să vedem ce face Mikoian la Havana). De fapt, U Thant nu-şi revenea din sfidarea arătată de Castro, care l-a scos, de fapt, din joc, odată cu rolul posibil al ONU.

La 7 noiembrie: discuţie nouă cu Kuzneţov. Rachetele sunt încărcate, nouă vase au plecat, iar ei îi lasă pe

americani să se apropie şi să se convingă, prelatele de pe rachete fiind ridicate. I-a spus lui McCloy şi Stevenson (John McCloy, consilierul preşedintelui pentru dezarmare, fusese trimis de Kennedy să-l ajute pe Stevenson) la întâlnirile din 5 şi 6 noiembrie: „Noi ne-am făcut datoria, acum e rândul vostru. Complicaţii: „Dar unde sunt focoasele, că nu se văd? în plus, ce e cu flotila de avioane IL-28 dată de sovietici cubanezilor?" Kuzneţov: „Nu sunt bune, nu sunt în uz, sunt vechi, în niciun caz ofensive". (Când argumentul nu i-a convins pe americani, a fost folosit să-i consoleze pe cubanezi: „Nu pierdeţi nimic serios când le luăm înapoi"). La cererile de control, sovieticii replică invocând reciprocitatea. „Vor fi inspecţii şi în Florida?" Dar esenţa consta în faptul că s-a preîntâmpinat războiul şi Cuba a fost salvată; aşa conchidea Kuzneţov.

La mijlocul lunii noiembrie, un nou document destinat Consiliului de Securitate înlocuia în discuţiile care vărsau nisip dintr-o găleată în alta cele cinci puncte cubaneze. Era un proiect cubanezo-sovietic, descriind soluţia şi desemnând obligaţiile fiecărei părţi: SUA, 7 obligaţii, URSS, 2, iar Cuba, 3. Ultimul articol îi cerea un plan concret lui U Thant de aplicare a acestui protocol de înţelegere. Concesie: dacă SUA nu vor protocol, să fie declaraţie. Stevenson: un nu pe toată linia, textul reflectă poziţia cubaneză, la care s-a răspuns deja.

Toată această mişcare de propoziţii şi documente pe scena publică a ONU era un simulacru de negocieri. Cele reale se duceau şi erau aproape de sfârşit pe scena confidenţială a balanţei de securitate, între SU şi URSS, cei doi mari protagonişti.

Mikoian revine din vizita în Cuba, care durase mai mult de trei săptămâni, dezamăgit, dar nu şi înfrânt Doreşte să spună şefilor delegaţiilor socialiste, la 28 noiembrie, ce a făcut şi „să reitereze relaţiile bune între Hruşciov şi Castro". La sosirea sa la Havana, îl ajutase declaraţia lui de la plecarea din New York (cea care-l indispusese pe Stevenson; evident, nu fusese adresată

acestuia, ci cubanezilor). E bine, ne-a zis el, că şi Castro a vorbit înainte de sosirea lui, ca să evite acuzaţia că el e acolo pentru instrucţiuni. Discuţiile au fost dificile din cauza sensibilităţii excesive a cubanezilor şi a împrejurărilor. Sunt tineri, lipsiţi de experienţă, se aprind repede. Mereu citează jignirea inacceptabilă a demnităţii lor naţionale. Resentimentele cubaneze: de ce nu au fost anunţaţi înainte de 28 octombrie? De ce s-au luat deciziile fără a fi înştiinţaţi? Asta ar mai merge, sunt treburi între sovietici şi americani. Dar de ce au promis control pe teritoriu cubanez? Mikoian ar fi invocat, printre altele, lipsa de timp, derularea rapidă a evenimentelor şi operaţii militare iminente. A povestit şi scena când, în sfidarea poziţiei sale, Castro a dat ordin să se tragă în orice avion duşman. Mikoian i-ar fi precizat: „Sunt negocieri, ar putea să aibă efecte grave; dacă nu poţi contramanda ordinul, amână aplicarea lui”. Despre IL-28 vechi: „Noi zicem că nu sunt ofensive, dar, conform clasificării, sunt. Le lăsăm cubanezilor altele, mai bune, precum şi vase cu rachete obişnuite. Mai au şi baterii antiaeriene”. Cubanezii, se pare, au fost de acord. „Nu e adevărat că numai noi am făcut concesii, a spus Mikoian. Şi americanii au făcut: au recunoscut retragerea fără control efectiv, nu au abordat vasele, au ridicat blocada fără îndeplinirea condiţiilor iniţiale”. Cu McCloy şi Stevenson (primul îl impresionase mai bine pe Mikoian decât al doilea), s-a înţeles să se evite polemicile, deci fără dezbatere la Consiliul de Securitate, eventual doar consacrarea acordului acolo. Mikoian a relatat că, la întâlnirea cu Kennedy, va aborda şi chestiunea Berlinului şi RDG-ului.

Am reflectat la cele spuse de Mikoian şi mi s-a făcut lumină. Nu mai discutăm la ONU criza nici în Consiliu, nici în variantele lui Zorin, în Adunarea Generală sau în Comitetul politic, nu pentru că s-ar ivi polemici nedorite, nici pentru că tinerii pro Castro şi anti-Castro se pot încăiera, aşa cum au făcut-o deja în galeria sălii Consiliului. Nu ne mai întrunim pentru că *nu exista documente, acte finale sau acorduri scrise*. Această criză

se termină prin *înţelegeri verbale*, prin acţiuni desfăşurate conform unui cuvânt de onoare, în scris, nu rămâne decât corespondenţa celor doi mari. Asta înseamnă că onoarea oponenţilor, terfelită reciproc câteva zile la rând în declaraţii publice, nu mai e pusă la îndoială şi că încrederea reciprocă a actorilor balanţei strategice e reparată. Stabilitatea balanţei nu e bazată pe nimic scris, ci pe un cuvânt dat, care face cât o garanţie. Ca o dovadă a acestei situaţii, stau concesiile americane privind controlul. Ele au fost mult mai mari decât a spus Mikoian. Numărarea rachetelor de pe punţile vaselor era, de fapt, neconcludentă, dar ca spectacol era bună pentru ambele părţi. Cum rămânea însă cu capetele nucleare, care nu se vedeau, nu se numărau, cum rămânea cu armele nucleare tactice, de zece ori mai numeroase decât rachetele de rază medie? în logica restabilită a Genevei şi a balanţei, a fost de ajuns angajamentul sovietic că le vor scoate şi pe acestea, ceea ce s-a şi întâmplat.

Controlul respins de Castro pe teritoriul Cubei nu avea mare însemnătate, dar pentru americani era un splendid pretext de a evita angajamentele formale în privinţa asigurărilor cerute de Cuba. Declaraţiile de acest gen nu erau dorite pe plan politic de Kennedy. Pe de altă parte, dacă ele nu erau deloc date, sovieticii nu puteau invoca niciun succes. Şi aceştia s-au mulţumit cu un cuvânt dat al partenerilor lor de joc strategic: nu vom ataca statul Cuba.

S-ar fi părut că prin această întâlnire cu Mikoian de la sfârşitul lunii noiembrie se încheia pentru mine criza cubaneză. Zilele următoare au fost ocupate de alegerea lui U Thant ca secretar general, la propunerea formală a Ghanei, Egiptului (RĂU), Chile, Irlandei, României şi Venezuelei. În 29 noiembrie, U Thant mi-a comunicat oficial că va veni în România în aprilie 1963, la invitaţia noastră, o vizită care se va dovedi semnificativă pentru politica ţării. Am vorbit, după alegere, în numele ţărilor socialiste, la propunerea lui Zorin. Acesta era mai amabil decât în timpul discursului din octombrie. Aflând că voi

merge la Washington, mi-a spus, cu o zi înainte, să folosesc prilejul întâlnirii cu Dean Rusk pentru a insista în privinţa grăbirii acordurilor, astfel încât Consiliul de Securitate să se poată întruni. Nimic nu îl abătea de la ideea readucerii dosarului la ONU.

Într-adevăr, l-am întâlnit pe secretarul de stat ca invitat de onoare la concertul dat de o formaţie folclorică românească în 8 decembrie în Constituţional Hall din Washington. Am stat alături în lojă împreună cu ministrul Petre Bălăceanu, şi am conversat înainte, după concert şi în pauză. Dean Rusk mi-a apărut ca un personaj amabil şi serios. E slăbiciunea mea pentru oamenii politici care ies din universităţi şi nu din tranşeele de luptă militară sau ideologică. Undeva în conversaţie, am citat şi experienţa mea din Consiliul de Securitate, dar am fost întâmpinat cu un zâmbet. „Treburile merg bine şi criza e aproape închisă”, spunea el. Privirea lui era îndreptată spre viitor şi mă bucuram să-l văd făcând un gest favorabil relaţiilor cu România, care era subiectul meu principal.

România intenţiona să îmbunătăţească legăturile cu SUA. Peste câteva luni, după criza rachetelor, se va face un pas important în această direcţie. Iar criza cubaneză a influenţat mult politica externă a României în restul deceniului. Iată cum s-au întâmplat lucrurile: Delegaţia cu Gheorghiu-Dej, Maurer şi Mănescu şi-a încheiat vizita cea mare în Asia în 23 octombrie, când pe ruta întoarcerii s-a oprit la Moscova. Primirea a fost cordială. O aşteptau, din partea prezidiului sovietic, Brejnev, Kozlov, Kosîghin. Un incident conturbase starea de spirit a delegaţiei în cursul călătoriei. Avionul sovietic cu care zbura trebuia să treacă peste China, iar autorizaţia de survol urma să fie cerută de autorităţile sovietice, care au comunicat avionului că era OK. Dar pe drum au constatat că autorităţile chineze nu ştiau de zbor şi nu aprobaseră niciun survol. Cui îi convenea ca delegaţia română să fie dată jos de partea chineză? Cele mai rele presupuneri treceau prin capul oaspeţilor români. Au uitat repede de ele, când au aflat că erau în plină criză mondială, ca oaspeţi de onoare la un

spectacol la Teatrul Mare din Moscova cu opera *Boris Godunov*. Participau Hruşciov, Mikoian, Polański, Grişin şi cei de la întâmpinarea pe aeroport. Cam tot Biroul Politic, s-ar zice. Hruşciov, în memorii, vorbeşte pe larg despre decizia de a merge în formaţie impresionantă la operă, fără să indice ziua şi faptul că prilejul îl oferea prezenţa românilor. „Voiam, scria el, ca lumea să creadă că nu era nimic grav dacă Hruşciov mergea la operă". „Ce sezon muzical!" mi-am zis eu. În pauză, după ce au ieşit din loja în care au stat împreună, Hruşciov s-a lansat în faţa delegaţiei române într-o diatribă războinică, influenţată de tonul violent şi intransigent în care condamnase acţiunea americană, în aceeaşi zi. Cred că feţele interlocutorilor români exprimau orice în afară de aprobare. Mai târziu, premierul Maurer mi-a povestit, într-o călătorie în care l-am însoţit, că după ce Hruşciov se urcase pe caii cei mari, rămânând singur cu Gheorghiu-Dej, i-a spus acestuia: „I-ai văzut şi auzit; ăştia nu sunt în toate minţile; într-o zi vei citi în ziare că te afli în stare de război cu America".

În afara scopurilor mărturisite de Hruşciov, privind seara de operă, mai era şi interesul lui de a cunoaşte reacţia partenerilor români, întrucât, spre deosebire de americani, uitase să-şi consulte aliaţii. „Să fie oboseala călătoriei care îi face trişti sau ceva nu le place?" Delegaţia îşi arătase dezaprobarea în diferite moduri. Astfel, povestea Mănescu, Maurer îi vorbea lui Kosîghin despre acuzaţiile aduse Moscovei de presa internaţională: „Aceştia vă cred nebuni, doar nebuni să fi fost să fi făcut aşa ceva..." Când Kuzneţov, în prima noastră întâlnire la New York după sosirea lui de la Moscova, la 30 octombrie, mi-a mărturisit că întâlnirea de la Moscova între Hruşciov şi Gheorghiu-Dej a fost un moment important, care a condus la luarea unei decizii profund chibzuite, m-am întrebat dacă făcea o afirmaţie convenţională sau partea sovietică a înregistrat cu atenţie rezervele româneşti exprimate prin consternare. În ceea ce ne priveşte, chiar dacă existau germenii unei politici mai independente faţă de Moscova, cred că vizita la Moscova a fost momentul

care a decis un curs politic nou pentru România, dificil, complicat, cu declaraţii explicite de independenţă în domeniul economic, cu voturi diferite la ONU în domeniul politic (1963) sau în strategia noii ordini economice (1964). În 1963, Gheorghiu-Dej comenta astfel experienţa crizei în faţa conducerii politice: „Sunt situaţii în care nu pot interveni, pentru că, intervenind, înseamnă un război mondial, un război pentru a apăra Cuba... Hruşciov spune: «Uite, am mers la aventură!» Bine, poţi merge la orice, dar la aventură nu poţi merge, pentru că noi nu suntem aventurieri”.

Corneliu Mănescu mai amintea public că după reîntoarcerea în ţară, Gheorghiu-Dej i-a dat instrucţiuni să-i scrie o scrisoare lui Rusk prin care să-i comunice că România nu are niciun amestec în evenimente, e străină de instalarea rachetelor de care nu fusese anunţată, n-are arme nucleare pe teritoriul propriu şi nu vrea să fie amestecată în această afacere. Nu eram la Bucureşti când s-a trimis scrisoarea. Dar ea reprezenta o clară dezangajare, doi paşi înapoi de la fidelitatea aliată. Ce se citeşte nu e ce se aude în politică. Aşa că în ziarele româneşti, la sosirea delegaţiei, apărea Declaraţia de condamnare a acţiunilor imperialiste împotriva Cubei.

Sfârşitul crizei. În timpul ei împărţeam personajele în două categorii: oamenii Cartei şi ai documentelor, pe de o parte, oamenii balanţei şi ai procedurilor subiacente, de cealaltă parte. Primii erau încordaţi şi uneori dramatici. Ceilalţi erau tăcuţi şi optimişti. În prima categorie intrau U Thant, Stevenson şi aproape toţi ambasadorii de la New York. În a doua, Kuzneţov, McCloy şi aproape toţi ambasadorii de la Geneva. Zorin punea o problemă pentru clasificarea mea, deoarece împreună cu McCloy elaborase, când era adjunct de ministru la Moscova, o declaraţie de dezarmare care apoi le-a purtat numele. Dar până la urmă, aceasta se situa tot printre documentele discutate într-o sală cu fresce; în timp ce balanţa era examinată într-un loc virtual, secret şi greu accesibil, ca delicatele pendule ce înregistrau exploziile nucleare în subsolurile universităţii

de la Uppsala.

După criză, cei din prima categorie erau trişti, dezamăgiţi şi gravi, iar cei din a doua, senini şi relaxaţi.

Într-o scrisoare trimisă lui U Thant prin ianuarie 1963, ce sună ca un *faire-part1* postum, Stevenson şi Kuzneţov exprimau consolator, în numele

Mărturisire (fir.) (n. red.) guvernelor lor, aprecierea pentru eforturile lui în „asistarea” acestor guverne de a îndepărta o primejdie serioasă la adresa păcii. Ei „nu cred că mai e necesar ca subiectul să ocupe atenţia Consiliului de Securitate, date fiind gradul de înţelegere atins între ei în rezolvarea crizei şi dimensiunea progresului în aplicarea înţelegerii”. Mai mult decât atât, „acţiunile luate vor conduce spre ajustarea altor diferende între ele”.

La începutul anului, fiind din nou la negocierile de dezarmare de la Geneva, am constatat că referirile la criza cubaneză erau aproape inexistente. Care criză? Trecea drept un accident de parcurs care a zguduit mecanismul balanţei fără să o dărâme. Politicienii, la fel, nu o mai citau. Se lucra serios la destindere şi coexistenţă paşnică. Teoreticienii însă şi-au dat seama ce caz plin de învăţăminte aveau la îndemână şi au început să studieze ceea ce spărtura momentană permisese să se vadă în subsolurile sistemului internaţional. Dar cum să prinzi într-un model teoretic de teoria deciziei faptul că preşedintele Kennedy fusese impresionat cu puţin timp înainte de criză de lectura cărţii Barbarei Tuchman, *Tunurile din August*, în care autoarea descria împrejurările de confuzie, eroare şi prostie care au dus la începerea Primului Război Mondial? „Nu voi urma nicio cale care să dea cuiva ocazia să scrie o carte comparabilă cu aceasta şi care s-ar chema *Rachetele din Octombrie*” îi spusese preşedintele fratelui său, Robert.

Altă problemă a teoreticienilor era să ţină seama de intensa disparitate a puterii, mai întâi între ţări, unde câteva dispuneau de soarta lumii, şi apoi între persoane, câteva având o autoritate uriaşă în luarea deciziilor. Criza a arătat că atât Kennedy, cât şi Hruşciov deţineau mai

multă putere decât avusese Cezar în culmea gloriei lui. Din fericire, spre deosebire de Cezar, care trecuse Rubiconul zicând „zarurile sunt aruncate”, cei doi s-au oprit la timp din jocul de hazard şi au trecut la mişcări raţionale de şah. Din nou, teoria jocurilor, managementul crizelor, teoria deciziei, bipolarismul, neangajaţii care voiau să aşeze sistemul internaţional pe trei picioare, toate temele au fost reluate cu energie.

Până azi, criza a rămas un caz revelator, un punct de referinţă. Bilanţul ei nu e de neglijat. Pentru americani, victoria fermităţii, iar criza berlineză absorbită. Pentru sovietici, Cuba nu va fi atacată, conform angajamentului neoficializat, dar va trăi sub embargo. Castro va rămâne liderul ei, după ce toţi ceilalţi vor dispărea. Kennedy va fi asasinat peste un an, iar Hruşciov, debarcat peste doi. Ambii în împrejurări legate implicit sau explicit de problema rachetelor. ONU şi-a văzut de treaba ei cu sârg în toate subiectele pe care cei doi mari nu le găseau controversate, a urmărit cu relativă indiferenţă cazurile în care competiţia celor doi era deschisă pentru cucerirea de poziţii în lumea a treia şi a fost temporar vocală în situaţiile în care fiecare dintre ei tăcea ordine în propria sferă, conform regulilor tacite ale balanţei. Aceasta a funcţionat bine peste patru decenii şi al Treilea Război Mondial nu a avut loc.

De Gaulle şi criza europeană

Anii ’60 aduc în arenă bărbaţi de stat puternici şi alături de Kennedy pentru America, pentru Europa este de Gaulle. Numele lui este cunoscut din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Denunţă armistiţiul cu Germania, se împotriveşte lui Philippe Pétain, mareşalul colaboraţionist, şi pleacă în Anglia, de unde conduce rezistenţa împotriva ocupantului german. Cu alura lui de om înalt şi veşnic drept, avea un aer dominator şi semeţ. Afirma că dacă a pierdut o luptă, va câştiga, în schimb, războiul. „Eu sunt Franţa!”, obişnuia el să le spună englezilor, care îi satisfăceau cererile şi îi răbdau insolenţa. Churchill, întrebat ce i-a fost mai greu în timpul

războiului, a răspuns: „Crucea de Lorena”, făcând referire la de Gaulle. În 1944, generalul reuşeşte să creeze un guvern provizoriu şi să deschidă drumul spre normalizare, dar dificultăţile economice şi rezistenţa unor comentatori care nu acceptau ideea unui şef unic l-a făcut să demisioneze în 1946, ca apoi să se retragă în 1953 din viaţa politică pe o durată de cinci ani. În 1958 revine, devenind preşedinte. Revolta şi războiul pentru independenţa Algeriei sunt subiectele principale, pe care le rezolvă în 1961, când de Gaulle câştigă referendumul pentru recunoaşterea dreptului Algeriei la autodeterminare. Concomitent, Kennedy îşi preia atribuţiile de preşedinte.

Patriotismul lui de Gaulle era prin natura lui opus poziţiilor de supremaţie şi control pe care le aplicase Anglia în mod tradiţional, iar mai recent, începând cu 1953, şi le însuşiseră americanii. În 1965, el îi spune lui Willy Brandt că hegemonia americană „sufocă Europa şi îi împiedică pe europeni să fie ei înşişi”.

Avem de-a face cu trei viziuni diferite asupra Europei, aparţinând SUA (Kennedy), Angliei (Macmillan) şi Franţei (de Gaulle). Dacă ele ar fi rămas teoretice şi orientative, termenul criză a Vestului nu ar fi fost justificat. Dar în momentul în care s-au produs rupturi dureroase şi răni greu de vindecat, când dezacordul s-a transformat în ostilitate, putem să-i spunem „criză”.

În ceea ce priveşte America, John Kennedy lansase ceea ce urma să fie numit „The Great Design”, Marele Proiect. El nu se adresa direct Europei, ci avea ca idee de bază o asociaţie atlantică. Respectiva asociaţie, spunea el, este „viitorul Occidentului”. „Se va ajunge prin măsuri concrete la rezolvarea problemelor cu care ne confruntăm toţi: militare, economice şi politice. Asociaţia nu este o atitudine, ci un mijloc”.

Kennedy considera că era nevoie „de o politică agricolă şi industrială comună, de o parte şi de cealaltă a Atlanticului, pentru a da un nou avânt dezvoltării economice”. Propunea în acelaşi timp stabilizarea

preţurilor şi o reformă monetară atlantică. „Marile ţări ale lumii libere trebuie să ia în mâna lor controlul problemelor militare, dacă nu vrem ca problemele acestea să ne imprime legea lor”.

Iniţiativa europenilor de a-şi crea o organizaţie proprie era, oare, în armonie cu vederile americanilor, care nu făceau parte din ea? Da, răspundea Kennedy. „Noi avem în vedere cu plăcere o Europă unită şi puternică... o putere mondială capabilă să înfrunte problemele lumii ca partener egal şi total... o Europă bine sudată care să ne protejeze împotriva fragmentării alianţei noastre. Numai cu o astfel de Europă se pot face concesii reciproce între egale şi se pot împărţi în mod egal responsabilitatea şi sacrificiile... Ţine de europeni să-şi urmeze calea care să îi conducă la unitatea Europei. Dar... trebuie să ştiţi că noua mare Europă nu va fi pentru Statele Unite ale Americii un obiect de teamă, ci o sursă de vigoare”.

Poziţia de bază a Angliei în 1960 era să sprijine marele plan atlantic al lui Kennedy, întrucât presupunea şi facilita intrarea sa în Grupul celor 6, cum se numea forul politic centralizat al noii Europe. Întreaga construcţie atlantică depindea de faptul dacă Anglia se afla sau nu în Europa. Dosarul acestei probleme era o colecţie de erori, stângăcii şi judecăţi greşite ale Angliei. Deci ea intra în discuţie pătată de un trecut pierzător. Se spune că „a greşi este omenesc, dar a persevera în greşeală este diabolic”. Ceea ce rezultă dintr-o sumară trecere în revistă a evenimentelor dovedeşte că până în ultimul moment al dramei, Anglia a perseverat în eroare.

În 1960, de Gaulle, aflat în Anglia, îl întreabă pe Macmillan: „De ce nu vă alăturaţi Pieţei Comune?”, iar acesta îi răspunde: „Este de negândit”.

Totuşi, în 1961, se răzgândeşte şi cei şase, incluzându-l pe de Gaulle, se arată gata să înceapă negocieri în acest sens. Într-un discurs, afirma: „Este necesar ca Anglia să intre în Piaţa Comună, dar fără să pună condiţii”. Până la urmă, negocierile se deschid la Paris. Între timp, Macmillan ceruse avizul americanilor,

care le-a răspuns: „Da, desigur”. Macmillan i-a vorbit despre problemele ce apăreau pentru Anglia din acel an, iar Kennedy i-a spus: „Vă vom ajuta”. El ştia că fără Anglia în Europa, Alianţa Atlantică nu mai avea sens.

Între timp, în 1962, apar elemente care tulbură climatul general. Ceartă între francezi şi olandezi privind unele propuneri ale lui de Gaulle, iar acesta crede că olandezii sunt manevraţi de englezi. Când Anglia şi SUA vor ca NATO să aibă o nouă orientare în politica atomică, Franţa se opune, văzând că nu mai poate conta pe angajamentul Americii de a apăra Europa prin arme atomice, în caz de nevoie.

În două domenii mari, comerţul şi securitatea, încep discuţii interminabile pe parcursul anului 1962. Se spunea că englezii ar fi putut închide problema în octombrie 1962, când se terminase conferinţa Commonwealthului şi a Partidului Conservator, care mărise autoritatea lui Macmillan. În loc de aceasta, englezii se ţineau făţiş de o chestiune secundară, blocând orice progres pentru restul anului. Şi de Gaulle avusese nevoie de întărirea poziţiei lui interne în urma unor neînţelegeri cu opozanţii lui. Şi el amânase luări de poziţie ferme.

Dar la 14 ianuarie 1963, trage linia şi închide doi ani de tratative pe tema Angliei, printr-un act decisiv: se respinge intrarea Angliei în Europa celor şase. Gestul era neaşteptat, pentru că atât americanii, cât şi englezii mai credeau că negocierile mergeau bine. Cu câteva zile înainte, ziarele semnalau că de Gaulle avea sentimentul că Anglia ar juca rolul calului troian pentru America, dacă ar fi admisă în Piaţa Comună.

Cine însă urmărise constanţa poziţiei lui de Gaulle în punctele cardinale ale dezbaterilor şi negocierilor şi nu în tactica curentă şi măruntă în care dovedea mereu că era adaptabil observa că vetoul francez reprezenta o concluzie logică a unei concepţii bine închegate şi fine.

Mai întâi era convingerea că SUA continuau să promoveze vechiul obiectiv: supremaţia asupra Europei. O câştigaseră în anii ’50 şi o menţineau ulterior prin Marele

Proiect al Alianţei Atlantice. Cuvântul „Atlantic” reprezenta forma specific americană de a intra şi a conduce o organizaţie vitală ca NATO. De NATO s-a folosit America pentru a pune Europa de Vest sub conducerea ei.

Încercarea Angliei de a intra în Europa constituia parte din această strategie. O Anglie europeană era o condiţie *sine qua non* a formării alianţei atlantice. America era scutul şi protectorul continuu al Angliei, iar în acei ani ea a devenit pentru America o piesă necesară esenţial. Odată cu calitatea de membră a Europei politice, militare şi economice, o putea aduce ca pe tavă la cheremul Americii.

Esenţa politicii însemna pentru de Gaulle statul independent. Nimic din ceea ce era suprastatal nu era admisibil. Accepta piaţa comună şi orice forme de asociere, atât timp cât nu puteau dicta sau da niciun sfat, alianţe care cereau simplă ascultare. O Europă putea şi trebuia să fie unită prin interesele comune de bunăstare şi securitate a statelor ei membre, în armonie şi cooperare.

Anglia a fost din vremuri străvechi maestra intrigilor care întreţineau confuzia şi ostilitatea între ţările europene, pentru a o controla din exterior, „Perfidul Albion” stătea şi se uita cu ocheanul peste Canalul Mânecii dacă se respecta echilibrul pe continent şi să intervină când era necesară punerea la punct a unei puteri prea ambiţioase.

Avea zicale hazlii când observa o tendinţă de a exagera rolul unor organizaţii, chiar şi cea europeană, de a trece peste voinţa statelor. I se părea ridicol ca Europa să fie concepută ca o soluţie la toate problemele ce aparţineau statelor. În 1965, generalul spunea în cadrul campaniei prezidenţiale: „Trebuie să luăm lucrurile aşa cum sunt, politica se face numai pe realităţi. Bineînţeles, poţi sări ca un ied pe scaunul tău, strigând: Europa! Europa! Europa! Numai că asta nu duce la nimic şi nu înseamnă nimic”. Dar nici pentru ONU nu era mai tolerant: „Drăcia asta care se numeşte ONU” („Ce machin qu’on appelle l’ONU”).

Vetoul lui de Gaulle avea efectele pe care numai o criză veritabilă le putea dezlănţui. Prin el, se năruia un mare proiect atlantic menit să schimbe lumea, imaginat şi sperat de J.F. Kennedy. Se ducea pe apa sâmbetei mândria Angliei de a juca un rol european, altul atlantic şi de ce nu şi în lume, unde mai exista un Commonwealth britanic. Toate ţările europene îşi calmaseră conflictele şi veleităţile, intrate în concertul european aflat sub bagheta lui de Gaulle. Gestul lui nu producea nicio spărtură în corpul Europei. El avea efecte în afară. Zidul creat se afla pe ţărmul mării pentru a ţine departe pericolul atlantic.

Harriman în vara anului 1963, părea că toată energia diplomaţiei mondiale eliberată de spaime şi consternare odată cu sfârşitul Crizei rachetelor din Cuba, din octombrie 1962, se revărsa în agenda statelor. În coada cometei de criză depăşită stăteau marile înţelegeri sovieto-americane. Cea mai spectaculoasă era cuprinsă în proiectul noului tratat de interzicere a experienţelor nucleare în cele trei medii (spaţiu, apă şi atmosferă), lăsându-le pe cele subterane în continuare libere. Din 1961, experţii se luptau pentru un tratat cuprinzător, în toate mediile, dar obstacolul consta în chestiunea inspecţiilor şi a numărului lor (suficient de mare pentru SUA, strictul necesar mic pentru URSS). În 1962, Adunarea Generală votează cu o mare majoritate „condamnarea tuturor experienţelor cu arme nucleare” Ţările nenucleare cereau „încetarea tuturor exploziilor experimentale ale armelor nucleare pentru totdeauna”.

Kennedy ridicase problema la rang prioritar: voia să se prezinte la viitoarele alegeri cu satisfacerea cerinţei din ce în ce mai presante şi mai largi a oamenilor de a nu mai fi expuşi la radiaţiile produse de exploziile experimentale cu putere uriaşă. Rareori se distinge un curent de opinie atât de categoric, iar despre Kennedy se spunea că: „La fel ca Wilson şi Roosevelt, consider opinia publică drept un constituent de bază al puterii”. Comitetul de dezarmare de la Geneva, al cărui membru eram şi eu, care cântărea asiduu formulele de compromis privind inspecţiile, crezând

că se apropia de o soluţie, a văzut uluit că cele două superputeri mutau negocierile din cadrul multilateral genevez pe o scenă bilaterală la Moscova. După ce constatasem în Consiliul de Securitate că discuţia soluţiei la criza rachetelor începută de noi în public era mutată într-un cadru confidenţial sovieto-american, nu mă miram că istoria se repeta. Kennedy îl trimitea la Moscova pe Harriman, la acea oră subsecretar la Departamentul de Stat, dar care fusese o eminenţă cenuşie a lui Roosvelt în timpul războiului, iar în 1962 se ocupa de cazurile sensibile care îl interesau pe Kennedy.

Harriman a stat 12 zile la Moscova. Negocierile au început la 15 iulie 1963 şi simt astăzi cunoscute în detaliu. Hruşciov a fost prezent la prima zi a negocierilor şi a început în stilul lui glumeţ: „De ce n-avem un tratat de interzicere? De ce nu-l semnăm întâi şi apoi experţii să elaboreze detaliile?” La care Harriman i-a dat o foaie albă şi a spus: „Semnaţi dumneavoastră întâi, domnule Hruşciov, şi eu semnez dedesubt”. Discuţiile n-au fost simple. Kennedy trimitea frecvent instrucţiuni personale. Mai erau şi scrisori directe către Hruşciov. Până la urmă, dificultăţile se risipesc şi negocierile se încheie spre satisfacţia celor doi mari. În special pentru Kennedy, e o victorie.

Fără întârziere, acordul de interzicere a experienţelor nucleare în trei medii (atmosferă, spaţiu extraatmosferic şi sub apă, fără subteran) e semnat de către cele trei puteri la 5 august şi deschis spre semnare de către alte state în trei capitale: Moscova, Londra şi Washington, unde ceremonia va fi prezidată de Harriman. Data era fixată pentru 8 august. Numele semnatarilor trebuiau anunţate şi pregătirile făcute rapid. Ţara noastră urma să semneze aderarea prin C. Mănescu la Moscova, G. Macovescu, adjunct la Externe, la Londra, iar eu la Washington.

Aici intervine ceea ce a rămas pentru mine începutul celui de al doilea moment diplomatic semnificativ din activitatea mea, prin misiunea primită de la Gheorghe

Gheorghiu-Dej. Acesta m-a chemat la el şi mi-a spus că s-a luat hotărârea semnării, cine merge unde şi că eu sunt desemnat pentru Washington. „Îl vei întâlni acolo, probabil, pe Harriman, a spus el. El s-a ocupat de tratat. Caută să-l întâlneşti. Cunoşti poziţia noastră. Suntem interesaţi în obţinerea de licenţe industriale care ne-au fost refuzate. Am vrea să ştim dacă putem conta pe o schimbare în acest sens. Ar trebui să înţeleagă ce înseamnă pentru noi acordarea unui sprijin în proiectele pe care le avem. Avem destul necaz cu cei care vor să ne îndrume într-o direcţie din care România nu se alege cu nimic. Am aprecia acest sprijin şi nu-l vom uita. Cred că şi ei ar putea fi interesaţi să vadă că avem o politică externă independentă şi că gândim cu capul nostru. Nu presăm, e o politică de durată. Iei o listă de cereri mai urgente pentru industria petrochimică. Ne interesează să ştim cât ne putem baza pe ei în viitor. Iar ei ar trebui să ştie că ne ţinem cuvântul”.

Pe litoral, unde se aflau Gheorghiu-Dej şi Maurer, şi unde se ţineau toate şedinţele de decizie în problemele-cheie şi dădeau instrucţiunile cele mai importante, tema care stătea în centrul atenţiei în acel moment era vizita primului membru al guvernului american în România, Orville Freeman, ministrul Agriculturii. Acesta a venit însoţit de un grup de experţi pentru două zile. A vizitat unităţi agricole, experţii au discutat chestiuni bilaterale. Ştiam, pe canale diplomatice, că, dacă exista perspectiva unor schimburi cu SUA în vreun domeniu, agricultura se înscria printre primele. Ataşatul român pentru agricultură de la Washington nu prididea cu vizitele, înţelegerile, achiziţiile de maşini agricole, acordurile pentru seminţe de calitate şi altele.

Îmi era greu să concep ce s-ar mai putea face când acordurile cu Cyrus Eaton şi cu Garst se desfăşurau în mod eficient. Dar Dej avea intenţia să discute cu guvernul american nu numai despre agricultură, ci despre întreg comerţul cu SUA. Am fost inclus din partea Externelor în delegaţia română care îi cuprindea pe: Maurer, Alexandru

Moghioroş, Gaston-Marin (vicepreşedinte al guvernului).

Cu gândul ancorat la misiunea mea, am fost numai urechi la cuvântul lui Dej la întâlnirea cu Freeman. Am sărit peste cifrele care arătau dinamismul economiei româneşti. Americanii ştiau că ritmul de creştere industrială era de 15% pe an între 1960 – 1962, că am fost eminamente agrari înainte de război (80%), iarăşi se ştia. Dar ceea ce părea nou era afirmaţia că în acea perioadă productivitatea crescută a agriculturii ne permitea să câştigăm dolari şi să-i investim în fabrici. Intenţionam să construim, de pildă, o fabrică de cauciuc sintetic; am găsit şi firme americane interesate, dar neobţinerea licenţelor le-a descurajat. Preşedintele american avea latitudinea să decidă. El ar fi trebuit să afle (prin Freeman) că România era gata să cumpere din SUA şi va găsi banii să plătească. Nu cerea nici ajutoare, nici credite. În privinţa independenţei, aceasta era reafirmată în termeni care nu se abăteau mult de la declaraţiile oficiale de independenţă, suveranitate şi inviolabilitate, „ca principii ale oricărei politici socialiste care se respectă”.

Că România „îşi urmează drumul propriu” nu putea stârni un protest al lui I Iruşciov. Nici CAER-ul (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) nu era considerat un obstacol. A vrea să dezvolţi comerţul venea în sprijinul coexistenţei şi colaborării internaţionale. Am înţeles de la Dej că prudenţa exprimării era primordială. Eram sigur că între patru ochi cu Freeman, după dineu, a pus câteva accente suplimentare.

Nimic nu mi se părea dificil în misiunea mea la Washington. Semnarea Tratatului era un eveniment protocolar, acompaniată de o scurtă declaraţie. Să-l prinzi pe Harriman liber în învălmăşeala primirii delegaţiilor şi a agendei sale încărcate era însă mult mai greu. Dacă asta se va realiza, totul va depinde de zaruri: care va fi poziţia lui, care era contextul politicii americane, atenţia de care se putea bucura România în strategia Americii, axată după cum se vedea pe refacerea încrederii între cele două superputeri.

Ceea ce m-a pus pe gânduri şi m-a făcut să analizez mai atent misiunea mea a fost o neaşteptată punere în gardă de către Dej, la despărţire. „Nu vorbeşti cu nimeni despre chestia cu Harriman”. Am zis: „Bineînţeles, îl informez pe ministru şi atât”. „Nu, a spus Dej. N-ai înţeles, nu vorbeşti cu nimeni înseamnă că nici cu el”. Reieşea că Dej se temea că demersul ăsta, chiar îmbrăcat în termeni inofensivi şi cvasipublici, putea să fie zădărnicit de interferenţe exterioare sau, poate, chiar interne.

Aceasta lămurea doar o parte din înţelegerea mandatului. Secretul cerut putea să însemne: facem demersul cât mai discret cu putinţă; nu vreau să afle nici cei din afară, dar nici cei din interior ce răspuns aduci; numai după aceea vom vedea cum trebuie el tratat, fie în caz pozitiv, fie în caz negativ. Dar ce aştepta Dej de la această întâlnire?

Conversaţiile cu Maurer din acea lună m-au ajutat să completez tabloul. Nu a comentat întâlnirea cu Harriman, dar a vorbit pe larg despre tratat şi despre relaţiile României cu ONU, de care mă ocupam la minister.

Maurer era autorul strategiei de independenţă a României sub urmaşii lui Stalin. Aparent simplă (Maurer era partizanul ideilor dare ale lui Descartes, pe care le numea limpezi), strategia însemna crearea colectivă a unui cadru bazat pe principii, care să favorizeze aspiraţiile României. Faza 1963 era aceea a independenţei economice. Nu comerţul era cuvântul-cheie, ci puterea economică exprimată în industrie. Lagărul socialist desemna României un loc de dependenţă permanentă şi de inferioritate perpetuă. Cei doi credeau că în câţiva ani buni, şi dacă erau lăsaţi în pace, până la sfârşitul deceniului, distanţa putea fi recuperată. Nicio provocare inutilă, nicio ieşire temperamentală (Maurer se conducea după primordialitatea raţiunii în raport cu sentimentele), niciun cuvânt jignitor.

În virtutea vechii cunoştinţe şi a întâlnirii de la sesiunea ONU din 1957, Maurer era deosebit de deschis cu mine. Am auzit de la el următoarea frază memorabilă:

„Vezi, suveranitatea e un lucru atât de puternic şi important, încât când o ai poţi şi să renunţi la ea. Dar dacă te decizi să o împărţi cu cineva, totul depinde cu cine te asociezi, deoarece aceştia (blocul socialist) nu merită”.

Mi se contura astfel mai bine ce se aştepta de la Harriman. Dar aşa văzute lucrurile, era vorba de un adevărat parteneriat strategic nescris, suficient de solid şi de durabil. Mă gândeam la ceea ce Maurer cita des „quid pro quo”. Vedeam o balanţă: pe un taler, tehnică şi credite (comerţ, desigur), pe cealaltă ce puneam noi? Ieşirea din lagăr, denunţarea acordurilor, ieşirea din organismele militare sau economice? Exclus. Independenţa de gândire şi acţiune, decizii proprii, nu era de ajuns. Perspectiva folosirii ei în momente de cumpănă, poate. Încurajarea activă a destinderii şi ilustrarea ei prin gesturi ar putea conta. Nu puteam vorbi despre reciproca noastră altfel decât era în instrucţiuni, dar puteam stimula reflecţia activă a interlocutorului. „Gândim cu capul nostru”.

O împrejurare neaşteptată m-a ajutat în conturarea mandatului şi în pregătirea vizitei. În delegaţia americană care-l însoţea pe O. Freeman era şi ministrul SUA la Bucureşti, Crawford (în acel moment reprezentanţele celor două ţări erau legaţii, nu ambasade, în aceeaşi situaţie fiind în Răsărit doar Ungaria, Bulgaria şi România).

Ne-am întâlnit şi am început conversaţia, comentând rezultatele Auzitei lui Freeman, pe care ambii o consideram fructuoasă. Din câte am aflat, Cra Avford fusese chemat la Washington pentru audiere la Congres pe tema relaţiilor cu ţările est-europene. Ca orice diplomat care-şi înţelegea misiunea, el era favorabil dezvoltării relaţiilor româno-americane. Mi-a spus că îi servesc toate gesturile româneşti, actele ei de politică externă, contactele care se înmulţesc. Dar sunt şi lucruri care nu merg, în ciuda insistenţelor lui. Probleme consulare de emigraţie, de reuniuni de familie, dar mai ales regimul de anunţare prealabilă a deplasărilor diplomaţilor acreditaţi în cele două ţări, care le consuma o groază de timp. Convins că e bine ca ministrul SUA să citeze o măsura

palpabilă, am depus degrabă toate diligenţele pentru obţinerea aprobării desfiinţării reciproce a sistemului notificării mişcării diplomaţilor şi Crawford a avut răspunsul pozitiv la plecarea lui la Washington, măsura începând să intre în vigoare din 20 august. Am aflat că pleca în aceeaşi zi cu mine şi ne-am promis că ne vom povesti păsurile pe drum. Aveam de gând să-l fac să mă ajute în întâlnirea cu Harriman şi să ne susţină cât mai mult.

Cu Crawford, nu am avut o discuţie sistematică, ci o conversaţie colegială. I-am povestit că, plimbându-mă pe cheiurile de la Santos, Buenos sau Montevideo, vedeam pe macaralele mari şi vechi ce încărcau vapoarele marca „made in England” şi înţelegeam mai mult despre influenţa Angliei în America Latină decât s-ar putea crede despre o regiune aflată sub ocrotirea doctrinei Monroe. Dar la noi în ţară, un „made in Germany sau Austria” de pe furnale şi motoare nu ne vorbeşte despre cine a ajutat prima industrializare a ţării? Dar marca de pe echipamentul petrolier american?

Nu era nevoie să insist. Crawford vibra singur la ideea aceasta. „Nu ştiu ce e cu noi, zicea el. Trecem drept o naţiune de businessmeni şi noi la ambasadă ne ocupăm de acţiuni culturale”. I-am spus că cel puţin acestea sunt bune şi de nivel înalt. Iahtul doamnei Graham, influenta proprietară a lui *Washington Post*, pleca în croazieră spre România cu publicistul şi autorul Drew Pearson şi cu alţi invitaţi de seamă ca preşedintele Curţii Supreme. Chiar şi Harriman fusese invitat, dar îl furase Tratatul şi Moscova. Nu se şoma în relaţiile bilaterale. „Da, zicea Crawford, dar el asistă neputincios la agresivitatea firmelor occidentale care vând instalaţii bazate pe patente americane, cum s-a întâmplat cu italienii şi oţelul”. El mi-a explicat de ce nu era de ajuns să discutăm despre cornerj, rara să 5HgflZ9Ht aluil probie mele finanţării. Dacă vânzătorul european va avea garanţie bancară mai bună şi mai sigură decât cea obţinută de vânzătorul american, ia el afacerea. Nu ne ocupăm destul de acest aspect.

Două lucruri mi s-au părut revelatoare: greutăţile pe care le întâmpină el din partea instituţiilor americane în promovarea relaţiilor cu noi, indicând, în primul rând, Ministerul Comerţului şi apoi de la congresmenii a căror atitudine depinde de cele mai multe ori de cum s-a rezolvat o viză sau o plecare. De asemenea, dificultatea de a înţelege ce se întâmplă în CAER, de pildă.

Crawford mi-a mai spus că a citit cu atenţie poziţia română privind Tratatul asupra testelor nucleare şi a fost surprins că tonul obişnuit, care era moderat faţă de China, conţinea o punere aspră la punct. Nu părea însă nemulţumit din cauza asta. Ştia prea bine că nu numai chinezii considerau tratatul o „trădare”, ci şi complexul militaro-industrial din SUA, care îl estima opus imperativului de a perfecta armele nucleare. Fizicianul Teller, creatorul bombei cu hidrogen, nu utiliza acest limbaj, dar în final asta spunea, criticându-l.

Nu puteam avea un interlocutor mai bun şi mai eficient. Sub aspectul modest şi tăcut, se ascundea un diplomat de clasă. Era în relaţii bune cu Harriman şi m-a secondat în mod ideal. După ce m-am întors, el a continuat campania, mergând la preşedintele Kennedy, bătându-se cu ministerele şi insistând în faţa Congresului. El este autorul expresiei: „O treime din negocieri le port cu cei din afară, două treimi cu ai mei, acasă”.

A doua zi după călătoria la Washington şi după schimbul de vederi avut în avion cu Crawford, la 8 august 1963 m-am prezentat, însoţit de ministrul Bălăceanu, la Departamentul de Stat. Aveam cu mine împuternicirea de a semna tratatul de interzicere a experienţelor nucleare în cele trei medii, ce va intra în istorie ca „The Parţial Test Ban Treaty”, şi declaraţia pe care o făceam în numele guvernului român, scurtă de altfel, şi mesajul preşedintelui Consiliului de Stat şi al preşedintelui Consiliului de Miniştri. Pe fundalul de steaguri era o masă cu un scaun pentru semnatari, în faţa lui microfoane, şi în sală bliţurile presei. Zece minute dura câte o semnare, când reprezentanţii statelor se perindau pe scaun. Nu aveam

nici cea mai mică emoţie. Dar faptul că la dreapta mea va sta Harriman mă făcea conştient de valoarea istorică a momentului.

Înalt, distins, sigur de sine, gustând împlinirea eforturilor sale, el oferea preşedintelui Kennedy cadoul dorit, tratatul. În timp ce eram în aşteptare, iese din sala unde se desfăşura protocolul semnării, întâmpină delegaţia română cu amabilitate şi ne conduce într-o altă sală. Se simţea că a vorbit cu Crawford. Există în viaţa diplomatică oameni care zâmbesc în timpul unei conversaţii tot timpul, orice s-ar întâmpla. Reagan de pildă. Rusk, alt exemplu. Harriman era de o seriozitate blândă şi prevenitoare. Voia să te facă să te simţi în largul tău şi să-ţi dezlegi curelele de la paraşută. Gata, ai aterizat! „Am auzit că v-aţi interesat de programul meu”, a spus el. „Timpul e limitat şi am un program foarte încărcat. Ce-ar fi să rămâneţi la mine şi să dejunăm împreună?”, a întrebat Harriman. „Lumina verde”, mi-am zis eu, binecuvântându-l în gând pe Crawford.

Pentru diplomaţi, Harriman era o figură legendară. Un uriaş care ieşea din sală, trecea prin acoperiş şi se transformă în statuie pe clădirea Departamentului de Stat. Roosevelt l-a luat în cercul lui cel mic de oameni de încredere. Descindea din aristocraţia financiară a New York-ului, în care numele Harriman stătea alături de Morgan, Carnegie, Rockefeller, Gould. Marii industriaşi şi bancheri nu se îmbulzeau însă la democratul Roosevelt, care le tăia calea prin programele sociale şi simpatia faţă de cei dezmoşteniţi. Aşa că un Harriman rupea rândurile elitei financiare la a doua generaţie, alăturându-se lui Roosevelt. După activităţi în cadrul reformelor rooseveltiene, tânărul Harriman, care câştigase încrederea preşedintelui, a intrat în diplomaţie. A fost mai întâi şeful programelor celebre de asistenţă militară (Lend-Lease), acordată de SUA Rusiei şi Angliei, şi apoi ambasador la Moscova şi ambasador la Londra în timpul celui de-al Doilea Război

Mondial. Prin el, Roosevelt comunica astfel cu

Churchill şi cu Stalin. La reuniunile lor de vârf, el mergea de la unul la altul, redactând acorduri, fiindcă nu existau procese-verbale şi înregistrări, şi transmiţând comunicări urgente şi opinii nuanţate sau definitive. În foarte multe cazuri i se cerea lui o formulă care circula rapid şi întrunea consens. Ce resorturi intelectuale şi psihologice, ce comportament care se situa între rigiditatea formală şi intimitatea nepermisă, ce nevoi şi ce capacitate de adaptare la personalităţi aflate la distanţe mintale atât de mari trebuia să aibă acest Harriman!

Cariera politică a lui Harriman s-a rezumat la postul de guvernator ales al statului New York (1954 – 1958), de unde se trăgea şi titlul „governor Harriman4 care i se adresa şi atunci. Când s-a creat ONU, copilul drag al lui Roosevelt, a cărui naştere s-a aprobat la Yalta, Harriman a fost cel care circula hârtiile. La ceremoniile ONU însă, de mai târziu, doamna Roosevelt apărea flancată nu de Harriman, ci de Nelson Rockefeller. Pe scurt, cariera ulterioară a lui Harriman nu a fost la înălţimea performanţelor belice. Iar când Kennedy şi-a format echipa, l-a numit pentru resursele sale de competenţă la sectorul Extrem Orient. După ce a negociat şi a adus textul Tratatului de la Moscova, preşedintele, mai mult decât încântat, îi atribuia în 1963 lui Harriman un rol mai vizibil: subsecretar pentru problemele politice.

Nu cred că pe Harriman îl mai interesau titlurile. Nu era vanitos. Avea 72 de ani şi în loc să-şi guste retragerea scriind memorii, se bucura că era implicat în problemele speciale şi grele. Era solicitat în decizii complicate de politică externă şi asta era de ajuns. Romanii ziceau: *De minimis non curat praetor* (Pretorul nu se ocupă de chestiuni mici). Faptul că Harriman examina un dosar al României îmi dădea mari speranţe.

Ritualul semnării programate pentru România la ora 13 n-a luat mult timp. Eu am citit textul şezând şi observând că Harriman s-a aplecat puţin în dreapta mea ca şi cum ar fi vrut să vadă cum arăta mesajul preşedintelui, cu antet sau fără? Harriman a răspuns oficial, în termeni

apreciativi faţă de gestul României şi faţă de declaraţia acesteia. Apoi ne-a condus prin clădire şi ne-a arătat, într-un fel de tur al gazdei, biroul lui Rusk şi sculpturile ce-l împodobeau, sala cu galerii de portrete ale secretarilor de Stat şi, în sfârşit, biroul lui tot atât de confortabil precum cel al lui Rusk. Alături, era pregătită o masă pentru şase persoane. Harriman adusese pentru cei trei români invitaţi (eu, ministrul şi consilierul), doi colaboratori, pe Crawford şi pe Vedeler, care se ocupa în Departamentul de Stat de relaţiile cu România.

Mă gândeam că un punct era câştigat. Din zeci de delegaţii prezente, una singură dejuna cu Harriman şi aceea era a noastră. Al doilea punct era buna dispoziţie a lui Harriman. Ea s-a manifestat în povestirea unor amintiri personale. Unele erau recente. Îl impresionase Rusia lui Hruşciov, în cele 12 zile petrecute pentru negocierea Tratatului la Moscova. Sub Stalin nu-şi putea imagina că va reveni într-un climat atât de destins, spunea el.

Harriman mi-a arătat fotografia lui cu Hruşciov din revista *Life*. A povestit cum după o şedinţă a străbătut curtea Kremlinului în drumul spre dineul din palatul Ecaterinei, împreună cu Hruşciov. Acesta s-a oprit şi a strâns mâna vizitatorilor. Le-a spus: „Acesta este Gospodin Garriman. Am semnat cu el tratatul de încetare a experienţelor şi l-am invitat la masă. Credeţi că merită?” Lumea a râs şi a aplaudat. „Ce diferenţă faţă de epoca lui Stalin!” exclama Harriman. El era sensibil şi la autoritatea de care se bucura în ochii sovieticilor (mai târziu am citit în cartea lui Arthur Schlesinger că Hruşciov ar fi spus: „Dacă-l trimite pe Harriman pentru tratat, înseamnă că e ceva serios”). Dincolo de aspectele de climat, Harriman reţinea un fapt mai important: exista mai multă flexibilitate în politica externă sovietică, ceea ce-i invita pe americani la reciprocitate.

Al doilea val de amintiri privea România după 23 august. A spus că a văzut cu ochii lui lumea aplaudându-i pe americani şi s-a convins de sentimentele de prietenie ale românilor faţă de America. A elogiat rolul regelui Mihai

la 23 august. A fost invitat de suveran la Sinaia, unde s-a dus însoţit de fiica lui, în 1946. Avea amintiri plăcute, ţinea minte că a jucat tenis cu Petru Groza şi cum arăta Bucureştiul la sfârşitul războiului, când era pavoazat de patru portrete: Stalin, Churchill, Roosevelt şi de Gaulle.

Harriman şi-a mai amintit că la Conferinţa de Pace din 1947 de la Paris, în cadrul căreia s-a hotărât realipirea întregii Transilvanii la România, a fost membru al Comisiei pentru ţara noastră. Ştia că şi Dej fusese în delegaţie? N-a menţionat acest lucru.

Mi-era teamă că dacă exploram în continuare istoria, nu-mi rămânea decât puţin timp pentru tema mea principală. Eram conştient că tot ce spuneam era pentru audienţe multiple: Harriman, funcţionarii lui, arhivele Departamentului de Stat, Dej, susţinătorii lui şi inamicii, instituţiile româneşti şi străine, în fine, Moscova. Dar esenţa era: ce înţelegea şi accepta Harriman, ce va transmite explicit sau implicit Bucureştiului?

Punctul de plecare a fost vizita recentă în România a ministrului american al Agriculturii, Freeman. Eveniment important, a spus Harriman, util şi clarificator. În curând Freeman va raporta oral preşedintelui Kennedy (deci încă nu o făcuse). „Cum merg schimburile cu România?”, m-a întrebat el. „Descreştere şi dificultăţi”, am zis eu, descriindu-le. „Ce puteţi vinde?”, a întrebat el. „I-am spus lui Hruşciov despre caviarul românesc care e mai bun decât cel rusesc, dar n-a fost de acord”. Discuţia a ajuns apoi la mobilă, sticlă, came. „Tarifele discriminatorii ne stau în cale, am afirmat eu. Ni se cer chimicale, vapoare întregi şi multă mobilă”. „Dar ce este cu instalaţiile acestea de cauciuc?”, a întrebat Harriman, fiind, evident, la curent cu cerinţele noastre pentru industria petrochimică. Am răspuns că interesul pentru aceste instalaţii era generat de intenţia de a valorifica resursele proprii, care la noi indica posibilitatea dezvoltării industriei chimice. Am încercat achiziţionarea de tehnologie din SUA, dar ne-am izbit de refuzul licenţelor, dar şi de termeni neconvenabili în privinţa livrării şi

instalării. Din Occident am putut însă cumpăra unele instalaţii, fără aceste obstacole. Harriman a făcut observarea că pe lângă licenţe există problema plăţilor. A urmat o conversaţie în privinţa creditelor tehnice asigurate de statul român şi, am susţinut eu, sistemul funcţiona cu alţii fără probleme, spre satisfacţia reciprocă, România fiind privită ca un partener serios şi solvabil. La acest punct Harriman, a emis prima lui opinie interesantă: Există bunăvoinţă în cercurile oficiale în privinţa îmbunătăţirii relaţiilor cu România. Măsurile vor fi studiate cu atenţie, chiar dacă schimbarea nu se va produce dintr-odată. Sunt obstacole cunoscute, ca legislaţia, Congresul. Ar putea fi examinate acţiuni în condiţiile existente, fără Clauza naţiunii celei mai favorizate. M-am legat de acest lucru şi am apăsat pe pedală: îmbunătăţirea generală politică poate că cere timp, dar sunt afaceri ce ar putea fi discutate de specialişti şi tratate expeditiv. De ce nu s-ar întâlni experţii? Harriman i-a întrebat pe Vedeler şi Crawford: „Voi ce părere aveţi, pregătiţi vreo propunere?” Vedeler a răspuns fără entuziasm că propunerile sunt în curs de elaborare. Lui Crawford, Harriman i-a adresat cererea să-l pună la curent şi să-i comunice părerea Legaţiei. Pe mine m-a întrebat în glumă: „Ce părere aveţi de el la Bucureşti, se poartă bine, aveţi plângeri împotriva lui? apoi a adăugat: Crawford e un prieten vechi de-al meu”.

De la sfera economică, discuţiile au trecut la cea politică. De fapt, ele s-au întretăiat, dar când am pus la un loc toate întrebările de baraj presărate în conversaţie ale lui Harriman privind Albania, China şi CAER, am înţeles că el îşi construia evaluarea hotărâtoare.

„Aveţi ambasador la Tirana?” Faptul că Albania era în conflict ideologic cu toate ţările socialiste, în afară de China, era cunoscut, iar România începea să se distingă printr-o poziţie aparte. Am răspuns că toate ţările socialiste au relaţii cu Albania (pe linie de stat), că relaţiile noastre sunt normale şi că ambasadorul nostru s-a întors acolo după concediu. Semnul trebuia să fie clar: nu suntem

în aceeaşi oală cu Albania, nu suntem un disident zgomotos şi violent al lagărului, nu ţinem partea nimănui. În privinţa Chinei, nu a cerut explicaţii, dar a vrut să vadă dacă interpretarea lui era bună: atitudinea României faţă de China, credea el, era mai mult un prilej de a sublinia modul independent de a acţiona al României. Perfect, nici în sfera Chinei nu era cazul să fim înglobaţi. Despre presă el a spus, zâmbind, că ea caută subiecte senzaţionale. Harriman a trecut la CAER: Cum a fost ultima sesiune? Ne-a dat satisfacţie în privinţa perspectivelor de industrializare şi care e poziţia actuală? Din nou am pus în relief abordarea noastră: România a subscris la rezultate, comunicatul a fost unanim, după noi CAER-ul e democratic când hotărârile se iau în asentimentul tuturor membrilor, în respectarea reciprocă a intereselor. Iar în materie de industrializare, România e profund angajată să o realizeze cu consecvenţă până la capăt, depăşind orice obstacol. Ultimul punct de clarificat a fost independenţa. În trecut România, a spus Harriman, a fost considerată ca având o politică dominată de Moscova. Independenţa pe care o afirmă ea a creat o atmosferă favorabilă în SUA, unde presa se ocupă de ea pe larg în ultimul timp. Aici am enunţat cât mai exact cele spuse de Dej. Ca ţară socialistă, politica noastră e orientată spre rezolvarea intereselor vitale ale ţării în cadrul unei politici în care independenţa este un principiu ferm. Deşi presa se orientează spre ele, nu sunt lucruri spectaculoase în atitudinea României. A urmat răspunsul lui Harriman, care putea să reprezinte pentru mine încheierea misiunii: înţelegeam că ceea ce face România nu e de dragul americanilor sau al altcuiva, dar trebuie să constate că unul dintre efecte este o mai bună atmosferă în SUA. Momentul trebuie folosit pentru îmbunătăţirea relaţiilor, în special în domeniul economic. SUA priveşte cu simpatie eforturile României în domeniul economic şi este dornică să ne ajute. Am exprimat întreg acordul cu această idee, adăugând că problemele litigioase cu SUA au fost rezolvate: arieratele financiare, de pildă. DI Crawford poate să confirme că şi în altă materie partea

română dovedeşte solicitudine totală, iar pe plan cultural schimburile sunt active.

Aş fi putut să mă declar satisfăcut, dacă nu m-ar fi ros o întrebare pe care şi-o pun americanii când încheie o înţelegere: „It's a deal?” Cum ar fi: „Batem palma, s-a făcut, ne-am înţeles?” Au văzut americanii, într-adevăr, că se deschidea pentru ei discret şi normal o poartă şi că ei puteau intra pe ea fără tam-tam sau acorduri solemne şi fără a pune condiţii *strings attached*) în calea acestei înţelegeri?

Ca şi cum mi-ar fi citit gândurile, Harriman a adăugat brusc: *Spune-i domnului Gheorghiu-Dej din partea mea că americanii nu au consimţit niciodată ceea ce se numeşte împărţirea de la Yalta. Eu am fost acolo. Pentru noi, procentele lui Churchill nu au fost valabile. În înţelesul americanilor, acordul trebuia să fiefifty-fifty*! *Niciodată nu ne-am schimbat părerea. Alţii s-au abătut de la înţelegere, aşa cum am văzut-o noi*. Am fost uluit de acest mesaj neaşteptat, la care aveam să meditez timp îndelungat.

Probabil că amintirile lui Harriman despre România anilor 1945 – 1946 erau mult mai cuprinzătoare decât cele din evocările de la masă. Nu este exclus să nu fi reflectat la acea suită de evenimente, la sfârşitul cărora America era scoasă din schema politică a unei Românii dominate exclusiv de Stalin şi de URSS?

În plină cordialitate, masa a luat sfârşit. Era joi, 8 august şi timpul trebuia folosit. Am primit o indicaţie de la Bucureşti să cer audienţă la Rusk, dar faţă de îndoiala mea că ea ar fi utilă, mi s-a dat dezlegarea să „procedez cum e mai bine”. Deci vineri am luat masa în oraş cu Crawford şi cu omologul lui român, Bălăceanu. Cu acest prilej, am avut un nou „insight”, adică un fel de „privire înăuntru”. Departamentul Comerţului nu a aprobat lista licenţelor, cu o singură excepţie, şi am înţeles că avea în continuare o atitudine refractară – ne-a spus Crawford. Licenţele sunt interzise pe motive strategice. E adevărat că tranşează preşedintele, dar acesta ţine seama de Senat. Se cere

timp, răbdare şi multă grijă. Convorbirea cu Harriman pe care o considera esenţială a pus Departamentul de Stat la lucru. Se deschid dosare, se fac referate. A fost bine primită ridicarea restricţiilor pentru diplomaţi şi deci ne poate da vestea că a fost aprobată reciproca din partea americană.

Bate fierul cât e cald, mi-am zis eu. Am cerut să fiu primit din nou de Harriman pentru că aveam de transmis precizări şi completări. Răspunsul a fost prompt: întâlnirea va avea loc a doua zi, sâmbătă, la ora 11.30. Am mers cu Bălăceanu, dar la 10, fiindcă se schimbase ora. Vedeler era acolo, dar Crawford nu. Motivul: n-a mai putut fi anunţat de modificarea orei, care se datora chemării lui Harriman mai târziu la Senat. Nu era o întâmplare absenţa lui Crawford. Faţă de propunerile în care Crawford era pozitiv şi îndrăzneţ în raporturile cu România, funcţionarul de la biroului) României era rezervat şi neîncrezător. Observam că în resorturile administraţiei se întâmpla ceva ce nu ne favoriza, la Departamentul Comerţului, dar şi la Departamentul de Stat. Nemaivorbind de Congres, unde existau cercuri direct ostile, aşa cum arăta declaraţia din aceeaşi lună, august, privind săptămâna naţiunilor captive, care se adresa şi României, declaraţie care a produs cea mai mare indignare la Bucureşti. O preocupare oficială, confirmată de texte ce au ieşit la iveală ulterior, era „crearea de tulburări în ţările satelit” (ale Moscovei).

„Nu vă supăraţi, a zis Harriman, fug la Congres. Se va vota în curând Tratatul. Există voturi, va trece, dar administraţia e interesată să obţină cât mai multe voturi peste majoritate”. Ştiind că nu aveam timp prea mult la dispoziţie, am dat un ton mai oficial şi mai precis cererilor noastre: instalaţii, maşini, brevete, licenţe. Domenii clare: chimie, petrol, celuloză, hârtie, cauciuc, radio şi televiziune. Am înmânat din nou o listă refăcută şi completată la plecarea din Bucureşti. Propunem primirea unei delegaţii economice competente, condusă de vicepreşedintele guvernului, Gaston Marin, care e şi şeful planificării, precum şi discuţii serioase care să conducă la

soluţii – am zis eu, în timp ce Vedeler lua note amănunţite şi Harriman era atent. Harriman a repetat reacţia de bunăvoinţă pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu România. Aşadar, Administraţia a pus în studiu măsuri de îmbunătăţire cu toate ţările socialiste. Noi vrem relaţii bune cu toţi şi în special cu România.

Din spusele lui, am înţeles că demersul nostru are de trecut obstacole birocratice considerabile: cine te scoate din pachetul de măsuri şi îţi acordă statut special? Nu vor spune toţi „să aşteptăm până se schimbă politica faţă de întreg Răsăritui? Dar Harriman a avut o atitudine pozitivă faţă de venirea delegaţiei după ce a cerut detalii referitoare la şeful şi compunerea ei. L-a întrebat pe Vedeler ce părere avea despre venirea delegaţiei, iar acesta a răspuns printr-o gesticulaţie de indecizie. „Trebuie să fim pregătiţi să discutăm cu ea, ea trebuie să găsească uşi deschise” (vezi comerţul şi instituţiile vizate). Cu gândul că ar putea determina un răspuns grabnic, a întrebat când se reîntoarce Crawford la Bucureşti. La 16 august, i s-a răspuns. Eram sigur că cei doi se vor întâlni fără Vedeler în acest răstimp.

Mai rămăsese ziua de sâmbătă, 10 august. Am folosit-o pentru întâlnirea cu Davis, care a venit la Bălăceanu acasă împreună cu Crawford. Davis, director al relaţiilor cu ţările răsăritene, fusese plecat cu Rusk la Moscova. Era deja la curent cu conversaţiile cu Harriman şi se declara optimist. „Nu uităm că americanii au promovat în lume spiritul afacerilor”, spunea el (ca şi Crawford anterior). A făcut un tablou al propunerilor interne. A vorbit mult despre Congres şi despre disputa deschisă dintre Congres şi preşedinte în legătură cu Clauza naţiunii celei mai favorizate. „Nu o cerem acum, am spus eu, va veni timpul când tendinţele de liberalizare a comerţului cu SUA vor prevala”. Ştiam că Rusk a cerut sugestii ambasadorilor lui pentru creşterea exportului SUA şi pregăteam în acest sens date despre interesul pe care-l prezenta piaţa românească. „Vreţi delegaţia în acest an?”, a întrebat Davis. „Da, am răspuns eu. Cu cât mai repede, cu atât mai

bine”.

Cu acest prilej, Crawford mi-a rezumat situaţia: „Nu are atâta importanţă cât timp va cere răspunsul, important este că problema României e introdusă ferm pe agendă, e înţeleasă şi tratată de persoane cu greutate, ca Harriman. Mai mult decât atât, el o abordează pozitiv, fiindu-vă favorabil”.

Când m-am reîntors la Bucureşti din călătoria de la Washington, Emil Bodnăraş, personal, m-a întrebat dacă am sosit cu bine şi m-a anunţat că sunt chemat fără întârziere la mare pentru raport.

La Eforie, cancelaria era instalată în apropierea mării. Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica se plimbau pe plajă. După-amiaza era în avans şi căldura era mai suportabilă. La secretariat mi s-a cerut raportul aşa cum era şi mi s-a spus că manuscrisul rămâne acolo. După un timp, cei doi şi-au făcut apariţia şi am intrat cu ei într-o sală, unde s-a instalat şi stenografa.

Observam că Gheorghiu-Dej părea relaxat şi bine dispus. A fost informat deja, mi-am spus eu, şi cel puţin în linii mari e mulţumit, dar aşteaptă detalii. Am împărţit expunerea în cinci părţi corespunzând celor cinci întâlniri semnificative: Crawford – pe drum, două discuţii cu Harriman, întâlnirea cu funcţionarii superiori din Washington şi cea cu U Thant, secretarul general ONU, care m-a primit la reîntoarcerea prin New York.

Desele întreruperi ale lui Gheorghiu-Dej şi dezvoltarea de către el, pe larg, a ideilor în cauză erau un semn evident că vorbea ca pentru a-şi explica şi fixa ideile. Relatarea despre conversaţia cu Crawford a declanşat din partea lui toate gândurile despre CAER şi despre relaţiile economice cu SUA. „E deştept Crawford”, zicea el în legătură cu remarca ministrului că, în final, comunicatul CAER nu stipula nimic despre „organul unic de planificare, de uniunile pe ramuri, de întreprinderile comune”, în timp ce întreaga presă a ţărilor prietene scria mult despre asta. Gheorghiu-Dej îmi dădea chiar o dezlegare retroactivă: „... ai putut să te referi la asta fiind la curent”. La plecare,

Gheorghiu-Dej îmi vorbise de comerţ şi de tehnologii, mai puţin de finanţare. Suntem solvabili şi atât. Îi dădea dreptate lui Crawford că se preocupa de plăţi. „Uite, polonezii au primit un credit de 500 milioane de dolari, spunea Gheorghiu-Dej. E drept că pentru surplusurile americane de alimente şi nu pentru industrializare. Ce bine ar fi să obţinem şi noi un credit, dar pentru instalaţii industriale şi fără condiţii politice, desigur”. Până şi dobânda era analizată: „6% ar fi cam mult, dar 3 – 4% ar fi acceptabil, cu 2% nu ne dă nimeni”.

Am relatat istoria cu plasarea şuncii poloneze pe piaţa americană, treabă de care s-a ocupat acea bancă ce acordase creditul. Confirmând valoarea analogiei în gândirea politică, Gheorghiu-Dej a găsit exemplul cu şunca foarte instructiv. „Dacă am da şi noi de o asemenea bancă, ar fi ceva. Acum ne ţinem de mărunţişuri. Polonezii au ajuns la un miracol comercial cu SUA, circa 40 milioane de dolari anual cu produsele lor”, a spus el. Cu claritate, mi-a dat sarcina să discut atragerea de parteneri americani cu orice om legat de afaceri, finanţe, industrie „cu titlu personal, fără niciun angajament”.

Chestiunea obţinerii de sediu pentru ambasadă, la Washington, nu l-a interesat prea mult pe Gheorghiu-Dej. În schimb, Crawford a mai primit o notă bună: „Are dreptate, ce bine apreciază!”, când am relatat comentariul lui Crawford la comunicatele noastre privind China.

Discuţiile cu Harriman au constituit partea centrală a raportului meu către Gheorghiu-Dej, căruia i-am citit declaraţia lui Harriman ca răspuns la mesajul său la semnarea tratatului. „Foarte frumos”, a comentat Gheorghiu-Dej, dar a întrebat: „Ce s-a publicat în presă?” I-am răspuns că ceremonia a fost mult mediatizată, dar despre întâlnirile noastre nu s-a scris nimic. „Probabil că ei se gândesc să nu ne creeze nouă dificultăţi şi lor. Se gândesc la ceva mai serios”. La discuţiile despre dezvoltarea comerţului româno-american, iarăşi a remarcat: „Se vede că şi din partea lor au studiat”.

După ce am reprodus spusele lui Harriman că

„România a fost considerată în trecut ca având o politică total dominată de Moscova” şi că „independenţa manifestată de ea i-a creat o atmosferă favorabilă în SUA”, Gheorghiu-Dej a făcut o lungă expunere. Era plină de reproşuri la adresa Occidentului, în ea citindu-se toată supărarea de a fi trataţi ca sateliţi în perioada de când el considera că luase puterea efectivă, în 1952. „America, zicea el, ar fi aşteptat de la noi gesturi deschise împotriva Uniunii Sovietice, de genul Iugoslaviei, să zicem. Întrucât de gesturile actuale ale Chinei se tem”. „Chiar dacă am fi spus că suntem independenţi, nu ne-ar fi crezut”. „Ei ar fi vrut schimbarea stărilor de lucruri, dar roata istoriei nu poate fi întoarsă. Avem acelaşi steag: marxism-leninismul, însă aplicarea în practică este în funcţie de factorii interni. Sunt neînţelegeri, divergenţe, dar am reuşit să ne impunem punctul de vedere. Noi ştim ce sunt acelea sovromuri («o frână, o trăsătură negativă în relaţiile cu URSS»). Nu mai vrem întreprinderi comune şi uniuni de ramuri. Hruşciov ne-a mulţumit pentru sinceritate”.

Gheorghiu-Dej căuta să scoată în evidenţă că momentul Harriman lasă în urmă o neînţelegere care a umbrit relaţiile româno-americane. Înainte, erau luate în considerare de către vestici doar actele de desprindere din sistemul estic, gesturi spectaculare, gălăgioase, de încordare. „Noi am fost tot timpul reţinuţi, nu am vrut să ne ciocnim public, am căutat să reglementăm lucrurile întâlnindu-ne, văzând şi făcând şi, sigur, am avut dreptate”. Sensul era: acum se pare că suntem înţeleşi, că vrem să ne conducem după capul nostru, fără să părăsim solidaritatea şi legăturile cu ţările socialiste sau să ne schimbăm sistemul politic, economic şi social şi fără să fim obiect de zarvă internaţională. Când Harriman constata că era un moment prielnic ce nu trebuia pierdut, în substrat se întrevedea şi o altă coincidenţă de poziţii. Harriman nu dorea nici el varianta atât de neacceptabilă pentru partea română: ca România să adopte poziţii antisovietice sonore şi o desprindere spectaculoasă de restul lagărului estic. Politica de destindere la care lucra Kennedy nu conţinea

afronturi de acest fel la adresa URSS.

A fost rândul meu, după Crawford, să primesc calificative bune: „Te-ai orientat bine în discuţia cu dânşii. Când ai prilejul, să nu oboseşti în a sublinia că România a avut poziţia ei întotdeauna”. Sau: „Foarte frumos”.

La declaraţia lui Harriman, reprodusă de mine, că „înţelege că ceea ce face nu este de dragul americanilor sau a altora”, că „o mai bună atmosferă în Statele Unite e un moment ce trebuie folosit pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu SUA, mai ales în domeniul economic”, şi că „SUA priveşte cu simpatie eforturile în domeniul economic şi că este dornică să ne ajute”, a exclamat: „Este un lucru extraordinar pe care noi trebuie să-l folosim ori de câte ori vom avea prilejul. Să spunem că afirmaţia asta a fost primită la Bucureşti de cercurile conducătoare cu mare satisfacţie”.

Ajuns la momentul, după mine neaşteptat, când Harriman îmi ceruse să-i transmit lui Gheorghiu-Dej din partea lui frazele privind acordul de la Yalta, efectul a fost imediat. „Ce-a zis? Mai spune o dată”. Am reluat: „Harriman vrea să ştiţi că americanii nu au fost parte la împărţirea sferelor ce se atribuie Conferinţei de la Yalta; ştie, pentru că a fost acolo. Ei nu au recunoscut procentele lui Churchill. Americanii au fost de părere că situaţia trebuie citită: jumătate-jumătate, şi nu şi-au schimbat părerea. Alţii s-au abătut de la înţelegere”.

S-a aşternut o tăcere, în timp ce Gheorghiu-Dej procesa în mintea lui acest mesaj. În mod sigur, era la curent cu ceea ce istoria numeşte „bucata de hârtie dată de Churchill lui Stalin”, una dintre cele mai cunoscute întâmplări din cursul celui de-al Doilea Război Mondial şi căreia i se atribuie soarta pe care au avut-o numeroase popoare enumerate în bilet. Literatura politică a întors pe o faţă şi pe alta acest moment, dezvăluit chiar de eroul ei principal. În cursul anilor, memoria mea asupra misiunii la Harriman a aşezat la un loc special referinţa la Yalta. Citeam tot ce întâlneam referitor la această perioadă. Am fost şi mai intrigat de rolul şi sensul referinţei lui

Harriman, când am văzut că dintre cele două documente ce se referă la discuţiile avute cu el (una americană bazată pe biblioteca şi arhiva lui în cartea lui Harrington şi Courtney şi a doua din arhivele româneşti, unde există stenograma raportului de la Eforie), remarca referitoare la Yalta lipseşte, fiind deliberat omisă sau ştearsă. Cu atât mai mult am vrut să aflu ce s-a întâmplat la Yalta.

Churchill scria că fiind în vizită la Stalin, la Moscova, i-a spus acestuia, la 9 octombrie 1944: „Să ne rezolvăm afacerile noastre în Balcani. Armatele voastre se găsesc în România şi Bulgaria. Avem interese, misiuni şi agenţi în aceste ţări. Să evităm să ne ciocnim pentru chestiuni care nu merită”.

Îi întinde apoi foaia de hârtie pe care scrie:

	URSS	Marea Britanie
România	90%	10%
Grecia	10%	90%
Bulgaria	75%	25%
Ungaria şi Iugoslavia	50%	50%

Stalin citeşte, ia creionul şi bifează: e în regulă.

Scriindu-i lui Eden, Churchill nuanţează motivele acţiunii sale: „Bineînţeles, am studiat pe larg şi atent chestiunea şi nu ne ocupăm decât de acordurile privind perioada războiului”. La Moscova fusese o întâlnire bilaterală, iar decizii se luau de către cei trei mari, care s-au întâlnit la Yalta, patru luni mai târziu (4 – 11 februarie 1945). Nu rezultă de nicăieri că în cadrul reuniunii, această problemă s-ar fi discutat, dar când istoricii citează „împărţirea de la Yalta” se referă întotdeauna la bucata de hârtie a lui Churchill, discutată cu Stalin cu câteva luni mai înainte, la Moscova.

Au ştiut americanii de ea? Da, cu atât mai mult cu cât Harriman era ambasador la Moscova, în timpul vizitei lui Churchill.

Într-un interviu publicat în *Lectures tous*, la Paris, în 1968, Harriman răspundea:

Harriman: *Nu s-a făcut nicio aluzie la aceasta la Yalta*. *Când Churchill a venit la Moscova, în octombrie 1944, l-am prevenit deschis că Statele Unite vor respinge toate aceste procente*.

P. Winkler: *Aţi fost prezent când Churchill şi Stalin au mâzgălit aceste cifre pe bucăţi de hârtie*?

Harriman: *Nu, dar Churchill mi-a istorisit despre asta*. *Iar eu i-am spus*: *„Preşedintele va respinge asta şi eu cred că faceţi o”*. *De altfel, nu cred că Stalin a luat această afacere prea în serios*.

/;

Protestul lui Harriman e valabil, dacă facem distincţia între aprobare şi achiesare. Odată cu Războiul Rece şi revenirea la limbajul conceptual realist al politicii de forţă, sferele marilor puteri au devenit realităţi tangibile sau mutual acceptate, concomitent cu dreptul fiecăreia de a interveni în sfera sa. Mă mirasem nespus că Harriman îşi înfrânge repulsia faţă de procente şi le utilizează: fifty-fifty. La Eforie, văzând reacţia lui Gheorghiu-Dej, începeam să înţeleg. Mesajul lui Harriman ar putea să fie tradus astfel: „Noi, americanii, nu am acceptat ca ţările să fie obiect de împărţeală. Dacă spun fifty-fifty, nu înseamnă decât că voiam să avem şanse egale cu alţii şi eventual tratament egal. Nu scrie nicăieri ca influenţa să fie monopolizată de cineva, în virtutea unor împrejurări sau abuzuri din trecut. Nu am considerat nici atunci, nici acum că circumstanţele se transformă în situaţii fatale”.

Iar Gheorghiu-Dej l-ar fi putut interpreta astfel: „Văd că nu-mi cereţi să anulez influenţa cuiva, nici s-o înlocuiesc cu alta, ci să accept o relaţie bazată pe interese reciproce cu voi. Românii încep să aibă relaţii echivalente faţă de două mari puteri socialiste care se ceartă între ele. Aşa cum îmi spune Maurer, în virtutea independenţei pe care o dorim, de ce n-am putea stabili relaţii rezonabile şi cu marile puteri occidentale şi de ce nu i-am putea considera

pe ruşi drept partener major?”

Când a fost dezgropată din arhive stenograma fidelă a şedinţei în care i-am raportat lui Dej călătoria la Washington, am descoperit că singura parte care fusese omisă – adică scoasă de Dej din text – era cea referitoare la mesajul personal primit de la Harriman privind procentele lui Churchill. Gheorghiu-Dej considerase că menţiunea fifty-fifty ar putea atrage mari neplăceri pentru el, dacă ar ajunge sub ochii unui cititor care ar comenta-o ca pe o trădare a lagărului socialist (un prosovietic înrăit, de pildă).

În mai puţin de un an, după criza rachetelor, asistam încă la un acord nescris în care părţile îşi luau angajamente semnificative. Consideram că ieşisem prin „momentul Harriman” din tiparele Războiului Rece şi din nomenclatura sateliţilor, obţinând din partea SUA acceptarea şi aprecierea unei politici independente şi promisiunea unei asistenţe tehnice şi a unor schimburi economice avantajoase. Se putea numi asta un parteneriat? Post-scriptumul la filmul de scurt metraj Eforie-Washington-Eforie este grăitor.

Politica externă a României şi-a manifestat necontenit independenţa de gândire şi acţiune în parametrii scenei mondiale, europene şi a ţărilor propriului sistem. Pot să confirm autenticitatea lor ca martor activ la poziţiile şi voturile delegaţiei române la ONU.

Pe măsură ce profilul politicii externe româneşti se contura în sistemul internaţional, căpătând credibilitate, interesul partenerului american creştea. Cooperarea se extindea la problemele globale în care SUA era vital interesată. Acestea erau încheierea războiului din Vietnam, relaţiile cu China, evoluţia europeană şi Orientul Mijlociu.

Votul disident

Depăşirea crizei rachetelor din Cuba din 1962 a produs în relaţiile şi conduita marilor puteri schimbări evidente. Ele se resimţeau din plin în negocierea soluţiilor privind controlul armamentelor, în special al celui nuclear.

De fapt, anul 1963 fusese cel mai activ pentru laboratorul discret al dezarmării instalat la Geneva. Dacă nu aş fi pendulat între cele două sedii, al negocierilor propriu-zise (Geneva) şi al confruntărilor retorice (New York), aş fi fost mai puţin pregătit pentru înţelegerea a ceea ce se întâmpla în acest subiect, aflat în inima Războiului Rece, subiect esenţial pentru supravieţuirea lumii în care trăiam. După ce negociatorii de la Geneva, mai mult consternaţi decât înfricoşaţi de criza rachetelor şi de anunţata iminenţă a unui conflict nuclear, şi-au revenit, ei au descoperit un climat mai favorabil decât cel din 62; cele două superputeri îşi întindeau de data aceasta mâinile. Au reluat agenda din anul precedent, dar de data aceasta au fost mai selectivi şi mai realişti.

În dezbateri se afla Proiectul de Tratat al Dezarmării Generale şi Complete, în ambele proiecte, unul al URSS şi al doilea al SUA, se prevedeau trei stadii de aplicare a tratatului. Amândouă aveau obiective radicale: „Toate forţele armate, armamentul şi uzinele de producere a armelor vor fi eliminate, cu excepţia cerută de păstrarea ordinii interne”. Al doilea obiectiv comun: ordinea mondială va fi păzită de o forţă a Naţiunilor Unite întărită până la punctul „ca niciun stat să nu o poată sfida”. Obiectivele erau de o îndrăzneală stupefiantă.

După această înţelegere comună a scopului dezarmării generale şi complete ce urma să fie marea premieră în istoria omenirii prin stingerea războaielor, urmau diferenţele de punere în practică şi procedură. Faţă de măreţia scopului de realizat în maximum 10 ani, detaliile păreau insignifiante.

Erau şi diferenţe de abordare. Sovieticii păreau mai grăbiţi, americanii, mai prudenţi. Faza întâi ar fi durat 18 luni după URSS, trei ani după SUA, iar a doua, 24 luni după URSS, trei ani după SUA. Sovieticii aveau repulsia controlului, dar SUA afirmau că până la realizarea verificată a obligaţiilor nu se va trece de la o fază la alta. Exista şi o bătălie mai puţin importantă a procentelor. La forţele convenţionale, sovieticii cereau o reducere de 35%

în faza a doua, iar americanii de 50%, dar pentru faza întâia era deja armonie: reducere 30%. La nivelul forţelor armate, cifra sovietică pentru reduceri în faza întâi era de 1, 9 milioane, iar pentru americani, de 2, 1 milioane:

În Comitetul de dezarmare de la Geneva, vecina mea (ţările erau aşezate după alfabetul francez) era Alva Myrdal, reprezentând Suedia, o ţară influentă în mişcarea ţărilor nealiniate. Cunoaşterea problemei era impecabilă la doamna Myrdal, tactul şi modestia perfecte, tăria convingerilor, neştirbită. În convorbirile dese, vederile ei despre aceste negocieri îmi deveniseră familiare. Nu ştiam atunci că va scrie mai târziu cartea *Jocul dezarmării*, apărută în 1976 şi răsplătită cu Premiul Nobel pentru Pace. Eram, într-adevăr, antrenaţi într-un joc. Din cauza unor procente puţin semnificative şi a lungimii unor intervale de aplicare, Tratatul se afla la Capitolul 1 şi acolo zăcea. Au trecut cei zece ani prevăzuţi pentru dezarmarea reală a lumii şi textul Tratatului era tot îngheţat la primele articole. Nu era în spate un acord de a fi în dezacord al superputerilor? Lansăm, ziceau ele, un proiect care îl va umili pe cel mai pretenţios pacifist, liniştim opinia publică terorizată de emanaţiile provenite de la experienţele cu arme nucleare, aflată în acei ani în stare de veritabil protest, şi aşteptăm momente mai potrivite: acesta era raţionamentul marilor puteri. Un membru al delegaţiei sovietice îmi povestea că, fiind la Moscova în concediu, l-a vizitat pe Molotov, marea figură a politicii externe staliniste, atunci pensionar. Acesta l-ar fi întrebat pe tânărul diplomat: „Unde eşti acum şi ce faci?” Acesta i-ar fi povestit despre negocierile asupra unui Tratat de dezarmare generală şi completă. Molotov a râs şi i-a spus: „Chiar crezi asta?”

Ei bine, nici participanţii la ENDC, aşa cum se numea Comitetul de Dezarmare al celor 18 ţări de la Geneva, nu mai credeau. Dintre cei 18, ţările celor două alianţe aveau zece reprezentanţi, iar grupul nealiniaţilor, opt (Brazilia, Birmania, Etiopia, India, Mexic, Nigeria, Suedia şi Egipt). Deci n-aş afirma că în 1963 cei mari au desfăşurat aici

bătălia adevărată a dezarmării. Prioritatea era dată, de fapt, de opinia mondială. Manifestaţii de pace ale studenţilor, cărţile şi scrisorile lui Linus Pauling şi Bertrand Russel, mişcarea Pugwash şi elita ştiinţifică, mişcările religioase erau largi şi active (quakerii se deplasau la locul experienţelor marine ca să demonstreze prin jertfa personală efectele letale ale radiaţiilor): lumea cerea încetarea experienţelor cu arme nucleare.

În 1962 şi 1963, cu insistenţa nealiniaţilor, la Geneva s-a discutat un tratat de oprire a testelor nucleare. El era „comprehensiv": se referea la toate mediile în care experienţele puteau fi efectuate: sol, apă, aer şi subteran. În aprilie 1962, cei opt neutri au elaborat un memorandum care propunea un sistem de control mai simplu şi eficace. Doamna Myrdal scosese la iveală miile de staţiuni meteorologice şi vasele capabile să semnaleze explozii şi, în plus, apăruseră sateliţii meteorologici. Până şi SUA, care insistau pentru un control eficace, spuneau prin preşedintele Kennedy în august 1962: „Noi aprecieri tehnice promit că putem lucra spre un sistem supravegheat internaţional de detecţie şi verificare a experienţelor subterane", mai simplu şi mai economic decât cele avute în vedere anterior.

Când se părea că mărul discordiei era îndepărtat şi că lucrările Comitetului progresau în direcţia interzicerii comprehensive, brusc şi fără preaviz, problema s-a mutat la Moscova, unde o conferinţă tripartită a puterilor nucleare: SUA, Anglia şi URSS, a decis asupra unui tratat de încetare parţială a experienţelor nucleare, doar în primele trei medii, lăsându-l pe cel subteran permis în continuare. Evident, era un pas înainte ce nu putea fi ignorat. O sută de ţări se înscriu la semnarea în cele trei capitale (Washington, Londra şi Moscova), eveniment care mă duce pe mine la Washington, unde, cu prilejul semnării tratatului, încep convorbirile bilaterale cu Harriman.

Felul în care lucrările Comitetului şi opinia nealiniaţilor au fost desconsiderate a avut un efect negativ şi de descurajare. Alva Myrdal a citat această experienţă

„dramatică şi revelatoare”, care a „trezit-o brutal la sumbra realitate”.

Evoc acest episod al naşterii Tratatului celor trei medii pentru relevanţa lui în crearea iniţiativei ţărilor latino-americane. Dacă puterile nucleare menţineau activă posibilitatea legală de a perfecta armele nucleare, invocând motive ce ar fi putut fi depăşite, nu trebuia ca şi celelalte ţări să-şi asigure viitorul pe căi permise de sistemul internaţional?

Pentru mine, cazul tratatului de interzicere a experienţelor nucleare deschidea o nouă fereastră prin care se putea vedea mecanismul de bază al Războiului Rece. Acesta a fost şi este prezentat în termenii confruntării între cele două superputeri şi între alianţele opuse pe care le-au creat pe plan militar şi politic. În centrul Războiului Rece, funcţiona însă un acord de mari proporţii: acela de a nu recurge la arme nucleare. A funcţionat patru decenii şi lumea nu a avut un cataclism nuclear echivalent în consecinţe cu izbirea Terrei de un meteorit uriaş.

În primul rând, fusese elaborat un mecanism de veghe a acestei înţelegeri tacite, care presupunea o încredere reciprocă de care niciun tratat contemporan nu avea nevoie ca să fie valid. Geneva era parte din acest mecanism. Mă gândeam uneori că în pivniţele Palatului Naţiunilor există o balanţă extrem de fină, balanţa nucleară sau a terorii, la care au acces doar câteva personaje lucide, de ambele părţi, mai solidari şi tăcuţi decât cavalerii Sfântul Graal.

În jurul acestui punct sacru, se deschideau cercuri de noi acorduri. Primul cerc era acela al respectării reciproce a zonelor de influenţă sau de alianţă. Nu doar grija pentru prieteni dicta asigurarea flancurilor, dar şi teama că un acroşaj între acestea ar putea antrena uzul armelor nucleare şi deci prăbuşirea mecanismului central. Alt cerc era al lumii a treia, privită cu scepticism comun faţă de „cea de-a treia cale” pe plan doctrinar şi oferind libertatea de acţiune în privinţa câştigării de noi adepţi sau aliaţi. El

era mult mai vag definit, dar şi cel mai susceptibil de interpretări diverse. Exista acord privind decolonizarea. Aşa au dispărut în sistemul internaţional imperiile coloniale englez, francez, portughez, spaniol, olandez, după ce cel de-al Doilea Război Mondial desfiinţase odată cu puterile axei şi coloniile lor. Din această zonă, conflictele locale erau scoase pentru puterile dominante chiar de sub titlul „război”. Au înflorit pe acest teren intervenţiile unilaterale puse sub forma asistenţei posibile pentru una sau alta dintre părţile angajate în conflicte locale (Vietnam, Angola, Afghanistan, Nicaragua, Chile şi altele), cu durate lungi, erori imense şi devastări uriaşe. Bizară este apariţia, alături de acest sistem de acorduri între cei doi stâlpi ai bipolarităţii, a acordului de a avea şi menţine dezacorduri: în luptele ideologice, doctrinare, mass-media, conferinţele internaţionale, în declaraţiile oficiale, în organismele internaţionale şi în sistemul ONU, de a practica lovituri sub centură şi de a se concura în atragerea clientelară a noilor state, mai mult de teama de a nu le vedea intrând în zona de influenţă sau dominaţie a celeilalte superputeri.

Iniţiativa latino-americană. Pe acest fundal apărea conceptul zonă denuclearizată, care este strâns legat de structura şi funcţionarea Războiului Rece. Acesta era conceput ca un sistem bazat pe balanţa nucleară care presupunea că alături de teritoriile superputerilor erau excluse din aria de folosire a armelor nucleare şi zonele aflate sub scutul lor nuclear, membrii celor două alianţe în primul rând şi în mod explicit. Ce garanţii aveau însă ţările care intrau cu claritate în această categorie? Anxietatea lor s-a transformat în dorinţa de a ieşi de sub incidenţa primejdiei războiului nuclear prin crearea de zone denuclearizate. Începeau prin renunţarea fabricării sau stocării armelor nucleare şi cereau apoi asigurarea că armele existente nu vor fi îndreptate împotriva lor. Folosind antecedentele rămase fără urmări, ele au lansat cu seriozitate şi tenacitate iniţiativa creării propriei zone denuclearizate, sustrasă pe această cale din riscurile

Războiului Rece.

Cel care a adus şi susţinut problema denuclearizării Americii Latine la sesiunea a XVIII-a a Adunării Generale la New York a fost ambasadorul mexican Alfonso García Robles, colegul nostru de la Comitetul de dezarmare de la Geneva. Inteligent, dedicat, discret, se distingea prin precizia şi claritatea intervenţiilor, foarte îndepărtate de stilul flamboaiant al retoricii latino-americane. O cultură pragmatică anglo-saxonă se detecta la mulţi diplomaţi din generaţia lui. Nu şi-a asumat ideea zonei denuclearizate, lansată de reprezentantul Braziliei la Adunarea Generală precedentă, dar a luat în mâini acţiunea în 1963 şi n-a părăsit-o până când n-a realizat-o, timp de patru ani, din 1963 până în 1967.

Robles a fost unul dintre părinţii Cartei ONU. Ca membru al delegaţiei Mexicului la Conferinţa de la San Francisco din 1945, a participat la redactarea actului fundamental. Mai mult, de zece ani, este directorul Diviziei de Afaceri Politice a Secretariatului ONU, din 1946 până în 1957, când revine în minister şi ocupă posturi ambasadoriale. Începând cu acest an, nu lipseşte de la nicio sesiune a Adunării Generale. Publică lucrări de Relaţii şi Drept internaţional. Ţine prelegeri în universităţile din cele două Americi şi din Europa. Dezarmarea este o temă căreia îi dedică eforturi speciale şi care face din el unul dintre cei mai competenţi membri ai Comitetului de la Geneva.

Premisa politică generală a denuclearizării zonei consta în teama ţărilor latino-americane de a vedea continentul lor transformat în teatru de conflict nuclear, trăită în timpul crizei rachetelor nucleare. S-a întâmplat în cazul Cubei, ar putea să se repete pentru alte ţări, şi primejdia trebuia preîntâmpinată. Propunerea braziliană din 1962 izvorăşte, fără putinţă de tăgadă, din această preocupare. Dar mai erau şi alţi factori. Existau presupuneri că Argentina ar avea un proiect naţional de producere a bombei atomice. Brazilia era şi ea suspectată. Ele erau menţionate în toate textele problemei N, cum era

numită neproliferarea armelor nucleare, N fiind cifra necunoscută a ţărilor care o pot deţine. Prin denuclearizare, s-ar fi evitat, de asemenea, o cursă ambiţioasă şi costisitoare, dar şi plină de riscuri, în care ar fi putut fi antrenate ţările cu un anumit potenţial tehnic, financiar şi ştiinţific ale regiunii. Existau şi factori favorizanţi ai stadiului actual al negocierilor de control al armamentului şi situaţia actuală a Americii Latine: era o arie suficient de solidară, nu avea probleme de balanţă a puterii, nu era antrenată în conflictul blocurilor Est-Vest şi nu avea baze nucleare pe solul său. Excepţie temporară fusese Cuba, de unde URSS retrăsese focoasele nucleare la aplanarea crizei din 1962. O altă trăsătură a Americii Latine era prioritatea acordată problemelor dezvoltării economice şi sociale, căreia trebuiau să-i fie închinate resursele materiale şi omeneşti ce ar fi putut fi deviate de programe de înarmare. Abordarea tradiţională a problemelor internaţionale a latino-americanilor era impregnată cu stilul juridic, legalist. De aceea, soluţia normală era elaborarea unui tratat, obţinut prin negocieri.

Robles a înţeles imperativul momentului, dominat în materie de dezarmare nucleară de bilateralismul marilor puteri care ofereau mereu soluţii parţiale pe măsura intereselor lor strategice, la care celelalte ţări încercau să adauge iniţiative proprii, desprinse de considerentele superputerilor. Nu era chiar un afront, dar ele arătau că nu erau condamnate la pasivitate. Pentru a nu păşi strâmb, Robles ştia că trebuia să aibă sprijin iniţial suficient de larg şi că Adunarea Generală a ONU era locul cel mai potrivit.

De fapt, la ONU se păstrase neştirbită preocuparea de eliminare a armelor nucleare. Prima rezoluţie în această privinţă va fi adoptată de Adunarea Generală la sesiunea a IX-a în 1954. Ea prevedea „interzicerea totală a utilizării şi fabricării armelor nucleare şi a armelor de distrugere în masă de orice fel, împreună cu conversiunea stocurilor existente de arme nucleare pentru scopuri paşnice”. Deşi rezoluţiile aveau doar o forţă simbolică,

fiind mai degrabă recomandări, ideea era mereu reluată în noi rezoluţii şi trecea ca un fir roşu prin documentele ONU.

Dar mai înainte de antrenarea forumului mondial, era nevoie de un consens al ţărilor latino-americane. Robles îl convinge pe preşedintele Mexicului, Adolfo Lopez Mateo, să trimită scrisori la preşedinţii a patru ţări: Bolivia, Brazilia, Chile şi Ecuador, state coautoare a unui proiect de rezoluţie la sesiunea din 1962 a Adunării Generale, proiect rămas nedefinitivat. Lopez Mateo le propunea să dea o declaraţie comună anunţând că erau gata să semneze cu alte ţări din America Latină un acord multilateral „prin care să se angajeze că nu vor fabrica, primi, stoca sau experimenta arme nucleare sau dispozitive de a lansa asemenea arme”.

Evident, era de explicat motivul pentru care Mexicul se credea îndreptăţit să acţioneze, în timp ce propunerea la sesiunea precedentă fusese enunţată de Brazilia. A fost astfel amintit faptul care stabilea o întâietate pentru Mexic, că ministrul mexican de Externe, Manuel Tello, prezentase în faţa Comitetului de dezarmare de la Geneva la 22 martie 1962 o asemenea declaraţie din partea ţării sale, şi iniţiativa reluată nu făcea decât să-i îndemne şi pe alţii. Timp de o lună sosesc răspunsurile favorabile şi chiar entuziaste ale celor patru ţări la scrisoarea mexicană. Astfel că Lopez Mateo consideră la 29 aprilie 1963 că declaraţia comună a celor cinci ţări a fost realizată şi că va fi urmată de demersuri către celelalte state latino-americane.

Preşedintele Mexicului preciza cu acel prilej scopurile iniţiativei: „În circumstanţele prezente ale Războiului Rece, când grupurile marilor puteri se confruntă una cu alta de pe poziţiile respective de forţă, rolul ţării noastre este de a exercita o influenţă moderatoare. Mai mult, devotamentul poporului mexican pentru pace cere ca Mexicul să-şi unească eforturile cu cele ale altor state dispuse în mod similar. Prin exemplul lor, marile puteri vor fi încurajate să persiste în căutarea de către ei a formulelor ce vor duce la dezarmarea

generală şi completă... Din diferite motive cunoscute de toţi, Comitetul celor 18 a fost până acum împiedicat să realizeze nobilul său scop, dezarmarea generală şi totală. Evident, aşteptând un acord global, o încercare trebuie făcută de a denucleariza largi arii geografice prin decizia suverană a statelor ce le compun. America Latină, care s-a distins pentru contribuţia ei valoroasă la dezvoltarea marilor principii de lege şi justiţie, este într-o poziţie ideală să fie una din aceste regiuni”.

În aceste rânduri, desluşim însă, pe lângă „influenţa moderatoare” a Mexicului, şi „influenţa stimulatoare” a lui Garda Robles. Nu trece o săptămână de la mesajul preşedintelui mexican, şi Comitetul celor 18 de la

Geneva este sesizat de Declaraţia oficială a celor cinci state. O dezbatere este angajată, declaraţii de sprijin sau satisfacţie sunt exprimate, chiar dacă unele ţări nucleare care manifestă „simpatie sau mult interes” promit cu precauţie că o vor studia.

Secretarul general al ONU nu ezită să afirme că ideea zonelor denuclearizate e întâmpinată favorabil la ONU, că „atitudinea din partea unui număr crescând de membri ai ONU trebuie salutată” şi că, după el, „orice zonă denuclearizată este un fel de dezarmare teritorială”.

Cu asemenea pregătiri, problema este aptă de a fi introdusă pe agenda sesiunii a XVIII-a a Adunării Generale. Punctul a fost propus formal de către Brazilia, cu argumentul că proiectul său de rezoluţie pe acest subiect a fost amânat de la sesiunea anterioară. Tema este repartizată Primei Comisii, numite şi Comisia Politică.

În cursul anului 1963, am observat de aproape evoluţia problemei, iar García Robles nu a ezitat să-mi detalieze programul său la Comitetul celor 18 de la Geneva, unde eram cu intermitenţe colegi. Era o adevărată performanţă de diplomaţie multilaterală, care îşi avea mecanismele ei, puţin ştiute şi mai puţin aplicate. O tehnică şi o artă specială, iar Robles era maestru. Să repetăm: 1. Preia pentru ţara sa din mâna altui stat (Brazilia) o iniţiativă demnă de interes şi actuală. Nu

neapărat din spirit de competiţie sau invidie, ci din convingerea că Mexicul era mai bine plasat să o promoveze. Brazilia era cunoscută pentru posibila intenţie de a produce arma nucleară, cerută de cercuri tehnice şi militare. Istoria ei era presărată de lovituri şi regimuri militare, în contrast cu guvernarea civilă a Mexicului modern. 2. Consensul regional e abordat cu grijă. Se face apel la cei care se angajaseră în proiectul de rezoluţie din 1962 în favoarea ideii şi sunt invitaţi în calitate de copatroni. 3. Poziţia lor e transformată în Declaraţia celor cinci, considerată drept angajament oficial şi solemn ce anticipează Actul continental vizat. 4. Se face repetiţie generală a discuţiilor la Geneva în Comitetul de dezarmare, culegându-se declaraţii de sprijin. 5. Se obţine o declaraţie favorabilă a Secretarului general al ONU. 6. Prin demersuri active, se încerca astfel câştigarea acceptului puterilor nucleare, explicit sau cel puţin neabordarea de către ele a unei poziţii negative sau ostile. 7. Grupul de iniţiativă e invitat să solicite prin Brazilia punctul de pe ordinea de zi la Adunarea Generală din septembrie.

Urma astfel pasul decisiv la ONU. Era urmărită o rezoluţie, care nu era greu de obţinut, din cauza majorităţii ţărilor în curs de dezvoltare sau nealiniate, familie din care latino-americanii făceau parte. Obiectivul era să se menţină coeziunea grupului latino-american, să se lărgească aria de sprijin în rândul celor două grupuri şi să se creeze o bază pentru faza finală de implementare.

Această fază post-ONU era bine conturată în mintea arhitectului principal. Reuniune preliminară şi Comisie pregătitoare (cu reguli de procedură), având sesiuni periodice în México City, contacte cu statele-cheie şi, în sfârşit, tratatul final. Dacă diplomaţia abilă era factorul principal până şi la Adunarea Generală din 1963, perseverenţa şi meticulozitatea juridică reprezentau trăsăturile determinante pentru ultima parte a procesului.

Viaţa internaţională era plină de iniţiative care ignorau tehnicile puse în mişcare de denuclearizarea

Americii Latine. Cele mai multe rămâneau în stare de enunţ. Foloseau doar ca dovezi de bune intenţii în retorica generală. Puţine intrau în stadiul de aplicare, acţiune sau instrumentare. Acest lucru s-a petrecut şi în istoria încercărilor de a crea zone denuclearizate. Iniţiativele României pentru Balcani, ale Poloniei pentru Europa Centrală circulaseră în cancelariile diplomatice, nesusţinute de consolidări prin documente coerente, reuniuni sau acţiuni perseverente. Ideea era însă atrăgătoare. URSS a propus SUA crearea unei zone denuclearizate a Mediteranei, la 13 mai 1963, la o săptămână după dezbaterea punctajului latino-american din 6 mai în Comitetul de la Geneva, pe care l-a informat asupra iniţiativei sale. Argumentul era formulat după tiparul discuţiilor bilaterale, axat pe motive de corectare a echilibrului strategic, pe care SUA nu intenţionau să-l modifice, în iunie, Etiopia, Nigeria şi Egiptul (RĂU) supuneau summitului african o rezoluţie în care se cerea „acţiune concertată în scopul de a face din Africa o zonă denuclearizată”. Au trecut 32 de ani (1995) până când actul de la Pelindaba a consfinţit această aspiraţie africană.

Iată deci punctul denuclearizării Americii Latine, înscris fără probleme pe ordinea de zi a sesiunii a XVIII-a şi repartizat Comisiei 1. În afară de sala principală maiestuoasă a plenarelor, existau sălile de lucru ale Comisiilor, mai înghesuite, cu mai puţine scaune. Spre deosebire de Consiliul de Securitate aflat la nivelul Adunării Generale, Comisia 1 se afla la demisol, despărţit de plenară doar de două scări rulante. Majoritatea reprezentanţilor permanenţi circula între plenară şi Comitetul 1, unde se discutau problemele politice şi ale dezarmării. Preşedintele Adunării Generale era în acel an ministrul venezuelan Carlos Sosa Rodriguez, iar Comisia 1 era prezidată de ambasadorul Olandei, Shiirmann. Delegaţia noastră era, după plecarea ministrului de Externe, C. Mănescu, condusă de mine şi îi avea ca membri pe ambasadorii Mihail Haşeganu, reprezentatul

permanent, care era ocupat în 1963 cu prezidarea Comisiei politice speciale, şi Ion Georgescu, pe juristul

Traian Ionaşcu şi economistul Titus Cristureanu, Maria Groza, pe consilierii Ion Datcu, Aurel Cristescu şi alţii.

La Comisia 1 veneau toate problemele ridicate la Comitetul de dezarmare de la Geneva şi, în acel an, Adunarea Generală înregistra cu satisfacţie, dar şi cu critici, evenimentele anului: Tratatul de interzicere parţială a experienţelor nucleare, ca şi stabilirea unui fir roşu direct între Moscova şi Washington pentru preîntâmpinarea accidentelor sau erorilor, propus de SUA după criza cubaneză. Mai figura şi subiectul armelor nucleare în spaţiul cosmic, introdus de 17 state membre ale Comitetului de la Geneva, care, salutând acordul între SU şi URSS, propunea ca Adunarea Generală să ceară tuturor statelor să se angajeze să nu plaseze arme nucleare pe corpurile cereşti, ceea ce s-a aprobat în unanimitate. Scoaterea spaţiului cosmic din cursa înarmărilor nucleare îi permitea lui García Robles să amintească faptul că, după denuclearizarea oceanului şi a spaţiului cosmic, zone nelocuite, a venit momentul să se întreprindă ceva asemănător şi pentru arii populate ale planetei.

Dar în acest domeniu, părerile erau împărţite. Cuba avea obiecţii în privinţa denuclearizării Americii Latine. În principiu, nu se opunea, dar critica iniţiativa şi proiectul de rezoluţie, care nu prevedea garanţii de securitate. Denuclearizarea continentului va fi reală, susţinea ea, numai când SUA ar da asigurări privind denuclearizarea zonei Canalului Panamá şi a Puerto Rico şi dacă şi-ar retrage bazele din zonă şi trupele din Guantánamo. URSS şi alte state socialiste ale Europei de Est erau înclinate să sprijine poziţia Cubei.

Această situaţie crea o dilemă grea pentru cele două ţări din blocul sovietic, Polonia şi România, autoare a doua propuneri de zone denuclearizate în Europa centrală (Polonia) şi Balcanii (România). Ce s-ar fi ales de

credibilitatea lor dacă nu ar fi susţinut iniţiativa latino-americană înrudită, care privea, ca şi ele, o zonă distinctă a lumii? Şi în ce măsură disciplina de grup şi unitatea de acţiune neştirbite până atunci în materie politică şi strategică le permiteau un gest normal şi logic de solidaritate cu latino-americanii?

Dintr-odată, o sesiune, în linii mari calmă şi fără probleme, punea aceste două ţări în faţa unei alegeri dramatice. Discuţiile subiectului în Comisia 1 nu s-au transformat într-o confruntare aspră. Votul exprimat însă devenea pentru România şi Polonia un test politic fără precedent.

Cum s-au derulat lucrurile?

Pe masă se găsea proiectul de rezoluţie prezentat de 11 ţări latino-americane. La cei cinci iniţiatori se adăugaseră: Costa Rica, El Salvador, Haiti, Honduras, Panamá şi Uruguay. După im lung preambul, partea operativă: I. saluta declaraţia statelor latino-americane de la 29 aprilie; 2. exprima speranţa că statele Americii Latine vor iniţia studii corespunzătoare şi vor recurge la canalele pe care le vor considera potrivite privind măsurile de a realiza obiectivele acestei declaraţii; 3. afirma încrederea că la momentul potrivit, după un acord satisfăcător, toate statele vor coopera pentru realizarea scopurilor urmărite; 4. cerea secretarului general să acorde facilităţile necesare.

Foarte prudenţi termeni şi greu de respins. Chiar şi aşa, discuţia a alunecat spre consideraţii de detaliu, unde rezervele puteau fi afirmate. Reprezentantul Australiei vedea că patru condiţii erau necesare pentru crearea unei zone denuclearizate: unanimitatea, balanţa, verificarea şi absenţa obiectivelor nucleare dintr-o arie bine definită. El regreta că pentru Asia şi Pacific aceste cerinţe nu erau îndeplinite, dar era gata să susţină încercările în alte zone care le satisfăceau. India insista asupra faptului că nu exista o singură formulă şi condiţiile difereau de la un caz la altul. Japonia definea patru condiţii indispensabile, trei dintre ele fiind strategice. Noua Zeelandă cerea neapărat

consimţământul unanim al celor din zona denuclearizată, ca şi angajarea puterilor nucleare că vor respecta statutul zonei.

Latino-americanii au intervenit pentru clarificarea scopurilor imediate, în esenţă, spuneau: „Staţi puţin, nu discutăm aici structura unei zone denuclearizate, ci luăm notă de o iniţiativă de a începe discuţiile respective. Ţine de membrii unei zone să o definească şi să-i elaboreze regulile”. În contrast cu discuţiile de fond, reprezentanţii statelor Perú şi Chile afirmau că rezoluţia propusă era „una de procedură”. După Panamá şi Uruguay, revenea exclusiv ţărilor latino-americane de a studia, negocia şi construi zona. Ele nu au de cerut permisiunea niciunei puteri exterioare pentru decizia de a interzice armele nucleare pe teritoriul lor. Reprezentantul Ecuadorului a fost şi mai clar: „Capacitatea de a semna acorduri bilaterale sau multilaterale aparţine exclusiv statelor. Singura limitare e impusă de art. 103 din Cartă. ONU n-are putere tutelară asupra statelor; mai degrabă are obligaţia morală de a asista statele în a împlini scopurile şi principiile Cartei, recomandarea oricărui acord care ar putea slăbi tensiunile internaţionale şi evita pericolul lărgirii conflictelor”.

Tonul ambasadorului Braziliei de la Comitetul celor 18, Araujo Castro, a fost tranşant: Delegaţia sa a înscris un punct pe ordinea de zi „nu pentru a propune ca America Latină să fie declarată de Adunarea generală zonă denuclearizată; noi propunem ca ţările latino-americane, ca naţiuni suverane, să considere posibilitatea prin căile cele mai potrivite să încheie un tratat prin care ele însele să se oblige să nu producă, să nu instaleze, să nu primească, şi să nu testeze arme nucleare”.

Alfonso García Robles a ţinut un discurs bine întocmit. A făcut istoricul iniţiativei şi a susţinut autoritatea morală a Mexicului oglindită de decizia unilaterală de a nu poseda sau admite pe solul său arme nucleare. A subliniat apoi caracterul devenit colectiv prin alăturarea poziţiilor a încă patru state latino-americane şi

dezbaterea Comitetului de la Geneva, ca şi simpatia sau sprijinul arătat acolo de ţări ca Birmania, SUA, India, Etiopia, Anglia, URSS. A citat Polonia care manifestase interes şi simpatie, spera că va duce la extinderea principiului denuclearizării în întreaga regiune a Americii Latine. A citat România „care e în favoarea creării de zone denuclearizate în toate regiunile" şi care „salută orice iniţiativă de acest gen".

A enumerat baza juridică formată din rezoluţiile Adunării Generale, înscriind problema în obiectivele larg susţinute în materie de dezarmare. Robles nu a uitat să sublinieze locul pe care Carta ONU, semnată la San Francisco, îl rezervă „acordurilor regionale", recunoscând libertatea regiunilor de a întreprinde acţiuni internaţionale atât timp cât nu contravin principiilor Cartei. După explicarea detaliată a termenilor rezoluţiei, exemplară a fost şi o analiză făcută conceptelor „denuclearizare" şi „zone".

Şi el se alătura abordării punctului în spiritul celorlalţi latino-americani: „Singurul scop al proiectului de rezoluţie este ca Adunarea Generală să dea încurajarea morală pentru studiile de stabilire a unui «club ne-nuclear» regional (*nuclear-free club*) care ar putea pava drumul spre «clubul ne-nuclear mondial», întrevăzut şi dorit şi în alte locuri".

Pentru două ţări, Polonia şi România, votarea rezoluţiei era o problemă de semnificaţie mai largă. Orice atitudine ar fi adoptat, ea avea din punct de vedere politic implicaţii pentru politica lor externă.

Polonia lansase în 1957 un proiect de denuclearizare a Europei Centrale numit planul Rapacki, după autorul principal, ministrul de Externe, Rapacki. Planul acesta avea consecinţe importante pentru Europa. El viza următoarele ţări: Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est şi de Vest şi Austria. Pentru URS şi Pactul de la Varşovia, proiectul însemna denuclearizarea Germaniei. Sovieticii se străduiseră să reducă sau să anuleze acţiunile occidentale care gradual înarmau Germania de Vest: intrarea în NATO,

refacerea armatei, dotarea cu armament modern, plasarea pe solul ei de armament nuclear. URSS, care făcea acelaşi lucru în Germania de Est, propunea o „neutralizare" a celor două Germanii, adică retragerea lor simultană din alianţele din care făceau parte (NATO, respectiv Pactul de la Varşovia) şi adoptarea unei politici de ţară neangajată. În loc să fie avanposturile a doua blocuri militare, cele două Germanii ar fi devenit o zonă tampon între cele două blocuri. Atât URSS, cât şi Occidentul nu stinseseră teama de reînvierea militarismului german, mult mai vie, de altfel, în amintirea sovieticilor. Atât de mult ţinea URSS la acest proiect, încât promisese în schimbul neutralităţii celor două Germanii acceptarea reunificării lor într-un singur stat.

Problema viitorului Germaniei a ocupat locul de frunte în agenda politică a Războiului Rece. Crizele alternau cu soluţiile propuse. Nu era o temă oarecare. Kissinger considera că de la înfiinţarea NATO şi negocierile pentru Actul final de la Helsinki din 1975, singurele negocieri au fost declanşate de ultimaturile sovietice cu privire la Berlin. După moartea lui Stalin „spiritul Genevei" produs la Conferinţa de vârf din 1955 a mărit receptivitatea occidentală faţă de formulele Estului. Până şi Dulles detecta un început de toleranţă în politica sovietică. Planul Rapacki apărut în acest context în 1957 nu a fost tratat cu indiferenţă. Până şi George Kennan, autorul conceptului şi politicii de restrângere (*containment*) argumenta meritele unei scheme de dezangajare şi menţinere a Germaniei la nivelul armamentului convenţional, prin acceptarea planului Rapacki pentru Europa Centrală. Cursul acestei politici s-a oprit după intrarea deceniului în crizele Suezului şi Ungariei. În 1961, Hruşciov ridică zidul Berlinului, care, practic, încheie disputa teritorială, şi planul Rapacki este depus la arhive.

În timp ce mă pregăteam pentru încheierea dezbaterii planului latino-american, nu puteam să nu reflectez la diferenţele acestuia cu tentativele Poloniei şi

României. Iniţiativa latino-americană se distanţase total de orice strategie nucleară a marilor puteri. Nu le leza interesele. După 1962, era greu de conceput că sovieticii ar mai aduce rachete în regiune, iar americanii erau satisfăcuţi că zona, aflată oricum şi prin tradiţie sub aripa doctrinei Monroe, îndepărtează de conflicte globale, putând fi apărată oricând de umbrela nucleară americană, pe care n-ar mai sfida-o prin veleităţi proprii.

Planul Rapacki şi planul românesc nu se bucurau de un context asemănător. Ele au fost citite în termenii opoziţiei de alianţă şi ai repercusiunilor asupra acestora. Planul Rapacki devenise mult mai cunoscut decât cel românesc şi fusese luat în considerare şi discutat chiar cu firave semne de acceptare, prin apropierea lui de inima convulsiilor politice privind Europa. Dar chiar această conexiune i-a fost fatală, când Germania de Vest a fost integrată complet şi fără alternative în alianţa occidentală. Din acest punct de vedere, planul pentru Balcani nu avusese o respingere clară şi păstra o alură de posibilitate vagă.

Dar credibilitatea lui fusese grav avariată de numeroasele suprapuneri cu iniţiativele fără viitor ale Uniunii Sovietice.

România propusese, tot în 1957, crearea unei „zone de pace în Balcani, lipsită de baze militare străine". În 1959, documentele sale de politică externă considerau peninsula balcanică drept o regiune posibilă de pace, fără rachete sau arme nucleare. Sovieticii n-au privit rău această iniţiativă, pe care, dacă nu chiar au inspirat-o, au încurajat-o. E greu de crezut ca în acei ani România să fi generat independent idei cu bătaie internaţională. În 1959, România propunea oficial crearea unei zone denuclearizate cuprinzând Balcanii şi Adriatica. Efectele propunerii erau cam cele care ar fi decurs din planul Rapacki, dar pentru o regiune mai periferică. Securitatea pentru URSS creştea: la flancul sudic nu ar mai fi fost instalat armament nuclear, iar primejdia unei escaladări a unor conflicte la nivelul nuclear ar fi fost mult redusă. Două ţări din NATO, Grecia

şi Turcia, erau puse pe balanţă cu două ţări din Pactul din Varşovia, Bulgaria şi România. Relaţiile proaste cu blocul sovietic ale Iugoslaviei şi apoi cu Albania au complicat situaţia şi au redus şansele discutării serioase a planului. Iugoslavia îşi consuma energia în favoarea păcii pe continentele în curs de dezvoltare mai degrabă decât în imediata vecinătate (la ONU, ea figura în Grupul celor 77, fiind adoptată de latino-americani).

În zadar cele două ţări continuau să insiste asupra propunerii lor în conferinţele europene. Actul final de la Helsinki nu are nicio recomandare privind dezarmarea sau denuclearizarea Europei. Iar tema zonelor denuclearizate nu va fi luată în considerare de discuţiile de la Viena privind reducerile reciproce ale forţelor celor două alianţe (MBFR).

Tot aşa cum erau două ţări prinse în dilema votului rezoluţiei latino – americane, la Adunarea Generală erau doi diplomaţi care aşteptau tensionaţi instrucţiuni de la guvernele lor: Manfred Lachs, din delegaţia poloneză, şi cu mine, din delegaţia română.

Manfred Lachs era un bun jurist. La ONU era în mod constant reprezentantul Poloniei în Comisia 6 sau Comisia juridică, ce lucra în timpul Adunării Generale. Juriştii au fost întotdeauna un grup special la ONU. Ei erau antrenaţi într-un proiect uriaş: codificarea Dreptului internaţional. Era osatura juridică ce ţinea sistemul internaţional centrat pe statele membre ale ONU. Mai mult decât atât, exista chiar o teorie a relaţiilor internaţionale opusă teoriei realiste, numită juridică sau legalistă, sau liberală. Titulescu fusese un adept al ei şi prin tradiţie diplomaţii români i se alăturau. Lachs aparţinea acestui club şi a parcurs în cursul carierei toate treptele care se deschideau unui jurist la ONU: membru al Comisiei de Drept Internaţional, organism specializat cu sesiuni frecvente şi agendă vastă, membru al Curţii Internaţionale de la Haga şi, în fine, preşedintele Curţii. În 1963, era un membru respectat al delegaţiei poloneze, însărcinat cu problema denuclearizării din Comisia 1.

Lachs a devenit astfel principalul meu interlocutor în chestiunea votului. Numeroasele noastre discuţii căpătaseră o anumită structură. Amândoi eram însărcinaţi să informăm guvernele asupra problemei şi atitudinii diferitelor ţări. Ambii eram conştienţi de faptul că, în calitate de autoare de planuri de denuclearizare regională, ţările noastre erau principial şi logic în favoarea unor planuri asemănătoare în alte regiuni ale lumii. Amândoi eram înclinaţi spre adoptarea unei poziţii favorabile iniţiativei latino-americane. Amândoi eram conştienţi că, printr-o atitudine favorabilă faţă de iniţiativa latino-americană, chiar dacă nu puteam crea premise favorabile propriilor planuri de denuclearizare a unor zone ale Europei, susţinerea sau nesusţinerea latino-americanilor conta ca un test de legitimare a intenţiei ţărilor noastre de a promova soluţii utile şi de a contribui astfel la securitatea continentului, independent de strategiile mari care le-au obliterat mereu în spaţiul negocierilor politice.

Mai mult decât atât, ştiam că şi în Polonia, şi în România, decizia nu era simplă şi că existau ezitări, cât şi persoane importante care pledau pentru şi împotriva unui vot pozitiv care să exprime interesul propriu, diferit de votul solidar al ţărilor socialiste estice, ce se schiţa a fi o abţinere.

Participam, Lachs şi cu mine, la desele şedinţe de grup, o consultare menită să ducă la o poziţie comună, care, nedezminţit, era cea hotărâtă de delegaţia sovietică. Nu manifestam deschis acolo nicio preferinţă; menţionam doar că problema era în studiu în capitalele noastre şi că aşteptam instrucţiuni.

În telegramele mele către Bucureşti, informam că Lachs se aştepta ca Polonia să voteze pentru şi simţeam că el scria acelaşi lucru despre mine. Nu prezentam niciodată o propunere fermă proprie, dar relatam pe larg ce afirmau latino-americanii şi ce aştepta de la noi şi bănuiam că Lachs urma o cale similară.

Constatam că instrucţiunile în privinţa votului întârziau şi intensificam informările despre situaţia de la

faţa locului.

Am trăit una dintre cele mai interesante perioade de acţiune diplomatică. Lachs şi cu mine eram convinşi că un vot pozitiv ar fi pus într-o lumină favorabilă iniţiativele pe care ambele ţări nu încetau să le citeze drept acţiuni proprii, rezultat al eforturilor unor diplomaţii în căutare de statut autonom. Sfatul nostru era îndreptat spre forurile proprii de decizie, care ţineau o balanţă ce fluctua între două alternative: respectarea solidarităţii de bloc sau reliefarea unui raţionament propriu, bazat pe o „tradiţie" cu greu întreţinută.

Rezultatul a fost un acord tacit: fiecare vorbea despre necesitatea celei de-a doua soluţii, constând în vot favorabil, independent de poziţia de „abţinere" determinată de Cuba şi URSS pentru ceilalţi membri ai grupului estic. Ne exprimam convingerea că el va fi rezultatul analizei ce devenea „acută". Transmiteam apoi în telegrame fiecare dintre argumentele şi înclinarea spre votul favorabil al celuilalt, îmbinate cu expectaţiunea altor delegaţii care urmăreau desfăşurarea discuţiilor. Cred că în urma conversaţiilor dese, telegramele noastre ajunseseră să semene foarte mult. Nu stabiliserăm explicit această convenienţă în tactica noastră, dar mutuala ei însuşire nu scăpa niciunuia. După ce fusesem martor la atâtea ciudăţenii ale Războiului Rece în care, în acorduri vitale, negocierile se terminau tară documente scrise, ceea ce nu le diminuau durabilitatea, după ce văzusem ilustrări ale diplomaţiei implicite în relaţiile bilaterale, de ce să nu fie acceptată o formă benignă de cooperare tacită între doi diplomaţi, mânaţi de aceeaşi dorinţă de a promova fiecare interesul naţional?

A sosit şi momentul votării la 19 noiembrie. În ultima clipă, am primit instrucţiuni să votez pentru. Înţelegeam greutatea acestei decizii care însemna, nici mai mult, nici mai puţin, că România vota pentru prima dată în mod diferit de URSS şi celelalte ţări ale grupului estic într-o problemă politică. Am aflat ulterior că Gheorghiu-Dej şi câţiva membri ai Biroului politic se aflau într-o deplasare

cu trenul în ţară. Cineva i-a atras atenţia că cei de la ONU aşteptau disperaţi instrucţiuni pentru votul pe care îl cunoşteau din câteva explorări prealabile. Dej a oprit trenul şi a convocat şedinţa în care s-a discutat din nou diferenţa între „abţinere” şi „da”. După o nouă chibzuire, rezultatul a fost „da”. Era o premieră pentru comportamentul oricărui membru al blocului. Când s-a produs votul nominal, şi am spus „da”, preşedintele olandez a ridicat ochii mirat şi a zis: „România, rog repetaţi (*please repeat*)”. Am spus din nou „da”, în rumoarea generală. Un ziarist american mai emotiv şi-a intitulat articolul a doua zi: „Independenţa României”.

Lachs, care aştepta şi el cu sufletul la gură instrucţiunile lui, m-a întâmpinat pe culoarele Comisiei 1 înainte de şedinţă palid şi dezamăgit, spunându-mi că va vota ca restul grupului nostru: abţinere. Dar diferenţa se atenua prin faptul că mie mi se cerea de la Bucureşti o explicare de vot care să arate susţinerea argumentelor şi a rezervelor manifestate de Cuba şi aliaţii săi, iar Lachs primise instrucţiunea de la Varşovia de a face o declaraţie la explicarea de vot, plină de simpatie şi susţinere a iniţiativei, obiectivelor şi argumentelor latino-americane. Ne-am conformat amândoi, dar situaţia paradoxală n-a scăpat delegaţilor din Comisie, care ne-au spus, amuzându-se, că li s-a părut că Lachs şi cu mine am citit fiecare o explicaţie de vot care se potrivea votului celuilalt: România a zis „da”, dar s-a alăturat argumentelor Cubei, iar Polonia s-a abţinut, susţinând argumentele grupului latino-american.

Votul, ca şi întregul proces de a ajunge la el, continuarea dezbaterilor de la Comitetul de dezarmare genevez şi cele din Adunarea Generală a ONU fuseseră pentru mine surse de familiarizare cu o problematică vitală a sistemului internaţional. La Geneva cunoscusem şi discutasem, colaborând chiar cu protagonişti ai domeniului dezarmării: doamna Myrdal şi ambasadorul Robles, ambii laureaţi ai Premiului Nobel pentru Pace. Făcuseră pentru România un act de încredere şi apreciere, invitându-mă la

şedinţele grupului ţărilor membre, primul delegat estic care se bucura de acest gest. Ei au deschis pentru mine cutia proceselor neexprimate sau necunoscute în dezbaterile oficiale din sala şedinţelor şi, mai ales, diferenţa între interesele marilor puteri şi ale celor mai mici şi mai slabi. Aveam să fac uz de ideile neutrilor, pe tot parcursul anilor următori.

Înmormântarea lui Kennedy

Mă aflam la Naţiunile Unite, ca reprezentant al României la sesiunea Adunării Generale din 1963. Luam parte la masa oferită într-un salon al restaurantului ONU, de ministrul de Externe din Chile, care condusese delegaţia ţării sale la sesiune, împreună cu colegi sau ambasadori. Era ziua de 22 noiembrie şi în capul meu se învârteau gânduri în jurul primului vot politic care nu era acela al Blocului estic. Cum fusese dat pe o rezoluţie a latino-americanilor, România era întâmpinată peste tot cu prietenie de către ei. Conversaţiile decurg protocolar şi amical la masă, când spre sfârşitul ei un cap apare în uşă, încercând să mă localizeze. Este corespondentul de presă al României la Adunarea Generală. Mă găseşte, crapă uşa, rămâne în prag şi îmi face semn să vin urgent. Mă conformez şi îmi spune agitat: „A fost asasinat Kennedy”. Nu cer niciun detaliu. Mă aşez la masă şi mă pregătesc să anunţ colegii, când secretarul ministrului intră şi el agitat şi îi şopteşte la ureche ştirea. Ministrul se ridică, îi anunţă pe invitaţii săi tragedia şi grupul se răsfiră, alergând spre ascensoare.

În „Delegates Lounge”, salonul cel spaţios, o mare de oameni mişună ca furnicile, căutând să verifice ştirea, să îi afle detaliile şi să se gândească la ce urmează, ştiut fiind că asasinarea şefului unei superputeri poate declanşa războaie. Din conversaţie aflu că locul este Dallas, Texas, şi că preşedintele american a fost împuşcat în maşina deschisă cu escortă, când se afla în vizită oficială acolo.

Fug la ambasadă, fac legătura cu Bucureştiul care era informat şi primesc instrucţiuni. Până când se formează delegaţia română care va participa la

înmormântare, întrucât fac parte din ea, să merg imediat la Washington şi să aştept delegaţia de la Bucureşti acolo, încercând să acopăr provizoriu obligaţii care i-ar reveni ei.

Am luat de îndată măsuri de plecare, dar m-am informat în prealabil de la Protocolul american care era ţinuta vestimentară a participanţilor. Aflând răspunsul, frac cu coadă, pantaloni reiaţi şi joben înalt, am fugit la un magazin care închiria fracuri şi am luat unul pe măsura mea. Ce precauţie justificată! Când Mikoian, venind de la Moscova, a vrut să facă acelaşi lucru, n-a găsit decât un frac cu mâneci lungi, care îi ajungea până la degete.

Descind la un hotel de lângă ambasada noastră, şifonată pentru faptul de a nu fi implicată, şi apoi deschid televizorul, ca să mai respir. Se vedea blocul de unde se trăsese în jos, în ceafa lui Kennedy. Era prezentată arma. Îi vedeam poza. Se anunţa că peste câteva minute va apărea criminalul, la ieşirea de la închisoare, mergând arestat spre judecătorie. Se arăta închisoarea: porţi şi apoi coridoare. Ciudat: lume în interior, lipită de pereţi. De ce se bucura o simplă deplasare într-o închisoare de largă publicitate?

Văd că participanţii se agită, culoarul se deschide şi, însoţit de poliţişti, apare Lee Harvey Oswald. Un tânăr liniştit, cu o expresie de uimire, aproape zâmbind, înaintează spre ieşire. Un bărbat voinic cu pălărie, Jack Ruby, iese în faţă, scoate un pistol şi îl împuşcă pe Oswald. Acesta se clatină, poliţia dă alarma, îl arestează pe pistolar, spectatorii sunt expulzaţi în stare de panică.

Nu îmi vine să cred. Un asasinat pe viu al unui om păzit şi în cătuşe, într-un decor sinistru şi întunecat al unei închisori, instituţie şi ea sub pază, este o întâmplare improbabilă, greu de imaginat.

În acel moment, milioane de oameni înţeleg că, de fapt, acuzatul iniţial a fost ucis nu ca pedeapsă pentru ce a făcut, ci pentru ca să fie redus la tăcere. Cei ce au văzut la TV scena ştiau deci că erau mai multe persoane implicate şi atunci, dacă a fost complot, cine a făcut parte din el? Autorităţile ajung la concluzia că pentru a îndepărta

rumorile şi ipotezele, trebuie să întreprindă o anchetă de nivel înalt şi încredinţează această sarcină judecătorului Earl Warren. Comisia Warren se pronunţă în curând: asasinul a fost cel identificat, acţiunea a comis-o singur şi fără colaboratori sau îndrumători.

Nu mă las convins că aşa s-au întâmplat lucrurile. Vedeam cum autorităţile americane, inclusiv preşedintele, doreau o închidere rapidă a cazului, urmată de o revenire neîntârziată la normal. De aceea, dosarul asasinării trebuia închis şi considerat concludent şi bifat. Buletinul medical după autopsie este validat.

Urmează ceremoniile de înmormântare. În ziua ei, reprezentanţii străini sunt convocaţi dimineaţa la Departamentul de Stat, într-o sală mare. Se vedea că cei de la protocol erau nepregătiţi să rezolve probleme de acest ordin numeric şi de rang regal, prezidenţial şi guvernamental. Una dintre „protocoliste" îşi face curaj şi începe prin a striga delegaţiile alfabetic, pe ţări, pentru ca şefii de delegaţii să răspundă, ridicând mâna ca la şcoală: „Prezent!"

Între ei se aflau regi ca Baudouin I al Belgiei, prinţi şi prinţese ca Bernhard of Lippe-Biesterfeld şi Beatrix Joseph Luns ai Olandei, duci precum Ducele de Edinburgh, consortul reginei, şefi de guverne ca Alfons Gorbach al Austriei, Hayato Ikeda al Japoniei, Ludwig Erhard al Germaniei, îsmet înonii al Turciei, miniştri şi oameni de Stat, ca Abdelaziz Bouteflika al Algeriei, João Augusto de Araujo Castro al Braziliei, Jean Monnet al Europei, U Thant al ONU, Anastas Mikoian al Uniunii Sovietice, Zulfikar Ali Bhutto al Pakistanului, Olof Palme al Suediei, Mahmoud Fawzi al Egiptului, Koca Popovic al Iugoslaviei şi alţii, cu care mă familiarizasem în contacte personale sau prin lecturi frecvente.

În fine, odată ce am fost constituiţi în bloc oficial, ne-am îndreptat spre catedrala catolică şi ne-am aşezat în bănci. Cei mai remarcaţi din asistenţă, de Gaulle şi împăratul Etiopiei, stăteau într-o bancă îngustă de două persoane. De Gaulle – înalt şi dominant, împăratul – mic de

statură şi retras din fire. Necazul era că etiopianul avea o sabie lungă care se agăţa mereu de pantalonii lui de Gaulle. Simţeam că făceam o impietate ca în momente dramatice să recurg la observări amuzante, minore şi stupide. Dar, poate, constituia o metodă de echilibrare a tragismului situaţiei şi de a rezista la apăsătoarea lui greutate.

Serviciul era condus de un cardinal de origine irlandeză, cu un accent puternic propriu acelei ţări. Dar suficient de clar ca să ne cuprindă tristeţea imensă a psalmului care în câteva rânduri arată cum se schimbă destinul oamenilor: „1. Pentru orice lucru, este o clipă prielnică şi o vreme pentru orice mişcare de sub cer: 2. O vreme este să te naşti şi o vreme să mori, o vreme este să sădeşti şi o vreme să smulgi ce-ai sădit: 3. O vreme este să ucizi şi o vreme să vindeci, o vreme este să dărâmi şi o vreme să zideşti; 4. O vreme este să râzi şi o vreme să plângi, o vreme este să te tângui şi o vreme să joci; 5. O vreme este să azvârli pietre şi o vreme să strângi pietre, o vreme este să îmbrăţişezi şi o vreme să fugi de orice îmbrăţişare; 6. O vreme este să cauţi şi o vreme să pierzi, o vreme este să păstrezi şi o vreme să arunci; 7. O vreme este să deşiri şi o vreme să coşi, o vreme este să taci şi o vreme să vorbeşti; 8. O vreme este să iubeşti şi o vreme să urăşti, o vreme este pentru război şi o vreme pentru pace”. Cert e că punctele în speţă rezumau bine viaţa lui Kennedy, care era o perpetuă confruntare a dualităţilor opuse.

Participanţii ieşeau profund emoţionaţi de la ceremonia catolică, somptuoasă şi înălţătoare. Se aşezau în şir pentru a forma cortegiul. A apărut Jacqueline Kennedy cu copiii, ţinând fetiţa de mână şi băiatul în faţă, ca desprinşi din tragediile greceşti. După dorinţa ei, drumul spre mormânt avea ca model înmormântarea lui Lincoln: afet de tun pentru sicriu, un cal negru ţinut de frâu de un soldat.

În convoi am ales, conform statutului meu de locţiitor al delegaţiei oficiale, un loc înspre coadă, unde am văzut că s-a retras şi marea personalitate Paul-Henri Spaak,

belgianul, care ştia că regele lui se afla în primele rânduri. Dar tot lângă noi am văzut un om în vârstă, bătrân, dus de doi aghiotanţi la stânga şi la dreapta, şi aflu că era omul care a fost mâna dreaptă a lui Mustafa Kemal Atatürk. „Nu scap eu ocazia”, mi-am spus eu. M-am apropiat de el şi l-am salutat. S-a oprit să mă vadă. I-am zis: „Vă aduc omagiul cel mai cald al ţării lui Titulescu”. A răspuns nostalgic şi mişcat, strângându-mi mâna: „Titulescu, Titulescu”. Mi-a fost de ajuns. I-am mulţumit şi mi-am reluat locul în rândul meu, ca să nu-i întrerup înaintarea dificilă în pasul convoiului. Ştiam că îl cunoscuse pe Titulescu şi îi apreciase sprijinul din 1936, când Titulescu dădea sfaturi turcilor la Montreux, la Conferinţa Mării Negre, cum să-şi apere interesele şi să-şi elaboreze strategia de viitor.

N-am avut alte dialoguri cu delegaţii, care cu toţii au păstrat o distanţă faţă de mormântul unde era depus Kennedy, lăsând spaţiul liber pentru familie şi autorităţi americane.

Ne-am reîntâlnit toţi la Casa Albă, unde Jacqueline spunea adio delegaţilor. Stăteam într-un salon cu mese rotunde cu fursecuri. De pe o scară internă a acestui apartament, care înţelegeam că era cel prezidenţial, a coborât Jacqueline cu cei doi fraţi ai lui J.F. Kennedy, Robert şi Edward. Apoi cei trei au strâns mâna delegaţilor, mulţumindu-le pentru prezenţa la înmormântare. Observam cu mirare că gazda rostea fiecăruia o propoziţie şablon, însoţită de un zâmbet de prietenie: „Se nice of you to come” („Ce frumos din partea ta să vii”). Se purta ca la toate evenimentele unde era patroană. Cineva mi-a şoptit: „A luat ceva, un calmant sau un drog, ca să facă din reuniune un ultim omagiu adus soţului ei”. Am înţeles prea bine: dacă rămânea ancorată în realităţi, ar fi auzit camioanele care îi cărau bunurile şi cele care aduceau lucrurile noului preşedinte, ar fi fost conştientă că părăsea Casa Albă împreună cu noi şi să vadă vălul negru ce o aştepta după ce soţul ei plecase în linţoliul alb.

Cei doi fraţi, când ne strângeau mâna, se purtau

bărbăteşte, ne priveau în ochi, pentru a transmite angajamentul lor de a se răzbuna şi de a-l face pe autor să plătească scump crima comisă. După cinci ani, Robert este asasinat după ce a ţinut discursul la nominalizarea lui drept candidat al democraţilor la preşedinţie.

Ultimul act al acestei zile este recepţia dată la sediul secretariatului de stat, de noul preşedinte Johnson Baines Lyndon, texanul. Lângă el se afla secretarul de Stat, Dean Rusk, ce provenea din statul Georgia. Stabilise relaţii amicale cu Mănescu şi avusesem şi eu conversaţii cu el. Sub chelia mare a lui Lyndon şi ochelarii cu ramă groasă, apărea o faţă mereu zâmbitoare, paşnică şi deschisă. Din primul moment al preluării răspunderii lui şi a jurământului depus în avionul care îl ducea de la Dallas, Johnson, ajutat de Rusk, a intrat într-o febrilă campanie de normalizare a situaţiei post-Kennedy, alungând primejdia crizelor, liniştind populaţia, calmând celelalte ţări şi continente, luând iute frâiele de comandă în mână.

Recepţia pe care o dădea era mai puţin închinată memoriei lui Kennedy, cât viitorului relaţiilor Americii cu restul lumii, întinderea unei mâini de cooperare, armonie şi îndepărtarea de crize. Participanţii la înmormântare simţeau nevoia unei respiraţii aducătoare de încredere, în acele momente, în final. Mi-am permis ca în linia de primire să exprim preşedintelui întreaga admiraţie pentru felul în care a ştiut să stăpânească o situaţie ce putea să deraieze, punând-o pe un făgaş stabil şi promiţător. Mă uitam la Rusk, care mă asculta zâmbind şi aprobând uşor cu capul. De fapt, ce am spus se adresa în cea mai mare parte lui.

Un de Gaulle viguros şi volubil îl căuta pe cancelarul german ca să-i spună ceva. Împărţea saluturile în toate direcţiile şi se simţea în largul lui. Zisese, se pare, cuiva: „Ce au americanii ăştia de îşi ucid preşedinţii?” *, uitând, probabil, că a scăpat el însuşi ca prin minune, în Franţa sa iubită, de încercările de asasinare. În fine, fără să participe la niciun moment al ceremoniei de înmormântare, a apărut la acest ultim eveniment comemorator după o uluitoare

întârziere tipic balcanică şi delegaţia României.

Numărul de conversaţii, schimburile de idei, creionarea de proiecte comune de la recepţia finală au pus-o pe aceasta în familia expresiei vechi: „A murit regele, trăiască regele!”

Geneva, 1964

Mult aşteptata Conferinţă pentru Comerţ şi Dezvoltare (UNCTAD) s-a întrunit la Palatul Naţiunilor la Geneva în 23 martie 1964. După Decolonizare, al cărei proces se desfăşurase în bună parte cu rezultate considerabile şi în timp ce Dezarmarea se afla în plină efervescenţă, cu scopurile ei vaste şi măsurile parţiale, un al treilea D anunţa problema cea mai arzătoare pentru majoritatea statelor, şi anume Dezvoltarea. ONU număra, la finele anului 1963, 113 ţări membre faţă de cele 50 care semnaseră Carta de constituire şi faţă de 82 membri în 1957. Al patrulea D însemna Drepturile Omului introduse de doamna Roosevelt îndată după crearea ONU.

Tema dezvoltării avea şi ea rădăcini vechi. Dar, deşi Carta rezervase un loc important promovării „unor standarde mai ridicate de viaţă, folosirea deplină a mâinii de lucru şi condiţii de progres şi dezvoltare economică şi socială”, creând alături de Consiliul de Securitate un Consiliu Economic şi Social, precum şi patru Comisii economice regionale, în primii ani problema dezvoltării nu intrase pe agendă decât indirect, prin nemulţumirea creată de inechitatea schimburilor comerciale. Ţările dezvoltate excelau în produse finite, iar cele slab dezvoltate, în materii prime. Preţul primelor creştea mereu, în timp ce categoria a doua se ieftinea fără încetare. Cererea ţărilor în curs de dezvoltare (noul nume pentru ţările subdezvoltate) era deci iniţial una comercială: stabilirea de termeni echitabili în schimburile dintre produsele finite şi materiile prime. În anii ’50, ţările răsăritene încercaseră fără succes să convoace o Conferinţă privind comerţul internaţional, mai ales pentru a pune capăt excluderii lor din GATT. Dar iată că ţările noi, înţelegând că dezvoltarea lor este împiedicată de mecanismele comerţului mondial,

obţin în 1961 o rezoluţie a Adunării Generale care se referea la comerţ ca un „important instrument pentru dezvoltarea economică” şi solicita secretarului general să ceară părerea statelor privind „oportunitatea ţinerii unei conferinţe internaţionale pe probleme ale comerţului internaţional şi vizând în special pieţele materiilor prime”. Ţările răspund pozitiv, avalanşa se porneşte. ECOSOC-ul decide convocarea, iar Adunarea Generală o confirmă.

Preludiul are loc la sesiunea a XVIII-a a Adunării Generale a ONU din 1963, unde dominau problemele dezarmării şi ale securităţii nucleare. Grupul afro-asiatic era mai degrabă cu ochii pe apropiata conferinţă care se numea încă tot de comerţ. Dacă înainte problema acestei conferinţe se discuta în termenii relaţiei Est-Vest, ţările lumii terţe introduc o perspectivă nouă. În primul rând, 75 de state în curs de dezvoltare supun o Declaraţie comună, în care afirmă poziţia lor în materie. Ceea ce este semnificativ este că ideea de dezvoltare („dezvoltarea accelerată a părţilor lumii rămase în urmă”) câştigă teren. Grupul acesta va rămâne în fiinţă decenii la rând. Va adăuga încă doi membri şi se va numi Grupul celor 77. Va mai creşte cu peste 50 de membri (va număra 120 în anii ’70), dar se va intitula tot Grupul celor 77.

În materie de comerţ, acest grup critica ambele preocupări dominante: aplicarea necondiţionată a clauzei naţiunii celei mai favorizate (URSS) şi reducerea tarifelor (SUA). Cu această îndepărtare de cele două blocuri Est şi Vest, şi situarea lor în problematica economică şi socială la distanţă relativ egală de cele două grupuri consacrate, cei 77 se anunţau ca un bloc nou, dominant în votul Adunării Generale, unde deţineau o majoritate. Spre deosebire de grupul nealiniaţilor sau al neutrilor, mai mic şi mai prudent, această „lume a treia” devenise largă şi îndrăzneaţă. Geografia politică a lumii în timpul Războiului Rece se schimbase: diviziunea politică şi strategică Est/Vest fusese completată de un clivaj Nord/Sud. Confruntarea strategică şi politică era lăsată pe seama Nordului, în timp ce Sudul, relativ neutru în cearta celor

două blocuri, îşi constituia un bloc propriu, vocal şi revendicativ, care cerea instituţii noi, potrivite pentru sprijinul solicitărilor lui.

Conferinţa de la Geneva s-a desfăşurat în plenare şi în cinci Comitete care oglindeau problemele cele mai arzătoare pentru Grupul 77: 1) Materii prime; 2) Produse manufacturate sau semimanufacturate; 3) Finanţarea expansiunii comerţului internaţional şi comerţul invizibil; 4) Aranjamente instituţionale; 5) Expansiunea Comerţului Internaţional şi Implicaţii pentru Grupările Economice Regionale.

Nu mă simţeam bine pregătit pentru acest uriaş exerciţiu al diplomaţiei economice. Prima mea intervenţie în calitate de proaspăt consilier la reprezentanţa României după admiterea ei în ONU avusese loc în 1956 în cadrul unei sesiuni ECOSOC, la sediul din NY. Ambasadorul Joja, înscris ca observator, mi-a dat sarcina să iau cuvântul la un punct economic care reprezenta tocmai problema echităţii în schimburile comerciale între produsele prime şi manufacturate. Învăţasem mult dintr-un sector vecin al problemelor sociale, fiind cinci ani la rând delegat în cursul Adunării Generale la Comisia a III-a dedicată problemelor sociale, umanitare şi culturale. Dar vedeam că în domeniul economic, comercial şi financiar se practica un alt vocabular; existau alte concepte, alt fel de negocieri şi acorduri. Statele erau reprezentate de alt gen de oameni, de alte formaţii şi cu alte profesiuni.

Delegaţia română era condusă cu competenţă de ministrul Comerţului, Gogu Rădulescu, şi era formată din experţi în comerţ, finanţe, industrie, agricultură. El a considerat util ca dimensiunea diplomatică a lucrărilor să fie acoperită de un reprezentant al Externelor, care a acceptat deplasarea mea pe tot cursul conferinţei (trei luni), în cabinete, ca adjunct al lui sau locţiitor. Gogu Rădulescu stabilise relaţii bune şi prieteneşti în cooperarea româno-egipteană cu Abdel Moneim Kaissouni, ministrul egiptean al Economiei, asistat de secretarul ei general, economistul argentinian Râul Prebisch. Kaissouni

este ales preşedintele Conferinţei de la Geneva. Reprezentanţii Argentinei, Indiei, Iugoslaviei, Nigeriei şi Australiei ocupau posturile de preşedinţi ai Comitetelor. O imensă şi variată activitate a fost reflectată în Actul Final adoptat la a 35-a plenară în 15 iunie 1964 (aproape 350 de pagini), publicat într-un volum şi în încă şapte volume de documente.

Nu era greu de înţeles temele Primului Comitet. Ţările în curs de dezvoltare depindeau de exporturi în proporţie de 80% din resursele lor, iar mai mult de 90% din acestea erau materii prime. Specializarea era ridicată: exportul unora depindea în proporţie de 70% de trei articole. Preţurile la export scăzuseră şi la import crescuseră. Valoarea totală sporise timp de zece ani, dar de trei ori mai puţin decât exporturile ţărilor dezvoltate şi de cinci ori mai puţin ca a ţărilor cu economie planificată. Exemplele vizând deteriorarea termenilor de schimb între materiile prime şi cele manufacturate abundau. Marocul exporta 200 de tone de fosfat ca să poată cumpăra un camion în 1956, iar în 1963 exporta 318 tone pentru acelaşi camion.

Ţările dezvoltate opuneau măsurilor de redresare cerute filosofia pieţii libere şi puneau răspunderea în întregime pe incapacitatea ţărilor în curs de dezvoltare. În acelaşi timp, ţările socialiste atribuiau „vina istorică” pentru situaţia exploatării coloniale de către ţările dezvoltate şi dădeau cererilor ţărilor în curs de dezvoltare caracterul unor „reparaţii” ce li se cuveneau.

Folosind argumentul pieţei libere, aceste ţări au dobândit la conferinţă sprijin pentru înlăturarea obstacolelor care le întâmpinau prin protecţionismul practicat de ţările dezvoltate (cote, tarife, taxe vamale, restricţii sau subsidii interne), sarcină pe care o avea, în principiu, organizaţia GATT.

Grupul 77 nu recunoştea fatalitatea unei diviziuni a muncii în care ţările lui să furnizeze *materii prime,* iar ţările dezvoltate să deţină monopolul exporturilor de *produse finite*. Aceasta însemna, în fond, să se angajeze

într-un proces de industrializare. La ONU exista deja un centru de industrializare, pe care Grupul îl voia transformat într-o Agenţie specială, ceea ce s-a şi întâmplat. Aspiraţia ţărilor în curs de dezvoltare la structurarea armonioasă a economiilor lor a fost, în principiu, acceptată. Când însă grupul a cerut la conferinţă „tratament preferenţial” pentru produsele lor (mai ales industrie uşoară) şi pentru tânăra lor industrie din partea ţărilor dezvoltate, fără reciprocitate, s-a izbit de obiecţiile SUA. Europenii care acordaseră preferinţe fostelor colonii erau mai nuanţaţi. Chestiunea a rămas în studiu.

Finanţarea era şi ea o problemă spinoasă. Obiectivul fixat de ONU, faimosul 1% din PIB-ul ţărilor dezvoltate ce urma să fie acordat ca asistenţă ţărilor subdezvoltate, nu fusese atins. În 1950, era O, 3%, iar în 1960, O, 7%. Dar îngheţaseră acolo în 1961, 1962, 1963. La Conferinţă s-a reafirmat obiectivul de 1% net. Precizarea cifrei nete era dictată de faptul că multe ţări contabilizau sub totalul asistenţei tot soiul de ajutoare bilaterale, multe dintre ele nefinanciare.

Trei sferturi din asistenţa ţărilor în curs de dezvoltare se efectua pe plan bilateral. Cât de puţin s-a realizat de atunci şi până azi din acest angajament modest, dar semnificativ, al unor ţări dezvoltate pentru micşorarea prăpastiei între ţările dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare o arată statisticile din 2003 publicate de OECD privind proporţia contribuţiei faţă de PIB-ul lor: singura ţară care a atins O, 92% este Norvegia în capul listei, urmată de trei ţări (Danemarca O, 84%, Luxemburg O, 81%, Olanda O, 8%) şi Suedia O, 79%. Belgia e singura cu O, 6%. Cinci ţări se situează apoi (Franţa, Irlanda, Elveţia, Finlanda şi Anglia) între 0, 4% şi O, 34%, iar alte 10 între 0, 28% şi O, 17%. SUA ating doar O, 15%. Totalul pe cele 22 de ţări OECD examinate reprezintă O, 25%, un sfert din nivelul fixat şi consfinţit. Iată deci o temă îngheţată timp de decenii pe agenda ONU.

În obţinerea asistenţei existau disparităţi considerabile. Cea mai mare parte a fondurilor primite de

ţările în curs de dezvoltare continua să fie din surse bilaterale guvernamentale, împrumuturi şi donaţii. Fondurile nete din capitalul privat (60% spre America Latină) care se conduceau după criterii comerciale şi nu politice reprezentau o cincime. Urma o favorizare geografică. Două treimi din total era direcţionat spre 15 ţări, iar o treime, spre cinci ţări.

Afirmarea suveranităţii fiecărei ţări asupra resurselor sale naturale nu era pe placul investitorilor străini, dar ECOSOC-ul se străduise să explice legislaţia şi condiţiile care ar fi promovat fluxul de capital privat. Conferinţa a încercat să elaboreze propuneri noi de reducere a taxelor pentru aceste surse, să obţină garanţii şi să arate dezirabilitatea reinvestirii profiturilor de către firmele străine, care până la urmă au dus la adoptarea unor „linii directoare pentru cooperarea financiară internaţională", prezentate de SUA şi de un grup de ţări în curs de dezvoltare. A fost reţinută şi inclusă în unele texte ideea delegaţiei române de a plăti creditele pentru echipamente, capital şi cooperarea tehnică prin bunuri produse de unităţile beneficiare sau în alte produse ale ţărilor în curs de dezvoltare. Desigur, barterul era o formulă mai primitivă decât cea preferată în comerţul internaţional cu plăţi în valută, dar în cazul ţărilor în curs de dezvoltare putea să dea roade, aşa cum putea să confirme experienţa României.

În lucrările Conferinţei, rolul organismelor internaţionale, al Băncii Mondiale şi instituţiilor ei afiliate, în primul rând, IDA (Asociaţia de Dezvoltare Internaţională) şi IFC (Corporaţia Financiară Internaţională) a fost mărit.

La fel şi rolul băncilor regionale. Ţările în curs de dezvoltare urmăreau realizarea unui climat favorabil şi a unor mecanisme corespunzătoare care să le permită accesul mai facil la mijloace financiare. Formule mai bune de finanţare, plata parţială în valuta locală, termene mai lungi şi perioade de graţie, dobânzi reduse, renegocieri ale împrumuturilor existente erau parte din cererile lor. Iată

două deziderate adresate ţărilor dezvoltate şi organismelor internaţionale: promovarea în condiţii corespunzătoare şi de garanţii a reeşalonării şi consolidării datoriilor externe ale ţărilor individuale în curs de dezvoltare; perioade apropiate de graţie şi amortizare şi rate rezonabile de dobânzi.

Nu numai asistenţa ţărilor sărace de către cele bogate a îngheţat, dar nici aceste cereri rezonabile n-au intrat în practica internaţională, iar distanţele între cele două categorii de state s-au mărit în loc să se micşoreze. Ochii ţărilor în curs de dezvoltare erau îndreptaţi spre o sursă majoră de asistenţă provenită din resursele eliberate prin dezarmare. Or, dezarmarea generală şi completă era pe agendă şi ideea ca o parte din resurse să fie alocată dezvoltării fusese, în principiu, admisă în numeroase studii asupra consecinţelor economice ale dezarmării. Dar un atac frontal la această sursă la Conferinţă nu a reuşit. El viza „porţiuni semnificative ale resurselor eliberate în stagiile succesive” ale acordului de dezarmare, ceea ce ţările dezvoltate nu au agreat. Până la urmă, problema s-a încheiat printr-o rezoluţie sovieto-americană ca ONU să studieze în mod continuu şi concertat cum să rezolve problemele reconversiei şi în ce mod un eventual ajutor ar putea fi alocat.

Lucrările Conferinţei construiau sub ochii noştri un nou grup în relaţiile internaţionale. Cei 77 lucrau solidar şi cu o mare disciplină. Grupul lor se demarca net de grupările ţărilor dezvoltate din vest şi est. La Conferinţă exista un abecedar respectat şi o identitate de grup: A (ţări dezvoltate din Occident), B (ţări dezvoltate socialiste), C (Grupul celor 77) şi D (latino-americanii). O ţară socialistă, dar neangajată, Iugoslavia, care se declara în curs de dezvoltare, nu participa la B, ci la D, unde i se oferise găzduire. Şedinţele de grup se ţineau regulat şi încercau să stabilească o platformă şi o poziţie comună, inclusiv comportamentul la vot. Unitatea de acţiune a celor 77 (şi D) inspira şi celorlalte grupuri un spirit de coeziune crescut, deşi practica reuniunilor consultative şi informale

pe grupuri regionale exista şi la ONU.

Grupul celor 77, mai larg decât al neangajaţilor (sau neutrilor) pe plan politic, avea să se afirme mai bine de două decenii, timp în care a atins dimensiunea de 120 state dintre cele 159 membre ale ONU. El a adus o nouă geografie a relaţiilor internaţionale în Războiul Rece.

„Înainte de Conferinţă, Nordul şi Sudul nu reuşeau să se distingă unul de altul în forumurile noastre economice, va spune U Thant, aşa cum Estul şi Vestul puteau să se diferenţieze în unele teme politice majore. Acum, ştim că Sudul poate fi identificat ca un mare grup cu mai mult de 75 de state, atunci când ţine să se afirme el însuşi”.

Pentru a menţine această unitate şi a se afirma ca un actor nou în relaţiile internaţionale, era nevoie de o doctrină, de un cuvânt de ordine şi de o revendicare majoră. Predominanţa subiectelor tehnice şi a cererilor punctuale care caracterizase pregătirea şi o parte din lucrările Conferinţei nu era de ajuns. Lucrările confirmau capacitatea celor 77 de a susţine prin experţi şi persoane calificate negocieri în materie de comerţ, preţuri, finanţe, obţinerea de facilităţi şi chiar preferinţe şi de a-şi ameliora astfel baza necesară unei politici de dezvoltare internă. Mai arătau şi faptul că în chestiuni concrete, abordate pragmatic, în care îşi vedeau satisfăcute unele interese proprii pe termen lung, ţările dezvoltate îşi arătau disponibilitatea de a satisface revendicări limitate ale ţărilor în curs de dezvoltare.

Dar cei 77 considerau aceste gesturi prea mici şi prea lente. Prebisch semnalase că neajunsurile ţărilor în curs de dezvoltare se datorau unei structuri părtinitoare, unei aşezări strâmbe a relaţiilor economice mondiale, care asigura în mod permanent o poziţie avantajoasă şi dominantă a ţărilor dezvoltate. Toate tendinţele din domeniul mâinii de lucru, al productivităţii, al progresului tehnologic anunţau deteriorări ale termenilor de schimb pentru ţările în curs de dezvoltare. Prebisch considera că nu puteam progresa în logica „vechii ordini a secolului al XIX-lea, când dezvoltarea exporturilor de hrană şi materii

prime la centrele industriale acţiona ca un catalizator al dezvoltării spontane în ţările periferice”. În perioada despre care vorbim exista necesitatea unei „noi forme de producţie şi comerţ” cu asistenţă specială şi protecţie faţă de ţările periferice, a căror dezvoltare va contribui şi la creşterea economică a ţărilor industriale. La această afirmaţie, economiştii occidentali replicau că nu era vorba de o chestiune de „sistem”, ci pur şi simplu, de incapacitatea ţărilor în curs de dezvoltare de a răspunde, efectiv, la schimbările pieţei internaţionale prin instituţii proprii, aduse la zi, şi o flexibilitate adecvată. De schimbarea sistemului pieţei capitaliste nu putea fi în niciun fel vorba. Atitudinea faţă de GATT a celor două grupuri era semnificativă. GATT lucra, după Prebisch, pe baza conceptului clasic al jocului liber al forţelor economice internaţionale, concept contestat de ţările „a căror structură este total diferită de aceea a ţărilor avansate pe plan industrial”, ţări care cer „o nouă politică pentru dezvoltare”.

Conferinţa manifesta deci, odată cu întărirea unităţii de acţiune a celor 77, şi o nouă înclinare spre poziţii radicale. Discuta probleme specifice, cu speranţe limitate şi cu ideea că nevoile lor erau prea mari şi răul prea adânc, ca să nu fie nevoie de o schimbare a sistemului. Această poziţie se încorpora treptat în doctrina „noii ordini economice internaţionale”.

Alături de problemele specifice au apărut pe agendă, la cererea celor 77, *principiile* care să „guverneze relaţiile internaţionale de comerţ şi politicile de comerţ apte să conducă la dezvoltare”. Aceste principii au divizat Conferinţa în măsură mult mai mare decât negocierile de măsuri concrete aparţinând unor domenii precise. Au fost discutate 15 principii generale şi 13 principii speciale, plus opt principii necontestate, analizate anterior, privind tranzitul comercial în ţările fără acces la mare.

Delegatul algerian Jazairi mi-a dezvăluit toată strategia introducerii şi dezbaterii acestui capitol special al principiilor, a cărui semnificaţie o înţelegeam şi o aprobam

ca reprezentant al unei ţări ce invoca principiile internaţionale la fiecare pas al politicii sale externe. România a fost aleasă, cu sprijinul lui Jazairi, şi în grupul de lucru al Comisiei a 5-a şi chiar în grupul de redactare, la care am participat.

De fapt, nu era o inovaţie prea mare faţă de rezoluţiile AG care proclamau suveranitatea, autodeterminarea şi neintervenţia, nediscriminarea, comerţul ca factor de dezvoltare, asistenţă şi condiţii favorabile, aranjamente de plăţi, colaborarea ţărilor în curs de dezvoltare, o viziune echitabilă a muncii pe plan internaţional, folosirea fondurilor ce vor rezulta din dezarmarea generală şi completă etc. Se sublinia şi interesul reciproc. Dar ceea ce antagoniza cel mai mult ţările dezvoltate occidentale era afirmarea suveranităţii asupra resurselor proprii, libera dispoziţie a resurselor, preferinţe speciale acordate nu de la caz la caz, ci prin acorduri generale, corectarea tendinţelor ce lucrau în defavoarea ţărilor sărace. Principalul oponent au fost SUA. Reprezentantul american a votat de 10 ori împotrivă şi de două ori s-a abţinut la principiile fundamentale care erau aprobate cu o majoritate mergând de la 80 la peste 100 de ţări. La principiile speciale, poziţia SUA a fost similară cu trei excepţii, când principiile au întrunit unanimitate (industrializare, politicile de substituţie, accesul la tehnologie). La acest capitol se discutau enunţuri privind protecţia industriilor noi, preţurile materiilor prime, stocurile şi surplusurile, dumpingul, accesul la tehnologie, transporturi, plăţi etc.

Principiile fixau, de fapt, punct cu punct exigenţele şi ghidau programul revendicativ al Noii Ordini Economice. La Conferinţă s-a văzut cine le susţinea, cine le respingea, cine le accepta parţial.

Este demn de remarcat că Noua Ordine Economică nu a fost, din motive de principiu, acceptată de SUA (noua ordine există şi e capitalismul!) şi de către URSS (noua ordine există şi e socialismul!). Am auzit cu urechile mele aceste două rezumate succinte ale poziţiei celor două

blocuri fondate în conversaţii personale. Cu toate acestea, parţial şi circumstanţial, sovieticii au susţinut multe dintre cerinţele ţărilor în curs de dezvoltare, care constituiau pentru ei o preţioasă contestare a politicii occidentale.

Noua ordine economică internaţională găsise un suport neaşteptat pe planul teoretic din partea curentului care se numea în studiul relaţiilor internaţionale *şcoala dependenţei*. Conceptul de bază era denunţarea sistemului internaţional format dintr-un centru dominator şi înconjurat de cercuri cu diferite grade de dependenţă, cu o soartă de perpetuă exploatare a zonei periferice de către centru. Larg răspândită în America Latină, teoria înflorea şi în SU şi Europa, Immanuel Wallerstein fiind unul dintre doctrinarii ei cei mai cunoscuţi. Era o critică adresată hegemoniei clasice, cu denunţări aspre ale imperialismului, neocolonialismului, ale ierarhiei internaţionale de tip feudal şi ale neglijării bunului public şi interesului comun. Rădăcinile marxiste erau vizibile, dar era vorba de un neomarxism. Marx nu critica astfel „centrul" pentru exploatarea teritoriilor neeuropene, întrucât capitalismul era considerat ca promotor al bogăţiei. Dar şcoala dependenţei susţinea sus şi tare că dezvoltarea centrului are ca forţă contrară regresul periferiei. În 1957, teoreticieni ca Baran declarau deja că ţările în curs de dezvoltare trebuie să aibă un curs diferit de cel parcurs în secolul al XIX-lea de ţările industrializate. Pentru o unică bogăţie a lumii, există o luptă de împărţire şi astfel săracii şi bogaţii sunt prinşi într-un joc de sumă nulă. Iată cum vedea mai târziu această şcoală Holşti: „În lucrările lui Frost, Amin, Galtung, Wallerstein şi alţii, diferenţele calitative între centru şi periferie au devenit încriptate drept piatră fundamentală în imaginile lor în lume. şi C nu pot fi niciodată egali, pentru că ei performează funcţiuni fundamental diferite în sistemul mondial capitalist, unul crescând, inovând tehnologic şi exploatând, celălalt stagnând, nedezvoltându-se ca rezultat al cursului înspre exterior al capitalului său şi procurând materii prime ieftine pentru centru. Nu poate fi justiţie sau

egalitate în lume, cu atât mai puţin dezvoltare economică semnificativă în periferiile unui astfel de sistem global cu asemenea reguli şi structuri fixe”.

Nu încape îndoială că lucrările şcolii dependenţei s-au aflat pe mesele teoreticienilor noii ordini economice şi că primele le-au alimentat copios pe cele din urmă.

Am întrevăzut atunci că săgeata Conferinţei care arăta spre radicalism şi confruntare, pregătind angajarea de bătălii de distribuţie ca în jocul cu sumă nulă, va duce la lupte, în care dezechilibrul de putere va dezavantaja grav ţările în curs de dezvoltare. Întreţineam ideea din studiul relaţiilor internaţionale că nu există probleme mai grele decât cele de distribuţie şi nici situaţii mai periculoase decât cele de sumă nulă.

Evoluţia ulterioară a procesului început la Geneva arată că noua ordine a rămas literă moartă; nu a fost acceptată şi nu s-a materializat în acţiuni şi fapte. Am auzit odată un dialog la o sesiune din cadrul UNCTAD între un olandez şi un mexican: „Vreţi transfer tehnologic, vreţi să vă dăm licenţe pe gratis, vreţi know-how-ul ţărilor industrializate? Ei bine, tehnologia e singurul lucru pe care îl posedăm. N-avem bogăţii naturale şi nici surse de energie în subsol. Sunteţi gata să ni le daţi fără costuri?”

Vestul se poate mândri că a câştigat partida şi înverşunata luptă cu Noua Ordine. Dar a fost o victorie à la Pyrrhus. A menţinut controlul economiei mondiale şi structura de dominaţie: prăpastia între ţările dezvoltate şi ţările în curs de dezvoltare s-a agravat în mod dramatic. Dar după trei decenii, frustrarea celor din urmă a declanşat cel mai violent atac bazat pe ură şi frustrare. În fond, cele două tabere fiind interdependente, se aflau într-un joc cu sumă nenulă. În asemenea jocuri, părţile pot pierde simultan.

Iar Sudul nu poate găsi consolare în învinovăţirea unor oponenţi viguroşi. E vina lui că a fost slab. A greşit când a introdus ideologii şi doctrine identitare care l-au izolat, a greşit când a înlocuit gestiunea bună cu retorica demografică, când s-a politizat în loc să se

profesionalizeze, când a aplicat strategia de a încerca să câştige din competiţia ideologică şi economică a celor două blocuri, în loc să convească spre sine orice element de orice provenienţă. Mai târziu, tigrii asiatici au demonstrat că pot îmbina deschiderea economiei cu obsesia interesului naţional şi libertatea întreprinzătorului cu respectarea autorităţii şi normelor de coeziune socială. Şi peste toate aceste experienţe va urma cazul Chinei, în care cu pârghii comuniste ferme se realizează proiectul gigantic al introducerii capitalismului cu mai multă eficienţă decât cea înregistrată în planurile cincinale. Ordinea economică mondială trebuia constituită pe proiecte comune şi nu pe doctrine opuse, pe interese şi nu pe valori, în modul cel mai pragmatic cu putinţă. Iată la ce reflectam pe marginea declinului şi al eşecului total al noii ordini economice mondiale.

România a început în anii ’60 să dezvolte un interes faţă de ţările în curs de dezvoltare şi să întrevadă avantajele legăturilor economice cu ele. Anul 1962, în care s-a desfăşurat vizita conducerii de partid şi de stat, în frunte cu Gheorghiu-Dej şi Maurer, în India, Indonezia şi Birmania, poate fi considerat un an de cotitură. Prin noile relaţii, România putea să demonstreze că avea ceva de oferit: o uzină de rafinare a petrolului a fost construită de specialişti români, pe baza unui acord bilateral, în India. Propria capacitate de rafinare creştea pe solul României şi asigurarea surselor de aprovizionare continuă se impunea. Existau comenzi într-un spectru larg: irigaţii, ferme agricole în ţările arabe, construcţii civile (universităţi în

Algeria), drumuri, şosele, uzine electrice, dar şi cereale, ulei, zahăr. Era o agendă atrăgătoare pentru cei care se ocupau de dezvoltarea industrială la noi, ca M. Florescu şi Gaston Marin, şi de cea comercială, ca Bârlădeanu şi Gogu Rădulescu.

Ultimul făcuse o vizită în Egipt şi stabilise relaţii personale bune cu Kaissouni. Acesta era preşedintele Conferinţei, iar Gogu Rădulescu, vicepreşedinte şi şeful delegaţiei române. Delegaţia era formată în majoritate din

economişti şi finanţişti, cu diplomaţi puţini. Specialiştii săi nu uitau că ea oferea ocazia contactului cu mulţi oameni influenţi din ministerele de resort ale lumii a treia, stabileau vizite şi întâlniri, schiţau acorduri bilaterale. Dezvoltarea economică era la ordinea zilei în România şi atunci când ea câştiga audienţă pe glob, fenomenul era salutat cu sinceritate.

Ca să ajungă aici, un întreg proces pe plan politic avusese loc. România apărase cu îndârjire în faţa lui Hruşciov dreptul să-şi aleagă calea proprie de dezvoltare şi opţiunea pentru industrie, în faţa vocaţiei agricole ce-i fusese trasată. Tezele din 1964 fuseseră prelucrate în toate organizaţiile de partid. Se saluta considerabila uşurare a strânsorii economice care împiedicase iniţiative de dezvoltare româneşti. Era un argument în plus pentru a sprijini la Conferinţă legitimitatea cererilor ţărilor în curs de dezvoltare. Eram convins că mandatul de susţinere a propunerilor ţărilor în curs de dezvoltare era suficient de general şi nedetaliat în instrucţiunile oficiale, ca să permită la Conferinţă gesturi care continuau votul privind denuclearizarea Americii Latine din sesiunea trecută a Adunării Generale (1963), când ne-am aflat pe poziţii diferite de blocul socialist.

Mai exista o împrejurare specială care ţinea direct de activitatea mea. Funcţionam în MAE ca ministru adjunct pentru problemele Naţiunilor Unite – de fapt, diplomaţia multilaterală – şi coordonam direcţiile: Organizaţii internaţionale, Economică şi a Tratatelor. Cât am fost consilier al Misiunii României la ONU în anii ’50, încercasem să promovez ideea că ţara noastră ar putea cere şi obţine asistenţă tehnică din partea ONU pentru proiecte de dezvoltare. Cunoscusem şi stabilisem relaţii bune cu adjunctul Fondului Special al ONU, ambasadorul francez Paul-Mare Henry, autor de cărţi, ca *Forţa celor slabi*, şi de a cărui prietenie am beneficiat o viaţă întreagă. Fondul fusese condus iniţial de Paul Hoffman, unul dintre oamenii de bază ai lui Franklin Roosevelt în anii New Deal-ului. În 1963, avea aprobate peste 300 de proiecte în

valoare de peste 600 milioane de dolari. În ţară, ministrul adjunct Eduard Mezincescu se opusese total ideii ca România să solicite asistenţă. „Suntem o ţară socialistă, dezvoltată, nu stăm la coada pomenilor”. Din 1962, luându-i locul în minister, am redeschis chestiunea. În cursul vizitei lui U Thant în România, m-am asigurat de înţelegerea necesară şi de promisiunea lui de a deschide în România un centru de informare ONU şi un birou al asistenţei tehnice.

În anii ’60, o bună parte a activităţii mele a fost închinată proiectelor de asistenţă tehnică. Prin marea bunăvoinţă a lui Paul-Mare Henry, care luase în stafiful său ca director un foarte promiţător tânăr diplomat român din „echipa ONU” a ministerului (Bogdan Baltazar), şi cu sprijinul directorului BIT (Biroul Internaţional al Muncii) de la Geneva, a americanului Morse (adjunctul fiind Blanchard, amic al lui Paul-Mare Henry) şi a lui Eschatz (spaniol basc ce simţea înrudiri cu dacii), au fost scrise şi pregătite proiecte detaliate care au obţinut aprobarea Fondului. Voi cita: staţia experimentală de la Băneasa (fermă) privind sisteme de irigaţii, radarul meteorologic de la Băneasa (Institut), Centru de calculatoare la Politehnica din Bucureşti, Instalaţia de selectare a seminţelor de la Fundulea. Dar coroana acestor programe a fost realizată prin BIT: un hotel nou, devenit hotel-şcoală de turism deschis sistemului internaţional (ţări în curs de dezvoltare) şi CEPECA, Centrul internaţional de pregătire a cadrelor în management. CEPECA, condus de la înfiinţare de un eminent specialist român, Ion A. Niculescu, a obţinut de la ONU, în scopuri didactice şi de cercetare, primul computer mare, al cărui export în ţările socialiste nu era permis.

Diplomaţia internă nu era lipsită de greutăţi. În timp ce miniştrii muncii, agriculturii şi educaţiei se dovedeau interesaţi, alte figuri întunecau peisajul şi zădărniceau eforturile. Îl voi cita pe adjunctul de la agricultură, Barbu, care, în ciuda eforturilor specialiştilor în irigaţii de a recomanda sisteme puţin consumatoare de energie, a determinat alegerea nefericită al celui mai energofag

sistem. Cu CEPECA, timpul nu s-a dovedit prietenos. Înfiinţat cu statut internaţional în 1967, el a trecut peste câţiva ani la Şcoala de Partid Ştefan Gheorghiu, unde treptat a cunoscut decăderea şi decesul.

Delegaţia română se afla astfel, la Geneva, la primul UNCTAD cu următoarele atuuri: suplicantă la asistenţa tehnică a ONU pentru dezvoltarea sa, cu simpatie faţă de cauza ţărilor în curs de dezvoltare ale căror cerinţe le sprijinea, cu interese bine definite pentru cooperarea acestor ţări şi cu adeziune proaspătă la principiul suveranităţii asupra resurselor sale şi al liberei decizii de folosire a lor. Mai lipsea o manifestare deschisă şi elocventă a acestei apropieri, care urma să se exprime prin vot.

În declaraţia finală la semnarea actului final, aveam să rezum poziţia României: „Delegaţia ţării noastre a venit la conferinţă animată de dorinţa de a contribui la eforturile comune în vederea promovării unor relaţii economice stabile şi echitabile, de natură să creeze condiţii favorabile progresului economic al tuturor ţărilor în curs de dezvoltare, să consolideze independenţa lor economică, să asigure lărgirea cooperării între state independente, suverane şi egale în drepturi. De pe această poziţie, noi am susţinut întotdeauna acele propuneri menite să accelereze dezvoltarea economică a acestor ţări, să elimine obstacolele şi practicile discriminatorii în comerţul internaţional, să asigure mijloace de finanţare adecvată a comerţului şi dezvoltării”.

Delegaţia română a votat „pentru” în următoarele situaţii în mod diferit de URSS şi blocul sovietic, care vota abţinere:

1. Principalul Principiu general nr. 12: Utilizarea pentru dezvoltare a fondurilor care ar rezulta din dezarmarea generală şi completă. Principiul a fost adoptat cu 83 voturi pentru, 1 împotrivă (SUA) şi 30 abţineri (ţări dezvoltate din Vest şi Est).

2. Principiul special nr. 7: Stabilirea preţurilor la materiile prime prin aranjamente echitabile şi universale.

Adoptat cu 85 voturi pentru, 13 voturi contra (SUA şi 12 ţări dezvoltate) şi 18 abţineri (printre care URSS şi şapte ţări socialiste).

3. Recomandarea privind transformarea graduală a Fondului Special într-un Fond ONU pentru dezvoltare. Adoptată cu 89 voturi pentru, 5 contra şi 22 abţineri, printre care URSS şi grupul estic.

4. Recomandarea privind crearea fondurilor regionale. A fost adoptată cu 89 pentru, 5 contra, 22 abţineri, printre care aceleaşi 8 ţări socialiste.

5. Recomandarea privind schemele de facilitare a creditelor şi sprijin financiar şi studiul privind sistemul creditelor compensatoare. A fost adoptată cu 82 pentru, 8 negative, 25 abţineri cuprinzând voturile grupului socialist.

6. Recomandarea Comitetului doi privind dezvoltarea industrială şi crearea unei agenţii ONU cu acest obiectiv. În această problemă a existat o propunere a ţărilor dezvoltate, la care grupul socialist s-a abţinut, iar România a votat contra, împreună cu ţările în curs de dezvoltare. Propunerea a fost respinsă cu 22 pentru, 38 contra, 19 abţineri.

Aceste şase voturi nominale şi înregistrate astfel în actul final au făcut ca poziţia României să fie larg dezbătută în discuţiile interne ale Conferinţei şi să fie comentată de presa mondială. Voturile diferite de poziţia de grup erau suficient de numeroase pentru a defini o poziţie specială de apropiere de ţările în curs de dezvoltare. Dar ele nu s-au făcut automat, ci selectiv. Atunci când era vorba de relaţiile ţărilor în curs de dezvoltare cu ţările cu economie planificată şi se formulau cerinţe prea mari, România vota ca ţările din grupul ei, aşa cum s-a întâmplat la abţinerea acestuia în documentul întocmit de Comitetul al II-lea la capitolul „îndepărtarea obstacolelor şi tratament preferenţial”.

Au mai existat câteva cazuri în Comitete, unde nu s-a cerut vot nominal, în care România a votat altfel decât grupul din care făcea parte şi astfel la sfârşitul Conferinţei

vorbeam ca şi presa de „cele 9 voturi disidente” ale României.

La Conferinţă am legat un dialog cu reprezentantul GATT (Acordul General de Tarife şi Comerţ) care conducea organizaţia cu sediul la Geneva, W. White. Era un englez, mic şi îndesat, în vârstă şi experimentat, cu o notabilă neglijenţă faţă de ţinuta vestimentară. Era unul dintre acei englezi care la coatele mânecilor pun petice frumoase din piele. Un om profund dedicat meseriei şi rolului său.

GATT-ul era organizaţia care se ocupa de reduceri de tarife şi de îndepărtarea altor obstacole din calea comerţului internaţional. La început ţările dezvoltate îl luaseră drept argument împotriva încercărilor celor 77 de a forma o nouă organizaţie internaţională de comerţ legată de obiectivele dezvoltării. Filosofia unică a GATT-ului era liberalizarea schimburilor, principiul călăuzitor pentru ţările dezvoltate. Nu era o contradicţie veritabilă între cele două demersuri. Multe ţări în curs de dezvoltare făceau parte din GATT şi reducerile de tarife ajutau exporturile acestora. Ţările cu economie planificată nu erau membre. Atitudinea României nu era contrară. Eram convins că intrarea ţării noastre în familia de organisme ale ONU, printre care Banca Mondială, FM şi GATT, nu putea aduce decât beneficii, fără să implice obligaţii prea mari.

Spre surpriza mea, White, care stabilise bune legături cu reprezentantul României la Geneva, Nicolae Ecobescu, s-a arătat interesat de intrarea României în GATT, afirmând că aderarea ţării noastre ar deschide şi poarta Băncii Mondiale pentru ea. Convorbirile total neoficiale şi informale aveau loc la mese de prânz, luate în restaurante discrete, pentru a ne feri de comentarii publice. Pentru mine, discuţiile cu White erau o adevărată fereastră către cunoaşterea mai bună a funcţionării mecanismelor economice existente. Ţineam la curent ministerul şi mai ales pe Gogu Rădulescu cu aceste conversaţii. Pe măsură ce ele aveau loc (au fost câteva în şir), şeful GATT era tot mai pozitiv, mergând până la afirmaţia că va contribui la succesul unei posibile aderări a

României. Am avut discuţii şi cu reprezentantul Băncii Mondiale, unde lucrurile nu au mers atât de departe, dar unde am putut înregistra un interes încurajator.

Pasul cu semnificaţie grea ţinea însă de relaţiile cu lumea a treia. Se dezvoltaseră la sesiune până la punctul unei cotituri. Momentul adevărului sosise. Era România sau nu o ţară în curs de dezvoltare? Factorii economici şi politici care îi ghidau atitudinea la Conferinţă şi comportamentul manifestat în voturile principalelor ei propoziţii şi idei pledau spre un răspuns afirmativ. Am fost de aceea încurajat de atitudinea grupului celor 77, ai căror reprezentanţi au răspuns tatonărilor mele într-un mod mai ferm decât mă aşteptam: Grupul este pregătit să primească România ca membră, ţinând seama de poziţia consecventă demonstrată în lucrări, la Geneva, cât şi la ONU.

Conferinţa se apropia de sfârşit. Şeful delegaţiei noastre nu a revenit la lucrările de închidere, aşa cum au făcut miniştrii altor ţări şi astfel am fost împuternicit să semnez actul final din partea României. Am transmis în ţară poziţia faţă de noi a celor 77 şi am pledat pentru intrarea formală în grup. Am propus să răspundem pozitiv la invitaţia grupului 77 de a adera. Mi se părea a fi pasul normal ce a apărut la orizont. Încrederea mea într-un răspuns favorabil mersese până la invitarea Comitetului celor 12 care coordona acţiunea celor 77 la un restaurant de pe malul lacului Leman, pentru a sărbători evenimentul şi consolidarea relaţiilor. Mizam pe faptul că aprobarea va veni la timp.

A urmat ceea ce pentru mine a fost un deznodământ dramatic. Răspunsul a fost negativ. Nu este cazul să intrăm în Grupul celor 77! Celelalte iniţiative se izbeau de o cenzură asemănătoare. Nu este cazul să dezvoltăm acum interesul pentru GATT şi pentru Bancă. E adevărat că nu eram admonestat pentru paşii făcuţi; opiniile tuturor şi atitudinea Grupului 77 şi a GATT-ului fuseseră înregistrate, dar ne oprim aici. Am încercat să îmi ascund amărăciunea la dineu, unde am vorbit demn şi pozitiv de consolidarea

relaţiilor noastre, de asigurarea sprijinului în continuare, exprimând în plus satisfacţia faţă de notabilele succese ale Conferinţei şi aprecierea faţă de opera istorică a celor 77.

Am reflectat mult asupra eşecului pe care îl consideram personal. Îmi spusesem de multe ori că cel ce suferă înfrângeri sau eşecuri trebuie să şi le atribuie înainte de toate sieşi. La întoarcerea în ţară, am plecat pe munte câteva zile să absorb şocul. În misiunile anterioare din 1963 reuşisem să mă concentrez asupra demonstraţiilor şi argumentelor ce trebuie oferite propriei părţi; să obţin dezlegările necesare şi ducerea misiunii la capăt. Mă bazasem pe rolul lui Gogu Rădulescu de a convinge „conducerea”. Dar el fusese absent de la Geneva în faza finală şi-mi lăsase sarcina semnării Actului final şi cuvântului din partea României. Nu examinasem împreună în detaliu soarta celorlalte iniţiative. Explicaţia pe care mi-a dat-o la sosire a fost succintă: „Nu s-a considerat că a fost momentul potrivit”. Neglijasem însă sarcina oricărui negociator de a asigura spatele. Teoria negocierilor nu omite să recomande negociatorului să nu uite că, de fapt, duce două negocieri simultane: una cu oponentul, alta cu forurile proprii de decizie. Japonezii, am aflat ulterior, mergeau până la ridicarea la rang prioritar a celei de-a doua negocieri, căreia îi dedicau tot efortul pentru a realiza „consensul intern”.

Dar neglijasem şi contextul. În aprilie s-a ţinut la Bucureşti Plenara lărgită a CC al PMR, care a adoptat Declaraţia din aprilie, prelucrată în toate organizaţiile partidului până jos, la bază. Era, în fond, o declaraţie de independenţă pe plan politic, cu urmări şi pentru politica internă, unde deţinuţii politici au fost eliberaţi prin amnistia din 1964. Existau însă în acelaşi an alte confruntări cu Moscova, mai dificile, pentru că aveau ca temă conlucrarea din cadrul Tratatului de la Varşovia, faţă de care România contesta drepturile pe care şi le aroga Comandamentul Forţelor Armate Unite. Ştiam cât de vitală după 1962 era preocuparea politicii externe pentru a evita antrenarea automată a României în conflictele în care ar fi

putut intra blocul sovietic din motive străine de interesele sale. Este mai mult decât probabil că Gheorghiu-Dej, cu toată simpatia pe care şi-o câştigase în vizitele lui în ţările Asiei faţă de cei 77, nu voia să „forţeze nota” sau să „întindă prea mult coarda”. Deci, România nu era pregătită pentru intrare într-un nou grup de alianţă şi solidaritate economică ce ar fi putut fi interpretat ca un nou afront, o nouă slăbire a legăturilor sale în alianţa strategică şi economică din care făcea parte.

Dar nu era mai puţin adevărat că o splendidă ocazie fusese pierdută. Aceasta s-a înţeles abia în anii următori, când ideea a fost reexaminată şi acceptată, odată cu încercarea de a o relua. Au trebuit să treacă 12 ani pentru ca România să fie admisă în Grupul celor 77. Abia la cea de-a IV-a sesiune UNCTAD, ţinută la Manila în 1976, România participă ca membru al grupului.

Aceleaşi întârzieri s-au produs la intrarea României în GATT (1971) şi la Banca Mondială (1972).

Dificultăţile întâmpinate în următorul interval au făcut să se regrete pierderea prilejului din 1964. Am auzit că un membru al Biroului Politic s-ar fi pronunţat astfel despre propunerea mea din acel an: „Păcat că nu l-am lăsat să decidă singur, l-am fi sancţionat pentru că a acţionat fără instrucţiuni, ar fi pierdut funcţiile şi ar fi stat doi ani aşa, ca să fie reprimit după aceea”.

Dar primirea României în Grupul celor 77, aşa cum am menţionat, se realizează abia după 12 ani (1976). România era în fine şi în mod oficial o ţară în curs de dezvoltare. Ce lungă aşteptare după ce nu intrase pe poarta deschisă în primăvara geneveză în 1964! Dar şi ce experienţe preţioase pentru o diplomaţie economică nevoită, ca şi cea politică, să-şi evalueze corect şi la timp şansele în spaţiul pe care Războiul Rece îl declarase deschis ciocnirilor şi competiţiei.

Rezoluţia europeană

Ajunsesem la ideea că dimensiunile politicii externe ale României erau cuprinse în caracterizarea ei ca ţară socialistă, europeană şi în curs de dezvoltare. Pe plan

politic şi în domeniul economic, făcea parte dintr-un bloc sau lagăr, cum în mod sinistru se numea lagărul socialist sau blocul sovietic, iar cu o terminologie mai blândă şi geografică, Europa de Est. Înţelegeam că o temă centrală a acestei politici externe era slăbirea constrângerilor de apartenenţă de bloc. O cale era susţinerea unui dialog pe problemele globale ca dezarmarea (1963) sau dezvoltarea (1964) atât de independent cât permiteau condiţiile istorice. De Gaulle avea o vorbă potrivită pe care o repeta des: „Date fiind circumstanţele…”, pe care o înţelegeam prea bine. Dimensiunea europeană nu fusese explorată îndeajuns. Fusesem impresionat de rolul pe care România a demonstrat că îl poate juca într-un organism european economic al ONU, Comisia Economică pentru Europa, ia Geneva în anul ce se scursese.

De fapt, scena cea mare unde veneau toate punctele perene ale frământărilor noastre, subiectele care interesau în mod special România, era ONU. Aici trebuia să ne afirmăm „în circumstanţele date” o oarecare libertate de iniţiativă, capacitatea de a gândi cu propriul cap, mâna întinsă spre prieteni, parteneri sau interlocutori din toate orizonturile. În 1965, la Comisia a III-a, Maria Groza va lupta pentru adoptarea Declaraţiei cu privire la promovarea în rândurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc şi înţelegere între popoare, care stătea în gestaţie de cinci ani. Cariera mea la ONU începuse în această Comisie şi doi ani la rând făcusem cu acest punct paşi înainte. La această sesiune, Declaraţia a fost adoptată graţie şi preşedintelui Comisiei, Francisco Cuevas Cancino (Mexic), şi vicepreşedintei Halima Warzazi (Maroc), cu care stabilisem bune şi amicale relaţii. La plenară se discuta ocuparea de către RP Chineză a locului pe care era instalat abuziv Taiwanul. Grea problemă de a apăra o ţară care se afla în conflict deschis cu URSS şi care mai era şi bântuită de o revoluţie internă radicală pe plan ideologic. Făceam parte dintr-un grup care iniţia rezoluţia de restabilire a drepturilor RPC, singurul european în afară de Albania, grup care număra încă şase ţări africane, una

latino-americană şi una asiatică. Mă înţelegeam cel mai bine cu algerianul, dotat cu o minte strategică.

Ce mă aştepta deci la această sesiune întinsă pe toată lungimea toamnei? Să circul fără ţinte majore între Comisia a III-a, să văd cum progresează acolo „tineretul”, şi plenară, unde se discuta problema Chinei, sau în Comisia a I-a care examina neproliferarea şi activitatea Comitetului de dezarmare de la Geneva, ce devenise pentru mine „un fel de specialitate a casei”.

Dar dacă rutina dispersa atenţia delegaţiilor, era loc totuşi şi pentru o iniţiativă. Exista pe ordinea de zi unul dintre acele subiecte introduse de România în 1960 la Sesiunea a XV-a, aproape cu un deceniu în urmă, cu titlul baroc „Acţiuni pe plan regional în vederea îmbunătăţirii relaţiilor de bună vecinătate între state europene aparţinând unor sisteme social-politice diferite”. De atunci, tema era circulată de ONU pentru culegerea opiniilor statelor (dacă şi cum aplică această politică), spre disperarea funcţionarilor din ministere care întocmeau răspunsuri şablon. Nimeni nu dădea atenţie acestui punct, îmbrăţişat iniţial în consfătuirile grupului socialist, cu intenţia să promoveze „coexistenţa” după revoluţia ungară din 1956, într-o perioadă de reparare a relaţiilor deteriorate cu Vestul.

O încercare de resuscitare a punctului fusese întreprinsă de delegaţia română în 1963, cu gândul că discuţia în paralel a propunerii latino-americane de denuclearizare regională s-ar putea răsfrânge şi asupra Balcanilor. S-a considerat potrivit să amintim că şi România lansase un asemenea proiect în 1957 şi 1959 şi să constatăm cu voce tare că „în ultimii ani, ideea înţelegerii regionale sub diferite aspecte a câştigat tot mai mult sprijin”. Se face un pas mic înainte, problema fiind transmisă Comitetului politic, care se ocupa de teme importante. N-a rămas timp pentru ea şi a fost amânată pentru 1964, cu sesiunea lui scurtată de criza cotizaţiilor.

Am propus ministrului Corneliu Mănescu să încercăm să facem din acest punct în 1965 un exerciţiu de

conlucrare activă cu Vestul Europei, într-un cuier vechi atârnăm un palton nou. Faţă de retorica vizavi de coexistenţă, aveam o rezervă care s-a agravat cu timpul. Aşa cum era formulată, coexistenţa ascundea primejdia segregării, suprima interdependenţa, consolida blocurile care coexistau în izolare, suspiciune şi dispreţ. Îl auzisem pe Maurer vorbind în acelaşi sens într-un cerc restrâns. În anii următori, modelul matematic inspirat de Silviu Guiaşu şi publicat împreună cu el m-a convins că pacea înseamnă „interacţiune paşnică”, şi când ea e complet absentă, începe războiul. Dar nu afirmaţia unor principii era obiectivul nostru, doar le afirmam până la saţietate. Important era cine prezenta rezoluţia. Aveam o singură problemă: să ne asigurăm de coautori. I-am prezentat compoziţia posibilă: trei estici, trei vestici, trei neutri. Ar putea fi rezoluţia celor nouă ţări europene. Am spus că am şi un plan de bătaie promiţător. C. Mănescu a fost în favoarea ideii. Îi oferea un prilej de consultare şi conlucrare cu colegii lui europeni. Dar peste câteva zile, s-a reîntors de la „conducere”, spunându-mi că membrii ei nu înţeleg bine ce dorim să facem. A urmat o prezentare mai coerentă, în vocabularul actualităţii politice. Accentul va fi pus pe dinamismul coexistenţei şi pe cooperare. Va fi o rezoluţie a ţărilor mici, niciun co-sponsor dintre ţările mari. Corecţie: dar toţi cei mici au probleme cu cei mari, clar? Pe urmă, ce e cu diviziunea Est-Vest, blocuri militare, când avem neangajaţi în nord, sud şi centru? Un prilej să vorbească împreună. După explicaţii suplimentare, s-a primit „de sus” un „feu vert” fără entuziasm, de genul „rău nu poate să facă, să vedem ce iese”. Se exprimaseră îndoieli că vom reuşi să formăm acest „trifoi politic”.

Am făcut apel la toate relaţiile pe care le aveam. Începutul era destinat ţărilor neutre. Nu era o sarcină uşoară, dar datorită personalităţilor implicate, devenea agreabilă şi atractivă. Ţările vizate în primul rând erau Austria, Suedia şi Finlanda.

Lăsasem zonele denuclearizate la o parte şi nu pomeneam de probleme ale securităţii. Reluam în fel şi

chip ceea ce Mănescu enunţase în discursul lui la Adunarea Generală a ONU din 1964: „România acordă noţiunii coexistenţă un sens activ. Noi înţelegem coexistenţa paşnică nu ca o aşezare simultană pe harta lumii a unor entităţi care se ignoră reciproc. Fiecare stat, ţinând seama de ceea ce este specific fizionomiei sale, poate avea de dat şi de primit în cadrul unei circulaţii continue de valori materiale şi spirituale”.

Îl cunoşteam pe ambasadorul Austriei la ONU, Kurt Waldheim, încă din 1956, când fusesem amândoi consilieri ai primelor misiuni permanente la ONU, Austria şi România fiind primite simultan, în decembrie 1955. Ştiam că era metodic şi ambiţios. Într-adevăr, ambasada de la ONU era o trambulină, aşa cum s-a văzut, pentru funcţiile crescătoare pe care le-a avut Waldheim: ministru al Afacerilor Externe, secretar general al ONU şi preşedinte al Austriei; această ascensiune s-a terminat, din păcate, cu un scandal politic ţinând de trecutul lui din perioada ocupaţiei germane. Dar în 1965 Waldheim era însetat de proiecte noi şi de roluri care să consolideze poziţia Austriei şi a devenit un partizan activ al iniţiativei noastre. Nu voi uita niciodată cum, la întâlnirile de grup ale autorilor, cerea să se repete ideile pe care nu le auzise bine, întrucât lua notiţe complete.

Ambasadorul Sverker Ǻstrom era un eminent reprezentant la ONU al Suediei. Înalt, distins, singuratic, dar veşnic zâmbitor, avea o propensiune specială pentru acţiuni neconvenţionale şi iniţiative noi. În anii următori şi mai ales în 1967, în timpul războiului din Orientul Mijlociu, ne-am împrietenit şi mai mult. Îl găseam lucrând şi îl întrebam ce pregăteşte. Era Conferinţa mediului care se va ţine la Stockholm abia în 1972. Nu am să uit lecţia „termenului lung”, în care adevăratul diplomat trebuie să lucreze. După ce a fost ambasador mai târziu, la Paris, unde l-am vizitat prin anii ’90, a devenit consilier de politică externă la Parlament. Fără greutate, Ǻstrom a devenit un avocat al rezoluţiei tripartite.

Un alt remarcabil diplomat reprezenta Finlanda la

ONU. Era Max Jakobson, un autor cunoscut de cărţi şi studii internaţionale şi unul dintre stâlpii „conceptuali” ai neutralităţii ţării. Discret şi tăcut, avea totuşi o disponibilitate uriaşă pentru dialog, mai ales când el era „cu sens”. După ce a candidat fără izbândă la postul de secretar general al ONU, el a devenit şeful patronatului finlandez şi a jucat un rol important în lansarea a ceea ce este astăzi „splendidul model economic” finlandez, bazat pe investiţii în educaţie şi ştiinţă. L-am vizitat în această calitate în anii ’90 la Helsinki, iar atitudinea lui amicală se vede şi în faptul că a acceptat să fie membru al Consiliului Ştiinţific al Universităţii Mării Negre.

După acest triunghi neutru urmau ţările alianţei vestice. Demersurile s-au făcut pe lângă membri ai NATO, Belgia şi Danemarca, tot ţări mici.

Ambasadorul Danemarcei era Tabor şi, aşa cum finlandezii se distingeau prin vorbă puţină, danezii printre nordici treceau drept cei mai plini de umor şi de spirit meridional. Tabor, după misiunea lui la New York, a devenit ministru şi politician activ. Deschis pentru dialog, avea încă ochii aţintiţi spre ce făceau scandinavii, dar şi vecinii membri ai NATO. Disciplina de grup exista nu numai în blocul estic, era intensă şi în grupul occidental. Însă când o chestiune nu ţinea de strategie, ci mai degrabă de sfera economică sau culturală, latitudinea de care se bucura o ţară sau alta era destul de mare. Poziţia danezilor a fost influenţată de ce făcea Belgia, dar şi de faptul că în toamnă prim-ministrul şi ministrul afacerilor externe au efectuat vizite oficiale în ţările răsăritene.

Ambasadorul Belgiei era Constant Schuurmans, situat în tradiţia belgiană a lui Paul-Henri Spaak, cel care ceruse ca principiul coexistenţei să fie interpretat în sens pozitiv, ca o cooperare activă şi nu doar ca o declaraţie de neostilitate. La cârma ministerului venise Harmel, un ministru aparte cu valenţe intelectuale. El a introdus prima rezoluţie prin care cerea ONU să ajute la intensificarea studiilor de relaţii internaţionale. Institutul Regal de la Bruxelles era activ în acest sens. Harmel a dezvoltat relaţii

personale cu omologul lui român. Nu venea la New York niciodată fără să-i ofere lui C. Mănescu o masă la luxosul restaurant Bruxelles, unde convorbirile erau mai libere şi informale. Era însoţit de contele Davignon, un tânăr competent care îi slujea ca director de cabinet şi consilier. Comunitatea europeană folosea metoda rapoartelor încredinţate unor personalităţi, care studiau atent o problemă şi propuneau soluţii. În istoria Comunităţii Europene, găsim la cotituri şi date diferite raportul Harmel şi raportul Davignon, emulul său. Aş putea spune asta, privind în urmă: colegialitatea amicală a celor doi miniştri a fost importantă pentru iniţiativa României. Ea se răsffângea şi asupra mea, dovadă uşile deschise la Bruxelles pentru mine, când treceam pe acolo.

Ne înţelesesem ca, în calitate de sponsori estici, să invităm vecinii, fără vecinul mare, ca să nu stricăm profilul iniţiativei. Astfel că ne-am adresat Bulgariei, Ungariei şi Iugoslaviei. Delegaţia Bulgariei era condusă de vechiul meu coleg, Tarabanov. Avea calitatea perseverenţei şi a ubicuităţii. Veşnic prezent, în orice grup, mare sau mic, de orice culoare, pe orice temă. A primit cu seriozitate şi interes propunerea şi a fost activ. Treptat însă s-a distanţat de idee, spunând că era acoperită de paşi mai importanţi ai politicii de grup.

P. Mod, reprezentantul Ungariei la sesiune, prim adjunct al ministrului, era departe de calităţile tumultuoase ale lui Tarabanov. Aducea modestia şi moderaţia în grup. Mobil, activ şi ambiţios era însă ambasadorul maghiar la ONU, Csatorday, care compensa încetineala lui Mod. De fapt, Ungaria făcea tot ce se poate să iasă din moratoriul tacit în care o aruncaseră evenimentele din 1956. Efecte în această direcţie avea mai ales ministrul de externe, reverendul reformat din Debrecen, Peter Ianos, pe care îl cunoşteam din anii în care eram amândoi delegaţi la Comisia socială. Inteligenţa, măsura, corectitudinea erau calităţi pe care i le atribuiam cu o mare stimă colegială. Astfel, Ungaria s-a adăugat la grup.

Ambasadorul Lekic al Iugoslaviei era câştigat de la bun început. Relaţiile cu România erau bune şi se dezvoltau. Proiectul comun al barajului de pe Dunăre reprezenta un exemplu grandios de conlucrare. Iugoslavia se simţea fericită că era primită la Comitetul de dezarmare de la Geneva şi bucuroasă să fie activă şi pe tema sugerată de noi. Iugoslavia ne aducea implicit asentimentul ţărilor în curs de dezvoltare, al căror vot masiv era esenţial.

Este adevărat că prezenţa Iugoslaviei în grupul nostru strica oarecum regula de trei adoptată. Dacă o socoteam nealiniată, erau patru neutri, şi nu trei, dacă o scoteam socialistă, erau esticii patru, în loc de trei. Oricum, vestici de tip NATO nu erau decât doi, ceea ce iar nu satisfăcea simetria dorită.

Un lobby serios includea însă câştigarea unei poziţii de bunăvoinţă sau cel puţin de acceptare din partea celor două mari puteri, care erau puse în faţa unei rezoluţii care le omitea şi aborda tema coexistenţei, considerată de ei teren propriu vegheat din înălţimea sistemului bipolar.

Reprezentantul sovietic nu mai era Zorin, simbolul inflexibilităţii şi al stilului confruntaţionist. Hruşciov îl numise pe Fedorenko, mai tânăr, distins şi cultivat, de specialitate sinolog. El introdusese o notă de diplomat destins, modern, comunicativ. Ne-am înţeles bine, era un om de dialog, l-am invitat pentru o vacanţă în România, unde a venit cu soţia. Am încercat, cu toate argumentele, să-l conving că nu era vorba de un gest ostil, ci, dimpotrivă, de unul care dădea substanţă „coexistenţei”.

Dar relaţiile sovieto-române nu erau în cea mai bună formă. După moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, succesorul său, Nicolae Ceauşescu, întreprinde o vizită la Moscova, între 3 – 11 septembrie, prima vizită după Congresul al IX-lea al PCR, care îi consolidase viguros proaspătul mandat. Fusese o vizită test, din care urma să se vadă ce curs vor lua relaţiile româno-sovietice după Hruşciov. Secretarii generali ai celor două partide erau oameni noi. Delegaţia română încerca să obţină un gest de prietenie din partea URSS: ridica problema tezaurului.

Adusese cu sine o documentaţie impresionantă ce stătea în burdufuri mari şi roşii din piele. Deşi fusese întocmită în altă parte, la Banca Naţională şi la Finanţe, iar tema fusese dată lui Bârlădeanu, ca specialist şi rusofon, stăteam în rezervă pentru discutarea subiectului, Tratatele se aflau la minister în răspunderea mea. Mă aflam pe sală la Kremlin, cu ochii pe valize, aşteptând să fiu chemat înăuntru. Dar delegaţiile restrânse nu dădeau semne că ajungeau la această fază avansată a discuţiei şi, într-adevăr, nu am intrat în şedinţa delegaţiilor nici eu, nici burdufurile. Semn rău, mi-am zis eu. Eram ocupat cu redactarea comunicatului, pe care cei doi conducători îl aşteptau de la cei doi miniştri de Externe, care la rândul lor îşi puseseră adjuncţii la treabă. Aveam să descopăr rigiditatea gazdelor, care erau rebarbativi la orice formulă ce favoriza independenţa şi propuneau limbajul coercitiv al unităţii. După ce ne certam noi, duceam rezultatele la miniştri. Puteam să constat că Gromîko era mai dificil şi mai intransigent ca oricând. Întreaga vizită s-a terminat prost. Sentimentele gazdelor s-au văzut în gestul simbolic al decoraţiilor. În locul marilor ordine şi al titlurilor eroice care ar fi putut ajunge pe pieptul lui Ceauşescu, o simplă medalie comemorativă a celor douăzeci de ani de la victoria în cel de-al Doilea Război Mondial a fost înmânată tuturor membrilor delegaţiei, începând cu conducerea. Eram inclus şi eu. Oficierea ceremoniei s-a făcut de către Anastase Mikoian, supravieţuitorul indestructibil al tuturor schimbărilor şi epurărilor sovietice. Şi Gromîko supravieţuise. Hruşciov îl pusese pe lista de disponibilizări şi l-a pregătit în locul lui Gromîko pe propriul ginere. Fedorenko fusese numit de Hruşciov şi nu era favoritul lui Gromîko. Mă aşteptam astfel, la sesiunea ONU, printr-un silogism simplu, la surprize din partea unui ambasador care citea atent şi prudent instrucţiunile ministrului.

Nu a fost uşoară nici îndepărtarea suspiciunilor SUA. Erau puţine documentele iniţiate în comun de experţii celor două tabere. Când erau subiecte susceptibile de acord, apăreau sub egida celor două mari puteri, ca în

dezarmare, de pildă. Am văzut aceasta când i-am vorbit lui Stevenson, pe care îl cunoşteam din 1962, despre intenţiile şi semnificaţia rezoluţiei „europene”, şi el m-a ascultat gânditor şi atent. Nu era un moment de destindere în relaţiile SUA cu URSS. Atmosfera fusese descrisă de prim-ministrul britanic drept „sumbră”.

În schimb, relaţiile SUA cu România intraseră pe un nou făgaş în 1963, consolidat în 1964 şi 1965.

Deschid aici o paranteză. În anul 1964, sesiunea Adunării Generale şi-a amânat deschiderea cu o lună, din cauza crizei financiare a Organizaţiei. Delegaţii abia sosiseră şi se pregăteau de reîntoarcere. În acel moment, Dean Rusk l-a invitat pe Corneliu Mănescu să folosească pauza neprevăzută pentru o vizită în SUA, care să-l familiarizeze cu această ţară. Mănescu a acceptat şi şi-a format o mică delegaţie de trei persoane, între care figuram şi eu. Organizarea a fost impecabilă. Un traseu ce cuprindea San Francisco şi Stanford, Tennessee cu marile baraje construite în timpul New Deal-ului de către Roosevelt, o zonă de continuă administrare de stat a unui proiect energetic, Atlanta, Virginia şi Georgetown, întâlniri cu autorităţile locale şi cu personalităţi, ca istoricul Arthur Schlesinger. Vizita s-a încheiat printr-un dejun intim la Departamentul de Stat, la Washington. Am rămas cu ochii pe o sticlă cu vin roşu care urma să fie servită. Am recunoscut marca vinului californian pe care americanii îl serviseră la o gustare, invitându-l pe ministrul Mănescu venit dintr-o ţară a vinului să-l aprecieze. Rareori am văzut o atenţie protocolară mai grăitoare. Deci Mănescu era primit cu o cordialitate remarcabilă. A încălzit el însuşi atmosfera întâlnirii cu Rusk, povestind ce i s-a întâmplat la Atlanta. „Maliţa mi-a împuiat capul cu un român care a fost acolo ca general al lui Lincoln, Pomuţ. Primit de comunitatea oraşului, m-am mândrit şi eu cu acest personaj. Dar toate feţele au îngheţat. N-am înţeles şi am întrebat: «Nu-l cunoaşteţi?» «îl cunoaştem prea bine, a răspuns unul, el ne-a incendiat oraşul.»” Desigur că-i vorbisem despre Pomuţ, dar şi despre ororile războiului

civil, dar nu am vrut să-l corectez, întrucât întâmplarea amendată era amuzantă, ca şi subtitlul ei: „Iată ce feste îmi joacă sfetnicii mei”. Dean Rusk a râs copios.

Mă întrebam ce pregătea acea atmosferă amicală? Răspunsul nu a întârziat: Rusk voia să ştie părerea colegului său în privinţa războiului din Vietnam.

Americanii escaladaseră operaţiile şi nu erau siguri nici de contextul, nici de eficienţa lor. Aveau nevoie de opiniile celor care cunoşteau mai bine dosarul.

O nouă verigă a conlucrării se adăuga la lanţul economic început în 1963. Nu cred că opiniile deschise ale lui C. Mănescu au modificat deciziile la Washington privind Vietnamul, dar Rusk auzea pentru prima dată estimări asupra realei configuraţii a forţelor pe care avea să le cunoască mai apoi cu amărăciune. Premisele lor şi obsesia „dominoului” care va induce o pierdere după alta nu au fost confirmate de evenimente. Nu era uşor să-i mişti pe americani din cadrul lor mental axiomatic. Ei vedeau lumea tăiată în două, şi dincolo de sfera lor se făceau comploturi continue de extindere şi de uzurpare a influenţei americanilor. Încadrau orice eveniment în strategia globală a duşmanului văzut generic, comunismul mondial dirijat de Moscova. Vietnamezii erau pentru ei primul înaintaş al jucătorilor care stăteau în umbră: Rusia şi China. Nu erau sensibili la niciun fapt sau argument contrar. Nu înţelegeau că vietnamezii îşi duceau lupta lor de eliberare, care se încadra în decolonizarea ce se producea peste tot în lume. Sau că ideea de bloc era nepotrivită, într-un moment în care Rusia şi China erau în stare de acut conflict ideologic. Nu citeau declaraţiile belicoase ale acestora decât ca fiindu-le adresate lor, când, de fapt, cele două puteri socialiste se întreceau pentru titlul „adevărat apărător al celor atacaţi de imperialism”. Fiecare voia să fie fratele cel mare al celor mici, deţinătorul formulelor corecte, şi competiţia era acerbă. Când te laşi prins de raţionamentul strict al strategiei militare, nu vezi decât două posibilităţi: Cine e acolo? Cine e în control? Iar americanii erau convinşi, în mod fals, că

dacă pierdeau poziţia în Vietnam, toate celelalte poziţii se vor prăbuşi, ca piesele de domino.

În orice caz, cu România, dialogul politic sub Johnson şi Rusk s-a dezvoltat, ceea ce explica şi acceptarea ideii că iniţiativele României nu era un complot răsăritean.

Pentru rezoluţia noastră, rămâneau ceilalţi mari. Demersurile făcute pe lângă francezi şi italieni au fost sincere şi amicale, reprezentanţii fiind colegi de dată veche: Roger Seydoux, ambasadorul Franţei, şi Pierro Vinci, cel al Italiei. Închideam astfel cercul: operaţia „preliminarii" se încheiase. Îi repartizasem subiectul lui Haşeganu la Comisia I, unde vorbeau mulţi dintre colegii lui, deşi nu participase nici la negocierea textului, nici la alcătuirea grupului de coautori care au dat forma finală. Îl ţinusem la curent zilnic pe ministru în timpul prezenţei lui la sesiune, iar el folosea fiecare prilej de conversaţie cu omologii săi pentru a consolida terenul.

În Comisia politică a Adunării Generale a apărut însă un element perturbator. Fedorenko, vorbind printre primii, după două pagini de coexistenţă

„À la russe"[28], nelipsită de ameninţarea războiului nuclear ce plana peste europeni, încadra iniţiativa României fără apreciere în şirul de iniţiative ale ţărilor socialiste, ca Polonia şi Bulgaria, sau ale URSS, care ceruse un Pact de neagresiune între NAT şi Tratatul de la Varşovia. După aceea, urmau mai bine de două pagini de denunţare a forţelor care nu voiau îmbunătăţirea relaţiilor de bună vecinătate, ca de exemplu militariştii şi revanşarzii de la Bonn. Urma atacul contra acestor revanşarzi, în frunte cu politicienii Germaniei, care ameninţa direct securitatea europeană, revizuirea acordurilor de la Potsdam privind eliminarea militarismului şi nazismului de pe pământul german. Dar în ciuda acestor provocări, Uniunea Sovietică practica – spunea el – o politică bazată pe principiile coexistenţei şi dezvolta schimburi cu ţările scandinave şi cu Franţa. Cooperarea era un lucru bun şi URSS a votat favorabil.

28 Tipic rusească (n.red.)

Luate pe nepregătite, ţările occidentale nu au lăsat fără răspuns acest discurs al lui Fedorenko. Delegatul englez a spus: „Acuzaţiile de acest fel nu sunt conforme cu spiritul în care această problemă ne-a fost supusă spre examinare, nici cu ceea ce ar trebui să fie obiectivul nostru”. Reprezentantul SUA a zis, după vot, că toţi „am fost martorii unei încercări a reprezentantului Uniunii sovietice de a provoca o dezbatere de Război Rece”, ridicând probleme fără bază sau deplasate. Regretă „diatribele sovietice împotriva RFG, care ni s-au părut o încercare deliberată de a deforma problema adusă în faţa Adunării Generale de către delegaţia României”. Într-adevăr, occidentalii nu s-au lăsat antrenaţi în disputele fără ieşire ale Războiului Rece şi au considerat intervenţia lui Fedorenko drept o nemulţumire faţă de această iniţiativă.

Unanimitatea votului a fost cea mai bună expresie a reuşitei, iar efectele sale, peste aşteptări.

Dezbaterea rezoluţiei şi-a revenit repede la normal şi a fost încununată de un vot unanim. Ea însăşi constituia un rezultat mai important decât aprobarea ei fără fisuri. Nu era însă de ajuns pentru noi ca rezoluţia să treacă fără obiecţii, aşa cum, de altfel, a fost concepută, şi cu un buchet de idei pozitive exprimate în Comisia politică. Ce se întâmpla cu mesajul ei pe viitor şi în ce măsură a declanşat un curs semnificativ de acţiune? Pentru a vedea acest lucru, trebuiau decriptate intervenţiile de la Comisia în legătură cu punctul românesc. Ce puteau aduce ideile florale?

Waldheim a procedat metodic. A arătat în detaliu cum funcţiona „doctrina Kreisky” – un remarcabil om politic, în a cărui viziune ţările continentului european căutau stabilitate politică, iar „ţările neutre jucau în acest sens un rol catalizator” – (o fi rezoluţia propusă de România, dar catalizatorii tot neutri sunt). A început cu relaţiile economice şi acordurile pe care Austria le-a semnat cu toate ţările Europei răsăritene. A trecut la relaţii culturale şi juridice; cu iugoslavii, au fost suprimate

vizele. Turismul ajuta la înţelegerea reciprocă şi la cultivarea încrederii. Austria a încercat să „treacă dincolo de limitele de demarcaţie ale ideologiei”. A citat conferinţa ministrului de Externe al Austriei la Bucureşti, la Facultatea de Drept, unde acesta a putut să-şi prezinte şi să-şi dezvolte ideile fără nicio restricţie. A menţionat şi vizita lui C. Mănescu la Viena. Schimb de vizite, deci contacte, dialog. „Înţelegem, spunea Waldheim, că ţările mici nu pot aduce decât o contribuţie mică la soluţionarea «marilor probleme», dar noi putem juca un rol şi demonstra sinceritatea intenţiilor noastre, acţionând aşa cum trebuie în toate domeniile unde este posibil”. Voia ca regiunea în care se afla Austria – Europa Centrală, Răsăriteană şi de sud-est – să devină „o zonă a păcii şi stabilităţii”.

Delegatul belgian a mers drept în inima problemei. A început cu coexistenţa paşnică, un concept care şi-a croit drum în câţiva ani în Europa. „În ceea ce îl priveşte, guvernul belgian a insistat de la început asupra importanţei de a se da acestei noţiuni un conţinut, după părerea sa, esenţialmente pozitiv. Ministrul afacerilor Externe, dl Paul-Henri Spaak, a pledat cauza unei cooperări active între ţări cu regimuri politice, economice şi sociale diferite: o asemenea formulare i se pare în acelaşi timp „mai exactă şi mai fecundă decât o simplă declaraţie de bună vecinătate sau de neostilitate”. Înmulţirea relaţiilor comerciale, culturale şi întâlnirile între conducători au contribuit la înlăturarea prejudecăţilor: „Nu este exagerat să afirmăm că în Europa, între Est şi Vest, s-a produs un adevărat dezgheţ. Mai multe ţări din Europa au dorit să se asocieze şi la proiectul de rezoluţie la care, ca şi Belgia, nu au ezitat să-şi ofere garanţia lor tocmai prin această profesiune de credinţă în beneficiul unei dezvoltări progresive şi armonioase a raporturilor dintre ele”.

După părerea mea, nu se putea face un rezumat mai bun al pasului făcut de rezoluţie. Ea venise exact la momentul când agenda statelor din Est şi din Vest

cuprindea contacte şi cooperări. Exprimând curentul, îl consolida şi îi dădea o consfinţire la ONU.

Delegatul danez a spus, în esenţă, că Danemarca tocmai asta face, şi anume ceea ce se stipulează în rezoluţie. Şi că schimbul liber de mărfuri şi de cunoştinţe favorizează înţelegerea între popoare. „Luăm act de îmbunătăţirea relaţiilor şi de o anumită destindere în această parte a lumii atât de dezbinată în trecut, dar enunţăm şi convingerea fermă că evenimentele acestea vor putea fi şi vor fi împinse mai departe”.

Ǻstrom, delegatul suedez, a afirmat că, deşi vorbim despre o regiune, este vorba de pacea lumii. Ea este în pericol când relaţiile regionale sunt slabe şi se rup. Nu propunem inovaţii instituţionale. Dar o cooperare practică poate să ducă la ideea că ea poate promova încrederea reciprocă. El a arătat meritul Comisiei Economice pentru Europa la ONU, cu sediul la Geneva, care are noţiunea „Europa” în denumire şi acoperă aproape întregul continent. Mai sunt şi alte organizaţii europene în domeniile ştiinţific, tehnic, juridic, cultural şi altele.

Max Jakobson, vorbind pentru Finlanda, după ce a descris politica de bună vecinătate a ţării sale, a spus că ea se conduce după principiile afirmate de rezoluţie, nu pentru un motiv doctrinar sau teoretic, ci datorită faptului că vede în ele promovarea propriului interes naţional. „Noi înţelegem prin coexistenţă ceva mai mult decât o simplă absenţă a folosirii forţei în raporturile dintre state; noi vedem în ea o cooperare activă şi amicală bazată pe respectul şi toleranţa reciprocă”. De două ori a amintit că relaţiile acestea traversează frontierele ideologice sau că trec peste ele.

Ǻstrom şi Jakobson au salutat sau subliniat meritul iniţiativei româneşti. Alţii au remarcat acţiunea coautorilor. Nu era important să numărăm elogii. Esenţial era să intre în rol cei nouă coautori ai rezoluţiei şi s-o promoveze ca pe propria creaţie.

Dintre vecinii noştri, iugoslavul Lekic a evocat relaţiile „foarte amicale care se extind continuu asupra

unor noi domenii”, ca şi meritele rezoluţiei propuse de ţara vecină, la care s-a alăturat. Iugoslavia, a spus el, îşi bazează politica pe „principiile coexistenţei active şi paşnice şi pe nealiniere la vreo alianţă militară”. Interesant era faptul că toţi vorbitorii căutau „întărirea încrederii sau risipirea neîncrederii”, dar unii erau mai expliciţi, precum Jakobson, ce formula ca obiectiv: „Eliminarea neîncrederii reciproce, a suspiciunilor şi temerilor care constituie cauzele profunde ale tensiunilor şi conflictelor”.

Coautorii din grupul estic au vrut să împace „şi capra, şi varza”. Toţi au elogiat contactele, relaţiile, buna vecinătate, dar fiecare, ca să facă pe plac lui Fedorenko, a citat tensiunile existente sau au demascat Germania de Vest, ca focar de primejdie. Delegatul maghiar, Peter Mod, de pildă, într-o lungă intervenţie, descria poziţia ungară deschisă schimburilor cu vecinii, mergând până la acordul său cu Austriacul Waldheim (trebuie să avem schimburi de idei nu numai asupra problemelor care fac uşor obiectul unei înţelegeri, dar şi asupra problemelor în care punctele de vedere sunt greu de reconciliat). În acelaşi timp, el critica politicile occidentale care vor să dea arma atomică unui stat (neprecizat) revizionist, să schimbe realităţile stabilite şi, în fine, să încurajeze expansionismul german. Dar concluzia era că totuşi consolidarea păcii şi a securităţii în Europa reprezintă o garanţie pentru pacea mondială. Milko Tarabanov evoca îmbunătăţirea relaţiilor

Bulgariei cu Turcia şi Grecia, ca şi cu celelalte ţări europene, „care în epoca noastră de dezvoltare a mijloacelor de comunicaţie devin, aproape toate, vecine”. Dar, se întreba el, cum putem trece cu vederea factorii negativi care se opun obiectivelor propuse de România împreună cu alţi coautori? Cum să nu ne opunem unor doctrine ca „Hallstein”, cursei înarmărilor şi pregătirilor de război? Divergenţele europene provin din influenţele din afară şi, „cu regret trebuie să spun, de peste Atlantic”. „Ar trebui ca statele europene, care au avut mult de suferit, să fie lăsate să-şi organizeze singure acţiunile lor şi

colaborarea dintre ele”. Enunţul lui Tarabanov ar fi avut valoare dacă ar fi vizat şi alte influenţe decât cele transatlantice.

Şi alţi membri ai grupului socialist, ca Bielorusia şi Ucraina, au avut largi pasagii de denunţare a reînvierii militarismului german şi a revanşarzilor de la Bonn, cursa înarmărilor şi cererea germanilor de a avea acces la arma nucleară. Ceea ce aveau în comun aceste declaraţii era pasarea problemei noastre în contextul securităţii europene şi al coexistenţei marilor sisteme nucleare, menite să o asigure. Dar niciuna nu se opunea măsurilor de cooperare şi ambele delegaţii promiteau votul lor favorabil.

Reprezentantul Angliei, Hoyer, a vorbit din partea unei ţări care se consideră o parte a Europei şi care a regretat întotdeauna „barierele şi influenţele” ce despart ţările. El susţine o tendinţă de apropiere tot mai pronunţată, care va duce la un moment dat la dispariţia numelui „Europă Occidentală” pe măsura strângerii legăturilor pe continent. Se întrevedea la orator amărăciunea neapartenenţei la Comunitatea Europeană, necompensată de prezenţa engleză în Asociaţia Europeană a Liberului Schimb. El evidenţia activitatea intensă de schimburi a Angliei cu Europa Orientală. „Comerţul, cultura şi turismul pot să învingă divergenţele de vederi politice sau ideologice”. Totodată, el observa că „autorii acestei iniţiative împărtăşesc vederile noastre” şi de aceea o salută şi o sprijină.

Ambasadorul francez Roger Seydoux se simţea şi mai îndreptăţit să susţină proiectul. A existat o unitate veche a Europei, bazată pe valori comune şi exprimată într-o minunată înflorire culturală şi artistică, înainte de a se scufunda în oroarea certurilor religioase şi a luptelor pentru supremaţia continentală. Acum statele europene au dorinţa unei noi forme de unitate, iar lista de coautori la iniţiativa României stă mărturie, întrucât ea arată o convergenţă de interese naţionale şi de curente ideologice foarte diferite, mergând de la est la vest şi din Scandinavia

în Balcani. A citat experienţa recentă a stabilirii unor relaţii strânse între Franţa şi Germania. Citatele din de Gaulle se potriveau foarte bine spiritului în care lucram: „Liniştirea bătrânului nostru continent sfâşiat, cooperarea pentru propria dezvoltare şi pentru dezvoltarea celorlalte, apropierea de toate popoarele care-l locuiesc constituie ţelurile esenţiale, fie şi pe termen lung, ale politicii franceze”. Seydoux îl cita şi pe Couve de Murville, ministrul său de Externe: „Se pune problema să stabilim cu estul european relaţii de aşa natură, încât, încetul cu încetul, indiferent de regimurile lor politice, să ajungem la o situaţie normală”. Vizita preşedintelui Consiliului de Miniştri al României, Ion Gheorghe Maurer, la Paris în 1964 era prezentată de Seydoux ca un rezultat pe măsura prieteniei tradiţionale între ţările noastre şi a colaborării pe care ambele noastre guverne le aşteaptă. El amintea că tendinţa de normalizare a relaţiilor dintre estul şi vestul Europei fusese salutată în 1965 de comunicatul comun al lui Couve de Murville şi Gromîko, la Moscova. Seydoux a terminat patetic: va sprijini acest proiect de rezoluţie care soseşte la timp cu convingerea că el arată ţărilor europene calea, singura care poate conduce Europa să joace din nou, într-o lume transformată, un rol pe măsura trecutului său.

Şi italianul Vinci a citat din prim-ministrul său, Aldo Moro: „Înainte de a ne lansa în vastul domeniu al scenei internaţionale, trebuie să depunem toate eforturile noastre pentru a intensifica raporturile de colaborare între ţările vecine care, se înţelege, simt prietene prin acest fapt”. Vinci a ilustrat politica Italiei prin problemele practice şi concrete. A reamintit că, între occidentali, Italia ocupă primul sau al doilea loc în schimburile economice cu toate ţările răsăritene. Cultura, comunicarea, vizitele reciproce erau cultivate. Sperăm, spunea el, că anumite note discordante auzite la această şedinţă nu constituie manifestarea unor rezerve. Felicita delegaţia română, a cărei „iniţiativă merită toate laudele”. „Când citesc acest proiect de rezoluţie, nu numai că nu găsesc nicio concepţie

care ar putea suscita obiecţiuni, dar constat că el conţine idei pe care noi toţi ne simţim gata să le acceptăm din toată inima”.

Cu declaraţiile Franţei şi Italiei, lungi, detaliate şi cordiale, vedeam îndepărtată primejdia ca Occidentul angajat în integrarea sa să formuleze rezerve faţă de acţiuni europene paralele.

Interesantă a fost şi poziţia ţărilor din afara Europei. Etiopianul Gebre Egzi spunea că restul lumii ar trebui să imite măsurile propuse, care vor fi folositoare tuturor. I-a plăcut atât de mult proiectul, încât ar fi vrut să fie coautor. Al-Pachachi, ministrul de Externe al Irakului, la un moment dat preşedinte al Adunării Generale, iar după 2003, unul dintre liderii noului Irak, a anunţat că, în istorie, „poporul arab a fost chemat să menţină flacăra civilizaţiei clasice şi să o transmită Europei prin Spania”, continent pe care a locuit timp de opt secole. Dar astăzi, destinele sunt inversate „şi noi luăm de la Europa învăţătura, ştiinţa şi tehnica sa”. Din partea Siriei, ambasadorul Sadek mergea până la a afirma că iniţiativa aceasta deschide o eră nouă în relaţiile naţionale şi internaţionale, o eră de înţelegere şi adevărată pace universală”. Reprezentantul Pakistanului spunea că „este semnificativ că tocmai România a cerut înscrierea acestei probleme pe ordinea noastră de zi”. Descria relaţiile sale cu marii vecini, şi dacă estima că sunt rezultate în bunele relaţii ale ţării sale cu URSS, acelaşi scop e urmărit şi în relaţiile cu India „în ciuda unor obstacole temporare”. Libianul Shallouf considera că rezoluţia este în măsură să îndemne şi alte state să se angajeze pe aceeaşi cale. Încă un personaj cunoscut al ONU, în calitate de preşedinte al uneia dintre sesiunile Adunările Generale, Rahman Pazhwak, se pronunţa din partea Afghanistanului în favoarea rezoluţiei, iar reprezentantul Ghanei declara că României îi revine să avanseze „multă cinste pentru eforturile persistente”, în vreme ce africanii se simt inspiraţi de ideile rezoluţiei atunci când se străduiesc spre o unitate mai puternică pe continentul lor.

Judecând după aceste reacţii iniţiale, se vedea că mesajul fusese înregistrat, acceptat, rotunjit, formulat, subscris şi transmis. Dar rezultatul iniţiativei nu se putea mărgini la aceasta.

Fără îndoială, fusese o premieră, nu atât prin ceea ce a afirmat, ci prin grupul trilateral din Europa divizată pe care l-a întrunit. Rezoluţia răspundea unei practici de cooperare ce se dezvolta dincolo de graniţele ideologice, dar de acum încolo această realitate putea invoca omologarea ei la ONU şi recunoaşterea semnificaţiei ei mondiale. Coexistenţa ursuză, suspicioasă şi separatistă, care îmbina un armistiţiu strategic vital cu o sfadă perpetuă în materie de ideologie şi cu o confruntare subterană admisă, făcuse loc unei coexistenţe active, dinamice şi bazate pe încrederea reciprocă. La aceasta aderau toţi europenii, din toate ariile lor geografice şi politice. Nu se putea să rămână fără urmări şi să nu consolideze creditul dobândit de România.

Anul 1966 care a urmat adoptării rezoluţiei propuse de România confirmă acest proces. Coautorii au rămas solidari şi în faza următoare.

Primul exemplu e dat de iugoslavi, care au invitat la ei parlamentari din cele nouă ţări ce deveneau pe această cale membrii unui grup de iniţiativă; ele, citând rezoluţia ONU, „au reafirmat acordul de a continua eforturile în vederea aplicării concrete a principiilor acestei rezoluţii”. În această lumină au apreciat că ar fi utilă o conferinţă a delegaţilor parlamentari europeni.

Cea mai fertilă acţiune s-a produs la UNESCO. Cele nouă ţări au propus la conferinţa UNESCO din 1966 un proiect de rezoluţie bazat pe textul rezoluţiei Adunării Generale ONU 2129 (XX), care invită statele europene să dezvolte cooperarea în domeniul cultural şi ştiinţific, dar mai ales cere directorului general să dezvolte programele la scară europeană şi să caute proiecte noi de anvergură europeană pentru exerciţiul următor (69 – 70). Cu larga înţelegere a lui René Maheu, directorul general UNESCO, dimensiunea europeană a multor proiecte a crescut, iar

prin insistenţa şi solidaritatea celor nouă, aceste preocupări au fost urmărite pas cu pas. Prin autoritatea pe care şi-a câştigat-o graţie „proiectelor de anvergură europeană”, România a obţinut ca sediul noului Centru european de învăţământ superior (CEPES) să fie stabilit la Bucureşti (1972).

La sesiunea a XXI-a a Adunării Generale care a urmat în 1966, C. Mănescu lansează ideea unei întâlniri a miniştrilor de Externe ai celor nouă ţări europene la New York pentru consultări oficioase. L-a rugat pe ministrul de Externe austriac, Toncid-Sorinj, să conducă lucrările. A fost o întrunire serioasă, cu *aide-memoire*-uri[29] pregătite din timp, cu luări de cuvânt semni ficative şi cu concluzii finale. Reuniunea de la 4 octombrie a fost, de fapt, o miniconferinţă a coautorilor care manifestau intenţia de a se constitui în grup permanent.

Au participat, pe lângă C. Mănescu, miniştrii de Externe ai Finlandei, Ahti Karjalainen, Suediei, Torsten Nilsson, Iugoslaviei, Nikezic, Ianos, Ungariei, Toncic-Sorinj, al Austriei, iar celelalte ţări, în lipsa miniştrilor lor, au fost reprezentate de ambasadorii acreditaţi la ONU: Tabor (Danemarca), Schuurmans (Belgia) şi Tarabanov (Bulgaria).

Participanţii au exprimat satisfacţii faţă de ecoul rezoluţiei şi acţiunile întreprinse la UNESCO şi pe plan parlamentar. Au venit cu sugestii noi: de ce nu şi în alte organisme mari ca FAO, OMS, dar şi la GATT sau în Consiliul Europei? întărirea Comisiei Economice pentru Europa o aveau toţi în vedere. Se punea în evidenţă rolul contactelor personale, al turismului (1967 era anul internaţional al turismului), al mijloacelor de comunicare. Toţi agreau ideea lui C. Mănescu ca peste un an să se ţină o nouă întâlnire a celor nouă. Exista ideea lărgirii contactelor: să fie antrenaţi şi alţi miniştri şi funcţionari superiori şi experţi, o „largă reţea de eforturi de cooperare în spiritul rezoluţiei” (Nilsson). Danemarca a venit cu o

29 Schiţe (scrise) prezentând elementele esenţiale ale unei discuţii (n.red.)

listă de măsuri pe plan bilateral şi multilateral în care enumera şi problema consulatelor şi a observatorilor militari. Grupul celor nouă state ar trebui să rămână un for deschis la care să se poată alătura şi alte state europene (Nikezic şi Tarabanov). Belgianul susţinea ideea, propunând chiar includerea Olandei „în mişcarea noastră". Fuseseră primite semnale de interes activ din partea Ministerelor de Externe din Grecia şi Turcia. Se dorea un program comun (Toncic-Sorinj), o ordine de zi pentru conferinţa următoare a miniştrilor (Ungaria).

Consultările oficioase ale miniştrilor degajau astfel, pe baza unui entuziasm încă incipient, perspectiva dezvoltării iniţiativei, lărgirea ei cu alte state, o nouă întâlnire a miniştrilor de Externe. Dar combinată cu lărgirea aceasta ar fi putut fi organizată prima conferinţă la nivel ministerial a tuturor ţărilor Europei. A o convoca pe baza formulei tripartite era o sfidare enormă a rolului blocurilor care-şi asumaseră dezbaterea securităţii, o lovitură dată bipolarismului şi o emancipare a ţărilor din cadrul său strâmt şi restrictiv, în *aide-memoire*-*ul* iugoslav trimis după reuniune, guvernul „nu întrevede viitorul Europei în cadrul blocurilor şi a altor forme de împărţire, ci într-o cooperare pe toate planurile şi condiţii de egalitate între state independente". Iugoslavia considera că o nouă întâlnire consultativă ar fi indicat să aibă participarea altor ţări europene care ar dori acest lucru.

Tarabanov ne avertiza însă: există o platformă nouă a Tratatului de la Varşovia, întrunit la Bucureşti în vara anului 1966, conţinând „propuneri concrete pentru garantarea păcii şi a securităţii în Europa şi pentru dezvoltarea relaţiilor care s-au stabilit".

Platformă nouă însemna situaţie nouă şi reacţii noi din partea confraţilor socialişti. Cuvintele lui Tarabanov sunau ca un „început al sfârşitului". De acum înainte, coautorii din bloc, vecinii, vor invoca noua situaţie care însemna o închidere a începutului de consolidare a formulei tripartite şi o mobilizare a forţelor pentru dialogul Est-Vest, cu alte accente şi priorităţi, militaro-strategice în

speţă, lansat la Bucureşti de statele membre ale Tratatului de la Varşovia, în vara anului 1966.

Dar interesul occidentalilor, angajaţi şi mai ales neutri rămăsese intact. Ştiam că demersul era o noutate în logica Războiului Rece, bipolar şi confruntaţional prin excelenţă. Cei nouă sfidaseră nişte reguli, dar erau pragmatici şi-şi vedeau de interese. Pe plan economic apăreau oportunităţi noi. Li se promitea, ca factori favorizanţi, încredere şi destindere. Ei continuau în toamna aceluiaşi an să caute căi de întărire a cooperării sub egida grupului tripartit care prinsese viaţă. Motivele pe care le înţelegeam din ce în ce mai bine reieşeau din discuţiile cu reprezentanţii Belgiei, ţară care era un adevărat stâlp al integrării vest-europene. Şocul administrat de generalul de Gaulle Comunităţii europene se adresa nu doar tendinţelor supranaţionale, ci şi orientării internaţionale. Afirmarea unei poziţii independente a Europei în construcţie era ilustrată de atitudinea lin de Gaulle faţă de Anglia, ţinută la distanţă încă din 1963 şi mai apoi respinsă net în 1967 „ca un cal troian al Statelor Unite". Erau deci ani de criză şi de căutări. Europa fusese construită ca un proiect de civilizaţie a unor ţări care voiau să şteargă urmele războiului mondial, să evite unul nou şi să guste din binefacerile unui reviriment economic. Îl citeam pe Schuman descoperind mai mult „interese" decât „valori", în ciuda apartenenţei lui explicite la o doctrină creştin-democrată. Rezoluţia celor nouă inspira pace şi cooperare. Nu atingea însă securitatea, care însemna umbrela nucleară a SUA şi alianţa militară NATO. Aceasta era o temă pe care nu o puteau discuta singuri, deşi erau interesaţi de ea. Mai mult decât atât: erau suspicioşi faţă de paşii întreprinşi de cele două superputeri în controlul armamentelor şi de unele măsuri de securitate decise bilateral. Am citat mai târziu o frază a lui Harlan Cleveland, fost ambasador al SUA la NATO, important personaj în Departamentul de Stat în criza din 1962 (şi apoi preşedinte al Academiei Mondiale de Artă şi Ştiinţă,

unde l-am cunoscut): „E natural la americani să insiste pentru măsuri efective, adică pe scară largă, de folosire a armelor nucleare... Dar asta evocă europenilor imaginea unei Europe devastate, în timp ce SU şi Uniunea Sovietică rămân intacte”. De Gaulle părea a spune unor europeni îngrijoraţi: „Fiţi atenţi, aceştia se înţeleg peste capul vostru”. În orice caz, rezoluţia şi firavul grup ce se constituise se înscriau în logica intereselor şi a preocupărilor legitime ale europenilor occidentali.

Miniştrii ceruseră la 4 octombrie ambasadorilor să discute atent pregătirea unei noi întâlniri în cursul aceleiaşi sesiuni. Ei s-au întrunit la 2 noiembrie sub bagheta lui Waldheim, care avea pregătit un plan de lucru: centralizarea la el până la 10 noiembrie a textelor propunerilor formulate în 4 octombrie, o nouă reuniune a ambasadorilor în 15 noiembrie să convină asupra unui compendiu ce va fi trimis ministerelor, convocarea unei reuniuni în 2 sau 5 decembrie anul viitor. Metodic şi organizat, Waldheim a pus la încercare flexibilitatea pe care o doreau nordicii. Iar Tarabanov şi Csatorday n-au participat, scuzându-se apoi că a fost o neînţelegere de orar.

În 16 noiembrie: întâlnire din nou. Se discută Austriac, care iarăşi inspiră rezerve de redactare. Am participat şi eu, ca şi alţi membri ai delegaţiilor la sesiune. Important, am zis eu, nu e sub ce formă (compendiu, memorandum, proces-verbal) prezentăm ideile ce s-au degajat. Important este ca ele să fie cele convenabile pentru a sluji colaborarea europeană. Ştiam că în umbra considerentelor de redactare se ascundeau obiecţii de fond. Într-adevăr, la şedinţa din 8 decembrie, la care nu am participat, ambasadorul Ungariei, Csatorday, a formulat şase amendamente. Tarabanov a precizat că „indiferent dacă are numai consensul unui document de lucru neoficial, aceasta ar putea fi interpretată ca un semn al evoluţiei grupului celor nouă coautori spre o formă instituţionalizată”. Era al doilea semnal antigrup, anticontinuitate. El a continuat în lunile următoare să aibă

rezerve faţă de orice proiect pus în discuţie.

În 2 martie 1967, ambasadorii continuau să dezbată încă soarta unei note informative a unei întâlniri oficioase, dar tărăgănarea absurdă trebuia să înceteze. Atunci era în discuţie redactarea unui *aide-memoire*. Csatorday regreta micile neînţelegeri, dar discuţiile au fost după el utile, fiindcă au dus la o mai bună cunoaştere a poziţiilor. Este clar că „ţările coautoare nu sunt o organizaţie aparte, nu au un statut, nu adoptă declaraţii sau alte documente-program comune”. Acesta făcea obiecţia explicită. Nu există grup, n-are statut, n-are atribuţii, nu poate emite acte şi nici întreprinde acţiuni.

Într-adevăr, lecţia existase. Rezoluţia şi ecoul ei fuseseră atent studiate de sovietici. O tactică simplă încercase să erodeze cât mai mult rezultatul iniţial, să oprească formarea unui curent care ar fi dus la cristalizarea unei noi forme de asociere europeană, dăunătoare poziţiilor de forţă şi diviziunii în blocuri, să tempereze entuziasmul grupului iniţiator. Cred că cel mai grav lucru observat de ei era iniţiativa posibilă a unei reuniuni paneuropene la nivel de miniştri de Externe care ieşea din tiparele convenţionale ale Războiului Rece.

Dar platforma creată şi rezoluţia adoptată erau pentru România câştiguri ferme. Acasă semnificaţia rezoluţiei fusese deplin percepută. Dezvoltând ideile politicii externe române, mizând pe eforturile celor mici şi ale celor mari, „respectarea necondiţionată a dreptului inalienabil al fiecărui popor de a-şi hotărî singur soarta”, Gh. Maurer afirmase în octombrie că „noi acordăm o mare însemnătate aplicării în viaţă a rezoluţiei adoptate de ONU la propunerea a noua ţări, printre care şi România”.

La două luni după rezoluţie, în februarie 1966, Corneliu Mănescu ţinea o expunere la Institutul Regal de Relaţii Internaţionale din Bruxelles. Invitaţiile curgeau de peste tot. La Bucureşti, vizitele demnitarilor europeni şi ai organismelor internaţionale se ţineau lanţ. Rezoluţia fusese nu doar o carte de vizită pentru România, ci şi un paşaport universal pentru ministrul său de Externe.

În cadrul răspunderilor mele în MAE, care ţineau de treburile ONU şi ale organizaţiilor internaţionale, întocmisem un studiu asupra prezenţei reprezentanţilor români în structurile internaţionale şi indusesem perspectiva favorabilă a ocupării postului de preşedinte al sesiunii Adunării Generale XXII (1967) de către ministrul de Externe al României. Printre alte consecinţe favorabile României, rezoluţia europeană i-a creat lui C. Mănescu o platformă personală extrem de favorabilă. Ocazia nu trebuia pierdută. În mod neaşteptat, am întâmpinat rezistenţă chiar în sectorul pe care îl conduceam. Directorul tratatelor susţinea că „nu avem şanse" şi că e mai bine să evităm un eşec. Bănuiam că în spatele acestuia se găseau alte persoane cu răspunderi mai mari, care erau de aceeaşi părere din motive de rivalitate sau invidie personală, în orice caz, o rezervă se manifestase la nivel înalt, dar ideea a fost acceptată ca şi în cazul rezoluţiei din 1965 cu tonul „să încercăm şi vom vedea".

Corneliu Mănescu nu s-a dat bătut şi nici echipa lui. Pe lângă europeni vestici care îi erau favorabili, au fost atrase şi alte grupuri, precum cel al latino-americanilor, mai ales după vizitele pe care le-a întreprins C. Mănescu pe continentul lor. În general, ţările în curs de dezvoltare care formau celelalte continente – Asia şi Africa după Conferinţa UNCTAD din 1964 – considerau România ca un stat prieten. Rămăsese grupul propriu, a cărui voce era decisivă, candidaţii la preşedinţie fiind propuşi de propriile grupuri geografice. A apărut brusc candidatura ambasadorului maghiar la ONU, Csatorday, iar sovieticii, nevoind să formuleze o obiecţie frontală faţă de candidatul român, adoptau formula: „Lămuriţi-vă între voi", înainte de a ne putea pronunţa. În întâmpinarea sesiunilor Adunării Generale de la ONU se ţineau consfătuiri anuale ale ţărilor socialiste la nivelul adjuncţilor de miniştri. De data aceasta, capitala gazdă era Budapesta. În şedinţă, problema candidaturii rămăsese în suspensie. La recepţia finală oferită de ministrul de Externe, Peter Ianos, în staţiunea vinicolă de la Eger a faimosului vin „Sânge de

taur”, în timp ce delegaţii erau ocupaţi cu evaluarea produselor, am reuşit să am o întrevedere între patru ochi cu Peter Ianos, în curtea staţiunii, la lumina stelelor. Ştiam că raporturile lui cu Csatorday nu erau excelente şi că temperamentul cumpănit al ministrului nu se împăca deloc cu cel temerar al lui Csatorday (ani după aceea Csatorday a murit, prăbuşindu-se cu planorul, când practica sportul ăsta îndrăzneţ). Am dezvoltat în mod amical toate ideile care puteau pleda în favoarea candidatului român, am descris progresul acceptării lui în toate grupurile de ţări şi am semnalat primejdia de a avea o ceartă româno-maghiară pe această temă ca la uşa cortului. Episcopul Peter a fost înţelegător şi a acceptat analiza. În orice caz, a doua zi am avut răspunsul oficial: Ungaria nu va candida. Drumul era deschis şi alegerile au decurs perfect. Sesiunea prezidată de C. Mănescu a fost una dintre cele mai fructuoase. Nu puteam neglija faptul că alături de alţi factori şi de străduinţe, unda rezoluţiei europene din 65 l-a urcat pe scaunul prezidenţial doi ani după ce Adunarea Generală îi dăduse un vot unanim. România era prima ţară din Estul Europei căreia i se încredinţa prin vot preşedinţia Adunării Generale. Candidase ca ţară europeană, geograficeşte estică şi economiceşte socialistă în curs de dezvoltare. Culegeam primul fruct al unui arbore sădit şi îngrijit.

Lagărul socialist

Crize şi tensiuni europene. Tratatul de la Varşovia fusese creat în 1955 şi număra opt ţări, dar prin retragerea Albaniei rămăsese în şapte: Bulgaria, Cehoslovacia, RDG, Polonia, România, Ungaria şi URSS. Numele lui era Tratat de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală. Era o contrapartidă la

NATO, Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord. Cele două blocuri stăteau faţă în faţă. În ambele funcţiona o activitate de integrare a forţelor militare pregătite pentru o eventuală confruntare. Ambele proclamau scopuri defensive. Fiecare dintre ele nu uita că instrumentele acestea constituiau importante mijloace de control ale

propriilor aliaţi. Înfiinţat în 1949, NATO înglobase şi RFG-ul.

Tratatul de la Varşovia funcţiona după un calendar precis şi respectat. Anual aproape se ţineau Consfătuirile la nivelul şefilor de state, iar miniştrii de Externe şi cei ai Apărării se întruneau cu aceeaşi regularitate, de obicei înaintea consfătuirilor mari. Comunicatele reuniunilor de vârf erau, de regulă, pregătite de miniştrii de Externe, care la rândul lor formau grupuri de redactare formate din adjuncţii lor. Nu mă ocupam în minister de relaţiile cu ţările socialiste, dar, coordonând în calitate de adjunct în perioada 1962 – 1970 Direcţia Tratatelor, îmi revenea sarcina să particip la cele trei nivele ale acestor consfătuiri. Comunicatele erau texte prolixe şi convenţionale, cu două rubrici nelipsite: prima critica şi denunţa politica lagărului imperialist, a doua afirma voinţa de pace a propriului grup şi ilustra prin iniţiative politice şi de securitate, care se refereau, desigur, în principal, conform statutului, la aria Europei divizate.

Anii ’60 începuseră cu două crize. Criza cubaneză zguduise balanţa strategică, ameninţând pacea mondială cu un conflict nuclear. Balanţa a rezistat, criza a fost depăşită. Cealaltă criză era pe teren european şi izbucnise în regiunile delicate, unde demarcaţia între blocuri nu era bine reglementată. Berlinul, situat pe teritoriul RDG, era tăiat în două: o parte era capitala RDG, cealaltă era Berlinul occidental, aflat sub control cvadripartit (deci inclusiv sovietic), ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial.

Îndreptându-mă spre Moscova în iunie 1966 pentru a participa la reuniunea miniştrilor de Externe care pregăteau noua Conferinţă a Tratatului de la Varşovia şi la redactarea documentului politic cu care urma să se încheie, mă întrebam ce s-a ales din criza declanşată de Hruşciov, această criză de politică europeană?

Spre deosebire de ceilalţi lideri care îşi cântăreau coerent opţiunile, comportamentul politic al lui Hruşciov a fost sinusoidal şi inconsistent. Ameninţa şi reitera

ultimatumuri, după care examina soluţii posibile. Cred că ar fi avut câştig de cauză dacă ar fi urmărit consecvent soluţia negocierilor. Însăşi acceptarea lor de către occidentali şi formula ce se pregătea îi confirmau iniţiativa şi îl făceau singurul câştigător al tăierii nodului. Totuşi, cu acest temperament impetuos şi imprevizibil, face două gesturi care închid calea care se deschisese. Construieşte la Berlin, în 1961, întâi sârma ghimpată, apoi zidul ce despărţea dramatic şi dureros oraşul şi două populaţii, pentru a opri un exod de fugari ce dovedea succesul implacabil şi atracţia economică a Vestului, zid ce va dura 28 de ani.

A doua mişcare a lui Hruşciov este orientarea spre Cuba, pe care vrea s-o salveze de ameninţările americane, prin instalarea pe teritoriul ei de rachete nucleare. Criza care a urmat a fost de altă natură decât aceea a Berlinului. De data aceasta, armele atomice erau puse în joc şi recurgerea la ele devenise plauzibilă.

Cele două crize provocate de Hruşciov s-au încheiat simultan. În cea cubaneză tot a obţinut ceva, dar în cea berlineză, în afară de Zid, s-a retras cu mâna goală, deşi împinsese lucrurile în zona unei reuşite posibile. Iată-mă din nou întrebându-mă: Ce a fost Războiul Rece? Nu puteai să întrevezi mecanismele lui decât prin crizele care deschideau fisuri prin care se putea privi. Nu era un exerciţiu teoretic, ci unul care-mi putea arăta unde se situa România şi în ce cadru lucra un diplomat al ei, pus de soartă să trăiască întreaga lui carieră în acest Război Rece?

Simplu spus: pe plan global şi strategic, cele două mari puteri căzuseră de acord să nu recurgă la arma nucleară. Este marele rezultat al istoriei omenirii timp de patru decenii. Au căzut de acord să nu se amestece niciunul în zona controlată de celălalt, numite eufemistic zone de influenţă, şi fiecare să facă în ograda proprie ordinea pe care o consideră necesară. A funcţionat cu durere pentru cei în comă: Guatemala, El Salvador, Republica Dominicană, Haiti, Panamá, Nicaragua, în sfera

americană; RDG (1953), Ungaria (1956), Cehoslovacia (1968), apoi Polonia în anii ’80, în sfera sovietică. Rămâneau zonele de frontieră neclare, de unde crize. E Cuba în lagărul socialist sau republică în Caraibe? Ţine Berlinul occidental de resortul occidental sau de cel al ţării socialiste în care e situat? Crize grave, dar rezolvabile.

Urma, ca în cercurile Infernului lui Dante, lumea a treia, cea teoretic neutră şi în curs de dezvoltare. Dar şi aici existau cercuri: unele aveau puncte strategice, deci erau subiect de geopolitică; altele aveau resurse naturale importante, deci geoeconomie; unele cochetau cu socialismul, deci subiect de atracţie sau îngrijorare; altele erau, pur şi simplu, tiranice şi ucigaşe, deci subiect de repulsie internaţională. Lumea terţă s-a transformat nu în câmp de confruntare directă între deţinătorii balanţei, ci într-o devastatoare bătălie prin interpuşi sau forţe sub acoperire: Angola, Vietnam, Afghanistan, precum şi turbulentul Orient Mijlociu, de la Egipt şi Libia până la Irak şi Afghanistan. „Nu e pace sub măslini” spune un cântec grecesc. Îmi repetam mereu aceste cercuri infernale.

Unde era România în 1966? în zona sovietică, fără apel. Avea aceleaşi ţeluri şi aceeaşi structură politică şi economică. De ce Brejnev se arătase indispus de România la întâlnirea cu liderii români în 1965 la Moscova? Fiindcă de trei ani de zile vorbea de „dreptul fiecărei ţări de a dispune de soarta ei”, „de a decide singură conform intereselor”, lozincă direct contestatară. Şi o arăta în diferite circumstanţe: la ONU şi conferinţe, în contacte, în legături economice şi verbal, cu măsură. Adică nicio ofensă, nimănui.

Tot la Moscova avusese loc o şedinţă a miniştrilor Apărării şi a ofiţerilor lor superiori în cadrul Tratatului, cu propunerea sovietică de a se modifica statutul Comandamentului Unit. Începuse în februarie la nivel de Stat Major. Separarea între departamente fiind etanşă, nu cunoşteam la Externe documentele discutate şi nici detalii privind lucrările. Ştiam doar că existau divergenţe. Dar de

la generalul Ion Gheorghe, şeful Statului Major, care fusese colegul meu la UTM, aflasem că se practica un stil dur din partea sovieticilor. Problema consta în dorinţa acestora de a mări atribuţiile Comandamentului Unit. Organul superior rămânea Comitetul Politic Consultativ al Tratatului, dar românii subliniau că organismul în speţă, fiind consultativ, nu putea lua decizii obligatorii pentru statele membre. Comandamentul Unit nu implica unirea armatelor şi punerea lor la dispoziţia Tratatului. Sovieticii concepeau un Comitet militar care, supus Comitetului politic, introducea un nou sistem de decizie. Pentru partea română, el însemna, practic, „scoaterea forţelor armate naţionale de sub conducerea organelor constituţionale ale fiecărei ţări”. Aplicaţiile militare intrau în atribuţiile Statului Major al Forţelor Armate Unite, iarăşi un domeniu în care România avea o poziţie separată, neparticipând cu trupe, ci doar cu ofiţeri de Stat Major. Alt motiv de dezacord: Comandamentul Unit voia să aibă reprezentanţi proprii, de regulă sovietici, în forţele armate ale statelor membre, care trimiteau informaţiile lor direct Comandamentului. Ce rămânea din rolul armatelor, care asigurau ele însele cooperarea? Şi iată că la Moscova protocolul se semnează la sfârşitul lunii mai cu o anexă care conţine „Părerea diferită a delegaţiei române”. Ideea fixă a poziţiei române consta în refuzul de a se lăsa antrenată automat în conflictele decise peste capul ei de alianţa militară, situate total în afara intereselor politicii sale.

Procedura divergenţei de opinie nu era însă aplicabilă la redactarea documentului politic, care, fără consensul părţilor, nu se putea adresa opiniei publice mondiale. Acesta era cazul unei reuniuni a Pactului de la Varşovia, care urma să elaboreze o strategie comună pentru viitorul apropiat. Miniştrii de Externe au fost reuniţi la Moscova tocmai pentru a redacta un asemenea document unanim. Iar ei au format un comitet de redactare compus din miniştrii adjuncţi, printre care mă număram şi eu.

La şedinţa miniştrilor, Gromîko a spus că era vorba de un document deosebit de important. El urma să lanseze proiectul unei Conferinţe europene de securitate care să îndepărteze toate neclarităţile şi sursele de neînţelegere din Europa, transformând-o într-un continent al păcii. Prima mea reacţie a fost să mă întreb: „Ce mai rămâne din posibilitatea unei conferinţe europene a miniştrilor bazată pe filosofia rezoluţiei noastre de la ONU, care tocmai se întrezărise?” Cea propusă de sovietici, având în centrul ei grija securităţii şi concepută la un nivel superior al tuturor guvernelor, punea în umbră rezoluţia care se usca întocmai unui pom tânăr în preajma unui stejar. Dar, oare, nu îi împinsese pe sovietici rezoluţia noastră să ia această iniţiativă majoră, studiindu-i ecoul şi văzând primejdia unei astfel de conferinţe, sub o egidă tripartită, stranie şi nedorită de ei?

În orice caz, România, autoarea rezoluţiei la ONU privind cooperarea europeană, nu putea decât să salute proiectul unei conferinţe europene cu o agendă completă şi cu o bătaie mai largă. Cu atât mai mult cu cât declaraţia urma să fie adoptată la Bucureşti, gazda întrunirii la vârf, în iulie. Textul distribuit ca formă propusă pentru Comunicatul final punea multe probleme de fond şi mai ales de redactare. Avea peste 20 de pagini şi se compunea din trei părţi: introducere (scurt tablou politic), o analiză a răspunderilor pentru situaţia actuală (meritele lagărului socialist şi vinovăţia cercurilor imperialiste) şi propunerile (convocarea Conferinţei europene, problemele şi sarcinile ei).

Chestiunea dificilă era că URSS propunea, ca punct de plecare, momentul şi acordurile sfârşitului celui de-al Doilea Război Mondial. Avea aerul de a spune: „Ne-am înţeles la Yalta şi la Potsdam cum să arate Europa eliberată de noi de flagelul fascist, nu v-aţi îndeplinit obligaţiile asumate, aţi avut acte ostile faţă de aliatul vostru, aţi întreţinut focare de încadrare. Să dregem ce putem şi să lămurim ce trebuie. E un moment potrivit”. Axioma, adică dreptul celor victorioşi, era amintită în proiectul de

comunicat prin desele referiri la acordurile din 1945. Yalta era menţionată, iar Potsdamul abunda.

În materie de stil, acesta era unul „tăios”, împărţind adjective denunţătoare şi uneori insultătoare. Nu era chiar limbajul unor acuzaţii anterioare. La Varşovia, în 1961, un paragraf al Comitetului Politic Consultativ începea cu „statele imperialiste membre ale NATO şi ale altor grupări militare agresive continuă cursa înarmărilor” etc. Dar documentul de lucru care ne era propus nu avea încă tonul unei invitaţii la cooperare.

S-a ţinut şedinţa miniştrilor care au făcut cunoştinţă cu textul. A început discuţia asupra lui şi munca de redactare „la nivel de adjuncţi”. Conduceam o delegaţie de experţi în care figurau directorii tratatelor şi ai zonei socialiste, buni traducători şi câţiva diplomaţi tineri. Presimţeam că vor fi dificultăţi în redactarea unui text acceptabil, dar personal nu-mi dădeam seama că voi trăi cea mai lungă şi dură negociere din întreaga mea carieră diplomatică.

Moscova. Am înţeles că sarcina de a ameliora proiectul sovietic nu poate începe prin luări de cuvânt „abrazive”, ci de pe poziţii de bunăvoinţă şi colegialitate. După ce am subscris la recunoaşterea importanţei iniţiativei, a reuniunii noastre, a textului, ne-am ferit să introducem toate amendamentele în bloc şi am propus o tehnică de redactare constând din parcurgerea textului şi punerea în paranteză a cuvintelor sau propoziţiilor susceptibile de ameliorări. Procedeul a fost acceptat imediat, mai ales că evita posibilitatea să rămânem blocaţi la primele pagini, din cauza unui dezacord. Apăreau o expresie sau un paragraf care nu erau potrivite poziţiei româneşti, se şi ivea o paranteză, cu o scurtă discuţie pro şi contra. La început, parantezele româneşti au fost întâmpinate cu calm, dar pe măsură ce se multiplicau, iritarea sovietică sporea. Şi când s-a încheiat parcurgerea textului, cel nou distribuit conţinea nu mai puţin de 20 de paranteze.

Pentru a ilustra în ce constau diferenţele de

abordare, mă voi referi la Potsdam. Citarea Potsdam-ului era vânată de noi cu stăruinţă. Nu credeam că era bine să continuăm cel de-al Doilea Război Mondial dintr-un punct în care o alianţă victorioasă se adresa unei Germanii îngenuncheate.

Potsdamul avusese loc între 17 iulie şi 2 august 1945. Locul lui Roosevelt îl luase atunci Truman. Churchill venise la reuniune, dar a plecat când se numărau voturile de la alegeri la britanici, fără să se întoarcă, fiindcă le pierduse, prin urmare, acordul a fost semnat în locul lui de Attlee, noul premier laburist. Soarta Germaniei s-a decis mai uşor, dar spinoasă era convenirea despăgubirilor de război pe care URSS le aştepta cu nerăbdare. Sovieticii formulau pretenţii faţă de propria zonă de ocupaţie, dar şi un procent din zonele celelalte. Despre Germania se spunea în deplin consens: „Poporul german a început (sub ocupaţia întregii Germanii de către aliaţi) să ispăşească pentru teribilele crime comise sub conducerea celor pe care, în orele succesului lor, i-a aprobat deschis şi i-a urmat orbeşte". Mai departe: „Militarismul german şi nazismul vor fi extirpate şi aliaţii vor lua de comun acord, acum şi în viitor, alte măsuri necesare să asigure că Germania niciodată de acum înainte nu-şi va ameninţa vecinii sau pacea lumii". Spunând că aliaţii n-au intenţia să distrugă sau să subjuge poporul german, se afirma intenţia aliaţilor „de a-i oferi şansa să-şi reconstruiască în cele din urmă viaţa pe o bază democratică şi paşnică". Urmau sarcinile celor patru membri, incluzând Franţa, care formau Consiliul de Control, privind dezarmarea, demilitarizarea, distrugerea Partidului Nazist, abolirea legilor rasiste ale regimului, arestarea şi judecarea şefilor nazişti, a criminalilor de război. Alte prevederi vizau reforma administrativă, descentralizată (fără guvern central în acel moment), controlul strict al economiei, având „prim accent pe dezvoltarea agriculturii şi a industriilor domestic paşnice". Economia era privită ca „o singură unitate" tocmai pentru că exista o singură Comisie Aliată de Reparaţii (Despăgubiri).

Faţă de Germania, consensul la Potsdam nu a fost dificil. Planurile anterioare, punitive la exces, cerând, de pildă, împărţirea Germaniei în state distincte, desfiinţarea tuturor industriilor şi reducerea economiei la activităţi agrare, fuseseră retrase. La Potsdam domina ideea: ca să poată plăti daunele, germanii trebuie să aibă cu ce plăti. Probabil că pe acest considerent planurile extreme de extirpare a nazismului prin epurarea drastică a economiei şi a administraţiei, care au intrat în impas, au fost reajustate, în Vest şi în Est.

Scoaterea referinţelor la documentele aliaţilor din momentul victoriei era greu de susţinut pentru delegaţia noitstră. Miişuiaţi sau noglijaţi rolul URSS în distrugerea fascismului? Nesocotiţi jertfele aduse de popoarele sovietice? ni se spunea. De aceea susţineam că era vorba de stil şi tactică. În ce mod să stabilizezi o situaţie în care ţările înclină spre cooperare, căutând premisele în situaţii de maximă diviziune? Nu pe ideea de vină istorică sau obligaţie moştenită se câştigă un partener la negocieri constructive, spuneam noi cu insistenţă. Situaţia era diferit schimbată faţă de 1945, când existau două state germane, actori funcţionali, prezenţi în Europa şi în lume. La fel şi faţă de Yalta în 1945. După lungi discuţii, până la urmă Yalta n-a mai figurat în baza conceptuală a textului, iar Potsdam-ul a fost citat o singură dată (concesia noastră).

Într-o chestiune de fond, mai mult decât de stil, încercam să punem accentul pe „principiile suveranităţii şi independenţei naţionale, egalităţii în drepturi şi a neamestecului în treburile interne”. Enunţa textul că „relaţiile între state pornesc de la renunţarea la ameninţarea cu forţa şi folosirea forţei, de la necesitatea de a rezolva litigiile internaţionale numai prin mijloace paşnice”, adică un principiu de securitate? De acord, dar pe baza principiilor de mai sus. Acestea au ajuns să fie repetate în fiecare capitol şi peste tot unde se putea, ca de pildă la „idealul ţărilor europene de destindere a încordării”, „pentru relaţii reciproc avantajoase şi fără discriminări”, „pentru deplina independenţă a ţărilor lor şi

pentru păstrarea de către acestea a personalităţii lor naţionale”.

Am încercat să stabilesc relaţii cât mai apropiate cu Semionov, şeful delegaţiei sovietice. Era adjunct al ministrului de Externe şi un diplomat experimentat. Fusese consilier la Stockholm în timpul războiului, pe durata mandatului ambasadoarei Alexandra Kollontai. Cita cu plăcere în conversaţii perioada în care lucrase în organele comune ale aliaţilor în Germania şi considera că în această experienţă dobândise o cunoaştere adâncă a problemelor germane. Avea o soţie mult mai tânără şi o secretă pasiune pentru impresionismul rus (deţinea în apartamentul lui o colecţie de Kandiński, Chagall şi mulţi artişti moderni din generaţia sovietică), evident, nelegitimat oficial de şcoala în vogă a realismului socialist. Se referea totuşi cu plăcere la slăbiciunea lui, care arăta că nu era un dogmatic rămas în urmă. Am ajuns să luăm de mai multe ori masa în doi şi nu pot să spun că nu am fost surprins de ceea ce mi-a spus.

Semionov m-a ajutat să înţeleg ce însemna, de fapt, iniţiativa convocării unei conferinţe europene. Sovieticii au fost dezamăgiţi de eşecurile diplomaţiei lui Hruşciov. Îi reproşau nu atât gestiunea crizei cubaneze, cât mai ales a celei berlineze. Europa, afirma Semionov, este problema centrală a URSS, iar în centrul Europei se află Germania. Pentru URSS, nu va fi linişte, atât timp cât Vestul şi-a omologat propriul stat german şi îl respinge şi îl supune contestaţiei pe cel înfiinţat de ruşi. Armata germană a fost admisă în NATO. Atunci şi din această cauză a fost creat Tratatul de la Varşovia. Acum înarmează Germania şi mai mult. S-au schimbat însă datele problemei. Politica lor obsedată de unitate a Germaniei a obosit lumea. Era momentul să fie reluat programul lui Hruşciov pe alte baze. Trăiam deci criza Berlinului în costumaţie paşnică, îmi ziceam eu. Dar scopul era acelaşi. Consfinţirea diviziunii Germaniei, recunoaşterea deplină a RDG, normalizarea relaţiilor dintre cele două jumătăţi. Cu alte cuvinte, îmi apărea clar: URSS intră de mână cu RDG nu în

comitetul mixt creat cu Occidentul pentru administrarea Berlinului occidental, ci în plenara conferinţei europene urma să traseze liniile de evoluţie viitoare a continentului.

Revelatoare erau şi afirmaţiile lui Semionov privindu-i pe socialiştii germani. Schmidt, zicea el, un om realist, inteligent Deci el avea contacte cu liderii socialişti germani, cunoştea (sau întreţinea, sau chiar inspira) planurile de Ostpolitik, noua politică faţă de Răsărit ce va fi inaugurată de Brandt, când a fost ales cancelar. Semionov avea aerul că-mi spunea: „Nu mă învăţa pe mine cum să vorbesc cu germanii; dacă-l zgudui pe Adenauer, opoziţia nu vede nimic rău în asta” (Semionov vorbea fluent limba germană). Argumentul avea temei şi, într-un fel, strategia descrisă de Semionov s-a dovedit productivă din punctul lui de vedere. Revăd acum calendarul de evenimente: în 1964, primarul Berlinului de Vest, Willy Brandt, este ales preşedintele partidului (SPD), în 1966, se formează Coaliţia între Creştin-Democraţi şi

Social-Democraţi şi Brandt devine ministru de Externe şi vicecancelar, în 1969, câştigă alegerile şi devine cancelar până în 1974. Din 1968, Helmut Schmidt este vicepreşedinte SPD şi va urma lui Brandt. Ostpolitik dă roade: se semnează tratatul cu Polonia care stabileşte frontiera Oder-Neisse. În 1974, se ajunge la un acord privind Statutul Berlinului Occidental, iar în 1972, încep pregătirile efective ale Conferinţei de la Helsinki.

Semionov s-a arătat înţelegător în legătură cu propunerile noastre de a proteja masiv în text mesajul cooperării, strivit de consideraţiile referitoare la securitate. Invocam experienţa noastră din 1965, când coautorii noştri nu vibrau decât la limbajul reducerii tensiunii şi a neîncrederii. Este semnificativ cum „încrederea” era un termen absent din vocabularul politic sovietic, care nu depăşea „slăbirea încordării”.

Două teme au fost, deşi edificatoare, neliniştitoare pentru mine, aşa cum le-a dezvoltat Semionov în conversaţiile personale.

Una a fost susţinerea tezei că nu era vorba doar de

două state germane, ci de două naţiuni germane. Germanii de o parte şi de alta a demarcaţiei desemnate de război nu mai erau o singură naţiune, deşi vorbesc o limbă comună şi au aceleaşi antecedente istorice. Era o propoziţie de sociopolitologie aberantă, care arăta cât de departe a mers obsesia diviziunii şi separării: ai altă ideologie, devii altă naţiune. Cu atât mai puţin puteau moldovenii să se considere români; altă structură politică le dăduse o identitate nouă.

Al doilea tablou sumbru era acela al viitorului ce ne era hărăzit. Comunitatea statelor sovietice socialiste tindea spre o contopire treptată, după părerea lui. Familia sovietică lărgită număra deja state cu depline libertăţi: idealul era reprezentat de Ucraina; cine ar putea visa la un statut mai perfect ca al ei, care-i dădea şi mândria unică de a fi membră a Uniunii Sovietice? Mă întrebam dacă Semionov vorbea serios atunci când mă privea drept un viitor cetăţean sovietic împreună cu concetăţenii mei? Sau să fi fost o figură de stil intimidatoare?

La şedinţe, delegaţia noastră era singura care producea şi susţinea paranteze. Ceilalţi reprezentanţi ai „ţărilor frăţeşti” erau fericiţi cu textul propus. Nu mă puteam împiedica să observ că ne invidiau pentru libertatea cu care vorbeam şi pentru argumentele care le păreau raţionale. Ştiam prea bine că fiecare ţară socialistă încerca în felul ei să uşureze strânsoarea şi limitele impuse de solidaritatea jurată cu URSS. Ungurii cultivau economia „pieţei mici” de meşteşuguri şi comerţ, precum şi consumul individual, fără asceza sau penuria celorlalţi. Cehii şi slovacii dezvoltaseră gustul pentru revoluţia tehnico-ştiinţifică şi pentru cibernetică, admise teoretic în Uniunea Sovietică, şi voiau să devină un centru tehnic al „lagărului”. Bulgarii erau pe punctul de a descoperi că, de fapt, ei nu erau slavi, ci traci. RDG-ul cerea tratament special, fiind vitrina noastră spre Occident, în plină şi pierzătoare competiţie cu afluenţa vest-germană. La toţi, opinia tineretului se alienase, orizontul oamenilor, ca şi apetitul lor, se lărgise, televiziunea începuse opera de

educaţie a populaţiei în direcţia satisfacţiilor imediate şi nu a „zilei triumfale de mâine”. Cine era în stare putea pleca. Izbucnirea „primăverii de la Praga” era deja în pregătire, se simţea, se înregistra.

În partea finală a negocierilor, am avut parte şi de tratament inamical: reproşuri grele (cei ce uită suferinţele, meritele şi jertfa URSS), ameninţări directe (cum se vor prezenta delegaţii în faţa analizei ce li se va face în organizaţia lor de partid, acasă la ei) sau acuze de obstrucţie. Şedinţele erau prelungite până după miezul nopţii, pentru a ne scoate din uz. Văzând că, în pauzele de cafea, un coleg sovietic lua pastile ca să rămână treaz, i-am cerut să-mi dea şi mie una. Surprins, el s-a retras repede spunând că era vorba de un medicament personal. La un moment dat, s-a recurs la o stratagemă: s-a aprobat un text cu câteva paranteze nu foarte importante, care a fost supus miniştrilor (Gromîko şi susţinătorii), care l-au respins, fiind necorespunzător. Am povestit atunci în culise povestea folclorică fără perdea a grănicerului transilvan şi a împărătesei Maria Tereza, care, nedreptăţit de contabilitatea pe care augusta persoană o ţinea meritelor lui în relaţia lor intimă, a şters tabloul cu linii de cretă şi a spus: „Ştiţi ce? Uităm tot şi o luăm de la început”. Munca de redactare a fost reluată, dar combativitatea delegaţiei noastre s-a amplificat. Acum vorbeam noi despre cei ce nu înţeleg lumea care-i înconjoară şi nu ştiu să-şi promoveze interesele cum trebuie şi într-un limbaj adecvat. Trebuie să spun că între noi, câţi eram în delegaţie, ne înţelegeam perfect. Directorul tratatelor, un bun jurist, Constantin Flitan, era intransigent. Şi timpul ne ajuta. Venea reuniunea cea mare la Bucureşti şi lucrările trebuiau încheiate la timp, ceea ce a produs o precipitare a concesiilor reciproce.

Bucureşti. În fine, un text îmbunătăţit, curăţat de termeni improprii şi concepte perimate, dar cu nimic mai scurt (amplu, cum se mândreau unii), a fost încheiat. Revăzându-l pe Semionov cu alt prilej (la ONU sau în cursul vizitei făcute în România), am fost uimit să-l aud

spunându-mi: „Am făcut treabă bună lucrând împreună”. Această declaraţie nu mi-a şters însă imaginea celei mai grele negocieri în care am fost antrenat vreodată şi în care timp de aproape o lună am trecut prin cele mai ciudate variaţiuni de limbaj şi metode.

Nu puteam fi decât cu o imensă uşurare să văd, în sfârşit, miniştrii de Externe cu textul (lor) în faţă în sala de jos a MAE, instalat atunci pe Bd. Republicii din Bucureşti, aşteptând reuniunea de vârf. Era o cumplită iluzie, deoarece greutăţile au izbucnit pentru mine întreit în altă direcţie neaşteptată, departe de documentul final agreat. Iată problema: secretarul general al Tratatului de la Varşovia a fost întotdeauna un cetăţean sovietic. Sediul era la Moscova, el dirija cancelaria şi păstra documentele. Se şi înfăţişase la Bucureşti. Era Firiubin, adjunct la Externe, soţul unei activiste sovietice mult mai cunoscute decât el şi care era ministru al Culturii. Firiubin avea o expresie tristă şi nedumerită a feţei, ideală pentru un colaborator al lui Gromîko, şeful lui, eminamente criptic. Partea română, pentru a introduce o notă de democraţie în funcţionarea Tratatului pe care sovieticii îl voiau ierarhic şi dur ca o piramidă, ceruse ca la fiecare sesiune, funcţia de secretar general să fie ocupată, prin rotaţie, de reprezentantul ţării-gazdă. Bineînţeles, sovieticii au dat din umeri şi au spus că aplică statutul (unde aşa ceva nu figura) şi cutuma. Întrucât mă ocupam în Externe de tratate şi fusesem trimis în negocieri de texte ale Tratatului de la Varşovia, m-am pomenit candidatul pentru această funcţie, pe care mi se cerea chiar să o exercit în timpul sesiunii de la Bucureşti. Conducerea noastră insista asupra principiului ca în timpul întrunirilor Pactului de la Varşovia, secretarul general să fie un cetăţean al ţării-gazdă. Consideram drept monumentală ironia situaţiei. O veche propensiune pentru pace, educaţia de la ONU, participarea la primul Congres al Păcii (Paris, Sala Pleyel 1949), stagiul militar neterminat (din şcoala de ofiţeri antiaeriană, pe care o urmasem ca tânăr cadru universitar la matematică, fusesem chemat urgent la Bucureşti în 1952 ca să ajut la organizarea

Congresului Naţional al Mişcării pentru pace), toate datele mele personale mă făceau cel mai impropriu şi contradictoriu personaj în fruntea aparatului unui Tratat de alianţă militară ce se considera în alertă perpetuă.

Nu era momentul să discut problema atribuţiilor cu Firiubin, pentru că şedinţa de vârf bătea la uşă. Documentele trebuiau difuzate, masa şi aranjamentul personajelor în sălile Consiliului de Stat de la Palatul Republicii pregătite, traduceri efectuate şi multe altele. Deci am pus pe uşile noastre aceeaşi plăcuţă, „Secretariat General**, şi am început o conlucrare în care eu eram pentru el un subordonat, iar el pentru mine, cel mult un egal. Organizarea îmi lua atât de mult timp, încât nu mai urmăream întâlnirile, care erau toate bilaterale: cel puţin Brejnev şi Ceauşescu, separat, se întreţineau cu toţi ceilalţi şase lideri.

Dar o scenă „a leului** m-a izbit şi m-a obligat să revizitez culisele. Era într-o pauză sau un început de şedinţă, când l-am văzut pe Ceauşescu reproşându-i pe un ton ridicat lui Brejnev că într-un moment în care vietnamezii dau bătălia vieţii lor împotriva imperialiştilor americani, ţările socialiste se mărginesc la declaraţii şi nu întreprind acţiuni concrete de solidaritate şi implicare pe teren. Se îndepărta, evident, de politica şi de sistemul diplomaţiei româneşti. Atunci, Brejnev, ţinând în mână telegramele care îl anunţau de un cutremur devastator în republicile Asiei centrale, a izbucnit cu o octavă mai sus, răcnind că are probleme urgente de rezolvat şi nicidecum timp să explice situaţia politică a lumii celor ce nu o pot înţelege. Era „scena leului” care i-a uluit pe cei de faţă.

În spate, mocnea conflictul între China şi URSS. Prima îi acuza pe sovietici că duc o politică de împăcare cu americanii, promovând o coexistenţă care dăuna luptei de eliberare a popoarelor şi de promovare a interesului socialismului în lume. Era bătălia pentru poziţia de lider al acestei lumi, uzurpată de sovietici, care nu o mai meritau. Acuzaţiile reciproce căpătaseră încă din 1963 forme de ostilitate vădită. „Revizioniştii” se confruntau cu

„dogmaticii”. Primii erau acuzaţi de cei din urmă că „încurajează imperialismul să accentueze politica de agresiune şi război”. În presa chineză, sovieticii „înşelau popoarele”, „vindeau interesele lor”, erau „revizioniştii moderni care se supun la presiunile imperialiste”, ba chiar mai rău: „se aflau pe panta oportunismului, degenerau în naţionalişti burghezi, deveneau anexa imperialismului”. Sovieticii nu-i menajau pe albanezi, gândindu-se la China: „Profanează insulte demne de lichele”, dar pe chinezi îi mustrau mai elegant: „Vederi eronate şi poziţii incorecte”, subestimau primejdia unui război termonuclear, „jucându-se cu destinul a milioane de oameni”, au „cultul personalităţii”, sunt „propagatori ai ideilor greşite ale lui Stalin”.

Brejnev nu voia să împingă afirmaţiile sale de sprijin pentru antiimperialişti dincolo de o zonă verbală, care nu periclita acordurile negociate şi pregătite cu americanii sau invitarea europenilor la dialog. Vedea în zelul lui Ceauşescu exact capcana pe care i-o întindeau chinezii: intrarea în conflict şi sprijinirea directă a vietnamezilor.

Pe lângă Comunicatul Consfătuirii dedicat problemelor europene, se mai adopta o declaraţie fermă privind agresiunea SUA în Vietnam, care se apropia de linia critică, fără s-o treacă însă. Condamnarea nu-i menaja verbal pe americani: invadatori, sugrumători ai libertăţii, comiţând barbarii şi crime împotriva omenirii într-un război tâlhăresc de agresiune. E adevărat că după cererea de a fi respectate acordurile de la Geneva cu privire la Vietnam şi după avertismente hotărâte, promitea „sprijin moral-politic crescând şi multilateral”, şi ajungea să spună că „statele socialiste sunt gata să ofere voluntarilor posibilitatea de a pleca în Vietnam pentru a ajuta poporul vietnamez”. Dar angajamentul nu era ceva grav; şi în Coreea ele trimiseseră medici şi personal sanitar, iar vietnamezii nu cereau decât arme.

A venit şi semnarea solemnă a documentelor. Fusesem instruit ca, în calitatea pe care mi-o atribuise partea română, să fiu eu cel care prezenta comunicatul şi

actele finale la semnat. Firiubin afirma că asta era consfinţită lui sarcină. Soluţia de compromis la care am ajuns a fost să le prezentăm amândoi, dar nu unul în spatele celuilalt, ci concomitent, atacând fiecare câte un capăt al mesei. Cum erau mai multe documente de semnat (fiecare delegaţie lua cu sine un exemplar), ne-am împărţit munca echitabil. Şi, spre uimirea ilustrului conclav, am intrat deodată în scenă. Protocolul avea o dimensiune mecanică, iar râsul era provocat, după Bergson, de „mecanica aplicată viului”. Procedeul a produs amuzament celor care cunoşteau tensiunile subliminale. „În sfârşit, le-am descreţit frunţile”, mi-am zis eu. Povestind apoi cum s-au petrecut lucrurile, Honecker pretindea, nu fără maliţie faţă de gazde, că, în cursul operaţiei, i-a dispărut stiloul cu care semnase.

Şi astfel s-a încheiat lansarea către europeni a invitaţiei la dialog, înecată într-un document stufos, iniţial mânios, dar lizibil. Situaţia internaţională le-a surâs. Ideea a prins. Primii care au dezgropat propunerea au fost neutrii. Au urmat şi occidentalii. Rezoluţia română la ONU fusese un exerciţiu bun, în cursul căruia ei înşişi se gândiseră la ceva asemănător. Autorii apelului lăsau la o parte măsurile militare extreme (lichidarea de baze, retragerea de trupe), dar reţineau altele pe care le vor îngloba într-un capitol nou şi de viitor: „Măsuri de formare a încrederii”. Scoteau în evidenţă propunerile de cooperare în care erau puse împreună: economia, tehnica şi cultura. În locul pactului de neagresiune între blocurile militare, era afirmată ideea de a le lichida şi, dacă nu se putea, cel puţin să-şi desfiinţeze latura militară. La orizont: o securitate colectivă. America sub Johnson era ocupată cu războiul din Vietnam şi cu protestele din ce în ce mai vehemente împotriva lui. Dar analiştii nu au întârziat în a identifica principalul obiectiv al URSS: inviolabilitatea frontierelor, statornicirea stării actuale, diviziunea clară a doua Germanii pe picior de egalitate, într-un acord în care problemele lor formau miezul problemei europene. Occidentalii se întrebau: „Ce se poate obţine de la sovietici

în schimbul împlinirii acestui deziderat al inviolabilităţii frontierelor, care nu schimbă situaţia actuală, ci o achiesează”. Şi au găsit un răspuns: „Problema drepturilor omului”.

În retrospectivă, schema sovietică pe care am înţeles-o în cursul negocierilor de la Moscova a fost realizată. Răspunsurile au fost pozitive şi, în 1969 (întârzierea era o urmare a evenimentelor din Cehoslovacia, din 1968), Finlanda se oferea să fie gazda Conferinţei Europene. În Germania vestică vin la putere social-democraţii şi Brandt lansează Ostpolitik. Va semna acordul cu Polonia şi va accepta formula cvadripartită pentru Berlinul de Vest va folosi la maximum pârghia pe care o avea: economia. Prudent, Occidentul n-a semnat tratate noi pentru Europa la Conferinţa de la Helsinki, ci doar un act final în 1975. Nu a obţinut un act juridic ferm, ci un document care enumera principii şi acţiuni agreate în comun. Sovieticii câştigaseră pe termen mediu: frontierele vor fi inviolabile, RDG va deveni membră în ONU alături de RFG. Dar pe termen lung va pierde însăşi existenţa ei. Timp de un deceniu şi jumătate, drepturile omului şi contactele cu Vestul vor eroda întreg sistemul socialismului estic. URSS va dispărea după fragmentarea în 15 state, democraţia vestică va fi proclamată peste tot în Europa.

Am rămas legat de problematica europeană până în ajunul Conferinţei de la Helsinki. Ultima mea misiune diplomatică înainte de a trece la Ministerul Educaţiei a fost deplasarea pentru consultări la Helsinki şi Stockholm, la începutul anului 1970. Eram bucuros să constat că vederile diplomaţiei române erau luate în serios şi analizate cu consideraţie.

Până la această dată, rememorez trei momente din filele calendaristice.

Varşovia. 1967. Februarie, iarnă varşoviană. Întâlnirea miniştrilor de Externe, de data aceasta. Polonezii erau iritaţi de stabilirea de către români a relaţiilor diplomatice cu RFG. Cum adică, se fac concesii unilaterale de un stat frăţesc, când există o politică

generală în centrul căruia sunt interesele Poloniei, care are graniţă nedefinitivată cu Germania? Dacă sunt paşi de făcut, ei trebuie să fie concertaţi. La cererea lui Gomułka, miniştrii de Externe fuseseră convocaţi să discute situaţia, adică abaterea gravă a României. Înţelegând motivul, C. Mănescu s-a eschivat, invocând o călătorie fixată dinainte la Bruxelles. Am fost delegat în locul lui. Stăteam deci în boxa acuzatului, dar nu înţelegeam să accept postura. De aceea, la discursul de fond al lui Gomułka, care, când se înfierbânta, făcea nişte clăbuci la gură, în momentul în care s-a lansat în a critica România, am ridicat mâna şi am rostit: „Punct de ordine”. Dintre cei de faţă, doar Gromîko era familiarizat cu această procedură, frecventă la Naţiunile Unite. Gomułka s-a oprit uluit, iar eu am făcut o declaraţie. După ce am citat apreciativ declaraţii prin care liderul polonez susţinea necesitatea unei cotituri în relaţiile cu RFG, m-am întrebat cum poate să provoace critici un gest politic care se înscrie perfect în intenţiile gazdei şi pe care România l-a făcut în exercitarea deplinelor ei drepturi. Gomułka a reluat expunerea pe un ton mai potolit, încercând să explice de ce situaţia trebuia interpretată altfel. În orice caz, criticile n-au mai fost directe, iar Gromîko a înţeles că ceea ce trebuia să obţină de la reuniune era, când paguba fusese comisă, angajamentul celorlalţi de a nu aduce ulterior critici României şi de a lucra împreună, sub bagheta celor care controlau strategia comună de urmat. La sfârşit, când s-a dat o recepţie, ministrul de

Externe, Rapacki, mi-a vorbit prietenos şi m-a întrebat dacă nu îmi pot prelungi vizita câteva zile pentru a cunoaşte mai bine Polonia. Era şi un semnal că dorea ca discuţia să nu afecteze relaţiile româno-poloneze şi o evocare târzie a conlucrării în problema denuclearizării.

Berlin. 1968. Februarie, Berlin, iarna. Consfătuirea adjuncţilor de la Externe din ţările Tratatului. Cum să fie slăbită încordarea internaţională şi întărită pacea după Declaraţia de la Bucureşti? Măsurile de apărare nu trebuie uitate. Din nou subiectul juridic, în esenţă militar şi

strategic al statutului nou al Comandamentului Unit. Mă aflu cu C. Flitan, acelaşi bloc de neclintit, de la negocierile din Moscova. Nu cedăm, ne certăm. Nu rezultă niciun acord. Va rezulta doar un comunicat scurt despre „discutarea unor probleme de interes comun4. Ulbricht mă cheamă la el. Nu înţelege poziţia românilor. De ce se opun la măsuri care ne privesc pe toţi? Evident, pe germani în special. Ei sunt cei mai expuşi. Se ridică de pe scaun, mă invită la geam. Dezolanta iarnă berlineză. „Vezi, spune el, acolo sunt ei, atacanţii, revanşarzii, imperialiştii. Pot apărea dintr-un moment într-altul. Pentru noi, problema nu e abstractă şi îndepărtată ca pentru voi. Dar e vorba şi de liniştea, şi de salvarea voastră/4 Patetism, fixitatea convingerilor, viziuni apocaliptice. Mi-am adus aminte întâmplarea povestită de Maurer în care Ulbricht fusese eroul unei reuniuni de la Moscova. Pentru a-i impresiona pe oaspeţi, sovieticii le făcuseră o demonstraţie de tehnici noi, inclusiv un tanc mai performant. Toţi se uitau la el, unii chiar îi băteau cu pretinsă competenţă blindajul cu palma. Ulbricht, cuprins de un interes subit, a cerut să vadă tancul pe dinăuntru. A fost coborât pe turelă. Dar readucerea a fost grea şi complicată. Râzând cu lacrimi, Maurer spunea: „O jumătate de oră s-au căznit să-l scoată pe Ulbricht din tanc44.

N-am întâlnit niciun lider sau diplomat german, din est sau vest, care să nu fie caracterizat de „gustul pentru metodă44. Nu atât principiile erau predominante pentru ei, ci scrierea de reguli de implementare a unei înţelegeri, fixarea de norme de comportament.

Sofia. 1968, martie. Consfătuire la nivel înalt. Ca de obicei, miniştrii adjuncţi plecau cu mult înainte ca să redacteze comunicatele. Această sesiune era, pentru mine, una specială. În primul rând, era convocată la cererea României. În al doilea rând, subiectul unic propus de România era Tratatul de neproliferare, la a cărui pregătire participasem în cadrul Comitetului celor 18 ţări la Geneva. Ţinea deci de specialitatea mea. În 1967, explicaţia română era: „Problema e atât de importantă, încât ar

trebui să analizăm poziţia în reuniunile ce vor urma44. La Geneva nu era cazul, reprezentanţii noştri se consultau tot timpul. Acolo se afla laboratorul principal. Dar

Adunarea Generală a înscris, la propunerea Indiei, subiectul neproliferării la sesiunea din 1964. Proiecte de tratat fuseseră supuse separat în 1965 de SU şi URSS. în 1967, cele două superputeri prezentaseră proiecte separate, dar identice. În 1968, ele ajunseseră la proiecte separate, dar similare şi revizuite. Era evident că punctul limită a acestui şir negociat îndelung şi încercând să corespundă cât mai mult cerinţelor ţărilor nenucleare era un tratat unic, ceea ce s-a examinat la Geneva între 18 ianuarie şi 14 martie. Aceste date sunt importante pentru a situa conferinţa de la Sofia, acceptată de sovietici în ajunul operaţiilor finale pentru adoptarea Tratatului. În 11 martie, SU şi URSS (la patru zile după închiderea Conferinţei de la Sofia) prezintă tratatul comun revizuit, care este supus Adunării Generale XXII, reluată, care îl adoptă la 31 mai 1958 cu unele amendamente. Conferinţa servise doar pentru a arăta că ne-am consultat (praf în ochi), de a lua notă de opiniile fiecăruia, de a înregistra faptul că ţările socialiste, exceptând România, se pronunţau în favoarea Tratatului.

Care era fondul discuţiei? Ce se urmărea prin Tratat? Alva Myrdal spusese cu claritate: „Încrezătoare în puterea lor, SU şi URSS au încercat să păstreze drepturi nelimitate de a poseda, desfăşura şi dezvolta calitativ şi cantitativ arme nucleare, arătând în acelaşi timp o copleşitoare desconsiderare faţă de cele trei puteri nucleare minore şi închizând hotărât opţiunile altor ţări de a deveni nucleare”. Era o perfectă descriere a logicii Războiului Rece.

De ce se acorda atâta atenţie în forurile româneşti problemei nediseminării armelor nucleare? De ce ea a declanşat una dintre cele mai grave divergenţe între România şi URSS? în 1967, încercaseră să obţină o şedinţă la nivel înalt (Comitetul Politic al Tratatului de la Varşovia), dar răspunsul a fost negativ: „Nu dublăm coordonarea

noastră de la Geneva”. După ce acolo apăruse un proiect, din nou cererea română se repetă la începutul anului 1968. Aşa ajunge tema pe agenda reuniunii de la Sofia la 6 martie. În prealabil avusese loc o plenară a Comitetului Central al Partidului la Bucureşti, consacrată problemei nediseminării.

Proiectul sovieto-american era „considerat, practic, inacceptabil”, fiindcă ducea la „întărirea şi perpetuarea monopolului atomic, şi în domeniul militar, şi în cel economic, deschidea calea amestecului în treburile interne ale altor state din partea ţărilor posesoare de arme nucleare”. Atenţia acordată problemei se manifesta în explicitarea amendamentelor pe care România le considera necesare.

Acestea se rezumau la obligaţia statelor posesoare de armament nuclear să continue eforturile de dezarmare, să acorde garanţii că nu vor folosi arma nucleară împotriva celor ce renunţă la ea, să analizeze periodic prevederile.

Alte amendamente se refereau la un control axat pe riscul real al folosirii materialelor fisionabile în producerea de arme nucleare şi la un control al consiliului de Securitate ca statele nucleare cu baze străine să aibă accesul la arma nucleară prin intermediul lor. Se afirma că ţările socialiste consideră că prevederile proiectului Tratatului de neproliferare sunt tot ce se poate obţine de la americani şi că „ar trebui să fim mulţumiţi că le avem şi pe acestea”, dar România va prezenta şi va susţine amendamentele la Geneva şi la ONU.

Într-adevăr, la Geneva delegaţia română la Comitetul de dezarmare introducea amendamente. Era singura din blocul răsăritean care făcea acest lucru, dar se afla în societatea bună a celorlalţi nemulţumiţi care cereau schimbări ale tratatului: Brazilia, Italia, Nigeria, Suedia, Emiratele Arabe Unite, Birmania, chiar şi Anglia.

Agitaţia în jurul temei mi-a fost explicată de următorul fapt. MAE sovietic acceptase o discuţie bilaterală între ministere (după ce avusese rezerve pentru consultarea politică la nivel înalt) şi m-am deplasat la

Moscova în acest scop. Singura indicaţie suplimentară, dar esenţială, în plus faţă de susţinerea poziţiei cunoscute, era: „Întreabă dacă ne construiesc uzina”. Scopul schimbului de vederi era să reducă ardoarea conflictului şi să tatonăm din nou posibilitatea conlucrării în materie de „atom pentru pace”. Înţelegeam astfel că neliniştea de la Bucureşti era bazată pe o experienţă şi pe o frustrare: demersurile ei de a obţine de la SU şi URSS echipament pentru o uzină atomo-electrică (obiectiv naţional prioritar) nu avuseseră rezultate. Impasul confirma temerea că Tratatul urmărea, într-adevăr, „perpetuarea monopolului atomic în domeniul economic”. M-am întors cu mâna goală, după un schimb de idei „sincer, tovărăşesc” (formula de la Sofia). Niciun răspuns şi nicio aluzie la tema centralei nucleare. Aceasta s-a realizat totuşi, pe schema apei grele, obţinute cu o procedură elaborată de fizicieni români, folosind minereu de uraniu propriu şi bucurându-se de asistenţă canadiană. A provocat o adevărată înflorire a spiritului inovativ al cercetătorilor români.

Cunoşteam bine dosarul şi argumentele mele în favoarea poziţiei române pe care le susţineam la Sofia, în grupul de redactare a Comunicatului final, din arsenalul dezbaterilor de la Geneva. Dar mă izbeam de zidul unei tactici comune: nimeni nu angaja discuţii de fond, toţi acceptau ideea că Tratatul ar putea fi mai bun, dar atât putem obţine; nu putem să scăpăm ocazia unui acord a cărui urgenţă se impune pe plan internaţional. Asta este, atât se poate realiza. În sinea, mea mă îndoiam că toată lumea a treia, toţi neangajaţii şi toţi nenuclearii la un loc vor putea impune un Tratat echitabil, în condiţiile unei înţelegeri depline a superputerilor. În ultimă instanţă, Maurer mi-a spus: „E un tratat prost, consecinţele se vor vedea, îl vom accepta şi noi”.

Tratatul a fost acceptat de Adunarea Generală, după smulgerea unei concesii făcute cu abilitate (în preambulul unor formulări care trebuiau să figureze în partea operativă, transmiterea către Consiliul de Securitate a clauzelor ce trebuiau să figureze în Tratat etc.), cu mare

majoritate (95 pentru, 4 contra, 21 abţineri), iar la intrarea în vigoare în 1970 era semnat de peste 100 de ţări. La fiecare cinci ani, s-a dezbătut stadiul său de aplicare şi toate nemulţumirile au răbufnit Efectele sale au fost incomplete. Trei ţări adiţionale (India, Pakistan, China) au devenit producătoare oficiale şi posesoare de arme nucleare, iar Israelul *de facto*, apetitul altor ţări (Coreea de Nord, Iran) nu a fost curmat, reducerile de arme promise nu au fost realizate, controlul are lacune şi problema e încă deschisă la început de secol nou.

La Sofia, în comunicatul final s-a stipulat că „a avut loc un schimb temeinic de păreri în problema armelor nucleare”. El confirma: „Însemnătatea deosebită a preîntâmpinării răspândirii armelor nucleare... şi şi-au expus poziţiile respective în această privinţă”, într-o atmosferă sinceră, tovărăşească.

Sovieticii acceptaseră Conferinţa care se ţinea la Sofia, dar nu cu tema exclusivă a neproliferării, ci cu adăugarea altor două subiecte: problema războiului din Vietnam şi chestiuni militare. Situaţia din Vietnam, de unde războiul se extinsese în Laos şi Cambodgia, cerea o declaraţie aspră ca urmare a extinderii agresiunii americane. Am reuşit în comitetul pregătitor să se renunţe la aceste subiecte. Aici redactarea, conform precedentelor, nu punea probleme. Dar chestiunea care îi nelinişte era alta: situaţia din Cehoslovacia, pe care o tratau cu mână forte. De aceea, problematica europeană şi continuarea iniţiativei Conferinţei cerute de Bucureşti erau puse în surdină.

Situaţia relaţiilor româno-sovietice era destul de încordată. La Conferinţa Consultativă a Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti de la Budapesta (deschisă în 26 februarie 1968), în faţa unor acuzaţii aduse politicii României, a încercărilor de condamnare a Partidului Comunist Chinez, a vizibilei şi inexorabilei intenţii sovietice de a deţine conducerea mişcării internaţionale, delegaţia română condusă de Paul Niculescu-Mizil a ripostat viguros şi până la urmă a părăsit Conferinţa

înainte de închiderea lucrărilor. Sovieticii se temeau ca la Sofia românii să nu repete un gest asemănător.

Lipsa polemicii în negocierile de redactare a comunicatului comun la Sofia mă preocupa. Simţeam că se desfăşură „un joc secund”. „Se pregăteşte o capcană”, mi-am zis eu. Ea a existat şi s-a dezvăluit ulterior. Pentru prima dată, a avut loc o reuniune în mod confidenţial între ceilalţi şase participanţi, la care delegaţia română nu a fost invitată. Tactica era concepută pentru neutralizarea Cehoslovaciei, atrasă între cei şase. Dubček n-a înţeles mişcarea şi a acceptat. Au discutat toate subiectele care trenau: CAER, aspectele militare: comandamentul unic, poziţii comune în problemele internaţionale. Nu era greu de văzut că aleseseră subiectele în care România îşi manifestase o poziţie aparte. Acolo s-a pus la cale o dezvoltare a acestei proceduri, prin reuniunea de la Dresda. Şi, într-adevăr, la Dresda se întâlnesc cei şase, fără România, care protestează şi consideră procedeul injust. Dubček s-a dus la Dresda. El nu observa că se viza izolarea României, pentru a nu jena decizii grave privind Cehoslovacia. Când a văzut unde mergeau lucrurile, a refuzat să asiste la reuniunea care urma să analizeze situaţia ei. Reuniunea celor „cinci” ţări, fără Cehoslovacia, a fost formula sub care URSS, Bulgaria, Polonia, Ungaria şi RDG se întâlneau în 14 iulie la Varşovia. Într-o întâlnire Dubcek-Kâdâr, ultimul a fost solicitat pentru mediere, dar Kádár s-a derobat. Am notat, în această derulare a evenimentelor, ultragiul resimţit de sovietici prin articolele şi emisiunile televizate de la Praga. „Iată platforma pentru contrarevoluţie! spuneau ei. Iată complotul intelectualităţii vândute!” Sovieticii începuseră să reacţioneze în lumina presei cehe care îi insulta. A urmat pregătirea intervenţiei printr-o operaţie numită „Dunărea” şi care era mascată sub forma unor manevre. Convorbiri bilaterale sovieto-cehoslovace, urmate de alte întâlniri bilaterale ale lui Dubček în jur de 1 august şi apoi, surprinzător, Tito şi Ceauşescu, succesiv la Praga. Ulbricht a apărut şi el să repare efectul vizitei celor doi suspectaţi de solidaritate cu

Cehoslovacia, în care se ivise o tabără conservatoare. În 18 august la Moscova, reuniunea în „cinci” autorizează intervenţia, care se produce la 21 august cu 29 divizii, 7.500 tancuri şi 1.000 de avioane. Iată actele succesive ale unei drame, cu un prolog virtual la Sofia şi terminat în dură realitate peste şase luni. Cehoslovacia a fost, în final, readusă în lagăr.

Ca toate consfătuirile, aceasta îmi permitea să întregesc profilul conducătorilor principali. Jivkov mi-a dat prilej să completez albumul personal. Ştiind ce poziţie luasem în cursul şedinţelor de redactare, când aşteptam sosirea delegaţiei române la aeroport, s-a apropiat de mine, m-a atras la o parte şi, într-o conversaţie generală – ce impresii îmi face Bulgaria? cum au mers treburile? etc. –, mi-a spus: „Este un proverb bulgăresc pe care ar fi bine să îl înregistrezi. Zice aşa: «Fiecare broască să orăcăie în balta ei»”. Jivkov ilustra o filosofie pastorală, balcanică, şireată, ştiind că obedienţa necondiţionată era cea care îi asigura spatele şi puterea.

Contrasta cu „rebelul Ceauşescu”, care mi-a părut altfel la masa de seară pe care o lua cu Maurer la Sofia şi unde mă chemase să îi raportez situaţia discuţiilor, documentele şi atmosfera. Pe masă era o sticlă cu vin roşu, solicitată în mod repetat. Ceauşescu se aprinsese şi vorbea în termeni nemiloşi despre sovietici, despre Brejnev, despre greşelile lor. Maurer încerca să-l calmeze şi îi făcea mereu semne de avertisment privind instalaţiile de ascultare. „Lasă-i să audă, răspundea Ceauşescu îmbujorat, pentru ei vorbesc, altfel nu sunt în stare să priceapă/4

Delegaţia română a detectat primejdia unei crize în relaţiile sovieto-cehoslovace. Ruşii veniseră cu această temă în minte, pregătindu-se pentru varianta ei extremă, a intervenţiei violente. Nu voiam ca să-şi dea arama pe faţă la Sofia. Tatonam doar condiţiile unei corecţii aspre, militare şi, ca factor important şi nou, colective. De ce să acţioneze singuri, şi nu cu plenul aliaţilor lor?

Criza Orientului Mijlociu

Cele patru crize ale Orientului Mijlociu au avut izbucniri vulcanice, câte una pe deceniu, începând cu anii ’40. Nu am trăit războiul din 1948 – care a avut loc după împărţirea în două state noi a coloniei engleze Palestina, în 1947, de către Adunarea Generală a ONU –, decât prin lecturi şi prin conversaţiile cu Ralph Bunche, înaltul diplomat al ONU în acele zile, recompensat pentru efortul lui cu Premiul Nobel pentru Pace. Fără să aibă culoarea abanosului a altor confraţi affo-americani, Bunche mi-a povestit cum era să trăieşti în regimul intern de segregaţie al Statelor Unite dintre cele două războaie şi ce intens şi greu pas, început sub Eisenhower, s-a făcut sub Kennedy şi Johnson.

Era în timpul celei de-a treia crize, când la masa de la restaurantul ONU de la etajul IV, cu vedere splendidă peste East River, Bunche mă ducea de mână prin culoarele istoriei primului război arabo-palestinian. Atunci, secretar general al ONU era norvegianul Trygve Lie. Peste zece ani, sub suedezul Dag Hammarskjöld se produce al doilea mare conflict legat de Suez, tot cu Bunche în fruntea grupului de criză. În 1967, el îmi spunea că, de fapt, nu erau mai multe crize ale Orientului Mijlociu, ci una singură, cu erupţii mari recurente, aproape previzibile. „Fii atent când vorbeşti cu bătrânul Bunche. (Avea şi funcţia de secretar general al ONU pe problemele politice.) Ţine un jurnal şi trece în el toată conversaţia, cuvânt cu cuvânt”, îmi spusese cineva. Mă impresiona calmul suveran cu care trata „criza sa continuă”, siguranţa că înfruntările dure vor fi aplanate şi că soluţia definitivă nu este încă la orizont Boala e cronică, răul, peren.

Dacă absentasem în anii ’40, în schimb, criza Suezului din 1956 m-a găsit la ONU. Cum scria Ovidiu, „*cum subit illius noctis*”, am stat literalmente pe locul României în bancă întreaga noapte a soluţiei stabilite atunci. Aşa că am avut privilegiul de a asista în noiembrie 1956 la crearea primei forţe internaţionale a ONU, UNEF, mama absolută a numeroaselor forţe de menţinere a păcii, răspândite în toate focarele de conflict. Ca să „menţii”

pacea, trebuia să o „faci” mai întâi sau imediat după oprirea ostilităţilor, iar după aceea să o consolidezi şi să o „construieşti”. Dar cel mai uşor este să te aşezi între combatanţi şi să-i determini să nu tragă unul în altul, dacă ei simt de acord cu aceasta. Iată un obiectiv care a adus multe complicaţii. „Peace keeping” 1 a intrat în uz, dar celelalte două funcţii n-au înflorit la ONU. La „Peace making”[30][31], marile puteri sau mediatorii ocazionali erau uneori mai credibili decât organizaţia internaţională. Iar la „Peace building”[32], ONU nu avea priceperea necesară. E un subiect care a înflorit mai târziu. Nu se poate spune că, la „construirea” unei „păci”, secretarii generali ai ONU nu contribuiau sau că la „construirea” altora ONU nu a încercat să contribuie, ca în cazul regimurilor de tutelă sau în Timor şi Cambodgia, mai târziu. Destul de clar conturată în Cartă, activitatea de pace a ONU a fost întotdeauna deficitară, iar cei care au creat instituţia în acest scop au lipsit-o de autoritatea necesară.

Naţionalizarea Canalului Suez a precipitat un lanţ de evenimente a căror surpriză a fost divergenţa în sânul alianţei occidentalilor. De la început, englezii au văzut soluţia într-un act de forţă şi i-au atras şi pe francezi.

Calea legală nu se epuizase. S-a recurs la ONU. în Consiliul de Securitate, au fost dezbătute şase principii de soluţionare a diferendului, ce au obţinut aprobare la 12 octombrie, dar URSS a uzat de dreptul său de veto la aprobarea măsurilor de punere în aplicare a principiilor la 13 octombrie. Franţa şi Anglia au pus la cale o schemă: Israelul să invadeze Egiptul, iar Franţa şi Anglia să intervină, cerând retragerea celor doi combatanţi de la Canalul Suez. În 29 octombrie, trupele israeliene au invadat Sinaiul. În 30 octombrie, Franţa şi Anglia au formulat ultimatumul. Dar în aceeaşi zi, SUA au introdus o rezoluţie la Consiliul de Securitate, cerând imediat o încetare a ostilităţilor. Eisenhower fulmina: „Oricine are

30 Păstrarea păcii (engl.) (n.red.)
31 Realizarea păcii (engl.) (n.red.)
32 Construirea păcii (engl.) (n.red.)

dreptul la deciziile şi acţiunile lui. Dar acestea sunt eronate. Nu acceptăm folosirea forţei ca instrument înţelept şi potrivit pentru rezolvarea disputelor internaţionale. Dacă Franţa şi Anglia se vor opune rezoluţiei, SUA se vor adresa Adunării Generale”.

Ceea ce s-a şi întâmplat. În 15 noiembrie, UNEF-ul (United Nations Command for an Emergency International Force) era instalat pe linia internaţională din Sinai şi pe linia de demarcaţie din Fâşia Gaza, iar la începutul lunii martie 1957 trupele israeliene, franceze şi engleze erau retrase.

S-ar părea că Războiul de şase zile din 1967, cum a fost numit atacul Israelului împotriva vecinilor săi arabi, a lovit ca un fulger din senin şi s-a consumat tot atât de neaşteptat într-un interval scurt. În literatură nu i se consacră prea multe analize şi unii autori sar de la războiul din 1967 direct la cel din 1973. Trebuie să-i cauţi dedesubturile, examinându-i pe cei care au fost direct implicaţi. De pildă, U Thant, învinovăţit că a creat premisele acestui război prin retragerea trupelor UNEF din Egipt, a ţinut să se disculpe prin etalarea unui dosar complicat al problemei în memoriile lui.

Situaţia în regiune s-a înrăutăţit în anii ’60 în mod continuu. În 1966, organizaţiile palestiniene de gherilă atacau Israelul, care depunea plângeri la Consiliul de Securitate împotriva incursiunilor armate ale mişcării AI Fatah care veneau din Siria şi Iordania, în timp ce guvernele acestor ţări negau orice complicitate. În noiembrie 1966, atacurile s-au înmulţit şi Israelul a întreprins un raid de represalii împotriva unui oraş şi a unor sate iordaniene. Este interesant de remarcat că toţi membrii Consiliului de Securitate, în afară de SUA şi de Noua Zeelandă, se pronunţaseră împotriva Israelului. În cazul în care acţiunea se va repeta, Israelul era avertizat că se vor lua şi alte măsuri, conform Cartei. Ripostele unilaterale împotriva provocărilor externe nu erau deci admise, şi chiar SUA subscriau la această poziţie.

Siria, care şi în trecut avusese parte de raidurile

israeliene împotriva satelor de la frontieră, fusese antrenată în august 1966 într-o adevărată luptă aeriană cu Israelul. Acesta acuza Siria nu numai că adăpostise unele grupări ostile, ci şi pentru organizarea de formaţiuni militare împotriva Israelului şi anunţa formal că va răspunde în forţă. Atmosfera era încinsă în mai 1967, în preajma zilei de aniversare a Israelului proiectată cu paradă militară în Ierusalim, când – boicotând reuniunea – occidentalii şi-au manifestat reţinerea faţă de creşterea belicozităţii în zonă. Dar deja Siria cerea ajutorul ţărilor arabe faţă de un atac iminent, iar trupele egiptene erau puse în alertă.

În 16 mai 1967, se producea un act care sfida înţelegerea raţională a analiştilor de decizii politice. Egiptenii cereau retragerea tuturor trupelor ONU care au instalat posturi de observare de-a lungul frontierelor sale. Ce însemna acest lucru? Că Egiptul considera războiul inevitabil şi nu voia să se izbească de cortina virtuală pe care o formau forţele internaţionale? Dar cum se împăca poziţia asta cu totala surpriză cu care Egiptul a primit atacul fulger al Israelului din 5 iunie? Sau a vrut să dea un semnal de alarmă cercurilor internaţionale şi ONU pentru indiferenţa lor faţă de primejdia pe care o reprezenta ameninţările Israelului? Toate acestea indicau o ignorare a stării de spirit a Occidentului, la a cărui bursă de valori politice acţiunile Israelului crescuseră, iar cele ale arabilor erau în coborâre, a contextului internaţional, a preocupărilor prioritare ale marilor puteri, a diferenţei de analiză şi reacţie a unei administraţii Eisenhower cu un deceniu mai înainte şi a unei administraţii Johnson.

Mutarea egipteană a creat o uriaşă dilemă la ONU. Pe de o parte, se ştia că forţele internaţionale intrau şi rămâneau pe teritoriul unei ţări la cererea sau cu aprobarea acesteia. Principiul suveranităţii era privit ca intangibil. Pe de altă parte, aceste forţe erau privite drept gardienii unei păci firave: le scoţi şi conflictul reizbucneşte. S-a produs o avalanşă de reuniuni şi consultări. Chestiunea era prea gravă ca să se dea curs

cererii egiptene fără examinări prealabile. Secretarul general, U Thant, a informat mai întâi cele şapte ţări ai căror soldaţi formau UNEF-ul. Două dintre ele, India şi Iugoslavia, credeau că trupele ONU trebuiau retrase. Alţii cereau o sesiune a Adunării Generale. Secretarul general trăgea de timp. Cerea egiptenilor clarificări. Reprezentanţii Israelului spuneau că era inacceptabil actul unilateral, dar nu admitea nici staţionarea trupelor ONU pe partea sa de teritoriu. Cererea egipteană fiind tot mai insistentă, U Thant se afla în consultări permanente cu sfetnicii lui, Bunche şi Stavropoulos, directorul departamentului juridic al Secretariatului. În 18 mai, U Thant acceptă retragerea de pe un teritoriu „unde poate rămâne atâta vreme cât consimţământul guvernului există”, dar îşi pune speranţele în acţiunea Consiliului de Securitate şi a Adunării Generale pe care le convoacă, semnalând o situaţie „mai periculoasă ca oricând din 1956” în Orientul Mijlociu. În plus, porneşte spre Cairo, unde ajunge la 23 mai şi are o întrevedere cu Nasser. I se explică faptul că Egiptul a făcut un „pas defensiv” faţă de ameninţările Israelului de a invada Sinaiul. U Thant reuşeşte să smulgă de la preşedintele egiptean un moratoriu de două săptămâni, cu condiţia ca Israelul să nu utilizeze Canalul în acest interval şi să accepte un reprezentant al Consiliului de Securitate pentru întreaga problemă. Israelul nu a acceptat însă condiţiile şi iată întreaga problemă trimisă „înapoi la căsuţa 1”.

Consiliul de Securitate începe dezbaterea. SUA acceptă ideea unui „breathing speli” (răgaz de respiraţie) propus de U Thant pentru două-trei săptămâni şi propune o rezoluţie în acest sens. Dar arabii susţin un proiect prezentat de Egipt (RĂU). Pe teren, Nasser era absorbit de consolidarea solidarităţii arabe şi întocmirea de pacte militare între Egipt, Siria, Irak, Iordania, Arabia Saudită, Maroc, amăgit de o falsă idee a inexpugnabilităţii. Uniunea Sovietică nu aprobă moratoriul. Consiliul de Securitate nu reuşeşte să ia o decizie şi consumă timpul, ultima săptămână din mai, prima din iunie. Iar în 5 iunie, după ce

la 2 iunie Cairo anunţa că va închide Suezul pentru cei ce vor forţa blocada din strâmtoarea Tiran, Israelul începe atacul. Consiliul de

Securitate cere solemn părţilor să înceteze ostilităţile, care nu se întrerup timp de şase zile, până în momentul în care arabii vor fi complet învinşi.

De ce este instructiv acest preambul agonizant? Fiindcă el arată cum începe un război, prin eroare, calcul greşit, prin indiferenţa marilor puteri care n-au emis niciun avertisment de autoritate, prin incapacitatea de acţiune a Consiliului de Securitate şi legarea mâinilor secretarului general.

Abia în 17 iunie se întruneşte sesiunea extraordinară a Adunării Generale. Dacă ar trebui să judecăm după participanţi, ea a fost extraordinară doar parţial. De la sovietici premierul Kosîghin, regele Hussein al Iordaniei, preşedintele Siriei, prim-miniştrii Poloniei, României, Bulgariei, Cehoslovaciei, Danemarcei, Ungariei, Italiei (Aldo Moro), miniştri cunoscuţi ca George Brown (Anglia), Couve de Murville (Franţa). Împricinaţii erau reprezentaţi de Fawzi, bătrânul diplomat, atunci vicepreşedinte al guvernului (Egipt), şi Abba Eban, ministrul de Externe (Israel). Dar niciun şef de stat din blocul Est sau blocul Vest. Războiul Rece nu acorda problemei o importanţă ieşită din comun.

Din partea SUA, ambasadorul la ONU, Goldberg (Judge Goldberg, cum era numit datorită funcţiilor anterioare), a cerut delegaţilor să nu repete experienţa Consiliului de Securitate care s-a pierdut în „cuvinte fierbinţi, propagandă distructivă, diatribe şi dispreţ faţă de fapte”. Dar în lunile iunie şi iulie, cu puţin timp înaintea deschiderii sesiunii ordinare din septembrie care avea să fie sub preşedinţia românească, exact acelaşi stil denunţat de diplomatul american a caracterizat lucrările. O cascadă de discursuri, recriminări, acuzaţii reciproce şi o nouă falsă şi ineficace imagine de solidaritate cu arabii, manifestată de grupul ţărilor nealiniate sau în curs de dezvoltare faţă de Egiptul frate. Între timp, Israelul

consolida „faptul împlinit”: instala administraţia sa în Fâşia Gaza şi în Malul Vestic. Ceea ce a produs cea mai mare reacţie a fost însă extinderea autorităţii israeliene asupra întregului Ierusalim, care fusese din 1948 divizat între Iordania şi Israel. Oraşul prezenta prin tradiţie un punct de interes şi ataşament afectiv pentru toate religiile şi soluţia întrevăzută (aşa cum stipula şi Vaticanul) pentru el era un regim internaţional. În acest sens, Adunarea Generală adoptă o rezoluţie.

Sosirea lui I. Gh. Maurer, premierul român, a fost pentru delegaţia noastră un eveniment. În ajunul rostirii discursului său, citeşte la sediul Misiunii textul pregătit de noi şi îl respinge ca fiind necorespunzător. Îşi formulează obiecţiile şi pretenţiile în timp ce Mănescu şi cu mine stăteam în faţa lui ca nişte şcolari intimidaţi. Îmi amintesc cum am petrecut toată noaptea lucrând cu un colectiv care avea resurse pe plan juridic şi politic, precum şi experienţă. Dimineaţa i-am prezentat la hotel, cu temeri, noul text într-o bună limbă franceză, pe care l-a citit atent în timp ce aşteptam verdictul. „Aşa da”, a spus Maurer şi a dat bun de imprimat, cu câteva observări minore.

Discursul a avut efect şi a captat atenţia sălii. România nu a rupt relaţiile cu Israelul şi, mai mult decât atât, a explicat poziţia sa, păstrând o distanţă relativ egală faţă de părţi, ale căror greşeli le menţiona. Mă temeam că întâlnirea lui Maurer cu egipteanul Fawzi va fi furtunoasă, dar a decurs în termeni normali. Fawzi nu a formulat reproşuri, dar a explicat în cuvinte potolite circumstanţele care au împins Egiptul în capcana în care a căzut, dând vina pe agresivitatea Israelului.

Maurer a întreprins o vizită la Johnson, de la care s-a întors bine dispus, povestind detaliile în culori pitoreşti. Preşedintele american lua cunoştinţă de o nouă afirmare a independenţei de acţiune diplomatică a României, în seria care începuse în 1963 şi continua în anii următori. Din 1963, „gândirea proprie” s-a manifestat în împrejurări nespectaculare. În 1962, în criza din Caraibe, ea se schiţa doar, însă nu o înregistra nimeni. În 1963, un vot politic a

produs o oarecare mirare şi în 1964 alte voturi referitoare la noua ordine economică începeau să obişnuiască lumea cu fenomenul românesc. Iniţiativa europeană în 1965 îl reliefa mai mult. Dar gestul faţă de Israel în 1967, în contrast cu toate ţările răsăritene, incluzând Iugoslavia, desăvârşea un profil distinct, vizibil şi uşor de reţinut. Preocupat de Vietnam, Johnson abordase subiectul în speranţa unei posibile acţiuni a României. El voia ca românii să-i convingă pe vietnamezi să accepte negocierile propuse de SUA. Aprecia eforturile noastre în procesul dezarmării, însă se vedea că nu dorea ca disidenţa noastră să se extindă şi în acest domeniu, jenând procesul de înţelegere graduală în domeniul nuclear, unde bilateralismul şi balanţa terorii funcţionau între cei doi mari. Pe planul relaţiilor cu România, anunţa noi gesturi de bunăvoinţă. Întâlnirea cu Johnson completa pentru Maurer lista persoanelor-cheie din lumea politică, după ce vizita la de Gaulle în 1964 fusese o reuşită deplină.

Atenţia diplomaţilor de la New York a fost captată de o altă întâlnire, şi anume de vizita lui Kosîghin la Johnson. O întreagă tevatură protocolară a precedat-o. S-a văzut din prima clipă că premierul sovietic avea puteri limitate, prins cum era într-o rivalitate abia camuflată cu Brejnev. Acesta accepta greu ca interlocutorul lui Johnson la Moscova, pe telefonul roşu, să fie Kosîghin şi nu el. Şi nu admitea ca vizita să pară cerută de sovietici şi nici ca premierul Kosîghin să se deplaseze special la Washington. Partea americană a propus astfel ca loc de întâlnire o bază militară la mijloc de drum, între Washington şi New York. Nu suna deloc bine în plin război arabo-israelian care situa cele două părţi pe poziţii opuse. Atunci, s-a ales un colegiu anonim dintr-un orăşel de lângă Philadelphia, Glassboro, al cărui nume a intrat brusc în analele diplomaţiei. Johnson insista să rămână în *tête-à-tête*[33] cu premierul sovietic, aşa că transpirau prea puţine lucruri în afară. Reconstituită, întâlnirea a fost, în principal, dedicată Vietnamului, dar sovieticii nu-şi puteau asuma o influenţă mai mare decât

33 Convorbire între patru ochi (ff.) (n.red.)

aveau în realitate. În Orientul Mijlociu, schimb de acuze. Ambele părţi nu interveneau direct, dar alimentau masiv cu armament fiecare pe clientul propriu. Sovieticii se simţiseră umiliţi de înfrângerea spectaculară a aliatului lor, iar americanii se bucurau de deteriorarea poziţiei lui Nasser. Cu toate acestea, harta schimbată a regiunii anunţa vremuri şi mai tulburi pentru toţi într-o lume arabă radicalizată.

Glassboro a fost o perfectă ilustrare a Războiului Rece. Reînnoire a asigurărilor că armele nucleare nu vor fi folosite. Nicio putere nu se va implica direct şi nu va ameninţa linia roşie a balanţei. Dimpotrivă, în deplin acord, noi eforturi se vor face în privinţa armelor nucleare şi, într-adevăr, în anul următor, în 1968, s-a semnat Tratatul de neproliferare. Bătaia de cap venea din zonele limitrofe ale alianţelor, zone gri şi ambigue pentru strategia globală: Vietnam şi Orientul Mijlociu, mai deunăzi Cuba şi Berlin. În Europa se dezvolta un climat constructiv, iar propunerea unei Conferinţe Europene propulsate de Moscova presupunea o bunăvoinţă americană pe care Kosîghin nu voia să o îndepărteze la Glassboro. Esenţa Războiului Rece apărea în toată claritatea: excluderea conflictului între cele două puteri şi cele două alianţe, bazată pe nerecurgerea fermă la armele nucleare, autoritate exclusivă în propriile lor zone, competiţie măsurată în afara lor, fără implicare directă (oficial, războiul din Vietnam pentru americani nu era decât asistenţa dată unui stat ameninţat din afară şi, nefiind război, nu s-a discutat la ONU niciodată), dar şi o cursă destul de stăruitoare pentru câştigarea simpatiei ţărilor lumii a treia şi grija fiecăreia ca ele să nu treacă în tabăra opusă.

Vedeam că nici Adunarea Generală şi, mai grav, nici Consiliul de Securitate nu ofereau soluţii pentru ieşirea din impasul din Orientul Mijlociu, unde domina opţiunea militară, în timp ce căile paşnice erau nesocotite şi dispreţuite.

Mă mişcam de la o sală la alta, din Consiliu în

Adunarea Generală şi în afara procesului continuu în care diplomaţii se ciocneau ca bilele ca să smulgă o informaţie nouă (bile cu biţi, cum le ziceam eu), creasem o legătură mai stabilă cu doi colegi cu care schimbam idei. Ei erau Sverker Ăstrom (Suedia) şi Francisco Cancino (Mexic). Ambii erau ambasadori, reprezentând ţări cu autoritate în grupul neangajaţilor. Faptul că mă acceptau al treilea se baza pe o extrapolare a poziţiei României, dacă nu neutră, cel puţin egal distanţată în acest conflict. Tema noastră era destul de ambiţioasă: ce ar fi dacă secretarul general ar forma o triadă sau o „troică” alcătuită din diplomaţi ai celor trei ţări (nu ne excludeam din rolul posibil), ca reprezentanţi speciali pentru contacte cu părţile în conflict, tatonarea de soluţii, găsirea formulei pentru armistiţiu şi aplicarea lui şi tot tacâmul unei medieri sub egida ONU? Avantajele triadei ar fi fost câştigarea mai uşoară a încrederii părţilor, o mobilitate mai mare (de pildă, unul călătoreşte într-o parte, altul în alta, al treilea se mişcă la terţi sau stă la ONU).

Dar ne făceam iluzii. Formula nu s-a bucurat de sprijin de la bun început. „Troica” era un termen suspect, dacă nu repulsiv, după ce Hruşciov o propusese pentru conducerea ONU, ca să submineze autoritatea lui Hammarskjöld în 1960. În al doilea rând, U Thant se baza exclusiv pe Bunche, care fusese reprezentant special unic al ONU în războiul arabo-israelian din 1948 şi care era refractar la orice altă formulă. El nu vedea utilă nici măcar dublarea unui reprezentant unic cu ajutoare, asistenţi sau subordonaţi având atribuţii cât de cât proeminente. În al treilea rând, Bunche şi U Thant aveau deja în vedere un diplomat suedez pentru acest post. În consecinţă, Ăstrom era mai mult decât prudent în a susţine o formulă care să dea Suediei doar o treime din autoritatea medierii. Şi astfel, tatonările noastre n-au avut succes. Reprezentantul special al secretarului general pentru criza din Orientul Mijlociu a fost numit ambasadorul suedez Gunnar Jarring.

Îl cunoşteam şi îl respectam pe Jarring. Fusese ambasador la ONU şi în Uniunea Sovietică; era un senior

al diplomaţiei suedeze. Profilul lui era revelator pentru breasla noastră. Pasiunea sa secretă era lingvistica turcă. Dimineaţa îşi Aicea gimnastica intelectuală cu studii comparative ale limbilor turcomane din Asia Centrală, pentru a intra mai senin şi reconfortat după aceea în vâltoarea Salonului delegaţilor ONU de la etajul unu. Spre surpriza mea, îl cunoştea pe turcologul român Drimba, coleg de liceu cu mine. Jarring era un diplomat tăcut, cu mult tact şi multă experienţă în privinţa oamenilor. Iar platforma suedeză era ideală pentru un rol de mediere. Cu toate acestea, a eşuat în final. Deşi iniţial Abba Eban se arătase receptiv faţă de alegerea lui de către U Thant, la un moment dat Israelul voia contacte directe cu partea arabă şi de aceea evita sau refuza intermediari.

În anul 1978, aflându-mă la Stockholm pentru o dezbatere (un Simpozion Nobel al Academiei suedeze), l-am văzut pe Jarring, care mi-a oferit o masă amicală cu creveţi nordici. Am evocat amintiri care îi produceau diplomatului pensionat, devenit consilier al marelui Trust de oţel al Suediei, un sentiment de regret pentru eşecul misiunii lui din Orientul Mijlociu. Dar îşi revenea cu o notă de umor, povestindu-mi vizita sa la împăratul Etiopiei, Haile Selasie, cu câţiva ani în urmă. Acesta, aflând de frustrările ambasadorului, i-a spus răspicat: „Să nu abandonezi niciodată” („Never give up!”) Dar el, împăratul, a fost detronat şi arestat la scurt timp după aceea. Jarring zâmbea la relativismul formulelor intransigenţei.

Cairo. Gogu Rădulescu, ministrul Comerţului exterior, m-a luat cu el la Cairo, unde conducea o delegaţie economică, la scurt timp după încheierea războiului de şase zile. Lucrasem bine împreună cu el şi sub autoritatea lui la Comisia Economică pentru Europa, când fusese ales preşedinte în 1965, în continuarea bunelor relaţii stabilite tot la Geneva, la Conferinţa UNCTAD[34], din 1964. El obişnuia să apeleze la Externe pentru completarea delegaţiilor sale cu diplomaţi, iar atunci ştia că, oricâtă

34 Conferinţa Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare (n.red.)

importanţă avea comerţul, primau consideraţiile politice.

Primirea la Nasser mi-a rămas întipărită în minte. Ne oprisem cu maşina în faţa unor baraje de poliţie pe o străduţă destul de îngustă şi am mers pe jos până la vila lui Nasser, o clădire mică şi lipsită de fast. Am fost conduşi, Gogu Rădulescu şi cu mine, în salonul lui Nasser, care nu depăşea în strălucire holul unui profesor universitar din Occident. Am avut timp să ne uităm la pozele de pe şemineu, care îl reprezentau în compania unor şefi de state: Nixon, Macmillan, Nehru, Tito, Suharto, dar cred că erau şi Ciu Enlai, Brejnev, Castro, Hammarskjöld, U Thant şi regele Iordaniei. Nasser a fost un stâlp al mişcării de neangajare şi era mândru de acest lucru. El a întârziat la întâlnire, s-au dat explicaţiile de rigoare şi, deodată, o uşă din sticlă se deschide şi apare Nasser. Înalt, robust, elegant, avea o înfăţişare neobişnuită. Pe o faţă de ceară erau broboane de sudoare. Ieşea de sub duş, venea de la tratament? Salutările lui zâmbitoare erau străbătute de un hârşâit: h-ul limbii arabe.

Gogu Rădulescu i-a transmis salutul convenţional al şefului statului român, a vorbit de colaborarea bună care exista între ţările noastre, de rolul lui Kaissouni, prietenul său, în construirea acestor relaţii. L-a anunţat că guvernul român trimite Egiptului o importantă cantitate de grâu, de care fusese informat că avea nevoie. Nasser a zâmbit şi mai mult şi a spus: „Câtă bucurie aduce, în sfârşit, o veste bună într-un moment când ai parte doar de ştiri rele!” S-a interesat de convorbirile comerciale şi din nou a spus că e bine să ai prieteni, mai ales în momente de încercare precum cel de atunci, creat de agresiunea şi atacul surpriză ale Israelului.

Dezastrul era total. Sinaiul, Gaza, teritoriile palestiniene controlate de Iordania fuseseră ocupate de Israel, aviaţia desfiinţată, armistiţiul era fragil, marile puteri ocupate cu alte probleme: SUA cu Vietnamul, URSS cu China, China cu revoluţia culturală, URSS cu SUA pe tema controlului armamentului, europenii îşi făceau casă nouă, iar ţările arabe se aflau în stare de şoc şi de

reproşuri reciproce.

După primirea la Nasser, îmi rămânea timp să-mi vizitez prietenii de la Ministerul de Externe. Începute în şedinţă plenară cu discursuri convenţionale, discuţiile economice se desfăşuraseră pe specialităţi şi ministere, în care prezenţa mea nu era cerută. Mă izbise stilul aparte al negocierilor. Delegaţia română era încărcată cu atenţii personale pentru colegii săi egipteni. Vedeam roţi mari de caşcaval, cutii cu servicii de ceai, sticlărie, lenjerie. Eram în Orient. „Din păcate, vasul acela frumos s-a ciobit puţin, nu mai ai încă unul?” Totul ca între prieteni buni.

Recapitulam lista diplomaţilor cu care lucrasem la ONU. Era Riad cel tânăr, era Fahmi, pe vremuri consilieri, la data vizitei mele, directori sau miniştri adjuncţi. Dar omologul meu era dr. Zayat, la care mă anunţasem protocolar.

Dr. Zayat făcea parte din şcoala ministrului de Externe, Fawzi, omul fin şi cultivat, agreabil şi politicos în discuţii. Zayat se ocupa în special de problemele ONU, devenită scena principală de confruntări şi negocieri post-conflict. Nu mi-a făcut niciun reproş pentru atitudinea României; celelalte ţări socialiste, inclusiv Iugoslavia, spre deosebire de România, au rupt relaţiile cu Israelul, urmând fie exemplul Moscovei, fie imperativul solidarităţii cu ţările arabe. Dimpotrivă, se interesa dacă mă reîntorc la lucrări, ce proiecte are România, ce prieteni comuni avem. Ştiindu-ne în cursa pentru preşedinţia Adunării Generale din toamnă, era mai ales interesat să cunoască felul în care merge campania de alegeri şi astfel să vadă ce relaţii întreţinem la ONU. Văzând că am cunoştinţe între diplomaţii egipteni, m-a întrebat dacă putem continua discuţia la o masă amicală seara, ceea ce am acceptat cu plăcere.

Restaurantul unui grec, unde se serveau pui fripţi apreciaţi în întreaga capitală, se afla în preajma piramidelor. Este ceva frecvent în oraşele arabe să spui: „Vino la greci să mâncăm o friptură” sau „mergem la greci să cumpărăm brânză”. Sub felinarele unei grădini în aer

liber, am stat la o masă mare rotundă, unde erau invitaţi şi vechii mei colegi. Deasupra – stelele, lângă noi, silueta piramidelor. Un cadru feeric ne-a îndemnat la schimburi sincere de idei, din care se desprindea încet un rol pentru mine, un proiect ce avea să mă absoarbă pe tot parcursul drumului.

Treptat, Zayat s-a apropiat de propunerea care era, în esenţă, următoarea: Egiptenii ar fi interesaţi în crearea unui canal de comunicare cu Israelul, neoficial, discret, personal, pentru o mai bună cunoaştere şi înţelegere a poziţiei acestuia, examinarea posibilelor soluţii la problemele în suspensie, dar şi în scopul transmiterii unor idei şi tatonării eventualelor reacţii. Era o cerere personală, bazată pe contactele şi relaţiile mele. O formulă Zayat, şi nu a Egiptului, nu era adresată către România, ci către un prieten, asta ca să nu fim legaţi de aprobări (fără îndoială că el le avea), decizii superioare, antrenarea de foruri oficiale. Am răspuns că nu văd dificultăţi în a-i ţine la curent, dar îmi trebuie timp să analizez cum s-ar putea închega relaţiile şi încrederea necesară.

I-am relatat lui Gogu Rădulescu conversaţia, care a făcut ochii mari. Reîntorşi la Bucureşti, i-a relatat-o lui Ceauşescu, care m-a chemat la el acasă împreună cu G. Rădulescu. Era la sfârşitul unei mese şi ne-a oferit în mod neaşteptat un pahar cu vin roşu. A ascultat atent, a fost interesat şi mi-a dat dezlegările fără de care nu puteam acţiona.

Am început prin a căuta modalităţile cele mai potrivite. Am fixat o întâlnire cu E. Doron, ministrul la Bucureşti al Israelului (pe atunci, Israelul şi România erau reprezentate reciproc prin legaţii), şi i-am povestit că, în vizita la Cairo, persoane importante din minister m-au rugat să le ţin la curent cu acele vederi ale unor persoane competente din delegaţia israeliană la ONU care i-ar ajuta să cunoască mai bine poziţia israeliană, neoficial şi confidenţial. Reciproc, israelienii ar putea înţelege mai bine opinii şi idei relevante din partea egipteană. Mi-a cerut timp de reflecţie (instrucţiuni) şi apoi ne-am întâlnit

într-o casă de oaspeţi pentru o discuţie mai detaliată.

Ministrul m-a uimit. A fost aproape liric. A descris un tablou roz al înţelegerii şi convieţuirii cu Egiptul în care acesta, ros de probleme economice, ar putea „avea tot ce ar visa”. Israelul doreşte raporturi normale şi reciproc avantajoase cu Egiptul. Toate problemele ar fi rezolvate pe cale paşnică, direct între ei. În prezent se vede că Egiptul nu-şi înţelege interesele. E captivul unei atitudini belicoase care nu duce la nimic. Trebuie să înţeleagă avantajele pe care le oferă relaţia împăciuitoare cu statul Israel. Tot ce s-a întâmplat (războiul de şase zile) se datorează faptului că Israelul a fost forţat să recurgă la violenţă, prin acte nechibzuite ale Egiptului.

Mă întrebam dacă el nu adăuga de la sine accentele pacifiste şi viziunea idilică a viitorului, faţă de instrucţiunile primite.

Mă interesa în special modul în care vorbea. Lipsea orice fel de referire de genul: „Te rog, comunică următoarele...” în schimb, abunda ideea: „Ar trebui să ştie, să înţeleagă...” Vorbea cu mine doar, şi restul mă privea. Dar spunea că ar fi bine să continuăm dialogul.

Iniţiativa a venit de la el. Mi-a comunicat peste câtva timp că directorul său general ar vrea să aibă un schimb de idei cu mine. Unde? La Bucureşti nu e bine, în Israel nu. Poate la Roma. Aş putea să mă deplasez pentru o zi? Zis şi făcut. I-am spus lui Mănescu că în cadrul contactelor cu egiptenii şi israelienii ar trebui să întâlnesc pe cineva din ministerul lor la Roma.

Am căutat preopinentul la telefonul dat de la Bucureşti şi ne-am întâlnit într-o Romă caldă şi primitoare, într-un apartament de bloc. Aducea elogii poziţiei României, rolului ei la ONU şi în relaţiile internaţionale. Era amical, în minister era directorul problemelor politice. Îmi comunica gândurile lui în legătură cu criza post-conflictuală, cu aceeaşi viziune ca şi ministrul, dar cu mai puţin patetism. Apreciind interesul pe care îl manifestam faţă de problemă, voi avea deschisă legătura la sesiune cu Abba Eban, ministrul de Externe, în continuarea acestui

dialog.

ONU. Sesiunea ordinară a început în septembrie. Preşedintele Adunării Generale era Corneliu Mănescu. Şef al delegaţiei române rămăsesem eu. Întrucât echipa care îl asista pe preşedinte era puternică, sarcinile mele ţineau de activitatea delegaţiei. Erau de rutină: cine vorbeşte, la ce Comisie, unde prezentăm rezoluţii, menţinerea relaţiilor pertinente facilitate de un protocol bogat în reuniuni şi recepţii. Îmi rămânea suficient timp pentru a da curs propunerii egiptene de contacte şi reacţiei favorabile a Israelului.

Ceea ce a urmat a fost o serie de întâlniri, cam zece la număr, care se produceau alternativ. Una la Abba Eban, alta la Mahmoud Riad, şefii celor două delegaţii, a Israelului şi a Egiptului, care de la început s-au dovedit a fi la curent cu preliminarele de la Cairo, Bucureşti şi Roma, primindu-mă fără ezitare şi fără întrebări. Întâlnirile aveau loc mai ales seara, după ce recepţiile se încheiau, uneori la ore târzii. Pe Abba Eban, îl vizitam într-un apartament cam strâmt la hotelul mic din Manhattan, ocupat în întregime de delegaţia sa şi de gărzile sale de corp, care ajunseseră să mă cunoască şi să-mi dea drumul fără percheziţie. Riad mă primea, de regulă, la sediul Reprezentanţei permanente a Egiptului, într-un salon elegant.

A fost cea mai neobişnuită misiune diplomatică pe care am îndeplinit-o vreodată. Cei doi interlocutori se purtau în mod ciudat. Niciunul nu pomenea numele celuilalt. Formulele erau: „Ce ai mai aflat? Ce părere au ceilalţi?” Niciunul nu spunea: „Transmite următorul lucru, idee sau mesaj”. Fiecare începea descrierea poziţiei proprii astfel: „Ceilalţi ar trebui să ştie… sau ceilalţi ar trebui să priceapă…” înţelegeam că îşi asumaseră personal răspunderea unui contact, cu grija ca el să rămână atât de informai, încât putea fi negat oricând, în faţa unor alte foruri din ţara lor (parlament, presă etc.), a aliaţilor proprii sau a opiniei publice. Au avut doar convorbiri normale cu un diplomat român, cu un coleg de la ONU şi atâta tot. Nu era o mediere, nici măcar o acţiune de bune oficii, deşi în

definiţia acestora intră facilitarea dialogului între părţi. Mai mult, in extremis, *ele* nici nu au existat. Se întâmpla ca şi în cazul plicului lipit şi ştampilat, pe care scria: „Secret absolut. A se arde înainte de a citi”. Probabil că funcţionau şi alte canale identice, şi atunci ceea ce aduceam eu servea la comparaţie şi verificare. Ieşea în evidenţă principiul cardinal al atitudinii Israelului de a obţine contacte directe şi deschise cu ţările arabe, cu ultimul scop al încetării beligeranţei (ele se considerau în stare de război cu Israelul) şi de recunoaştere (ele refuzau recunoaşterea statului Israel). De aici provenea o rezervă totală faţă de recurgerea la intermediari, mediatori şi terţi. La fel, egiptenii se fereau de contacte directe care ar fi fost privite ca o recunoaştere de facto *a* Israelului. Nici de facto, *nici de* jure *era* lozinca încăpăţânării arabe. Cu toate acestea, promptitudinea şi atenţia interlocutorilor trădau un interes real.

Se discuta în această perioadă la Consiliul de Securitate proiectul de rezoluţie al cărui maestru era Lord Caradon, care menţinea un contact şi cu delegaţia română (nemembră a Consiliului de Securitate), şi cu preşedintele C. Mănescu. Termenii rezoluţiei erau controversaţi. Se ştie că forma finală de compromis din noiembrie 1967 a conţinut prevederea ambiguă ca Israelul „să retragă forţele armate din teritorii ocupate în recentul conflict”, unde cuvântul „teritorii” nu era articulat, deci nu din „toate teritoriile”. Faimoasa rezoluţie 242 dădea satisfacţie Egiptului: „Inadmisibilitatea achiziţiei de teritorii prin război”, retragerea trupelor Israelului din teritorii (iarăşi nearticulat) ocupate în recentul conflict, rezolvarea justă a problemelor refugiaţilor. Ea dădea satisfacţie şi Israelului: libertatea navigaţiei în zonă; încetarea beligeranţei şi recunoaşterea tuturor statelor şi dreptul lor de a trăi neameninţate. Iar secretarul general putea numi un reprezentant special pentru „contacte care să conducă la un acord paşnic şi acceptat”.

Deşi multe dintre mesajele pe care şi le transmiteau prin mine (din când în când apărea expresia: „Ce mai zic

prietenii tăi în chestiunea asta?”) vizau tabloul actual al târguielilor la Consiliul de Securitate, unde Uniunea Sovietică putea bloca, la cererea arabilor, orice formulă inacceptabilă pentru ei, discuţia noastră ieşea din „imediat” şi se purta în mare măsură asupra perspectivelor pe termen mediu şi lung.

Am observat că Abba Eban era mult mai puţin insistent în prezentarea avantajelor pe care le-ar avea Egiptul în cazul unei concilieri decât interlocutorii mei de la Bucureşti şi Roma. Dar le menţiona totuşi. Acuzele reciproce erau mult sub nivelul cuvântărilor de la ONU: simple afirmaţii privind disculparea proprie şi indicarea responsabilităţii celuilalt. În niciun caz nu transmiteau o simplă ceartă.

Spre sfârşitul seriei de întrevederi am avut cu Abba Eban o conversaţie relevantă.

A.E.: El ar trebui să ştie şi să fie convins că noi nu intenţionăm să păstrăm Sinaiul şi îl vom restitui.

M.M.: în întregime?

A.E.: în întregime, dar ar mai putea fi retuşuri minore în zona Taba.

Urmată de alta cu Mahmoud Riad:

M.M.: Abba Eban spune că ar trebui să fiţi convinşi că Israelul nu vrea să păstreze Sinaiul şi-l va restitui.

M.R.: în întregime?

M.M.: Zice că ar putea fi retuşuri minore în zona T.

M.R. (iritat): Retuşuri? Vrea modificări ale frontierei? Pretinde teritorii? Ce se ascunde sub pretextul retuşurilor minore?

A trebuit să treacă 11 ani până când Sadat va face vizita în Israel şi se vor stabili relaţiile diplomatice, să mai existe un conflict militar major în 1973, până când acordul să fie realizat şi apoi în 1982 trupele israeliene să fie retrase complet din Sinai, cu ajustări minore în zona Taba. Trecerea la o stare de pace a cerut reflecţii suplimentare, regrupări politice şi de alianţe, eforturi internaţionale, dar formulările existau la îndemână în 1967, aşa cum putusem constata.

Caracterul anonim şi cvasivirtual al rolului meu m-a convins că manualele diplomatice nu acoperă nici pe departe multitudinea de căi practicabile în prevenirea şi stingerea conflictelor şi că înainte de negocieri există protonegocieri şi chiar gesturi unilaterale care îndeamnă la reciprocitate şi că cele mai impenetrabile ziduri ce separă părţile recalcitrante îngăduie relaţii atât de invizibile, încât pot fi tratate ca inexistente. M-a consolat mai târziu afirmaţia lui I. Gh. Maurer, care, întrebat fiind de medierea pe care a exercitat-o între China şi SUA, răspundea: „Mediere? N-a existat nicio mediere". În analele diplomaţiei, ea rămâne însă ca atare. În cazul lui, cel puţin, vizitele erau înregistrate oficial, existau, erau menţionate în presă şi apoi în memoriile diplomaţilor care relatau ce au aflat prin intermediul lui. Iar ceea ce făcea el se numea conciliere.

Praga 1968, văzută de la Bucureşti

Prin cele zece zile din octombrie 1968 pe care le parcurg, încerc să ordonez şi să dau sens informaţiilor de care dispuneam atunci în legătură cu ocuparea Cehoslovaciei de către trupele a cinci ţări din Pactul de la Varşovia (URSS, Polonia, RD Germană, Ungaria şi Bulgaria) din poziţia pe care o ocupam în sistemul diplomatic românesc şi cu datele pe care le-am dobândit ulterior.

20 august 1968 – Normalitate. Preocupările mele din această zi erau consacrate pregătirii delegaţiei române la Adunarea Generală a ONU, care în fiecare an începea în prima jumătate a lunii septembrie. Mai era programată o Conferinţă a ţărilor neposesoare de armă nucleară la Geneva. Tratatul de neproliferare era subiectul zilei, fiindcă modul de redactare al acestui proiect SUA-URSS scosese la iveală diferenţe de vederi între România şi superputerile care îl concepuseră. Europa era şi ea un subiect actual, pentru că iniţiasem o dezbatere internaţională sub egida Asociaţiei de Drept şi Relaţii Internaţionale referitoare la posibila Conferinţă europeană aflată la orizont, dar ea a fost amânată de evenimente în

1969. Nimic dintre acestea nu lăsa loc unor îngrijorări deosebite privind relaţiile ceho-sovietice. Aveam în minte Conferinţa Tratatului de la Varşovia, o întâlnire la vârf care s-a ţinut la Sofia în martie 1968, unde tot neproliferarea ocupa spiritele. Relaţiile între Brejnev şi Dubček păreau normale, deşi „primăvara de la Praga" prindea contur. Fusesem contrariat de faptul că Jivkov îmi dăduse personal un sfat în legătură cu amendamentele româneşti la tratatul de neproliferare: „Fiecare broască trebuie să orăcăie în balta ei".

În calitate de ministru adjunct la Ministerul Afacerilor Externe mă ocupam de problemele ONU şi nu de cele bilaterale în care se încadra vizita recentă a lui Ceauşescu la Praga, dar eram la curent cu atenţia acordată evoluţiei politice din Cehoslovacia. Cum aveam Direcţia de Tratate în subordine, reuniunile Tratatului de la Varşovia mă obligau să particip la pregătiri şi să asist la şedinţele Consiliului vizând aria juridică şi politică, nu şi cea militară.

Pentru orizontul meu, evenimentele din noaptea acelei zile în care trupele sovietice au ocupat Cehoslovacia au fost, astfel ca şi pentru alţii, un fulger coborât nu chiar din senin, dar dintr-un cer întunecat, iar întrebările care mă frământau se axau în primul rând pe explicaţia acestui act grav pentru întreaga situaţie internaţională, care contrazicea raţional interesele pe care URSS le avea faţă de problemele în curs: Tratatul neproliferării, Europa, unde prindea fiinţă iniţiativa estică a Conferinţei europene, relaţiile cu SUA, şi în plus pe zdruncinarea din temelii a relaţiilor din cadrul blocului sovietic şi al Tratatului de la Varşovia folosit de ei în mod abuziv.

Dar mai urgentă decât răspunsul la această întrebare pe care îl voi dobândi într-o oarecare măsură mai târziu era semnificaţia actului sovietic pentru România.

21 august – Şoc şi ripostă. În cursul nopţii, conducerea de partid şi de stat se întruneşte şi analizează situaţia. Ceea ce făcuseră sovieticii era o lovitură dată politicii de independenţă şi suveranitate prin care România

căuta de la începutul deceniului să reducă parţial şi în limita posibilului constrângerile practicate de URSS în relaţiile cu ţările care, ca rezultat al celui de-al Doilea Război Mondial şi al acordului cu SUA, cădeau în zona sa de influenţă şi dominaţie. Se adaugă însă un factor nou: afirmarea dreptului hegemonului regional de a interveni brutal şi prin forţă militară în treburile interne ale statelor din această zonă. Tancurile sovietice erau la Praga. Deşi existau mai multe precedente ca evenimentele de la Budapesta din urmă cu 11 ani, de data aceasta nu o răscoală sau o revoluţie aduseseră trupele sovietice, ci doar semnele unei reforme „cu faţă umană”. Pentru însăşi existenţa sa, România nu putea rămâne pasivă la comiterea unui act care putea într-o zi să se repete la adresa ei. În lista „diferenţelor de poziţii” internaţionale se adunaseră destule instanţe care cu aceeaşi logică puteau fi invocate de URSS ca primejdioase pentru comunitatea socialistă. Deşi semnalele inerente ale unui atac împotriva României au apărut prima dată în cursul zilei, un simplu raţionament logic includea posibilitatea ca planul sovietic să nu se fi limitat la Cehoslovacia, ci să aibă în continuare Actul 2: România. Riposta drastică a României e cunoscută. Un mare miting la Bucureşti îşi exprimă la 21 august indignarea şi dezaprobarea faţă de invazia Cehoslovaciei, sunt organizate gărzi patriotice de voluntari în toate instituţiile şi locurile de muncă, se afirmă cu tărie apărarea integrităţii teritoriale faţă de orice atac exterior. Opinia internaţională salută acest gest. Societatea românească aderă cu un entuziasm sincer. Ce se degaja din această formă a reacţiei româneşti echivalentă cu o mobilizare generală? în primul rând, era tratarea cazului cehoslovac ca un caz ce o privea şi ca o reacţie la ceva ce ni s-ar fi putut întâmpla nouă. Era o expresie de solidaritate maximă cu încercatul popor cehoslovac. Dar în al doilea rând era şi un mesaj către sovietici: *Să vă imaginaţi că veţi veni la noi ca în plimbare, nu veţi fi primiţi cu flori* (aluzie la o declaraţie a unui personaj de la Praga), *ci cu foc*. Sovieticii trebuiau să înţeleagă că pe plan

internaţional costul unui atac al României va fi mai mare, deoarece ar fi prelungit cu un ecou crescut chiar pentru un timp scurt de război real o criză pe care ei voiau s-o muşamalizeze repede şi cu costuri mici.

În aceeaşi zi este convocat de urgenţă Consiliul de Securitate. Malik, ambasadorul URSS la New York, atacă în cuvântări prelungite relevanţa motivelor invocate şi competenţa CS (Consiliul de Securitate). Se bazează pe faptul că SUA nu vor reacţiona într-un mod prea viguros. În această privinţă sunt instructive memoriile ambasadorului SUA, George Ball. El relata chemarea lui la Casa Albă, unde l-a găsit pe preşedinte – înştiinţat de sovietici de intervenţia în Cehoslovacia în timpul nopţii – „dezamăgit, dar într-o formă de detaşare sardonică”. Au discutat, Rusk fiind de faţă, implicaţiile actului pentru relaţiile americano-sovietice. În final, preşedintele i-a spus lui Ball: „George, chestiunea e acum în mâinile tale, face ai de făcut”. Iar Rusk a explicitat mandatul dat ambasadorului astfel: „Asta înseamnă să-ţi pui ciocul de vultur, să te duci la Consiliul de Securitate şi să faci iad pentru ruşi”. Era, fără îndoială, vorba de o ripostă limitată care să nu deranjeze negocierile în curs. Preşedintele era sarcastic şi deranjat. Plănuise să anunţe chiar în acea zi că va răspunde invitaţiei sovietice şi că va merge la Moscova la începutul lunii octombrie, vizită ce măsura intensitatea atinsă de negocierile lor bilaterale. Nu încape nicio îndoială că SUA nu ar fi intervenit mai mult decât verbal la actul sovietic. Ca şi în cazurile precedente se aplică înţelegerea SUA-URSS de a nu interveni în treburile zonei celeilalte, de a elimina confruntările între alianţe ca un corolar al pactului tacit de a nu recurge niciuna la armele atomice. Nu întreprinseseră americanii recent o intervenţie militară în Republica Dominicană, pentru a impune un regim de dreapta? Nu va include U Thant dezaprobarea sa în raportul lui din 1968 către Adunarea Generală faţă de ambele intervenţii, sovietică şi americană, în acelaşi paragraf? Cu toate aceste limitări, era util să manifeste o condamnare fermă în ochii opiniei

americane şi care să nu dea apă la moară la apropierea alegerilor oponentului republican Richard Nixon. Să arate partenerilor săi cât de important este scutul pe care americanii li-l oferă în alianţa vestică. Dar şi să-i vadă pe sovietici plătind un cost ridicat pe plan politic în sistemul internaţional. În CS dezbaterea e aspră. Sovieticii spun că se opun oricărei încercări a imperialiştilor „de a se amesteca în treburile domestice şi în relaţiile dintre ţările socialiste”. Iar americanii, că „sovieticii caută să impună cu forţa un sistem represiv odios pentru poporul şi conducerea Cehoslovaciei”, în răspuns, Ball citează faptul că printre imperialiştii care se opun şi deplâng actul sovieticilor se află papa de la Roma, preşedintele Iugoslaviei şi cel al României şi partidele comuniste din Italia şi Franţa.

22 august – Spre Adunarea Generală. Examinam ce se întâmpla la ONU, terenul meu preferat de observare. Hájek, pe care îl cunoşteam bine din sesiunile ONU şi ca fost ambasador la ONU, ceruse în calitatea lui de ministru de Externe într-o scrisoare către Consiliul de Securitate, în ziua precedentă, încetarea fără întârziere a ocupaţiei ilegale a Cehoslovaciei. Adunarea Naţională de la Praga declarase că este violare a Dreptului internaţional, a Tratatului de la Varşovia şi a egalităţii între naţiunii, iar la ONU Canada prin ambasadorul său, G. Ignatiev, şi Anglia prin Lordul Caradon, danezii prin ambasadorul Borch şi ambasadorul francez Berard anunţau un sprijin activ pentru rezoluţia care se pregătea. Îi vedeam în faţa ochilor, pentru că îmi erau toţi cunoştinţe apropiate. Malik imobilizase consiliul timp de trei ore prin dezbaterea cererii de a se permite reprezentantului RDG să ia cuvântul, ceea ce nu se admite. În şedinţa de noapte, rezoluţia întruneşte 10 voturi din 12, dar cade prin opoziţia URSS care are drept de veto. La ora patru dimineaţa (23 august) se încheie astfel faza CS a crizei cehoslovace, dar dezbaterea continuă, problema rămânând pe ordinea de zi. Este ziua în care şocul iniţial este absorbit şi, odată faptul împlinit, toţi protagoniştii fac

primul bilanţ cu privirea spre viitor. Cel mai categoric răspuns fusese dat de România, iar altul venise dintr-o reacţie la ONU mai aspră decât se aşteptase Moscova, combinată cu opinia generală exprimată într-o rezoluţie susţinută ferm de occidentali şi de latino-americani şi în mai mică măsură de lumea a treia şi de arabii concentraţi pe conflictul israelo-arab. Sovieticii înţeleg, desigur, că operaţia are un cost şi daune mai mari pentru ei decât cele estimate iniţial.

23 august – Aniversarea României. Ziua naţională a României a fost sărbătorită la noi în ţară sub semnul inacceptării actului sovietic împotriva Cehoslovaciei, al mobilizării întregii naţiuni pentru apărarea patriei şi sprijinirea conducerii sale, iar în străinătate, Ciu Enlai participă la recepţia României şi anunţă odată cu condamnarea agresiunii sovietice solidaritatea cu ţara noastră şi sprijinul Chinei. În aceeaşi zi, în ziarele americane se face publică ştirea – circulată în cercuri restrânse până atunci – a masării de trupe sovietice la frontierele României. Diplomaţilor români li se cereau clarificări sau confirmări. E adevărat? Vi s-a dat ultimatum pentru schimbarea conducerii? în acelaşi timp se înmulţeau sfaturile de a fi prudenţi şi de a încerca să potolim şi să calmăm tensiunea.

Primeam şi circulam ştirile de la New York, dădeam instrucţiuni diplomaţiilor din sistemul ONU. Tuturor reprezentanţilor români, conform dispoziţiei lui I. Gh. Maurer, li se interzicea referirea în discuţiile oficiale publice la criza cehoslovacă sau comentarea poziţiei noastre.

La Consiliul de Securitate se discută o nouă rezoluţie privind însărcinarea unui reprezentant al secretarului general care să analizeze criza cehoslovacă şi să raporteze concluziile lui. Lumea se întreabă dacă va cere cuvântul şi reprezentantul României. Reprezentantul iugoslav situat pe o poziţie asemănătoare faţă de Cehoslovacia, ambasadorul Vratusa, luase cuvântul şi utilizase termeni tari: agresiune şi violarea Dreptului internaţional.

Consemnul superior la noi era neparticiparea la lucrările Consiliului de Securitate.

Acord astăzi o deosebită importanţă acestei zile în evoluţia strategiei româneşti. A fost concepută într-un cerc foarte restrâns de persoane, dar paşii erau elaboraţi cu grijă de Maurer şi în parte de Bodnăraş. Ei au fost sfetnicii aproape exclusivi ai lui Ceauşescu. Acesta, mai emotiv şi mai tânăr decât cei doi bărbaţi politici, avea un raţionament mai puţin nuanţat şi prudent decât ei. Cunoscându-l mai bine pe Maurer, autorul strategiei româneşti de diplomaţie în perioada finală a lui Dej şi cea incipientă a lui Ceauşescu (1960 – 1970), îi regăseam gândirea şi stilul în tratarea crizei cehoslovace.

A constituit acţiunea sovietică o ameninţare la adresa noastră? Desigur. Putea fi concepută ca o demonstraţie de forţă sau un act de intimidare, putea fi însă o ameninţare directă dusă până la pragul executării ei posibile. Şi într-un caz, şi în altul, o replică fermă era necesară. Ziua de 21 arătase că România nu era înfricoşată de actul sovietic (în primă ipostază), îi convingea pe sovietici că se dovedea o pradă greu de subjugat (a doua ipostază). Era normal ca în a treia zi URSS să fi constatat că reacţia asta a complicat schema acţiunii sale, că a scos la iveală urmările ei negative. Nota de plată depăşea deja nivelul admis. Dar dacă se adăuga şi o săptămână de lupte violente pe teritoriul României, calendarul revenirii la normalitatea cerută de proiectele externe majore ale URSS s-ar fi împotmolit.

Odată ce riposta României anunţa virulenţa ameninţării sovietice, s-ar fi putut spune că prima confruntare s-a consumat, fiecare parte utilizând potenţialul de care dispunea. Evident, exista o diferenţă: obiectivele Rusiei Sovietice se exprimau în ţări ocupate, iar noi nu puteam decât mări costurile acestei întreprinderi până la niveluri incomode sau chiar prohibitive.

În ce putea să constea pasul 2? întrucât nu numai noi, ci întreaga comunitate internaţională nu putea furniza un ajutor Cehoslovaciei şi deoarece aceasta însăşi nu

dădea semne că îl căuta sau că îl putea folosi, rămânea sarcina de a încerca prin mijloace diplomatice (contacte, convorbiri, negocieri) de a convinge Uniunea Sovietică să renunţe la luarea în calcul a unei acţiuni mai violente faţă de noi şi să enunţe clar acest fapt.

În 23 soseşte la New York ministrul de Externe al Cehoslovaciei. Nu merge la sesiunea CS, dar se întâlneşte cu ambasadorul român Diaconescu, care-i predă o comunicare venită de la Ota Sik, vicepremierul cehoslovac aflat la Bucureşti. Îi spune ambasadorului că nu înţelege bine sensul acestui mesaj prin care Svoboda îi cere să desărcineze CS de problema cehoslovacă. Să ceară deci scoaterea problemei din agendă? L-a scris sub presiune? E trimisă de altcineva pentru a-l deruta? Astfel începe o „dramă Hájek” ce va continua să se desfăşoare în zilele următoare.

24 august – Prudenţa. Confirmarea reluării liniei diplomatice prudente şi moderate se produce în aria de care mă ocupam în dimineaţa zilei când ambasadorul român îi face o vizită la U Thant. Urma să-i înmâneze o declaraţie românească oficială asupra crizei. U Thant a întrebat: „Să fie făcută document al CS sau e pentru informarea mea?” „E pentru informarea dumneavoastră*”, a spus ambasadorul, anunţându-l astfel pe secretarul general că România nu dorea să întreţină focul dezbaterii publice.

Diplomaţii români îşi puseseră antenele la lucru şi culegeau reacţii şi înregistrau atitudini referitoare la criză şi la situaţia României. Toţi interlocutorii noştri erau îngrijoraţi de posibila atacare a României de către sovietici. Ce ştiam despre ciudatele lor mişcări de trupe în vecinătatea noastră? De la Washington, ambasadorul Cornel Bogdan informase deja asupra convorbirilor cu secretarul de Stat, Charles Bohlen, şi cu liderul majorităţii din Senat, din care desprinsese prioritatea care se acorda în SUA relaţiilor cu URSS şi plasarea soluţiei crizei în cadrul celuilalt bloc. Ideea unui sprijin direct chiar şi declarativ pentru România era încă departe.

Partea română nu avea iluzii privind sprijinul extern dacă evenimentele vor reclama acest lucru. Iar Ceauşescu s-a lămurit deplin asupra acestui fapt la întâlnirea din 24 august cu Tito. Înţelegea şi mai bine realismul liniei de conduită pe care i-o schiţaseră încă din 22/23 Maurer şi Bodnăraş. În relaţiile cu Cehoslovacia, Tito juca un rol paralel cu al lui Ceauşescu. Ambii făcuseră vizite în Cehoslovacia în luna august, ambii îl sprijineau pe Dubček, ambii simpatizau (fie şi parţial) cu încercările de reformă. La insistenţele lui Bodnăraş, care era de faţă şi descria schiţa unei strategii româneşti în caz de atac deschis, Tito, după ce enumeră problemele sale, declară clar că în această situaţie Iugoslavia nu ar putea primi soldaţi români refugiaţi pe teritoriul său decât dezarmaţi complet. În altă ordine de idei, Iugoslavia evită în prezent orice exagerare şi atitudine provocatoare la adresa Uniunii Sovietice. Sfatul său era: „Niciun pretext, niciun fel de pretext pentru ca Uniunea Sovietică să ia măsuri militare. „Noi vrem să avem relaţii bune cu Uniunea Sovietică**, a spus Tito. Ceauşescu afirmă că acţionează deja în acest spirit.

Hájek îşi ţine cuvântarea la Consiliul de Securitate în termeni aspri, rezolvând astfel dilema sa care va reizbucni înainte de sfârşitul zilei. Se anunţă că Dubček şi Cernik sunt la Moscova, în delegaţia cehă condusă de Svoboda şi că ea, într-o declaraţie la Moscova, a cerut ca lucrările Consiliului de Securitate să înceteze dezbaterea asupra Cehoslovaciei.

25 august – Fără Adunare Generală. Ceauşescu îl primeşte pe Basov, ambasadorul URSS, în legătură cu răspunsul Biroului Politic al Partidului Comunist din URSS la scrisoarea părţii române. Convoacă imediat Comitetul Executiv, îl informează asupra convorbirii cu Basov şi a întâlnirii cu Tito. Ceauşescu se situează pe o poziţie de recunoaştere a autorităţilor legale din Cehoslovacia şi afirmă că România nu susţine o convocare a Adunării

Generale a ONU decât dacă guvernul legal şi preşedintele cer acest lucru. Comitetul Executiv trebuia să

înţeleagă cuvintele de ordine ale strategiei care intrase într-o fază nouă. „Suntem hotărâţi să facem totul ca să acţionăm să se evite orice încordare, deşi într-un şir de probleme avem păreri deosebite inclusiv în problema cehoslovacă, am căutat să punem un accent deosebit tocmai pe relaţia de prietenie cu Uniunea Sovietică”. Nu am vrut să lăsăm impresia că „trebuie pusă în discuţie problema dintre partide şi popoarele român şi sovietic”.

Corneliu Mănescu este trimis la New York, unde soseşte în această zi. El este preşedinte în exerciţiu al Adunării Generale, poziţie obţinută în precedenta sesiune, dar cu mandat valabil şi pentru Adunările generale de urgenţă care ar fi putut fi convocate. De aceea, prezenţa lui era privită cu mare interes. Mănescu era un om caracterizat de tenacitate şi disciplină. Oricât l-ar fi atras reintrarea în scenă într-o problemă arzătoare, nu s-a abătut de la instrucţiunile lui sau de la politica externă pe care o fixa eşalonul superior. Corneliu Mănescu reuşise în cei şapte ani de când era ministru să creeze un corp diplomatic disciplinat, să-l doteze cu o bună pregătire (prin cursurile postuniversitare de la Universitatea din Bucureşti), cu contacte ştiinţifice care-i îmbunătăţeau profesionalitatea (prin Asociaţia de Drept şi Relaţii Internaţionale) şi să obţină o anumită autonomie faţă de alte instituţii (inclusiv secţiile Comitetului Central). Pentru el, „conducerea” era singura autoritate, iar altor pretendenţi li se refuza imixtiunea în treburile ministerului.

Vizita la New York era comentată în mod diferit venise pentru Adunarea de urgenţă care ar fi denunţat intervenţia sovietică sau pentru conducerea crizei? Venise ca să ceară sprijin pentru România, care avea asupra capului sabia lui Damocles, sau cu scopul de a cere sfaturi? Din ceea ce se vedea din programul lui, un singur obiectiv era valabil: calmarea şi normalizarea situaţiei care favorizau obiectivele României în această fază. La plecarea lui Mănescu mi se încredinţează sarcina de a-i ţine loc ca ministru interimar.

26 august – Mănescu la ONU. Sursele documentare româneşti şi străine plasează unele evenimente citate de noi la date ce diferă între ele cu 1 – 2 zile, probabil, din confuzia datorată fusului orar şi datării succesive a momentului producerii evenimentului, a redactării raportului şi a înregistrării la destinaţie.

Noile răspunderi mă aduceau în inima crizei care nu se încheiase. Politica externă şi deci diplomaţia era condusă de I. Gh. Maurer. El, care introducea măsura şi calmul în elaborarea politicii şi temperarea ieşirilor pe care Ceauşescu le avea (nu uitasem scena de la Sofia când îi pusese mâna pe braţ ca să coboare tonul şi să stopeze cuvintele nemiloase la adresa sovieticilor), era îngrijorat şi sever. Veghea cu grijă ca schema lui să se termine cu bine, dar atitudinea sovietică rămăsese incertă şi tot aşa normalizarea situaţiei în Cehoslovacia ocupată. Raporturile cu el erau clare: nu numai că elabora şi explica politica externă, dar o şi superviza în materie de acţiuni în detaliu, în atenţie aveam evoluţia internă a Cehoslovaciei, iar punctele de observare cele mai semnificative pentru depăşirea crizei erau SU şi ONU.

Corneliu Mănescu s-a instalat la New York şi desfăşura un program de întâlniri, cele mai multe dintre ele la sediul Misiunii. Prima întâlnire a avut-o cu Hájek. Acesta i-a înfăţişat lui Mănescu problemele şi dilemele sale. Fusese instruit iniţial de „rezistenţii” cehoslovaci din conducere, primise apoi dispoziţii contradictorii. A stat în cumpănă cu obiectul iniţial, acela de a apăra poziţia Cehoslovaciei în Consiliul de Securitate, a ezitat şi nu s-a dus direct acolo, a amânat intervenţia şi, până la urmă, a ţinut-o. Mănescu i-a descris concis şi clar poziţia română care ţine seama de organele legale ale Cehoslovaciei „Au loc «tratative» la Praga, n-are rost să dezbatem în Consiliul de Securitate o situaţie care se mişcă de la o zi la alta. Tot aşa nu are rost să vorbim de Adunare de urgenţă până nu este cerută de autorităţile legale”. Hájek vedea că lucrurile intraseră într-o fază nouă pe care nu o sesizase la timp. Dar atitudinea lui Mănescu, ca şi exprimarea sa

continuau să aibă aceleaşi sentimente de prietenie pentru Hâyek şi solidaritate cu cauza lui.

A doua persoană a fost ambasadorul Malik, la cererea acestuia. El i-a prezentat pe un ton militant şi ofensiv conflictul lui cu imperialiştii din Consiliul de Securitate. C. Mănescu a evitat să polemizeze cu Malik asupra poziţiei celor două ţări şi a trecut direct la poziţia română în relaţiile cu URSS (menţinerea prieteniei care nu exclude diferenţa de păreri) şi la rolul ONU în situaţia creată. În calitatea lui de preşedinte al Adunării Generale, nu crede că în prezent Adunarea Generală de Urgenţă ar trebui convocată aşa cum unii o cer. Din acel moment, Malik a devenit atent şi deosebit de interesat. Puţine lucruri erau mai nedorite de URSS ca o nouă sesiune şi mai amplă decât a CS care să dezbată criza şi să-i cheme la bară pe cei care au cauzat-o. Dar şi pentru Mănescu, discuţia era importantă: confirmase punctul slab al sovieticilor în această fază. Întrevederea s-a terminat mai cordial decât începuse.

În după-amiaza zilei, Mănescu îl vizitează pe U Thant. Lucraseră cot la cot trei luni în 1967 şi se stabilise o relaţie cordială între ei (cu un bemol introduc dorinţa lui Mănescu, care se credea îndreptăţit de reuşita mandatului său de preşedinte să candideze la postul de secretar general al ONU la următoarele alegeri).

U Thant examina cu interes posibilitatea unei Adunări de Urgenţă împotriva căreia se pronunţase Mănescu în prezentarea poziţiei române.

Dar îi dădea dreptate că totul depindea de oficialităţile post-criză de la Praga. U Thant, care din primul moment îi semnalase lui Malik că el considera că intervenţia viola Carta Naţiunilor şi ameninţa destinderea ce se anunţase (îi mai spusese: „L-aţi făcut pe Nixon preşedinte. Ce se va alege de neproliferare?”), aprecia poziţia critică şi fermă a României. În cursul acelei zile, Hájek are parte de noi dezvoltări ale situaţiei. Primise de la Svoboda din Moscova, aflat în convorbiri, mesajul că negocierile cu sovieticii continuă şi că ar fi important ca

Hájek să facă o declaraţie că dezbaterile din Consiliul de Securitate nu contribuie la reglementarea paşnică a problemei. Hájek i-a cerut imediat sfatul lui U Thant asupra modalităţilor de a anunţa oficial acest lucru. Împreună au căzut de acord că o declaraţie în acest sens ar putea fi făcută din partea Misiunii Permanente a Cehoslovaciei. Ceea ce s-a întâmplat. S-a anunţat că guvernul cehoslovac consideră că dezbaterea din Consiliu nu contribuie la soluţia acestei importante probleme şi că cere delegaţiei sale să nu continue participarea la discuţii.

Tot în finalul zilei se anunţă că tratativele între reprezentanţii cehoslovaci (Svoboda, Dubček şi alţii 15) şi sovietici (Brejnev, Kosîghin, Podgorny şi alţii opt) care începuseră la 23 august s-au încheiat prin semnarea Protocolului de la Moscova. Acesta prevedea în speţă oprirea reformelor, întărirea cenzurii şi confirmarea staţionării trupelor sovietice.

27 august – Calmarea crizei. În acest lanţ de întrevederi la New York, importantă este şi întâlnirea lui Mănescu cu Ball. Mănescu îl informează asupra poziţiei româneşti. În privinţa poziţiei americane, Ball comentează faptul că, în cursul evenimentelor, normalizarea a însemnat revenirea lui Dubček şi retragerea sovietică. Dacă schimbările impuse Cehoslovaciei vor semnifica înăsprirea regimului, procesul de destindere cu SUA va avea de suferit. Dacă sunt lăsaţi să vadă că plătesc un preţ mic pentru intervenţie, sovieticii ar putea trece la România. De aceea, ei au făcut cunoscut acestora că o asemenea acţiune ar fi privită ca foarte serioasă de SUA, ea creând pentru preşedinte o situaţie foarte grea. Altfel ce ar putea face SUA? Un ultimatum militar şi un nou război mondial atomic? La întrebarea lui Mănescu: „Când le-aţi comunicat sovieticilor poziţia în privinţa României?”, Ball a spus: „În urmă cu câteva zile, poate trei”.

Întâlnirea lui Mănescu cu Vratuă a, ambasadorul Iugoslaviei la ONU, un diplomat respectat, i-a permis primului să aibă un tablou al opiniei grupului celui mai numeros la ONU, acela al ţărilor nealiniate. Necesitatea

unei Adunări de Urgenţă în problema cehoslovacă nu era egal împărtăşită. Un ambasador arab, relata Vratusa, spunea că „nu e de acord cu URSS, dar ne dă arme”. Latino-americanii erau însă doritori să fie convocată şi opinia occidentală îi era favorabilă. România şi Iugoslavia, suspectate de Brejnev ca pregătind împreună cu Cehoslovacia „cârdăşia dunăreană”, aveau o bază largă de idei comune în ciuda apartenenţei la grupări diferite, fapt reflectat în relaţiile lor la ONU. în acele zile, ambele împărtăşeau prevalenţa moderaţiei.

Berard a fost un alt interlocutor al zilei. Franţa devenise, prin vizita lui de Gaulle din 1968, un partener solid al României, iar în politica ei externă, aceasta se bucura de o atenţie specială. În memoriile lui, Berard descrie întâlnirea cu Mănescu şi remarcă tonul moderat al acestuia şi privirea spre viitor, fără ca inadmisibilitatea intervenţiei să lipsească. El consideră că strategia României iese din faza demonstraţiilor de forţă şi intră în aceea a acomodării la realităţi, punând diplomaţia în faţă.

În fine, ultimul pe agenda zilei era cel cu care începuse Mănescu programul lui new-yorkez. După comunicatul de la Moscova, Hájek îi dădea şi mai multă dreptate lui Mănescu. Acesta îi sugerează din nou să scoată din calculele sale Consiliul de Securitate şi să-i sfătuiască pe alţii să nu ceară Adunare Generală de Urgenţă. Îl îmbărbătează pentru perioada ce îi va crea probleme şi îl asigură de sentimentele cordiale ale prietenilor lui români.

În cartea lui de memorii din 1978, U Thant scria despre întâlnirea sa cu Hájek din 26 august şi sfârşitul misiunii acestuia. „Un tragic episod în istoria modernă ia sfârşit. Svoboda este încă preşedinte al Cehoslovaciei, despre Alexander Dubček se spune că face de unul singur grădinărit, iar Jirf Hájek are un post didactic la Universitatea Carol”. În 1981, l-am reîntâlnit pe Hájek în casa prietenului nostru comun, Jacques Freymond, la Geneva, de faţă fiind şi filosoful Denis de Rougemont. Împreună cu alţi profesori şi istorici, masa de seară s-a

transformat într-un simpozion privind starea lumii. Niciunul nu era însă deţinătorul unei experienţe personale mai dramatice ca Jiří Hájek.

28 august – Diplomaţia sovietică. Mă aflam cufundat în problemele curente şi gestiunea ministerului. N-aveam cum să ştiu că în această zi Rusk îl invită de urgenţă pe ambasadorul Uniunii Sovietice, Dobrânin, la el. În cartea lui de memorii, Dobrânin scria că a fost întâmpinat de Rusk cu care era obişnuit să trateze amical problemele comune. Dar Rusk, omiţând introducerile amiabile, trece subit şi preocupat la subiectul care se referea la „mişcările de trupe sovietice de-a lungul frontierelor României în ultimele 24 de ore”. Rusk îi mai ceruse cu câteva zile în urmă, la 23 august, explicaţii lui Dobrânin privind zvonurile alarmante în ultimele ore – care nu izvorăsc din surse româneşti – vizând o intervenţie în România. Rusk l-a făcut să înţeleagă ce ar însemna o incursiune în România după intervenţia în Cehoslovacia. Dar Dobrânin răspunsese că sunt ştiri fără bază, iar el nu ştie nimic despre o presupusă intervenţie sovietică. Este de presupus că Ball făcea referire la această discuţie în întâlnirea cu Corneliu Mănescu. Dar Rusk revine la subiect în 28 august cu un zel sporit. „În numele umanităţii vă cerem să nu invadaţi România, întrucât consecinţele pot fi impredictibile”. De data aceasta, mesajul era direct. Nu rămânea niciun dubiu că ceea ce ar putea figura printre consecinţe erau negocierile care se purtau între SU şi URSS. Cita neliniştea preşedintelui pus într-o situaţie dificilă. A cerut răspuns şi explicaţii fără întârziere.

Dobrânin a informat Moscova şi a propus calmarea situaţiei printr-o negare oficială a intervenţiei de a ataca România. Ceea ce s-a şi întâmplat. El a primit delegarea şi i-a dat un răspuns lui Rusk că URSS nu întreţine o asemenea intenţie. Este, se pare, prima dată când SUA primesc o asigurare oficială cerută prin insistenţe repetate. La ferma lui din Texas, unde se afla în vacanţă, preşedintele Johnson era deranjat în plină campanie electorală în care fantoma lui Nixon creştea în faţa

votanţilor şi îi strica planurile. Urgenţa lui Rusk venea din iritaţia lui de a se izbi de un subiect nedorit ce revenea mereu în presă.

29 august – Diplomaţia americană. Ambasadorul C. Bogdan e invitat la Rusk. Întâlnirea se înscrie în cursul evenimentelor pe care nu le cunoşteam în detaliu. La cererea lui Rusk, nu consemnează nimic scris. Vine să raporteze ministrului a doua zi înainte de înapoierea acestuia la Bucureşti. Dubček se reîntoarce la Praga păstrându-şi calitatea, ca şi Svoboda. La ONU se spunea: „Dubček vine şi ruşii rămân”. Sunt îndeplinite cerinţele minimale menţionate de Ball? Jumătate da, iar pentru cealaltă jumătate, se anunţa doar începerea demersului cehoslovac pentru retragerea unităţilor sovietice din centrul Pragăi şi din sediile de presă, radio şi televiziune. Democraţii îl numesc pe Hubert Humphrey candidatul lor la postul de preşedinte, care va fi înfrânt apoi de Richard Nixon. (Un preşedinte pe care l-am cunoscut personal înaintea alegerii.)

30 august – Bilanţ. În fine, am senzaţia încheierii crizei. Zece zile din care cinci am stat în scaunul ministerial, o şansă de a mă afla mai aproape de un centru al furtunii. De ce Cehoslovacia, şi nu România? Dacă parcurgem lista „abaterilor” româneşti care i-au neliniştit şi iritat pe sovietici, vedem că era incomparabil mai mare decât cea a cehoslovacilor. Noi votam la ONU uneori diferit de bloc, ei nu. Poziţiile noastre în marile probleme semănau uneori mai mult cu cele ale nealiniaţilor, ale lor nu. În CAER nu acceptam formula deciziilor „supranaţionale”, ei da. Menţineam relaţiile cu Israelul, ei nu, ca întregul bloc. Stabilisem relaţii diplomatice cu Germania Federală, ei nu, ca întregul bloc. Atunci, prin ce au atras ei mânia hegemonică? Am luat pe rând firele posibile ale dosarului de acuzare aşa cum ar fi stat în faţa decidenţilor. Presa era considerată în Occident ca un element provocator major. Până şi U Thant spunea că presa cehoslovacă a declanşat criza. A publicat injurii şi ofense adresate sovieticilor şi ruşilor ca naţiune asiatică şi

înapoiată. Cine cunoaşte psihologia rusă va şti că jignirea este intolerabilă, în contrast, nicio insultă nu apărea în presa română la adresa oricărei ţări cu care întreţineam relaţii şi în mod special cele ce vizau Uniunea Sovietică sau ţările socialiste. În acest ultim caz, criticile se ocupau exclusiv de idei, opinii sau activităţi. Dar ţinând de domeniul psihologiei şi al percepţiei, acest argument al presei nu era suficient de greu.

Mai mult a cântărit ieşirea la iveală a unor atitudini politice. În acordul tacit al superputerilor, fiecare se asigură că în sfera sa de dominaţie există state prietene. Se presupunea că în acestea domnea o stare de ordine şi stabilitate. Haosul şi slăbiciunea conducerii în a-l combate constituiau un argument cu greutate. Imposibil de a formula o asemenea acuzaţie României, care la capitolul autoritate şi ordine păcătuia, poate, prin exces. În plus, era legată de aceste trăsături cerinţa unităţii, greu de realizat într-un stat federal şi sfâşiat de grupări aflate în competiţie.

Dar exista vreun alt domeniu care să trezească interesul Uniunii Sovietice? Da, geografia. Cehoslovacia era la graniţa cu Germania şi Austria, un avanpost şi chiar un miez al şirului de ţări socialiste care coborau una după alta de la graniţa sovietică la cea iugoslavă. România înconjurată de ţări socialiste nu are o locaţie de interes strategic asemănător. Este ştiut că pentru marile puteri geopolitica este un ghid de acţiune internaţională. Intervine deci factorul militar. Or, militarii sovietici aveau ca obiectiv instalarea în Cehoslovacia a unui important centru de rachete. Existau acorduri comune în acest domeniu de la începutul anilor ’60, dar mai aproape, în 1965, un tratat bilateral prevedea ca URSS să depoziteze focoase nucleare în trei localităţi cehoslovace. Lucrările au început, au suferit şi întreruperi, însă darea în folosinţă era prevăzută în anul 1969. Militarii sovietici, nerenunţând la avantajele locaţiei, au început să se preocupe de securitatea acestor arme. Subliniau cu orice prilej în cursul manevrelor comune că frontierele vestice ale

Cehoslovaciei erau fragile şi permeabile. Asigurarea acestor frontiere combinată cu pretenţia de a avea parteneră o ţară care susţinea ordinea constituiau argumentele militarilor. Şi dacă este adevărat că în URSS decizia de a ocupa Cehoslovacia se află în cumpănă între două grupări, una moderată şi alta partizană a forţei, militarii au făcut ca a doua să prevaleze, aruncând sabia lui Brennus pe talgerul balanţei.[35]

Ambasadorul Bogdan îl informează pe ministrul român la New York asupra întrevederii lui cu Rusk, care era în posesia unei dezminţiri clare venite din partea lui Dobrânin a intervenţiei atribuite sovieticilor de a invada România. Astfel, ministrul care revenea la Bucureşti deţinea un rezultat important pentru conducerea de la Bucureşti. Deşi nu îl obţinuse direct, ci prin intermediul ambasadorului său, Mănescu ştia că atitudinea lui Rusk se datora şi relaţiei personale stabilite cu el la începutul anilor ’60 şi la numeroasele discuţii amicale şi sincere pe care le-au avut neîntrerupt după ce Mănescu a fost invitatul lui Rusk la călătoria (în care l-am însoţit) de cunoaştere a SUA în 1964, iar temele lor nu se reduceau la relaţiile româno-americane, ci şi la marile probleme actuale ce includeau războiul din Vietnam.

Continui încercarea de bilanţ a crizei cehoslovace în momentul în care se termină sarcina mea interimară la venirea ministrului (în ziua următoare era la biroul său) şi când revin la problemele mele, în special cele legate de începerea sesiunii a XXIV-a a Adunării Generale.

Reflecţia mea se oprea la o altă întrebare: „Existau sau nu semne premonitorii ale intervenţiei din 20 august în Cehoslovacia? Şi dacă da, de ce nu le-am decelat?” Retrospectiv şi cu o informaţie împrospătată, constat că ele au existat.

Să începem cu luna august. În 9 august, Tito merge în vizită în Cehoslovacia, iar în 15 august încep

35 Conducătorul gal care a prădat Roma în anul 390 î.H. După ce aurul răscumpărării a fost cântărit, el ar fi aruncat pe cântar, ca să atârne mai greu, sabia lui, strigând: „Vai de cei învinşi!" (n.red.)

consultările Ceauşescu-Dubcek. Aflând de această succesiune îngrijorătoare, Ulbricht se intercalează între ele cu scopul de a tulbura „cârdăşia dunăreană” şi de a marca pregătirile intervenţiei. De ce au fost invitaţi Tito şi Ceauşescu de către Dubček? Relaţii bilaterale, desigur, dar mai ales ocazie pentru Dubek de a-i lămuri pe cei ce vor să înţeleagă că socialismul nu e trădat în Cehoslovacia şi că el îl apără. Dar, fireşte, era teama că intensificarea tonului critic la adresa Cehoslovaciei se îndrepta spre un deznodământ tragic: intervenţia militară. Creşterea tensiunii putuse fi măsurată de la întrunirile febrile ale celor cinci sau şase ţări, cei cinci fără sau cu Cehoslovacia, dar toate ocupându-se exclusiv de ea, plus întâlniri bilaterale. Kádár şi Dubdek (Komâmo, 13 iulie), reuniunea celor cinci (Varşovia, 14 iulie), scrisoare comună a celor cinci către Dubček (15 iulie), cele şase (Cierna nad Tisou, 29 iulie), (Bratislava, 2 – 3 august), din nou Dubcek-Kâdâr (Komârno, 21 august). Se ştie acum că cei cinci (Moscova, 18 august, în continuarea şedinţei Biroului Politic sovietic) decid intervenţia comună în Cehoslovacia.

Pe linie militară; manevrele Pactului de la Varşovia: Sumava (Cehoslovacia, 20 iunie), din care trupele sovietice nu se retrag la timp, protestul cehoslovac din 15 iulie, manevre prelungite de altele, vara posomorâtă şi apoi „Dunărea”, iniţiată la Moscova în 23 iulie, tot pe sol cehoslovac (alerta era programată la 9 iulie, iar desfăşurarea, în august). Manevrele „Dunărea” ale Tratatului de la Varşovia începuseră atunci când la intervenţia din 20/21 au intrat 29 de divizii, 7.500 de tancuri şi 1.000 de avioane, după estimările vremii. La aceste manevre participau toate ţările tratatului. Dar România, deşi fusese pregătită cu o divizie înscrisă în proiectul iniţial, şi-a anulat participarea şi a trimis obişnuita grupă redusă de ofiţeri observatori. Aceştia au aflat – prea târziu – că militarii celorlalte ţări fuseseră informaţi anterior asupra scopului vizat de manevre convertite peste noapte în intervenţie armată.

Deci semne fuseseră suficiente şi ar fi putut fi citite

de cunoscătorii detaliilor mici şi grăitoare. Cum urmărirea problemei nu cădea în sarcinile mele directe, găseam o justificare a surprizei mele. Dar nu-mi puteam ierta altă vină, aceea de a nu fi detectat un proces semnificativ început sub ochii noştri la Sofia. Obosiţi să tot răspundă românilor în chestiunea neproiiferării şi văzând că Cehoslovacia nu este încă atrasă spre punctul de vedere românesc, sovieticii au convocat la sfârşitul întâlnirii de vârf de la Sofia o reuniune confidenţială a celor şase ţări care nu ridicau obiecţii la Tratat. Din acest moment, Tratatul a cunoscut o fractură: 6 + 1 (România). În cursul verii, formula a fost aplicată numeroaselor reuniuni în care cei cinci o chemau la ordine pe a şasea (Cehoslovacia). La un moment dat, care s-a dovedit a fi propice, reuniunile s-au redus la cinci (fără Cehoslovacia). La mijlocul lunii iulie, cei şase devin cinci, iar reuniunile alternează cu cinci şi şase şi terminând cu intervenţia celor cinci în august. Ce elaborată schemă de pregătire, cât de bine gândită schemă de izolare şi pedepsire a Cehoslovaciei se desfăşoară din martie (Sofia) pe tot parcursul verii până la atingerea unui punct culminant menţinut permanent ca obiectiv în faţă! Câtă stăruinţă în elaborarea treptată a unei proceduri neconsensuale (de la şapte la cinci), până la a strecura o acţiune fracţionară sub titlul unitar al Tratatului de la Varşovia sau al comunităţii socialiste. Cei cinci formau în limbajul lui Raymond Aron „o Sfântă alianţă” a cărei doctrină era bazată pe dreptul „ajutorului dezinteresat” acordat „oricărui guvern comunist ameninţat de contrarevoluţie”. În fond, doctrina Brejnev de mai târziu.

Toate aceste considerente mă făceau să înţeleg mai bine meritul diplomaţiei româneşti în acel deceniu, care obţinuse o uşurare a constrângerilor ce se exercitau într-un bloc (şi apoi într-o alianţă) creat şi consacrat de hegemonii sistemului binar rezultat din cel de-al Doilea Război Mondial. Chestiunea câştigării unei libertăţi mai mari de mişcare, aspiraţie legitimă din punct de vedere al afirmării demne a identităţii proprii în sistemul internaţional ce privea limba, cultura şi valorile, a

intereselor economice şi a asigurării unui program propriu de dezvoltare, ţineau însă seama de existenţa limitelor şi a liniilor care nu puteau fi transgresate. Erau excluse orice implicaţie nerealistă a ieşirii din bloc, a părăsirii alianţei, aşa cum nu putea fi eludată geografia care ne situa într-un spaţiu geografic şi politic dat. Ca urmare, limbajul nostru oficial şi public nu admitea nicio aluzie la „intangibile”, dar nici expresii de duşmănie, denigrare sau injurii la adresa vecinilor noştri. Mai mult decât atât, cunoşteam şi aplicam felul în care ne apăram poziţiile proprii diferite de acelea ale blocului nostru. Într-o asemenea situaţie ne prezentam ideea noastră ca o propunere pentru o acţiune comună, care servea mai bine intereselor tuturor şi o încadram în principiile de bază pe care le susţineam toţi. Aşa procedasem şi în cazul votului exprimat la ONU (spre deosebire de ceilalţi) în problema denuclearizării Americii Latine sau a voturilor date în favoarea ţărilor în curs de dezvoltate (ONU, 1963, Conferinţele pentru comerţ şi dezvoltare, Geneva, 1964, New Delhi, 1968). Susţinerea sistematică a suveranităţii, independenţei, neamestecului în treburile interne nu erau o invenţie românească, afirmam noi, ci principii ferme ale ţărilor socialiste, ce se impuneau mai mult ca oricând în lupta împotriva imperialismului (occidental fireşte) care le încălca. Iar relaţiile pe care le dezvoltam cu ţările occidentale pe plan economic le puneam sub semnul coexistenţei paşnice, susţinută de sovietici.

Intervenţia în Cehoslovacia punea la încercare această strategie. Dar ea nu a fost părăsită nici în evenimentele din octombrie 1968.

Critica României se făcea din interiorul unei alianţe pe care nu o denunţam. Obiectam împotriva unei erori a sistemului din care nu intenţionam să ieşim. („Mai grav decât o crimă e o eroare”, spunea Talleyrand.) Reacţia din 21 octombrie şi afirmarea dreptului de apărare pentru orice încălcare a teritoriului aveau trăsături care puteau crea impresia adoptării unei politici noi, militante, dar din 22 încă şi sigur din 23 se apelează din nou şi se manifestă

strategia României care a funcţionat în tot cursul Războiului Rece. Eliminarea oricărei provocări, afirmarea apartenenţei la o comunitate (din care nu puteam ieşi), a unei conduite prescrise de principiile ei fundamentale care ne dădeau dreptul, exersat cu prudenţă, şi la o opinie separată. Acesta mă făcea să consider că strategia diplomatică română a funcţionat şi în octombrie 1969. Şi dacă s-a făcut gestul de fermitate în 21 august, imediat după aceea, cu o promptitudine remarcabilă, s-a trecut la aplicarea strategiei elaborate opt ani în şir. Cu rezultatele care se vedeau pe plan internaţional, procesul de normalizare era dorit de toţi. Deşi criza produsese răni ce se vor vindeca încet, ea conţinea învăţăminte, experienţe şi costuri care vor fi plătite în intervale mai mari de timp şi făcea din 20 august un punct de răscruce în sistemul internaţional. Vor trece două decenii pentru ca semnalul primăverii de la Praga să fie preluat în întreaga sferă a unui bloc sau mai degrabă lagăr.

Vietnam şi China

Problemele de care mă ocupam în anii de la New York (1956 – 1960) şi cei de la minister (1961 – 1970) ţineau de domeniul diplomaţiei multilaterale (organisme internaţionale precum ONU şi tratate, convenţii, negocieri, conferinţe şi reuniuni cu mai mulţi parteneri). Relaţiile bilaterale erau conduse de alţi miniştri adjuncţi (Macovescu în special). În acest cadru, războiul americano-vietnamez nu figura pe agenda mea de lucru. L-am urmărit însă în măsura în care era prezent la ONU şi mai ales în discuţiile cu SUA în care eram frecvent antrenat.

Aşa, de pildă, în 1966, în calitate de şef al delegaţiei la sesiunea XXII a Adunării Generale, i-am prezentat lui U Thant, secretarul general al ONU, o scrisoare a guvernului român împreună cu textul programului Frontului Naţional de Eliberare din Vietnam, pentru a fi difuzat membrilor ONU. Era un program conceput de pe poziţia unui stat de sine stătător adus la cunoştinţa tuturor ţărilor. Până atunci vietnamezii nu voiseră să discute chestiunea conflictului la ONU, dar prin acest document semnalau că îşi schimbau

atitudinea.

Ştiam că în 1963 relaţiile lui C. Mănescu cu Rusk au prins viaţă, ca apoi să se apropie de rangul unei prietenii personale. În 1963, Rusk dădea de înţeles că relaţia specială pe teme economice între SU şi România se poate extinde în domeniul relaţiilor internaţionale. „Dacă tot recunoaştem că gândiţi cu capul propriu, de ce nu am avea un schimb de păreri privind ţările despre care dispunem mai puţine informaţii? Suntem interesaţi cum vedeţi voi lucrurile în Asia, mai ales Vietnamul şi China, pe care le frecventaţi des”, părea el a-i spune lui Mănescu.

În 1964, Rusk l-a primit pe Mănescu după vizita pe care i-a organizat-o în SUA. La o conversaţie amicală, Rusk a dat pe faţă interesul lui cel mai acut: „Ce credeţi despre vietnamezi? Ce vor? Cum se poartă în discuţiile cu voi?”

În anii următori, trapezul a fost completat: existau linii Hanoi-Bucureşti-Washington (şi uneori New York – ONU), cu ramificaţii punctate spre Moscova şi Beijing. Maurer fusese autorul acestei scheme. Rămâne până când se consumă, în ultima fază a războiului, în mijlocul lui.

Dar concilierea la care se lucra nu era de forma perfectă a celor viitoare. În acest caz nu exista egalitatea de tratament a celor implicaţi de către al treilea, deoarece acesta (România în speţă) susţinea deschis poziţia şi interesele uneia dintre părţi (Vietnam). În niciun moment susţinerea publică a Vietnamului de către România nu a fost mai prejos decât a altor ţări din Est sau lumea a treia. Şi cu toate acestea, SUA spuneau: *ce poziţie aveţi, dar ne interesează comentariile voastre*. SUA se găseau în criză de legături concludente pentru problemele Vietnamului şi ale conflictului. Încăpăţânarea lor de a continua şi dezvolta procesul se baza pe două idei ce s-au dovedit lipsite de temei: supremaţia lor militară şi mijloacele şi gândirea primitivă a vietnamezilor, plus convingerea că scopul vietnamezilor era de a deschide porţile asiatice pentru instaurarea comunismului într-un efect de joc de domino.

Mesajul românilor contrazicea aceste premise. Românii nu credeau că aplicarea forţei militare, oricât de

mare ar fi, putea asigura victoria pentru SUA. Interesul celorlalte ţări socialiste era de conjunctură: unul dintre ei este ameninţat, solidaritatea se impune, dar nicio conspiraţie continentală şi comunizarea regiunii nu sunt în vigoare ca urmare a înfrângerii americanilor.

Mult mai neîncrezători în conversaţii erau vietnamezii. Dar prietenia cu românii era de lungă dată. Acord de ajutor economic şi tehnic în 1956, vizita lui Ho Şi Min la Bucureşti la invitaţia lui Dej, schimbări şi contacte pe linii de partid, o apropiere a ideilor în privinţa relaţiilor între partidele comuniste. Vietnamezii nu voiau ca hegemonul să fie URSS, ci ca ea să împartă rolul cu China; faţă de Hruşciov aveau reţineri.

În 1966, de Anul Nou, la sărbătoarea Tet, are loc o ofensivă de mari proporţii a Vietnamului de Nord şi a forţelor antiamericane din sud pentru cucerirea Saigonului. Spre marea surpriză a ocupanţilor, forţele nordului au ajuns la Saigon şi Hue, oraşe în care au avut loc lupte sângeroase.

În final, forţele armate mobile, după ce luptaseră mai mult de o lună, se retrag fără să poată declama o victorie. În schimb, americanii, deşi anunţă înfrângerea Vietnamului, sunt adevăraţii pierzători. Nu este vorba de atacul violent şi neaşteptat, obiectivele îndrăzneţe, numărul de combatanţi, dotarea şi pregătirea lor care răsturnau calculele anterioare ale strategilor americani, ci de largile pături de critici ale populaţiei, pe care Tetul le-a radicalizat total. Americanul de rând s-a trezit trădat prin comunicatele cu fals optimism ale autorităţii, prin vulnerabilitatea poziţiei americane şi zădărnicia unui efort care-i costa din ce în ce mai mult. Dezamăgirea cuprinde cercurile politice până la sfârşitul deceniului, Johnson renunţă la candidatură, Partidul Republican al lui Nixon câştigă alegerile, o întreagă şi lungă supremaţie a democraţilor e ştearsă cu buretele.

Deşi Johnson confirmă iniţial în ianuarie politica americană de a nu se retrage din Vietnam, în lunile următoare funcţionari americani din Washington au

început să aibă şi alte semnale pentru noi. Era vorba de explorarea şi a altor căi decât cele militare. Cea mai clară explicare a fost făcută în conversaţia lui Rusk cu Cornel Bogdan la Washington. Pe lângă repetarea unor teze vechi ca neacceptarea ca Vietnamul de Sud să fie cucerit de cel din Nord, afirma că SUA nu au pretenţii asupra Indochinei sau Vietnamului de Sud, că nu vor să rămână acolo, că ar vrea o soluţionare a conflictului politic şi dacă Vietnamul de Nord mută accentul de pe latura militară pe cea politică şi SUA sunt gata să ia măsuri care să favorizeze începerea negocierilor. Rusk i-a cerut lui Bogdan să-i comunice lui Cornel Mănescu aceste gânduri. Ştia, desigur, că le vom trimite şi vietnamezilor, în ciuda pretenţiei constante a României că nu era un mediator şi că părţile trebuia să vorbească direct între ele.

Tot în mai 1966, o delegaţie guvernamentală română cu Bodnăraş şi Paul Niculescu-Mizil se deplasează la Hanoi, unde este primită de Ho Şi Min. În discuţiile mai detaliate printre multe propoziţii cunoscute de fermitate, solidaritate şi sprijin, era strecurată ideea că terenul politic şi diplomatic nu era suficient explorat şi că s-ar putea lucra cu folos pentru crearea unor condiţii prielnice unor tratative politice. Vietnamezii au fost de acord cu negocierile, însă doar în cazul încetării acţiunilor agresive. „După război, acum nu e momentul”. Mai precisă şi mai restrânsă era cererea privind încetarea prealabilă a bombardamentelor americane. În orice caz, zarurile erau aruncate şi merita să continuăm eforturile.

La întoarcere, delegaţia se opreşte pentru discuţii în China (Ciu Enlai) şi în URSS (membru al Biroului Politic).

Tot în 1966, mai au loc consfătuirile din iulie ale Tratatului de la Varşovia şi ale CAER-ului şi vizita lui Ciu Enlai în România. Trec trei luni de la vizita lui Bodnăraş la Hanoi şi, în septembrie, se decide o nouă vizită de partid şi de stat, condusă de Ion Gheorghe Maurer. De data aceasta contactele cu chinezii premerg vizitei lui Maurer la Hanoi. Deşi era o scurtă oprire în tranzit, Ciu Enlai s-a aflat la aeroport şi i-a condus pe români la manifestaţia de

aniversare a revoluţiei chineze (1 octombrie).

O dare de seamă a acestei vizite este făcută de Paul Niculescu-Mizil la şedinţa Comitetului Politic Executiv (11 octombrie 1966) [36].

Primire şi masă la Ho Şi Min. Discuţii cu Pham Van Dong. Tezele cunoscute de o parte şi de alta. Nuanţe noi în privinţa aprecierii rolului pe care-l joacă România prin relaţiile ei în sistemul internaţional. Vor reflecta asupra dezvoltării unei acţiuni politice şi diplomatice cum propunem noi. Apare ciudat faptul că în mai multe puncte ale raportului lui Mizil îşi fac loc rezerve faţă de Ion Gh. Maurer. „I. Gh. Maurer a avut impresia că (Ciu Enlai) nu a subliniat relaţiile pe linie de partid. Mie nu mi s-a părut marcantă această chestiune/4 Se ştie că la plecare a intervenit un diferend cauzat de întârzierea la aeroport a lui Mizil, care apoi a susţinut că Maurer l-a indus în eroare privind ora plecării. Cred că pentru a nu trebui să-l amintească în raportul lui pe Mizil, Maurer s-a debarasat de întreaga dare de seamă lăsând-o în grija acestuia. Se vede însă că el îl informase în detaliu pe Ceauşescu şi pe alţi membri ai Biroului ca Bodnăraş. Nu e un lucru nou în galeria de portrete ale conducătorilor politici ai acelei vremi. Nu e nicio noutate că în ochii lui Maurer, Mizil stătea pe lista activiştilor locali şi zeloşi. Listă de prieteni nu mai avea după moartea lui Dej. Dar tonul lui Mizil şi incidentul din 1966 nu l-au împiedicat pe Mizil să-l trateze ulterior cu toată obiectivitatea pe Maurer. El reface în 2008 caracterizarea pe care i-o făcuse anterior (1992, 2003): „Maurer a jucat un rol imens în formularea politicii externe a României, a liniei pe care o numesc naţională. Mă refer încă la perioada lui Dej, mă refer la perioada lui Ceauşescu. El a fost *sfetnicul principal* al primului, apoi al celui de-al doilea. Atât timp cât l-a secondat pe Ceauşescu, a contribuit esenţial la elaborarea politicii acestuia, a fost unul dintre stâlpii ei de susţinerec. Cred că frazele acestea, justificate în ochii celor prezenţi la evenimentele

---

36 Niculescu-Mizil, Paul, România şi războiul americano-vietnamez, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 2000 (n.a.)

pe care se baza Mizil, îi fac cinste.

Într-adevăr, planul lui Maurer era unul cu spor de complexitate. Când făcea un drum în Asia, capitalele vizitate erau Hanoi, Moscova şi Beijing. Subiectul era unul singur, dar cei mai mulţi se aflau pe poziţii adverse şi opuse. Şi totuşi Maurer îi aborda pe partenerii lui de consultări cu aceeaşi senină claritate şi sinceritate, cu aceeaşi doză de diplomaţie fină de care avea atâta nevoie în continentul contrastelor şi ciocnirii. Când triunghiul estic e epuizat, îl preia pe cel vestic: ONU, SU şi Paris (U Thant, Johnson şi de Gaulle). În ochii fiecărui participant din triunghiuri profilul României era amplificat de experienţa contactelor celuilalt triunghi, nicio scânteie nesemnalându-se pe parcurs.

Maurer. De data aceasta devin martor. Iunie 1967, ONU. Sosirea lui Maurer la New York, unde se ţinea Adunarea Generală Specială pentru Orientul Mijlociu (dezbătută în capitolul anterior) şi vizita la Johnson (26 iunie). La vizită l-a însoţit C. Mănescu, mie fiindu-mi destinată activitatea sesiunii în curs. Dar, în 23 iunie, la Waldorf Astoria, la masa dată lui Maurer de Rusk (aflat şi el la sesiunea ONU), am fost invitat şi eu împreună cu el şi Mănescu. A fost o discuţie foarte centrată pe subiectele actuale, iar în cele legate de relaţiile româno-americane îndeosebi, Maurer se distingea prin fraze scurte şi concise. „România nu vrea ajutor. Vrea comerţ normal. În teorie ne-am înţeles bine”. „În practică au apărut piedici. Cum plătim, ce vrem să cumpărăm?” „V-ar trebui clauza naţiunii celei mai favorizate”, răspundeau americanii. „Încercăm. Dar obstacolele nu provin din cauza României, ci a altora”. „Credite? Fabrica de sticlă pe care vreţi să o cumpăraţi?” Maurer se scarpină după ureche. Spune: „Aşa fac ţăranii la noi când nu le place ceva”. „Dar priviţi, zice Rusk, comerţul creşte între noi”. „Nu destul”, adaugă Maurer. Secretarul de Stat: „Nu trebuie să trageţi concluzii negative din dificultăţile noastre actuale legislative”. „Înţelegem, zice Maurer, şi sperăm că SUA apreciază ca un element politic pozitiv dorinţa României de a fi

independentă”.

Trecându-se la Vietnam, Rusk a descris situaţia în care SUA numărau peste 250.000 de oameni morţi şi răniţi în conflicte. „Ştim ce înseamnă puterea distructivă în mâini nesigure, iar preşedinţii Kennedy şi Johnson şi secretarii lor de Stat au explorat fiecare canal posibil de înţelegere şase ani la rând”. El a menţionat neproliferarea, limitarea armelor de distrugere în masă. „Nu e nimeni mai voios la organizarea păcii ca SUA. Nu ne îndoim de interesul veritabil de pace al SUA”, răspunde Maurer. „Dacă n-ar fi aşa, n-ar fi utilă o discuţie deschisă. Dar România nu aprobă întotdeauna mijloacele prin care SUA îşi urmăreşte scopurile. Totuşi, unul sau celălalt sau chiar amândouă pot greşi în privinţa mijloacelor”.

La sfârşit, vorbind de exploziva dezvoltare a ştiinţei şi tehnicii şi promisiunile lor pentru producerea de bunuri, Maurer a apreciat că SUA sunt liderul în acest proces.

Nu am rămas cu impresia că Maurer i-a dat cele mai bune note lui Dean Rusk, prietenul lui Corneliu Mănescu. El şi-a păstrat bateriile intacte pentru preşedintele Johnson. Peste trei zile, acesta i-a primit împreună cu Mănescu. Cred că stenograma este o piesă antologică. Maurer afirmă că e mulţumit de discuţia cu Rusk în care a constatat o similitudine de păreri ale celor două părţi, dar crede că trebuie depuse eforturi pentru pacea în Orientul Mijlociu. Când ajungem la Vietnam, România vrea să explice de ce pentru ea şi pentru alte ţări mici problema este îngrijorătoare. Situaţia din Vietnam reprezintă un focar de pericol care ar putea dăuna dorinţei României de libertate şi independenţă. Similitudinea opiniilor celor două ţări e în această privinţă mai mică. „*Noi credem că o cale poate fi găsită pentru ca trupele americane să se retragă din Vietnam*”. Pe urmă a citat capitolul relaţiilor economice şi dificultăţile pe care Rusk le pune pe seama Congresului şi legislaţiei. El însă citează cazul relaţiilor simple ale unei fabrici de sticlă pe care vrem s-o construim.

În chestiunea Vietnamului, Johnson a adoptat un ton

defensiv. „Dacă Vietnamul de Nord se retrage în spatele liniei de demarcare, SUA transformă lagărele militare din Vietnamul de Sud în spitale şi şcoli şi îşi va retrage trupele în şase luni. Ei au însă obligaţii de apărare a unui aliat a cărei ţară este atacată. Nu suntem noi invadatorii, ci Nordul Vietnamez. Nu încercăm să-i distrugem sau să-i invadăm. Să stea în ţara lor, noi în a noastră”.

În privinţa României, chiar dacă e o ţară mică, SUA sunt foarte interesate în relaţiile cu ea. Am dori o ameliorare a comerţului şi o creştere a bunăstării în România. Vrem să vină o zi când nu vor fi diferenţe mari între cele două ţări. Aşteptăm ca legea Comerţului Est-Vest să fie votată. Congresul nu are vederi atât de liberale ca ale lui, dar dacă l-ar putea asculta pe premierul român, şi-ar putea schimba părerile. Ştie că Maurer va vizita şi alte ţări. Poate comenta ce vrea din discuţia avută. Aflând că Maurer va fi la Beijing la 3 iulie, s-a grăbit să-i spună că „ar fi o culme a prostiei, ar fi o abordare preistorică, a omului de cavernă, ca SUA să dorească un război cu China”. Nimic nu este mai departe de mintea lui.

Interesante în această conversaţie sunt, fără îndoială, conţinutul şi explicaţia poziţiilor adoptate cu conştiinţa posibilităţii lor de a fi circulate în sistemul internaţional. Dar importantă pare a fi şi ocazia de a preciza situaţia României. „Ea nu aspiră la un rol important în dezbaterile internaţionale. Tot ce vrea România este să fie stăpână la ea acasă”, zicea Maurer. Dar dacă e criză sau tensiune, nu-şi realizează acest obiectiv. Apar soluţii dictate de alte state şi impuse în numele solidarităţii. De aceea România se implică în probleme şi este interesată să fie rezolvate.

Maurer a spus: „Sunt la prima vizită în SUA, dar de când au început ostilităţile în Vietnam, am fost de patru ori acolo. Pornim de la ideea că problemele dificile trebuie rezolvate şi preşedintele crede la fel”. Johnson l-a anunţat că America vrea ca Japonia, Coreea, Filipine şi alte ţări să fie libere. „Nu vrem să impunem acestora părerile noastre, ci dorim cu onestitate ca ele să decidă viitorul lor. Iar banii cheltuiţi pentru armată ar trebui să meargă în zona

economică a Deltei Mekongului”. În Grădina Florilor unde s-au fotografiat la ieşire, la menţiunea lui Maurer că Mănescu va fi, probabil, preşedinte al Adunării Generale ONU, Johnson a replicat că va fi un om bun şi că a auzit lucruri bune despre el. De fapt, îi dădea prin aceasta acceptul său.

Revenit la sesiune la ONU, Maurer se arăta încântat de vizita la Johnson şi avea cuvinte de apreciere faţă de el, mai multe decât îi rezervase lui Rusk. Buna dispoziţie îl împingea spre vocabularul vânătoresc şi povestea pitoresc amănuntele vizitei şi trăsăturile oamenilor.

Maurer era îndreptăţit să fie mulţumit de întreaga lui vizită ce a cuprins discursul şi contactele de la ONU, precum şi discuţiile cu preşedintele, secretarul de Stat şi experţi de frunte ai politicii externe americane.

Curând după aceea îl va întâlni pe Ciu Enlai la Beijing. Convorbirile din 5 – 7 iulie 1967 scot în relief o analiză meticuloasă, logică şi raţională a situaţiei internaţionale făcută de I. Gh. Maurer, având în centru propria experienţă recentă. O construcţie diplomatică impecabilă. El face referire pe larg la întâlnirea lui cu J.K. Galbraith, economistul de vârf şi diplomatul devotat al lui Kennedy, care continua să se bucure de sprijinul unor cercuri economice, financiare şi chiar politice. Atât la preşedinte, cât şi la Galbraith s-a exprimat dorinţa unei normalizări a raporturilor între China şi SUA. Mai mult decât atât, americanii s-au interesat de poziţia română faţă de această problemă şi în caz pozitiv, eventualul sprijin logistic în oraşe ca Bucureşti sau Constanţa, a căror ospitalitate ar ajuta la contactele directe, dar neoficiale, ale reprezentanţilor chinezi şi americani. S-ar putea deplasa profesorul Galbraith sau alte două-trei persoane la Beijing în vederea unor discuţii preliminare?

„*Iată*, declară Maurer, *exprimăm şi noi o opinie în această*”. Se poate lua în considerare faptul că reluarea relaţiilor oficiale între China şi SUA ar putea modera anumite tendinţe ale imperialismului american. Sunt mulţi americani cinstiţi care pot cu greu să înţeleagă de ce

atunci când America întinde mâna Chinei, ea o refuză. Mai e un argument: atenuarea imperialismului e legată de slăbirea şi lichidarea blocurilor militare. Pactele se mai modifică, în cursul timpului se schimbă convenţiile, iar metodele evoluează. România e interesată de acest proces. Tratatul de la Varşovia, constituit ca o asociere liberă şi o alianţă între state libere şi suverane, este alterat de convenţii care creează organisme suprastatale şi care pot duce la hegemonia unui singur stat. Se caută chiar să se ia hotărâri peste capul statelor membre. Iată o declaraţie sinceră şi dură făcută de Maurer în 1967: „Una este alianţa dintre state libere şi suverane şi alta este constituirea unui bloc în care o putere îşi asumă dreptul de a hotărî pentru celelalte ţări”. În privinţa obiectivelor diplomaţiei româneşti, este o adevărată mărturisire de credinţă.

Este interesant de a observa că răspunsul lui Ciu Enlai la ampla expunere a lui Maurer nu s-a produs. Că Ciu Enlai tăcea continuu în timpul revoluţiei culturale, pe care o critica personal sub numele codat al lui Confucius, ştia toată lumea. Tot aşa era de aşteptat ca în acel moment de maximă încordare cu URSS, China să fie încă în expectativă, amânând marile decizii pentru o împrejurare mai prielnică.

Este posibil ca totuşi Ciu Enlai să acumuleze date pentru decizia de peste cinci ani de a stabili relaţiile oficiale cu SUA şi să noteze cu atenţie declaraţiile făcute de americani românilor. Dar cred că există şi o ciocnire de stiluri de gândire, la care Maurer n-a reflectat suficient în impecabila lui structură mentală cu valenţe carteziene. Ciu Enlai este un perfect deţinător al tradiţiei marilor şcoli de gândire chinezeşti care toate s-au distins nu prin raţionament logic, cel cunoscut în afara Asiei, ci prin unul analogic care porneşte de la evenimente, fapte şi asemănări.

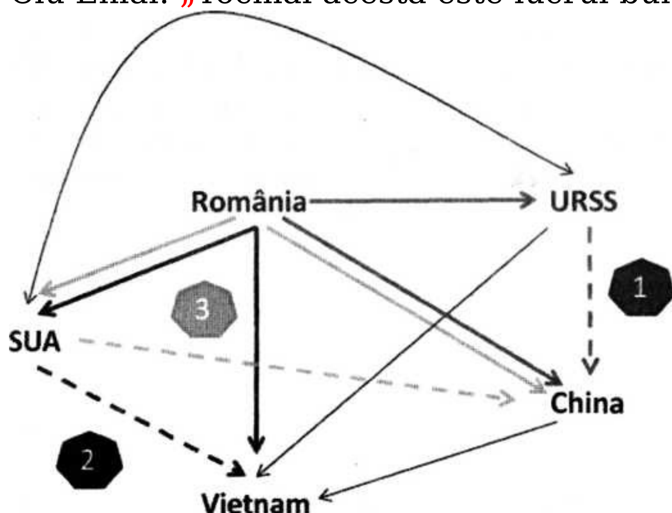
Să luăm următoarele fragmente:

Maurer: „Pe Johnson îl nelinişteşte această situaţie în Vietnam”.

Ciu Enlai: „Nici nu poate dormi bine”.

Maurer: „Asta cred că aşa este; l-am văzut foarte obosit… războiul se desfăşoară cu totul altfel decât prevederile iniţiale ale americanilor”.

Ciu Enlai: „Tocmai acesta este lucrul bun”.

În încheiere, Ciu Enlai: „Eu sunt de acord cu ceea ce a spus Ion Gheorghe Maurer în prima zi, şi anume că situaţia internaţională este bună. Într-adevăr… este foarte bună… Niciodată în cursul ultimilor douăzeci de ani imperialismul american nu a fost atât de izolat. Poporul din Vietnamul de Sud este convins că îi va învinge pe americani şi că ei se vor retrage recunoscându-şi înfrângerea… a început sezonul ploios… Este adevărat că Johnson a obosit. Noi cunoaştem că ordonă personal fiecare bombardament în Vietnamul de Nord… Dacă războiul nu se va termina până anul viitor, L. Johnson va eşua, sigur, în alegerile prezidenţiale… Problema care se pune nu este aceea ca L. Johnson să găsească o cale de ieşire, ci noi să facem ca el să eşueze. Noi luptăm ca el să-şi recunoască eşecul, să termine războiul. Aceasta presupune că va cădea de la putere… înţelegeţi că noi considerăm că nu există posibilitate de unitate de acţiune cu Uniunea Sovietică. Noii conducători sovietici l-ar jigni pe tovarăşul Mao Zedong… Dialogul dintre Vietnam şi

SUA, acesta ţine de suveranitatea poporului vietnamez... noi nu avem dreptul decât să facem propuneri, dar şi aceasta numai atunci când ei ne cer... Vietnamul de Nord nu poate fi de acord să nu sprijine Vietnamul de Sud, în timp ce americanii rămân mai departe în Vietnamul de Sud. Aşa se întâmplă şi cu Taiwanuf.

Nixon. În anul 1967 atât de bogat în evenimente diplomatice pentru România, printre care vizitele lui Maurer în triunghiul Vietnam-China-SUA, preşedinţia lui C. Mănescu la Adunarea Generală a ONU şi poziţia luată după războiul dintre Israel şi arabi au activat un triunghi important de conciliere între SU şi China. Era ca temă şi dimensiune cel mai vizibil şi semnificativ dintre toate. El a fost declanşat de vizita neaşteptată a lui Richard Nixon la Bucureşti. Fusese vicepreşedinte al SUA, guvernator, iar în 1967 se pregătea să candideze (a doua oară, eşuase în 1960) la preşedinţia SUA în alegerile din 1968. Făcea un tur de vizite pentru a se documenta, a se pregăti mai bine şi a fi, desigur, în atenţia presei. La Bucureşti se întoarce de la Moscova, unde fusese neglijat şi subapreciat. Până şi la Operă şi-a plătit singur biletele, nemaivorbind de nicio primire la politicienii de vârf.

Conducerea română se sfătuieşte cu privire la protocolul de primire. Va fi mai caldă decât primirea de la Moscova, mergând până la a contrasta cu ea. Dar nu atât de fastuoasă, încât să-i indispună pe preşedintele democrat al SUA şi pe alţi candidaţi posibili la alegerile viitoare, unii mai bine situaţi în pariuri decât Nixon. Să nu fie comunicate guvernamentale, nici miniştri. Primirea la preşedinte. Însoţitor de la venire la plecare, un ministru adjunct de la Externe, iar sarcina îmi revine mie.

Şi iată-mă la Băneasa într-o zi ploioasă întâmpinându-l pe Nixon şi echipa lui (un secretar, un ziarist). Prima scenă mi-a dezvăluit cu savoare o trăsătură a lui. În afară de câţiva diplomaţi de la ambasada americană şi din minister, nu era public. Deci nici urale, nici fotografii speciale. Îi expun pe scurt programul. Reţine rangul pe care-l aveam şi mai ales întâlnirea de nivel înalt şi observă

diferenţa faţă de primirea jalnică de la sovietici. La încheierea vizitei, o femeie din personalul aeroportului care trecea întâmplător pe acolo, văzând mişcarea produsă la plecarea cuiva, face cu mâna un semn amical celui care urca în maşina în care intrase Nixon. Acesta cere şoferului să nu pornească, se dă jos şi se îndreaptă spre femeia care se speriase de efectul gestului ei şi intră în vorbă prieteneşte cu ea, mulţumindu-i în timp ce fotograful său făcea poze. Nimic nu ilustra mai bine vocaţia popularităţii ce izbucnea la un politician veritabil, în orice împrejurare.

La masa finală dată de mine, la care invitasem intelectuali de vază, academicieni, scriitori, profesori, am văzut cât de mare era distanţa între stilurile lor de vorbire şi schema culturală a unui oaspete american. Le asculta atent referinţele docte despre istoria românilor, dar manifesta amabil o reacţie total pasivă. Am intrat în discuţie spunând că la noi există o bogată varietate de forme culturale prin tradiţiile proprii ale regiunilor, care diferă în muzică, dans, costumaţie şi gesturi. A reacţionat imediat: „Diversitatea îmbogăţeşte! Notează”, i-a zis el secretarului său.

Altceva însă era important în înţelegerea personajului şi a preocupărilor lui. În frânturi de conversaţie am remarcat că Nixon acorda un loc important chinezilor şi că se interesa de relaţiile noastre bune cu ei. Am aflat apoi că în întâlnirea la nivel înalt a insistat asupra acestui subiect pe care-l avea în dosarul mental al acţiunilor lui politice. A apreciat enorm ce i s-a spus despre cum arăta China în viziunea şi experienţa noastră, ce urmărea ea cu adevărat, ce se ascundea sub conduita lor atât de greu de descifrat. Nixon n-a fost însoţit de Kissinger atunci, viitorul lui consilier suprem în materie internaţională. Am încercat mai târziu să descifrez dilema: a aparţinut ideea recunoaşterii Chinei lui Kissinger sau a fost o idee personală? în germen o avea, în orice caz, în timpul primei vizite la Bucureşti.

Şederea scurtă i-a lăsat o impresie profundă. Ales preşedinte în anul 1968, întreprinde o vizită în România, o

premieră pentru un preşedinte american aflat în primul an al acestei funcţii, în august 1969. Rareori un eveniment politic a fost tratat la noi cu o mai mare atenţie. Firavul personaj de la Băneasa se multiplicase în sute de mii de cetăţeni care, purtând placarde de prietenie cu SUA şi cu preşedintele, transmiteau ovaţii şi semne de admiraţie pe traseul parcurs de liderii SUA şi ai României în maşini deschise.

În această fază, discuţiile despre China se înteţesc şi Nixon propune părţii române să se implice în relaţiile lor cu China facilitând o înţelegere. E o conciliere de proporţii şi cu şanse bune de reuşită. S-au înteţit comunicările diplomatice în timpul lui. Evident că răceala chineză se topea şi din alte motive. Diferendul cu Uniunea Sovietică atinsese niveluri periculoase. Chiar voia să se asigure că în relaţiile americanilor cu URSS aceştia nu vor fi convinşi de teza primejdiei chineze pe care o adoptaseră. Americanii erau foarte interesaţi de conflictul chino-sovietic. Moscova le ceruse explicaţii şi sprijin pentru punerea Chinei la punct. Nixon şi Kissinger au crezut că alianţa aceasta cu o putere comunistă împotriva alteia crea noi primejdii pentru SUA şi trebuia evitată. Numai recunoaşterea Chinei ar putea restabili un echilibru şi o creştere a influenţei sale. De aici contacte diplomatice directe cu chinezii la Varşovia, de aici antrenarea românilor şi folosirea bunelor lor relaţii cu China. Şi chiar un comunicat oficial: Nu-i treaba noastră că giganţii comunişti se ceartă. Nu vrem să folosim în avantajul nostru ostilitatea lor, „suntem adânc neliniştiţi totuşi cu o escaladare a acestei dispute într-o masivă breşă a sistemului internaţional de pace şi securitate”.

Linia lui Nixon, Washington-Bucureşti – pekin, lucrează din plin în urma vizitei lui Nixon şi în 1970. În ianuarie 1971, românii comunică Washingtonului că Richard Nixon e invitat să viziteze China. În iulie 1971, Kissinger se deplasează în China, ca să pregătească întrevederea la nivel înalt, şi negociază şi elaborează cu Ciu Enlai textul Comunicatului de la Shanghai, care va fi

semnat apoi în februarie 1972 de Nixon în cursul vizitei lui în China. Conţinea normalizarea relaţiilor între China şi SUA, dorinţa părţilor de a reduce primejdia unui conflict militar internaţional, niciuna din ele nu va viza hegemonia în regiunea Asia-Pacific şi ambele se vor opune eforturilor altor ţări sau grupuri de a stabili o asemenea hegemonie, niciuna nu va negocia în numele vreunui terţ şi nu va intra în acorduri îndreptate împotriva altor state, în cartea lui, *Diplomaţia*, Kissinger nu citează relaţiile lui Nixon cu România şi nici vizita sa la noi. Se ştie că el deschisese o filieră de comunicaţii cu China prin Pakistan. Să-i fi comunicat aceştia înaintea noastră lumina verde a Pekinului pentru vizită? Să fi fost prea ocupat cu propria misiune premergătoare? Nixon însă a declarat că „România a deschis uşi care, altfel, ar fi rămas totdeauna închise”. L-am vizitat la New York în 1983, în biroul lui de „exil” după catastrofala eliminare din postul preşedinţial în urma scandalului Watergate. Nu voia să arate ca un om înfrânt. Îl vedeam răspunzând la telefoane, cu hârtii pe masă şi cu manuscrisele cărţilor pe care le-a scris. Despre România păstra amintiri vii şi calde. Este o ironie tristă a istoriei să reţină cu predilecţie o eroare devastatoare, mai suculentă şi mai pasionată decât un act politic care a marcat pragul între politica „restricţiei” şi aceea a „destinderii” (*detente* vs *containment*).

Ceea *ce* s-a produs, de fapt, a fost o conciliere care depăşea ca însemnătate internaţională orice altă conciliere postbelică.

*

Nu fusesem implicat în acest proces decât indirect la prima vizită a lui Nixon în 1967. Am participat şi eu la vizita sa oficială din 1969 şi îmi reamintesc o discuţie amicală cu Kissinger pe o temă îndepărtată, dar studiată de el, a diplomaţiei Sfintei Alianţe din 1815 din care voievodul Valahiei nu era străin.

În 1969 toamna, la ONU implicarea mea este însă mai directă. Conduceam împreună cu reprezentantul Algeriei un grup de iniţiativă care se ocupa de votul

Adunării Generale privind restaurarea drepturilor Chinei de a fi parte a Naţiunilor Unite. Ne întâlneam cu alte delegaţii încercând să obţinem o atitudine favorabilă pentru adoptarea rezoluţiei prezentată de ţările noastre. Eram la acel moment singura ţară socialistă care milita în favoarea Chinei, deoarece URSS şi ceilalţi membri ai lagărului îşi ascundeau atitudinea ostilă sub o rezervă şi tăcere totală.

Mi-a rămas în minte întrevederea cu reprezentantul SUA, venit de la Washington, care se ocupa de subiect şi mă invitase în mod puţin obişnuit să discutăm situaţia rezoluţiei privind China. Nu eram pe sălile ONU, ci într-un loc iarăşi ciudat, hotelul Waldorf Astoria, unde, probabil, trăsese. Cordial, mă întreabă ce cred despre rezoluţie.

Îi răspund şi eu în acelaşi mod: „Ştim că ne aflăm pe poziţii opuse, întrucât SUA îşi menţin poziţia veche de a vota contra prezenţei Chinei la ONU. Dar grupul nostru de susţinători e convins că ceea ce facem este în interesul tuturor, chiar şi al SUA”. „Însă ştiţi că nu întruniţi majoritatea necesară şi rezoluţia nu va trece”, a spus el. „Ceea ce este important, am replicat eu, este faptul că numărul celor ce vor vota pentru de această dată va fi mai mare ca anul trecut şi va indica o curbă crescătoare care în curând va atinge cota cerută. Şi asta contează”.

Am explicat apoi că un motiv superior precumpăneşte: este nu doar nedrept, ci şi străin şi inadmisibil raţional ca locul unui stat precum China să fie ocupat în organizaţia noastră universală de un grup de taiwanezi în virtutea unei simpatii politice inerţiale. Cum poate fi perpetuat un asemenea anacronism? Ceea ce am observat însă cu interes în convorbirea noastră a fost faptul că asculta explicaţiile mele fără nicio replică, fără nicio contrazicere. Am bănuit că şi la Departamentul de Stat au început să se pună întrebări în chestiunea Chinei. „Sunt norii unei noi politici care se coace”, mi-am zis eu.

Şi, într-adevăr, ea s-a produs sub un Nixon ce vizita China în 1971. Nu eram la ONU şi nici în diplomaţie la acel eveniment. China a fost pusă în drepturi la ONU în 1971

cu majoritate de voturi. M-am smuls din noile mele preocupări de educaţie naţională şi am aplaudat virtual şi de unul singur. Am aflat ulterior că personajul care voia să-mi ştie părerile în 1969 a devenit preşedintele unei Asociaţii americane de amiciţie cu China.

Dar referinţele la China merg mai departe în amintirile mele. La Uniunea Internaţională a Studenţilor în 1948 şi 1949, aveam un coleg prieten chinez cu care serbăm împreună victoriile Chinei lui Mao împotriva lui Chiang Kai-Shek, căderea Nankingului de pildă.

Am aflat ulterior că era creştin. Nu te apropii de această ţară şi de oamenii ei fără să afli lucruri nebănuite.

În anul primirii României în ONU avusese loc Conferinţa de la Bandung (1955) a ţărilor nealiniate. Produsese o breşă în lumea bilaterală a puterii introducând o familie nouă de naţiuni. Aflaţi la New York la înfiinţarea Misiunii noastre, Joja şi cu mine comentam ca şi alţi diplomaţi principiile din Declaraţia de la Bandung. Deşi se ţinuse în Indonezia lui Sukanto, având personalităţi ca Nehru al Indiei, numele ce apărea cel mai des era al lui Ciu Enlai al Chinei, cel care peste 17 ani va semna cu Nixon declaraţia de la Shanghai. Aparţinea unei culturi care număra mii de ani şi avea o infinită răbdare. Când s-a lansat ştirea că a fost primită China la ONU, autorităţile au arătat indiferenţă. „Nu suntem primiţi în 1971, pentru că eram acolo din 1945. China este una dintre cele cinci mari state care au creat ONU. Locul era al nostru, vremelnic (26 de ani) ocupat printr-o eroare acum corectată”.

Dar în anii ’50 eroarea dura şi China era acoperită de perdeaua de bambus dată la o parte de Ciu Enlai. În toate sesiunile la care am asistat între 1956 şi 1970 delegaţia română a susţinut drepturile Chinei, a vorbit şi a votat în favoarea lor. Am urmărit cu atenţie dezvoltarea şi înflorirea relaţiilor bilaterale, chinezii numărându-ne neschimbat printre prietenii lor. O mare satisfacţie aveam când apărea în acest tablou Ciu Enlai, pe care-l consideram una dintre marile figuri ale diplomaţiei mondiale.

Prima dată când am avut prilejul să-l observ în persoană şi de aproape a fost în 1965 la înmormântarea lui Gheorghiu-Dej, unde venise cu o delegaţie chineză. După funeralii a urmat o şedinţă a Marii Adunări Naţionale, pe Dealul Patriarhiei, la care fuseseră invitate delegaţiile străine şi corpul diplomatic. În loja din mijloc a primului rând de balcoane care străjuiau sala, Ciu Enlai ocupa scaunul principal şi aştepta începerea şedinţei. Dar noua conducere politică nu terminase de elaborat unele detalii pentru măsurile ce erau supuse atenţiei parlamentarilor, astfel că prinşi în discuţii întârziau de la şedinţă mult mai mult decât sfertul academic. Într-o altă lojă apropiată, pe acelaşi palier, destinată unor ambasadori străini la Bucureşti, mă aflam şi eu ca ministru adjunct la Externe, pentru a le ţine companie. Lângă Ciu Enlai nu stătea nimeni. Ciu Enlai nu părea deranjat de acest lucru. Observa cu atenţie sala. Aparent imobil, cu privirea mătura mereu asistenţa ca un radar. Mă întrebam ce putea deduce din această observare. Dar uitându-mă din nou jos, am văzut că se puteau desluşi lucruri altminteri neglijabile. Toţi se aşază la locuri şi păstrează o tăcere respectuoasă. Un public civilizat. Nu au feţe împietrite de durere inspirată de orice înmormântare. (Oamenii nu au pasiunea suferinţei. Iau viaţa în termeni mai puţin dramatici.) încep să se mişte după cinci minute de aşteptare şi vorbesc pe şoptite cu vecinii. Încă un sfert de oră şi unii se ridică şi îşi caută cunoştinţele în sală. Gesticulează amical dacă le găsesc. (Sunt sociabili.) Şoaptele se transformă în zgomote. (Le place conversaţia, sunt meridionali.) Nu-i deranjează întârzierea şedinţei. (Nu au obişnuinţa punctualităţii.) îi examinează pe străini şi încearcă să-i identifice întrebând în dreapta şi-n stânga. (Nu sunt xenofobi, ci chiar ospitalieri.) Cu aceste gânduri de fişă caracterologică posibilă întreprinsă de un observator format în tradiţia înţelepciunii chinezeşti (înţeleptul trebuie să vadă dincolo de aparenţe), l-am citat în minte pe George Călinescu care arăta în cartea lui, *Şuti*: „Înţeleptul şade senin şi netulburat. Lovitură de gong. Înţeleptul şade

senin şi netulburat. Gong formidabil”, rezumând astfel meditaţia probabilă a lui Ciu Enlai. A început şedinţa, s-au ţinut cuvântări şi s-au luat decizii de care Ciu Enlai a luat cunoştinţă la cască la fel de impasibil.

În anul 1966, Ciu Enlai a făcut o vizită oficială în România. Am avut un nou prilej să-l văd de aproape, dar, deşi eram în continuare la Externe, sarcina mea de diplomaţie multilaterală nu mă implica în acest eveniment. La recepţia oficială citea cu grijă un toast scris care voia să spună: există circumstanţe care mă obligă să mă pronunţ conform situaţiei (începuse revoluţia culturală care îl privea cu suspiciune la început şi cu ostilitate deschisă mai târziu). Părea „senin şi netulburat”, dar în spatele scenei vizita declanşase probleme mari atât pentru vizitator, cât şi pentru gazde. Maurer era interlocutorul lui. Textele din mandatul lui Ciu Enlai făceau referinţă la recentul conflict cu URSS şi conţineau atacuri la adresa acesteia. România adoptase o poziţie neutră în această dispută şi nu admitea ca pe teritoriul ei să fie proliferate acuze şi critici la adresa niciuneia dintre părţi. Ciu Enlai parcă spunea: „Voi m-aţi invitat şi astfel v-aţi asumat răspunderea de a-mi da posibilitatea să înfăţişez cum ştiu poziţia proprie”. Remarcam acolo cum de la Confucius citire protocolul era vital în diplomaţia chineză. Exista o deosebire netă între a face o vizită din proprie iniţiativă şi una la invitaţia expresă. De pildă, Nixon n-a fost invitat în China, dar i s-a transmis că poate să vină dacă doreşte şi va fi primit. Este instructiv să consultăm bogatul tom de documente îngrijite de ambasadorul Budura, care publică mesajul acesta al Chinei în cursul vizitei întreprinse de Gogu Rădulescu, în scopuri economice, în China, în 1970. Tot Budura a fost ca interpret martorul tuturor conversaţiilor care s-au purtat la Bucureşti. Nu era greu să vezi că ceva se întâmpla în culise. Întâlnirea de la Palatul din centrul Bucureştiului întârziase două ore în şir. Lucrurile s-au aplanat, dar nu a existat comunicat comun. Prietenia şi respectul reciproc au fost afirmate însă cu tărie. Şi cu acest prilej, Maurer a putut cunoaşte în detaliu modul de a gândi şi a negocia al

lui Ciu Enlai şi de a rafina şi mai mult schema gândirii independente pe care o iniţiase sub Gheorghiu-Dej în favoarea României. Vizita a produs clarificări necesare şi pentru o parte, şi pentru cealaltă.

Observăm că în tradiţia gândirii occidentale terţul este exclus în logică, dar şi în politică: ori faci ce-ţi cer, ori nu faci ce-ţi cer. Da sau nu. Schema şi/ şi este proprie gândirii chineze care se fereşte de sau/său. Gândirea chineză nu îl enumeră însă alături de principiul contradicţiei nici pe cel al cauzalităţii printre ideile călăuzitoare. Evenimentele nu au niciodată o singură cauză, ele provin dintr-o colecţie de împrejurări care formează o configuraţie. Structuralism ar zice unii; da, dar schemele chinezeşti se mişcă permanent şi astfel apare perspectiva pe termen lung.

Pe termen lung, declara un laureat american al Premiului Nobel, Robert Fogel, China va deţine 40% din produsul global al lumii în 2040, la care se va adăuga 26% a opt parteneri asiatici şi astfel, în acel an, Asia va reprezenta 66% sau 2/3 din producţia şi avuţia totală mondială.

Este fructul unei gândiri strategice care merită să fie studiată şi înţeleasă. Nu m-am mirat într-o călătorie la Roma să găsesc un profesor de limbă şi civilizaţie chineză care avea aproape 1.000 de studenţi înscrişi la cursul lui. E un semn bun pentru urmaşii lui Marco Polo cu antene sensibile la viitorul proceselor care au loc în omenire şi de ce nu ar avea urmaşii lui Milescu o înclinaţie asemănătoare?

*

În legătură cu problema chineză am avut, după ce am plecat în 1971 la Ministerul Educaţiei, o amară deziluzie. Cât timp mă ocupasem de acest subiect după vizita lui Nixon, se formase o linie de legătură între SU şi China, pe care o deţinea România. E un merit special al unei ţări de a juca un asemenea rol într-o operaţie de conciliere. Observam că Henry Kissinger se strecurase în joc şi îşi forma o linie a sa ce trecea prin Pakistan. Era dreptul lui

de om isteţ şi băgăreţ. Voia, pur şi simplu, să ni se substituie în rol şi nu-şi ascundea ostilitatea faţă de România. Dar linia noastră rezista şi funcţiona. Prin urmare, chinezii ne roagă să le spunem americanilor că sunt de acord să-i primească pentru discuţii. Telegrama ajunge în mâna lui Macovescu, care se afla la Externe în rolul meu. Ce face el? O ţine pe birou, ca să-i anunţe pe superiori. Dacă n-ar fi fost inapt şi cap de lemn, ar fi transmis-o la Washington cu viteza luminii. Dar el o tot frământă câteva zile, timp în care partea americană este anunţată de pakistanezii lui Kissinger. Dacă ai vrea cu încăpăţânare să faci o gafă mai mare, nu ai putea. Iată cum indolenţa, nepregătirea lui Mac, cum i se spunea, pune capăt unui rol remarcabil pe care ţara începuse a-l practica. Şi cel care a plecat pentru convorbiri la chinezi a fost Kissinger, care a rămas lipit toată viaţa de cazul chinez. La bătrâneţe mai scria cărţi despre China, ca să rămână în echipa deschizătorilor.

VI. CĂLĂTORII ŞI CĂRŢI

ADIRI şi masteratul în două subiecte aveam să dau lupta între profesionalism şi politicianism. Primul era formarea diplomaţilor şi al doilea, înnobilarea meseriei lor. Problema mi-a pus-o ministrul meu, în 1962. Vrem să avem diplomaţi buni, cum îi pregătim? Nu ne trebuie o şcoală pentru ei? i-am răspuns ministrului că ideea este de stringentă actualitate, dar că metoda utilizată până acum, cu învăţământ seral în incinta ministerului, cu expuneri funcţionăreşti şi fără orizont, ar trebui înlocuită cu una modernă, practicată şi în alte ţări. Cursuri universitare în afara sediului ministerului, dar în colaborare cu el, doar nouă ne revine uzufructul. Niciun activist de partid n-ar fi spus „daa la o asemenea propunere, dar, spre marele lui merit, Corneliu Mănescu a aprobat-o. „Cunoşti universitatea şi predai acolo; ocupă-te şi vezi să iasă bine.w

Avusesem contact cu juriştii care veneau cu noi la ONU, profesori buni şi stimaţi. M-am sfătuit cu ei. Am formulat împreună obiective, metode, structuri şi

problematică şi rezultatul depăşea toate practicile cunoscute la noi. Erau prevăzute cursuri cu scoaterea din producţie, cu un curriculum universitar cu o durată de doi ani, cu profesori titraţi, cu tineri cu studii universitare aleşi prin concurs de admitere, provenind din toate profesiunile, având secţii care se intercalau în cursuri comune, însă se distingeau prin obiectivul lor: formarea de diplomaţi, economişti, ziarişti. Anticipam prin structură un masterat multidisciplinar de studii postuniversitare de mai târziu.

Am şi demarat cursurile cu aprobarea a doi miniştri (învăţământ şi Externe) în acelaşi an. Am adunat zelul, competenţa şi seriozitatea profesorilor aleşi pe sprânceană. Adăugam personalităţile de autoritate din cele trei direcţii. Colegii mei m-au îndemnat, bazându-se pe experienţa mea, să predau cursul *Bazele Diplomaţiei*. Ezitând şi negăsind alte soluţii, am acceptat.

În curând am văzut câtă bătaie de cap mi-a dat această răspundere, mai ales în materie de timp, de ceasuri disponibile. Lucram pe rupte la minister, ţineam un curs la matematici şi aveam o droaie de manuscrise neterminate pe masă. Am găsit totuşi un subterfugiu. Stăteam serile, prelungindu-le până după miezul nopţii pentru a culege informaţia de bază şi referinţele, sub formă de puncte intrate într-o suită logică. Ţineam cursul a doua zi, la prima oră, cu hârtiile în mână. O stenografa în partea din spate a sălii înregistra totul şi după câteva zile puteam corecta şi completa textul. Bătut la maşină a doua oară, era circulat într-un cerc restrâns de oameni. Ei ar fi putut să se pronunţe şi să-mi semnaleze lipsuri. Încet-încet şi repetat în anul următor, cursul creştea mereu, având trimiteri subtext aproape la fiecare pagină.

Rezultatul final a fost un tratat de 574 de pagini intitulat *Diplomaţia*, cu subtitlul *Şcoli şi Instituţii*. Era scris vioi, cu un istoric interesant al şcolilor străine, cu un capitol de istorie a diplomaţiei româneşti, practica şi metodele clasice ale diplomaţiei, cum erau negocierile, misiunile speciale, cu capitole de diplomaţie economică şi

culturală. Mai tratam şi diplomaţia în lumea actuală. Prima ediţie a ieşit în 1970, iar a doua, în 1975. Cu mare satisfacţie, am constatat că *Diplomaţia* era manualul curent al diplomaţilor români şi că ambasadorii îl ţineau la îndemână.

Cursul şi cartea au fost cea mai îndrăzneaţă încercare de a pune diplomaţia pe un soclu profesional, şi nu ca un capitol accidental al cursurilor politice de marxism-leninism.

Dar în concurenţa între profesionalism şi politicianism, a câştigat cel din urmă. În 1967, apare hotărârea mutării cursului de formare universitară a diplomaţilor la Universitatea de Partid. Rezistase cinci ani. Avea absolvenţi străluciţi care au devenit specialişti în domeniile lor, ca ambasadori sau funcţionari internaţionali, ca economişti sau ziarişti. S-au reîntâlnit să aniverseze, ca oameni împliniţi şi personalităţi cu răspundere, 40 de ani de la înfiinţarea cursului.

Fac tabloul eşecurilor altor instituţii profesionale pe care le-am creat cu prietenii, colegii şi colaboratorii mei.

1. CEPECA, o instituţie internaţională patronată de Biroul Internaţional al Muncii pentru perfecţionarea cadrelor de conducere în economie (1967 – 1971), absorbită, în final, tot de Universitatea de Partid;

2. CEDOR, Centrul European de Studii Demografice (1974 – 1976), desfiinţat din ordinul Elenei Ceauşescu;

3. Centrele de studii prospective universitare, o iniţiativă apreciată în străinătate (anii ’70 şi apoi dizolvate).

Era totuşi o consolare că alte tribune profesionale au rezistat.

1. ADIRI, Asociaţia de Drept şi Relaţii Internaţionale;

2. Proiectul de asistenţă pentru dezvoltare al ONU, şi

3. CEPES, Centrul European pentru învăţământul Superior, înfiinţat în 1972.

Toate aceste instituţii sunt legate de numele tinerilor cercetători şi savanţi care s-au dedicat organizării şi dezvoltării lor. Pentru CEPECA, Ion Niculescu, pentru

studiile prospective, Mihai Botez, pentru ADIRI, Virgil Cândea, care a condus şi Centrul de Studii Sud-Est Europene, pentru organizare şi sediul CEPES, profesorul Constantin Tănase-Iamandi.

Printre cele „durabile”, se numără deci la loc de frunte ADIRI. Geneza ei se bazează pe „zaruri”, adică pe probabilităţile din jocuri. Pe Kiseleff 47, fosta casă a lui Titulescu devenise sediul Ambasadei Ghaneze. Eram prieten cu E.K. Dadzie, ambasadorul „negru”, căsătorit cu o suedeză „albă”, de la New York. Atât el, cât şi fratele lui aparţineau unei familii bogate care şi-a trimis copiii la studii în străinătate. Erau amabili şi cultivaţi. Într-o zi, Dadzie îmi spune că a primit instrucţiuni triste pentru el: se închide ambasada, este rechemat în ţară. Motive: lipsa de fonduri. „M-am simţit atât de bine în această casă, îmi mărturisea el. Cine ştie ce ambasador se va bucura de ea?” Am avut o străfulgerare. De ce un ambasador? Pentru motivul că este folosită de minister ca local de închiriat?

Alerg la Maurer şi-i semnalez eliberarea casei lui Titulescu, care ar trebui să fie ori moment istoric, ori să aibă o folosinţă compatibilă cu simbolul tot în cadrul Externelor. Titulescu era reabilitat de conducerea partidului, după o perioadă de ştergere a ruşinosului trecut burghez, cu ocazia sosirii împăratului Haile Selassie al Etiopiei la Bucureşti. Atât de cald îl evocase pe Titulescu şi rolul salvator pe care l-a avut în viaţa lui, încât Dej, ajutat de Maurer, a decis ca simbolul diplomaţiei româneşti din trecut să fie pus la locul ce i se cuvine, mai ales că fusese o victimă a lui Carol al II-lea şi a fasciştilor. „Ce se poate pune în Casa Titulescu?”, a întrebat Maurer. „O asociaţie de relaţii internaţionale, am răspuns eu şi, ca să fac propunerea şi mai atrăgătoare, am precizat: o Asociaţie de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale, pe care sunteţi cel mai îndreptăţit s-o prezidaţi”. Maurer nu s-a supărat când a văzut că îi întindeam şi curse, în dorinţa de a avea două probleme rezolvate dintr-o lovitură: Casa Titulescu şi asociaţia. Se gândea la faptul că o diplomaţie bună, de care avea nevoie în planurile lui, trebuia să-şi

întărească autoritatea şi planul teoretic al studiilor şi luptei doctrinelor. Astfel că hotărârea „de sus” a venit în curând: casa se renovează, va fi sediul unei Asociaţii de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale (ADIRI), ţinând de Ministerul de Externe.

Preşedinţia lui Maurer şi aripa Externelor au făcut ca instituţia să câştige prestigiu şi să fie inalienabilă. N-a luat drumul către instituţiile partidului şi, astfel, a marcat un succes al profesionalizării în concurenţa cu politicianismul.

Ministerul şi-a luat sarcina în serios, a restaurat clădirea şi a instalat o bucătărie modernă la subsol. De câte ori avea oaspeţi străini sau se ocupa de ambasadorii străini la Bucureşti, ADIRI organiza la etaj expunerile cu public şi dădea mesele când era cazul, cu un personal minimal. Un director şi o secretară, un bucătar, personaj de îngrijire şi pază.

A funcţionat aşa din plin ani după ani. Depindea mult de ministru şi de calitatea lui profesională. Când era numit în acest post un activist politic, acesta putea să înţeleagă mai puţin că era vorba despre o componentă intelectuală a diplomaţiei la care nu se pricepea. Dar în ciuda unor dificultăţi de acest gen, la Casa Titulescu veneau miniştri şi demnitari străini, se ţineau expuneri de nivel ridicat, se purtau tratative care scăpau de lumina scenei riggrhico *fe* prpcă T, a seria de comunicări periodiceerauatrase cadre universitare, dar şi studenţi sau doctoranzi.

ADIRI înfiinţează şi o publicaţie periodică ştiinţifică, *Revista română de studii internaţionale*.

Cea mai importantă şi preţioasă acţiune a ADIRI este o organizare a unei reuniuni internaţionale cam după cinci ani de la înfiinţarea sa. Datele despre ea şi despre ecoul ei pe plan european vorbesc de la sine. Numele ei era *Colocviul European de la Bucureşti* (1969). Subiectul viza ideea unei Conferinţe europene de strategie (CSE), lansată de ţările estice, care trezise interesul ţărilor neutre şi apoi pe cel al celor vestice. Ea se adresa specialiştilor de relaţii internaţionale europeni. A întrunit, într-adevăr, peste orice aşteptări, personalităţi de excepţie din rândul analiştilor,

profesorilor, teoreticienilor şi cercetătorilor în relaţiile internaţionale. Elementul politic a fost evitat, începând cu omisiunea persoanelor oficiale. Pentru a respecta acest principiu, am făcut doi paşi înapoi şi i-am predat lui Costin Murgescu, membru al biroului ADIRI, sarcinile de gazdă. Eram, în principal, adjunct al ministrului de Externe, deci legat de o funcţie politică şi în mod subsidiar secretar general al ADIRI. Aproape toţi cei ce veniseră la Bucureşti se cunoşteau între ei, fie personal, dar în mod sigur prin comunicări şi colaborări.

În mod special îi putem cita pe doctorul Bruno Coppieters, director general al Institutului Regal de Relaţii Internaţionale din Bruxelles, ambasadorul George Ignatiev, reprezentantul Canadei în Comitetul de Dezarmare de la Geneva, generalul André Beauffe, director al Institutului Francez de Studii Strategice, Michel Tatu, redactor la *Le Monde*, prof. Pierre Hassner, ale cărui cărţi erau în plină circulaţie, tot în Paris, Sir Geoffrey de Freitas din Londra, John Campbell, Consiliul pentru Relaţii Externe, New York, Luca Pavolini, directorul revistei *Rinascita* din Roma, Camille Aboussouan, în curând reprezentantul Libanului la UNESCO, Johan Galtung, director al Institutului de Cercetare a Păcii, Oslo şi şef de şcoală care a atras tineret din toate ţările, Lefkos Clerides, directorul Baroului de Avocaţi şi viitor preşedinte al Ciprului, Jacques Freymond, directorul Institutului de înalte Studii Internaţionale din Geneva, Arthur Schlesinger, New York, consilier al preşedintelui Kennedy, iar din partea organismelor internaţionale, Janez Stanovnik, secretarul general al Comisiei Economice Europene a ONU de la Geneva, directorul general al oficiului ONU Geneva, Francis Blanchard, director general adjunct (şi apoi plin) al Biroului Internaţional al Muncii.

Din multe ţări, au venit directorii institutelor de resort din Austria, Bulgaria, Danemarca, Olanda, Spania, dar şi cercetători de frunte din celelalte state reprezentate; în total 20 de ţări. Ţările din Est, începând cu URSS, au fost reprezentate de profesori de autoritate

cum era Tomaşevski, de la Institutul de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale, un centru important cunoscut de cei prezenţi.

În şedinţa de deschidere a fost citit mesajul secretarului general al ONU. U Thant a amintit colocviului că lucrările sale au un orizont mai larg decât cel regional, deoarece pot contribui la consolidarea unui sistem universal de pace şi securitate. El îi saluta pe oamenii de ştiinţă adunaţi la Bucureşti pentru o discuţie cu caracter ştiinţific.

Preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion Gheorghe Maurer, a rostit cuvântarea de bun venit la adunarea aflată sub auspiciile ADIRI. După ce a prezentat ideile de bază ale politicii externe a României, neomiţând să afirme că „nu sunt de conceput libertate socială şi individuală, acolo unde independenţa şi suveranitatea naţională nu există sau, într-un fel sau altul, sunt ştirbite sau nesocotite”, el s-a referit la tema Colocviului European. A introdus o notă de optimism şi încredere spunând că „sunt întrunite condiţii favorabile pentru întreprinderea, încă de pe acum, a unor acţiuni concrete, căutându-se să se identifice puncte comune în privinţa cărora s-ar putea realiza un acord”. Apoi a adăugat cuvintele frumoase şi încurajatoare: „Dezbaterile dumneavoastră vor fi nu numai o explicaţie a ceea ce s-ar putea întreprinde, ci şi, într-un anumit fel, o profesiune de credinţă, deoarece în împletirea dintre aspiraţie şi realitate, în lumina ştiinţei, nu există eforturi aducătoare de consecinţe binefăcătoare, decât în măsura în care izvorăsc din dorinţa pasionată de a izbuti”.

Premierul român era bine cunoscut pe plan internaţional. Fusese la ONU, ţinuse discursuri. Presa îi urmărea traseele de la Beijing la Washington, de acolo în Vietnam, apoi la ruşi şi la Paris. Mediază între combatanţi, scriau ziarele, iar Maurer dezminţea: „Ţările mici nu mediază. Marile puteri sunt mediatoare. Noi, cei mici, putem eventual ajuta la concilierea opuşilor”. De aici apăreau faimoasele triunghiuri ale lui Maurer. Noi ştiam,

iar în străinătate se bănuia că el era autorul şi îndrumătorul procesului de deschidere a României în toate direcţiile geografice şi pe toate temele de conlucrare, începând cu cele economice. La Colocviul European era admirat şi stimat de participanţi, uluiţi de amploarea de care se bucura în ţară la noi, precum şi de atenţia şi ecoul din ţările europene.

Remarcabil a fost contribuţia presei române, care de la început detectase prezenţa unui eveniment „generos” ca temă şi participanţi. Ea i-a asaltat pe delegaţii străini, cerându-le interviuri scurte sau mai lungi, însoţite de fotografia celui chestionat. Ele apăreau sub un titlu care rezuma ideea principală dezvoltată de fiecare dintre invitaţii străini. În acest fel presa a reuşit să dezvolte un colocviu paralel celui din sală, extins în arena largă a publicului.

Jacques Freymond, despre importanţa completării securităţii prin dimensiunea inseparabilă a cooperării, Pavolini, despre naţiunile europene, Tomaşevski, despre climatul de pace şi securitate, Stanovnik, despre încrederea reciprocă, Galtung, despre problemele europene, Hassner, despre interdependenţă, Coppieters, despre blocuri militare. Astfel, dezbaterile oficiale se prelungeau într-o sferă mai largă, cu opinii ce nu erau de neglijat.

Am ţinut şi eu o expunere. Fiind cam lungă (21 de pagini), am rezumat-o în şedinţă, dar am distribuit-o integral. Ca diplomat, m-am prezentat drept un practicant al teoriilor şi al ideilor din sfera ştiinţei. Am observat, astfel, că în Europa ideea unei politici paneuropene de cooperare şi securitate pe tot continentul şi-a făcut de mult apariţia, dar în prezent ea se conturează cu precizie şi claritate, invitând la acţiune. Potenţialul omenesc este considerabil în Europa. Iar una dintre premisele esenţiale ale securităţii o reprezintă dezvoltarea relaţiilor de *cooperare*.

Am trecut în revistă probleme care, pentru a fi rezolvate, presupuneau un mecanism al cooperării

funcţionabil: lichidarea blocurilor militare, a bazelor militare pe teritorii străine, retragerea tuturor trupelor în limitele frontierelor proprii şi, în mod special, dezarmarea. „Securitatea nu este o colecţie de formule care să reprezinte doar absenţa agresiunii şi a conflictului. Ea presupune un climat pozitiv profilactic în care germenii unei conflagraţii să fie reduşi la minimum”.

Tot ceea ce a urmat, mijloace de înfăptuire a cooperării şi securităţii, metode de realizare a cooperării şi securităţii europene, resurse ale cooperării europene, era, de fapt, un imn adus „conceptului cooperare”.

Erau pronunţate în acest cadru şi aprecieri la adresa gazdelor. Stanovnik: „Dacă ar exista mai multe acţiuni ca prezentul colocviu, scopurile ONU ar fi servite mai bine”. Schlesinger: „ADIRI merită toată lauda pentru iniţiativa sa. Toată lumea a fost impresionată de discursul prim-ministrului, de fermitatea adoptată de România de a duce la această conferinţă dialogul internaţional dincolo de polemicile sterile ale Războiului Rece. Cred că România aduce o contribuţie importantă şi efectivă bunului simţ şi raţiunii în lume”. Freymond: „Ţara dumneavoastră dă un exemplu de înţelepciune prin modul în care activează în viaţa internaţională. (...) România, întreţinând relaţii bune, normale cu toate statele Europei, şi-a atras admiraţia şi simpatia generală a continentului şi a contribuit la destindere. Are un rol de prim ordin în dialogul cooperării europene”. Kreisky (Ungaria): „Consider ca foarte fericită iniţiativa românească şi îmbucurătoare ideea şi felul în care a fost realizată. Colocviul s-a desfăşurat într-o atmosferă destinsă, propice unui schimb liber de opinii”.

Nu numai presa noastră s-a ocupat de Colocviul european. *Le Monde* la Paris publica în 26 iulie articolul despre Colocviul de la Bucureşti. De la început remarcă şi numeşte câteva dintre cele 60 de personalităţi prezente, reprezentând 27 de ţări. Consideră „că sovieticii urmăresc consacrarea unui status quo politic”. Dar „românii au o concepţie activă destinderii, reclamând nu numai dizolvarea blocurilor, dar de pe acum diversitatea

înăuntrul fiecăruia dintre ele. După părerea lor, securitatea trece întâi prin respectul faţă de independenţă; o reţea de pacte bilaterale şi multilaterale, ţesute de la un sistem social la celălalt trebuie să ia locul alianţelor, echilibrul terorii trebuie să fie înlocuit printr-un sistem de garanţii juridice – de pildă, nerecurgerea la forţă sau la ameninţarea cu forţa – care va reduce influenţa marilor puteri la proporţii mai moderate". În încheiere arată că guvernul român pregăteşte noi colocvii, nelăsând să „doarmă" proiectul Conferinţei europene, ceea ce este „un aspect al politicii de deschidere la toate azimuturile duse în ultimii ani".

În ziarul *Le Figaro*, generalul Beaufre publică un articol despre securitatea europeană. El citează lucrările de la Bucureşti, care îi confirmă necesitatea unei organizaţii paneuropene a securităţii în Europa, dorită şi aşteptată de ţările estice.

Un articol despre Colocviul ţinut în casa lui Titulescu a apărut în *L'Orient*, la Beirut, dând nume ale personalităţilor prezente. El precizează în plus că anunţul vizitei lui Nixon în România a fost ca o bombă între participanţi. „Pe măsură ce lucrările se ţineau, devenea evident faptul că România, ţară cu geniu mediteranean, putea favoriza condiţiile mai multor dialoguri".

Comentarii favorabile au apărut şi în presa din Est, din care pot fi citate cea din Cehoslovacia şi Iugoslavia.

Opiniile participanţilor şi ecoul în presa noastră şi cea internaţională răsplăteau cu prisosinţă eforturile şi aşteptările celor de la ADIRI, printre care mă număram. În afara unei logistici care cerea rezolvarea problemelor – nu puţine – pe parcursul reuniunii, încercam să am conversaţii cu cei pe care îi consideram personaje-cheie, dată fiind autoritatea de care se bucurau în ţările lor şi în Europa.

După închiderea lucrărilor, ministrul de Externe, Corneliu Mănescu, şi soţia au oferit o masă în cinstea delegaţiilor străine, la care au invitat şi ambasadorii lor de la Bucureşti, seara, la restaurantul Pădurea Băneasa, de

cealaltă parte a lacului Snagov. La pitorescul locului se adăuga şi drumul cu barca pe lac pentru cei care nu veneau în automobilele lor. Albumul amintirilor de la Bucureşti se încheia astfel cu pâlpâirile de lumini, într-un decor negru şi plin de mistere, aşa cum era, de fapt, situaţia Europei.

Încă de la conceperea Colocviului îmi spuneam că dacă Bucureştiul adaugă litera „C” în titlul viitoarei Conferinţe europene prezentată drept CSE – S de la securitate –, punându-i emblema de CSCE – ce includea Cooperarea –, efortul lui poate fi considerat ca răsplătit.

Chiar în cursul Colocviului limbajul conferinţei s-a modificat uşor, securitatea şi cooperarea apărând cot la cot ca partenere.

Mă consideram deci satisfăcut dacă ţineam seama de expectaţiile mele. Chiar le consideram depăşite şi preţioase, când citeam aprecieri care se adresau unui întreg colectiv din care făceam parte. Eram mulţumiţi dacă Maurer era recunoscut ca personalitate eminentă şi chiar şeful unei şcoli diplomatice româneşti. Ne era de ajuns să-l vedem în această postură din care ne instruia, ghida şi inspira, pe noi, simpli ucenici, executanţi, soldaţi de trupă. Dar iată ce scria despre noi doctorul Jaroslav Sedivy de la Institutul pentru Politică şi Economie Internaţională de la Praga: „De multă vreme am fost convins că românii trebuie să aibă un fel de «trust al creierelor» pentru planificarea politicii lor externe. La acest colocviu au participat unii din acest «trust». Sunt specialişti remarcabili. Ştiu ce preţioase sunt ideile bune şi reuşesc să meargă după ele. Evident, de aceea au invitat la convorbirile de la Bucureşti atâţia oameni ageri”.

Pe lângă recunoaşterea „cooperării” a existat o altă contribuţie, care era mai mult decât un sprijin dat proiectului de Conferinţă europeană, printr-un gest „hotărâtor” în ţinerea conferinţei. El este legat de numele lui Johan Galtung, unul dintre proeminenţii reprezentanţi la Bucureşti.

Johan Galtung este un personaj unic, multidisciplinar,

analist şi filosof, sociolog şi diplomat, om de cultură şi scriitor prolific. L-am vizitat la hotel la Bucureşti, dar m-a întâmpinat cu o scenă pe care nu ştiam cărei stări a lui să o atribui: capriciu, teatru, oboseală? Stătea în picioare şi dansa pe pat, declarând că nu ştia unde a venit, ce se întâmpla cu reuniunea, cine participa.

Mi-am dat seama că era extenuat când am văzut programul scris pe cinci luni, din iunie în octombrie, totalizând 24 de deplasări la Londra, Paris, Dortmund, Sandefjord şi Oslo, Mexic, Bucureşti (26 – 28 iunie), Madrid, Paris din nou, Africa de Vest, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Bariloche, Santiago de Chile, urmat de Perú, Bolivia, Venezuela, Panamá, Mexic, Cuba, Madrid, Karlovy Vary, Oslo, Londra şi Soci. Era o oboseală certificată de zigzagurile lui pe glob.

Galtung îşi bătea la maşina de scris pe care o purta cu el toate intervenţiile, plus articolele cerute în presa timpului. Când auzeam o maşină de scris bătând într-un avion în zbor, ştiam că numai unul pe lume putea fi: Johan. Avea patru sedii în care întârzia mai mult: unul în Hawaii, altul la Oslo, unul la frontiera între Franţa şi Elveţia (Geneva) şi al patrulea în China. Ne-am împrietenit totuşi la Bucureşti, în ciuda scenei de la hotel, şi am luat o masă împreună, când am avut o discuţie serioasă privind problemele europene, cu desene pe şerveţele din când în când.

De la Bucureşti drumurile noastre s-au încrucişat mereu. L-am invitat în anii ’70 la Bucureşti să ţină o serie de lecţii timp de o lună, l-am dus la o vânătoare de raţe şi am disecat situaţia internaţională. Altă dată, a venit împreună cu editorul lui să lucreze la mine la Vălenii de Munte, unde i-am adăpostit. Prima lui soţie, fost ministru al Educaţiei în Finlanda, nu l-a putut urma cu cei doi copii ai lor în acest curs pe mapamond. Despărţindu-se, s-a căsătorit cu o japoneză care îl întovărăşea peste tot, preluând o bună parte din treburile lui de administraţie, programe şi deplasări. O elogia în discuţiile cu mine, enumerând zeci de calităţi, muncă, pricepere, precizie,

conştiinţă, bucătărie, scrieri şi tipărituri, dragoste chiar. Mi-a zis: „Să iei neapărat ca următoare soţie (*next wife*) o japoneză ca Fumi”. I-am răspuns: „În altă viaţă (*next life*)”, obţinând pentru această atitudine gratitudinea soţiei mele.

Trec anii şi prietenia se menţine. Ajungem la vârste înaintate amândoi. Neputându-mă deplasa la Conferinţa Forumului de Prospectivă care îşi sărbătorea 40 de ani de la înfiinţarea lui la Bucureşti, Galtung m-a vizitat acasă, unde ne-au copleşit amintirile. Mi-a spus: „Trebuie să îţi mărturisesc un lucru pe care nu-l cunoşti. La Bucureşti şi după aceea am adus un mare serviciu organizatorilor Conferinţei de la Helsinki. L-am sunat pe preşedintele Finlandei, care se afla în cumpănă în încercarea de a organiza la Helsinki conferinţa cea mare. Apăruseră îndoieli masive ale unor experţi care ziceau că era bună ideea de a discuta securitatea, dar momentul nu era încă potrivit. Cu cele ce am aflat la Bucureşti şi după discuţia noastră de la masă cu şerveţele pe care făceam desene şi subliniam idei, l-am asigurat pe preşedinte să continue neabătut, pentru că europenii au nevoie de securitate, în noile condiţii ale strategiilor nucleare şi ale relaţiilor sovieto-americane. Mă impresionase ceea ce mi-ai menţionat despre studiul de la Dezarmare, care examinase şi posibilitatea ca SA şi URSS, cele două superputeri, să recurgă la o primă lovitură şi ripostă, care pot avea loc pe un alt teren decât al lor, ca de exemplu în Europa. Preşedintele a continuat pregătirile, iar nordicii neutri s-au arătat foarte interesaţi de reuşita Conferinţei. Mi s-a recunoscut meritul semnalului meu de la Bucureşti. Sunt bucuros de asta. Dar vreau acum să împărtăşim satisfacţia de a fi lucrat împreună şi de a obţine un rezultat al unei colaborări amicale întreprinse la Bucureşti”.

I-am mulţumit pentru probitatea unei mărturisiri şi dezvăluirea unui secret pe care mi-l rezervase. Şi m-am gândit mult mai târziu, peste patru decenii şi jumătate, că nu ştiam că la Bucureşti colocviul a înlăturat un obstacol în calea Conferinţei europene. Ceea ce era, poate, mai important decât adăugarea unui „C” în plus la nume.

Revolta studenţilor

Pentru a explica stările dominante într-un anumit deceniu, este uneori necesar să întorci filele calendarului înapoi, ca să fie identificată sămânţa acestor stări în deceniul anterior. Nimeni nu bănuia că anii ’70 în Occident, dar şi în alte ţări aveau la rădăcină mişcarea revoluţionară a studenţilor. Deceniului şapte i s-ar putea atribui o adevărată criză a societăţii pe plan cultural şi educativ, politic şi social. El poartă în spate acest sac greu, plin cu pietre.

În Nanterre, o suburbie pariziană unde funcţiona o anexă a Universităţii din Paris, pe un fond de nelinişte din 1967 şi printr-o tradiţie de dezordine a căminelor studenţeşti şi a comportamentului nereglementar sau interzis, cum ar fi drogurile şi legăturile nocturne între internatele de băieţi şi fete, la vizita unui ministru în ianuarie 1968, studentul Daniel Cohn-Bendit este ameninţat cu sancţiuni, dar studenţii protestează organizând demonstraţii şi declanşând o mişcare pe plan naţional. Demonstraţiile s-au întins şi au devenit ameninţătoare prin străzile baricadate, revendicările pe plan politic, ocuparea de puncte strategice şi sedii de instituţii. O grevă de mari proporţii paraliza uzine energetice, chimice şi de automobile, în ultima categorie incluzându-se Renaultul. Milioanele de grevişti dovedeau că la nemulţumirea studenţilor pentru condiţiile lor de activitate, o masă mare de muncitori protesta pentru condiţiile grele de viaţă. Guvernul oscila între reprimarea prin forţă a mişcării sau printr-o strategie neviolentă. Prim-ministrul Georges Pompidou şi fostul prim-ministru Pierre Mendes France au retras poliţia din confruntare şi au aşteptat epuizarea demonstranţilor. Când aceştia s-au apropiat de apogeu, Mendes France şi François Mitterrand au declarat că în Franţa nu mai există autoritate şi puterea nu mai aparţine nimănui. Ideea nihilismului şi a haosului i-a speriat pe cetăţenii francezi şi la 30 mai ei demonstrează cu idei de dreapta, întrunind participanţi pe Champs-Élysées mai numeroşi decât cei din manifestaţiile stângii şi

ale studenţilor. Derutaţi, aceştia nu au încercat să se opună când poliţia reocupa toate instituţiile pe care ei le confiscaseră.

În aceeaşi lună decisivă, între 14 şi 18 mai, preşedintele Franţei, Charles de Gaulle, vizita oficial România.

Cum la minister nu mă ocupam de diplomaţia bilaterală, nu am fost în grupul de organizare. Am asistat la principalele evenimente. De Gaulle, cu cea mai mare detaşare de evoluţia situaţiei în Franţa, îşi juca impecabil rolul de prieten al României. Erau dezvoltate toate formele de cooperare industrială, energetică, ştiinţifică. Biblioteci şi centre de documentare erau create pe bază de reciprocitate în Franţa şi România. În nicio altă ţară conceptele politicii lui de Gaulle, independenţa, suveranitatea, neamestecul în treburile interne, nu găseau un public mai receptiv şi vital interesat de ele. Pe ele România îşi dezvolta acţiunea de deschidere şi de îndepărtare a constrângerilor de bloc estic.

Dar de Gaulle era informat, pas cu pas, de derularea evenimentelor şi măsurile luate în Franţa. Peste zece zile de la reîntoarcerea lui în Franţa, va avea loc sfârşitul crizei. Demisia sa în anul următor poate fi plasată în şirul de evenimente ale revoltei studenţilor şi, mai ales, al efectelor lor pe plan politic.

În Italia, ca un ecou al Nanterre-ului, studenţii din Torino s-au opus transferului Facultăţii de Ştiinţe într-o suburbie a oraşului. Tot în 1968, Universitatea din Roma se închide din cauza manifestărilor studenţilor. Din primul moment, lozincile şi motivaţia acestora marchează diferenţa faţă de francezi. Mai mult decât revendicările în materie de educaţie, studenţii se simt legaţi de organizaţiile militante ale muncitorilor. Nu numai legătura cu Partidul Comunist Italian era evidentă, dar şi influenţa extremiştilor din China şi a Gărzilor lor Roşii. În publicaţia *Lotta Continua* ce apărea în 1969 se regăsea o ţinută radicală: „Nu păcii sociale în fabrici!” „Nu schimba statutul, zdrobeşte-l”.

Este interesant ce semnala regizorul Pier Paolo Pasolini după ce studenţii şi poliţia s-au bătut la Villa Borghese: „Copiii privilegiaţi ai burgheziei îi snopeau în bătaie pe gardienii ordinii publice, fii de ţărani, acum jandarmi prost plătiţi”. Pasajul ne apropie de constatarea valabilă pentru toate mişcările studenţeşti, în care în roluri principale se aflau fiii păturii avute.

Gustul pentru violenţă s-a perpetuat în anii ’70, unde avea ecou prin bombele puse în centre comerciale, bănci, târguri şi gări.

Când ajungem la studenţii germani vom găsi un mare amestec de motivaţii ale protestelor lor. Furia era îndreptată spre nerecunoaşterea oficială a crimelor naziste şi asumarea răspunderii pentru acestea. În al doilea rând, noua generaţie îşi acuza părinţii că, pe lângă refuzul de a discuta trecutul, se lăsau furaţi de concepte şi obsesii convenabile ca mândria naţională, nazism, Est şi pace, americanism şi democraţie. În al treilea rând, denunţau faptul că presa nu era liberă. Patru: la un loc de frunte se afla antimilitarismul îndreptat spre America, dar şi spre evitarea stagiului militar. În fine, ultima trăsătură, care prin rolul său poate fi pusă chiar în fruntea listei, era libertatea sexuală. O sectă maoistă a promovat principiul „promiscuităţii sexuale ca eliberare” şi avea manifeste cu nudităţi. Unul dintre membrii săi afirma că „orgasmul este mai important decât războiul din Vietnam”.

Au existat şi alte momente: în 1967, un student a fost împuşcat mortal de poliţie în manifestaţia care protesta împotriva Şahului Iranului. În zilele următoare, peste 100.000 de studenţi au manifestat în RFG. în anul următor au fost noi asasinate, demonstraţii şi chiar proclamarea stării de urgenţă.

Am avut şansa să aud descrierea veridică a situaţiei din Germania de Vest, din gura rectorului Universităţii din Hamburg. Era un om serios, adept al rezolvării paşnice a conflictelor, ceea ce nu era de mirare, deoarece era preot protestant. Mi-a povestit că universitatea sa a fost ocupată de studenţi, care au trecut la măsuri de „ecarisaj”,

alungarea profesorilor indezirabili. Era confruntat cu o dilemă: să ceară intervenţia forţelor de ordine ca să elibereze universitatea sau să recurgă la metodele paşnice ale dialogului şi persuasiunii? în ziua în care vine la biroul lui de rector – nu se afla printre proscrişi – găseşte o tânără dormind pe canapea. O trezeşte, întreabă cine e. „O studentă”, răspunde ea. „La ce facultate?” „Ah, nu, spune ea. Vin de la altă universitate, nu din acest oraş”. „Dar de ce ai venit?” „Să întăresc rezistenţa colegilor mei de la această universitate”. Mi-a spus că a ales calea paşnică. Prin discuţii şi explicaţii, a obţinut de la studenţi ca ei să-i precizeze măsurile pe care le pregătesc, înainte de a le aplica. I-a convins, de asemenea, să reexamineze împreună situaţia cursurilor suspendate prin absenţa profesorilor şi care micşorează şansele studenţilor de a-şi trece examenele. Au luat apoi tot împreună măsuri de asigurare a igienei şi a curăţeniei. În acest timp, forţele de ordine ce înconjurau clădirea aşteptau semnalul intervenţiei, care era amânat de rector de la o zi la alta. Obţinuse de la ei să nu oprească libera circulaţie înăuntrul şi în afara clădirii. A ajuns şi la ziua în care, văzând cum evolua situaţia în ţară în defavoarea studenţilor, cei de la universitatea lui au consimţit să ridice ocupaţia şi să se retragă liniştit în Anglia iarăşi am avut ocazia să observ fenomenul la faţa locului. Ca ministru al Educaţiei, eram invitat de ministrul Educaţiei şi Ştiinţei din Marea Britanie, doamna Thatcher, să întreprind cu câţiva colaboratori o vizită oficială de studiu în Anglia. Cordialitatea ei s-a văzut în numărul ridicat de universităţi vizitate şi al personalităţilor de frunte ale sistemului educativ şi ştiinţific întâlnite. Nici doamna Thatcher şi nici rectorii nu se refereau la faza revoluţionară a studenţilor, pe care o considerau încheiată ca un vis urât. Dar în două împrejurări i-am văzut prezenţa şi efectele.

Prima era vizitarea unei noi universităţi din generaţia celor de urgenţă ridicate în campania de satisfacere a cerinţelor studenţeşti. Proaspăt intrată în funcţiune, era modernă şi elegantă. Coridorul ce ducea spre biroul

rectorului pe care îl străbăteam avea pluş bogat, de culoare albastră. Iar pe ambele părţi ale coridorului erau tolăniţi studenţi şi studente, discutând şi somnolând, nu fără a-şi marca prezenţa prin ceşti răsturnate şi pete negre de cafea pe covorul de pluş, scrum de ţigară şi hârtii rupte. „Suntem încă aici”, păreau ei a-mi spune. Înţelegeam necazurile doamnei Thatcher, care îmi mărturisea că o moştenire tot atât de grea i se părea faptul că profesori şi scriitori erau molipsiţi în aceeaşi măsură de mişcarea studenţilor răzvrătiţi, cărora li se alăturaseră ca susţinători şi prieteni.

A doua împrejurare a fost vizita mea la New Collège de la Oxford. Îl cunoscusem la Geneva pe un înalt diplomat englez venit să participe sau să inspecteze echipa engleză. Îl invitasem la o masă colegială ca să schimbăm idei, având aceeaşi poziţie ca ministru adjunct la Externe. Îmi amintesc că am ales un loc select în apropierea Genevei, unde am fost serviţi în stilul gastronomic la modă, „noua bucătărie”, în care ornamentarea era mai importantă decât gustul.

Aflându-mă în Anglia la începutul anilor ’70, am întrebat de ambasadorul Hayter, ştiind că era decanul unei facultăţi. „Sir William Hayter, am fost corectat eu, este «warden» (mai exact custode sau supraveghetor), la New Collège în Oxford”. A fost chemat la telefon şi am primit o invitaţie de a-l vizita. Sir William m-a primit cu soţia lui, Iris, şi ambii păreau bucuroşi de oaspeţi care veneau de departe, în timp şi spaţiu. Vechimea, tradiţiile şi clădirile seculare sunt temele îndrăgite ale englezilor. Plimbat prin camerele apartamentului, care la etaj adăpostea locuinţa decanului, mi s-a arătat „locul secret”, o gaură în zidul unei camere de unde *warden-ul* putea observa în detaliu comportamentul studenţilor în aulă, notându-i pe cei care produceau zarvă. Cu mândrie, mi se arătau pe pereţii camerelor desene. „Sunt ale fiicei noastre”, precizau ei. „Aveţi o fată talentată, am spus eu. Unde este acum?” „La Londra”. „Urmează artele?” Cu o mică ezitare, mi s-a răspuns: „Da, le-a urmat cu unele întreruperi”. Amfitrionii

erau afabili, bine dispuşi. Dar deodată văd că încremenesc surprinşi. „A venit fiica noastră”, a spus sugrumat Sir William.

Îşi fac intrarea talentata fiică însoţită de un vlăjgan înalt, neglijent, nebărbierit, cu haine mizerabile crăpate şi peticite. „Este prietenul meu”, îl prezintă ea. Costumaţia ei nu era mai puţin bizară. Fiindcă purta o bluză brodată cu găuri mari, aruncată direct pe piele, fără cămaşă. Preia ea conversaţia, pentru că părinţii îşi pierduseră glasul.

O felicit pentru creaţia ei artistică şi o întreb cum se simte la Londra şi cu artele ei. „Acum nu am prea mult timp, deoarece conduc o celulă a organizaţiei noastre. Mă ajută şi prietenul meu”. „Ce organizaţie?”, am îndrăznit eu să întreb. „Troţkistă, a răspuns ea, noi suntem troţkişti”. În fine, înţeleg. Troţkiştii înviaseră în timpul mişcărilor studenţeşti, fiind în multe locuri o componentă exaltată şi virulentă a lor. În anii ’60, ei se reactivaseră cu dogma lor de „război permanent” şi cu obiectivul de a se infiltra în organizaţiile de stânga, partide sau sindicate de muncitori sau intelectuali. Un Troţki „redivivus” al studenţilor. „Iată, mi-am zis eu, şi personajele autentice, şi active ale revoltelor studenţeşti”.

Mi-am manifestat interesul de a face cunoştinţă cu militanţi convinşi ai acestei mişcări, întrebându-mă totodată ce fac ei în celulă. Fără ezitare, mi s-a răspuns: „Ne facem planul de acţiuni, dar şi discutăm mult politică internaţională, situaţia în ţările comuniste, unde pătrundem mai greu decât în Occident. Iată, de pildă, am discutat şi situaţia din ţara voastră. Nu ştiam dacă disputele cu sovieticii aduc sau nu vreo schimbare a comunismului vostru. Unii au spus că da, se observă ceva. Alţii s-au îndoit că ar fi vreo modificare. Deci n-am putut lua o decizie clară în privinţa atitudinii noastre”.

Bucuros de a vedea ţara noastră în atenţia şi analizele celulei londoneze ocupată de comunism mai mult decât de capitalismul din jurul ei şi văzând suferinţa nevindecată a părinţilor tăcuţi, retraşi şi umili în colţul camerei, am mulţumit cu căldură tinerilor că mi-au

împărtăşit atâtea idei noi şi gazdelor pentru ospitalitatea lor generoasă şi amicală şi m-am reîntors la Londra, cu o amintire de neşters.

Am încercat să reiau tema revoluţiei sau crizei studenţeşti începute în anii ’60 şi preluată şi prelungită în anii ’70. Din ce s-a născut? Unii insistă asupra filiaţiilor politice şi explică totul prin partide politice, doctrine, stânga şi dreapta. Sunt uneori importante, alteori nesemnificative. Le găsim în unele ţări, mai puţin în altele. Asocierea cu muncitorii există, dar uneori este absentă.

O altă explicaţie se concentrează pe situaţia studenţilor. Într-o perioadă de preţuire supremă a educaţiei în formarea cetăţenilor, numărul studenţilor a crescut considerabil. O universitate italiană precum cea din Bari, care număra în mod tradiţional 5.000 de studenţi, în 1968 avea peste 30.000. La Napoli, universitatea atinsese 50.000 de studenţi, iar la Roma, 60.000. Ce se întâmplase între timp? Ministerul italian desfiinţase examenul de admitere şi anulase limita numărului de studenţi. În Germania de Vest, de la 100.000 de studenţi în 1950 s-a ajuns la 400.000 la sfârşitul deceniului 60.

Dar această creştere nu ar fi afectat învăţământul dacă ar fi fost construite universităţi noi. Şi îngrămădiţi în cele vechi, studenţii făceau din ele centre super populate, haotice, scăpând oricărui control posibil.

Nu putem însă generaliza aceste împrejurări, pentru că revoltaţii proveneau şi din spaţii convenabile, şi din universităţi noi.

Rămâne un alt argument de studiat. Este acela al noii culturi care invadase societăţile dezvoltate. Apăruse moda hippy, moda pop în muzică, cinematografe şi televiziuni invadatoare. Noi nu erau doar discurile, concertele şi dansul, dar şi îmbrăcămintea, pantofii, coafura, machiajul, pantalonii evazaţi şi cămăşile strâmte. Unele modele veneau de la luptătorii de gherilă din lumea a treia, cum ar fi Che Guevara sau de la conducătorii ca Mao Zedong. Mode, cultură, sex sunt trăsături relevante ale mişcării, dar nu complet definitorii.

Ne rămâne un domeniu mult mai convingător. Este ruperea familiilor în două: părinţi şi copii. O prăpastie între generaţii. Nu este durere mai mare decât să-ţi vezi copiii înstrăinaţi, pierzându-se anonimi în mulţimi haotice şi bizare, păşind orbeşte spre pierzanie. Uluirea şi groaza îi făceau şi pe părinţi la fel de anormali ca şi copiii lor. Risipa aceasta de energie proaspătă condamna direct societatea la stagnare sau regres. Rebeliunea studenţilor reprezenta clivajul între o generaţie şi cea care o urma.

Cine le-a creat? Răspunsul pare a fi abundenţa şi succesul economic din anii ’60, care au permis tuturor părinţilor să verse asupra copiilor lor „farnientele” pe care ei nu l-au cunoscut, absenţa efortului, dispariţia muncii, inexistenţa profesiunii, confort şi lenevie continuă. Săgeata merge de la opulenţă la vacanţă perpetuă a generaţiei tinere şi la intrarea acesteia în jocul primejdios al relaţiilor şi influenţelor patetice, dar pierzătoare.

Învăţământul

Când în iarna 69/ 70 raportam şefului statului cum a decurs misiunea mea în nordul Europei (Finlanda, Suedia, Norvegia) pentru a schimba vederi asupra problemelor Vechiului Continent, m-a ascultat tăcut şi apoi a spus: „Ne-am gândit să fii ministrul Educaţiei”. „E mare pălăria pentru mine”, am replicat eu. „Lasă, ai să te descurci”. Mai târziu aveam să aflu că a răsfoit *Cronica anului 2000*, din 1969, cu largi deschideri pentru educaţie.

Mi-am luat postul în primire, aducând cu mine câteva trăsături proprii Externelor pe care le părăseam. Acolo, ministerul se bucura de multă autonomie, toate comenzile venind „de sus”, iar ministrul, de o autoritate asemănătoare cu cea a generalilor din tagma cărora se trăgea. Niciuna nu se potrivea noului meu loc de muncă, aflat în continuă inspecţie de partid, de stat, de instituţii ale capitalei, de sindicate, de preşedinţi de comitete şi comisii. Ştiind că după o numire ai parte de oarecare libertate, am căutat să folosesc la maximum faptul că eram lăsat pentru moment în pace.

Moisil mă împinsese să reformez urgent reţeaua

matematică şi noi discipline privind computerele. Văzând că semnătura mea avea efecte fără să solicit părerea altor foruri, am trecut la alte domenii. Primul a fost acela al limbilor străine. Am înfiinţat şi aici, în mare grabă, facultăţi suplimentare, catedre şi marea inovaţie în care aveam sprijinul părinţilor şi pe cel al opiniei publice, şcoli de toate gradele, începând cu unele grădiniţe, cu predare în limbi străine, franceză, engleză, germană şi italiană. În rusă exista un liceu. De asemenea, în germană. Deschisesem o adevărată bună cutie a Pandorei, judecând după pasiunea perfecţionistă a cadrelor didactice. Un episod a servit drept probă grăitoare. Ne vizita ţara prim-ministrul Italiei, Aldo Moro. A cerut să vadă şi o şcoală în limba italiană şi l-am însoţit la o grădiniţă, unde copiii mici în ţinute albe îl aşteptau pe ilustrul vizitator, iar când acesta, venind pe o alee, s-a oprit în faţa lor, ei au rostit în italieneşte salutul lor în cor: „Bine aţi venit, Excelenţă!” Impresia pe care au lăsat-o era aceea a unor îngeri care scuturau clopoţei din argint Am intrat într-o sală, în care Aldo Moro s-a aşezat cu greu în banca strâmtă, şi a început dialogul profesoarei cu copiii. Alte melodii de argint. Se vedea că oaspetele era adânc mişcat. A rămas aşa timp îndelungat, mult peste prevederile protocolului, în vreme ce un aghiotant îi făcea semne disperate că întârzia de la o întâlnire oficială importantă.

Am reţinut scena „Aldo Moro şi copiii”. Iar când, mai târziu, am aflat de asasinarea lui, am fost nespus de tulburat de o înzecită nedreptate a sorţii.

Şcolile în limbi străine au fost singurul lucru care s-a imprimat în memoria colectivă, aşa încât peste ani aveam remarci neaşteptate de la interlocutori privind momentele din trecut care le-au marcat profesiunea şi viaţa.

Am avansat rapid şi la celelalte domenii care aşteptau atenţie şi preocupare. Învăţământul managerial era înapoia standardelor internaţionale. M-a ajutat în mod decisiv profesorul de la Politehnică, Ion Stânciscu, care lucrase un timp în Germania la un concern important, la Siemens. Un adept al exigenţei, preciziei şi randamentului

ridicat nu putea să nu aibă rezultate. M-am încredinţat lui şi i-am susţinut toate propunerile. Întregul învăţământ economic făcea translaţia de la teorie la experiment şi aplicaţii sub bagheta lui. Un singur lucru nu s-a putut realiza. Titlul occidental al „managementului” nu trecea de opoziţia conservatorilor, care au impus titulatura disciplinei ca „ştiinţă a organizării”.

Consideram că învăţământul românesc suferea de un dezechilibru între teorie şi practică, favorizând într-un mod disproporţionat teoria. Toate şcolile funcţionau în matricea culturii generale, cea ce prejudicia ştiinţele exacte sau pe cele ale naturii, alt dezechilibru de corectat. Corecturile nu constituiau greutăţi de netrecut. Revizia „curriculumului”, numărul de ore alocate, calitatea manualelor, înmulţirea temelor de elaborat şi a problemelor de rezolvat „acasă” cereau un efort concertat al cadrelor din minister. Colegii mei, adjunctul de ministru de la învăţământul superior, Alecu Popescu, şi de la cel profesional, Alexandrescu, erau harnici, cultivaţi şi eficienţi. M-am bazat în întregime pe cel de-al doilea, pentru a efectua o reformă adâncă în sectorul profesional, tehnic şi vocaţional.

Rezultatele de la învăţământul „special” au fost unele dintre cele mai rodnice acţiuni avute în tot parcursul celor trei ani de ministeriat la Educaţie. Şcolile respective ţineau, de fapt, de ministerele de resort: Industrie, Industrie uşoară, Sănătate, Cultură, dar în privinţa programelor, a materiilor şi a calendarului, răspunderea ne revenea nouă. Alexandrescu avea o dublă sarcină: una a reformei şi alta a obţinerii acordului şi sprijinului altor ministere. S-a achitat pe nesimţite – era cel mai tăcut, calm şi discret membru al echipei de conducere a ministerului, atingând cea mai ridicată performanţă posibilă, îmi amintesc de vizita făcută cu ministrul Industriei uşoare la o şcoală profesională de învăţământ mediu pentru ţesătoare. Ne-am descălţat la intrarea în clasă, pentru că ţinuta obligatorie a elevilor prescria papuci. Curăţenia era ireproşabilă. „E necesară şi în industrie”, mi-a explicat colegul meu. Ştiam din vizitarea în

Anglia a unei politehnici ce rol era acordat dezvoltării dexterităţii viitorilor ingineri. O clasă lucra la strung, ca materie obligatorie.

Succes au avut cursurile postliceale pentru categoriile auxiliare, ce se situau la limita dintre profesioniştii cu studii superioare şi categoria muncitorilor, cum erau asistentele medicale sau subinginerii. Făceam ca şi învăţământul vocaţional de muzică şi arte să marcheze îmbunătăţiri, prin formaţiile ce-şi aveau manifestări publice încă din şcoală. Sporturile au putut fi încurajate şi prin obligativitatea cursurilor şi a exerciţiilor în toate şcolile.

Anii ’60 ai deschiderii faţă de lumea exterioară trăită în ţara noastră mi-au lăsat suficiente amintiri ca să încerc să se deruleze activitatea noastră cu uşi primitoare. Pentru început, i-am invitat pe miniştrii de Educaţie din ţările vecine, ale Estului, la o consfătuire colegială la care au participat cu interes. Le-am oferit programe suplimentare de vizite în ţară, şcoli sau puncte turistice atrăgătoare. Am stabilit cu ei şi relaţii bilaterale. Deşi nu era membră a blocului politic estic, Iugoslavia era vecină, deci inclusă. La relaţia bilaterală cu balcanicii am inclus şi Turcia. Nota politică o lăsam la o parte şi ne lăsam furaţi de problemele învăţământului, care căutau soluţii în toate ţările, niciodată complete sau satisfăcătoare.

Personal, mă bucuram de experienţe noi, fiindcă diplomaţia multilaterală în care mă specializasem nu favoriza contactele bilaterale. Peste tot gazdele deschideau şi o fereastră, în limita celor câteva zile disponibile, către un loc memorabil. Bulgarii mă duceau la statuia Călăreţului medieval, săpată în munte; polonezii, la Cracovia; turcii, la Marea Marmara.

Nu mă aşteptam ca în Uniunea Sovietică vizita să fie atât de cordială şi amicală, cum spre surprinderea mea a fost. Ca diplomat, avusesem momente încordate cu colegii sovietici, care mă considerau cam „colţos” sau „cu solzi”, cum zicea Gromîko. Nici vorbă de aşa ceva, de la şcoli şi cultură nu ne abăteam. Spuneam ceva admirativ la adresa

lui Tolstoi şi peste o zi eram invitat la reşedinţa lui la Iasnaia Poliana. Până şi în ziare au anunţat vizita mea amicală. Iar distanţele locurilor de vizitat nu contau. În nord, am ajuns în staţiunea „Oraşul academic”, unde specialişti de renume, inclusiv în matematici, coborau din maşini elegante, personale. Pitorescul era remarcabil. Pe geamul căsuţelor de oaspeţi se scoteau săculeţe cu pelmenii (colţunaşi), apoi aruncate în apă fierbinte. Toată lumea era bine dispusă. Am înţeles că oraşul fusese construit pentru cercetările de vârf confidenţiale, armament sau explorări spaţiale, cu laboratoare şi industrii aferente. Departe de Moscova viaţa personală avea mai puţine restricţii.

Altă direcţie era în sud. Zburam în Georgia. Tradiţii străvechi introduseseră la mesele ce durau ore nesfârşite obiceiul unui personaj propriu acestor locuri: oratorul de meserie care ţinea discursuri introductive, şi oamenii nu se aşezau pe scaune până când el nu se oprea. La Moscova, state meridionale ca astea nu erau bine văzute. „Ne mănâncă toate resursele, se plângeau cei de la centru, sunt leneşi şi petrecăreţi”.

În Iugoslavia iarăşi vizita a fost prelungită. De la Belgrad am zburat la Dubrovnik, cu vechile sale arhive medievale cercetate de Iorga. A fost o minune că turcii cruţaseră localitatea. Vechea Raguza lăsase clădiri şi străzi neschimbate ce pot fi admirate şi azi. Pe marginea Adriaticii, în portul ei, se spunea că se vorbea un grai latin, asemănător limbii române. În Macedonia m-am împrietenit cu un membru al Academiei, care mi-a zis să mai trec pe la el. Aici, aromânii erau punctul de atracţie. Comunităţile lor erau numeroase şi confirmau faptul că românii s-au format şi la nord de Dunăre, şi în sudul ei. De la aceste regiuni istorice am zburat în nord, în plină civilizaţie contemporană, în Slovenia, cea mai dezvoltată dintre componentele federaţiei iugoslave, atât de diversă cu cele cinci limbi ale sale, patru culturi şi trei religii. Aşezată lângă Austria, avea un comerţ înfloritor cu ea. Camioanele mergeau şi veneau, transportând produse. Dar pe lângă

agricultura rodnică, industria nouă conta în economia ei. Vedeam cum căuta „nişe” în care să se specializeze şi una care m-a surprins a fost aceea a protezelor medicale. Buni gospodari, harnici, inventivi, locuitorii erau legătura ţării cu centrul Europei.

O invitaţie neaşteptată a lărgit cercul explorărilor mele. În 1970, am fost invitat în Marea Britanie de doamna Margaret Thatcher, ministrul Educaţiei şi Ştiinţei. Aşa cum Rusia fusese cea mai importantă vizită în Est, englezii îmi ofereau o magistrală ocazie de a cunoaşte Vestul. Întrucât i-am rezervat o evocare amplă, îmi rămâne să adaug că gazda a avut darul unic de a duce o relaţie colegială înspre una de prietenie. Doamna Thatcher a examinat atent în vizita ei la Bucureşti învăţământul românesc şi i-a dat o notă bună. Ca rezultat, a fost un colocviu româno-englez pentru problemele educaţiei, ţinut la invitaţia ei, la Cambridge.

Colaborarea noastră a durat până în 1974, cât timp s-a ocupat de Educaţie. Din momentul în care a devenit personaj cu ambiţii şi activităţi politice, câştigătoare a celei mai înalte poziţii în stat după regină, lucrurile s-au schimbat, comunicarea s-a mărginit la urări de Anul Nou şi singurul mijloc de a o urmări a fost presa internaţională şi evenimente rezonante ca războiul pentru insulele Falkland. Am crezut că m-a uitat cu desăvârşire, dar când încetase să fie prim-ministru şi după ce eu cunoscusem cinci ani de „exil intern”, m-a invitat la Londra în 1990. Am fost mişcat de acest gest. Din discuţia noastră dominată de politica marilor puteri, Educaţia ne privea sfioasă dintr-un colţ al camerei.

Este un film englezesc intitulat *Uită-te înapoi cu mânie*. Eu mă uit la perioada petrecută la învăţământ cu satisfacţie şi cu tristeţe. Satisfacţia a durat exact un an şi jumătate. Tot ce am realizat este în acest răstimp. A urmat o perioadă dură în care politica a primat asupra profesionalismului. Ceauşescu se întorsese din vizita lui în Asia cu dorinţa de a face după model chinezesc o „minirevoluţie culturală” cu multe implicaţii pentru

educaţie, acuzată că s-a îndepărtat de ideologia socialismului triumfător. Un an şi jumătate cât am mai fost tolerat la Educaţie, a trebuit să fac faţă acuzaţiilor de occidentalizare, neprincipialitate şi abateri. A fost numit un nou ministru adjunct care se ocupa numai de ţinerea liniei drepte şi de reideologizarea sistemului educativ. Încercam să apăr poziţiile câştigate în minireforma pe care o efectuasem şi, în linii mari, în toate ramurile inovaţiile prinseseră rădăcini. După îndepărtarea mea, am constatat că cel care m-a urmat în postul ministerial, Paul Niculescu-Mizil, le-a respectat, cât îi stătea în putere. Iar la ploaia de injurii la adresa mea ce veneau din interiorul ministerului, răspundea: „I le-aţi spus şi lui?"

Adevărul este că duşmanii mă pândeau de mult. Printre personajele active în denunţarea mea la partid, erau unul dintre miniştrii adjuncţi, cel însărcinat cu învăţământul primar şi secundar, precum şi marele intrigant şi afacerist cu mască supusă şi liniştită care conducea Serviciul de cadre al ministerului. Erau şi mulţi conservatori şi capete pătrate de activişti fanatici, care apărau puritatea doctrinei, respingând uneltirile capitalismului ostil nouă. Dar ei dominau peste tot, în toate ministerele. Birocraţia mediocrităţii şi a semidoctismului. În anii ’60, se născuse o speranţă. Dar la începutul anilor ’70, ea se stingea, pe măsura intrării în scenă a Elenei Ceauşescu, autoarea minirevoluţiei care avea să elimine în întregime vechea echipă a oamenilor de Stat, autori de bun-simţ ai deschiderii şi afirmării României pe plan internaţional. Cu Maurer izolat în 1972 şi plecat în 1974, dispare capul diplomaţiei române care se afirmase într-un întreg deceniu.

Ca ultim cuvânt în 1972 la minister, reuşesc să văd împlinite câteva vechi deziderate pentru care luptasem: inaugurarea unui Centru European UNESCO pentru învăţământul superior şi ţinerea la Bucureşti a primului Congres de ştiinţa viitorului, din care se va naşte Federaţia Internaţională de Studiul Viitorului. Iar „viitorologii" tinerei generaţii şi centrul lor de studii prospective erau

activi şi plini de vigoare, cu conexiunile şi recunoaşterea internaţională făcute.

Doamna Thatcher

Dintr-o experienţă diplomatică de trei decenii, toate plasate în cadrul Războiului Rece, am observat cum se formează şi acţionează liderii marilor puteri care, dincolo de prieteniile şi alianţele lor, formează grupări ce pot fi numite *constelaţii*. Iarăşi, dincolo de politicile pe care le reprezintă, aceşti lideri introduc în constelaţia vremii notele distinctive ale personalităţii lor. Şansa şi împrejurările mi-au permis să urmăresc de aproape sau să am conversaţii mai lungi (rareori) sau mai scurte (uneori) cu unii dintre ei. Din 1955 şi până în 1985, am încercat să desenez mintal profilul unor lideri ca: Hruşciov, Brejnev şi Gorbaciov pentru URSS, Mitterrand şi Giscard d'Estaing pentru Franţa, regele Carlos pentru Spania, Castro pentru Cuba, Indira Gandhi pentru India, regele Hussein pentru Iordania şi doamna Thatcher pentru Anglia. Cu o subiectivitate de care nu mă feresc, sunt înclinat să acord celei din urmă un loc de căpătâi în categoria grea de oameni politici ai marilor puteri. Simt influenţat, desigur, de faptul că am întâlnit-o în numeroase prilejuri şi că am purtat cele mai multe discuţii şi schimburi de păreri lipsite de formalismul rigid al contactelor oficiale. Pot fi şi le consideram mai degrabă interviuri cu o persoană de la care puteai afla nu doar cum curgea istoria, dar şi cum se scria ea. Şi, mai ales, deoarece mi-au dat ocazia unui şir de experienţe instructive pentru cunoaşterea Angliei, a istoriei sale şi a unei politici de mare complexitate.

Anglia, martie 1971. Doamna Thatcher, secretarul de Stat pentru Educaţie şi Ştiinţă al Regatului Unit, ministru în limbajul nostru, îmi adresează o invitaţie, în calitate de ministru al învăţământului din România, de a face o vizită în Anglia. Accept cu entuziasm, mai ales că efectuam călătorii scurte doar în cadrul comunităţii est-europene, dar şi în Iugoslavia şi, uneori, UNESCO, la Paris. Vizita aceasta era un adevărat stagiu de studiu, ce dura de la 1 la 10 martie. Când am parcurs proiectul de program, care

avea şapte pagini detaliate până la sferturile de oră, cu patru oraşe şi cu o zi petrecută la Oxford, cu vizite la Parlament şi Camera Lorzilor şi la forumurile centrale de ştiinţă, am fost direct copleşit. Un protocol precis ca un ceas, pedant ca un ceremonial, stufos şi festiv ca un buchet, s-a dovedit a fi discret, fără stridenţe, cordial. Nicio vizită oficială, de orice nivel la care am participat, nu a atins plenitudinea acesteia.

Sosit la Londra în seara zilei de 1 martie, mă aflu a doua zi în biroul ministrului. Ştiam despre doamna Thatcher ce scria în biografia ei: absolventă a unui colegiu la Oxford, specializarea chimie, completată apoi prin studii de Drept, o a doua licenţă, foarte activă în organizaţiile conservatoare studenţeşti, activităţi în domeniul Chimiei şi Dreptului, membră a Parlamentului din 1959, ministru al Educaţiei din 1970 ca şi mine. După ce parcurgem programul meu pentru care îmi exprim gratitudinea, mă întreabă: „Ai dori să adăugăm ceva?" Am zis: „Poate şi Open University?" Răspunsul a fost prompt şi m-a mirat: „Nu, nu e necesar". Aveam o părere bună despre această universitate pentru educaţia adulţilor, cu interesante inovaţii pedagogice. Interesându-mă după aceea ce reprezenta, de fapt, Open University, am primit o detaliere semnificativă. Era o iniţiativă şi o instituţie a laburiştilor. Mi-am amintit că Harold Nicholson a scris în *Diplomaţia* sa că gândirea omului politic e diferită de cea a diplomatului sau a negociatorului. Într-adevăr, primul foloseşte o logică binară cu „da" şi „nu", iar celălalt, o logică incluzând şi „probabilul", şi „posibilul". El se mişcă în zona gri, ferindu-se de alb şi negru. Doamna Thatcher era o perfectă politiciană.

Desprind din aceeaşi zi londoneză, în afară de vizita la Imperial Collège, masa dată pentru delegaţia română la Lancaster House (eram însoţit de profesorii Staţi, Iamandi, Edmond Nicolau), palatul al cărui nume invocă Războirii Rozelor din secolul al XIV-lea, în care Casa de Lancaster era opusă celei de York. Îmi vine în minte un alt Lancaster, pedagog de pe la 1800 care făcea minunea predând singur

la 1.000 de copii, printr-un sistem simplu de a desemna elevi mai mari drept mentori care puteau citi lecţii şi chiar să-i îndrume pe cei mai mici. În ţara noastră, cu număr mare de şcoli şi elevi fără învăţători, sistemul „lancasterian” a fost preluat la începutul secolului al XIX-lea, cu nume cu tot, pentru o bună vreme. La masa ministrului, între cei 24 invitaţi, erau doi lorzi şi personalităţi ca Seton-Watson, fiul celui care a susţinut România înainte, în timpul şi după Primul Război Mondial prin scrierile lui istorice. Protocol riguros. Fusesem avertizat că vom vorbi, Thatcher şi cu mine, 10 minute fiecare. Protocolul era atât de detaliat, că i se aducea doamnei ministru o tăbliţă şi un ciocan din lemn ca să anunţe expunerile. Încep prin mulţumiri, aduc omagiu sistemului de educaţie englez şi ministrului său, fac apoi elogiul culturii şi filosofiei britanice, concentrându-mă asupra lui Bacon. El a pus inducţia, pasiunea experienţei şi vectorul de la cazul particular la generalitate la loc de cinste în gândirea engleză, contrapusă abordării deductive şi teoretice de pe continent. Astfel că pentru o ţară ca România, care a avut filosofii fie religioase, fie ştiinţifice, cum a fost cartezianismul francez, toate mergând de sus în jos (la marxism mă gândeam), nu poate fi decât salutar contactul cu o viziune complementară precum cea engleză ce procedează de jos în sus, lărgindu-i astfel necontenit orizontul. Ciocanul a marcat sfârşitul cuvântului meu şi începutul cuvântului gazdei. N-a lipsit cordialitatea pentru oaspeţi, iar pentru elogierea culturii şi şcolii româneşti, doamna Thatcher l-a evocat pe Gheorghe Lazăr, mânuind uimitor date din începuturile modernizării româneşti şi propulsia ei prin ştiinţă. Din nou ciocanul, şi apoi fiecare poate să fumeze (Nu dacă vreţi, ci dacă e necesar: „If you must”).

Rămân la Londra încă o zi. La Universitatea din Londra vizitez Şcoala de Studii de Afaceri, iar masa e oferită de preşedintele Consiliului Director al Şcolii Scoţiene de Afaceri, care nu întâmplător e şi director al Companiei Shell. Apoi mă întâlnesc cu reprezentantul

Consiliului de Cercetări Ştiinţifice ce ţinea de minister.

Urmează iarăşi un punct de vârf: o recepţie dată de doamna Thatcher în Camera Lorzilor, cu expunerea mea scurtă (la 18.45 fix) şi dineu tot acolo, îmi amintesc ceva semnificativ din acea zi: într-o pauză cu un ceai, la Clubul Conservator, schimb de vederi cu doamna Thatcher, al cărei scaun avea ca fundal pe perete un portret imens al lui Churchill. Trece ministrul de Externe, ea îl opreşte: „Doresc să-l întâlneşti pe oaspetele meu din România, pe care-l cunoşti, desigur, de la ONU”. „Desigur”, zic eu. „Desigur”, spune el ezitant. Schimbăm câteva păreri şi amintiri despre New York. Nimic nu e întâmplător în viaţa politică. Am aflat între timp că doamna Thatcher nu face parte din cercul restrâns al prim-ministrului şi este ţinută la distanţă în problemele din afara ministerului ei. Cu acest prilej, doamna Thatcher părea să le spună colegilor ei: „Vorbiţi despre relaţiile cu Răsăritul, eu le practic”.

Urmează zilele universităţilor. Plec la Birmingham şi vizitez Universitatea Aston. Apoi Coventry, oraşul martir din cel de-al Doilea Război Mondial, total distrus de nemţi ca mărturie a urii lor faţă de Anglia. Şcoala comprehensivă pentru băieţi şi fete, Catedrala, Politehnica din Leicester, vizită la primar. Nu departe sunt primit la Universitatea din Warwick. Mese cordiale date de rectori, cu suite de profesori.

După Birmingham, Coventry şi universităţile din inima geografică a Angliei, ajung la Oxford, situat mai jos, dar tot nord-vest faţă de Londra. E un oraş-universitate presărat cu colegii, cele mai vechi din secolul al XIV-lea, cu un nou val în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, simboluri de vechime, tradiţii şi genii. Chiar dacă musafirul doamnei Thatcher citise *Istoria Angliei*, aici avea să o vadă, să păşească pe lespezile ei, să se reculeagă în catedralele cu splendoarea cărora colegiile îşi măsurau rangul.

Iată Colegiul Ori ei, înfiinţat de regele Edward al II-lea la 1326, de care e legat numele lui Thomas More, autorul *Utopiei*, decapitat de Henric al VIII-lea; Colegiul Magdalena, cu turnul cel mare avându-i patroni pe Maria

Magdalena şi Ioan Botezătorul, sărbătorit anual, iar ca membri distinşi pe Bodley (vezi Biblioteca Bodleiană), pe istoricul E. Gibbon, inventatorul Cartwright; Queens Collège (1341) aminteşte de John Wycliffe, de astronomul Halley, filosoful utilitarist Jeremy Bentham, poetul Addison; University College (1675, deşi a serbat un mileniu de la un hol ridicat de regele Alfred) aminteşte de chimistul Robert Boyle (legile lui Boyle). New Collège (Colegiul

Nou, dar fondat în 1379) este asociat romancierului Galsworthy. Christ Church Collège, cu o catedrală ai cărei stâlpi datează dinainte de 1200, a cărei capelă, din 1525, a fost dată de Henry al VIII-lea Cardinalului Wolsey, colegiul purtându-i numele după aceea, până când regele şi l-a însuşit în 1532. I-a dat pe John Lock şi trei prim-miniştri ai Angliei în secolul al XIX-lea: Gladstone, Lord Salisbury, Lord Rosebery. De menţionat All Souls Collège (1437), unde sunt amintiţi Oliver Cromwell, arhitectul Sir Christopher Wren şi Lawrence al Arabiei; Balliol Collège (1263 – 1268), care i-a dat pe Arnold Toynbee şi pe Lordul Curzon, ambii adânc înscrişi în istoria relaţiilor internaţionale.

Vechime, monument, tradiţie sunt un suport pentru reprezentanţii străluciţi ai ştiinţei, culturii şi politicii, care au făcut faima unui imperiu. Nu puteam răsplăti atenţia şi cordialitatea de care mă bucuram decât parcurgând, sârguincios şi sincer impresionat, drumul lor în istorie. Timp de un secol, cel al modernizării Europei, liderul necontestat a fost Anglia, stăpână a mărilor şi a unor colonii întinse pe patru continente. Vizita Oxfordului te duce la urzeala pe care se va ţese toga imperială.

Seara, masă dată la St. John’s College (1453), unde a studiat în vremea noastră şi secretarul de Stat american Dean Rusk, (pe care îl cunoscusem mult mai bine decât pe ministrul englez la ONU). Era oferită de Sir Frederick Daiton, profesor la Oxford şi preşedintele Comitetului de Politica Ştiinţei. O masă intimă, cu vreo zece profesori distinşi şi amabili. Lângă mine, Sir George Pickering, masterul de la colegiul Pembroke (1624). Avea pasiuni

fizionomice. „Uită-te la profesorul X, ce frunte mare are”. Mai târziu: „Observi privirea profesorului Y?” O fi o artă britanică de formare a elitelor? Despre el însuşi vorbeşte cu umor: „Sunt bolnav de gută (cred că i se spune podagră), am fost operat la picioare, mi-au pus fildeş în loc de oase, şi tot mă dor”. Am fost fermecat de felul în care se bea vinul roşu de Bourgogne: o cană din cristal era transmisă din mână-n mână, circula ca fiecare să-şi umple paharul, într-un ritual de prietenie şi de solidaritate. Mi s-a spus că Roger, primul Bacon, „doctorul admirabil” din secolul al XIII-lea, înainte de Francis Bacon, baron de Verulam de pe vremea Elizabetei la 1600, pe care îl citasem la Lancaster House, a fost primul care a utilizat sintagma *scientia experimentate*,[37] spunând că matematica e poarta şi cheia altor ştiinţe. Este şi el legat de Oxford. Baronul a stat doar trei zile la închisoare pentru ideile sale, dar primul a fost închis pentru ideile lui timp de 14 ani. La masă domnea o atmosferă destinsă, o generaţie sigură şi netulburată, ducând torţa Bacon-ilor mai departe.

Înapoi la Londra, încheind cele două zile de universităţi şi Oxford (joi şi vineri). Sâmbătă, reîntoarcere degajată cu vizita castelelor Windsor şi Hampton Court. Relaxare. La teatru, condus de secretarul permanent al Departamentului (adjunct al secretarului de Stat) şi soţia lui, Lady Pile. Piesa: *Vivat, vivat Regina*! la teatrul Piccadily. Duminică: destindere şi reflecţie. Tot muzee, începând cu British Museum, unde văd în vitrine piese româneşti special alese. Întocmirea listei complete a bunurilor culturale româneşti din colecţiile străine e opera lui Virgil Cândea. Plimbare prin Londra. Vizită la librării. Caut cărţi de matematici interesante şi noi. Adun vreo trei şi vreau să le cumpăr. Secretarul vine şi îmi spune să nu mă îngrijesc. Le voi găsi la hotel. Într-adevăr, înainte de plecarea mea spre casă, le-am găsit pe toate cu dedicaţia doamnei Thatcher, care scria că speră că vizita mi-a plăcut. Apoi Muzeul de Ştiinţe şi Galeria Naţională.

---

37 Ştiinţa experimentală (lat.), termen din filosofia lui Roger Bacon (n.red.)

Luni, reiau periplul londonez. Prima jumătate a zilei e ocupată de City University (universitate, nu colegii) şi de masa luată cu profesorii ei. A doua jumătate de Şcoala de Studii Slavone şi Est-Europene, unde istoria şi problemele române sunt tratate cu atenţie şi de British Council (Relaţiile culturale ale Angliei peste hotare). Mă aşteaptă încă un moment festiv. Seara, în smoching, la Opera Regală, în loja centrală, cu doamna Thatcher. Pe afiş: *Lacul lebedelor*. Senzaţia serii: e ultima apariţie a celebrei balerine Dame Margot Fonteyn. În pauză, şampanie roşie.

Din nou vizite, marţi: discut problemele formării profesorilor cu preşedintele comitetului care se ocupă de acest lucru în Departamentul Educaţiei şi iau masa cu van Straubenzee, subsecretarul de Stat parlamentar, adjunctul principal al doamnei Thatcher. De la Carlton Club mergem direct la Camera Comunelor. Parlamentul, invenţie a englezilor mai veche decât colegiile Oxfordului, era în sesiune de dezbateri. Primesc în scris o descriere amănunţită a temei, ca să înţeleg despre ce se vorbeşte. După aceea, vine rândul Centrului Marea Britanie – Europa de Est, unde România figura chiar cu o atenţie sporită. Vizita se apropie de sfârşit. Seara se încheie cu recepţia ambasadorului României. Colegii săi, diplomaţi pricepuţi, m-au asistat permanent şi uneori m-au însoţit în această vizită.

Iar miercuri, plecarea, la prânz. Dar numai după o jumătate de oră cu van Straubenzee, urmată de conversaţia finală cu doamna Thatcher. I-am spus impresiile mele, fără să fac mare caz de situaţiile despre care ştiam că o îngrijorau îndeajuns. Eram însă în buna situaţie de a-i descrie ce am învăţat, lucruri noi şi semnificative într-o vizită de excepţie. Nu i-am zis în ce măsură am raportat mintal cuvintele ei la proiectul său, atât de bine conturat.

Pasiunea ordinii şi a lucrului bine făcut, minuţios şi conştiincios executat, pe care o propagă în sistemul ei, cu răspundere.

Dar schiţam, cu linii subţiri, şi trăsături ce se vor

afirma ulterior: perseverenţa urmăririi unui scop bine definit, acela de a obţine autoritatea politică menită să-i permită realizarea viziunii sale, a unei Anglii demne şi eficace în treburile lumii. Ora 14.10: musafirul părăseşte suita şi se îmbarcă în avion.

București, septembrie 1971. Doamna Thatcher întreprinde cu promptitudine vizita de răspuns în România la invitaţia noastră, în acelaşi an cu vizita mea la Londra. Ne-am străduit să îi alcătuim un program frumos care a decurs bine. Îl voi rezuma. A însoţit-o profesorul Iamandi, care fusese şi el la Londra.

Luni, 21 septembrie. O primesc după-amiază la aeroport şi o conduc la Athenee Palace. Vizitează Ambasada Angliei, iar seara, dineu dat de ambasadorul Laskey.

Marţi. Convorbiri la minister între 9 şi 10.20 (am mers şi noi pe minute). Regăsesc aceeaşi persoană deschisă la dialog şi cu judecată clară. Îi dau programul nostru de reformă universitară şi unele explicaţii. Vizitează Universitatea din Bucureşti şi ţine o expunere: *Aspecte actuale ale educaţiei britanice*. Îi ofer o masă la Casa Titulescu. Vede Politehnica şi Muzeul Satului. Seara, concert în cinstea ei dat de Conservator în amfiteatrul său. Primire caldă prelungită la un cvartet de corzi care însoţeşte dineul.

Miercuri. Vizită la Consiliul Naţional de Ştiinţă şi Tehnologie. Urmează un institut de cercetări şi o grădiniţă (cu limbă engleză). Masă dată de rectorii universităţilor la Casa Oamenilor de Ştiinţă. Plecare la Suceava.

Joi. Vizitează Institutul Pedagogic şi apoi Mănăstirile (masa la Suceviţa), până seara.

Vineri. Toată ziua la Iaşi, gazdă Cristofor Simionescu, universitatea şi Institutul de Chimie, „Trei Ierarhi” şi monumentele istorice.

Sâmbătă. Reîntoarcere la Bucureşti şi vizită la Academia Română, preşedinte Miron Nicolescu. Între 12 şi 13.20, masă la ambasadorul britanic. Vizita la Guvern, vicepreşedinte Leonte Răutu şi apoi întâlnire cu presa,

radio şi televiziunea. Dineu oferit de mine la Athenee Pallace.

Duminică devreme o conduc la aeroport, zborul spre Sofia. În două discuţii oficiale şi de mai multe ori la mese sau în program (la Conservator am însoţit-o) am schimbat vederi. A apreciat programul, pe care-l numea îndrăzneţ, şi mi-a urat succes. Catinca Ralea, o persoană cultă şi pretenţioasă, care o intervievase la TV, mi-a dat telefon spunându-mi: „Această doamnă e o mare personalitate. Nu întâlneşti mulţi ca ea”. Era la fel ca la Londra, dar la portretul ei adaug arta de a câştiga publicul. Ţinea de vocaţia politică, rămasă intactă.

Dar eu nu mai eram omul sigur pe el, de la începutul anului. Eram bântuit de îndoieli şi aveam premoniţii sumbre. Avusese loc în iunie vizita cuplului Ceauşescu în China şi Coreea de Nord şi se contaminaseră cu o febră galbenă. Voiau şi ei o „revoluţie culturală** (i s-a zis minirevoluţia noastră) constând în revenirea fundamentalistă la spirit revoluţionar, militant, suspicios faţă de străini. În iulie, anunţase în Comitetul Executiv campania de reideologizare a ţării (echivalentă cu de profesionalizarea ei), măsuri severe în propagandă şi educaţie. În august şi în septembrie se concentrase pe scriitori, care, speriaţi, promiteau că revin la matcă. După încă un Comitet Executiv, în septembrie, a urmat Plenara Comitetului Central, unde am fost criticat în termeni aspri. Mulţi colegi din domenii vizate scăpau mai uşor dacă Educaţia devenea principalul culpabil. Acuzaţiile la adresa mea în presă sau în şedinţe se refereau la ploconirea faţă de Occident, introducerea de practici străine şi dăunătoare, liberalism (delict suprem) neluarea în seamă a comitetelor de partid din şcoli sau judeţe (omul care discută doar cu directorul şi profesorii), formalism, neglijarea şi subaprecierea socialismului ştiinţific şi altele.

Astăzi, retrospectiv, revoluţia ideologică a servit ca pretext pentru realizarea unui scop dublu: să instaleze coregenţa Nicolae-Elena (după modelul visat şi reprezentat discret în reşedinţa lor de la Neptun, pe un

vitraliu, Justinian şi Teodora ai Bizanţului) şi să se debaraseze de vechea gardă politică, ostilă unei asemenea formule. Stratagema a reuşit: partidul a fost zguduit, de teamă şi, dacă nu, de groază, Elena s-a instalat în Cabinetul doi şi a preluat controlul unor puncte nevralgice, iar vechea generaţie a pierdut poziţiile sau a fost total îndepărtată (Maurer, Niculescu-Mizil, Corneliu Mănescu şi mulţi alţii). Cultul personalităţii a devenit o practică obişnuită şi o gardă pretoriană de „lupi tineri** se ocupa de acţiunile concrete.

După un timp, obiectivele fiind atinse, lupta ideologică a pierdut din relevanţă. Se discuta Europa (Conferinţa de la Helsinki) şi Ceauşescu voia un rol. Numele câştigat în 1968 (cazul Cehoslovaciei) era încă tratat favorabil şi „imaginea** trebuia perpetuată, instituţiile industriale şi economice cereau specialişti şi nu propagandişti. Astfel că Niculescu-Mizil, care mă înlocuise la minister în 1972, a avut curajul să păstreze şi să continue numeroase măsuri de deschidere, deşi fundamentaliştii doreau ştergerea lor cu buretele.

N-am împărtăşit doamnei Thatcher aceste gânduri şi încercam să fac o „faţă bună la jocul prost. Îi mulţumeam pentru încurajări şi îi promiteam că voi merge în interesul nostru la pas cu lumea.

Cambridge, 1974. În cursul vizitei sale la Bucureşti, doamna Thatcher şi cu mine pusesem la cale organizarea unui colocviu româno-englez pe problemele educaţiei, în viitorul apropiat. Dar, în viitorul apropiat, eu nu mai eram ministru al învăţământului (1972), iar ea nu mai era ministrul Educaţiei (1974). Fusese prima dată fixat pentru primăvara anului 1973, dar fusese amânat cu un an. Cu perseverenţa ei, l-a scos din planul ministerului pe care nu-l mai conducea şi l-a predat lui Sir William Harpham de la Centrul Marea Britanie/Europa de Est, pe care-l vizitasem în 1971. Aşa că rămâneam ambii în calitate personală, ea simplă delegată, copreşedinte fiind Sir Frederick Daiton, preşedintele Comitetului de Granturi Universitare. Venisem cu o puternică echipă de profesori şi specialişti,

iar lista britanică cuprindea 14 personalităţi, din care iniţial făcea parte şi înlocuitorul la minister al doamnei Thatcher, John Mackintosh, care nu a mai apărut la Colocviu. Doamna Thatcher a avut grijă ca protocolul să fie la înălţime, activitatea, relevantă şi lucrările, de calitate bună.

Şi-a făcut apariţia în ziua deschiderii şi seara a oferit o masă în cinstea delegaţiei române. Eram găzduiţi la Colegiul St. Catherine din Cambridge. El are o istorie complicată, ca toate instituţiile englezeşti, care cresc de jos în sus, prin adăugiri şi inovaţii succesive. La început, Capela devine Colegiul St. Catherine and Jesus, se dezvoltă cu stăruinţă, e colegiu în toată regula pe la 1547, are un caracter religios pronunţat de Drept, Filosofie şi Istorie. Când regina Elizabeta vizitează Cambridge, se opreşte la St. Catherine, la 9 august 1564. Colegiul se dezvoltă în acest secol, construieşte noi clădiri şi devine în 1688 impozantul pătrat cu trei etaje şi curte interioară care, după refaceri şi multe adăugiri, ajunge la forma de azi. Mă impresionaseră gazonul şi cărţile. Cine vrea să vadă o grădină sau o bibliotecă englezească aici să vină. Colegiul are drept simbol roata cu care a fost martirizată Sfânta Ecaterina.

Momentul pe care îl evoc este dineul oferit de doamna Thatcher. Într-o sală mare şi istorică, în care lumânările recreau epoca medievală, eram îmbrăcaţi cu togi verzi şi serviţi în farfurii din argint şi cupe din cristal, scoase din tezaur. Domnea o atmosferă de calm meditativ şi comunicare agreabilă. Discurs doamna Thatcher, al meu, răspuns scurt din partea delegaţiei române. Am condus-o apoi pe doamna Thatcher la maşină şi i-am urat succes. Din întrevederea noastră, am dedus că nu era afectată prea mult de schimbare. Se simţea la început de drum nou. Era liberă să urmărească ţinte mai mari: cucerirea puterii în partid (a făcut-o peste un an) şi apoi la scară naţională (a realizat-o peste cinci ani).

Prezenţa la Cambridge, ca urmare a ocaziei pe care i-o datoram doamnei Thatcher, mi-a permis să vizitez

universitatea cu mai puţină grabă ca în vizita la Oxford. Cu bucurie, îl caut pe profesorul Kendall, faimosul probabilist, pe care îl cunoşteam. Participase, ca şi mine, în 1971, la Conferinţa internaţională organizată de el în România cu profesorul Moisil: „Matematica în Arheologie şi Ştiinţele Istorice”. Era prieten cu profesorul Marius Iosifescu. Mă invită să iau masa cu el la Casa Universitarilor, unde privim lebedele ce aparţin prin tradiţie reginei şi sunt recenzate anual, plimbându-se pe râul Cam. Aici au loc concursurile pasionate de canotaj între echipajele de la Oxford şi Cambridge. O întrecere care reflectă competiţia ştiinţifică între cele două universităţi. Ar fi fost ştiinţa britanică atât de glorioasă cu un singur pol în loc de doi, legaţi de o rivalitate seculară tensionată? Kendall mă conduce la laboratorul lui, unde, pe tablă, desenează schema învăţământului universitar propriu Angliei, diferită de cea europeană. Anglia îşi cultivă insularitatea prin instituţii cu o funcţionare a căror cvasi-incomprehensibilitate o gustă şi o cultivă. În colegiu, studenţii au casă şi masă, dar acolo, cu tutori, se desfăşoară educaţia de bază şi se deprind aptitudinile proprii ştiinţei: disciplină, efort, probitate şi spirit colectiv. Departamentele (catedre la noi) oferă cunoştinţe, colegiul căleşte caractere. Tutorele ţine agenda activităţii studentului, îi îndrumă lecturile, îl ajută, îi măsoară progresele. De aceea, studenţii se identifică astfel cu colegiul şi invers, colegiul defineşte elevii săi. La Peterhouse, cel mai vechi colegiu de aici, se păstrează camera în care a locuit Thomas Gray. La Pembroke a studiat William Pitt, devenit prim-ministru la 25 de ani. Poetul Coleridge a studiat la Jesus Collège. Milton şi Darwin ţin de Crist Collège. Poetul Wordsworth a stat la St. John. Masa de lucru a lui Pepys se află la Magdalena Collège. Newton, Byron şi Tennyson sunt legaţi de Trinity College, iar Oliver Cromwell, de Sidney Sussex Collège. Erasmus, în trecere, a studiat la Queen’s College.

O văd pe Elizabeta I a Angliei la Cambridge, în al treilea an de domnie (din cei 45, cât a fost regină). Cu

pălărie mare cu pene, îmbrăcată în catifea neagră şi cu perle în păr, e înconjurată de Lord Cecil, Lord Warwick şi Robert Dudley, cazaţi la diferite colegii, în timp ce regina stătea la King's College. A spus că este „încântată de frumuseţea capelei, pe care o preţuieşte mai mult decât orice în regatul ei". Avea dreptate, dar vizitatorul mai vede şi *Adu*narea *Magilor*, de Rubens, care a venit mai târziu, alături de vestitele vitralii, de tavan şi de orgă, care îl transportă în altă lume.

Adaug la bucuriile estetice, istorice şi ştiinţifice ale Cambridge-ului o plăcută surpriză venită de la Londra, unde am fost invitat să ţin o conferinţă la Chatham House, care juca rolul de capelă pentru colegiile de studii internaţionale de pretutindeni. Nu mai eram educator, veneam în costum diplomatic la colegii mei de breaslă care ţineau de Institutul Regal de Afaceri Internaţionale. Speram să-l întâlnesc pe Arnold Toynbee, cel mai însemnat şi fecund autor de istorie mondială, care îşi avea biroul la Chatham House, dar, ghinion, era plecat într-una dintre călătoriile lui dese. Am fost condus însă cu religiozitate în biroul său, tapetat de cărţi, şi m-am mulţumit cu acest gest. Îl citez mereu ca şi cum l-aş fi cunoscut de aproape.

Bucureşti, septembrie 1975. Doamna Thatcher vine în vizită la Bucureşti în noua sa calitate de lider al Partidului Conservator Britanic. Stă două zile. Nu mai este sub jurisdicţia mea. Citesc ziarele. E oaspete al Consiliului Naţional al Frontului Unităţii Socialiste (Ştefan Voitec şi Tamara Dobrin). Discuţie cu aceştia şi la Ministerul de Externe (G. Macovescu). Vizitează o expoziţie de ţesături, combinatul de la Brazi, Castelul Peleş şi Cota 1 400. Este primită de Elena Ceauşescu la Institutul de Cercetări Chimice, apoi de Ministerul de Comerţ Exterior.

O întâlnesc la recepţia de încheiere la ambasada engleză, în curte. Vremea e caldă, invitaţii numeroşi. O salut, o felicit pentru noul său rol, citesc pe faţa ei satisfacţia de a fi realizat ceea ce şi-a propus şi lasă să înţeleagă că nu e decât primul pas spre rolul cel mare. Ştia că era greu pentru o femeie să devină prim-ministru. Dar

voia să producă premiera asta pentru Anglia. Avea încredere în capacitatea proprie. „În politică, va declara ea în septembrie 1975, dacă vrei să se spună ceva, adresează-te unui bărbat. Dacă vrei să se facă ceva, adresează-te unei femei”. Mă întreabă cu ce mă ocup şi îi răspund pe scurt că m-am dedicat inclusiv Conferinţei Mondiale a Populaţiei la Bucureşti şi că, în calitate de consilier la Consiliul de Stat, am avut misiuni diplomatice interesante şi instructive. Cam atât. Afabilă şi zâmbitoare. Încă o dată, un adevărat talent în relaţiile omeneşti.

Familia şi Vălenii în anii ’70, cele trei fetiţe purtând toate iniţialele mele, M.M., deveniseră domnişoare. Cea mare, Mihaela, se înscrisese la secţia de informatică de la Matematică, în timp ce Mioara, cea mică, urma cursurile Liceului de Informatică. Cea „mai mijlocie”, cum îşi zicea ea, Maria, căreia toţi îi spuneau Ghighi, sfidase tradiţia matematică a casei şi alesese Artele. Avea, într-adevăr, chemare spre desen şi pictură. Constituiau împreună triada mea preţioasă. Erau, ca personalitate, gândire şi comportament, trei flori de culori diferite. Mă simţeam vinovat că din cauza absenţelor mele ca diplomat itinerant sau a obligaţiilor multiple la minister, universitare şi, mai nou, cu uneltele de scris, le neglijam. O luam totuşi pe câte una, pe rând, în deplasările în ţară. Găseau repede ghizi şi prieteni şi mă lăsau să îmi urmez programul oficial. În cele mai multe drumuri acordam prioritate fiicelor celor mai mari, dar Mioara compensa prin răsfăţul bunicilor. Cu Mihaela, am început să colaborez în momentul în care i s-a deschis gustul cercetării. În afara numeroaselor comunicări făcute împreună, am scos şi o carte M&M. Ghighi mă lua ca model pentru pictura ei şi m-am pomenit pe perete cu un portret de rege saltimbanc, „circar” cum zicea ea.

Evident că soţia mea era mereu aproape de ele. În anii ’70, ea preda ca profesoară de limbi străine la Academia Agricolă. A dat un doctorat în care a îmbinat Estul cu Vestul: *Cehov în literatura americană*. A pus multă pasiune în subiectul cu două limbi străine, cu o

documentaţie de mari proporţii, aşa încât le spuneam fiicelor mele: „Nu faceţi gălăgie; e Gogol în vizită la noi”.

Familia mea mai cuprindea generaţia înţeleaptă a bunicilor harnici, tatăl Tatianei, părinţii mei, iar dintre trei unchi, mai trăia unul, Iosif. Nutream nostalgia câmpenească a micului ardelean şi simţeam apăsarea marilor oraşe. Visam la un colţ de ţară. Am găsit un loc atrăgător, nici pe munte, nici la şes, ci pe dealurile de la Vălenii de Munte. Vecin cu apa Teleajănului, se întindea o jumătate de hectar de vânzare, în centru cu un nuc bătrân. „Aici”, am zis eu înfigând bastonul în iarbă, cum fac cei care dau de petrol sau aur.

Unchiul Sive era vacant. Se certase şi se despărţise de soţie şi de fiica ei, adoptată de el, părăsise Mediaşul şi trăia singur, fără casă şi fără avere. Fusese un om bogat, un inginer specialist bine cotat care lucra la firme particulare, inclusiv la cele ale Brătienilor de la Bacău sau Zărneşti. Avea terenuri, i-au fost naţionalizate. Avea acţiuni în bancă, au dispărut. Îl rog să preia şefia şantierului, cu ideea că va locui în casa nouă. Începem să discutăm arhitectura şi rezultă ceva ciudat, fără acoperiş, tinichea plată înfiptă în marginea platoului, cu corpul la nivelul grădinii, dar cu demisolul pe pantă. Un salon mare terminându-se în sufragerie, multe geamuri şi lumină, patru camere sus, una la demisol, pereţi mari cu rafturi de cărţi, bucătărie, baie, cămară. În ciuda inovaţiilor la tot pasul, Vălenii noştri trezeau interes şi erau ospitalieri.

Tot improvizată era şi finanţarea. Ea se făcea exclusiv din drepturile mele de autor. O carte: săpăturile; altă carte: fundamentul de ciment. Este de mirat după vreo cinci decenii cât de răsplătitoare erau drepturile de autor, în raport cu cvasi-inexistenţa lor în secolul următor.

Număr titlurile apărute în deceniul anilor ’70: 33, dar multe sunt traduceri în alte limbi. Primeam drepturi de autor şi după *Raportul de la Clubul de la Roma*, tradus în 12 limbi. Nu făceau val, dar picurau, cum zice dictonul latin, până ce găureau piatra.

În anii ’60, apăruseră *Tratatul de Diplomaţie*,

Cronica anilor 2000, cu şase traduceri în alte limbi, *Istoria diplomaţiei române* în trei limbi, seria de eseuri de călătorie şi, astfel, fazele construcţiei ţineau pasul cu ieşirea de sub tipar a cărţilor.

Când totul a fost gata, „ciudăţeniile” construcţiei au început să fie depăşite de acelea ale locatarilor. Mai ales în perioada de vârf, când generaţia bunicilor şi a unchilor era completată cu ajutoarele venite din Bihor. După o primă femeie de la ţară, specialistă în plăcinte, a venit o tânără bihoreancă, aparţinând unei secte religioase, care se considera călugăriţă civilă. Ea ţinea casa curată şi bucătăria, productivă.

Am folosit „reşedinţa de vară” ca loc de primire a musafirilor mei străini, ştiind că vor ieşi în proximitatea naturii, vor respira aer curat şi vor mânca plăcinte ţărăneşti sub nuc.

Când l-am invitat pe Johan Galtung să vină la Văleni, m-am pomenit cu un miniautobuz în care se aflau copiii lui şi editorul cu care definitiva un volum de scrieri. Cartea lui lua formă în grădina mea. A mai venit şi Eleonora Maşini, care ocupase, ca şi Galtung, preşedinţia Federaţiei de Studii ale Viitorului. L-am avut musafir pe unul dintre cei mai buni prieteni, Paul Mark-Henry, care avea titlul de „Ambassadeur de France”, deţinut doar de o duzină de oameni. Venise cu un alt prieten, algerian, Abdel Kandel Chanderli, director al Organizaţiei Arabe de Petrol. Toţi trei ne cunoşteam de la ONU, unde ultimul fusese observator al ţării sale, înainte de independenţă. Mi-au rămas în minte discuţiile înflăcărate asupra situaţiei internaţionale, în care erau mai mult decât experţi, şi salvatorul vin roşu care a acompaniat bine bunătăţile ardeleneşti până la căderea nopţii. I-am adus apoi cu maşina la Bucureşti.

Paul Mark-Henry fusese ambasador în Liban în timpul războiului civil. Un tânăr a tras cu pistolul în el, dar nu l-a nimerit. A cerut să-i vorbească arestatului, pe care l-a invitat să ia loc şi să-i spună ce l-a îndemnat să încerce să-l asasineze tocmai pe el. A jucat un rol hotărâtor în

salvarea populaţiei în războiul dintre India şi Pakistanul de Vest. Era un om de mare cultură. A scris cărţi, ca *Limita puterii*, şi a publicat cărţi/albume precum cea despre Africa pe care o cunoştea bine. Puţini îmi dăduseră un ajutor mai mare în cariera diplomatică. A aprobat şi condus ajutoarele acordate României în calitatea sa de ţară în curs de dezvoltare, materializate în proiecte extrem de utile în irigarea câmpurilor agricole, tehnologii în materie de selectarea seminţelor, calculatoare pentru Politehnică şi altele. Cu toate hobby-urile lui literare, era un om de acţiune cu o gândire practică, şi cu realizări tangibile.

Mă gândeam că atunci când mă voi pensiona să mai construiesc o casă din lemn în curte, cu camere pentru invitaţii mei, membri ai unui grup mic internaţional de reflecţie asupra problemelor globale: Cercul de la Văleni.

Deocamdată ocaziile de a-i avea oaspeţi erau destul de rare pentru un om ocupat până peste cap.

Vedeam cu plăcere că fiicele mele îşi invitau colegii şi prietenii la Văleni. Viaţa decurgea lin aici. Dar nu doar arhitectura era ciudată, ci şi îndeletnicirile lor. O bunică harnică făcea concurenţă, prin prăjiturile de la Oradea, plăcintelor săteşti. Un unchi ros de o boală veche avea crize din când în când, iar uneori toane. Dar cu pasiune se ocupa de grădinărit. Îmi cerea să-i aduc seminţe din Franţa, ca apoi să mâncăm „salsifie”, legumă necunoscută la noi, sau „porumb dulce”. Până şi pomi meridionali care nu ştiau ce era iarna încerca să-i pună în loc ferit lângă casă, îmbrăcaţi cu plase ocrotitoare când veneau zăpezile. Grădina era îngrădită şi plină de meri. Din Ardeal, adusesem arbori cu nuci mari şi coajă subţire. Tatăl meu avea pasiunea scrisului şi când epuiza amintirile din copilărie şi războaie, în lipsă de subiecte, copia scrisorile din vasta colecţie a casei. Au apărut şi cele pe care le adresa mamei mele când îi făcea curte. Obosit de atâta germană şi maghiară, căuta în limba română cuvinte mai distinse. Astfel, se adresa fetii popii din Tilecuş, începând scrisoarea cu „Debilă zână”.

Credeam că Vălenii vor fi mereu aşa. „Fii un târg temut, hilar. Şi balcan – peninsular”. Dar iată că vremea s-a stricat. Sive a avut crize care l-au îndepărtat pe tatăl meu; într-o zi a plecat singur la Oradea. Mama a rămas cu Sive pe care îl tolera din copilărie. Dar un bandit a intrat în acasă într-o noapte, ca să-mi fure „decoraţiile” pe care se zicea că le ţineam acolo. În întuneric, mama a încercat să vadă ce se întâmpla, iar el, încercând să fugă, a lovit-o şi a călcat-o în picioare. I-a rupt un picior. A fost operată, s-a refăcut. „Câine a fost acela, nu om”, spunea ea. Dar în criza postoperatorie, cum se întâmplă deseori, s-a declanşat o boală a creierului care i-a furat mintea. După crima de la Văleni, şi scurta ei suferinţă, mama nu m-a mai recunoscut. Mă întreba, cu grijă, dacă fraţii mei pe care nu-i aveam erau sănătoşi. Încerca să afle prin alte strategii chinuite cine eram eu, de fapt. Este de înţeles ce emoţii dureroase mă încercau atunci şi care reveneau când erau amintiţi Vălenii.

Grigore C. Moisil

Relaţiile mele cu marele matematician şi gânditor român Grigore Moisil încep în modul cel mai simplu, ca student care primeşte de la profesorul lui o temă de cercetare. Se întorsese din Turcia, unde fusese după război reprezentantul diplomaţiei româneşti, trecând prin Bulgaria, în care ţinuse câteva lecţii, cu o idee nouă şi cu multe aplicaţii. Simplu vorbind, era studiul algebric al ecuaţiilor cu derivate parţiale care putea stabili dacă sunt sau nu axiomele lor, în analiza matematică, dependente unele de altele şi care este sistemul coerent minimal de tratare a unui fenomen fizic. Mi s-a sugerat o asemenea problemă din fizica matematică, am lucrat cu atenţie şi plăcere şi mi-am văzut studiul publicat în revistele Academiei. Era primul pas al unui tânăr înspre marea familie a cercetătorilor. Aparţinând unei catedre de analiză, contactele noastre s-au rărit. Îl urmăream însă cu atenţie şi admiraţie.

Când m-am întors din SUA în 1960, a aflat că am urmat cursuri acolo de programare a calculatoarelor şi că

am construit unul miniatural ca exerciţiu. Moisil crease la facultate un Centru de calcul, făcând ca Universitatea din Bucureşti să se înscrie în grupul primelor zece universităţi din lume care posedau un asemenea laborator. Mi-a cerut informaţii despre noile achiziţii care s-ar putea face pentru Centru şi să ţin un curs pentru matematicieni de logica programării. Din ucenic al lui, devenisem discipol. Într-adevăr, se putea vorbi de şcoala lui Moisil. Era autorul şi îndrumătorul unui curent foarte larg şi ambiţios, de a matematiza şi informatiza societatea românească şi toate ramurile de investigaţie ştiinţifică. În acest scop, a reuşit să introducă o serie de cursuri de matematică în aproape toate facultăţile, care explicau de ce apelul la matematici putea fi util specialităţii lor. A ţinut el însuşi cursurile de acest gen, dar crescând numărul de facultăţi interesate, a început să le dea colaboratorilor lui. Am fost inclus în această schemă şi am ţinut cursurile la Facultatea de Drept, la cea de Sociologie, la Psihologie. Pe lângă onoarea de a sta în preajma maestrului, mă simţeam răsplătit prin lărgirea propriului orizont matematic, filosofic şi cultural.

Mărimea unui om, locul pe care îl ocupă într-o cultură sau valoarea contribuţiei sale pentru ştiinţă sunt măsurabile prin gradul de identificare cu o idee dominantă. În faţa celor 300 de studii, comunicări, cărţi de ştiinţă, publicate de Grigore C. Moisil sub frontispiciul celor mai variate discipline ale matematicii (analiză, mecanică, fizică-matematică, analiză funcţională, geometrie diferenţială, logică, algebră, teoria mecanismelor automate şi lista nu este închisă), criteriul pare inoperant. Şi totuşi, pe academicianul Moisil nu îl caracteriza – după părerea mea – varietatea, multiplicitatea şi numărul contribuţiilor, ci unicitatea ideii sale de bază. Moisil a fost unul dintre cei mai fideli interpreţi ai *capacităţii crescânde a matematicii de a modela fenomenele lumii fizice, sociale şi omeneşti*. Făclia aceasta a purtat-o drept, sigur şi sus. A luminat cu ea toate colţurile unde s-ar fi putut ascunde o nouă aplicaţie a instrumentului matematic. A anunţat cu bucurie, vioiciune

şi neegalat spirit descoperirile lui tuturor. A vorbit despre ele cu convingere, creând un mare număr de adepţi la cauza extensiunii matematicii în cultura contemporană.

Cu ideea modelării fenomenelor, a fost în deplin acord cu cel mai actual curent de gândire în lume şi, poate, în avans faţă de el. Cu această idee, a fost în totală armonie cu nevoile fundamentale ale ţării noastre, care, pentru a deveni o ţară industrială, trebuia să îşi formeze o solidă cultură ştiinţifică având la bază matematica. De pe platforma convingerii lui, Moisil a întreţinut o vastă corespondenţă cu savanţii de pe tot globul, fiind tradus şi publicat în marile limbi de circulaţie internaţională. (îmi arăta cu neascunsă satisfacţie o carte a lui publicată în limba japoneză.) Identificat cu ideea matematicii în mers, a fost, în acelaşi timp, cunoscut şi iubit de publicul larg, de tineret, de minţile iscoditoare ale liceenilor care l-au luat drept călăuză exigentă şi pasionată pe cărările ştiinţei.

Activitatea academicianului Moisil se împarte în cicluri compacte. Primul ciclu, care durează şapte ani, explorează aplicaţiile analizei matematice în mecanică şi fizică-matematică. În această privinţă a fost elevul şcolii lui Pompeiu, finul analist ale cărui cursuri fermecătoare de mecanică au impresionat adânc generaţia dintre cele două războaie mondiale. Din primul moment, Moisil a arătat o propensiune specială spre nou; Vito Volterra de abia elaborase ideea funcţională" şi Moisil o aplica în domeniul sistemelor mecanice. Ca şi Pompeiu, a fost în această perioadă legat de şcoala italiană şi franceză. Rezultatele lui Pompeiu au fost extinse de Moisil în propoziţii noi privind derivata areolară, polinoamele areolare şi monogenitatea în sensul lui Pompeiu.

Al doilea ciclu al preocupărilor lui Moisil începe atunci când simte limitele domeniului în care lucra. Logica matematică îi oferea mai multe grade de libertate. Timp de alţi şapte ani consecutivi s-a pasionat pentru logicile modele, cu mai multe valori decât logica binară a lui Crissipus. Logicile polivalente sau lucazieviciene, sau nechrysippiene, cum îi plăcea lui Moisil să le numească,

sunt una dintre cele mai nuanţate întreprinderi de formalizare ale minţii omeneşti în încercarea de a surprinde în raţionamentul nostru logic nu numai adevărul şi falsul, dar şi diferitele grade de contingent, de posibil şi probabil. În această perioadă consacrată şi ea matematicilor aplicate, Moisil se leagă de şcoala poloneză, cea Austriacă şi cea anglo-saxonă, care cultivau între cele două războaie mondiale logica matematică. Pentru rezultatele obţinute în materie logică trivalentă, este citat alături de cele mai mari nume de logicieni contemporani.

Ciclul al treilea (o coincidenţă: tot de şapte ani) îl readuce pe profesorul Moisil în ecuaţiile fizicii-matematice şi, mai ales, în teoria sistemelor de ecuaţii cu derivate parţiale.

Domeniul nou şi solicitat al mecanismelor automate a intrat odată cu calculatoarele, cu automatizarea industriei şi cu explozia mijloacelor de comunicaţii, într-o etapă de intensă actualitate. Este tema pe care Moisil şi-o rezervă în al patrulea ciclu al activităţii sale, cu o pasiune şi o perseverenţă absolut ieşite din comun.

În Uniunea Sovietică a apărut o carte în care şcoala română de teorie algebrică a mecanismelor automate este considerată a treia în lume după SU şi URSS. Gr. C. Moisil este prin excelenţă matematicianul fazei noi industriale, în care predomină electronica, automatizarea şi maşinile de calcul. Ingineri, economişti, fizicieni îl urmează. În această perioadă, cursurile obişnuite ale facultăţii devin prea strâmte pentru largul şi diversul lui public. Moisil iubeşte cursurile postuniversitare, se adresează adulţilor, altor pături profesionale decât matematicienii, încurajează preocupările de lingvistică matematică, de istorie matematică, de economie matematică, de muzică matematică, de tot ceea ce poate să ilustreze mai bine extinderea capacităţii matematicii de a modela fenomene, de a le exprima mai corect decât prin mijloace verbale, de a le surprinde legile.

Profesorul Moisil a fost unul dintre cei mai buni cunoscători ai mecanismului de muncă şi descoperire

ştiinţifică. A înţeles şi aplicat regulile colaborării internaţionale indispensabile cercetării şi care în domeniul matematicilor îşi găsesc o adevărată fraternitate prin comunicarea rapidă a rezultatelor, prin contactul şi prietenia personală. În ciclurile lui de conferinţe ţinute în mai toate centrele mari ale Europei, era un ambasador perfect al culturii noastre. Marea lui spontaneitate nu excludea programul riguros, ci îl presupunea. Moisil a început prin a aplica analiza, cel mai subtil instrument al matematicii, în sfera mecanicii clasice şi a terminat prin folosirea instrumentului mai vechi şi mai puţin spectacular al logicii în domeniul electronic complicat şi modern.

Matematica a reuşit să capteze prin farmecul şi valoarea personalităţii lui Moisil nenumăraţi discipoli. Moisil este inseparabil de faza de progres rapid a societăţii şi culturii noastre, de aliniere a ei la ideile secolului şi chiar de aşezarea ei, printr-un strălucit efort anticipator, sub semnul viitorului.

În 1970, când sunt numit ministrul Educaţiei, Moisil nu se îndoieşte că voi folosi ocazia pentru a promova învăţământul matematic şi, mai ales, noul domeniu al informaticii. Prin noile atribuţii, puteam să îl ajut în marea campanie neoficială.

Uşa se deschidea: „A venit profesorul Moisil”. „Să poftească”, spuneam eu punând hârtiile de pe birou înapoi în dosare. Moisil se instala pe un scaun, constata că era prea cald, îşi dădea jos haina, scotea puloverul, îl îndoia frumos, îmbrăca din nou vestonul şi odată ce aceste gesturi liturgice se consumau, trecea direct la lucru, cu notiţele lui pe masă. „Avem nevoie de catedre de informatică”. „Unde?”, întrebam eu. „Peste tot, răspundea el, dar pentru început la toate marile universităţi”.

Eram în primul an la Educaţie şi mă bucuram de o trecătoare autoritate. „Se poate face”, spuneam eu, luând notiţe. „Nu e de ajuns. Avem nevoie şi de facultăţi de informatică”. „Unde?”, voiam să ştiu eu. „Pentru început, în patru-cinci universităţi mari”. „Cred că este posibil”, răspundeam eu. „Ei bine, nu putem neglija învăţământul

liceal”, zicea el. „Ce trebuie făcut?”, întrebam eu din nou. „Peste tot cursuri introductive şi, pe măsură ce apar mijloace de calcul, materii obligatorii”. „Nu e greu”, ziceam eu. „Nu am terminat, replică Moisil. Trebuie înfiinţate liceele de informatică”. „Şi câte nume?” „Pentru început, în marile oraşe, spunea academicianul. Cel puţin zece”.

Convorbirea continua pentru a completa cel mai îndrăzneţ program de modernizare a învăţământului românesc. Îi convocam pe miniştri adjuncţi şi pe câţiva directori, ne puneam de acord, redactam deciziile ministerului şi pe teren instituţiile moisiliene apăreau precum ciupercile.

Venit de la Externe, eram obişnuit cu stilul autoritar al unui ministru. Un birocrat sau un activist de partid ar fi procedat altfel în locul meu. Ar fi cerut aprobări de la toate forurile de partid şi de stat, guvern şi Marea Adunare Naţională, proiecte de legi şi altele. Dar deciziile clare şi hotărâte ale forului profesoral au funcţionat şi au fost respectate. Aveau şi puterea nevăzută a celui mai competent creator din rândul oamenilor de ştiinţă.

Văzând că sistemul de autoorganizare funcţiona, am trecut degrabă la aplicarea lui în alte trei domenii: învăţământul profesional, cel al limbilor străine şi cel al managementului. Şi acestea au dus la noi instituţii, catedre, cursuri, planuri de învăţământ, cu mica înlocuire a termenului occidental „management” cu „organizare ştiinţifică”.

Eram tot la minister când Moisil mă anunţă şi mă invită să particip la o reuniune internaţională pe care o organizase la Marea Neagră cu privire la aplicaţiile matematicilor în istorie. Explic că sunt în imposibilitatea de a mă deplasa acolo. „Nu-i nimic, zice Moisil. Aşterne o comunicare legată de tema conferinţei, o aplicaţie matematică la studiul istoriei”. Din nou, protestele mele şi refuzul lui de a le accepta. Aşa că am repetat la urmă acel: „Da, se poate” pe care îl aştepta. Comunicarea mea a fost prezentată la timp. Se intitula *Decizia lui Mihai Viteazul de*

a-i ataca pe turci în 1595. Nu bănuiam că va avea un ecou considerabil. A fost publicată în volumul lucrărilor tipărit la Edinburgh, în Scoţia. I-a atras atenţia lui Mario Bunge, care a folosit-o ca model în două lucrări de interes actual: *Decizia SUA de a ataca Vietnamul* (istorie deci) şi *Alegerile viitoare din Argentina* (prospectivă).

Cel mai important lucru a fost că am reuşit să produc modele pentru istorie, care au fost atât de încurajatoare, încât am schiţat posibilitatea unei noi ştiinţe, „Cliomatematica”, după numele muzei istoriei, constând în aplicarea matematicilor în cercetările istorice. La Bucureşti s-a format o şcoală în jurul modelelor, care a organizat reuniuni internaţionale în România pe acest subiect în cadrul ei se distingea un probabilist de mare anvergură, cu calităţi speciale de idei noi şi muncă perseverentă, Silviu Guiaşu. În 1977, s-a ţinut conferinţa internaţională „Abordări matematice în relaţiile internaţionale” şi în 1979, „Abordări matematice în organizaţiile internaţionale”. Iată un lanţ de evenimente având ca punct de plecare o iniţiativă a lui Moisil.

Mai rămânea un capitol ce se oferea explorării. Era cel al îndeletnicirii mele de decenii, diplomaţia, în toate problemele ei: conflicte, negocieri, acorduri, alianţe. Din nou, Moisil a procurat o bază conceptuală adecvată. Matematicianul care se pasionase de logicile polivalente, cu mai multe valori decât adevăr sau fals, a reuşit să axiomalizeze încă din 1942 algebra corespunzătoare acestor logici, pe care a numit-o algebră tukasiewicz, după numele logicianului polonez. Dar ea a intrat în literatură ca algebra Lukasiewicz-Moisil. Cu o mare atenţie, a urmărit puzderia de logici care au invadat literatura în deceniul următor. În special, a fost atras de logicile fuzzy ale lui Lotfi Zadeh, cele probabiliste ale lui Hugues Leblanc, logicile modale cu Georg Henrik von Wright şi Jaakko Hintikka şi altele inspirate de progresul informaticii. Ca rezultate, Moisil a reuşit să îmbine principalele lor teze cu logicile neclasice a căror teorie o elaborase şi şi-a publicat lecţiile despre logica raţionamentului nuanţat, în 1975, ca

prim pas al logicii nuanţate de el însuşi.

Interesul meu pentru diplomaţie mă făcea să măsor influenţa uriaşă pe care o avea logica nuanţată pentru activitatea unui diplomat. De ce nu învaţă diplomaţii pentru negocierile lor, rezolvarea de conflicte sau scrierea de acorduri alfabetul atât de simplu al acestei logici? NU pentru (DA sau NU), DA pentru (D şi NU). Mi-am zis că diplomaţii unei ţări unde s-a născut logica nuanţei nu pot să se folosească de metode vechi şi mai puţin eficiente. Nu am dus la capăt un îndrumar practic pentru ei, pe care intenţionam să îl scriu. Dar după el m-am ghidat în misiunile mele.

Legat prin corespondenţă şi conlucrări cu reprezentanţii şcolilor străine de pe tot globul, Moisil era un „diplomat" el însuşi, câştigând prieteni şi admiraţie pentru România. Despre autoritatea pe care şi-a câştigat-o, pot cita ca instanţă vizita lui din SUA, în 1960. L-am întâmpinat pe profesor la New York, unde a venit cu vaporul. În delegaţia academică, nimeni nu avea un program mai organizat decât al lui: nume de colegi, adrese, telefoane. Moisil a fost invitat să ţină o conferinţă de logică booleană la Institutul de Cercetări al marelui trust IBM. Publicul lui pe Hudson, în statul New York, a constat din cel mai competent grup de tehnicieni care exista la acea dată în domeniul perfecţionării şi creării de noi maşini de calcul. A avut un succes desăvârşit.

Prietenii numeroşi din societatea românească şi-i făcea printr-un contact periodic al presei, unde publica articole. Cronica de la *Contemporanul* pe care o susţinea prin articolele lui, numită *Ştiinţă şi umanism*, era citită de un larg cerc de intelectuali, de profesori şi studenţi deopotrivă. În anii '70, mă cita des ca pe unul care se ocupa de modelarea matematică a fenomenelor istoriei. În toate şcolile din ţară răsuna chemarea lui la matematizare, ca sprijin al ştiinţei şi culturii.

Avea şi duşmani proveniţi din pătura fanaticilor şi exaltaţilor politici sau doctrinari, care îl luaseră ca simbol al formalismului logic, într-o vreme în care acesta trecea

drept un curent burghez, rupt de realităţile practicii şi de preocupările industriei şi tehnicii din ţara noastră. Trecând peste evidenţa de bun-simţ, că orice teorie se bazează pe logică şi că matematica este o ştiinţă eminamente formalizată, Moisil şi-a ales drept argument împotriva răuvoitorilor lui un lucru la care aceştia nu s-au aşteptat. A publicat o serie de articole ireproşabile despre logica tuturor capitolelor de inovaţie din tehnica şi industria contemporană. Iată o parafrază a lui: „A face un circuit electronic înseamnă să rezolvi o problemă logică. Vreţi tehnică modernă, studiaţi-i baza logică!”

Grigore C. Moisil a murit în Canada în 1973, la vârsta de 67 de ani. Se afla acolo ca invitat de a conferenţia la o universitate. Într-o zi, deşi obosit după expunere, a dorit să viziteze un muzeu, unde inima lui suferindă s-a oprit. Grupul numeros de discipoli, asistenţi, elevi, colaboratori şi colegi nu a fost singurul care să fie cuprins de durere şi tristeţe în societatea românească. În fiecare zi a aniversării naşterii lui, grupul se aduna la o masă comună la Casa Universitarilor din Bucureşti, la invitaţia soţiei sale, care a fost credincioasa şi inteligenta lui parteneră, prezentă mereu la evenimentele vieţii lui Grigri, cum îi spunea ea lui Moisil. An de an, până la moartea ei după anul 2000, a fost prezentă şi a patronat aceste întâlniri, care sunt continuate şi astăzi în memoria lui. Pecetea inovaţiei şi a creaţiei pe care personalitatea lui a pus-o pe momentele de elan şi de afirmare ale ştiinţei şi culturii române nu se şterge cu vremea. Şi e mereu sursă de inspiraţie şi de încredere.

Consilierul călător

Bănuiam că zilele mele erau numărate la învăţământ. Şi într-o bună zi de la sfârşitul anului 1972, Ceauşescu mă cheamă la el. Nu eram în minister şi n-am venit la apăsarea pe buton. „Nu te-am găsit, unde ai fost?”, m-a întrebat el. „Eram la o şcoală, m-am scuzat eu. Aveau o problemă pe care cei de la capitală nu reuşiseră să o rezolve, neînţelegeri şi abateri; m-am dus, am adunat profesorii şi am stins focul, care nu era aşa chiar de mare”.

Părea amuzat şi îşi zicea, cred: „Uite şi un ministru care merge pe teren şi nu face pe birocratul”. S-a uitat lung la mine, aşa cum făcea când cumpănea o idee. „Ne-am gândit să punem pe altcineva la Educaţie. Pe Mizil. Ce ai vrea să faci în continuare? Ai putea, de pildă, să devii ambasador la Londra. Sau dacă vrei să stai la Bucureşti, ai putea fi adjunctul lui Mizil pentru învăţământul superior”. După o tăcere adaugă: „Ai putea să vii şi aici, să mă ajuţi la treburile internaţionale”. I-am mulţumit pentru bunele intenţii în ce mă privea, dar mi-era greu să mă pronunţ în momentul acela. „Aş vrea să consult familia, că trebuie să mă gândesc şi la ea”. „Bine, vino mâine”, a zis el. Am comentat acasă triada misterelor şi mi-am zis: „La Londra n-o să fie de acord, aşa cum e noua practică, să-mi iau fetele; cu Mizil, nu reîncălzesc supa în camera alăturată; dar a treia posibilitate merită atenţie. În primul rând, se referă la experienţa diplomatică. În al doilea rând, nu vrea s-o folosesc la Externe, ci ajutându-l pe el. Nu se gândeşte la un fel de Kissinger, pe care îl văzuse ca pe un consilier personal ataşat de Nixon? Deci nu e însărcinare instituţională, ci una strict preşedinţială. De ce nu?”

Când, după ce am luat votul casei, i-am arătat că aş fi fericit şi onorat să-l ajut în problemele pe care mi le va da, am constatat din tonul şi zâmbetul lui rar că ăsta era răspunsul pe care îl aştepta. Nu avea încă lista temelor şi, deocamdată, voia să sublinieze că îi eram ataşat în exclusivitate lui. Au curs toate atenţiile: un birou mare şi elegant, secretară/dactilografa/stenografa, un director administrativ care încerca să afle ce doream, cărţi, radio, birotică. Nicio sarcină specială din partea şefului suprem, ci cererea neaşteptată să-l însoţesc într-o ieşire sau vizită, de câteva ori. Începuse să fie deschis, cu observări neconvenţionale şi amintiri personale. Îmi povestea: „A fost ambasadorul japonez la mine, să-şi ia rămas-bun. Pleacă. Auzi ce-mi spune: să am grijă de soţia mea, că e bolnavă. Nu e, îi spun eu. Ba da, cu nervii, zice el. Auzi, o face nebună, când el este, într-adevăr, nebun”. Ambasadorul era pentru mulţi un om ciudat, dar în niciun

caz alienat mintal.

Aşa au trecut zece zile – două săptămâni – de apropiere şi de încredere personală. După aceea intervine o anumită răceală. Brusc, nu mă mai bucur de regim preferenţial. Simt trimis într-un birou la parter, aproape de ieşirea laterală a CC-ului, instalat în acea vreme în clădirea de vizavi a Palatului Republicii, secretara se menţine, dar ameninţăţile dispar.

Cunoşteam, dar nu în amănunt, nici în dimensiune sau acuitate, starea de tensiune şi de vrajbă care domnea atunci în CC. Elena Ceauşescu se instalase în faimosul Cabinet doi, deci distribuţia puterii începuse să se schimbe. Crescuse brusc preţul tineretului care forma gruparea „junilor turci”. Dar încă nu se ştia rostul lor, constând în demolarea vechii gărzi, a bătrânilor care constituiau centrul de analiză şi decizie. Deci intriga era la ordinea zilei. Apariţia mea alături de şeful cel mare crease panică noului centru de putere dirijat de „ea” şi nu de „el”. Îşi mobilizaseră toate forţele, parcurseseră toate dosarele personale care se deschideau cu imaginea unui preot, bunicul meu, urmată de toată pecinginea anilor postbelici, până la mine, ticălosul, oportunistul, care a ştiut să se infiltreze şi să obţină poziţii importante, prefăcându-se ca om cultivat şi dezinteresat. Am avut o vagă senzaţie şi probe indirecte ale activităţii „cadrelor* de peste tot pe unde am lucrat şi ale surselor anonime.

Ceauşescu a devenit rece şi oficial în relaţiile cu mine. Nu m-a îndepărtat de tot. M-a mutat în altă clădire, în cea de vizavi, unde funcţiona Consiliul de Stat pe care îl prezida. Îmi dădea studii de redactat, ca de pildă organizarea instituţiilor productive din alte ţări. Nu-l interesau atât textele, în schimb, aprecia schemele. Dacă primeam o invitaţie de la o organizaţie internaţională, de la o universitate străină, pentru un congres sau reuniune, aproba fără multe întrebări. Probabil, nu-i displăcea ca în lista participanţilor să fie şi un consilier al lui.

În orice caz, nu dăduse curs îndemnului de a mă îndepărta din calitatea pe care mi-o atribuise şi renunţase

la ideea că aş putea fi de folos în misiuni diplomatice ad-hoc. Aşteptările lui s-au împlinit într-o împrejurare neprevăzută.

Primesc mandatul de a duce un mesaj oral şefilor de state arabe pe care urma să le vizitez, care să îi convingă să nu supună România la boicotul care avea să fie hotărât în curând la o conferinţă a lor, ca măsură de pedeapsă pentru relaţiile strânse cu Israelul. Era un turneu ce viza 14 ţări (12 arabe şi două musulmane), pe care l-am întreprins şi realizat în decembrie şi în primele două luni din 1974. Soarta mi-a surâs şi nu numai că nu s-a mai vorbit de boicot, dar am adus cu mine propuneri de colaborare cu aceste ţări şi invitaţii personale pentru şeful statului român. Duşmanii mei s-au potolit, când Biroul CC-ului a considerat că misiunea mea s-a încheiat cu rezultate bune. În februarie, Ceauşescu vrea să dea de îndată curs invitaţiilor şi mă ia cu el în delegaţia oficială. Consoarta lui lipsea, fiind vorba de ţări înapoiate în privinţa rolului femeii în societate. Întreaga acţiune a înscris un capitol de sine stătător în istoria relaţiilor României cu Orientul Mijlociu.

Ceea ce observ în privinţa îndeletnicirilor mele este că o nouă chemare se înscrie în lista mea multidisciplinară. Este cea de călător, aflat mereu pe drumuri, un fiu al Transilvaniei sedentare devenit nomad. Trec în revistă uimit câte călătorii şi misiuni am efectuat în cei şapte ani cât am fost consilier al şefului statului: cifra depăşeşte numărul 90. Această mişcare aproape perpetuă pe harta lumii nu se datora decât parţial sarcinilor oficiale. Ea provenea din legăturile pe care le aveam în sistemul internaţional sau în reţeaua ştiinţifică şi teoretică mondială. Primul sistem era cel al Naţiunilor Unite.

Făceam parte din comitetele de pregătire a doua conferinţe mondiale: UNCSTD (ştiinţă, tehnologie şi dezvoltare), Viena, şi Conferinţa Mondială a Populaţiei (Bucureşti). Eram membru al Clubului de la Roma care îşi ţinea conferinţele anuale în diferite oraşe în perioada aceasta, Madrid, Alger, Kio de Janeiro, Berlin. În cadrul

COR răspundeam de Raportul privind Fducaţia, lansat la Salzburg. Ca membru, eram invitat la şedinţele Academiei Mondiale de Ştiinţă, ale Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice şi ale federaţiei Internaţionale a Studiului Viitorului. Toate acestea îşi alegeau ca locuri de întâlnire oraşe mai puţin frecventate, ca Edinburgh, Palermo, Sussex. Contactele rodnice erau asezonate de pitorescul peisajului.

Fusesem înclinat să consider că cel mai frumos deceniu pentru mine a fost acela al anilor ’60, când s-a produs deschiderea politicii româneşti. Am fost nedrept cu deceniul următor, considerându-l plictisitor şi şters. Când îl examinez acum, văd că pe planul relaţiilor internaţionale a avut un număr crescut de concilieri şi închideri de conflicte.

Astfel, se pune capăt războiului din Vietnam, Willy Brandt stabileşte relaţii cu Germania de Est, preşedintele Nixon vizitează China şi instituie relaţii diplomatice cu ea, la Viena încep convorbiri privind reducerea armamentului, Conferinţa Europeană de Securitate şi Cooperare semnează un act final, Israelul şi Egiptul parafează un tratat de pace şi altele. Nu îmi ascundeam satisfacţia de a vedea că în fiecare act conciliator al acestor ani, diplomaţia lui Maurer investise efort tenace, idei şi acţiuni constructive, înscriind România în năzuinţele de pace ale acelui secol bântuit de crize.

Iar pe mine m-a făcut diplomat navetist, care se îndepărta sistematic şi arzător de primejdia birocraţiei, monotoniei, platitudinii şi a delăsării.

Acasă, până în 1975, m-am bucurat de încredere şi de recunoaştere. Dar după aceea, Ceauşescu a împărţit puterea în două jumătăţi cu soţia, aşa cum procedase Iustinian în Imperiul Bizantin, ca apoi în anii ’80, când România a trecut de la declin la cădere liberă, a cedat Elenei şi jumătatea care-i rămăsese.

Orientul Mijlociu şi Golf

1973 – 1975. În anul 1973, sub noul preşedinte Sadat, instalat după moartea lui Nasser, Egiptul împreună

cu Siria atacă Israelul, aflat cufundat în sărbătoarea Yom Kippur. Se desfăşura cea de-a treia criză, al patrulea război în toată regula, după 1948, 1956 şi 1967. În sesiunile Adunării Generale din 1968 şi 1969, ultimele la care am participat din seria neîntreruptă care a început în 1956, putusem asista la deteriorarea continuă a situaţiei după războiul din 1967.

Războiul Yom Kippur din octombrie 1973 a fost în multe privinţe ciudat. Dar mai ales pentru felul în care a luat sfârşit. Armatele arabe au produs mari distrugeri obiectivelor israeliene şi au luptat mai efectiv decât se credea. Dar Israelul şi-a revenit, a trecut Canalul de Suez, a ocupat o bucată din Sinai şi, în final, a încercuit o armată egipteană în peninsula Sinai. Ca o condiţie a armistiţiului, era salvarea acestui important contencios. SU şi URSS au colaborat intens în cursul crizei prin canalul Dobrânin-Kissinger, minimalizând rolul pe care l-ar fi avut ONU. Rezoluţiile agreate de ei în Consiliul de Securitate erau punctate de demonstraţii de forţă şi de alerte ale superputerilor, dar niciuna nu credea că în faza de destindere, marcată de vizita lui Nixon la Moscova, pericolul unui conflict între ele ar fi real. Armistiţiul a fost consemnat, ca jocurile de şah terminate în „pat” şi remiză, însă a lăsat răni adânci şi frustrare pe care le voi vedea cu propriii ochi în cursul călătoriei mele. Nu trebuie neglijată nici reflecţia mai realistă pe care a inspirat-o în ambele părţi.

Îndată după sfârşitul războiului numit Yom Kippur, am fost implicat de o manieră nouă în criză, de data aceasta împins de o situaţie care viza direct România. Arabii pregăteau o nouă întâlnire la nivel înalt, în care figura pe ordinea de zi luarea de măsuri împotriva României, ca reacţie la continuarea relaţiilor ei diplomatice cu Israelul ridicate, ca o culme a ceea ce ei considerau a fi o sfidare pentru ei, la rangul de schimb de ambasade. Fuseseră simple legaţii.

Aveam misiunea de a încerca să previn aceste măsuri de boicot care ar fi afectat grav economia românească ce

importa petrol din ţările arabe şi avea schimburi de un nivel remarcabil cu ele, printr-un mesaj al preşedintelui României (Ceauşescu era ales în această funcţie nouă în 1974, dar în anii anteriori era preşedintele Consiliului de Stat), mesaj de prietenie şi bune relaţii menit să anuleze sau să reducă atitudinea arabă devenită ostilă.

Mesajul verbal era foarte general, iar indicaţiile pentru mesager se reduceau la: „Vezi ce poţi face, te descurci cum poţi”. Turneul meu a cuprins 14 ţări: Liban, Siria, Irak, Iordania, cele două Yemenuri, Oman şi celelalte ţări ale Golfului – Kuwait, Bahrain, Qatar, Emiratele Unite, Libia – şi ţări musulmane ca Senegalul şi Mauritania. Corneliu Mănescu îndeplinea o misiune asemănătoare în Egipt şi ţările maghrebiene, iar în Israel mergea, din partea preşedintelui, Vasile Pungan.

Îmi elaboram strategia. După exprimarea mesajului convenţional, urma în mod necesar încercarea captării bunăvoinţei. Trebuia să obţin o atitudine de generozitate şi mai ales de interes, recurgând la cele mai adecvate resurse, din care istoria nu lipsea, economia era prezentă şi în special cunoaşterea mai profundă a tabloului politic din Israel pe care ne-o permiteau relaţiile diplomatice, unde o tabără social-democrată mai flexibilă era confruntată cu un partid Likud mai intransigent şi conservator. Bineînţeles, recursul la colaborarea noastră în sânul ţărilor în curs de dezvoltare era util.

În asemenea misiuni, aplicam schema Maurer, reţeta lui nescrisă: „Vorbeşti în numele României (niciun grup, nicio alianţă). Exprimi politica ei independentă, raţionamentul ei politic (niciun grup, nicio alianţă). Respectăm independenţa altora (nu ne amestecăm). Vrem relaţii bune, în special pe plan economic. Exemple concludente. Relaţiile diplomatice nu le desfiinţăm (nu scoatem telefoanele, în caz de criză). Aceasta ne permite să-i înţelegem şi pe cei cu care nu suntem de acord”. (Aici se trezeşte interesul arab: despre Israel, ce ştiţi?) Şi astfel apare experienţa noastră în Orientul Mijlociu (relaţii, legături, şcoli de gândire, curente de idei, de soluţii etc.).

Nu e o mediere, cel mult acea protomediere care apare implicit într-un triunghi în care un vârf e legat de celelalte două, în timp ce acestea sunt legate prin puncte, puncte.

Ştiam că negocierile constituiau o tehnică bazată pe reguli universale, dar niciodată n-am simţit ca în acel periplu puterea culturii care dădea negocierilor un stil propriu şi un vocabular specific. Nu am dus un mesaj, ci 14 mesaje. Ele erau atât de adaptate locului şi momentului, încât nu arătau două la fel. O altă greutate provenea din dificultatea de a fi primit de şeful statului şi de a (rece peste un personal atât de neinstruit, încât în Qatar şeful protocolului era convins, după numele ţării şi cartea de vizită, că veneam de la Roma. De unde altfel ar fi putut descinde un diplomat român? Se adăuga şi lipsa de amabilitate a unor funcţionari din ministerele de Externe. Cu stăruinţă şi stratageme, am reuşit să înving obstacolele ridicate, mai ales în cel puţin jumătate din capitalele vizitate, unde nu aveam sprijinul unui diplomat rezident.

Îmi ziceam: „N-ai intrat în triadă la ONU, dar ai parte de contacte pe teren, mai pitoreşti şi mai dificile decât ţi-ai fi putut imagina”.

Derulând filmul mintal, desprind tablouri grăitoare pentru o misiune într-o regiune absolut diferită de blocurile sobre cenuşii, previzibile, încorsetate în Războiul Rece. Aici Războiul Rece era ca şi clima, înconjurat de un aer fierbinte. Aveam destule dovezi *că forma mentis*[38] a interlocutorilor mei, spre deosebire de europeni şi americani, conţinea mai mult „legendar” decât „faptic” şi mai multă imaginaţie necontrolată de raţionament logic, impetuozitate de cremene aprins şi o cultură dominată de ideea, ca şi cea medievală, de onoare şi strălucire. În treizeci de ani în relaţiile cu Israelul, arabii au pornit şi pierdut războaie bazate pe iluzii şi calcul greşit şi s-au amăgit în leagănul unei solidarităţi retorice. Dar un diplomat care ştie asta va include un dram de mitologie, sentiment şi admiraţie chiar în propoziţiile lui îndeobşte reci.

---

38 Starea minţii individului (lat.) (n.red.)

În cele mai apropiate ţări vizitate, în noiembrie 1973 misiunea a mers mai uşor. La Beirut nu începuse războiul civil şi preşedintele Suleiman Frangieh m-a primit cordial. Prin Constituţie, preşedintele şi premierul erau unul musulman şi celălalt creştin. Detectam o mare îngrijorare, o adevărată premoniţie a conflictului intern care va pustii ţara. Drumul spre Damasc trebuia parcurs în maşină în timpul nopţii. Treceam pe lângă convoaiele trupelor siriene şi irakiene care se retrăgeau. Transportoarele lor aveau panglici negre ale celor căzuţi în război. Ostaşi care şi în timp de pace ţineau degetul pe trăgaci erau într-o stare de imensă iritare. Am avut parte de controale dese pe drumuri muntoase. Vedeam că în lumina unor faruri puternice şi în faţa patrulei, şoferul câteodată trecea, iar altă dată se oprea. L-am întrebat de ce proceda aşa? „E simplu, a răspuns el. Când soldatul ţine degetul mare în jos mă opresc, că altfel trage, când e în sus, trec, că «e liber»”. Am dedus cu nelinişte că soarta mea depindea de corectitudinea perceperii în noapte a unui deget la 10 – 20 metri distanţă.

La Damasc, după o zi de aşteptare împreună cu ambasadorul României, am fost primit la preşedintele Hafez al-Assad (6 noiembrie 1973), în salonul luminat de sfeşnice, deoarece electricitatea nu funcţiona după război. Conversaţia a fost atât de cordială, datorită solidelor relaţii bilaterale, încât la sfârşit, întrebându-mă ce prevedea programul meu, i-am răspuns că aveam o întâlnire fixată a doua zi la 10 dimineaţa la Bagdad, la preşedintele Irakului. „N-ai cum să ajungi”, mi-a spus el şi mi-a dat maşina lui personală, condusă de un şofer cu o mitralieră ce se legăna mereu pe scaunul meu din spate, impunându-mi o intervenţie discretă şi continuă de îndepărtare.

Am ajuns la timp la Bagdad (17 noiembrie) şi întâlnirea nu a fost rea. Soldaţi cu straie tradiţionale şi cu suliţe în uşă. Preşedintele Bakr, un bătrânel amabil şi îngândurat. Din camera de hotel, puteam vedea scene de stradă în care mânia manifestanţilor contra Israelului îmi confirma faptul că naţiunea aceasta se distingea printr-o

cruzime babilonică.

În Iordania (21 noiembrie), deşi am fost primit de prinţul Hassan, coregent, m-am încăpăţânat să aştept două zile până când urma să se reîntoarcă şi regele Hussein din călătorie. Am admirat această personalitate vioaie şi inteligentă ce scăpa cu regularitate de tentative de asasinat, reuşite în cazul bunicului său. M-am ales cu un portret şi cu o dedicaţie în care mă numea „prieten bun” şi pe care o păstrez cu grijă. În ceea ce îl priveşte pe prinţul Hassan, orice conversaţie cu el confirma personalitatea unui om cult şi erudit, modern, în ciuda arborelui genealogic de secole al familiei, care începea cu profetul Mahomed.

Drumul în aceste ţări era bătut de români, dar nu acelaşi lucru se întâmpla în Golf, unde nu erau ambasadori şi nici relaţii diplomatice. Existau însă oficii economice care aveau relaţii bune de afaceri şi asta conta.

În convorbiri era importantă deschiderea, ca la şah, ce putea alunga eventual suspiciunea şi însenina feţele.

În Kuwait (24 noiembrie 1973), faimosul emir Al-Sabah era dornic să-mi explice geopolitica regiunii. Cu ajutorul unei scrumiere de pe măsuţa sidefată din salonul păzit la uşă pe dinăuntru de un soldat cu pistol şi mitralieră, cu ochii nemişcaţi de pe mine (îmi repetam în gând: „Nu cauţi în buzunar niciun notes, niciun pix!”), îmi indica pe o hartă nevăzută: „Aici e Israelul, aici suntem noi”. Am minimizat mesajul meu, ca să-i las spaţiu de exprimare, pe care o urmăream cu o expresie de şcolar. Ca rezultat, a fost bine dispus.

În Bahrain, o insulă mare, acompaniată de vreo 30 de insule mai mici, şeful statului era un şeic: Issa bin Solman Al-Khalifa, din aceea familie Al-Khalifa căreia aparţinea şi prim-ministrul. În primirea la şeic am simţit un interes sporit pentru interesele economice, bazate preponderent pe petrol, dar având şi industrie de aluminiu şi ciment. Dar ce mi-a reţinut atenţia a fost vocaţia Bahrainului de a deveni un mare centru financiar, despre care mi-a vorbit un ministru al Economiei, probabil tot Al-Khalifa. Cum a

devenit Libanul un asemenea centru? De ce băncile şi-au găsit cuib pe ţărmul Mediteranei, şi nu în Golf? Doi ani după aceea, asistând la începerea războiului civil din Liban, m-am gândit că erau rivali în Orientul Mijlociu care îşi frecau mâinile. Ei erau mai degrabă favorizaţi de asemenea evenimente. Oare încurajau chiar, finanţând mişcările ce produceau tulburările?

Qatarul, vecinul de la sud al Bahrainului, împărtăşeşte cu acesta multe trăsături comune, dar e peninsulă şi nu insulă. Are frontieră comună cu Arabia Saudită, care e despărţită de Bahrain de apele unei strâmtori a Golfului. Peşte, perle, nisip şi mai ales petrol, cuvinte-cheie în Bahrain, ca şi în Qatar. Vecin în sud cu Emiratele Unite, din care face parte, el descoperă cu doi ani în urmă că poate să se dezvolte mai bine cu un statut independent ca al Bahrainului şi se desprinde din federaţie. Cu un an în urmă, prim-ministrul Al-Thani l-a detronat pe vărul său, Al-Thani, şi s-a proclamat emir. Găsesc în cartea de telefoane vreo 200 de membri ai puternicului clan Al-Thani. Mă înfăţişez la emirul Khalifa bin Hamad Al-Thani şi percep o preocupare de dezvoltare economică similară vecinului independent, Bahrain. Exista un plan de zece ani, metodă pe care ţările în curs de dezvoltare o luaseră de la ţările socialiste. Mai puţin prosperă în raport cu alte ţări ale Golfului, Qatarul îşi lua zborul. Cine putea prevedea că va avea un curs perseverent şi că, după 2000, noua fază a liberalizării schimburilor mondiale va fi lansată la

Organizaţia mondială a comerţului la Doña şi se va desfăşura ani de-a rândul sub numele „runda Doña”?

În Emiratele Unite (25 noiembrie), aceeaşi greutate de a-l găsi pe emirul important, preşedinte al Federaţiei de şapte emirate. În fine, aflu că Zayed bin Sultan Al-Nahayyan acordă audienţe publice, deschise oricui, conform tradiţiei arabe. Solicit să merg acolo. Pe pridvorul larg, emirul, înconjurat de sfetnici, toţi în robe tradiţionale şi cu turban, primea oameni cu păsuri, unii alegându-se cu o punguţă cu bani. Nu era nicio mirare pentru cei care-şi

ţinuseră, ca emirul, încasările uriaşe de pe urma petrolului literalmente sub pat, convinşi cu greu ulterior să-i ducă la bancă. În jur, oameni cu flinte lungi şi şoimi pe mână. Emirul pleca la vânătoare. Am închis ochii şi mi-am zis: „Unde sunt?” Mi-am răspuns în sine că mă aflam în balconul de la Mogoşoaia, în jurul anului 1700, un ambasador englez, venind de la Istanbul, care vrea ca, în trecere prin Valahia, să-l salute pe domnitor. Cum l-o fi abordat el? Cu această imagine, am început prin a rosti tare cât de preţuită e faima emirului la noi şi înţelepciunea lui de a creşte bunăstarea supuşilor. Faptul că a întors capul spre demnitari (Vedeţi?) m-a încurajat şi, în ciuda mediului neprielnic, am izbutit să-i spun esenţialul. În anul următor, a stabilit relaţii cu România.

La celălalt emir proeminent din Federaţie, emirul din Dubai, Rashid bin Said Al-Maktum, plierea mea la ambianţă a fost mult încercată. Am aşteptat venirea lui stând turceşte pe covor într-o sală lipsită de scaune şi având ca singur decor un leu împăiat. A început cel mai neobişnuit dialog din viaţa mea. N-a scos o vorbă. La tot ce spuneam eu, traducătorul său răspundea invariabil: „Înălţimea Sa e bucuroasă să cunoască vederile voastre… Ar vrea să înţeleagă mai bine cum vedeţi următoarea problemă…” După răspunsul meu, tot tălmaciul răspundea: „Înălţimea Sa apreciază explicaţia dumneavoastră, dar vrea să spună că…” Toate acestea fără ca bătrânul emir cu nasul coroiat şi barba ascuţită să scoată un cuvânt. În gură ţinea o pipă cu o gaură minusculă. Am aflat după aceea că, într-adevăr, pipa nu e bună pentru tutun, dar în ea intră perfect un bob de opiu.

Imaginile erau parcă desprinse din o *mie şi de nopţi*. Îmi aminteau de poveştile fantastice ale lui Sindbad Marinarul. Mai dădusem două-trei secole înapoi de la Brâncoveanu şi trăiam un Ev Mediu legendar. Dar cineva căruia mă destăinuisem mi-a spus: „Nu ştii ce minte ascuţită are emirul. Nu numai la politică se pricepe, însă înţelege perfect economia contemporană. A fost ideea lui ca Dubaiul să construiască un doc uscat lung de un

kilometru pentru repararea sau curăţirea la mijloc de drum a petrolierelor uriaşe ce vin din Japonia. A adus bani mulţi pentru Dubai”.

Furat de pitorescul inedit al Golfului, eram pe punctul de a pierde un detaliu important. Sub aspectul criptic ori convenţional al emirilor se ascundea o inteligenţă politică remarcabilă. Era o împletire de moştenire beduină, ti oamenilor învăţaţi să supravieţuiască în condiţiile ostile şi hazardate ale deşertului, cu o înzestrare a minţii şi a caracterului de pescari şi cultivatori de perle în apele Golfului. Ca nişte albatroşi neliniştiţi, învecinaţi cu cuiburile marilor vulturi, Iran peste Golf, Irak deasupra, Arabia Saudită în coasta lor stângă, ei conlucrau, evitau certurile, îi linişteau pe vecini şi elaborau pe tăcute strategii viabile de modernizare pentru care dispuneau în mod fericit de resursele uriaşe ale petrolului. Aveau marea şansă de a fi desprinşi de Războiul Rece. Visul oazei cu apă şi curmale al beduinului prindea viaţă pentru întreaga coastă prosperă a micilor emirate ale Golfului.

Şocul trecerii la altă categorie de ţări, copleşite de mizerie şi prinse în conflicte perpetue, a marcat şi mai mult experienţa oazei.

În Yemenul de Sud, mizeria la aşa-zisul hotel era indescriptibilă. Nu obţinem audienţă la preşedintele Salam Ali Rubayyi, mereu absent sau indisponibil. Am aflat că pleacă din Aden şi că va fi la aeroport la o anumită oră. Am mers acolo şi, în mijlocul solemnităţilor de plecare, unde cânta o fanfară militară încropită şi pestriţ înveşmântată (o tobă s-a spart în plin imn naţional), am reuşit să mă apropii de el şi, deşi asurziţi de zgomot, să pronunţ câteva fraze de amiciţie, iar el să replice surprins. Starea de înapoiere era direct proporţională cu pătratul implicării în Războiul Rece. Mă aflam în singurul stat al regiunii care se proclamase „republică popular democratică” (RPDY), ca şi ţările din estul european, îmbrăţişând pe faţă doctrina sovietică. După executarea lui Rubayyi, mai târziu, în 1978, urmaşul său, şi mai devotat Moscovei, Ali Nasis

Mohammad, avea să deschidă Adenul, fostul faimos port britanic, unor forţe permanente sovietice şi să semneze un tratat de prietenie pentru douăzeci de ani (1979). Atunci izbucneşte şi războiul cu Yemenul de Nord, care îi alertează pe americani. Războiul Rece deschide în acea perioadă pagina unei competiţii strategice aspre privind viitorul peninsulei Cornului Africii. Este uimitor ce lung interval a rezistat această ficţiune marxist-leninistă în Orientul Mijlociu; doar un război civil cu armele distrugătoare pe care le dobândiseră a reuşit în 1986 să întrerupă legăturile sovieto-yemenite.

În Yemenul de Nord, vizitat în ultimele zile ale anului 1973, am fost primit la Sana' de preşedintele Rahman Iriani. Convorbirea a avut loc în picioare, în curtea în care îl aştepta caravana militară de camioane cu mitraliere, pentru o vizită în interiorul tulbure al ţării. Nu m-am mirat de acest protocol, pentru că un alt preşedinte a sărit în aer deschizând o cutie ce conţinea mesajul secret al preşedintelui din sud, adus chiar de consilierul acestuia. Spre deosebire de sud, unde înapoierea era dezgustătoare, aici era relativ simplă şi curată. Mă atrăgeau clădirile cu cinci-şase etaje, clădite cu mijloace tradiţionale, din argilă. În faţa uneia, încercam să privesc în interior prin deschizătura unei ferestre goale, tăiate în uşă. Am fost terifiat de apariţia unui cap monstruos, cu doi ochi uriaşi cât pumnii. Era un cap de cămilă care se arăta la perioade scurte, pe fondul unui scârţâit continuu. Ghidul meu, cu turban, puşcă şi pumnal m-a condus râzând, în interior. Într-o hală întunecată mare, o cămilă mişca roata unei prese de ulei, privind afară de câte ori ajungea în faţa uşii. La Aden nu te puteai spăla, din lipsă de prosoape, aici nu era apă curentă în camera de oaspeţi, dar sărăcia era curată.

Cu cât mă familiarizam cu realitatea Nordului sau a Sudului, cu atât mai mult mă convingeam de impermeabilitatea locurilor la doctrine străine şi abstracte.

Sultanul din Oman, Qaboos bin Said, m-a primit în 2 februarie 1974 într-o cetate medievală cu coridoare

strâmte, la Salalah, cale lungă de la Maskat din Golful Oman, unde aşteptasem în zadar pe marginea Oceanului Indian. Salalah se afla nu departe de graniţa Republicii Populare Democrate Yemen. Călătorisem cu un avion militar, care mai avea ofiţeri pakistanezi şi businessmeni japonezi încărcaţi cu pachete. Să fi fixat sultanul întâlnirea aici, ca să-mi amintească faptul că el avea ca vecină o republică socialistă, Yemenul de Sud, cu care se afla în stare de război? în decor tradiţional, dar stând pe scaune, m-a întâmpinat un om cu ochi negri neobişnuit de mari şi cu o faţă pe care citeai o imensă tristeţe. „Dacă încep pe nota asta, s-a terminat”, mi-am zis eu. Şi i-am spus că am venit la el cu un sentiment de frică, românii nefiind tămăduiţi de teama de sultani. S-a înseninat şi a zis: „Aceia erau sultani turci, pe care şi arabii din Oman i-au privit drept inamici”.

Într-o conversaţie mai liberă în care susţineam că cel mai iubit vin al românilor, Muscat, poartă numele capitalei lor (şi, într-adevăr, strugurele a fost adus de acolo în Europa de portughezi), ajungând la diferenţa dintre halvaua semilichidă pe care mi-o servea şi halvaua solidă de la noi, şi sfaturile pe care ajunsese să mi le dea de a clătina ceşcuţa de cafea drept semnal pentru slujitorul cu ibric ca să nu mi-o umple tot timpul, fiind extrem de tare, miezul misiunii a fost acceptat cu mai multă înţelegere. Şi spre surpriza mea, la dorinţa de a avea relaţii bune, chiar pe plan diplomatic, sultanul a precizat că ideea relaţiilor diplomatice e bună şi fezabilă. Eu am reluat-o cu vice-ministrul de Afaceri Externe care fusese de faţă, propunându-i convorbiri. „Ce să mai vorbim, a spus acela. N-ai auzit că sultanul a aprobat relaţii diplomatice? Deci le avem”. „Comunicat comun, publicarea la aceeaşi dată, detalii”, am insistat eu. „Dacă sultanul a aprobat, a răspuns el, lucrurile sunt făcute. Dă-mi comunicatul şi îl semnez”.

Iată o fereastră spre procesul de decizie în relaţiile internaţionale. Foarte simplu, când ai sultan. Nu excludeam faptul că sultanul a încercat şi o satisfacţie

sirecurând încă o pană în mecanismul alianţelor socialiste, dovedind că dacă nu sunt belicoase şi înapoiate, ca vecinii săi, Omanul le poate întinde mâna.

Încheiasem runda de crize arabe şi mă aflam sub zăpadă la Pădurea Neagră la un colocviu româno-german. În seara primei zile am vorbit despre Cantemir şi Leibniz. După itinerarul oriental, îl găseam pe Cantemir mult mai relevant pentru contemporaneitate. N-am încheiat bine comunicarea, şi am fost chemat urgent la Bucureşti, pentru a merge în Libia. Automobilul a gonit pe şoseaua germană, stârnind protestele celorlalţi automobilişti. Era de neconceput să nu se respecte viteza redusă în urma „crizei petrolului" care afectase Occidentul.

Faţa lui Muammar EI Qaddafi, când m-a primit la Tripoli, în 18 decembrie 1973, era acoperită cu o pânză de ostilitate şi dispreţ, ca măştile pictate uneori pe cortinele teatrelor. Am început să spun pe de rost o frază lungă învăţată cu chin în limba arabă. Sforţările şi erorile mele au atras mai mult decât un zâmbet, au stârnit un râs la care s-a alăturat şi echipa lui. „Dumneata înveţi arabă?", m-a întrebat el. „Nu, am răspuns eu, dar ea se învaţă la Catedra de limbă şi cultură arabă de la Universitatea din Bucureşti şi e mult apreciată de studenţi". Puţină istorie (de două ori, ţările noastre s-au aflat în interiorul unor Imperii comune – mă gândeam la romani, iar monumentele romane de la Lepsis Magna le găsisem impresionante), mult comerţ (Qaddafi era un arab de coastă mediteraneană care preţuia negoţul), respect pentru vederile lui (lucra atunci la *Cărţulia Verde* a unui nou sistem politic) au făcut ca mesajul român să fie primit şi reciprocat în termeni relativ amicali. Văzând că tatonează terenul pentru întâlniri de nivel înalt, am afirmat cu convingere, depăşindu-mi mandatul, că lucrul acesta e posibil şi realizabil.

După Libia, am coborât în Africa occidentală, vizitând Senegalul şi Mauritania. Îl întâlnesc la Dakar pe Gabriel dărboussier, o cunoştinţă veche, fostul director al UN Training and Research Institut, fost deputat în Adunarea

Africană constituită de generalul de Gaulle şi personalitate importantă de descendenţă franco-senegaleză. Şocat de insuccesele ocupării postului de director al FAO, dărboussier se retrăsese la Dakar. El m-a dus la EI Hadj Seydou Nourou Ta, nepotul legendarului şeic Ta, de 110 ani, orb: în ciuda vârstei, exercita o autoritate considerabilă de care orice politician trebuia să ţină seama. În familia lui dărboussier, unde m-a primit, plutea neliniştea înclinării tinerei generaţii spre islamism.

M-am întors din periplul meu copleşit de diversitatea politică şi economică a lumii, ce depăşea canoanele unei viziuni simpliste. Aveam sentimentul misiunii îndeplinite, deoarece summitul apropiat n-a decretat boicot pentru România în materie de petrol şi relaţii economice, dar nu ştiam câtă greutate să atribui demersului diplomatic efectuat. Îmi lărgisem considerabil orizontul. Verificasem regula menţionată în vasta literatură a meseriei diplomatice: subevaluarea preopinentului e un păcat tot atât de mare ca supraevaluarea proprie.

Imaginea lăsată de Golf era aceea a unor ambarcaţiuni mici navigând în căutare de comori mari, fie perle, fie petrol, strecurându-se prudent printre cuirasatele lumii dezvoltate. Vecini mari şi primejdioşi le aminteau imperativul solidarităţii şi al perseverenţei tăcute. Nicio ceartă sau rivalitate nu trebuia furnizată ca pretext pentru intervenţii externe. Ele s-au produs totuşi, prin invadarea Kuwaitului de către Irak. Lumea le-a sărit în ajutor. Cu instituţii firave, cu societăţi şi obiceiuri medievale, realizează modernizarea în felul lor. Sunt islamişti, dar nu extremişti. Au şiiţi şi sunniţi, dar nu se bat. Când te opreşti azi la Dubai sau Abu-Dhabi, dai de o generaţie nouă de aeroporturi. Latura occidentală a Orientului Apropiat e cufundată în dispute intratabile şi nu e capabilă de o federaţie prosperă precum cea din Golf. Au făcut ca reţelele globalizării să treacă pe la ei. Şi lipsa bazei teoretice şi practice pentru societatea modernă o suplinesc de câteva decenii bune, cu o inteligenţă de trib şiret şi ingenios, care-şi asigură supravieţuirea. Iar

celelalte capcane ale Războiului Rece le-au evitat, într-o combinaţie ciudată de noroc, isteţime şi circumstanţe favorabile. Când Kissinger amintea soluţiile posibile ale conflictului din 1973, spunea că a eliminat posibilitatea propusă de sovietici de a interveni în colaborare cu SUA, de teamă ca echilibrul global să nu se strice şi că „prietenii tradiţionali ai SUA printre arabii moderaţi (printre care cita Golful) vor fi profund deconcertaţi de faptul evident al unui condominium americano-sovieticK.

Nu încăpea îndoială că Orientul Mijlociu era un tărâm unde legendele domneau, mitul înflorea, dorinţele erau luate drept fapte. Dar n-am putut să dau o sentinţă definitivă când reflectam cât spaţiu mai ocupau ele, legendele, miturile şi visurile în politica ţărilor privite drept secularizate, laice, realiste şi pragmatice, care, reunite în două blocuri opuse, îşi iroseau energiile şi îşi puneau în pericol existenţa.

Ultima conciliere şi declinul. Ceauşescu şi-a organizat îndată după turneul meu vizitele în ţările arabe. Erau Libanul, Siria, Irakul şi Libia. Cum fusesem în ele ca purtător al mesajului său, am fost chemat pentru pregătiri şi apoi în delegaţia lui. A efectuat vizitele în 1974. Prietenul meu, Virgil Cândea, fusese în Liban şi, după obiceiul lui de explorator norocos, vizitând o mănăstire libaneză, a găsit un vechi manuscris arab consacrat ţărilor române. I-am cerut sprijinul şi mi-a dat o copie pe care să o folosim în cursul vizitei. Ceauşescu i-a înmânat-o preşedintelui libanez în semn de prietenie. Ecoul a fost atât de mare, încât preşedintele Siriei a cerut şi el un exemplar, pe motiv că, de fapt, cronica fusese scrisă într-o mănăstire siriană. Tot la sugestia lui Cândea, i-am procurat un Coran în limba română apărut la noi, la editura Patriarhiei, prin 1920. La deschiderea convorbirilor cu Gaddafi, Ceauşescu i-a dat Coranul îmbrăcat în piele de culoare verde. Oaspetelui nu-i venea să creadă şi, emoţionat, a sărutat Coranul primit. Mi-am verificat cunoştinţele diplomatice şi a trebuit să adaug în teoria negocierilor rolul unor catalizatori simbolici din sfera mai

largă a culturii. Ce enzime aduci pentru pregătirea bucatelor?

În Irak, preşedinte era tot generalul Bakr. Saddam Hussein se afla prin preajmă. Credea că avea să fie chemat şi el la conversaţiile celor doi şefi de Stat. Dar Ceauşescu iubea *tete-à-tete-\irite*. Saddam Hussein a fost obligat să rămână în salonul delegaţiilor şi astfel am făcut cunoştinţă cu un om vexat, încruntat, tăcut care suporta greu să fie menţinut în linia a doua, ca vicepreşedinte al partidului Baath. Îl va aştepta preşedinţia abia cinci ani mai târziu.

Vizita era, în orice caz, încununată de bune rezultate în promovarea unor interese economice româneşti. Noi căutam materii prime, iar ei cereau mereu experţi şi mână de lucru calificată.

Ceauşescu îşi amintea de maxima lui Maurer bună pentru concilieri între două ţări: „Să devii interesant pentru fiecare parte prin ceea ce ştii de la cealaltă”. Călăuzit de ea, a intensificat contactele cu israelienii, explorând disponibilităţile lor de a se înţelege cu palestinienii. Arafat avea atunci la Bucureşti o reprezentanţă ce funcţiona ca o adevărată ambasadă. Când sosea în vizită la noi, i se dădeau onoruri de nivel înalt şi de aceea venea des şi cu suită mare.

În Israel, membrii Likudului, de dreapta, se pregăteau pentru alegeri, iar Ceauşescu nu-i neglija, chiar dacă o primea bine pe Golda Meir ca premier al stângii. N-a făcut republicanul Nixon vizita în China cu mai puţine obiecţii decât ar fi întâmpinat în opinia publică un preşedinte democrat? îşi rezervase acest joc pentru sine şi îl ţinea în mare secret.

În 1975, îmi cere să-l însoţesc în ceea ce a devenit ultima mea misiune în Orientul Mijlociu, într-o vizită-fulger, neoficială, la Damasc şi Cairo. Am stat în avion în faţa lui – delegaţia consta într-o singură persoană – şi discuţia s-a purtat pe multe teme, inclusiv forma tradiţională a satelor româneşti văzute de sus. Dar nicio vorbă despre motivul călătoriei. „Vreau să vorbesc cu ei”, şi atât.

Şedinţele s-au ţinut în *tête-à-tête*, deci fără mine. Ceauşescu mi-a dat însă o sarcină grea: să negociez cu sirienii şi să prezint un comunicat asupra vizitei. Deşi era scurtă, trebuia să fie vorba despre păreri comune în chestiunile arzătoare ale zilei. Am lucrat o noapte întreagă cu consilierul preşedintelui Hafez al-Assad: din fericire, îl cunoscusem la Bucureşti, unde venise împreună cu soţia lui palestiniană, care avea probleme de sănătate.

La întâlnirea dinaintea plecării, cei doi preşedinţi abia au avut timp să-şi arunce ochii pe text şi şi-au dat rapid acordul, noi îmbarcându-ne pentru Cairo. Întâlnirea cu Saddat era prevăzută în prima parte a zilei; după aceea, ne întorceam la Bucureşti. Sarcină imposibilă. Norocul meu a fost că partenerul nu era altul decât Ismail Fahmi, pe care-l reîntâlnisem, după New York, la Cairo în 1968. „Cum se poate scrie un comunicat în câteva ore?”, a întrebat el. „La Damasc cum ai procedat?” I-am arătat textul româno-sirian. „Nu e rău, a zis el. Mai schimbăm ceva pe ici, pe acolo”. A fost treaba lui să facă modificările. Ne-am uitat împreună la ele şi, la masă, unde a apărut şi Mubarak, dar nu s-au discutat probleme de fond (de fapt, ambii preşedinţi tăceau gânditori), comunicatele de prietenie s-au semnat după ce au fost parcurse sumar.

Marele secret şi motivul călătoriei au trecut pe lângă mine fără să mă atingă. Era totuşi un subiect important. Ceva ce ei nu ştiau şi erau interesaţi să afle. Era, de fapt, pregătirea „trocului” cel mare: recunoaşterea Israelului, relaţii diplomatice versus retragerea din Sinai şi contacte normale. Era pasul hotărâtor ce lăsa în urmă o situaţie despre care Kissinger spunea: „Israelul cerea pace fără să ofere teritorii, iar arabii cereau teritorii fără să definească pacea”.

Ceauşescu a lucrat asiduu la realizarea formulei. I-a invitat pe Begin şi pe Saddat în România. A purtat discuţiile la Sinaia – numele unei localităţi pitoreşti înrudit cu mult încercatul lor Sinai.

În 1974 şi 1975, se produce începutul unui dezgheţ. În 1974, Hafez al-Assad negocia cu Israelul acorduri

interimare privind retragerea de pe înălţimile Golan, ocupate, în schimbul unor garanţii de securitate, de partea arabă. În 1975, se conturează un acord de dezangajare asemănător între Egipt şi Israel.

Dar Saddat produce evenimentul anului 1977, când vizitează Ierusalimul şi se adresează Knessetului, Parlamentul israelian.

Cei doi, Begin şi Saddat, discută deschis, dar sumar despre rolul hotărâtor al vizitei lor în România, ca invitaţi ai lui Ceauşescu. Poate că voiau să menajeze sensibilităţile americanilor, care aveau pe agendă medierea între Israel şi arabi, dar nu trecuseră de paşii prudenţi din „înţelegerile interimare" şi de aceea nu vorbeau mai pe larg despre recunoaşterea rolului diplomaţiei româneşti. Ambii au primit Premiul Nobel pentru Pace în 1978.

Pentru stăruinţa şi felul în care a exersat un proces de conciliere având ca ţintă stingerea unui conflict dintre cele mai maligne şi complexe, Ceauşescu este îndreptăţit să i se recunoască meritele pe deplin. Dar este şi ultimul demers de conciliere pe care îl efectuează. El se încheia în absenţa lui Maurer, însă cu schema lui, pe fundalul unui deceniu de constant declin.

Anii '70 sunt, într-adevăr, cei ai unei degradări treptate. Ceea ce fusese în diplomaţie mişcare fină şi dibăcie arăta în acea perioadă rudimentar, necizelat. Acolo unde domnise moderaţia înţeleaptă era în acei ani lăcomie şi exagerare.

Ceauşescu şi-a asumat el vizitele la nivel înalt care fuseseră onorate în anii '60 de Maurer. O febră a călătoriilor îl făcea să-i viziteze cu predilecţie pe dictatorii cu care se înţelegea bine. Folclorul românesc ţinea pasul cu vremea. O poveste despre cuplul prezidenţial îi înveselea pe cetăţeni. El şi cu ea stau în fotolii şi urmăresc seara programul televiziunii care îi preamăreşte. Ea îi zice: „Maiestate!" El îndepărtează apelaţiunea cu un gest al mâinii: „Maiestate! Ţi-am spus să nu-mi spui aşa". „Dar, insistă ea, voiam să te întreb dacă mai e state pe care nu le-ai vizitat".

În acei ani, Ceauşescu făcea – urmând inspiraţia Elenei – declaraţii de-a dreptul opuse celor care creaseră inima diplomaţiei române. În locul neintervenţiei venea chemarea către ţările socialiste să suprime mişcarea de protest a muncitorilor polonezi. Atitudinea faţă de ONU, care ne adusese atâtea beneficii altă dată, se năruia prin rechemarea forţată a funcţionarilor români cu poziţii înalte.

În conferinţele europene introdusese practica de veto la măsuri de cooperare. Faţă de încercările unor ţări socialiste de a se reforma, protesta vehement şi denunţa alterarea spiritului comunist.

Este şi locul să explicăm această pantă descendentă a anilor ’70. Nu este greu să-i identificăm cauzele, fiindcă, în contrast cu toate curbele care coborau, cea a carierei şi a puterii Elenei Ceauşescu se îndrepta vertiginos în sus. Întoarsă din China în 1971, avea în minte cuvintele şi exemplul soţiei lui Mao Zedong, întruchipare a datoriei de consoartă a unui mare conducător. Soţiile trebuiau să-i ferească pe lideri de primejdii, pândiţi cum erau de duşmani şi de cei care-i abăteau de la drumul drept. Elena Ceauşescu şi-a luat rolul în serios. A intrat cu paşi repezi în forurile de conducere ale partidului şi ale statului, s-a instalat lângă soţul său, devenind ceea ce lumea numea cu teamă Cabinetul doi. S-a asigurat de colaborarea unor tineri ambiţioşi şi devotaţi şi a preluat controlul unor activităţi sensibile: cadrele şi serviciile secrete. Elena Ceauşescu s-a îndreptat spre cel mai ambiţios rol posibil: voia să fie partenera egală în drepturi a conducătorului, să exercite împreună cu el domnia unui cuplu suprem.

Printre forţele proaspete pe care conta, se distingea grupul „Junilor turci”. Erau cei care, în timpul lui Dej, fuseseră nemulţumiţi de promovarea lentă şi de sarcinile de rutină, deşi erau prezenţi în domeniul lor, în activităţile de partid, în economie sau în presă, dispunând de abilităţi peste medie. Grupul nu se dădea înapoi de la nimic din ceea ce putea duce la compromiterea vechilor cadre: dezvăluiri, zvonuri, descrierea lor în note devastatoare,

scurmarea vieţii lor de familie, orientarea politică greşită şi pernicioasă. Se mergea până la a-i trimite în străinătate, pentru a le dibui contacte infamante. Campania s-a intensificat în paralel cu „revoluţia culturală”, cum era numită operaţiunea menită să asigure primatul ideologic. O analiză mai atentă conduce la concluzia că, de fapt, se copia experienţa revoluţiei culturale chineze, mai puţin prin violenţa măsurilor şi prin anarhia ei, şi mai mult pentru atingerea scopului: îndepărtarea vechii generaţii, considerată depăşită şi toxică. La noi lista îi cuprindea, pe primele locuri, pe Ion Gheorghe Maurer, Bodnăraş, Mănescu, dar şi pe cei care se bucuraseră de încrederea lui Gheorghiu-Dej şi ocupaseră poziţii importante în economie şi în administraţia internă, în cultură şi, mai ales, în partid. În decurs de trei ani, primii trei au fost lipsiţi de orice importanţă, iar aproape toţi ceilalţi, „trimişi la munca de jos”.

Bănuisem mereu că figuram şi eu pe listă şi observam atitudinea neamicală a „Junilor turci”. Numirea la învăţământ şi apoi la Consiliul de Stat mi-au liniştit aceste temeri. Dar schimbarea s-a produs după 1975. A început prin lipsirea mea de însărcinări semnificative şi printr-o retragere treptată din treburile care contau. Păstram însă legătura cu activitatea Naţiunilor Unite, pentru care primisem anterior dezlegările cuvenite. Fusesem membru în comisia de pregătire a Conferinţei mondiale a populaţiei (1974) şi, după aceea, a unei Conferinţe pentru ştiinţă şi dezvoltare care s-a ţinut la Viena în 1979. S-a ivit atunci şansa de a fi numit secretar general adjunct cu treburile ştiinţei la ONU. „Bine că pleacă”, au zis vânătorii de capete. „Vrea şi el să ajungă mare pe plan internaţional”, a spus însă regina. Şi ambasadorii români din ţările-cheie au început să mă saboteze, iar Waldheim, secretarul general, nu mi-a dat postul promis. Nici nu l-a înfiinţat, de altfel. Îndepărtarea din Bucureşti s-a produs prin numirea mea ca ambasador la Berna. Atribui această alegere influenţei lui Ceauşescu împotriva unor obiecţiuni ale Elenei, în paralel cu Berna a

fost şi postul de la Geneva, iar în 1982 am fost trimis la Washington. Am simţit tot timpul nu doar atitudinea negativă a Elenei Ceauşescu, ci şi încercările ei de a lovi sau distruge orice proiect sau gest care ar fi întărit cooperarea româno-americană în diverse domenii. Mă întrebam cu groază dacă ea voia să fim o nouă Albanie sau o nouă Coree de Nord. Lovitura ei era de neevitat, dar întârzia mereu din pricina evenimentelor care se derulau: participarea la Olimpiada de la Los Angeles, câştigarea prin voiul Congresului a prelungirii cu un an a clauzei naţiunii celei mai favorizate (al treilea dintr-o serie care îmi cerea o imensă activitate de relaţii) şi, mai ales, faptul că Nicolae Ceauşescu se mândrise altă dată cu legătura specială pe care o avea de zece ani cu SUA. în 1984, a căzut însă ghilotina. Am fost rechemat şi „pus pe liber". Nu eram, ca alţii, trimis la munca de jos, ci, pur şi simplu, în aer, vegheat de „inchiziţie", care-mi indica o listă mare de interdicţii. Nu aveam voie să întâlnesc sau să vorbesc cu străinii, să trimit sau să primesc corespondenţă cu străinătatea, să apar sau să lucrez la ADIRI, adio paşaport, interminabile nedreptăţi şi şicane pentru familia cu trei fiice, anchetate şi pedepsite încontinuu. Ca scut disponibil, rămăseseră doar universitatea şi calităţile intangibile de membru al Academiei şi de profesor universitar, statut obţinut prin concurs – singurele mele drumuri fiind la aceste două instituţii. Acest regim al meu post-diplomatic a durat cinci ani. E ciudat, dar mă durea mai mult că regimul special, privilegiat, pe care ni-l acordaseră SUA în 1963 se pierdea prin orbire politică.

Răul a pornit de la izgonirea unei pături de oameni cu experienţă, competenţă şi dăruire în serviciul intereselor ţării. Standardele noastre au coborât încontinuu în anii ’70 şi apoi s-au prăbuşit vertical în anii ’80. Am găsit circumstanţe atenuante pentru Ceauşescu. E vorba de certificatul lui medical. Mai multe boli, printre care diabetul, îi diminuau capacitatea de gândire şi acţiune. M-a primit ca ambasador în Cabinetul unu, singur, deşi consemnul era să treci întâi pe la Cabinetul doi, unde

ţi se spunea să nu-l deranjezi pe „Tovarăşul”, care nu se simţea bine sau care se alătura audienţei. Un câine labrador negru era lângă el şi lătra. Ceauşescu a spus: „Simte că vin imperialiştii”. A întrebat ce e nou pe acolo. Aduceam ştiri bune, dar el zicea: „Şi ei sunt la fel ca ruşii, nu e nicio diferenţă”. Înregistra neatent ce-i spuneam, dar se vedea că aştepta doar o invitaţie în SUA care nu venea. Omul politic care analiza şi chiar se antrena în soluţii dispăruse.

Puterea efectivă o exercita coregenta. Cenzura fiecare hârtie sau telegramă care îi era adresată lui, aproba cererile de audienţă, se amesteca în luarea deciziilor, descalificând ca „prostii” propunerile care o contrariau, chiar dacă veneau de la „Tovarăşul”. Pentru ea, el nu era bărbat. Un om slab, neputincios. Asocierea ei la conducere devenise stăpânire şi control. „Junii turci” erau aproape scoşi din joc. Apăruse, în schimb, „cercul vrăjitoarelor”, un grup de femei-miniştri sau de vârfuri ierarhice care o înconjura pe Elena. Deoarece am dat prioritate examinării minţii omeneşti, trecând-o înainte de comportament şi acţiune, am simţit că declinul din anii ’80 ieşea din domeniul analizei politice şi ţinea de psihiatrie. Minţile conducătorilor erau stricate.

Clubul de la Roma. Aurelio Peccei

Nimic nu mi-a deschis un orizont mai bogat de locuri vizitate, contacte şi prieteni, teme provocatoare ca respectiva *non-organizaţie*. Aruncase peste bord orice urmă de formalism şi convenţionalism din activitatea ei. N-avea regulament sau norme de respectat Nu erau alegeri de membri. Nu se vota nimic. Nu avea sediu fix, nu dispunea de buget. Singurul punct fix îl reprezenta preşedintele care a creat Clubul, italianul Aurelio Peccei. Îl cunoscusem în 1972 la Conferinţa de prospectivă, la care venise cu primii lui membri, printre care şi Eleonora Maşini. Avea deja scris, dar netipărit, primul Raport către Clubul de la Roma, ce va circula ca o bulă de foc în omenire: *The Limits to Growth*. I-a plăcut ce început promiţător avea mica noastră şcoală de studiu al viitorului.

ASE-ul, care-i găzduise pe viitorologi, l-a mai invitat în anul următor să conferenţieze la ea şi mă introduseseră în program cu o expunere imediat după el. S-a arătat din nou mulţumit. Ne-am întâlnit pentru un schimb de idei. Scurt timp după aceea am fost înştiinţat telefonic că am devenit membru al Clubului. La ce dată, unde s-a luat hotărârea şi cine a propus-o erau întrebări ce nu se puneau la Club.

Dacă rapoartele asupra unei probleme vitale ale omenirii erau forma noastră de a întreprinde şi publica studii, dezbaterea lor şi discuţii despre starea de lucruri şi întrebările ce căutau răspunsuri pe glob se ţineau în Adunări generale, organizate în ţările care se ofereau ca gazde. Iar după publicarea raportului privind limitele, invitaţiile veneau de peste tot. Ideea studiului era simplă şi bine argumentată: resursele naturale scad şi vor dispărea la un moment dat. Nu putem să susţinem ritmurile rapide de dezvoltare în lume, fără a ne izbi la un moment dat de secătuirea materiilor prime. Ţările industriale au protestat ca să-şi salveze onoarea, ţările în curs de dezvoltare şi-au manifestat nemulţumirea că programele lor erau ameninţate de cei ingraţi care, după ce au înflorit, interziceau celor slabi să se emancipeze şi ei. Existau destule motive ca lucrarea să se vândă într-un milion de exemplare, bătând recordurile celor mai răspândite cărţi

Dar ideea a prins. Grija pentru resursele naturale neregenerabile s-a manifestat la ONU, unde a fost proiectată o conferinţă care se va ţine la Stockholm. O nouă agenţie specială se va crea în sânul său pe această temă. Se va naşte conceptul „dezvoltare durabilă". „Sustenabilitatea" va fi un nou termen al economiei mondiale. Şi iată lista problemelor globale ale omenirii îmbogăţită cu o temă permanentă nouă.

Am învăţat de la Peccei multe lucruri noi, atât din conversaţii, cât şi observându-i stilul şi modelul de lucru. Se baza pe relaţiile lui, multiplicate odată cu exemplarele Raportului. Iată mostre din activitatea sa. Premierul

Suediei: „Dragă Aurelio, n-ai vreun subiect pe care l-ai putea discuta la noi? Oferim întreaga asistenţă, şederea

participanţilor şi biletele lor de călătorie”. Şi aşa ne pomeneam convocaţi la Uppsala. La telefon, cancelarul Austriei, Bruno Kreisky: „Mă gândesc, dragă Aurelio, că aş putea fi de folos dacă ai organiza o dezbatere aici, revenindu-ne în întregime logistica” Urma o întâlnire în Alpi, la Alpbach, într-un decor magnific. În acest fel, pe lângă conferinţele anuale, eram solicitaţi în formaţiuni mai mici şi cu subiecte mai restrânse în diferite locuri. La conferinţele mari şi la reuniunile tematice, gazdele se străduiau să facem cunoştinţă, prin excursii scurte, cu istoria, cultura şi problemele ţării lor.

Construiai pe nesimţite, din experienţe banale, modelul mintal al populaţiilor, caracteristici neîntâlnite în ţările Europei sau ale Americii de Nord. În Kuala Lumpur, de pildă, capitala Malaysiei, ne aflam în sala mare a hotelului modern Hilton. Pe scena mai înaltă, activitate febrilă pentru decorarea ei adecvată. Se instala ceva, apoi se muta, iar noi ne întrebam pe cine aşteptam dintre gazde, privind tronul imens instalat în mijlocul scenei. Vine, oare, preşedintele? Sau gazdele s-au gândit să-l aducă pe unul dintre cei şase sultani, care, ca şi la indieni, jucau un rol istoric decorativ? în fine, în timp ce malaysienii se ridică în picioare, pe tron se urcă reprezentantul ţării. E preşedintele? Nu, e ministrul Economiei. Nu puteai înţelege mai bine rolul decisiv al autorităţii statului în crearea a ceea ce se va numi „ţări emergente”, printre care şi Malaysia, şi deruta doctrinară a economiştilor Occidentului care confundau autoritatea cu lipsa de democraţie. După câte hoteluri moderne am numărat la Kuala Lumpur, nu m-am mirat de succesele acestei ţări care a ridicat cele mai înalte construcţii din lume.

Cu Clubul, am vizitat şi ţări latino-americane, unde sufla o briză de avânt economic mai puţin puternic ca în Asia. Adunările noastre s-au ţinut la Montevideo (Uruguay), Buenos Aires (Argentina), Rio de Janeiro (Brazilia), care formau MERCOSUR, regiunea inspirată din experienţa Pieţei Comune europene şi stabilea şi ea, în

sud, im regim de solidaritate şi de cooperare. Este de remarcat că America Latină era, după Europa, regiunea cea mai frecventată de Club. Dar nu toate ţările vizitate aveau aceeaşi apetenţă pentru rezolvarea problemelor economice şi sociale de bază. În Ecuador, de pildă, admiraţia noastră s-a redus la geografie şi la munţi.

În America de Nord, cred că numărul de vizite ale Clubului s-a redus la două. În 1976, la bicentenarul sărbătorit de către SUA, am fost invitaţi la Philadelphia. Se lansa şi un raport important al Clubului. A venit şi vicepreşedintele Rockefeller, care ne-a oferit o recepţie, întreţinându-se cu noi. I-am amintit că îl întâlnisem ca tânăr diplomat, cu două decenii în urmă, la masa oferită în cinstea noilor state admise în ONU. M-a întrebat cu ce mă ocupam şi despre România de azi şi la despărţire mi-a zis: „Take care!” Această urare este un echivalent al lui „Noroc bun!” dar eu puteam s-o consider un avertisment: „Ai grijă!” adică „Fii prudent!” De acest sfat ai oricând nevoie.

Ca orice organism închis şi cu un număr mic de membri, cel mult 100 se spunea, stârnea comentarii şi bănuieli. Cine e în spatele lui? Cine îl finanţează? îmbrăţişează sau nu doctrine cunoscute sau anonime?

Din câte am văzut şi constatat la Club, nu am putut identifica niciun motiv de îngrijorare. Clubul, ca atare, nu avea filiaţiuni sau dependenţe. Membrii săi puteau aparţine, fiecare, la un curent sau altul, la asociaţii sau societăţi diferite şi nimeni nu-i întreba ce erau. Proveneau din toate profesiile, erau mulţi cercetători în variate discipline, care îşi legaseră numele de rezultate cunoscute şi apreciate. Veneai la Club cu traista proprie.

Preşedintele trăia în Italia. O întrebare putea fi: cum stă cu papa? Probabil bine, şi doamna Maşini preda studiile prospective la o Universitate Catolică ce ţinea de Suveranul Pontif. Dar legătura cu guvernele? Nu erau acceptaţi membrii vreunui guvern şi dacă un membru era ales în ţara lui, intra în vacanţă în timpul mandatului. Un fel de neutralitate era întreţinută în climatul general, deşi nimeni nu era întrebat cum vota acasă.

Cum erau relaţiile cu Uniunea Sovietică? Bune. Un om cu autoritate, D.M. Gvişiani, arătase interes pentru COR. Întreţinea dialogul cu Peccei. Chiar puseseră la cale crearea unui institut internaţional de studiu al sistemelor şi, după pregătiri, l-au stabilit la Viena.

Influenţa Clubului se simţea la ONU pe lângă ţinerea Conferinţei de ocrotirea mediului de la Stockholm, în 1972, şi a unei agenţii speciale de mediu cu sediul în Africa. Este vorba de recunoaşterea problemelor globale, cărora ONU le dedica în acea perioadă conferinţe mondiale, una câte una în domenii vitale, ca hrana, apa, comerţ şi dezvoltare, ştiinţă şi dezvoltare, populaţie şi altele.

Cu regret spun că, pe măsură ce alţii îi preluau temele, gestiunea funcţionării COR, după ce fusese asigurată de Alexander King şi de prinţul Hussein al Iordaniei, a încăput pe mâna unor oameni care înserau sistematic formalismul şi birocraţia inexistente la Club. S-au introdus acte constitutive, reguli de funcţionare a unei structuri complicate. Am numit această fază „domnia prusacilor”, după genul de ordine germanică instaurat.

Salzburg

Peccei ştia cum să mărească ecoul unei Adunări Generale, combinând-o cu o temă de interes a gazdelor. Se pasionează algerienii de Noua Ordine

Economică, mergem la Alger. Simt prezenţi şi preşedintele şi miniştrii, toată presa se dedică evenimentului. Veneam dintr-o ţară care moştenea Noua Ordine dorită de Lumea a treia. Am vorbit şi eu, cu preşedintele de faţă şi a ieşit bine pentru toţi, gazdă, COR şi ţara mea. Legăturile cu Algeria erau bune. Românii construiau o universitate în Algeria, trimiteau apoi profesori, mai făceau şi o şosea paralelă cu ţărmul.

Este octombrie 1976. Vreme frumoasă. Suntem găzduiţi lângă plajă, într-un centru turistic. Ni se oferă excursii la alegere. Mă atrage ideea unei oaze, ce figura în program. În avionul pus la dispoziţie – oaza era departe în deşert – îl văd şi pe Peccei, care îmi face semn să mă alătur pe scaunul vecin. Vorbim de toate, cum merge

conferinţa, cât de amabili sunt algerienii, ce se mai întâmplă în lume. Premierul englez demisionează, egiptenii se ceartă cu sovieticii, Reagan cu Ford şi altele. Când trebuia să aterizăm, suntem anunţaţi că e furtună şi că aşteptăm făcând largi ocoluri peste deşert. Acestea s-au lungit ca şi convorbirea noastră, care epuizase toate ştirile din ziare.

Peccei abordează un subiect serios. „Vreau de mult timp să includem educaţia în subiectele principale. Să scoatem şi un Raport privind educaţia, după atâtea cărări bătute în economie/ „Este o idee bună”, spun eu. „Ne-am întâlnit, spune el, când erai ministru la Educaţie. Te pricepi deci. N-ai vrea să încerci să fii raportorul?” „E o mare cinste şi o apreciez. Dar nu cred că sunt omul potrivit. Nu ştiu cum vor primi un raport al unui om ce provine, ca şi experienţa lui, dintr-o ţară a Estului socialist”. „Noi la oameni ne gândim, nu la sistemele politice”. După reflecţie şi gândire, căutăm o soluţie prin numirea a încă unui raportor. Ar trebui trei: Est, Vest, Lumea a treia. Încercăm împreună să căutăm persoane care ar putea fi antrenate. După un timp se conturează două nume: un marocan care lucrează la UNESCO, Mahdi Elmandira, şi un tânăr american care vine mereu ca observator la adunarea Clubului, căutând să fie de folos cu ceva. Era legat de Harvard, loc prestigios în SUA. Se numea James Botkin. „Încercăm aşa?” „încercăm”. Nu cunoşteam la acea dată viteza ridicată de reacţie a lui Aurelio. La câteva zile după Alger, mă înştiinţează că cei doi au acceptat, lucrul poate începe. Pentru moment, propunere de cuprins şi modalităţi de conlucrare a trei autori din trei continente diferite. Ne-am întâlnit, am stabilit ideile principale. Ne-am propus să formăm în ţările noastre grupuri de suport, apte de studii ajutătoare. În primăvara anului următor, organizează o întâlnire la Salzburg (1 – 3 aprilie 1977), în care să culegem opinii ale unor cercetători familiarizaţi cu tema educaţiei, între aceştia se găseau Ervin Lászlo, Bogdan Suchodolski, Abdel Aziz Hamed El-Koussy, Ricardo Dfez-Hochleitner, Raoul Kneucker, Albert Tevoedire, Voneche şi

Eleonora Maşini. Erau fie membri ai COR, fie pedagogi (Voneche era asistentul lui Jean Piaget), fie activi în organizaţii internaţionale ca Tevoedire (ILO Geneva). Aşteptam idei atât pentru schemă cât şi pentru metodologii sau surse bibliografice. O altă reuniune de consultanţi se repetă la Madrid la sfârşitul anului. Un personaj nou venea de la MIT[39], din SUA, cu noutăţile informatice şi ale computerelor. Ne aflam la hotelul unde lucram împreună şi iată că Peccei intră furtunos în sală şi ne spune: „Repede, plecăm, ne aşteaptă regele”. În câteva minute am îmbunătăţit vestimentaţia şi ne aflam în maşinile care ne duceau la Palat. Credeam că va avea mărimea muzeului din Madrid, muzeul istoric. Sediul, poate locuinţa regală, era o casă joasă, fără etaj, pe marginea unei grădini. Grupul de mai puţin de zece persoane zăboveşte în antreu un minut, două, secretarul deschide uşa şi ne conduce la rege, care ne aştepta în picioare într-o ţinută obişnuită, de stradă. Peccei face prezentările, suntem invitaţi să ne aşezăm de o parte şi de alta a regelui, pentru o fotografie. Luăm apoi loc pe scaune şi fotolii, iar regele aşezat, zâmbitor şi senin ne zice: „Am auzit că lucraţi la un proiect privind educaţia. E un subiect important pentru toate ţările. V-aş ruga să-mi spuneţi şi mie dacă aţi dat de idei şi de experienţe noi în acest domeniu”. Am fost copleşit de simplitatea, acurateţea şi preocupările regelui Spaniei şi brusc mi-am potolit pornirile antimonarhice. Avea mintea unui conducător instruit şi responsabil. Şi această şedere la Madrid a fost instructivă, dar prea scurtă pentru eforturi comune ale autorilor. Trebuia asigurată o muncă în plan colectiv pe intervale mari. Unde să ne întâlnim pe o durată de cel puţin o săptămână, ca să facem şi primii paşi ai redactării? Tot Peccei a venit cu răspunsul. A aflat că fac parte la ONU din grupul de pregătire a unei conferinţe internaţionale (era cea de ştiinţă, tehnologie şi dezvoltare care se va ţine la Viena după lansarea raportului nostru). Eram membru al

---

39 Massachusetts Institute of Technology - Institutul de Tehnologie din Massachusetts (n.red.)

comitetului de pregătire şi petreceam deseori timp participând la şedinţe, dintre care una peste o lună la New York. Aceasta era soluţia. Vă veţi întâlni la New York şi veţi lucra împreună. A venit şi el. Ne-a găsit găzduirea într-un apartament de bloc şi sală de lucru comodă oferită de o firmă, al cărei întreprinzător îl cunoştea şi îl servea pe Peccei. Nu mă mai miram de miraculoasele şi desele lui rezolvări de probleme ce păreau imposibil de soluţionat. Totuşi nu bănuiam că se mişca la New York cu nonşalanţa cu care bătea metropolele europene.

Am avut parte şi de surprize neplăcute. După ce au răsturnat pe masă în faţa lui maldărul de studii, proiecte, de redactări chiar, primind *The Human Gap*, titlul provizoriu al raportului nostru care nu ne plăcea (gap: deschizătură, dar şi prăpastie), completat apoi cu *The Bridge over the Human Gap* (puntea peste breşa omenească), s-a uitat la ele, a frunzărit câteva lucrări şi ne-a spus calm, dar hotărât: „Regret, dar raportul nu poate arăta aşa. Nu e un spectacol sau un joc al teoriilor sau speculaţiilor. Este un mesaj. Educaţia e o problemă a lumii, ubicuă, toate depind de ea. E bine tratată şi folosită? Nu. De când ştim există o «criză a educaţiei». Putem întreprinde ceva? Da. Proiectul oferă răspunsuri, idei, experienţe semnificative. Are mesaj. Se adresează multora, multor cititori, mai instruiţi sau mai puţin cultivaţi. Toţi trebuie să înţeleagă vocea Clubului de la Roma. Uitaţi de ceea ce aţi adunat. Puneţi-le deoparte. Luaţi lucrarea de la început. Aştept să fie mesaj clar, simplu, coerent, convingător, plin de speranţe şi îndemnuri. Spor la lucru”. Şi ne-a părăsit, muţi şi surprinşi cum eram.

Ne-am apucat de lucru şi am încercat noul stil. Ne-am dat seama cât de îndepărtate erau variantele noastre, una de alta. Pentru Mahdi, nu exista decât lumea a treia, disparităţile inechitabile faţă de celelalte lumi, care numai „modele” pentru alţii nu puteau fi. Deşi James ţinea de o şcoală de gândire ilustrată de stimul şi răspuns, acuzată că extindea la om procedeele dresajului de animale, el, ca american pragmatic, era cu picioarele pe pământ, plus că

avea o scriere clară şi plăcută care, în final, ne-a ajutat foarte mult. Şi temperamental eram diferiţi. Mahdi, marocanul, se aprindea uşor, se lupta mereu cu cineva, parcă era Marocul în campania de cucerire a Saharei. James era tăcut, măsurat şi calm. Putea un estic ca mine să-i împace şi să asigure o conlucrare armonioasă?

Ştiam toţi că nu ne jucam cu focul şi că textul trebuia redactat conform indicaţiilor. Căutam imagini uşor de reţinut, enunţuri simple şi cuprinzătoare. Înzestram educaţia cu două calităţi indispensabile: era participativă şi anticipativă. Susţinem că există şi o învăţare colectivă. Societăţile învaţă ca şi oamenii. Învaţă şi popoarele, aşa ne spune istoria, atât din succese, cât şi din erori. Restabileam echilibrul între teorie şi experienţă, ştiind prea bine cât de înclinată era şcoala spre teoriile în care se complăceau educatorii şi cât de neglijate, practica şi aplicaţiile. Făceam distincţie între învăţământul formal de la catedră, cel informai al familiei şi activităţile practice şi cel neformal, ziare şi televiziune. Mă apropiam cât puteam de cerinţele unui mesaj care lăsa urme sau punea lumea pe gânduri.

Urma curând ziua lansării. Peccei voia să tipărească raportul la Maxwell, de la Oxford. Ca titlu, căutând cu editorul un nume mai puţin prăpăstios, am găsit ceva ce venea în întâmpinarea aşteptării Clubului. Titlul era *No Limits to Leaming*, ca un fel de replică sau completare la *The Limits to Growth*.

Pentru a măsura puterea imaginaţiei şi a inventivităţii lui Peccei, e suficient cazul Braziliei şi felul în care a făcut o ţară de dimensiunea acesteia să conlucreze câteva zile în şir cu Clubul de la Roma. Are legătură cu raportul învăţării care era lansat în cursul aceluiaşi an. Povestea porneşte din faptul că Brazilia se afla sub o dictatură militară. Pierzând vizibil sprijinul popular, generalii s-au gândit să facă un gest de liniştire a protestatarilor. Directorul celui mai mare ziar, *Jornal de Brasil*, a sesizat momentul şi a găsit o soluţie acceptabilă pentru toţi. Să ceară unei organizaţii internaţionale de

prestigiu, cum ar fi Clubul de la Roma, să organizeze la Rio de Janeiro o conferinţă cu un subiect suficient de neutru şi agreat de toţi, la care să invite mai mulţi emigranţi politici, aflaţi în opoziţie, cu promisiunea militarilor de a nu le face niciun rău. Un act de conciliere, cum ar fi. Peccei a acceptat ideea, mi-a cerut să fiu prezent şi activ, cu textul raportului disponibil, citabil şi comunicabil.

Evenimentul a produs un reviriment naţional. Nu se mai discuta decât despre faptul că personalităţi braziliene de prestigiu, care căutaseră azil în ţările vecine, se întorceau şi că guvernul era tolerant la adresa lor. Nemaivorbind de egida Clubului de la Roma, organizaţia problematicii mondiale. În acele zile nu am prea dormit, pentru că şedinţele reuniunii ţineau până seara, când se pornea şirul recepţiilor nocturne cu specific latino-american. Atmosfera politică a întregii ţări s-a destins, guvernanţii câştigaseră puncte în sondaje, personalităţile examinau posibilitatea întoarcerii acasă, iar ziarul atinsese tiraje uriaşe. Am dat interviuri, au fost reproduse părţi din raport, Peccei era un erou al zilei.

Ceea ce a întrecut orice aşteptare pentru ecoul raportului a fost Salzburgul, oraşul lansării sale, unde punerea în scenă şi regizarea de către Peccei a atins culmi de performanţă.

Suntem la Salzburg, în Austria, în 6 iunie 1979. În acest oraş istoric, care s-a bucurat de autonomie sub conducerea unui arhiepiscop catolic mai mult de un secol, o clădire imensă, reşedinţa episcopală, Schloss Leopoldskron, este şi azi cel mai fastuos loc de găzduire a congreselor şi, aşadar, şi a sălii în care va fi lansat raportul. Cine sunt vorbitorii? în deschidere se perindă la tribună autorităţile locale, primarul şi guvernatorul, apoi ministrul de Externe al Austriei, Willibald Pahr, urmat de preşedintele Republicii, Rudolf Kirchschläger. În încheierea şedinţei, Aurelio Peccei.

După-amiază, Ilya Prigogine, marele chimist de la Bruxelles, şi Alexander King, de la COR, prezidează şedinţa în care autorii vorbesc despre raportul lor. Seara

este recepţia.

A doua zi, se succed trei ateliere conduse de Romesh Tapar (India), Adam Schaff (Polonia) şi Mohamed Kassas (Egipt), în care se discută semnificaţia

Învăţării pentru probleme globale, societate şi ştiinţă, iar după-masă alte trei personalităţi continuă dezbaterile celor trei ateliere.

La 20.00, recepţia preşedintelui Austriei, Kirchschlăger, la Palatul 1 lellbrunn. Ca să ajungi la palat, treci printr-un imens parc. Verdeaţă la dreapta şi la stânga. Aproape întuneric, cu câteva becuri difuze, atât cât să păstrezi cărarea. Dar în jur, ceea ce întrece imaginaţia, în iarba deasă apar făclii mici, sclipitoare. Şi în raza lor un popor întreg de păpuşi automate, venind din adâncul secolelor, de la Renaştere, se îndeletnicesc, mânate de mici mori de apă, cu tot ce face o gospodărie austriacă, mişcând unelte casnice, de la cuţite la linguri şi ciocane. Erau cu sutele, pe toată întinderea verdeţii. Eram mai mişcat decât la cel mai bun concert posibil. Piticii evocau vechimea, istoria, gloria unui imperiu, puterea unei cetăţi şi, mai presus de toate, ingeniozitatea şi mintea oamenilor.

Peccei şi Saburo Okita, viitorul ministru al Japoniei şi un timp prim-ministru, închideau plenara, împreună cu doi miniştri austrieci de la Educaţie şi Arte, Ştiinţă şi Cercetare.

Urmările Salzburgului au fost răsplătitoare pentru eforturile lui Peccei şi ale Clubului. Raportul a fost tradus în 12 limbi. Nu a provocat emoţia şi con-I roversele primului raport al limitelor. Dar se vedea că era citit. Aflam că în Canada, o universitate ţinuse subiectul în atenţia studenţilor timp de un semestru întreg, consacrat analizei şi discutării lui. Peste doi ani devin ambasador în Elveţia, unde mă întrebam dacă cei din Est aveau vreo trecere. Nu mult după sosire, am fost invitat să ţin o conferinţă de deschidere a Congresului profesorilor elveţieni. Şi aşa, în multe împrejurări, simţeam că raportul ieşea din buzunar şi ţinea loc de carte de vizită.

Nu-l scoteam din minte pe Peccei. Nu pentru că mă

onorase în mod rar şi neobişnuit, atunci când am vorbit de la catedră şi în prima bancă din faţă un preşedinte de republică lua notiţe din ceea ce spuneam. Revenea pentru că simţeam că n-am spus tot ceea ce ar fi trebuit să spun. Ca să mă descarc, am scris al doilea raport la Clubul de la Roma împreună cu italianul Orio Giarini. Se numea *Dubla elice a muncii şi a învăţării*. Ghinion: Clubul dominat de prusaci n-a publicat raportul şi acesta a fost tipărit de UNESCO, interesat în problemă. De atunci reflectez la tema învăţării, aşteptând cu nerăbdare dezvăluirea enigmelor legate de funcţionarea minţii omeneşti, a cutiei închise pe care o purtăm pe umeri. Cu cât trece vremea, învăţarea devine tot mai absconsă şi trădată de instituţiile formale şi oficiale. Când se va elibera imensa energie care zace în ea, aşa cum a stat ignorată şi în atom? Indiferent de domeniul în care nimeresc din cauza multidisciplinarităţii pe care am îmbrăţişat-o pentru învăţare, cu acest subiect dezbătut la Salzburg, sunt întotdeauna gata, cu arma la picior.

Călător în Mexic

Vocaţia de călător nu mi s-a născut în Europa. Avea tot ce-i trebuie: monumente, istorie bogată, coaste marine de jur-împrejur, munţi veşnic albi şi păduri, varietate culturală şi stiluri specifice, ca diamantele pe o broderie, dar totul era prea muzeal. „Dacă decade Europa, îmi ziceam eu, devine un muzeu uriaş, iar locuitorii devin toţi specialişti în turism şi bunătăţi culinare, traducători şi ghizi în faţa colecţiilor de picturi celebre. Mai adaugă şi sporturile, teatrele şi concertele şi devine un centru căutat al lumii. Lasă ştiinţa şi tehnologia altora. Chimia, medicina şi ştiinţele sociale pot fi ocupaţie glorioasă pentru americani şi chinezi, iar africanii pot organiza vizite şi vânători ale speciilor rare, câte au mai rămas”. Chemarea mea spre călătorii s-a cristalizat în drumurile în America Latină şi Asia.

Încep cu Mexicul, vizitat odată cu Joja, într-o prea scurtă vizită, şi a doua oară cu răgazul de a căuta monumente rare. Am zburat din Golful Mexic, ca să ajung

la Oaxaca, oraşul zapotecilor. Când au venit spaniolii, Oaxaca era subjugată de aztecii lui Montezuma, dar spre deosebire de aceştia care erau duri şi cruzi, zapotedi erau calmi şi senini. Este primăvară şi odată cu verdeaţa pinilor şi a palmierilor, gust folclorul din piaţă. Admirăm costume, bluze şi pieptare înflorate ale dansatoarelor, care ne oferă o ploscă micuţă cu rachiu de cactus, *pulque*, pe care-l bei cu puţină sare. Este un popas înainte de a ajunge la ţinta mea: Muntele Alban. Excavaţii recente au scos la lumină faptul că în centrul Mexicului, pe vârful unui munte, a existat o civilizaţie indiană în primul mileniu al erei noastre. Mărturie stau pietrele care dansează (*danzantes*) pe clădirea din ancestrala piaţă. Bărbaţi goi, făcând grimase şi contorsiuni saltă, cu efect de ilaritate. De ce le trebuia zapotecilor un vârf de munte pentru oraşul lor? Din simplul motiv că simbolul lor nu era jaguarul sau şarpele cu pene ca la alte populaţii, d cerul, iar zeul preferat era cel al văzduhului.

O primă remarcă surprinzătoare. Erau foarte bogaţi. La Muzeul din Oaxaca am văzut nouă schelete acoperite cu brăţări şi bijuterii, iar mozaicul podelei era acoperit cu perle şi centuri din aur. Preotul purta diademe, un craniu era bătut în turcoaze şi o cupă era din cristal de stâncă. Muntele Alban este asociat unei şcoli de coliere cu multe rânduri, broşe, cercei, tiare, coafuri, inele, piese de jad, turcoaze şi ambre.

Oricâtă admiraţie mi-au smuls bogăţia şi giuvaierele, ceea ce am imprimat în mintea mea a fost o altă trăsătură, de fapt cea esenţială, a Muntelui Alban. Singura clădire rămasă în picioare este aceea a Observatorului astronomic, primul de acest gen de pe continentul american. Zapotecii aveau din vremuri străvechi calendarul mexican găsit de spanioli la azteci. An cu 18 luni, fiecare lună cu 20 de zile. 260 de zile formau o unitate numităpije, iar 73 de *pije* egale cu 52 de ani solari marcau un ciclu al vieţii pe pământ, urmat de unul nou. Am reţinut concepţia zapotecilor despre timp. Spre deosebire de timpul nostru liniar şi universal, ei descriu

evenimentele nu în succesiunea lor temporală, ci intercalând în relatările actuale povestiri vechi de secole. Mai presupun că timpul e reversibil şi recurent.

Aici, pe Muntele Alban, unde s-au urcat aşezările omeneşti pentru a fi mai aproape de stele şi de înţelegerea scurgerii vremii, monumentul esenţial rămâne Observatorul astronomic. Iar ideea lui de căpătâi este măsura timpului, dimensiune la fel de neliniştitoare pentru omul modern, ca şi pentru dansatorii de pe pietrele aztece.

Dar nu peste tot sunt munţi care să te apropie de cer. De aceea, în alte locuri ale Mexicului, piramidele au vădit aceeaşi propulsie obsesivă de a te ridica în nori şi dincolo de ei, într-un tărâm inaccesibil.

Cine vizitează capitala Mexicului are şansa de a face cunoştinţă cu locul unde morţii se convertesc în zei, ca piramida soarelui din Teotihuacán, cea mai înaltă din Mexic, apropiată de sora ei egipteană, piramida lui Keops.

Piramidele acestei regiuni au şi alte virtuţi decât cele onomastice. Grupate în familii, ca la Teotihuacán, ele sunt construite în trepte şi poartă în brâurile verticale sculpturi reprezentând capete de balauri, măşti de zeiţe şi scoici uriaşe. La Tuia, capitala toltecilor, piramida nordică este străjuită de câmpuri cu coloane frânte ca nişte oşteni tăcuţi. Şi ea este împodobită cu jaguari, coioţi, vulturi şi monştri. Statui imense de luptători, rămase din templul din vârful ei, ne vestesc temele eroice, exaltând pasiunea încleştării în luptă şi a jocului cu moartea. Şerpii cu clopoţei, devorând schelete omeneşti pe zidul de lângă piramida de la Tula, reflectă presimţirea tristă a cetăţii care, apucând drumul violenţei, a sfârşit prin a fi distrusă.

O dimensiune nouă apare prin piramidele din locurile unde altă dată se înălţa oraşul lui Montezuma, Tenochtitlan, ducând la paroxism abominabila practică a primelor state ale lumii, constând în sacrificiul de oameni. O imagine cutremurătoare a platformelor de jertfe, cerute de zeul setos de sânge, Huitzilopochtli, îţi dezvăluie cortegiul zecilor de mii de prizonieri cărora li se smulgea inima din piept. Cuţitul de sacrificiu cu lamă de calcedonie

şi cu mâner încrustat cu turcoază, scoici şi malachit, văzut la un muzeu, părea a închide în apele roşiatice ale pietrei legendele de groază şi de sânge.

Încercam în acele clipe să-mi liniştesc oroarea faţă de transformarea unor platforme înălţate spre cer, cu vocaţie astronomică şi cosmică, în măcelării pentru semeni, căutând o piramidă normală, cu semnificaţii omeneşti şi potolite. Am găsit-o pe un deal, care răsare în palma podişului, deasupra orăşelului Cholula. La prima cercetare nu-ţi dai seama că dealul nu este un accident de relief, ci o construcţie realizată de om. L-a invadat iarba ca o haină largă şi a lăsat la vedere un deal în frunte cu o catedrală creştină. Aparenţele sunt derutante. Încetul cu încetul afli că dealul nu e deal, ci o piramidă construită de om. Dar ea nu a rămas piramidă, pentru că alta a fost construită peste ea. Iar operaţia s-a repetat de încă trei ori. Deci pe câmpul întins sunt aşezate patru piramide suprapuse.

Numele monumentului precolumbian, unic în felul său, este Teocalli de Cholula, cuvântul însemnând altar sau loc de cult. Străbat culoarele reci şi luminate de becuri palide, care conduc la o structură masivă, cu o bază pătrată cu latura de 400 de metri. Ca şi cum trunchiul său plin de scări n-ar fi exprimat suficient de bine puterea societăţii care a creat-o, peste ea s-a construit o a doua, care a săltat înălţarea cu peste 34 de metri, având o bază de 190 de metri şi aşa mai departe. Există o comunicare între ele. Din tunelul care înconjoară o piramidă, se desprinde un coridor pătrunzând în adâncul său.

În toate piramidele săpăturile au scos la iveală morminte, săli, ornamente, cranii din pământ împodobite. Străbatem această structură complicată pe coridorul arheologilor şi o descoperim pe cea mai veche. Este mai mică şi situată în inima celorlalte, provenind dintr-o simplă modificare a reliefului natural plat. Dar plăcile colorate de pe latura ei nordică oferă un spectacol mişcător. În culori vii şi incredibile de galben, verde, roşu, negru, fresca subterană datând din primii ani ai erei noastre reprezintă imaginea stilizată a unor capete de insecte ce-şi îndreaptă

antenele spre vizitator. Ornamentaţia aceasta primitivă a tot evoluat până la balaurii ulteriori de la Teotihuacán.

Revelaţia gradată a celor patru piramide din dealul de la Cholula are ceva din surpriza jocului păpuşilor ruseşti, care se conţin una în alta. Dar mecanismul ce însufleţeşte generaţiile în efortul neistovit de a se depăşi, care ţine de istorie şi de biologie, nu este complet elucidat. Se pare că în toată cursa progresului oamenilor funcţionează cu tărie pornirile instinctuale. Nimic nu putea abate generaţiile de la competiţia costisitoare şi încăpăţânată. Triburile de mixteci, tolteci, chichimeci, azteci stau încleştate până la moarte în misiunea lor imprescriptibilă de a dura monumente mereu mai mari şi mai impunătoare. Şiruri întregi de oameni au cărat cu încăpăţânare materiale pentru lărgirea monumentului, între cele două recolte de porumb, cartofi şi dovleci, cu mijloace rudimentare, din care lipseau roata şi orice unealtă de metal şi fără animale de tracţiune. O făceau ca să transmită secolelor un mesaj mai elocvent decât acela al vechii piramide.

Ce e însă cu biserica din vârf? Ea ne duce la perioada cuceririi spaniole. Cortez face popas la Cholula, pentru a elabora aici strategia victoriei asupra Imperiului aztec. În vârful piramidei era un templu consacrat şarpelui cu pene, Quetzalcoatl. În el s-a instalat Cortez. Panica se întinde în rândurile aztecilor. De aici el porneşte la atac şi ucide trei mii de cholulani. După victorie, Cortez deschide capitolul fanatismului spaniol, începând din Cholula. E obsedat de „templele indienilor” şi cere ca în locul lor să se ridice biserici catolice. În locul fiecărui altar aztec, începând cu cel din vârful Cholulei, apare o biserică. Deşi s-a spus că în oraşul „care avea atâţia teocalli câte zile într-un an”, a ridicat şaptezeci de catedrale, în timpul vizitei mele am aflat că ele sunt doar 39. Dintre celelalte biserici mexicane vizitate, am rămas cu impresia că în niciun loc de pe pământ, creştinismul nu absoarbe atâtea obiceiuri, credinţe şi valori străvechi, ca aici.

Prospectiva şi modelele

Una dintre iniţiativele de la ministeriatul la Educaţie a fost crearea unei şcoli româneşti de studii prospective. Nici mai mult, nici mai puţin. Am început cu nucleul de bază. L-am rugat pe Onicescu să-mi recomande un probabilist bun şi l-a dat pe Mihai Botez. Într-adevăr, era capabil şi bine cultivat. L-am numit director al unui centru pe lângă Universitatea din Bucureşti, care a crescut rapid până la cinci-şase cercetători salariaţi. Erau atâtea de făcut în acest câmp virgin nevizitat. Mă aflam sub influenţa cărţii lui Kahn, care mi-a inspirat seria de articole din *Contemporanul*, care, strânsă la un loc cu făraşul, a devenit *Cronica anului 2000*. A apărut cu un an înainte de venirea mea la învăţământ, în 1969. Pe urmă a fost tradusă la Bratislava, Varşovia, Buenos Aires şi în ediţie germană la Bucureşti.

Una este eseul şi alta este tratarea ştiinţifică. La centru dezbăteam pe rând şcolile teoretice existente. În Europa domnea şcoala *scenariilor*, explorări libere şi imaginative ale mai multor viitori posibili şi dezirabili. Rezultatul pluralist putea fi cântărit în sensul probabilităţii de realizare. Dar nu neapărat, fiindcă ideea este că sunt mai mulţi viitori care ne aşteaptă.

În ţările unde domnea spiritul empiric şi utilitarist, versiunea „umanistă" a francezilor nu era agreată. Se urmărea un singur viitor, bine determinat ştiinţific, fruct al raţionalităţii şi al experienţelor. Şcoala americană şi cea englezească se numeau ale *tendinţelor*. Economiştii lucrau de mult la ele. Un proces, al cărui viitor îl urmăream, era reprezentat de o curbă care se forma punct cu punct, măsurare după măsurare şi apoi era extrapolare. Cartea mea, deşi inspirată de un american, se baza pe scenarii, fără curbe şi prelungiri.

În plus, apăruse şi o *metodă Delfi*, care convoca un grup de experţi şi îi cerea părerea, după care se decidea versiunea care prevala în dezbateri.

Discuţiile la centru erau aşa de aprinse, bine documentate şi atrăgătoare, încât a fost organizat un curs opţional la care veneau studenţi de la toate facultăţile. A

apărut şi un manual întocmit de Botez.

Am putut să măsor efectele cursului în urma unei întâmplări. Mă aflam la Kuala Lumpur, în Malaysia, pe aeroport. Văd că vine cursa de Londra şi din avion coboară o tânără mică de statură şi firavă, ducând în fiecare mână câte o geantă cât un burduf. Observăm că un personaj malaysian, adus de o maşină lungă şi modernă, se îndreaptă spre ea, o ajută la burdufuri. Mă interesez cine este misterioasa călătoare şi aflu că lucrează la Commonwealth, secţia ştiinţifică, ajutând ţările membre să-şi dezvolte cercetarea, prin materiale, vizite, îndrumări. Iar domnul cu maşina de lux este ministrul Ştiinţei din Malaysia.

La ora mesei, mă duc spre ea şi o felicit pentru stima cu care este întâmpinată. Îmi răspunde pe româneşte: „Dar, domnule profesor Maliţa, aţi uitat când am urmat cursurile de prognoză de la Centrul dumneavoastră la Bucureşti? Eram atunci studentă la Politehnică. Şi când am plecat la Londra, nu m-am ocupat de tehnologii, ci de viitorul tehnologiilor. Şi acum dau asistenţă, problema fiind actuală în ţările mai puţin dezvoltate”.

Uluitor, mi-am zis eu. Stai în bancă la Bucureşti şi apoi miniştrii din toate continentele iau notiţe de la tine cu ce trebuie să întreprindă în ţările lor. Ne-am întâlnit pe urmă în reuniunile Clubului de la Roma. Mică şi firavă cum era, dispunea de o energie ieşită din comun, veşnic în mişcare, totdeauna activă.

Centrul bucureştean s-a dezvoltat cu paşi rapizi. Alături de el şi cu regim asemănător, s-a format un Centru de studii ale sistemelor, condus de profesorul Marcus Solomon, un matematician respectat şi un creator de şcoală de lingvistică matematică. Sistemele l-au ajutat să aibă contacte internaţionale, cum a fost deplasarea lui la Universitatea ONU din Tokio. Pentru a mări contactul nostru cu lumea, a fost creat şi un Centru internaţional de studiu al metodologiilor de cercetări prospective, cu sediul la Bucureşti. Toate centrele para-universitare şi cu cursuri ad-hoc erau instalate în clădirea impozantă din apropierea

Academiei Române.

Cursurile mele de la Matematici privind aplicaţiile în programările de operaţii şi optimizări m-au condus la domeniul modelelor matematice, în toate componentele relaţiilor internaţionale, decizia, negocierea, alianţa, acordul, pace şi război. A fost o adevărată cavalcadă în zone mai puţin vizitate, chiar pe plan internaţional. Legătura cu universităţile şi centrele apusului erau esenţiale. Lui Botez îi asigurau o şedinţă de aproape un an la Centrul Wilson din Washington, lui Silviu Guiaşu o bursă de un an la universitatea din Manchester, unde a scris o carte. Am rămas impresionat de capacitatea lui de muncă sistematică, de îndrăzneala unor abordări noi şi de vasta cultură probabilistă a acestui tânăr care făcuse liceul la Gojdu, în Oradea. În 1973, apare cartea noastră de jocuri cu trei jucători, *Triade*.

Simţind că în jurul modelelor se formase o şcoală la Bucureşti, am avut curajul să convoc la Poiana Braşov două reuniuni internaţionale cu tema „Abordări matematice în relaţiile şi organismele internaţionale. Lucrările au circulat apoi sub coordonarea lui Mario Bunge, Hayward Alker, Johan Galtung şi a mea. Pentru a nu cita decât o legătură formată cu acest prilej cu un savant de renume, mă opresc la Mario Bunge. Acest argentinian ce trăia în Canada era considerat un părinte al teoriei sistemelor. I-au plăcut modelele noastre şi l-a folosit pe cel al deciziei în două studii, unul legat de decizia SUA de a intra în războiul cu Vietnamul şi altul de prognoză a alegerilor din Argentina. În cartea lui, *Ştiinţă şi filosofie*, ne citează ca pe unul dintre cele trei centre active în modelare matematică, împreună cu SU şi Franţa.

Creşterea şi descreşterea otomanilor, cartea lui Cantemir, aminteşte de această pendulare ce intervine peste tot în istorie. În cazul nostru, toate iniţiativele în materie de prospectivă şi modele s-au stins la sfârşitul deceniului şase. În 1972, ele ating apogeul. La ASE, la Bucureşti, are loc Reuniunea internaţională a ştiinţei viitorului, din care se naşte Federaţia Mondială de Studiu

al Viitorului. Cele mai distinse nume vin la Bucureşti ca recunoaştere a existenţei şi a prestigiului şcolii româneşti. Îi voi cita doar pe Chadwick (Alger), Hayward Alker, Nazli Choucri (SUA), Umberto Gori, Fulvio Attină, Claudio Cioffi-Revilla (Italia), Vladimir Gantman, V.I. Liubcenko (URSS), Urs Luterbacher (Elveţia), Fazlollah Reza (Iran), Gunnar Adler-Karisson (Suedia).

Apoi nenorocirile apar una câte una. Botez nu a înţeles bine strategia la care aderam. Când nu poţi spune lucruri pe faţă, nu ţi-e închisă calea să le menţionezi alegoric, citându-i pe alţii, ridicându-te în zări abstracte, atâtea moduri de a te feri de lovituri şi represalii. Botez a devenit protestator pe faţă. Declaraţii în ţară şi, mai ales, în străinătate. Întârzie în America, invocând şi condamnând faptul că soţia lui, care lucra la centru, nu avea libertatea de a veni la el. Soseşte totuşi, este exilat undeva în ţară. Devine erou de rezistenţă şi personaj indezirabil. Târziu, peste două decenii, i se recunosc meritele din rezistenţă şi este numit ambasador în SUA.

Ni se ia sediul, invocându-se că e afectată clădirea de cutremurul din 1977. Ce a mai rămas din echipă se mută în mansardă, la Universitate. Nu pot fi de folos, nu mă ascultă nimeni. Sunt trecut pe lista persoanelor incomode, întocmită şi întreţinută personal de Elena Ceauşescu. O fereastră se deschide pentru mine în 1980. E aceea a unui post în străinătate, departe de locurile în care pot aduce vătămări sistemului.

CEPES

Când René Maheu, directorul general al UNESCO, a inaugurat UNESCO-CEPES în Bucureşti, în 1972 şi când, în calitatea de ministru al Educaţiei în ţara-gazdă, l-am invitat să ia cuvântul, nu puteam să las nedesfăşurat în mintea mea lungul curs de memorii care mă legau de el.

Totul începuse în septembrie 1954, pe aeroportul de la Rio de Janeiro, când am străpuns un cordon de poliţie în timp ce un grup de membri ai Biroului Executiv al UNESCO se îmbarca într-un zbor special pentru Montevideo, unde Conferinţa Generală a UNESCO urma să

se deschidă. În mijlocul grupului, un proaspăt numit director general adjunct al UNESCO a apărut să supravegheze detaliile plecării. „Vă rog să mă luaţi şi pe mine cu zborul dumneavoastră, i-am spus eu curajos. Sunt unul dintre observatorii la conferinţă” Maheu părea uşor surprins de abordarea aceasta a unui tânăr încurcat ce încerca să explice că a petrecut noaptea în Rio de Janeiro, întrucât cu o noapte înainte a pierdut legătura cu Montevideo, din cauza unui accident al Panair de Brasil care venea de la Roma. Incidentul avusese loc deasupra Oceanului Atlantic. Avionul ajunsese doar la Recife. Pe ţărm, Maheu a făcut prompt aranjamentele necesare şi iată-mă lângă el, într-un avion mic, descriindu-i orele dramatice pe care le-am trăit.

Dar ce căuta România la Conferinţa generală a unei organizaţii din care nu făcea parte? Trebuie precizat că, după moartea lui Stalin, în 1953, un vânt uşor a început să sufle în relaţiile internaţionale. Unii l-a numit „dezgheţ”. S-au închis unele dosare „confruntaţionale”. Un acord s-a realizat privind Austria, în 1955. Au avut loc două conferinţe semnificative: la Geneva, Conferinţa privind Asia de Sud-est (Diên Biên Phú revenind Vietnamului în mai 1954), şi Conferinţa ONU privind Cooperarea Ştiinţifică între Est şi Vest

(incluzând cooperarea pentru uzul paşnic al energiei nucleare). România şi-a reluat acţiunea de a obţine intrarea în ONU, dar impasul era în continuare considerabil.

Admiterea la ONU reprezenta o prioritate a Ministerului de Externe. Conform unei scheme dezvoltate de directorul Alexandru Lăzăreanu şi de ministrul adjunct Grigore Preoteasa, obstacolele din calea care ducea spre ONU ar fi putut fi îndepărtate prin obţinerea prealabilă a calităţii de membru al UNESCO. Schema a fost parţial reuşită. Consiliul Economic şi Social al ONU (ECOSOC) a luat o decizie favorabilă şi tot aşa a făcut şi Comitetul Executiv al UNESCO. Iar ulterior, testul decisiv era votul Conferinţei generale de la Montevideo.

Ce căutam eu la Conferinţa generală? Pe scurt, întâmplarea a dus la această decizie. Am observat de multe ori că în viaţa internaţională poţi formula modele probabiliste referitoare la evenimentele sale. În acea vreme eram director al Bibliotecii Academiei Române, care avea una dintre cele mai întinse reţele de schimburi internaţionale cu peste 600 de instituţii. Biblioteca era şi un centru de cercetări care publica revista românească de bibliologie. Directorul general era academicianul Barbu Lăzăreanu, tatăl directorului de la Externe, pe care-l întâlneam adeseori. Delegaţia română la Conferinţa generală a UNESCO consta din Mihai Roşianu, preşedintele Institutului Român de Relaţii Culturale, Constantin Ionescu-Bujor, un profesor universitar de matematici, şi academicianul Arthur Kreindler, un distins neurolog. Şeful operaţiilor diplomatice era Alexandru Lăzăreanu. Eram propulsat între ei de Academie, unde în cursul vieţii mele, aveam să întâlnesc patroni cu mare autoritate. La cei 27 de ani ai mei, eram cel mai tânăr din grup.

Am stat în Montevideo mai mult de o lună. Am avut contacte cu delegaţiile, le-am dat date despre România, am câştigat voturi favorabile. Prin natura răspunderilor lui, René Maheu a fost informat de toate activităţile şi demersurile noastre şi a arătat înţelegere şi sprijin pentru delegaţia română. Conferinţa se ţinea în impunătoarea clădire a Parlamentului, simbolul unei stabile şi prospere democraţii. Uruguay se privea cu mândrie, ca o „Elveţie a Sudului” şi intelectualii ei erau legaţi de UNESCO, similar cu cealaltă aşa-zisă „Elveţie”, „Elveţia Orientului”, adică Libanul. În mai puţin de un sfert de secol, ambele „Elveţii” aveau să fie cufundate în războaie civile.

Visurile noastre au fost risipite la Conferinţă în momentul în care delegaţia SUA ne-a informat că se opunea şi că a îndemnat şi delegaţiile vestice şi pe cele din alte părţi să facă la fel, pentru a evita precedente ce ar putea deranja discuţiile politice privind lărgirea ONU. în mai multe conversaţii anterioare cu delegaţia noastră,

americanii nu au închis uşa în faţa noastră. Cu toate acestea, propunerea de a fi primiţi în UNESCO n-a obţinut voturile necesare. După un an totuşi, România a fost mai întâi primită în ONU împreună cu alţi 15 candidaţi (decembrie 1955) şi imediat după în toate agenţiile Naţiunilor Unite, inclusiv UNESCO.

Amintesc aceste momente şi atitudini pentru că au rezistat timpului. Entuziasmul pentru UNESO, care a creat episodul de la Montevideo, a fost transmis de la un an la altul. Intelectualii români, educaţi în Vest în perioada interbelică, nu se resemnau la izolaţia şi interdicţiile create de frontierele impenetrabile ale blocurilor. Cele mai mici îmbunătăţiri ale relaţiilor îi încurajau pe intelectuali să caute ferestre şi deschideri. Ce putea fi mai promiţător decât participarea la reuniuni şi stabilirea de contacte în cadrul unei organizaţii în care funcţiona principiul egalităţii? Entuziasmul intelectualilor români pentru UNESCO s-a manifestat de atunci continuu, timp de decenii. Zece ani mai târziu, când „dezgheţul" din anii ’50 a fost înlocuit de „destinderea" din anii ’60, interesul societăţii româneşti în a trăi „o viaţă internaţională normală", vizibilă prin libertatea de expresie şi de opinie în urmărirea intereselor proprii, şi-a găsit idealul şi rolul fertil în ONU şi sistemul său.

E suficient să reamintim numele academicienilor români, ale profesorilor şi experţilor care au urmat, unul după altul, drept capete în Comisia Naţională Română pentru UENSCO, pentru a vedea că oricare generaţie avea de ce să fie mândră de oameni ca: Mihail Ralea, Athanase Joja, Tudor Vianu, Emil Condurachi, Elie Carafoli, Grigore Moisil, Miron Nicolescu, Ştefan-Marius Milcu, Octav Livezeanu, Valentin Lipatti, Traian Ionaşcu, Andrei Oţetea, Alexandru Rosetti şi Alexandru Balaci. În Montevideo avusesem prilejul de a înţelege bazele strategiilor şi tacticilor diplomatice, de a aprecia valoarea personalităţilor, de a percepe rolul major al marilor puteri în luarea deciziilor, ca şi impresionanta interacţiune a competiţiei şi a colaborării diverşilor actori şi a

personalităţilor copleşitoare.

*

Nu la mult timp după Montevideo, în 1956, sorţii au făcut să-l întâlnesc pe René Maheu în New York, la sediul ONU. Din 1 ianuarie 1956, Maheu a fost desemnat ca reprezentant al UNESCO pe lângă ONU. De fapt, numirea era un exil, rezultat din neînţelegerile lui cu directorul general al UNESCO din acea vreme, Luther Evans, un american. Aveau personalităţi şi stiluri diferite, iar interpretarea răspunderilor directorului general şi ale adjunctului său nu coincideau. Putea să existe şi o tensiune între viziunile americană ţi franceză asupra rolurilor ce le reveneau în UNESCO. La fel, nu trebuie să uităm activul interes al ţării-gazdă în faptul că cea mai importantă organizaţie internaţională a ONU are cartierul general la Paris.

În ceea ce mă priveşte, devenisem membru al primei Reprezentanţe româneşti la ONU şi am ajuns la New York în martie 1956. Fusesem numit datorită experienţei câştigate la Montevideo, deşi primul rezultat fusese un eşec, şi, de asemenea, la cererea expresă a academicianului Athanase Joja, un logician şi un specialist în Aristotel, care fusese numit ambasador şi şeful Reprezentanţei permanente a României. Poziţia era aceea de consilier pentru problemele culturale, economice şi sociale. Înaintea mea se afla primul consilier, cu care Joja avea prea puţine puncte comune, însărcinat cu problemele politice.

Iată-ne faţă în faţă: Maheu, un înalt oficial internaţional, dezamăgit şi scos din rolul lui de la Paris, şi un tânăr diplomat pentru care noua sa funcţie însemna o ucenicie în sistemul internaţional. Îmi amintesc cu claritate frecventele noastre întâlniri în „Delegates Lounge”, marea sală în care aveau loc discuţiile informale, dar şi prezenţa noastră la lucrările Consiliului Economic şi Social (ECOSOC) sau ale Comitetului III al Adunării Generale, unde câteva amintiri comune erau suficiente ca bază a unor relaţii de înţelegere şi încredere reciprocă.

În anii ’50, erau puţine subiecte de discordie între Naţiunile Unite şi U NESCO, ultima bucurându-se de o largă autonomie. Sarcina Observatorului Permanent era să comunice la Paris noutăţi curente, nespectaculare. În Comitetul III al Adunării Generale, problemele culturale – puţine câte erau – interesau însă direct UNESCO.

Am apreciat îndrumările lui René Maheu în susţinerea iniţiativei României, pe care, în calitate de delegat la Comisie, o prezentasem eu şi care a devenit subiect pe agenda Sesiunii generale. Se referea la „măsuri pentru educarea tineretului în spiritul păcii”. René, din sală, îi observa pe tinerii diplomaţi care susţineau proiectul, remarcându-l printre ei pe marocanul Mahdi Elmandira. La întoarcerea la Paris, Maheu i-a oferit acestuia un post în secretariatul UNESCO.

În 1956, eram absorbit de crizele politice care se succedau, începând cu cea a Suezului. Urmăream problemele legate de petrol şi interese economice, de strategiile blocurilor din Războiul Rece, din lupta pentru putere, supremaţie şi dominaţie a zonelor de influenţă. Dar Maheu, credincios principiilor UNESCO şi dictonului ei – „Războiul se naşte în minţile oamenilor şi acolo trebuie eradicat” –, avea rezerve faţă de şcoala realistă a puterii care vedea în aceasta inima sistemului internaţional.

Mai există un motiv ai îndepărtării lui Maheu de afacerile politice şi militare ale ONU. Considerându-se omis pe nedrept şi în mod arbitrar din sistemul de decizii al UNESCO, dorea să se întoarcă la Paris *eu force*[40]. Desfăşura o activitate intensă în stabilirea de relaţii şi în găsirea de aliaţi. Deşi cu totală discreţie, avea o agendă încărcată care îl solicita continuu.

La începutul anului 1958, fără să intre în detaliile întregii lui acţiuni, Maheu mi-a dezvăluit obiectivul său. Când i-am spus că German Arciniegas căuta sprijinul Americii Latine pentru candidatura lui la postul de director general al ONU, Maheu s-a făcut palid. M-a şocat reacţia sa. Acea candidatură îi strica, se pare, toate planurile.

40 In forţă (fr.) (n.red.)

Maheu nu dorea să devină director general în 1958, pentru că asta presupunea o uriaşă campanie în Franţa. Voia doar să devină, pentru moment, director general adjunct. Este rechemat la Paris, în 30 noiembrie 1958. Curând după aceea, a zecea sesiune a Conferinţei UNESCO îl alege director general pe Vittorino Veronese (5 decembrie). Veronese şi cu Maheu erau prieteni buni din timpul perioadei Montevideo, unde primul fusese membru al Comitetului Executiv. Îmi amintesc cum, în timpul zborului de la Rio de Janeiro, era mişcat de vizita mea turistică la Vatican, iar la aterizare ţinea o carte de rugăciuni în mână. Una dintre primele lui preocupări a fost să-l aibă alături pe Maheu, în ale cărui capacităţi de organizare afişa o încredere totală.

Întrucât Veronese avea o sănătate şubredă, Maheu i-a ţinut locul din iunie până în septembrie 1959. Lui Maheu i se confirmă în decembrie postul său. În 1961, Comitetul Executiv acceptă cererea lui Veronese de a fi schimbat din funcţie, din cauza problemelor lui de sănătate, şi îl numeşte pe Maheu director operativ, pentru ca la 14 noiembrie 1962, să fie ales director general pentru următorii şase ani.

În ceea ce-l priveşte pe German Arciniegas, eminentul scriitor pe care îl cunoscusem în anii precedenţi, când era în exil la Universitatea Columbia din New York, el şi-a dus ineficient campania. A devenit ambasadorul Columbiei la Sfântul Scaun (1976).

În 1961, la încheierea misiunii mele la New York, am fost numit director al Direcţiei Culturale în Ministerul de Externe al României. Mă bucuram că legăturile cu UNESCO cădeau în sarcina Direcţiei Culturale şi nu în cea a Direcţiei pentru Organizaţiile Internaţionale, unde era conectat restul sistemului Naţiunilor Unite. Am apărat această anomalie cu fermitate. Dar am regretat poziţia mea, în 1962, când am fost numit ministru adjunct pentru relaţiile cu Naţiunile Unite şi am devenit gelos pe colegul meu, arhitect distins, om de cultură, Pompiliu Macovei, responsabil pentru menţinerea legăturilor cu UNESCO.

Voi face acum un pas de opt ani, spre 1970, când mai lucram la Externe, în toată această perioadă am avut o mare admiraţie pentru Maheu, pe care îl consideram unul dintre cei mai competenţi lideri printre cei care ţineau cârma la ONU şi organizaţiile ei specializate. Conducătorii lor trebuiau să m³ lupte cu succes cu birocraţia internă, cu gâlceava politică şi cu formalismul extern ce le era impus. ONU sub Dag Hammarskjöld şi UNESCO sub Maheu sunt bune exemple de astfel de *leadership*.

În timpul celor 12 ani (13 dacă numărăm şi provizoratul) de deţinere de către Maheu a funcţiei de director general, UNESCO a înflorit. Este suficient Mă considerăm activitatea celor şase bienale pe care a administrat-o. În mod diferit de alte sisteme, procedura de lucru a UNESCO se bazează pe proiecte aliate pe lista programului bienal a fiecărei conferinţe şi este acompaniată de un suport financiar sigur. De aceea, activitatea este ordonată şi predictibilă, în timp ce o perspectivă valabilă este introdusă. UNESCO este pe drept unul dintre cele şapte sau opt *think-tank*[41]-uri ale lumii.

Rezultatele excepţionale ale gospodăririi UNESCO de către René Maheu se datorau nu numai calităţilor lui manageriale, ci şi, în cea mai mare parte, înţelegerii limpezi a lumii contemporane, a istoriei ei şi a problematicii mondiale. Poziţia luată de UNESCO în această perioadă este reflectată în cartea lui Maheu, *Civilizaţia universalului* (1966), pe care mulţi o iau drept motto al organizaţiei.

Să descifrăm mesajul ei. Masiva expansiune a numărului de state independente în anii '60 a creat un puternic curent de căutare a identităţii în rădăcinile culturii proprii. Asociindu-se curentului de puternic protest împotriva valorilor tradiţionale ale societăţii vestice şi în conjuncţie cu demararea economică înceată, curentul a

41 Termen ce caracterizează o asociaţie sau o organizare de persoane specializate sau chiar o singură persoană care oferă, de regulă, gratuit informaţii pentru a crea, diminua, optimiza un anume compartiment funcţional al societăţii (n.red.)

dus la o exacerbare a dimensiunii culturale pe seama dimensiunii ştiinţei şi a tehnologiei, denunţate ca unelte de supremaţie vestică, de care ţările lumii a treia pot să se apere, revendicând civilizaţii alternative proprii, adaptate la culturile lor. Maheu a reuşit să ţină balanţa între ştiinţa unică, vocaţia universală şi culturile specifice, de

O mare diversitate.

Cartea lui René Maheu, ca şi reflecţiile provocate de deriva UNESCO după încetarea mandatului său, în 1974, a inspirat cartea mea, apărută mai târziu, în 1998: *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*.

Să ne întoarcem la 1962, când cu ajutorul lui Maheu şi în cooperare cu colegii mei istorici, am organizat o reuniune a ţărilor sud-est europene, la care pentru prima oară a venit şi Albania. Întâlnirea de la Sinaia, pregătită împreună cu Emil Condurachi şi Virgil Cândea, s-a bucurat de un succes deplin. Cu ocazia ei, turcii au anunţat deschiderea arhivelor lor, la care accesul nu fusese permis până atunci. Rezultatul reuniunii a fost crearea Asociaţiei de Studii a Europei de Sud-Est, sub egida UNESCO. Sediul a fost stabilit la Bucureşti, iar directorii ei consecutivi au fost Condurachi, Cândea şi Răzvan Theodorescu. Era prima mea experienţă în stabilirea unor organisme internaţionale ce activau în România. În timpul activităţii mele în minister, mi-am fixat obiectivul de a repeta asemenea străduinţe. Mai târziu, cu ajutorul lui U Thant, care ne-a vizitat în 1963, au fost create în Bucureşti Centrul Naţiunilor Unite de Informaţii (1970) şi Oficiul UNDP (1972). În 1972, o reprezentanţă UNIDO s-a stabilit la Bucureşti.

Ca şi Asociaţia balcanică, ele sunt active şi astăzi. Evident, nu eram singur în aspiraţiile mele. Câţiva dintre oamenii de cultură şi politică îmbrăţişau ideea de a avea cât mai multe steaguri albastre ridicate în Bucureşti, ca o încurajare tacită pentru o politică independentă a României, care începuse să apară în acei ani, mai ales în 1963 şi 1964. Mai mult, în afară de a avea o multitudine de sedii internaţionale, se căuta şi multiplicarea reuniunilor

internaţionale. Frecvenţa şi calitatea lor constituia o mărturie a capacităţii crescânde a României să le găzduiască şi să fie cât mai mult ancorată în sistemul mondial. În 1968, Comitetul de coordonare administrativă al ON şi Programul şi Comitetul de coordonare al UNESCO s-au întrunit la Bucureşti, sub preşedinţia lui U Thant. René Maheu s-a distins ca unul care a contribuit la succesul lucrărilor şi a ajutat ţara-gazdă să îşi îndeplinească în mod onorabil sarcina.

În anii ’60, m-am întâlnit cu Maheu în multe reuniuni internaţionale şi la Adunările Generale ale ONU. în 1971, ca ministru al Educaţiei, am participat la a 25-a aniversare a UNESCO la Paris. Era o vreme glorioasă pentru UNESCO. Era o organizare respectată internaţional. Deschidea centre eficiente şi crea reţele instituţionale în lume, înlesnind dezbateri semnificative, stabilind standarde pentru managementul cultural al librăriilor, şcolilor şi muzeelor, conducând campanii de alfabetizare, întărind cooperarea ştiinţifică şi construind laborios, sub semnul universalităţii, moştenirea culturală a omenirii.

Propunerea României din anii ’60 de a fi gazda permanentă a încă unei instituţii din familia Naţiunilor Unite a fost bine primită. De data aceasta, răspunsul a venit de la UNESCO, iar domeniul semnalat ca fiind propriu era educaţia. Ţările avansate se concentrau pe această temă după şocul revoltelor studenţeşti, în timp ce ţările în curs de dezvoltare făceau eforturi de a-şi crea noi instituţii şi reţele. Dacă imaginile Sorbonei, în 1968, au impresionat puternic memoria colectivă, alte scene de universităţi asediate de studenţi, de profesori sfidaţi şi îndepărtaţi şi demonstraţiile violente de pe toate continentele aveau efecte durabile. Guvernele care oscilau între măsurile drastice şi cele preventive s-au grăbit să construiască noi campusuri. Anul 1970 era declarat de ONU ca Anul Internaţional al Educaţiei, coordonatoarea diferitelor agenţii specializate fiind UNESCO.

Conferinţa Generală cu numărul XVI A UNESCO a examinat activităţile depuse la nivel mondial în domeniul

educaţiei, l-a autorizat pe directorul general să prezinte un studiu privind importanţa conceptului Educaţie continuă şi să iniţieze noi activităţi pentru dezvoltarea şi îmbunătăţirea învăţământului. Dezbaterile au fost urmate de ceea ce împlinea visul României: decizia unanimă şi armonioasă de a stabili un Centru European pentru Kducaţia Superioară la Bucureşti, CEPES.

A urmat un lung proces de elaborare a proiectului, de documente oficiale ale guvernului român şi UNESCO şi de urmărire atentă a acţiunii în şedinţele Biroului Executiv al organizaţiei, care a intrat în faza finală între 1968 şi 1970. Ultimul este anul în care, devenind ministrul Educaţiei în România, am putut înscrie în activitatea mea, la un loc de frunte, finalizarea unui proces atât de lung şi laborios.

Roluri importante în desăvârşirea lui au jucat Comisia Naţională pentru UNESCO, prezidată de academicianul Athanase Joja, Ministerul de Externe, cu profesorul Pompiliu Macovei, vice-ministru, şi Valentin Lipatti, reprezentantul român la UNESCO. Acesta din urmă asigura o legătură permanentă cu patronul suprem al întregii operaţii, care şi-a exercitat permanent rolul de sprijin şi de ghidare, René Maheu.

Fiind un specialist în limbi străine la Universitatea din Bucureşti, cu o franceză impecabilă şi o remarcabilă cunoaştere a diplomaţiei multilaterale, Valentin Lipatti a asigurat o armonioasă conlucrare între Bucureşti şi Paris, cu o pasiune pe măsura importanţei instituţiei care se crea.

În favoarea hotărârii luate de UNESCO de a alege Bucureştiul ca sediu pentru Centrul european jucau şi evenimente legate de iniţiativele României la ONU. în 1965, fusese adoptată o „rezoluţie europeană”, în a cărei pregătire fusesem implicat până la cele mai mici amănunte. Sponsorii ei erau opt ţări mici şi mijlocii (Austria, Belgia, Bulgaria, Danemarca, Finlanda, Iugoslavia, Turcia, România). Ideea fundamentală o constituia dezvoltarea relaţiilor de bună vecinătate între ţările europene, în spiritul pe care rezoluţia îl avea în

vedere:

Est, Vest şi neutri. Mulţi comentatori au făcut remarca potrivit căreia componenţa celor ce prezintă rezoluţia este mai grăitoare decât chiar conţinutul ei

Această „rezoluţie europeană" a fost bine primită în sfera ONU şi îndeosebi la UNESCO. Ţările care au conlucrat la New York au avut iniţiativa unei Conferinţe Europene a miniştrilor de Educaţie. Aceste manifestări de solidaritate europeană au încurajat şi guvernele să lanseze proiectul Conferinţei de la Helsinki, încheiat prin crearea CSCE, organizaţie consacrată securităţii şi cooperării pe continent.

Primul an în care îndeplineam responsabilităţile de ministru al Educaţiei l-am închinat unor îmbunătăţirii urgente de modernizare a sistemului nostru. Au fost introduse şi dezvoltate domenii noi, precum acela al informaticii şi al managementului, au fost create şcoli în limbi străine foarte bine primite de populaţie, aducerea manualelor, dezvoltarea învăţământului profesional şi vocaţional, repunerea experienţei şi practicii în poziţia de echilibru cu teoria şi altele. Am avut şansa unei incursiuni minime din partea factorului politic timp de un an şi jumătate. Nu slăbisem, în ciuda reformei tacite pe care o realizam, atenţia şi grija faţă de proiectul Centrului european, începând cu condiţiile de găzduire, cât mai adecvate şi reprezentative, pe care trebuia să le asigurăm.

Dar iată că în 1971, în iunie, un eveniment neprevăzut schimba întreaga orientare a ţării, cu consecinţe imediate pentru activităţile de care răspundeam. Nicolae Ceauşescu, Secretarul general al Partidului Comunist Român, a vizitat cu soţia sa, Elena Ceauşescu, ţări asiatice cu aceeaşi orientare: China, Coreea de Nord, Vietnamul de Nord şi Mongolia. În cursul vizitei, cuplul prezidenţial şi-a format ideea oportunităţii unei minirevoluţii în România, impresionaţi fiind de ceea ce văzuseră în China şi Coreea de Nord, care să consolideze bazele socialismului ştiinţific, de fapt, marxism-leninismului, să elimine pericolul posibil al unei

devieri ideologice, să întărească încrederea ţării în forţele proprii, să diminueze contactele cu lumea vestică şi să se apere de influenţa ei.

Din iulie şi până în noiembrie, mitinguri, ca parte unei largi campanii ideologice, s-au ţinut în lanţ, demolând unul câte unul elementele reformei la care visasem. Partizanii minirevoluţiei obişnuiau să spună: „De ce trebuie să tolerăm dispreţul celor care ştiu limbi străine la adresa celor care nu ştiu? De ce să avem două facultăţi de filosofie: una de Partid şi alta de Stat? Să punem capăt ploconirii faţă de străini, care îşi face drum! Ministerul Educaţiei trebuie încadrat în activişti de partid, sub conducerea secţiilor Comitetului Central, care să aprobe şi curriculum şcolar şi universitar”. Citatele sunt din Plenara CC al PCR din noiembrie 1971. Eram direct citat în astfel de reuniuni, ca unul care a nesocotit rolul şi conducerea partidului. Reproşurile împolriva ministerului erau deosebit de aspre, mai ales că secţii ideologice ale partidului şi alte instituţii culturale se simţeau vizate şi încercau să mute criticismul revoluţionar spre alte ţări.

În aceste împrejurări, mă temeam că inaugurarea CEPES putea fi considerată ca o ameninţare la adresa ideilor noului curs de gândire. În timpul sărbătoririi celei de-a 25 aniversări a UNESCO, la Paris, i-am mulţumit lui Maheu pentru sprijin şi am exprimat speranţa instalării cât mai repede posibil a Centrului. Acasă, mereu repetam că iniţiativa oficială a României era confirmată legal şi trebuia aplicată corect. Luam notă totuşi că zeci de iniţiative ce fuseseră aprobate anterior se prăbuşeau. Încercam să caut alte puncte de sprijin, văzând că orientarea spre deschidere nu mai oferea argumente valide şi îi consultam mereu pe colegii de la Externe.

O rază de speranţă venea de la Conferinţa Europeană de la Helsinki, în curs de pregătire şi creştere a puterii termenului „european”. Devenise un „concept-cheie”. CEPES-ul ar oferi o modalitate de a ne înscrie în acest curent. Accentul cădea pe calitatea „europeană” a proiectelor, nu pe UNESCO sau educaţie.

Clădirea nu era încă terminată. Era vorba de fostul palat Kretzulescu, odată folosit ca Muzeul Artelor Religioase şâapot Ud sediul Centrului Sindicatelor din România. Dispuneam pentru restaurare de un arhitect, Mihail Gheorghiu Bujor, şi de profesorul de la Facultatea de Construcţii, Constantin Tănase Iamandi, şeful proiectului însărcinat de Ministerul Educaţiei. De multe ori mă scotea din minister şi mă urca pe schelele noului sediu internaţional, pentru a-i admira structura. Am început să-l informez pe prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer şi pe ministrul de Externe, Corneliu Mănescu, despre progresul lucrărilor, considerându-i suporteri şi promotori ai CEPES.

A venit şi ziua inaugurării noii instituţii europene. Maheu trimisese doi adjuncţi ai lui de la UNESCO ca să ne viziteze şi să ajute la nevoie, în zilele premergătoare. Ne-am înţeles bine cu ei. În 21 septembrie 1972, Maheu era în Bucureşti şi primul venit la ceremonie. Faptul că îşi făcea apariţia şi şeful statului, Ceauşescu, a umplut spaţiul străzii cu ofiţeri de securitate. Era acompaniat de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer. O audienţă distinsă de academicieni, miniştri, ambasadori şi reprezentanţi ai instituţiilor culturale umplea salonul în care au fost instalate microfoanele. Ca gazdă, am făcut cunoştinţă unora şi altora. O conversaţie cordială şi zâmbitoare a început între Maheu şi Maurer, care era francez pe jumătate. Am observat jena lui Ceauşescu, care de curând denunţase falsa superioritate a celor care nu vorbesc limbi străine. Nu se simţea în largul lui şi în spatele expresiei de o vagă neplăcere se întreba, sigur, ce sens avea întregul proiect. O consolare a venit totuşi din faptul că toate cuvântările subliniau că singurul Centru European pentru Educaţie Superioară era amplasat la Bucureşti, argument la care nu putea rămâne indiferent. În privinţa cooperării cu alte centre de educaţie, el era cel care impusese controlul de partid asupra universităţilor, o decizie ce numai cooperare şi contactare nu putea stimula.

În cuvântul meu introductiv am salutat asistenţa şi m-am adresat lui Maheu, cunoscut şi mult apreciat în ţara

noastră, mulţumindu-i pentru constanta solicitudine şi încredere în crearea acestei noi instituţii de cooperare intelectuală europeană. Am spus că instituţiile de învăţământ superior sunt în mod activ implicate în cooperarea europeană şi că întreaga comunitate academică va da sprijin centrului. Am vorbit despre sistemul nostru educativ, care se bazează pe alianţa educaţiei, cercetării şi producţiei. Teza era una oficială la noi. O menţionam în ciuda rezistenţei tradiţionaliştilor şi a umaniştilor, care erau împotriva interferenţei educaţiei cu viaţa economică şi productivă a societăţii.

Ceauşescu, în cuvântul lui către directorul general, ambasadori şi tovarăşi, a recunoscut „importanţa educaţiei superioare în dezvoltarea economică şi socială a oricărei naţiuni, precum şi aceea a schimbului de experienţe”, „în sfârşit”, mi-am zis eu. Ideea unui proiect european a fost un prilej de subliniere a ideii la zi. Rolul centrului va fi „de a uni eforturile universităţilor şi ale educatorilor pentru a realiza securitatea, a clădi o lume mai bună şi de a face ca Europa să nu mai aibă parte de războaie, să acţioneze pentru dezarmare, să demoleze blocurile militare şi să elimine restricţiile de orice fel”.

În cuvântul lui, Maheu a prins magistral mingea şi a omagiat vocaţia europeană a României, plasată la întretăieri de drumuri în Europa, unde civilizaţii vechii, daci şi latini, s-au îmbogăţit prin contactele cu slavii şi germanii. A avut cuvinte de preţuire pentru guvernul român, un companion al cauzei de cooperare europeană. Sunt însă şi alţii care concură la acest efort. CEPES-ul se înscrie în seria de întreprinderi ce servesc cooperarea europeană. Cu politeţe perfectă, el sugera că „toţi avem de învăţat de la vecinii noştri”, pentru că aşa se formează culturile. Principiul diversităţii, pe care îl apăra, scădea, de fapt, valoarea monolitismului politic, iar inovaţia şi schimbarea trebuie să învingă inerţia aparatului şi încăpăţânarea celor care apară un status-quo.

În privinţa UNESCO, reamintea vocaţia universală a acţiunilor sale. Dar în privinţa Europei, organizaţia ţinea

seama de faptul că „varietatea culturilor, a regiunilor sociopolitice, a obiceiurilor este, în fond, caracteristica dominantă a acestei regiuni cu o veche civilizaţie”. Din nou, am admirat subtilitatea şi moderaţia cu care îşi prezenta acele idei la care nu renunţa niciodată.

La sfârşit, un nou dialog între René Maheu şi Ion Gheorghe Maurer, bând paharul cu şampanie la încheierea ceremoniei. Când în stradă ei străbăteau dublul şir al populaţiei venite să vadă personalităţile prezente, citeam în ochii oamenilor satisfacţia şi mândria de a zări pe harta Europei un punct strălucitor la Bucureşti.

Mă retrăgeam din ţesătura complicată a genezei şi a derulării proiectului cu satisfacţia unui proiect dus la capăt. Nu aveam nicio îndoială că în curând voi fi îndepărtat din funcţia de ministru al Educaţiei, pentru că decizia fusese luată în cursul furtunoaselor dezbateri ale anului. Mă bucura ideea că, după toate aparenţele, CEPES-ul stimulase vocaţia europeană a conducătorului politic şi, în paralel, o temperase pe cea a ideologului mini-revoluţionar. Este ceea ce a putut fi observat în următorii ani. Nu regretam această desprindere. Mai era un eveniment la care lucrasem în anul schimbărilor de decor. Una dintre universităţile noastre bucureştene adăpostise primul Congres al ştiinţei viitorului, care va da naştere unei Federaţii Internaţionale de Studiu al Viitorului. Şi aceasta va fi o instituţie care va dura şi oriunde s-ar plimba pe glob nu-şi va şterge locul şi data naşterii.

Conferinţe şi visuri deşarte

Una dintre marile conferinţe pe teme globale ale omului s-a ţinut în România, în 1974. Avea ca temă populaţia la ONU în anii premergători, dar greul a venit acasă, unde problemele logistice lăsau de dorit. De congres se ocupa generalul Emil Bodnăraş, vicepreşedinte cu probleme sociale al guvernului. Nu avea sarcini prea mari în acest domeniu, unde fusese împins, ca într-un colţ nesemnificativ, de Elena Ceauşescu, care îl ura din răsputeri. Ea încurajase atunci un folclor intern al partidului, care descoperise că Bodnăraş fusese omul

sovieticilor. Eu îl vedeam ca pe un om dintr-o bucată, pasionat să organizeze grupe de luptă precum cele de la 23 august, apoi ca şef al armatei, regimente şi divizii. Avea autoritate, cerea disciplină. Era omenos şi soldaţii îl iubeau. Auzeai uneori: „Să trăiască Bodnăraş / Are grijă de ostaş”. Era nemulţumit de gloata de funcţionari veştejiţi care îl înconjura. Făcea parte dintre activiştii marginali care se ocupau de un fel de asistenţă socială, cu hârtii şi ştampile.

Eram îngrijorat. Nu vedeam unde se vor caza 3.500 de participanţi străini, când hotelurile existente aveau cel mult 2000 de paturi, unde vor mânca, sau cu ce vor străbate oraşul, ştiut fiind că nu existau taxiuri suficiente nici pentru populaţie. Dar pentru Bodnăraş aceste sfidări şi obstacole nu constituiau decât puncte de cucerit printr-o ofensivă militară. În privinţa spaţiului de asigurat a oprit prin ordin preluarea de cumpărători a apartamentelor din blocurile de la marginea oraşului şi a dispus mobilarea lor şi punerea la dispoziţia congresului. N-au fost proteste, pentru că viitorii proprietari vor primi case mobilate, avantaj ce compensa întârzierea suferită. Peste noapte au apărut sute de taxiuri albastre (culoarea ONU), marca Dacia, scoase din lotul de export care mai putea aştepta. Bodnăraş nu propunea şi negocia soluţiile, el transmitea ordine lapidare, irezistibile. N-aş fi pariat că în concurenţa economică a liberalilor cu a socialiştilor, ar fi câştigat cei din urmă, dar în acest caz, al organizării congresului, asemenea minuni realizate peste noapte nu se puteau face decât în ţara mea.

Obţinusem şi eu de la ministere, transmiţând „dorinţele” lui Bodnăraş, tineri care să-i asiste pe participanţi în mişcările lor: centre şi puncte de îndrumare, însoţire, traducere. Ei redactau şi multiplicau ghidul, harta şi listele, făceau de serviciu zi şi noapte. Găsisem şi loc pentru ei, fiindcă erau peste 200. Cum delegaţiile erau conduse de şefi de state şi de guverne sau de soţiile lor care patronau asistenţa pentru copii şi familii, bolnavi, săraci sau cei în vârstă, trebuia să li se dea

însoţitori bine pregătiţi, vorbitori de limbi străine.

De obicei, preşedintele este ales din rândurile ţării-gazdă. Bodnăraş se gândise la mine şi, pentru a-mi întări „rangul”, a propus să fiu avansat la Consiliul de Stat, de la consilier la ministru fără portofoliu. Se părea că a reuşit. Dar a fost suficient pentru Elena ca preferatul să fie ministrul de Externe, George Macovescu. Eram menţinut secretar general al Comitetului pregătitor românesc. Deşi nu-l vedeam bine pe Macovescu, care se ocupa în minister de diplomaţia bilaterală şi nu de cea a instituţiilor şi a conferinţelor internaţionale, eşecul lui Bodnăraş era de prevăzut.

Când a început conferinţa, toate dificultăţile şi complicaţiile organizării au pălit în faţa complexităţii şi a varietăţii totale a poziţiei reprezentanţilor ţărilor lumii în materie de populaţie. Se băteau cap în cap recenta formulă lansată de occidentali, a controlului naşterilor, cu tradiţionala şcoală a libertăţii familiei de a decide, femeia care munceşte cu cea care creşte copii acasă, lumea dezvoltată cu sporuri unice cu lumea a treia în creştere explozivă, România în favoarea familiei cu vecinii rezervaţi, Europa în declin cu Asia în expansiune; în plus, fiecare religie prezentă avea doctrina ei proprie, iar problemele financiare şi de asistenţă cât şi de unde proveneau, se aflau la ordinea zilei. Confuzie şi dezacord în dezbateri. Dar ce politici sau recomandări vor rezulta din acest vacarm? Ca să uşurez tensiunea, am organizat un colocviu deschis permanent schimburilor de vederi neoficiale şi pentru a auzi vocea specialiştilor şi a oamenilor de ştiinţă. Se ţinea în clădirea Facultăţii de Drept. Am rostit şi eu o cuvântare despre rolul bunicilor în demografie.

A venit şi ultima zi de lucra Nu fusese formulată nicio concluzie, nu fusese propusă nicio listă de măsuri. Mi-am spus că existenta stare nu e rea: prin faptul că nicio doctrină n-a câştigat cursa, înseamnă că e loc pentru toate. Şi, în ultima noapte, am scris vreo trei pagini de concluzii şi nu de decizii, descriind punctele de vedere, fiecare cu

dreptatea lui, cu avantajul moderaţiei asupra extremismului, ca o îndemnare la conlucrare şi înţelegere, atât de necesare în supravieţuirea omenirii. Fără ezitare, a doua zi dis-de-dimineaţă, am dat textul la tradus, multiplicat şi difuzat unor delegaţii extenuate, aflate pe punctul de plecare şi care – minune! – au acceptat unanim textul final. Cred că nici Macovescu nu dormise în acea noapte, terorizat de ideea că a lăsat prima conferinţă mondială suspendată în aer, fără final.

A doua Conferinţă ONU din seria majoră se referea la Ştiinţă, Tehnologie şi Dezvoltare. Lungi perioade de organizare la sediul ONU, unde eram membru în comitetul de pregătire. S-a ţinut la Viena, în august 1979. Mă simţeam bine. Şeful delegaţiei române era academicianul Ioan Ursu, pe care îl cunoşteam bine de când lucrase un timp la Princeton. Săptămânal îşi alina dorul de familie, venind în weekend la mine, la New York, cu zece ani în urmă. În acea perioadă îi urmase lui Hulubei în poziţia de şef al Şcolii româneşti de fizică. Iar colegii lui europeni îl aleseseră preşedinte al lor pentru un mandat. Se bucura peste tot de admiraţie şi de prietenie, pe ultima câştigând-o prin trăsăturile lui de caracter omenos. Ambasadorul român de la Viena era fiul lui Petru Groza, cu care întreţineam relaţii de amiciţie. Secretarul general al ONU era Kurt Waldheim, fost coleg de-al meu în 1957, când în proaspetele noastre reprezentanţe el îşi ajuta ambasadorul în calitate de ministru, iar eu pe al meu, drept consilier.

Unde mă roteam, întâlneam numai prieteni. La prima reuniune a comitetului de conducere a conferinţei, la cele trei secţii se adaugă a patra, Secţia pentru Viitorul Ştiinţei, unde sunt desemnat preşedinte. În acest climat propice, aveam şi mândria unui ardelean care conducea într-o sală a Palatului habsburgic un grup de savanţi din toată lumea.

Dar iată că mi s-a rezervat o experienţă neplăcută. Extremele erau reprezentate de un ministru adjunct care, prin sarcinile lui de veghe, primise instrucţiuni clare şi dure de la Cabinetul doi de a mă urmări cu atenţie şi de a-mi limita activităţile şi relaţiile la meritata lor valoare,

adică zero. La început, luat prin surprindere, n-a putut contracara ocuparea de către mine a unei poziţii în conferinţă. Dar şicana şi eroziunea s-au desfăşurat apoi furibund, în discuţiile despre perioada post-conferinţă, când se discutau noile organisme consacrate ştiinţei şi dezvoltării la ONU. Waldheim mă cheamă la el şi îmi spune că ar dori să creeze un post de subsecretar care să se consacre total subiectului ce merită atenţia curentă. Mă întreabă dacă aş vrea să candidez, pentru că ar agrea această soluţie.

Prin Ursu, ştirea ajunge la Bucureşti, iar el, ca şef al delegaţiei, întreabă dacă se aprobă soluţia sugerată de secretarul general. Spre surpriza mea, răspunsul aşteptat vine repede. Se dă dezlegarea necesară şi se menţionează că la Biroul CC s-a decis eliberarea mea din funcţii la Bucureşti, pentru a candida la un post în ONU. îi spun, cu mulţumiri lui Waldheim, că mă voi strădui, în cazul numirii, să-i îndeplinesc aşteptările. Îmi zice că trebuie să aibă încuviinţarea celor patru mari grupe geografice de ţări.

De la Bucureşti, unde ajunsesem cu noua calitate virtuală, urmăresc lanţul formalităţilor întreprinse, în care nu mai aveam nimic de spus, fiindcă era rândul diplomaţiei să mă susţină.

Este exact ceea ce nu s-a întâmplat. Indicaţiile menţionau că nu mai era treaba noastră şi să nu se abordeze problema. Lucrurile s-au încurcat, pentru că toate grupurile au fost în favoarea candidatului român, minus America Latină, care avea un contracandidat brazilian.

Îl cunoşteam pe acesta, fiindcă era chiar cel însărcinat de ONU să pregătească lucrările Conferinţei de la Viena. Cum să dai din mână ceva îţi aparţinuse ani în şir? Era un poet, cu puţină formaţie şi vocaţie în diplomaţie, cu cele mai vagi contacte cu ştiinţa şi tehnologia contemporană. Nu bănuiam ce şanse avea, contând pe Waldheim. Un ardelean trebuia să ştie ce valoare aveau promisiunile Vienei. Mai târziu, Waldheim mi-a povestit cele întâmplate. Diplomaţia braziliană s-a

ambalat peste tot şi, mai ales, la uşa lui, unde stătea din zori până în seară. Nicio mişcare de la ambasadorul României. Contactat de Waldheim, care nu îi înţelegea tăcerea, a spus că nu este informat despre candidatură, nu i s-a dat nicio dispoziţie în acest sens şi, mai mult decât atât, a înţeles că nu trebuie să se amestece. Iritat de evoluţia cazului, Waldheim ar fi renunţat la crearea postului de subsecretar pentru ştiinţă, înfiinţând o direcţie, la care, exasperat, l-a numit pe brazilian. Vreme rea şi drumuri proaste, candidatul român se resemnează, iar camarila îşi freacă mâinile.

Dar cu inculpatul ce facem? Cabinetul doi: „I-am dat drumul, aici n-are ce să caute. Numiţi-l unde vreţi, dar să nu-l văd în preajmă". Şi a căutat o ţară mică, o ambasadă aproape invizibilă şi am ajuns ambasador în Elveţia. E aproape indecent să leg soarta mea de intrigi banale, rudimentare, de capricii şi ambiţii iraţionale şi să le dedic atâtea amintiri. Dar poate că e o componentă care invadează din când în când, ici şi colo, scena istoriei, chiar dacă odată cu trecerea vremii devine rizibilă.

VII. ELVEŢIA

Cei şapte

Sunt la Berna. M-am instalat la sediul ambasadorului român, la Schlossli, castelaşul. Am luat în primire ambasada, situată într-o casă în oraş, am făcut cunoştinţă cu colegii mai tineri specializaţi în politică, presă, economie, cultură, administraţie, destul de mulţi pentru o reprezentanţă într-o ţară mică. Sunt anunţat de prezentarea scrisorilor de acreditare şi mi se descrie protocolul. Ca în manualele clasice. Ţinută: frac, pantaloni reiaţi şi joben. Transport la Palat: trăsură istorică, medievală, cu cai. Prima lecţie: tradiţionalism, istorie respectată, demnitate. „Veţi fi voi mari, dar aici sunteţi pe terenul nostru".

Ajungem la Palat, gardă de onoare. Sunt condus în sala în care mă aşteaptă, tot în ţinută oficială, şapte demnitari. Unul se desprinde, mă salută, îmi prezintă miniştrii, citesc textul meu, citeşte textul lui şi ne aşezăm

comod în fotolii. Schimb de idei, mă prezint pe scurt. Simt prima dată ambasador în viaţa mea, onorat că încep în Elveţia, în 1980; lucrez de 23 ani în diplomaţia multilaterală, ONU şi alte organizaţii, am fost ministrul Educaţiei în guvern timp de trei ani. Aflu că de faţă sunt miniştri ai guvernului. Preşedinte? Nu există. Fiecare dintre cei şapte devine preşedinte de guvern şi de republică. Conducător suprem este, de fapt, tot guvernul, totalul miniştrilor, cei şapte. Alegerile schimbă guvernul? Nu, pentru că guvernul este compus din reprezentanţii a patru partide şi, prin înţelegere, trei partide au câte două locuri şi un partid, un loc. Aceasta se întâmplă la nivel federal, unde o structură mică este cvasi-independentă. Realitatea politică se consumă la nivelul celor 26 de cantoane. Când ele s-au unit şi au format Confederaţia elveţică, au desemnat funcţii minimale pentru cei de la Centru. Elveţienii nu suportă să aibă pe cineva deasupra lor care să le dea ordine. Ei îşi aleg conducătorii cantoanelor vorbind uneori în piaţă, ridicând săbii pentru un vot de „da”. Înseamnă că va trebui să ajung la cantoane? Nu neapărat Nu se ocupă de politica internaţională.

Asta este una dintre treburile Federaţiei. Tot a Federaţiei este şi armata, singurul loc în care cetăţenii sunt toţi elveţieni la fel şi nu cantonişti. Există o mare varietate a cantoanelor. De aceea, o primă clasificare se face după limba pe care o vorbesc. Sunt patru limbi oficiale: germana, franceza, italiana şi romanşa. Dar ultima nu este inclusă în circulaţia şi în activităţile elveţienilor, întrucât are mai multe dialecte. Tradiţiile istorice ale cantonului romanş nu simt însă de neglijat.

Mă întorc la Schlossli, asimilând informaţiile inedite şi neaşteptate. Când le citeşti din cărţi şi ghiduri nu înţelegi câtă originalitate conţin şi cât de mult diferă Elveţia şi elveţienii de restul lumii. O caracteristică pe care o cunosc şi o respectă cu toţii este totala neutralitate a ţării. Nu are niciun aliat, ceea ce îi măreşte singularitatea. Prin definiţie, nu are duşmani, ceea ce îi permite să aibă

prieteni oricât de mulţi. Are bănci, este specialistă în finanţe, are seifuri pentru toate bogăţiile din lume, care caută un loc sigur şi discret. Are şi cea mai bună ciocolată şi cele mai precise ceasuri. Este campioană a vacilor cu cel mai mult lapte şi are cei mai frumoşi munţi ai Europei. Să tot stai să îi admiri şi să îi pozezi.

În matematică există o teoremă a punctului fix într-o mulţime dată. Elveţia este punctul fix al Europei. Este stabilă şi constantă, în timp ce ţările continentului se schimbă, fluctuează, urcă sau decad, sunt când prospere, când în criză. Este unică în această privinţă. Mai găseşti neutralitate şi stabilitate şi la ţările nordice, care nu au Alpi, deşi au gheţari. Există şi acolo sobrietatea şi încăpăţânarea de a supravieţui. Dar nu au această originalitate greu de înţeles şi de explicat, uneori paradoxală şi ermetică, a minţii elveţice. Dacă punctele fixe sunt rare, punctele de sprijin sunt necesare oricărui diplomat.

Am găsit unul în preşedinte. Ca profesiune, era istoric, Georges-Andre Chevallaz. A scris cărţile de istorie a Elveţiei şi era respectat pentru cultura lui. Când m-a primit ca preşedinte era şi ministrul Armatei. Ca după un ceas elveţian, peste zece ani mă voi întâlni cu el, ambii pensionari. Şi pe terasa casei lui din Lausanne îmi va vorbi cu multă sinceritate de ce cu zece ani în urmă situaţia Elveţiei era mai bună.

Am găsit şi alte puncte de sprijin. Pe unii îi cunoşteam, ca Jacques Freymond, genevezul, din stagiile mele de negocieri de dezarmare, şi pe Max Bill, întâlnit la UNESCO, locuind în Zxirich. Filosoful din Geneva, Denis de Rougemont, se va adăuga prin Freymond şi apoi Friedrich Dürrenmatt, prin hazard pur.

Mai aveam un unghi din care se completa reţeaua prieteniei şi a surselor de înţelegere a fenomenului elveţian. Erau marii români care îşi legaseră numele de Elveţia, unde se simţeau precum acasă: Enescu, maestrul lui Menuhin, de pildă, pe care îl găseam pe hartă, la Gstaad. Era Arghezi, legat de Fribourg, unde studiase, şi

de Geneva, unde îl întâlnisem în 1962. Putea fi inclus şi Brâncuşi, care trona ca un geniu protector în casa lui. Dar Lucian Blaga, care a fost diplomat aici la Berna? Iar părintele tagmei noastre diplomatice, Titulescu, era an de an prezent la lucrările Ligii Naţiunilor de la Geneva, ale cărei Adunări Generale le prezidase, caz unic, de două ori în viaţă.

Cum o să mă simt stingherit, singur sau izolat când năluci nepieritoare au trecut prin oraşele pe care le vizitez şi în care există oameni care prevestesc încă fapte şi întâmplări cu aceşti oameni pe care i-am cunoscut îndeaproape?

Reîntors la ambasadă, încă în ţinută de gală, i-am rugat pe colaboratorii mei să mă ajute să lipsesc cât mai mult din biroul meu. Aveam convingerea că pentru a înţelege Elveţia, trebuia s-o baţi cu piciorul, aşa cum fac turiştii cu Alpii. Iar faptul că e mică şi uşor de parcurs îmi uşurează sarcina pe care mi-am luat-o. „Să începem”, am zis eu. „Este un meci de fotbal în curând cu România”. „Luaţi-mă cu voi, ştiu că sunteţi interesaţi. Ştie cineva ziarul cu al cărui redactor principal a fost prieten Blaga?” „Da, îmi răspunde consilierul Gârbea. Şi astăzi este un ziar mare”. „Mergem la el ca să-l salut în numele unei amiciţii vechi”. „S-a făcut”, mi-a spus colegul.

Mi-am dat seama că puteam conta pe ajutorul colegilor mei. Toţi păreau bine introduşi în societate şi talentaţi chiar.

Consilierul economic, Ioan Luca, era familiarizat cu mediul complicat bancaro-comercial şi avea o certă vocaţie culturală în paralel, iar cel mai tânăr ataşat era mai activ decât mă aşteptam. Încă douăzeci de ani şi va conduce o ambasadă importantă în Asia.

Deci tradiţii aveam, echipă da, ambasadorul care mă precedase, un medic distins, fusese şi el activ. Nu trebuia să fii atât de inovator pe cât crezusem, dar era mult mai uşor să respecţi o continuitate, presărând doar amendamente stilistice.

Mă aşez la masa de la Schlossli, unde stătuse Blaga.

Pe ea, în semn de respect, a fost păstrată maşina lui de scris. Mai încolo, o pianină îmi procură încă un subiect de interes. N-am uitat ceva? Bineînţeles, e marele pianist Lipatti, stabilit în Elveţia. Îl cunoscusem pe fratele său în Bucureşti. Bănuiam că pentru el, nu era uşor să ai ca frate un geniu. Dar inteligenţa era vizibil un dar al familiei. Am fost mai mult decât norocos. Am făcut cunoştinţă cu un mare admirator al lui Lipatti. Poseda o colecţie bogată de înregistrări ale concertelor lui. Am dus multe tratative ca să-l conving să organizeze o audiţie la ambasadă, în casa în care a păşit şi Lipatti. Am aflat că obiecţiile veneau de la văduva muzicantului. Întreţinea sentimente politice de dezaprobare a regimului existent în România. Explicam, izbindu-mă de încăpăţânarea unei femei care refuza orice comunicare cu mine, că nu omagiem regimul prezent, ci pe Lipatti nemuritor.

În fine, a venit muzicologul, a instalat toate aparatele necesare şi, în prezenţa unor ambasadori, a prietenilor României şi a unor admiratori ai lui Lipatti, în acelaşi salon în care lucrase Blaga, îl ascultam pe marele pianist român. Trebuie să mărturisesc că de la prima notă, urmată de valul celorlalte, am simţit o emoţie profundă şi o subită înţelegere a ceea ce este perfecţiunea. La sfârşit, cuvintele sau felicitările erau de prisos, pentru că întregul concert depăşise muzica şi atinsese sacrul.

Berna şi Graubiinden

Capitala Elveţiei, Berna, este situată în inima ţării. Se află o idee mai spre nordul germanic decât spre sudul italian, mai la dreapta estului francez decât a vestului austriac. Ce m-a izbit mai mult, mişcându-mă în oraş, era fluviul său, apa şi nu munţii, cum mi se părea normal în Elveţia. Este fluviul Aare, care vine din nord-est, trece prin oraşul Aarau, dă numele de canton Argovia regiunii, trece prin Berna şi se termină în lacul Thuner. Dar când ajunge în centrul oraşului Berna, face un ocol uriaş, care îmbrăţişează tot centrul, încheie apoi bucla pe dedesubt şi mândru se îndreaptă brusc spre sud, ca şi cum şi-ar sfârşi spectacularul omagiu adus oraşului în speţă. În interiorul

palmei lui strânse sunt situate toate clădirile istorice, catedralele vechi începând cu Rathaus-ul (primăria) de pe Postgasse – străzile sunt „gasse” – şi catedrala Munster de pe Munstergasse.

Oraşul vechi de pe Marktgasse este animat, plin de magazine şi vizitatori. Când treci pe sub Turnul închisorilor, dai de o fântână a Annei Seiler, care în 1354 a construit primul spital al oraşului. După ea, o fântână are în vârful său un urs, simbolul oraşului, de la care Berna îşi trage numele, cu armură şi puşcă. O altă fântână are statuia unui căpcăun uriaş care mănâncă un copil mic.

Ajungem, după simbolul oraşului, la simbolul Elveţiei. Este ceasul, obiectul cel mai iscusit specific elveţienilor, şi cel mai vechi dacă ţinem seama că Turnul Orologiului datează de la sfârşitul secolului al XII-lea şi că ceasul următor pictat cu urşi mici şi înconjurat de clopoţeii nebunului este din secolul al XVI-lea. Casele vechi, restaurate şi îngrijite, înconjoară acest centru istoric, dar cei ce au locuit în epoca noastră în ele nu sunt de nesocotit, Einstein de pildă.

Ministerul merită o vizită detaliată. Piatra de fundament: 1421. Construcţia continuă până în 1573, dar turnul nu se termină decât în 1893. Poţi să urci în el şi să admiri panorama care îţi arată în toată măreţia lor, în sfârşit, şi munţii: Alpii Bernezi.

Oraşul este plin de muzee: istorie, istorie naturală, belle-arte, poştă şi munţi. Îmi amintesc cum într-un muzeu al drumurilor era expusă o hartă a regiunilor helvetice în epoca romană uluitor de densă, dată fiind pasiunea romanilor pentru căile de comunicaţii bine întreţinute. Alături se afla o hartă medievală cu acelaşi subiect. Comparată cu cea romană, era un adevărat dezastru. Puţine drumuri, altele doar punctate, o imagine a unei stări de fracţionare nobiliară, fără urme de disciplină şi plan latin.

Berna nu se termină aici, unde am reşedinţa. Nu are vecini apropiaţi, pare singuratecă. Aarul o trage în jos spre cea mai densă regiune din Elveţia, care deţine lacurile de

mare atracţie pentru străini. În acest Oberland Bernez, cu capitala la Interlaken, găseşti oraşele Grindelwald, Miirren şi, aproape de el, Muntele Jungfrau, având o altitudine de 4 158 m.

Capitala domină unul dintre cele mai mari cantoane. Deschidem o fereastră spre înţelegerea caracterului predominant germanic al Elveţiei. Două criterii concură la această poziţie, deşi într-o ţară atât de egalitară nu există ierarhii sau hegemonii. Dar şi ca număr, şi ca limbă, elementul german predomină, în raport cu cel francez sau italian.

Când se cercetează germanii din ţările înrudite, cum este Austria, se vede că limba vorbită nu este similară cu cea din graniţele Germaniei. În cazul Elveţiei este vorba despre o pronunţată diferenţă între germană şi idiomul german din Elveţia, numit chiar: *schwitz*. Deci germanii de aici nu sunt chiar aşa germanici. Cei ce vorbesc franceza şi italiana în Elveţia se deosebesc mai puţin de limba ţării-mamă. Ajungem astfel la întrebarea: Ştiind că ceea ce numim cultură specifică începe cu limba vorbită şi că identitatea unei populaţii este dată de cultură (şi nu de civilizaţia ei transmisibilă până la universalitate), mai putem vorbi despre o cultură elveţiană? într-adevăr, scriitorii şi artiştii par atârnaţi de cantoane. Când te apropii de o propoziţie valabilă în Elveţia, fii sigur că vei da şi de una contrarie. Dürrenmatt, care va fi unul dintre călăuzii mei, aparţine unui canton, Neuchitel, dar pe care îl urăşte şi se consideră scriitor elveţian.

Nerăbdător să îmi fac cunoştinţă cu realităţile, părăsesc în primele zile Geneva şi accept o invitaţie în Cuiră (Chur) capitala cantonului Grischun sau Graubunden. Este un canton uriaş, vechi şi cu amintiri istorice, străbătut de Rin la nord şi mărginit de En (Inn) la sud. Cuiră primeşte omagiul Rinului. Este o capitală care pendulează între germanism şi latinism. Rudele mele, romanşii, sunt de aici, adăpostiţi în văi adânci.

Iau bisericile la rând. Sfântul Martin ne aminteşte de episcopatul din acest oraş. Catedrala Notredame este în

stil roman şi gotic din secolele al XII-lea şi al XIII-lea. Ferestre înalte, cam întuneric. Tripticul sculptat în lemn aurit (secolul al XV-lea) este cel mai mare triptic gotic din Elveţia. Statui de apostoli din secolul al XIV-lea. Muzeul rustic îmi atrage atenţie. Folclor regional, bijuterii, broderii, costume.

Tot ce văd când plec din Cuiră în sud şi est pare o replică a unei contra-Sahare, cu munţi, ape şi văi cu localităţi mici, semănate rar, ca nişte contra-oaze. Dacă o iau spre Reichenau, voi da acolo de confluenţa Rinului Anterior cu cel Posterior. Mai jos, de notat Via Mala lângă Thusis. Voi merge acolo pentru că mi-a plăcut romanul. La dreapta Davos, voi merge şi acolo, doar sunt în permanenţă congrese. Mai jos de el, St. Moritz şi nu departe, Engadina de sus, iar dacă urci pe Inn, lăsând Munţii Diavolezza în urmă, dai de Engadin de jos. E altă lume decât cea berneză.

Nu este atât de pustiu cum pare, datorită cascadelor, podurilor înalte, trecătorilor, lacurilor dese. Am luat notiţe şi m-am dumirit cum dau de vorbitori de romanşă. Dar înainte de toate vreau să înţeleg ce a vrut Iorga cu aceste locuri pentru a face o legătură între patria reţianilor şi naşterea daco-romanilor.

La plecarea din Bucureşti, răsfoind hârtiile care formau documentarul meu despre Elveţia, am dat despre un studiu al lui Iorga, pe care nu-l văzusem citat nicăieri, intitulat *Paralele române-elvete*, publicat în analele Academiei. Fusese prezentat într-o sesiune de lucru în 1939. Era anul în care începuse războiul în Europa, cu un an înainte de abdicarea regelui şi de începutul dictaturii antonesciene. Cine îşi mai bătea capul cu o lucrare internă a Academiei, care nu a fost scoasă din depozitele Bibliotecii? Acestea nu se vând în librării, lumea nu ştia de ele.

Din ce cunoşteam, Iorga se ferea de studii comparative. Şi iată un titlu îndrăzneţ, care depăşeşte studiile obişnuite, anunţând că autorul stabileşte un adevărat paralelism istoric. Se pare că la Zürich, la un

Congres internaţional de istorici, Iorga a devenit atras de acest subiect.

În esenţă, iată în ce constă experienţa istorică şi circumstanţele care i-au permis lui Iorga să afirme paralelismul româno-elvet: şi unii, şi alţii s-au format după plecarea romanilor care ocupau Dacia şi teritoriul elveţienilor, prin acelaşi proces de coagulare care se produce la sfârşitul unui imperiu precum cel roman. În ambele locuri imperiul suveran se retrage. Localnicii se unesc în formaţii mici. Într-un loc ei sunt reto-romani, în celălalt, daco-romani. Este o schemă diferită de naştere a altor popoare, ca rezultat, de obicei, al unor războaie, conflicte, noi ocupaţii şi alte proceduri. Iorga continua să numească populaţia de care se ocupa reţiani, ca şi romani. Ei corespund dacilor din schema paralelă. Reţianii trăiau în ceea ce azi este cantonul Graubiinden sau Grischun, în jurul Cuirei la care făcea Iorga mereu referinţă.

Experienţa reţianilor de a se aglutina în jurul unei identităţi născute sub romani este semnificativă pentru formarea cantoanelor. Reţia devine, practic, primul canton al Elveţiei, în această viziune. Iar solidaritatea lui internă se va dezvolta, cum remarca Iorga, prin creştinare şi biserică, dovadă autoritatea specială a episcopului grizon.

Istoria românilor confirmă că în mileniul post-roman, Transilvania a fost leagănul unor formaţiuni mai mici care conlucrau şi coexistau, până la venirea ungurilor, iar aceştia au încercat să îi asimileze într-un proces reuşit doar la nivelul de sus al nobilimii. Citindu-l pe Iorga, vedeam „ţara” lui Menumorut drept un ducat asemănător unui canton antic. Din aceste bucăţi, s-au format uniuni treptate, la ambele popoare, terminând în statele unitare de azi. În timp ce procesul integrării era facilitat la români de limba comună şi cu ea cultura şi obiceiurile, limbile vorbite pe teritoriul elveţian au constituit adevărate piedici în calea unificării. Şi totuşi, obstacolul a fost îndepărtat şi în era medievală, unificarea s-a făcut începând cu patru cantoane şi extinzându-se treptat înzecit.

Este ceva care în forma minţii şi în circumstanţele

istorice i-a determinat pe elveţieni, cu identităţi la care nu au renunţat niciodată, să îşi formeze un stat comun. Era în mare măsură imperativul supravieţuirii, urmărit cu mare perseverenţă, cerând o forţă mărită de rezistenţă într-o lume cu puteri mari, prin alianţe permanente ale celor mici.

Lectura lui Iorga este răsplătitoare. Dar îndeamnă şi la găsirea unei explicaţii. De ce într-un moment de tensiune internă neobişnuită şi de izbucnire a unui război, ce va lua proporţii mondiale, Iorga se ocupa de elveţieni şi sublinia faptul că reprezentau un paralelism cu noi? Probabil, era şi un mesaj din partea unui istoric ce fusese şi un politician de frunte. Iorga era îngrijorat de ascensiunea legionarilor şi de spectrul dominaţiei germane asupra Europei, ceea ce numea „vremea rea ce o parcurgem”. Voia, poate, să arate că elveţienii, în loc să fie buimaci şi speriaţi, păreau a fi o ţară calmă care, bazându-se pe neutralitatea ei veche, se ţinea departe de toate conflictele, în timp ce alţii, ruinaţi de comploturi şi rebeliuni, divizând ţara lor în tabere adverse, îşi săpau singuri groapa.

Geneva

Făceam cunoştinţă cu Elveţia, o ţară unde totul era orânduit, definit şi stabilit de multă vreme, cu un aer de stabilitate solidă şi durabilă. Îmi veneau în minte versurile: „Dans Venise la rouge/ Pas un bâteau qui bouge.[42] La noi lucrurile se schimbau de la o zi la alta. Credeam că în colţul meu de la Berna puteam să stau o vreme netulburat, cu bucuria de a fi scăpat dintr-un vacarm răutăcios şi ostil. Dar iată o comunicare urgentă: „Vă deplasaţi la Geneva, preluaţi ambasada de la ONU şi relaţiile cu organizaţiile internaţionale cu sediu genevez. Veţi fi în continuare şi ambasador la Berna. Organizaţi împreună cu colaboratorii existenţi activitatea, în aşa fel încât să puteţi rezolva probleme de importanţă crescândă.

Agenda pe care o fixasem şi o începusem: relaţii cu

---

42 In Veneţia cea roşie/Nicio ambarcaţiune nu se mişcă (în lb. franceză) (n.red.)

autorităţile, vizita în cantoane, expoziţia de artă populară în Neuchitel, prezenţa la meciul de fotbal româno-elveţian, câştigat de ai noştri, şi care mă introdusese în lumea sporturilor, farmecul locurilor istorice şi pitoreşti care mă aşteptau, tot programul şi visurile se suspendă.

Cunoşteam Geneva foarte bine din zecile de deplasări la Comisia de dezarmare, la Comisia economică europeană sau la reuniuni ad-hoc. Admiram oraşul. Scrisesem despre el articole: *Geneva lui Balzac*, *Geneva lui Rousseau*. Problemele nu mă speriau. Voi locui şi voi lucra în două oraşe, voi pendula între ele, luând maşina sau trenul, poate voi avea mai multe şanse de a vedea în treacăt panorame şi oraşe şi de a ieşi din monotonia unui singur decor. Mai era şi o satisfacţie secretă. Fusesem trimis punitiv, ca să nu am vizibilitate, nici lucruri importante de făcut şi brusc aceste consideraţii sunt anulate şi din ascunziş ies la vedere pe o scenă mare. Ce se întâmplase?

Am înţeles că schimbările de acasă se datorau unei furtuni neaşteptate. România intrase în criză financiară. Nu îşi putea plăti datoriile. Adoptase „avant la lettre* ceva cunoscut înspre anul 2000 drept măsuri de „austeritate. Să plăteşti un singur funcţionar care acoperă două servicii era una dintre ele. Un salariu nu pentru doi ambasadori, ci, de fapt, pentru trei, câţi aveau cele mai multe ţări la Geneva, întrucât relaţiile la ONU erau un lucru diferit de activitatea de la Dezarmare şi de legătura cu agenţiile specializate dintre care OM şi OIM erau palate cu sute de funcţionari.

Aveam şansa de a lucra la Geneva cu colegi bine pregătiţi. Se distingea consilierul eminent Teodor Meleşcanu, pe care îl cunoşteam de când urma cursurile masteratului nostru, urmate de doctorandura de la Geneva. M-am sfătuit cu el şi am fixat o împărţire a timpului meu: luni, marţi şi miercuri sunt la Geneva, restul săptămânii îl fac la Berna, cu numai două zile de contacte şi evenimente disponibile. „Sâmbătă şi duminică într-un loc sau altul, sau în Alor ziceam eu în sinea mea. I-am dat depline puteri şi l-am rugat să se considere şeful misiunii

destul de numeroase şi greu de administrat. Luni dimineaţa îmi va arăta programul pe care mi-l propune şi priorităţile. Ne-am pus de acord şi în alte privinţe, de pildă să ţinem sus steagul, ieşind din anonimat şi ocupându-ne de manifestări mai vizibile. La sediul ONU, la Palatul Naţiunilor, să facem o expoziţie de cărţi şi imagini consacrată lui Titulescu, lansată solemn. Eu plănuiam o comemorare Arghezi, la universitate, având invitaţi scriitori din România.

La Geneva locuiam în partea sudică a lacului Leman, în cartierul Florissant. Ambasada se găsea aproape de malul lacului, lângă cheiul Cologny. ONU, de cealaltă parte a lacului, la care ajungeam trecând podul Mont-Blanc, la punctul unde lacul se varsă în fluviul Rhon. Mi s-a făcut lumină. Ca şi la Berna, unde Aarul face bucla omagială în centrul oraşului, aici un fluviu şi un lac conspiră în a saluta Geneva. Legea „salutului apei" se repetă patetic. Este un lac, regele lacurilor alpine, cu adâncimea de peste 300 de metri, o suprafaţă de 58.000 de hectare şi o lungime de 70 de kilometri. Dăruieşte riveranilor un climat favorabil. Dar cel mai frumos este toamna, când încep sesiunile de lucru la Palatul Naţiunilor.

Zilnic deci de la ambasadă sau de acasă voi face bucla, rămânând pe cheiurile istorice tot timpul, în palma uriaşă a capătului de lac. După cheiul Gustave-Ador, voi urca pe cheiul de Mont-Blanc şi apoi pe cheiul Wilson, până la Perle du Lac şi Mon Repos. Pe acest chei s-a produs tragicul asasinat al împărătesei Austriei, faimoasa Sisi, soţia lui Franz Josef, longevivul habsburg. Cred că am rămas obsedat de asocierea apei cu oraşele, odată ce am văzut că atunci când părăseşte oraşul, Rhonul în combinaţie cu fluviul Aare mai face o buclă de adio.

Faima Genevei nu vine decât parţial de la lacul ei. Gloria i-au adus-o oamenii. Este pe rând Geneva lui Voltaire, pentru că el a trăit aici. Este apoi a lui Rousseau, care s-a născut aici. Dar cu două secole înainte de ei, a fost Geneva lui Calvin. Puteam medita la el la Muntele Reformei şi în parcul cu statuile marilor reformişti. Dar

prin faptul că, după istoricii economiei, capitalismul s-a născut din calvinism, Geneva lui Calvin, prin sobrietatea moravurilor, munca intensă şi fără răgaz, fără aşteptarea răsplăţii şi strădania continuă deschide un capitol în evoluţia civilizaţiei. Este şi Geneva lui Balzac, prin faptul că a venit aici să o întâlnească pe femeia pe care o iubea prin corespondenţă. Alţi literaţi, ca poetul Byron, şi-au legat numele de Chillon lângă Montreux, în celălalt capăt al lacului Leman. Iar la Montreux îl aflăm pe Titulescu, în 1936, la faimoasa Conferinţă a Mării Negre. Dar asta după ce îl aflăm un deceniu întreg în Palatul Naţiunilor din Geneva.

Există şi o dimensiune ţinând de religii în activitatea Genevei. Elveţienii se împart în mod egal între catolici şi protestanţi. Este un echilibru preţios care funcţionează tacit. N-am întâlnit elveţian care să pună religia la care aparţine în lista factorilor definitorii pentru identitatea lor. Dar intră în preocupările lor de a încuraja înţelegerea între părţi care se opun în politică, în conflicte şi alte divergenţe. Ortodocşii sunt prezenţi sub oblăduirea unui ierarh grec, pe care l-am vizitat. Viitorul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române se afla acolo în stagiu. Erau mereu organizate reuniuni de convergenţă a creştinilor la care participau trimişii Bucureştiului. Mă văd însoţindu-i şi oferindu-le o masă la Perle du Lac, la care înregistram satisfacţia lor faţă de vizita în Elveţia şi climatul armonios al lucrărilor la care au participat.

Mai este un lucru care oferă vizitatorului român prilej de reflecţie şi mândrie. Legăturile cu elveţienii existau de mult. Numeroşi domnitori aveau secretari elveţieni. Mulţi boieri angajau profesori elveţieni pentru educarea copiilor lor. Şi, într-o formă mai amplă, emigranţi elveţieni se stabileau, în grupuri mici, pentru culturile de viţă-de-vie şi producerea de vinuri.

Dinicu Golescu, în călătoria lui din 1825 – 1827, ajunge şi în Elveţia.

Enescu şi Menuhin

Un limbaj comun. Trei ani la rând, am fost vecinul

comun alfabetic al muzicienei Hephzibah Menuhin la colocviile UNESCO pe temele globale ale omenirii, ţinute în 1976, 1977 şi 1978. În pauză şi în activităţile sociale legate de colocvii ne întâlneam şi discutam. Orice român aparţinea pentru ea „ţării lui Enescu”. Se vedea că pe un ecran mintal proiecta imagini: Sinaia cu pădurile înroşite de toamnă, unde venise la vârsta de şapte ani cu fratele său, Yehudi, cu mama sa şi cu sora mai mică. Yehudi continua în 1927 la Sinaia lecţiile de vioară începute cu Enescu la Paris. Apoi, când familia, în urma succeselor lui Yehudi, şi-a creat pentru un timp o fericită nişă la Ville d'Avray, între Paris şi Versailles, Enescu, ce poposea la Bellevue, a sugerat că Hephzibah trebuie să-şi acompanieze fratele la pian, împotriva altor opinii. Astfel a început seria recitalurilor celor doi copii minune, la sfârşitul cărora, copleşită de aplauze, ea se sprijinea de umerii fratelui ei cu patru ani mai în vârstă, ca pentru a cere ocrotire.

Când vorbeşte de Enescu, adoraţia lui Hephzibah e dublă. Enescu afirmase şi repetase că „sora lui Yehudi, Hephzibah, cântă la pian aproape tot atât de bine ca şi fratele său la vioară”. La sentimentele ei se adaugă ceea ce simte Yehudi. Frazele ei încep deseori: „Fratele meu şi cu mine...” în multe privinţe, ea e un dublet feminin al lui Yehudi. Acelaşi păr blond, aceiaşi ochi şi acelaşi zâmbet perpetuu, avangarda personalităţii lor pornite în dezarmarea răului din lume. Privind-o, mi se crea impresia fragilităţii, delicateţii, discreţiei. Ascultând-o, aveam perspectiva proiectelor neistovite, perseverente pe care le urmărea împreună cu soţul ei, sociologul R. Hauser, care o însoţea şi la Paris. Casa lor dintr-un cartier al Londrei era un refugiu al năpăstuiţilor sorţii: tineri delincvenţi, oameni ieşiţi din închisoare, tinere mame rămase pe drumuri. Şi cu tot sfârşitul descurajant al unor proiecte, ei continuau şi pe scara locală, şi pe cea planetară.

Mi-am pus atunci întrebarea: Oare Enescu a dat copiilor Menuhin doar măiestrie instrumentală sau a exercitat asupra lor o influenţă mai vastă? I-a format ca

muzicieni, desigur, dar i-a înzestrat, oare, şi cu o viziune asupra locului omului în lume, a demnităţii sale, a structurii lui morale? Am început să urmăresc intervenţiile lui Hephzibah la lumina acestor întrebări. Am continuat exerciţiul şi în întâlnirile cu Yehudi. Întâmplarea a făcut ca timp de şase ani să pot construi astfel, din piese disparate, un portret al lui Enescu. Nu-l văzusem decât o dată la Ateneul Român, interpretând şi dirijând după război: un om mic de stat, cu părul căzându-i pe frunte, încovoiat, îngândurat. Nu zâmbea ca Menuhinii şi nu era antrenat în niciun proiect menit să schimbe soarta omenirii, altfel decât prin muzică. Evita pe cât putea ziariştii, nu se bucura de aplauze, se ferea de mondenitate. Frazele păreau că îl chinuiau: erau un adaus superfluu şi stângaci la ceea ce exprimase atât de clar în muzică. Menuhinii vorbesc, militează, fac declaraţii, prezidează, gustă succesul; atâtea deosebiri care păreau că minau tema mea de la pornire.

Cu toate acestea, când Hephzibah afirma că „nu putem înţelege ce spun alţii decât dacă există un limbaj comun4, mă gândesc la Enescu, care a crezut în nevoia unui grai universal cu valori etice, nu numai estetice, şi l-a şi descoperit în muzică. „Omul e bun, declară Hephzibah la colocvii. Copiii sunt minunaţi, iar spontaneitatea lor creatoare e prodigioasă. Societatea, puterea, structurile şi valorile vicioase îi corup/4 Bunătatea oamenilor era premisă la Enescu. Îi trata cu un respect ieşit din comun. Politeţea la el era corolarul convingerii că oamenii merită stimă. Întrebat odată ce e muzica, a răspuns: *e bunătate*. Nu poţi medita îndeajuns la acea idee care desparte credinţele, doctrinele şi teoriile sociale în două: ori e bun omul şi atunci merită strădanie şi încurajare, ori e funciarmente rău şi atunci trebuie zăgăzuit, înfricat şi mânuit. „Nu vă temeţi, manipularea angoasei e o armă a lumii perimate, declară Hephzibah în intervenţii. Spiritele libere trebuie să se pronunţe.44 Dar unde a fost exprimat un mesaj mai puternic, mai elocvent şi mai plin de încredere decât în simfonia *Oedip* a lui Enescu? Torturat,

batjocorit de zei, strivit de forţele destinului, ieşit parcă dintr-o conflagraţie mondială, Oedip răzbate şi supravieţuieşte, netemător, neînfrânt.

O forţă a naturii. Am reîntâlnit-o pe Hephzibah în ianuarie 1979, la New York, unde mă aflam pentru lucrările unui comitet de lucru al Naţiunilor Unite. La hotelul de pe Fifth Avenue, unde trăsese, era înconjurată de colaboratoarele din Liga internaţională a femeilor pentru pace şi libertate, a cărei preşedintă fusese aleasă cu doi ani în urmă. Mi-a vorbit cu încântare de primirea în România, unde cântase a treia oară, în 27 septembrie 1978. Fusese un program pur enescian: *Sonata a 11-a*, *Şapte cântece pe versuri*, de Clement Marot, şi *Sonata a III-a în caracter popular românesc*, pe care ea şi cu Yehudi o interpretaseră de nenumărate ori împreună.

Acelaşi zâmbet, dar marcat de o melancolie nesfârşită; aceeaşi privire, sub care se ascundea de data aceasta un zbucium interior stăpânit. Hauser îmi spusese că Hephzibah suferea de cancer şi că sfârşitul ineluctabil nu va întârzia mult. Deplin conştientă, nu trăda prin niciun gest drama ei sfâşietoare. M-a invitat la recitalul de la Carnegie Hall, organizat de Yehudi pentru ea şi în care nu s-au produs decât ei doi. Publicul, probabil, ştia că era un cântec al lebedei şi le răsplăteau nu numai interpretarea, ci şi împletită lor poveste muzicală. Atmosfera era încărcată de emoţie. La sfârşit, m-a prezentat lui Yehudi, în salonul din spatele scenei, unde se adunau admiratorii. Yehudi i-a lăsat pe alţii la o parte şi m-a întrebat despre Enescu. Parcă ar fi cerut ştiri despre un om în viaţă. Nu spunea: „Ce face Enescu?”, ci „Ce face familia muzicală a lui Enescu”: ţara, memoria, muzeul, festivalul, elevii, şcoala.

O apariţie de neuitat, Yehudi. Îl audiasem odată la Naţiunile Unite, în concertul dat în anii ’60 cu prietenul său, Ravi Shankar, îmbrăcat ca şi acesta în cămaşă indiană, ca pentru a suprima distanţele între două continente, între două culturi şi două feluri de a concepe muzica. Era mai mic decât pe scenă, blond, senin,

surâzător. Mi-au venit în minte fotografiile în care Enescu se afla în conversaţie pe nişte trepte cu un adolescent în pantaloni scurţi sau în care Enescu, în fotoliu, discuta cu un tânăr cu cravată.

Nu cred să fi fost compozitor, dirijor sau violonist de vază al vremii noastre pe care Yehudi Menuhin să nu-l fi întâlnit în prodigioasa sa carieră şi aproape pentru fiecare are un cuvânt de preţuire. Dar Enescu este altceva pentru el: e deasupra tuturor, fiind referinţa cvasipermanentă la care sunt raportaţi ceilalţi. „Mai presus de orice, Enescu m-a purtat pe piscurile concepţiei sale despre muzică. Ani şi ani de-a rândul îmi răsuna în urechi vocea sa... Azi, influenţa lui directă asupra mea e înrădăcinată în însăşi concepţia pe care mi-o formez asupra lucrărilor... ştiu că tot ce fac poartă pecetea sa”, scria el în Poveste *neterminată*. *Vorbind* despre Casals, spunea: „Cu excepţia lui Enescu, nu am cunoscut pe nimeni în viaţa mea care să inspire mai mult entuziasm pentru muzica de cameră”. Când se referea la Szigeti, începea cu aceleaşi cuvinte: „Cu excepţia lui Enescu, era cel mai cultivat violonist pe care l-am cunoscut vreodată”. Şi continuă: „În timp ce Enescu era o forţă a naturii”. O forţă care pusese între ea şi lume un înveliş de omenoasă solicitudine.

Amândoi descriu în amintirile lor scena de la Paris, când un băiat de 11 ani insistă să înveţe la un maestru care spune că nu dă lecţii şi apoi cedează. Amândoi evocă întâmplarea care l-a convins pe Menuhin că este în prezenţa unui monument al naturii. Ravel intră pe neaşteptate la o lecţie şi-l roagă pe Enescu să-i descifreze o sonată. În timp ce Ravel stă la pian, Enescu interpretează la vioară bucata lungă şi grea şi apoi, când Ravel îi mulţumeşte, Enescu o reproduce toată fără note, după ce spune „să mai încercăm o dată”, spre uluirea celor de faţă. În memoria profesorului şi a elevului a fost înregistrată scena de la New York, când Enescu, nemulţumit de performanţa lui Yehudi, îi anulează toate întâlnirile şi petrece toată după-amiaza cu el, repetând concertul de Brahms pe care tânărul îl susţinea seara.

Nimic mai prejos de nivelul excelenţei: deviza a deprins-o Menuhin de la Enescu. Dar nu în vederea perfecţiunii tehnice, ci a înţelegerii depline a creaţiei muzicale. Enescu îl subordona pe interpret compoziţiilor. „Eu caut doar să luminez aceste comori”, spunea despre violonistul din sine. Pe Menuhin, l-a călăuzit spre înţelegerea celor mari, spre un Brahms, ceţos şi romantic, un Mozart senin al bucuriei, un Beethoven profund şi un Bach al desfăşurării gândirii.

Înălţarea prin muzică. În a doua jumătate a anilor ’70, canalele de televiziune transmiteau un serial asupra istoriei muzicii în care Menuhin, prezentatorul, dădea întreaga măsură a culturii sale. Îl vedeai în imagini, făcându-şi comentariul de pe podeţele Veneţiei, din scaunul lui Mozart, din catedralele gotice. Deodată, dansuri populare româneşti şi evocarea lui Enescu. Pentru tema care mă preocupa, pasajele reproduse în *Muzica omului* erau revelatoare. Menuhin nu se referea la Enescu, omul muzicii, ci la caracterul lui: „Avea un respect înnăscut şi compasiune pentru viaţa şi strădaniile omului, o iubire neţărmurită şi o nesfârşită blândeţe”. Nu mai era vorba de violonistul Enescu, ci de mintea lui: „Gândirea lui Enescu trece peste secole. Nu am văzut vreodată o fiinţă omenească îmbrăţişând dimensiuni atât de vaste în timp şi în spaţiu”. Iată textul pe care îl căutam. În universalitatea elevului, regăsesc universalitatea maestrului. Enescu i-a fost nu numai profesor de vioară, ci şi de umanism.

Menuhinii sunt mereu pe drumuri. De unde le vine imperativul autoconsumării perpetue? S-ar putea spune că asta este soarta muzicanţilor. Dar la ei întâlneşti un surplus de nerăbdare, de dorinţă de a cânta în locuri depărtate, în afara micului circuit de săli consacrate şi de a da un sens neaşteptat prezenţei lor. Din nou, Enescu. *Interviurile* lui publicate în culegerea din 1988 au ca laitmotiv turneele în ţară, cele în străinătate, munca, munca de zi şi noapte la compoziţii, la *Oedip* şi încurajarea muzicii româneşti care se afirmă. Dar apoi? apoi îl aşteaptă: Belgia, Franţa, Algeria, America. În ţară ştia că şiragul lui de concerte educa publicul, îl înzestra cu o

dimensiune nouă, ridicându-l din plan în spaţiu. Era profund convins că o cultură includea cu necesitate muzica şi că fără ea omul era incomplet. „Cine n-are aripi nu înfrânge gravitaţia”.

Enescu a fost mândru de sensibilitatea şi de cultura muzicală care se dezvoltau la noi şi a observat că se situau înaintea altor instituţii. Menuhin remarca: „România era în mod natural ţara cea mai muzicală din Europa” şi afirma: „Nicăieri o şedere a mea nu a egalat-o prin continuitate şi încântare pe cea din România”. „A fost un adevărat delir Enescu...”, evoca el anul 1946, când îl regăsea după şapte ani de despărţire pe Enescu la Bucureşti. „Am dat împreună concerte cu repetiţii de public, dimineaţa, timp de vreo două săptămâni, zi de zi, parcurgând o bună parte din literatura de vioară, de fiecare dată alt program”.

Roadele acestea sunt la capătul unei imense munci de educaţie în care Enescu n-a pregetat niciun efort. Oraşelor ţării le-a rezervat surprize. În 16 ianuarie 1927, la Oradea prezintă în primă audiţie celebra lui *Sonata a III-a* pentru pian şi vioară „în caracter popular românesc”. În existenţa sa, concertele pentru refugiaţii din Primul Război Mondial, pentru adunarea de fonduri la premiul de compoziţie instituit de el, pentru alte cauze obşteşti se ţin lanţ. Iar în afară, cultivă şi culege simpatie pentru poporul român şi creaţiile sale. Ne înscrie în muzica lumii pe pagina întâia. E o muncă gigantică, în faţa căreia te pleci cu veneraţie. Maestrul Brediceanu mi-a arătat declaraţia solemnă a guvernatorului statului New York prin care ziua de naştere a lui Enescu era proclamată zi de comemorare a personalităţii celui care a avut 15 turnee în SUA, între 1928 şi 1950, cele de pe urmă fiind date la o jumătate de secol de la debutul lui, la vârsta de opt ani.

De la Menuhini am auzit ideea că omul trebuie să-şi propună mereu sarcini peste puterile lui, totdeauna mari, totdeauna îndrăzneţe, chiar când şansa realizării lor pare mică. Dacă Bernard Shaw a spus că sunt două tragedii posibile, aceea de a-ţi atinge ţelurile (pentru că sunt prea joase) şi de a nu ţi le atinge (pentru că sunt prea sus), a

doua este pentru el preferabilă. Enescu nu şi-a ajuns ţinta, în ciuda prodigioasei sale activităţi. *Vox Maris* nu e încheiată. *Meşterul Manole* zace, poate, în însemnări cifrate. Cine îi cunoaşte viaţa nu mai recurge la clişeul muzicii ce consolează, mângâie şi îndulceşte existenţa. Muzica îl răscoleşte, îmboldeşte şi îl susţine pe om, în meditaţie, nu în acţiune. Ea înalţă societăţile, cuvintele ei cheie fiind aceleaşi ca pentru orice autodepăşire: străduinţă continuă, muncă, energie pusă la lucru, efort.

Mai tare ca destinul. La sfârşitul anului 1980, după ce fusesem în comunicare telefonică sau epistolară cu Menuhin pe tema centenarului lui Enescu din anul următor, mi-a trimis la Berna o invitaţie la concertul său de la Zürich. Primul concert al anului din oraşul în speţă avea prin tradiţie un caracter excepţional. Cel din seara de joi, 1 ianuarie 1981, era închinat lui Bach, avându-l ca solist pe Menuhin. Sala mare de la Torhalle era arhiplină cu admiratorii lui Neujahrskonzert şi ai interpretului. Orchestra îşi acordează instrumentele, dar Menuhin nu apare. O întârziere neobişnuită pentru un public crescut în cultul exactităţii. În sfârşit, iată-l. Anunţă auditoriul că a primit de la Londra o telegramă despre moartea surorii lui, Hephzibah. „Voi cânta astă-seară în memoria ei”. Retrăind recitalul lor de la Carnegie Hall, cu un an în urmă, l-am ascultat nu pe Bach, cel asimilat cu jocul raţiunii, ci pe un Bach al succesiunii eterne a vieţii şi a morţii. La recepţia care a urmat concertului, Menuhin nu a apărut. Lumea şi-a vorbit în şoaptă şi s-a dispersat repede, purtând în inimă ecourile unui concert ieşit din comun.

Anul 1981, anul centenarului naşterii lui Enescu, oficial sprijinit de UNESCO pe plan internaţional, a fost plin de manifestări care-i erau închinate. Elveţia se distingea prin atenţia acordată evenimentului. Nu încheiase Enescu *Quatorul* său în si bemol major pe malul lacului Leman la Chatelat-Chamblandes? Nu însemnase cu mâna lui pe partitura *Simfoniei a 4-a* neterminată: „Începută la Lausanne în jur de 28 iulie 1919”? La teatrul Beaulim din Lausanne particip la 22 mai la deschiderea

expoziţiei Enescu în foaier. Iar o săptămână după aceea, Opera din Bucureşti a interpretat, pentru prima dată la Lausanne, tragedia lirică enesciană *Oedip*. A fost un mare succes muzical, dar şi de organizare, partea nevăzută a unui asemenea act cultural fiind vagoanele de decoruri şi costume, cazarea sutelor de interpreţi, repetiţiile, conferinţele de presă.

Se apropia luna august în care era şi ziua de naştere a lui Enescu. La cel de-al 25-lea festival Menuhin de la Gstaad, compoziţiile lui Enescu erau incluse în programele din 7 şi 10 august. Ziua de 25 era consacrată în întregime lui Enescu şi prevedea un Gedenkkonzert, cu Menuhin la vioară atât în *Sonata a III-a* cât, şi în *Octetul op*. 7. Cum să uit acea zi? Plecat din zori de la Berna pe autostrada ce trece prin Fribourg (un gând pentru Arghezi), am început să gust de la Bulle încolo bucuriile spectacolului natural oferite de drumul îngust ce coboară prin Gruyeres prin Elveţia francofonă, ca apoi să contenească brusc prin Château d'Ox şi Rougemont, drept în Elveţia germanofonă, spre Gstaad. Frumuseţea Alpilor bernezi care vin din capitală până aici reprezintă un bun preludiu al zilei Enescu.

În celebra localitate Gstaad se află una dintre locuinţele lui Menuhin. Alte nume celebre şi-au găsit la Gstaad un loc propice reflecţiei şi creaţiei, ca economistul Galbraith sau pictorul Kokotska. Una dintre şcolile de muzică ale lui Menuhin îşi are sediul aici. Ne-a dus în prima jumătate a zilei la Saanen, unde concertul urma să fie dat seara. Am asistat la repetiţie, în biserica istorică de pe colina Saanen, unde se afla o biserică încă din secolul al X-lea. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, a fost ridicat un alt edificiu consacrat Sfântului Mauriciu şi legiunii tebane (un gând tabloului lui EI Greco). În 1940, fulgerul aprinde clădirea; a fost reconstruită în stilul ei vechi, cu turnul ei alb şi dominant. Yehudi a intervenit iar la repetiţie. Câte o reluare sau un comentariu scurt. Toţi instrumentiştii, instructorii şcolii, elevii ei, membrii Cameratei din Gstaad erau concentraţi, în sală era şi Ieremia Menuhin, care îşi

acompaniase la pian tatăl în variaţiile lui Mozart, cu câteva zile în urmă.

Cred că pasiunea şcolilor de muzică şi stilul de predare Menuhin le-a moştenit de la Enescu. Ştie ce înseamnă să ai norocul ca la o vârstă fragedă să întâlneşti un maestru şi să iei din ştiinţa lui ca şi cum ai turna un lichid miraculos dintr-un vas în altul. Enescu credea în formula uceniciei, dădea puţine explicaţii teoretice, demonstra arta. Era mai aproape de esenţa procesului de învăţare omenească decât orice tratat de pedagogie. Unde a ţinut Enescu cursuri de muzică?

Parisul, Academia Chigiana din Siena şi universităţile americane sunt doar puncte pe o hartă imensă a lecţiilor care au declanşat vocaţii.

Invitaţii veniţi din toate orizonturile au luat masa împreună, după repetiţia ce anunţase un concert limpede, impecabil. Am ascultat poveşti despre Enescu, fragmente din folclorul ce-i însoţeşte pe marii oameni şi îi îmbracă în legendă. Descopeream un Enescu plin de umor, amator de vorbe de duh, şi lucru incredibil – un Enescu supărat, un dirijor care se lupta cu viteza secolului intrată în stilul interpreţilor. În conversaţie, era evocat Ravel, spunând: „George a fost geniul generaţiei noastre” şi Casals care i s-a adresat: „Uiţi, dragă George, că numai noi doi am supravieţuit de la 1890?” La ora trei după-amiază s-a ţinut conferinţa lui M. Grindea de la Londra despre *Timpul şi opera lui George Enescu*, într-o sală de reuniuni parohiale sobră şi cu bănci din lemn. Menuhin a vorbit cu căldură la deschidere. M-am scuzat că nu pot asista la concertul de seară, am dat raţiunea plecării, am luat drumul Lucernei, unde ziua săptămânilor internaţionale de muzică aparţinea orchestrei româneşti, ce prezenta *Oedip* în forma semiscenică, de concert. Mă grăbeam să ajung la timp.

De data aceasta, natura elveţiană îmi pregătea trecerea de la Enescu intim, compozitorul muzicii de cameră, la cel furtunos şi filosofic. Drumul străbătea valea Simmen, pe lângă cel mai continuu şirag de lacuri de la Thun şi Brienz, până la Lacul celor patru cantoane, prin

trecători înalte, prin serpentine şi printre stânci. În locul decorului sobru de la Gstaad, mă aştepta marea sală a unui oraş istoric, cu candelabre şi public larg. Sub bagheta lui Mihai Brediceanu, *Oedip* a înregistrat un adevărat triumf. Puteai simţi tensiunea auditoriului, când Sfinxul întreabă în actul II: „Şi acum, răspunde Oedip, dacă îndrăzneşti; în imensul univers, micşorat de Destin, răspunde, numeşte pe vreunul sau numeşte ceva care să fie mai tare ca Destinul?”, la care Oedip răspunde: „Omul! Omul! Omul e mai tare ca Destinul”. Aflasem că jucând această scenă pentru prieteni, complet transfigurat, Enescu îi lăsa îngroziţi. La Lucerna, vocile şi splendida orchestră produceau un efect similar. La sfârşit s-a aplaudat 26 de minute în şir. Ziarele au fost pline de elogii.

Gigantul. Prin *Oedip*, îl cunoscusem pe Enescu, cel profund, greu de realizat şi de montat. Numai şcoala lui poate să-i menţină opera vie. Memoriile se întreţin. La fiecare generaţie cărţile simt reeditate cu noi comentarii. Marii creatori nu sunt veşnici, ci veşnic redescoperiţi. La cumpăna veacului au apărut câţiva oameni de statură gigantică dorind să scurteze drumul poporului nostru în epoca modernă. Enescu era tânărul lor, copilul minune. Între cele două războaie, o nouă generaţie de creatori în literatură, ştiinţă şi artă ne aşezau la zi în cultura omenirii. Enescu era bătrânul lor, modelul minunat. La centenar, îmi apărea drept străbunul oricărei încercări de a atinge perfecţiunea, în orice domeniu ar fi întreprinsă, de la matematică la muzică, pentru că Enescu rămâne pentru fiii culturii române prototipul atingerii valorilor supreme.

A vorbit şi a scris puţin. Un discurs scurt de recepţie la Academia Română în 1933 mărturiseşte crezul său despre muzică: „E un grai în care se oglindesc fără posibilitate de prefăcătorie însuşirile psihice ale omului, ale popoarelor...”, „e un grai izvorât din inimă şi menit să aducă dragoste şi înfrăţire printre cei pe care îi despart credinţe şi obiceiuri deosebite”. Muzica nu e un limbaj rival celui poetic, ci pot merge mână în mână. Enescu a ales. „Cred că gândirea, pulsaţia, viaţa mi-au fost

întotdeauna împletite cu muzica”. Atunci când a vrut să-şi depene amintirile din copilărie a scris o suită de piese pentru vioară şi pian: Impresii *din copilărie*. Când a vrut să spună ce crede despre condiţia omenească, a compus Oedip. Încrederea în virtutea poporului a încorporat-o în Rapsodii.

Ca şi Brâncuşi, Enescu nu şi-a explicitat arta într-un discurs paralel celui artistic. A creat-o fără comentariu. Alte apropieri se impun. Ca şi Brâncuşi, Enescu n-a participat la grupări sau curente, ci a fost el însuşi. Ca şi el, ne-a înscris pe harta culturală a lumii. „Au trecut aceşti doi uriaşi ai artei unul pe lângă celălalt fără să se fi întâlnit în niciun fel. Enescu era reprezentantul genial al unei mari şi vechi tradiţii, Brâncuşi, acela al unei tradiţii pe care El o punea la cale” (M. Mihalovici, *Amintiri despre Enescu şi Brâncuşi*, Ediţia lui Valeriu Răpeanu, Ed. Eminescu, 1987). Totuşi, creaţia celor doi giganţi are în comun un fond folcloric neîndoielnic, detectabil şi preţios, trecut însă prin retortele unei rafinări infinite, transfigurat şi sublimat, redat, în final, în limbaje proprii. Există o *Pasăre măiastră* în *Sonata a III-a* după cum la *Poarta sărutului* auzi o simfonie enesciană. Rămâne de discutat chestiunea modernităţii. Ambii au trăit într-o epocă ce s-a distins prin sfărâmarea de tipare, prin inovaţii şi căutări sfidătoare. În timp ce Brâncuşi îmbrăţişa modernismul, Enescu îl repudia. Nu însă şi ţelul acestuia de a lărgi mijloacele de expresie în muzică; în vreme ce alţii au procedat prin renegarea căilor tradiţionale, Enescu a recurs la adâncirea şi extensiunea lor. Sferturile de ton din *Oedip*, crearea de sonorităţi noi, anticiparea unor teorii intervalice care astăzi îşi croiesc vad şi alte caracteristici fac din Enescu un temerar inovator. A îmbogăţit limbajul muzical, înzestrându-l cu puteri noi, aşa cum a schimbat felul cuvântului viorii. O frază auzită la Gstaad constituie un titlu de meditaţie, încă neîncheiată: „După părerea lui Menuhin, opera lui Enescu e destinată să fie una dintre revelaţiile secolului al XXI-lea”.

În Elveţia, la numai un sfert de veac de la moarte,

întâlneam un Enescu transformat în atribut. A fi enescian era un verb conjugat în jurul meu, la Lausane, Gstaad şi Lucerna, de oamenii veniţi din toate colţurile lumii. Din seminţele compacte ale gândirii şi ale simţirii lui, se desfăceau idei, proiecte, şcoli. Din ghemurile nedesfăcute, elevii şi ucenicii depănau în continuare idei generoase, umanitare, proiecte planetare. Mi-au venit în minte cuvintele lui G. Ţiţeica, marele geometru, secretarul general al Academiei, rostite la primirea lui Enescu în rândurile sale: „Dumneata eşti în străinătate un strălucit reprezentant al neamului românesc, iar acţiunea dumitale de misionar pentru cunoaşterea şi înţelegerea ţării e sigură şi onorabilă". O apreciere care rezistă timpului.

Enescu îl dezvăluie în imaginea despre sine în primul rând pe compozitor şi în al doilea plan pe interpret. La centenar, erau mai aproape de aspiraţiile lui cei ce îl celebrau pe creatorul de muzică. În *Amintirile* înregistrate sub formă de interviuri spre sfârşitul vieţii, Enescu e aspru cu vioara sub a cărei tiranie a trăit compozitorul. Dar în ultimele clipe l-a chemat pe cel ce-i luase interviurile la radio şi i-a spus că a fost nedrept cu ea şi a rostit vorbele de domoală cuminţenie străveche: „Nu e bine". Vioara *Guarnerius filius Andrae* care l-a însoţit în faimoasele turnee i-a lăsat-o lui Menuhin, „fiindcă e singurul în care am o încredere deplină".

L-am văzut pe Enescu răsfrânt în oglinda elevilor lui. Ca şi Menuhin, Enescu a avut norocul unor părinţi care au avut încredere în talentul lui şi au dăruit totul ca el să se afirme. Dar n-a avut norocul lui Menuhin de a fi înconjurat de echipe organizatorice, formând adevărate instituţii care să-l apere şi să-l promoveze. Următoarea apreciere a unui muzician e relevantă: „Enescu a fost unul dintre cei mai puţin promovaţi oameni ai primei jumătăţi a secolului". Personajele care şi-ar fi clădit un rol istoric ţinându-i corespondenţa sau copiindu-i notele au fost pentru el un anturaj inept, ineficace şi înşelător. O imensă trudă balzaciană s-a irosit fără să i se dea un cadru final mângâietor, calm, răsplătitor. A murit îngrozitor de singur,

în lipsuri şi tristeţe, la Paris. Rodul, care l-a ocolit, al trudei este totuşi pe măsura geniului investit în ea. Menuhin îl vedea pe Enescu descinzând din „generaţii întregi de ţărani aspri, dar oneşti”. Pe ei i-a scos din anonimat şi i-a purtat în sus şi spre viitor. La New York, în anii ’60, Planetariul a montat o călătorie imaginară în sistemul solar la care am asistat. Căutând un acompaniament adecvat, l-au ales pe Enescu. Secolul al XXI-lea îl va redescoperi, cu siguranţă.

În Bermude

Mă aflam în mai 1981, ca de obicei, între Berna şi Geneva. O invitaţie mă aştepta în calitatea mea de ambasador la ONU. Am citit-o de două ori ca să mă conving că nu mi se făcea o farsă. Dimpotrivă, era serioasă şi detaliată. Eram invitat la o reuniune internaţională pe tema dezarmării, ce se ţinea în iunie în Insulele Bermude. Nu oricine îşi poate permite să asigure călătorii şi şedere pentru invitat şi soţia, undeva în Oceanul Atlantic. Dar dacă iniţiatorul este omul de afaceri, atât de opulent, încât înfiinţează o fundaţie cu numele său, Stanley, consacrată marilor probleme ale omenirii ce se dezbat la ONU, atunci intrăm în normal şi explicabil şi eliminăm orice îndoială. Fără a nesocoti exotismul locului ales. Un dicţionar repede. Caută la B, Bermude, da, lângă Berna în enciclopedie, se spune că este o insulă care aparţine din 1684 Coroanei britanice, dar era cunoscută de englezi înainte, când unul a naufragiat aici la 1609, întâmplare care l-a inspirat pe Shakespeare să scrie piesa *Furtuna*. Acum este un loc mult iubit şi căutat de turişti. Nu scrie însă ce se ştie în folclorul internaţional. Că e bântuită de un mister ce nu poate fi elucidat. Mereu cad avioane în zona acestor insule, aparent fără motiv şi nelăsând nici urme. Studii, cercetări, expediţii: niciun rezultat. Peste câteva luni mai dispare un avion. Îmi întreb soţia dacă merită să acceptăm sfidarea şi să ne asumăm riscurile. Se pronunţă numai când află că drumul trece prin Londra, unde putem întârzia o zi, două, aşteptând o legătură aviatică mai bună.

Ministerul aprobă deplasarea, dată fiind tema ONU şi

participarea experţilor din 20 de ţări, care vor întocmi un studiu ce va fi prezentat celei de-a doua Sesiuni Speciale de Dezarmare. Lucrăm pentru SSOD2 cu gândul salvării omenirii de dezastrul nuclear. Primim documentaţie amplă, pachete întregi, lucrările de la SSOD1.

Este o zicală care spune că, într-o călătorie, copilul vede plecarea, tânărul, drumul, maturul, sosirea şi bătrânul, reîntoarcerea. Ei bine, soţia mea nu se încadra nicăieri, pentru că nu vedea decât oprirea la Londra. Era un vis de-al copilăriei ei.

Fiică de marinar, tatăl ei, comandant al vaporului *Regele Lear*, acostat în Constanţa, mergea deseori la Londra şi apoi povestea despre ea. Vaporul era o navă specială de salvare a vaselor din Marea Neagră şi Mediterana eventual, a vapoarelor în suferinţă, accidente, ciocniri, oprirea motoarelor şi altele. El ţinea de o firmă engleză de asigurări, la care flotele contribuiau cu taxe pentru a preveni pierderi în sânul lor. Deci Londra, unde căpitanul era chemat deseori pentru litigii, era mereu prezentă în povestirile sale pentru fiica lui care îl aştepta la Constanţa. Umblase cu mine prin multe locuri americane şi europene, dar Londra rămăsese un basm şi o fotografie.

De aceea am dat toată atenţia primei escale a călătoriei, parcurgând în viteză palatul regal Buckingham, trasee principale în capitală, dincoace şi peste Tamisa, străbătute cu piciorul sau cu autobuzul cu etaj şi câteva opriri istorice. Le-am selectat cu grijă, începând cu Muzeul Naţional. Aici am aplicat regula mea de concentrare pe cinci tablouri, cât poate reţine mintea cu siguranţă. Apoi ne-am dus la Westminster Abbey, unde sunt îngropaţi toţi regii Angliei, dar după ce dibuisem un colţ al poeţilor, am găsit şi marmura pe care o uitasem şi pe care scria Newton. Istorie, artă, ştiinţă, glorie imperială cât se poate şi, mai ales, englezi în carne şi oase, cu nimic mai prejos de faima, flerul, ciudăţeniile şi caracterul bine conturat al acestei mari puteri insulare şi mondiale totodată.

Şapte ore ne-a luat ca să străbatem oceanul şi

undeva, departe de Anglia şi mult mai aproape de America, am găsit insulele singuratice. Într-adevăr, în preajma tuturor continentelor stau stoluri întregi de insule. Dar Bermudele ce aparţin Angliei sunt solitare. Nu mă mir că le bântuie fantomele. Am ajuns fără peripeţii la Hamilton, capitala Bermudei Mari. Mai este vreuna mică? Da, aflu că sunt trei chiar, una botezată după inspiratorul lui Shakespeare.

Căldura ne-a lovit din plin. Cine a scris în reclama către turişti „Climat, privelişti, farmec, vegetaţie semitropicală” atrăgând călătorii din întreaga lume?

Căldura toridă a rămas cu noi în cele şase zile de şedere. Puteam ieşi târziu seara la o briză, ca să întâlnim poliţişti în costum britanic: pantaloni scurţi, ciorapi negri până la genunchi, cămaşă semitropicală şi bastonul englez nelipsit. Mulţi cetăţeni de culoare, se pare majoritatea. Seara era mai multă lume decât ziua.

Programul nostru de lucru era foarte strict. Şedinţe între opt şi nouă, între 9 şi 12 dimineaţa şi între 3 şi 5.30 după-amiază. Soţiile aveau parte de plimbări cu barca pe mare (una cu baza transparentă, pentru a admira claritatea apei şi peştii), dar îşi petreceau aproape întreaga zi pe plajă. Se lucra de zori în sesiunea cu ton oficial, la întrunirea unui studiu/raport sub preşedinţia lui Maxwell Stanley, patronul nostru, după o agendă-tentativă cu şapte capitole şi 32 de subiecte, cuprinzătoare cât o enciclopedie sau un tratat. Am abordat cu maximă relaxare acest efort îndârjit, în totală şi caricaturală contradicţie cu ceea ce însemna la Geneva, în Comisie, negociere, explorare, tentative şi luare reciprocă de puls, ştiind prea bine că doar opinia supraputerilor contează. Evident că orice studiu exterior era total ignorat, cu excepţia câtorva teoreticieni citiţi şi comentaţi sau invitaţi în delegaţiile ţărilor lor. De remarcat absenţa totală a cazurilor, experienţelor, evenimentelor din orizontul celor mai mulţi dintre noi. În orice caz, consideram că Bermudele puteau însemna orice pentru mine, în afară de „procesul dezarmării.

Ranchiuna mea subiectivă pe această temă nu poate întuneca gratitudinea faţă de cei care mi-au oferit şansa să mă deplasez într-un loc pierdut, dar faimos al planetei şi satisfacţia de a nu fi afectat de blestemele legendare. Scrie chiar pe cămaşa de vară cumpărată de acolo: „Am fost în Bermude şi inam reîntors”.

Jacques Freymond, Denis de Rougemont

La loc de frunte între prietenii mei elveţieni pe care mă bazam în familiarizarea cu o ţară pe care voiam s-o cunosc mai bine erau Jacques Freymond şi Denis de Rougemont. Pe Freymond îl cunoscusem din vremea când veneam la Geneva pentru Comitetul de Dezarmare al ONU. îl vizitasem la Institutul Internaţional de înalte Studii Diplomatice pe care îl conducea, m-a chemat la reuniunile pe care le organiza şi mă invita să ţin conferinţe, una dintre ele fiind consacrată teoriei şi practicii negocierilor. Oferise burse pentru doctoranzi români, care astfel au păşit în „înalta” fortificaţie de studii cu faimă mondială. Îmi povestea cum şahul Iranului îi ceruse locuri pentru cercetătorii tineri din ţara sa. Avea prestanţă, nume respectat şi era un autor neobosit de cărţi şi articole. O calitate specială îl făcea cunoscut şi stimat pe plan local: era colonel în armata elveţiană. Cum ea nu avea generali, colonelul era gradul cel mai mare. Şi cei care îl deţineau erau o specie aparte.

Probabil că de aici se trăgea disciplina ce domnea la Institut, exigenţa şi efortul fiind cerinţe obligatorii. Iar „colonelul” avea o singură temă centrală: Elveţia şi relaţiile ei cu restul lumii. Mi-a dat să citesc studiul său despre politica externă multilaterală a Elveţiei, ca să înţeleg rezervele care au ţinut-o la distanţă de ONU, ca de orice primejdie de a-i atinge neutralitatea şi inacceptarea deciziilor exterioare. La crearea organizaţiei mondiale, Elveţia a stabilit un birou de legătură şi apoi misiune autonomă de observator. Abia în 1965 aceasta devine „observator permanent”, cu un personal minimal. Ajunsesem să fiu în bune relaţii cu observatorul elveţian, mirat fiind cât de informat era şi ce viziune clară asupra

activităţilor îşi construise cu o formaţie redusă la câteva persoane. Dar în paralel se desfăşurau contacte strânse cu toate organismele specializate ale ONU, dintre care patru la număr îşi fixaseră sediul la Geneva. Freymond îmi explica într-o zi că de la începuturi şi până în prezent întreaga politică exterioară multilaterală (instituţii, organizaţii) se baza pe două principii: descentralizare şi diviziunea muncii. De aceea, Elveţia era membră în peste 80 de organizaţii internaţionale. Mai important decât orice era însă obiectivul de a aduce cât mai multe dintre ele să-şi fixeze sediul permanent în Elveţia şi ca numărul de reuniuni şi conferinţe internaţionale să fie cât mai ridicat pe tot cuprinsul ei. Magnetul neutralităţii şi al imparţialităţii era pus la lucru.

Freymond opina că tradiţionalistă cum era Elveţia, trebuia să urmărească totuşi atent schimbările permanente care aveau loc pe plan internaţional şi să identifice primejdiile unor atitudini inamicale sau chiar ostile. „Iată, spunea el, presa şi mass-media au devenit atotputernice şi influente. Ştirile circulă rapid, pătrund peste tot. Să presupunem că o ţară vrea să lovească în alta, care îi strică interesele într-un anumit domeniu politic sau economic. Nu e nevoie să îi declare război. Este îndeajuns să organizeze o campanie de presă denigrantă care să verse asupra duşmanului cantităţi de defăimări, atacuri şi acuzaţii de o asemenea magnitudine şi intensitate, încât ţara vizată să nu poată replica suficient de bine, de repede şi de convingător. Cum să numim acest fel nou de agresiune care lipseşte din repertoriul clasic?” Până la urmă, a scris cartea *Pacea fragilă*, în care îşi punea probleme de acest fel, de conflicte dese cu arme noi furnizate de progresul tehnic.

Îmi dădeam seama că Freymond aparţinea unei generaţii responsabile care s-a înfruntat cu toate primejdiile războiului mondial, unde a atârnat de un fir de aţă soarta ţării în faţa celui de-al Treilea Reich pofticios. A contat şi armata elveţiană, care nu era de neglijat în materie de pricepere şi dedicaţie sau de calitate a

armamentului. Cu ceilalţi ambasadori, am fost invitaţi la o demonstraţie aeriană a armatei, în zorii unei zile nu prea înnorate. Apoi duşi în munţi, într-o vale, pe un pieptiş care ţinea loc de loje. Am aşteptat un timp şi, deodată, am auzit zgomotul unui avion care pătrundea în vale printr-o intrare de sus strâmtă, pe care o străbătea întors cu 90%, cu o aripă în jos. Se repezea apoi spre nişte ţinte din vale trăgând cu tunul, mitraliera sau racheta. După aceea dispărea, dar altul repeta figura cu strâmtoarea şi ţintele, până când unitatea aeriană s-a epuizat. Arta lor ne-a lăsat fără cuvinte. Precizie, risc, efecte, mânuirea avioanelor de luptă de ultimă generaţie ca pe nişte jucării. Piloţii au reapărut pedeştri şi normali între noi, pentru a conversa cu diplomaţii, la un pahar cu ceai cald. I-am felicitat şi am spus că se vede cât s-au antrenat şi cât de bine. „De câte zile o faceţi?” „Asta s-a întâmplat la ultima perioadă de instruire, a spus unul dintre ei, acum venim fiecare de acasă, pentru că ne-au anunţat ieri despre exerciţiul de azi”. Aceste explicaţii ne făceau să ducem uimirea, surpriza şi admiraţia noastră la noi culmi. Ne-au dat şi poze ca amintire. Cu diplomaţii, secretele se tratează altfel decât cu publicul absent de la asemenea manifestări.

Pentru elveţieni, armata cea nevăzută, în care soldaţii îşi iau armamentul la domiciliu şi se prezintă la termene scurte îmbrăcaţi şi înarmaţi, este un factor important de asigurare şi de garanţie a supravieţuirii. Nici diplomaţia nu lipseşte, neutralitatea fiind menţinută cu greutăţi imense la un pas de puterile beligerante, ale căror reprezentanţi civili circulă în interiorul ţării, informându-se şi mirându-se. O poveste surprinde complexitatea acestei situaţii. Avioanele americane trec peste Elveţia, zburând spre Germania, ca s-o bombardeze. De jos ele sunt prevenite: „Sunteţi deasupra teritoriului elveţian şi vă somăm să vă întoarceţi imediat”. „Ştim, ştim”, se răspundea de la bordul avionului comandantului. „Întrucât aţi continuat, vă somăm să aterizaţi imediat, altfel tragem în voi”. „Ştim, ştim”, se spunea de sus. „Nu v-aţi conformat şi suntem obligaţi să tragem în voi”. Din nou: „Ştim, ştim”.

Avioanele se apropiau deja de frontieră şi piloţii spuneau elveţienilor: „Aţi tras mai jos de noi şi în urma noastră". „Ştim, ştim", răspundeau elveţienii.

Pe Denis de Rougemont l-am cunoscut la o masă de seară cu câţiva prieteni de-ai lui Freymond. Printre ei, se afla şi un ceh pe care lumea întreagă îl ştia din 1968, când invazia sovietică s-a petrecut în timp ce el era ministru de Externe. Cu Hájek, eram cunoştinţe vechi şi apropiate la ONU. Discuţia era plăcută. Diplomaţii îl apreciau pe Denis de Rougemont, singurul literat-filosof dintre noi; şi dacă noi proiectam imagini în alb şi negru, ale lui erau colorate. Într-un moment în care ne-am pomenit noi doi cu un pahar în mână, mi-a dezvăluit un secret personal: „Iau pastilele doamnei Aslan, pe furiş". Erau cunoscute şi apreciate pentru că îi învigorau pe oameni, iar el nu mai era la prima tinereţe. I-am promis că voi obţine câteva flacoane pentru el, direct de la sursă. Nu a fost însă tema principală a prieteniei noastre. El m-a ales drept interlocutor în problemele europene care îl frământau. Ca elveţian, credea că deţinea el acest „elixir" căutat de europeni.

Îl citisem. Cartea lui, *La part du Diable*, constituie o alegorie inspirată a problemelor omenirii, construită pe ideea că diavolul este nu numai printre noi, dar pătrunde şi în noi înşine. Exersa această viziune tratând cazul lui Hitler, care nu se ridica la demnitatea unui demon, ci reprezenta doar o sinistră unealtă a lui, un cap funest şi rătăcit în masa celor intoxicaţi până la frenezie, exorbitanţă şi crimă.

Al doilea capitol descrie activitatea dracului în sfera democraţiei, unde atacă împreună cu toţi ai lui. Sunt discutaţi demonul libertăţii, al poliţiei, al nesemnificaţiei (minimizarea răului), al popularităţii şi altele. Urmează depersonalizarea, plictisul ca sentiment modern, pasiunea, sexul şi alte componente ale civilizaţiei contemporane, mai înclinată ca oricând de a-şi instala un demon în inimă.

M-a amuzat şi momentul în care elveţianul se dezvăluia. Denunţă gigan tismul modern care conduce la dezordine şi iresponsabilitate. Nu există ordine solidă şi

libertate decât în micile comunităţi, în oraşele care menţin măsura umană. Acolo vecinul poate vorbi cu vecinul şi individul se poate face auzit. Consecinţele acţiunilor sunt vizibile, dragostea şi ura sunt tangibile şi puterile pot fi controlate şi susţinute de cetăţeni, în cunoştinţă de cauză şi de persoane. „Iată ce vă spun: aceste comunităţi nu pot subzista decât grupându-se, decât punându-şi în comun resursele materiale, ca să-şi menţină şi să-şi dezvolte autonomia spirituală. Vă spun că «utopia» aceasta care se cheamă federalism este singura care îngăduie cuvintelor de libertate, ordine, umanitate şi democraţie să însemne ceva care să mă mişte”.

Cred că autorul nu avea nevoie să explice că ăsta era tabloul succint al societăţii elveţiene şi că la ea se referea când voia să demonstreze că existau şi cazuri în care demonii se ţineau în frâu.

Trecând peste acest episod, cartea este literalmente bună şi inspirată. Poate este filosoful care scrie în modul cel mai literar şi captivant cu putinţă.

În tema europeană pe care mi-a înfăţişat-o cu pasiune, voia să demonstreze că Elveţia, ţara care a adunat grupuri de o mare diversitate lingvistică şi culturală, cu identităţi diferite, bine conturate, într-o singură republică ce le respectă varietatea şi le măreşte puterea de a-şi realiza interesele comune, furnizează cel mai îndreptăţit model, ghid şi metodă pentru cei care caută să unifice Europa. „N-ai decât să te uiţi la cantoane şi la funcţionarea lor autonomă, la metodele neconstrângătoare ale asigurării solidarităţii şi stabilităţii, la luarea deciziilor prin consultare populară, la cadrul paşnic şi propice pe care îl oferă conlucrării internaţionale, ca să vezi că nimeni în afară de noi nu poate sprijini şi îndruma procesul la care s-a îmbarcat Europa”.

În ceea ce mă priveşte, nu împărtăşeam entuziasmul lui de Rougemont. Vrea, oare, ca Europa să devină o entitate neutră? După toate aparenţele, ea are toate trăsăturile marilor puteri, ambiţioase, încântate de supremaţie, conduse de o filosofie realistă a forţei. Într-un

timp record a redus la tăcere şi neputinţă singura instituţie de pace care a rezultat după război. „Liga” a agonizat tăcută şi resemnată, cu toate planurile splendide ale securităţii colective păstrate în frigider. Pe urmă, europenii nu sunt tăcuţi, modeşti şi paşnici, ca elveţienii, ci gălăgioşi, certăreţi, trăind din criză în criză, înarmându-se continuu, implicându-se în toate războaiele omenirii, ca parte, nu ca arbitri.

Elveţienii au filosofii de viaţă şi stiluri politice diferite de alţii. Le povesteam că preocupările mele privind negocierile şi stilurile distincte ale statelor care le practică m-au dus la cazul studiat al unei negocieri economice între un american şi un elveţian. Ai zice că cele două mari puteri, din punct de vedere economic (vezi PIB-ul pe cap de locuitor), capitalismul pe care îl reprezintă şi gustul pentru puterea financiară a băncilor negociază la fel. Ei bine, nu. Ei diferă la toţi parametrii importanţi. În primul rând, americanul gândeşte pe termen scurt, vizând obiective apropiate, iar elveţianul se referă la termenul lung, ţintind departe. Americanul admite riscuri mari, elveţianul rămâne în aria riscurilor moderate. Americanul urmăreşte câştiguri mari, elveţianul se mulţumeşte cu câştiguri rezonabile. Ce poate fi mai distinct între un om ce vrea mult şi repede, neglijând riscurile şi timpul, şi altul care vrea câştig sigur, chiar mai mic, dar pe o durată mai lungă?

Exemplul invoca un caz americano-elveţian. Dar, oare, europenii nu sunt lacomi şi ei? Continentul imperiilor coloniale acum dispărute nu a practicat secole la rând jaful şi avantajul imediat, fără grija sfârşitului care poate cădea ca o ghilotină? Pe urmă, unde era asemănarea înţelegerii celor care se unesc prin compararea principiilor fiecăruia şi aducerea lor la un numitor comun cu elveţienii? Mai este şi metoda brutală ce se oferă noilor veniţi: „Aceasta este ce s-a discutat şi aplicat (*l’acqui*), semnează!” Ai văzut elveţienii acceptând vreo normă sau idee formulată de alţii în absenţa lor?

Titulescu şi Elveţia

Ar fi trebuit să scriu „Geneva lui Titulescu”, pentru că aici a trăit ani buni, dacă punem cap la cap perioadele lungi ale şedinţelor, conferinţelor şi reuniunilor Ligii Naţiunilor, al cărei adept convins şi actor principal a fost în toată perioada postbelică. Intrăm la Hotel des Bergues de pe chei şi în salon ne putem imagina puzderia de purtători de bagaje care aşteaptă apariţia ministrului român. El va scoate din buzunare bani mărunţi, îi va arunca apoi cu pumnul, iar ei vor striga în cor: „Vive Titulesco, vive la Roumanie!” Sau stăm în holul Palatului Naţiunilor, unde e întâmpinat de ziarişti, care se luptă între ei pentru a-i smulge câteva cuvinte despre reuniune sau situaţia internaţională, ca să le pună pe prima pagină a ziarului lor. Titulescu era un om ciudat şi se comporta ca atare, fără răutate, dispreţ sau mândrie personală. Era impetuos, nervos, cu toane. Era ipohondru şi uneori stătea în pat zile în şir, indispus fiind. Ce lucruri mărunte intrate în folclor pentru acest geniu al diplomaţiei, acest politician fin şi acest patriot pasionat.

Mă las furat de amintiri. Simt copil în Oradea. Unchiul meu vine de la subprefectura pe care o conducea. Este vesel: „Am găsit câteva piese care îl vor încânta pe Titulescu”. Într-adevăr, se dăduse zvon în Ardeal că Titulescu este la Geneva şi că pledează în „procesul optanţilor”. El îl combate pe contele de Apari, care susţinea pretenţiile foştilor latifundiari mari, grofii cum îi numeam noi, de a fi despăgubiţi pentru pierderea moşiilor odată cu războiul şi fuga lor din Ardeal. „Dacă găsiţi documente vechi care atestă prezenţa unor români proprietari de terenuri agricole, îmi vor fi de folos”, spusese ministrul de Externe. „Uite unul de la 1200, îmi arăta unchiul meu fericit. Mai am câteva de pe la 1300, dar sper să găsesc mai multe dintre cele vechi”.

Mă aflam la Biblioteca Academiei, primind vizita academicianului Oprescu, care se interesa şi sprijinea secţia noastră de artă. De multe ori îl furau amintirile. De data aceasta îl evoca pe Titulescu. „Ştii, îmi spune el, că voia de la bun început să aducă în corpul funcţionarilor de

la Ligă specialişti din România? Prilejul s-a ivit când proiectul la care lucra şi pe care îl încuraja, acela de a crea o dimensiune intelectuală, culturală şi ştiinţifică a Ligii, a prins viaţă constituindu-se într-un centru premergător al instituţiei UNESCO de astăzi. A obţinut două locuri pentru România în staff şi mi-a propus un post mie şi pe celălalt profesorului Constantin Ionescu-Mihăieşti. Ne-a plăcut misiunea, ne-am instalat la Geneva, am început să punem baza prin evidenţe de persoane, subiecte de dezbătut la Ligă, reuniuni care s-ar putea ţine, obiective de urmărit pentru uzul ţărilor Ligii şi ideile ei de bază. Şi iată-ne convocaţi la o şedinţă de către Titulescu. Nu o ţinea la Geneva, ci după gustul lui, undeva în Alpi, unde vom avea un climat plăcut pentru conversaţie (aşa numea el şedinţa de instrucţiuni). Ne-am simţit bine, am vorbit de toate: politică mondială şi naţională, necazurile Ligii, problemele ei. Şi deodată spune: «Când organizaţi ceva, gândiţi-vă la România.

() ind invitaţi vreo personalitate, să-i fie clar că scrisoarea vine de la voi şi, mai ales, să înţeleagă că voi îi asiguraţi şederea şi călătoria, voi îi achitaţi biletele de drum, voi îi indicaţi hotelul care-l aşteaptă.» Şi după asta, am schimbat subiectul”.

Oprescu mi-a zis apoi că a reflectat la acest sfat uluitor de simplu şi de practic. Şi că l-a aplicat întocmai într-un program ce apăruse la orizont. Se pregătea o reuniune pe temele ştiute, care să adune numele savanţilor celor mai respectaţi. Oprescu s-a gândit la Einstein. S-a trimis scrisoarea de invitare, cu menţiunea asigurării tuturor condiţiilor de călătorie şi şedere, şi după ce Einstein a acceptat-o, a urmat un schimb din ce în ce mai detaliat, privind programul, călătoria, şederea şi alte implicaţii. La fiecare scrisoare, Einstein îi mulţumea lui Oprescu pentru atenţia pe care i-o acorda şi, în sfârşit, Einstein soseşte la Geneva şi parcurge programul conferinţei şi detaliile şederii. Îl vizitează la sediu pe Oprescu, discuţia e plăcută şi merge pe teme mai generale: Ligă, politici, iniţiative, cum să sprijine ştiinţa şi

altele. „L-am văzut cam necăjit şi obosit şi mi-am zis să-i fac un mic cadou ca amintire de la mine. Şi i-am dat două gravuri din epocă ale lui Albrecht Dürer. A fost copleşit şi corespondenţa noastră a mai continuat o vreme”.

Am rămas atât de impresionat de cele amintite, încât l-am bănuit pe Oprescu că apela la o memorie colorată şi de vremea trecută, şi de un „imaginar” puternic precum acela al artiştilor. Dar Oprescu deschide geanta şi îmi spune: „Uite, am adus scrisorile pe care le păstram ca amintire personală şi le dau Bibliotecii, unde îşi au, de fapt, locul”. I-am mulţumit verbal, de data aceasta cel emoţionat fiind eu, şi apoi i-am trimis şi o scrisoare oficială cu gratitudinea Bibliotecii.

Alt tablou cu Titulescu. Mă aflu la Geneva, la Comisia de Dezarmare şi îl vizitez pe Mihail Ralea la hotel, unde îşi lua micul dejun. Îl cunoşteam de la Biblioteca Academiei şi îl preţuiam ca sociolog, scriitor, diplomat şi profesor, cât şi pentru vasta lui cultură. Era gurmand şi îşi organiza dejunurile ca pe nişte mici liturghii. Ceea ce nu l-a împiedicat să spună că-şi amintea de Geneva antebelică, atunci când venea Titulescu la Ligă. „Odată m-a chemat la el. «Vino mâine-dimineaţă ca să stăm puţin de vorbă», mi-a spus el. M-am dus şi l-am găsit bărbierindu-se. «Nu te superi, mi-a zis el. Sunt puţin în întârziere, dar las uşa deschisă la baie. Putem vorbi şi aşa. Chiar voiam să te întreb ce e nou în psihologie, de ce vorbim atât de mult de dl. Jung toată ziua?» De ce nu, mi-am zis eu? Văd că urmăreşte mersul ideilor. Şi căutând imagini şi alegorii ca să fiu mai bine înţeles, evitând orice accente profesorale, i-am spus cum evoluează psihologia inconştientului, ce concluzii trag nu numai literaţii din «arhetipuri» şi aşa până când, grăbit, Titulescu a terminat ţinuta, şi-a luat hainele şi, mulţumindu-mi cu căldură, mi-a zis că m-a urmărit cu plăcere. «Tocmai dau un dejun diplomatic pentru colegii mei din alte ţări. Vino şi tu acolo.» Am mers la dejun, a fost plăcut, schimburi de idei şi, deodată, Titulescu, care avea cuvântul, atacă problema psihologiei moderne şi a implicaţiilor ei politice. La Titulescu nu ştii

niciodată ce e de admirat când vorbeşte: franceza perfectă, claritatea ideilor, surpriza observărilor sau substanţa şi ceea ce trebuie să reţinem în gândirea şi conduita noastră. Aşa că nu m-am mirat de faptul că, picaţi sub o vrajă, invitaţii nu şi-au ascuns admiraţia”.

*

Ceea ce reţine atenţia în biografia lui Titulescu este rapida avansare în funcţii politice de stat. Se naşte la Craiova în 1882, ia bacalaureatul în 1900, doctoratul în Drept în Franţa în 1905, profesor universitar suplinitor în acelaşi an la Iaşi, iar după aceea ritmul se accelerează. În 1908, intră în Partidul Conservator Democrat al lui Take Ionescu şi în 1912 este deputat în Parlament, în 1916, România intră în război, în 1917, devine ministru de Finanţe în Guvernul Brătianu-Take Ionescu. În 1918, se semnează Tratatul de pace cu Germania şi tot în acelaşi an Take Ionescu, cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga şi alţii formează Consiliul Naţional al Unităţii Române pentru promovarea intereselor României. În 1919, începe Conferinţa de Pace de la Paris.

Diplomatul se opreşte la acest moment. La Conferinţă, premierul I.C. Brătianu reprezenta România. El avea sarcina dificilă de a-i aminti lui Clemenceau, şeful delegaţiei franceze şi, ca ţară-gazdă, al Conferinţei de Pace, angajamentul semnat al Antantei câştigătoare, de a asigura unificarea teritoriilor româneşti, ca preţ al aderării României la Antantă. Da, se putea obiecta: dar de ce aţi semnat un tratat cu Germania la Bucureşti? Mai ţinea promisiunea în aceste condiţiuni? Ambii aparţineau şcolii realiste a puterii, bazată pe ideea că războiul nu poate fi evitat şi că ceea ce contează sunt statele, balanţa puterii, strategia şi interesul naţional.

Dar la Conferinţă, unii membri ai aceleiaşi Antante împărtăşeau concepţia şcolii liberale, care bazându-se pe predominanţa Dreptului internaţional sau a unor organizaţii ca Liga proiectată, abordau o metodă constructivă şi paşnică. Wilson al Americii era reprezentantul lor de frunte.

S-a putut vedea din biografia sumară a lui Titulescu că era discipolul unui jurist, Take Ionescu, şi membru al partidului acestuia. Lui Take Ionescu i se spunea cu simpatie: „Tăkiţă, gură de orator”, fiind citat drept cel mai bun orator politic. O însuşire care l-a atras şi pe elevul său. Titulescu aparţinea de la început şi fără ezitare şcolii juridice (sau liberale, dacă termenul n-ar crea confuzie cu partidul advers al lui Brătianu). În paralel cu dialogul

Brătianu-Clemenceau, avea loc la Conferinţă, tot pentru promovarea obiectivelor româneşti, un dialog Titulescu-Wilson. Rezonanţa pe care urma să o aibă asupra celui din urmă avea să fie faptul că românii transilvăneni au ales prin vot liber independenţa cu „punctele lui Wilson” în mână, citând dreptul la autodeterminare al acestuia. Aşa cum la Iaşi, în război, conlucrarea Brătianu-Take Ionescu a fost binefăcătoare, la Conferinţă, complementaritatea a doua concepţii diplomatice ne era de un real folos.

La Conferinţă îl situăm definitiv pe Titulescu ca fiind discipol strâns legat de Take Ionescu şi membru al şcolii diplomatice juridice şi paşnice, ataşat definitiv Ligii Naţiunilor. Dacă nu ar fi fost moartea neaşteptată a lui Take Ionescu, în Italia, unde a consumat stridii vătămătoare, viaţa politică a lui Titulescu ar fi fost mai stabilă, dar şi aşa i-a continuat opera, adăugându-i-o pe a lui, mai strălucitoare.

După 1920, când devine prim-delegat al României la Conferinţa de Pace şi semnează în numele ţării lui Tratatul de la Trianon, îl găsim împărţit între mai multe activităţi cu teme diferite, dar legate de scopul comun: interesele României în relaţiile internaţionale ale vremii.

Primul capitol este Liga Naţiunilor, unde este delegat al României în 1920 şi devine delegat permanent din 1924 până în 1936. Este de două ori preşedinte, caz unic, al Adunării Generale a Ligii, în 1930 şi 1931. În 1921, e numit ministru plenipotenţiar la Londra şi menţine postul până în 1927. În acest an devine ministru de Externe, menţinând postul până în 1928. Va mai fi ministru între

anii 1932 şi 1936. La începuturi, în 1920, fusese ministru de Finanţe în Guvernul Averescu-Take Ionescu.

Problemele care îl preocupă sunt cele ale uşurării obligaţiilor României după război, cum ar fi datoriile de război ale României faţă de SUA, Anglia, Canada, dar şi alte interese ce trebuiau apărate în nenumăratele acorduri şi tratate internaţionale postbelice.

În aceeaşi perioadă, Titulescu lucrează la marile lui proiecte de acorduri regionale. Mica înţelegere sau Mica Antantă se formase din convenţiile României cu Cehoslovacia (1921) şi cu Iugoslavia (1921), care formau un triunghi de state urmărind respectarea tratatelor de după război şi respectarea status-quo-ului teritorial. În 1934, o nouă alianţă antirevizionistă este semnată de România, Grecia, Turcia şi Iugoslavia sub numele Consiliului Permanent al înţelegerii Balcanice. Mica înţelegere a fost cea mai activă organizaţie regională, mereu prezentă în nume comun la lucrările Ligii, în tot ceea ce ar putea descuraja pretenţiile mişcării revizioniste. Într-un nou pact, în 1933, cele trei state măresc gradul lor de solidaritate, obligându-se să nu încheie niciun tratat sau să întreprindă vreo acţiune importantă fără asentimentul celorlalte.

Dacă Liga era paznicul cel mare al păstrării păcii, echipele ţărilor mici, vital interesate în această pace, activau sub bagheta lui Titulescu, făcându-se mereu auzite în forul mondial.

Titulescu a fost urmărit de întreaga suflare din România când a luptat în procesul optanţilor, câştigându-l. Întreaga măsură a puterii lui de persuasiune şi a măiestriei sale oratorice s-a confirmat în acest caz istoric.

Titulescu a contribuit la normalizarea relaţiilor pe continent şi la vindecarea treptată a rănilor după război. În 1926, când Germania a fost primită în Ligă, s-a împrietenit cu ministrul ei de Externe, Gustav Stresemann. Acesta l-a invitat pe Titulescu să ţină o cuvântare în faţa Parlamentului şi a Guvernului german. Titulescu a înţeles că era un gest de excepţie şi l-a onorat cu un discurs care

a rămas ca unul dintre marile sale realizări, intitulat *Dinamica păcii*.

La fel a promovat intrarea Uniunii Sovietice în Ligă. În 1934, România şi URSS au stabilit relaţii diplomatice, iar Moscova a deschis ambasada sa la Bucureşti. Intrarea în Ligă furniza pentru Titulescu un prilej bun ca să facă din Geneva locul de întâlnire şi convorbiri cu Maxim Litvinov, ministrul de Externe al URSS, într-o problemă care îl frământa pe omul politic român în cel mai mare grad. Era vorba despre iniţiativa unor ţări, începând cu Franţa, urmată de Cehoslovacia, de a semna acte de asistenţă mutuală cu URSS. în 1935, anul acestor acorduri, Titulescu capătă dezlegări de a începe să negocieze un tratat asemănător. Întâmplări neprevăzute întârzie acest lucru. Litvinov nu vrea să ducă tratative cu România, până când Franţa nu confirmă actul semnat. Aceasta se întâmpla abia în 1936, în martie, şi, în iulie, Litvinov anunţă că e gata să înceapă în septembrie negocierile la Geneva cu Titulescu. Dar în august 1936, Titulescu este scos din funcţia de ministru.

Succesorul preia, într-adevăr, misiunea unei negocieri, dar urmaşul lui, Antonescu, cere ca o condiţie a pactului româno-sovietic o recunoaştere *de jure* a apartenenţei Basarabiei la România. I-a mai spus că nu va fi un pact de asistenţă, ci unul de prietenie. Negocierile îngheaţă, proiectul e paralizat. Titulescu află detaliile în 1937 în întâlnirea de la Talloires, intrată acum în analele diplomaţiei, în care se cristalizează nu numai concepţia lui, dar şi soluţia posibilă. Avem nevoie de pact, ca şi Franţa şi Cehoslovacia, pentru a ne asigura, odată cu el, pentru un viitor primejdios. Pe de altă parte, recunoaşterea apartenenţei Basarabiei la România va fi implicit făcută de partea sovietică, întrucât va semna Tratatul cu o ţară în frontierele sale actuale.

Ne găsim încă în 1936, anul dramei, al ultimei pagini din activitatea unui ministru. Suntem la Conferinţa Mării Negre la Montreux – şi iată de ce Titulescu aparţine Elveţiei întregi, nu doar Genevei – unde timp de o lună (22

iunie-20 iulie) Titulescu conduce delegaţia română. A stat, de fapt, în centrul lucrărilor, pe care le-a îndrumat, dirijat şi ghidat spre soluţie.

Două abordări contrare se ciocneau în privinţa viitorului statut internaţional al Mării Negre: mare deschisă sau o mare a riveranilor ei. Marile puteri doreau o mare deschisă, cu acces liber pentru navele lor, inclusiv cele militare. Ţările riverane ar fi dorit să se bucure de ceea ce geografia le-a lăsat ca dar, o mare specială, gâtuită spre deosebire de alte mări, cu o intrare aparţinând unuia dintre statele riverane, cheia având-o Turcia, şi cu vechi tradiţii de conlucrare: nord Rusia, sud Bizanţ sau Turcia, două puteri mari, Turcia şi Rusia, mai puţin de zece state mici cu deschidere la mare, uneori independente, dar mereu înghiţite de imperii rivale.

„Atenţiune, le spunea Titulescu. Războiul bate la uşă. O mare liberă e o mare a ciocnirilor între forţele rivale care vor s-o controleze. O mare a riveranilor este una care decide accesul, interzice militarizarea şi războiul”. Iar Turciei îi spunea că se poate salva într-un singur fel: neutralitate. Dificultatea ministrului român consta în faptul că Anglia, purtătorul de cuvânt al deschiderii, era aliată a României, în timp ce Uniunea Sovietică, având statut de ţară litorală, îşi vedea viitorul asigurat. Titulescu n-a ezitat însă: statutul Mării era desemnat pentru viitor, pentru contingenţe, pentru salvarea riveranilor şi nu pentru strategiile marilor puteri care se vor confrunta.

Din descrierile lucrărilor şi impresiile culese de participanţi, rezultă o imagine plină de sens: Titulescu era veşnic în dialog cu turcii. Ştiind cât de puţină atenţie se dau ideilor sale de către rege şi camarila sa, enumera pentru turci, punct cu punct, tot ce şi-ar fi dorit pentru ţara sa. Să se pregătească deci acum pentru viitoarea conferinţă de pace care va încheia următorul război mondial ce se anunţă (deşi mai erau trei ani până la izbucnirea lui). „Neutralitatea înainte de toate. Regim al riveranilor, voi având cheile. Nemilitarizarea mării. Excluse conflictele pe ea sau asupra ei. Enunţ patetic de

libertate de circulaţie, atât timp cât voi daţi biletul de intrare şi luaţi taxa cerută. Nicio alianţă. Relaţii normale cu toată lumea. Fără asperităţi cu ruşii. Folosiţi momentul şi dezvoltaţi economia şi comerţul”. Turcii l-au ascultat ca pe un oracol. Până azi, generaţie după generaţie, l-au ştiut pe nume pe Titulescu al României.

Mă aflam la ceremonia de înmormântare a lui J.F. Kennedy, preşedintele asasinat al Americii, în toamna anului 1963, mergând în şirul persoanelor care-l conduceau de la catedrală la cripta din Arlington. În primele rânduri erau şefii de state, regi, preşedinţi, prim-miniştri. Cum eram un simplu ministru adjunct de Externe din România, al cărei delegaţii oficiale nu sosise, rămăsesem în rândurile dinspre sfârşit, notând faptul că Spaak al Belgiei se afla în aceleaşi rânduri, pentru că regele său era în faţă. Văd o scenă ciudată. Un bătrân în negru mergea cu oarecare greutate, sprijinit de doi aghiotanţi voinici. Întreb: „Cine e domnul?” Mi se răspunde: „Înonii al Turciei”. „Înonii, prietenul, mâna dreaptă a lui Atatürk?” „Da. Mai trăieşte. E chiar prim-ministru încă”. „Nu scap eu o asemenea ocazie, mi-am zis. Îl salut şi gata”. M-am apropiat, cu pălăria în mână, ca unul care vrea să-l salute. S-a oprit. Iar eu am spus: „Vreau să vă aduc omagiul şi admiraţia ţării lui Titulescu”. S-a uitat lung, mi-a întins mâna, a şoptit cu o vizibilă emoţie: „Titulescu, Titulescu”, ca şi cum ar fi evocat o veche cunoştinţă şi mi-a bătut mâna cu palma, amical. Evident, îl cunoscuse, îi preţuise prietenia şi ideile lui. Făceam calcule: Atatürk trăia în 1936, iar înonii era prim-ministrul său.

În timpul conferinţei, Titulescu putea discuta la Montreux pe larg cu Litvinov formula pactului bilateral, şlefuind expresii, rotunjind enunţuri. Atmosfera era prielnică şi propice, pentru că ambii se situau în şcoala riveranilor.

Nu trece decât o lună după Conferinţă şi în august Titulescu este îndepărtat din guvern. Reacţia lui Litvinov este imediată: Proiectul Tratatului româno-sovietic pe

care-l parafase la Montreux imediat după încheierea Conferinţei, la 21 iulie, nu mai este valabil, întrucât demiterea lui Titulescu reprezintă o „schimbare a politicii externe româneşti”.

Dacă privim activitatea lui Titulescu în 1937, dăm de un om neobosit şi activ, mânat de certitudinea celui ce deţinea odată cu răspunderea faţă de soarta ţării şi imaginea clară a situaţiei politice.

Putem înţelege deci felul normal în care îşi aborda interlocutorul din cercul mondial al personalităţilor de vârf, la care aparţinea de la Conferinţa de la Paris încoace. În primăvara anului 1937, se întâlneşte la Cap-Martin în Franţa cu foştii prim-miniştri André Tardieu şi Pierre-fitienne Flandin, iar după aceea, la Paris, cu preşedintele Franţei, Albert François Lebrun, cu premierul Leon Blum, cu miniştri de la Externe, de la Război, de la Aviaţie, cu foştii prim-miniştri Pierre Laval, Joseph Paul-Boncour, şi alţii. Urmează Talloires cu Litvinov, ministrul sovietic. Vine rândul Angliei cu ministrul de Externe, Anthony Eden, cu Winston Churchill, cu lordul Robert Cecil, cu deputaţi şi lideri de partide.

Un singur rival serios al listei de „vârfuri politice” este lista conferinţelor sale. La Londra vorbeşte în Camera Comunelor Despre *metodele practice de a păstra pacea existentă*, la Oxford despre *Situaţia internaţională a*, la laburişti, la Charlton House (Institutul Regal de afaceri Externe) şi, în fine, la Comitetul pentru Pace şi Apărare prezidat de Winston Churchill. La

Bratislava, unde universitatea îi conferă titlul „doctor honoris causa”, expune situaţia mondială în cuvântarea *Ordinea în gândire*.

Reîntors în toamnă la Bucureşti, examinează atunci şansele sale de a juca un rol în viaţa politică, dar dictatura regală din 1938 îi alungă şi cea mai mică iluzie.

Titulescu a început să-şi pună în scris ideile şi experienţele în caiete şi în hârtii dispersate. După mulţi ani de căutări şi de negocieri cu familia lui, a şi fost obţinută colecţia importantă de note şi gânduri, ca după

cinci decenii şi mai bine, să fie tipărite sub titlul *Politica externă a României*, în 1994. Ministrul de Externe de atunci, Teodor Meleşcanu, începea *Cuvântul înainte* cu inspiratul citat al unui mare ziarist, Raymond Cartier, care rezuma perfect modul în care l-au tratat contemporanii lui: „Ţi-tu-les-cu! Cele patru silabe ale numelui său sonor au umplut istoria diplomatică de după război. El a fost unul dintre marii oameni ai României, unul dintre marii oameni ai Micii înţelegeri, unul dintre marii oameni ai Genevei şi pentru toţi unul dintre marii oameni ai Europei... El a fost cel mai strălucit şi cel mai dinamic dintre toţi cei care au vrut să construiască o Europă nouă, bazată pe egalitatea puterilor şi respectul tratatelor. Când norii au suit la orizont, el a fost unul dintre primii care a înţeles şi primul care a vrut să ridice un dig contra inundaţiei care se anunţa”.

Ministrul mai citează un „monstru sacru” al publicisticii secolului nostru, W. Steed, spunând despre Titulescu: „Eu cred că va trece multă vreme până când amintirea lui se va şterge din mintea poporului român, pentru că va veni o vreme când România se va ridica şi va avea nevoie de întreg ajutorul pe care i-l pot da fii ei”.

Capitolele lucrării parcurg momentele la care Titulescu a fost participant, autor sau martor, împreună cu drumurile minuţios analizate ale negocierilor diplomatice sau ale acţiunilor politice. Începe cu august 1936, anul eliminării lui din guvern şi evocă Mica înţelegere, înţelegerea Balcanică, Relaţiile cu Polonia, URSS, Germania, Franţa, Italia, America de Sud, Marea Britanie, Societatea Naţiunilor, Minorităţile, Revizuirea, toate fiind subiecte care i-au angajat eforturile, inteligenţa şi slujirea interesului naţional.

M-a impresionat puterea de anticipare a lui Titulescu. Avea o viziune clară asupra viitorului. Ştia că războiul va izbucni, ştia şi că Germania va fi învinsă.

În ce priveşte soarta României, ea va fi decisă la Conferinţa de Pace. Totul va depinde de ce va întreprinde până atunci. Explica atent şi cu răbdare de ce este în

favoarea şi chiar apărătorul tezei de stabilire de relaţii amicale cu Uniunea Sovietică. Vecinătatea unui stat mic cu un stat mare impune necesitatea primului să aleagă între doar două variante posibile: o politică ostilă ori una amicală. „Singura noastră politică faţă de URSS este cea de prietenie”. Iar în cadrul ei, România obţinea implicit recunoaşterea graniţei de la Nistru şi încheia disputa pentru Basarabia.

Trecând la analiza poziţiei României faţă de alte puteri, Titulescu se întreba: „Cine ar dori să devină aliat al României numai pentru apărarea intereselor româneşti? Să vorbim deschis: Germania? Niciodată. Pentru propriile ei interese, Germania ar putea cere României să ia parte la un război împotriva URSS. Dar, după părerea mea, aceasta ar face să sune clopotul de îngropăciune pentru România”.

Este cea mai explicită şi lucidă avertizare a ceea ce nu trebuia să se întâmple şi exact ceea ce, din nefericire, s-a întâmplat. Generalul Antonescu se aliază cu Germania hitleristă şi spune, îngenunchind în stilul mistic al vremii, împreună cu tot poporul: „Români, vă ordon, treceţi Prutul”.

Din acel moment clopotele au sunat întruna pentru România. Au sunat pentru tinerii noştri căzuţi în lupte pe frontul de Est, în număr crescând până la durerosul bilanţ final al celor 350.000 de victime. Au bătut în continuare pentru încă 350.000 de jertfe pe frontul de Vest. Şi au bătut în final la Conferinţa de pace, unde România a stat pe banca nedemnă a acuzaţilor, în rândul beligeranţilor învinşi, cu rezultatul final de a fi oferită ca pradă de război Uniunii Sovietice, care o patrona, ghida şi controla în blocul estic ce-i aparţinea.

Premoniţia lui Titulescu nu acoperise doar alianţa şi războiul, ca erori fundamentale ale politicii româneşti, dar şi situaţia dezastruoasă a României în Conferinţa de pace şi urmările ei. Am putea spune că fatidicele clopote au bătut şi în următoarele patru decenii şi mai bine, amintindu-le românilor drama lor de „naţie captivă”.

La două luni, când conducătorul (Führer) Antonescu

își forma în 1941 noul guvern şi noua sa putere pe care n-o mai împărţea cu nimeni, Titulescu moare la Cannes. Se afla în exil în Franţa. Avea 59 de ani. Dar mut ceasul istoriei cu 15 ani înainte. Mă aflu la New York, la o masă cu soţia mea şi cu doamna Bradley, elveţiancă. Ne împrietenisem cu profesoara de franceză la Universitatea americană şi îşi povestea amintirile nostalgice din Elveţia ei. Aparţinea unei familii înstărite cu multe relaţii, printre care şi un medic de vază. Probabil că am amintit de Titulescu în relaţia româno-elvetă. Dna Bradley a tresărit: „Doctorul prieten l-a îngrijit pe Titulescu când era în Elveţia. El ne-a spus că ştia pe dinafară toate problemele medicale ale lui Titulescu, dar nu se putea muri ca urmare a vreuneia dintre ele. Însă schimbând dozele de medicamente şi neglijând necesitatea de a le lua într-un anumit fel, puteai produce moartea. Cu uşurinţă, cineva din interior putea face asta. Întrebându-l dacă s-a referit la o otrăvire, doctorul ne-a spus că înclină să creadă că cineva care-i cunoştea cazul i-a dat doza fatală. Şi nici nu e de mirare, ştiind că pe vremea aceea nemţii erau foarte activi să-şi lichideze duşmanii, iar unul dintre ei, periculos, era Titulescu”. O clipă am avut ideea de a încerca să aflu noi detalii, numele doctorului (mai trăia?), despre medicamente şi altele, dar treburile m-au furat şi m-am îndepărtat de intenţia de a studia la distanţă şi cu pricepere modestă cazul morţii lui Titulescu.

Deşi stătea în Franţa, Titulescu mergea deseori în Elveţia. În 1939, toamna, el trimite din Montreux, unde se afla, un memoriu regelui Carol al II-lea privind Basarabia şi relaţiile româno-sovietice.

În 1936, în discursul de deschidere a Conferinţei de la Montreux, elogiase rolul Elveţiei în relaţiile internaţionale. El afirmase că: „Pe pământul acestei Elveţii, noi, oamenii politici veniţi din atâtea ţări ale lumii, încercând să construim acea patrie a umanităţii, în care aceea a fiecăruia dintre noi trebuie să se integreze, fără însă a-şi pierde personalitatea, astfel ca să poată fi creată marea armonie universală...”

„Pe pământul acestei Elveţii am fost chemaţi să urmărim, de 16 ani încoace, evenimentele ce pot să pună în pericol pacea lumii, şi aceasta într-o astfel de manieră, încât emoţiile politice cele mai puternice ale vieţii noastre le-am resimţit în mijlocul Confederaţiei Elveţiene, ceea ce ne califică să ne considerăm cetăţenii ei de drept.w

Sunt în aceste fraze simple mai multe mesaje care trezesc interesul cetăţeanului român la început de nou secol. Este gratitudinea pentru ţara care oferă lumii un loc prielnic de a-i asigura prin instituţii, contacte şi idei visul de pace şi armonie universală. Este elogiul ţării care demonstrează că loialitatea internaţională este posibilă cu condiţia *sine qua non* a păstrării intacte şi chiar dezvoltării loialităţii pentru ţara ta proprie.

Modelul acesta l-a reţinut Titulescu pentru definirea unei integrări în patria umanităţii. Admite orice elan în această direcţie, orice angajament, o lealitate chiar, o apartenenţă entuziastă, cu un singur imperativ care le condiţionează: personalitatea proprie, patriotismul său. E o lecţie dată care studiază la început de secol nou problemele globalităţii şi ale integrării europene sau a alianţelor de orice natură. Admiţi orice, în afară de ceea ce este sanctuar intangibil: identitatea şi personalitatea proprie.

Arghezi la Palatul Naţiunilor. Sala de negocieri în dimineaţa unei frumoase zile de toamnă geneveză l-am vizitat pe Tudor Arghezi la hotelul Florissant din oraşul vechi, unde trăgea an de an cu predilecţie. L-am găsit în holul clasic cu pluş şi candelabre, aşezat pe un fotoliu, cu bascul pe cap şi cu bărbia rezemată în baston, ca în fotografiile ştiute. Eram impresionat de faptul că, la vârsta de 82 de ani, poetul acceptase să asiste la o şedinţă a Comitetului celor 18 ţări pentru dezarmare cu un interes alert şi cu o bunăvoinţă generoasă. Maşina a trecut podul care lăsa la stânga, pe o insuliţă, statuia vechiului prieten al lui Arghezi, Jean-Jacques Rousseau, şi s-a îndreptat pe lângă cheiurile lacului Leman şi apoi pe Rue de Lausanne spre Palatul Naţiunilor.

Şedinţele erau închise publicului. Dar, adeseori, apăreau, împreună cu delegaţiile, personalităţi ale ţărilor membre, miniştri, senatori, deputaţi. Eram mândri că puteam răspunde, colegilor străini care ne întrebau cine era domnul respectabil care stătea alături de noi, că ne simţeam onoraţi de prezenţa celui mai mare poet al României moderne.

Şedinţa din 5 septembrie 1962 nu era obişnuită. Comitetul se pregătea să suspende lucrările pe perioada sesiunii Adunării Generale a ONU, care începea peste zece zile la New York Printre reprezentanţii prezenţi, erau brazilianul Araujo Castro (viitorul ministru de Externe), mexicanul Padilla Nervo (fost ministru de Externe), EI Zayyat (viitor ministru de Externe al Egiptului), sovieticul Kuzneţov (viitor preşedinte al Sovietului Suprem), canadianul Burns, indianul Arthur Lall (politolog şi scriitor), americanul Dean şi alţii. Lipseau, pentru moment, doi negociatori remarcabili, care au stat ani în şir la lucrările de dezarmare de la Geneva, fiind distinşi, mai târziu, cu Premiul Nobel pentru Pace: Alva Myrdal (Suedia) şi Garda Robles (Mexic).

Comitetul, aflat la cea de-a 80-a şedinţă, discuta cu ardoare proiectul unui Tratat general şi complet de dezarmare, dar nu trecuse de preambul şi de articolul 1. Toată lumea era în favoarea Tratatului, dar măsurile prevăzute de unele ţări în etapa întâi a dezarmării totale erau împinse de altele în etapa a doua şi invers. O nobilă idee se îneca în formalism procedural. Cu o mai mare şansă de realizare, era tratată tema încetării experienţelor nucleare, ce se succedau la acea dată într-un ritm îngrijorător. Un proiect de tratat stipula încetarea experienţelor în cele patru medii, în atmosferă, în cosmos, sub apă şi subteran, iar alt proiect cerea interzicerea lor numai în primele trei medii, exploziile subterane rămânând admise. (Un an după aceea, în 1962, cel de-al doilea tratat a fost adoptat, iar exploziile subterane au continuat încă 27 de ani; negocierile pentru interzicerea lor se poartă şi astăzi.) Un element nou în lucrările Comitetului era

activizarea grupului celor opt ţări membre neutre, care elaborase recent un memorandum independent de poziţiile marilor puteri.

Preşedinţii permanenţi ai Comitetului erau reprezentanţi ai SU şi URSS. Preşedinţia şedinţelor avea loc prin rotaţie şi zarurile făceau ca, în acea zi, sarcina să-mi revină mie ca reprezentant al României.

Atmosfera nu era încurajatoare. Un avion american de recunoaştere intrase în Extremul Orient deasupra teritoriului sovietic. Lectura notelor de protest şi de răspuns, disputa polemică a celor două superputeri au ocupat o bună parte din timp, descurajând discursurile de ataşament la cauza dezarmării şi perturbându-le. În mod neuzitat, şedinţa a fost reluată şi după-amiază.

Acestea erau negocierile la care asista Tudor Arghezi cu casca la ureche şi cu privirea aşezată când pe frescele imense, în negru şi aur, când pe oratorii ce se succedau la cuvânt.

Alva Myrdal în cartea sa, *Jocul dezarmării* (1976), a descris acel an 1962 drept un an semnificativ, pentru contribuţia adusă de experţii ţării sale la demonstrarea tehnică a posibilităţii exploziilor subterane. Cartea oglindeşte însă, ca şi titlul ei, dezamăgirea „aproape disperată” a diplomaţiei suedeze, la constatarea că, după mai mult de un deceniu de tratative, continua escaladarea cursei înarmărilor, militarizarea economiei şi a vieţii naţionale în lume. O realitate aspră în raport cu care discursurile asupra „voinţei de a dezarma” îi apăreau doamnei Myrdal ca o retorică găunoasă.

Cronicarul. Câteva zile după ce a asistat la reuniuni, Arghezi trimitea la Bucureşti o cronică scurtă, intitulată *La Palatul Naţiunilor Unite*. Textul a fost pentru mine un caz exemplar şi revelator pentru filtrul prin care poetul trecea evenimentele trăite. Simte, de la intrarea cu măsuri riguroase de control, suspiciunea care domneşte, „văzduhul fiind încărcat de atomi explozivi şi de bombe cu plastic”. Frescele nu-l impresionează. „N-am prea priceput de ce pictorii decoratori au ales pentru ilustrarea pereţilor

şi a plafonului culoarea de funingini şi fum. Dar mi-am zis că fiind atâta mulţime de fum, fără foc, în relaţiile internaţionale pretutindeni, se cădea să fie tonul respectat”. Intuiţia poetului surprindea instantaneu ceea ce alţii, ca Alva Myrdal, constatau după decenii de experienţă.

Arghezi a fost surprins văzându-mă că declaram deschisă şedinţa. „Prezida, într-adevăr, România, în persoana sau, mai exact, în personalitatea, ministrului nostru adjunct, Mircea Maliţa, şeful delegaţiei româneşti, pe care l-am cunoscut abia atunci. L-am văzut făcând ordine între neamuri şi naţii. Cu un ciocan, bătea în catedră, ori de câte ori se ivea momentul confuz. Ciocanul era, probabil, stilizat ca al medicilor neurologi la cercetarea zgârciului de la genunchi. Ciocanul dă o dată şi articulaţia răspunde tresărind. Dacă reacţiunea tace, e de rău. Dacă e prea vorbăreaţă, tot rău e. Genunchiul normal trebuie să danseze lin”.

Adevărul e că disputa verbală între reprezentanţii SU şi URSS ameninţa să se extindă prea mult. Fiecare dorea să aibă ultimul cuvânt şi ultima punere la punct a celuilalt. Am tuşit, am dat cu ciocanul, am pus capăt polemicii şi am spus că poziţiile fiind explicate, trecem la ordinea de zi care ne aşteaptă. Probabil că Arghezi a fost surprins de această recurgere la autoritate.

Discursurile, după standardele reuniunilor internaţionale, au fost dintre cele mai elevate. Dar Arghezi reţine în primul rând faptul că vorbitorii, probabil din dorinţa de a demonstra continuitatea poziţiei lor, îşi citau discursurile anterioare. „Oratorii, complăcându-se să se amintească, să se autociteze, afirmau cu demnitate că au mai spus o dată sau de mai multe ori ceea ce vor să spună din nou. Se pare că repetarea monotonă dă argumentelor autoritate şi anulează anticipat replicile nedorite să ia expresie sonoră”. Iese la suprafaţă vechea neîncredere a lui Arghezi în genul de retorică parlamentară pe care îl criticase în trecut. Concluzia lui, după ce a ascultat discursurile „cu două urechi electrice la tâmple”, nu este

favorabilă. În „şedinţa activă în dezacorduri... păreau de acord în ce priveşte numai un adjectiv: fiecare dintre ei era «distinsul coleg». Nu păreau deloc grăbiţi să realizeze ceva: Oratorii sunt veri buni şi cuminţi cu eternitatea”.

Atracţia lui Arghezi pentru îndeletnicirea diplomatică e inexistentă. „Cu bastonul şi pălăria luate din cuier, am mulţumit destinului că nu m-a provocat în arta de ocolire a cuvintelor pe spate a unei diplomaţii apusene pentru care nu aveam nici stofa şi nici stambă măcar. Poate singura bucurie ar fi fost să fiu în loc de Domnule, Tovarăşe, Colega – Excelenţă”, nota Arghezi cu ironie.

În schimb, ochiul cronicarului se opreşte cu interes la oameni. E izbit de culorile feţelor ce contrastau cu fumul picturilor, „albul rumen scandinav, negrul african, cafeniul arab”. „Cu un ochi de peisagist, căutam toate nuanţele imaginate”. Iar numele sonore ale ţărilor i se par denumiri emoţionante „ca de poeme, ca de bomboane, ca de parfume” Delegaţii sunt oameni, priviţi dincolo de roluri: „Reprezentanţii geniului omenesc, făcându-li-se foame, au luat o amânare”.

În câteva linii i-a făcut portretul lui Kuzneţov: „Temut în combativitate, atac şi apărare. Figură bărbătească francă, de o voinţă concentrată, efigie de medalie, privire dominantă. Bronz. Însă mâna caldă”. Mai târziu, diplomatul va afla cu plăcută surprindere felul în care l-a văzut Arghezi.

În final, o declaraţie prin care poetul îşi manifestă satisfacţia de a fi stat în delegaţia română, cu care venise „sperând că printre străini mă voi simţi între ai noştri o zi mai acasă”. „În sfârşit, scria Arghezi, ţara noastră se face, fără propaganda trâmbiţei, tobelor, surlelor şi a tipsiei utilizate pasional de alţii, bine cunoscută ignoranţei înfiorătoare, geografice şi politice, occidentale prin valorile ieşite din ce în ce mai divers la lumină şi capătă tot mai multă autoritate şi putere morală. Până deunăzi s-a crezut în «cercurile» competente că românii, cum s-a mai spus, umblă pe la malurile Pontului Euxin în patru labe, sărind din pom în pom, agăţaţi de coadă/4

Cronica este caracteristică pentru Arghezi. Elementul contingent este sacrificat; sunt reţinute esenţele şi omenescul. Aparenţele nu-l captează, rezistă la punerea în scenă. Vorbele patetice nu îl conving, scepticismul e suveran. Dar ca român se bucură.

Rousseau. Mai presus de toate se vede în cronica lui Arghezi o neîncredere în instituţii. Aceasta este o premisă ce ţine de Rousseau. Tudor Vianu observă că, spre deosebire de Rousseau, la care epoca de aur este la început, Arghezi situează punctul de plecare a omenirii în negură. Există totuşi o asemănare esenţială între ideile lor. Societatea, după Rousseau, e făcută de oameni care, prin înţelegerea avantajelor ce decurg din asociere, creează instituţii. Fiind convenţionale şi contractuale, instituţiile se fac şi se desfac după cum interesele o cer. Fetişul instituţiilor n-are cum să încolţească pe solul acestei doctrine atomiste şi individualiste. Există şi o altă viziune. La Herder şi la romanticii germani, omul e rezultatul societăţii şi nu invers. El este corolarul unor principii mari, atotcuprinzătoare, cum este Volksgeistul. Vederea aceasta e holistică şi integratoare. După Hegel, instituţiile încorporează raţiunea. Departe de a fi o creaţie prin consens a indivizilor, ele se şi impun, venind de sus, din zonele înalte.

Naţiunile Unite erau privite de Arghezi cu ochii doctrinei lui Rousseau. Nimb şi aură nu aveau. Erau o creaţie a oamenilor, supusă slăbiciunilor şi erorilor lor. Unde alţii vedeau structuri formalizate, Arghezi vedea oameni vii. În maşină, spre palat, Arghezi îmi spunea: „Mai aveţi o bandă la Externe”. „Maestre4, protestam eu. „O bandă de magnetofon, pe care sunt imprimate câteva poezii de-ale mele44, continuă el, savurând efectul jocului său verbal.

Pe Rousseau, Arghezi l-a frecventat cu o afecţiune rară. „Nu este aşa? Ne cunoaştem destul de bine, bunul meu filosof. Înainte de a se fi improvizat în oraşul tău de ceasornicar, care te-a refuzat viu şi te acaparează în mormânt, maşina de cântat a Ligii Naţiunilor, noi am stat

de vorbă vreo zece ani: dumneata în bronz şi eu în pardesiu, pe un frig apreciabil44 (*Scrieri*, vol. 27).

Cocd la Rousseau mai aminteşte o vizită comună a lui Rousseau şi a poetului care l-a „ridicat de mână de pe scaunul de aramă44, la Ferney, unde îi aştepta Voltaire „aristocratic şi avar44. Antipatia faţă de Voltaire este în contrast cu prietenia lui Arghezi pentru Jean-Jacques. „Ţi-am spus, domnule Jean-Jacques, dând grâul la o parte şi spintecând cu braţele holda, vino, să-ţi arăt ţara mea; pe-aci pe dedesubt; mi-e dor de ea. Şi am stat acolo amândoi, mirosind ţărâna caldă.44

„N-am mai primit, iubite prieten, de la tine, niciun rând, scria Arghezi în *Scrisoare deschisă Jean-Jacques Rousseau*. În optsprezece luni şi mai bine, ai fi putut, gândesc, să-ţi mişti puţin condeiul cu care te-am lăsat în mână şi să-mi trimiţi măcar o carte poştală, cu vreo vedere a lacului Leman, în faţa căruia de atâtea ori am stat amândoi de vorbă”. Legătura cu Jean-Jacques continuă la Bucureşti şi-l sprijină pe poet în frământările lui. „Răsfoiam *Spovedaniile* şi *Contractul social* şi-mi aduceam aminte că te lăsasem în insula ta, în mijlocul iernii, sub copacii tăi despuiaţi, cu o carte pe genunchi...” „A! dragă Jean-Jacques, tare mi-e lehamite de scriitorime şi ce bună era societatea ta, tu ceasornicar şi eu nu mai ştiu ce, în mijlocul lebedelor, al undelor, al raţelor sălbatice!”

O asemenea prietenie ca a lui Arghezi pentru Rousseau nu se clădeşte decât pe o mare afinitate de idei. Primordială la amândoi era viziunea unei societăţi ce creştea de jos în sus, dar mai degrabă orizontal, fără ierarhii strivitoare sub formă de idei şi instituţii. Amândoi vedeau sub convenţiile şi jocurile trecătoare un om etern şi liber.

Meşteşugarul. Doi ani după vizita sa la Palatul Naţiunii din Geneva, Arghezi îşi dezvăluia sentimentele în *Journal de Geneve* faţă de ţara în care a petrecut primii ani ai tinereţii sale. „Fără ajutorul, fără climatul Elveţiei şi, îndeosebi, al Genevei nu m-aş fi găsit pe mine însumi (presupunând că m-am găsit), pe vremea de mult trecută,

când tânărul care am fost a cunoscut primele nelinişti ale vocaţiei. Fără Elveţia şi fără Geneva nu aş fi dobândit conştiinţa intimă şi secretă de mine însumi, că sunt făcut pentru a fi scriitor. La Geneva, ca şi la Fribourg am deprins acel stil de viaţă care-i numai al vostru, făcut din eleganţă, delicateţe morală, vreau să spun acel sentiment al unei absolute datorii faţă de aproapele tău, datorie de la care sper să nu mă fi abătut până azi. Astfel, mica republică a devizei *Post tenebras lux*[43] a fost, ca şcoală, inspiratoarea constantă a întregii mele existenţe. Şi dacă iubesc atât de intens libertatea, dacă-mi iubesc patria, ştiu că dragostea aceasta a încolţit lângă Alpii voştri, pe ţărmurile frumosului vostru Leman".

Arghezi, care nu făcea complezenţe cu uşurinţă, mărturiseşte în această declaraţie o afinitate cu spiritul „republicii de ceasornicari". Cheia armoniei minţii sale cu spiritul elveţian este, după mine, modelul de meşteşugar drag scriitorului. În locul harului şi al inspiraţiei, Arghezi a situat întotdeauna, în primul rând, munca şi truda. Poetul s-a văzut lucrând „la bancul meu cu menghină mică", luând imaginea de la o meserie pe care a şi practicat-o în anii de colind european.

Paradigma meşteşugarului pentru creaţia poetică n-a descoperit-o Arghezi în Elveţia, fiindcă o avea de acasă. Dovada este articolul său, *Vers poezie*, publicat în 1904, cu un an înainte de plecarea din ţară. Analogia muncii poetice cu atelierul în care se lucrează metalul apare aici: „Metalul care merge minunat poeziei e versul... Poezia şi versul se întrucombină ca fierul cu focul... Nu versul e defectuos, meşterii care să-l facă broşă de sinteze sentimentale lipsesc, ceea ce nu e tot una". Toată viaţa va rămâne credincios acestei imagini. În 1958, se adresa tineretului: „E focul cu care nu trebuie să te joci. Iar slova făurită e ca şi potcoava care trebuie bine bătută. Poţi însă să te arzi cu el, să te pârleşti şi chiar să iei foc".

Meşteşugarul apare cu regularitate în versurile sau proza lui Arghezi: „Evident că în această circulaţie a

43 După întuneric, lumină (lat.) (n.red.)

torentelor subterane ale limbii prin sedimentele vechi ale vorbelor este nevoie şi de puţin meşteşug” (1922). Poetul e şi înconjurat de unelte, ca şi meşteşugarul: „Am chei pe toate uşile-ncuiate / Cântare, cumpeni şi măsuri / De preţuit, cenuşile necercetate / Din sufletul imponderabilei naturi”.

În *Ars poetica*, ulterioară apariţiei *Cuvintelor potrivite* şi criticilor ce se lăsaseră furate de conotaţia potrivelii facile şi meşteşugăreşti, în loc de a combate acuzaţiile, Arghezi îşi agravează cazul dezvoltând şi mai mult ideea meşteşugului: „Însă, căutând cuvinte săritoare şi găsind puţine am înlocuit materia lor printr-o natură de adaos şi m-am apucat să fac resorturi pentru cuvinte ca să poată sări. Jucăria e, de altfel, lesnicioasă de fasonat: constrângi cuvântul să fie strivit între un arc şi un capac şi, când vrei să sară cuvântul, dai drumul la capac şi când vrei să stea, încordat, dai capacul la loc şi închizi cârligul. Atâta tot”. Altor cuvinte, ca să fie „stâncoase”, le bate „un cui lung înăuntru”.

„Eu am ivit cuvinte potrivite”. În spatele a ceea ce pare spontaneitate şi aranjament stă o muncă dură, controlată de reguli, încadrată de restricţii: „Le-am muncit / Dar nu le-am iscusit / Le-am lucrat, nu le-am făcut / Am fost ca un ostenitor mut / Care-a grăit şi nu şi-a dat seama / Eu am prins numai războiul şi scama”. Constrângerea majoră vine din realismul corespondenţei între cuvinte şi lucruri: „E miraculos cuvântul, pentru că la fiecare obiect din natură şi închipuire corespunde un cuvânt”. Ca să creezi din materialul cuvintelor „toată natura din nou”, e nevoie de o muncă aspră, precum aceea a muncii pământului, „arat sălbatic şi apăsat cu fierul”, „muncit cu duşmănie şi cu nădejde”. Pământul este marele învăţător al trudei ce dă roade: „Meşteşugarul, tată, e pământul”.

Acuzaţia profesorului meu de algebră, poetul Ion Barbu, adresată lui Arghezi – „de a nu fi vizitat de idee” – mi s-a părut nedreaptă. Ideea lui

Arghezi de a vedea în cuvinte „semne” şi de a le da un sens modern l-ar putea face un bun prefaţator al unui

eventual tratat de semiotică: „Dar semnele, doar semne, răzleţe, şi-adunate / Nu mai ajung, părute şi nici adevărate”. Următorul pasaj din *Scrisoare cu tibişirul* dezvăluie un om care coabitează cu ideile. Rareori s-a scris ceva mai frumos şi mai profund despre cuvinte: „Meşteşugarul cuvântului a cernut şi cerne fără răgaz lumea şi sufletul ei – şi a dat naştere literaturii şi elocvenţei. Un cuvânt numeşte, alt cuvânt îl pune în mişcare, un alt cuvânt îi aduce lumina. Un cuvânt, un miligram, şi alt cuvânt poate cântări greutatea muntelui răsturnat din temelia lui şi înecat în patru silabe. Cuvinte fulgi, cuvinte metal. Cuvinte întunecate ca grotele şi cuvinte limpezi ca izvoarele pornite din ele. Într-un cuvânt se face ziuă şi alte cuvinte amurgesc. Cuvintele scapără ca pietrele sau sunt moi ca melcii. Ele te asaltează ca viespile şi te liniştesc ca răcoarea, te otrăvesc ca bureţii sau te adapă ca rouă trandafirie. Chimia aplicată la culori şi parfume este o copilărie, comparativ cu magiile foarte vechi, pe care le realizează cuvintele, de la primele cântece şi basme despre Dumnezeu şi om”.

Grija pentru materiale a meşteşugarului îl întovărăşeşte pe poet: „Sunt ca un lăcătuş de aur care vrea să făurească un belciug şi ar trebui să strice o trâmbiţă sau un chivot ca să facă belciugul pentru staul. Şi i-ar trebui fier şi are aur şi i-ar trebui cuie şi are mărgăritare”.

Dacă mai rămâne vreo îndoială a punţii care i-a legat pe Arghezi şi ţara meşteşugarilor elveţi, caracterizată de migală, de efort continuu şi tăcut şi de obsesia perfecţiunii, iată profesia de credinţă a poetului asupra îndeletnicirii lui: „Niciun meşteşug nu este mai frumos şi mai bogat, mai dureros şi mai gingaş ca meşteşugul blestemat şi fericit al cuvintelor”.

Calvin. Arghezi spunea că, atunci când se întruneşte Consiliul genevez ca să rezolve o problemă curentă, jumătate din membrii săi se gândesc la ce ar fi făcut Rousseau într-un caz similar şi cealaltă jumătate invocă felul în care ar fi procedat Calvin. Admiraţia poetului pentru Rousseau este deschisă. Pe Calvin îl citează mai

puţin: „În zidul vechii uliţe, un ochi de geam cu stor / De şase veacuri zace cu fiarele-i pătrate, / La singura dugheană din cetate. / Calvin trecea pe-acolo, bolnav, spre Consistor”. Şi totuşi, cu Jean Calvin, Arghezi a avut de-a face cel puţin în aceeaşi măsură în care a frecventat ideile lui Jean-Jacques.

Când tânărul Arghezi cerea să plece la studii într-o ţară catolică, a ales, în 1905, Elveţia. Dar Elveţia e pe jumătate catolică, jumătate reformată. Ajunge la Fribourg, important centru catolic, unde stă luni de zile la Mănăstirea Cordelierilor. Mitzura Arghezi evocă în *Reîntoarceri spre Geneva*, apărute în numerele *Secolului XX*, consacrate în 1986 de Dan Hăulică Elveţiei, acele momente. La Cordelieri era „zilnic asaltat pentru a fi convertit la catolicism”. „Plictisit până la urmă, m-am mutat în oraş”, lucrând multă vreme la Biblioteca Universităţii. Principala temă a catolicilor din Fribourg era combaterea tezelor lui Luther, care răspundea altfel decât ei la patru întrebări fundamentale. Cum poate fi mântuit omul? Nu prin fapte (posturi, rugăciuni, penitenţe, pelerinaj, renunţări monahale), ci prin credinţă. Cine deţine autoritatea religioasă? Nu biserica romană, ci cuvântul biblic. Ce este biserica? Nu o mână de aleşi, ci comunitatea credincioşilor. Care este esenţa vieţii creştine? Slujirea lui Dumnezeu prin Beruf, tradusă drept vocaţie, meserie, profesie. Pentru catolici, vocaţia înseamnă să trăieşti viaţa religioasă separat de lume, dar pentru reformaţi ea constă în trăirea vieţii lumeşti în chip religios. Arghezi a întârziat asupra acestei ultime idei. Baza ei se află într-un pasaj mult comentat al Bibliei, şi Arghezi îşi va fi amintit că traducerea veche românească, de la 1688, e mai fidelă originalului decât orice altă tălmăcire: „Crede în Domnul şi rămâi în truda ta”. „Când vorbeşti de «vocaţie», pierzi sensul cuvântului grecesc «ponos», pe care versiunea românească îl restabileşte/1

În 1906, Arghezi se stabileşte la Geneva, oraş care pentru catolici era centrul unei satanice conspiraţii internaţionale, locul subversiunii tuturor guvernelor şi

religiilor (în termenii lui Harris Harbison, *Epoca reformei*, 1959). Aici, calvinismul dăduse o semnificaţie şi mai radicală „vocaţiei”. Fiecare om trebuie să-şi consacre forţele în domeniul unde e chemat, aceasta fiind singura datorie faţă de Dumnezeu. Munca devine riguroasă, severă, precisă, definită spiritual şi etic, dincolo de necesităţi sau rosturi materiale. Nu mai lucrezi nici pentru societate, nici pentru mântuire, „ci pentru gloria Domnului”. Doctrina calvinistă cuprinde o teorie raţionalizată a vieţii, cu un spirit intensificat al muncii şi cu o disciplină cvasiascetică. Sunt cele trei elemente în care sociologul Max Weber a văzut sursa unei imense energii eliberate pentru dezvoltarea economiei capitaliste. Teza lui din 1906 asupra legăturii intime între calvinism şi capitalism este discutată până în zilele noastre.

Oraşul lui Calvin devenise, chiar în acei ani, pentru Arghezi, centrul unei religii a trudei meseriaşilor. Dar mai trebuie amintită o temă abordată diferit la Fribourg şi la Geneva, şi care nu putea fi absentă din lecturile şi discuţiile lui Arghezi. Este lupta dintre cele două doctrine: a liberului arbitru şi a predestinării. O întâlnim în secolul al V-lea, când Sfântul Augustin susţinea că Dumnezeu îi împarte pe oameni în aleşi şi osândiţi, nu după meritele lor, ci arbitrar, într-o judecată secretă, începută de la facerea lumii, în timp ce pelagienii credeau că omul are libertatea de voinţă şi e vinovat sau nu, după cum şi-o exercită. Te afli la curtea Franţei în secolul al XI-lea? Se dezbate aceeaşi problemă. Îi vizitezi pe filosofii care-l înconjurau pe Frederic cel Mare în Secolul Luminilor? Frământau încă subiectul. Îl regăsim, de altfel, în epoca noastră, în economie şi genetică. Fapt este că, în timp ce Calvin îmbrăţişa teza predestinării („El o dată pentru totdeauna a decis şi pe cine îi va mântui, şi pe cine îi va condamna la distrugere*), iezuiţii din Fribourg susţineau libera alegere a omului, născut fără păcat sau virtute, neatins de păcatul originar.

Eliminarea intermediarilor între om şi Dumnezeu e totală în calvinism. Omul e izolat, supus unei puteri care

reprezintă voinţa absolută şi nescrutabilă. Divinitatea atotputernică e mută, nu lasă să se întrevadă nimic din deciziile ei. Am recitit *Psalmii* lui Arghezi având în minte tema predestinării şi a libertăţii, cu confruntarea aprigă la care tânărul poet a fost expus. Am regăsit povara păcatului lui Adam: „Osânda nu se schimbă, e pe viaţa * (*Haruri*); „Sunt vinovat că am râvnit / Mereu numai la bun oprit”. Singurătatea: „Tare sunt singur, Doamne, şi pieziş”. Imposibilitatea comunicării: „Încerc de-o viaţă lungă, să stăm un ceas la sfat / Şi te-ai ascuns de mine de cum m-am arătat”. O putere indiferentă: „În rostul meu tu m-ai lăsat uitării / Şi mă muncesc din rădăcini şi sânger”. O căutare zadarnică: „Pentru credinţă sau pentru tăgadă / Te caut dârz şi fără de folos”. Renunţarea la implorări: „Nu ţi-am cerut nimic şi niciodată / Şi nu-ţi pricep mânia răzbunată”. Zădărnicia revelaţiei pe orice cale: „O mie de neamuri, plecate, domoale / Te caută-n ceruri, în vis, în pământ. / Ascuns te-au găsit în Cuvânt. / Sfărâmă Cuvântul: cuvintele-s goale”.

A ales-o Arghezi din această confruntare de doctrine pe una sau pe alta? Frământarea lor a trăit-o, dar nu şi soluţia. Se vede totuşi că, între predestinare şi liber arbitru, Arghezi a ales răzvrătirea omului, imnul forţei sale, cântul inteligenţei de care e capabil, uimirea sacră în faţa marelui solfegfti de simţiri omeneşti, cu infinitezimale nuanţe.

Centenarul. Trecuse Centenarul naşterii lui Arghezi şi diferite obstacole birocratice româneşti împiedicaseră sărbătorirea poetului programată de scriitori români şi elveţieni. Piedicile au fost îndepărtate de-abia la începutul anului 1981 şi, astfel, la 25 februarie, a putut avea loc o seară literară festivă la Geneva, unde mă aflam ca ambasador pe lângă ONU. Rectorul universităţii, Justin Thorens, ne-a dat Aula mare din Rue de Candolle. Preşedintele Consiliului Republicii şi Cantonului Geneva, André Chavanne, a acceptat să patroneze. Din ţară au venit Mitzura Arghezi şi poeţii Aurel Rău şi Vasile Nicolescu, invitaţi de Uniunea Scriitorilor din Elveţia,

prezidată de doamna Mousse Boulanger. La cuvintele lor s-au adăugat mesajele rostite de Ferdinand Polly, preşedintele Asociaţiei de prietenie româno-elveţiane, şi de editorul Louis Nagel. Soţiile diplomaţilor români au organizat, cu mijloacele lor (nu exista buget pentru aşa ceva), un cocktail cu vinuri şi gustări româneşti. Când am mulţumit gazdelor geneveze şi asistenţei, care număra deputaţi în Parlamentul federal de la Berna, membri ai corpului diplomatic, scriitori, oameni de cultură şi artă, nu a fost o simplă formalitate, ci gratitudinea pentru cuvintele emoţionante adresate lui Arghezi, devenit o trăsătură de unire între două culturi şi două popoare. Toţi cunoşteau volumul publicat de Luc-Andre Marcel în colecţia *Poetes dau jourd hui*, la Editura „Seghers”.

Pe lângă încercările de a menţine prin celebrarea lui legăturile României cu Occidentul pentru care pleda marea tradiţie latină şi intelectuală, genevezii vorbeau de Arghezi ca de un om care i-a cunoscut şi i-a iubit toată viaţa. El îi preţuise, doar, astfel: „După o absenţă de mai mulţi ani, veneam din Elveţia, unde am trăit partea de formaţie a tinereţii mature, în ambianţa unei democraţii, ideal de liberă, la care m-am spurcat definitiv şi iremediabil, între Rousseau şi Wilhelm Tell, şi în mijlocul a trei milioane de urmaşi ai lor, deopotrivă de liberi, oameni cu căutătura dreaptă, legată şi cu capul sus – a doua patrie, primitoare şi curată, a sentimentului de sine”. („1946)

Iar aula cea mare avea şi ea tâlcul ei. Arghezi îi audiase la Universitatea din Geneva pe Richet, Poirier, Claparede. Tânărul neconformist nu avea ambiţia diplomelor şi, de altfel, n-avea nici mijloace pentru a le obţine printr-o frecvenţă regulată. Dar la universitatea lui Calvin şi Beze îşi ostoia setea de cultură şi îşi lărgea orizontul în cele mai ciudate direcţii. Cancerologul Poirier l-a văzut la cursurile lui şi l-a întrebat:

— Studiaţi medicina?

— Nu, a răspuns poetul.

— Atunci, de ce mă urmăriţi cu atâta atenţie?

— Pentru că vorbiţi foarte frumos.

Acest răspuns l-a uluit pe savant. Dar l-a şi cucerit:

— Vreţi să-mi faceţi o plăcere?

— Desigur, domnule profesor.

— Dacă mai veniţi la cursurile mele, vă rog să vă aşezaţi în acelaşi loc.

Multe decenii după aceasta, Arghezi îşi căuta locul de student în Aulă.

Geografia Elveţiei a fost prezentă în spiritul lui Arghezi, când a spus în

1964: „Sufletul omului e ca şi pământul, are munţii săi, dar are şi văi abrupte. Câteodată te urci pe culmi, altă dată te prăvăleşti în prăpastie”. Poetul, care nu poate fi prins în formule simple şi evaluări succinte, se ataşează doar celei mai mari şi cuprinzătoare teme: „Poezia mea a devenit poezia omului, acest animal izolat şi splendid”.

Când secretarul general al Naţiunilor Unite, U Thant, inaugura, la mijlocul anilor ’60, în Sala delegaţilor la sediul ONU din New York, marea creaţie a lui Ion Nicodim, tapiseria uriaşă ce ocupă un perete întreg, mi-am zis: „Unii reprezentanţi ai celor peste o sută de ţări îşi vor şopti în această sală noutăţi, zvonuri, planuri, scheme; vor ţese, poate, intrigi, vor lucra, poate, pentru pace şi împotriva violenţei, se vor certa şi se vor reconcilia, dar o vor face nu ca la Geneva, sub fresca fumurie a lui José Maria Sert, ci sub un mesaj românesc, reprezentând un om renascentist înconjurat de creaţiile lui, şi sub mottoul tapiseriei, aparţinând lui Arghezi şi scos din *Cântare*”.

Mental elvet

Auzisem în diferite contexte europene şi americane versiuni nu tocmai favorabile elveţienilor. Elveţia apărea multora ca o ţară plictisitoare, cu oameni egoişti şi zgârciţi, care comunică greu sau deloc, cu ceasuri bune şi brânzeturi merituoase (adevărat), dar conservatori înrăiţi, cu tradiţii ciudate, dispreţ faţă de femei, care şi-au câştigat dreptul la vot recent, cu un sistem de guvernare neinteligibil şi totuşi eficace. Un punct fix în mijlocul Europei şi acela paradoxal şi mai greu de citit decât un joc de cuvinte încrucişate.

Nu am acceptat acest tablou. Zgârcenia nu este decât buna gospodărire a banilor, tradiţionalismul este menţinerea unei unităţi greu create, elveţienii diferă între ei, formând cea mai pestriţă coaliţie de cantoane, cu limbi, obiceiuri şi identităţi distincte, cu diferenţe de caracter şi comportament vizibile, care au născut un folclor de glume în care unii atribuie celorlalţi toate slăbiciunile din lume. La Geneva râzi la poveştile despre Berna şi Zürich, iar acolo despre fanteziile italienilor din sud.

Istoria arată că nu din iubire reciprocă s-au unit cantoanele, ci din nevoia imperioasă de a păstra trăsături specifice care îi fac diferiţi unul de altul. În faţa ameninţării marilor ţări din jur, în special Austria şi Franţa, au avut nevbie de un ciment al solidarităţii pentru a supravieţui şi atât. A se întreţine între munţi şi gheţari nu era o sarcină uşoară. Au găsit formula vacilor de lapte, care pot păşuna în zona submontană a dealurilor ce înverzesc o parte din an.

Mă aflu la o fermă care este bine clasată, cu productivitate mare şi prosperitate. Gazda îmi dă explicaţiile. Are 12 vaci. Fiecare are nume. Toate sunt campioane. Câştigă diplome mereu. Îmi arată dosarul uneia cu campionatele câştigate. Randamente record la lapte. „Văd că iarba e aproape”, observ eu. „Nu, spune elveţianul, e una mai bună mai jos şi le ducem zilnic acolo”. Aflu că sunt transportate într-un cărucior special ataşat la un automobil, una câte una, fiecare în taxiul ei. Zilele mari sunt cele ale târgurilor unde se ţin concursurile şi se dau premiile. Maria, Ioana, Lucia şi celelalte stau zi şi noapte sub supravegherea atentă a perechii de fermieri. Chiar şi în miezul nopţii, dacă una dintre ele dă semne de indispoziţie, ei sar din pat să pună la punct necazul. În vizita mea, vacile mi-au dezvăluit starea mentală a elveţienilor. Tipicul acesta minuţios, atent, dedicat şi total responsabil îi caracterizează. Se vedea în expunerea detaliată şi cu tonul cel mai serios din lume. Mă întrebam dacă era cazul să cer sau nu un pahar cu lapte. Mi-am amintit de istoria care circula. Dumnezeu, într-un moment

de remuşcare, şi-a adus aminte de elveţienii cărora le dăduse mai puţine mijloace de a supravieţui decât altora. Munţi şi stânci, la care mai adăugase câteva vaci la urmă. Îl trimite pe Sfântul Petru să le facă o vizită şi să vadă cum se descurcă. Vine Sfântul Petru la un păstor cu un grajd mic şi îl întreabă dacă ar putea poposi câteva clipe la el în casă, cam obosit fiind. Păstorul îl însoţeşte tăcut şi fără ifose şi conversaţia începe, întrebările curgeau, dar răspunsurile erau mai scurte. „Ne descurcăm, muncim, avem grijă de vaci, le dăm de mâncare, ele ne dau laptele”. „E bun laptele?” „Da, nu vreţi să-l gustaţi?”, şi-i aduce un pahar cu lapte. Conversaţia se reia şi la urmă, după ce băuse tot laptele, Sfântul Petru dă să plece, nu înainte de a adresa gazdei apreciere şi de încurajare. Aceasta îl opreşte şi-i spune: „Nu uitaţi: 1 franc pentru lapte”.

Cred că dincolo de gluma cam răutăcioasă, se poate observa că elveţianul ştie să primească şi mai puţin să dea. O fi pecetea unor începuturi grele, a foamei şi a lipsurilor care l-au încercat?

De la începuturi a observat că poate avea foloase materiale din simpla aşezare geografică a Elveţiei. În Europa, să mergi de la sud la nord şi viceversa, de la est la vest şi invers, trebuie să străbaţi şirul ei de munţi. Elveţienii s-au făcut vameşi cu taxe de intrare, apoi călăuze pentru însoţire. Au văzut că pentru a-şi păstra rolul, trebuie să repare punţi, poduri, trecători. Şi, în fine, au văzut că uşurează tranzitul prin câte un tunel săpat în munte. Au devenit cei mai buni specialişti în tuneluri din Europa şi azi spun că nu le e frică de război atomic, fiindcă toată populaţia intră în subteranele sale devenite adăposturi.

Această căutare necurmată de surse de câştig a dus şi la soluţii paradoxale. A început să formeze soldaţi şi să-i exporte. Cum a putut patria păcii şi înţelegerii să aibă în trecutul său un puseu militarist şi războinic? Au văzut, pur şi simplu, că toate statele-cetăţi, oraşele, regiunile Italiei, care-şi consumau bogăţia construind palate, decorându-le, încurajând artele şi poezia, duceau lipsă de apărători. Bani

aveau, fiindcă o altă obsesie paşnică era comerţul.

Iată cum ajunge Machiavelli, celebrul diplomat florentin, pe la 1500, scriind o carte despre istoria armatei în Italia, să fie cuprins de o panică subită şi scriind negru pe alb că cea mai mare ameninţare în faţa republicilor italiene este aceea a elveţienilor. Calculase totalul soldaţilor elveţieni închiriaţi de cetăţile italiene, fiecare pentru uzul propriu şi prezenţi în nordul Italiei la acel moment. Rezultase mărimea inegalabilă a unei armate elveţiene posibile, în stare să cucerească toate statele italiene la un loc. E greu de crezut că speculaţia lui era probabilă şi cu atât mai puţin iminentă. Dar când vedem astăzi garda elveţiană a papei în costumul de epocă, avem un indiciu că fenomenul exista şi că putea aprinde mintea unui istoric pedant.

Confederaţia cantoanelor făcuse primul pas, cu patru cantoane germanice, spre apropiere şi colaborare, la 1291. Pe la 1500 se adăugaseră încă vreo zece. Deci procesul era în toi, populaţia creştea, se ducea lipsă de fonduri, dar nu şi de imaginaţia de a le obţine.

Analiza mentalului lor colectiv mai stârneşte o întrebare: cum se împacă totuşi caracterul acestui om nesupus şi independent, care respinge orice comandă din exterior, cu spiritul de disciplină pe care-l presupune armata şi cu îmbrăţişarea efortului colectiv pe care-l conţine unificarea?

Profesorul Chevallaz ne vine în ajutor. El ne lămureşte că nedumerirea celor din afara Elveţiei provine din faptul că ei utilizează concepte într-un sens inexistent aici. Ei se miră că un „individualist” poate fi compatibil cu atât de multă acţiune colectivă. Dar elveţianul nu este individualist, deoarece acesta înseamnă o singularizare personală. Elveţianul este departe de aşa ceva. Este, în primul rând, conformist. Este ceea ce a împins micile comunităţi de la sate la cantoane şi să încline spre solidaritatea socială şi acceptarea simbiozei politice. Elveţienii se unesc ca să-şi apere mai bine diferendele specifice. Chevallaz concludea: „Elveţia este mai puţin o

unitate naţională, decât o coaliţie cordială de rezistenţe particulare”. Tot el ne îndeamnă să nu uităm „voinţa acestei mici ţări să rămână ea însăşi, să-şi salveze particularităţile care constituie libertatea, această hotărâre de a se apăra a acestei ţări, care îşi găseşte unitatea cea mai puternică luând forma armatei de miliţie, cu tot ce ea presupune ca angajare personală şi motivată a cetăţeanului-soldat”.

Dacă ne gândim cât de miraculoase par uneori fenomenele isteriei, putem conchide că ciudata şi complexa formă a mentalului elvet are o bună doză de miracol, prin originalitatea şi, mai ales, prin stabilitatea sa. Iar faptul că a reuşit să învingă entropia dizolvantă şi să asigure supravieţuirea unui popor în condiţii neprielnice sau ostile este încurajator pentru restul lumii.

Brâncuşi şi Max Bill întâlnirea cu Max Bill. Primul lucru pe care Max Bill mi i-a spus la masa rotundă de la sediul UNESCO, la Paris în iunie 1976, a fost „Brâncuşi!” Ţinea loc de salut, de identificare a interlocutorului său, de afirmare a simpatiei faţă de cultura la care el aparţine şi de stabilire a bazei posibile de comunicare. La reuniunea a cărei temă era *Cultura, societatea şi economia într-o lume nouă,* Max Bill aducea mai multe calităţi recunoscute: sculptorul, arhitectul şi pictorul de la Zürich era îndreptăţit să acopere o bună arie din arta modernă. Dintre cei treizeci de participanţi, trei erau laureaţi ai Premiului Nobel pentru Pace: Philip Noel-Baker (1955), Willy Brandt (1971) şi Sean Mac Bride (1974), şi unul pentru Fizică: Alfred Kasder (1966). De faţă era şi egipteanul Tewfik Al-Hakim, care va deveni peste ani primul om de litere arab distins cu acest premiu. Directorii marilor instituţii teatrale şi muzicale: Peter Brook (Compania Shakespeare), Paolo Grassi (Scala din Milano), Shuyler Chopin (Opera Metropolitană din New York) se alăturaseră marilor actori (Peter Ustinov), academicienilor (Jean d’Ormesson), gânditorilor (Buckminster Fuller), muzicienilor (Hephzibah Menuhin şi lannis Xenakis), economiştilor (Samir Amin), savanţilor (Carlos Chagas),

istoricilor (Sir Ronald Syme), în ceea ce promitea a fi o dezbatere vie, în şedinţe şi mai ales în pauzele dintre ele. Max Bill n-a lipsit niciodată, a fost profund interesat de subiect, clar încadrându-se în cunoscuta tradiţie elveţiană, a rostit exact două fraze, bătând recordul conciziei, în care l-a urmat istoricul englez Sir Ronald Syme cu cinci fraze. Asta nu însemna că nu aveam să beneficiem de vederile „universalistului elveţian", cum fusese numit Max Bill, care elaborase conceptul „mediu" (*Umwelt*) înainte ca el să fie la modă şi se preocupase timp de decenii de relaţia tehnică-artă.

Evoc această adunare de minţi, pentru că mi-a dat prilejul să constat câte puncte comune puteau să susţină dialogul unui român cu aceşti reprezentanţi de mari şcoli şi curente de gândire. Cu Philip Noel-Baker, vorbeam despre Titulescu la Liga Naţiunilor, cu Sir Ronald Syme, despre drumurile lui în Transilvania în căutarea limesului roman, cu Alfred Kastler, despre prietenii lui, fizicienii din România, pe care îi vizitase; Hephzibah Menuhin îşi amintea lecţiile de muzică ţinute cu Enescu, D'Ormesson îl evoca pe unchiul lui, ambasador la Bucureşti, iar Ustinov pronunţa cu satisfacţie nume de străzi ale capitalei noastre tezaurizate pentru un nou roman, gustând terminaţiile: Tineret-ului, Dorobanţilor. Dar mai ales simţeam că parola brâncuşiană rostită periodic de Bill îmi va deschide calea unei înţelegeri mai bune a marelui nostru sculptor. Îl cunoşteam pe Bill din muzee: *Panglica fără sfârşit* (sau suprafaţa Mobius cum o numesc matematicienii). Deviza Bauhausului german era: Să *schimbăm viaţa*! Şcoala s-a desfiinţat în 1931, dar elevii îi ţin treaz apelul. Stabilit la Zürich în 1929, atelierul lui de pictor, sculptor, arhitect şi designer nu poate fi înţeles decât în marea tradiţie a meseriaşului-artist-european, cu rădăcini medievale. Europa era bântuită la ora aceea de curente care lansau manifeste, proclamau programe, enunţau doctrine artistice. Bill încearcă să-şi teoretizeze opera, să-şi delimiteze afinităţile şi pe lângă celelalte activităţi devine scriitor şi profesor. Va întemeia şi va conduce în

continuarea Bauhausului o „Hochschule fur Gestaltung” la Ulm (1951 – 1956) şi va inaugura o catedră de mediu ambiant pentru artişti la Hamburg (1967 – 1974). Apare deci astfel o deosebire netă: Brâncuşi n-a aderat la nicio şcoală şi nu şi-a teoretizat lucrările. Nu l-a încorporat niciun *ism* din marea ebuliţie şi nu şi-a explicitat filosofia printr-un discurs, altul decât cel artistic. Dar divergenţa aceasta nu înseamnă că liniile celor doi nu se întretaie din nou într-un mod fundamental. Am învăţat de la Bill că ceea ce se numeşte artă modernă poate fi aşezată în două compartimente mari. O premisă este împărtăşită de ambele: aparenţa nu este relevantă pentru realitate şi de aceea realitatea vizibilă e abolită ca neconcludentă. Dar la acest punct încep deosebirile. O poziţie constă în credinţa că dincolo de aparenţe sunt structuri esenţiale care susţin realul vizibil. Bill produce în 1935 *Cincisprezece variaţii pe aceeaşi temă*. Să ne oprim o clipă la mesajul ei. Ceva din limbajul scurteircuitat de Bill prin limbajul formelor geometrice se păstrează: un număr finit de elemente generează prin forţa nelimitată a combinaţiilor variaţii capabile să redea în nuanţe diversitatea infinită a lumii. Alegerea şi decizia între lumile posibile e partea artistului. Opera lui Bill are puţine figuri şi teme (panglica lui Mobius, pătratul, sfera, rapoartele static-dinamic, finit-infinit). Dar le explorează sistematic prin variaţii. E antiintuiţionist, abhoră arbitrarul, vrea algoritmi de construcţie din elemente simple, cu un minimum de mijloace, a unor structuri tot atât de obiective ca formulele sau operaţiile matematice.

Expresia „solitarul Brâncuşi” nu m-a satisfăcut. Solitarii nu au vibraţia epocii şi epoca nu se regăseşte în el încercând să-l înţeleg pe Bill, am aflat că toţi cei ce au căutat structuri în arta modernă l-au considerat pe Brâncuşi ca pe unul de al lor. „Caut forme în tot ce fac”, a spus Brâncuşi. El a rezumat direcţia căutării: reală e numai esenţa şi apropiindu-te de ea, ajungi la simplitate. O artă a adevărului existând în lucruri, de unde e descoperit de artist. O imensă diviziune a artei moderne, având ca

izvoare aceleaşi aspiraţii, i-a admirat austeritatea, munca grea, căutarea frenetică, descoperirea unui adevăr ce sălăşluieşte în inima realului.

Explorarea eului. Cealaltă vastă secţiune a artei moderne, despărţitura a doua, după ce aboleşte realitatea accesibilă prin simţuri şi reprezentări clasice, nu mai caută nimic în spatele aparenţelor. Luând ca premisă nonsensul total al lumii, se îndreaptă spre subiectivitatea artistului, din care încearcă să scoată fără constrângeri, în deplină libertate şi în nestingherită spontaneitate, mergând până la un automatism total, experienţe şi trăiri cât mai autentice. Sonda e aruncată adânc în stratul subconştient. E absentă luciditatea urmăririi unor structuri obiective, după cum a dispărut şi idealul de ordine şi armonie a lumii. În forme mai prudente ale expresionismului şi fauvismului, cu antecedente în simbolism, şi apoi în formele extreme ale dadaismului (creat la Zürich de Tristan Tzara descins din Moldova), trecând prin expresionismul abstract, arta POP şi procesualiştii, arta accidentului sau cea psihedelică, toate şcolile grupei B de sânge a modernismului se împărtăşesc de la premisa sondării eului. Cu cât scoţi lucruri mai neaşteptate, mai absurde, mai contradictorii, cu atât înseamnă că ai săpat mai bine. E o atitudine de răzbunare la adresa lumii, ce nu merită decât sfidare, epatare şi dispreţ, ea însăşi fiind fără sens, absurdă. Brâncuşi n-a fost atras de această orientare. Departajarea şcolilor înţeleasă de Bill aruncă o lumină clarificatoare.

Puţini îl întrec pe Bill în fundamentarea şi ilustrarea legăturii între matematică şi artă. Nu era el însuşi o suprafaţă netedă şi şlefuită în care să observă proiecţia creaţiei lui Brâncuşi, un prilej rar de a-l situa pe Brâncuşi mai bine – prin asemănări şi contraste – în labirintul secolului nostru? Am ratat prima ocazie. În septembrie 1976, Max Bill a venit la Bucureşti, la centenarul brâncuşi şi a ţinut conferinţa *Ce am învăţat din opera lui Brâncuşi*. Tema mea latentă era *Ce pot învăţa de la Bill despre Brâncuşi*. Ne-am încrucişat drumurile în aeroport, el

părăsind capitala, eu sosind şi regretând neparticiparea la centenar. Dar am preluat proiectul peste ani, când de mai multe ori ne-am reîntâlnit, între 1980 şi 1982, la Berna şi la Zürich.

Şi mai complicată este delimitarea între cele două categorii când vorbim de ecourile sau tangenţele operei lui Brâncuşi. Unii văd o apropiere de Derain, fauvistul; alţii invocă poezia închinată lui Brâncuşi de Arp, prietenul lui Dada. De fapt, toţi dintr-o tabără sau alta i-au admirat geniul. Ideea lui că materialul (bronz, lemn, piatră) are spirit pe care arta trebuie să-l respecte i-a adus adeziunea tuturor şcolilor. Dar Brâncuşi are puţine puncte comune cu programul nihilist al dadaiştilor, cu elucubraţiile suprarealiste şi cu exhibiţionismul sondorilor de inconştient. El rămâne autorul *Cuminţeniei pământului*.

Arta concretă. Bill a căutat un nume potrivit pentru sistemul său şi, după unele ezitări, i-a spus „arta concretă”. Cum adică? Două jumătăţi de sferă lipite la polurile lor, un desen intitulat *Construcţia formulei a2 + b2 = el*, *o* serie de pătrate sub care scrie *Patru zone*, *o* compoziţie numită *Partiţie rece* constând din şapte vârfuri de săgeţi intrate într-un pătrat, toată această arie pură şi rarefiată de forme poate fi situată în concret? Alungarea oricărui element figurativ nu este proba decisivă a abstractului? Răspunsul lui Bill e edificator: n-am de unde să abstrag şi nici ce să abstrag, odată ce nu mă bazez pe natura sensibilă. Din spaţiu, culori, lumină şi mişcare Bill vrea să construiască idei noi cu aceleaşi resurse intelectuale care produc structurile matematice, făcându-le vizibile sub formă concretă. În muzică, ritmurile, liniile melodice, acordurile sunt auzite, iar în pictură şi sculptură ne aşteptăm să fie văzute. A vizualiza o operaţie logică (în faza din urmă Bill se raportează mai mult la logică decât la matematică) înseamnă a concretiza gândirea. Obişnuit cum eram să cred că arta modernă a început în linii mari sub semnul abstracţionismului, am fost şocat. Dar comparând poziţia lui Bill cu cercetările mai recente asupra formării categoriilor (şi a structurilor conceptuale)

de către Eleanor Rosch şi alţii, apare îndreptăţit să vorbim de *abstracţiune* numai dacă rezultatul ei este ceva comun tuturor elementelor sau proprietăţilor din care s-a abstras. Nu este cazul nici la multe categorii conceptuale cu care lucrează mintea şi cu atât mai puţin la formele pe care le elaborează arta. O cale se deschide pentru mai buna înţelegere a lui Brâncuşi. Observarea lui Eugen Ionescu e pertinentă: „În lucrările sale [Brâncuşi] s-a preocupat de contururi esenţiale, de idei devenite palpabile şi de o realitate universală care, de fapt, este antiabstractă. Nimic nu poate fi mai concret decât pasărea sa în zbor; dinamismul devenit palpabil printr-o formă care ea însăşi e dinamică”. Pasărea în spaţiu, pasărea în zbor, pasărea măiastră nu sunt păsări rezultate din observarea păsărilor de pe lume, din care a fost extrasă esenţa ornitologică. Ele sunt păsări noi, propuse pentru o lume diferită, aceea a vitezelor mari, a străbaterii spaţiului, a înălţării în cosmos. Sunt arhetipuri oferite sensibilităţii noastre solicitate de o lume viitoare posibilă. Zborul poate fi descris de o ecuaţie aerodinamică, dar şi de o pasăre Brâncuşi. Ambele sunt modele de referinţă pentru experienţe potenţiale. Niciun model nu acoperă exact porţiunea de realitate, căreia i se adresează, ci îi ţine locul, i se poate substitui, *în anumite privinţe*. Ecuaţia aerodinamică pe asigură că avioanele sau rachetele nu vor cădea. Pasărea Brâncuşi dă un sens lărgit zborului, ne familiarizează cu el prin intermediul unei forme. Când Brâncuşi spune că-i place să vadă copii jucându-se cu statuile lui (remarci asemănătoare la Bill), enunţă una dintre cele mai profunde idei. Civilizaţia se joacă (la modul convenţional şi competiţional) cu obiectele sale; schimbarea lumii e schimbarea jocului; jocurile noi presupun forme noi aşa cum antrenează episteme, teme şi paradigme noi în cunoaştere.

Din când în când opera profeţilor ne înzestrează cu un concept sau o structură, o idee sau o formă, care ne uşurează trecerea dintr-o lume în alta, ascuţind sensibilitatea omenirii şi rafinându-i raţionamentul E un utilitarism la scară istorică, practic ca şi Bauhausul, dar

fiindcă nu se înţelege pe loc şi momentan, riscă să se confunde cu gratuitatea autoproclamată a modernismului din grupa a doua.

De unde a scos Brâncuşi formele lui, care în cursul secolului al XX-lea au tot înaintat spre centrul raftului, în timp ce altele cădeau în desuetudine? Nu pot urma de data această ipoteză lui Eugen Ionescu: „În eul său anterior, într-o izolare completă, el şi-a descoperit modelele arhitecturale, sculpturile”. Cuvântul *descoperit* e relevant, dar „eul interior”, care rimează cu sondele individuale ale jumătăţii a doua de modernism, nu se potriveşte cu viziunea formelor la Brâncuşi. Putem concede că nu extrage din natură, dar adaugă la natură şi deci se mişcă în cadrul ei. Atitudinea antinatură nu e după el decât „o aberaţie obstinată şi inflexibilă în faţa marelui ritm al vieţii”. Comuniunea cu natura a purtat-o Brâncuşi de la Hobiţa până la Paris. Max Bill ar fi vrut ca formele lui să asculte de legi matematice, aşa cum compatriotul său, Piaget, descoperea teoria grupurilor în dezvoltarea minţii copilului. Formele lui rămân geometrice, ale lui Brâncuşi sunt naturale, purtând denotaţii de structuri elementare însufleţite.

Două ateliere. „Brâncuşi!” a exclamat Max Bill când am intrat în atelierul lui din Zumikon la Zürich. A arătat spre o bandă în culori cu motive iterate de genul *Studiului* său *pentru multiplu* sau al *Unităţii înjur de două centre*, aşezată sus, de-a lungul unui perete, ca o friză. „E dedicată lui Brâncuşi”, a adăugat el. Mi-a trebuit timp să mă obişnuiesc cu atelierul lui, de fapt, un muzeu, într-o casă construită după principii Bauhaus, plus încadrarea „ecologică” în grădina şi terasele ce privesc spre lac. Mese, rafturi, şevalete; niciun loc neocupat. Măşti africane, idoli din Ciclade, simboluri hinduiste, telescoape, cărţi poştale, cărţi deschise, caleidoscoape, complexe ornamentale mari, statui. Cele instalate în aer liber i-au câştigat faimă: *Coloana cu secţiuni triunghiulare* de la Geneva, *Construcţia de treizeci de elemente egale, Ritmul în spaţiu* în granit roz în oraşul Hamburg, despre care se

spune că e rudă cu *Sărutul* şi altele. Nu ştii unde îl poţi întâlni pe Max Bill, şansele pentru un punct între Dallas şi Montreal sunt tot atât de mari precum cele pentru Zumikon. Şi totuşi, are răgazul unor lucrări noi, întocmai celor în aramă aurită de pe mesele din atelier: *Conturul* trece *prin centru*, *Dublă suprafaţă cu două limite*.

S-a spus că un englez a fost întrebat cum de are un gazon atât de frumos. „Simplu, a spus el, îl uzi, îl tunzi şi tot aşa vreo trei-patru sute de ani”. La Max Bill simţi în spate câteva veacuri de ceasornicărie şi mecanică fină. E o impresie de înaltă tehnicitate cea pe care o lasă atelierul ordonat şi cugetat, în ciuda bogatei varietăţi. Cel ce a lansat *Die Gute Form* considera tehnica şi tot ce ţine de ea, inclusiv tehnocraţia, ca un factor benefic. A fost privit „cel mai sigur şi cel mai solid dintre elveţienii solizi şi siguri”. Doctoranzii stau la coadă să-i comenteze opera în lumina ultimelor teorii structuraliste.

Beabourg. Gândul mă duce la celălalt atelier, ce poate fi vizionat la Paris. Nişa lui Brâncuşi e mult mai mică şi mai simplă. Câţiva cocoşi înalţi, suporţi cu gipsuri, capete de copii de jos, bronzuri poleite, soba construită de el însuşi, unelte ce par rudimentare. Dar mâinile acelea aveau cel puţin de două ori mai multe veacuri în spate, de mânuitori ai bardei şi ai dălţii, de prieteni ai lemnului transformat în pridvoare şi porţi. La formele la care laboratorul lui Max Bill ajunge laborios prin algoritmi savanţi, atelierul lui Brâncuşi ajunge pe căi neexplicitate teoretic şi trece mai departe. Şcolile tehnicizate au suprimat natura, dar au acceptat staţiile intermediare ale teoriei şi ale operaţiilor logice. Brâncuşi nu s-a oprit la staţiile lor, însă a comunicat fără întrerupere cu natura. Tehnica geometrică a produs, cu echerul şi compasul, forme simetrice, dar Brâncuşi trece printre romburi, paralelipipede şi trunchiuri şi ajunge la rotunjimile nesimetrice de la sursa vieţii. La noi, la Bucureşti, Craiova şi în marile muzee de la Philadelphia, Paris, New York, unde am petrecut ceasuri simţindu-mă purtat de Brâncuşi în era cosmică, nu am avut, ca în atelierul lui Max Bill,

senzaţia că şcoli mari şi temeinic aşezate au rămas faţă de Brâncuşi într-un stadiu mecanic şi artificial şi că el, cu pasul lui obişnuit cu drumurile lungi ale Europei, e deja departe de secolul al XXI-lea, când miracolul de cucerit nu va fi cosmosul, ci celula, nu universul fizic, ci scânteia vieţii.

Prin Bill, am făcut cunoştinţă la Zürich cu un tablou de şcoli, curente şi stiluri ale modernismului în artă, împărţit în două încrengături la fel de prolifice. De o parte stau cei obsedaţi, ca şi Platon, de forme obiective şi de căutarea lor aspră şi riguroasă, vecină cu demersul matematic, în atmosfera rarefiată a vârfurilor de munte. Iar de cealaltă parte, multiplicitatea derutantă a rezultatelor experienţelor neîngrădite.

Cantoane, civilizaţie şi culturi

Vizitând cantoanele uşor accesibile, toate într-un stat atât de mic, cu şapte milioane de oameni pe o suprafaţă cât Transilvania, cu 26 de cantoane legate de şosele bune, mi-am dat seama că se poate distinge o diferenţă între ele. Cele mari şi bogate, centre industriale, comerciale şi bancare, au privirea îndreptată spre parteneri externi. Ele sunt chiar sedii principale pentru activităţile politice şi diplomatice, ca Geneva, industriale ca Basel, comerciale ca Ticino, cu alte cuvinte, cele ce reprezintă civilizaţia înaintată a Elveţiei, în contact şi colaborare cu toate centrele înscrise în reţeaua internaţională. Dar simt altele, mai mici, mai puţin cunoscute, în afara interesului turiştilor pentru toate colţurile pitoreşti ale Elveţiei şi care sunt înclinate spre interior şi spre cultura specifică.

Obligaţiile mele profesionale, mai ales ca ambasador al unei ţări aflate în criză economică, vizau sectorul economic şi industrial, ceea ce aducea cu sine vizitarea cantoanelor specializate în aceste domenii. Deplasarea la Basel însemna vizita şi aprofundarea relaţiilor cu firma Sandoz, specializată în coloranţi, farmaceutice, produse agrochimice, vitamine şi produse alimentare. Eram impresionat de mărimea şi puterea ei. Preluase în SUA o firmă asemănătoare. În interior activau şase centre de

producţie şi în străinătate avea afiliate 90 de companii. Numărul salariaţilor depăşea 35.000 de oameni. Fiind primit cu interes, discuţiile de substanţă vizau dezvoltarea comerţului reciproc şi chiar a unui grup mixt de conlucrare cu ministerul nostru de Industrie chimică. Al doilea centru de pe lista companiilor mari de la Basel era acela al Ciba-Geigy, cunoscut pentru produsele farmaceutice de circulaţie mondială, precum şi pentru produse agrochimice şi mase plastice. Cu România, avea relaţii de peste 30 de ani, cu o reprezentanţă la Bucureşti şi cu o grupă mixtă de lucru. Primire caldă, atitudine amicală şi deschisă unor noi dezvoltări.

Alte sectoare de interes pentru economia română erau reprezentate de industria laptelui, care era vizitată la faţa locului în cantonul Vaud, al fermelor de vaci, care mă plimba prin Lucerna şi Argovia, ambele bogate şi populate. Nemaivorbind de Zürich, ca principalul canton de afaceri şi bănci.

Dar alăturі de industrie, agricultură, comerţ şi finanţe erau şi locuri semnificative pentru cultura elveţiană şi legăturile acesteia cu cea a României. Am ales două cantoane predilecte: Graubiinden şi Neuchitel, pentru simplul motiv că în ele am descălecat cu primele vizite şi acţiuni culturale. În al doilea rând, că fuseseră mai recent alipite confederaţiei (după 1800), în al treilea rând, deoarece erau ca într-un balansoar la capetele de est şi de vest ale Elveţiei.

Să încep cu Graubiinden. Prima vizită m-a familiarizat cu locurile istorice. Dar a doua a fost întâlnirea mea cu comunitatea limbilor romanşe, unde am încercat să vorbesc în româneşte, folosind cuvinte aflate şi în vocabularul lor. Aflasem doar că „cinci nuci” pe româneşte se spune în mod identic şi în romanşă. Cu surpriză am mai aflat, luând în mână şi cursul care se studiază la lingvistică la Universitatea din Bucureşti, că asemănările între cuvintele româneşti şi romanşe sunt numeroase: mamă-mama, ffat *soâă-sour*, om – *horn*, *casă-chasa*, ap ă-ana, un, doi, trei-wn, *cleios*, *trais*, şaseses, şapteset, opt – of, nouă-

nowv, *zece – derch* (*deşi*), doisprezece – dudeş. Mai departe, fructul – *fruits*, *corprl-corps*, muntele-mwnf, nasul-nas, pasul-pas, castelul-o/iast, eu sunt-eu *sun*, tu eşti-fw *es*, el *e-el ais*, el face-e//a, păstorul – *poster*, ramul – *ram*, muntele-munf, haină-vesfi (*vestă*), eu fiu sunt, tu nu eşti, el nu este-ew *nu sun*, *tu nun est*, *el nu aist*, şcolarul-sco/af, şcoalascuela, a *cknXă-chantar*, culoare-cw/wr, alb-a/b, negru fiul, *fiica-figlia*.

Elevul bun ajunge la timp la şcoală-// *bun şcolar arriva a temp a scuola*, eu eram-eu *cira*, el era – *cleira*, mâna – *man*, unghia-un-/e, vecinul-vasc/nu, vaca-vac/jfl, plăcerea – *plascher*, pâinea – pacamera bin *salut-saliud*, a da-dar, răspuns-respws, eu vând-ew *verzi*, a pierd a*că tri-offrir*, a suferi – *sojfrit*, a spera – *sperar*.

Oricât ne-ar satisface lexicul, necazul provine din faptul că nu există o limbă romanşă, ci patru. Ele sunt vorbite de locuitorii diferiţi a patru văi distincte, două dintre ele pe Rinul anterior având patru nume proprii: *ladrinul*, *sursilvanul*, *sutsilvanul*, *surmivanul*. Se pare că totalul populaţiei care le vorbeşte se ridică la 50.000 de elveţieni. Când Mugur Isărescu, un om de cultură şi cu pasiune pentru istorie, a întrebat un academician de ce stau romanşii în văi, i s-a răspuns că s-au ascuns acolo când vremurile nu erau prielnice după romani. Academicianul a spus că dacă formula ascunderii în văi ar fi fost aplicată şi de daco-romani, am putea înţelege că dispariţia lor din istorie se explică: se refugiaseră în pliurile carpatine.

Elveţienii au trecut peste diferenţele idiomurilor şi au acceptat prin vot majoritar (570 de mii contra 52 de mii) ca romanşa să fie recunoscută ca a patra limbă naţională a Elveţiei. Dar „naţională” nu era şi „oficială”, din motive evidente, practice.

Am spus la urmă: am intrat (*entrar*) în văi (*val*), te-am contemplat (te-am admirat (*admirer*) şi te-am iubit, amice (şi *amib*).

*

Celălalt canton cultural ales de mine era Neuchitel,

cu capitala Neuchitel şi cu lacul pe care era oraşul, tot Neuchitel. Era un canton care se compara cu Graubiinden. Ambele intraseră în Confederaţie după 1800, aveau cam aceeaşi populaţie (sub 200.000 de cetăţeni), numai că Graubiinden, ca întiidere, era aproape de 10 ori mai mare. Lacul Neuchitel ocupa un loc de cinste între lacurile care străjuiau oraşe, fiind al treilea ca mărime, după Leman şi Constance, în Elveţia.

În 1981, asistasem la lansarea Muzeului din Neuchitel renovat. Directorul avea un profesor *de întâlnire a civilizaţiilor* care se dedica în special artei populare. La Winterthur, lângă Zürich, cu sprijinul şi prezenţa lui Max Bill, avusesem expoziţia bine primită a „costumului popular românesc”, cu frumoase expuneri despre legătura între arta populară şi cea modernă. Era rândul ca oraşul Châteauneuf să ne patroneze. Iar imaginaţia gazdelor s-a dovedit fertilă. Au ales ca loc pentru o expoziţie o veche clădire din mediul rural intitulată Grand-Cachot-de-Vent. Costumele erau, de data aceasta, o componentă a expoziţiei, care avea iconografie din Transilvania şi Oltenia, farfurii şi vase pictate, obiecte din lemn cioplite. Până şi un muzicant care a cântat cu naiul.

Cred că elveţienii apreciau în arta românească populară pasiunea miniaturizării şi a rigorii detaliilor, o caracteristică a constructorilor de ceasuri. Neuchitelul se afla în inima acestei industrii. Cu învecinatele Chaux-de-Fonds, Bienne şi Le Locle, cam jumătate din industria orologieră elveţiană provenea din aceste regiuni. Văd cu plăcere că şi romanşii figurează între cei implicaţi. La muzeul din Neuchitel am vizitat expoziţia păpuşilor automate, construite de meşterii ceasornicari. Maestrului Pierre Jaquet-Droz i se datorează începuturile (1774) pe care le admir: *Desenatorul*, copilaşul care desenează la o măsuţă pe o foaie, *Muzicianul*, *o* tânără frumoasă care cântă la pian, şi *Scriitorul*, un copil mai matur decât desenatorul, dar cu aceleaşi minuscule mâini miraculoase. S-o fi gândit Droz că anunţă viitoarea eră a roboţilor informatici, prin cei mecanici ai vremii lui?

Trebuie să spun că mi-a plăcut Châteauneuful prin arta, cultura, tehnica miniaturală pe care le reprezintă, nefiind de acord cu cel mai ilustru scriitor contemporan, care locuia aici, dar îşi detesta cantonul şi oraşul, definitiv şi hotărât. Era Friedrich Durrenmatt. L-am cunoscut la o întâlnire întâmplătoare, la vreo reuniune culturală de aniversări sau lansări de cărţi. Aflând cine e, m-am apropiat de el şi i-am spus: „În America, unde am fost ca diplomat, am întâlnit o elveţiană stabilită la New York ca profesoară şi care mi-a zis că sunteţi speranţa cea mai mare a literaturii elveţiene”. A zâmbit, mi-a cerut detalii despre ea şi mi-a replicat că-l interesează ţara mea. „Ştefan cel Mare, mi-a zis el. De acolo vi se trage curajul de a-i sfida pe ruşi, el reuşind să-i învingă pe turci”. I-am trimis, ca urmare, volumul lui Iorga dedicat lui Ştefan, în franceză. L-am invitat la o masă diplomatică la noi, la care elveţienii au fost vizibil uimiţi. Cum se întâmplă că unul care refuză orice manifestare oficială să apară neapărat la masa ambasadorului român? Acesta era personajul. Un negativist total al oricărui convenţionalism, comportament impredictibil, plin de surprize şi paradoxuri.

Faima îi venise în 1956, când filmul *Vizita bătrânei doamne*, după piesa lui, se bucură de un succes mondial. Urmează romanele care îi confirmă talentul şi stilul inconfundabil: *Promisiunea*, *Judecătorul şi călăul său*, *Grec contra grecoaică*, *Oraşul* şi altele. Treptat, filosofia pe care şi-o construieşte ne dezvăluie o neîncredere în lumea contemporană, o lume degradată, plină de falsuri şi de vicii.

Rezumatul unui roman arată că aderă totuşi la un principiu elveţian: „Nimeni nu-ţi face dreptate, singurul ce poate eşti tu”. Vezi un personaj care caută de la prima pagină până la ultima să-l găsească pe criminalul care i-a ucis un prieten. Dar nici el, nici alţii – şi nici cititorul – nu-i cunoaşte obiectivul. Călătoreşte, umblă, adună date care nu se leagă între ele, stăruie calm şi tăcut. Ca în ultimele pagini să invite la masă un cunoscut, să-l trateze elegant şi amical şi, la final, să-i spună calm: „Tu l-ai ucis”. Luat prin

surprindere, acesta, prăbuşit, recunoaşte fapta. Pare roman poliţist, dar te întrebi dacă nu e o lucrare de filosofie, psihologie sau analiză socială. Un număr crescând de scrieri atacă, de fapt, această bază metodică, problemele lumii contemporane în derapaj şi decădere. Frazele cad uneori ca nişte lovituri de ciocan. „Statul n-are funcţie religioasă, nici mai mult decât are după părerea mea Biserica”. „În politică, nimic nu e necesar, totul e arbitrar, totul rezultă din accidente şi hazard, deci constelaţii neprevăzute. De aceea poate că şi lumea e atât de compromisă, chiar din punct de vedere economic”. Despre creştinism: „Istoria ar putea fi simbolizată de o ficţiune, o parodie metafizică: Dumnezeu personifică imperiile, patriile lor până a deveni statul totalitar; Iisus Christos, Biserica, va deveni Biserica totalitară şi la limită, Biserica fără Dumnezeu; cât despre Sfântul Duh, porumbel instabil, el începe să provoace ereziile, ca apoi să se transforme în spirit pur şi simplu, pentru a se totaliza în final în ştiinţă”. „Secolul luminilor ne dă frisoane. În locul credinţei, a pus, imaginaţi-vă, raţiunea şi raţiunea este un lucru rece”. „Marxismul este o religie cu acelaşi titlu ca şi creştinismul şi iudaismul”. „Materialismul dialectic mândru că e o ştiinţă, cere să fie crezut şi poţi afla că oferă o variantă a Trinităţii creştine, fiindcă el crede în tripletul materiei, societăţii şi al filosofiei”. Despre conştiinţă şi raţiune: „Tot ce resimţim face parte din existenţa noastră, fie un element religios, sau instinctiv, atavic, înnăscut chiar, dacă nu e decât o umbră crepusculară în noi înşine, un sentiment inconştient, un lucru refulat, inexprimat, niciodată formulat de conştiinţă. De aceea, în universul nostru politico-raţional, iraţionalul, inconştientul, indefinisabilul rămân clar de resortul individului”.

Vedem că toată construcţia modernităţii: state, raţiunile, norme şi convenţii, conformismul se surpă în mintea de răzvrătit a lui Dürrenmatt, iar principiile ce le găseam în mentalul elveţie nu sunt scutite.

Cu toate acestea, el pleacă la fel ca toţi elveţii lui de la premisa că nu acceptă ca vreun superior să le dea

dispoziţii. Această răzvrătire perpetuă i-a făcut pe unii să-l acuze de nihilism. Într-un fel da, spune unul dintre ei, dar pe această alee se deschide alta pe care scrie „conformism”. Poate că, ajungând la acest punct, s-a desprins Dürrenmatt şi de conformişti. Nihilismul însă respinge grav şi sentenţios totul şi nu este cazul lui Dürrenmatt, care are mult umor omenesc. În bună parte el se amuză şi gustă jocul cu neprevăzutul şi hazardul său. Iar dacă un om îi deschidea perspectiva unui orizont mai exotic şi original, în Asia, în Orient sau în Mediterană, deschidea un dialog amical.

E ultima mea zi de şedere în Elveţia. Iau maşina şi fac ultimul drum la el. De la Berna la Châteauneuf nu e mare distanţă. Ajung pe malul lacului, urc dealul în vârful căruia sunt cele două case identice, una lângă alta ale lui Durrenmatt. Nu-mi spusese în care dintre ele mă aşteaptă. Sun la prima poartă spre grădină, câinii mă latră, nimeni nu răspunde, merg la cealaltă cu câinii după mine. Sun şi îmi deschide, în haină de casă. Văd că e singur şi mă invită în salonul cu o masă sub un tablou, nespus de urât, reprezentând un luptător din secta religioasă a Armatei Salvării.

I-am spus că am venit să-i spun rămas bun, pentru că părăsesc Elveţia. „Unde te duci?”, întreabă el. „În America”, îi răspund eu. „Ce faci acolo?” „Diplomat, ca aici”. „Şi cine e preşedinte?” „Reagan”, îi reamintesc eu. Izbucneşte în râs sincer şi spontan şi adaugă: „Şi noi am avut un actor drept rege, dar l-am spânzurat”. Văzându-mă uimit şi căutând repere istorice, îmi explică pe larg cum, după Reformă, s-a format şi o sectă extremistă care s-a desprins de restul populaţiei, a ocupat un oraş întreg, l-a declarat regat şi a ales un actor drept suveran. Reformiştii de la centru nu au acceptat sfidarea, au atacat oraşul, l-au cucerit şi l-au spânzurat pe actor în piaţă.

După aceea, Durrenmatt iese din cameră, revine cu o carte în germană, în care el prezenta acest episod istoric, şi încă una, tradusă în franceză, intitulată *în Israel*, unde îşi descrisese vizita acolo. Ne aşezăm la masa cu pahare

pentru băuturi tari. Elveţienii iubesc ţuicile de orice fel: măr, pară, strugure, prună, fructe de pădure. Bem ţuică, el povesteşte. Iubeşte istoria, mai ales în formele ei iraţionale şi neprevăzute. Vorbim despre lumea de azi, America, Europa şi celelalte. Este, ca de obicei, plăcut şi presărând răutăţile în toate direcţiile, locale, interne şi pe glob.

Uitând de ţuica băută, am condus maşina până la Berna, cu o întrebare stăruitoare. Cum am ajuns eu, funcţionar banal şi statal, reprezentând un regim neatrăgător pentru el, interlocutor al celui mai mare scriitor elveţian în viaţă, cu care stau de vorbă, povestesc şi beau ţuică ca între prieteni? Probabil că a dat de vreun CV de-al meu în care a găsit o ciudată suită de ştiinţă şi diplomaţie, disciplină profesională şi călătorii în jurul lumii, formalism şi imaginaţie. Mi-am zis, el e iubitorul de paradoxuri, pasionatul de jocuri, căutând neprevăzutul şi absurdul. E nihilist, dar mai mult teatral şi amuzându-se după ce i-a sfidat pe toţi, s-a îndreptat spre sine, dar tot elvet rămâne. Iar în jur răspândeşte scrieri ce fac deliciul ţării sale şi al prietenilor ei.

VIII. WASHINGTON, SUA, 1982 – 1984

Intermezzo

Relaţiile României cu SUA erau bune în 1975. În iunie, Nicolae Ceauşescu se află la Washington. În iulie, Senatul şi Congresul votează recomandarea preşedintelui SUA, Gerald Ford, privind acordul comercial între cele două state, care prevedea acordarea reciprocă a clauzei naţiunii celei mai favorizate în comerţul lor. În august, preşedintele SUA se află la Bucureşti în vizită oficială. Acesta mai adaugă România ca ţară beneficiară a Regimului Generalizat de Tarife şi Comerţ.

Dar iată că la sfârşitul anului – începutul lui 1976, mai explicit – apare o doctrină, Sonnenfeldt, după numele unui înalt funcţionar al Departamentului de Stat, conform căreia URSS şi ţările estice se dezvoltă ca o uniune organică. Procesul acesta înseamnă că America acceptă dominaţia Uniunii Sovietice asupra ţărilor răsăritene. Cum această idee apăruse după o doctrină Brejnev, repudiată de

români, care, vorbind de suveranitate în 1968, dădeau curs liber integrării mai strânse în jurul Uniunii Sovietice a ţărilor „satelit”, îngrijorarea la Bucureşti era legitimă. Sunt desemnat în primăvara anului 1976 să merg la Washington, unde ambasadorul Bogdan se angajase în lămurirea situaţiei nou create. Nefăcând niciun secret asupra motivelor care stăteau la baza vizitei mele şi înţelegând că lucrurile ar putea duce la o dispută în toată regula, ame7 ricanii s-au ocupat imediat de organizarea vizitei, ca să-şi asigure timpul necesar clarificării ei, discret şi fără ecou de presă. Astfel că m-am trezit cu un program al unei vizite cu tot dichisul, care prevedea pe o perioadă lungă, între 5 şi 18 aprilie, întâlniri cu personalităţi pe care le cunoşteam.

La 5 aprilie, la New York, unde rămân până la 7 aprilie, însoţit de domnul Frank Tumminia de la Departamentul de Stat. Până în 7 mă întâlnesc cu John Campbell de la Consiliul de Afaceri Externe, cu reprezentanţi ai Ford Foundation, dar şi ai unor instituţii ale ONU. La 8 aprilie, la Syracusse, mă întâlneam cu profesorul Brediceanu, aflat acolo, şi ţin o conferinţă la universitate despre *Modele matematice în relaţiile internaţionale*.

La 9 aprilie, aveam o întrevedere la Universitatea New Haven din Connecticut cu Bruce Russett de la revista *Conflict Resolution*. Două zile în Boston (10 – 11) eram oaspetele MIT şi al profesorilor Lincoln Bloomfield şi W. Griffith, cu întâlniri cu specialişti în relaţiile internaţionale. Eram lăsat două zile (12 – 14) să particip la reuniunea Clubului de la Roma, care se ţinea – la bicentenarul Statelor Unite – la Philadelphia, unde fusesem invitat şi pe altă cale.

Şi iată că mă întorceam la Washington (14 – 18), unde mă aşteptau întâlniri la German Marshall Fund, la Woodrow Wilson Institute, la Overseas Development Council, la National Science Foundation şi la alte instituţii ştiinţifice, cu istoricul James Billington sau Lester Brown.

„Dar unde sunt întâlnirile pentru care am venit?”

„Da, există toate. Vizitele sunt în curs de confirmare. Vă anunţăm la timp”.

Voi afla mai târziu că, la 12 aprilie, în Subcomitetul pentru Securitatea Internaţională, Helmut Sonnenfeldt a fost întrebat ce ar spune Nicolae Ceauşescu despre doctrina sa şi acesta a declarat că sprijină promisiunile preşedintelui Ford, făcute în vizita lui din 1975 în România, care recunosc „suveranitatea naţională” a României şi necesitatea de a continua „o relaţie productivă şi normală” între România şi SUA. Or, asta însemna pentru toţi că îşi repudiază doctrina proprie în ceea ce priveşte România.

Iată de ce întârziasem într-un program absorbant şi îndelungat să mă întâlnesc faţă în faţă cu autorul doctrinei incriminate. Ce să mai discutăm, ce să clarificăm, când el o îngropase fără zgomot în ajun?

Şi astfel întâlnirea cu distinşii reprezentanţi Helmut Sonnenfeldt şi Arthur Hartman ai Departamentului de Stat a avut loc în ultima mea zi la Washington. Ea a decurs cu zâmbetul pe buze, cu bunăvoinţa cea mai mare a gazdelor de a ne răspunde la întrebări. Desigur că nu a mai avut rost să se vorbească despre subiecte precum aşa-zisa doctrină, născute din neînţelegere şi erori şi care, oricum, au fost lămurite pe parcurs.

Pentru mine, au rămas vii următoarele concluzii pe care le pritoceam în avionul spre Bucureşti.

Relaţiile româno-americane ar fi atins un punct ridicat al dezvoltării lor dacă SUA nu ar fi ezitat să pună la punct o afirmaţie ce vătăma această evoluţie, să o retragă apoi fără zgomot şi fără să plătească daune publicitare sau politice. În acelaşi timp, câştigarea timpului necesar era asigurată de un program care depăşea în dimensiuni şi imaginaţie ceea ce îmi puteam închipui, cu o nonşalanţă şi seninătate impresionante, de-a dreptul artistice.

Data îmi spunea multe despre curba de autoritate externă a lui Ceauşescu. Iar declicul se produsese acasă la el. Nu era un secret că în clădirea CC-ului activau două cabinete ce luptau pentru supremaţie. Cabinetul numărul

doi al Elenei Ceauşescu era în plină ascensiune. Se folosea de fiecare eşec pentru a-şi copleşi soţul cu reproşuri, urmate de extinderea autorităţii ei. Nu cutremurul de pământ a clătinat scaunul lui Ceauşescu, ci plecarea lui Pacepa în 1978. Cele două feţe trădau vizibil răscolirea interioară. Parcă auzeam dialogul lor, ea acuzându-l: „Uite ce ţi-au făcut prietenii cu care te lăudai, te-au lucrat americanii, de nu mai eşti în stare să spui un cuvânt Dacă n-aş fi eu, te-ai prăpădi”. Asta însemna că îşi va asuma complet controlul serviciilor secrete, pe care îl începuse şi că va cere să vadă documentele diplomatice, care, altfel, nu-i parveneau decât rar şi parţial.

Declinul lui Ceauşescu se produce în paşi mărunţi în lupta pentru supremaţie în puterea bicefală.

Nu mult după aceea, la începutul anilor ’80, se dezlănţuie criza. Din nefericire pentru el, finanţele erau în resortul său şi nu al ei. Dusese ţara la faliment, înconjurându-se de oameni pe care-i alesese fără să o întrebe pe ea, luând decizii de unul singur, orbeşte, ca în împrumuturile insolvente pe care le-a făcut. Era momentul cel mai potrivit de a câştiga noi zone de control pentru ea, noi paşi înapoi pentru preşedintele care mai dădea şi semne de oboseală şi boală.

Iată cum ar arăta evoluţia unui fenomen de care era legată soarta ţării şi poziţia României pe plan extern. Când Cabinetul doi câştiga, acestea sufereau şi slăbeau. Tabloul rezumativ arăta înflorire pentru cabinetul cu pricina, declin vizibil în plan intern şi extern. Curba mersese în jos pentru situaţia ţării în anii ’70, coborând mult în tot deceniul, ca să fie urmată în anii ce mă aşteptau, după 1980, de cădere liberă.

Există un curent nou care accelerează pierderea de actori, admis şi ascultat în relaţiile internaţionale. La ordinea zilei erau drepturile omului şi libertăţile fundamentale. Necunoscând rolul revenit coregentei sale, lumea a început să se îngrijoreze şi apoi să-l condamne pe Ceauşescu pentru totalitarism. În 1980, era deja înscris pe lista dictatorilor cei mai primejdioşi în lume. Lui i se

atribuiau atacurile împotriva acestor „false drepturi” în familia europeană sau pe plan mai larg la ONU. Nu erau acuzaţii vagi, ci liste precise de încălcări ale acestor drepturi, cu nume, profesiuni şi date personale ale cetăţenilor români şi declaraţiile acestora la emisiunile radio ale străinătăţii. Senatorii americani aveau dosarele lor în geantă şi manifestaţiile publice din Occident puneau numele lor pe pancarte.

„Este începutul sfârşitului”, mi-am zis eu. Acesta mă va găsi în calitate de apărător oficial al numelui şi intereselor ţării mele. Fusesem desemnat ambasador în America. Şi acolo era în pericol clauza naţiunii celei mai favorizate, esenţială pentru economia noastră.

Ambasador la Washington, D.C. Acreditarea

Descins la Washington şi instalat în clădirea unei ambasade vechi, dar bine plasată pe strada care ducea la Dupont Circle, m-am prezentat la Departamentul de Stat, aflat sub conducerea generalului Alexander Haig. M-a primit amabil, dar observam că era un om „muncit” de o preocupare. Citisem despre scandalul pe care l-a stârnit cu încercarea de asasinare a preşedintelui Ronald Reagan. Starea acestuia era gravă. Cine îi ţine locul? Cine preia comanda? Secretarul de Stat, Haig, primul în ierarhia ministerială, s-a oferit prea repede şi prea sigur de sine. Iar colegii au început să îi citească din *Constituţie* şi i-au amintit cazurile precedente. Iar când starea lui Reagan s-a ameliorat, impulsul lui Haig a apărut şi mai deplasat. Ţâra controversa şi articolele nefavorabile ale presei după el.

După aceasta, am aşteptat primirea la preşedinte, care întârzia. Mă vedeam la Casa Albă, în faimosul Birou Oval, cunoscut şi vizitat de public, îmi imaginam ceremonia, prezentarea scrisorilor de acreditare, scurtele discursuri în care doi şefi de state vorbeau între ei, amândoi prin mine. Spre mirarea mea, cum intru pe poartă, aflu că preşedintele nu e în birou şi că lucrează în alt loc, la o cameră obişnuită cu număr dat. Un însoţitor vine cu mine până acolo, deschide uşa, mă împinge înăuntru şi pleacă. Sala nu era prea mare, avea ferestre

lungi spre curte. La o masă de scris cu calculator lucra o secretară. În lumina venită prin geam distingeam profilul unui bărbat înalt care se uita spre mine.

„El e, mi-am zis eu, după haine, după port, e preşedintele”. Mă înclin uşor în direcţia lui, iar el îmi face cu mâna şi spune: „Îndată, îndată”. Îmi face semn să stau, mă uit în jur şi nu văd niciun scaun. Continuă dictarea, citeşte ce s-a scris, mai face câte un pas, doi. În fine, schiţează un semn secretarei să continue, cât timp este ocupat cu altceva.

Văd o faţă nouă, senină şi agreabilă, un zâmbet uşor şi un preşedinte care spune amabil: „Ambasadorul, dumneata eşti ambasadorul”. Nu menţionează ţara. Confirm că simt eu. „Foarte bine, eşti prima dată la Washington?” I-am explicat că am stat vreo cinci ani la New York, ca diplomat în reprezentanţa română la ONU. Văd că discuţia este una de rutină. Nu numai protocolul lipseşte sau politica, dar şi ţările. Cu oraşele, este altceva. „La Washington este altfel decât la New York”, spune el, cu un gest care însemna o rivalitate în care New York-ul pierde. Dar familia mea? Şi după ce dialogul socio-familial se epuizează, mă întreabă ce ţin în mână, privind faimosul dosar roşu cu scrisoarea de acreditare ce trebuia predată. „Este acreditarea prin care România mă trimite”. „Aaa, da, le dăm voie”. Ia dosarul şi îl ţine invers, cu un gest care minimiza orice importanţă s-ar fi atribuit momentului şi documentului. Vrea să se uite peste el, descoperă că îl ţine strâmb, zâmbeşte mirat, îl întoarce şi închide dosarul. Eu îmi zic: „Am predat, a preluat, s-a terminat”. Dar discuţia continuă pe aceleaşi teme, experienţe, cunoştinţe, familie. Nu găsesc cuier de care să atârn formula predării oficiale, aşa cum se procedează când un ambasador este „uns” formal în poziţia lui ca legătură între doi şefi de state, reprezentând ţări prietene. Discuţia se termină fără referire la state, cooperare, politică. „Sper că vei avea o şedere bună, ai să te simţi bine”, mi-a zis el, strângându-mi mâna şi zâmbind satisfăcut.

Am plecat cu o problemă urgentă. Cum va suna în

presă ştirea acreditării şi unde voi plasa saluturile reciproce, satisfacţia, încrederea, prietenia şi alte ingrediente obişnuite în asemenea cazuri. Poate voi spune „într-o atmosferă caldă şi amicală s-a purtat o discuţie care arăta bunele relaţii întreţinute de cele două ţări, asigurări, viitor, satisfacţie etc”. Am văzut la ieşire că în curte îl aştepta un elicopter pentru a-l duce pe preşedinte la Câmp David, ca să se recreeze. „A avut o zi grea, mi-a precizat însoţitorul, tocmai l-a schimbat pe Haig din postul lui”.

Puteam să reflectez în linişte şi resemnare la cele ce am trăit în camera de lucru, de vorbă cu un preşedinte cunoscut pe toată rotunjimea globului. Câţi ziarişti celebri n-ar fi dat orice ca să fie interlocutorii lui Reagan măcar a zecea parte din timpul pe care mi l-a acordat?

Nu puteam uita contrastul strigător între primirea mea la Consiliul celor şapte elveţieni şi conversaţia mea la Casa Albă a Americii. La un pol formalitate, conformism, solemnitate, la celălalt spontaneitate, degajare, empatie. Nu sunt însă acestea din urmă mai aproape de virtutea prieteniei? începeam să găsesc merite stilului lui Reagan. De fapt, erau două lumi diferite: cea din care plecam şi cea la care veneam. Oamenii trăiesc altfel, gândesc altfel şi acţionează fiecare în felul lui.

În lumea nouă a Americii, viaţa este mai fluidă. Totul se schimbă, totul este supus inovării. Dimineaţa erai ministru, după prânz, nu. Mai trebuia să lucrez la forma *mentis* în ediţia nouă pe care o cunoşteam.

În ce-l priveşte Reagan, avusesem confirmarea că este, într-adevăr, un mare actor, care joacă un rol greu de imaginat, rolul preşedintelui SUA. Nu este vorba despre oraşul lui Durrenmatt, ci de cel mai puternic stat al lumii, ce deţinea în anii ’70 şi supremaţia unei jumătăţi din omenire. El a văzut repede ce i se cere în momentul alegerilor noului preşedinte. Tărie de caracter, autoritate absolută, restaurarea virtuţilor în impas. Preşedintele democrat anterior avusese ghinionul unui accident în care forţele sale împotriva Iranului fuseseră anihilate la descindere. „Mâna forte a venit” era mesajul său şi cu el a

câştigat alegerile.

În acele zile avea nevoie de bani pentru armată. Deci omul forte încordează relaţiile cu Moscova, o insultă, o provoacă. Este chiar imperiul răului de care trebuie ferită şi apărată America. Sosisem în această fază a lucrurilor. Dacă ştia să joace şi la o banală acreditare, cum de n-ar juca şi în constelaţia puterii mondiale? Voi pune un bemol la toate mişcările lui, căutând substratul unei atitudini presupus jucate.

Ştiam că era un duşman, nemimat de data aceasta, al formalismului birocratic. Antecesorul său ducea dosarele cu el acasă, ca să lucreze până târziu. Nu era cazul lui Reagan, pentru că el nu primea hârtii şi dacă îi erau totuşi aduse, nu le citea. De la ONU aflasem ce s-a întâmplat atunci când i s-a adus spre semnare, după ce fusese însuşit în Congres, textul Tratatului de Dreptul Mării (*Low of the Sea*). Se lucrase la el timp de 13 ani în negocieri internaţionale pentru a se ajunge la forma finală, care în mod firesc atinsese prin acumulare continuă un volum record de pagini. De aceea el a intrat în cabinetul preşedintelui într-un cărucior cu miile lui de pagini şi de anexe.

Reagan a întrebat: „Ce este asta?” I s-a explicat că este textul unui tratat ratificat care are nevoie de semnătura lui. „La ce referă?”, s-a interesat el. „La Dreptul Mării”. „Şi ce spune?” I se înmânează un rezumat de două-trei pagini, aşa cum a cerut. „Este prea lung, spune Reagan. La ce e bun, cine îl aplică?” „Este opera ONU, i s-a răspuns, şi stabileşte toate regulile privind coasta mării, rezervele ei, lungimea şi adâncimea coastei. S-a creat un institut internaţional care girează această bogăţie considerată a omenirii întregi şi când cineva vrea să întreprindă ceva pe ocean – zăcăminte, de pildă – se adresează institutului”. „De ce?”, întreabă Reagan. „Pentru aprobare”. Reagan cade pe gânduri. „Vasăzică, un american care vrea să facă cercetări nu are nevoie de aprobarea noastră, dar cere una de la o instituţie creată de ONU? Luaţi-le de aici. Să nu le mai văd”.

Cum s-a rezolvat, până la urmă, semnătura preşedintelui nu este important. Dar este edificatoare judecata lui Reagan, care exprimă şi filosofia lui economică şi politică.

Numele lui este pronunţat deseori împreună cu acela al lui Margaret Thatcher, prim-ministrul Marii Britanii, în sensul unei asemănări şi înrudirii chiar în politicile lor economice. Întrucât ambii sunt în istoria mea personală ca personalităţi de vârf care m-au învrednicit cu atenţia lor binevoitoare şi unică în unele privinţe, nu am avut în acea perioadă nici cel mai mic motiv să îi dezavuez sau să îi critic. Dar după anul 2000, ceva s-a petrecut în lume, şi anume criza economică. Iar în analizele întreprinse, a apărut acuzaţia care îi plasa pe Reagan şi pe Thatcher la originile unui proces nefast pentru economia care s-a sfârşit în criza cea mare. Cum s-a format această idee?

Prin anii ’80, un curent economic nou care se numea *neoliberal* era deja adoptat ca o mişcare binevenită în stimularea şi ambiţia factorilor economici şi monetari. Atât Thatcher, care umbla cu Milton Friedman şi cu George Joseph Stigler în geantă, cât şi Reagan, care îl avea secretar de Stat pe George Schultz, profesor de economie de la Chicago, unde se născuse, de fapt, neoliberalismul, erau favorabili acestui curent. În cazul doamnei Thatcher, poate, mai vizibil şi sincer decât în al lui Reagan. Una dintre tezele fundamentale ale neoliberalilor era atacul împotriva statului, până atunci suspect tuturor liberalilor. De data aceasta, scopul era eliminarea lui definitivă, drept un concept depăşit, rigid, otrăvitor. Piaţa face economia, statul o distruge. Cel care a rostit cuvintele de mare circulaţie ale condamnării statului a fost Reagan: „Statul nu rezolvă problema, statul este problema”.

În analizele noului secol, atitudinea antistatală a dat frâu liber fanteziilor economice care voiau câştiguri mai rapide şi mai mari, odată ce nimeni nu le putea controla sau modera. De aici noile note proaste date de noua generaţie care condamna neoliberalismul lui Reagan şi al lui Thatcher, deopotrivă.

Cine a ieşit mai bine din criză decât ţările antistatale? Ţările cu economii emergente, care au trecut pragul subdezvoltării, emancipându-se şi atribuind statului lor meritul de a-i scoate din mizerie. De câte ori însă ei făceau acest lucru, presa neoliberală îi acuza de autoritarism, o boală antidemocratică. Iar emergenţii ripostau: filosofii voştri spuneau că autoritatea nu se confunda cu puterea şi că autoritatea era cea care atrăgea după ea puterea, în timp ce puterea mima doar autoritatea şi înşela lumea.

Lovitura în zilele în care aşteptam primirea la Reagan s-a petrecut la Bucureşti un eveniment dramatic de genul celor care împart vieţile oamenilor în două: „Înainte” şi „după”. Într-o şedinţă cu sala plină a fost discutat cazul fiicei mele, Mihaela, angajata Institutului de Informatică, domeniul în care terminase studiile la Matematică şi în care urma să prezinte o teză de doctorat. Era acuzată de o „abatere gravă”. Asistase la conferinţele unui străin, căruia i se dăduse de către autorităţile Ministerul Educaţiei permisiunea de a face expuneri referitoare la yoga şi la doctrinele esoterice ale Orientului. În mod puţin obişnuit, participanţii erau apoi invitaţi să-şi dea semnătura pe o listă de prezenţă. Aceştia, din facultăţi diferite, atraşi de exotismul subiectului, erau în număr din ce în ce mai mare. Brusc, expunerile sunt oprite şi interzise, personajul alungat, iar participanţilor culeşi de pe listele existente li se deschid dosare cu acuzaţia de a fi participat la acţiuni antipatriotice, antipartinice, de subminare a ideologiei socialiste. Fiica mea, care fusese adusă de un prieten la o şedinţă, venise din pură curiozitate şi cu puţin interes faţă de subiect.

Adunarea de la Institut (ICI) este condusă de directorul acestuia, care pe un ton grav citeşte un act de acuzare cu dramatismul şi indignarea tratării unui caz de crimă. Membrii de partid îşi arătau indignarea, cerând o pedeapsă pe măsura incriminării şi întreaga şedinţă arăta ca o liturghie a inchiziţiei spaniole care era urmată de torturile celor acuzaţi de a fi pactizat cu demonul.

Hotărârea propusă de dirijorul fanatic a fost aspră. Darea afară din institut, deci pierderea slujbei. Darea afară din Bucureşti, o expulzare deci. Trimiterea ei în provincie, la o fabrică din Giurgiu, desprinsă de mediul ştiinţific în care crescuse, deci un gen de degradare socială şi, în fine, un act de cruzime totală, interzicerea susţinerii finale a tezei şi pierderea titlului de doctorat care urma să-i fie acordat.

Măsurile erau incredibil de disproporţionate şi exorbitante faţă de ascultarea unei conferinţe aprobate de instituţiile statului, încât le consideram că nu aparţineau realităţii, ci ficţiunii. Înţelegeam că mă vizau şi pe mine. Cabinetul doi, nemulţumit de numirea mea în SUA şi având, probabil, un alt candidat, a încercat să o anuleze. Dar era prea târziu, fiindcă plecasem deja şi acreditarea era în curs. Aşa mi s-a explicat mai târziu de către prieteni, în lipsa mea, matematicieni precum Nicolae Cristescu sau Mia Groza au încercat să o ajute pe fiica mea. Prin legăturile lor, schimbaseră fabrica din Giurgiu cu o fabrică din Ploieşti.

Mihaela, cea mai mare fiică a mea, era cea mai apropiată preocupărilor mele. Am scris şi publicat comunicări împreună şi apoi şi o carte. Dar comportarea sa în acest moment dramatic a adăugat o adevărată admiraţie pentru o personalitate puternică. A îndurat totul fără proteste, fără recurs. A făcut zilnic deplasarea cu trenul la Ploieşti, la fabrica unde i se dăduse sarcini în domeniul computerelor, timp de aproape doi ani. Am purtat corespondenţă cu ea. Am încercat obţinerea unei burse în străinătate. Dar ea insista să îşi ducă singură crucea. După Ceauşescu, în 1989, în timp ce celelalte victime ale acţiunii de corecţie îşi făceau un titlu de glorie al rezistenţilor care au suferit, vorbind despre experienţele lor, invocându-le şi instalându-se în poziţiile cele mai favorabile în societatea „tranziţiei” Mihaela nu a citat nedreptatea care i se tăcuse, nu a invocat-o şi nici nu a menţionat-o. Experienţă trăită, consumată şi depăşită. De pe poziţia la universitate şi cu doctoratul susţinut, a obţinut o bursă în SUA şi tacit, calm şi fără zgomot, a

început să ţină acolo cursuri informatice la colegii. Ultimele au fost suficient de atractive, iar ea le-a prelungit, până la crearea unei noi cariere cu sediul permanent acolo.

Care a fost reacţia mea la lovitura primită? Nu era nici prima şi bănuiam că nici ultima. Aşa că am ales calea acomodării, pe care nu o confundam cu laşitatea, ci mai degrabă cu un eroism al rezistenţei mute, până când răul va pieri în modul cel mai sigur, prin sinuciderea actorilor vinovaţi. „Toţi pier de mâna lor”, îmi ziceam eu. Şi contemplam tăcut erorile în care se înglodau.

Mă nelinişte însă tactica aleasă. Dau în cel ce urmează să rezolve o problemă. Înseamnă că nu-i acorzi importanţă problemei. „Cabinetul doi nu vrea clauza, mi-am zis eu, odată ce mă împiedică s-o obţin”. Răspund ca Mihaela. Nu reacţionez şi îmi văd de drum, cu obstacole şi cu continue mişcări piezişe şi răuvoitoare.

Am luptat pentru clauză ca un apucat. Vizite la Congres fără număr. În final, am văzut că totalizau aproape 250, ceea ce părea puţin pentru sutele de congresmeni şi suta de senatori, dar mult pentru o vară şi pentru timpul meu. Apoi contactele cu aliaţii, prietenii, românii de peste hotare, personalităţi influente, scrisorile către deputaţi şi senatori, uşi deschise pentru prieteni şi altele. Nu credeam în miracole, ci doar în încăpăţânarea efortului Cea mai bună apreciere mi-a venit de la biroul pentru România al Secretariatului de Stat: „Eşti un sportiv, domnule, şi nouă ne plac sportivii”. Ştiam că nu se referea la fotbal sau handbal, ci la alergători şi, într-adevăr, alergam în stilul lor.

Clauza

Puţine cuvinte m-au electrizat precum acesta. Era un termen al economiei şi al legilor ei. Însemna „clauza naţiunii celei mai favorizate”, iar cel care o deţinea nu putea fi supus unor taxe sau condiţii mai puţin favorabile decât ale altora. Ne aflam în plin Război Rece şi vesticii nu se arătau dispuşi să încurajeze comerţul cu Estul. Nu le acordau deci uşor clauza şi aceştia îşi plasau mai greu

produsele. României i s-a acordat. Dar nu simplu şi una permanentă, ci una condiţionată. Trebuia să fie reînnoită în fiecare an de votul Congresului. Ce criterii va avea Congresul în decizia sa? Aşa-numitul amendament Jackson-Vanik, care, în esenţă, stipula: clauza nu va fi acordată ţărilor care îngrădesc libertatea de emigrare. La început, acest lucru viza emigranţii din URSS, dar ulterior ni se aplică şi nouă. Cum cele mai multe familii din SUA care voiau să-i aducă pe membrii lor reţinuţi în „lagărul socialist" erau evrei, comunitatea evreiască din America a organizat o comisie de ţinere a evidenţei, judecând îndeplinirea cerinţelor clauzei după un criteriu numeric: X familii reunite sau Y emigranţi sosiţi.

În 1982, ajunseseră informaţii la Bucureşti că, în acel an, clauza, care fusese acordată în anii precedenţi, era în pericol de a nu fi votată. Iată tema majoră care mi se dăduse când am fost transplantat din Elveţia în SUA. „Să câştigăm clauza". Scurt şi clar. „Eşti diplomat, ştii ce să faci şi cum. Nu ne interesează decât rezultatul". Îmi aminteam că aşa mi s-a vorbit şi cu aproape zece ani în urmă, când trebuia să evităm blocajul punitiv al petrolului din partea ţărilor arabe.

Am trecut fără întârziere la întocmirea strategiei.

1. Trebuia să fiu în termeni buni cu Departamentul de Stat, unde funcţiona şi un birou special pentru România. Orice persoană sau instituţie pe care o contactam putea da un telefon acolo ca să vadă „cum stăm" cu România pe planul relaţiilor politice şi economice. Am avut şansa că subsecretarul care se ocupa de noi era Lawrence Eagleburger, fost ambasador în Iugoslavia, deci cu o experienţă în estul Europei. Şeful biroului pentru România era Palmer, un tânăr tăcut, corect, cu documentaţia bine citită şi cu un interes neascuns în ceea ce priveşte acţiunile mele. M-am înfăţişat forurilor diplomaţiei americane, într-un mod total opus unui solicitator de sprijin. Vorbeam ca unul implicat în relaţia specială care a legat România de SUA în 1963 prin Harriman. Datorită statutului de parteneriat fixat atunci,

România a putut să îşi construiască o politică externă proprie, să aibă contacte şi consultaţii în problemele care-i interesau pe americani, să dezvolte industria sa bazată pe licenţe şi credite americane şi comerţul reciproc avantajos cu SUA. Pe toate acestea le presupuneam cunoscute şi, mai ales, în vigoare, aplicându-se deja. Nu ceream nicio favoare, ci invocam doar atitudinea înscrisă într-un acord cu vechime care a funcţionat bine şi corect sub toţi preşedinţii SUA. Probabil că interlocutorii mei mai consultau arhivele şi găseau confirmări ale spuselor mele. Bănuiau că aceeaşi poziţie o voi lua în toate contactele mele.

Şi, într-adevăr, am ţinut capul sus ca un partener de mult verificat al SUA, care nu vrea noi prieteni sau noi favoruri, doar cele ce s-au stabilit, în perfectă înţelegere mutuală.

2. În al doilea rând, l-am căutat pe Vanik, autorul amendamentului „blestemat”. Nu mai era deputat, ci se afla „la pensie”. De origine cehă, era deschis celor ce veneau din Estul preluat de sovietici. A întrecut toate aşteptările mele. Probabil că îl rodea o remuşcare pentru câte dificultăţi şi complicaţii a creat amendamentul în care îl sprijinise pe Jackson, colegul lui, aparţinând, ca şi el, Partidului Democrat. Nu numai că mi-a dovedit înţelegere în situaţia în care mă aflam, dar a devenit „consilier” perpetuu, ducându-mă în regiunile în care se bucura încă de notorietate, Cleveland sau Florida. Îmi stabilea întâlniri utile cu cei pe care îi considera influenţi, uneori venea împreună cu mine la ei; într-un cuvânt, ne-am împrietenit; familiile noastre s-au cunoscut, luam masa unii la alţii.

3. Urma cu grad de urgenţă forul care întocmea statisticile pentru emigranţii evrei. Conducătorul era însuşi preşedintele, un timp, sau lider distins al formaţiunii B’nai B’rith. Ştia prea bine că eram interesat în obţinerea votului. Avea liste mari ale celor care aşteptau emigrarea din România, dar se ghida după procentul celor admişi, aşa că la el se anunţa cea mai mică mişcare. Îl ţineam la curent cu numele celor ce îşi obţineau viza în România şi le

nota în lista succeselor lui. Şi în acest caz nivelul cooperării noastre a ajuns la limita prieteniei. Dovada nu era doar dialogul nostru în materie de clauză, ci faptul că m-a invitat să îl vizitez la un sediu al său din alt stat şi că mi-a dat adrese utile relaţiilor mele cu oamenii de ştiinţă pe care îi vizitam, ei fiind cunoştinţele lui în marele lobby evreiesc din SUA, pe coasta californiană, de pildă. Eram în termeni buni şi cu comunitatea evreiască în care rabinul era Arthur Schneier, prietenul României, o personalitate cunoscută şi la ONU pentru iniţiativele sale de apropiere a religiilor.

4. Comerţul reprezenta ramura cea mai strâns legată de clauză, dar importatorii nu prea săreau într-ajutor. Se putea conta pe un organism de cooperare stabilit între ministerul nostru şi marile companii americane. Am avut şi vizita ministrului de Comerţ în SUA. Ataşaţii comerciali ai ambasadei aveau o dublă dependenţă. Pe piaţa de consum americană se găseau produse româneşti, în ultima vreme la mare căutare fiind vinul. Mergea bine sectorul industriei uşoare, începând cu tacâmurile de masă. Reţeaua noastră, ataşaţii şi relaţiile lor s-au mobilizat. În cinstea partenerilor ofeream recepţii la sediul din New York. Colegii mei mă luau cu ei în vizite în care apariţia ambasadorului conta, în locuri necunoscute de mine, cartiere comerciale, bănci comerciale, firme en-gros sau la sediul patronilor unor investiţii în ţara noastră. Obiectivul practic era ca la Congres să depună mărturie un număr cât mai semnificativ de comercianţi americani. Ceea ce s-a realizat conform aşteptărilor.

5. Industria americană beneficiase de multe comenzi în perioada în care fabricile româneşti apăreau pe tot cuprinsul ţării. Produceam şi nave, a căror cea mai preţioasă parte, motorul greu, trebuia importată. Oricâtă încetinire aducea criza economică prin care trecea ţara, clientul potenţial rămânea valabil. Şi astfel mă aflam în vizite, primit cu toată atenţia la minister, secretariatul de resort.

6. Toate aceste pregătiri se făceau cu uşile închise:

instituţii oficiale, comisii mixte, negocieri, demersuri. În SUA conta mult jocul cu cărţile pe masă. Ce spune presa? Nu aveam un minister al propagandei, cel mult un institut de relaţii culturale care publica albume de artă şi câteva reviste în limbi străine. Cum să ajung la presa americană? Ideea am discutat-o cu colegii şi cu colaborarea lor a putut fi realizată. Am organizat un dejun pentru presă, oferit de ambasadă, cu prilejul căruia se vor da răspunsuri şi informaţii oaspeţilor interesaţi. Cafea, ceai, biscuiţi, sandviciuri cu şuncă şi brânzeturi din România. La început au apărut vreo doi ziarişti americani, apoi numărul s-a triplat şi, în final, veneau 10 – 12.

Stăteam şi eu la masă şi dădeam răspunsuri sau întreţineam dialoguri despre relaţia româno-americană. Le procuram fotografii sau documentaţie la cerere. Şi iată cum apăreau ştiri scurte, câte un comentariu, câte un interviu, câte o poză.

Un punct de sprijin exista chiar în Washington. Cei dinaintea mea o invitaseră în România pe directoarea şi proprietara ziarului principal al capitalei: *Washington Post*. Aceasta acceptase şi, într-un tur în Mediterană cu iahtul şi invitaţii săi, personalităţi precum Chief Justice şi ziarişti, a trecut Bosforul şi s-a oprit pentru o zi, două în România. Am cerut o întrevedere cu ea şi a fost mai mult decât amabilă. S-a plimbat cu mine în sălile mari de lucru, cu zeci şi zeci de mese, mi-a explicat funcţionarea trustului şi m-a luminat şi cu câteva comentarii politice aspre, *Washington Post* fiind de partea Democraţilor, şi nu a Republicanilor la putere.

Cursa cu obstacole

Nu mi-a trebuit mult timp să văd că viziunea mea simplă şi optimistă despre clauză era incompletă şi înşelătoare. Ea se reducea la o anumită mobilizare a unor oameni binevoitori, dar neglija complet atitudinea opusă acordării clauzei şi activa, mai exact, cu strategii de zădărnicire a mişcărilor proclauză. Am intrat în culisele acordării ei în trecut. Clauza nu este un subiect minor, ci unul important, ca un dragon chinezesc cu coadă aspră şi

scoţând flăcări pe nas, greu de controlat sau de domesticit

Rezoluţia Jackson-Vanik data din 1973. Legea din acelaşi an a lui Nixon, „Act de reformă a comerţului”, interzicea extinderea clauzei naţiunii celei mai favorizate ţărilor fără economie de piaţă, care practicau restrângeri în privinţa emigraţiei. Anii 1971 şi 1972, relaţiile sovieto-americane, în perioada Nixon-Brejnev, ţineau trează problema clauzei, paralel cu emigraţia evreilor din URSS şi în mod nelipsit cu o temă adiacentă, aceea a taxei de ieşire (*exit tax*), care se aplică emigranţilor ca plată a studiilor superioare. În 1972, se pare că situaţia se clarifică prin Acordul Comercial între URS şi SUA. Neînţelegeri persistă şi când Nixon îşi dă demisia, în 1974, situaţia se deteriorează şi după ce Gerald Ford semnează Legea Comerţului în 1974, încorporând în ea amendamentul Jackson-Vanik. Moscova, frustrată, denunţă Acordul său comercial din 1972, care îi acorda clauza.

România nu a fost afectată direct de eşecul înregistrat în relaţiile sovieto-americane. Acest lucru se atribuia faptului că Nixon proclamase principiul „politicii de diferenţiere” în relaţiile cu ţările socialiste europene. Deci, în virtutea acestui principiu, relaţiile cu România, care urmărea şi ea obţinerea clauzei naţiunii celei mai favorizate, nu erau afectate. Nimeni nu observa că România beneficia de acest principiu din anul înţelegerii cu Harriman, din 1963, când fusese scoasă din bloc şi tratată separat, pe baza unui parteneriat de cursă lungă, încă de atunci, de către SUA.

Zbigniew Brzeziński invocase principiul mereu pentru a asigura Poloniei un culoar de acţiune favorabil în raport cu SUA. Iar subsecretarul pe care-l frecventam, Lawrence Eagleburger, spunea că „încurajează tendinţele de schimbare către o mare diversitate şi independenţă naţională”. George Bush era şi mai aplicat: „SUA se vor angaja în relaţii politice, economice şi culturale mai strânse cu acele state ca Ungaria şi România, care dovedesc o mai mare deschidere sau independenţă”.

În 1973, preşedintele Nicolae Ceauşescu şi

preşedintele Richard Nixon, care sublinia relaţia amicală cu invitatul său participând – lucru neobişnuit în protocolul practicat – la recepţia de la Ambasada României, înfiinţează Comisia Economică Mixtă şi un Consiliu Economic al Camerelor de Comerţ, care încep lucrul în 1974. Relaţiile bune cu preşedintele care a urmat în acelaşi an, Gerald Ford, au încurajat partea română să-şi intensifice eforturile de a obţine clauza.

Anul 1975 este cel mai activ şi cel mai rodnic. Legea Comerţului a lui Ford clarifică prevederile. În primul rând, un fapt încurajator era că singura condiţie a acordării ei era politica ţării în materie de emigraţie. Erau îndepărtate deci obiecţiile celor care dădeau prioritate respectării dreptului omului. În al doilea rând, clauza se acorda ţărilor cu care SUA aveau un acord comercial, iarăşi o condiţie rezonabilă. În al treilea rând, o idee care complica lucrurile. Clauza se aproba pentru un an, după care Congresul decidea – în funcţie de cerinţele formulate – să fie prelungită cu încă un an.

În rezumat, Bucureştiul trebuia să negocieze şi să semneze Acordul Comercial cu SUA şi să se angajeze să respecte cerinţele legate de politica de emigrare cuprinse în Amendamentul Jackson-Vanik.

Partea română a început de zor să pregătească Acordul negociat în februarie şi martie. Negocierile au avut loc la Bucureşti. Ele decurgeau bine, până când s-au izbit de o dificultate. Legea americană prevedea ca ţara beneficiară să dea asigurări scrise că era în favoarea unei politici de emigrare. Dar Ceauşescu considera că politica asta ţinea de atribuţiile statului român, iar guvernul nu putea renunţa, din principiu, la atributele lui de bază. Totuşi, o recunoaştere a obligaţiilor asumate trebuia să-şi găsească un loc. S-a convenit de comun acord asupra unei formule ingenioase. Partea română a acceptat prevederile Secţiunii 402, Titlul IV al Legii Comerţului SUA, invocând textul Declaraţiei comune de principii semnate în 5 decembrie 1973 de Nixon şi Ceauşescu. În partea a II-a a Declaraţiei se stipulează că cei doi preşedinţi „vor

contribui la soluţionarea problemelor umanitare, pe baza încrederii reciproce şi a bunăvoinţei”.

La rândul său, guvernul american a interpretat această declaraţie că România va respecta, pe viitor, amendamentul Jackson-Vanik.

După Acordul Comercial, evenimentele au început să galopeze, sărind peste etapa de trap agonizant. În aprilie, preşedintele sesizează Congresul şi Senatul pentru a aproba Acordul Comercial. În mai sunt organizate audierile publice. În iunie 1975, în cursul unei vizite în cele două Americi, Nicolae Ceauşescu se opreşte la Washington, îl întâlneşte pe preşedintele Ford şi vorbeşte cu o delegaţie a Congresului SUA şi cu liderii unor organizaţii evreieşti.

Când a primit delegaţia Congresului, care-i cuprindea şi pe senatorul Jackson şi deputatul Vanik, a avut loc o întâmplare de pomină. Ceauşescu şi-a reluat la locul şi momentul potrivit vechile lui poziţii, spunând că România nu este o ţară a emigrării şi că datoria cetăţenilor ei e de a rămâne în ţară şi de a contribui la construirea societăţii româneşti. Mircea Răceanu, din Ministerul de Externe, care era de faţă, povesteşte urmările. Jackson ia cuvântul şi spune că, dacă Norvegia s-ar fi condus după aceste idei, părinţii lui n-ar fi emigrat în America şi el nu ar fi ajuns senator al SUA. Vizibil intrigat de poziţia lui Ceauşescu, a adăugat că, dacă guvernul român va aplica politica exprimată de Ceauşescu, el va vota împotriva acordării clauzei şi alţi senatori îl vor urma. După aceea s-a îndreptat spre uşă, lăsând să înţeleagă că n-are ce căuta la o asemenea întâlnire. Ceauşescu a sărit de la locul său, l-a prins pe Jackson când punea mâna pe clanţă, l-a luat la braţ şi l-a adus în asistenţa uimită. A luat cuvântul şi a zis că el l-a ascultat cu atenţie pe Jackson şi a înţeles mai bine problema emigrării. I-a asigurat pe cei de faţă că va lua toate măsurile, fără întârziere, pentru ca un număr cât mai mare de solicitări să fie aprobate. I-a rugat pe cei de faţă să aducă la cunoştinţa celor din Cameră şi Senat despre angajamentele pe care şi le-a luat în faţa lor. Ştirea a ajuns

şi în presă, iar lumea putea înregistra creşterile.

Dacă înainte de promisiune cifra era de 29 de aprobări, în luna iulie sărea de 120, iar în august ajunsese la 182. Aprobările pentru plecarea în Israel s-au ridicat de la 50 la 250 în iunie şi apoi în lima următoare la 430.

În iulie s-au deschis audierile pentru Acordul Comercial, iar Senatul a semnat recomandarea preşedintelui cu 88 de voturi pentru şi 2 împotrivă, în timp ce Congresul, cu 355 de voturi pentru şi 41 contra.

Acordul prevedea acordarea reciprocă a clauzei naţiunii celei mai favorizate şi, astfel, la 28 iulie, clauza era obţinută de România.

În august, preşedintele Gerald Ford face o vizită la Bucureşti, ca invitat oficial al lui Nicolae Ceauşescu. Ei schimbă într-un moment solemn scrisorile prin care Acordul Comercial intră în vigoare. Pe o tăbliţă din centru era textul, care purta deasupra lui, ca o bezea ornamentală pe un tort, preţioasa clauză.

Nu cred că un tratat de Drept comercial ar putea defini mai bine însemnătatea conceptului de bază pe care îl constituie clauza, decât lista celor care se bat pentru şi împotriva acordării ei, începând cu preşedinţii de ţări, guvernele şi miniştrii, Camerele de senatori şi deputaţi, firmele şi concernele comerciale sau industriale, numărul de martori chemaţi la consultare, întregul proces ce se declanşează în iunie şi se termină în iarnă sau în anul următor. Munţii nu se încordează ca să nască un şoarece.

Tabloul genezei clauzei nu era de natură să mă încurajeze. Eram un diplomat simplu, departe de personalităţile politice puternice şi influente care intrau în jocul complicat al obţinerii ei. „Dar, îmi ziceam eu, nu încape ea mai târziu, în cursul funcţionării ei, pe mâna specialiştilor, instituţiilor de stat sau profesionale, nu ajunge la momentul stabilizării ei şi îngrijirilor unor oameni, cu pricepere multă, dar faimă mai puţină?”

Trecerea în revistă a anilor următori mă apropiau de un climat de normalitate. Într-adevăr, din 1976 şi până în 1981, sub preşedinţi diferiţi, Gerald Ford, Jimmy Carter şi

Ronald Reagan, mecanismul acordării clauzei a funcţionat la fel: scrisoarea preşedintelui către Congres şi Senat, votul acestora după audierile publice, aprobarea clauzei. O nouă vizită oficială a lui Ceauşescu în SUA în 1978.

Se observă cu ochiul liber dezvoltarea a două curente nefavorabile României: atacarea pe o scară din ce în ce mai largă a politicii ei interne de reprimare a drepturilor omului şi opoziţia crescătoare din Congresul şi Senatul american.

Ştiam că în mod direct proporţional, creşterea influenţei Cabinetului doi, care s-a produs în această etapă, aducea cu sine tratarea cu dispreţ a drepturilor omului („invenţie occidentală pentru subminarea regimurilor din Est”) şi înăsprirea măsurilor de reprimare a protestatarilor interni. La Washington acest comportament al autorităţilor nu mai era discutat în mod abstract sau teoretic. Dezbaterea se făcea pe bază de cazuri nominale, fiecare cu un dosar complet de evidenţe irefutabile. Pe placardele celor ce manifestau în faţa sediului ambasadei nu scria „Vrem respectarea drepturilor omului”, ci „Eliberaţi pe...”

În cercurile legislative fuseseră create grupuri antiromâneşti, conduse de persoane extremiste şi fanatice, cum era senatorul Jesse Helms, republican din Carolina de Nord. Începând cu 1975, el este un luptător de frunte al acţiunilor împotriva noastră, cum este cazul introducerii de rezoluţii pentru neprelungirea clauzei (1976). El nu se mărginea la condiţiile de genul Jackson-Vanik, ci la „suferinţele unor grupuri religioase din România, discriminarea minorităţilor maghiare, declinul emigrării în Israel etc”.

În timp ce mă aflam la Washington, reuşeşte să strângă semnăturile a 28 de senatori pe o scrisoare cu acuzaţiile de mai sus. Apoi introduce în Senat rezoluţia de respingere a clauzei.

În favoarea clauzei vorbeau argumentele economice. Între ambele ţări crescuse vizibil comerţul. În numai un an, cel care a urmat după acordarea clauzei, comerţul a

crescut de la 322 de milioane de dolari la 448. În 1977, cifra depăşise 490 de milioane, iar în 1978, 664 de milioane, din care exporturile României depăşeau pentru prima oară importurile din America.

Situaţia pe care o moştenisem atinsese un zenit economic. Statele Unite deveniseră al treilea partener comercial al României, iar volumul schimburilor bilaterale depăşiseră un miliard de dolari (1.115 milioaine), în care exporturile României, de circa 611 milioane de dolari, depăşeau importurile de 504 milioane. Comisia Economică Mixtă Guvernamentală Româno-Americană ţinea cu regularitate adunările sale anuale, ultima, cea din mai 1981, avându-l ca preşedinte al delegaţiei americane pe secretarul (ministrul) Comerţului.

Aceste date ar fi trebuit să producă satisfacţie la Bucureşti. Dar nu aceasta era situaţia. Ceauşescu încerca să depăşească şi să soluţioneze criza de plăţi în care târâse finanţele ţării. O minte simplistă de conducător totalitar îşi închipuia că SUA îi vor sări în ajutor. Le-a cerut un miliard de dolari, imaginându-şi că-i poate obţine prin apăsarea unui buton în sistemul de decizie a unui stat capitalist. Dezamăgirea lui a fost totală. Iar consoarta îl acuza că s-a lăsat înşelat de ţara ale cărei bănci conduc lumea. „Mentalul, îmi ziceam eu. Cum funcţionează mintea, aşa lucrează omul, conducător sau nu”. Mintea cuplului, deficitară de la început, confundând inteligenţa cu şiretenia şi relaţiile cu un concurs de fraudă, nu putea face faţă unei realităţi pe care nu o înţelegea. Pe plan european încercau să reziste la acuzaţia că ar fi dictatori inumani. La consfătuirile europene, Ceauşescu continua să citeze lozinci din altă epocă: „Nimeni nu poate să aibă un viitor mai bun decât acasă! Iată de ce noi nu am încurajat tendinţa unor oameni de a fi ademeniţi de promisiuni iluzorii. (Interviu dat presei străine în 1980!) A concepe tratativele pentru clauză ca un joc ordinar de dat şi de luat, un troc banal şi nu o temă care ţine de concepţiile despre om şi societate, este o retragere din realitate în ficţiuni capricioase.

Incapabil de a sesiza procesele care schimbau lumea şi relaţiile internaţionale, cuplul dictatorial intra în deceniul căderii libere.

Ce îmi rămânea de făcut, după ce constatam condiţiile improprii şi constrângerile abuzive de care mă înconjuram? Nu aveam decât să-mi fac datoria faţă de interesele reale ale ţării pe care o reprezentam, care spera într-o lume mai bună. Când se scutură sita, rămân boabele viabile.

Congresul începuse vara. La Washington, din cauza umezelii provocate de oceanul apropiat, căldura era direct insuportabilă. Prima mare tortură în mersul la Congres, unde aveam întâlnirile, era faptul că maşina de acasă (vechea limuzină reprezentativă fusese înlocuită prin decret cu Dacia mea naţională) nu avea aer condiţionat. Ajungeam la destinaţie complet ud. Am explicat aceasta într-o telegramă în care detaliam de ce nu pot continua contactele cu con-i gresmenii pe tema clauzei. Răspunsul a fost neobişnuit de rapid: primeam un Renault mic, albastru, cu aer condiţionat Marele obstacol fusese înlăturat şi vizitele, în prealabil fixate cu secretarii deputaţilor cu mai multe reveniri la telefon, decurgeau după un standard. Primire, conversaţie, răspuns şi apoi un plus, minus sau semn de întrebare în carnetul meu de notiţe.

Nu eram singurul care încerca să pledeze în favoarea noastră. Vanik îşi anunţase colegii şi prietenii care rămăseseră în Congres asupra faptului că susţinea clauza pentru România. Românii proeminenţi, cum era cazul lui

Podea şi a soţiei sale americance, membră în zeci de organizaţii feministe, vorbeau despre faptul că la consultaţiile publice vor susţine clauza cu convingere şi făceau şi ei turul unor cercuri influente. Evident, rolul cel mai mare îl avea comunitatea evreiască de care se îngrijea Spitzer. Mi-am dat seama că şi eu trebuia să mă implic în această zonă, care nu numai că avea sprijinitori în Congres, dar forma şi cel mai puternic lobby din America.

Am vizitat ambasada Israelului, unde nici nu era

nevoie să amintesc de bunele relaţii întreţinute cu România, singura ţară din Est care îşi păstrase şi dezvolta relaţiile cu Israelul, după războiul său cu arabii. Am fost primit în calitate de ministru al ambasadei, care conducea, de fapt, ambasada, ajutându-l pe un ambasador, o personalitate de renume, binevoitor, dar mai puţin activ în treburile curente. Ministrul era chiar omul care va deveni mai târziu prim-ministrul Israelului, Beniamin Netanyahu. M-a primit amabil, a spus că ţara sprijină România şi în acest moment al clauzei, mi-a dat sfaturi cu cine să mai iau legătura şi mi-a promis un sprijin colegial şi amical. Trebuie să precizez că, ulterior, contactul meu cu un magnat al petrolului, cu un patron al muzicii şi apoi cu personalităţi universitare au făcut ca, împreună cu soţia, să fim nelipsiţi din manifestările artistice şi culturale şi de la recepţiile organizate de vârfurile comunităţii evreieşti. Influenţa asupra unor cercuri ale Congresului şi ale Senatului se făcea simţită.

Desprind acum o împrejurare care în materie de influenţă a sectorului comercial evreiesc vorbeşte de la sine. Cunoscusem o familie care avea afaceri directe cu România. Conduceau o firmă de produs bocanci. Aleseseră un domeniu în care puteau excela, fabricând pantofii în România prin intermediul unei mici fabrici care lucra aproape exclusiv pentru ei. Pantofarul petrecea o parte din timp la locul fabricaţiei, dând indicaţii, asigurându-se de anumite calităţi speciale. Se îmbogăţise cu această afacere. Aveau şi o vilă în Florida, unde ne-au invitat la o sărbătoare tradiţională religioasă şi am participat cu boneta pe cap. Soţul era tăcerea însăşi, dedicat total meseriei, dar soţia, o femeie activă, plină de iniţiative, în mod vizibil managerul principal. Îi plăcea să discute cu un „ambassador”. Aflând că eram în căutarea clauzei, s-a oferit să depună mărturia firmei în favoarea noastră. În ce ne mai poate ajuta? Am spus că pentru moment sunt concentrat pe Congres. „Congres? a întrebat ea. Vă însoţesc. Mergem împreună la congresmenul din sectorul meu de vot”. Am cedat – omul era deja pe lista mea – şi ne-

am pomenit aşteptând împreună în secretariatul congresmenului. Partenera mea nu pierde timpul. Scoate câteva bancnote de 10 dolari din geantă şi îi dă secretarei. Aceasta mulţumeşte şi îi pune în sertar. Intrăm. Nu mă lasă prea mult să vorbesc. Preia ea expunerea. Povesteşte succesul unei întreprinderi datorită comerţului favorabil cu România, cum face bocancii la noi şi îi vinde bine în SUA, cât de esenţială este clauza pentru ea şi alţii ca ea. Puţin amuzat de acest demers „diplomatic”, congresmenul mi-a strâns mâna şi a spus că va examina cu atenţie cazul.

Am ieşit. „S-a făcut”, a spus ea. „Păi, el a zis că va examina problema”. „Nu, insistă ea, mi-a făcut mie semn că se rezolvă”. „Dar cu banii ăia ce a fost?”, am întrebat eu „Nimic special. Deputaţii au deschisă o linie de contribuţie la campania lor şi era normal să fac şi eu un gest oricât de mic”. Mă întrebam dacă erau mulţi ca ea. Întreprinzători de acest fel ar câştiga orice vot din lume.

A doua întrevedere a ieşit şi ea din vizitele obişnuite. Mă hotărâsem să dau faţă cu şeful suprem al opoziţiei, senatorul din Carolina, Jesse Helms. Atinsese culmi de atacuri la adresa României. După ce denunţase tratamentul abuziv al comunităţilor şi al persecuţiei religiilor, le reunise apoi într-un atac combinat: persecuţia religiilor minoritarilor, prin arderea Bibliilor în limba lor. Era prea de tot ca să nu răspund de o manieră ieşită din comun.

Am obţinut din ţară, prin minister şi Patriarhie, exemplare de Biblii în toate limbile diferite de cea română. Culmea e că se găsiseră şi îmi fuseseră trimise aproape trei duzini, cert peste două. Le-am pus într-un rucsac de călătorie şi am avut întrevederea cu Helms, într-un subiect în care era vădit interesat. M-a primit în picioare la masa lui de lucru, vizibil răuvoitor şi arogant, dar cu ochi suspicioşi la ceea ce căram cu mine. Nici bună ziua, nici ia loc. Atunci, în picioare şi eu, am spus că am văzut interesul său crescut şi, poate, bine intenţionat pentru soarta Bibliilor din România. S-a strecurat însă şi o informare eronată că ele ar fi fost arse. Ca să-i arăt că situaţia este

alta, am reuşit cu un prieten de-al meu să găsesc în locuri diverse (librării, biblioteci publice, vânzări libere la chioşcurile bisericilor, biblioteci şcolare şi multe altele) exemplare disponibile, accesibile oricui şi pe care doresc să i le arăt. În timpul discursului meu, scoteam Bibliile, toate cu formate grele şi mari, în toate limbile şi religiile vecinilor noştri, începând cu cele ungureşti, care aveau cel puţin cinci ediţii diferite şi apoi alţi minoritari: sârbi, croaţi, polonezi, cehi, slovaci şi alţii. Le puneam pe măsuţa din faţa biroului, construind acolo o mică catedrală de Biblii nearse.

Helms a rămas mut, stupefiat, nu avea nicio reacţie, mormăia tot timpul ceva de genul să vedem, să ne uităm care e situaţia etc. L-am rugat să păstreze exemplarele pentru un studiu mai detaliat şi să mi le înapoieze apoi, după ce îşi va verifica informaţiile pe care le citase în public.

Am fost bucuros să aflu că pe culoarele Senatului circula întrebarea: „Ai văzut ce-a păţit Helms cu Bibliile?" Ştiam că ridicolul nu poate descuraja un om pătimaş ca Helms, fericit de titlul de campion al antiromânilor, ce împodobea ţeasta lui rudimentară.

Coşmarul clauzei

Toate opintirile mele, vizite, atragerea de susţinători, îndepărtarea de obstacole, s-au făcut în lunile de după aprilie, când am sosit la Washington şi cu intensitate deosebită în cursul verii. Situaţia părea să se îndrepte, deoarece, conştient de riscurile existente, Bucureştiul a luat măsuri de creştere a aprobării de emigrare. Calendarul evenimentelor este următorul: iunie – preşedintele Reagan transmite Congresului recomandarea de prelungire cu un an a clauzei; iulie – se ţin audierile Comitetului de Comerţ; august – audieri la Senat; tot în iulie, Senatul şi Camera sunt sesizate de proiecte de respingere a clauzei. August – amână rezoluţiile *sine die* şi clauza este acordată.

Între timp, în cursul a şapte luni din 1982, se dublase numărul de aprobări pentru emigrarea în Israel şi SUA,

faţă de întreg anul anterior. În iulie, Consiliul de Stat acordă amnistieri şi graţieri unor protestatari religioşi. Iar eu sunt împuternicit să comunic acceptarea unor discuţii cu SUA privind procedurile de plecare definitivă din ţară. În acest sens trimit scrisori senatorului Jackson şi senatorului Daniel Moynihan la începutul lunii august.

Se putea observa o preocupare vădită a lui Ceauşescu de a nu înregistra o înfrângere. Ceea ce mă îngrijora în sinea mea era faptul că în conversaţiile lui cu americanii, formula mereu cereri de asistenţă economică din partea SUA. Lui Haig, care ne vizitase ţara în februarie în calitatea sa de secretar de Stat, îi ceruse un ajutor de un miliard de dolari. Ştiam că se zbătea încă de a ieşi din criză, dar demersul era pur utopic.

Între timp, ceea ce nu pleda în favoarea noastră era înmulţirea protestelor românilor aflaţi în SUA. La un moment dat, un grup de penticostali manifestă în faţa Comisiei şi Tom Lantos îmi cere să-i primesc şi, într-adevăr, i-a adus chiar el la ambasada noastră. De acasă li se trimit apoi rudele cerute. Ştiam din istorie că factorul „religie” multiplica asprimea conflictelor şi priveam cu supărare perspectiva de a trebui să tratez un pandantiv religios al unei clauze comerciale.

Am respirat uşurat la sfârşitul fericit al etapei anului 1982, dar nu pentru mult timp, pentru că în octombrie explodează o bombă pe acest teren pe care-l consideram curăţat.

Ea se numeşte Decretul Consiliului României de Stat nr. 402. Legea introducea „taxa de şcolarizare” pentru emigranţi. Principiul „liberei” emigrări în reunirea de familii dispărea prin acest obstacol în calea aprobării. De ani de zile se ştia de către toţi cei care lucraseră cu rezoluţia Jackson-Vanik că „taxa de şcolarizare” este cea mai flagrantă sfidare care se putea aduce şi nenumărate semnale au fost date României pentru a nu cădea în cursa ei. Spitzer i-o semnalase direct lui Ceauşescu, iar în octombrie, un delegat de la drepturile omului, aflat la Bucureşti, a tatonat chiar terenul în legătură cu o

asemenea intenţie de a hărţui şi tergiversa plecările din ţară.

Decretul 402 a stârnit o furtună de comentarii. La început nu se punea la îndoială dreptul românilor de a hotărî treburile proprii, dar practica internaţională a scos din uz o asemenea idee. În 1972, URSS avusese ceva similar, dar după aceea a renunţat la această măsură. Ei nu spuneau că preşedintele SUA nu va ţine seama de ea, dar, în orice caz, Congresul o va considera incompatibilă cu condiţiile clauzei. Toate reacţiile duceau la o singură concluzie: decretul distruge prelungirea clauzei.

Guvernul american îl trimite pe Lawrence Eagleburger la Bucureşti. Acesta, considerând că România va pierde clauza, încerca să-l asigure pe Ceauşescu că SUA nu consideră că şi alte relaţii ar trebui să fie alterate. Iar dacă România este apăsată încă de criză, poate conlucra cu instituţiile financiare internaţionale. Ceauşescu, după ce a justificat taxa şi prin pierderile pe care sistemul actual i le impunea, a mărit cererile de a fi asistat economic de către SUA: credite guvernamentale cu un nivel redus al dobânzii, contracte pentru aprovizionarea cu hrană a trupelor americane din Europa.

Eram uluit să constat ceea ce bănuiam: problema clauzei se transforma într-o târguială ordinară, încetând să fie o negociere în termeni juridici care se făcea între autorităţi politice, fără diplomaţi, desigur.

O nouă delegaţie de congresmeni condusă de Tom Lantos află de la Ceauşescu că România „a trăit şi poate trăi şi fără clauză” şi că textul Acordului Comercial existent nu cuprinde nicio menţionare a amendamentului Jackson-Vanik.

La radio se anunţă că poziţia română va duce la retragerea clauzei. În martie, Reagan susţine totuşi că taxa de şcolarizare contrazice legea americană a comerţului şi că intenţionează să nu prelungească clauza dacă „taxa şcolarizării” mai este în vigoare la 30 iunie. Iar Departamentul de Stat modifică uşor termenul, anunţând că până la 3 iunie preşedintele trebuie să se adreseze

Congresului în această problemă.

Simţeam cum se strângea gulerul la gât. Îmi iau inima în dinţi şi-l caut pe Milton Rosenthal, preşedintele delegaţiei americane în Consiliul Economic

Româno-American. Îi fac rugămintea să salveze situaţia din impasul în care se află şi să întreprindă o călătorie la Bucureşti pentru a-l convinge pe Ceauşescu din importanta poziţie pe care o ocupă să renunţe la decret. Rosenthal a spus că problema este prea complicată, că este politică pură şi nu economie, că nu se simte în stare să contribuie cu ceva. Ştiu că am insistat şi l-am implorat zicând că e ultima speranţă. Până la urmă, a plecat la Bucureşti şi a avut două conversaţii cu Ceauşescu, fiecare de câte cinci ore. La reîntoarcere mi-a relatat că dacă ştia că îl va ţine cinci ore fără un pahar cu apă, n-ar fi acceptat. Era dezamăgit de rezultat şi de încăpăţânarea lui Ceauşescu. „I-am explicat că noi avem o lege care nu admite taxa şi voi una pe care o introduceţi mai târziu. Cum noi nu putem modifica legea, depinde de voi ce vreţi, clauză sau taxă şi să procedaţi în consecinţă cu decretul vostru/4

Timpul trece, încăpăţânarea lui Ceauşescu se menţine, la fel şi aceea a americanilor. Cine va trece pe puntea îngustă? Cerbul cel mare sau ţapul cel mic?

Cum pierderea clauzei este iminentă şi Ceauşescu nu vrea să o piardă, îşi aminteşte că în 1973 semnase cu preşedintele Nixon o declaraţie comună şi îşi propune să recurgă la procedeu. Nu va revoca decretul, dar nu-l va aboli. Nu va face declaraţii publice în acest sens, dar preşedinţii vor semna împreună un act confidenţial. Diplomaţia este chemată să-şi joace rolul şi sunt împuternicit să negociez la Washington cu americanii în acest sens. Zis şi făcut. Se ajunge la o înţelegere: cei doi preşedinţi schimbă scrisori confidenţiale asupra problemei. Ministrul de Externe al României să vină la Washington pentru finalizarea textelor. Între 16 şi 18, mai e primit de Schultz şi de vicepreşedintele Bush. Mi-am zis că, poate, „conducerea44 are mai multă încredere în el decât în

mine. Spre dezamăgirea mea, nu avea instrucţiuni precise şi nici împuterniciri adecvate. Îmi închipuiam în ce condiţii de neîncredere generalizată l-au trimis cabinetele pe Ştefan Andrei la Washington. „Sunteţi împuternicit să definitivăm textele? 44 El răspunde americanilor: „Da, în principiu, dar vor fi aprobate la Bucureşti44. Vedeam cum în noile convorbiri mă împingea pe mine să vorbesc sau să formulez texte, ca şi cum şi-ar fi pregătit armura de protecţie în cazul în care i s-ar fi făcut reproşuri sus. Când a vorbit cu Helms, s-a pomenit cu dosarul lui Gheorghe Calciu, preotul oprimat, în faţă, plus alte acuzaţii pe toate liniile, aprobări de plecare, tratamentul emigranţilor, persecuţiile religioase, drepturile omului. Andrei mi-a cerut să-i răspund.

La 1 iunie, coşmarul este oprit şi „lumina verde44 se aprinde pentru clauză şi relaţiile noastre. Are loc schimbul de scrisori oficiale ale celor doi preşedinţi, Ceauşescu angajându-se să nu aplice taxa de şcolarizare, iar Reagan să reînnoiască statutul clauzei. O creştere masivă în zilele anterioare a rezolvării cererilor de emigrare şi a amnistierii protestatarilor în materie de religie şi drepturile omului s-a înscris în noul curent de înseninare a relaţiilor româno-americane.

În septembrie 1983 îl însoţesc în avion spre Bucureşti pe vicepreşedintele Bush, care acceptase invitaţia de a vizita România. L-am putut observa şi cunoaşte, atât în conversaţiile de pe drum, cât şi în cursul vizitei lui oficiale, iar imaginea creată era aceea a unui om corect, zâmbitor şi amical, exprimându-se cu moderaţie şi îndemn spre colaborare. I-am dat nota cea mai mare în aprecierea mea a seriei de preşedinţi şi vicepreşedinţi pe care i-am cunoscut în ultimii ani. El a declarat că SUA se angajează în relaţii politice, economice şi culturale cu state precum România, care „dovedesc o mai mare deschidere şi independenţă”. Dar el adăuga la criteriul diferenţierii pentru cei ce urmăresc politica autonomă, independentă de linia Moscovei şi măsura în care ei procură o politică de liberalizare pe plan intern, politic, economic şi în materie

de drepturile omului.

Viaţa la ambasadă

Intram pe poarta principală, lăsam salonul cel mare pentru mese şi recepţii în dreapta şi urcam la biroul meu de la etaj. Clădirea era veche. Fusese altă dată o casă de lux de pe 23rd Street, în colţ cu un mic parc prin care trecea strada ce traversa podul, după care sus, pe deal, găzduia Casa Marinei, unde locuia Bush, vicepreşedintele. O îngrijeam şi reparam cât se putea şi subliniam valoarea ei istorică. Birouri comode acomodau o echipă de circa 10 persoane, între care figurau bucătarul şi şoferul. Lângă birou funcţiona secretariatul, condus de soţia consilierului.

La masă coboram, ieşeam pe poartă, înconjuram clădirea şi în mica pată de verdeaţă numită Embassy Row, intram într-o casă lipită de ambasadă, îngustă, cu un etaj, şi anume reşedinţa ambasadorului. Soţia mea era acolo şi schiţam planuri să curăţăm, să vopsim şi să reparăm mobila, ca să facem casa cât de cât ospitalieră.

În faţa intrării, pe smocul de iarbă verde, lângă trotuar, era o piatră comemorativă mare. Aici începe povestea unui ambasador chilian care fusese asasinat în dreptul sediului. Povestea lui m-a impresionat. Se numea Orlando Letelier şi trăise până în 1970 ca economist şi funcţionar al unei bănci de dezvoltare inter-americană. În acel an, Salvador Allende, liderul naţionalist, câştigă alegerile. Orlando se reîntoarce în ţară, dar Allende, numărându-l printre simpatizanţii lui, îl numeşte ambasador în SUA şi, astfel, în 1971 prezintă scrisoarea de acreditare lui Nixon şi are lungi conversaţii cu Kissinger. În 1972, este alături de Allende la ONU. în 1973, devine ministru de Externe şi apoi ministrul Apărării, în timp ce şef al armatei este generalul Augusto Pinochet. În 1973, în septembrie, acesta dă cu sprijinul americanilor lovitura de stat în care Allende îşi pierde viaţa. După trimiterea lui Letelier pe o insulă rece şi cu un regim de închisoare care îl slăbesc şi îl îmbolnăvesc, un venezuelean, guvernator al Caracasului, obţine de la Pinochet eliberarea şi expulzarea lui. Îl ia cu el împreună cu soţia în Venezuela, de unde

pleacă spre Washington la un post de cercetări latino-americane. În 1975, se află acolo, se desparte de soţia lui, Isabel, în 1976, şi, instalat în noua locuinţă, primeşte telefonic ameninţarea „Eşti un om mort”. Un terorist american de profesie, Michael Townley, devine angajatul serviciului secret DINA din Chile. Din momentul în care Letelier sporeşte criticile antidictatoriale vizând şi Chile, el devine un pericol ce trebuie înlăturat şi Townley este însărcinat cu acţiunea eliminării lui. Acesta ajunge la Washington, pune o bombă în maşina lui Letelier, care este ucis împreună cu secretara lui, Ronni Moffitt, când bomba a explodat în Embassy Row. Ceea ce a urmat a fost un scandal internaţional cu identificarea autorilor, procese în SU şi Chile, care au dus la totala dezvăluire a unui complot ramificat al unui asasinat politic odios. Rezumam şi actualizam istoria crucii din faţa casei mele: „Un diplomat străin lichidat de ai săi”.

Nu ne lăsam descurajaţi de emblema uşii noastre. Am curăţat apartamentul şi am făcut din două camere de jos o sală mică de masă. Nu ne paraliza nici lipsa de fonduri de protocol. Îndată după sosire, o organizaţie de cooperare Est-Vest, condusă de polonezul John Edwin Mroz, în care figuram de câţiva ani ca membru, autorizat oficial, mi-a dat de înţeles că în noua mea calitate ar fi cazul să ofer o masă pentru Comitetul Director, care număra o duzină de „directori”.

Fonduri nu erau şi de multă vreme ambasada nu practicase asemenea exerciţii sociale. „Încercăm”, am spus eu. Erau câţiva importatori de băuturi pentru care asistarea ambasadei nu constituia o problemă. Unii importau brânzeturi. Dar lipsea totuşi felul principal. Ne-a salvat un român care era paznic la terenurile mari de vânătoare ale unei asociaţii de oameni care îşi puteau permite un sport pretenţios. El a spus că din când în când trebuie să sacrifice câte un animal care îşi fracturează picioarele. Şi ne-a adus o căprioară. Masa avea deci un meniu select şi puţin obişnuit. Imaginaţia colectivului a fost stârnită apoi pentru a oferi soluţii amuzante

protocolului. Nu se dădea la intrare numărul mesei şi al locului, ci fiecare primea o floare care îl punea să caute floarea identică pusă la vedere pe locul ce îi revenea. Şi aşa, cu cheltuieli mici de completare pe care le puteam asigura personal, a ieşit prânzul festiv cu patru mese rotunde pentru câte şase persoane, fără cheltuielile protocolare normale în cazul oricărei ambasade pe glob. Reuşita ne-a mărit îndrăzneala de a cere formal aceste fonduri şi, spre surprinderea noastră, s-a dat lumină verde în timp foarte scurt.

Astfel, în perioada următoare au putut fi organizate mese cu ocazia vizitelor personalităţilor din ţară, ca ministrul Comerţului sau rabinul Moses, care ne vizitau în momentele critice ale bătăliei pentru clauză. De asemenea, când aveam musafiri americani, nu ne deranja să înregistrăm preţuire ca gazde, de la câte un senator sau deputat.

Un caz ilustrativ pentru intrarea micului salonaş al ambasadorului în funcţiune a fost invitarea congresmenului Tom Lantos cu soţia. Acesta era unul dintre vocalii critici ai României. Ca evreu maghiar, tema de atac era îndeosebi legată de tratamentul minorităţilor în România. În primele contacte, în care mă mărgineam să-i povestesc din copilăria mea într-un oraş ardelenesc, Oradea, caracterizată de multiplicitatea etniilor, i-am relatat şi aspecte din activitatea mea care în mandatul meu de ambasador se concentrase pe rezolvarea cererilor de emigrare din ţara mea. L-a interesat acest capitol şi mi-a cerut detalii. Ajunsesem la o relaţie de dialog în care nu ceream niciun sprijin, nici schimbări de atitudini. I-am spus că sunt bucuros să văd că multe cereri pe care le semnalez aici sunt rezolvate pozitiv la faţa locului. M-a întrebat atunci: cum ar putea el uşura cererea unei familii din circumscripţia lui electorală de a-şi aduce unii membri aflaţi în România? „De ce nu procedăm ca şi în alte cazuri”, am replicat eu. După ce mi-a dat nume şi detalii ale cazului, atmosfera între noi a devenit amicală şi atunci l-am invitat la masă cu soţia. A acceptat cu plăcere,

înţelegând că o masă este un loc mai prielnic pentru o discuţie serioasă decât o sală oficială sau un coridor zgomotos. A urmat masa la care l-am informat că am transmis lista lui şi sper să primim un răspuns afirmativ. „Perfect, mi-a zis el, dar mai este o problemă. Aş vrea mult ca să-i întâmpin la sosirea lor şi aş avea nevoie de detalii privind gara sau aeroportul unde descind”. Am procedat în consecinţă şi ceea ce urma să fie un punct politic câştigat s-a transformat într-un adevărat triumf. La descinderea din tren, la gară, emigranţii au fost întâmpinaţi cu flori de congresmen, fotografi şi ziarişti, în timp ce, discret şi sigur, clauza câştiga încă un vot.

Viaţa la ambasadă era animată. Discuţii cu viitorii participanţi la dezbaterea publică, tratative cu sindicatul de marinari care intenţiona să boicoteze mărfurile din ţările de Est, prieteni de la Universitatea din Maryland, români din Cleveland şi împrejurimi.

Contactele cu românii stabiliţi în SUA nu erau uşoare. Spre deosebire de foştii cetăţeni ai Greciei, care roiau în jurul unui consul chemat să asiste la căsătorii, botezuri, sărbători de familie sau înmormântări, din cele ce-mi relata el, ai noştri formau mereu fracţiuni adverse şi grupuri ce se ignorau, într-o călătorie, o biserică ortodoxă condamna prezenţa mea în oraş şi alta organiza o masă a enoriaşilor pentru mine. Mai puţini, aflaţi în categoria intelectualilor, puteau să dea semne impresionante de solidaritate cu ţara-mamă şi interesele ei. Iar eu balansam ca expresia franceză: „Nici acest exces de onoare, nici această indignitate”.

Roza vânturilor

Pe Mississippi în jos. Mă aflu în statul Minnesota, cu oraşele mari Minneapolis şi Saint Paul care formează o pereche de metropole. În zadar ai căuta capitala vreunui stat în principalul său oraş, deoarece, considerată un centru pur administrativ, fără implicaţii politice, este plasată într-un orăşel oarecare. Astfel, New York-ul stat nu are New York-ul oraş drept capitală, ci aceasta este la Albany, sus pe fluviul Hudson. Mă delectez de cuplul de

oraşe, cunoscute pentru vocaţia lor artistică. Aflat ca dirijor la o faimoasă orchestră, muzicianul nostru, Liviu Ciulei, care se afla temporar acolo, m-a dus la concerte, mi-a arătat oraşul şi mi-a povestit cum e viaţa într-un oraş ca Minneapolis. Aveam ca temă a deplasării mele contactul cu un centru de computere, a cărui colaborare era căutată de industria română. Discuţiile au fost încurajatoare, plăcute şi, pe parcurs, colegiale şi amicale cu directorul lui executiv. La masa la care mă invită, îmi spune că i-ar face plăcere să mă ducă la ferma lui nu prea îndepărtată, mărturisindu-mi că asta este pasiunea şi slăbiciunea lui principală.

În ziua următoare mă ia cu maşina şi ajungem la destinaţie, trecând pe drumuri bune prin arii cultivate. Îmi spune cu mândrie că nu apelează la mână de lucru din exterior. Ferma este automatizată şi este dată pe mâna membrilor familiei sale, nouă persoane la număr, dintre care patru erau copiii. Cei doi fii şi cele două fiice cu încă o noră şi un ginere ocupau poziţii strategice. Ei aveau în răspundere şi corespondenţa administrativă, iar ceilalţi erau supraveghetorii principalelor activităţi: crescătoria de vaci, crescătoria de porci, centrul de comenzi al sistemului automat, centrul energetic, transporturile. Trăiesc clipe de science-fiction. Văd butoanele calculatoarelor care declanşează hrănirea fiecărui grajd sau coteţ. Mi se arată staţia de urmărire vizuală a animalelor şi a problemelor care apar. Camioane şi camionete pentru transporturi. Căsuţele personalului dirigent. Vizitez localurile, curate ochi, tot prin sistemul de activităţi automatizate. Pun şi întrebări: „Ce faceţi dacă sistemul se opreşte din cauza unui circuit sau a unei piese?” „Ah! Suntem asiguraţi la o firmă care trimite în timp record o echipă de specialişti şi tot în timp scurt situaţia revine la normal”. „Pentru boli?” „Este convocat de urgenţă medicul veterinar al unei ferme cu care colaborăm”. „Deci totul este prevăzut şi dormiţi liniştiţi?” S-au uitat unul la altul. „Nu tocmai. Nu putem şti dinainte când fată scroafele, uneori în miez de noapte”.

Surpriza mea a fost când am aflat că, în ciuda

eficienţei sistemului, ferma în totalitatea sa nu câştiga mare lucru şi chiar cerea din când în când finanţare de la şeful suprem. Dar colectivul lupta ca să dreagă lucrurile. Au pus în vigoare un sistem de plasare avantajoasă a produselor prin pachete cu bucăţi mixte: cu oase, fără oase, cu pulpă, spate şi piept etc. Urmăreşte expoziţiile animale şi duce cu camionul viţei sau purcei spre vânzare.

Au organizat o masă cu tot personalul, în care am răspuns la întrebări ale copiilor: „Ce este aia ambasador?" „Ce face el?" „Unde este România, are iarbă bună, vaci frumoase, cu ce fel de maşini se lucrează pământul?" Răsfoiau albumele pe care le-am adus şi cereau lămuriri.

Ne-am despărţit prieteni. Dar nu am ţinut o legătură cu ei, furat cum eram de crizele prin care trecea clauza. Cu regret şi multă compasiune, am aflat de evenimentele care i-au încercat pe „automaţii" mei amici. În primă fază, entuziast, şeful suprem a cumpărat a doua fermă vecină cu prima, încurajat de rezultate, a vrut să-şi întemeieze propria firmă şi alege ca temă mori electrice de vânt, de instalat pe câmp şi la ferme. Din nefericire pentru el, energia electrică din alte surse rămânea mai ieftină şi, astfel, a dat faliment. Cum se îndatorase mult, a fost nevoit să vândă cele două ferme.

Şi cu asta se încheia un episod destul de frecvent în economia americană, când riscul nemăsurat şi proiectele prea îndrăzneţe sunt corectate şi pedepsite prin eşec şi dispariţie.

Sub Minnesota se află Iowa, şi ea prolifică în agricultură. Mă aflam tot cu mandat. Importam porumb hibrid din Iowa, de bună calitate şi cu preţ convenabil. După cum se ştie, acest porumb nu se reproduce şi deci contactul cu sursa se impune. Am fost primit nu doar de firmă, ci şi de autorităţile de stat care considerau agricultura ca îndeletnicirea lor emblematică. M-am plimbat prin lanurile de porumb şi am făcut poze împreună. Am observat şi aici progrese tehnice şi ştiinţifice. Operaţiunile care se făceau pe câmp erau efectuate *in vitro* în laboratoare.

Des Moines, oraşul pe care îl vizitez şi care a devenit capitală, are un nume care evocă prezenţa francezilor. Iată-i în istoria regiunii ca exploratori în secolul al XVII-lea, Părintele Marquette, Joliet şi mai târziu La Salle, iar un francez canadian deschide aici mine de alamă. Imaginea predominantă a regiunii era preeria cu iarbă înaltă şi curcani sălbatici. Aparţinea triburilor de indieni, dintre care unul era din seminţia Iowa. Când la 1803 Louisiana este cumpărată de la francezi, Iowa intră în posesia americanilor. Dar abia după înfrângerea indienilor în Războiul Şoimului Negru, la 1832, începe adevărata organizare, iar Des Moines devine capitală. Imigranţi europeni germani, cehi, olandezi şi scandinavi aduc cu ei tehnici avansate de agricultură. Şi astfel, cu solul şi râurile care o plasează în frunte – deţine 25% din pământul cultivabil al Americii cu gradul de calitate 1 –, Iowa devine un punct de excelenţă pe harta SUA. în vizita mea am putut măsura toată dedicaţia, mândria şi energia actualei generaţii de a trăi la înălţimea calităţilor aproape legendare ale acestui ţinut şi ale populaţiei sale.

La graniţa cu Iowa, de cealaltă parte a fluviului, se află statul Illinois, cu faimosul său centru de pe malul lacului Michigan, Chicago. De la el se întinde peste Michigan un stat peninsular al nordului, acea regiune industrială care a fost timp de un secol ţinta emigraţiei româneşti. Este greu să parcurgi toate atracţiile oraşului, care excelează în arhitectură, artă, teatre şi săli de concerte. La faima oraşului contribuie universitatea sa.

Eram legat de ea printr-o împrejurare care ţine de matematici. În anii ’70, lucrasem la Bucureşti intens într-o arie care apropia această ştiinţă de meseria mea paralelă, diplomaţia. Ea se intitula „modele matematice” pentru ştiinţele sociale şi ale omului, incluzând un capitol special de diplomaţie şi relaţii internaţionale. Cum comunicările rezultatelor din acest domeniu aveau circulaţie internaţională, au atras atenţia şi profesorului Harold Guetzkow din Chicago, care se ocupa tot de modele. Astfel că, în acest oraş, mă aştepta un coleg pregătit să facă

împreună cu mine „şedinţe de modelare”. Era, într-adevăr, priceput şi meticulos. Dar după ce ne făceam datoria faţă de ştiinţă, aveam în el cel mai bun ghid pentru cunoaşterea oraşului.

Universitatea este o instituţie mare şi bogată. Are şi editură proprie cu expunere internaţională, muzee, dintre care unul a devenit Muzeul de Istorie Naturală din Chicago, cu colecţii de antropologie şi geologie. Expediţii speciale îmbogăţesc muzeul. Universitatea are observatoare astronomice şi o bibliotecă, galerie de artă, staţie radio şi numeroase institute de cercetări.

În Urbana-Champaign funcţiona ca parte sau filială a Universităţii din Chicago, sub numele Universitatea din Illinois, o grupă de cercetare în domeniul ştiinţelor politice şi internaţionale, pe care am întâlnit-o la Uniunea Internaţională de Ştiinţe Politice şi Sociale. Avusesem schimburi de idei şi publicaţii şi după aceea mă invitaseră la reuniuni de teoria şi practica negocierilor. Am dat o fugă şi la ei, i-am găsit antrenaţi într-o dezbatere deschisă şi am luat, la invitaţia lor, cuvântul, strângând astfel relaţiile şi mai mult cu statul de la Lacul Nordic.

Ohio, Columbus. Primesc o invitaţie de la această universitate, în octombrie 1982. Sunt surprins să găsesc o broşură care anunţă conferinţa mea despre „Relaţiile Româno-americane, Trecut, Prezent şi Viitor”, sub egida Centrului de Studii Est-europene şi a Departamentului pentru Limbile şi Literaturile din Europa de Est, împreună cu un program încărcat de la 9 dimineaţa la 8.30 seara şi cu un CV al meu de trei pagini şi jumătate. „Ce pregătiri, mi-am zis eu, ce atenţie!” În scurt timp am aflat că se datorau profesoarei de limba română, dr. Rodica Boţoman. Am asistat la un curs ca demonstraţie, unde era prezent un mare număr de studenţi. Am cerut lămuriri şi mi s-a spus: „Cei ce urmează cursurile de limba română cu doamna Boţoman sunt cei mai numeroşi elevi americani studiind o limbă străină, depăşindu-i cu mult pe cei de la limba franceză”.

Un record neaşteptat. Autoarea era însă un personaj

şi mai uluitor. După cursul ei şi conferinţa mea, membrii Clubului românesc al OSU (Ohio State University) mi-au cântat *Bine aţi venit*, aproape toţi în costume populare româneşti, la expoziţia de artă populară românească.

Am fost primit de preşedintele universităţii. Am început prin a-l felicita pentru ceea ce ştiu şi văd despre universitate. O facultate de sociologie, printre puţinele din lume, care recurge la modele matematice. „La noi?”, m-a întrebat el. „Da, la dumneavoastră”. Nu părea a fi la curent. Îl congratulez pentru atenţia de care se bucură limba română, cu un număr record de studenţi. „La noi?”, mă întreabă el iarăşi, mirat. Şi pe urmă mă lămureşte. În calitate de preşedinte al universităţii, el nu se ocupă de cursuri. Ele sunt atribuţia unui vicepreşedinte executiv. Preşedintelui îi revine doar sarcina de a asigura bugetul universităţii. „Uite cum fac, a explicat el. Bugetul de 600.000 dolari îl împart în trei: o treime rezolv de la statul Ohio, altă treime din bugetul central al SUA şi a treia parte prin donaţii de la alumni. Absolvenţii noştri ocupă posturi importante şi au mijloacele necesare. Am creat o asociaţie a absolvenţilor cu ei şi îi invit anual la o zi festivă, iar ei fac donaţii universităţii”.

O mai clară şi candidă imagine privind o universitate americană uriaşă cu sute de mii de studenţi.

Mai rămânea să dezleg meritele profesoarei în a-i determina pe tinerii americani să danseze dansuri româneşti, în costumele noastre ţărăneşti şi pe melodiile folclorului nostru. Din lecţia ei şi din ce mi-a explicat ulterior, am înţeles că avea un stil *sui generis*. Adresându-se studenţilor, alterna tonul ei între unul care aprecia calităţile lor deosebite – deştepţi, harnici, inteligenţi – şi unul în care îi critica dur, ca leneşi, inculţi, înapoiaţi, în aşa fel că ei nu mai ştiau unde se încadrau. Dacă ne referim la metodele de stimul şi pedeapsă din teoriile privind reflexele condiţionate pe care le susţinea Skinner la Harvard, am putea găsi un model explicativ: promiţi şi ameninţi, răsplăteşti şi pedepseşti, iar rezultatul acestei balanţe poate fi unul de echilibru acceptabil.

Vanik m-a luat cu el la Cleveland, Ohio. Era oraşul în care găsise sprijin pentru candidatura lui în Congres. Avea şi numeroşi români din veche imigraţie. A fost fericit când, plimbându-ne pe stradă, un constructor i-a strigat de la înălţimea unei schele: „Hei, congresmen, ai venit să ne vezi?" împreună l-am vizitat pe primar, de origine sârbească. „Aţi ajuns tocmai bine, ne-a spus el. Azi este ziua emigranţilor din estul Europei. Defilează în faţa primăriei, ca semn că îşi menţin tradiţiile şi solidaritatea". Am stat lângă el, în timp ce grupuri de cehi, maghiari, polonezi, bulgari treceau în frunte cu unul dintre ei, care ducea steagul ţării sale. Animaţie, lume încântată, aducerea unui omagiu Americii care i-a primit. Se termină defilarea, îl felicit pe primar, dar subliniez că n-am văzut grupul românilor atât de numeros la Cleveland. Primarul spune: „Fără îndoială că i-am invitat". Şi puţin jenat adaugă: „Dar românii nu s-au pus de acord cine să ţină steagul lor".

Ce trăsături neplăcute ale discordiei interne scoteau la iveală! într-adevăr, erau divizaţi. Erau doi preoţi ortodocşi, unul trimis de Patriarhia română şi celălalt venit de demult. Se certau pentru sediul bisericii, pe care o ocupa în prezent preotul vechi. L-am invitat pe preotul ortodox la o întâlnire cu românii „patrioţi". Erau numeroşi, vorbeau o limbă românească plină de termeni americani. Li se atribuia propoziţia: „Stăm în car şi figuram", ceea ce însemna „Stăteam în automobil şi calculam". O primă generaţie de copii a învăţat limba română, dar pe măsură ce a trecut timpul, copiii nu mai ştiau româneşte. Un om între două vârste îmi recita versuri: „Mai lungă-mi pare calea, / Acum când vin acasă". Mi-a rămas în minte căldura cu care încercau să păstreze în memorie şi în grai legăturile cu ţara-mamă.

Credeam că grecii, pe care i-am găsit certăreţi la ei acasă, vor fi şi în exterior divizaţi. Dar consulul grec de la Washington mi-a spus că nu pridideşte să satisfacă invitaţiile comunităţii greceşti. „Nu mai pot, se plângea el. Nu este botez sau înmormântare, comemorări, aniversări

şi sărbători ale grecilor la care să nu fiu solicitat”.

Coasta Pacificului. Eram nerăbdător să ajung la Pacific şi după o familiarizare cu Coasta de Est a Atlanticului, ce acoperea statele New Hampshire, Massachusetts, Connecticut, New York, Pennsylvania, New Jersey, Delaware, am primit o invitaţie să vin pentru o reuniune la Portland, Oregon. Mi-au plăcut atât de mult diferenţele între cele două regiuni mari de la extremităţile SUA, încât am repetat vizitele în vest. Cu mare interes am asistat la o sesiune a Academiei de Artă şi Ştiinţă la Vancouverul canadian, urmată de o şedere la Seattle în statul nordic Washington. A apărut aici un personaj care mă vizitase la Washington: Kristof. Îmi povestise viaţa lui de bucovinean, care a învins mii de obstacole pentru a ajunge şi a se stabili în America. M-a căutat la Seattle, unde aflase că poposesc. S-a arătat dispus să mă ducă la el acasă, în sud, cu maşina, precizând că pot înnopta acolo. Ceea ce mi se părea o idee atrăgătoare, înainte de a lua avionul spre Washington.

A reluat cu amănunte firul vieţii lui, spunând că a purtat nestinsă pasiunea lui din copilărie pentru pădure. Tatăl său avusese o pădure, cu o instalaţie de tăiat lemne şi de fabricat scânduri. Dădea şi el o mână de ajutor, dar tatăl, care era destul de bogat, îl pregătise pentru o carieră intelectuală, trimiţându-l la studii superioare în Cehoslovacia. Intervenise războiul şi apoi schimbarea de regim în România, naţionalizarea întreprinderii şi a pădurii, aruncarea familiei în neant. După aceea, tânărul student fuge în Iugoslavia, trecând Dunărea înot. Dar ţara de refugiu îl priveşte cu suspiciune, îl arestează, scapă, fuge în Austria, unde un cerc de refugiaţi români, deţinători ai unei arhive haotice, îl angajează ca ajutor bibliotecar. Adună ceva bani, emigrează în SUA, unde reuşeşte să lucreze la îngrijirea de păduri, face studii, găseşte un post bun, întemeiază o familie, strânge bani şi, în fine, cumpără un petic de pădure.

Soţia sa era englezoaică şi o chema Shakespeare. Nu am putut stabili o descendenţă atât de glorioasă. Au un

copil, e mare, a făcut studii frumoase, s-a căsătorit cu o chinezoaică şi acum e ziarist în New York.

A doua lui pasiune a fost cea a cărţilor. Este un colecţionar şi lector pasionat. Cu studiile încheiate, a fost numit profesor. „Mai multe vă voi povesti când ajungem”, mi-a spus el. Am văzut că nu ne oprim în oraş şi că ne abatem pe un drum care duce la o pădure. Îmi zice că el şi-a construit casa la care mergem în pădure, dar n-a precizat că ar fi la marginea ei. Şi după un drum îngust şi întortocheat între arbori măreţi, ajungem în faţa unei case frumoase, lângă care îşi face apariţia o clădire de aceeaşi înălţime. Masa ne aşteaptă. Doamna Shakespeare este o persoană demnă, amabilă, mult însă mai tăcută decât pădurarul ei soţ. Dar vorbeau de copil, pe care îl pierdeau din vedere, devenit corespondent al *New York Times* în Japonia, Filipine, Coreea şi alte ţări asiatice.

După cină, Kristof m-a dus cu el în casa lui vecină. Era formată dintr-un hol imens, ridicat cu un etaj invizibil şi cu pereţii ocupaţi de jur-împrejur cu rafturi de cărţi. Cele mai recente nu mai găsiseră loc şi formau grămezi ordonate pe podea. Dar la uşă am încremenit. Întins în dreptul intrării se afla un animal uriaş, de mărimea unui tigru, de o culoare maronie de la un capăt la altul, cu ochi ce străluceau ameninţător. Kristof a râs, spunând domestic: „E puma mea”. Nu îmi imaginasem că respectiva felină trăieşte şi în păduri ale Americii de Nord. „Am împăiat-o, i-am pus lentile şi acum păzeşte biblioteca”. Nu am vorbit despre vânători şi zoologie, ci ca simpli cititori de cărţi. Colectase şi cărţi vechi, istorice, multe privind originile lui est-europene.

Am dormit în camera fiului şi chiar în patul său. Nicholas Kristof şi Sheryl WuDunn. Pentru articolele lor, au primit Premiul Pulitzer, cea mai înaltă distincţie pentru literatură şi ziaristică. Având drept subiect China, cartea lor se intitulează *China se trezeşte*. Mai târziu, în 2000, vor publica împreună *Tunete dinspre Răsărit. Portretul unei Asii care se ridică*, o carte căutată şi apreciată.

Voi duce cu mine din pădurile de la Pacific amintirea

unui eveniment petrecut acolo şi care poartă numele Kristof.

Statele din sud. Texas. Într-un grup de ambasadori am fost invitaţi împreună cu soţiile noastre de autorităţile Texasului ca să participăm la o aniversare istorică a lor, în care voiau să-şi sublinieze vocaţia internaţională şi comercială. Bineînţeles, cu personalitatea specific texană. „Sunt texan”, răspunde un călător venit din America, o calitate pe care o invocă unui interlocutor european, pentru a se identifica. Pălăria mare, calul şi pistolul sunt apoi simbolurile cele mai iubite. Texas este o ţară de cowboys. În familiile pe care le vizitam mi se vorbea de calul familiei, unde stătea, unde îi aştepta.

Ne aflam la Dallas, capitala în care se petrecuse sinistrul asasinat al lui J.F. Kennedy. Parcurgem şi noi cu maşina traseul din vizita sa, privim şi fotografiem clădirea cu etaj şi cu fereastra de la care s-a tras în preşedintele aflat în coloana oficială de jos, ni se dau amănunte şi constatăm încă o dată că misterul nu este complet dezlegat, aşa cum arată numeroasele cărţi ce apar şi versiunile lor.

Suntem bine trataţi, vedem muzee, instituţii de cultură, clădiri noi în stiluri moderne. În final, ambasadorilor li se înmânează un carnet de cetăţean de onoare al Texasului şi o pălărie de cowboy, cu menţiunea că la a doua călătorie vom primi şi o pereche de cizme.

Se simte peste tot aerul prosperităţii, deşi aceasta are lângă puţurile de petrol mirosul din spaţiul erbaceu şi floral al câmpiilor.

Este unul dintre statele ataşate târziu Statelor Unite ale Americii. Povestea lui începe ca şi în alte locuri cu indienii locali, comanşi sau apaşi, conturbaţi de misionarii francezi sau spanioli care aduc după ei soldaţi şi imigranţi ai marilor puteri care-şi dispută ţărmurile Golfului Mexic. Înainte de a fi american, statul Texas a fost pe rând spaniol, francez, mexican, autonom şi, în final, american. Se remarcă tenacitatea şi vigoarea noii formaţii a Statelor Unite, care adaugă la calităţile lor iscusinţa politică şi

diplomaţia, ca să obţină pentru sine ce rezulta din luptele marilor imperii. Vecină cu Texasul este Louisiana, un alt caz de concurenţă şi de luptă între cei trei mari ai vremii. Cine nu-şi aminteşte de cunoscutul moment în care Jefferson al Americii cumpără Louisiana de la Napoleon în 1803, înainte de a deveni o parte a SUA?

Texasul se revoltă împotriva spaniolilor în 1835 şi în războiul cu Mexicul Alamo a devenit un loc de apărare crâncenă a americanilor, care prin Houston îi înving pe spanioli. În 1845, Texasul este anexat şi în curând cowboy-i cu pălării largi înviorează economia, care la sfârşitul secolului al XIX-lea se baza pe ferme şi crescătorii de animale. Este un proces lung în care dispar nu numai imperiile vremii, ci şi indienii locali. Unde sunt cei care au fost în lume, cum zice imnul studenţesc? Americanizarea s-a făcut cu diplomaţie, dar şi cu violenţă.

Spre divertisment şi pentru a ne aduce în actualitate, gazdele ne-au invitat să vizităm locurile unde s-a filmat serialul atât de larg circulat, intitulat *Dallas*. Casele se aflau pe marginea unui câmp deschis. „Ce mici sunt, observa soţia mea, faţă de cum mi se păreau în filme”.

Prietenia mea cu Texasul a fost pusă la grea încercare spre sfârşitul şederii mele în 1984. În sud, pe malul Golfului, se afla centrul economic şi industrial al Texasului, Houstonul, care îşi trage numele de la Simon Houston, eroul istoric, şi faima de la prosperitatea lui. Vechi, tot de la 1836, el se transformă în oraşul comerţului. După 1920 şi apariţia sondelor de petrol în preajmă, oraşul ocupă un loc vital în viaţa Americii, devenind şi cel mai populat oraş al statului.

M-a adus aici o împrejurare nefericită. Un mare lot de tuburi din oţel importate din România a fost descărcat aici cu constatarea că proasta lui împachetare a adus grave stricăciuni conţinutului. Iar cumpărătorul refuza preluarea lor. Ambasada a intrat în focul reclamaţiilor, răspunsurilor, anchetei, analizei şi, în fine, o delegaţie de funcţionari, ingineri şi jurişti vine din România şi se îndreaptă spre Houston, luându-mă cu ea, conform

instrucţiunilor. Au urmat scene penibile de acuzaţii şi încercări de dezvinovăţire la care asistam, tulburat fiind şi de ideea că în acei ani, printre relele care se abătuseră peste noi, era şi munca proastă, neprofesională şi lipsită de răspundere. Până la urmă, „măsuri” luate în interior, ministrul schimbat şi alte gesturi, care nu ne scuteau de pierderile considerabile din întreaga afacere.

Am rupt câteva ore, din când în când, să admir cum pulsează viaţa în cel mai mare şi mai prosper oraş al Texasului.

Georgia. Tot în sud, după Texas, Louisiana, Mississippi şi Alabama, aflate la Golf, urma un stat care ieşea, în fine, la Atlantic: Georgia. De data aceasta invitaţia venea din sectorul privat: ne-a adresat-o compania Pepsi-Cola. Cine nu ştie ce înseamnă puterea şi mijloacele unei companii internaţionale s-ar mira şi ce ne punea ea la dispoziţie. Un mic avion pentru familia mea şi a unui colaborator din ambasadă, patru persoane, pentru a zbura la Atlanta. Apoi program, protocol, însoţire, mijloace de transport şi restul, în mâna unui staff specializat.

Îi cunoşteam din vizitele mele pe câţiva preşedinţi de corporaţii. Cât ţinea audienţa nu li se dădea telefonul. Dar dacă pe un telefon special îi chema vreo somitate politică sau financiară, gazdele se întorceau spre noi şi le puteam auzi cum se tutuiau cu magnaţi şi cât de ageri şi interesaţi deveneau. Titlul unei cărţi din biblioteca mea: *Corporaţiile conduc lumea*. Poate e exagerat, dar un pic de adevăr există. Reţeaua lor era enormă. Capitalul lor rulant era mai mare decât PIB-ul multor state, în putere economică. Astfel, ele cucereau pieţe şi zone de influenţă, câştigau aliaţi pentru ţara mamă, conduceau economia ţării-gazdă, îşi formau elite prietene şi oameni credincioşi.

Probabil că în zona Pepsi versus Coca implicaţiile politice erau mai puţin vizibile, în schimb, numărul de oameni care le ţineau sticla în mână pe glob era aiurisant.

Primire şi şedere atât de „şic”, mai rar. Şi acum răsfoiesc cu emoţie albumul de fotografii care mi s-a dat la plecare. Vizită la guvernator, vizită la primar, vizite la

muzee şi expoziţii. Totul se petrecea în octombrie 1984, cu câteva luni de la rechemarea mea din post. Iată că la Atlanta, ziceam adio unei ţări pe care o ştiam şi o preţuiam, dar şi carierei mele diplomatice.

Am făcut împreună cu soţia mea o vizită la mormântul lui Martin Luther King, unde am depus o coroană. Apoi am vizitat Centrul de Schimbare Socială Neviolentă, care îi poartă numele. Acest lider al mişcării de emancipare a negrilor, asasinat mişeleşte în 1968, a fost admirat şi urmat de milioane de oameni. N-am să uit imaginea acelei mulţimi uriaşe care în Washington umpluse în 1963 spaţiul dintre statuia lui Lincoln până la monumentul lui Jefferson şi care sorbea, plângând, cuvintele lui: „Am un vis că într-o zi pe dealurile roşii din Georgia, copiii foştilor sclavi şi copiii foştilor proprietari de sclavi vor fi în măsură să stea alături la masa înfrăţirii... Am un vis că cei patru copii mici ai mei vor trăi într-o zi într-o naţiune unde nu vor fi judecaţi după culoarea pielii, ci după conţinutul caracterului lora. Şi tot el, în acelaşi an: „Injustiţia oriunde este o ameninţare a justiţiei peste tot”.

Fără oameni ca el, transformarea populaţiei de culoare în cetăţeni egali, cu drepturi, nu s-ar fi realizat pas cu pas în deceniile care au urmat.

În 1957, auzisem de la prieteni americani o întâmplare. Au angajat, în scris, pentru îngrijirea copiilor lor o tânără negresă din sud. Au aşteptat-o la gară. Ea a coborât şi apoi a leşinat. Îngrijoraţi, au făcut-o acasă să-şi revină şi au aflat că tânăra a stat în picioare în tren o zi şi jumătate. „N-au fost locuri, ce s-a întâmplat?” Şi ea a răspuns: „Au fost locuri libere, dar mi-a fost frică să mă aşez. Acasă n-aveam acest drept”.

În Georgia mi-am permis şi o ieşire din program. Îl căutasem la telefon pe fostul ministru de Externe, Rusk, ştiind că era din Atlanta. M-a invitat la el la universitate, să luăm masa împreună. Cu maşina, nu era chiar departe. Universitatea se afla în Athens, un orăşel care apărea între dealuri, după ce treceai de un râu, Apalachee. Era explicabil de ce râul avea nume indian, dar de ce oraşul

era grecesc? Profesorul Dean Rusk mă aştepta la o masă mare cu mulţi profesori invitaţi, unde trebuia să rostesc şi eu câteva cuvinte despre relaţiile româno-americane pe care le slujeam. Zâmbind, ei mi-au explicat originea numelui. Când un grup de imigranţi a ales locurile pustii atunci pentru a întemeia o aşezare, a căutat nume pentru ea. Şi unul a spus: „Parcă a fost în Antichitate un oraş faimos întemeiat pe şapte coline? Care era el?” Confundând Roma cea cu coline cu Atena, ei au ales Atena drept nume. „Eroare de tipar”, ziceau ei amuzaţi. Rusk s-a întrecut pe el povestind momente din anii ’60, când s-a împrietenit cu ministrul român de Externe, Mănescu, şi cu mine şi cât de fructuoasă a fost atunci colaborarea noastră ani în şir.

Poate că, la despărţirea mea de America, un moment diplomatic şi o personalitate a trecutului, precum cele din Atena, cădeau tocmai bine.

Utah. Din câte seve ciudate s-a format America, ne-o arată acest stat întemeiat în deşert. Vedem o îngrămădeală de căruţe purtând oamenii unei secte creştine nerecunoscute şi prigonite. Aceştia ajung într-o pustietate dintre Colorado şi Nevada şi se stabilesc în Valea Marelui Lac Sărat. Se întâmpla în vara anului 1847. Şi-au definitivat şi numele doctrinei lor: Biserica Reorganizată a lui Iisus Christos a Sfinţilor Ultimei Zile. Li se zicea mormoni de la *Cartea de aur a Mormonilor de sub conducerea lui Joseph Smith*, apărută cu şaisprezece ani în urmă la Palmyra în statul New York De atunci, bătuţi cu pietre de populaţia care îi respingea ca eretici, arestaţi de autorităţile care voiau să scape de ei, ucişi în temniţe ca întemeietorul Smith şi fratele lui, au colindat în căutare de reşedinţă prin regiuni şi state precum Illinois şi Missouri. Un nou conducător, Brigham Young, bazându-se pe disciplina de fier a acestor credincioşi fanatici, reuşeşte să aşeze comunitatea, să o stabilizeze şi să o pună la lucru. Rezultatele s-au văzut, pentru că în 1850 au devenit teritoriul Utah. Controversele şi adversităţile n-au încetat, deoarece erau acuzaţi că practicau poligamia şi metode

drastice interne. În Uniune n-au intrat decât în 1890, dar după aceea prosperitatea pe care şi-o asiguraseră le-a dat îndrăzneala să ridice temple mormone în alte state şi să trimită peste hotare tineri şi predicatori.

O întâmplare m-a pus în contact cu ei. Veneam cu un avion de talie mijlocie dintr-o călătorie şi am observat că era aproape în întregime ocupat de un grup de tineri îmbrăcaţi la fel; ei se mişcau ca maimuţele la semnele câtorva seniori. La o simplă întrebare de curiozitate pe care am adresat-o unui vecin de scaun cu privire la ce anume citea, acesta mi-a arătat o carte mormonă şi a declanşat o mobilizare prin semne a întregului grup de a-mi satisface curiozitatea şi de a dezvolta un interes posibil. Au apărut mai multe broşuri şi cărţi, toate ţinând de filosofia lor şi, după ce mi-au smuls o carte de vizită, ele s-au multiplicat în biblioteca mea.

Am aflat că, pe cont propriu, fiecare tânăr trebuie la o anumită vârstă să petreacă în străinătate doi ani de ucenicie în arta predicatorilor şi să lege prietenii pentru comunitatea lor. Cred că perseverenţa, hărnicia şi ordinea sunt caractere americane larg împărtăşite, dar unele duse la intensităţi pasionale şi credinţe absolute nu s-au văzut ca la mormoni.

Într-o perioadă ulterioară, când îi vedeam pătrunşi în lumea politică americană, după ce excelaseră în cea economică, am răspuns pozitiv la invitaţia lor de a-i vizita. Şi într-un drum spre California m-am oprit la Salt Lake City, pe marginea Lacului Sărat. Primirea a fost amabilă şi într-un ton moderat, menit să exprime normalitatea mormonilor. Încercam să văd sau să deduc ce se afla sub masca acelei ordini calme. Rezultatul era faţa reală a disciplinei aspre.

Mă gândeam că nu era doar un record american, ci unul mondial, pentru că nicio tiranie sau dictatură politică sau militară, niciun totalitarism iubitor de disciplină n-au atins gradul de funcţionalitate productivă ca grupul acesta aşezat în deşert şi care a învins toate obstacolele şi adversităţile.

West Virginia. Iată-mă în West Virginia, aflată deasupra Virginiei Washingtonului, de care o despart vestiţii Munţi Apalaşi, la gura unei peşteri conducând la o mină de cărbuni. Oameni cu caschetă mă aşteaptă cu zâmbete şi flori, iar lângă ei, probabil, membri ai familiei şi copiii. A venit ambasadorul României în vizită la ei, invitat de fostul senator Gore.

Reprezentam ţara care i-a scos din durerosul şomaj. Dacă România n-ar fi semnat contractul convenabil şi de durată cu firma lor, ar fi manifestat la Charleston în piaţă, cerând muncă şi pâine.

Mai fusesem în mine de cărbune închiriate de români. Cărbunele nostru exista, dar nu avea calitatea cerută de industria românească de oţel, ce constituia o prioritate a politicii naţionale. Una dintre mine era într-un munte la o înălţime de 3.500 m deasupra nivelului mării, în Perú. Şoferul peruan refuzase să urce atât de sus, întrucât acolo erau „spirite”. Cel de la ambasadă s-a încumetat. Dar locul era mai pustiu decât deşertul, nici oameni, nici spirite.

Senatorul avusese succes în politicile statului său cunoscut pentru asprimea cu care se guvernau partidele, punând în ziare Virginia de Vest sub semnul întrebării. Bineînţeles că atunci când inspirase contractul cu România se gândea la soarta votanţilor lui.

Când am intrat în mină, mă aşteptam din alte vizite similare să văd feţe de oameni vopsite în negru, cu haine mâzgălite şi mizere şi cu o privire care exprima orice, dar nu şi siguranţă. Câţi dintre ei nu fuseseră zdrobiţi de căderea pereţilor şi a stâncilor? în faţa mea se deschidea un coridor curat, de culoare maronie, care semăna cu sala de aşteptare de la metrou. Alte coridoare, tot frumoase şi curate. Am înţeles că situarea zăcământului permitea folosirea unor tractoare mici, cu sapă automată, oferind alte condiţii minerilor decât cele clasic mizerabile.

M-au invitat să văd şi nişte locuinţe din apropiere, unde iarăşi curăţenia era evidentă, chiar la nivelul unei familii de miner, plătit cu ziua.

Senatorul era un om plăcut, cu înţelepciunea unei cariere bogate în evenimente şi experienţe, care spera ca România să parafeze din nou contractul. Fiul senatorului era şi el angajat în politică. Vrând să-i cer ajutorul în problemele ce mă ardeau, cum era clauza, am observat că păstra un ton mai rezervat decât al tatălui său. A avut o ascensiune politică deosebită şi l-am întâlnit când lansase iniţiativa de a invita Clubul Romei să ţină o reuniune în SUA.

Florida. Doi prieteni mă legau de Florida, unul în nordul ei şi altul în sud. Nicolae Cristescu era profesor la Gainesville University, sus, lângă Atlantic, iar Vanik, congresmenul, mă invitase la căsuţa lui de vacanţă, în sud, la Palm Beach, nu departe de Miami.

Să încep cu universitatea. Cu Nicolae Cristescu, eram coleg la Facultatea de Matematică atunci când am început acel amuzant curs militar din care trebuia să ieşim ofiţeri de artilerie antiaeriană. El şi cu Marcus au dat examenul, dar eu am pierdut gradul militar, chemat la Bucureşti de Sadoveanu pentru Centrul lui de pace. Familiile noastre se întâlneau des, făceam excursii sau luam mese împreună. Soţia lui era astronom. Trimis pentru un stagiu la SUA, a prins gust pentru universitate, care l-a angajat. Venit acasă după încurcături cu viza română, a plecat tot acolo a doua oară şi, în fine, a semnat cu universitatea un contract de lungă durată.

Era elev al lui Moisil şi deprinsese de la algebrist uşurinţa de a formula ecuaţii pentru uzul fizicii matematice sau al mecanicii. Arta lui s-a perfecţionat şi, cu o inspiraţie pe care numai cercetătorii de vârf o pot avea, şi-a propus să scrie mecanică şi pentru alte medii decât cele fizice sau fluide clasice. A scris o nouă mecanică a prafului, aplicabilă la fabricile de faină sau medicamente, o nouă mecanică pentru mediul nisipului, a treia pentru pietre şi stânci, încă una pentru noroi şi mlaştini, una pentru nori cu mici picături invizibile, de apă. Citez ecoul ultimei mecanici. Marile companii de aviaţie erau interesate de mediul norilor care le crea probleme şi au oferit

universităţii un contract de studii, dat lui Cristescu spre rezolvare. În curând, alte firme industriale au cerut modele matematice pentru mediile care le interesau, iar universitatea a văzut în Cristescu o mană cerească aducătoare de fonduri. I-au creat laborator special. Se bucura de tratament privilegiat şi avea cheia de intrare în institut şi laborator, chiar la miezul nopţii, când universitatea era pustie.

Cristescu a început să fie căutat de universităţi care în acea perioadă îmbogăţeau curriculumul mecanicii cu inovaţiile lui. Cărţile sale deveniseră manuale. În SUA există o medalie care se acordă celui mai bun specialist în mecanică. A venit şi momentul când i-a fost înmânată lui Cristescu. În paralel, s-a ocupat de şcoala de mecanică de la Bucureşti, unde au apărut emuli preţioşi. Iar Academia Română l-a ales membru permanent. E pensionar acum, dar zilnic îşi vizitează laboratorul din Florida. Iată de ce acest stat, care preţuieşte comorile, rămâne asociat unui om de ştiinţă român, cu titluri mondiale de recunoaştere.

Florida de Sud era paradisul bătrânilor americani bogaţi. Era brăzdată de automobile lungi de lux. Avea atracţia plajelor, a ieşirii cu iahtul pe ocean, dar şi mlaştini greu de pătruns, cu aligatori şi papagali. Era o Floridă a vacanţelor şi a recreerii. Aer curat, soare, boare de vânt oceanic, bărci, iahturi, pescari amatori.

Prietenii noştri, Vanik şi soţia, aveau o casă din lemn în Jupiter, Florida, pe un ponton ce ieşea din apă. Ne-au invitat să petrecem câteva zile cu ei. Vanik, om practic, îmi pregătise o surpriză. Aranjase o masă mare la un restaurant, unde un afiş mă anunţa ca vorbitor pe o temă de comerţ şi prietenie româno-americane. Iar în prezidiul adunării improvizate se găsea chiar un congresmen al Floridei, ce urma să voteze pentru clauză.

Ca şi în alte state ale sudului, în Florida istoria pare a avea aceleaşi faze. Întâi, indieni specializaţi în blănuri, misionari spanioli, apoi soldaţi spanioli, corsari englezi, ocupaţie engleză şi după ani de diplomaţie, americanii se instalează în 1819, devine teritoriu şi are guvernator pe

cuceritorul ei, în 1821. Devine un mare producător de tabac şi bumbac. Atrage vizitatori, înalţă clădiri frumoase şi îmbunătăţeşte drumurile, înfloreşte după Primul

Război Mondial şi apoi îşi adaugă cununa de instituţii moderne, ca universităţile şi centrele de cercetări ale naturii.

Tennessee. Venisem în acest stat ca să-l întâlnesc pe Roosevelt. În strategia acestui mare preşedinte de a combate criza figurau proiectele mari ale statului, capabile să ofere locuri de muncă ce reduceau rata şomajului. Statul Tennessee era brăzdat de ape, cea mai importantă fiind fluviul de la care statul şi-a luat numele. Acesta străbate întregul stat, coborând din nordul său, din Kentucky, oferind condiţii ideale pentru construcţiile hidroelectrice. Roosevelt îl alesese pentru unul dintre proiectele majore şi crease în 1931 în acest scop o corporaţie independentă numită TVA: Tennessee Valley Authority. Era o instituţie de stat, cu locaţia în regiune şi nu în capitală, ceea ce o făcea să aibă un caracter şi mai special. Ea prevedea construirea de baraje şi de rezervoare. Amploarea se deduce din timpul cerut pentru a le realiza. Succesul încheierii unui baraj şi bazin a fost anunţat începând cu anul 1936 şi terminând cu 1945. Capacitatea uzinelor hidroelectrice atinsese două milioane de kilowaţi. Pe această structură se lipeau fabricile chimice, de maşini, oţel, aluminiu, iar în timpul războiului TVA şi-a adus partea sa la sprijinirea armatei.

Însă faptul că instituţia în speţă era de stat a provocat protestele economiei liberale, care o luau drept ilustrare a intervenţiei inacceptabile a statului în economie şi vădită încălcare a dreptului şi a intereselor sectorului privat. Ghidul nostru spunea nu fără ironie: „Să vă arătăm acum cum era «socialismul american»” Unii autori numiseră TVA „o aventură a planificării”.

Nicio critică nu l-a clintit pe Roosevelt de la acţiunile lui de înfiinţare neîntreruptă de instituţii de stat, convins fiind, ca şi economiştii săi, că în cazul crizei nu cei care au provocat-o sunt în măsură să o repare şi că în statul lor îşi

pun cetăţenii speranţa de a fi salvaţi şi ocrotiţi.

A doua oară când am venit în Tennessee aveam ca motiv şi scop ţinerea unei conferinţe la acele reuniuni pe care Consiliul de Relaţii Internaţionale le organiza pentru public, invitând şi vorbitori străini, când îi găsea. Locul era Nashville, cunoscut pe scară largă în SUA ca un oraş al muzicii moderne, în Nashville era şi Universitatea Vanderbilt, unde preda economistul Nicholas Georgescu-Roegen, pe care speram să-l întâlnesc. Iată-l în sală. Conferinţele aveau un tipic al lor. Asistenţă pestriţă, tineri şi bătrâni, oameni de profesiuni diferite, interesaţi de ce se întâmplă în lume şi, poate, în vârstă înaintată, una dintre „fiicele revoluţiei”, cum erau numite bătrânele cuminţi ce nu ratau nicio întâlnire publică. Una din această categorie, necunoscând bine semnificaţia termenilor pe care îi folosea, îl îndemnase plină de admiraţie pe U Thant să-şi tipărească opera „postum” şi „cu cât mai repede, cu atât mai bine”. Îmi alegeam întotdeauna teme economice şi comerciale şi mă feream de lucruri care m-ar fi plasat în grupa „sateliţilor estici”. Şi nici numele lui Ceauşescu nu era nevoie să apară. Dacă-l citai, primeai întrebări despre „drepturile omului”.

De fapt, la început era masa şi vorbitorul nu lua cuvântul decât după felul principal şi înainte de desert. Erau, de obicei, puţine întrebări şi comentarii, iar dacă nu spuneai vreo glumă sau ceva hazliu, erai prost cotat.

După masă, Georgescu-Roegen m-a invitat la el acasă, unde el şi cu soţia m-au primit cu plăcerea de a vedea un român necântăreţ în Nashville. Profesorul era deja recunoscut şi chiar revendicat pentru ştiinţa română, după apariţia cărţii sale în 1979, *Legea entropiei şi procesul economic*. La ora aceea era cunoscut şi apreciat şi în rândurile economiştilor, dar şi ale personalităţilor politice. Ministrul mexican de Externe îmi cerea să-i explic „entropia”.

Gazda povestea la un moment dat ce i s-a întâmplat recent la Viena. Par ticipa la un congres internaţional, când i s-a spus că prim-ministrul, cancelarul, cum se

numea în Austria, ar fi fericit să-l întâlnească. A acceptat, deşi nu sesiza sensul invitaţiei. Al doilea semnal preciza că pentru a oferi un cadru mai puţin formal, cancelarul ar vrea să ia masa la un restaurant în oraş cu el. Misterul era şi mai mare. În fine, ajuns la restaurantul cu pricina la ora indicată, e condus pe terasă, unde îl aştepta cancelarul bine dispus, colocviul, amical. Cum se simte la Viena, cum e în America, ce se întâmplă în lume? Deşi participa la dialog, profesorul continua să se întrebe unde bătea politicianul şi ce voia de la el? Spre sfârşitul mesei, uitându-se în dreapta şi în stânga conspirativ, cancelarul îl întreabă: „Domnule profesor, te rog să-mi spui ce ai face în locul meu pentru Austria? Ca economist, ce măsuri ai lua?”

Pe atunci, Georgescu-Roegen îşi făcuse un nume în lumea ştiinţifică. Fostul economist şi statistician, cunoscător al matematicii şi prieten cu Onicescu, la Bucureşti, rău privit după 23 august de cei care făceau lista celor care au fost, de la directori în sus, deţinători de posturi, revine în America, unde studiase şi lucrase şi unde produce studii după studii. Unul dintre ele se referea la motivaţia individului şi autorul începe să se întrebe dacă nu cumva conceptele consacrate ale economiei nu neglijează fenomene-cheie cum ar fi „satisfacţia”. Lărgeşte din ce în ce mai mult câmpul economic în direcţia socială şi psihică. Ba chiar critică modelul „aritmomorfic” care-l consacrase la început ca economist. Se distanţează de „economia standard” şi de epistemologia pozitivistă şi, până la urmă, pune sub semnul întrebării şi raţionalitatea.

Această fază neconformistă a fost urmată de alta mai radicală. Pornind de la teoria căldurii, pune „entropia” în centrul metodelor lui. Or, legea entropiei stipulează că ea creşte în orice sistem închis, ducând dezordinea şi declinul la un sfârşit inevitabil. Chiar dacă sistemele omeneşti sunt relativ deschise, ameninţarea sumbră a entropiei a influenţat gândirea profesorului, înclinând-o spre pesimism. El vedea în distrugerea surselor neregenerabile de energie un mers fatal spre dezastru. Prevedea epoci de „economie rară” care ar fi dus la limitarea consumului

până la reintroducerea cartelelor de război. Liberalismul dispărea de la orizont ca şi consumismul într-o societate în care ţi se cere un document scris pentru a cumpăra o pâine.

Evident, Georgescu-Roegen nu propaga acest pesimism în scris şi viziunea escatologică, dar în conversaţii libere le aborda.

Chiar dacă lăsam la o parte o anumită exaltare a entropiei şi efectele ei în destinul omenirii, Georgescu-Roegen (Roegen era o parafrazare a numelui său, pentru a-i facilita circulaţia în mediul american) – trebuie să recunoaştem – era un personaj dificil. Faţa lui avea o expresie de permanentă nemulţumire. Intra uşor în polemică pentru motive nesemnificative şi combătea orice propoziţie pe care o estima falsă sau neconvenabilă. Constatam acest lucru cu un regret imens. Pe Georgescu-Roegen, admiratorii lui din branşă voiau să-l propună pentru Premiul Nobel. Încă puţin şi i se acorda. Tocmai atunci, profesorul îşi înteţeşte criticile, acuzându-şi colegii că falsifică ştiinţa economică, vocal şi într-un ritm susţinut. Cât de mult i-au lipsit câteva ore de bunăvoinţă şi de înţelegere a ceea ce este diplomaţia!

Am trăit dezamăgirea în urma unei întâmplări. Voisem să-l ajut să intre în cercuri mai largi şi i-am convins pe cei din Clubul de la Roma să-l invite la o proximă reuniune în care ar fi putut contribui. Rezultatul: s-a certat cu toată lumea. Cum auzea o opinie, sărea să o combată. De ce acest om, cu idei mari, înnoitoare, cu demonstraţii bine construite şi edificatoare, lipsit de invidii sau de dorinţa de strălucire sau câştigarea de favoruri dădea cu piciorul printr-un comportament inadecvat unei şanse care se deschidea nu numai pentru el, ci şi pentru prietenii lui, ţara de origine şi ţara de azil şi, mai ales, pentru ideile pe care le crease şi rodise?

Relaţiile noastre au rămas constant amicale şi niciodată n-a intervenit între noi vreo supărare sau neîncredere. Am fost şi sunt admiratorul lui şi mereu în viaţă am asistat la lucruri care mi-au confirmat valoarea

ideilor sale.

Vermont. Nu aş fi acceptat să vin până la acest îndepărtat, mic, nordic, dar istoric punct, mai aproape de Montrealul canadian decât de orice alt centru american, dacă n-ar fi existat o invitaţie a Academiei de Artă şi Ştiinţă, cu colegi de care mă simţeam legat. Ne întâlneam la Middlebury Collège din Vermont. Acesta din urmă este ales al 14-lea stat al Statelor Unite în 1791. Se distinge prin apele sale, începând cu Champlain, prin Munţii Verzi cu sursele lor de marmură, prin porumb, orz, cartofi, mere şi, mai ales, prin siropul de arţar în care este campion al SUA. Istoria este asemănătoare cu a altor state; întâi indieni, apoi francezi certându-se cu englezi, iar aceştia din urmă cu americanii, care şi în regim colonial se solidarizează într-o asociere de state americane de est.

După ce reuniunea noastră s-a terminat în acea toamnă splendidă din 1984, am luat maşina şi cu harta mea am urmat un drum care trece prin New Hampshire ca o secantă şi duce la Boston. Şoseaua străbătea păduri şi acestea păreau că ieşeau din poveşti în culori vii verzi, galbene şi roşii. Spectacolul era unic. Un film despre SUA cu astfel de imagini trebuia să înceapă, ca să releve latura artistică, poetică şi armonioasă, neglijată în prezentările standard ale unei populaţii practice şi pragmatice.

Aceeaşi mângâiere ne-a adus-o şi New Hampshire. Mai târziu, când fiica mea, Mihaela, parcurgând o listă cu numeroase colegii care îi ofereau cursuri de informatică, s-a oprit şi a rămas la New Hampshire, am considerat că din punct de vedere geo-climato-naturalist şi psihic a făcut optima alegere.

Am ajuns la Boston şi am revăzut rapid locurile din port, unde puteai zări micul vaporaş la bordul căruia răsculaţii împotriva englezilor au spart ca protest butoaiele cu bere. Bostonul e cel care deschide dosarul impresionant al revoluţiei americane, care la câţiva ani după a fost urmată de revoluţia franceză. Ambele se hrănesc din cultura luminilor şi amândouă marchează salturi în istoria civilizaţiei.

Eram interesaţi de Bostonul de lângă fluviu, şi anume de Cambridge, unde funcţiona MIT, care ne invitase. Aşa am încheiat, prin expunerea mea şi masa cu gazdele, încă un capitol – cel ştiinţific – înainte de îndepărtarea mea care se apropia cu înfrigurare.

Boston. Boston a însemnat pentru mine un pachet de întâmplări care spulberă ideea că diplomaţia este monotonă, rece, formală şi atât de convenţională, încât hazardul nu are aproape nimic de spus. Începe cu un eveniment banal, o masă diplomatică dată la Washington în cinstea unei ambasadoare nou-numite care pleca în misiune la Viena. Părea destul de emoţionată de numire, dar colegii o încurajau şi atmosfera era destinsă. În dreapta mea la masă stătea o doamnă de vârstă mijlocie, care pentru a nu fi întrebată a zecea oară din ce ţară venea, spunea de la bun început: „Sunt americancă, nu sunt diplomată, nici eu, nici soţul”. Era pusă pe poveşti şi am văzut că se ţinea la zi. „Ştii cine a fost numită ambasadoare în Austria? Dactilografa lui Reagan. Preşedintele mergea spre biroul lui trecând prin sala de secretariat şi s-a oprit la o fată care bătea la maşină. «Ce faci aici?» «Bat la maşină.» «Da, dar văd că nu e în engleză.» «Da, e o corespondenţă ce trebuie redactată în germană.» Reagan a spus că tocmai atunci i se prezentaseră propuneri de numire a unor candidaţi care nu-l încântau pentru postul de ambasador în Austria. «Ce-ar fi dacă ar fi numită ea acolo?» Crezând că era o glumă, ea a răspuns calm şi zâmbind că şi-ar face datoria. Reagan a chemat-o la el, a mai iscodit-o, a găsit-o inteligentă şi îndrăzneaţă şi a decis s-o numească ambasadoare. Iat-o acum văzând că preşedintele nu glumeşte/4

După alte comentarii în care interlocutoarea mea se simţea în largul ei, mi-a mărturisit că ea şi soţul ei sunt căutaţi dintr-un singur motiv. El fusese odată un comerciant de succes în ramura lui. I se spunea „regele pieilor”. Câştigurile considerabile i-a făcut să cumpere tablouri şi, cu anii şi treptat, până la acea dată, când era retras din activitate, au ajuns la o colecţie considerabilă de

pictură franceză impresionistă, cu piese rare şi scumpe. „Zic unii că e cea mai mare colecţie privată de acest gen”. Conchid că diplomaţii ştiu cu cine să se împrietenească.

Încă o recepţie, ne întâlnim din nou şi deoarece o ascultasem cu atenţie, mi-a vorbit iar despre colecţie. Când asigurările au prevenit-o că trebuie să trateze securitatea colecţiei cu cea mai mare grijă, proprietarii au început să analizeze situaţia. Şi pe atunci se învârteau în cercuri diplomatice, asistau la numeroase convorbiri în care era citat mereu pericolul unui război nuclear, întrebarea pe care şi-au pus-o a fost ce se va întâmpla în acest caz atotdistrugător cu colecţia? Au ajuns la concluzia că teritoriul SUA nu oferea condiţiile de siguranţă cerute. Trebuiau deci să se mute într-o regiune mai ferită. America Latină, de pildă, unde colecţia ar fi ferită de primejdii.

Au început discuţiile asupra punerii în aplicare a acestei soluţii. Au găsit mai multe ţări posibile, dar a apărut problema pe cine din familie vor lua cu ei. Doar nu-i vor lăsa în pericol de a fi nimiciţi. Când au întocmit lista, au văzut că pe ea se aflau 34 de nume. Nu asta a fost problema. Dar aflând că era vorba despre o emigraţie în toată regula, în familie au început certurile în privinţa ordinii pe listă şi a meritelor unora sau ale altora. A ieşit o dandana întreagă. Au renunţat la soluţie şi au căutat alte formule de a se pune la adăpost. Mai rău era faptul că, începând cu copiii şi cu rudele mai apropiate, a apărut ideea să se fărâmiţeze colecţia în bucăţi şi tablourile să intre separat în proprietatea fiecăruia dintre cei îndreptăţiţi. O mai urâtă şi josnică sfidare posesorii colecţiei indestructibile şi unitare nu puteau concepe. Relaţiile de familie s-au răcit şi problema a fost scoasă din orice discuţie.

La următoarea întâlnire, doamna a găsit de cuviinţă să mă invite la ei acasă, de vreme ce am ajuns să cunosc în detaliu problema care-i frământa. Stăteau aproape de şoseaua care leagă New York de Boston, trecând prin Connecticut, unde se aflau ei. Este un drum de câteva ore, dar l-am întreprins. Mă aştepta o vilă frumoasă şi curată,

cu o livadă ce se lărgea pe o arie mare de iarbă verde, liniştitoare, fără zgomot, într-un loc ferit, nu departe de şosea. Nimic nu era ostentativ, încărcat sau provocator, simplitatea însăşi.

Mi-au povestit apoi la masă că au rezolvat problema colecţiei într-un mod care îi menţinea integritatea. În plus, colecţia le poartă numele şi este pe mâini sigure, donată fiind în întregime Universităţii din Boston. Semnificaţia gestului consta în cea mai mare măsură în reacţia lor la comportamentul ingrat şi distrugător al familiei lor. Nu avusesem contact cu Universitatea din Boston, relaţiile mele ţinând de Cambridge, unde predomina cercetarea ştiinţifică. Directorul centrului de informatică MIT, Patrick Winston, făcuse parte din echipa cu care scosesem *învăţarea nu are limite*, raportul Clubului de la Roma, cu puţin timp în urmă, în 1979. Dar Universitatea din Boston n-o vizitasem.

Din vorbă în vorbă, întrebându-mă ce fac eu, le dezvălui câteva dintre problemele curente şi nesofisticate care mă preocupau, cum ar fi să serbez cu studenţii undeva o sărbătoare naţională a României. Gazda mă întrerupe: „De ce nu-mi spui mie? După ce am dat tablourile, universitatea m-a ales membru de onoare al consiliului de conducere şi mereu sunt invitat la ei. Să-l sunăm pe director”. Pune mâna pe telefon, îl găseşte, îi zice că e cu prietenul său care caută un loc unde poate vorbi studenţilor despre istoria ţării lui. „S-a făcut, îi răspunde rectorul. Să vină la mine şi fixăm data”. Cine ar fi bănuit că voi proiecta imagini din istoria României şi că voi vorbi despre Cuza studenţilor din Boston datorită unei întâlniri întâmplătoare cu soţia fostului rege al industriei pieilor din SUA şi a dramei unei faimoase colecţii, la care mă luase drept martor?

Universităţi şi personalităţi

Instituţia pe care o stimam a fost întotdeauna universitatea. Dincolo de apartenenţa mea profesională continuă la o universitate românească, în SUA aveam motive speciale de a o căuta, dat fiind rolul decisiv al

studiilor şi al cursurilor universitare, într-un grad superior de civilizaţie, pe care SUA îl atinsese faţă de toate celelalte ţări. Observam că în America învăţământul primar era extrem de permisiv şi chiar haotic. Nici liceele nu erau prea exigente sau disciplinate. Învăţământul superior obliga însă tinerii la o muncă intensă, cu examene dificile şi necruţătoare, cu formarea gustului pentru lectură şi biblioteci şi o trăsătură caracteristică americanilor pragmatici, cu scopul de a-i face apţi de a se integra rapid în sectorul productiv sau în cel al serviciilor. Îi cunoscusem pe profesorii acestor şcoli superioare în organismele internaţionale în care eram membru. Clubul de la Roma, Universitatea de Artă şi Ştiinţă, uniunile internaţionale de cercetări, de la cele ale ştiinţelor exacte la cele politice şi sociale ale căror manifestări în oraşe diferite de pe glob ne atrăgeau continuu. De aceea, puteam lesne asocia universităţile americane cu reprezentanţii lor cu care avusesem un dialog sau chiar un proiect comun.

Încep cu Harvard University, poate cea mai faimoasă dintre ele. Coechipierul meu din *învăţarea nu are limite*, James Botkin, m-a dus acolo prima dată, iar la expunerea mea despre proiectul Clubului de la Roma a participat însuşi şeful şcolii filosofico-educative. Nu a agreat mult ideile care nu armonizau cu viziunile lui bazate pe reflexele condiţionate, dar nu a făcut caz de acest lucru. În altă împrejurare am ţinut o expunere despre relaţiile româno-americane.

În direcţie opusă, la Stanford University, unde am fost de mai multe ori, principalul interlocutor era filosoful şi logicianul Patrick Suppes. La Universitatea din Chicago prietenul meu era Guetzkow, care lucra ca şi mine la elaborarea modelelor matematice.

Dar grupul cel mai însemnat, care mă solicita des, era cel de la MIT de lângă Boston. Patrick Winston, directorul Laboratorului de Inteligenţă Artificială, colaborase la proiectul Clubului de la Roma. În ciuda titlului de politehnică, ştiinţele umane, în special cele legate de relaţiile internaţionale, aveau un Centru de

Cercetări Politice condus de Lincoln Bloomfield. Îl cunoscusem demult, când în anii ’50 eram la ambasada ONU, New York, iar el, ca secretar adjunct la Departamentul de Stat, se ocupa de relaţiile cu organismele internaţionale. Cum multe dintre subiectele care ne preocupau pe amândoi erau înrudite, am menţinut ani în şir o corespondenţă. Îmi trimitea cu regularitate articolele pe care le publicase. Asociata lui, profesoara Nazli Choucri, publica lucrări privind modelele matematice în relaţiile internaţionale.

La New Haven University, în Connecticut, profesorul care răspundea de *Journal of Conflict Resolution*, Bruce Russett, participase la o conferinţă internaţională de „Matematică în Relaţiile Internaţionale”, organizată de noi la Poiana Braşov în 1974.

Relaţii amicale aveam şi cu Hayward Alker la MIT, care a participat la seminarul nostru de la Braşov şi apoi a răspuns invitaţiilor primite de la ADIRI.

La Syracuse University, în statul New York, am fost invitat de Magda MacHale să ţin o conferinţă, „Abordări matematice ale relaţiilor internaţionale”.

La Boston University, Centrul de Relaţii Internaţionale, am vorbit în ianuarie 1983 despre „Relaţiile România-Statele Unite, trecut şi viitor”.

La Lafayette Collège în Easton, Pennsylvania, conferinţa mea s-a ţinut în capela colegiului. Fusesem invitat de Centrul de Afaceri Internaţionale şi de Departamentul Religiilor, de fapt, de profesorul Pope, un român care, în casa lui unde organizase un bufet, scrisese *Bine aţi venit, Ambasador al României*! pe un mare panou plasat deasupra şemineului (1983).

La Los Angeles, Universitatea Californiei, Centrul Internaţional al Studenţilor, expunerea despre relaţiile americane (1948) în timpul olimpiadei.

La Maryland University, cu titlul „Personalităţi şi instituţii în procesul de stabilire a păcii” (*Peace making*), adus de invitaţia profesorului Edward Azar, un cercetător de origine albaneză cu importante contribuţii la teoria

negocierilor. Cu el şi cu partenerul lui englez, John Burton, întreţineam relaţii de amicală conlucrare.

Ohio State University îl avea pe profesorul Chadwick Alger, directorul programului de cooperare intelectuală transnaţională, şi ne cunoşteam de când, în 1979, ţinuse la noi comunicarea interesantă *Structura feudală a sistemului de organizaţii internaţionale*, la Braşov.

La Wilmington Collège, New Castle, Delaware, am participat la o dezbatere privind educaţia adulţilor. Ţineam legătura şi participam la activităţile unor asociaţii ca ICIS, Centrul Internaţional de Studii Integrative, Clubul Diplomatic din Washington (Conferinţă despre „Diplomaţia şi Studiul Viitorului”), membru al Asociaţiei Americane pentru Promovarea Ştiinţei.

*

O audienţă publică mai largă decât seminariile şi conferinţele universităţilor o aveau congresele organizaţiilor din diferite domenii: cultură, economie, societate. Societatea Viitorului Lumii a făcut din cea de-a cincea adunare generală un congres mamut cu 4.000 de participanţi, cu titlul *Privire asupra lumii 84*. Participau şi membri ai Senatului, Spark Matsunaga din Hawaii, pe care îl cunoşteam ca promotor al unui institut al păcii, înfiinţat, până la urmă, la insistenţele lui. Erau invitaţi şi europeni cunoscuţi în materie de prospectivă ca Bertrand de Jouvenel (Franţa). Am fost invitat să particip şi, astfel, am apărut cu poză în broşura congresului, la poziţia 1 202, cu titlul *Rolul organizaţiilor internaţionale în lumea viitorului*. Spre marea mea satisfacţie, m-am trezit între prieteni. Moderator era Harlan Cleveland, care mă introdusese în Academia de Artă şi Ştiinţă. Iar coechipier era Mahdi Elmandira, coautorul de la Raportul Clubului Romei şi atunci rector la Universitatea din Rabat, Maroc. Cum reprezentam cercetările prospective din singura ţară estică prezentă, mă bucuram că introduceam România pe lista ţinută în mână de 4.000 de oameni şi apoi citată de presă. Harlan Cleveland este un om de care mă leagă multe amintiri. La un moment, după ce fusese decan al

Universităţii din Syracuse, rector al Universităţii din Hawaii şi decan al Institutului de Afaceri Publice din Minnesota, a fost numit secretar de Stat adjunct pentru legăturile cu organizaţiile internaţionale. Retras din poziţiile oficiale, s-a dedicat problemelor cooperării internaţionale. A înfiinţat o Academie de Artă şi Ştiinţe, existentă şi în prezent, în care m-a numit ca membru (WAAS). De atunci nu lipseam la reuniunile pe care le organiza. Ideile lui profund umaniste vizau şi răspunderile liderilor, o profesiune care însemna „a pune totul laolaltă” Am învăţat de la el multe lucruri folositoare unui diplomat. L-am vizitat din nou după ce s-a retras la casa mică de odihnă şi am trecut în revistă evenimente trăite în comun.

Bine îmbrăcat, în smoching, aşa cum am apărut în *Washington Post,* am participat la Festivalul internaţional al copiilor, consacrat protecţiei acestora. Eram citat pentru cuvintele spuse unui ziarist: „Ambasadorul român Mircea Maliţa, reîntors proaspăt de la triumful ţării sale la Olimpiada de vară, unde România a fost singura est-europeană prezentă, spunea: «Nu-mi amintesc o vară mai încărcată. Verile erau, în mod obişnuit, liniştite pentru diplomaţi, dar vremurile se schimbă»”.

Cunoscusem înainte de anii ’80 numeroase personalităţi la reuniuni internaţionale, vizite sau şederi în alte ţări, printre care apăreau americanii notorii. Una dintre împrejurările propice fusese Salzburg, unde lansasem cartea *No limits to learning*. Erau prezenţi Dwight Allen, Old Dominion University, Jack Austin, Harvard, Duncan Ballantine de la World Bank, James Burgiryn, West Chester University, Philadelphia, George Christie, International Center for Integrative Studies, New York, Thomas Eliot, fost Chancellor la Washington University, Saint Louis, Missouri, John Fobes, Duke University, North Carolina, John Harris, preşedintele Asociaţiei Americane pentru Clubul de la Roma, Hazel Henderson, care lucra la Congres, Cheryl Hollmann Keen, din nou Harvard, ca şi James Keen şi Clark Kerr, Carnagie Council, Berkeley, California, Rudolf Knoeppel, Solvany

Corporation, New York, Sheila Lane, Harvard, Donald Lesh, Clubul Romei, Washington, Magda McHale, Huston University, Donald Michael, University of Michigan, Ann Arbor, James Perkins, International Council for Educaţional Development, New York, John Richardson, American University, Washington, Patrick Suppes, Stanford University, Patrick Winston, MIT, Cambridge Massachusetts, Burns Weston, Iowa University, John Zeisel de la Harvard.

Se poate că meritele acestor masive participări americane să fie opera lui Aurelio Peccei de la Clubul Romei, sau activitatea Clubului în America prin Donald Lesh, sau simplu, perspectiva unei călătorii la început de vară, într-un loc istoric şi pitoresc.

Erau şi alte prilejuri de întâlnire în Europa şi unul dintre ele a fost iniţiativa UNESCO de a deschide dezbateri cu personalităţi ale vremii privind problemele omenirii. S-a ţinut la sfârşitul anilor ’70, trei ani la rând, ceea ce a permis participanţilor să lege relaţii durabile.

Îi voi aminti pe americanii prezenţi şi activi, cum erau Schuyler Chapin de la Columbia University, New York, cunoscut pentru faptul de a fi fost director al Operei Metropolitane din New York. Buckminster Fuller era inventatorul domului geodezic, atât de iute asimilat de constructorii altor ţări, scriitor şi polemist talentat, de o mare originalitate. Persoana care mi-a lăsat o amin fire neştearsă a fost Hephzibah Menuhin, care studiase pianul cu Enescu, în România. Eram alfabetic aşezaţi pe scaune vecine şi amintirile lui Hephzibah despre România lui Enescu nu mai conteneau. Era o personalitate de mure ţinută umanistă, bună şi atrasă de cauzele celor neîndreptăţiţi în lume. I. a New York ea m-a prezentat fratelui său, Yehudi Menuhin, care după moartea tragică a lui Hephzibah, m-a invitat la şcoala lui de la Gstaad în Elveţia. (And în anii ’90 am înfiinţat Fundaţia Universitară a Mării Negre, a acceptat să hr membru în Consiliul ei ştiinţific, ceea ce arăta consecvenţa unei prietenii.

O personalitate din SUA era şi jurista Nancy Reeves,

una dintre prota gonistele mişcării feministe din America, autoare neobosită de cărţi ce ple dau pentru drepturile femeii peste tot în lume.

Cu noi la Paris, se afla Peter Ustinov, actorul, dramaturgul, cineastul şi scriitorul. Când am ieşit cu el pe bulevard la Paris, lumea se oprea ca să i salute şi vedeam cu ochii de ce faimă se bucurau filmele lui. Se oprea şi el. strângea mâini şi conversa cu francezii. Mi-a spus că, vrând să viziteze România, a învăţat câteva cuvinte româneşti şi mi le repeta amuzat ca un şcolar. Într-o zi, după ce discutasem despre cultură şi dezvoltare şi făcusem elogiul diversităţii culturilor, Ustinov s-a mirat că reprezentantul unei ţări din estul cu regiuni totalitare şi colectiviste aducea un omagiu diversităţii ca factor de dezvoltare a societăţii. Pe lângă multele lui calităţi artistice, desena frumos şi în timp ce vorbeam, pe o foaie de hârtie a desenat un lung şir de poştaşi (facteursân franceză) îmbrăcaţi la fel şi identici la chip, iar dedesubt a scris „Factorii diversităţii. Caricatura avea mai multă ironie decât ostilitate şi, într-adevăr, nu m-am supărat şi am păstrat desenul care, purtând semnătura lui, merita a fi pus în cadru.

Personalităţi în anii ’80. Unul dintre cei mai remarcabili interlocutori deveniţi ghizi în cunoaşterea Americii a fost Daniel J. Boorstin. Era istoric, predase mulţi ani la Universitatea din Chicago şi când l-am cunoscut era „Librarian of Congress”, titlu care în America este cea mai de sus treaptă de răspundere în materie de cultură. Pentru o ţară care nu avea un minister sau secretariat al Culturii, postul de director al Bibliotecii Congresului echivala cu ceea ce europenii numesc ministru al Culturii. Era foarte umblat prin ţări străine, fiind „visiting profesor” la Roma, Kyōto, Porto Rico, Geneva şi la Cambridge-ul englez. Opera lui principală a fost trilogia intitulată *Americanii*, o istorie a Americii povestită într-un stil cuceritor, care nu face nicio concesie însă unei documentări perfecte. Pentru ultimul volum, a primit Premiul Pulitzer, cea mai înaltă răsplată americană a culturii scrise. M-a primit amical,

ştiind că am fost şi eu bibliotecarul Academiei. Mi-a spus că ştia şi mai multe şi mi-a arătat pupitrul de la litera M cu fişele autorilor printre care, spre surprinderea mea, figuram cu multe lucrări. Interesul special pentru România îl arăta ca urmare a dorinţei soţiei lui, o persoană foarte înzestrată, care îi editase toate cărţile, de a călători la Bucureşti. Ea mă ruga să-i dau îndrumări şi puncte de referinţă. Voia să-i vadă şi pe cei de la cinematografie.

În toate dialogurile noastre, Boorstin era un povestitor, iar eu mă transformam într-un student plin de întrebări. Aflând că am fost rechemat în ţară, în ultima zi a şederii mele am primit cartea *descoperitorii. O istorie a încercării omului de a-şi cunoaşte lumea lui şi pe sine*, un volum splendid cu peste 600 de pagini, dedicat nemeritat „unui partener descoperitor, cu o preţuire caldă”.

Mai legate de politică erau convorbirile cu autorii unor studii privind problemele contemporane. Fusesem martor la alegeri de preşedinţi, în şederile mele în SUA. în 1956, Eisenhower, în 1960, Kennedy, l-am cunoscut pe Nixon cu puţin înainte de alegerile din 1984. Văzusem ce pasiuni formidabile şi ciocniri aspre de idei şi interese aduceau alegerile în societatea americană. Despre partea lor nevăzută şi de intrigile, alianţele şi strategiile nedezvăluite am aflat în conversaţiile cu cel mai bun expert al SUA în materie de alegeri, Theodore White. El surprinde fenomenul adânc al unei căutări a unităţii care trece prin drama paradoxală a ruperii societăţii în două părţi adverse. Ca să-i înţeleg mai bine ideile, mi-a dat cartea *America în căutare de sine. Naşterea preşedintelui între 1956 – 1980*, publicată în 1982. Portretele preşedinţilor, ca Reagan şi Jimmy Carter, cu surprinderea ideilor şi a forţei care i-au condus sunt remarcabile. Erau studiaţi şi pierzătorii şi motivele insuccesului lor. Ceea ce m-a impresionat a fost concluzia lui că „bietul om este sub vremuri” şi nu invers. Înseamnă că vechi judecăţi de înţelepţi sau cronicari nu ar trebui să fie nesocotite. „Am învăţat că asemenea oameni (precum cei care au dominat politica americană) sunt croiţi de evenimente şi forţe mai

mari decât ale individului”.

Pe George W. Ball, fostul ambasador la ONU şi subsecretar de Stat, îl cunoscusem în anii ’60. Spre sfârşitul anilor ’70, era retras la pensie şi rememora trecutul, ca în cartea *Trecutul are o altă schemă* (1982). Era coniu nicativ şi senin, dornic să rememoreze anii Kennedy, Criza cubaneză, preşedinţia lin Johnson, Aberaţia Vietnamului şi pe Nixon. Foarte interesante erau tensiunile din Partidul Democrat şi relaţia lui cu Stevenson. Se vedea bine cum fricţiunile interne au erodat şansa partidului de a-i întrece pe republicani. Relaţiile franco-britanice iarăşi sunt amănunţit prezentate împreună cu imaginea lui de Gaulle, care a creat atâtea probleme în sânul alianţei vestice. I se părea pentru vremurile actuale că SUA nu şi-au consumat dezamăgirile care le-au încercat în anii ’60 şi că resimt seismele erorilor făcute: sfârşitul oligopoliei nucleare, alienarea Europei, calvarul modernităţii. Dar nu vrea să-şi încheie viaţa, frumoasă totuşi, cu un ton pesimist.

Europa

Nu neglijam relaţiile cu organismele şi personalităţile internaţionale şi, în special, cu Europa. Ceea ce face că în anul 1983, în timp ce eram la Washington, am desfăşurat o intensă angajare cu tot ce avea legătură cu diplomaţia. Voi cita câteva demersuri: Academia Păcii, cu Arthur Lall. Centrul European de Coordonare a Cercetării şi Documentare în Ştiinţele Sociale de la Viena, unde eram membru în consiliul de conducere. Am participat la o sesiune în Pécs, Ungaria. *Fluturi bles*, Paris, cu Hugues de Jouvenel, ca membru în consiliul de administraţie. Centrul de Studii pentru Istoria Ştiinţei, Tehnologiei şi Dezvoltării (ICPCS), cu Rahman, UNESCO. Membru al comitetului de conducere al revistei *Impact of the Social*, cu

Richardson. Centrul de Cercetări Empirice în Relaţiile Internaţionale (Pierre Allan şi Urs Luterbacher), Geneva.

Eram, desigur, în contact cu ambasadorii europeni de la Washington. În afară de ambasadorul turc a cărui

ambasadă se învecina cu a noastră, pe ceilalţi îi vedeam mai rar, în fluxul de recepţii care ne fura toate serile. Exista un Club Diplomatic, unde ne vedeam la conferinţele organizate pentru noi. Am fost invitat să ţin şi eu una, cu subiectul sugerat de Club: *Diplomaţia şi studiul viitorului*.

Fireşte, aveam relaţii bune cu ambasadorii ţărilor din Est, iar primul loc îl ocupa A. Dobrânin, care reprezenta URSS de mai mult de un deceniu. Avea relaţii bune în întreaga sferă politică. Era prieten cu Kissinger. La telefon vorbeau „Dragă Henry”, „Dragă Anatoli”. Dobrânin era cunoscut în toate instituţiile mari, iar la Departamentul de Stat era primit fără a fi necesară identificarea la intrare.

Cu Dobrânin, pe care îl cunoscusem la ONU în anii ’50, eram în termeni buni, cordiali. În perioada despre care vorbesc plana, desigur, o îngrijorare privind România, cu pretenţiile ei de independenţă şi, mai ales, cu poziţia sa privilegiată în relaţiile cu SUA, în comparaţie cu celelalte ţări din lagărul socialist. De aceea, cordialitatea nu făcea şi pasul prieteniei. Venise din ţară o dispoziţie pentru toţi ambasadorii români de a nu participa la şedinţele de consfătuire care se practicau de zeci de ani, convocate fiind de ambasadorul sovietic. „Să nu se creadă că politica externă ne-o fac sovieticii”.

Am înştiinţat în termeni lipsiţi de gravitate şi semnificaţie acest lucru lui Dobrânin, adăugând de la mine o îndulcire a situaţiei, care nu voiam să treacă drept un afront: „Aveţi, de obicei, şi o masă dată celor chemaţi la şedinţă, la care vin cu plăcere. Invitaţi-mă doar la masă”. Aşa s-a şi procedat.

Iată că în 1982 moare Leonid Brejnev şi urmează Iuri Vladimirovici Andropov, un om bolnav care este succedat de Constantin Cernenko. Gorbaciov nu preia postul de conducere decât în 1985. În SUA, în 1981, preşedinte este Reagan. Kissinger iese din scenă, relaţiile cu URSS se strică. Iar semnele unei poziţii speciale dispar. Dobrânin este identificat ca orice alt vizitator în instituţii, este ocolit, nu i se mai cer sfaturi sau opinii.

Momentul cel mai dramatic intervine în 1983.

Reagan anunţă şi dezvoltă Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI), prin urmare, şi amplasarea unui nou sistem antirachetă. Cheltuieli imense vizează creşterea potenţialului militar al SUA. Reagan numeşte URSS-ul „un imperiu al răului”. Noile arme, strategii şi atitudini ale SUA creează o panică în conducerea URSS, care este una slabă, indecisă, nepricepută, o simplă punte între Brejnev şi Gorbaciov, care ia cârma abia în 1985. La Moscova este formulată ipoteza unui război cu SUA şi credinţa că va fi declarat curând. L-am întâlnit pe Dobrnânin în acele zile. Spre uimirea mea, şi el credea că războiul bătea la uşă. Primise doar informaţii pe care le considera sigure de la Moscova. Vedeam şi pe faţa lui gravitatea situaţiei. I-am spus că nu cred că Reagan va lua o asemenea decizie. L-am studiat îndeajuns să constat că, într-adevăr, actoria şi stilul ei nu l-au părăsit. A exagerat pericolul Moscovei, ca să primească de la Congres sume uriaşe pentru cheltuielile de înarmare. Să nu confundăm strategia cu mişcările tactice, care se modifică după împrejurări. Perioada belicoasă a lui Reagan se va schimba în disponibilitate pentru dialog şi, poate, chiar înţelegere. Nu cred că l-am convins. A putut însă constata că ceea ce i-am spus s-a întâmplat. La întâlnirea lui Reagan cu Gorbaciov, acordul apărea în proporţii neaşteptate. La un moment dat, ambii preşedinţi voiau să renunţe la armele atomice deodată şi pentru totdeauna. Am citit mulţi ani după aceea memoriile lui Dobrânin. Nu mă citează deloc şi nici opiniile în care am vrut să îl liniştesc.

În ceea ce-l priveşte pe „Dragă Henry”, nu scoate la iveală ceea ce analizele din vremea noastră dezvăluie în privinţa rolului său agresiv şi neiertător în reprimarea încercărilor latino-americane de a se dezbăra de supremaţia americană.

America Latină în 1982, am urmărit de la Washington războiul pentru insulele Falkland purtat între Anglia şi Argentina. Insulele se află pe ţărmul Atlanticului de Sud şi au aparţinut Spaniei în 1767 – 1820, apoi Argentinei, pentru ca în 1833 să intre sub ocuparea Imperiului

Britanic. Este vorba despre un grup de mici insule cu circa 2.500 de locuitori, două fiind ceva mai mari: East Falkland şi West Falkland. Capitala este în portul Stanley. Totul are aici două nume. Falkland sunt pentru argentinieni Malvinas. Creşterea animalelor şi pescuitul, inclusiv cel al balenelor, sunt îndeletnicirile locuitorilor.

În 1982, argentinienii debarcă pentru a integra insulele în patrimoniul naţional, iar Doamna de Fier a Angliei, Thatcher, declară război Argentinei şi trimite flota britanică în acest scop. Premierul britanic era în cele mai bune legături cu Reagan, de multe ori fiind citaţi împreună în materie de politici economice. Am observat însă că SUA nu manifestau entuziasm faţă de poziţia engleză. Marea tradiţie anticolonialistă a americanilor nu abdicase şi nici respingerea ideii că europenii n-au ce căuta în zonă. Îl vedeam pe ambasadorul Argentinei, pe care îl cunoşteam de la ONU, continuând să aibă contacte şi să poarte discuţii normale cu americanii, care, teoretic, erau aliaţii duşmanilor lor. Pentru englezi, era greu să ducă un război la distanţe mari, dar iluzia că americanii îi vor sprijini s-a evaporat. Războiul dus pe mare şi pe uscat s-a terminat în favoarea englezilor şi Malvinas au rămas Falkland.

Dezamăgirea doamnei Thatcher de a nu fi asistată de prietenul ei a rămas apoi intactă şi, spre sfârşitul carierei, privea cu neplăcere că era citată în presă şi comentarii împreună cu Reagan. O cunoşteam pe Doamna de Fier de când era paşnica membră a guvernului în materie de educaţie. Între timp, politica a făcut-o pasionată, trăsătură care a condus-o la eşec în 1990.

Olimpiada

Se apropia Olimpiada de la Los Angeles. În ţară se făcuseră pregătiri mari şi se anunţase participarea. În fruntea celor două organisme, unul olimpic şi altul un consiliu naţional care echivala cu un minister al Sporturilor, se afla generalul de corp de armată, Marin Dragnea. Acesta condusese echipa ţării noastre la Jocurile Olimpice de la Montreal şi obţinuse un rezultat remarcabil, al cincilea loc pe naţiuni, cu 27 de medalii dintre care

patru de aur şi nouă de argint. Atunci se produsese miracolul Nadiei Comăneci, cu trei medalii de aur care avuseseră un ecou internaţional ieşit din comun. Rezultatele fuseseră bune şi la Moscova (din nou Comăneci cu două de aur şi două de argint), locul şase pe naţiuni.

În cursul acestor două jocuri olimpice, generalul Dragnea înţelesese că factorul decisiv era pregătirea. Şi aceasta depindea de baza ei materială; aşadar, a reuşit să obţină fondurile necesare pentru modernizarea sălilor, bazelor nautice, terenurilor şi stadioanelor sportive în zeci de centre din ţară. Este interesant de observat faptul că a protejat ştiinţa în acest proces, cu noi centre de cercetări. De asemenea, după Montreal a convins autorităţile să mărească recompensarea în valută a medaliaţilor.

În acest proces am remarcat cu admiraţie modul fericit de a îmbina factori esenţiali în pregătirea sportivilor: exigenţa (nu dobori performanţe în competiţii străine dacă nu realizezi acest lucru acasă), motivaţia personală şi dublarea pregătirii fizice cu cea a minţii sportivilor.

Şi deodată apare un nor pentru toţi: politicieni, organizatori, sportivi şi diplomaţi. Moscova declară că îi va boicota pe americani şi nu va participa la Olimpiada de la Los Angeles, ca răspuns la absenţa lor de la Olimpiada de la Moscova în 1980. Începe cearta între Cabinete. Elena Ceauşescu: să nu-i supărăm pe ruşi, Nicolae Ceauşescu: să nu-i supărăm pe americani. Din Washington, trimiteam telegrame în care comunicam opiniile altora şi motivele lor, încercând să aduc cât mai multe elemente în favoarea participării. Pe de altă parte, autorităţile olimpice presau Bucureştiul să-şi menţină cuvântul dat, care a fost luat de ei în calcul.

Pe ultima sută de metri, răspunsul pozitiv a fost dat. Elena Ceauşescu, în furia sa nedisimulată, s-a răzbunat prin schimbarea în ultimul moment al conducătorului lotului românesc, înlocuindu-l pe generalul Dragnea cu un anonim devotat ei. Cred că efectul asupra lotului stupefiat a fost unul viguros: vom face ce ne-a învăţat!

Ca ambasador al unei ţări prezente în concursuri, sunt invitat la Los Angeles. Iată-mă pe marea arenă, unde defilează cu steagul propriu loturile naţionale de sportivi. Drept în faţa tribunei în care sunt instalat, de cealaltă parte a arenei, se ridică deasupra ei o mică lojă închisă, în care se afla preşedintele SUA cu încă două-trei persoane. Îl puteam vedea destul de clar şi urmări. În cursul defilării a stat pe un scaun şi observa festivitatea. Am numărat de câte ori s-a ridicat, de trei ori, atunci când a trecut şi a fost anunţată echipa SUA, când a trecut în aplauzele mulţimii cea română şi când au defilat chinezii, care nici ei nu-i imitaseră pe sovietici. „Nu pot să aştept o recunoaştere mai mare decât aceasta*, mi-am spus eu. Dar „aşteaptă un minut* cum zic americanii, pentru că surpriza cea mare ne-o vor revela sportivii noştri.

În zilele care au urmat am fost invitat la românii din Los Angeles, care formau o comunitate mai solidară decât în alte oraşe, ocupând posturi şi poziţii bune în comerţ, servicii sau instituţii. Erau mândri şi fericiţi în adâncurile fiinţei lor de prezenţa echipei româneşti şi acest lucru se putea uşor observa. Pentru moment, sportivii nu erau abordabili personal şi afecţiunea se revărsa asupra celor de la ambasadă. Ei m-au dus într-o vizită la Hollywood.

Iată-mă invitat la *Los Angeles Times*, marele cotidian californian, dar nu pentru un interviu oarecare care s-a şi produs şi repetat, ci pentru a-i întâlni pe ziariştii de frunte care voiau să-şi exprime satisfacţia lor pentru gestul românesc.

Sistemul universitar s-a manifestat şi el. Colegii m-au dus la Claremont, unde expunerea mea s-a făcut având în spate Munţii San Gabriel cu neegalatele lor canioane care-i brăzdează adânc. O altă conferinţă am ţinut-o la Universitatea din California, Santa Barbara.

Aici, numele geografice ale întregii regiuni a îngerilor (Los Angeles) nu încetează să-ţi amintească că până în secolul al XIX-lea ea a aparţinut Spaniei şi Mexicului şi a fost pentru acestea o capitală a Californiei de Nord.

Plimbările turistice nu mă îndepărtau prea mult de olimpicii noştri. Ca să-i vizitez pe cei de la caiac-canoe şi pe Ivan Patzaichin, maestrul aducător de aur şi argint, am ajuns pe coasta Pacificului la Santa Monica. Înregistram în conversaţie cu ei o neaşteptată siguranţă de sine şi bună dispoziţie marinărească.

Cele mai instructive clipe au fost vizitele făcute micilor campioane ale gimnasticii feminine, principalele surse de aur şi argint. Le-am căutat la hotelul de găzduire şi le-am văzut înşiruite cu tava în mână, pregătindu-se pentru masa de prânz. O sufragerie imensă avea în bufetele ei din sticlă alimente alese şi opulente, fripturi, mâncăruri clasice sau meridionale, ca să răspundă nevoii de energie a sporturilor de la luptele greco-romane sau ridicarea de greutăţi. Firul subţirel al fetelor noastre se oprea doar la sectorul fructe, luau fiecare câte un ciorchine şi plecau. Trebuia să înţeleg din asta că performanţa lor nu stătea în forţa brută, ci în artă fină.

Le-am urmărit în sala de mese, unde instructoarea a anunţat vizita ambasadorului român. Nicio reacţie, niciun zâmbet, nicio tresărire; pentru ele, nu exista niciun ambasador. Cât am stat acolo, am schimbat cuvinte cu instructoarea, prin care am felicitat echipa, apoi am ieşit, fără ca plecarea mea să producă mai mult interes decât venirea.

„Bingo, mi-am zis eu. Te-ai lămurit?” Concentrarea e secretul. Puterea concentrării este cheia succesului. Pentru aceste campioane, lumea exterioară dispare. Când intră în amfiteatrul competiţiei, produce o înfrăţire izolată de lume: ele şi aparatul. Concentrarea e rezervată atingerii şi păstrării acestei asocieri. Nu există lume, este ca şi bârna îngustă. Cum să nu stăpâneşti un lucru atât de ferm, precis delimitat, care îi spune: „Eu sunt lumea ta şi numai tu mă stăpâneşti”. Mă simţeam gata să scriu pe această temă un eseu. De ce n-am ştiut de meritul absolut al concentrării când am redactat raportul despre învăţare la Clubul de la Roma şi am vorbit despre faptul că învăţarea trebuie să fie participativă şi anticipativă? Ca învăţarea să

se producă, ea cere concentrare, puterea de a o avea şi disciplina de a o susţine.

Aceşti concurenţi au produs miracolul de la Los Angeles. La Montreal, se obţinuseră 27 de medalii, dintre care patru de aur şi nouă de argint, la Los Angeles, 53 de medalii, dintre care 20 de aur şi 16 de argint. La Montreal, România fusese pe locul cinci între naţiuni şi la Los Angeles, pe locul al doilea. Atunci fuseseră 166 de sportivi, iar în LA, doar 127.

Am întâlnit o persoană fericită. Era Nadia Comăneci, care nu mai concurase şi totuşi se simţea răsplătită prin gloria noii generaţii. Grupa masculină obţinuse şase medalii de aur şi nouă de argint, iar cea feminină, 14 de aur şi şapte de argint.

Pentru a corecta nedreptatea care îndepărtase un actor neprezent la Los Angeles, preşedintele Comitetului Olimpic, Juan Antonio Samaranch, îl decorează pe generalul Marin Dragnea cu Ordinul Olimpic din partea Comitetului.

Întreaga perioadă de două luni până la rechemarea mea în ţară, am putut măsura valoarea „aurului” câştigat de România pe planul internaţional al recunoaşterii şi al aprecierii. Nu exista dialog în care să nu fie invocat Los Angeles de partenerii mei. Aceasta era sursa satisfacţiei mele şi nu insistenţa cu care cerusem prezenţa noastră, care nu era decât o elementară obligaţie profesională. Bucuria era însă repede spulberată, deoarece ştiam că ancorarea celor două Cabinete în erori istorice era definitivă şi căderea pe verticală, sportul lor zilnic.

Adversităţi şi rechemare

Felul în care se încheia anul 1984 estompa toate necazurile pe care le avusesem pe plan personal, penalităţile de care Cabinetul doi nu mă lipsea şi, mai ales, intriga de a distruge, desfiinţa, desfigura toate acţiunile menite să ne aducă beneficii şi recunoaştere. Coşmarul clauzei fusese coşmarul meu. Nu aveam nicio îndoială că mă aflam pe lista celor „nedoriţi şi pedepsiţi” şi de fiecare dată când eram sigur de iminenţa chemării acasă,

intervenea câte un eveniment nou, cum a fost Olimpiada care amânase execuţia. Dar iată că anul se încheia, clauza fusese prelungită a treia oară din 1982 de când venisem eu şi relaţiile cu SUA arătau o cotă nesperat de bună, Maurul poate să plece.

Avusese loc vizita lui Manea Mănescu, prim-ministrul. Ne cunoşteam de multă vreme şi colaborasem în promovarea informaticii în sistemul economic şi, mai ales, în cel educativ, el având ambiţia unei facultăţi speciale în cadrul ASE. îmi cerea articole pentru publicaţiile pe care le supraveghea şi totul părea în ordine. Cu multă claritate, îmi spune că îşi doreşte o primire la Reagan. Îi explic că protocolul lor are în vedere întâlnirea preşedintelui cu şefii de stat şi rareori cu prim-miniştri foarte activi din ţările în care preşedinţia este simbolică. Nu. El are un mesaj pe care trebuie să-l comunice chiar lui Reagan. Am încercat să conving pe cei de la Departamentul de Stat să facă tot ce pot pentru primirea lui Mănescu şi, în fine, vizita se aprobă şi are loc, eu asistând şi în calitate de translator. Mesajul nu este decât un salut călduros al lui Ceauşescu şi ce face acesta în favoarea unor bune relaţii cu SUA. Ce dorea să obţină de la Reagan era invitaţia adresată lui Ceauşescu de a veni în SUA, fiindcă vizitele lui atât de dese sub alţi preşedinţi îngheţaseră.

După ce Mănescu epuizează toate melodiile ceauşesciene, Reagan ia cuvântul şi, fără referire la Ceauşescu, confirmă că relaţiile sunt bune şi în această privinţă a putut observa eforturile ambasadorului de la Washington, care are un mare merit în realizarea lor.

Ştiam că dacă vorbele lui Reagan ar fi ajuns la Ceauşescu, cariera mea diplomatică s-ar fi sfârşit fără discuţie. Încercam ca în traducerea în româneşte să nuanţez pe cât era posibil afirmaţiile lui Reagan. Acesta mă întrerupe şi spune: „Nu ai tradus bine, eu am vorbit despre «merite». Spune-i”. În fine, apar şi alte idei. Cât de fericit este Reagan pentru participarea echipei noastre la Olimpiadă şi ne felicită pentru performanţa sportivilor. Mai întreabă şi despre cum merge comerţul şi cu asta „*tête-à-*

tête”-ul cu preşedintele se termină.

Mănescu este necăjit şi direct speriat de ceea ce va trebui să-i raporteze lui Ceauşescu. Nu poate spune că „eu am vorbit despre dumneavoastră şi el mi-a vorbit despre Maliţa”. Dar, oricum, chiar dacă va inventa un mesaj de prietenie pentru Ceauşescu, acesta nu se va preocupa decât de ce se întâmplă cu vizita lui.

După rechemarea mea în decembrie, mulţi colegi erau de părere că vizita lui Manea Mănescu a fost cea care a precipitat chemarea mea. Alţii însă se refereau la nişte vize pe care le-am acordat fără aprobarea de acasă. Este vorba despre vizita lui Mark Siljander, un deputat republican, flancat de doi britanici şi de consilierul preşedintelui SUA pentru cultele protestante. Directorul organizaţiei Christian Response International dovedea, dacă mai era nevoie, că tema era cercetarea la faţa locului a încălcărilor drepturilor religioase în România. Chiar aşa s-au prezentat de la început, în mod foarte ofensiv, cerând să-l vadă pe Gheorghe Calciu Dumitreasa, eliberat din închisoare, şi, lărgindu-şi aria de acuzare, au vorbit despre drepturile încălcate ale minorităţii maghiare. Se căuta vinovatul pentru această „catastrofa” şi, evident, mi se reproşa totul mie.

Întrevederea la Reagan mi-a creat probleme. Ce îl făcuse să se ocupe de mine? Bănuiam că cei de la Departamentul de Stat aflaseră că numele meu la minister producea reacţii nefavorabile mie şi că nu se ţinea seama acolo de faptul că m-am luptat enorm pentru clauză sau interesele României. Am aflat mai târziu că, pur şi simplu, Reagan se înfuriase din cauza faptului că după ce a fixat un termen scurt, 15 minute pentru întrevedere, ele au fost consumate toate de Manea Mănescu şi de trivialităţile lui. Ele nu conţineau nicio referinţă la probleme umanitare, esenţiale în raporturile cu SUA şi în care ar fi putut da un semn cât de mic de preocupare. Se spune că indispoziţia lui Reagan a fost atât de mare, încât a cerut să nu i se recomande niciodată să mai primească vreun delegat român, ordin rămas aplicat şi valabil până în 1989, cu

excepţia acreditării de noi ambasadori.

Mă intriga faptul că interlocutorii mei de la Departamentul de Stat ştiau mai multe decât mine despre situaţia mea în minister şi că la tonul lor de prietenie se adaugă o notă de compasiune.

În fine, a sosit şi telegrama prin care mi se anunţă că mandatul meu încetează şi că trebuie să mă întorc cât mai curând, până la sfârşitul anului. Am răspuns că am luat la cunoştinţă şi că mă conformez deciziei luate, dar că nu cred că relaţiile noastre cu America ar câştiga dacă plecarea ar fi făcută grăbit şi că ar fi mai bine să respect regulile protocolare de părăsire normală a postului. Ideea a fost acceptată şi mi s-a spus să fac vizitele de plecare.

Am avut surpriza să constat că Asociaţia Ziariştilor îmi oferă o masă de adio în Georgetown, cartierul istoric al Washingtonului în care mă plimbam cu soţia în duminicile libere. Am vizitat Departamentul de Stat, unde colegii mei erau întristaţi şi indignaţi. Cineva le transmisese că la Bucureşti s-a auzit într-o conversaţie cu oameni ai sistemului că mă fac vinovat de a susţine mai degrabă interesele SUA decât pe cele ale României.

Preşedintele nu-i primea, conform protocolului, pe ambasadori la plecare şi m-am adresat lui Bush. Acesta m-a primit şi şi-a exprimat marele lui regret că plec şi în cuvinte calde a apreciat activitatea şi eforturile mele de a face ca relaţiile bilaterale să fie bune şi fructuoase. Indispoziţia lui se citea pe faţă şi în gesturi. „M-ai luat pe nepregătite, a zis el. N-am nimic ce să-ţi dau ca amintire”. Şi apoi a adăugat: „Un moment”. A tras sertarul, a căutat în el şi a scos o cutie mică, pe care am deschis-o cu emoţie. Înăuntru era o pereche de butoni pentru cămaşă cu inscripţia „Vicepreşedintele Statelor Unite”. Trage alt sertar şi zice: „Mai e şi asta”. Era cămaşa lui de tenis, care avea imprimat acelaşi titlu. Mi-a mulţumit pentru ajutorul dat în călătoria de la Bucureşti, de care îşi aminteşte cu plăcere. Era evident sincer şi îmi ura să rămân sănătos şi activ, ceea ce speram şi eu în lugubra mea plecare.

În termeni cordiali şi vizibil îngrijoraţi de ceea ce ar

putea urma, ambasadorii colegi îşi manifestau şi ei solidaritatea cu mine.

Cu corpul ambasadorial, eram în termeni buni. Erau persoane însemnate în ţara lor pentru a fi numite într-un loc ca Washingtonul, ca algerianul Layachi Yaker, un veteran al luptei pentru independenţă şi specialist în problemele dezvoltării; ambasadorul Argentinei, García del Solar, care a petrecut mulţi ani la ONU; Thomas Klestil al Austriei; Raoul Schoumaker al Belgiei, cu o colecţie impresionantă de piese de porţelan şi jad, la locuinţa lui; Stoian Iliev Julev al Bulgariei; Abdallah Ould Daddah al Mauritaniei, pe care îl voi vizita în viitor în casa lui din Nouakehott; Allan Gotlieb al Canadei, cu un roman despre diplomaţi; Ying Wenjin al Chinei, al cărui sediu se transformase sub ochii noştri într-un mic muzeu de porţelanuri chinezeşti; Egiptul cu Ashraf Ghorbal; Bernard Vernier-Palliez, fost preşedinte la Renault; ca şi el, ambasadorul Mexicului, Jorge Espinosa de Ios Reyes, era legat de industrie, Petroleos Mexicanos, în cazul lui; János Petran al Ungariei, cu stagii în problemele dezarmării; Kocheril Rămân Nārāyanan, despre care se ştia că aparţinea castei celei mai năpăstuite „a celor ce nu pot fi atinşi” (*untouchable*); cu Meir Rosenne, ambasador al Israelului şi jurist de vază cu studii la Sorbona, mă amuzam citind poezii româneşti, pe care le ştia în original ca membru al unei familii plecate cândva din România; Wilhelm Wachtmeister al Suediei era o veche cunoştinţă de la ONU, unde fusese asistent al lui Hammarskjöld, secretarul general; Şiikru Elekdag, ambasadorul turc, era vecinul meu ca sedii şi aveam mereu conversaţii, teama lui principală fiind să nu i se pună bombe de terorişti.

Ni s-a întocmit un dosar al diplomaţilor, un ghid al celor ce vizitează Washingtonul internaţional, în care ambasadorii sunt trecuţi în revistă, pozaţi şi comentaţi. M-am găsit după alfabet. Am fost nu surprins, ci mai rău, flatat, de felul în care eram văzut. Începea peremptoriu cu afirmaţia: „Scholarly and candid”, ceea ce s-ar traduce „Om de ştiinţă (savant) şi sincer” şi continua cu „este un

diplomat, tradiţional şi exemplar". Urma ceva despre cărţile şi articolele publicate şi că sunt expert în crearea de modele matematice, care, spune el, „completează datoriile sale la ambasadă. Există modele matematice pentru orice, incluzând diplomaţia, explică el. Sunt bune dacă nu te încrezi prea mult în ele". Simt menţionate apoi activităţile mele la universitate, la ONU, ministru adjunct la Externe, ministru la Educaţie, ambasador în Elveţia. După aceea continuă: „Observând că sarcina lui cea mai importantă este să susţină un dialog între România şi alte ţări, Maliţa a fost dornic să se asocieze cu universităţile americane şi a ţinut lecţii în campusuri de-a lungul ţării". „Te lupţi să faci loc culturii tale. Există o tendinţă teribilă de periferializare", a spus el.

Se vorbeşte şi despre familie, despre soţia Tatiana, profesoară universitară, şi despre cele trei fiice, două dintre ele matematiciene, care trăiau în România.

În încheiere, se arată că România merge pe o sârmă subţire în relaţiile cu URSS şi că preşedintele ei a denunţat în 1968 invazia Cehoslovaciei. Cuvinte finale: „Ţara s-a industrializat, dar a rămas în urmă în bunuri de consum şi libertăţi personale. Sunt multe resurse naturale, petrol, gaz şi aur, argint şi minerale".

M-am minunat de simpatia care se degaja din tabloul schiţat de autori, mergând până la ideea că s-ar cădea să îl anexez la raportul de activitate sau chiar la CV-ul meu personal.

I-am făcut o vizită de adio lui Dobrânin. Cu el, dezvoltasem o relaţie amicală, în ciuda relaţiilor încordate între URS şi România, punctate intern de gesturile primitive şi necântărite ale lui Ceauşescu. Ne interzisese să participăm la consfătuirile tradiţionale ale esticilor la sediul Ambasadei sovietice. I-am explicat de ce nu pot să iau parte, am încercat să de-dramatizez situaţia şi să-i sugerez să facă după şedinţă o masă colegială la care aş apărea şi eu, ca la un eveniment obişnuit Dobrânin, deşi nu a citat în memoriile lui această întâmplare, îşi amintea, desigur, că în momentul în care Reagan arunca peste bord

relaţiile cu URSS, el trăise momente grele. Omul care intra la Departamentul de Stat ca la el acasă şi care vorbea cu secretarii de Stat ca în cazul lui Kissinger, pe numele lor mic, se vedea brusc tratat la un rând cu ceilalţi. În panica pe care mi-o arăta, spunea că mergea până la teama „unui război deschis" pregătit de americani. Îl încurajasem atunci, zicând că nu ţine seama de capriciile unui fost actor care e în stare să treacă pe nepusă masă la antipod, devenind amabil şi deschis la negocieri. Ceea ce s-a întâmplat mai târziu, după plecarea mea, dar în 1984 tonul se moderase deja. Dobrânin voia să ştie motivele rechemării mele după mai puţin de trei ani de activitate, dar, din păcate, nu aveam cum să-i satisfac curiozitatea.

Am dat, în final, o recepţie pentru gazde şi colegii mei, la care a venit multă lume. Râzând, Vanik îmi spune: „Afghanistanul te paşte". Dar o spunea cu amărăciune. Urma să fie mai rău decât Cambodgia, sugerată de alţii. I. a colegii mei americani se simţea o tristeţe rău prevestitoare. Asta însemna cât voi fi tras la răspundere şi pedepsit. Nu erau departe, dar nu ştiau că la noi puteai fi pedepsit şi fără a-ţi fi comunicată greşeala.

La reîntoarcere m-am oprit la New York. Aveam să-i salut pe prietenii de la ONU. Dar ştirea ajunsese la ei şi îşi manifestau regretul în fel şi chip. Preşedintele Consiliului de Securitate m-a invitat la o masă de adio. New-yorkezii, pentru a nu cita decât masa dată acasă la el de Alvin Toefiler, autorul *Celui de-al Treilea Val* şi al altor studii prospective, m-au tratat cu cordialitate.

Şi aşa am ajuns acasă, primit cu fericire de fetele mele, de rude şi de pric teni, cu o răceală enigmatică de cunoştinţe şi cu cele mai proaste veşti de la stăpânire. Toate funcţiile mele, pe plan politic, diplomatic sau oficial dispăreau fără urme, uşa ministerului se închidea şi, aşadar, respins din toate părţile, şomer desăvârşit, trebuia să-mi caut o slujbă şi să improvizez o existenţă cât de cât viabilă.

IX. CINCI ANI FURAŢI

Exil intern întâlnirea cu familia la Bucureşti, în

apartamentul nostru, a mai şters îngrijorările pe care le declinasem în minte, în avion. Au venit şi familii prietene şi, cu titlul speculaţiei rapide, se emiteau şi păreri privind viitorul. Unul dintre amicii mei, pe un ton mai pesimist, a spus că ar trebui să mă gândesc şi la posibilitatea unui transfer la o altă instituţie, cum ar fi, zicea el, profesor la Universitatea de Partid, unde se predau şi relaţiile internaţionale. În fine, nimeni dintre noi nu aborda cu plăcere un subiect atât de încărcat în variante şi niciunul nu vedea la orizont dezastre.

A doua zi m-am înfăţişat la Ministerul de Externe şi îmi era mai în drum serviciul administrativ. M-am oprit să văd cum stau cu salariul, când se dă şi dacă mai sunt suplimente de încasat. Spre mirarea mea, primesc primul anunţ grav: „Scuzaţi-ne, dar numele dumneavoastră nu apare în lista funcţionarilor din acest an pe care o primim de la Cadre". Nu avea rost să adâncesc subiectul, ci am întrebat de soarta celor 2000 de dolari care mi se reţinuseră pentru a fi păstraţi acasă. „N-aţi înţeles bine, era contribuţia la un fond al Ministerului etc". Mi-a trecut prin minte că, dacă mai stau mult de vorbă cu cei de la administrativ, mă voi trezi că îmi vor vorbi de sumele pe care le datorez eu ministerului. Am mulţumit şi am plecat.

Mă primeşte ministrul personal, cu o mică aşteptare la secretariat. Ştefan Andrei nu se deplasează de la biroul lui, îmi întinde mâna fără o cută specială a feţei şi fără un ton deosebit al vorbei. Trec direct la subiect şi spun că mi s-a comunicat de jos că nu aş figura pe lista cadrelor din 1985. „Ce să înţeleg prin asta?" „E foarte simplu, răspunde el. S-a luat hotărârea să nu mai lucraţi la Externe". Calm, l-am rugat să îmi precizeze care este motivul acestei subite schimbări. „Nu am cum să comentez această decizie a conducerii partidului, a spus el, dar înţeleg că aţi pierdut încrederea pe care v-au acordat-o". „Trebuie să fie o gravă greşeală a mea ca să se producă aşa ceva. Prin ce l-am dezamăgit?" „Nu ştiu, a zis el. Ministerul v-a transmis întotdeauna aprecieri pentru cum funcţionează ambasada, una dintre cele mai bune, dacă nu cea cu cele mai bune

rezultate, dar nu pot să afirm ce anume a produs atitudinea lor actuală, care pare definitivă”. „Am pregătit un raport de activitate, am adăugat eu. Nu am fost perfecţi, dar rezultatele se văd în starea relaţiilor cu SUA: comerţ, industrie, un miliard la totalul schimburilor, cu trei sferturi din el la exportul românesc. Vă spun aceasta pentru simplul fapt că nu văd nicăieri o fisură care să justifice o măsură atât de gravă a scoaterii mele din diplomaţia pe care o servesc de treizeci de ani împliniţi”. „Uitaţi ce aş putea spune. Pierderea încrederii e un lucru grav. Ştiţi povestea mareşalului Erwin Rommel, eroul nemţilor în cucerirea Africii de Nord, care când a revenit acasă a fost acuzat de pierderea încrederii”. („încrederea lui Hitler”, mă gândeam eu, ascultând această sinistră comparaţie.) Dar mai rău a fost ce a urmat, ceea ce m-a lăsat fără glas. „I s-a spus atunci: «Ai pierdut încrederea, ai două soluţii: facem procesul şi eşti executat sau te sinucizi cu propria armă şi atunci, familia nu este atinsă cu nimic, iar în istorie rămâi cu succesul din război.»” „Dumnezeule mare, m-am gândit eu, trudesc de trei ani în şir rezolvând problemă după problemă, obţinând de trei ori clauza, predau gestiunea relaţiilor într-un moment de vârf al satisfacţiei, bănuiesc reciproce, şi acum mi se sugerează ideea să-mi pun capăt zilelor?” Am tăcut, am zis că îi mulţumesc pentru primire şi clarificare şi că voi lucra acolo unde mi se va indica. „Aveţi o oarecare idee unde voi fi transferat, conform practicii ministerului?” „Nu ştiu încă, a răspuns el, probabil că se va decide şi veţi afla”. Am încercat timp îndelungat să descopăr motivul rechemării mele, dar fără niciun rezultat. Explicaţia am primit-o citindu-l pe George Orwell: *1984*. Se întâmpla ca anul în speţă să fie anul meu fatidic. Orwell simpatizase cu stânga în războiul din Spania. Apoi a văzut cum oamenii mişcării erau lichidaţi ca terorişti. A ajuns la concluzia că „politica este iraţională” şi cu această simplă constatare, a scris cartea nimicitoare împotriva totalitarismului. Am înţeles atunci de ce eram prigonit de doamna de la Cabinetul doi. În capul ei nu exista raţiune, ci doar instincte primare de

distrugere, prejudecăţi şi ficţiune.

În zilele ce au urmat, întregul tablou al demiterii mele apărea în toată plenitudinea unei pedepse enorme ce se compunea din: interdicţii, restricţii, şomaj, scoaterea din societate, cultură şi profesiuni.

La secretariatul CC, unde îl caut pe şeful acestuia, Duma, se confirmă excluderea din minister de care îmi vorbise Ştefan Andrei, cu sfatul unui ardelean prietenos: nu e cazul să mă agit şi să fiu văzut prin instituţii sau organizaţii. La ADIRI n-am ce să caut, să nu particip la nicio activitate sau manifestare a lor. În privinţa unei slujbe, se caută, dar nu s-a găsit nimic. Mai bine să mă ocup eu de rezolvarea acestei probleme. Nu mai e cazul să am relaţii cu străinătatea, nici personal, nici prin scrisori. M-a atins rău interdicţia privind contactul cu ADIRI. Eram fondatorul acestei instituţii, unde figuram ca secretar general, asistent al preşedintelui Maurer al asociaţiei create cu 20 de ani în urmă şi care îşi avea sediul pe strada mea, la un pas de locuinţă. Ieşeam în acele zile pe Kiseleff pe poartă şi vedeam cu ochii minţii prima tablă pe care scria „Interzis4.

Suprimarea contactului cu străinii era una dintre cele mai articulate categorii de restricţii. Consta în refuzul de a vorbi cu orice străin care mă caută sau pe care îl întâlnesc. Ambasadele străine din Bucureşti sunt în prima linie. Nu pot să adresez scrisori în străinătate şi nici să le primesc pe adresa mea. M-am convins repede că poşta veghea atent ca lucrul acesta să nu se întâmple. Nu mai aveam drept la paşaport.

Nu peste mult timp culeg exemple de strictă observare a măsurilor luate, în primul rând, sunt pus sub controlul serviciilor de informaţii, care îşi deleagă oameni pentru supravegherea mea. Îi văd când ies pe uşă, în autobuz, la locul de sosire, îi zăresc pe geam în curte şi în parc când mă plimb. În parcul Herăstrău observ că unul se ţine la considerabilă distanţă, purtând o geantă groasă şi grea. Prietenul meu care mă însoţea mă lămureşte că astea sunt aparatele de înregistrare de ultimă oră, care

acoperă arii mari de teren. Nimeni nu mă atinge, nu mă bruschează, nici nu se apropie prea mult de persoana mea. Per total, cum se spune, constat cu mirare şi nelămurire că umilei mele fiinţe i se acordă o atenţie atât de mare, încât echipe întregi de oameni mă urmăresc zi şi noapte. Ce poate să însemne asta? Intimidarea, înspăimântarea mea, crearea unei ameninţări continue ca în cazul şobolanului din vasul transparent în jurul căruia se află pisici?

Soseşte în ţară preşedintele organizaţiei Est-Vest, John Edwin Mroz, în vizită de lucru. Îi cere ministrului să mă vadă. I se spune că nu se poate, pentru că sunt bolnav. Deoarece nu era bine instruit, altcineva îi zice că nu se poate, fiindcă pe strada mea şi la casa mea se fac reparaţii. Când el revine cu cererea, ministrul îi spune că îl roagă să renunţe, întrucât nu poate să mă întâlnească. Acesta ameninţă că, dacă un membru vechi din conducerea organizaţiei lui este tratat astfel, îşi întrerupe vizita şi părăseşte România, ceea ce a şi făcut.

Ce mă tulbura mai mult era întârzierea acordării unui alt loc de muncă. Nu ştiam de vreun precedent în această materie. Chiar dacă desemnau persoanei care părăsea ministerul o destinaţie îndepărtată sau un loc de muncă manuală, o alternativă tot i se oferea. Ştiam pe de rost soarta colaboratorilor mei mai tineri din această categorie, presăraţi în şantiere de construcţii, industrii şi corvezi, aproape toate în afara capitalei.

Recapitulam şirul de măsuri care mă priveau, trăgând linii pe hârtie. Mă mişcam în interiorul unui poligon închis care reprezenta esenţa şi funcţiunea unei închisori. Nu eram exilat în alte ţări, ci în ţara mea, într-un spaţiu bine delimitat. Eram tratat ca un pericol de mare calibru, cu toate valenţele unui disident şi ale unui contrarevoluţionar care trebuie vegheat continuu şi total. Dar nu acorzi atâta atenţie unui curcan, decât dacă ai în vedere că îl sacrifici de sărbători. Ce mizerabil scop final se construise la Cabinetul doi, singurul loc de unde puteau porni în toate direcţiile acţiuni privind strivirea mea definitivă? „Probabil, îmi ziceam eu, se pune la cale un

atac final, judecată aspră şi apoi pierderea libertăţii, cu un ceremonial special de condamnare”.

Mai târziu, după prăbuşirea regimului Ceauşeştilor, am aflat de la Paul Niculescu-Mizil că, într-adevăr, la indicaţia Cabinetului doi se pregătea un proces de mare anvergură. România ieşise din criza economică grav afectată, întreaga naţiune fusese supusă la foame, lipsuri şi mizerie, pentru a se face o totală şi cât mai grabnică plată a datoriilor. Aceasta s-a petrecut în jurul jumătăţii deceniului. Deci începând cu 1986, era bine ca întregul popor să-i cunoască pe cei care se tăceau vinovaţi de îndatorarea României şi care deveniseră astfel răspunzători de suferinţele întregii populaţii din ţara pe care au trădat-o. Or, cuvântul „trădare” implica şi pedeapsa corespunzătoare, aşa că spânzurătorile puteau fi instalate de îndată ce acuzaţiile vor fi evaluate şi demonstrate cu un stil juridiceşte impecabil. Mizil, care fusese ministru al Finanţelor şi era unul dintre inculpaţi, mi-a precizat că o comisie secretă se instalase la Ministerul Finanţelor pentru a aduna documentaţia necesară. „Bine, l-am întrebat eu, dar toţi cei enumeraţi au lucrat în domeniul economic sau finanţare şi atunci eu, care n-am avut tangenţă cu problema, ce caut între ei?” Mizil mi-a spus că mă înşel şi se pare că dosarul meu era unul dintre cele mai groase. Ce putea să conţină? Simplu, nenumăratele telegrame pe care le trimiteai din Elveţia şi America privind întâlnirile şi discuţiile cu directorii de bănci şi cu autorităţile financiare. Da, le scrisesem cu toate detaliile obţinerii de avantaje pentru plata datoriilor, dobânzi sau termene care, conform ordinelor primite, trebuia să le procur pentru uşurarea plăţii datoriilor şi, bineînţeles, nu pentru crearea lor.

Îmi venea în minte conversaţia dintre lup şi miel, acesta din urmă fiind acuzat că a tulburat apa pârâului din care bea lupul. Da, am băut şi eu apă din pârâu, dar eram la vale de dumneata şi nu în susul apei care te-a supărat.

Se pare că în timpul pregătirilor au apărut factorii contrari operaţiei „responsabilii datoriilor”, unii pe plan

internaţional. Dar alţi factori erau chiar prin natura documentelor. Fiecare îndatorare avea aprobarea şi semnătura lui Ceauşescu, pe actul deciziei îndatoririi. Ce să facă nenorociţii de anchetatori cu aceste semnături? Dacă rupeau foaia, dispărea îndatorarea şi dacă nu o rupeau, cum să şteargă semnătura? Şi astfel lucrările comisiei au fost suspendate şi nu au mai fost reluate. Iar din punctul de vedere al secretului, ele nici nu au existat.

Vasăzică, mai fusese posibil şi un moment final, cu sacrificiul celor supravegheaţi atent, pentru a fi aduşi întregi în faţa judecătorilor şi apţi de aplicarea pedepselor celor mai aspre pe care le cerea vina criminală a trădării ţării.

Pe măsură ce treceau anii, mai ales după primii doi, se simţea o oarecare oboseală a paznicilor şi o tocire a problemei ce mă privea, pentru că nu aveau energia necesară urmăririi unui proces mai larg într-o ţară oferind multă justificare suferinţelor populaţiei, care se puteau observa. În acest fel, tentativele de a opune regimului oprimant soluţii de supravieţuire deveneau mai posibile şi mai realizabile.

Canale albe

Un profesor de Drept roman de la Universitatea din Bucureşti se făcuse cunoscut în justiţie prin teoria „Canalelor albe”. Legi, instrucţiuni şi norme se aplicau comportamentului unei populaţii bine delimitate, pe o suprafaţă bine trasată, dar acoperind doar arii din ea, după subiect: crime, delincvenţe, obligaţii, drepturi. Pe această hartă juridică, petele rotunjite nu acopereau întreaga suprafaţă a teritoriului şi între ele rămâneau nişte canale neprevăzute în legi şi texte şi pe care le numea „canalele albe”. Puteai să navighezi pe ele, fără să te tragă cineva la răspundere.

La noi, îmi ziceam eu, din cauza proastei orânduiri, a textelor juridice pline de goluri sau contradicţii, trebuiau să fie numeroase canale. Cine le cunoşteau bine erau escrocii, criminalii, mafioţii care ţineau barca lângă poartă. Nu voi putea şi eu să identific câteva, ca să mă pot

strecura evitând ariile supravegheate?

Prima idee a fost Academia Română. Eram membru corespondent de peste 10 ani şi lucrasem la proiecte în sânul ei. Era şi nu era instituţie de stat la buget în mod parţial, ca organizare în mod cvasiautonom, iar ca domeniu de activitate, aproape complet liberă. M-am înfăţişat preşedintelui, pe atunci Radu Voinea, şi i-am expus problema mea, aceea a unui şomer itinerant. M-a întrebat dacă sunt acuzat de vreo abatere sau greşeală şi dacă mi se impută ceva anume. „Nu, am răspuns eu. Nu pot să aflu nimic, dar nu mi se aduce nicio acuzaţie/4 „Atunci, a spus el, nu avem niciun motiv de reţinere. Lucrezi ca şi până acum în secţia la care aparţii, la subiectele pe care convenim să le aprofundezi. Fii binevenit/4 Perfect, mi-am zis eu, iată prima instituţie pe care o frecventez cu capul sus.

Vor mai fi şi altele. M-am dus la Ministerul Educaţiei. Adjunct al ministrului era un matematician şi cunoştinţă veche. Cred că atunci când eram ministru îi oferisem un post în minister, unde n-a încetat să evolueze. I-am ţinut aceeaşi expunere ca la Academie, reamintindu-i că sunt profesor plin la universitate cu concurs dat şi aprobat şi că, până recent, am fost în concediu temporar, aşa cum făceam de câte ori eram trimis în misiuni mai lungi, mai scurte, luând concedii şi revenind apoi la Alma Mater.

Colegul meu a rămas pe gânduri. A zis: „Sunt, într-adevăr, puncte de suport, dar trebuie procedat cu grijă. Mai consult colegii, văd ce schemă va fi bună44. Peste două zile mi se face semn să vin la el. Avea o strategie întreagă elaborată. 1. Se merge senin la facultate. Aţi fost în concediu şi reveniţi la cursuri. Ei ne vor consulta şi noi le vom preciza ce soluţie să adopte. Ea constă în nesemnarea niciunui alt document de preluare, revenire etc. Ca şi cum aţi fi plecat ieri. 2. Luaţi două cursuri, care să aibă însă subiecte noi pentru facultate. Alegeţi ceva în care aţi lucrat: modele, aplicaţii în informatică, logică matematică. 3. Evitaţi total contactele cu străinii, chiar colegii din alte ţări. Fără colaborări externe cu universităţi.

4. Ţineţi-vă de program, nu angajaţi prea multe conversaţii în facultate: venire şi plecare de la curs. Sunteţi ocupat.

Am urmat cu recunoştinţă indicaţiile şi schema s-a dovedit viabilă. De la minister s-a comunicat facultăţii: „Dacă e profesor şi a avut concediu, asta este. Nu există niciun motiv să fie oprit să revină la postul său. Noi n-avem motive şi credem că nici voi44. Am fost întrebat la facultate ce cursuri doream să ţin, fiindcă subiectele ajunseseră atunci la mijlocul anului, distribuite şi tratate de profesori. Am sugerat: 1. Modele matematice în ştiinţele sociale şi ale omului şi 2. Logică matematică în ştiinţele informatice. Temele erau noi şi, poate, şi utile pentru studenţi. Şi am început să vorbesc la tablă în trimestrul ce se deschidea. Se rezolvase problema cea mai grea, eram pe statul de plată al unei funcţii şi obsesia şomajului şi aşteptarea locului de muncă pe care-l căutau autorităţile (!) dispăruseră din agenda mea.

Încurajat de canalele pe care începusem să merg cu barca, mi-am amintit că în Bucureşti funcţionează mai multe organisme internaţionale şi cel mai important era CEPES-ul, Centrul European pentru învăţământul Superior de lângă parcul Cişmigiu. Era condus de un director numit de UNESCO, asistat de un co-director român desemnat de Ministerul Educaţiei. La o cârmă internaţională lucra deci prietenul meu mai vechi Dumitru Chiţoran, un strălucit profesor de lingvistică, şi m-am adresat lui. A spus din capul locului că uşa îmi va fi întotdeauna deschisă şi că orice problemă aş avea pe plan local, ele nu pot atinge statutul meu de membru-fondator al Centrului. Să ne gândim, a zis el, cum această normală frecventare a instituţiei de către mine ar putea avea şi o implicare concretă, dincolo de articolele pe care le-aş putea scrie în publicaţiile lor. Ceva mai substanţial ar fi o carte, un volum de studii colective, sub conducerea mea. Şi în curând mi-a propus *Informatica în învăţământul modern*, el fiind coechipier şi coeditor, cu alte cuvinte va face toată treaba, cerându-mi doar un studiu introductiv. Splendid, am spus eu.

Mersul şi venitul de la CEPES i-au derutat pe însoţitorii mei chemaţi să mă vegheze, întrucât nu puteau intra în sediu fără să se legitimeze. Într-o zi, un amic care conducea la acea vreme Televiziunea Română mi-a povestit următoarea întâmplare. El, venind de la slujbă şi trecând prin faţa CEPES, mă vede pe cale să intru în clădire, îmi face semn şi apoi conversăm puţin la poarta Centrului. Eu intru, el pleacă şi observă că un om din apropiere îl urmăreşte. Trece strada, acesta la fel. Iritat, intră la magazinul cu etaje multiple, pline de lenjerie şi întotdeauna cu cumpărători numeroşi, se strecoară prin mulţime, urcă subit la un etaj, coboară la altul şi reuşeşte să zăpăcească urmăritorul, care îl pierde, renunţă şi pleacă. Îmi spune: „Ce naiba ai făcut, de a ajuns să fie important şi cel cu care dai mâna, nu numai tu?"

Am trasat cu creionul în lista mea. Destule explorări, acum muncă neîncetată şi efort. Începea primăvara, se făcea frumos afară. Ieşeam în grădină, sub un copac instalasem o masă şi un scaun de stat şi altul pentru cărţile consultate. Lângă mine se aşeza, între plimbările în care gonea pisici, câinele meu, Pepe, un adevărat camarad inteligent. Era din rasa dobermanilor de talie mică, negru la culoare, adus din Franţa de fiica mea care se stabilise pentru o vreme la Metz. Pepe nu moştenise de la strămoşi înălţimea, ci agerimea mentală şi aflasem că e folosit la apărarea şi dirijarea turmelor de animale, cai, vaci, oi. Pe mine, mă apăra doar. Uneori, ca semn de prietenie, fura un şniţel de la masă şi îl băga sub perna mea în pat, ca să-mi alung foamea.

Îl citez pentru că mereu mi-l amintesc în curtea în care a fost mai târziu îngropat. Este singurul câine pe care l-aş menţiona într-un CV la capitolul Relaţii.

Pregătirea lecţiilor era absorbantă. Întrerupsesem contactul activ cu matematicile în anii '70, aproape total în perioada imediat parcursă (19801984), ultima carte apărută în Anglia fiind din 1980. Reorganizam cunoştinţe bune şi viabile, completam cu noutăţi şi scriam lecţiile ordonat, formulă după formulă. Mă simţeam mai în largul

meu cu modelele matematice care îşi păstrau actualitatea. În schimb, în informatică apăruseră inovaţii considerabile şi se deschisese drumul inteligenţei artificiale. Dar orice ar zice informaticienii, ea trebuia să aibă o bază matematică şi aceasta era sfera logicii, căreia mă consacram în acea perioadă. Ţin minte că la un moment dat am ajuns la un capitol mai atractiv, şi anume programarea logică ce premerge celei practicate la computer.

Şi aşa trecea vremea, fără multe evenimente, dar cu mai multe crize. *tranzit gloria mundi*.[44] îmi scăzuse interesul pentru soarta omenirii, dar urmăream agenda mondială, în timp ce pe plan intern ştirile păreau trase la şapirograf, cu titlurile standard ale măsurilor de autodistrugere.

În căutarea de ferestre la enclavă, exploram şansele pe care le aveam de a fi publicat în reviste. Nu în cele bucureştene care să provoace reacţii ostile, ci cât mai departe, discrete şi necitite în capitală. Am consultat trei amici, toţi trei poeţi. Conduceau reviste la Oradea, Cluj şi Craiova.

La Oradea, reacţia a fost pozitivă şi peste aşteptări, entuziastă. Alexandru Andriţoiu, îmi rezerva la *Familia* cel puţin o pagină mare pe lună. Eseu să fie şi dacă se poate să devină ciclu cu temă susţinută în timp. Ideal pentru mine. La Craiova, Sorescu mă primea şi îmi rezerva spaţiu la *Ramuri*. Iar la Cluj, la *Steaua*, Aurel Rău îşi declara ospitalitatea.

În grădina în care îmi instalasem, odată cu primăvara, masa de lucru, între copaci erau sârme de culori diferite pentru uscarea rufelor. Acest fapt mi-a inspirat o strategie. Dedic câte o sârmă unui subiect şi apoi agăţ de ea eseul care o priveşte. Organizez o cursă între ele, să vedem în ce sunt mai inspirat şi productiv. S-ar fi putut zice că, de fapt, claustrarea îmi dădea halucinaţii, dar e greu de crezut cât m-a ajutat strategia jocului.

Oradea, *Familia*. *Război şi pace*, temă. Exemple de

44 Aşa trece gloria lumii (lat.) (n.red.)

articole: „Absenţa raţiunii”, „Cataclismul nuclear”, „Excesul de raţiune”, „Impulsuri subterane”, „Porniri ancestrale”, „Războiul general”, „Războiul stelelor”, „Sabia şi plugul”.

Oradea. *Evocări*. Exemple: „Sadoveanu în Sala Pleyel”, „Enescu şi Menuhin”.

Oradea. *Metafore*. „Metafora calculatorului”, „Metafora focului”, „Metafora jocului”, „Metafora râului”.

Craiova, *Ramuri*. *Metafore* (se preia torţa de la Oradea). Exemple: „Mintea ca oglindă”, „Două metafore-cheie”, „Mintea cea socotitoare”, „O metaforă a minţii”, „Mintea ca oglindă”.

Se întâmplă un eveniment încurajator. Scriitorii mă consideră un coleg îndreptăţit ca membru al Uniunii lor şi îmi oferă pagini la revista lor, *Viaţa Românească*. Reiau seria din anii ’70. „Omul şi oceanul”, „Tehnologia şi omul”, „Omul şi învăţarea”, „Oraşul”, „Trebuinţele”, „Munca”.

Văd că metaforele trezesc interes şi le tratez şi la scriitori.

Viaţa Românească. *Metafore*. „Ceasornicul”, „Lumina”, „Neantul”, „Destinul”.

De ce îndrăgisem canalul deschis al revistelor, în grădina mea de meditaţii şi scris? Fiindcă aproape fiecare dintre subiecte, prin acumularea stăruitoare pe sârmă, s-au transformat în cărţi. Le culegeam cu grijă, le înşiruiam într-un cuprins şi le dădeam la edituri, mai curând sau mai târziu, când momentele erau propice.

Seria de la Oradea s-a transformat în *între Război şi Pace* (2007), metaforele minţii, în *Mintea cea socotitoare* (2007), călătoriile, în *Zidul şi iedera* (2006), iar evocările, în seria de memorii începută în 2011.

În sertare, mereu amânate au rămas nepublicate în carte metaforele gândirii de la *Viaţa Românească*, având capitolele: *Lumina*, *Organismul*, *Lupul*, *Flacăra*, *Teatrul Jocul Ceasornicul Neantul Filosofiay Calculatorul Eminescuy Beethoven*.

Prezenţa mea în aceste trei oraşe, Bucureşti, Oradea, Craiova, a făcut ca şi alte reviste să fie interesate şi nu

ezitam să scriu pentru *România Literară*, *Magazin istoric*, *Lumea* sau *Almanahuri*. Zece ani după aceea am susţinut o *Cronică a anului 2020* în *Privirea*.

Evoluasem în materie de stil. În eseurile mai vechi, de călător, musteam de istoria monumentelor culturale. După aceea, fremătam idei şi mă îndreptam spre stilul povestitor cu care am intrat în noul secol XXI. Am rămas însă marcat de disciplina şi de efortul continuu pe care mi le-a impus viaţa în grădina exodului, încheiată la sfârşitul celor cinci ani. Ceea ce îmi rămăsese după furtul cincinal a fost câştigarea unui prieten ce mă va însoţi credincios: condeiul. Seneca spusese: „Oricare ar fi culoarea vieţii, voi scrie”.

Ograda şi lumea largă

În grădină, sub copaci, îmi pregăteam de zor lecţiile de matematică, făceam pauze şi mişcări, mai deschideam ziarul, mai ascultam radioul portabil. În aceste mişcări obligatorii, ca la sport, gândul mă ducea şi la ce se petrecea în lumea largă. O piesă de teatru absurd reprezenta un coş mare de gunoi care îşi ridica încet capacul, scoţând la iveală capul unui bătrân îngânând îngrijorat: „Ceva se întâmplă”. Nu era chiar coş locul meu. Vedeam doar un cerc roşu pe iarba verde care mă înconjura.

Ceea ce mă intriga era sentimentul unui proces mocnit şi profund de schimbări care se anunţau sau se produceau, chiar. Încordarea, destinderea parcă ar fi dansat stepul. Injurii şi apoi destindere, expulzări şi summituri, ce e cu tapajul ăsta?

La americani, deşi obosit şi hăituit, Reagan se agită. Un nou conducător la Moscova, Mihail Gorbaciov, intră în scenă zgomotos, anunţând restructurarea Uniunii Sovietice (*perestroika*). Vrea dezgheţ cu America. Îl are. În 1986, Reagan şi Gorbaciov se întâlnesc la Reykjavík în Islanda, la mijloc de drum, pe teren neutru. Summit strălucitor. Merg cu promisiunile reciproce până la limitarea, apoi reducerea şi, în fine, desfiinţarea armelor nucleare, când experţii lor îi trag de mânecă şi îi liniştesc.

Dar ei nu se lasă şi încep acţiuni ca Tratatul privind armele cu rază medie de acţiune, pe care îl semnează împreună la Washington în anul următor (1987). Încă un summit la Moscova al celor două superputeri (în 1988). Ultimul pentru Reagan, pentru că Bush îi urmează la preşedinţie (în 1989). Şi Gorbaciov devine preşedinte al URSS în acelaşi an.

Întreaga suită de evenimente care s-au petrecut în timpul exilului meu de cinci ani se îndrepta în paşi iuţi de trap spre o destinaţie fixă, unde se anunţau schimbări mari. Era anul 1989. Cea mai importantă dată pentru noi, în România, era prăbuşirea regimului lui Ceauşescu. Dar aceasta m-a dus la un nou capitol, radical modificat, al întregii mele vieţi. Pentru marile puteri şi alte ţări, mai erau multe momente dramatice de trăit.

În 1989, cade Zidul de la Berlin. Problema germană devine preocuparea numărul unu a europenilor şi enigma marilor puteri de dezlegat.

Al doilea eveniment pe acest calendar de buzunar al meu este înregistrat în decembrie 1989, prin întâlnirea de vârf americano-sovietică, la Malta. Probabil că inspiraţia venise de la Roosevelt, care iubea întâlnirile politice pe vase militare în largul oceanelor. Dar ideea nu a fost prea bună, pentru că era vreme rea pe Mediterană şi vasul american era zguduit din temelii. Însă discuţiile au fost calme şi constructive. Nu se ştie prea mult ce s-a discutat, deşi se bănuieşte că alături de destindere şi acorduri bicefale, s-a abordat şi problema sferelor de influenţă, soarta altor ţări, stingerea unor conflicte. Ceea ce presa a înregistrat din declaraţiile finale a fost încrederea şi satisfacţia preşedinţilor celor două mari puteri, care constituie un adevărat sfârşit al Războiului Rece, o calificare direct istorică.

Problema germană găseşte peste un an soluţia mult căutată şi controversată. Depinde unde situăm anul 1990. În cronologia românească anul în speţă aparţine unei ere noi, deci mai aşteptăm să o discutăm pe firul desfăşurat de pe mosorul marilor schimbări, care se termină pentru noi

în 1989.

O cercetătoare din Anglia, făcând analiza începutului Primului Război Mondial, ajunge la două concluzii. Prima că „omul este sub vremuri” şi nu invers, care are multe confirmări şi aparţine unei vechi înţelepciuni cronicăreşti. A doua este că, deşi evenimentele îi scapă din mâini, reacţia sau soluţia depinde de mintea oamenilor politici. Unde toţi sunt slabi la acest capitol, nu e mare speranţă şi un război începe acolo unde capetele luminate l-ar fi putut evita.

Această abordare ne sugerează să-i examinăm pe eroii acestei faze a noastre de tranziţie. Suflul schimbării n-a venit deci de la ei, ci peste ei. Dar ce au înţeles, cum s-au comportat, pentru ce soluţii au militat?

Eroii noştri în cei cinci ani de schimbări masive până în 1990 sunt, în primul rând, Reagan şi Bush pentru Vest, cu sfetnici europeni ca Thatcher şi Mitterrand, iar din Est Gorbaciov, vorbind pentru Rusia sovietică, dar având ochiul asupra sateliţilor vecini, toţi cu busolele stricate şi încercaţi de presiuni interne rău prevestitoare.

Reagan, bolnav, acuzat de erori în politică faţă de unele ţări aliate sau protejate, nu era în forma cea mai adecvată pentru a lua decizii vitale privind marea strategie. Doamna Thatcher îi dădea sfaturi şi îl susţinea apoi. Ea i l-a recomandat pe Gorbaciov, ca un personaj responsabil cu care se poate discuta. Dar lui Reagan i s-au aprins becurile jucătorului de pe marea scenă şi a surprins lumea prin înţelegerile din Islanda cu Gorbaciov. Este cel care a declanşat un proces continuu al conlucrării cu Uniunea Sovietică, în toate direcţiile, începând cu cele bilaterale, apoi regionale şi, de ce nu, cele ce priveau destinul unei ţări cum ar fi Germania.

George Bush, vicepreşedintele lui, preia torţa când îi urmează la conducere, în stilul propriu diferit de cel al lui Reagan. Nimic din spontaneitatea îndrăzneaţă a lui Reagan. Bush proceda lent şi fără gesturi mari. Şi când era forţat de împrejurări să ia răspunderi mari pentru rezolvarea unei probleme, se oprea brusc când ea era

rezolvată, fără să acorde atenţie celor ce urmează. A învins Irakul în război, l-a scos din teritoriile pe care le invadase, l-a lăsat să se retragă în frontierele sale, cu ce-i rămăsese din armată, spunându-i: „Acum să fii cuminte”. Peste ani şi ani Bush jr. avea să-i dea Irakului lovitura finală, e drept, cu un preţ total nefericit.

Deci, după ce George Bush a reluat conştiincios bunele relaţii cu Gorbaciov, ritmul acţiunilor s-a încetinit. Relaţiile au fost în continuare bune, dar el nu avea viziune, iar acţiunea îi era lentă, în timp ce Gorbaciov avea viziune arzătoare, acţiunea fiindu-i însă imprudentă sau eronată. Încep cu o critică la adresa acestui om minunat, care a bine-meritat faptul că lumea a vorbit despre o perioadă „gorbacevistă”. Viaţa a vrut ca pe cei doi, Bush şi Gorbaciov, să-i întâlnesc, să-i cunosc îndeaproape şi să convorbim. Cu Bush, în mai mare măsură, cu Gorbaciov, mai târziu şi mai în fugă.

Unde cred că a greşit Gorbaciov? Chiar la minunata lui lozincă şi program: restructurare şi transparenţă (*perestroika*, *glasnost*), ambele valide, strălucite. Dar în ce ordine le faci? Bunul-simţ şi înţelepciunea populară spun că întâi mergi cu plugul la arat şi apoi culegi şi sărbătoreşti, mâncând şi cântând. Ce se mai spune? Nu pune roata în faţa boilor. Dau pe latineşte: „Primum vivere, deinde philosophari”. Trăieşti şi apoi filosofezi. Primordială a fost transparenţa şi apoi construcţia şi producţia. Se pare că ordinea i-a sugerat-o soţia lui, care era profesoară de filosofie. Întâi luminează minţile oamenilor, ca să înţeleagă ce au de făcut. Poate că da, dar „transparenţa” nu făcea decât să îndemne oamenii să vorbească deschis şi fără reţinere. Şi asta s-a întâmplat. Societatea s-a pus pe vorbit, faza următoare fiind controversa, apoi conflictul şi, în final, haosul, care în această suită a sfârşit prin a distruge sau zădărnici orice încercare de restructurare eficientă.

Erodarea lui Gorbaciov şi a ideilor lui a început la semnalul şi la invitaţia *glasnost*-ului. A fost un proces vizibil, măsurabil şi implacabil, care îl sfârşeşte în 1991.

Au stat, oare, aceste mari personalităţi văzute de noi cu cârma în mână sub vremuri sau peste ele, dirijându-le? Se pare că schimbarea era o toană a istoriei, ceva ce se declanşa deasupra lor, iar ei dansau la melodia ei. Aşa pregătise secolul al XX-lea, treptat, mai pe faţă, mai ascuns, un sfârşit care strângea toate experienţele lui într-un mănunchi de consecinţe, care să îi încununeze erorile şi să îi termine maladiile. Nu hotărau preşedinţii superputerilor ce ţară să îşi schimbe regimul şi când. O mare mătură a istoriei le îndepărta aproape concomitent pe toate. Nu Malta a schimbat guvernele ţărilor din răsărit, ci un imens curent care le înlătura pe rând, implacabil, definitiv.

Şi cu asta ajungem la schimbările ce urmau, una după alta, în ţările socialiste din fosta zonă a Moscovei. Gorbaciov îşi luase mâna de pe ele. Le vizita şi le spunea ca la Bucureşti: „Acum vă decideţi singuri soarta”. Le primea la el şi era şi mai drastic: „Căutaţi cu capul vostru soluţii la problemele pe care le aveţi”.

În ceea ce priveşte situaţia ţării noastre, ea era mai uşor de observat şi urmărit de la faţa locului. Ea se înscria în procesul decadenţei şi al pieirii prin cuvinte de foc, ca blestemele ce apăruseră pe pereţii faraonului din Antichitate.

Primele erau *Anii demolărilor*. Conducerea, începând cu Cabinetul doi, mai preocupată decât alţii de viaţa socială şi de credinţele oamenilor, fusese bântuită de o febră nemaiîntâlnită de dărâmare a clădirilor. Sub stindardul curăţirii oraşelor, dispăreau peste noapte biserici, turnuri şi clădiri. Predilecţia arătată acestei categorii se vedea la Bucureşti. Au pierit sub buldozere

Mănăstirile Văcăreşti, Olteni, Spiridon, Sfânta Treime, Dudeşti, Sfântul Ştefan. Bucureştiul era înconjurat în această campanie de 28 de biserici. Nu putea exista un subiect mai vexator pentru cetăţenii capitalei, decât biciuirea şi sfidarea credinţei lor. Lumea era revoltată la culme.

Al doilea cuvânt tiranic viza restul ţării ce nu putea fi

neglijat: *Sistematizare*. Sub acest slogan, pe o scară mai largă ca a bisericilor, au fost scoase din peisaj şi de pe hartă zeci de sate şi de localităţi. Multe erau vechi şi aveau valoare istorică, la fel ca şi clădirile din Bucureşti sau alte oraşe, scoase la fărâmiţat. Aşadar, se putea spune că indignarea şi revolta se întindeau la oraşe şi sate, în întreaga Românie.

Ambele acţiuni au stârnit proteste în ţară şi în străinătate. Comitete de salvare a monumentelor istorice se formau la noi şi peste graniţe. Faţa conducătorilor, considerată atunci simplu ca una marcată de crimă, îşi dezvăluise ulterior şi primitivismul. Era distrusă cultura însăşi.

A apărut al treilea cuvânt director: *Mizeria*. Populaţia era supusă foamei. Magazinele se goliseră de alimente, ca şi pieţele. Să fie protest nevăzut al ţăranilor? Mai fuseseră crize în acest domeniu, dar niciodată cozile nu fuseseră atât de lungi, în locul în care cineva striga „vine carne<e sau „vine pâinea”. Restaurantele se închideau, prin decret, la nouă seara. Medicii erau puşi să avertizeze populaţia de pericolele excesului de consum.

După mizerie şi lipsa de hrană vine *întunericul* Apăruse o criză de energie. Nu se putea asigura iluminatul public. A fost declarată oficial starea de necesitate. Curgeau instrucţiunile privind utilizarea abuzivă (?) a energiei şi se repetau înăsprit sancţiunile celor care o risipeau la consum, încălzire sau lumină. O culme a disperării s-a atins în 1987. Adăugaţi: poporul român era în acei ani flămând, mizer, ros de corupţie, bombardat de minciună, trăia în întuneric şi era umilit şi dispreţuit în sistemul internaţional. După plata datoriilor, concepută abuziv şi pierzător, steagul lui era o cârpă stoarsă.

Legată de mizerie şi îmboldită de ea era apoi *Corupţia* pe acel mare perete al plăgilor care lovesc o ţară. Nu puteai avea nicio consultaţie medicală, serviciul niciunui ghişeu, solicitarea unei iscălituri sau aprobări, fără cele două ingrediente obligatorii: sticla cu alcool şi pachetul cu ţigări străine. Neînarmaţi cu ele, părinţii nu-şi

puteau duce copiii la doctori şi nici la şcoli nu se putea vorbi cu profesorii despre vreo problemă a lor.

În cazul României s-a făcut un pas original şi inovativ: corupţia a fost instituţionalizată prin măsuri ale statului. Era opinia Cabinetului doi dusă la obsesie, că statul răsplăteşte lenea. Adică tu, serviciu de informaţii, să scrii câteva note acolo şi să nu munceşti pentru ele? Puneţi-vă mintea la treabă, câştigaţi-vă existenţa. Iar tu, de la comerţul cu străinătatea, transporţi nişte bunuri ale poporului de ici acolo şi aştepţi salarii şi cheltuieli de deplasare? Şi dintr-odată, două categorii mari erau îndemnate „să-şi câştige banii”, ceea ce aducea corupţiei nu doar absolvirea ei, ci şi rangul de datorie patriotică. Felul ăsta de corupţie a fost dus de purtătorii infecţiei şi ai regimului post-ceauşist, numit al tranziţiei, ca o moştenire silenţioasă, toxică. Şi acest soi de „comunism” al Cabinetelor bolnave a fost luat de noile generaţii drept imagine a trecutului. Dar se uită că este vorba despre o boală a descompunerii, localizabilă în timp, spaţiu şi persoane, mai precis cu intensitate din jumătatea a doua a anilor ’80, în sediile CC, la Elena Ceauşescu, care preluase frânele din mâna soţului, şi a propriei armate de acoliţi. Un sistem atât de diabolic nu putea rezista mai mult de câteva nenorocite de decenii.

Politica noastră externă se reducea la o mimică de sfidare generală prin gesturi (scoţi limba, duci degetele la frunte în semn de dispreţ, strângi pumnul şi scuturi mâna) a întregii lumi: SUA – că ţi-au întors spatele şi te înfierează în sistemul internaţional, URSS – că trădează comunismul pe care îl reprezinţi în esenţa ta, vecinii – că şi-au pierdut vlaga ideologică, mai cauţi câte un dictator feroce din Africa Centrală şi încerci să obţii pentru doamnă două-trei diamante. Cine n-a auzit de Jean-Bedel Bokassa? Tratezi diplomaţii ca pe nişte profitori ordinari, le reduci camerele în care pot sta, iei ca măsură cât dă lunar guvernul ţării-gazdă, o împărţi la jumătate şi o dai salariu ambasadorului. Vremea luptei pentru clauză a trecut, s-a renunţat la ea în 1988.

Îl primeşti pe Gorbaciov şi îi explici că trădează comunismul, când înaintaşii tăi încercau să facă mici reforme pe care azi el le aplică pe o scară mare. Te duci la întâlnirile europene şi opui vetoul românesc unor hotărâri privind drepturile omului. Acestea sunt gesturi de oameni degeneraţi, iresponsabili în acte politice. Funcţia diplomatică a dispărut, practic, precum şi splendidele tradiţii ale solilor români medievali. Ca să scrie „panegiricul" sistemului, căutaţi un fost diplomat ca să-şi descarce tot veninul.

Pentru ca, în sfârşit, confuzia să fie totală, următorul cuvânt pierzător a fost *Grandomania*. În purpură să-i îmbraci, coroane de aur să le pui pe cap, stropeşte-i apoi cu diamante şi nu atinge gradul seniorial, regal, de drept divin al conducătorilor români în deceniul prăbuşirii lor în neant. Doamna de la Cabinetul doi pusese să i se facă într-o vilă de odihnă la mare un vitraliu reprezentându-l pe împăratul bizantin şi pe soţia lui, pe care o pusese pe tron alături de el.

Grandomania era aplicabilă şi la rezultatele economiei interne. Era anunţată cea mai mare recoltă din istoria României în 1987. Normele de producţie, cereale pe hectar, cereale pe cap de locuitor, cereale pe judeţ erau dublate faţă de orice cerinţă normală. Rapoartele nu se prezentau fără a avea cifre uriaşe. Erau prezentate întâi secretarului judeţean de partid, care adăuga câte un zero la sfârşitul lor, ca să fie „pe linie".

Grandomania nu se putea fără *Minciună* şi iată un ultim cuvânt ce apare pe perete. Minciuna stătea la masa Cabinetelor, care respirau odată cu aerul spray-uri de ficţiune pură.

Se poate pune întrebarea: nu e multă ranchiună, răzbunare şi subiectivism în redarea acestui tablou odios? Răul nu poate atinge asemenea extreme de autodistrugere. Nu? Dar istoria confirmă în nenumărate instanţe acţiunile suicidare, crimele şi apoteoza lor, decadenţa imperiilor, declin lent sau dezastru brusc. Imaginaţi-vă un Nero, cântând din harpă, privind cum ardea Roma, căreia îi

dăduse foc. E adevărat însă că analistul cade la îndoială asupra naturii fenomenului descris. Nu ştim bine dacă e boală mintală, caracter infect, răutate extremă, complex câştigat sau moştenit şi nici dacă e un compus al tuturor acestor maladii sau trăsături.

Dar în privinţa sfârşitului lor ştim, oare, mai multe? E în fiecare caz vreo revoluţie sau lovitură de stat? E necesar neapărat un război civil? Toţi şefii de stat care dispar în aceşti ani în statele de Est se sinucid cu mâna lor? Este, oare, justificată mândria fiecărui popor de a fi făcut curat în casa proprie? După ce cântărim totul şi vedem coincidenţele în timp şi radicalitatea tuturor schimbărilor, ne vine în minte imaginea măturii care şterge tot şi pretutindeni în momente anumite ale istoriei. E mătura ei care face periodic curăţenie generală.

Pădurea cenzuraţilor

Cu subiectul modelelor matematice, mă simţeam confortabil. Dar la cursul de informatică simţeam că era greu să te mişti. Peste noapte apăreau noutăţi, limbajele se succedau în ritm accelerat. Aşa că m-am adresat fiicei mele, Mihaela, informaticiană, aflată din nou în Bucureşti, după rondelul penitenţei prin ţară. Să ne ocupăm de inteligenţa artificială. Dar pas cu pas, începând cu bazele ei. Ar putea apărea apoi şi alte volume. Zis şi făcut. Ea e harnică. Avea, cum zicea conducătorul ei de doctorat rămas în paragină, „imaginaţie abstractă”. E şi asta o calitate. Să lucrezi cu abstractul ca şi cum ai frământa lut.

Şi, încet-încet, creştea volumul nostru *Bazele inteligenţei artificiale*. Subtitlul 1. *Logici propoziţionale*. Lucrând, ne minunam cât s-a scris în acest domeniu. După logica clasică, a urmat calculul propoziţiilor, algebrele booleene, logici polivalente, modale, temporale şi probabiliste. Mă gândeam cât de ciudat suna imputarea banală că cineva „nu gândeşte logic”, când sunt peste 200 de logici studiate şi aplicate.

Când am avansat cu elaborarea volumului, am căutat o editură. Cea mai adecvată ar fi fost una de profil potrivit. Am mers la Editura Tehnică şi ne-am adresat directorului

ei, Ion Iliescu. Ne cunoşteam bine şi ne lega o prietenie, de când, prin 1948, cu patru decenii în urmă, el era preşedintele Asociaţiei de elevi, iar eu, a celei de studenţi. Atunci sistemul asociaţiilor era tipic internaţional, dar la noi n-a durat decât un an şi brusc tot tineretul a devenit „muncitor”. Ne-a primit cu bunăvoinţă, a salutat tema cărţii şi a spus că o va include în plan. L-am prevenit că e doar numărul unu dintr-o serie care poate atinge patru sau cinci volume şi a zis „cu atât mai bine”.

Cartea începută prin 1985 a fost gata în 1987, când a apărut cu cele 260 pagini, frumos tipărită la Editura Tehnică. Am avut grijă, Mihaela şi cu mine, să consultăm specialişti, mai ales pe latura aplicaţiilor tehnice. De la Politehnică ne-au fost utile comentariile lui George Ştefan, conferenţiar, care mai târziu a devenit soţul fiicei mele. Cartea a fost bine primită şi introdusă chiar în bibliografie universitară.

Încurajaţi de reuşita primului volum scris împreună, l-am început pe cel de-al doilea. Veneau la rând familia de metode nelineare, unde ecuaţiile prezentau variabile ridicate la pătrat. Cu experienţa câştigată, aveam o productivitate sporită. Când am trecut de vreo 60 de pagini, directorul Iliescu ne-a chemat ca să ne dea o veste tristă: nu mai poate publica volumul, fiindcă a fost şters din planul său de tipărituri pe anul curent. Cum adică şters? nu ne dumiream noi. Simplu: editurile respectă linie cu linie ce se aprobă în planul lor anual. El a propus volumul doi al cărţii şi a fost respins. A cerut explicaţii şi i s-a precizat că fiica mea figurează pe un tablou mai vechi, de prin 1980, ca pierzând dreptul de a apărea ca autor de carte. Regretul lui era vizibil. „Să mai aşteptăm, spunea Iliescu, să nu ne descurajăm. Poate reuşim în anul ce vine”.

Funcţiona deci foarfecele inchiziţiei. Nu puteam situa în istorie o pagină mai ruşinoasă pentru civilizaţia omenească. În secolul al XVI-lea, biserica de rit catolic examina un manuscris în lumina adevărului biblic, al creaţionismului şi al respectului pentru învăţătura creştină

şi decidea: „Opus igne, auctor patibulo dignus” („Cartea la foc, autorul la cazne”). Dar să repeţi asta în secolul al XX-lea mi se părea o crimă ruşinoasă.

La noi însă, la toate observările, anomaliile, maladiile perioadei ce coincidea cu exilul meu intern, se cere a fi introdusă o instituţie totalitară: *cenzura*. Funcţiona destul de bine. Prin sita ei, se strecurau totuşi propoziţii din literatură şi, mai ales, versuri ale poeţilor. Aveau strategii diferite. Introduceau, ca Adrian Păunescu, în cuprinsul unei poezii ce trecea aproape o odă partidului, propoziţia „sub cuvinte sunt popoare paşnice şi răbdătoare”, ceea ce însemna că peste capul nostru se înalţă tirania ideologiei. Ieşeau scandaluri ca urmare a versurilor Anei Blandiana. Dar ce ai, domnule, cu o carte de ştiinţă, altceva decât un impuls de tiranie medievală?

Trebuia să trecem şi peste această nouă încercare care ne sfida. Am încercat să recurg la canalul ce se dovedise alb pentru mine, al articolelor. Şi în parte am reuşit. Au apărut sub numele nostru, împreună, articole cum ar fi: comunicarea tipărită despre „Perspectivele în problematica logicii formale” (decembrie 1987), „General şi specific în inteligenţa artificială”, la Academie (octombrie 1987), „Incertitudinea în sistemele expert” (iunie 1988).

Slabă consolare faţă de pierderea unui serial de cărţi. Nu mă simţeam singur în ostracizarea mea. Prietenii mă ajutau şi uneori înfruntau obstrucţiile pentru a mă vizita la domiciliul meu forţat. Îi voi evoca cu recunoştinţă.

Ursu

Era prin anul 1959, în timp ce aveam funcţia de consilier la reprezentanţa României la ONU, când la Ambasada din New York vine un fizician clujean aflat în stagiu de studii în America pentru a-şi anunţa prezenţa. Era Ioan Ursu. Sunt bucuros de oaspeţi, mai ales ardeleni de vârsta mea. Aflu că lucrează la faimoasa Universitate Princeton, nu departe de New York. Profesorul de fizică atomică şi nucleară care se ocupa de el era John Turkevich. În conversaţia noastră nu-şi ascunde nostalgia

pentru familia lui şi singurătatea care îl apasă. I-am spus că îmi va face plăcere să-i prezint familia mea şi că e oricând binevenit în locuinţa mea de bloc new-yorkez. În următorul weekend l-am dus la mine acasă, unde cele trei fiice ale mele l-au asaltat, în ordinea vârstei lor: Mihaela, Ghighi şi Miţa. Cea mai volubilă, Ghighi, şi-a prezentat surorile: cea mai mare, cea mai mică şi pe ea însăşi, care este cea mai mijlocie. Ioan Ursu era amuzat, s-a înseninat la clinchetul de voci ale copiilor. Soţia mea, Tania, a servit mâncăruri precum acasă şi ne-am împrietenit. Prin el, şi noi alungam singurătatea noastră în vacarmul new-yorkez.

Era de o modestie formidabilă. Aflu totuşi că a făcut o comunicare ştiinţifică, nu singur, ci în colaborare. „Cu cine?”, m-am interesat eu. „Cu Turkevich, profesorul”, mi-a răspuns Ursu. Abia venit şi să faci o comunicare cu profesorul şef mi se părea o performanţă deosebită. „Altceva nu fac, povestea el. Stau în laborator. Cercetătorii din lumea întreagă nu sunt prea comunicativi. Unul se plimbă tot timpul, de la un grup la altul. E japonez. La un moment dat îl întreb de ce nu foloseşte mai bine şansa de a dispune de tehnologii avansate şi de un laborator bine dotat. El mi-a zâmbit şi bătând cu palma pe piept unde avea un aparat de fotografiat, îmi şopteşte: «Crezi că stau degeaba? Am înregistrat totul, până şi clanţele le-am fotografiat.»”.

În timp ce melancolia distanţării de cei dragi ai săi se mai liniştea, aflam din fragmente în care lipsea orice urmă de egocentrism sau autosatisfacţie că prietenul meu avea o sete de cunoaştere aproape nelimitată. A urmat trei facultăţi, simultan sau consecutiv: matematică, fizică-chimie şi ştiinţele naturii, cu licenţe la toate şi cu un doctorat cu Horia Hulubei, la fizică.

Deci balanţa se fixase prin anii ’50 pe fizică, apoi era conferenţiar, ca la plecarea din SUA în 60 să devină profesor, şef de catedră în fizică nucleară, în 1960, când Gheorghiu-Dej a venit la Sesiunea ONU, l-a chemat pe Ursu ca să-l cunoască şi să îşi facă o idee despre activitatea românilor în stagiile lor din străinătate şi a

rămas cu impresia că România îşi câştiga în lume un rol pe care îl merita în domenii-cheie. Şi eu am fost rechemat în ţară în acel an şi astfel am putut relua la Bucureşti întâlnirile cu prietenul meu de la Princeton.

Se născuse într-o familie de ţărani şi rămăsese fiul ei credincios, cu un caracter ce se structura pe formula de la origine, a muncii minuţioase şi rodnice, care prin împrejurări norocoase, mutase doar arena de activitate de pe ogorul familiei în laboratorul ştiinţific. Adusese cu el intacte calităţi ca vorbă puţină, reflecţie adâncă şi îndelungată, răbdare perseverentă. Era un teren nou, însă propice unei flori rare, care era inovaţia, invenţia şi descoperirea ştiinţifică.

Mai târziu, voi fi martor la scena în care preşedintele Comitetului de Stat pentru Energie Nucleară îl conducea la braţ pe tatăl lui, în costum ţărănesc, într-un laborator, ca să-i arate locul de muncă al fiului său.

Ardelenii sunt întotdeauna încurcaţi la întrebarea: unde ai învăţat să munceşti aşa, să gândeşti aşa şi să te porţi aşa? Ce să zică? De la părinţi, de la strămoşi, de la lupta surdă şi răbdătoare a unui mileniu în care ei nu s-au bucurat de libertate?

În curând, titlurile au început să curgă pentru Ioan Ursu. Până în 1968, rămâne la Cluj, unde este profesor, şef de catedră, vicerector la universitate, reuşind să facă din oraşul de la poalele Feleacului un centru în materie de fizică nucleară, braţ drept al Centrului de la Bucureşti. Să nu uităm că, mai târziu, fabricarea apei grele a fost realizată în România, cu formula fizicienilor clujeni. În 1963, fiind la Cluj, Ursu este ales membru corespondent al Academiei Române.

După mutarea la Bucureşti, devine director al Institutului de Fizică Atomică, preşedinte al Comitetului Român de Fizică, preşedinte al Comitetului de Stat pentru Energie Nucleară (1969 – 1976), iar în 1974, membru plin al Academiei Române. Ne întâlneam des, Luci, soţia lui, fiind neîntrecută în organizarea de mese în grădină, care reuneau familia Ursu şi numeroşii lor prieteni.

Realizările lui cuprinse în zecile de comunicări publicate în ţară şi în străinătate apar sub formă de tomuri. După cartea de 150 pagini prefaţată de Hulubei, sunt editate tratatele privind rezonanţa electronică de spin, cea paramagnetică electronică, energia atomică, având 400 de pagini, apoi 500 şi 550. Al doilea volum e publicat la Paris, cu prefaţa laureatului Nobel, Alfred Kastler. Lumea ştiinţifică începe să viziteze asiduu Bucureştiul. Pe unde se putea, mă chema şi pe mine. Îmi amintesc cum la masa festivă a unei reuniuni internaţionale, când eram ministru la Educaţie, m-a pus lângă Kastler.

Prestigiul lui creşte în Europa şi după ce este vicepreşedinte al Societăţii Europene de Fizică, va fi ales preşedintele ei. Ceva mai târziu, Uniunea Balcanică de Fizică îl alege şi ea preşedinte.

În Uniunea Sovietică îl întâlneşte pe un fizician care întreprindea cercetări cu aceleaşi problematici ca ale lui. Este Alexandr Mihailovici Prohorov. În locul unei rivalităţi, se încheagă o conlucrare. Lui Ursu i se publică o carte în limba rusă, iar în trei cărţi din 1988 şi 1990 este coautor cu Prohorov, care primise Premiul Nobel. Se putea observa că grupul de fizicieni care îl aprecia cuprindea un număr mare de „nobelişti", cum ar fi Abdus Salam de la Trieste, George Palade, Dorothy Hodgkin, pe lângă Prohorov şi Kastler. Numărul de academii şi de societăţi creşte în SUA, Italia, Belgia, URSS, Elveţia. Sunt grăitoare calităţile lui de guvernator şi de vicepreşedinte la Agenţia Atomică a ONU, iar în Suedia este membru al Comitetului elector al premianţilor de fizică.

Ajungem la un moment care frânează această ascensiune şi creativitate şi care este începutul unei ere de referinţă. În 1979, era al şaptelea an de când prezida Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie. Elena Ceauşescu, care se considera o chimistă îndreptăţită să conducă toate activităţile ştiinţifice ale ţării, râvnea la acest post şi în 1979 preia conducerea Consiliului, întrucât nu pricepea nimic din treburile acestuia şi era

înspăimântată de numărul ridicat de decizii, corespondenţă, aprobări ce îi reveneau, l-a păstrat pe Ioan Ursu în calitate de prim-vicepreşedinte. Situaţia a durat în această formulă până în 1990.

Nu m-am sfiit să-i spun lui Ursu că i se punea un jug greu de suportat, nefast pentru cariera lui ştiinţifică, toxic şi insuportabil, cunoscând toanele şi extravaganţele preşedintei. A urmat deceniul său de iad deschis şi clocotit. Mi-a răspuns vag la început că e nevoie de el ca ştiinţa să fie asistată, apoi mai clar că ştiinţa se prăbuşeşte în mâini nepricepute, şi mai explicit: „Nu înţelegi că e capabilă să distrugă tot ce e în cale?" sau că: „Nu îi cunoşti puterea ei de a ruina orice sistem, orice proiect". Mai apoi mi-a spus că: „E răzbunătoare, îi nimiceşte pe cei ce-i consideră duşmani", şi mai limpede: „Mi-e teamă că o să-mi distrugă familia, copiii" Mi-am dat seama că era un captiv. Gândul mă ducea la Timur Lenk, mongolul care purta cu el o cuşcă din aur în care îl închisese pe sultanul otoman, Baiazid.

Primul motiv pentru care Ursu acceptase rolul oferit era teama că altfel mâna cea neagră îl va nimici pe el şi pe ai săi. Dar temerea lui cea mare era că Elena Ceauşescu va distruge tot sistemul pe care se bazează instituţiile de cercetare, universităţile şi educaţia. Îmi spunea cum, într-o zi, enervată de bugetul ridicat al Academiei a ţipat: „Risipă. Ocupă posturi fără să facă nimic. Dă-mi ordine prin care să reduc schema de personal la şapte oameni. Nu mai mult". Evident, nu ştia ce vorbea, pentru că la Bibliotecă şi la reţeaua sa erau pe schemă vreo 300 de bibliotecari. Ursu a spus „da", va aduce decizia. Dar a întârziat-o cât mai mult până când, mişcată şi de unele gesturi de adulaţie ce veneau din partea academică, a uitat de anihilarea Academiei. „Nu înţelegi că distruge tot, mai rău ca o bombă nucleară?" Ursu o ţinea ocupată cu proiecte fictive care îi plăceau şi cu măsuri de reducere a cheltuielilor. Circula cel mai teribil subterfugiu care a asigurat chimiştilor posibilitatea de a importa substanţe necesare unor experienţe. În loc de a scrie de câte

kilograme era nevoie, se trecea cantitatea în tone cu cifre care începeau cu zero. „Vezi că au învăţat cum să facă economie”, spunea ea, în neştiinţă că tona reprezintă 1.000 de kilograme.

În anii ’80 – 584, eram în misiune, întâi în Elveţia, apoi în SUA. Veneam acasă şi conform uzanţelor, făceam la Comitetul Central raportul la preşedintele statului, evitând cu grijă şi teamă vizita la Cabinetul doi. Pe coridor îl văd pe Ursu mergând înspre acel cabinet. Îl salut, schimbăm două vorbe şi observ că scoate o pilulă şi o înghite. „Eşti bolnav?”, l-am întrebat eu. „Nu, a răspuns el. E un calmant elveţian şi fără el n-aş putea să vorbesc cu ea”.

Acest om al datoriei, dar şi al prudenţei, îşi jertfea şi ultima resursă, sănătatea. Între timp se petrecuse şi drama Premiului Nobel. Fizicienii l-au propus pe Ursu pentru activitatea şi inovaţiile lui. Ştirea a căzut ca un trăsnet pe capul lui Ursu. Ştia că Ceauşescu visa să obţină Premiul Nobel pentru Pace şi în acest sens a pus în mişcare diplomaţia română care se lupta cu noua îndeletnicire. Ursu a înţeles că însăşi candidatura lui ar fi o sfidare la expectaţiile şefului suprem şi că el ar fi automat trecut pe lista celor mai mari trădători, un impostor necunoscut barând drumul preşedintelui, care merita acest titlu pentru întreaga politică externă a României, recunoscută peste tot în lume. Ursu a dat telefoane disperate prietenilor lui care erau pe punctul de a-şi anunţa candidatul şi i-a implorat să uite de această iniţiativă, din motive vitale pentru el. Unora le spunea deschis că „îi semnează sfârşitul”.

Din 1985 încolo, la cuşca mea din scândură, venea şi deţinătorul cuştii din aur. Vedea şi era la curent cu efectele mâniei Cabinetului doi asupra familiei şi îl rugam ca prin autoritatea de care se mai bucura să uşureze soarta fetelor mele chemate la interogatorii lungi la miliţie, pe teme halucinante, furturi sau delicte. Ursu ştia prea bine de unde provenea hărţuiala mea continuă, dar îl mai cunoştea pe câte un ministru rezonabil. Intervenea pentru mine. Căuta ieşiri din situaţia în care mă aflam. M-a strecurat pe lista vorbitorilor la Academie la omagierea lui Ceauşescu.

Am vorbit, lumea a aplaudat. N-am constatat însă niciun gest de îndulcire a regimului la care eram supus. Până la urmă, în 1988, m-a strecurat în delegaţia din China.

Când cortina a căzut, l-a găsit pe Ursu în cea mai gravă situaţie posibilă. Diabetul îşi făcuse drum, suferea intens. Calitatea de membru al Biroului Politic îl situa în boxa acuzaţiilor. Erau însă numeroase personalităţi în România care îl cunoscuseră ca fiind susţinătorul bunelor cauze, străin total de politică, salvând oameni şi instituţii de furia Cabinetelor. Ştia că soarta acestora era pecetluită şi că schimbarea va interveni, fiindcă sistemul se afla în cădere liberă.

Autorităţile au fost imediat sesizate de fizicienii iluştri, cei cu Premiul Nobel şi cei care conduceau academii şi universităţi. „Îl cunoaştem, îi ştim meritele remarcabile în ştiinţă, îl apreciem pe cel care a condus instituţii internaţionale. Nu a făcut rău nimănui şi îşi iubeşte ţara, nu partidul. Scoateţi-l din orice acuzare sau reproş, redaţi-ne colegul”. A şi primit invitaţii, precum cea de la Trieste, împreună cu soţia, care a fost aprobată. A fost eliberat din arest, în urma studierii unui dosar întocmit de avocaţi. Unul îmi ceruse o declaraţie scrisă şi am elaborat-o, cunoscându-i gândirea şi comportamentul şi neuitând pilula ce o lua când era chemat la Cabinetul doi.

Ursu şi-a reluat activitatea la Academie, am avut parte de noi reuniuni ale familiei lărgite atât de mult, încât bufetul era instalat în grădină. Acelaşi zâmbet bun şi îngăduitor al omului care nu se considera victima unui destin nemilos. Din contră, ardeleanul din munţi ajuns om de ştiinţă în orice loc ar fi muncit până la ultima picătură de energie şi în orice împrejurare i-ar fi ajutat pe cei năpăstuiţi, fiind atât de răsplătit de larga sa familie şi de prietenii lui. Se bucura că poate uşura soarta fetelor mele.

Cândea

Prima întâlnire cu Virgil Cândea s-a produs la Biblioteca Academiei în 1950. Făcând cunoştinţă cu echipa care mă va ajuta în noua mea sarcină de care mă lega doar pasiunea cărţilor, am constatat cu plăcere că un lot nou de

tineri absolvenţi fusese repartizat Bibliotecii. Aşa că Biblioteca se întinerea.

Un grup cu Dimitrie Popovici şi Alexandru Elian forma un sfat al înţelepţilor, care încă lucrau sub faimosul creator al Bibliotecii. Unul dintre tinerii veniţi în ultimul timp era deja în fruntea secţiei de artă (picturi, desene), iar altul, la secţia de documente (istorice).

Cuvintele schimbate cu Virgil mi-au atras atenţia. Era cult, citit şi surprinzător de informat în literatura veche. Am aflat că a făcut şi teologia, alături de filosofie. Cele două licenţe le obţinuse cu un an în urmă (1949). În câteva zile puteam vedea că nu era temă în care să îi cer opinia, fără un răspuns util, la subiect şi cu reţeta acţiunii ce se cerea. În curând va fi omul care mă sfătuia ce să citesc, îmi semnala unicatele din comoara Bibliotecii. Devine bibliograf principal şi apoi şeful secţiei de documentare pe care o conduce până în 1961.

În această primă perioadă de cinci ani, până la plecarea mea în diplomaţie, am fost parteneri şi prieteni, realizând împreună un vis comun. Biblioteca, sub forma unui institut de cercetare în bibliologie, cu o bună parte din salariaţi în posturi de cercetători, la acelaşi rang ca institutele Academiei. Ne-am văzut proiectul încheiat în 1955, când a apărut volumul I al revistei noastre de studii. În el apărea şi prima mea comunicare în materie bibliologică: *Manuscrisele tezei de doctorat a lui Spiru Haret*. Fiindcă descoperisem că nu era unul, ci două, cu diferenţe revelatoare.

Timp de cinci ani am corespondat şi ne-am întâlnit într-o vacanţă în 1958. Dar cu forţe sporite am colaborat după aceea la realizarea unor proiecte mari: aducerea în ţară a unor balcanologi de vârf şi constituirea la Bucureşti, ca sediu, a Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene, de care va fi legat din 1962 până în 1994. Dar, mai ales, au fost stăruinţele mele de a face în diplomaţie ceea ce fusese posibil în Bibliotecă: diplomaţia ca parte esenţială a ştiinţei relaţiilor internaţionale, diplomaţii ca istorici, cercetători, teoreticieni.

Aşa a fost creată Asociaţia de Drept Internaţional şi Relaţiile Internaţionale, având ca sediu casa lui Titulescu, de pe şoseaua Kiseleff. Îl văd pe Cândea studiind alături de mine la primele reuniuni, la primirea primilor delegaţi străini şi la elaborarea primului număr al revistei ADIRI. Colaborarea noastră duce şi la şirul de articole despre istoria diplomaţiei româneşti şi apoi la apariţia cărţii: Cândea, Giurescu şi Maliţa, *Pagini din trecutul*.

1966, prefaţată de profesorul Constantin Daicoviciu. O consider ca fiind o încercare de a face „istorie povestită", de care voi fi constant ataşat în deceniile următoare.

Există o perioadă orientală în viaţa lui Virgil. Este pasiunea lui pentru icoanele melchite şi arta creştină din Liban. S-ar părea că ne despărţim oarecum. Dar următoarele întâmplări demonstrează cum el rămâne în continuare un consultant al diplomaţiei de vârf. Într-o călătorie mai lungă în Liban face un salt la o mănăstire siriană, unde găseşte în arabă o istorie a românilor. Fotografiază manuscrisul, îl studiază. La Bucureşti se pregătea o vizită a lui Ceauşescu în Liban. Îi vorbesc despre descoperirea lui Cândea şi iată manuscrisul într-un dosar frumos, ce va fi donat în semn de prietenie preşedintelui Libanului. Telegrame disperate de la Damasc. Preşedintele Siriei a aflat despre darul făcut la Beirut şi spune că descoperirea e făcută într-o mănăstire a sa. Producem al doilea dosar Cândea pentru preşedintele Siriei, care rămâne impresionat de tradiţiile istorice ale ţării noastre şi a interesului ei pentru vecini.

Afine şi vizita la Gaddafi. Sfat cu Virgil. „Nu ştiu nicio mănăstire pe acolo. Dar am o idee. Ia Coranul. Biserica l-a tradus în româneşte, ca să poată să îl combată mai bine. Deci scoţi introducerea. Ţi-l aduc. Pune-l în piele verde şi asta e tot". Gaddafi, destul de sobru şi înţepat, îl primeşte pe preşedintele român. Acesta îi prezintă drept omagiu cartea. „Ce carte e asta?" „Coranul, îi răspunde Ceauşescu. În limba română". Uimită, gazda ia în mână Coranul, îl deschide, se apleacă, îl sărută şi rămâne aşa, ca

electrizat. Când revine la poziţia iniţială e alt om. Deschide mâinile larg şi aşa va face tot timpul, semnând contracte după contracte: şosele, explorări petroliere cu specialişti români, fermă de berbecei, export-import, ambasade şi reprezentanţe economice în ambele capitale. Din punct de vedere economic, nu existase un summit la nivelul acestuia din 1974.

În anii ’70, cu un dar al minuţiei cititorului de documente, Cândea începe studiul şi editarea operelor lui Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino, Nicolae Milescu, Udrişte Năsturel, Alexandru Odobescu şi Nicolae Iorga. Este o întreprindere pe termen lung. Operele lui Cantemir apar în şase volume, publicate în peste douăzeci de ani. Tot de mare anvergură este seria „Prezenţe româneşti peste hotare”, unde Cândea reuşeşte să facă inventare uluitoare a unor bunuri româneşti în muzee, biblioteci, colecţii oficiale şi particulare pe o arie ameţitor de largă. America Latină ocupă un volum, Muntele Athos altul. Dar apoi vin la rând Istanbulul, Ierusalimul, Păros, Patmos, Sinai, Alep şi pe urmă nouă ţări europene. Începută în 1970, peste douăzeci de ani mai apar Albania, Grecia, India şi Olanda. Virgil Cândea nu mai era doar un nume de editor şi comentator critic, ci un mare laborator de producţie, o firmă şi un izvor nesecat. Cred că după Iorga, prestigiosul nostru istoric, numai Cândea poate concura la un universalism atât de cuprinzător. În curând, comenzile veneau şi din alte ţări şi grupuri din Orientul Mijlociu şi apropiat.

Eram uluit că, având acest program copleşitor, mai avea timp şi pentru mine. Dar cooperarea de care beneficiam continua şi nu ţinea seama de cadrul geografic.

Am fost concomitent îndrăgostiţi de Elveţia. Aveam un prieten comun, vechea mea cunoştinţă Jacques Freymond. Dispunea de un institut faimos de înalte studii diplomatice, dar calitatea mea ambasadorială mă împiedica să ţin cursuri continue, mulţumindu-mă cu comunicări la sesiuni şi reuniuni. Dar lui Cândea, Freymond îi oferă o catedră şi îl face profesor permanent

al Institutului. În perioada în care am locuit amândoi la Geneva, păstrându-mi postul de la Berna, întâlnirile erau fapte curente. Odată am vrut să-i fac o surpriză şi am pornit cu maşina spre Alpi. Era un drum care urca în spirale un munte, de unde se vedea Berna ca în palmă. Vremea a fost ingrată. Ningea, maşina aluneca primejdios de aproape de prăpastie şi la un moment dat s-a troienit. Şi ceea ce a trebuit să fie surpriza a fost exerciţiul cel mai crunt al unui musafir în pantofi, păşind pe zăpada adâncă şi încercând să împingă un automobil greu ca de ambasador. Multă vreme întâmplarea a rămas piesa albă de umor negru în amintirile noastre.

Când am devenit ambasador la Washington, după 1982, am făcut în aşa fel ca Virgil să vină şi el. A fost simplu. Am dat CV-ul lui impresionant la Centrul Internaţional de Studii Lincoln din Washington, care avea bunul obicei de a vizita doar personalităţi recunoscute, cărora le asigura timp de un an toate facilităţile pentru a scrie o carte nouă. Unul dintre ei fusese istoricul francez Fernand Braudel.

Virgil a fost invitat şi, după obiceiurile casei, a venit cu soţia, a primit un apartament în oraş şi a început să scrie. Dacă voia să dicteze, avea dactilografa. Dacă voia să vadă o bibliotecă în State, primea bilet de avion sau tren. Ne întâlneam des şi se făcea cu ei lumină într-un calendar supra-încărcat. În 1984, ultimul meu an la Washington, îmi spune că pleacă la Harvard, în Nord. Cu ce se întoarce de acolo? La Biblioteca Hougthon Library a universităţii găseşte manuscrisul latin al scrierii *Istoria Creşterii şi Descreşterii otomane*, exemplar cu care Cantemir şi-a dobândit recunoaşterea de care s-a bucurat în Europa. Am sărbătorit acest act al descoperitorului neobosit, în timp ce centrul său, sensibil la descoperiri începând cu Cristofor Columb, celebra şi el importanţa lui.

Au urmat apoi anii de restrişte pentru mine. Cinci ani de pedeapsă nemotivată şi de exil intern, cum i-am spus. Prietenii, mulţi au fost, puţini au rămas, dar în sită se afla alături de mine, netulburat şi constant, Virgil Cândea. Iată-

l în grădina mea. Continuând să-l consult, îi ceream părerea, continuu benefică. Şi când coşmarul dispare, după 1990, titlurile curg pentru

Virgil. Devine academician, mai târziu e vicepreşedinte al Academiei patru ani la rând. Societăţi străine din America, preşedintele Libanului, Academia braziliană. În 2002, la 75 de ani, a fost sărbătorit de întreaga comunitate intelectuală. Îmi amintesc cu durere că în ultima vizită, când era pe patul de suferinţă, i-am strâns mâna ultima dată. Era în 2007.

Marin Sorescu

Cel mai liniştit, calm, zâmbitor prieten al meu, poetul Marin Sorescu, ascundea sub imaginea lui un temut revoluţionar al vremii noastre. Cred că pentru distrugerea convenţionalismului curent ce strica minţi şi devora popoare, avea mai multă dinamită decât toate curentele modernizatoare în artă, muzică şi litere, care au subminat vechile tipare la început de secol XX. Arma lui principală era râsul, care urmărea ce spuneau şi ce făceau autorii de reţete, doctrine, teorii scrobite, oficiale şi solemne. Primul exerciţiu al vieţii lui de scriitor a fost să caricaturizeze stilul autorilor în vogă, prin pastişe hilariante. Văzând că lupta cu moda şi cu prejudecăţile nu era atât de grea cum părea, şi-a întins plasa în istorie şi filosofie, unde eroii sufereau o operaţie de demitizare şi de aducere la numitorul comun. La Biblioteca un moment dat, am simţit primejdia unui anarhist în inima culturii noastre, pentru ca repede să-mi schimb părerea. Era suficient să vezi că, după ce-şi trata eroii ca pe nişte colegi de şcoală, curăţaţi de titluri, glorii şi coroane, le dădea atribuţii noi şi misiuni epocale. Iar ca principiu general, nimic nu va atinge dragostea de o ţară, pe care o iubeşte peste măsură, pentru că e frumoasă, splendid dotată de natură, cu oameni simpli şi harnici.

Ne spune într-un poem că Eminescu n-a existat. Apoi descrie splendorile ţării lui şi strălucirea ei şi că pentru a i se da un nume acestei minuni, i s-a zis cu un simplu cuvânt „Eminescu”. Shakespeare cu teatrul lui a făcut lumea în

şapte zile. Pe toţi domnitorii noştri vestiţi îi convoacă îmbrăcaţi în zale peste cămaşa morţii, ar vrea să se aşeze pe genunchii lor, să-i întrebe ce mai fac în afară de lupte şi apoi să-i roage să-l ia cu ei.

Acest om minunat, vizitator al divinităţii, cosmosului, oceanelor şi al munţilor şi care frecventa colegial marile nume ale culturii universale, mă vizita în anii mei de restrişte şi sub un copac în grădină evocam amintiri şi făceam schimburi de experienţe precum cele petrecute în alte ţări. Făcusem cunoştinţă unde? La munte, când Pelişorul fusese dat scriitorilor, ca sediu de vacanţe şi loc de reculegere. Îl citisem şi-i gustam opera. Ne-am plimbat pe munte, ne-am împrietenit, nu era lume în jur ca să ne deranjeze şi, după aceea, la Bucureşti, am păstrat obiceiul de a ne vedea, singuri sau în familie şi uneori cu alţi prieteni.

Marin îmi inspira întotdeauna o stare de confort mental, o securitate personală sporită. Avea un mod de a începe dialogul sau de a interveni, tuşind uşor şi zâmbind pe sub mustaţă, ca şi cum ar fi simţit şansa de a descifra caricatura unei situaţii şi de a o pune într-un vers scurt. Era exact medicaţia ideală pentru perioada de persecuţie şi şicană pe care o parcurgeam. Nu făceam politică, nu aveam referinţe la ea. Pentru el, acest subiect nu exista şi nu-i căuta nici nume. Mâna lui care îndepărta temele dezagreabile părea că mătura tot răul din lume.

Spusese cu curaj cuvintele „pe mine să nu contaţi”. Poemul se numeşte *Eu, neabătutul*: „Nu vreau să mai întâmpin nimic, / Nu mai cinstesc, / Nu mai sărbătoresc, / Nu aniversez (...) / Nu vibrez la magistrale (...) / Nu înfierez / Nu aplaud, nu scandez (...) / Nu mă angajez ferm (...) / Un singur gând, un singur ţel, o singură voinţă / Mi se pare prea puţin pentru o singură viaţă! (...) / Nu acţionez neabătut... (...) / Nu contaţi pe mine! (...) / Eu sunt mic, uitat, nebăgat în seamă, (...) / Eu nu sunt decât poporul român / – Nu contaţi pe mine!”

Degajarea lui totală din sfera politicii contemporane încurajează îndrăzneala poetului de a se alătura fără

ezitări, ca actor activ în piesele sale, marilor eroi ai literaturii şi ai culturii, care prin demitizarea lor, sunt transformaţi în colegi şi prieteni. Cred că *Vărul Shakespeare* este piesa teatrală care ilustrează cel mai bine această operaţie de la limita superioară a fanteziei.

Personajele centrale sunt Shakespeare şi Hamlet. După soţia şi iubita primului şi un dramaturg al epocii, Ben Jonson, urmează la rând, în cele două duzini de personaje, Sorescu şi un danez. Deţine o poziţie. Sorescu negociază între prietenii săi, Shakespeare şi Hamlet, apariţia unei noi ediţii revăzute a lui Hamlet, întrucât cea veche îl dezavantajează şi îl indispune enorm. Citeşti această piesă cu admiraţie pentru migala şi probitatea cu care se exprimă actorii, în modul cel clasic ştiut, care-i caracterizează şi le dă identitatea cu grijă menţionată de autor. Vorbesc aşa cum i-a văzut istoria. Sorescu îi face lui Shakespeare reproşuri referitoare la unele formulări ale lui: „Încurajam deci lenea îngâmfată, / Prostia impotentă, bobul sterp? / Părerea ta n-o împărtăşesc!” Iar Shakespeare îi răspunde: „Mă iartă… / Sunt ameţit… Că-i rupere de oase / Să rupi ce-ai scris o viaţă…”

În conversaţia cu Hamlet, acesta îi spune lui Sorescu că se gândeşte că dintre cei trei prieteni, unul sau doi ar putea fi ţicniţi. „Din noi trei, unul, zău, nu are-o doagă. / Unul sau doi… Ori tu, ori eu, ori Shakespeare…” Sorescu încearcă să-l convingă că ei simt zdraveni „la terteguţă”. „Nebun e

Shakespeare?”, se întreabă Hamlet. „Fugi d-aici! zice Sorescu. El doage pentru o Anglie întreagă ar face… Şi îşi spune părerea: „Niciunul, dragă amice. Din balamale poate-i sărită vremea…” „Bizareriile parvin din faptul că, trăind în vremi diferite, ne înţelegeam ca nişte contemporani… / Formam, cum s-ar zice, aceeaşi gaşcă (…) Există nişte cute ale timpului, am citit asta într-o carte, care fac să se atingă spirite, trăind la mari distanţe de timp”.

În piesă simt reflectate tulburările vremii: comploturi, decapitări, intrigi, vrăjitoare, numeroşi

duşmani ai lui Shakespeare. Într-un intermezzo, valahul Voicea, în căutarea capului lui Mihai Viteazul, îi povesteşte drama: „Ţările noastre, toate trei la un loc, aşa cum le-a adunat el mănunchi, cu sabia lui, nu-s mai mari, pe hartă, decât acest cap… Trebuie îngropat în taină, la noi acasă”. Shakespeare, îndrumat de Sorescu, îl apreciază pe Mihai. „El un erou grozav a fost şi-mi place / C-aşa modest cu capu-n palme vine, / Iar trupu-i prinde rădăcini în grâne (…) / Ca pe-un chivot îl ţină-n palme ţara / Ce l-a născut…”

Dar pentru moment Shakespeare e în urmă cu opera lui şi îi preia subiectul. În final, călăul îl ia pe Shakespeare să-l execute. Sorescu suferă profund. Nu mai are sens să trăiască, se sinucide şi moare. „Adio, Shakespeare, stâlp de foc, eşti rece. / Ţi-aprind cu viaţa mea o lumânare”. Dar înainte de a cădea cortina, reapare surprinzător Shakespeare. „Căci mi-a trecut şi moartea într-o clipă. / Şi ea degrabă, tot ca viaţa, curge… / M-am odihnit murind… / Acum, la lucru”.

Când ţii în mână opera completă a lui Sorescu în vreo 12.000 de pagini începi să te simţi în preajma unui vulcan care a aruncat nu lavă fierbinte, ci creaţii accesibile de artă şi cultură. Îţi este greu să le atribui unui singur om şi de aceea recurgi la stilul lui. Nu există Marin Sorescu, ci mai mulţi. Şi fiecare dintre ei este şef de şcoală. Dacă ar fi să-i luăm pe rând, l-am întâlni la începuturi pe jurnalist. După studenţia lui la Iaşi, scrie pentru *Luceafărul* şi devine redactor la *Viaţa studenţească* în 1960. Un alt Sorescu îşi face nume din *Singur printre poeţi*, devine im critic literar *sui generis*, parafrazându-i pe autorii cunoscuţi ai vremii. Poetul cu acelaşi nume publică *Poemele* în 1966. Încep cu: „Am zărit lumina pe pământ. / Şi m-am născut şi eu. / Să văd ce mai faceţi”. Avem drum liber şi caleştile poetice urmează în şir: *Moartea ceasului*, *Tinereţea lui Don Quijote*, *Tuşiţi*, *Suflete bun la toate, şi aerul*, *Descântoteca*, *Sărbători itinerante*, *Fântâni în mare*, *Apa moartă*, *Ecuatorul şi polii*.

Să ne oprim aici, ca să facem loc pentru un Sorescu al teatrului. Începe cu Iona în pântecul balenei, care nu e

decât una dintr-un şir infinit de balene care se înghit una pe alta. Aşa vin în şir şi piesele: *Paracliserul, Matca*.

Pluta Meduzei, Casa Evantai, Există nervi, Desfacerea gunoaielor, Luptătorul pe două fronturi. *Răceala*, A treia *ţeapă, Vărul Shakespeare*.

Urmează istoricul cu *Biblioteca de Poezie Românească*. Dar dacă aici sunt câteva zeci de evocări, ele devin sute în cele risipite în presă şi în înscrisuri. Un titlu mărturiseşte un crez: „Să ne întoarcem din stele pe pământ şi de pe tot globul în satul nostru.

Dar pentru sat apare un oltean, ins autentic. *La Lilieci* (1986), o evocare în şase cărţi, un studiu poetic al vieţii satului său, mai vast decât orice studiu sociologic pe care l-ar fi întreprins şcoala lui Guşti. Este omagiul unuia care voia să rămână fiul tradiţiilor, hărniciei, omeniei şi nenorocului trăite de confraţii lui.

Nu uitaţi de romancierul Marin Sorescu: *Trei dinţi din faţă*. *Viziunea Vizuinii, Ţoiuri şi ventuze, Japiţa* şi *Proza scurtă*.

Cu niciunul dintre căpeteniile tribale nu mă întâlneam la masa lungă de sub copac în anii hărţuirii mele. Dar descindeau prieteni şi colegi senini care spuneau că era singurul loc din Bucureşti unde simţeai că nu se întâmpla nimic. Sorescu respira după truda despre care nu vorbea. Deoarece în perioada de cinci ani apăreau unul după altul *Tratatul de Inspiraţie, Uşor cu pianul pe scară, La Lilieci, Adam Puslojic, Apa vie, apa moartă, Micii grădinari, Augustin Buzura* şi *Drumul cenuşii, Ecuatorul şi polii*. Nu făcea nicio referire la scrierile lui, prezente şi trecute. Povesteam din ale vieţii. Îi plăcuseră călătoriile şi se întâmpla să fi văzut aceleaşi monumente ca în Mexic. Iubea colecţia lui de convorbiri cu mai-marii literelor. Am observat că nu le cerea un interviu ca un reporter în căutare de autori, ci pe toţi îi vizita amical, colegial, de pe poziţii egale: un scriitor ce doreşte o convorbire cu alt scriitor. La Jorge Luis Borges, de pildă, admiraţia e însoţită de întrebări critice şi de comentarii personale, lucru care-l fermecase pe marele scriitor orb.

Îmi plăcea această preţuire a „egalităţii** pe care o puteam gusta doar la Naţiunile Unite şi nici acolo deplin, dacă ţinem seama de vetoul marilor puteri. Îmi convenea de minune faptul că exclude teoria în favoarea faptelor trăite şi a experienţei de viaţă. Desigur că interesul meu pentru prospectivă nu stârnea mare ecou la unul care avea pisică prevestitoare. Faţă de ştiinţă, de asemenea, nu manifesta mare atracţie: „Ştiinţa se transformă-n neputinţă. / Şi, după mii de ani de cercetare / Cuvântul «soartă»-l schimbi cu «programare» / Şi asta e, oricum, o biruinţă. Mă întreba însă: „Ai ceva pentru noi? **, asta însemna pentru revista sa, *Ramuri*. În 1989, au apărut vreo patru eseuri de-ale mele şi în acelaşi an şirul s-a încheiat printr-o interdicţie a cenzurii.

Familiile noastre se cunoşteau şi amplificau simpatia reciprocă. Fetele mele îl citeau cu sete şi apoi exclamau: „Nu ştiam, nu ştiam că am atâta geologie în mine* şi „Aseară am uitat un ochi deschis / Şi toată noaptea m-a tras / întunericul”, „S-a anunţat, cred, la apocalipsă, / Nu ţin bine minte, / Că un mare uragan de hârtie / Se apropie din direcţia N-V / Şi din toate direcţiile. / Uraganul va pustii totul în calea sa, / Prefăcând totul în hârtie. / Oamenii vor ţipa de groază (...) / Vor deveni pe loc şerpi de hârtie, / Şi apoi ei înşişi se vor desface hârtie: / Hârtie de împachetat, hârtie de plicuri, / Hârtie de saci, hârtie de biblie, / Hârtie de ţigarete. / Şi mai ales ziare”. „Oriunde mă duc/ îmi iau trupul cu mine, / Fiindcă n-am unde să-l las / Mi-l fură pământul / Cerul şi apa”. „Oaia ce-a mâncat-o lupul / A format cu el un cuplu”.

Multe întâlniri în 5 (noi) + 2 (ei) se făceau la mare, în vacanţe. Aveau loc plimbări pe plajă ale lui Sorescu cu fetele, în timp ce ceilalţi conversau sub un cearşaf ce se dădea drept cort. Era o omenire goală care-l inspira pe poet, cu bâzâiala ei înecată de plescăitul valurilor. Seninătate pentru toţi, s-o cari acasă cu grijă.

O vreme am fost aproape vecini şi cu atât mai frecvente erau întâlnirile celor două tabere. Locuiam pe Alecsandri, nu departe de Muzeul Stork, iar Soreştii aveau

casa lor pe Alexandrescu, după colţ. Puteam sta în grădina casei în care locuiam, cu un boxer protector la picioare. Prietenia noastră avea de-acum iz domestic.

Dar acest lucru se petrecea în anii mei buni, care aparţin deceniului deschiderii, între 1960 şi 1970.

După 1985, anul dezastrului, a urmat în 1990 ceea ce nu era epoca mult aşteptată, ci o tranziţie neclară, în care am ocupat roluri inventate de mine, precum cel de la Fundaţia Universitară a Mării Negre. Mă bucuram că Marin Sorescu descoperea o nouă dimensiune în expoziţiile personale de pictură, că meritele lui erau recunoscute prin Premiul Herder în 1991, alegerea lui la Academie (1992) şi numirea lui ca ministru al Culturii (1993). Dar boala a întrerupt acest curs şi Marin Sorescu se stinge. Murind, ne spune adio, cu zâmbetul cu care ne-a obişnuit. „A plecat fără să mai verifice / Dacă a închis gazul / Şi dacă a strâns robinetele de apă. / Nu s-a mai întors de la poartă, / Că-l strâng pantofii cei noi / Şi să-i ia tot pe cei vechi, / Ori c-a uitat ceva. / Acum n-a uitat nimic. / A trecut pe lângă câine, / Fără să stea de vorbă cu el, / Iar acesta s-a mirat, apoi s-a liniştit: / «înseamnă că nu se duce prea departe, / Vine îndată»”.

Tema morţii fusese altă dată tratată drept un joc de şah: „Eu mut o zi albă, / El mută o zi neagră. / Eu înaintez un vis, / El mi-l ia la război. / El îmi atacă plămânii, / Eu mă gândesc un an la spital, / Fac o combinaţie strălucită / Şi-i câştig o zi neagră. / El mută o nenorocire / Şi mă ameninţă cu cancerul. (...) /O să-ţi dau şah şi-ţi pierzi optimismul, / îmi spune el. / – Nu-i nimic, glumesc eu, / Fac rocada sentimentelor”.

Dar acum, la încheiere, îi rămăsese doar o lucidă resemnare: „Un fir de păianjen / Atârna de tavan. / Exact deasupra patului meu. / în fiecare zi observ / Cum se lăsa tot mai jos. / Mi se trimite şi / Scara la cer – zic, / Mi se aruncă de sus. / Deşi am slăbit îngrozitor de mult / Sunt doar fantoma celui ce am fost / Mă gândesc că trupul meu / Este totuşi prea greu / Pentru scara asta delicată. / – Suflete, ia-o tu înainte. / Pâş! Pâş!”

Eşti nepieritor, prietene. Stai în vârful muntelui. Te uiţi la ocean, cu un ochean. Şi la lumea largă, cu un zâmbet iertător.

Gogu Rădulescu

Persoana care continua să mă vadă în perioada critică, într-un fel ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, era sus-pusă, membru al guvernului şi pilon al economiei. Era Gogu Rădulescu, ministrul Comerţului. Conducea această ramură a economiei cu pricepere şi bilanţ bun. Nu era în ceartă cu nimeni, dar avea criterii stricte de a-şi selecta interlocutorii. Pe cei pe care nu-i agrea îi ignora şi îi evita. Criteriile ţineau de cultură, lectură şi intelect. Mai popular am zice împărţirea între proşti şi deştepţi. Aşa se întâmpla cu cei de la Externe care nu se bucurau de atenţie, în frunte cu Corneliu Mănescu, urmat de întreaga instituţie.

Ca ministru al Comerţului, era reprezentantul român la Comisia Economică pentru Europa a ONU, o instituţie puternică în anii SE – a O, după care a fost umbrită de Comisia Europeană în plină ascensiune şi care îşi revendica în zona de influenţă întregul continent. Dar Comisia, fiind organism al ONU, intra şi în răspunderile mele de la Externe. Nu aveam de gând să-i deranjez gestiunea problemei, dar a trebuit să-mi fac o scurtă apariţie la Geneva, în timpul sesiunii anuale. Gogu Rădulescu m-a primit cu scepticismul lui, însă după o rundă de conversaţii şi schimburi de idei, m-a trecut în categoria „inteligenţă" pe care o lua în seamă. Aşa că a prins obiceiul ca de câte ori intervenea dimensiunea diplomatică a unei reuniuni, să mă ceară el de la Externe. Astfel că la marea Conferinţă de Comerţ şi Dezvoltare a ONU de la Geneva, în 1964, eram adjunctul lui în conducerea delegaţiei şi chiar locţiitorul său în perioadele lungi ale conferinţei, când era solicitat la Bucureşti. Până şi actul final care s-a semnat la sfârşitul Conferinţei a fost semnat de mine în locul lui.

Aş zice că asta a fost perioada celei mai intense colaborări. Nu se descărca de răspunderi. Prezenţa lui era activă şi importantă. Conta mult faptul că era prieten al

ministrului de Comerţ egiptean, care fusese ales preşedinte al Conferinţei. O prietenie care mergea până la vizitarea reciprocă a familiilor lor.

Exista o problemă delicată la această Conferinţă. România votase într-un mod diferit anumite rezoluţii, iar atunci se punea din nou în evidenţă faptul că sovieticii se abţineau la rezoluţiile care măreau obligaţiile ţărilor dezvoltate faţă de cele în curs de dezvoltare, în timp ce noi nu eram vizaţi de ele. Cu mult tact, Gogu Rădulescu a explicat poziţia noastră delegaţiei sovietice, cu care era în relaţii frecvente – vezi lucrările Comisiei Europene – şi lucrurile s-au aranjat. Până la urmă, au fost nouă instanţe în care a existat diferenţe între votul nostru pozitiv şi abţinerea sovieticilor.

Cu ştirea şi sprijinul lui Gogu Rădulescu, a fost realizată la această sesiune cea mai intensă corelaţie a României cu lumea a treia, în speţă a ţărilor în curs de dezvoltare. Pentru politica externă a României care începuse după Criza Caraibelor, să afirme cu o hotărâre sporită şi un grad de independenţă crescut în funcţionarea blocului estic la care aparţinea, să se apropie de ţările în curs de dezvoltare şi neangajate, acestea reprezentau un element esenţial. Legăturile stabilite în cursul lucrărilor au dus chiar la o invitaţie a grupului celor 77 de ţări, cum se numeau la ONU ţările în curs de dezvoltare. Considerasem acest lucru un adevărat triumf diplomatic, dar, spre dezamăgirea mea, de la Bucureşti a venit dispoziţia amânării acestei adunări. La acel moment Gogu Rădulescu se afla la Bucureşti şi nu ştiam ce poziţie luase. Se pare că totul se datora unei prudenţe politice de a nu încărca prea mult dosarul divergenţelor cu URSS. Era momentul declaraţiei de independenţă economică, redactată la Bucureşti, constituind un subiect de acută desprindere din blocul estic.

Am petrecut patru ani după aceea momente plăcute în cadrul Conferinţei următoare de Comerţ şi Dezvoltare, de la New Delhi. De data aceasta, Gogu Rădulescu avea cu el şi un alt discipol, prieten cu mine, Costin Murgescu.

Director al Institutului de Cercetări Economice, el era un om distins, un expert stimat şi un autor desăvârşit. Dacă n-ar fi intervenit o rebelă febră asiatică ce a dărâmat delegaţia, viaţa la Delhi ar fi fost minunată cu formula maestrului cu doi asistenţi. Nu doar problemele Conferinţei, unde România se prezenta ca ţară în curs de dezvoltare, chiar neavând legitimaţia grupului celor 77, ne preocupau, cât viziunea unei lumi care se vedea altfel de la New Delhi. Primirea lui Gogu Rădulescu la doamna Gandhi, preşedinta Indiei, şi discuţia amicală la care asistam ca însoţitor al ministrului nostru a fost prilej unic de a participa la schimbul de idei al celor două personalităţi. Iată-l apoi pe Gogu Rădulescu însoţit de Murgescu şi de mine, mergând la mormântul lui Nehru, unde delegaţiile la Conferinţă depuneau în acea zi coroane de flori, în grupul de participanţi cu U Thant, secretarul general venit să ne viziteze lucrările.

Când eram din nou în formaţie de trei, Gogu Rădulescu arbitra neînţelegerea şi cearta mea cu Costin Murgescu provenită din reacţiile noastre opuse la aprecierea Indiei. O vedeam grandioasă, atrăgătoare, plină de monumente, cu un rol special în lumea noastră, în timp ce Costin Murgescu nu distingea în ea decât mizeria de nedescris, sărăcia generalizată, absenţa eforturilor concrete de a-şi depăşi această situaţie tolerată de o populaţie fatalistă şi înapoiată. Gogu Rădulescu se complăcea în ţinerea unei balanţe echitabile între opiniile noastre înverşunate.

Cu un an înainte de Conferinţa de la New Delhi din 1968, Gogu Rădulescu mă cere de la Externe ca să vin cu el în Egipt. Fusese invitat de colegul lui de breaslă, dar momentul avea o încărcătură politică deosebită. Egiptul fusese înfrânt de Israel într-un război rapid şi nemilos. Toate ţările socialiste urma seră exemplul URSS, rupând relaţiile cu Israelul pentru vina de a fi declanşai acest război. România însă nu-şi exprimase dezaprobarea Israelului printr-o măsură spectaculară, dar ineficientă. Nu spargi telefonul în timp de criză, ca protest. Dar poziţia sa

nu-i încânta deloc pe arabi şi Gogu nu ştia cum va 11 primit la Cairo. Călătoria devenise mai mult diplomatică decât comercială şi zicea că era bine să fiu aproape.

În Egipt primirea a fost cordială. Nicio aluzie la poziţia României. „Aţi fost şi rămâneţi prietenii noştri, orice evenimente ne-ar tulbura”. Întâlnirea lui Gogu Rădulescu cu amicul lui era tot atât de cordială ca şi în trecut. Inimai s-a liniştit la loc. Urma vizita la Nasser, şi mi-a spus: „Vii cu mine”. Dacă ar II o piesă de excepţie în albumul meu mintal de fotografii sau filme, aceasta ar fi reşedinţa relativ modestă a lui Nasser, paza mare de pe stradă şi apoi salonul în care noi doi, aşezaţi pe scaune, aşteptam venirea lui Nasser care întârzia.

Pe şemineu erau înşirate fotografiile lui Nasser cu alţi şefi de state. Nimic pompos sau izbitor în acest decor liniştit şi relativ modest. Am aşteptat cam mult şi deodată uşa se deschide, Nasser, un general înalt, cu un păr creţ tăiat scurt, îşi face apariţia zâmbind şi scuzându-se pentru întârziere. Pe frunte şi pe faţă avea broboane de sudoare, ca după o baie cu aburi. Mi-am zis repede: „E bolnav, vine de la un tratament”. Intră în subiect, spunând că între atâtea veşti proaste, iată că e o plăcere să vezi că prietenii nu te uită. Nu ştiam despre ce era vorba, dar mai târziu Gogu Rădulescu mi-a explicat. Cu câteva zile înainte, crezând că egiptenii n-au de mâncare, a trimis de urgenţă o cantitate mare de grâu, care figura în programul pe acel an. Deci vizita însoţea, de fapt, un transport mult apreciat de grâne. Am adus în sinea mea omagiu lui Gogu Rădulescu ca diplomat.

Tot ce a urmat a fost sub semnul prieteniei. Am fost invitat de colegii de la Externe la o masă pe Nil, unde adjunctul de la Externe, colegul meu, mi-a cerut să-l ajut la viitoarea sesiune a Adunării Generale. A fost foarte explicit în rugămintea sa şi, într-adevăr, misiunea mea s-a transformat în cel mai preţios exemplu de conciliere, discretă până la punctul de a nu exista formal în niciun fel. La întoarcere, de la cel mai înalt nivel, unde îl asistam pe Gogu Rădulescu ce raporta misiunea în Egipt, mi s-au dat

dezlegările necesare de a acţiona în timpul sesiunii. În memoriile mele, ele sunt descrise pe larg, dar acum subliniez că dacă ele sunt datorate hazardului, în acest caz el poartă numele lui Gogu Rădulescu.

Au venit vremuri bune şi rele pentru mine la Bucureşti. În cele rele, prietenii s-au împuţinat, descurajaţi fiind de paznicii mei încruntaţi. O uşă a rămas mereu deschisă. A lui Gogu Rădulescu. „Vino diseară la noi la masă. Ai să-ţi întâlneşti colegi şi amici”. Eram tratat normal, ca şi cum n-aş fi purtat un blestem pe umeri. Dar în această perioadă cele mai semnificative erau întâlnirile în doi. Îl ştiam: un conformism ce refuza să intre în controverse politice. Nu se pronunţa în niciun fel. Îşi apăra o atitudine profesională care nu se abătea de la treburile şi răspunderile pe care le avea. Când eram singuri nu se sfia să-şi arate nemulţumirea de felul în care în acei ani, după 1985, mergeau lucrurile. Nu pronunţa niciun nume. Pentru a sugera că originea unui act stupid şi eronat era Ceauşescu, îndrepta un deget înspre tavan. Dacă idioţenia era comisă de consoarta lui, indica pe deget un inel absent. Dacă voia să-mi spună să fiu atent la cei care mă urmăreau, ducea mâna la umeri, unde bătea nevăzute grade militare. Îmi zicea că dacă ne-ar vedea cineva vorbind astfel, ar considera că era un dialog între surdomuţi. Indiferenţa lui reprezenta doar un scut. Dar sub el suferea, clocotea şi se revolta, văzând cum ţara se afla în cădere liberă, cu sistemele ei cu tot.

Aşa ne-a găsit acel decembrie înnoitor pe care-l prevăzuse şi aşteptase. Deşi în iarna aceea judecăţile nu mai admiteau nuanţe şi oamenii erau învinovăţiţi fără replică.

Mia Groza

Singura fiică a lui Petru Groza mai are trei fraţi, dar ea este aleasă de tatăl său pentru a-i oferi sprijin constant şi asistenţă permanentă. Fiica îşi adora tatăl şi îl urma în calitate de însoţitoare, traducătoare şi colaboratoare în viaţa lui politică agitată. Vechi ministru, şef de partid politic şi apoi şef al guvernului între 1945 – 1952, Petru

Groza a fost unul dintre cei mai populari politicieni ai vremii. De la el, Mia Groza moşteneşte tăria disciplinei şi munca neîncetată, dedicaţia pentru marile probleme ale ţării. Absolventă a Academiei de Studii Economice, devine cadru didactic în 1946, în paralel cu activitatea politică.

Între 1966 şi 1970, Mia Groza participă ca delegat la Adunările Generale ale ONU. Între aceşti ani suntem colegi o dată pe an la New York. Am admirat-o pentru capacitatea sa de a-şi forma prieteni, de a duce la capăt proiecte în cadrul Comisiei a III-a, dedicată problemelor sociale şi drepturilor omului, aleasă pentru calităţile sale preşedintă a Comisiei, timp de un an.

Nu ştiam ce să preţuiesc mai mult la ea: simţul de răspundere şi tenacitatea sau abordarea senină, amabilă, cu un surâs amical continuu şi armonia ce o stabilea în colectivul său. Mi-a povestit multe obiceiuri şi întâmplări din viaţa sa. Tatăl ei, un conservator autoritar, lua masa cu familia, care îl aştepta să apară şi ridicându-se în picioare când intra în sală.

A avut momente grele, dar nu admitea să se schimbe un curs odată adoptat. Logodnicul ei era ţărănist din partidul lui Maniu, însă a devenit şi el secretar al lui Groza. De la el am aflat cum s-a derulat procesul câştigării de către Groza a promisiunii lui Stalin că va susţine revenirea Transilvaniei la România, la Conferinţa păcii. „O să te condamne urmaşii că ai pactizat cu comuniştii44, i-a spus Maniu. Iar Groza a răspuns: „Dacă obţinem Transilvania, nu-mi pasă, să mă blesteme toţi ce vin după mine44. Logodnicul era pe lista celor învinuiţi de a fi fost în grupa lui Maniu. Groza l-a ajutat să plece în SUA şi ca să fie sigur că va fi lăsat să se îmbarce în avion, l-a petrecut la plecare. N-a mai revenit din America. El a rupt logodna, dar Mia nu a anulat-o. Ea a rămas consecventă tot restul vieţii. Luase un angajament. Nu a putut fi realizat. Nu e un motiv să fie suprimat. Mia nu s-a mai căsătorit cât a trăit. La Groza, sub adaptările lui la cursul evenimentelor, se ascundea oţelul. Fiica lui îl moştenise.

Alături de tatăl său, Mia a văzut lumea Estului. L-a

acompaniat în călătoriile lui în China, Rusia, Bulgaria, Iugoslavia, Cehoslovacia, Polonia. L-a ajutat să scrie o carte despre vizita în China.

Pe măsură ce dr. Petru Groza se retrage – între 1952 şi 1958 este încă preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, ceea ce însemna un şef al statului –, Mia Groza ocupă funcţii importante: vicepreşedintă a Consiliului Naţional al Femeilor şi apoi ministru adjunct în Ministerul Afacerilor Externe (1978 – 1988). În acel an se retrage de la AS şi MAE şi pleacă la Deva, unde va muri în 2003.

Pentru mine, a manifestat aceeaşi prietenie la bine şi la rău. Când am fost supus la represalii dure şi nemeritate, a apărut la uşa noastră, neglijând obiecţiile la care se putea expune în calitatea sa de ministru adjunct la Externe, ca să se intereseze de sănătate, încurajându-ne.

În literatură şi istorie mi-a plăcut întotdeauna să întâlnesc stoici, dar după câte ştiu toţi eroii erau bărbaţi. Dacă autocontrolul este principiul lor călăuzitor, atunci Mia Groza poate fi numărată printre ei, cu menţiunea că oţelul nu era niciodată vizibil. Falduri mari de seninătate şi afabilitate produceau în jurul ei zone de armonie. Mai e o calitate care trebuie menţionată. Era ardeleancă şi aparţinea prin tradiţie trăirii vieţii pe termenul ei lung. Iar ceea ce rămânea neschimbat, în ciuda vicisitudinilor, era o mare dedicaţie patriotică şi un respect al interesului comun. Nu a schiţat niciodată un gest de preocupare pentru un câştig personal de bunuri sau glorie. De aici autoritatea de care se bucura. Încrederea de care au parte cei care se consacră îmbunătăţirii sorţii celorlalţi.

Liviu Bota

Din prima mea întâlnire cu Liviu Bota, mi-am dat seama că va fi un diplomat de cursă lungă. Ocupându-se de probleme ONU la minister, în 1961, devine pentru patru ani membru al Misiunii noastre de la New York, ca după aceea, la Bucureşti, să se ocupe de ONU în minister. Când s-a deschis un Centru de informare al ONU la Bucureşti, i-a preluat conducerea, ca după aceea să ocupe o poziţie de şef al Centrului ONU pentru dezarmare de la New York,

pentru ca în 1980 să devină directorul Institutului ONU pentru Cercetări de Dezarmare (UNIDIR), la Geneva. Era cea mai înaltă însărcinare a unui funcţionar român.

Nu scapă atenţiei răuvoitoare a Elenei Ceauşescu, o duşmană înverşunată a diplomaţilor şi cu atât mai mult a celor din serviciul ONU. De aceea a fost reţinut în mod abuziv în ţară, unde călătorea (1985). În ciuda protestelor şi intervenţiilor ONU, doamna de la Cabinetul doi care preluase, practic, conducerea din mâna „bolnavului ei soţ" s-a încăpăţânat şi nu i-a aprobat reluarea funcţiilor la ONU, timp de aproape trei ani. A fost nevoie de o hotărâre a traducătorilor care refuzau la reuniunile ONU să redea orice text venit de la pupitrul României, de o campanie de presă, de o acţiune de sprijin declanşată la Geneva de soţia lui, de o vizită a secretarului general ca lui Bota să i se redea paşaportul. L-am văzut aşteptând calm rezolvarea cazului său la Bucureşti. Din păcate, nu ne puteam ajuta unul pe altul, eu fiind lovit în „exilul" meu intern.

Timp de 28 de ani, Liviu Bota a lucrat la ONU, cu gradul cel mai înalt atins de vreun funcţionar român, echivalat cu poziţia de subsecretar general adjunct al organizaţiei. Este mereu pe drumuri pentru a stinge conflicte, începând cu Somalia (UNOSOM, 1992), şef al misiunii de observatori în Tadjikistan (UNMOT, 1993 – 1995), reprezentant special şi şef al Misiunii de Observatori ONU din Geneva (1995 – 1999). În afară de aceste sarcini de teren, este mereu reprezentant al secretarului general în grupurile de lucru, cum ar fi cel ai Drepturilor Omului, la Geneva.

Putea să continue această ascensiune la roluri, dar România, care era antrenată în activităţile OSCE, dorea să obţină postul de preşedinte al Consiliului Permanent al acestei organizaţii a statelor europene. Avea nevoie însă de un nume „forte", cunoscut şi respectat de toţi. Toată lumea a privit spre Bota, care a acceptat să devină în acest scop ambasador al României. Părăseşte deci teritoriul său familiar şi conduce, cu rezultate remarcabile, organizaţia cu sediul la Viena.

Opera lui este cunoscută şi răsplătită. Când îi înmânează titlul de „Ofiţer al Legiunii de Onoare”, în 2009, ambasadorul francez exprimă lui Bota admiraţia sa pentru „un mare diplomat, un mare funcţionar internaţional, un mare amic al Franţei şi un om liber”.

După pensionarea lui a continuat să fie prezent în toate iniţiativele tagmei diplomaticeşti, chiar şi când ea s-a arătat interesată de muzică. A fost mereu consultat şi invitat la reuniuni diplomatice. La Bucureşti a acceptat să fie preşedinte al Fundaţiei Universităţii Mării Negre. Capitala este astfel solid plasată pe axa New York-Geneva-Viena ca oraş privilegiat. Alături de Alexandra, soţia lui, onorează mereu congrese, întâlniri şi proiecte care fac din calitatea sa diplomatică o chemare perpetuă.

Ilya Prigogine

Dacă i-am evocat pe prietenii mei de acasă, de ce nu i-aş cita şi pe prietenii mei iluştri din alte ţări, care se interesau de soarta mea, devenind apoi sprijinitori constanţi ai proiectelor pe care le iniţiam după revenirea la normalitate? Pe Ilya Prigogine îl întâlnisem la Conferinţa europeană de la Praga, în 1991, printre personalităţile cu care Mitterrand şi Havel discutau un proiect care va eşua înainte de a începe. L-am invitat să scrie ceva pentru UNESCO despre comunicarea profesorului cu lumea, dar politicos m-a refuzat şi mi-a arătat care erau adevăratele probleme ale universităţilor. Era cunoscut şi apreciat. Nu atât pentru Premiul Nobel câştigat în chimie cu structurile disipative, cât pentru insistentele sale preocupări faţă de falia între ştiinţele naturale şi cele sociale.

Conceptele-cheie pe care le folosea în cercetările chimice erau structuri disipative, termodinamica sistemelor în situaţiile de dezechilibru, structura disipativă şi autoorganizarea. S-a concentrat asupra rolului indeterminismului în sisteme neliniare, propunând noi tipuri de spaţii în mecanica cuantică. Totuşi, cu cunoştinţele mele care se reduceau la înţelegerea entropiei, nu-mi făceam o idee prea clară despre termodinamica proceselor ireversibile. Noroc cu cărţile lui

în care se ocupa de aspectele filosofice ale cercetărilor sale.

În cartea *Sfârşitul certitudinii* se preocupa de timp, haos şi de noile legi ale naturii. Nu era de acord cu principiile determinismului, pe care le considera nevalabile. „Cu cât ştim mai mult despre universul nostru, cu atât mai dificilă devine credinţa în determinism”. Ca să se despartă de vederile lui Newton, Einstein şi Erwin Schrödinger, el insista asupra ireversibilităţii şi instabilităţii. În fizica deterministă cu timp reversibil nu exista o săgeată a timpului, pe care Prigogine o reintroduce. El arată că ireversibilitatea este prezentă în fenomenele fizice şi în evoluţia vieţii. Nu mai putem recurge la explicaţii deterministe, ci doar să ne bazăm pe probabilităţi şi statistică.

Cartea din 1996, *Ordinea din haos*, care a produs multe dezbateri în literatura filosofică contemporană, a avut-o drept coautoare pe colaboratoarea lui, Isabelle Stengers, cu care va publica mai târziu şi *Noua alianţă*. Oricât de bună a fost impresia mea despre sfârşitul certitudinii, nu puteam accepta o idee pe care o combătusem. În dorinţa sa de a apropia ştiinţa de cultură, cartea aborda ideea că ştiinţa face parte din cultură, ceea ce contravenea distincţiei pe care o apărasem în *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*. Intenţia însă era valabilă şi utilă. Cartea urmărea, în fond, să arunce punţi, să intensifice conlucrarea spre o lume cât mai armonioasă şi să apropie cât mai mult două domenii, oricât de diferite în esenţă, ştiinţa unică universală şi culturile distincte şi variate. Acesta era, de fapt, şi scopul urmărit de revista *Millennium*, în conducerea căreia Prigogine se afla de la bun început.

Este uluitor să vezi ce consecinţe are un sistem dacă una dintre axiomele sale de bază dispare. Este suficient ca timpul să nu poată fi „înainte” şi „după”, ci numai „după”, ca o săgeată, ca termodinamica tradiţională să fie înlocuită de cea a proceselor ireversibile, neliniare. Iar imediat după aceea să apară o nouă concepţie în relaţiile dintre om şi

natură, să se ia distanţă faţă de Newton şi Einstein, să apară autoorganizarea în sistemele chimice şi cu viaţă, o trecere filosofică de la fatalism la alegere. Nici omul nu rămâne atotputernic şi se vede silit să stabilească o nouă alianţă cu natura, odată ce nu o mai priveşte din exterior, din sânul ei.

„Ne aflăm, spunea Prigogine, într-o lume riscantă, o lume în care reversibilitatea şi determinismul se aplică doar în cazurile simple, la limită, în timp ce ireversibilitatea şi nedeterminarea fac regula/4

Legătura ştiinţei cu filosofia este de mult cunoscută, dar mai puţin relaţia cu cultura. Teoria fizicii ne impune „respectul* faţă de natură, care îl au şi celelalte abordări intelectuale sau culturile omenirii. Putem spune că lumea noastră „este o lume pe care o putem înţelege ca fiind naturală din momentul în care înţelegem că îi aparţinem, dar din care dintr-odată au dispărut vechile certitudini: fie că este vorba despre muzică, despre pictură, despre literatură sau despre moravuri, niciun model nu mai poate avea pretenţia legitimităţii, niciunul nu poate fi exclusiv. Pretutindeni în jurul nostru asistăm la o experimentare multiplă, mai mult sau mai puţin riscată, efemeră sau reuşită. Sub semnul insecurităţii radicale, climatul cultural generează şi amplifică descoperirea ştiinţifică. „A venit timpul… de a asuma riscurile aventurii omeneşti, pentru că de acum înainte aceasta este modul participării noastre la evoluţia culturală şi natură, aceasta este lecţia naturii când ştim s-o ascultăm.*

Thor Heyerdahl

Pe Thor Heyerdahl, exploratorul norvegian, nu l-am cunoscut decât prin corespondenţă, dar el făcea parte din faimoasa listă de colegi a lui Băcescu. Este suficient să evocăm o singură expediţie a lui, cea de pe Kon-Tiki, despre care a scris o carte tradusă în 70 de limbi şi care este şi subiectul unui film premiat.

Kon-Tiki este numele unei plute construite din materiale ale populaţiilor din insule, pentru a demonstra că indigenii aveau mijloacele de a călători în Oceanul

Pacific, din America de Sud şi până în Polinezia. Pe cât de mică şi de primitivă era construcţia plutei, pe atât de uriaşe erau datele călătoriei. În august 1947, ea a străbătut, plecând din America de Sud, 8.000 de kilometri în 101 zile, dar s-a oprit sfărâmându-se de o stâncă în Raroia din insulele Tuamotu. Kon-Tiki era spaţioasă şi putea duce o cantitate mare de peşte, ceea ce însemna pentru echipă hrană, dar şi apă de consumat, care altfel nu se poate procura.

Nu era doar o demonstraţie fizică a posibilităţii de a circula în vechime între continent şi insule, ci şi confruntarea cu teza lingviştilor care susţineau că migraţia s-a produs începând cu ţărmul asiatic.

Heyerdahl pleca de la legendele care vorbeau despre o divinitate a soarelui, Kon-Tiki Viracocha, numită aşa de o populaţie cu pielea albă. Preotul suprem al acestui cult se numea Kon-Tiki, de la care au rămas urme pe malul lacului Titicaca. Populaţii de culoare închisă i-au masacrat, dar unii s-au salvat ajungând la Pacific. Legendele spun că incaşii i-au alungat pe oamenii „divinităţii albe”, care apoi, ajunşi la Pacific, au pornit spre insule.

Heyerdahl susţine teza că insulele polineziene nelocuite, mergând în nord până la Hawaii, în sud până la Noua Zeelandă, între Insula Paştelui şi Samoa, au fost colonizate pe la anul 500 al erei noastre de populaţiile Tiki ale peruvienilor de pe coasta Pacificului. Lingviştii cred însă că singura sursă a acestei teze sunt legendele şi că nu este niciun argument ştiinţific în favoarea ei.

Heyerdahl nu se dă bătut şi organizează o nouă expediţie la Rapa Nui (Insula Paştelui), pentru a-şi susţine teza. Se ocupă şi de alte regiuni. Face patru călătorii la Azerbaidjan între 1981 – 2000. Pentru a demonstra originea din vechiul Aser sau Aesir a unor invazii în nord, se ocupă atent de soarta acestei ţări mitologice. Ajunge la concluzia că ea a existat în regiunea Azerbaidjanului de azi „la est de munţii Caucaz şi de Marea Neagră. Iată-l pe explorator în vecinătatea ţării noastre. Pe azerbaidjeni îi îndeamnă să fie mândri de cultura lor veche. „E tot atât de

bogată, veche ca şi cea a Chinei şi Mesopotamiei”.

Situaţia actuală a locurilor pe care le studia nu-l găsea nepăsător, ci adânc tulburat de mizeria pe care o întâlnea în insule sau în teritoriile cercetate. Îl vedem în contact cu Naţiunile Unite, ca un antropolog preocupat de problemele şi politicile contemporane.

Când a acceptat să devină membru al Fundaţiei Mării Negre, am considerat că un „gigant” al istoriei mărilor şi oceanelor ni s-a alăturat, fiind o sursă necontenită de inspiraţie şi de încurajare.

Harlan Cleveland în anii ’60, Harlan Cleveland ocupă poziţii de răspundere în guvernul american. Între 1961 – 1965, este ministru adjunct (subsecretar de Stat) la Externe pentru organizaţiile internaţionale, iar apoi ambasador al SUA la NATO (1965 – 1969). După această dată îşi urmează vechea lui chemare universitară. Deprinsese această înclinare la Princeton University şi la Oxford, unde fusese „Rhodes Scholar”. Devine preşedintele Universităţii din Hawaii. Din 1990, este preşedinte al Academiei de Artă şi Ştiinţă, al cărei membru eram şi eu. S-a purtat ca un maestru inovator, cu un stil moderat şi tolerant, în 1985, publică o carte intitulată *The Knowledge Executive*, un îndrumar al managerilor vremii noastre. Ideea sa de bază era radicală: trăim o vreme de schimbări totale şi ne scuturăm cu greu de mentalitatea formalistă a instituţiilor „scrobite”. Ţinea mult la cartea care arăta acest lucru şi având titlul: *Nimeni nu e la cârmă* (în poziţie de responsabil); *eseuri privind viitorul conducerii* (*Nobody în Charge*: *Essays on the Future of Leadership*). Îl priveam uneori drept un ciudat revoluţionar nihilist, cu conduită impecabil de tăcută şi paşnică indulgenţă.

Ne-am întâlnit pe platforma Clubului de la Roma. I-am vorbit despre experienţa Fundaţiei de la Marea Neagră şi s-a arătat interesat de ea, mai ales când a aflat că nu avea un regulament de funcţionare. Îmi cerea să vorbesc la reuniuni despre experienţa de la Marea Neagră, odată ce-i surprinsese spiritul de inovaţie şi nonconformism. La

Universitatea din Minnesota crease un institut Hubert Humphrey de probleme publice. M-a chemat la lansare şi am văzut cât de simplă era naşterea unui centru de gândire şi cercetare. Făcea aceasta şi în alte locuri, promovând noile forme „Online” ale educaţiei, noile metode de învăţare şi de gestiune. Nu avea un domeniu de preferinţă. Se ocupa de metode. Împreună cu Bertrand de Jouvenel, a luat un premiu internaţional (Prix de Talloires) acordat pentru meritele lor ca „doi generalişti perfecţi”.

Am reflectat mult la noua lui doctrină şi m-a nemulţumit o contradicţie. Negând „persoana care conduce”, el distrugea şi rolul autorităţii personale. Dar tot ce întreprindea el era o mărturie a acestui lider necontestat căruia îi datoram toţi activarea şi înflorirea Universităţii de Artă şi Ştiinţă, însă pe măsură ce îmbătrânea, devenea tot mai mult un protestatar tânăr. Mai târziu i-am fost recunoscător că în 1988, când mă aflam la Bucureşti în situaţia „excluşilor” din viaţa politică, într-o carte, *Rethinking International Cooperaţiony* mă număra în lista Grupului de Studii, alături de alte personalităţi ale vremii.

Ca mulţi americani în vârstă, îşi căuta un loc de retragere, departe de zgomotul oraşelor şi într-o clinică mai clementă. În unele locuri din statele de sud se construiau parcuri de mici clădiri, aproape lipite între ele, care dispuneau şi de asistenţă medicală promptă. L-am vizitat în noua lui locuinţă şi mi-a spus că se bucura când cineva îi întrerupea liniştea pe care şi-a dobândit-o cu insistenţă. Mi-a descris cu amănunte obiceiurile casei. Înainte de culcare se bea degeţelul de whisky (burbon în cazul soţiei) tradiţional. Mai târziu, îmi aminteam de „strategia retragerii” a soţilor Cleveland, spunând că sunt şi forme resemnate, demne şi chiar agreabile de a te desprinde de lumea în care se munceşte cu deprinderi greşite.

Yehudi Menuhin

Ziua ONU cade în mijlocul sesiunii Adunării Generale, la 24 octombrie. Cu atât mai mare era

participarea personalităţilor diplomatice la concertul oferit în aula mare de ONU. în acel an l-am văzut pentru prima dată pe Yehudi Menuhin. Era un concert neobişnuit, dat de două persoane: Menuhin la vioară şi Ravi Shankar, din India, cu sitarul. Întrucât indianul venea în cămaşă, Menuhin, ca să nu contrasteze, a renunţat la costumul vestic şi a venit şi el în cămaşă. Din punct de vedere muzical, nu eram pregătit să apreciez instrumentul muzical indian, dar gustam din plin mesajul umanist al duetului, care simboliza, fără îndoială, unitatea omenirii de pe toate continentele.

Peste vreo zece ani, am prilejul să fac cunoştinţă cu sora lui Menuhin. Eram la o conferinţă UNESCO la Paris, unde participanţii erau aşezaţi alfabetic, după numele lor. Şi devin, astfel, vecinul lui Hephzibah Menuhin, sora lui Yehudi, şi ea preţuită pentru arta pianului. Când a auzit că veneam din România, s-a înseninat. Pentru ea, era ţara în care cu fratele ei au fost elevii lui Enescu. Imagini din Sinaia îi veneau în minte şi, bineînţeles, totul se întâmpla având-l în centru pe maestrul Enescu, pe care îl considerau părintele lor. Era blând, vorbea senin şi calm. Era însă neîndurător la erori. Ele nu erau permise şi tolerate. Pentru Enescu, muzica echivala cu perfecţiunea. Acei câţiva ani, se pare, au fost consideraţi de tineri ca timpul în care vocaţia muzicală a devenit pentru ei legea vieţii ce le stătea în faţă. Primul concert înregistrat l-a avut Menuhin la Londra. A urmat Parisul şi apoi a înregistrat toate sonatele lui Bach.

În cursul războiului, a cântat pentru soldaţii aliaţi, iar după război, călătorind mereu în Europa şi America, părea a fi în căutarea unui punct fix. Poate că l-a găsit, acceptând să fie director artistic al concertelor Festivalului de la Bach. Avea mereu iniţiativa de a crea şcoli şi cursuri muzicale, cea mai stabilă devenind Gstaad, în Elveţia, unde admiratorii lui au fondat Academia Internaţională de Muzică Menuhin.

Vecinătatea de la UNESCO s-a repetat de două ori şi de fiecare dată îmi îmbogăţeam cunoştinţele despre

activităţile lui Hephzibah şi ale fratelui ei. La ambii, principiul cardinal de viaţă era umanismul. De o seninătate totală şi în mod neobosit dedicaţi acţiunilor umanitare, erau cristale în ţesătura sumbră a vremii.

Soţul lui Hephzibah, mai în vârstă decât ea şi care o urma peste tot, trecuse în timpul războiului prin încercarea maximală a lagărului din care a scăpat cu viaţă. Îmi spunea că viaţa ne cere să fim activi fără oprire sau oboseală. El mereu făcea proiecte, care uneori eşuau lamentabil. Ideea de a adopta mulţi copii ai străzii s-a terminat prin intervenţia poliţiei, pentru ci luaseră la ei şi copii borfaşi. Iar propunerea de a merge într-o închisoare şi de a discuta cu cei încarceraţi, pentru a le ridica moralul, s-a încheiat cu convingerea acestora că vizitatorii au fost trimişi de poliţie ca să-i spioneze şi ei nu vor scăpa de ei decât ucigându-i. Seninătatea naivă cu care Hephzibah accepta aceste iniţiative mă uimea. Adevărul era că sub această candoare stă tea o bunătate rară.

Aflat la New York cu treburi ONU în timp ce Hephzibah se ocupa acolo de o societate feministă, am vizitat-o, neştiind că pentru ea a început drama. S-a stabilit că suferea de un cancer netratabil şi că voia să folosească timpul rămas pentru a-şi lua rămas-bun de la prieteni. A vrut să vin la concertul pe care Yehudi şi cu ea îl dădeau la Metropolitan Center, pentru a mai fi o dată între prieteni. Am fost la acest concert, la care o asistenţă care aflase de tril gedia ce îi lovise avea ochii în lacrimi. Concertul lor de vioară şi pian a fost una dintre cele mai mişcătoare muzici auzite vreodată. La sfârşit, în a dus la cabina lui Yehudi pentru a mă prezenta. Totul cu un calm adânc, nederanjat de înfrigurări sau panică. Evenimentele s-au succedat rapid. Eram în Elveţia ca ambasador în anul următor şi am asistat la un concert al lui Menuhin, la sfârşitul căruia ne-a anunţat că Hephzibah murise. Se desfăşură atunci în Elveţia un festival Enescu, care constituia o sărbătoare a lui Menuhin. Sub bagheta lui Mihai Brediceanu, s-a produs la Lucerna pe scenă simfonia *Oedip* a lui Enescu şi toată sala vibra când, în actul II, întrebat de Sfinx ce e mai tare

decât destinul, Oedip răspunde: „Omul, omul”.

Ataşamentul său faţă de maestru nu avea limite. Spunea despre Enescu, că „tot ce face el poartă pecetea lui Enescu” şi că „era o forţă a naturii”. „Era cel mai cultivat violonist pe care l-am cunoscut vreodată”. Dincolo de vioară, „avea un respect înnăscut şi compasiune pentru viaţa şi strădania oamenilor, o iubire neţărmurită şi o nesfârşită blândeţe”. Reciproc, Enescu îl considera pe Menuhin ca „un discipol de excepţie”. Vioara lui, „Guarnerius, filius Andreae”, care l-a însoţit în toate turneele sale, i-a lăsat-o lui Menuhin, „fiindcă e singurul în care am o încredere deplină”. Menuhin m-a invitat la el la Gstaad. Cursurile se ţineau într-o biserică. Am fost surprins să văd că în echipa lui erau mulţi tineri români. Nu auzeai exerciţii ale bucăţilor muzicale, ci prezentarea lor în forma care era aşteptată la concertul deschis publicului. Am stat ore întregi copleşit de muzica frizând perfecţiunea.

Peste un deceniu, când mi-am încheiat perioada nefastă şi am întemeiat Fundaţia de la Marea Neagră, l-am rugat pe Menuhin să onoreze instituţia ca membru al consiliului ştiinţific. A acceptat fără ezitare şi fără detalii. A spus în glumă: „Fac ce doriţi, dar nu mă convocaţi la şedinţe. A fost printre primele personalităţi care au făcut parte din consiliu, dar acceptarea lor era de acum uşurată de prezenţa deja confirmată a lui Menuhin. Sentimentele lui faţă de Enescu erau de mult extinse asupra României, pe care o privea în mod natural drept „ţara cea mai muzicală din Europa. L-am simţit alături de noi atunci când cursurile internaţionale de la Marea Neagră traduceau în faptă ideea unei lumi ilustrate de pe broderia multicoloră şi armonioasă a cooperării.

Pamela Aall

Pe Pamela Aall am cunoscut-o în dese călătorii vizând educaţia, la Washington, unde activa în institute (International Education), fundaţii (Rockefeller) şi Consiliul Internaţional pentru Educaţia Internaţională. Se înfiinţase după ani mulţi de lobby şi discuţii o instituţie

nouă şi neobişnuită. Era USIP, un institut al păcii aflat sub autoritatea Senatului. Îl cunoscusem pe promotorul ideii, senatorul de Hawaii. Pamela Aall (numele e suedez) a fost numită director al Programelor de Educaţie la USIP. O vizitam deci în această ultimă calitate şi puteam să-i sugerez o reuniune internaţională în colaborare cu Fundaţia Universitară a Mării Negre. După ce a cules aprobările de rigoare, proiectul intră în pregătire. Ca să uşureze finanţarea, Pamela Aall s-a asigurat de copatronajul CEPES/UNESCO, unde avusese un cuvânt de spus în Conferinţa Rectorilor Germani (HRK). Subiectul mi-a fost inspirat de o discuţie a mea cu Martin Leer de la UPAZ (Universitatea de Pace a Naţiunilor Unite), care şi-a trimis apoi reprezentant la sesiune. Ea s-a ţinut la Sinaia, în februarie 2001.

Dintre toate experienţele mele, acesta a fost una dintre cele mai reuşite, serioase şi constructive. Era vorba despre îmbunătăţirea pregătirii celor care se ocupau de relaţii internaţionale şi diplomaţie. Mai explicit: se numea Relaţii Internaţionale, Studii Actualizate şi Formare.

Organizatoarea a fost de o totală discreţie. Nu voia ca reuniunea să apară drept o acţiune americană. Participanţii veneau toţi din regiunea noastră: Turcia, Rusia, Moldova, Ungaria, Germania, Croaţia, Bulgaria, Azerbaidjan, Armenia şi Albania. Erau toţi profesori sau experţi din 14 ţări. Îi cunoscusem pe Yenokian al Armeniei şi pe Abdullayev din Azerbaidjan şi eram sigur că faptul că ţările lor se aflau în stare de război nu va afecta atmosfera colegială a lucrărilor. Toţi delegaţii români erau legaţi de activităţi universitare în acest domeniu: Vasile Secăreş, Dionisie Duma şi Vasile Puşcaş de la Cluj şi Constantin Ciupagea.

Într-o staţiune ca Sinaia, plimbările pe zeci de trasee deveneau uşor locuri în care se schimbau idei cu folos. Aşa că grijile doamnei Aall în privinţa comportamentului unor balcanici sau orientali războinici au fost rapid risipite. Am pus la încercare capacitatea mea de a face o comunicare inovativă, deşi era greu să spui ceva nou în materie. Am

prezentat totuşi un program modular. Presupuneam că tinerii puteau să opteze pentru una din zece cariere legate de relaţiile internaţionale: diplomaţi, funcţionari de instituţii (ministere), manageri, economişti, finanţişti, istorici, conducători de proiecte internaţionale, educaţie, jurnalism şi domeniul militar. Este constituit fondul de module: 50 de lecţii. Apoi se desemnează cele 20 de lecţii pentru fiecare specialitate, studenţii alegându-şi-le pe cele de interes pentru vocaţia lor.

Ideea era prezentată în cuvinte puţine, dar erau anexate liste uşor de parcurs de cursuri distribuite fiecărei specialităţi.

Genul de cursuri era cel pe care îl ţineam şi la Marea Neagră, adresat îndeosebi postuniversitarilor, cu ţările adoptate sau în curs de alegere. Era şi cel urmărit de Universitatea ONU din Japonia şi de doamna Aall la Washington.

„N-aţi vrea să tipăriţi cartea? Intră în costurile cursului, desigur”. Şi aşa a ieşit *International Relaţionsy* publicată de Fundaţia Mării Negre în limba engleză, cu 130 pagini.

Colaborarea nu s-a oprit aici. În curând, la Marea Neagră primim o ladă de cărţi publicate de USIP.

Şi când te gândeşti că totul se datora doamnei Aall, cu calmul, discreţia şi competenţa ei. Nu era doar un manager impecabil. În colaborare cu alţi cercetători, a publicat cărţi importante ca: *Managing Global Chaos*: *Sources and Responses to* International *Conflict* (1996) şi cu doi ani înainte de seminarul nostru: *Multiparty Mediation in a Complex World* (1999). O personalitate care a sprijinit Fundaţia Universitară a Mării Negre.

Ernst Ulrich von Weizsäcker

Fiul unui fizician celebru şi nepot al unui preşedinte al Germaniei, a devenit cercetător şi om politic, membru al Parlamentului. Membru activ al Clubului de la Roma, a ajuns în prezent preşedintele lui. A călătorit mult.

Fiica mea care predă informatică la un colegiu din New Hampshire, în SUA, mi-a semnalat în 2010 prezenţa

lui la colegiu, unde a ţinut o conferinţă.

Lucrarea care l-a făcut celebru este o inspirată analiză a producţiei mondiale, care ar putea fi amplificată considerabil. Ea este intitulată: *Factorul Patru*: *Dublarea averii: „Înjumătâţirea uzului de resurse*. A mai scris o carte despre *Limitele privatizării*.

Cea mai recentă este *Factorul Cinci,* pe care prezentat-o la Bucureşti, la o reuniune internaţională în 2013.

A fost o adevărată relaxare a minţii, când am parcurs referinţele lui mature şi responsabile în problemele în care suntem înconjuraţi de formaţiuni militante de „triumfalism al pieţei”. După ce a analizat raţiunile care i-au condus pe Reagan şi pe Thatcher, autorul arată că „după 1990, ceva s-a întâmplat, ceva ce nimeni nu a planificat sau prezis: capitalismul, conştient de victoriile sale complete, a devenit din ce în ce mai unilateral şi arogant. Practici antecedente de includere socială s-au prăbuşit şi au fost înlocuite de maximalizarea avantajelor unei investiţii... Această metodă a câştigat la început admiraţia pe pieţele financiare, dar şi titlul reprobabil de «lăcustă» în cercurile de critici ai globalizării... Dereglementările, tăierea taxelor pentru corporaţii au redus beneficiile sacrale pentru muncitori... Niciun spaţiu n-a fost lăsat pentru mediu şi gândirea de termen lung. Pentru mulţi ani, prăpastia între bogaţi şi săraci s-a lărgit în aproape toate ţările... Pieţele au triumfat asupra statelor şi i-au forţat pe politicieni să adopte politici plăcute investitorilor... Dominaţii pieţei au mers mână în mână cu dereglementările, liberalizarea şi privatizarea unor funcţiuni publice ce aparţinuseră statelor”.

Aceste consideraţii preced o sobră analiză a crizei din 2008. Ideile despre rolul statelor sunt tratate cu acelaşi obiectivism şi realism. „Ceea ce am numit un «stat puternic» nu e, desigur, un stat birocratic, sau protecţionist. Există vreo soluţie de a restabili o balanţă echitabilă între bunurile publice şi interesele private?” Ceea ce autorul susţine este o guvernanţă globală, adică

„reguli şi instituţii ce trebuie dezvoltate mai departe şi adaptate şi care vor trebui respectate de afacerile private din toate ţările”.

Era, cred, de aşteptat că oamenii care susţin primatul economisirii resurselor naturale, cum proceda von Weizsäcker, să adopte axioma rolului respectat al statelor, instrumentul principal de a o realiza.

Într-un spaţiu vast, cartea analizează aplicarea Factorului 5 în sectoarele construcţiilor, industriei grele (oţel şi ciment), agricol, camioanelor grele şi aviaţiei. Cititorii se lămuresc şi ce este acest misterios factor. Aş putea să-l rezum, poate imperfect şi simplificat, prin vizitarea unei camere dintr-o clădire. „E mereu frig aici”, spune proprietarul. „Şi aşa va fi dacă veţi menţine aceste geamuri, aceşti pereţi, această podea. Înlocuindu-le cu materialele potrivite, ele ar putea salva căldura. Ele ar fi capabile să înmulţească de cinci ori productivitatea resurselor. Şi veţi avea căldură, micşorând preţurile pentru combustibil”.

Când am lansat revista *Millennium III*, pe a cărei copertă scria „Atelier de Idei şi Proiecte pentru Integrare Europeană şi Civilizaţia Globală”, l-am rugat pe von Weizsäcker să fie membru în comitetul ei ştiinţific. Pe câţiva dintre ceilalţi membri îi cunoştea de la Clubul de la Roma şi a acceptat. Cred că la multele lui domenii de reflecţie, populaţie, mediu, resurse, dezvoltare, a adăugat cu folos şi bine inspirat problemele viitorului şi studiile prospective. Este acum membru al Consiliului Viitorului Mondial.

Elizabeth Mann-Borgese

Am întâlnit-o în Elveţia, când participam la o reuniune internaţională ce s-a ţinut la Zürich. Era la începutul anilor ’80, când lucra ca profesoară la Universitatea Dalhousie din Canada, pentru studiul oceanelor în care se specializase. Cu austriecii, se afla în relaţiile cele mai bune. Ei o invitaseră ca expert să facă parte din delegaţia Austriacă la Conferinţa Dreptului Mării ce a durat nu mai puţin de 13 ani. Astfel că drumurile

noastre se încrucişau pe terenul ONU. De Elveţia o legau amintiri speciale, ca mezină a marelui scriitor german Thomas Mann, refugiat în Elveţia la venirea la putere a lui Hitler.

În cursul conversaţiei în care apelam la lecturile mele din Thomas Mann, m-a invitat să vizitez fosta lor locuinţă în refugiul din anii ’30, devenită casă memorială deschisă publicului. Am văzut că trăia emoţia revederii acelui loc al adolescenţei sale şi că era o adevărată adulatoare a tatălui său. Locuiseră aici până în 1938, când şi-au continuat refugiul şi apărarea de mânia nazistă în Statele Unite ale Americii.

Elizabeth evoca perioada elveţiană şi cu pasiune povestea ce făcea şi ce scria tatăl său. Fiind fiica mai mică, o poziţie mai înaintată în ierarhie avea Erika, sora sa mai mare, care îl însoţea peste tot şi chiar colabora în scris cu tatăl ei. Scriitorul se afla la un punct de azimut în cariera lui literară. Luase în 1929 Premiul Nobel pentru Literatură. Încheiase o perioadă glorioasă cu cărţi care făcuseră ocolul lumii, începând cu *Casa Buddenbrook*, trecând prin *Confesiunea escrocului Felix Krull*, *Moarte la Veneţia*, *Mario şi vrăjitorul Muntele vrăjit* într-o listă mult mai cuprinzătoare. În faza elveţiană finalizase trei dintre cele şase volume ale lui *Josef şi fraţii lui*. În America va scrie *Lotte la Weimar* şi *Doctor Faustus*. Mi l-am reprezentat ca un psiholog pătrunzător care cerceta cu minuţie psihicul omenesc, transformând teoriile în cazuri palpitante. Aici deci îl văzuse pe tatăl său lucrând la masa lui de scris, desfăcând plicurile unei vaste corespondenţe, răsfoind revistele care scriau despre el şi, mai ales, aşternând rânduri noi pe hârtia albă.

Peste câţiva ani, întâlnind-o din nou, i-am vorbit despre Fundaţia Mării Negre, care putea interesa un oceanograf. A răspuns invitaţiei de a ţine o conferinţă la cursurile de vară. Iat-o în vizită, interesată în convorbiri diplomatice despre Legea mării şi problemele unei mări cvasiânchise ca Marea Neagră. A vizitat şi centrele de cercetări ale academicienilor noştri de la Constanţa. Ea

era autoarea unei cărţi, *Drama oceanelor*; şi pregătea alta despre gestiunea mărilor ca resurse globale. Universitatea din Constanţa i-a acordat titlul de doctor de onoare, iar lumea o întâmpina cu interes, admiraţie şi chiar cu flori.

În articolul său, „Schimbările mileniului”, pentru revista noastră, scria: „Este, într-adevăr, posibil ca schimbările în harta geopolitică a lumii să nu fie mai puţin pătrunzătoare decât cele de pe harta mileniului al doilea” Era pasionată de opera la care participa – elaborarea unei noi ordini în domeniul oceanelor – şi unde vedea modificări majore ale vechilor concepte „proprietate”, „suveranitate” şi „guvernanţă”. Oceanele încetau să fie o proprietate a nimănui, susceptibile de dominaţia unilaterală a unor mari puteri şi intrau într-o proprietate comună a omenirii. În acest sens, se apropia de vederile şi interesele lumii mai puţin privilegiate şi îşi manifesta rezerve faţă de doctrinele Vestului dezvoltat. „Modelul european al democraţiei, bazat pe sistemul de partide, dă semne de uzură şi ruptură, de corupţie şi comercializare, chiar în ţări unde este stabilit de mult”. În cazul oceanelor, susţinea că sunt factori care transcend piaţa, transformă suveranitatea şi schimbă natura proprietăţii şi care fac mai adaptabil sistemul bazat pe comunitate.

Nu au întârziat alte gesturi de sprijin acordat proiectului românesc. Fundaţia noastră a devenit membră a Institutului Oceanic de la Malta, privind însărcinarea de a fi un centru de coordonare regională. A acceptat să facă parte din consiliul nostru ştiinţific, unde găsea colegi precum Thor Heyerdahl şi comandantul Cousteau.

Eleonora Maşini

Este o personalitate cu prezenţă nedezminţită în toate programele a două mari centre: Clubul de la Roma şi Federaţia studiilor de viitor, la care şi-a adăugat colegiala contribuţie la Fundaţia Universitară a Mării Negre. La un moment dat, a fost preşedinta Federaţiei care îşi ţine Adunarea Generală în

China – un debut politic pentru chinezi care a pus probleme delicate de organizare în următorii zece ani,

1980 – 1990. Am admirat metodele ei preşedinţiale, calme, atente, cu respectul detaliilor, dar şi al diversităţii opiniilor. Ca preşedinte, după ea a urmat Johan Galtung. O vreme, activităţile ecologice văzute în prisma prezentului şi viitorului se derulau în prezenţa acestei harnice şi imaginative echipe Maşini – Galtung.

A vizitat România şi am invitat-o la casa mea din Văleni, unde am primit-o cu soţia mea ca în familie. Era atentă la tot ce vedea şi traducea în termeni sociologici, ca de pildă la noile construcţii de pe centura Ploieştilor.

Educaţia sa politică s-a făcut în timpul lui Mussolini, când tatăl său şi mama figurau pe o listă de arestări şi deportări. Au fost ascunşi la o mănăstire catolică. Maicile de acolo i-au demonstrat ce era solidaritatea omenească. N-a uitat acest lucru şi, devenită profesoară în studiul prospectivei, a ţinut în mod continuu cursuri la Universitatea Gregoriană, aflată sub egida papei. A mai ţinut cursuri la Universitatea din Trieste. A coordonat un proiect UNESCO, „Viitorul Culturilor”. Era căsătorită cu un medic, avea trei băieţi, dintre care pe cel mai mic l-a trimis la studii în China. Mai târziu, acesta, ca sinolog „en titre”, a ţinut lecţii de limba chineză la o universitate, care au atras studenţi în număr record faţă de orice altă universitate italiană sau din alte ţări. Şi alte centre de prospectivă, precum cele franceze sau austriece, o stimau pentru lucrările ei. La noi a făcut expuneri la centrul de prospectivă al Academiei.

Ne întâlneam de multe ori la cursurile de vară de la Dubrovnik, unde făcea parte din conducerea Centrului Interuniversitar (1984 – 1996).

Eleonora Maşini a scris şi pentru *Millennium* despre globalizare şi ecologie umană, văzute în studiul viitorului. Ceea ce ştim şi observăm sunt pierderile ecologice ca despăduririle, poluarea şi insuficienţa apei potabile, ca efecte ale politicilor de economie şi tehnologie. Când facem lista ţărilor – şi Maşini o prezintă – vedem că lumea este afectată în toate regimurile ei pe o scară globală. Globalizarea este de acum privită în lumina ecologică şi

culturală.

„Putem spune că globalizarea este un fenomen ce implică ţări, popoare şi indivizi”, spunea în concluzie Maşini. „E mult citată şi acum ştim multe despre ea. Dar a existat, poate, o insuficientă reflecţie asupra faptului că societatea contemporană suferă din cauza globalităţii înseşi. Chestiuni ecologice manifestă această suferinţă, la nivelul relaţiei omenire/cultură, mediată de cultura creată de oameni şi aflată în constantă evoluţie prin cunoaşterea crescândă ştiinţifică şi tehnică. Analiza e necesară în diferite contexte culturale, astfel ca relaţia ecologie/globalizare să poată fi înţeleasă mai bine în termenii viitorului, ca şi în aceia ai diferitelor culturi”.

În acest fel, glasul Eleonorei Maşini se alătură la semnele de alarmă pe care colegii săi le dau, atunci când curente aparent atrăgătoare conţin germenii malefici ai declinului, afectând generaţiile prezente şi viitoare.

Jean d’Ormesson

Un om de mic de statură, cu zâmbet permanent şi cu ochi mişcători, pătrunzători şi purtând mesaje. L-am întâlnit la UNESCO, Paris, unde conducea atunci Consiliul Internaţional de Filosofie şi Studii Umaniste. Din primul moment, mi-a spus că a copilărit în România, când şi-a urmat tatăl, ambasadorul Franţei la Bucureşti, marchizul André Jean d’Ormesson. Era uimitor câtă familiaritate avea cu cultura, întrecută doar de istorie, dar şi aceasta construită pe o pasiune personală pentru vechimea şi nobilitatea familiei sale. Se privea ca un inel de aur agăţat pe firul de mătase împletită al unei generaţii ce se pierdea în trecutul îndepărtat. Întreaga lui persoană vibra de o nelinişte interioară care îl ducea mereu în direcţii noi. Pentru mulţi, a fost o vreme directorul ziarului *Figaro*. Pentru alţii, este însă academicianul care a ocupat locul lui Jules Romains, devenind mai târziu decanul Academiei. Pentru cei mai mulţi, a fost însă scriitorul care nu lăsa pana din mână. Cele mai multe scrieri ale lui sunt biografice în mod direct şi mărturisit, dar şi travestit în personajele sale sau ascuns în inima unor strămoşi nobili.

M-am lăsat delectat citind *Gloria Imperiului*, un imperiu care n-a existat, dar prin care înţelegi ce făceau toate imperiile. Apoi *Vagabondul care trece sub o umbrelă găurită*, unde, ca în toate scrierile lui, domneşte umorul şi capacitatea de a se lua în derâdere binevoitor. În *Istoria evreului rătăcitor* se află o istorie succintă a omenirii. Printre alte scrieri, se numără *şi tu, inima mea, de ce baţi*? *Creaţia lumii*, dar şi *E un lucru ciudat la sfârşitul lumii* şi, în fine, *într-o zi voi pleca fără să spun totul*.

Sunt numai câteva titluri care îmi vin în minte. Adevărul este că, dacă îi vedeam numele pe o carte, o luam imediat. Premiile şi distincţiile, titluri şi decoraţii veneau de peste tot. A fost bucuros când România i-a acordat premiul Ovidiu, ca recunoaştere a operei sale.

Pe cartea *Gloria Imperiului* a scris următoarea dedicaţie: „Pentru Fundaţia Universitară a Mării Negre, care efectuează o muncă ce l-ar fi încântat pe împăratul Alexie, cu gratitudinea mea şi urările mele călduroase pentru proiectele lor şi o vie simpatie, Jean d'Ormesson".

Pe cât de generos şi amical este el, pe atât de frământată este mintea lui. Îşi face mereu examenul şi se acuză de toate slăbiciunile. În *Din partea lui*

Jean, primul capitol este intitulat *sunt un prost*. Se acuză de lenevie şi uşurinţă. Începea mereu cărţi şi apoi se oprea la pagina 30. Ura „sistemele* care-i dădeau ameţeală. Are atracţie spre o viaţă rătăcitoare şi nomadă. Dezordinea este privită cu simpatie: „E tinereţea lumii. El, care a condus unul dintre cele mai mari ziare ale Franţei, spunea: „Detest aceste jurnale, pentru josnicia şi ticăloşia lor, pentru că mă duc într-o lume de care mă despart reveriile. Le iubesc pentru că îmi aduc zgomotul de voci, acel murmur şi agitaţia mulţimilor care trăiesc, urăsc, adoră şi mor. Dar se apropie de mesajul său: „Iubesc această lume în care trăiesc, ceea ce îmi procură şi ceea ce îmi impune: soarele pe zăpadă, biroul de luni, revoluţia de mâine, curajul şi disperarea, războiul şi pacea, aşteptarea, triumfurile, insuccesele, dragostea, aproape nimic. Ce fericire să trăieşti în lume! Şi că totul ne este dat.

Izbucneşte apoi în concluzie. Ne spune că el călătoreşte fără destinaţie, fără piloţi şi fără sens. „Deschid doar ochii pentru a vedea cum defilează timpul, norii, pasiunile altora. Îmi vine chiar ideea că nu voi muri niciodată, pentru că am trăit. Salut imortalităţii. Salut timpului care trece. Salut tuturor eşecurilor. Salut amorului nebun, disperării şi eşecurilor. Salut soarelui. Salut serii care vine. Salut zilei morţii mele care va veni totuşi. Salut indiferenţei, închisorilor, revoluţiei care începe. Salut. Salut. Salut. Salut la tot. Salut la nimic… Strig. Că viaţa e foarte frumoasă şi că lumea îmi place… Şi mă binecuvântez de a fi în lume. Şi îmi spun că poate şi eu voi descoperi ceruri.*

Cititorul ajuns aici îi va spune „Salut! * că a ajuns la o idee atât de simplă şi strălucitoare, dar până aici, câtă frământare creatoare, câte vise, câte proiecte, câte încercări, câte înfrângeri şi câtă glorie.

Rei Shiratori

Pentru noi, Rei Shiratori a însemnat Japonia. A fost atât de câştigat de ideea Mării Negre, încât a adus nu unul sau doi studenţi, ci grupuri mari. Evenimentul cel mai răsunător a fost combinarea unui curs special cu o masă rotundă de istorici japonezi şi români pe tema Balcanilor. Japonezii, un popor atât de omogen, nu înţelegeau bine de ce o regiune mică a Europei adăposteşte o varietate atât de mare de naţiuni, limbi şi culturi. Am organizat cursul pentru cei 20 de studenţi japonezi, care l-au urmat cu o conştiinciozitate remarcabilă. Iar pentru masa rotundă, am închiriat un fost castel cu bazin la mijloc, înconjurat de mese confortabile.

Cu toate că studenţii formau un grup compact, iar fetele mergeau prin oraş ţinându-se de mână, s-au produs şi întâmplări neaşteptate. O fată s-a îndrăgostit de un român în mare secret. Fiind în Japonia, m-a căutat, spunând că vrea să vină în România în afara programelor Fundaţiei, ca să-şi viziteze viitorul soţ şi familia lui. Mi-am dat, desigur, acordul şi l-am chemat pe alesul inimii ei. I-am zis că e păcat, cu calităţile pe care le dovedeşte, să

stea ca funcţionar mărunt la Ministerul Economiei şi Industriei. M-a rugat să nu fac una ca asta, întrucât ceea ce a impresionat-o pe noua lui prietenă a fost tocmai că lucrează la acest minister, foarte respectat în Japonia. Fata a venit, tinerii m-au vizitat fericiţi, familia agrea căsătoria. Soarta le-a fost însă ursuză şi evenimentele, împotrivă. Invitaţia de a vizita Japonia, pe care a primit-o tânărul, a fost confiscată de directorul lui de minister, care a folosit-o pentru el.

În aceeaşi călătorie în Japonia, gazdele mele din cercul lui Shiratori îmi solicită să primească o japoneză pentru a petrece o şedere mai mare la cursuri. Este o economistă de prim rang care a avut neplăceri cu sănătatea (o depresie, de fapt) şi această experienţă i-ar ajuta refacerea. De acord, desigur. Vine în ţară, o invit la o masă colegială pentru a înţelege mai bine situaţia şi îmi relatează următoarea istorie a suferinţelor sale. Era invitată în America, unde în intervenţiile sale a făcut elogiul Japoniei, subliniind superioritatea ei economică faţă de SUA. S-a lăsat condusă de o trufie nejustificată, pentru că între timp Japonia intrase în criză. „Am greşit, trebuie să plătesc”. „Şi ce ai făcut?” „M-am sinucis”, mi-a spus ea calm. „Adică?” „Mi-am tăiat venele, dar am fost salvată de colegi şi m-am vindecat. La spital am fost îngrijită de o călugăriţă catolică şi am adoptat religia ei”. Nu mă mai miram că drama aceasta i-a produs o depresie mai adâncă. Se pare că, cerându-i şi expuneri teoretice pe lângă cursurile la care asista, s-a făcut mai bine şi a putut să-şi reia cariera didactică şi de cercetător, după aceea la ea acasă.

Aceste întâmplări mai degrabă exotice care se produceau în relaţiile cu japonezii dezvăluie mult din complicata lor cultură, mentalitate, tradiţii vechi în veşmânt modern, dar ne-au arătat ce înseamnă, pentru un proiect ca al nostru, să îşi dezvolte latura internaţională în alte orizonturi.

Rei Shiratori a publicat în *Millennium III* un substanţial studiu (de circa 30 de pagini) cu titlul

Economie, Cultură şi Politică: *câteva reflecţii despre pace*. El porneşte de la faptul că existenţa şi stabilitatea unui sistem politic sunt analizate în lumina diferenţelor în formele constituţionale şi în această perspectivă încearcă să înţeleagă prevenirea conflictelor în sistemele politice din secolul al XXI-lea în Europa şi Asia, făcând apel la o teorie a politicilor bazate pe subculturi. Cheia oferită, de obicei, pentru explicarea democraţiei şi a evitării conflictelor violente era nivelul dezvoltării economice. O analiză nouă este aceea care porneşte de la „subculturi”, cum a procedat Stein Rokkan. Cum vedem conceptele „centru” şi „periferic”? Ele pot fi privite dintr-o perspectivă globală. Se pare că suntem la punctul în care în loc de democraţie naţională vorbim de una „transnaţională”, de la democraţie numerică trecem la o democraţie bazată pe consensul ţinând seama de minorităţi. Analizele privind Europa se aplică şi Asiei, unde sursa conflictelor politice majore constă în procesul rapid de formare a naţiunilor. Cu aceste consideraţii, se ajunge la „clivajele” (rupturile) între subculturi, care pot fi teritoriale, culturale, economice şi politice. Ele ne ajută să determinăm situaţia balanţei centru/periferie. Cu aceste consideraţii, este prezentată harta conceptuală a Asiei, care poate surprinde prin grupurile de state manifestând asemănări sau diferenţe în condiţiile în care „clivajele” pot deveni esenţiale pentru securitatea lor.

În alt studiu (voi. 15 – 16), Shiratori se ocupă de *divizată şi guvernul democrat*, o problemă care a apărut atât în Europa, cât şi în Asia. În lumea a treia, state stabilite cu frontiere coloniale, care divid naţiunile sau includ naţiuni plurale. Opţiunile pentru viitor ar putea fi exprimate prin: 1. Diviziunea în mai multe state rivale; 2. Hegemonia unui sector majoritar şi 3. Coexistenţă paşnică, ce conduce şi la stabilirea unui regim democratic.

Sunt discutate şi teoriile contemporane, cât şi condiţiile unui guvern democrat într-o ţară divizată ca federalismul, proporţionalisme în toate sectoarele, împărţirea sectorială a puterii şi vetoul minoritar. Iar apoi

apar răspunderile elitelor, toleranţa, respectul, excluderea violenţei, dezvoltarea economică, stagii de integrare în căutarea unei permanente coexistenţe.

Shiratori oglindeşte în studiile şi cercetările lui nevoia japonezilor de a studia şi cunoaşte experienţa altor ţări, pentru o mai bună desfăşurare a vieţii democratice în sânul ei. În această arzătoare năzuinţă se oglindeşte modul de gândire analogic care îl înlocuieşte pe cel deductiv al Occidentului. Ei nu se întreabă „cine sunt ceilalţi? ci „ce fac ceilalţi” şi, mai ales, „cum?” Prin aceasta, se dovedesc însă a fi la fel de pragmatici şi realişti ca şi cei cu care au purtat războaie sau au creat colaborări profunde.

Roseann Runte

Se afla printre noi, în cercurile celor preocupaţi de problemele educaţiei, o profesoară care reprezenta un perfect simbol al universităţii: Roseann O’Reilly Runte. În faza în care am cunoscut-o, era preşedinta unei universităţi canadiene, Carleton University din Ottawa. În alta, era preşedinta Universităţii Old Dominion din Virginia, la Norfolk, cu trecut istoric. A mai fost preşedintă la Victoria University din sud-vestul Canadei şi încă în două locuri ca membră a Clubului de la Roma. Acolo am întâlnit un alt om preocupat de educaţie, spaniolul Ricardo Diez-Hochleitner, un fost ministru al Educaţiei, care ne-a invitat prin anul 2000 pe amândoi la Madrid la o reuniune internaţională. Cu acesta din urmă, relaţiile erau „avansat” amicale. Mi-a prefaţat cartea *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*. La recepţia dată sesiunii, a participat regele Carlos, pe care îl întâlneam a doua oară în subiecte legate de educaţie, prima dată fiind în 1979.

Roseann Runte avea un stil doctoral, măsurat, bine organizat şi întotdeauna la subiect. Era specializată în gestiunea universităţilor, dar când vorbea despre cunoştinţe şi idei, le trata cu rigoare şi ordine. Cu surprindere, am descoperit că sub această faţă a preciziei şi clarităţii se afla o inimă caldă şi emotivă. Scria versuri şi chiar bune. O carte se intitula *Cântece melancolice*, urmată de *Călătorii în interior*. A fost tradusă în mai multe

limbi, inclusiv în română. Pe această temă, universităţile Vasile Goldiş din Arad şi Universitatea din Timişoara i-au acordat titluri de doctor honoris causa.

Iat-o deci pe prietena Universităţii Mării Negre solid ancorată în cultura noastră contemporană.

Din articolul ei trimis revistei *Millennium*, la primul ei număr se vede claritatea şi convingerea cu care îşi apără ideile. Se consideră o partizană a limbajului şi culturii, adică a substanţei profesiunii ei. Le analizează în „contextul unei schimbări tehnologice rapide asumate”. Pentru aceasta, dezbate limbajul ca parte a culturii, discută rolul metaforei în cunoaştere şi rolul de bază în comunicare. În plus, dialogul trebuie reţinut în inima învăţării.

Urmează o demonstrare că succesul economiei de piaţă depinde de abilitatea comunicării. Are legătură cu ştiinţa şi în acest sens îl citează pe Ilya Prigogine, care spunea că ştiinţa constituie un dialog cu natura, iar natura este definită de cultură. Concluzia autoarei este plină de încredere. „Expansiunea schimburilor culturale va conduce la noi vocabulare, noi limbi şi noi culturi, rezultând din reinventarea perpetuă a naturii”. Iar viitorul nu aparţine lui Esperanto, nici englezei, ci va fi „ca o grădină botanică, o continuă demonstraţie a invenţiei omeneşti”.

La începutul articolului său (*Millennium*, 1999/2000), „Globalizarea şi Universitatea”, autoarea nu îşi ascunde nemulţumirea faţă de globalizare. „Vorbim mult despre ea, dar, de fapt, nu avem multă gândire globală”. Situaţia nu este încurajatoare: „Ţările dezvoltate sunt disperate de «brain drain» (scurgerea creierelor), în timp ce ţările în curs de dezvoltare suferă o nouă formă de exploatare: colonialism intelectual, facilitat de tehnologie. Transferul de tehnologie implică intensificarea dependenţei economice şi ciclul sărăciei şi puterii au o continuitate garantată. Această îmbrăţişare egoistă, bazată pe profit este sărutul morţii, antiteza globalităţii. Dar „dacă globu lismul este încă un concept nerealizat, el poate fi conceptul drept scop? într-adevăr, există o dimensiune a universităţii

numită, de obicei, «internaţională». Dacă o acceptăm pentru definirea unei globalizări posibile: globu lizarea populaţiei (schimburi de studenţi), a cercetării (comunicare, proiecte comune, conferinţe etc.), a învăţării (curriculum, subiecte de interes comun), administrativă (organizare, dotare). Iată scopuri, obiective şi subiecte de acţiune pentru globalismul universităţilor. Dacă toţi studenţii lumii ar fi să beneficieze de o experienţă comună, ei ar avea o bază pentru discuţii şi dia log”. Am fost plăcut impresionat că în bibliografie citează şi raportul *No limits to learning* către Clubul de la Roma.

Pentti Malaska

Pentti Malaska era un economist finlandez de care mă apropiaseră vârsta, apartenenţa la aceleaşi organisme internaţionale ca Universitatea de Artă şi Ştiinţă sau Clubul de la Roma şi o admiraţie pentru puterea lui de mumă. Era cel mai harnic şi mai fidel dintre toţi susţinătorii şi prietenii Fundaţiei Mării Negre. Desigur că ne vedeam des, la întâlnirile internaţionale, dar ne invitam şi reciproc, fiecare în ţara lui.

Deşi cunoscusem Finlanda într-un turneu diplomatic din iarna anilor ’69—70, îi răspund invitaţiei cu interes, în altă iarnă şi mai cumplită ca prima. Am verificat de la aeroport continuitatea de preocupări. Îl întreb ce mai scrie şi ce îl preocupă. „Ţi se va părea ciudat, a spus el, dar mă ocup de omul primitiv”. „Închipuie-ţi că eu simt tot pe acolo, la începutul istoriei, să mă lămuresc când, între cine şi de ce au apărut războaiele. ** Malaska m-a familiarizat cu forma mentală a Finlandei. Predomină frigul. Casele sunt construcţii modeste, de mică înălţime ca să evite vântul, pitulându-se în locuri ferite. Sunt muncitori. Vorbesc puţin. Se zice că un copil îşi neliniştea familia nepronunţând niciun cuvânt. Într-o bună zi, când aveau musafiri, copilul începe să vorbească destul de coerent şi de corect. Părinţii sunt uimiţi. Îi spun când rămân singuri: „Ce-i cu tine? De ce n-ai vorbit niciodată, deşi ştiai s-o faci, aşa cum ai dovedit azi?” „Simplu, a zis copilul, n-am avut niciodată ceva de zis. ** în case, lumea umblă fără pantofi,

în ciorapi groşi sau papuci. Se respectă curăţenia, simplitatea şi intimitatea. Cred că se apropie de alţi oameni, vecini sau călători, încet, cu grijă şi prudent.

Ştiu să îndure nu numai frigul, ci şi ocupaţiile străine. Au fost când sub ruşi, când sub suedezi. Dar astăzi le arată monumentele lăsate de ei în oraşe, cu o mândrie egală cu cea faţă de propriile construcţii. S-a vorbit mult de Războiul Rece, de mentalitatea de nezdruncinat a Finlandei ce păstra relaţii bune cu Estul şi Vestul deopotrivă. Evenimentul pentru care au lucrat cu mai mult interes şi cu o pasiune de care nu au fost bănuiţi în trecut a fost găzduirea conferinţei paneuropene din anii ’70.

În articolele sale pentru *Millennium*, Malaska reflectă înclinarea culturilor din nord spre problemele practice, actuale şi spre soluţiile ce pot fi concepute. Într-un studiu amplu (*Millennium*, 1999) el analizează „Elemente socio-cibernetice de tranziţie ale muncii în perioada industrială târzie”. După sublinierea importanţei muncii, drept concept fundamental, el se ocupă de ciclurile lungi, precum cele ale agriculturii, urmată de industrie. În prezent, în perioada parcursă, societatea devine postindustrială. Cel care a creat termenul, Daniel Bell, crede că în SUA societatea postindustrială a şi început odată cu anii ’70. Se produce o evoluţie de la creşterea extensivă la cea intensivă. Secundează faptul că ne apropiem de o societate informaţională.

Sunt foarte instructive evoluţiile muncii de la agricultură la industrie şi se dau exemple, inclusiv al Finlandei. Când industria a depăşit agricultura, a apărut al treilea candidat la împărţirea rolurilor: serviciile. În industrie s-a trecut de la faza extensivă la cea intensivă, iar valoarea economică e creată din ce în ce mai mult de servicii. Sunt importante şi implicaţiile pentru formarea forţei de muncă. I-am spus lui Malaska că întrevăd, după ce l-am citit, o crescută profesionalizare a educaţiei.

Într-un alt eseu al lui, se referă la forţele care reflectă dezvoltarea tehnologiei, degradarea naturii şi stilurile de viaţă adoptate pe scară globală. Programul se

realizează în condiţii de limite, care apar când sunt aspre ea nişte forţe de recul. Forţele avute în vedere sunt: globalizarea, integrarea, regionalizarea, fragmentarea. Iată-ne din nou introduşi în problematica de actualitate în care suntem nevoiţi să cântărim avantajele şi dezavantajele progresului tehnicii şi ale ştiinţei, cerându-le un certificat al „etosului” pe care trebuie să îl respecte.

Serghei Kapiţa

Fiul lui Piotr Kapiţa, fizicianul care deţinea Premiul Nobel, iar reîntors de la Londra la Moscova a contribuit la perfecţionarea armelor nucleare, a urmat cariera de fizician a tatălui său. Nu a fost lipsit de succese el însuşi în electrodinamica aplicată şi în domeniul fizicii acceleratoarelor sau în funcţionarea microtronilor ce produceau fluxuri de electroni. Treptat, atras de probleme ale istoriei ştiinţelor şi de interfaţa ştiinţei cu societatea, s-a făcut cunoscut pentru cercetări demografice şi modelele matematice ale acestui domeniu. Şi mai mult succes a întâmpinat când a condus un program de televiziune pentru popularizarea ştiinţei, intitulat „Evident, dar incredibil”, urmărit de un larg public şi răsplătit de premiul Kalinga al UNESCO.

L-am întâlnit la Clubul de la Roma în care era membru şi am stabilit o relaţie amicală, amuzându-ne şi de asemănarea numelor noastre. Făceam un duet bun, Kapiţa şi Maliţa. Era un pacifist convins. Frecventa şi reuniunile mişcării de la Pugwash. Descria primejdiile fără precedent ale unui război nuclear şi cum ar arăta „iarna nucleară” pentru omenire. Pe aceste teme era căutat de numeroase organisme internaţionale, inclusiv ONU.

A acceptat să fie membru al Fundaţiei şi şi-a manifestat sprijinul, publicând un articol în revista *Millennium III*, 1999. În acesta, ocupându-se de dimensiunea securităţii globale, el pleacă de la rapida creştere a populaţiei, care produce resurse de muncă ieftină pentru dezvoltare sau facilitează progresul tehnic. Transformările rapide de acum durau altă dată circa un secol. Luând în consideraţie factorii militari, economici şi

ecologici ai securităţii globale, cel dintâi care cere a fi evaluat este factorul demografic. Iată de ce este necesară o interacţiune şi multiplicare a expertizei şi eforturilor cercetătorilor din diverse domenii.

Următorul pasaj este semnificativ pentru felul lui de a gândi. „În ajunul Revoluţiei Franceze au fost scrise *Enciclopedia Franceză* şi *Eseul asupra principiului populaţiei*, ale lui Malthus. La sfârşitul Primului Război Mondial, a fost publicat *Untergang des Abendlandes*, a lui Oswald Spengler, şi au fost făcute descoperiri mari în ştiinţă. Recent, unii istorici au scris despre sfârşitul istoriei şi ciocnirea civilizaţiilor, în Rusia un val de pesimism se face vizibil. Dar astăzi, cred că este de datoria tuturor de a avea îndrăzneala, dacă nu aroganţa, de a vorbi despre aceste probleme în termeni catastrofici cum a remarcat Kennedy, dar căutând o lumină în tunelul istoriei, în ciuda primejdiilor reale sau imaginate. Cred că lumina este pe punctul de a veni şi prima noastră răspundere este să o căutăm, mai degrabă decât au procedat autori de ultimă oră. Sper că gândirea Clubului de la Roma va produce acest gen de optimism istoric, care se pare că acum lipseşte lumii”.

Kapiţa a răspuns invitaţiei noastre de a vizita Bucureştiul şi a fost primit cu căldură de comunitatea ştiinţifică. Ne-a invitat şi el la Moscova, în 1991, când am ţinut cursul de la Institutul Diplomatic. Locuia într-un cartier de blocuri mijlocii, cu apartamente ce vizibil serveau înalţilor demnitari. A spus că a menţinut locuinţa tatălui său. Pereţii erau căptuşiţi cu cărţi. Pentru a păstra armonia numelor noastre, soţiile se numeau amândouă Tatiana. A fost o întâlnire amicală şi veselă. Soţiile au abordat subiecte de nomenclatură şi genealogie interesante. Ca o culme a coincidenţelor, numele de familie a soţiei lui se regăsea în lungul şir genealogic al soţiei mele, la un strămoş îndepărtat: Damir.

Relaţiile noastre nu ţineau seama de fricţiunile din dialogul româno-sovietic al acelor ani. Făceam tot ce se putea pentru caracterul ştiinţific şi obiectiv al activităţii

Fundaţiei Mării Negre. Ar fi fost total dăunător ca marile două puteri de la Marea Neagră, Rusia şi Turcia, să simtă cadrul de colaborare oferit de organizaţia noastră ca fiind politizat şi neprimitor. Uniunea Sovietică a fost mereu prezentă şi activă, datorită unor capete luminate precum acelea ale lui Kapiţa şi Lebedeva.

Saburo Okita

Pe Okita l-am cunoscut în vizita mea la Universitatea Internaţională de sub egida ONU la Tokio. Se ţinea un seminar pe care îl patrona ca membru activ al universităţii al cărei preşedinte va deveni după 1980. Era un economist de frunte legat de Institutul de Cercetări Economice al Japoniei, care la rândul lui l-a ales preşedinte. Îl întâlneam deseori la Clubul de la Roma. În 1982, când Clubul şi-a ţinut şedinţa anuală la Tokio, el era gazda principală, organizând contactele cu autorităţile japoneze, incluzând recepţia pe care ne-a oferit-o fiul împăratului şi moştenitor al tronului. Învăţai multe de la el, dar mai ales te copleşea modestia şi bunăvoinţa constantă. Avea mereu funcţii publice, la un minister sau altul.

L-am întrebat în una dintre conversaţiile noastre: „Domnule Okita, toţi cei cu care vorbesc vă acordă o mare stimă. Spun că vă revine meritul de a fi conceput «miracolul economic japonez» şi de a vă afla la originea lui”. „Nu există aşa ceva. La dezvoltarea economică au lucrat mulţi oameni. Şi timp îndelungat/4 „Totuşi, am insistat eu, deşi un proces ca ăsta a durat vreo patru decenii, câte formează la dumneavoastră un pas istoric, încheindu-se strălucit în admiraţia întregii lumi, de undeva tot trebuia să înceapă. Sunteţi legat de acest moment?” „Pe vremea aceea lucram la un centru economic de studii şi eram implicat în ele. Odată, îşi ţinea şedinţa la etaj un grup mai important de personalităţi. Cineva a venit în birourile noastre de jos şi a spus că se caută ieşirea din impas, dar nu prea ştiu cu ce să înceapă. «Voi aveţi vreo idee?» Nu era greu să vezi problemele mai arzătoare. Te uitai pe geam şi vedeai că e seară şi nu e lumină. Ziceai: energie. Vedeai oameni flămânzi şi ziceai: orez. Observai

că dorm în stradă şi spuneai: locuinţe. Atunci, pe o bucată de hârtie am scris cinci idei: energie, orez, construcţii şi încă două şi i-am dat-o. Se pare că sus au citit şi au reţinut totul, cuvânt cu cuvânt, ca priorităţi absolute. Şi apoi unii m-au asociat acelei decizii la care n-am participat, rămânând în scaunul meu de lucru/4

„Doamne4, mi-am zis eu, cu gândul la o şedinţă similară de la noi în care se discuta planul cincinal în faţă cu o masă uriaşă de dosare aduse cu cărucioarele. „O pagină? Cinci linii? 44 „Da, a răspuns Okita, asta a fost tot.44

Există o formă specială a minţii asiatice şi una proprie a celei japoneze. N-a aplicat Japonia la restaurarea dinastiei Meiji acea formulă inovativă a unui stat cu sistem de civilizaţie tehnică vestică, cu ştiinţă, armată şi instituţii politice occidentale, dar cu o cultură total japoneză, ce păstrează intacte identitatea şi tradiţiile? Nu a reluat această dualitate strictă în secolul nostru China, cu economie corporatistă şi instituţii politice comuniste, cu un succes la fel de strălucit?

Încercam în discuţiile noastre să îi aflu părerea în ceea ce privea România pe care o vizita. Ce ar trebui să facem pentru a avea un proces de dezvoltare rodnic şi răsplătitor? Saburo Okita a zâmbit şi a răspuns: „Vin dintr-o ţară al cărei pământ arabil e doar 20% din total. Îmi vine greu să emit păreri pentru alţii. Mai ales când e vorba de România, cu cele 10.000 ha arabile, adevărat grânar european, exportator prin tradiţie. Asigurarea hranei pentru întreaga populaţie e rezolvată de natură şi rămâne să fie doar pusă în practică.44

Johan Galtung

Numele lui Galtung este asociat, în primul rând, Institutului de Cercetare a Păcii de la Oslo, prima instituţie postbelică ce s-a consacrat explicit şi direct problemelor păcii, şi de *Journal of Peace Research*, intrat în al treizecilea an de apariţie. El este legat apoi de unele teoretizări de mare ecou ale imperialismului şi ale violenţei în care a propus vederi îndrăzneţe şi relevante. În sfârşit,

se impune vasta lui activitate practică în domeniul rezolvării conflictelor şi al creării de organisme neguvernamentale internaţionale ca Transcend, ce încep să se impună ca factor activi pe arena lumii.

Treptat, subiectele lui au cuprins ariile culturilor şi ale istoriilor care îşi spun cuvântul în problematica păcii şi a războiului, în relaţiile internaţionale şi în manifestarea violenţei. Profesoratele lui din Europa şi Hawaii, din China şi Japonia i-au deschis un orizont larg şi i-au oferit puncte de observare şi de experimentare utile.

Teoria lui asupra imperialismului şi a structurii de putere în lume, folosind limbajul structural al centrului şi periferiei, al dominaţiei şi inegalităţii, al acţiunii directe vizibile în conflictele deschise şi război sau al acţiunii structurale, ascunsă în relaţii şi în opera instituţională sau juridică, au fost elementele pe care s-a construit şcoala teoretică de relaţii internaţionale numită a „dependenţei”. Dacă ţările în curs de dezvoltare au găsit în această teorie baza conceptuală pentru explicarea situaţiei lor şi pentru revendicările din „noua ordine economică internaţională”, largile mişcări contestatare din Occident au îmbrăţişat fără ezitare teoria violenţei structurale a lui Galtung.

Violenţa este, după Galtung, o insultă evitabilă la adresa necesităţilor omeneşti fundamentale şi, mai general, la adresa vieţii ce coboară nivelul real al satisfacerii cerinţelor sub ceea ce, potenţial, este posibil. Tabloul tipologiei violenţei după necesităţile de bază pe care le sfidează şi le loveşte ilustrează atât gândurile, cât şi metoda lui Galtung.

Dacă războiul este prototipul violenţei directe, ce are el drept corespondent pe planul structurilor? „Arhetipul structurii violente are, după mine, exploatarea ca piesă centrală. Aceasta înseamnă că unii (Galtung foloseşte curent sintagma *topdogs* pentru aceştia, cei din ierarhia de vârf) obţin mult mai mult, măsurat în termenii nevoilor, prin interacţiunea din structură decât alţii”.

Pentru a ilustra violenţa culturală, Galtung citează domeniile religiei, ideologiei, limbajului, ştiinţei teoretice

şi ştiinţei experimentale şi cosmologiei, care îi oferă posibilitatea de a o depista şi a analiza sub aceste titluri diverse.

Prin adăugarea stratului cultural, Galtung îmbogăţeşte şi teoria păcii, care până acum era descrisă în două dimensiuni: directă şi structurală. Violenţa devine un triunghi: directă, structurală şi culturală, iar pacea se înscrie în alt triunghi similar. Este directă: acte de cooperare, solidaritate şi prietenie; structurală: simbiotică, relaţii echitabile între parteneri; şi, în sfârşit, pace culturală. Pentru studiul păcii, acest nou vârf de triunghi înseamnă o deschidere spre noi arii de competenţă cum sunt studiile umane, istoria ideilor, filosofia, teologia.

Galtung a închinat mult efort teoretic şi practic în prevenirea şi mai ales în rezolvarea conflictelor. A inspirat în această direcţie o şcoală şi un organism. Numele acestuia este Transcend şi conţine miezul demersului său. Pentru a fi tratat şi vindecat, un conflict trebuie scos din termenii lui imediaţi, din situaţia şi poziţiile sale, din definiţia intereselor şi limbajul lui; conflictul trebuie supus, cu un cuvânt, unui proces de transcendenţă. Ideea coincide cu cea mai importantă metodă a diplomaţiei inovative care în materie de negocieri procedează la suplimentarea celor oficiale, rigide şi adeseori împotmolite, cu negocieri paralele, în care alţi actori mai liberi şi mai creatori pot ataca astfel aceeaşi agendă, cu resurse noi. Din studiul negocierilor inovative, rezultă că mai mult decât schimbarea sediului şi a actorilor (*track 2*) poate juca un rol decisiv modificarea agendei (*track 3*). Paradoxală prin faptul că oferă soluţii care nu ţin aparent de conflictul în curs, mutându-l pe alt teren, această mişcare este practicată în cadrul Transcend. Un exemplu este conflictul de frontieră dintre Perú şi Ecuador, ambele ţări revendicând acelaşi teritoriu din jungla Amazonului într-o zonă unde frontiera nu era trasată cu precizie. Şcoala Galtung de rezolvare a conflictelor utilizează trei paşi: diagnoză, prognoză şi terapie. Astfel, conflictul Ecuador-Peru (din 1995 încoace) este prezentat iniţial

astfel:

D: Dispută clasică teritorială; militarii caută legitimitate.

P: Elaborarea unei scheme pentru războiul interstatal în America Latină.

T: Zonă binaţională, utilizarea ariei disputate ca zonă de pace.

Ea cuprinde: stabilirea precisă a zonei în litigiu; părţile ar putea conveni crearea unui parc natural comun cu sprijinul organismelor internaţionale de resort, construirea de facilităţi pentru acces: turism, tineret, cercetare, zonă economică, *joint ventures*[45]; dezangajarea trupelor din ea, cu convenţii de prodecuri comune de securitate şi pază: ajustarea codurilor legale pentru aplicarea în zonă; cultivarea zonei ca ocazie pentru stingerea unei istorii de ostilitate; un pas mai departe ar fi internaţionalizarea zonei, adăugând stindardele ON şi OSA.

În acest caz, chiar dacă programul în speţă nu a fost realizat *ad litteram*, în cazul Ecuador-Peru escaladarea s-a oprit, coborârea pe spirală a început şi pericolul confruntării militare a trecut. Metoda a fost aplicată de Transcend, cu adaptări specifice, în cazul a 40 de conflicte contemporane.

L-am cunoscut pe Johan Galtung la conferinţa europeană a ADIRI din 1969. A fost plăcut impresionat de problematică şi participanţi şi s-a antrenat cu toate forţele. Atunci i-am văzut şi programul pe anul în curs. Avea încă 20 de locuri de vizitat. Mobilitatea lui extremă îl caracteriza. Se mişca rapid de la o reuniune la alta. Dacă într-un avion auzeai zgomotul unei maşini de scris, puteai fi sigur că Johan se afla în avion. Nu ajungea la o destinaţie fără intervenţia scrisă, pe care cu aceeaşi iuţeală o transforma în articol de ziar şi de revistă. Îl văd în curtea mea cu nuci de la Văleni, poposind cu editorul lui şi lucrând pe rupte la primele sale volume, care în curând vor număra mii de pagini.

45 0 înţelegere economică între două sau mai multe companii (n.red.)

În a doua lui căsătorie din care au rezultat alţi doi copii, cu japoneza Fumi, a găsit un manager perfect care l-a uşurat de treburile administrative. A avut vreo patru sedii, în casele sale din Hawaii, Franţa colţ cu Geneva, Spania, Norvegia, în care se oprea atunci când nu-şi prezenta ideile forurilor de opinie cele mai diverse. În China a fost primit cu interes şi căldură. Când am sosit în Hawaii la îndemnul lui, credeam că îl voi întâlni, dar era pe drumuri şi Fumi m-a preluat ca invitat al casei.

Într-o perioadă politică frământată, tineretul universitar din multe ţări îl adoptase ca mentor şi ghid. De aceea, era copleşit de solicitările care îl duceau dintr-un colţ al lumii în altul.

S-a interesat mult de fundaţia noastră. A ţinut lecţii şi expuneri la Marea Neagră. În 1971 – 1972, am organizat la Bucureşti pentru el un ciclu de conferinţe pe parcursul a mai multor săptămâni. Aranjam excursii care să îi dezvăluie colţuri pitoreşti ale ţării noastre şi aşa am ajuns împreună în Deltă, sub pretextul unei vânători de raţe. Mă bucuram că relatările mele din experienţa diplomatică îl interesau. Iar eu adoptam din practica lui şi experienţa din America de Sud, unde reuşise să îşi aplice metodele, multe idei preţioase, ca teoria proiectului comun în stingerea sau prevenirea conflictelor. Am avut împreună un lung parcurs de schimburi amicale de idei, poate cel mai răsplătitor şi constructiv, din experienţa vieţii mele.

Paul-Mare Henry

Cred că în primii ani ai sosirii mele la sediul ONU din New York, în vizitele pe care le-am făcut pentru aclimatizare, l-am întâlnit pe Paul-Mare Henry ca secretar general al unei comisii pentru Africa. În cei şase ani africani ai lui a scos acel faimos album *Africa*, lucrare conţinând sute de pagini de fotografii şi texte care oglindeau perfecta lui cunoaştere a subiectului. Ceea ce mă interesa nu era atât regiunea, cât funcţionarea sistemelor de asistenţă ale ONU pentru ţările în curs de dezvoltare. M-am lămurit deplin, când el era administratorul adjunct al programului care acorda aceste

ajutoare, între 1961 – 1971. Insistam la Bucureşti ca România să încerce să se înscrie în asistenţa dată lumii a treia şi mă izbeam de opoziţia unor capete pătrate care afirmau că „fiind socialistă, România e o ţară dezvoltată care în niciun caz nu acceptă să primească donaţii capitaliste, nu ar fi de demnitatea ei”. Când l-am înlocuit pe Mezincescu în postul de adjunct al ministrului pentru ONU am avut câştig de cauză. Am apelat la ajutorul lui Paul-Mare, care a înţeles că ne abăteam de la regulile şi mentalitatea blocului răsăritean. Primul val a constat în dotarea Centrului Meteorologic de la Băneasa cu aparate de observare şi analiză a norilor, a Institutului de la Fundulea cu un ciclotron de selectare a seminţelor, a Politehnicii din Bucureşti cu computere. Valul următor a fost colectivul internaţional de experţi pentru proiectul masivei operaţii de irigaţii şi plasarea în România a unui hotel-model funcţionând ca un centru internaţional de formare a personalului hotelier. Ministerul de Externe devenise sediu de negocieri pentru înfiinţarea şi derularea operaţiilor de asistenţă tehnică şi economică, consacrat unui gen nou de diplomaţie economică multilaterală. Paul-Mare îndruma redactarea formalităţilor necesare, o aproba şi aranja în paralel aplicarea la diversele instituţii ale ONU. La Biroul Internaţional al Muncii (Geneva), aveam de acum un sprijinitor, iubitor al României, un basc pe nume Eschatz. El bănuia că a existat o înrudire între basci şi daci, şi unii, şi alţii fiind păstori de oi şi purtând pe capete căciuli îmblănite.

Într-o zi, Eschatz îmi spune că ar vrea să discute ceva important cu mine şi mă invită pentru o mai mare discreţie la el acasă. Locuia peste graniţa cu Franţa ce trecea pe lângă Geneva, unde era sediul BIT-ului, în clădirea unui birt medieval bine păstrat, scufundat puţin în pământ, cu un şemineu imens care la sosirea mea era pâlpâind. Tonul misterios şi locul ascuns al invitaţiei mă făcea să fiu precaut, gândindu-mă la cine ştie ce prăpăstioase idei îmi pregătea gazda. După discuţii generale şi cu fond istoric, cum ne aflam cu paharele de coniac în mâini, Eschatz, tot

ermetic, îmi dezvăluie tema: „Aş vrea să ştiu de la tine, voi cum aţi făcut?” Nici mai mult, nici mai puţin, chestiunea era: de ce romanii-daci şi-au menţinut identitatea şi şi-au creat stat propriu şi independent, în timp ce bascii nu au izbutit?

Îi povesteam aceste aventuri cu prietenii din ONU lui Paul-Mare Henry, care se amuza copios. În anii aceştia, sub privirile şi cu ajutorul lui, exercitam rolul nou de întreprinzător economic.

L-am reîntâlnit pe Paul-Mare în diferite reuniuni ale ONU. Mă invita la unele seminarii internaţionale. Îi cunoşteam soţia, o americancă dintr-o familie distinsă ce conducea o revistă, copiii şi mă bucuram de ospitalitatea lor de la Paris şi de la o întinsă vie de struguri care dădea un vin de clasă mare. Nimic nu părea să dezavantajeze acest tablou de prosperitate. Au urmat ani când Paul-Mare a funcţionat ca ambasador al Franţei. În anii războiului civil din Liban e ambasador acolo. Un terorist vrea să-l asasineze, trage în el cu pistolul, nu-l nimereşte. Oamenii din garda sa vor să-l execute pe loc, dar ambasadorul îi opreşte. „Luaţi-l, mâine vreau să discut cu el”. L-am întrebat ce dorea să afle de la libanez. „Pur şi simplu, voiam să-i cunosc motivaţia: un gest împotriva Franţei, împotriva mea, împotriva celor care discută cu guvernul trădător? Am aflat o poveste încâlcită, fără multă raţionalitate, cu multă pasiune oarbă şi a unei sarcini date de echipă”.

Nici în al doilea loc în care diplomaţia l-a dus, lucrurile n-au decurs normal. Ca mediator în conflictul Pakistanului cu India, pe teritoriul noului

Bangladesh, vede că cetăţenii străini, europeni şi americani, se află expuşi în luptele ce au loc şi ia măsuri rapide de evacuare a lor într-un loc sigur, care i-a salvat.

Nu e de mirare că obţine o recunoaştere deosebită la Paris, unde i se acordă titlul „Ambassadeur de France”, demnitate de care au parte cel mult o duzină de diplomaţi, şi Legiunea de Onoare. Şi după acest apex începe seria de necazuri. Face o pasiune trecătoare pentru o tânără

frumoasă, se afişează cu ea, soţia îi cere o desfacere amiabilă a căsniciei, el acceptă fără să observe că, întrucât se căsătorise în SUA, despărţirea se făcea după legile americane. Şi, astfel, aproape toată averea lui rămâne la americancă, se duce şi via, din care îi rămâne o fâşie mică şi un adăpost îngust pe ea. Fluxul de „preşedinţii” de asociaţii, comitete, grupuri de lucru se micşorează până la dispariţie după 1990.

Ne întâlnim după ce în 1992 lansez Fundaţia Universitară a Mării Negre, îl găsesc neschimbat intelectualiceşte, având un asistent permanent, ca gardă personală, prevăzut în demnităţile pe care le primise. Îl invit la cursurile de vară şi apare la Mangalia însoţit de Sancho Panza al lui.

Cursurile de relaţii internaţionale şi de economie mondială pe care le-a ţinut au fost o încântare pentru studenţii noştri. Iar profesorii români şi străini se întreceau în a-i câştiga atenţia şi încrederea. Pe balconul deschis spre mare, în seri prelungite, îl puteai vedea împreună cu reprezentantul spaniol al Comisiei Europene la Bucureşti, având şi el o experienţă internaţională considerabilă, întârziind în conversaţii cu o sticlă cu vin pe masă.

Românii cunoşteau cum se manifestase prietenia cu ei când lucra la ONU şi acum devenea vicepreşedinte al Fundaţiei Mării Negre şi membru de onoare al Academiei Române. Acest nou mediu amical l-a reconfortat şi în fiecare vară venea la cursuri. În Bucureşti m-a dus la cunoştinţele lui, ce aparţineau sectei rupte din islamici care o persecutau, a baha’ilor. Erau oameni corecţi, departe de orice fanatism, care se risipiseră prin Europa, în ţări tolerante. Unul dintre ei era medic la un spital. Alţii îşi croiseră alte cariere profesionale, în total câteva zeci de persoane.

Paul-Mare era un bun scriitor. În *Africa Aeterna*, istoria Africii este un document pasionant. Alte cărţi erau *Tăria celor slabi*, *Grădinarii iadului*, *Imperiul limitelor*, conţinând prospectivă. Avea umor: un volum conţinea

dialogul cu câinele lui, ilustrat de actorul Peter Ustinov, o cunoştinţă comună.

De ce sfârşitul poate fi atât de trist, rapid şi neîndurător? De ce spaniolul cu soţia lui româncă şi fata adoptată cad cu avionul care pleacă de la Otopeni? Dele lui Paul-Mare i se trimit ştiri proaste, dar neclare, din Paris? Ne spune „trebuie să mă întorc" şi întrerupem şederea la mare. Îl aduc cu maşina la

Bucureşti, îl văd îngândurat şi neliniştit. Spun tot ce găsesc ca să-l îmbărbă tez. Ne despărţim. Peste mai multe zile, reconstruiesc sfârşitul. Ajunge lui Paris şi se îndreaptă spre locuinţa lui. În apartament sunt însă instalaţi noi chiriaşi, introduşi fără ştirea sa. Prietena, doctoriţa, de negăsit. Ea dăduse apartamentul unor necunoscuţi. Paul-Mare nu avea casă unde să tragă. În disperare, se duce la vie, unde ştie că este căsuţa de ţinut unelte, ce-i aparţi nea. Rămâne acolo. Nu găseşte pe cineva să-l ajute. Nu are hrană. Mai stă două zile şi moare. Unde face soarta căderi mai mari, de la înălţimea vieţii pline, triumfătoare, creatoare, la o groapă mizerabilă într-o vie părăsită?

Jacques Freymond în desele şi prelungitele participări la Geneva, la lucrările Comisiei ONU pentru Dezarmare, în anii '60 şi 70 am făcut cunoştinţă cu Jacques Freymond. Din poziţia lui de director al Institutului International de înalte Studii Diplomatice de la Geneva, se interesa în mod special de cele care şi aleseseră Elveţia ca ţară-gazdă. Din capul locului, am înţeles că era un profe sionist de talie „înaltă" şi el dornic să compare realităţile vii cu teoriile pe care le preda la cursuri. „Ce e nou?", mă întreba el. Îi povesteam unele probleme, căutând să respect şi confidenţialitatea care domnea la dezarmare, cu problemele ei politico-militare complexe. „Dar care este tema esenţială în activitatea diplomatului?" „Negocierea, i-am răspuns eu, o ştiinţă şi o artă cu stiluri diverse". M-a invitat să ţin o lecţie despre ea la institut. Prietenia care s-a legat şi-a manifestat-o în acordarea a zece burse de doctorat pentru candidaţii români. Şi, într-adevăr, au venit, mi s-au plâns de exigenţa

şi rigoarea de la institut, dar au făcut faţă. Unul dintre ei, Meleşcanu, la câţiva ani după stagiul de la Geneva, a revenit ca diplomat acolo şi în 1980 era consilierul principal al reprezentanţei la ONU.

Când am devenit ambasadorul misiunii noastre geneveze, funcţiona din plin triunghiul Freymond-Meleşcanu şi cu mine. La Institutul de înalte Studii eram un lector frecvent, invitat la toate reuniunile internaţionale organizate de el. Freymond era şi principalul meu sprijin în stabilirea de relaţii în Elveţia. La masă la el, l-am cunoscut pe Denis de Rougemont, filosoful. A devenit şi el un prieten al României şi pentru argumentul prozaic, că fiind în termeni buni cu doamna Aslan, aveam întotdeauna pilulele miraculoase pe care le căuta.

De ce autoritatea lui Freymond era remarcabilă în societatea elveţiană? Primul lucru era faptul că el era colonel în armata elveţiană. Acesta era un titlu suprem pentru o ţară care nu avea generali. Al doilea factor era preocuparea lui faţă de organizaţiile internaţionale cu sediul în Elveţia, cum era Crucea Roşie Internaţională.

În 1969, era preşedinte ad-interim al CICR (Comitetul Internaţional al Crucii Roşii). În 1976, şi-a publicat cartea *Războaie, revoluţii, Crucea Roşie. Reflecţii asupra rolului CICR*, devenită o referinţă de bază a acestei organizaţii. Pentru CICR, a efectuat multe misiuni în SUA, Vietnam şi Orientul Mijlociu.

În al treilea rând, era ca formaţie şi lucrări un bun istoric. Când s-au adunat colegii să-l sărbătorească, au făcut-o elogiindu-l, dar publicând şi eseuri şi lucrări pe teme importante, în maniera cea mai bună de a preţui un om de ştiinţă. Am fost şi eu înserat în *Festschrift*ul voluminos care s-a publicat, cu reflecţii asupra rolului ţărilor mici în istorie.

Istoria pe care a cultivat-o şi a reprezentat-o se ocupa, de preferinţă, de evenimentele politice, în ele evidenţiindu-se cele internaţionale. Între 1964 şi 1967, Freymond a fost preşedintele Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice.

O carte în care vocaţia autorului s-a desfăşurat pe o gamă bogată de idei a fost *Secolul XX între război şi pace*. Alta, mai apropiată de actualitate, se intitula *Pacea primejdioasă* (Evoluţia lumii şi a ideilor), în 1986. Freymond mi-a vorbit despre motivele care l-au condus la scrierea ei. „Cunoaştem, spunea el, evantaiul larg al formelor pe care le ia agresiunea. Ea e mult studiată şi aprofundată, odată cu problemele păcii şi ale războaielor. Iată însă că în timpul nostru, în care contactele internaţionale s-au multiplicat, cu forme şi tehnologii noi, se pot comite agresiuni ascunse şi greu de identificat. Să zicem că o ţară întreţine o ostilitate profundă faţă de o altă ţară. Războiul nu este indicat ca un mod de a-şi lovi adversarul. Atunci, pe o scară cât se poate de largă, mobilizează media de care poate face uz şi lansează o campanie vitriolantă împotriva ţării duşmane. Cum să se apere aceasta din urmă când este terfelită în lumea întreagă, unde informaţia denigratoare circulă liber? Aceasta nu e o nouă formă perfidă a agresiunii?”

Tot ce scria Freymond viza, în primul rând, ţara lui, Elveţia. Aici nu fusese uitată perioada ultimului război, când Elveţia a fost ameninţată cu ocupaţia străină, aflându-se la un pas de ea. Neutralitatea pe care o apăra era un argument firav, încălcat în alte cazuri. Nu doar istoria, diplomaţia şi politica internaţională a Elveţiei de azi reflectă dramatismul momentelor din timpul războiului, dar tot ce se vede poartă pecetea acestor încercări. Orice teren ce se poate cultiva este lucrat pentru asigurarea hranei în caz de necesitate, toate tunelele se transformă în uriaşe adăposturi, pe şosele se ridică automat obstacole ce opresc tancurile, aviaţia dispune de cele mai performante avioane, exerciţiile militare se desfăşoară fără întrerupere, scoţând din casă elveţieni în costume militare şi înarmaţi. Supravieţuirea este suprema datorie. Dar ca filosofia asta să devină miezul minţii lor, elveţienii au nevoie de colonei instruiţi, buni cunoscători ai politicii şi ai diplomaţiei, deprinse în înalte centre de studii.

China în 1988, an în care eram încă ostracizat, o

poartă mai înaltă ca bradul din curte s-a deschis pe neaşteptate şi sfidând imaginaţia. Era poarta Orientului; plecam în China. Ursu mi-a spus cum se întâmplase. Veniseră invitaţii pentru Conferinţa anuală a Federaţiei Internaţionale de Studiul Viitorului, ce se ţinea în China. El a făcut „sus” o propunere să se aprobe participarea celor ce sunt membri ai organizaţiei. Nenominală. S-a aprobat şi când s-au eliberat paşapoartele, era şi al meu. „Repede, mi-a zis el, fără zgomot”.

Şi iată-mă în avion, zburând peste Himalaya. Alesesem o linie de-a noastră cu destinaţia China. Văd sub noi Kaşmirul, colţul de rai, pentru soarta căruia discutasem sesiune după sesiune la ONU. Se pare că punctele acestea atrăgătoare atrag conflicte perene. La început, înălţimi albastre şi creste cărămizii, apoi zăpada. Stau cu harta pe genunchi şi observ că partea răsăriteană nu e mai prejos decât cealaltă, unde este Everestul. Atenţie, se scrie Chomolungma. Aici, vârfurile de sub noi au circa 8.000 de metri înălţime. Everestul are peste 8 800. Să uit numele acesta, pentru chinezi nu există. Ce e şi cu pasiunea omului pentru recorduri şi performanţe. Nu se poate înţelege bine acest imbold. Când Edmund Hillary a atins primul vârful în 1953 a fost întrebat: „De ce aţi escaladat Everestul?” A răspuns: „Deoarece era acolo”.

Vedem gheţari şi morene care alunecă, văi şi păduri, văi pe care ne imaginăm păstori cu măgari şi berbeci. La stânga este deşertul Gobi, distingem Fluviul Galben, ne vin în minte Marco Polo şi Mongolia.

De ce iubim munţii atât de mult? Fiindcă ne vedem pe noi în ei. Omul este încăpăţânat ca muntele, tare ca roca, persistent ca piatra. Facem noi elogiul inteligenţei adaptabile, flexibile, acomodabile, dar se pare că n-ar dezlega misterele supravieţuirii fără fermitate, insistenţă, perseverenţă. Câte nume nu are încăpăţânarea aceasta?

Dar încă o dată, atenţie la nume geografice, în China, Tibet? Nu se înţelege ce spui. Poate că de Xizang e vorba?

*

Chinezii întreprind lucruri după matură chibzuinţă.

Decizia de a găzdui un congres al viitorologilor nu venea din senin. În China se pregăteau schimbări mari. În 1976, când moare Mao Zedong, mulţimea demonstrează pentru eliberarea lui Deng Xiaoping, proscrisul, victima Revoluţiei culturale, politicianul scos din rol. În 1984, el e din nou activ. Îndrăzneşte să susţină idei favorabile economiei de piaţă. În acelaşi an, Anglia anunţă că respectă vechiul tratat de retrocedare a Hong Kong-ului, mănoasa lor colonie, în 1988, Deng se afla în fruntea partidului. Deci nu doar reforma Uniunii Sovietice era pe ecran, cu Gorbaciov drept erou şi călăuză, ci şi Marea Chină, iar Deng Xiaoping era apostolul. Spre deosebire de sovietici, Deng nu se atingea în niciun fel de Partidul Comunist şi de sistemul politic. Era acea linie clară care va despărţi în viitor aspectele politicii conservatoare de economia vestică. Aceasta din urmă era avută în vedere de Deng. O rezumase într-o propoziţie care a făcut turul Chinei şi apoi al lumii: „Nu contează dacă pisica e neagră sau albă, atât timp cât prinde şoareci”.

Dorinţa de reformă economică viza viitorul apropiat şi aşa cum s-a văzut s-a manifestat din plin înainte de moartea lui, în 1997, şi apoi cu toate motoarele după aceea. Lui îi aparţine simpla şi profunda ei filosofie. Distincţia netă între obiective, priorităţi clare. Din păcate, alţi lideri ai reformelor, ca Gorbaciov, nu au avut-o. O discuţie despre viitor, credea el, cu oamenii din branşă, ne-ar permite să le spunem cum nu vedem viitorul şi să aflăm cum l-ar vrea ei în Occident. Iar organizaţia lor este internaţională, cu multe ţări din lumea terţă reprezentate. Deci aceasta este raţiunea pentru care invitaţia atât de râvnită de alte asociaţii internaţionale ne-a fost adresată nouă.

Recunoşteam aceste idei în comportamentul colegilor chinezi din conferinţă. Căutau să spună cât mai mult despre prospectiva economiei chineze şi să atingă relaţii amicale şi de colaborare cu noi.

Ce aşteaptă nerăbdători să vadă vizitatorii Chinei este, fără îndoială, Zidul chinezesc. Este o construcţie

uriaşă, fără egal, care nu a putut fi ridicată decât de statul cel mai popular din lume, cu perseverenţa cea mai tenace a oamenilor şi cu disciplina lor de furnici. Gazdele ne-au dus pe el. Ne-au lăsat să ne plimbăm şi să ne oprim, să discutăm de-ale noastre, ca să ne amintim toată viaţa seminarul de pe Zid.

Câteva date. Întâi lungimea. Peste 5.000 de kilometri. De înalt, nu e prea înalt. Să zicem şapte-opt metri. În lăţime ar cuprinde vreo cinci cai. Pe acest şarpe imens sunt ridicate din loc în loc turnuri cu două etaje, platforme de observare, camere de gardă, porţi arcuite. Ce vârstă are? Ne situăm la anul 300 înainte de era noastră. Statele războinice încep să dispară în favoarea unui stat unitar. Se dau jos zidurile ce le despart şi se construieşte unul care le îmbrăţişează. Un dramaturg, Bertolt Brecht, se va întreba: „Unde s-au dus zidarii, în seara în care s-a terminat zidul?” Am putea zice că au plecat să sape canale. Deoarece China a avut şerpi de piatră şi şerpi de apă. Au fost maeştri ai canalelor. Şi ele au mii de kilometri lungime. Au şi ele funcţiuni militare. Cu maluri abrupte, sunt greu de trecut.

În tratatul lui nepieritor de artă militară Wu Qi răspunde la întrebarea prinţului. „Dacă o forţă superioară atacă forţa mea mai redusă, ce soluţie există?” „Dacă terenul este uşor, evită-l; într-un defileu, înfruntă-l. Fiindcă se spune că atunci când unul atacă zece, nu este un loc mai bun decât un defileu, iar când zece atacă o sută, nimic nu este mai bun decât un loc abrupt”.

Dar nici obstacolele din piatră şi nici abruptele canale n-au oprit invazia Chinei şi cucerirea părţii sale nordice, inclusiv Beijingul, de către mongoli, în era noastră, la 1203, Ginghis Han atacă vasta Chină şi la 1215 o stăpâneşte. Venind din stepe, tătarii n-aveau decât soluţia să li se alăture şi să devină chiar promotorii lor devotaţi. În China, istoria se împarte după împăraţii ei. Dinastia chinezească Song, cu realizări strălucite în şcoli de gândire şi artă, succede dinastia Yuan întemeiată de nepotul lui Ginghis Han, Kubilai Han. Marco Polo a elogiat realizările lui. Şi, în fine, după dinastia Yuan (1271 – 1368),

urmează dinastia longevivă şi glorioasă Ming (1368 – 1644).

Dinastia Ming a început cu un împărat ce fusese preot budist. Ideea ei de bază a fost ştergerea urmelor mongole şi reuşeşte să-i scoată în afara graniţelor pe mongoli cam prin 1375. Teritoriul Chinei se lărgeşte, el se întinde între Birmania şi Coreea. În materie de artă atinge apogeul cu vasele din porţelan monocromatic al acestei epoci. Albastrul este culoarea tradiţională a vaselor chinezeşti, de când un împărat decretase, pe la 950, ca ele să aibă culoarea cerului când apare printre nori, după ploaie. Suveranii occidentali considerau un vas chinezesc cel mai preţios dar pe care şi l-ar putea face unul altuia. După 1450, se produce o criză a albastrului de cobalt şi chinezii acceptă culori suplimentare. Îl procură, până la urmă, de la arabi, la un preţ de trei ori mai mare decât al aurului. Decât să urmărească sinusoidele acestea incerte, europenii au trecut şi ei la fabricarea de porţelan şi, în curând, Delftul olandez devenea un concurent temut.

Dinastia îşi propune să reconstruiască zidul. O parte sudică a lui o poţi vedea din avion când zbori spre India. Are şi ea vreo 3.000 de kilometri lungime. Intervine o observare care pune sub semnul întrebării strategia Ming. Zidurile nu mai erau pândite de duşmani ca să-i oprească. Nu mai erau ziduri de apărare, ci de izolare. China se închidea între zidurile sale. Consecinţele asupra comerţului sunt slăbirea şi descurajarea lui. După ce dă mână liberă portughezilor, apoi olandezilor şi englezilor, brusc imperiul se închide spre exterior. Cine nu ştie drama celei mai mari flote din lume, cea chineză, care ajunge pe marginile vestice ale Africii? Se întoarce cu glorie şi, iată, corăbiile sunt arse, nu se mai iese pe mare, se manifestă o nouă şi dezastruoasă formă a complexului izolaţionist al dinastiei Ming. Ce temei putea avea el? Este posibil ca o forţă conservatoare să nu se teamă că Occidentul aflat în plin proces de avânt ştiinţific, cultural şi al artelor să nu profite de civilizaţia chineză? Era interzisă scoaterea viermilor de mătase. Praful de puşcă fusese de mult furat.

Îl consultasem mai demult pe Joseph Needham, acest savant englez care s-a întrebat de ce nu şi-au dezvoltat chinezii ştiinţa, după ce avuseseră rezultate iniţiale remarcabile? De ce au pierdut cursa cu Vestul şi au inhibat cercetarea? Ca rezultat al acestei frământări, a scos o carte despre ştiinţa chineză în mai multe volume, simţindu-se obligat să facă şi analiza tuturor şcolilor de gândire chineze. Iată concluzia finală. Chinezii aveau la dispoziţie tot angrenajul metodic al ştiinţei: experimente, inducţia, interes în natură, prezicerea eclipselor şi un calendar bun. Dar „numai o cultură mercantilă a fost în stare să realizeze ceea ce civilizaţia birocratică agrară nu a izbutit – să ajungă la punctul de fuziune a două discipline separate, matematica şi cunoaşterea naturii”. Pe scurt, ai comerţ, ai ştiinţă. Frânezi comerţul, alungi ştiinţa. E ceea ce a ignorat lunga dinastie Ming.

Unul dintre împăraţii Ming (1873 – 1620) este Wanti, faimos pentru o deplasare de la albastru la roşu în culorile vaselor de porţelan. Suntem duşi la mormântul lui în valea celor 13 morminte, după cei 13 împăraţi din dinastia Ming îngropaţi în ele. Ca să ajungem acolo, urmăm un drum sacru de vreo şase kilometri. După un arc din marmură albă, urmează o poartă roşie, un pavilion şi apoi aleea Ming, cu un şir de sculpturi de animale, cămile, elefanţi, cai, animale mitologice, mandarini şi înţelepţi, care te pregătesc la apropierea de mormânt. După ele vin terasele păzite de a stelă de pe spinarea unor broaşte-ţestoase.

Coborâm şi, la fiecare nivel, o inscripţie anunţă cât mai e până la „zidul de diamant”. Sălile apartamentului se succed în linie sau ramificaţii. În sala finală, după lungul coridor, este mormântul lui Wanti cu cele două soţii. Una dintre ele s-a plimbat prin mai multe săli, în funcţie de poziţia pe care o ocupau urmaşii. Tronuri din marmură pentru colocviile familiei. E o lampă pe o masă joasă, demult stinsă, cu un desen albastru. În camera din spate, sicrie mari roşii şi lăzi cu bogăţii. Le vezi în muzeul de sus. O coroană a împărătesei principale are pe ea 12 dragoni şi nouă păsări Phoenix.

Nu se ştie dacă frica de prădători sau cea de duhuri rele i-a făcut pe împăraţi să-şi ascundă locul de veci. Era secretul absolut. Dar se ştie şi se vede că morţii sunt pentru chinezi sfinţii lor, veneraţi prin sacrificii, mirodenii, altare, meditaţii şi reculegeri. Se mai ştie că tradiţia este împărtăşită de toţi chinezii. E citat emigrantul care agoniseşte o viaţă întreagă, ca să acopere costul transportului lui după moarte, acasă la el, în China. Iar dacă mai era nevoie de o dovadă de bogăţie, măreţie şi sacralitate a dinastiei Ming, mormintele lor o aduc cu prisosinţă.

*

Un intermezzo. Cum se face că Brucan mi-a tulburat liniştea în cursul călătoriei în China? S-a întâmplat chiar la Zidul chinezesc, unde bucuroşi de a se reîntâlni, amicii mei vechi povesteau întâmplări recente şi noutăţi. Văd şi acum grupul în care se aflau Eleonora Maşini şi Johan Galtung. Un coleg mai tânăr îmi spune: „Ne-ai pus pe gânduri cu absenţa ta plină de mistere. L-am întrebat pe Brucan ce se întâmplă. Dar evită subiectul. „Pe Brucan, am zis eu, dar unde l-aţi întâlnit? * „Oh, ne vedem des. Stă la universitatea ger mană şi de acolo călătoreşte mereu, participând la congrese şi reuniuni. Ce om agreabil! întotdeauna are câte o întâmplare veselă de povestit. * Iar alţi colegi care trăgeau cu urechea se grăbeau să confirme.

Ştirea despre Brucan m-a consternat. Adică în timp ce sufăr pedeapsa prelungită a unui exil intern, cu excepţia acestei minuni de călătorie în China, Silviu Brucan este profesor ce se plimbă prin universităţi străine, activ la culme, curios, implicându-se, strecurându-se în cercurile cele mai calificate de a reflecta la politica şi la viitorul lumii. Cine ştie ce se întâmplă în ţară? Aşa cum e dictată persecuţia de dictatura celor două Cabinete, binecuvântarea tot de acolo provine. Dar ce se dă celui care o răscumpără, printr-un serviciu mare pe care îl aduce? Şi cu cât mai însemnată este contribuţia, cu atât mai generoasă este recompensa. O aprobare a plecării lui în străinătate, în călătoriile cele întreprinse, venind şi

plecând din Bucureşti cu dezinvoltură în funcţionarea sistemului politic român, nu putea veni decât dintr-un singur punct al autorităţii, şi aceasta unică. Ce putea să-l intereseze pe Ceauşescu pentru a-i da vreo misiune şi care este ea?

Am învăţat din logica lui Karl Popper că poţi mai bine demonstra o teoremă dacă porneşti de la ipoteza că ea este falsă şi dacă nu reuşeşti să găseşti argumente pentru a-i susţine falsitatea, atunci poţi conclude că ea e adevărată. Am luat pe rând toate propoziţiile care îi asigură lui Brucan integritatea, cinstea şi dedicarea sinceră a minţii lui cercetării pure şi dezinteresate. Istoria pe care o cunoşteam nu procura nici cea mai mică dovadă în favoarea lui. L-a sprijinit întotdeauna pe şeful suprem care îl ocrotea, Ana Pauker, trădată în favoarea lui Chişinevschi, trădat în favoarea lui Gheorghiu-Dej, uitarea acestuia în favoarea lui Ceauşescu. Răsplata era poziţia înaltă, sigură şi răsplătitoare de ambasador, mijlocitor în comerţ, agricultură şi industrie (vezi America), interese exclusiv personale, lovirea duşmanilor potenţiali (inclusiv a persoanelor care îl cunosc), acoperire totală, mască şi fraudă permanente.

Ceauşescu n-ar avea nimic să-i ceară. Cade afirmaţia, pentru că el se temea că în Vest şi în Est se pregătea răsturnarea lui. Citām un caz care cere descifrare. „Ai făcut treabă bună, voiai să vii acasă. Întârzie, du-te şi în Uniunea Sovietică şi apoi te întorci”. Da, pentru că Ceauşescu se temea de ceva şi mai rău: că marile puteri vor cădea de acord, ca împreună să înlesnească şi grăbească această schimbare. S-ar putea zice că un om ca Brucan n-ar putea să-l ajute în această situaţie. Ba da, dovedise întotdeauna o capacitate de a se infiltra în cercurile cele mai informate şi apropiate deciziilor mari şi în acele zile, sub forma modestă şi cinstită a unui disident universitar, persecutat în ţara lui, avea acces la Kremlin, ca şi la Secretariatul American al Relaţiilor Externe.

Falsul total al acestui personaj se citeşte în tactica lui de a începe discuţia râzând. Este, de fapt, dezarmarea

preopinentului, pregătirea lui pentru a fi manipulat şi, în final, obţinerea datelor pe care le căuta sau a sprijinului de care avea nevoie. Iar rapoartele la uzufructuar erau de aşa natură ca să spună: „Bine, continuă. Atenţie: surse bune, ştiri concludente”.

Ipoteza inocenţei ar spune că după căderea lui Ceauşescu ar fi venit în ajutorul binefăcătorului aflat în pericol. Dar numai ideea că la un viitor proces deschis al lui Ceauşescu, acesta l-ar putea cita pe Brucan, l-a făcut pe Iliescu să recomande ca execuţia lui Ceauşescu să se producă urgent, fără nicio amânare, pentru a-l scoate din joc pe cel mai periculos martor al lui.

Este puţin ciudat că trebuia să merg în China ca să construiesc o imagine veridică a unui personaj care a ilustrat ca nimeni altul frauda şi înşelăciunea şi o viaţă fără alţi oameni, cu un singur actor pentru o scenă mult prea mare pentru el.

*

Istoria Chinei se povesteşte pe capitole, iar fiecare capitol semnifică o dinastie. Sunt o puzderie înaintea erei noastre şi în era noastră. Ritmul schimbărilor încetineşte după 220 (patru dinastii până în 420). Apoi, până la 600, iarăşi sunt puţine, ca după 618 să apară dinastia Tang. Calendarul se simplifică mult, pentru că domneşte până la 907. De ea aveam nevoie la muzeu, unde am dat de legături chinezeşti posibile cu regiunile ţării noastre înainte de principate. Iată cum s-au întâmplat lucrurile: cu ocazia vizitei din 1988, mă aflam la Muzeul de Istorie Chineză (Museum of Chinese History), Piaţa Tiananmen, Beijing. Am văzut la etajul 2 (Hali 2), ce prezintă Dinastia Tang (618 – 907 A.D.), o hartă pe perete, cu drumul mătăsii. Erau indicate două drumuri spre Constantinopol, unul sub Marea Neagră şi altul peste Marea Neagră, străbătând teritoriul României de azi (prin Dobrogea).

Sub hartă era un pupitru cu literatura vremii, probabil cărţile pe care se baza harta.

Deşi am semnalat acest lucru, nu am trezit ecou. Văzând însă că în cercetările actuale întreprinse în cadrul

UNESCO, varianta Dobrogea nu figurează, cred că este important să adâncim această informaţie istorică.

Revenit în ţară, am scris un articol pentru *Magazin Istoric* şi am transmis muzeului, la Beijing, rugămintea de a-mi trimite întregul text referitor la Drumul Mătăsii prin Dobrogea sub dinastia Tang. Am rugat şi ambasada să se intereseze, dar răspunsul a fost dat oral: „Suntem în curs de reorganizare a colecţiilor”.

Oricâtă vreme am pierdut de la modesta mea incursiune istorică, faţă de secolul al IX-lea, problema poate fi reluată oricând de cercetători mai apţi şi mai norocoşi...

La fel cu rolul dinastiilor de a bate ceasul istoriei politice, numele înţelepţilor este cel folosit pentru a distinge şcolile succesive de gândire. Cititorul din alte regiuni ale lumii trebuie să fie prevenit: în China nu există filosofie, ci gândire; nu există filosofi cu şcoli filosofice, ci înţelepţi urmaţi de discipoli. A iubi înţelepciunea cum face filosoful european antic sau contemporan este un lucru prea banal, faţă de obligaţia de a o practica, dezvolta şi difuza, pe care o au chinezii.

Înţelepţii Chinei au rădăcini vechi. Confucius, cu numele lui chinezesc Kong Fu Zi, trăieşte între 552 şi 479 î.e.n. El caută concepte de bază, exprimând principii fundamentale. Se spune că, întrebat cu ce s-ar ocupa dacă ar fi rege, a răspuns: „Cu clarificarea conceptelor 1. *Ren* este cel pe care îl alege: cum să te domini pe tine însuţi şi să te întorci la normele raţionale de comportare. Ideea însoţitoare este cea care a lăsat urme: normele se învaţă. Deci te cultivi, studiezi, înveţi. Oamenii de bază în China parcurg acest stadiu academic obligatoriu, pentru a deveni apoi maeştri în apărarea ordinii şi în aplicarea normelor. Iar omul se perfecţionează prin învăţătură. Cei ce urmează după Confucius sunt gânditori confucianişti, Mencius (Mengzi) şi Xunzi şi apoi mulţi alţii, până în zilele noastre, când toate centrele culturale chineze din lume se numesc Confucius.

În cursa contemporană Estul şi restul, sau China şi

Occidentul, indicii economici sunt relevanţi. La creşteri, 7, 3% ritm anual la China, 2, 3% SU şi O, 8% aria EURO. Dar poate mai mult decât ei ar trebui să vedem „mentalul” lor distinct. Aceste vechi şcoli chinezeşti se disting prin insistenţa pusă în „timpul ideal” al înţeleptului, format în disciplina autocontrolului şi a răspunderii. Portretul ideal al Occidentului n-a fost înţeleptul, ci omul inteligent. Deosebirea este mare; inteligenţa nu are restrângeri etice, poţi fi deştept în cauze bune sau mârşave. Dar înţeleptul se bazează pe răspunderea faţă de un obiectiv etic al binelui omenirii.

Fineţea acestei gândiri este considerabilă încă înainte de era noastră. Religiile vestice încep cu divinitatea ca origine a lumii. În doctrina chineză Dao, aceasta este o entitate primordială şi eternă. Dar atenţie, nu are nume, fiind mai presus de o rostire omenească. „Dao care poate fi rostit / nu este eternul Dao, / numele care poate fi numit / nu este eternul nume: / fără nume, / este obârşia Cerului şi Pământului, / nume având, / este mama celor zece mii de lucruri”.

Înţelepciunea permite omului să cunoască lumea întreagă, fără să iasă pe uşă şi să-l vadă pe Dao ceresc, fără să se uite pe fereastră.

Tot ce este mai avansat în filosofia occidentală, ca opuşii inseparabili, se află în vechile texte chinezeşti. „Când tot Subcerescul ştie / că ce e frumos e frumos / se iveşte şi urâtul, / iar când fiecare ştie / că ce e bine e bine / se iveşte răul”.

Opus unei inteligenţe clocotitoare şi neliniştite, înţeleptul este un izvor al armoniei şi al liniştii. Crisparea şi truda inteligenţei ambiţioase nu-l caracterizează pe înţeleptul senin şi netulburat: „Prin urmare, înţeleptul fără făptuire îşi îndeplineşte lucrările şi fără cuvinte îşi oferă învăţătura4.

Sunt oferte atractive pentru o lume care trăieşte în sânge, sudoare şi lacrimi şi pentru o civilizaţie care face eforturi nevricoase pentru a-şi asigura supravieţuirea.

Înţelepţii

„Înţeleptul şade senin şi netulburat. Gong formidabil”. (G. Călinescu, *Şuti*) Dacă Palatul imperial din Pekin ar fi luat drept unitate de măsură, multe palate din lume, oricât de somptuoase şi mândre, ar trebui să-şi caute un alt nume. Este vorba, în realitate, de un oraş, altă dată interzis, de clădiri separate de curţi largi, de grădini, chioşcuri şi podeţe, de porţi, pavilioane şi cartiere mărunte. Edificiile centrale dau senzaţia unei flote de vase grele, ducând prin istorie încărcătura lor de colecţii preţioase, smulse din somnul veacurilor. În pântecul fiecăreia, bronzul, ceramica şi mătăsurile se întrec cu lemnul sculptat. Iau note pe măsură ce mă urc la bordul lor, dar după un timp, observ că nu mai disting sala „supremei armonii” de cea a „perfectei armonii” şi de sala „păstrării armoniei”, că palatul „purităţii cereşti” se confundă cu cel al „liniştii pământene”. Văd doar că edificiul „cultivării minţii” este vecin cu cel al „abstinenţei” şi că „pacea şi longevitatea” intră în nomenclatura unui singur palat. Totul te îmbie şi te opreşte, de la blocul imens din piatră cu dragon, peste care trecea lectica imperială de-a lungul scărilor din curte, şi până la plafoane şi tronuri. Poţi să priveşti în interiorul apartamentului, unde un împărat-copil comunica dregătorilor instrucţiuni şoptite de mama lui, ascunsă în spatele unui paravan. Iată „Poarta Divinei Demnităţi”, construită ca şi palatul pe la 1400, pe care a fugit ultima împărăteasă peste cinci secole numărate. Nu departe se află cele „şase palate de apus”, în seria cărora „Palatul Eleganţei Acumulate” găzduieşte imagini din *Visul din pavilionul roşu*, faimoasa carte a lui Cao Xuequin. Din profuziunea aceasta de artă, istorie, comori, suplimentată de revelaţia obiectelor recent descoperite în subsolul Chinei, mă salvează zâmbetul – de pe o pânză de mătase – al unui filosof, zărit prin geamul unuia dintre apartamentele laterale. Seamănă cu unul dintre portretele de călugări, înţelepţi şi poeţi ai şcolii Liang Kai de după anul 1200, ce mi-a rămas întipărit în minte prin surâsul său sardonic. Să încerc să-l iau drept ghid şi să-i urmez raţionamentul.

Palatul Imperial nu este locul de unde să pleci cu emoţii artistice. Ar fi prea puţin. Aici totul are sens şi semnificaţie. Dacă domină culoarea purpurie, este pentru că nuanţa asta e atribuită Stelei Polare – punctul fix al cerului. E luată drept simbol în palat, pentru că împăratul este punctul fix al Pământului. El uneşte cerul, omul şi Pământul, ca în linia verticală ce leagă trei linii orizontale în ideograma „suveranului”. Arhitectului îi revine rolul să descifreze stilul de construcţie a palatului. Ţine însă de competenţa filosofului să te conducă prin stilurile imperiilor. Oricât ar fi de mare, puterea nu poate lega elementele unui imperiu. Liantul veritabil este viaţa lor materială explicitată prin idei. Ca să reconstituim imperiile şi formaţiunile istorice, trebuie să le căutăm gânditorii. Ei sunt zidarii ce amestecă mortarul şi, căţăraţi pe schele, prind în el substanţa zidului. Cred că are dreptate ilarul meu personaj. În puţine culturi se simte preeminenţa filosofiei ca în cultura chineză. Este situată deasupra artei războinice, mai sus decât toate artele, decât administraţia şi decât religia. Are şi calitatea de a fi fost cultivată secole şi milenii în şir. Până şi disputele contemporane găsesc natural să invoce cu ardoare şi pasiune filosofi născuţi în secolul al VI-lea î.Hr.

Prezicerea, în trecutul chinez, nu este mistică, vulgară; ci prilej de meditaţie filosofică. Dacă într-una dintre curţile marginale ale cartierelor palatului, unde forfoteau mica nobilime şi funcţionărimea, aş fi întâlnit un ghicitor cu taraba lui mişcătoare, aş fi fost izbit de curăţenia mijloacelor lui. Pentru cunoaşterea destinului, chinezii nu despicau mieii, cum făceau babilonienii sau cum proceda haruspiciul roman. Nu-ţi cereau palma pentru a citi în ea, nici nu se interesau de ceea ce visaseşi cu o noapte în urmă. Procedeul lor consta în împărţirea a cincizeci de beţe lungi şi subţiri din lemn în două grupuri, de şase ori la rând. Rezultă printr-un calcul simplu, ce angajează împărţirea în clase a numerelor, un şir de şase numere (9, 8, 7 sau 6). Când nu are beţe, prezicătorul aruncă în aer 3 monede, având drept feţe pe doi şi trei

(suma rezultatelor conduce din nou la 9, 8, 7 sau 6). Pentru 9 şi 7, marcăm o linie neîntreruptă, pentru 8 şi 6, una întreruptă. Aşa facem cunoştinţă cu cele mai vechi şi cele mai persistente idei ale gândirii chinezeşti. Linia neîntreruptă este *yang*, iar cea întreruptă – *yin*. *Yang* este în acelaşi timp cerul, tatăl, acţiunea, ordinea, controlul, capul, uscăciunea, *yin* este pământul, mama, docilitatea, subordonarea, receptivitatea, pasivitatea şi umiditatea. *Yang este* componenta activă, luminoasă şi puternică a universului, în timp ce *yin* este elementul pasiv, întunecos şi slab. Mai mult pentru a ţine minte şi a simplifica, se zice că *yang* este masculin şi *yin* este feminin. Toate lucrurile manifestă prezenţa într-o anumită proporţie a acestor două principii. Sunt opt combinări de câte trei elemente, numite trigrame. Trigrama li – reprezintă focul sau adeziunea, iar trigrama *sun* este lem nul, vântul sau principiul ales, generos. Combinând trigramele, obţinem

64 de hexagrame. Hexagrama se numeşte – *tine*, căldarea, pentru că se compune din lemn dedesubt şi foc deasupra. Mult timp un vas de ofrande, *tine*, vasul trepied era pentru chinezi expresia sacralităţii. Descoperirea unui vas de bronz *tine* la anul 116 î.Hr. (şi pe acea vreme se făcea arheologie!) a fost un eveniment atât de senzaţional, încât împăratul şi-a schimbat numele în Luan Ting. Un oraş de pe malul Fluviului Galben s-a numit la 722 d.Hr. „Oraşul preţiosului trepied”, după dezgroparea unei căldări din bronz. Hexagrama *tine* face aluzie deci la cultură înaltă, rafinată. Armonia simbolului rezultă din faptul că valorile sunt întreţinute de o combustie reală, lemnul care întreţine flacăra. Comentariul va fi deci: „Şansă supremă şi succes”. Omul de astăzi constată cu uimire că cele 64 de semne ale acestui sistem de clasificare a situaţiilor nu sunt decât numerele de la 1 la 64 în scrierea cu două semne a maşinilor de calcul electronice. Uimesc şi cele opt entităţi materiale cu nume, semne şi funcţiuni bine determinate, mişcarea ca principiu primordial şi aspiraţia la unitate şi întreg. Prezicerea, bazată pe corespondenţă între cel ce desface beţele, în felul său personal, şi hexagramele ce

indică o configuraţie sau alta, este secundară. Faţă de adâncimea meditaţiei, ea pare mai degrabă un mijloc ingenios de a propaga filosofia. Sistemul este descris într-una dintre cele mai mari creaţii ale culturii, *Cartea schimbărilor* (*I dzing*), scrisă după unii în anul 1.000 Î.H., iar după alţii numai în 800 î.Hr. Eram obişnuit să cred că din vechile timpuri ne-au rămas numai epopei. N-am ştiut până la *I dzing* că gândirea şi-a găsit o cale de exprimare încă de la începuturi, într-o combinatorică prezentând rezonanţe atât de actuale. Încă din *I dzing* gândirea chineză îşi arată înclinarea sa spre dialectică.

Principiul identităţii, al necontradicţiei şi al terţului exclus nu este recunoscut. Pentru un urmaş al lui Aristotel, un lucru există sau nu există. Pentru un chinez, un lucru conţine permanent în sine tensiunea conflictuală a doua principii, dintre care unul poate să aibă ascendenţă asupra celuilalt. „Un *Yin* şi un *Yang*: acesta este *dao* (calea, logosul). * Simt cele două forţe fundamentale ce operează în univers, dominând pe rând într-o succesiune unduitoare, în secolul al V-lea î.Hr. se poate citi în *Dao dă dzing*: „Existenţa şi neexistenţa se generează reciproc una pe alta; greul şi uşorul se completează reciproc; lungul şi scurtul se vădesc unul pe altul; înaltul şi josul se explică mutual; instrumentul şi vocea se armonizează între ele; înainte şi după îşi urmează unul altuia. Prezenţa simultană a contrariilor călăuzeşte şi cunoaşterea oamenilor. „Oamenii buni se nasc hotărâţi de o zodie bună, iar ticăloşii, de-o ursită crudă. Primii vin pe lume să aşeze ordinea, iar ceilalţi să aducă nenorocirile şi zbuciumul... Vorba neprefăcută şi puterea de judecată – semnele bune care stau la temelia universului – sunt însuşirile celor aleşi. Cruzimea şi viclenia – semnele rele care stau deopotrivă la temelia universului – sunt însuşirile celor ticăloşi... Cele două forţe nu se pot nimici una pe alta, ci se luptă fără ostoire, ca vântul şi apa, tunetul şi trăsnetul*, spune un personaj din Visul din *Pavilionul Roşu, roman* din secolul al XVIII-lea.

Faptul că au pus din vechime relaţia înaintea

substanţei şi mişcarea mai presus de elemente îi apropie pe chinezi de multe dintre tendinţele gândirii moderne. Nerecunoaşterea principiului terţului exclus, ce a funcţionat în gândirea europeană, bazată pe de şi nu, îi aşază din timpuri imemoriale în domeniul logicii polivalente sau al logicii nuanţate, la care lucrează matematicienii de astăzi. Se naşte însă o întrebare: oare nu tocmai faptul că au procedat invers, subtilitatea împiedicându-i să adopte legile aspre ale logicii obişnuite pe care se bazează rezultatele clasice ale tehnicii şi ştiinţelor, le-a creat o întârziere în raport cu Occidentul? La această chestiune încearcă să răspundă un savant englez, Joseph Needham, autorul unei impozante lucrări în 12 volume despre ştiinţa şi civilizaţia Chinei. El îi cheamă la bară pe marii doctrinari ai filosofiei chineze şi îi examinează ca un judecător cu textele în mână, pentru a deduce dacă gândirea lor a favorizat sau nu progresul ştiinţelor.

Primul chemat la apel este maestrul Kong Fu Zi (în latineşte Confucius). A trăit între anii 552 şi 479 î.Hr. Acest filosof, ce a trecut pentru multă vreme şi în ochii europenilor drept un purtător de cuvânt al umanismului, a formulat scopuri de bunăstare şi de fericire, a îmblânzit moravuri, a predicat bunătatea, compasiunea şi a pus virtutea cunoaşterii mai presus de celelalte merite. Într-o eră când tânăra generaţie învăţa numai mânuirea arcului şi a săgeţilor, el a iniţiat primele şcoli de cunoştinţe şi comportament. Etica lui se desprinde din cuvintele: „Din orice gest şi atitudine, să îndepărtezi orice urme de violenţă şi de aroganţă; prin fiecare trăsătură a feţei, să transmiţi sinceritate şi din fiecare cuvânt, să elimini ce este josnic şi vulgar”. Toate acestea sunt frumoase şi seducătoare, spunea Needham, dar în realitate Confucius a creat o doctrină pentru uzul unei pături de nobili decăzuţi, deveniţi funcţionari, secretari, specialişti în sacrificii şi în cel mai bun caz în artizanat.

Cu ajutorul doctrinei ordinii sociale, din scribi slăbănogi ei, reuşesc să ajungă administratori neîncoronaţi

ai imperiului, de care nimeni nu se mai putea dispensa. Deschizând, pe bază de merit, accesul oricui la această pătură, ei au ţinut în şah aristocraţia nobiliară, asumând până şi dreptul de răzvrătire împotriva ei, în cazul nerespectării principiilor. Pe de altă parte, ei s-au dovedit a fi cei mai consecvenţi apărători ai unei ordini bazate pe dominaţie şi ascultare. Au formulat ideologia supunerii: „Prinţul are virtutea vântului, poporul, a ierbii. Iarba trebuie să se îndoaie când suflă vântul asupra ei”. Prin intermediul cui se exercită autoritatea? Toate imperiile au răspuns: prin armată. Confucius a oferit alternativă mandarinilor erudiţi. Văzuţi de astăzi, ei sunt o formă primară de tehnocraţie care, în ciuda manierelor, şi-a exersat eficient apărarea de clasă. Au încurajat sau nu ştiinţa? Aparenţele le sunt favorabile: erau raţionalişti, cereau reguli, au împins ceremonialul la perfecţiune şi au supus viaţa omului unor reguli stricte ce dominau şi cel mai mic gest.

În sala supremei armonii se ţineau concursurile pentru funcţiunile publice, iar în sala păstrării armoniei, unde se primeau ambasadorii străini, se întruneau şi comisiile de doctorat. Cu toate acestea, raţionamentul lor a fost antiştiinţific. O doctrină îndreptată exclusiv spre om a întors spatele naturii, nefiind muncită de întrebările asupra misterelor pe care le ignora. Maeştrii eticii confuciene nu se întrebau de ce cometele străbăteau cerul sau de ce pământul era zguduit de cutremure, stingând astfel resorturile curiozităţii şi ale imaginaţiei care au împins întotdeauna ştiinţa să caute, să experimenteze, să cerceteze.

Vine la rând Lao Tzu. Acesta trăieşte tot cu 500 de ani înainte de Hristos, pe vremea pe când în insulele greceşti Anaximandru, Parmenide, Empedocle şi Thales se ocupau de principiile fundamentale ale universului. Tema fundamentală a lui Lao Tzu este căutarea virtuţii, calea de a ajunge la ea. De aceea, curentul pe care l-a fondat s-a numit *Dao* (cale). Controversele în jurul interpretării şi traducerii conceptului nu s-au terminat şi ocupă tomuri

întregi. În toate accepţiunile, *Dao* îmbrăţişează ordinea, întregul, responsabilitatea şi eficacitatea. Este o ordine eficace ce domină ca putere nedefinită ansamblul realităţii aparente. Dar reduta daoistă ce trebuia cucerită se afla la antipodul confucianismului. Nu trebuia căutată la oameni, ci în natură. Nu ţinea de convenţii, ci era dezordonată. Daoiştii aveau obsesia unităţii, nu a diviziunilor. Apa cu fluiditatea ei era pentru ei un principiu primordial. Un mare efort este consacrat legilor mişcării: „Principiile determinând ordinea în care îşi urmează unele altora, influenţele reciproce, acum acţionând direct, acum dând înapoi; cum atunci când sunt epuizate reînvie; şi cum se termină numai pentru a reîncepe din nou şi din nou – acestea sunt proprietăţile aparţinând lucrurilor. Cuvintele pot să le descrie şi cunoaşterea poate să le atingă... (*Cartea Maestrului Chuang*). Pentru a fi mai aproape de natură şi a-i pătrunde secretele, daoiştii se retrăgeau din societate, devenind obiect de derâdere şi de persecuţii. Mulţi dintre cei care nu i-au înţeles au crezut că prin *u vei* (negaţia acţiunii) daoiştii formulează o doctrină a pasivităţii. În fond, ei refuzau numai acţiunea contrară naturii, capabilă să o stânjenească sau să o vatăme. Contrară lui *u vei* este agitaţia care scoate lucrurile din echilibru, din linia mijlocie, împingându-le spre extreme şi trecerea în contrariul lor. Şcoala care considera că orice înclinare, chiar păcătoasă, este mai bună decât înclinarea perversă spre putere, dominare şi autoritate se dedica în întregime cunoaşterii, calmului şi siguranţei. Ea se afla mai degrabă sub semnul principiului *yin* decât sub semnul principiului *yang*, care prezida gândirea lui Confucius. Daoismul şi confucianismul amintesc de confruntarea epicurienilor cu stoicii. Mistici şi dezordonaţi, angajaţi în ocultism, daoiştii au încurajat ştiinţa, au pus întrebări, s-au orientat spre natură, au avut respectul activităţii manuale şi meşteşugăreşti, au cultivat experienţa, au fost un resort al progresului. Acelaşi raţionament restabileşte în drepturi alchimia europeană în raport cu scolastica.

Moiştii sunt mai tineri, din jurul anului 400 î.Hr.

Ciudata doctrină *Modzia* aparţinea unor cavaleri care predicau pacea, cultivând artele militare. Lor li se atribuie construirea de fortăreţe şi perfecţionarea armelor. În consecinţă, se orientau spre fizică şi mecanică. Dacă daoiştii considerau (ca Rousseau) că omul este bun de la natură şi că se alterează îndepărtându-se de ea, moiştii porneau de la starea primară a conflictului (ca Hobbes), ce trebuie stăpânit şi îmblânzit treptat prin civilizaţie. La examen ei se prezintă cu canoanele în care au înscris rudimente de filosofie a cunoaşterii, dintre care cel mai interesant mi se pare gustul pentru model. Sunt obsedaţi de urmărirea modelelor sau a tiparelor în natură. Toate pătratele sunt la fel, indiferent din ce ar fi făcute, şi calitatea „de a fi pătrat" se poate recunoaşte oriunde. Suntem îndemnaţi să căutăm deci structuri comune care strâng lucrurile în câte o grupă sau clasă. Cu această preocupare, şcoala *Modzia* a împărţit propoziţiile ştiinţifice în mai multe tipuri. Primesc notă bună.

Înrudiţi cu ei, logicienii din curentul *Ming-dzia* sunt cu o sută de ani mai tineri şi au meritul de a fi explorat gândirea ştiinţifică şi logica, ocupându-se mult de paradoxurile care amintesc de sofiştii greci sau de temele care l-au chinuit pe Bertrand Russel.

Ultimii interogaţi sunt *legiştii* (*fa-dzia*). Deşi mai vechi, înflorirea lor este contemporană cu a logicienilor. Ca scop doctrinar, se aseamănă cu confucianiştii în măsura în care urmăresc întronarea ordinii. Mijlocul adoptat nu este însă morala individuală sau puterea monopolizată de o clasă de erudiţi, ci legea scrisă, pozitivă, *fa*. Se declanşează o luptă între *li* (obiceiul, convenţia, ritualul) şi *fa*. Legea trebuie scrisă în amănunţime şi respectată. Nu trebuie să ne bazăm pe morala individuală şi pe bunele intenţii. Caracterul riguros, strâns, apăsător al doctrinei pe care o consideră ca o trecere de la feudalism la birocratism îi repugnă lui Needham, care dă legiştilor o notă mijlocie. Cred că merită mai mult, pentru că ideea de lege în societate este o reflecţie a recunoaşterii legii în natură şi o invitaţie de a o adânci. Legiştii au promovat

egalitatea tuturor a în faţa legilor. Ei au exprimat judecăţi interesante, vizând împrospătarea societăţii şi lichidarea abuzurilor, precum aceasta: „A-l înlocui pe cel tare prin mijloacele celui tare aduce slăbiciune; a-l înlocui pe cel tare prin mijloacele celui slab aduce tărie. Puterea de unificare a legii a contribuit mult la crearea statului, când prinţul din Ţin a devenit împăratul unui singur stat, în secolul al III-lea î.Hr. Legiştii au introdus standarde, statistici, numărători, au încurajat matematica, geometria şi metrologia. Datorită lor, roţile au ajuns să aibă peste tot aceeaşi dimensiune. „Cele zece mii de evenimente sunt toate strânse într-o singură unitate, cele o sută de măsuri se conformează unei legi. A fi strâns într-o unitate este punctul culminant al simplicităţii. A te conforma unei legi este steaua polară a înlesnirii.*

Mă simt vinovat faţă de Palatul de Iarnă şi Oraşul interzis. Câte elemente de arhitectură, de culoare şi de decoraţie, câte piese rare nu mi-au scăpat în timp ce gândurile mă furau la dialogul înţelepţilor cu lumea, la „gâlceava lor*, cum o numeşte Cantemir. Dar fără ei n-aş fi înţeles de ce arhitectul a pus cinci poduri peste râul din curtea principală a palatului. Cinci este un număr fundamental al gândirii chineze. Sunt patru puncte cardinale şi cu centrul, cinci, *yang* este trei, *în* este doi, împreună fac cinci. Muzica are cinci sunete de bază, universul, cinci elemente, cunoaşterea, cinci virtuţi. Cele patru numere din *I dzing*, şase, şapte, opt, nouă fac adunate 30, număr esenţial pentru alcătuirea calendarului. Lor le corespund anotimpuri, gusturi şi culori. (Rimbaud asociază culori literelor.) Câte dintre obiectele văzute nu-şi ascund semnificaţia din lipsa mânuirii codului acestei civilizaţii? Acum este iarnă, domină şase, sunt sub semnul apei şi al gustului sărat. Dacă sunt şase palate în aripa de apus, trebuie să le legăm de familia soarelui. Cele opt săli exterioare sunt incomprehensibile fără cunoaşterea clasificării prin opt a regulilor de etichetă şi a celor opt vânturi ce trebuie stăpânite. O comisie bună de experţi se compunea din opt membri. Trigramele sunt în număr de

opt. Fără filosofi, vezi semnul, dar nu şi semnificatul. Fără daoişti, n-aş fi făcut legătura între lipsa de perspectivă a desenelor chinezeşti şi poziţia antiantropocentristă a acestei şcoli. Este un punct de vedere egoist şi exclusivist să priveşti lumea dintr-un singur unghi. Este o înfumurare pe care filosoful naturii nu o admite, iar artistul îi urmează preceptele, mutându-se din loc în loc, ca să surprindă succesiunea şi mişcarea, meritul de a exista al fiecărei configuraţii. Şi n-aş fi înţeles de ce acel filosof zâmbeşte ironic privindu-mă din gândirea lui milenară, plurivalentă şi mişcătoare, în lumina căreia un sistem european este cel mult un caz particular, rigid şi static, asemănător jucăriilor târzii din tezaurele Palatului Imperial.

Familia începeam să cred în anii ’70 că aveam o familie închegată, în care soţia mea, Tatiana, era profesoară de limbi străine la Facultatea de Agricultură, iar fetele, Mihaela, cea mai mare, Mar ia, pe care o numeam Ghighi, şi Miţa, Mioriţa, cea mai mică, învăţau de zor, scoţând în evidenţă talente şi vocaţii care începeau în aceeaşi ordine: prima pentru matematici, a doua pentru pictură şi arte, a treia din nou matematici. Le admiram pe toate, pentru că munceau şi se străduiau necontenit. Tania îşi luase doctoratul în litere, Mihaela era cooptată de mine pentru comunicări ştiinţifice, Ghighi îmi aducea picturi şi desene pe care le am şi azi pe pereţi. Nu ştim de ce în prima serie modernistă Ghighi desena bolovani de diverse culori. Să fie presimţirea că o vor apăsa în viitor, mai ales pentru faptul de a se fi născut cu o deficienţă a inimii? Prin *71 – 72, când eram ministru al Educaţiei, am profitat de o invitaţie în Franţa, ca să o iau cu mine pe soţie şi pe Ghighi pentru consultarea unor specialişti. Ne-au liniştit, spunându-ne că va „compensa** mulţi ani în şir, dar după trei-patru decenii va fi nevoie de operaţie pe cord. Aşa se desfăşură viaţa noastră, armonioasă de altfel, dar şi cu griji care nu lipsesc din cea mai fericită viaţă.

Am ajuns astfel în anii ’80, când am plecat pentru cinci ani ca ambasador. Nu puteam să iau copiii cu mine – aşa era regula –, dar puteam să le chem una câte una să

mă viziteze. Şi în aceşti ani am simţit ura profundă a Elenei

Ceauşescu faţă de mine – îi dărâmasem în problema clauzei câteva iniţiative eronate şi nu mă mai ierta. În aceşti ani am simţit că mă şi detestă şi că mă persecută. Neputând să mă lovească atunci când eram departe cum voia, le-a înscris pe fetele mele în lista prigoniţilor.

Erau uşor de inventat pretexte la Bucureşti. Au fost dintre cele ordinare şi nemiloase. Una care divorţase din prima căsătorie a fost acuzată că şi-a furat propriile bunuri. Alta că a perturbat liniştea blocului printr-o reuniune dansantă în propriul apartament şi deci putea fi gonită din casă.

Fetele au răbdat greu aceste regizări agresive şi cum ele se repetau sistematic, au tras concluzia că viaţa le-a devenit insuportabilă la Bucureşti. Le-a venit în minte celor două mai mici că s-au născut în America şi s-au hotărât să plece. Ghighi a fost prima care a rupt rândurile. A plecat în SUA cu soţul ei.

Surorile ei au dat un curs moderat şi prudent vieţii lor. Dar şi pe ele le-a scos prigoana din ţară. Mihaela a mers în SUA cu o bursă Fullbright şi, obţinând un post profesoral în materie de informatică la colegii, a rămas acolo, schimbându-le mereu până a găsit unul convenabil în Hampshire, unde se află şi astăzi. Mioriţa a mers în Franţa cu o bursă a soţului ei şi a rămas acolo. Mihaela are o fată, pe Melania, iar Miţa are doi copii: Mircea (îi zicem Mircea mic sau junior pentru a ne distinge) şi Maria, ambii duşi de vocaţie în locuri stabile de muncă.

Iată tabloul general, cu suişuri şi coborâşuri, cu bucurii şi dureri, cu succese şi drame, care a rămas imprimat în memoria a doi părinţi bătrâni care se încurajează cu dictonul „Când respir, sper”. Ei au reuşit în cursa de supravieţuire să îşi găsească mângâierea în tânăra generaţie care s-a prins mai bine la firul vieţii promiţătoare.

Cade cortina

„Cad frunzele platanilor / Şi în Ardeal e toamnă”. În

zidul care mă înconjura, încă de la sfârşitul anului 1989 se lărgiseră găurile. După ce am comunicat prin reviste cu restul lumii, primeam şi invitaţia de a ţine conferinţe. Mai la margine, desigur, şi ca audienţă, şi ca subiect. M-a atras invitaţia Universităţii Populare din Baia-Mare de a veni la ei ca să vorbesc despre „pace şi progres” sau ceva asemănător, dar vag şi neutru, generalităţi să fie. Am luat trenul într-acolo, spunându-mi că este un prilej ca apoi să întârzii şi la Oradea. Tocmai îmi sosise prin universitate numirea într-o comisie ce trebuia să definitiveze pe post un profesor într-o localitate mai mult rurală decât urbană. Am o agendă încărcată deci şi nu contează cât de periferice sunt locurile, dacă sunt aproape de rădăcinile mele.

Primire caldă la Baia-Mare. Mai fusesem acolo cu o reuniune medicalo-socială pe care o organizase un prieten, doctorul Popescu, şi unde reuşisem să captez interesul publicului. Scepticism, umor, speranţă, cocteilul meu obişnuit. Se fac pregătiri în sala mare a oraşului şi iată că brusc gazdele se înnorează, se întristează şi protestează. Soseşte o telegramă de la Bucureşti că nu s-a aprobat să se ţină conferinţa mea. Mă primeşte secretarul de partid al judeţului. E urât ce se întâmplă, de neînţeles. Dar interdicţia superioară era luată drept dovadă că sunt considerat un personaj periculos, un disident important. De aceea, şeful judeţului devine amical şi se arată interesat de ce se întâmplă în acea pătură ce se lărgeşte peste tot, care reprezintă protestul faţă de starea mizerabilă a societăţii româneşti. Nu ştiam dacă vrea să adere şi el sau să culeagă câteva declaraţii care ar fi apreciate „susa, întărindu-i un rol între „vigilenţi”.

Aceeaşi dilemă apare şi mai explicit în ziua următoare. Directorul cultural al judeţului, care organiza conferinţa, îmi spune: „Nu ne dau nouă aici dispoziţii ce să facem. Conferinţa se va ţine în alt loc” şi indică o comună a judeţului. Într-adevăr, plecăm spre ea, oprim la şcoală, public mare, intrăm în sala cu bănci de şcoală, sunt prezentat ca o personalitate mare a culturii naţionale şi, în fine, la reîntoarcere, în maşină, directorul îşi deschide

cutia nemulţumirilor. Face praf conducerea de partid, îi înjură pe Ceauşescu şi adunătura de secături de lângă el, consideră că situaţia este intolerabilă şi că răul va fi curmat curând. Îl ascultam cu atenţie, privind mereu şi la şofer care dădea mereu din cap aprobator, când tovarăşul vorbea. Iar eu, din nou, cu dilema mea: vorbeşte ca să se afle în tagma mea de contestatari sau culege declaraţii care mi-ar putea aduce o pereche de cătuşe, înainte de a ajunge la Bucureşti?

Nici oracolul din Delphi nu putea enunţa fraze de înţelesuri multiple, ascunse, alunecoase precum cele emise de mine în turneul nord-transilvănean. Am invocat şi durerea de cap, răul pe care mi l-a făcut maşina, oboseala. Văzându-mă în starea mea, noul meu confrate, directorul, are o idee care mă salvează. Să plecăm din oraş, să lăsăm nebunia în urmă şi să mă ducă la o mănăstire în munţi, cu linişte şi aer curat, departe de vâltoare şi de încleştare.

La mănăstirea Rohia, munţii, pădurile, tăcerea şi aerul se întreceau în a linişti mintea oricărui vizitator, muncit de dileme şi simţind prin toţi porii că vin zilele schimbărilor radicale, că adâncimea apei creşte şi creşte, inundă în curând o ţară învechită şi lasă una spălată, curată, nouă. Dar dilema a reapărut. De data aceasta, stareţul în vârstă, teolog vestit, cercetător de manuscrise, autor de cărţi teologice, se apropie de mine cu un ton protector şi amical. Trebuie că eram o persoană importantă dacă „judeţul" îmi purta o asemenea grijă şi un respect pe care numai un fruntaş al opoziţiei îl poate atrage. Deci ce confesiuni aştepta? Despre societatea subterană care ieşea la lumină, gata să schimbe ţara şi apoi cui i le va comunica? Oare cerului sau Cabinetelor directoare? Divinităţii sau instituţiilor de profil? Stareţul îmi povestea că Steinhardt, protestatarul care s-a călugărit, a stat o bună vreme aici la mănăstire, aşa că n-aş fi primul caz de înţelepciune a revoltaţilor.

În fine, m-am cufundat în muţenia recuperatoare, am scos o carte de filosofie pe care o rumegam, am început să povestesc idei şi întâmplări unui caiet de însemnări, atât

de neutre şi de codificate, încât să nu fie invocate în vreun tribunal.

Am plecat, lăsând prieteni şi întrerupându-mi lecturile şi conversaţiile de teologie conspirativă.

În jurul Oradei, nu departe de frontieră, era o comună în care un profesor urma să fie „uns” în funcţie, de câţiva universitari. Totul era formal, fără probleme, ca o liturghie. Ceea ce aşteptau toţi era masa cu bunătăţi tradiţionale şi cu ţuică şi vinul locale. Mă desprind de grup după masă şi fac câţiva paşi în grădina din spatele casei, împreună cu un inginer de terenuri rurale, măsurători topografice şi hărţi, care se vedea că frecventa oraşele şi mai trecea şi frontiera. Începe cu o critică a regimului şi sinuciderea lui sigură. Am crezut la început că dilema maramureşeană a coborât după mine spre sud. Dar ce mi-a spus m-a convins că e chiar „apa care se ridică”. „De ce am terminat cu Ceauşescu şi de ce ştim că jocul lui s-a sfârşit? Am acceptat cu dinţii strânşi să ne sărăcească, pentru a plăti datoriile. Când a terminat operaţia, lichidându-le, avea şansa unică de a câştiga tot sprijinul oamenilor şi am aşteptat să spună: «Aţi suferit, am plătit, acum să ne ocupăm de buna stare a românilor». Şi el, cap scrântit ce este, face un discurs în care ne cere să strângem cureaua, să acceptăm noi constrângeri, ca să realizeze cine ştie ce construcţii grandioase. Până aici, mi-am zis eu. O cuvântare în care ai plecat de lângă noi pentru totdeauna. Dar nu e mult până atunci. Aştept cu încredere”.

Rar mi-a fost dat să aud o analiză atât de profundă şi de coerentă. Am înţeles: a început sfârşitul.

La Oradea, primul lucru era să dau o fugă până la Tilecuş, satul mamei mele, şi să pun flori la mormintele din curtea bisericii din lemn, unde se odihneau doi bunici şi doi părinţi. Şi cu rudele din sat, întrebări de sănătate şi cum merge viaţa. „Iaca, mere şi ea”. Dar un ţăran mă ia de-o parte: „Nu ştiu ce să fac. Lucrez la «colectiv», muncim mult şi scoatem peste 3.000 la hectar. Vine ordin să raportăm patru. Acum, dacă îmi cere să strig

«Ceauşescu» la adunări, o fac, că mi-e tot una. Dacă asta-i place, strig. Dar dacă-mi cere să dau patru în loc de trei, nu pot face asta, că nu-i drept. Ce-am auzit? Că prefectul când vede patru schimbă în cinci. Doamne, ce-i cu lumea sta? Dacă-i aşa, ne-om prăpădi”.

La Oradea, prietenul meu şi văr mai depărtat, director de şcoală, mă primeşte cu ochii roşii, speriat. „Vin de la miliţie. Mă cheamă-n fiecare dimineaţă să mă ancheteze”. „Care e necazul?”, zic eu. Se uită în dreapta şi în stânga şi şopteşte. „Portretele”. „Care portrete?” „Cele mari de pe pereţi. Le scot copiii noaptea şi-şi fac treaba pe ele”.

Mă puteam aştepta la acţiuni de protest oriunde, dar la o şcoală de copiii, mai puţin. Le puneam cap la cap, evenimente, conversaţii, mărturisiri şi ieşea un cuvânt: „Vine”. N-am ajuns bine la Bucureşti şi a venit. Eram în decembrie. Sună telefonul. Fata mea, pictoriţa, era la Timişoara, pentru o piesă de teatru, unde exersa ca scenaristă. Nu vorbeşte, ci strigă: „Gata, a început. E revoluţie. Vine şi la voi”. Închide.

A venit şi la Bucureşti. Adunare populară. Preşedinte huiduit. Se bâlbâie şi fuge. Scrisesem un articol citând revoluţia din 1848: „Tată vodă, ce ocară / Fă-ţi lădiţa/ Ia-ţi domniţa şi te cară”.

A căzut cortina. Istoria a măturat regimul. Încercam o bucurie atât de mare, încât avea în ea şi sâmburi de teamă şi de neîncredere.

X. TRANZIŢIA

Thatcher, Londra în noiembrie 1990, ambasadorul englez Michael Atkinson mă invită la o masă de seară, cu câţiva colegi de breaslă, reprezentanţi MAE. îmi spune cu voce tare, şi ambasadorii ascultă plini de interes, că premierul, doamna Thatcher, s-a interesat de mine şi a întrebat dacă n-am vreun drum prin Anglia. A rostit solemn că doamna Thatcher transmite prin el „un salut prietenului său”. La coniac, mi-a precizat că este vorba despre o invitaţie pentru

O şedere de circa o săptămână, în ianuarie 1991.

Vom aborda detaliile mai încolo, întrucât se pot petrece schimbări până atunci. El se referea la posibile evenimente în România, toţi ambasadorii urmând problemele pe care le avea de rezolvat ţara noastră şi modificările posibile în formula guvernamentală.

Nu după mult timp schimbarea s-a produs, dar nu unde o aştepta ambasadorul, ci la el acasă. Doamna Thatcher pierduse votul partidului său şi demisionase. Evenimentul face turul lumii, care nu se aşteptase la aşa ceva, după cum riscul fusese neglijat chiar de Doamna de Fier. Ambasadorul îmi transmite că invitaţia se menţine. Într-adevăr, trimite invitaţia oficial. Programul prevede o temă academică pentru o vizită de studii: *Cercetarea ştiinţifică în universităţi*. Începe în 13 şi se termină la 20 ianuarie, o săptămână plină ca un ciorchine de evenimente şi persoane, de deplasări şi mese, totul meticulos şi orar. Întâlnirea cu doamna Thatcher era programată pentru 15 ianuarie, ora 16.00. În dimineaţa zilei voi fi înştiinţat cu scuze că întâlnirea se va desfăşură la ora 17.00, după finalizarea unei şedinţe de parlament.

Ajung seara la Londra şi sunt aşteptat de doamna Anne Kennedy de la Foreign Office1, secţia Overseas Visitors[46][47]. Mă duce la hotelul St. Ermin, în inima Londrei. Eleganţă veche şi victoriană. Stau la Club, am cheie la ascensor.

O maşină va fi disponibilă. De ce înregistrez atâtea detalii? Fiindcă două persoane, care nu mai au niciun titlu oficial, se întâlnesc cu titlu personal, dar cu un protocol cvasioficial, care menţine stilul impecabil în materie de eleganţă, solicitudine şi detaliu al ospitalităţii Marii Britanii.

A doua zi mă preia ca însoţitoare doamna Pauline Butler, pensionară, soţie de ambasador, pentru a mă conduce la Ministerul Educaţiei şi Ştiinţei (DES), în trecut sub suveranitatea doamnei Thatcher. Mi-a fost descrisă activitatea celor cinci consilii de cercetări şi politica

---

46 Biroul Externe (engl.) (n.red.)

47 Vizitatori de peste mări (engl.) (n.red.)

ştiinţifică a Marii Britanii. Răspundere de stat deci. Ce-o fi făcut doamna Thatcher cu rezerva ei faţă de acest concept politic? Statul publică broşuri şi cărţi care mi se oferă. Privirea mea, îngrijorată de cantitatea ce se va alătura geamantanului meu, a făcut-o pe vorbitoare să mă asigure că va trimite documentaţia prin minister. A urmat Centrul Marea Britanie-Europa. O secretară bătrânică, din seria glorioasă a femeilor care duc pe umerii lor instituţiile Imperiului, mi-a spus că îşi aminteşte prezenţa mea din 1971. Oricum, sunt două decenii de atunci.

La masă aflu că se organizează un seminar politic britanic-român curând la Bucureşti şi mi se arată chiar lista participanţilor români. Recunosc cu oroare numele unui extremist de dreapta ţărănist, fost activist al Comitetului Central al Partidului Comunist, căruia îi dădeam o notă diplomatică sub zero, unde îngheaţă apele.

Mergem la Royal Society (Academia). Vicepreşedintele Michael Epstein, după un schimb de informaţii şi idei, acceptă să patroneze cu Academia Română o masă rotundă la Bucureşti. Un prim succes. Ne îndreptăm spre un restaurant, trecând prin parcul St. James, unde lebedele (care au patronajul reginei), gâştele, raţele şi pelicanii ies din lac şi se plimbă printre trecători.

În noaptea de 14 urmăresc la TV evenimentele din Golf, după ocuparea Kuwaitului de Irak. Ştiam că începea un mare război, mare din cauza petrolului opulent al regiunii. Spusesem colegilor la Bucureşti că voi privi începerea ostilităţilor de la Londra. N-a fost atunci, ci în 16 şi americanii au adus o armată zdrobitoare care i-a învins pe irakieni.

În ziua de 15 programul este încărcat. Încep cu London School of Economics. Apare un cercetător grec interesat de securitatea balcanică şi iată proiectul gata pentru o masă rotundă la Bucureşti. Nu rezist, intru într-o librărie şi cumpăr cartea lui Ole Holşti despre teoria relaţiilor internaţionale. Programul continuă la School of Slavonie and East European Studies de la King’s College cu Denis Deletant – ştie tot şi Martin McCauley pe care-l

vom primi la Bucureşti. Pentru masă, mergem la Clubul Travelers, unde pe scara interioară ce urcă din salon o şipcă ajutătoare a fost instalată pentru faimosul Talleyrand, care era şchiop.

Mă întreţin cu Sir Peter Marshall, fostul meu coleg de la Geneva, care se ocupă acum de Commonwealth, nu de organizaţii neguvernamentale cum fac eu ca pensionar. Îmi dă cartea prefaţată de doamna Thatcher şi îmi spune să i-o arăt ca s-o semneze ea. La Ministerul de Industrie şi Comerţ mi se explică modul în care a vrut doamna Thatcher să lege universităţile de industrie prin proiectul LINK. Ne include şi pe noi într-un proiect de cercetare a inovării.

Ajung la ora cinci la Eaton Square pentru evenimentul principal. Duc şi eu, ca Brătianu când l-a vizitat pe Gladstone, două albume frumoase. Sunt uluit de instalaţiile de securitate ale locuinţei doamnei Thatcher. E bine păzită după încercarea de asasinat de către un irlandez. Este proaspătă şi zâmbitoare. Să facem poză împreună pe un divan şi apoi să ne aşezăm confortabil pentru ceaiul cu biscuiţi. „Am întrebat de tine şi la Budapesta, şi la Praga. Te-am găsit, în sfârşit. Ce face familia, copiii?” Venea de la Parlament, unde s-a dezbătut Golful. Nu părea preocupată. În schimb, comenta aprig evenimentele din ţările baltice. La Vilnius, armata sovietică s-a bătut cu populaţia şi erau 13 victime. „L-ai văzut la TV pe soldatul acela care dădea cu puşca-n oameni? Oribil. Gorbaciov spune că el nu ştia şi probabil că aşa a fost”. Parcă era trădată de fostul ei protejat, pe care îl recomandase Occidentului. „I-am zis lui Gorbaciov că nu poate păstra ţările baltice. Ce v-a dat Hitler trebuie să daţi înapoi. Situaţia nu poate dura”. Deşi părea că voia să îl scuze pe Gorbaciov, nu-i ierta pe ruşi. „Ruşii nu se lasă de şmecherii şi trucuri. Tancurile ce trebuiau distruse conform dezarmării europene au fost trimise dincolo de Urali. Cei ce trebuiau reduşi la infanterie sunt transferaţi la Nave. KGB-ul nu încetează să fie activ în străinătate”. Au fost balticii la ea şi le-a spus: „Negocieri, negocieri,

negocieri”.

Presa insistase asupra neînţelegerilor ei cu francezii. Dar ea ţinea să afirme că s-a înţeles bine cu Mitterrand. „I-am zis lui Mitterrand că trebuie să facem ceva pentru ca Spania şi Portugalia în care sunt semne că o iau înapoi să nu întrerupă cursul democraţiei. M-am sfătuit cu el şi am ajuns la ideea să fie primite în Uniunea Europeană, fără prea multe formalităţi”.

M-a întrebat cum stau lucrurile la noi. I-am vorbit despre o unanimă dorinţă de schimbare politică şi de introducerea economiei de piaţă. Ca în orice tranziţie sunt şi confuzii. Carantina care ni se aplică este nefastă. Îi încurajează pe extremişti care spun: „To hell with Europe” („La naiba cu Europa”). „Vasăzică, vreţi să intraţi în concertul european. Eu sunt pentru primirea tuturor ţărilor din Est”. Doi conservatori britanici tocmai ne torpilaseră. Şi-a afirmat înclinarea spre „lărgire” în defavoarea „adâncirii” favorizate în cercurile Comunităţii.

Pe un ton pozitiv, am amintit de întâlnirea sa cu preşedintele Iliescu. „Am aflat de la el ce speranţe şi aspiraţii are ţara”. A adăugat: „Este o inerţie a populaţiei în răsărit. Lumea se blochează la ideea inegalităţii. Este un trecut care apasă iniţiativa”. Iarăşi Moscova: „Trimiţi businessmeni pentru afaceri şi se întorc contaminaţi de birocraţie”.

Mi-a plăcut comentariul ei despre democraţie. „I-am spus lui Gorbi (Gorbaciov), dar acesta pare a nu fi înţeles că libertatea nu e echivalentă cu lipsa de autoritate. Oamenii însă trebuie să întreprindă. De ce nu-i lasă pe ţărani să lucreze?” Dar într-o parte a lumii, la ruşi, la germani, toate s-au petrecut invers, de sus în jos. O definiţie a stării de drept: „Să ştie fiecare om că are unde să se adreseze când crede că e neîndreptăţit”.

A urmat partea ştiinţifică. I-am menţionat că am dat peste tot în Marea Britanie de ideile ei: parcuri ştiinţifice, LINK, ştiinţă şi industrie în universităţi. „Da, trebuie învinsă indiferenţa universităţilor faţă de latura practică. Trebuie interesate în valorificarea rezultatelor. Oxford şi

Cambridge încep să mişte. Te duci acolo?" „Da, chiar astă-seară". M-a impresionat cu o remarcă: „Data trecută mi-ai vorbit despre educaţia matematică la copii (asta era cu douăzeci de ani în urmă). Ştii, nici acum problema nu e rezolvată". I-am spus că organizăm la Bucureşti, la CEPES, UNESCO, sesiuni despre problema predării matematicilor. Am adăugat că îmi pare rău că ideile sale, precum cea despre democraţie, nu le aud studenţii chiar de la ea. Universitatea noastră principală ar fi mândră să îi confere titlul de Doctor Honoris Causa şi cu acel prilej se va adresa studenţilor şi publicului larg. După unele ezitări şi întrebări suplimentare („E universitatea ta?"), mi-a replicat că, dacă i se adresează rectorul printr-o scrisoare, ar fi încântată. Poate că tot atunci va veni, dacă primeşte o invitaţie oficială. Am adăugat că întrucât a creat un curent care îi poartă numele (thatcherismul), ar fi bine să îl propage printr-un institut care să fie legat de alte centre europene, prezidat de ea, cu teme legate de toate problemele actuale, de la amenajarea urbană la ecologie. S-a uitat înspre asistentul ei şi a zis: „Very much in our line of thinking, isn't it?"[48] Am reluat ideea potrivit căreia contactul cu tradiţia culturală britanică este benefic pentru europenii cu o gândire de sus în jos, cu dogme şi teorii sau neglijarea experimentului. Cum în materie doctrinară apăruse cartea *Reagan şi Thatcher*, pe care i-am amintit-o, a avut o reacţie neaşteptată. Nu-i plăcea să fie asociată mereu cu colegul său american. Deci vestitul parteneriat în doi nu se bucura de atenţia ce i se atribuia şi, mai rău, erau vizibile elemente de dezacord. Să fie lipsa sprijinului în războiul din Argentina?

I-am amintit că în prezent simt „neguvernamental" şi liber de orice „ties"[49] şi mi-a răspuns: „Ca şi mine; suntem în situaţii similare". „Până la un punct" am replicat eu, scara ei fiind de gen global. Mi-am dat seama că în acest lung seminar de idei formulate amical şi sincer de către o

---

48 Este exact pe linia noastră de gândire, nu-i aşa? (în lb. engleză) (n.red.)

49 Cravată (engl.) (n.red.)

membră a constelaţiei politice mondiale, a venit timpul să ne oprim şi, după ce a semnat cartea, a spus simplu: „Să ne revedem”. Mi-am luat rămas bun.

Am ajuns cu trenul la Cambridge. Trăiesc bucuria de a-l revedea pe prietenul meu, Kendall, un probabilist celebru, în contact cu colegii români. Cu el la clubul profesorilor, comentăm starea omenirii. Este ziua în care izbucneşte un mare război. Programul mă duce apoi la Swindon. Pe drum, Pauline îmi rezumă întâlnirea cu doamna Tatcher: „I-a plăcut”. Îmi spunea că doamna Thatcher i-a mărturisit că atunci când stai mult în funcţie, îţi faci duşmani mulţi. Admira seninătatea în care îşi considera retragerea. Nu-şi ascundea plăcerea că a asistat la un dialog armonios Est-Vest, în care s-au întâlnit culturi şi politici atât de diferite, identificând totuşi atâtea puncte de conlucrare. Am trăit cu intensitate şi restul programului, cuprinzând Oxford, Balliol Collège, Chatham House, British Council, Imperial Collège, Athenaeum Club, Westminster Abbey, Tate Gallery, cu Brâncuşi la camera 13. Masa finală oferită de ambasadorul României, Sergiu Celac, şi încercarea de a face un bilanţ al acestei experienţe, ca recompensă pentru mine şi cinci ani pierduţi, prin graţia şi caracterul doamnei Thatcher. În seara plecării, primesc albumul Thatcher cu dedicaţie şi cu scrisoarea secretarului ei: „Doamna Thatcher a fost încântată să vă vadă marţi şi a apreciat foarte mult convorbirea avută”.

Praga

La începutul verii anului 1991, al doilea eveniment asemănător cu cel de la Londra se petrece, prin Conferinţa Europeană de la Praga. Mi se face onoarea să primesc o invitaţie personală semnată de Mitterrand (Franţa) şi Havel (Cehoslovacia), de a participa la lucrările reuniunii europene. Invitaţiile au fost înmânate de ambasadorul francez la Bucureşti, Jean-Marie le Breton. Văd că este o delegaţie română numeroasă, compusă predominant din partidele de opoziţie, dreapta clasică sau extremistă. Doi intelectuali independenţi şi apolitici au fost incluşi,

probabil tot la un aviz al ambasadorului: profesorul Virgiliu-Nicolae Constantinescu, rectorul Politehnicii, şi cu mine. Eram singurul fără nimic instituţional în titlu, poate doar Academia. Oricum, am luat-o drept o recunoaştere a străinătăţii, de genul Londra-Thatcher, a faptului că fosta dictatură a ţinut cinci ani cizma pe gâtul meu.

Două cuvinte despre profesorul Constantinescu. A fost cel mai mare savant român în domenii speciale ale mecanicii, aerodinamică şi mecanica fluidelor, în care se afirmase ca somitate Elie Carafoli. Dar din aceste domenii mai largi, Virgiliu-Niculae Constantinescu şi-a rezervat câmpuri de explorare în care metodele clasice eşuaseră, cum ar fi problemele legate de lubrificaţie (ungere) şi tribologie (frecare). Fusese profesor sau cercetător, ani în şir în SUA (1969 – 1970, 1972 – 1974), iar Franţa, cu Poitiers şi Lyon, va urma în anii următori: 1993, 1994. Rezultatele lui şi aplicaţiile în aeronautică s-au bucurat de recunoaştere internaţională începând cu anii ’60. Ca membru fondator al Consiliului Internaţional de Tribologie din Londra, englezii îl vor răsplăti cu Medalia de Aur pentru Tribologie, în 1996. Ca savant de talie europeană, avea toate motivele să fie invitat la un congres dedicat viitorului continentului nostru.

Eram onorat de faptul că mergem împreună la Praga şi foarte repede am observat ce pecete pune etosul ştiinţific pe mintea unui cercetător din domeniile cele mai rar vizitate, când abordează problemele economice, politice şi sociale.

Restul delegaţiei, destul de numeroasă, era compusă din rândul formaţiunilor de dreapta care atacau dominaţia – consfinţită de vot – a partidului socialist. Iar între ei se aflau şi extremişti, mânaţi de ură şi ghidaţi de pancarte. Jos, jos până sus. Se distingea o tânără arhitectă cu vocaţii sociopolitice, capabilă să măture orice grupare adversă. A organizat rapid o şedinţă, fără cei doi independenţi, de repartizare a delegaţiei pe secţii. Rămânând nedistribuite, pentru noi, au rămas două secţii ce păreau marginale: transporturile şi colaborarea tehnică şi ştiinţifică. Aşa că

m-am trezit la transporturi, în timp ce Constantinescu lua ce i se cuvenea de drept.

Bănuiam că secţiile nu pot elabora vreun document important, dar ce era mai grav era că întreaga conferinţă stătea sub semnul unui nerealism total, urmărind ficţiuni şi utopii. Numai un visător ca Mitterrand, autor de eseuri semiliterare, şi un novice naiv ca Havel, puteau visa la o „confederaţie europeană de la Atlantic până în Urali”. O neinspirată hartă uriaşă domina o sală mare de reuniuni, reprezentând o mică Europă, continuată de un Est fără sfârşit. Dar niciun politician şi nicio organizaţie nu luau în considerare o asemenea ipoteză. Cei din Vest erau obsedaţi de propria integrare şi când spuneau „Europa* se refereau deocamdată la partea ei pur occidentală, în timp ce Estul eliberat de lagărul socialist al Moscovei căuta parteneri şi sprijin din partea vesticilor comunitari pentru propriul lor viitor. În afara vanităţii celor doi iniţiatori care se vedeau pe afiş, nimeni nu întrevedea vreun beneficiu adus de monstruoasa creaţie de pe harta neatrăgătoare care începuse să ne indispună.

Conferinţa oferea o şansă de ne-neglijat. Erau numeroase personalităţi cunoscute din literatură şi presă. Venind cu autobuzul de la hotel la sediul conferinţei, mă trezesc pe scaun lângă Ilya Prigogine, faimosul chimist de la Bruxelles, ale cărui cărţi de filosofia şi problematica ştiinţei contemporane aveau mare trecere. Mă prezint, îi vorbesc despre audienţa pe care o are el în România. Este amabil, modest, fără aere de magistru. Îi spun că la UNESCO local, CEPES, se lucrează la un studiu privind comunicarea universităţilor cu societatea. Ne-ar onora să publicăm şi opiniile lui. Zâmbeşte, tace şi apoi îşi formulează rezerva: „Vezi, domnul meu, problema noastră nu este cum să comunicăm cu exteriorul. Universităţile sunt bântuite de altă lipsă. Sunt incapabile să comunice în interior, profesorii între ei. În loc să coopereze, se ceartă, sunt rivali şi duşmani şi rezultatul este o suprapunere a cursurilor şi concurenţa lor, un haos. Nici vorbă să comunice urban şi în avantajul reciproc”. Dacă n-am

câştigat un coautor, m-am ales cu o bunăvoinţă amicală, vizibilă şi în acceptarea de a fi membru al Consiliului ştiinţific al revistei *Millennium*, pe care a scos-o Fundaţia Universitară a Mării Negre în anul următor.

Întâlnirea pe teren politic cu un interlocutor competent s-a produs uitându-mă la lista delegaţiei mele. G.K. Şahnazarov, de unde ştiu numele acesta? La o conferinţă a Uniunii Internaţionale de Ştiinţe Politice, delegatul principal rus era un Şahnazarov. L-am remarcat pentru ţinuta şi stilul lui care nu oglindeau deloc dispreţul şi rezerva marxist-leniniştilor faţă de aşa-zisele ştiinţe sociale sau politice din Occident. Evident, aparţinea unei alte şcoli de gândire, dar acest lucru nu împiedica în niciun fel un dialog ştiinţific şi găsirea de puncte general valabile. Deschiderea lui avea şi alt temei. Intenţiona ca o sesiune viitoare de ştiinţe politice să se ţină la Moscova. Şi peste o vreme am văzut că dezideratul acesta s-a realizat. Lucra la Comitetul Central şi deci nu putea avea această poziţie înnoitoare fără încurajarea unor personaje de autoritate.

L-am căutat. Ne-am amintit de Edinburgh şi de temele teoretice de atunci, în acele zile era preocupat de situaţia internaţională în era marilor schimbări. Făcea parte dintre consilierii lui Gorbaciov, care îl lua cu el la tratativele cu americanii. De fapt, aceasta era preocuparea lui principală şi numai despre ea vorbea. Nu avea aproape nimic de remarcat în privinţa Conferinţei de la Praga. Era convocată de factori din linia a doua sau a treia a frontului politic, care nu erau la curent cu ceea ce se petrecea. Nu este rău să vezi că ţările europene vorbesc despre viitorul lor, luând în ecuaţie şi existenţa Rusiei şi a ţărilor din Est. Dar celelalte aspecte sunt simple speculaţii, ipoteze, nu răuvoitoare, doar fictive.

Era clar că ruşii nu dădeau doi bani pe utopia Mitterrand-Havel. Ei credeau însă că discuţiile şi negocierile cu Statele Unite au avut rezultate bune şi sunt în prezent puse în practică. Un optimism vizibil era afişat de Şahnazaruv. Îmi explica pe larg despre ce era vorba. Superputerile s-au înţeles şi au ajuns la un acord.

Gorbaciov ceruse un singur lucru de la americani. Să nu se amestece în perioada lui de reforme în treburile URSS şi nici în ale grupului de state estice. Este aproape sigur că şi ei se gândiseră la schimbări asemănătoare, dar prezenţa şi declaraţiile lor micşorează puterea de acţiune a sovieticilor. „Vă ţinem la curent, vă informăm, vă cerem chiar opinia, dar nu vă implicaţi/4 Şi americanii au fost de acord. „Atât timp cât nu sunt atacate sau vizate direct, ne lasă să ne facem ordine noi singuri/4

Dacă aş fi fost în 1989, când s-au consumat marile înţelegeri cu America nii, iar Gorbaciov câştigase admiraţia lor pentru recunoaşterea Germaniei, aş fi găsit motive pentru optimismul colegului meu. Gorbaciov a fost lăsat în pace de intervenţii externe. Dar ulterior în interior se multiplicau contestările. Un vechi susţinător, ministrul de Externe, Eduard Şevarnadze, îl părăsise sonor la sfârşitul anului trecut. Iar în iunie, rivalul său, Boris Elţîn, este ales preşedintele Republicii Ruse. Nu bănuiam, desigur, că un puci intern îl va lovi şi paraliza temporar peste două luni şi nici că suntem în anul dispariţiei URSS-ului. Totuşi, l-am ascultat pe Şahnazarov cu mult interes, cu vaga senzaţie că şi cei mai realişti oameni cad pradă ficţiunilor. Cum ziceam noi la dezarmare că încep războaiele? Din eroare, prin greşeală de raţionament şi accident. Dar se vede că hazardul, pe seama cui se pun toate relele, apare ca un accident greu previzibil. Însă nu puneţi în cârca „întâmplării44 ceea ce ţine de mintea proprie.

Chestiunea prezentei conferinţe, privită cu îndoială de opinia publică şi cu dispreţ de cercurile politice, total proastă pentru cei din mişcarea integrării europene, nulă şi neavenită pentru marile puteri, a apărut într-o nouă lumină chiar şi pentru organizatori. Primii au fost cehoslovacii. Ei porniseră campania de apropiere instituţională de Europa şi erau întrebaţi: „Parcă la Praga voiaţi altceva? 44 Francezii nu luau în serios întotdeauna ceea ce întreprindea preşedintele cu mantale romantice. Când un prim-ministru, Paul Painleve, a stat în funcţie doar

câteva săptămâni, francezii cântau în cor: „A peine leve, il est tomb4<1. Cam aşa şi cu conferinţa noastră. Abia începuse şi s-a veştejit. Acest lucru se vedea în activitatea comitetelor.[50]

Conferinţa de la Praga nu a reuşit să fie numărată printre paşii de evoluţie a integrării europene. În schimb, a oferit din plin prilejul de a măsura instabilitatea acestui an plin de prăbuşiri şi de schimbări drastice în care vârfurile politice au ratat toate şansele date unei cooperări de substanţă, de a soluţiona conflicte şi a restaura puterea căilor paşnice. Ce risipă, ce capcane, ce constelaţie de somnambuli. Modernizarea Rusiei se va transforma într-o farsă pierzătoare, victoria militară din Irak s-a pierdut pe plan politic, apare sfidarea extremismului islamic, a terorismului, a marilor crize precum cea din Afghanistan. Praga, Praga, numai de prospectivă n-ai fost în stare.

Moscova

A treia invitaţie pe care o preţuiam în acel an 1991 venea de la Institutul de Relaţii Internaţionale de la Moscova, un centru de studii superioare ce se bucura de autoritate şi de prestigiu. Putea fi comparat cu şcolile superioare franceze, create de Napoleon, din care ieşeau mari specialişti. Cam toţi politicienii şi funcţionarii superiori erau absolvenţi ai École Normale, iar inginerii, de la École Politehnique. Diplomaţii şi oamenii de ştiinţă erau profesori de elită în URSS. Erau singurele domenii în care meseria prevala asupra teoriei marxist-leniniste. Aveau şi o oarecare stabilitate. Gromîko, care era şi membru al Academiei, a fost ministru de Externe timp de 28 de ani. Dobrânin, ambasadorul URSS în SUA, a stat în postul său 24 de ani.

Am acceptat cu plăcere. Era vorba despre un curs pe un subiect la alegerea mea. Am zis „L'honneur oblige" 1 şi mi-am propus un subiect mai puţin vizitat, şi anume *Negocierile multilaterale*, în care să fim în stare de a spune lucruri noi. Eram invitat cu soţia. Totul era bine organizat. Durata: circa două săptămâni. Cinci expuneri de

---

50 Abia instalat, el a căzut (în limba franceză) (n.red.)

câte o oră, la intervale de câteva zile, urmate de întrebări şi răspunsuri, întâlniri şi conversaţii cu profesorii, program special cu tema „Literatura rusă” pentru soţie, vizitarea de muzee, spectacole şi altele. Locuiam la un hotel într-una dintre cele patru construcţii ale erei staliniste ce trebuiau să fie mici zgârie-nori în stil rusesc. Gazdele dădeau oaspetelui toată atenţia, într-un moment în care bunăstarea şi resursele erau în mare deficit în ţară. Am primit ca însoţitoare un cadru didactic al institutului.

În holul institutului era afişat programul cursurilor în cel mai mare detaliu şi un calendar de desfăşurare (cursul se ţine întotdeauna între 3 şi 4 p.m.). Cum luam masa înainte de curs la institut, aveam întotdeauna unul sau mai mulţi profesori interesaţi în subiecte teoretice, dar şi în experienţe din viaţadiplomatică la ONU sau ca ambasador. Am observat de la început că temele de actualitate şi evoluţia politică actuală erau sistematic evitate de interlocutorii mei. „Suntem într-o perioadă de tranziţie... nu se ştie... mai aşteptăm...” Numele lui Gorbaciov nu era invocat. Toţi se pronunţau cu prudenţa celor care aşteptau în tăcere şi resemnare evenimente mari» zgo motoase şi, poate, istorice.

Trăiseră toţi momente de maximă încordare. În 19 august se produce o lovitură de stat de către un grup extremist din guvernul lui Gorbaciov, care îl debarcă şi îl ţin în arest de domiciliu în Crimeea. Ei îşi propun să asigure unitatea şi refacerea naţională. Electoratul aprobase proiectul de Tratat al Uniunii propus de Gorbaciov. Rebelii nu îl acceptă însă şi prin lovitura lor împiedică să fie semnat. Intră deci în joc un nou personaj, care în iunie deve ni se preşedinte al Republicii Ruse: Boris Elţîn. Acest om, pe care unii îl considerau un bufon beţiv, declară ilegalitatea noului guvern, în capacitatea sa de preşedinte al Republicii Ruse, mobilizează lumea să apere Casa Albă, sediul său, se urcă pe un tanc din stradă, filmat de toate camerele de televiziune, declarând nulă lovitura de stat. Prin acest act de curaj, câştigă încrederea şi susţinerea populară, puciştii sunt arestaţi şi Gorbaciov

se întoarce din Crimeea după trei zile de absenţă. Partidul Comunist este zguduit din temelii, în Rusia lui Elţîn, el e desfiinţat în noiembrie. Dar şi Gorbaciov demisionează din postul de secretar general al Partidului Comunist. Se închide deci capitolul istoric al partidului, dar rămâne deschisă problema statului sovietic. I, i\ 1 decembrie Ucraina se desprinde de URSS. în acest climat nu este de mirare că nimeni la Moscova nu avea o altă poziţie decât aşteptarea. Era evident că eroii competiţiei de putere erau Elţîn în creştere şi Gorbaciov în declin.

La 6 decembrie deschid cursul cu prima lecţie. Văd cu această ocazie cui vorbesc. Un auditoriu de studenţi maturi, aparţinând nu doar ruşilor, el veniţi din SUA şi multe ţări europene, printre care şi, prin tradiţie, cei din ţările blocului estic. Nicio dificultate la vreunul de a urmări un curs ţinut în limba engleză. Credeam că le câştigam interesul, subliniind faptul că teoria negocierilor multilaterale era în curs de a fi elaborată. Şi dacă au vreo idee proprie, nu este târziu să şi-o enunţe. Cele cinci lecţii s-au ţinut în 6, 9, 10, 11 şi 13 decembrie.

Ca să faci atractive ideile tale, este necesar să-ţi placă şi ţie. Aşa că ţineam la studiul meu despre negocierile multilaterale. Pentru două părţi, o negociere este uşor descriptibilă. Nici cazul tripartit nu este complicat. Dar când o adunare de 120 de state negociază reglementările unei probleme internaţionale, nu sunt cunoscute regulile şi metodele care conduc la un acord final sau cele care nu îi sunt propice. Luasem ca punct de plecare cinci cazuri de conferinţe mari, în care erau urmărite acorduri internaţionale. Regimul mării, în care negocierea a durat 13 ani (1970 – 1982), dar care a avut un rezultat remarcabil, negocierile GATT de comerţ şi tarife (Runda Uruguay, 1986), negocierile europene pentru înfiinţarea pieţei comune (1986), Comitetul de dezarmare (1959 – 1988) şi Conferinţele UNTAD de comerţ şi dezvoltare (1964 – 1990). Am făcut un tablou apoi cu cinci linii (cazurile studiate) şi 15 coloane cuprinzând trăsăturile fundamentale, începând cu dimensiunea, durata,

continuitatea şi terminând cu formalismul, consensul, suprapunerea, simetria, iar în tablou am notat cu +, – sau ± prezenţa unei calităţi la fiecare conferinţă. Întrebarea la care căutam răspuns era care au fost trăsăturile prevalente în negocierile de succes (Dreptul mării, Comerţ şi Europa)? Din tablou reies ca esenţiale următoarele calităţi: Proiectul comun, Lipsa polarizării, Flexibilitate, Comunicare şi Context mondial.

Îl aveam la Moscova ca prieten pe ambasadorul României, Vasile Şandru. M-a invitat cu soţia la ei la masă, unde ne simţeam ca în familie. Lui Şandru îi ceream sfatul şi îl puneam la curent cu teoria negocierilor. Îl consideram un as al meseriei noastre, cu experienţe directe în cea mai inflamabilă zonă a Europei, Balcanii. Citea enorm. Economisise bani ca să-şi cumpere zecile de volume ale *Enciclopediei Britanice*, pe care mi le arăta cu mândrie. Cu el, nu aveam restricţiile de tăcere şi de prudenţă în privinţa situaţiei politice din URSS. Iar părerile lui aveau greutate. Simţea că situaţia s-a degradat într-un mod iremediabil, că prăbuşirea lui Gorbaciov era iminentă, iar ţara, în pragul unor schimbări drastice. Cursa va fi câştigată definitiv de Elţîn, un om cu un comportament greu previzibil. Zona aceasta de final o numeam între noi „mişcaţi puţin4, cuvintele unei glume sinistre cunoscute în lumea cercetătorilor de conflicte şi de războaie. Suna cam aşa: „Un general japonez şi unul chinez, foşti colegi ai unei academii militare într-o vreme când nu erau în război, se reîntâlnesc în împrejurări grave: chinezul este într-un lagăr japonez, condamnat la moarte, iar japonezul trece din întâmplare şi îl recunoaşte. «Ce faci aici?» Chinezul îi descrie starea sa jalnică şi ce îl aşteaptă. Japonezul îi spune că regretă enorm, dar în disciplina lor neegalată, nu poate face nimic pentru el. «Poţi, îi spune chinezul. Erai cel mai bun luptător cu sabia între noi. Execută-mă tu, ca să nu sufăr din cauza unor amatori.» Japonezul consimte. A doua zi apare costumat ca un călău, se roagă conform obiceiului, ia sabia, o sărută, o învârte cu o repeziciune uimitoare şi dă lovitura. Cu un deget, chinezul arată

întrebător spre capul lui care era la locul său. «Mişcă puţin», îi spuse autorul unei execuţii impecabile şi capul, perfect tăiat, căzuM.

Într-adevăr, în acea primă jumătate a lui decembrie, capul lui Gorbaciov aştepta să cadă, ceea ce s-a întâmplat la Crăciun: în 25 ale lunii nu mai era preşedinte şi Uniunea Sovietică înceta să existe. Făcusem drumul de reîntoarcere, ajunsesem la Bucureşti şi ştirea şocantă mi-a venit pe urme. Mi-a părut rău de Gorbi. Fusese autorul unei schimbări la faţă a comunismului sovietic. Îl umanizase. Renunţase la supremaţia externă, lăsând toate ţările blocului să-şi hotărască soarta. Au plecat toate. A renunţat la jugul intern, spunând ca fiecare să îşi facă viitorul şi, ca urmare, au plecat vreo şase ţări socialiste sovietice. Era în întârziere cu formulele înnoitoare care trebuiau să menţină o solidaritate a vecinilor. Era în întârziere în înlocuirea structurilor interne vechi cu altele noi, viabile şi, mai ales, cu randamentul „perestroicăi”, adică reconstrucţia şi producţia.

Îmi amintesc cum l-am cunoscut de aproape în Germania, unde Clubul de la Roma ţinea după unificarea Germaniei sesiunea anuală la care participam şi unde fusese invitat la o masă de onoare împreună cu soţia. Era aşezat la masa rotundă din centru, în timp ce membrii CoR luau loc la mesele rotunde care o înconjura pe cea centrală. De la câţiva metri distanţă nu mă săturam să gust priveliştea. Am fost martor la scena următoare: cu întârziere, după ce toţi se aşezaseră, apare şi regina Spaniei, invitată de onoare. Îşi caută locul, se aşază, o vede pe doamna Gorbaciov îi face semn cu capul şi cu mâna, aceasta mai stângace în reuniuni internaţionale abia îi răspunde, atunci regina se ridică, se duce lângă ea să o salute. Doamna preşedintă rămâne pe scaun şi întinde o mână neentuziastă către ea, regina continuă dialogul în picioare, dar nu primeşte decât câteva bâlbâieli şi pleacă mirată spre locul ei. Îmi venea să-i strig: „Nu aşa se face politica, fa! Mişcă-ţi spatele în asemenea situaţii, zâmbeşte, fii urbană. Cu mintea asta, mi-am zis eu, ţi-ai

sfătuit soţul să nu înceapă cu restructurarea, ci pe dos, cu transparenţa ta, idee de profesor improvizat de filosofie ce eşti”.

La ieşirea din casa de oaspeţi, am văzut cu ochii apogeul lui Gorbaciov. Întreaga Germanie ştia că recunoaşterea unificării ei, în care Anglia, Franţa şi SUA manifestaseră opinii diferite, se datorează neaşteptatei şi promptei aprobări a URSS. Se adunase brusc lume, se oprise circulaţia, se formase aproape un miting improvizat în care oamenii strigau urale pentru Gorbaciov. Am văzut cum o persoană necăjită, care era, probabil, femeie de serviciu pe undeva, s-a apropiat de el şi i-a dat un plic cu 10 mărci ca gest de mulţumire. Cadouri au curs peste tot; de la industrie un automobil, de pildă. Când a părăsit scena politică şi a întemeiat o fundaţie de studii, sponsorii germani se întreceau în a o susţine.

Înainte de plecarea mea din Moscova am făcut şi o vizită la guvern. Mă invitase Şahnazarov, cel de la Praga. Se vedea pe chipul lui că trăia momente de încordare care făcuseră să dispară tonalităţile optimiste de altă dată. La întâlnire participa şi alt membru al secţiei sale. Nicio referinţă la actualitate, nici invocarea lui Gorbaciov. Folosea prezenţa mea la Moscova pentru a-şi exprima o nedumerire. Poate îl lămuresc. „De ce se aud în România voci în presă sau la radio şi opinii ale unor oameni politici, ostile Uniunii Sovietice, tema exploatată fiind luarea Basarabiei de la români? Ce aveţi acum cu Basarabia? mă întreba el. Nu mai este a noastră, este un stat independent. Nu am protestat la plecarea ei, am fost de acord cu soluţia. Ce putem face mai mult, odată ce nu ne amestecăm în treburile ei? Brusc apare pretenţia României de a o anexa. Acest lucru nu va fi admis în lumea de azi, nici de noi. Cu ce vă supără o soluţie care ne-a depărtat de ea?”

Începem să ne întrebăm dacă nu se amestecă alte puteri şi alte interese. America a spus la un moment dat că nu se amestecă. „De unde fervoarea asta şi ce vină ne atribuiţi?” Părea mai mult o nedumerire amicală decât un

demers oficial. Deşi am înţeles că poziţia română, deschis antisovietică şi antirusă, dezamăgeşte şi irită Moscova.

Am spus că, în condiţiile câştigării unei libere exprimări a opiniilor, găseşti partide sau grupuri de oameni care reînvie o temă veche, cu mulţi adepţi. Dar, din câte ştiu şi văd, politica română este una de pace şi de cooperare, începând cu vecinii ei. Mi-a precizat că nu e un demers oficial, ştie că n-am atribuţii de acest fel, dar roagă s-o reţin ca pe o nedumerire a unui prieten. În sinea mea, dezaprobam extremismul manifestat de naţionaliştii sonori ai ţărăniştilor, dar ştiam că la Externe erau oameni echilibraţi şi competenţi, aşa cum ministrul de Externe, Teodor Meleşcanu, a fost într-adevăr.

Ambasada i-a invitat cu ocazia prezenţei mele pe cei de la institut cu care am lucrat, dar au chemat şi foşti colegi, ca Dobrânin sau personalităţi care contau în relaţiile româno-ruse.

Iată-ne sosind cu trenul în Ajunul Crăciunului acasă. Petrecusem zile frumoase de teorie a diplomaţiei, dar şi zile de încordare în aşteptarea mută a unui deznodământ. Nu-mi putusem închipui că momentul lui era aşa de apropiat. De Crăciun, Mihail Gorbaciov iese din scenă, iar Uniunea Sovietică dispare, făcând loc Rusiei şi noii sale federaţii a celor ce rămân în sânul ei.

Elveţia şi SUA

În 1990 – 1992, am făcut vizite în Elveţia, pe care le înscriam cu plăcere în lista celor care mă invitau. Eram vechiul ambasador de cu zece ani în urmă, supus între timp acasă unui tratament nedemn. Gazdele a fost generoase. De la Pro Helvetia, autoritatea lor în turism, am primit un carton miraculos care îmi dădea acces liber pe toate mijloacele de transport, în oraşe şi între ele. Puteam vedea toată ţara, să merg, să văd şi să mă întorc fără ghid şi fără program fix.

Am profitat, m-am urcat în tren şi mi-am propus să ajung la locurile neglijate în alte voiaje. Am luat-o de la începuturile istoriei lor. Am ales oraşul Schwyzi ca ţintă, am luat trenul şi l-am găsit. Este unul dintre părinţii

fondatori ai Elveţiei. Aici s-a semnat Carta din 1291 între comunele rurale din Un, Schwyz şi Unterwalden. În 1353, s-au alăturat Glarus, Zug şi Lucerna, Zürich, Berna. Pe la 1500, Federaţia veche cuprindea opt state.

Schwyz este un oraş liniştit la poalele Munţilor Mythen între Lacul celor patru cantoane şi Lacul Laurez. Ajuns acolo, caut Arhivele, o frumoasă construcţie muzeală. Iată şi originalul act din 1291. Mă aşteptam la un document ros de vreme, scris de oameni cu moravuri simple. Spre mirarea mea, era un document cult, civilizat, cu pagini impecabile, într-o latină perfectă, cu scriere îngrijită şi litere ornamentale, ca în documentele medievale mănăstireşti. Era mână de jurist, artist, scriitor, un om cu carte. Mi-am amintit că pe la 1500, deci mai târziu, la Florenţa, Machiavelli scria că cel mai mare pericol pentru Italia sunt elveţienii. Toate cetăţile şi-au angajat soldaţi elveţieni şi dacă îi aduni pe toţi, nimeni nu le poate sta în cale. De unde proveneau? Din Schwyz, cea mai însemnată sursă de mercenari pentru export. Erau căutaţi şi în Franţa.

Al doilea obiectiv al turneelor mele a fost Via Mala. Îmi amintea de Roma nul cu acest titlu. Este situată sub Chur, pe Rin, între oraşele Thusis şi Zillis. Dacă ţinem drumul în jos, dăm de marile trecători de la San Bernardino şi Splügen, după care toate numele sunt italieneşti. La Thusis suntem în Graubiinden, la 2000 m, la ruinele unui castel-refugiu de deasupra Via Matei. Thusis este un mic oraş turistic. Via Mala este o strâmtoare cu galerii în care se poate descinde şi care oferă vederile cele mai caracteristice. Între prăpăstiile dimprejur sunt trei poduri. Sub unul dintre ele, la 70 m în jos, curge Rinul. Din cauza acestei prăpăstii care îţi dă fiori, Via Mala a fost secole la rând obstacol de trafic între două regiuni elveţiene. O părăsim pentru ca, la Zillis, să vedem una dintre cele mai frumoase şi vechi biserici romane.

A doua vizită a fost pregătită de colegii mei. Jean Freymond conducea atunci Centrul de studii practice ale negocierii internaţionale. Am participat la unele reuniuni

sub egida lui, precum cea în care un economist francez a vorbit la grupul de lucru „Ştiinţă, tehnologie şi relaţiile internaţionale”, unde am luat cuvântul. Altă instituţie era condusă de Jacques Freymond, tatăl: Centrul European al Culturii, fondat de Denise de Rougemont. Edita o revistă remarcabilă, *CADMOS Noua Revistă Europeană*, în care a publicat eseul meu, *Rolul ţărilor sud-est europene în noua politică europeană actuală*, în 1992. Mă invita la manifestările organizate de el, cum a fost cea din Portugalia, într-un mediu nou pentru mine.

În 1992, înregistram totuşi o schimbare de ton şi de dispoziţie cu colegii mei. Întâlnirea cu Georges-Andre Chevallaz, ministrul şi istoricul, la Lausanne, mi-a arătat destul de clar că se produceau schimbări nu doar de generaţii, ci şi în politica europeană. Acţiona în forţă expansiunea ideilor integratoare, care îi nelinişteau pe elveţieni. „Simţim, spunea el, atracţia crescândă a culturilor mai mari ale vecinilor noştri germani, italieni şi francezi asupra elveţienilor care vorbesc aceste limbi. Sunt vizibile forţe centrifuge care slăbesc unitatea şi solidaritatea tradiţională/4

Vedeam cu ochii mei noua filosofie vestică a supremaţiei formei asupra conţinutului, a antiraţionalismului şi antirealismului şi n-a trecut mult timp până când sobra şi cultivata revistă *CADMOS* se va prezenta într-o nouă ediţie, cu subiecte la modă, cu poze şi literatură.

În 1991, invitat de Asociaţia Est-Vest condusă de polonezul care îmi sărise în apărare în anul ostracizării mele, am mers la New York, unde se afla şi lucra fiica mea. Asociaţia organizase o adunare somptuoasă, în ţinută oficială, care acorda un titlu de onoare ministrului de Externe iugoslav. Nu era prima dată când Asociaţia se orienta după interesele la zi ale SUA. Ne aflam sub preşedinţia lui George Bush, tatăl, pe care îl însoţisem în avion la vizita lui în România, pe vremea în care eram ambasador la Washington. Deşi fusese un războinic în conflictul cu Irakul, nu aceasta era trăsătura lui principală.

Demonstra în relaţia cu Gorbaciov că aprecia şi aplica abordarea paşnică a înţelegerii diplomatice. Începuseră conflictele între Belgrad şi sloveni, urmaţi de croaţi şi macedoneni. Lui Bush nu-i plăceau aceste semne de polarizare, sârbii apărând ca sprijiniţi de sovietici, iar protestatari, de Occident. Îl trimite pe ministrul de Externe la Belgrad în 1991, să-i asigure pe sârbi că SUA sprijină „o Iugoslavie unită şi democratică”.

Cam în această idee se înscria şi încercarea Asociaţiei de a menţine bunele relaţii cu sârbii. Am remarcat la recepţie şi adunare că oaspetele sârb nu manifesta prea multă simpatie acestei „apropieri” şi că reacţia lui nu era la înălţimea aşteptărilor.

Din conversaţiile mele cu colegii americani, se desprindea îngrijorarea lor că peste tot, la sovietici, în Balcani, nemaivorbind de războiul din Orient, lumea se îndrepta spre nesiguranţă şi tulburări. De fapt, la sfârşitul anului, când am făcut bilanţul, am putut constata că un an prăpăstios ca ăsta nu s-a mai trăit de mult. Atacul iugoslav împotriva Sloveniei din 1991 a fost urmat de un război regional care nu s-a domolit decât prin 1995, ca apoi să se reaprindă şi să ocupe restul deceniului. Uniunea Sovietică se prăbuşise la sfârşitul anului 1991.

Nu ştiam atunci că în curând „schimbarea4 îl va lovi cu aripa pe Bush, pentru că în 1993 democraţii îl înlocuiesc cu candidatul lor, Bill Clinton. El va fi reinvestit în 1997.

În tot acest deceniu am putut urmări câteva neajunsuri pe care le au sistemele occidentale în ciuda democraţiei lor. Existenţa a două partide, care sunt în perpetuă luptă pentru putere în SUA, face ca la schimbarea macazului, idei şi acţiuni merituoase să fie, pur şi simplu, puse la coş. Întreaga lume trebuie să se acomodeze cu noile viziuni şi practici ale unei superputeri hegemonice. Întrevederile lui Bush şi Clinton erau prăpăstii mari. Clinton, mai puţin serios şi responsabil decât predecesorul lui, a făcut din drama iugoslavă un teren de exerciţiu militar, pe care i-l sufla în urechi un alt

personaj ră/ boinic, doamna Madeleine Albright. Când aceasta participa la o expoziţie a Pentagonului de arme noi, i-a întrebat pe organizatori: „Spuneţi-mi, le folosiţi undeva? Vă gândiţi şi la faptul că ar trebui să se facă uz de ele?” S-ar fi putut crede că republicanii şi democraţii au făcut schimb de doctrine.

Ceea ce oamenii politici ai anilor ’90 au pierdut din vedere au fost toate şansele care s-au ivit în tranziţiile care aveau loc, pentru a stinge conflicte în loc să le aţâţe, să dezvolte cooperarea internaţională în loc să o slăbească, să rezolve probleme care atingeau interesele şi viaţa pe tot globul în loc să viseze la globalizare ca la un mijloc de dominaţie mondială, precum Clinton.

Atâta speranţă şi-a pus în promisiunile globalizării, ca promotoare a intereselor americane desigur, încât o carte apărută la Oxford despre noul secol arăta că, într-un fel, conceptul-cheie al omenirii va fi, după 2000, globalizarea. Eronată predicţie, fiindcă ea nu s-a realizat nici pe plan economic, nici pe plan politic, rămânând doar un triumf al computerelor, un succes al lor pe planul comunicării universale. Ne gândim mereu la cine conduce lumea? Cine ne conduce pe noi? Un lucru pare sigur. Nu sunt apţi în a exercita autoritate, deci de a câştiga încrederea cetăţenilor, decât oamenii care se gândesc numai la interesul comun şi în niciun fel şi prin nicio măsură la interesul personal. Măsuraţi dacă au un gram de lăcomie sau de vanitate şi dacă da, descalificaţi-i definitiv şi iremediabil.

Turcia încep cu Istanbulul, fostul Constantinopol, atât de legat de istoria românilor. Este un oraş enorm şi monumental, atât de populat, încât are mai mulţi locuitori decât au fiecare dintre cele 100 de ţări care urmează Turciei în lista Enciclopediei Statelor. Stă pe cele două ţărmuri ale Bosforului, care iese din Marea Neagră ca linie de separaţie a doua continente. Face o cotitură pe ţărmul european, formând Golful Cornului de Aur. Apoi revine şi se prelungeşte în Marea Marmara. Nu neglijează ţărmul estic, asiatic, legat de celălalt de porturi uriaşe.

Nu am elaborat un program pentru acest cosmos plin de săgeţile spre cer ale minaretelor, pentru că, oricum, îl începeam cu cea mai importantă mărturie a Bizanţului. Este Sfânta Sofia, Hagia Sophia. În 1453, când sultanul Mehmed al II-lea a intrat cu calul în biserica de rit creştin, gestul lui a fost ales drept simbolul căderii Constantinopolului. Deşi a ordonat convertirea ei în moschee, structura şi mozaicurile au rămas intacte. Şi cu toate că un minaret a fost ridicat pe o cupolă (acum sunt patru, ridicate în secolul următor cuceririi), decoraţii originale au supravieţuit, iar sultanii au purces la restaurări şi completări, dându-şi seama de valoarea eternă a monumentului; unii dintre ei chiar şi-au stabilit mausoleul în colţurile ei.

Ce loc minunat pentru o meditaţie asupra clădirii care fusese o întruchipare a creştinismului ortodox. Îmi aminteam de Blaga, care făcea o distincţie filosofică între ortodoxism şi catolicism. Primii cred că divinitatea coboară spre ei, iar ceilalţi că oamenii năzuiesc să urce spre ea. De aceea, Vestul este plin de catedrale înalte cu turnuri mari, în timp ce ortodocşii lărgesc suprafaţa catedralelor lor, întinzându-le lateral, ca pe nişte platforme de aterizare confortabile pentru Duhul Sfânt. Toate bisericile ortodoxe, inclusiv cele ale Ţărilor Româneşti, au adoptat stilul unor receptacole ospitaliere pentru tot ce coboară spre ele din cerul divin.

Dacă analizăm în continuare deosebirile, suntem izbiţi de modul diferit în care cele două biserici relaţionează cu puterea civilă. În timp ce în Occident a domnit concurenţa şi rivalitatea lor, în Bizanţ legătura era armonioasă, mergând până la faptul că împăratul era considerat cap al bisericii. În cazul românilor sub ocupaţie străină, biserica întreţinea tacit o funcţie de rezistenţă politică.

Părăsesc Sfânta Sofia încărcat de idei şi sentimente îmbogăţite, dar în imediata apropiere se ridică un alt monument ce merită vizitat. Replica islamică a Sfintei Sofii a apărut cu o întârziere de două secole. Moscheea albastră

îl impresionează pe vizitator în primul rând prin dimensiuni: înaltă de 23 de metri, cu şase minarete, cu 260 de ferestre, cu zeci de mii de plăci de faianţă şi cu 30 de cupole. Preţioasă şi greu egalabilă este decoraţia de mare fineţe a balustradelor din marmură. Moscheea albastră era un centru spiritual de la care, într-o vreme, plecau pelerinajele la Meca. Numele „albastru" vine de la culoarea dominantă a faianţelor. I se mai spune şi Moscheea

Sultanului Ahmet, după întemeietorul îngropat în complexul de clădiri din vecinătate, consacrate şcolilor teologice (*madrasa*).

În apropierea catedralei şi a moscheilor se află un monument subteran ciudat. De data aceasta religia conlucra cu igiena oraşelor. Este o construcţie subterană cu apă caldă, ce avea printre cele 336 de columne şi o biserică. Locul poartă numele din timpul lui Constantin cel Mare: Cisterna Bazilică. Gustul băilor, reci sau fierbinţi, se trage de la romani, care oriunde ajungeau făceau drumuri şi căutau izvoare. Până şi azi cisterna furnizează apă rece clădirilor din vecinătate. Un bazin mare din care ies columne de marmură are pe margini trotuarele pentru vizitatori străjuite de alte columne.

Nu părăsesc regiunea, doar mă apropii de vârful pintenului european, acolo unde distanţa de regiunea asiatică se micşorează şi unde ai deasupra la Cornul de Aur şi dedesubt Marea Marmara. Poziţie strategică, desigur. Locul este fortificat. Străbatem ziduri de apărare şi ajungem la monumentul supremei autorităţi a sultanilor, la Topkapî. Din nume, se deduce vocaţia marelui palat: înseamnă Poarta Tunului. Este o construcţie uriaşă înconjurată de ziduri, un sediu permanent al sultanilor şi locul de unde plecau deciziile privind un mare şi temut imperiu. Dar care le oferea şi un maximum de securitate. De aceea, mărimea zidurilor de apărare trebuie menţionată pe primul loc: un kilometru şi jumătate. Întrucât din 1472 – 1478, când începe construcţia şi până pe la 1850, toţi sultanii au reparat palatul, l-au completat

cu noi încă peri şi l-au fortificat, toate stilurile şi gusturile s-au amestecat, până la ultl mul pavilion construit, care astăzi este restaurant, unde am luat cafeaua.

Clădirile sunt parcurse pe rând, sub numele „Curţi”. Prima e Curtea Ceremonială. Importanţa se simte după poarta de intrare. A doua este Curtea Respectului, modificată în timpul lui Suleiman şi Mustafa al II-lea, familiari pentru principii români. Dăm de Noul Palat, de locuinţele slujitorilor şi de dormitorul vizirilor. Undeva un drum duce la Harem şi altul la „eunucii albi”. În fine, sala tronului, redecorată în secolul al XIX-lea. A treia Curte aşi gură găzduirea vizirilor şi a ambasadorilor străini. O bibliotecă şi atelierul artiştilor şi muzicanţilor anunţă eforturile de modernizare, bibliotecile stând cot la cot cu moscheile. Există medici şi grădini. Un pavilion numit al Bagdadului deschide vederi impresionante ale Cornului şi ale mării. Haremul are 250 de camere, supravegheate de „eunucii negri”, a doua specie de acest fel. Întreaga bogăţie a Topkapî-ului a devenit muzeală. Dar este un muzeu care te duce cu gândul la lupte, rivalităţi, răscoale, sânge şi războaie. În interior se călca pe covoare scumpe, în lupte pe vieţi fără nicio valoare.

Gândul mă ducea la soarta Principelui Brâncoveanu. În ce stare a minţii tale de sultan strateg l-ai arestat pe Brâncoveanu, l-ai acuzat de trădare şi l-ai decapitat împreună cu întreaga sa familie? Fără îndoială, simţeai în ce cădere liberă era imperiul după ce n-a reuşit cucerirea Vienei (1683). Când v-aţi retras, nu v-aţi oprit până acasă, cedând teritoriile Austriei, Ungariei şi ajungând în Balcani. Nu vă mai încredeaţi în nimeni, începând cu voi. Şi, astfel, acţionaţi ca o vită muşcată de streche. Distrugând ultimii domnitori valahi şi înlocuindu-i cu înalţi funcţionari greci din Fanar, cărora le-aţi închiriat Principatele Române spre exploatare maximă; i-aţi pierdut mai întâi pe greci, deveniţi independenţi peste un secol, apoi aţi rămas fără Principatele Române. În 1714, eraţi în starea numită de Dimitrie Cantemir „a descreşterii”, după ce aţi crescut până la plesnire. În actul uciderii prinţului meu preferat

între toţi pentru capacităţile lui diplomatice, citesc doar nebunia disperării. Mă simt prost dacă continui vizita cuibului vostru, sultanilor, care a devenit muzeal ca toate construcţiile voastre albastre.

Nu departe de el se află închisoarea Edicule sau clădirea celor şapte turnuri, muzeu singuratec şi el astăzi. În ei au fost aruncaţi la sosire prinţul valah cu ai lui. A înţeles ce i s-a întâmplat: trădarea boierilor cantacuzini. Ei au fluturat la nasul sultanului şi paşilor lista imenselor averi ale valahului şi lista loviturii date în spate otomanilor în conivenţă cu duşmanii lor.

Îl comparasem la cursurile mele pe Brâncoveanu cu Bismarck. Era singurul om politic european care ca şi Bismarck a avut destoinicia şi arta menţinerii în aer a patru bile fără să cadă, ceea ce însemna cel puţin patru relaţii vitale pe care le asigura simultan. Bilele lui Brâncoveanu erau trei imperii (turc, rusesc şi austriac), iar a patra era aceea a boierilor. Este exact cea care a căzut, trăgându-l jos. Edicule a fost concepută de bizantini ca o „poartă de aur” a palatului principal ce va deveni Topkapî. Cuvântul „aur” se potriveşte, pentru că aici îşi ţineau sultanii bogăţiile. După aceea a devenit închisoare. Execuţiile se făceau lângă turnul de sud care flanca Poarta de aur. Capetele erau aruncate într-un puţ (fântâna sângeroasă). Pe turnul din est, prizonierii străini îşi marcau inscripţiile, de aceea i se zice „turnul înscris”. Vedem acum unde a fost decapitat Prinţul, forţat să asiste la uciderea, unul câte unul, a membrilor familiei sale. Este crimă, dar este şi sinucidere de sultan nebun.

Încerc să alung viziunea celor şapte turnuri macabre şi să mă îndepărtez. Sunt la Marea Marmara şi ea mă va vindeca. Într-adevăr, peste ani sunt invitat la sărbătoarea de încheiere a cursului şcolar, la Universitatea Marmara. Cum am ajuns la ea? în 1971, îl aveam ca invitat pe colegul meu turc, dr. Orhan Oguz, ministrul de Educaţie al Turciei. Acesta s-a consacrat creării unei noi universităţi cu toate calităţile modernităţii. Era făcută pentru oameni în contact cu lumea, cu un intens program de limbi străine. Mai mult

decât atât. Unele domenii erau predate total sau parţial în limbi străine: medicină, economie şi business, inginerie şi în cele cinci institute de studii postuniversitare. Inaugurată în 1982, în momentul în care am primit invitaţia, prin 1991, avea serii care parcurseseră ciclul. Pentru mine, nu se putea un moment mai nimerit. Coincidea cu ieşirea mea din vechiul regim şi din lunga perioadă de „azil intern. O puneam în linia reconfortantă a invitaţiilor primite din Anglia, Praga, Moscova, Elveţia şi SUA. Vedeam peste tot o lume cu gustul schimbării, chiar dacă speranţele acelor momente nu au fost împlinite.

Oguz m-a prezentat publicului din aulă, spunând că îi sunt un vechi pric ten care iubeşte Turcia. Oricât de ciudat ar părea acest lucru, după contactul cu stafiile sultanilor, această afirmaţie era adevărată, întrucât, într-adevăr, admir cu toată simpatia Turcia, de la Atatürk încoace. Şi mai mult încă după ce am aflat că Titulescu a iubit şi conlucrat cu Turcia înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Ca să-şi întărească afirmaţia, Oguz mă invită la tribună şi îmi dă o sarcină de onoare: cincizeci de studenţi să îşi ia diploma de absolvire de la mine. Am înţeles adâncul patriotism în care fuseseră crescuţi, auzind jură mântui de credinţă faţă de Turcia rostit în cor, în emoţia cu care studenţii şi părinţii lor (unii lăcrimând) reacţionau la obţinerea titlului, ce devenea un simbol al unui tânăr devenit un cetăţean cu răspundere faţă de ţara-mamă.

Trebuie să plec din Istanbul ca să descopăr restul Turciei, dar păstrez în memorie cu grijă amintirea Taksimului, unde era hotelul, a Galatei, cu podul său şi turnul bizantin în jurul căruia roiau negustorii genovezi, Palatul Dolmabanţe al sultanilor, începând cu jumătatea a doua a secoluluiul XIX-lea şi terminând cu 1922, când califatul a fost abolit, bazarul acoperit, un adevărat orăşel cu străzi interioare, apoi seria nesfârşită de muzee, bogat dotate şi bine întreţinute.

Am căutat, până am găsit la muzeul de arheologie chiar de la Topkapî, sabia lui Ştefan cel Mare. Este întreţinută bine, ca relicvă a exercitării suzeranităţii

Moldovei. Dacă Brâncoveanu a fost un miraculos diplomat, iar Cantemir unul dintre marii istorici ai creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman, Ştefan cel Mare i-a întâmpinat pe turci cu sabia în mână. Cu aceasta a înregistrat cele două victorii, spulberând armate mult mai numeroase ca a lui (Vaslui, 1474 şi Valea Albă, 1476), ele având, pe lângă valoarea militară indiscutabilă, una diplomatică ascunsă. O poţi citi în mesajul lui către Senatul Veneţiei. Ştefan ştia că nu se putea opune imperiului care-şi propunea să îngenuncheze întreaga Europă, dar credea că aplicarea unor lovituri dureroase îi va convinge că moldovenii nu erau uşor de mestecat sau de înghiţit. Şi chiar dacă se obţinea supunerea lor, vor face un iad din relaţiile cu ocupaţii. Greu de cucerit şi greu de administrat. Acest avertisment a fost aplicat respingerii în ani succesivi a invaziei, una condusă de sultanul însuşi (Mahomed, 1476). Salut sabia lui Ştefan, cumpăr un cuţit de birou cu forma ei miniaturală şi îl folosesc tot timpul: „Dă-mi sabia lui Ştefan cel Mare”.

Cine crede că parcurgând Turcia va întâlni „Istanbuli” în miniatură se înşală. Fiecare colţ al ei te întâmpină cu o originalitate neegalată şi nu ştii bine de unde vine aura aceasta, de la natura înconjurătoare, din monumentele sale sau din paginile de istorie pe care le ilustrează.

La Ankara, capitala stabilită de Atatürk în inima Asiei Mici, fusesem în 1974 într-o misiune oficială. Era o comunicare între preşedinţi privind evenimentele din Cipru. Am depus o coroană la Mausoleul lui Atatürk, la care urci pe o mulţime de scări la capătul cărora ajungeai extenuat şi umil. Doi soldaţi solizi duceau florile. Comandantul Armatei pentru Independenţă şi fondatorul Turciei moderne este aici obiectul unei adoraţii de mare întindere în populaţia Turciei şi al admiraţiei celor din afară. Am vizitat şi Muzeul Civilizaţiei Anatoliene, cu cea mai completă informaţie care se poate oferi în materie de hitiţi şi de imperiul lor. Iar, apoi, orice diplomat este impresionat de cel mai vechi tratat scris din lume sub

forma corespondenţei şi acordului între hitiţi şi egipteni, din anul 1274 î.Hr. Există şi aici o replică a tratatului sculptat literă cu literă într-o piatră în timpul lui Ramses al II-lea şi a lui Hattusili al III-lea. Una se află la Muzeul Arheologic din Istanbul. Templul lui Augustus şi multele relicve romane arată poziţia acestui oraş în harta strategică a Romei.

La sud-est de Ankara, nu departe, se află biblica aşezare Cappadochia, care îl fascinează pe vizitator, în primul rând, prin ciudăţeniile naturii. Din sol, se ridică stâlpi din piatră ca nişte siluete albe de soldaţi în formaţie de luptă. Ceea ce este incredibil este faptul că fiecare are în vârf un coif natural din piatră cenuşiu-închis. Dar de un câmp plin de foci albe de piatră, cu capete ascuţite şi fără pălării, de astă dată, ce zici? După aceea urmează cenuşii sau rozalii înălţimile muntoase cu ferestre largi şi uşi. Da, au fost locuinţe. Sub formă de blocuri moderne în care te urci la etaj, aici locatarul se căţăra pe zid, strângea funia după el şi se punea la adăpost. Îl cunoaştem pe omul cavernelor săpate sau găsite în poalele munţilor, dar imaginea grotei la etaj, cu uşi şi ferestre vizibile de jos, este surpriza pe care ţi-o oferă Cappadochia.

Puţină istorie clarifică miracolul de piatră. Cappadochia se află pe marele drum de la Răsărit la Apus pe care au luptat şi arabii împotriva bizantinilor. Regiunea devenise nesigură pentru locuitori între secolele al VII-lea şi al XII-lea d.Hr. Creştinii din regiune încercau să îşi găsească adăposturi. Primele au fost săpăturile subterane din localităţile lor. Într-un loc, un astfel de adăpost rivalizează cu adăposturile împotriva bombardamentelor din secolul trecut, având 12 etaje suprapuse cu 1 200 de camere subterane. Pe urmă şi-au mutat capelele în stâncile vulcanice din munţi. Mănăstiri întregi şi-au găsit adăpost în pereţii săpaţi ai munţilor. Iar unde muntele era mai înalt, nu se sfiau să lipească de el un oraş întreg. Este o lecţie de arheologie în care nu faci săpături, fiindcă le-au efectuat oamenii înainte de tine şi acum te plimbi ca la o ciudată expoziţie.

După Anatolia Centrală, vizitatorul este solicitat în toate direcţiile, aşa că le luăm pe rând. Prima este aceea a Anatoliei de sud-est, unde predomină barajele şi hidroelectricitatea, irigaţiile şi industria. A doua este Regiunea Mării Negre, coasta de est şi coasta de vest, cu care Fundaţia noastră a Mării Negre întreţine cele mai cordiale relaţii şi unde urmele romane şi bizantine par realităţi apropiate. La a treia, atracţia este istorie pură, la care Europa se referă ca la originile civilizaţiei ei: Izmirul şi Regiunea Egeeană. Izmirul este Smyrna lui Homer. În Egee, referinţa de bază este Grecia dinainte de venirea turcilor. Cele şapte biserici ale Apocalipsului sunt: Ephesus, Smyrna, Pergamos, Thyatira, Sardis, Philadelphia şi Laodiceea, astăzi toate oraşe greceşti. Troia regelui Priam este aici, capitala regelui lidian Cresus se află tot în zona noastră, templul Cybele, Templul lui Hadrian e la Efes, locul în care Sfânta Maria, mama lui Cristos, şi-a trăit ultimele clipe este acum la Bulbul Dagi, vechea Cetate Herakleia este lângă Munţii Beşparmak, Halicarnasul în care s-a născut Herodot e acum Bodrum. Lista este nesfârşită. Dar este clar că, dacă vrei să vezi ruinele Troiei, vii la Tevfikiye.

Românii sunt în special ataşaţi de această regiune. Întemeietorii oraşelor Tomis, Histria şi Callatis au plecat din coasta estică a Mediteranei, către ţărmul Pontului Euxin.

Hawaii în cei vreo opt ani cât am locuit în SUA ca diplomat, căutam pe hartă un punct de turism exotic care să mă scoată din urzeala seacă a zilelor şi cu recurenţă obiectivul căutat era cam departe, totuşi stat al uniunii, Hawaii. Până şi numele căpătase rezonanţe romantice. Dar ocazia nu mi-a surâs niciodată. Eram denumit un „fost diplomat” în 1992, când am primit o invitaţie la o reuniune internaţională ce se ţinea în Hawaii. Paradoxal, nu venea din surse americane, ci de la o sursă neaşteptată: Universitatea Japoneză din Honolulu. Era ciudat că cei care declanşaseră al Doilea Război Mondial într-un port havaiez, care acum este simbol al unei agresiuni

nemotivate, genul crimei premeditate, să mă invite ca să văd, bineînţeles, şi locurile istorice. Explicaţia era simplă. Colegul meu japonez de la Fundaţia Universitară a Mării Negre făcea parte dintre cei care organizau reuniunea, plasând-o în grija universităţii lor din Hawaii şi, din amiciţie, a scris şi numele meu pe lista invitaţilor. Subiectul era din domeniul evoluţiei învăţământului superior în lume.

Folosesc prilejul pentru a mă opri la New York, ca să îmi vizitez cunoştinţele neglijate în neprielnicii ani *80 şi timp de câteva zile nu pridideasc să fac faţă listei lungi de obligaţii. Urmează zborul spre Hawaii, care, într-adevăr, este la capătul pământului. De la San Francisco sunt vreo 3 800 de km de parcurs. Titlul oficial al arhipelagului de insule Hawaii este Teritoriul Hawaii. De sus nu se văd decât munţi, vulcani şi o puzderie de insule din care reţin Hawaii cea mai mare şi Oahu, în care se află guvernatorul şi universitatea. În ciuda reliefului stâncos, rămân suficiente spaţii pentru cultura legumelor. Trestie-de-zahăr, pepeni, bumbac, cafea. La începutul secolului al XIX-lea, insulele erau unite sub conducerea unui rege, având un comerţ bogat în special cu China. Pe la sfârşitul secolului, comerţ cu SUA. Legăturile se intensifică şi interesul SUA pentru teritoriu creşte. Anul 1900 găseşte insula cu guvernator american. Abia în ajunul războiului, majoritatea se pronunţă pentru cetăţenie. Războiul consolidează prezenţa americanilor, care consideră insula un punct strategic. Cu toate aceste schimbări şi a diversităţii populaţiei (filipinezi, chinezi, europeni şi alţii), populaţia havaiană rămâne ferm ataşată limbii, istoriei, culturii şi tradiţiei sale. Voi întâlni grupuri de tineri, mai ales în universităţi, explorând diferite direcţii prin care îşi apără cu demnitate o identitate ce nu cedează nici americanizării, nici apelurilor de modernizare sau globalizare.

Întrucât prietenul meu, Johan Galtung, care ţinea cursuri în Hawaii (când nu era în China, Spania, Norvegia şi Elveţia, unde avea de asemenea cursuri), era plecat în

reţeaua lui densă de reuniuni, am fost aşteptat de Fumi, soţia lui japoneză şi de câţiva amici locali. Aloha, bine ai venit, şi m-am pomenit cu o coroană de flori tradiţională havaiană. Priceperea ei de a gestiona o casă atât de anarhică era remarcabilă şi nicio absenţă a lui Johan nu o descuraja să-l suplinească prompt. M-a lăsat la hotelul rezervat de japonezi şi mi-a dat sfaturi preţioase, precum şi lista amicilor lui Galtung, la care pot apela cu încredere.

Totul a mers perfect la universitatea japoneză. Întâmpinare cordială, expunere bine primită, numeroase poze în sală, în curte sau la masă. Făceam reclamă noii Universităţi a Mării Negre, care s-a dovedit rodnică, atunci când un grup mare de japonezi, studenţi cu profesorii lor, s-a prezentat la cursurile de la Mangalia.

O ţinută foarte competentă avea Universitatea din Hawaii. Prietenii lui Galtung mi-au aranjat vizite şi convorbiri, uneori mese de lucru, cu profesorii înrudiţi cu specialităţile mele de modele matematice, teoria jocurilor şi logică. În lumea comunicaţiilor rapide şi universală, nu erau deloc parohiali sau învechiţi. Se ţineau la zi. Făceau călătorii dese în alte continente, la Est şi la Vest de ei şi se bucurau de vizitatorii pe care îi examinau cu interes. Pe planul intelectual deci, fie cu japonezii, fie cu havaienii, climatul era plăcut şi răsplătitor.

Următoarea întâmplare va scoate la iveală şi alte satisfacţii. Cineva îmi spusese că la Honolulu predase spaniolă un român, Iosif Baciu. Ce-ar fi să îl caut? Prin universitate, n-a fost greu. Era pensionar şi trăia retras într-un azil/ hotel/casă de bătrâni pe numele ei Arcadia. Am căutat şi, într-adevăr, am dat de locul în care se refugiase Baciu până şi de el însuşi. Îl ştiam din România. Primise de la Fundaţia Regală un premiu după un concurs sever, care căuta tineri dotaţi, speranţe ale culturii româneşti. Poezia lui era delicată şi intimă.

„Ştii, oare, bucuria orelor de ceai / Şi aurul dulceţii din chisea? / Cum ştii tu şoapta ceştii de email / Şi foşnetul ce-l ţii ascuns în rochia ta? / Târziu vom sta la sfat, sorbind alene / Din ceştile ce nu se mai răcesc, / Şi-om sta cu

întunericul sub gene / Şi-om asculta cum lemnele trosnesc/4

Telefon, ideea unei vizite rapid acceptate şi apoi intrarea în clădirea Arcadiei. La un etaj, un apartament mic, cu numele lui Baciu pe uşă. Mă întâmpină un om care arăta bine pentru vârsta lui, într-un salon împărţit în două platforme la nivele uşor diferite. Prima sală era sufragerie şi salon de oaspeţi, a doua un mic dormitor personal. Numeroşi oameni pe care vârsta îi scotea din circuitul social închiriau mici apartamente în care erau asigurate hrana şi îngrijirea medicală, constituind un habitat cu un aspect normal, dar care funcţional se adresau unor persoane ce cereau îngrijiri sub formă de supraveghere discretă şi asistenţă medicală.

Un mod civilizat, omenesc şi demn, de a asigura „un capăt de drum4, cum îi spune Blaga acestei faze a vieţii.

Baciu se simţea fericit că un concetăţean, profesor şi el şi peste toate şi ardelean, îl căuta în ascunzişul lui de la capătul lumii. Mi-a spus că nu se simţea singur, fiind mereu căutat de tinerii asistenţi sau doctoranzi în lingvistică, în căutare de sfaturi şi idei. Şi foşti elevi veneau din când în când.

Mi-a descris viaţa de după trofeul din tinereţe, când fusese declarat un talent al poeziei ardeleneşti. Războiul l-a făcut să caute o ieşire, a studiat spaniola în Spania, a predat-o în America Latină, s-a specializat în problemele ei lingvistice, studii comparate şi alte ştiinţe conexe, ca apoi să fie profesor de studii spaniole în America. Postul cel mai bun l-a găsit aici, unde a rămas. Acum e singur pe lume, întreaga familie s-a prăpădit. Mi-a citit şi mi-a dăruit versuri recente pe care le-a creionat. M-a rugat să dau telefoane în ţară unor cunoscuţi sau rude.

L-am părăsit cu melancolie pe Baciu din Arcadia. În stradă, luând-o pe jos, am observat un fenomen climatic neobişnuit. Era udă, fără să cadă ploaia. Erau nori de ceaţă fină neobservabilă care învăluiau oraşul.

Momentul de istorie l-am pregătit cu grijă. Am căutat pe hartă drumul de la Honolulu la oraşul Pearl City, înainte

de care se afla Pearl Harbor, unde se adăpostise flota americană. Apa este adâncă şi vasele mari aveau aici un loc propice. Intrată în funcţie prin 1900, a devenit o bază importantă a flotei Pacificului. La 7 decembrie 1941, într-o duminică dimineaţa, o flotilă de avioane japoneze a coborât peste Oahn şi la Pearl Harbor a scufundat sau distrus opt vase mari de război americane şi altele mai mici cu hangarele lor sau alte instalaţii militare. Răspunsul american la această agresiune n-a întârziat. A doua zi, la 8 decembrie, SUA, Anglia, Olanda, Austria, Noua Zeelandă şi câteva ţări latino-americane au declarat război Japoniei şi după câteva zile cel de-al Doilea Război Mondial era în desfăşurare.

Războiul din Pacific a fost lung şi crud. Până în 1942, Japonia are un avans considerabil, cucerind Filipine, Malaysia, Birmania, Indonezia şi altele, dar în acel an începe ofensiva americană, bombardarea Japoniei şi recucerirea insulelor şi a teritoriilor. Japonia a luptat până în ultima clipă (bombele atomice din 1945) cu o încrâncenare şi o pasiune neobişnuite.

Şi iată acum reconcilierea miraculoasă a acestui imens teren de lupte, universitate niponă în Hawaii şi japonezi cuminţi peste tot, cu insule numeroase ieşind din apele Pacificului ca noi state membre ale ONU.

Stau pe ţărm şi privesc locul unde sunt scufundate Arizona şi alte vase mari. Privesc apa sub care zac ele şi observ cu mirare că la suprafaţă, deasupra vapoarelor, se mai ivesc bule de aer, ca un semnal tăcut al celor ce nu vor să fie uitaţi.

Sub puternica impresie lăsată de Pearl Harbor, petrec ultimele zile în insulele care oferă turiştilor un evantai larg de evenimente, concerte, spectacole, festivaluri Aloha, celebrări precum aceea a primului monarh havaian, regele Kamehameha. Duc cu mine o experienţă de neuitat în acest ungher îndepărtat, unde este păstrată moştenirea unei identităţi de excepţie, în inima unor peisaje de vis, cu vulcani fierbinţi şi ţărmuri răcoroase.

Doamna Bhutto

Am văzut-o la televizor pe doamna Bhutto fericită şi încrezătoare, în ultimele zile ale anului 2007, cum strângea mâinile întinse din mulţimea admiratorilor şi susţinătorilor ei, în manifestaţia de la Rawalpindi, lângă Islamabad, ca apoi să intre în maşina în care a fost secerată de gloanţe. A fost un moment cutremurător pentru întreaga lume. Nu ştiu cum să-i omagiez mai bine memoria decât evocând zilele în care am întâlnit-o şi împrejurările în care l-am cunoscut pe tatăl ei, Ali Zulfikar Bhutto, premierul sfârşit în ştreang. Paginile rupte din caietul amintirilor sunt pentru mine fragmente dintr-o tragedie greacă.

New York, toamna 1965. Mă aflu la sesiunea anuală a Adunării Generale a ONU, secondându-l pe ministrul de Externe, Corneliu Mănescu. Era pentru mine a zecea Adunare Generală la care participam şi cam toate subiectele reflectau rutina. Aproape toate discursurile se repetau, fie că era vorba de crizele recurente, fie de dezbaterile privind cei 4D: dezvoltare, dezarmare, decolonizare şi drepturile omului. De aceea, nu m-am mirat când m-a căutat Aziz Ahmed. Ne cunoscusem prin anii ’50, când eram amândoi consilieri la misiunile permanente ale ţărilor noastre. În acele zile era secretarul ministrului de Externe al Pakistanului, Ali Bhutto. Voia să stabilim o întâlnire a celor doi miniştri, unul dintre zecile de contacte care aveau loc în timpul sesiunii. Probabil, era vorba de tema principală: conflictul din Kaşmir, mi-am zis eu, şi vrea un vot favorabil pentru Pakistan la rezoluţie. Conflictul peren dintre India şi Pakistan pentru Kaşmir era pe ordinea de zi din 1948 şi îl ascultasem pe Krishna Menon, ministrul indian, celebru pentru recordul retoric înregistrat de el la Consiliul de Securitate, unde a vorbit şapte ore în şir pe această temă, leşinând în final. Nu m-am înşelat. Când cei doi miniştri cu cei doi adjuncţi s-au întâlnit la sediul Misiunii României, frumoasă şi elegantă, aflată între Park Avenue şi Madison, în Manhattan, Ali Bhutto despre Kaşmir voia să vorbească. Începuse în

septembrie un nou război între India şi Pakistan pentru Kaşmir. Era un bărbat frumos şi cult, cu maniere occidentale, provenind dintr-o familie veche şi bogată, care a dat mulţi oameni politici Pakistanului. Calm, degajat, lipsit de asprime, îşi prezenta vederile cu claritate şi coerenţă.

Dar ceea ce spunea depăşea cu mult previziunea mea. Bhutto îi propunea lui Mănescu, nici mai mult, nici mai puţin, decât ca România să medieze între părţile combatante încheierea unui armistiţiu. Chiar dacă se ştia că România începuse să se distingă printr-o poziţie diferită de cea a grupului răsăritean, cum era numit lagărul socialist aflat sub bagheta Uniunii Sovietice, manifestată la unele voturi în iniţiative cum ar fi, în 1965, rezoluţia despre cooperare europeană, prin apropierea de ţările în curs de dezvoltare, prin neangajare în disputele vremii (China – URSS, lumea arabă şi Israel, de pildă), un rol atât de important nu i se oferise explicit Credeam că Bucureştiul va accepta să medieze. Am fost dezamăgit când s-a primit un refuz, politicos, desigur. Treptat, am înţeles de ce s-a dat la o parte şansa unei glorii trecătoare. Abia peste doi ani, tot la New York, I. Gh. Maurer îmi explica de ce România nu face nicio mediere, dar lucrează printr-o metodă proprie la cazurile de reconciliere a părţilor aflate în conflict. Tot cam în acest răstimp, mi s-a clarificat explicaţia faptului că Bhutto ne-a ales pe noi. Configuraţia internaţională suferea schimbări: apăruseră conflictul sovieto-chinez, conflictul chinez-indian, conflictul mocnit pentru controlul Afghanistanului, conflictul americano-vietnamez, toate privind Asia.

După refuzul României, Pakistanul se va adresa Uniunii Sovietice, care acceptă medierea. Ea va fi fructuoasă; armistiţiul se realizează în ianuarie 1966 prin pacea de la Taşkent. Dar armistiţiul e prost receptat în Pakistan, considerat a fi în favoarea Indiei. Regimul preşedintelui general Ayub Khan se clatină. Ali Zulfikar Bhutto îşi dă demisia. Înfiinţează un partid pakistanez al poporului (P.P.P.), dedicându-se apoi construcţiei şi

extinderii influenţei acestuia. În 1969, Ayub Khan pleacă, se fac alegeri în 1970, P.P.P. le câştigă şi Bhutto devine preşedinte al Pakistanului între 1971 şi 1973, rămânând prim-ministru până în 1977. Desprinderea Pakistanului de Vest (azi Bangladesh) şi războiul indo-pakistanez întunecă începutul de guvernare. Când ministrul lui de Război, Zia-ul Haq, dă o lovitură de stat, în 1977, lui Bhutto i se înscenează un proces de corupţie şi e executat prin spânzurare, în 1979.

Fusese primul conducător politic ales prin vot liber în istoria Pakistanului. Un act ce se impregnase în memoria colectivă. Cea care a preluat ştafeta, dedicându-şi întreaga viaţă programului politic al lui Zulfikar Ali Bhutto, a fost fiica lui, Benazir Bhutto. Ea este cea care a menţinut partidul său viu sub călcâiul dictaturilor şi sub persecuţia altor regimuri, cea care a luptat pentru alegeri democratice şi pentru emanciparea societăţii, fără răgaz, prezentă sau în exil, liberă, închisă sau sub arest la domiciliu, într-o viaţă în care succesele şi înfrângerile s-au succedat după o stranie lege sinusoidală. Numai o personalitate cu convingeri ferme şi nervi puternici poate trece prin această vale tulburată a Indului.

Islamabad, toamna 1995. Suntem invitaţi la un Congres al intelectualilor din capitala Pakistanului, patru persoane din România, preşedintele Academiei, Virgiliu N. Constantinescu, academicianul Răzvan Theodorescu, Ion Raţiu, cunoscutul lider ţărănist, şi cu mine. Îi acordam o mare stimă preşedintelui, cu care mai fusesem în 1970 într-o delegaţie românească la Conferinţa europeană de la Praga, convocată de Mitterrand şi Havel. Ca şi atunci, invitaţiile erau nominale şi porneau de la nivel înalt, în cazul de faţă de la doamna Bhutto, şefa statului, ce patrona reuniunea. Pe Răzvan Theodorescu îl cunoşteam şi îl preţuiam din cercetările lui în istoria culturii, iar cu Ion Raţiu a urmat o cordială relaţie, probabil ştiindu-mă, ca şi el, ardelean cu un tată care a fost la Alba Iulia în 1918. Spun asta pentru că aveam să suferim împreună toate încercările schimburilor nocturne de avioane până la

destinaţie şi apoi să ne supunem la conferinţă la acelaşi regim de strictă supraveghere. Nu era brutală, stăteam la hoteluri diferite, convenabile, fiecare însoţit de un înger păzitor care nu ne scăpa din ochi. Însoţitoarele erau studente simpatice şi instruite, care ne-au explicat că ne veghează pentru siguranţa noastră, ieşirea pe străzi nefiind tocmai indicată. Vorbeau limbi străine şi îşi făceau datoria cu o anumită discreţie.

Reuniunea era pestriţă: multe ţări musulmane, din Orientul Mijlociu, asiatici, europeni de toate nuanţele. Deschidere solemnă şi, din discursul doamnei preşedinte, înţelegem că doreşte să încurajeze dialogul propriei intelectualităţi cu lumea de afară. Din sală se desprinde o doamnă mai în vârstă, care merge neinvitată la prezidiu, unde ocupă un loc gol. Este mama doamnei Bhutto. Dl Constantinescu îmi spune că studenta lui i-a şoptit că sunt neînţelegeri între mamă şi fiică.

Un antioccidentalism total îi uneşte pe delegaţii locali şi regionali. El atinge o culme greu imaginabilă când un delegat libanez invocă necesitatea combaterii şi eradicării creştinismului. Îi întreb pe colegii libanezi ce vorbeau bine franceza dacă e un punct de vedere împărtăşit la ei sau o răzvrătire personală. „În niciun caz nu e o idee libaneză, au răspuns ei, dar suntem de două feluri, creştini şi mahomedani. Dar, ştiţi, situaţia e specială în Liban, după războiul civil. Apar tot felul de intruşi şi extremişti. Nu-i daţi atenţie, vă rugăm”. Tonul precumpănitor critic la adresa valorilor occidentale l-au iritat pe dl Raţiu, care, spre surpriza mea, a cerut cuvânt în replică şi i-a admonestat sever pe cei care nu-şi dau seama că tocmai acest Occident hulit a inventat libertatea de expresie pe care o folosesc ei; el i-a învăţat pe oameni că au drepturi pe care ei le dispreţuiesc; Occidentul cultivă ideea de cooperare, iar alţii răspândesc ura şi aţâţă conflictele. Ieşirea acestui bătrânel elegant, politicos şi zâmbitor i-a lăsat pe mulţi cu gura căscată, în timp ce eu admiram resorturile nebănuite ale unui adevărat descendent din luptătorul fruntaş al Unirii din 1918.

La recepţia doamnei Bhutto, am profitat de prilej să-i reamintesc întâlnirea cu tatăl ei la ONU şi ce stimă au avut românii pentru el. A părut impresionată, a exprimat şi ea prietenia pentru ţara noastră şi l-a întrebat pe preşedintele Academiei pakistaneze care stătea lângă ea dacă are grijă de delegaţie.

A urmat excursia. Ni s-a propus Peshawar, despre care ştiam că era punctul de aprovizionare cu arme a luptătorilor din Afghanistan şi că puteai cumpăra de la piaţă nu numai puşti şi mitraliere, ci şi tunuri. Am zis nu. A doua destinaţie posibilă era ceva mai încoace de fluviul Indus, Taxila, pe unde a trecut Alexandru Macedon. „Da", am zis eu, cu entuziasm. Şi iată-mă în grădina unui han unde s-a oprit autobuzul, la o masă la care am invitat-o şi pe însoţitoarea mea, care discuta cu nişte colege. Voiam să aflu tot ce se poate despre Macedon. Am abordat subiectul cu prudenţă: mai ştii cu poporul acesta xenofob? Spre mirarea mea, studenta a spus: „Îl iubesc pe Alexandru, dacă aş avea un băiat, l-aş boteza Iskander". Aici la Taxila a venit cu prietenie şi a făcut daruri peste tot. Eram interesat de ce s-a petrecut în urmă cu 23 de secole şi mai bine. Cum a ajuns aici la poalele Himalayei şi la fluviul mitologic Indus acest erou care se credea coborât din zei, care-i urseau să fie cuceritor al întregii lumi? Se considera şi urmaşul la tron al lui Darius în împărăţia persană şi voia să păşească în toate locurile în care acesta a domnit. Dar mai departe? Ostenit de miile de kilometri parcurşi prin Asia Mică, Egipt, Mesopotamia, Persia, epuizat de excesele necugetate şi cu remuşcări că şi-a ucis prietenul cel mai bun la o beţie, că a răspândit spaimă şi groază, că a ars cetăţi şi a ucis populaţii, ajuns aici s-a întrebat, în acest popas la Taxila, încotro să o ia? Peste Himalaya spre China sau în jos spre India? E în al şaselea an de la victoria finală împotriva perşilor. Se îndreaptă spre India, spre Hydaspes, unde are un eşec în 326 î.Hr. Mai are trei ani până când moare la vârsta de 33 de ani, lăsând în urma lui oraşe noi, începând cu Alexandria. Dar Taxila n-a fondat-o el, a dezvoltat-o şi dotat-o. A găsit greci aici, foşti mercenari ai

perşilor, care se temeau că Alexandru îi va pedepsi. Grecii locali l-au convins pe Alexandru că Taxila, ca şi apropiata Murrea, sub munte, sunt create de zeul grec Dionisos, iubit de Alexandru, aducându-i şi viţă de vie din regiune ca dovadă, şi astfel simpatia lui s-a extins asupra acestor locuri vizitate de el.

Părăsesc incursiunea istorică şi trec la actualitate. Mă situez în aria ştiinţelor politice pe care le studiază însoţitoarea. Nu are ezitări în materie de analiză necruţătoare.

— Ce te gândeşti să faci?

— Tinerii de aici n-au nicio perspectivă. Bursele le iau fiii bogătaşilor. Ei se nasc oxfordieni. Loviturile de stat militare se succed cu regimurile civile. Ambele sunt corupte. Nicio speranţă.

— Dar când te uiţi în jur, ce ţară îţi inspiră încredere?

— Iranul.

— Nu te deranjează vălul, regimul femeilor, dictatura mulahilor?

— Nu văd niciun obstacol ca femeie în realizarea unei cariere. În rest, admir ordinea ce domneşte. (înţeleg că cele două formule, una dictatorială a militarilor, alta democratică a corupţilor au înşelat aşteptările acestei generaţii, care caută o altă soluţie, mai promiţătoare, după părerea lor. E o situaţie ce se întâlneşte în multe ţări din lumea a treia.) – Dar doamna Bhutto?

— N-are niciun viitor. Mai rezistă, poate, doi ani. Iau notă de această fermă predicţie şi, când doamna Bhutto îşi va pierde postul, în 1997, înlocuită de un alt politician, Nawaz Sharif, îmi voi aminti de aceea memorabilă discuţie în umbra marelui Macedon.

O întrebare neexprimată nu îmi dă pace. Cum se poate ca sub aparenţele protocolare să zacă un strat atât de gros de nemulţumire şi de protest exprimat deschis de însoţitoarea mea şi de celelalte interprete ale delegaţilor români? Care sunt instituţiile relevante aici? N-a căzut Pakistanul odată cu SUA în capcana istorică de a forma şi înarma, pentru victoria antirusă din Afghanistan, forţe

devenite apoi ostile, ca talibanii, instalate în regiuni ca puteri subterane, nevăzute şi mişcate de mecanismele complotului, subversiunii şi ale forţei brute? Nu au devenit, oare, atât de puternice, încât nici succesiunea militară/civilă să nu conteze în spectrul politic unde îşi dispută supremaţia?

Post scriptum. Doamna Bhutto revenise din exil pentru a se prezenta la alegerile ce urmau în 2007 cu platforma partidului său, P.P.P. A vrut să facă o mărturisire de credinţă publică, o înfăţişare a crezului ei şi a ideilor care o ghidează. A scris o carte. A închinat-o ideii de reconciliere, ce apare în subtitlu. Conţinutul îl anunţă de la început: *Islamul, Democraţia Vestul*.

Cea mai mare parte a cărţii se referă la islam, văzut prin ideile Coranului şi ale interpretărilor de autoritate. Religia căruia aparţine este una de consultare perpetuă, de reconciliere, de metode paşnice, afirma ea. A o invoca în scopuri teroriste înseamnă a o uzurpa, a o falsifica, un furt. Coranul interzice să ucizi oameni nevinovaţi sau să ridici mâna împotriva unui coreligionar. Respectul faţă de religiile înrudite monoteiste este afirmat peste tot în Coran. Moise şi Hristos sunt recunoscuţi ca profeţi ai aceluiaşi unic Dumnezeu pe care-l recunosc musulmanii. Două concluzii se desprind pentru ea; această religie este o bază propice şi nu contrară democraţiei, fiind totodată o sursă posibilă a reconcilierii globale. Vederile sale despre democraţie sunt destul de realiste: ea nu se transplantează, ci se susţine prin instituţii proprii. Educaţia e vitală, iar bunăstarea cere străduinţă în relaţie cu lumea şi nu împotriva ei.

E un mesaj nobil şi coerent. Personalitatea, care s-a distins prin efort perseverent, are gânduri limpezi, bine argumentate şi actuale. După ce urmase o şcoală de călugăriţe la Murrea, localitatea dionisiacă pe care o vizitase Alexandru cel Mare, unde a surprins-o războiul din 1965, a făcut studii temeinice la Oxford şi Harvard. Este la curent cu literatura vremii noastre şi nu ezită să fie în dezacord cu Huntington, autorul *Ciocnirii civilizaţilor*, spre

marea mea satisfacţie. Nu comentez pe larg această carte, *Reconcilierea*, a doamnei Bhutto, pe care am citit-o cu interes. Aş aminti doar ceva legat de dictonul latin „cărţile au soarta lor”. *Reconcilierea* e un adevărat testament. Doamna Bhutto a trimis ultima corectură editurii în ajunul asasinării ei. Este nu numai o carte-manifest a reconcilierii, dar şi un gest de solidaritate cu o lume în căutare de drumuri.

Revoluţie sau restituţie în 21 decembrie 1989 s-a produs şi în România schimbarea inevitabilă de regim politic. Moment de răscruce în care mătura istoriei încheia era dominaţiei sovietice asupra unui bloc de state estice. Aproape concomitent se încheiau procesele declanşate în celelalte ţări estice şi, una după alta, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria şi Bulgaria abrogă odată cu regimul totalitar şi dependenţa de Moscova, instaurând rapid instrumentele proprii democraţiei şi independenţei. La noi revoluţia s-a produs brusc şi a avut forma unei revoluţii paşnice: o masă de oameni cere plecarea dictatorului Ceauşescu şi acesta pleacă, luându-şi zborul odată cu triumful manifestanţilor. Era o formă magnifică pentru cetăţeni de a-şi recâştiga statul ce fusese furat de la ei şi deţinut de o clică dictatorială. Aceasta era esenţa revoluţiei încheiată fără valuri de sânge: „Vrem statul înapoi şi cară-te”.

Era prea frumos să fie adevărat. Moştenirea vechiului regim era mizerabilă. O ţară sărăcită la maximum, cu toate libertăţile suprimate, cu conducători grav atinşi de filoxeră şi vizitaţi de himere, cunoscuse un an de corupţie fără precedent şi de fenomene de decadenţă dintre cele mai acute. Corupţii, hoţii şi borfaşii formaseră deja o crustă groasă pe întreaga suprafaţă a ţării. Nu puteau admite ca mătura revoluţiei să-i îndepărteze pe ei.

Formula statului restituit cetăţenilor este completă şi după ce restituirea este efectuată, nu rămâne decât respectarea şi aplicarea ei. Un stat care se respectă aplică legile şi nu lasă nepedepsite gravele lor sfidări. Sumbre perspective pentru grupuri de interese precum

comercianţii iliciţi, serviciile secrete corupte, funcţionarii care se uitau la un om când îşi ridicau ochii după pachetul de ţigări sau sticla cu whisky şi pentru toţi deţinătorii de fonduri în bănci străine.

A schimba un regim este ca şi a te muta în altă ţară. Cine descinde în cea nouă? Să vedem cine o popula pe cea dizolvată. Anii ’80 fuseseră un coşmar pentru ţară. A început cu criza economică declanşată de împrumuturi ce nu puteau fi returnate. Lipseau banii, dispăruseră lichidităţile. Ţara a intrat în regim de austeritate, un eufemism pentru sărăcie, foame. Oamenii puteau rămâne flămânzi, dar cinstiţi. Să nu recurgă la furturi, violenţe şi jaf. Dar nu a fost aşa, pentru că societatea s-a îmbolnăvit de corupţie ca de o boală. Statul avea bunuri care puteau fi jefuite. Şi astfel ţara a intrat în faza celei mai devastatoare corupţii pe care a avut-o de la fanarioţi încoace.

Cine a deschis porţile flagelului? în mod paradoxal şi neaşteptat, procesul de corupere a societăţii a pornit de la Partidul Comunist Român. Iată cum s-au întâmplat lucrurile. Cabinetul doi al Elenei Ceauşescu copleşea de acuzaţii Cabinetul unu al lui Nicolae Ceauşescu că nu este capabil să găsească banii căutaţi. „Vă spunem noi cum vom proceda. Luăm pe rând serviciile considerate parazitare, adică cele care încasează lefuri fără să muncească şi le spunem: de acum înainte vă plătiţi singuri salariile. Luaţi în mâinile voastre sectorul în care lucraţi, îl organizaţi cum trebuie şi dacă reuşiţi, din ce rămâne vă luaţi salarii. Nu ne mai priveşte”. La prima vedere, ideea era aceea a unei privatizări în sectoare de stat devenite neproductive. Dar nu putea fi vorba de o cedare de proprietate, ci de un simplu act de autonomizare: „Fă ce ştii, e treaba ta”. Comerţul de stat era un caz pertinent. Deci ţara s-a umplut de firme, necontrolate de stat, care trebuiau să se organizeze astfel ca să câştige bani suficienţi şi pentru plata salariilor.

A venit şi rândul serviciilor secrete. „N-aveţi decât să vă puneţi mintea la contribuţie şi să faceţi rost de bani. Deschideţi-vă şi voi firme de producţie sau de comerţ”.

Comercianţi americani se plângeau la ambasade că n-au primit autorizaţia de a face export sau import, decât după plata unei taxe fixate de persoanele care eliberau aprobarea. Concluzia imediată a acestui proces era că, în absenţa unui for de control fiscal ăl acestor unităţi, împuternicirea dată de partid era echivalentă cu o autorizaţie a fraudei, interesului propriu şi câştigului ilicit, a celei mai totale şi deşănţate corupţii. Consecinţa pe plan social a fost rapidă. Într-un domeniu, precum cel comercial, întregul personal se constituia într-o clică de interese care îşi forma aliaţii şi adopta metode proprii pentru ca fructele corupţiei să răsplătească strădvinţele de a o practica.

Iată cum se descindea în noua ţară a României: clicile corupte ale regimului comunist, în toată opulenţa şi impertinenţa la care au ajuns. Dar schimbările puteau să le fie defavorabile. Ce se va întâmpla dacă statul recuperat de cetăţeni va analiza în lumina legilor sale normale şi cinstite fraudele pe care le-au comis şi câştigurile abuzive pe care şi le-au însuşit?

Soluţia lor a fost simplă. Nu intrăm în ţara noastră pe uşa din dos, ci pe cea triumfală. Suntem forţele de eliberare a ţării, statul ce se desemnează este al nostru. Iar ca să intrăm sub un steag eroic, trebuie să facem o revoluţie. Ce stat este acela care se formează la un miting popular?

Toate clicile au susţinut ideea imediată a revoluţiei care îi va înnobila. Este floare la ureche să faci revoluţii când ai două corpuri eroice susţinătoare ale ei, armata şi serviciile secrete. Pe blocuri vor fi instalate mitraliere cu luptători necunoscuţi care vor speria populaţia şi o vor ţine sub teroare. Apoi actorii vor dispărea şi se va celebra un stat al forţelor luptătoare pentru libertate.

Urmările pentru situaţia internă sunt uşor identificabile. Democraţia, prezentă în lozinci, nu a fost aplicată. Au simţit, oare, cetăţenii că statul este al lor? Clicile au sistemul lor politic preferat: oligarhia. Este tot o formă colectivă de conducere, dar ea este asigurată de o

pătură sau strat care deţine puterea. Să ne lase americanii în pace cu lecţiile lor de democraţie, când ştim că ele sunt conduse, în fond, de marile concerne. Clicile încurajează o formă de nesiguranţă, haos, mici conflicte neconcludente, bune pentru ştirile de presă, pentru a se putea asigura că obiectivele lor întreţin, în realitate, funcţionarea fraudei şi a corupţiei.

Tranziţia care a urmat a fost lungă şi confuză. Niciodată obiectivele ei nu s-au închegat într-un program coerent de promovare a interesului naţional, public şi colectiv. A fost un drum prelung fără destinaţie finală. La 25 de ani după începerea ei, ea continuă să orbecăiască fără direcţie şi sens.

Vor fi invocate, poate, ca semn de emancipare, viaţa politică din România, numărul partidelor, confruntarea lor liberă, alegerile, *Constituţia*. Din păcate, deşi partidele se consideră un punct al democraţiei, suferă de o boală: este setea de putere. Distincţiile între ele se pierd în ceea ce priveşte promisiunile retorice generoase vizând fericirea viitoare a societăţii pe care o vor asigura. Tot ce fac însă este să ducă o aproape sălbatică luptă pentru putere. Clicile sunt prezente în fiecare dintre ele, deşi preferinţa lor rămâne în mod tradiţional „dreapta”.

Ţara nouă era ca şi cea veche, bântuită de lipsuri materiale, fără instituţii sociale valide şi în imposibilitate de a satisface nevoile de bază: hrană, sănătate, muncă, educaţie, eficienţă, profesiuni la nivelul civilizaţiei contemporane. Era de presupus că se va pune accent pe dezvoltare, ca şi în cazul unui mare număr de ţări din lume. Dar aceasta nu era în interesul clicilor oligarhice. Cu o îngâmfare de parvenit, ele au considerat că ţara este pregătită să intre îndată şi total în familia occidentală a liberalismului economic şi să se bucure din plin de calităţile pe care le aduce modernizarea după prototipurile ei. Producţia şi industria au fost considerate lozinci comuniste depăşite, o puzderie de servicii s-au înfiinţat în numele modernizării. Dar ceea ce a fost mană cerească pentru chei şi sursa lor principală de câştig a fost

lichidarea patrimoniului existent şi vânzarea unor firme străine a întreprinderilor, care erau lăsate să falimenteze sub gestiunea unor cetăţeni români. Ele se prăbuşeau ca parte a complotului de clici. Se invoca fără încetare lipsa de competenţă a românilor în materie de management, în timp ce în ţară nu exista un sistem de educaţie adecvat pentru formarea lor. Ceea ce consideram eronată şi primejdioasă era politica externă, care eroda şi micşora sistematic independenţa şi suveranitatea statului, precum şi înlocuirea vechii noastre adeziuni la menţinerea păcii, după cum ne învăţase Titulescu.

În tot cursul acestei tranziţii nu s-a remarcat şi discutat în presă capitolul de succes al ţărilor emergente, care într-un număr impresionant au reuşit să treacă bariera subdezvoltării, câştigând prin eforturi conduse de state autoritare încăpăţânate medalia de merit a categoriei de „ţări dezvoltate” A rămas un mister categoria la care putea fi încadrată România.

Este posibil ca în acest tablou critic să manifest propriile mele nemulţumiri şi izolarea pe care mi-au impus-o clicile culturale sau economice. Nu se poate nega faptul că în faldurile acoperitoare ale clicilor n-au supravieţuit creaţii de merit în diverse domenii: teatru, muzică, sporturi, cercetări ştiinţifice remarcabile, precum cele din informatică, sector care, în ciuda greutăţilor, a fost promovat sub vechiul regim, graţie lui Moisil şi a politehnicienilor.

A fost o necesitate a clicilor de a-şi încuraja pături noi de clienţi din clasa mijlocie şi, într-adevăr, aceasta a fost după ele al doilea strat cu un nivel mai ridicat.

Nimeni nu poate nega eforturile unui preşedinte ca Iliescu de a face eficientă prezenţa statului în viaţa cetăţenilor săi, în momente în care, după cum ar spune de Gaulle, cocoţaţi pe scaune, mulţi oameni behăiau ca iezii „piaţa, piaţa”. Nici eu nu mă puteam plânge de sprijinul unor oameni ca ministrul de Externe, Meleşcanu, sau de politicieni mai luminaţi, pentru a crea şi dezvolta activităţile de cercetare şi formare de la Fundaţia

Universitară a Mării Negre. Aceasta recompensa toate eforturile, dar iniţiative asemănătoare se luptau cu o clică politică specială: „Extremiştii de la ţărănişti”.

Dar chiar dacă judecăţile grave pe care le formulez la auzul cuvântului „tranziţie” pot fi atribuite unui subiectivism exagerat, includerea lor în grosul dosar al lucrărilor care au încercat să trateze complicatul, haoticul şi pierzătorul episod de două decenii şi mai bine şi-ar găsi un rost justificat.

Vestul stinge luminile

Metafora luminilor a fost preluată de la religii de către societatea civilă când a fost creat curentul luminist care a trezit pentru omenire impulsul modernităţii. Rădăcinile erau în *Enciclopedia franceză*, care propaga ideile raţiunii omeneşti ca stâlpi ai gândirii ce înlocuiau credinţele şi superstiţia, ai priorităţii ştiinţei şi cunoaşterii. Iluminismului i se atribuie influenţa decisivă a izbucnirii a două mari revoluţii, cea americană şi cea franceză, aproape simultan. A urmat un secol al luminilor. În Transilvania, românii în căutare de drepturi apelau la fxiosofia luminilor şi adoptau strategia „emancipării prin cultură”. Din Germania cu „Aufklärungui ei şi până la Ecaterina, ţarina Rusiei, intelectualitatea şi oamenii de stat afirmau apartenenţa la iluminism.

Apariţia unui curent nou, romantismul, a corectat mult în gustul public îndreptarea spre raţiune, înlocuind-o cu sentimentele, lirismul, poezia. Şi cu toate aceste, Luminile au rămas cea mai puternică sursă a înnoirii. Cât de trainică este se vede şi din încăpăţânarea iraţionalilor de tot felul de a o denigra şi combate.

La un moment dat se disputa între Est şi Vest rolul principal în oferirea de lumini pentru omenire. Vestul şi-a justificat supremaţia prin luminile pe care le aduce şi binefacerile economice care rezultă din ele. Iar Estul, după Revoluţia din octombrie, a ţinut să sublinieze faptul că „Lumina vine de la Răsărit”. Este un fapt indiscutabil că prioritatea ştiinţifică şi capacitatea de perpetuă inovare au fost trăsături ale civilizaţiei vestice. Asia a rămas devotată

credinţelor, cu islamiştii care îngenunchează de cinci ori pe zi sau budiştii care cad în meditaţii prelungite.

Românii în cursul lichidării regimului de dominaţie sovietică s-au îndreptat, în mod spontan şi natural, spre Vest, pregătiţi să preia chiar cu întârziere de la această sursă de lumină idei călăuzitoare, obiceiuri noi şi deprinderi care reprezintă Vestul. Din nefericire, luminile raţionale ale acestuia scăzuseră în intensitate şi începuseră să se stingă.

Noi curente de gândire şi-au făcut loc în mentalitatea şi gustul public, noi filosofii şi doctrine câştigau teren. Ele ajung să fie „la modă” şi în curând oamenii politici influenţi îşi arată interesul sau chiar admiraţia pentru ele. Sunt uşor de identificat prin prefixele pe care le-au pus în faţa numelui lor. Prin aceasta, au vrut să arate că nu fac decât să corecteze tezele existente, care s-au sleit prin uz şi ezitări şi care au nevoie de intervenţia energizantă a unor oameni ce nu se tem de a apăra poziţii extreme.

Astfel, neoliberalii continuă, corectează şi completează tezele unei filosofii liberale, veche de secole, unii atribuindu-i lui Adam Smith tezele de bază despre „piaţa liberă”, în secolul al XVIII-lea. Liberalii au militat întotdeauna pentru neimixtiunea statului în treburile economiei în care nu se pricepe. „Laisser faire, laisser passer”, una dintre lozincile lor, voia să spună „Lăsaţi-ne să ne vedem de treburile noastre”. Dar se putea înţelege că un poliţist de stat era bun de a se plimba prin piaţă, deci rolul statului trebuia doar temperat sau limitat. Mai mult decât atât, statele au observat că puterea de penetraţie a comercianţilor este mai mare decât capacitatea politicienilor de a forma alianţe sau de a câştiga prieteni. În mod oficial, ele au dat sectorului privat sarcina de a stabili şi dezvolta relaţii pe plan economic, cum a fost faimoasa doamnă Gandhi în India, ca mai târziu sarcina de control al ţării să revină militarilor şi politicienilor. A existat deci un echilibru fericit între competenţele sectorului public şi cele ale celui privat, acestea completându-se reciproc.

Liberalismul clasic a înţeles că rolul statului poate şi trebuie să fie limitat doar la anumite activităţi, ca fixarea preţurilor care revin pieţei. E şi normal ca statul cu instituţiile sale publice, care nu cunosc fenomenul de competiţie între ele, să nu aibă competenţa necesară pentru reglementarea relaţiilor private, eminamente competitive, în comerţ de pildă.

Dar iată că doi economişti care încercau să găsească noi surse de stimulare a economiei au reformulat cererea neintervenţiei statale, în mod extremist şi total. Statul nu trebuie să aibă niciun fel de amestec. Activităţile economice au un alt stăpân: este piaţa cea care decide preţuri, formulează cereri noi, inovează şi aplică schimbări, fără niciun stat care să se uite peste umerii ei.

Acest curent întemeiat de Friedrich Hayek şi Milton Friedman în jumătatea a doua a secolului trecut s-a numit neoliberalism. Scăpaţi de controlul statului, oamenii economiei şi finanţelor puteau să introducă reguli de risc mai mare, norme mai complicate, „inginerii financiare” convenabile băncilor. Adoptate în câteva ţări latino-americane, ele au avut efecte spectaculare de stimul, fără să se observe că ele vizau categoria întreprinzătorilor de vârf şi aduceau beneficii pe seama păturilor de jos, ale căror condiţii se alterau.

Cererea extremă devenise legendară: nu numai că statele erau scoase din jocul economic, dar ele erau denigrate total într-un război de uzură. Neoliberalii proiectau pentru public imaginea unui stat îmbătrânit, uzat, inutil, birocrat, incapabil de a ţine pasul cu progresele tehnologiei şi ale economiei, un balast în rezumat.

Când preşedintele SUA, Reagan, a spus: „Statul nu rezolvă probleme, el este problema”, a pus o pecete oficială pe noua doctrină. Premierului Marii Britanii, Thatcher, i se atribuie convingeri asemănătoare. De fapt, în mod vizibil, ea purta cu ea scrieri ale fruntaşilor neoliberali.

Din acel moment din anii ’80, începe un război

deschis între partizanii statului şi cei ai pieţei. Cei din urmă vor să găsească un fundament ştiinţific solid pentru axioma lor că piaţa găseşte singură, fără intervenţie externă, echilibrul său. În mod aproape hilar este invocată o teoremă „a punctului fix” din matematică. Matematicienii, fără ezitare, au spus că „punctul fix” nu este aplicabil la mulţimi de felul schimburilor comerciale.

Consecinţele sunt funeste. Prestigiul statelor scade. Se duce de râpă răspunderea sa de a asigura cerinţele fundamentale ale întregii populaţii. Decad instituţii ca şcoli, spitale, construcţii de drumuri, urbanistică şi multe altele.

Dar efectele lor sunt de o magnitudine greu de imaginat. „Ingineria băncilor”, măsurile şi riscurile financiare, politica hrăpăreaţă a creditelor declanşează la douăzeci de ani după începerea conflictului stat-piaţă o criză economică gravă care a zguduit direct toate statele lumii şi apoi a rămas ca o coadă de cometă în procesele chinuite şi neizbutite de recâştigare a normalităţii.

E adevărat că după analizele atente ale fenomenului nu s-a mai vorbit despre neoliberalism, deşi moştenirea lui persistă în a îngreuna fluxul şi circulaţia banilor peste tot în lume.

Un alt curent înrudit este neoconservatorismul. Din cauza sensului dat în limbajul american „liberalilor”, acest curent american vrea să se distingă de neoliberalismul altor ţări, deşi unele teze de bază rămân aceleaşi. Este plin de paradoxuri. Este postmodern în sensul că este un cocteil de doctrine existente, care combină tot ce se poate: imperialism militarist a lui Theodore Roosevelt, cu şcoala de Drept a lui Woodrow Wilson. Principala lui preocupare a fost susţinerea tezei unilateraliste a politicii americane şi a pretenţiei sale la hegemonism global şi total. Poziţia sa a fost considerată de comentatori drept pendantul teoretic al politicii lui Bush, iar războiul din 2003 a fost privit ca principala lor realizare şi încoronare. Să nu uităm că sub ochii lor, un neoliberalism „nemărturisit” deschidea drumul sectorului privat chiar şi pentru armată. America a

oferit spectacolul cel mai absurd din lume în această privinţă. Armata sa din Irak era „apărată” şi „ocrotită” de o societate privată de supraveghere, având contract cu statul. Lipsa contactului cu realitatea este o trăsătură comună a practicii şi a filosofiei lui Bush. După purtătorii lui de cuvânt, „suntem un imperiu acum şi când acţionăm creăm propria noastră realitate”.

Un gânditor american cunoscut, Francis Fukuyama, a avut iniţial simpatii faţă de curentul neoconservator. Dar apoi a analizat într-o carte intitulată *Neoconii* defectele de construcţie ale teoriei neoconservatoare.

Doctrina şi practica au dispărut odată cu eşecul întreprinderii războinice a lui Bush. Aceeaşi mătură istorică a şters eroul şi complicii lui neoconi.

Mai delicată este situaţia unui curent de gândire fără conotaţii economice şi politice vizibile, ce vrea să schimbe filosofia de bază a omenirii sub titlul său de postmodernism. La început a trecut drept o ciudăţenie artistică: era axată pe practicarea colajului, un amestec de stiluri care ne face să vizităm o piaţă cu o construcţie în stil roman, alta în formă clasică europeană, a treia în futurism sălbatic şi alta cu ziduri transparente. Are meritul de a-l uimi, surprinde şi intriga pe spectator. Postmodernismul este antifundamentalist. Nu există baze care să susţină stiluri, preferinţe, interpretări. Odată cu fundamentele sunt evacuate conceptele perimate construite pe ele: nu există cunoaştere, nu există adevăr, nu există ştiinţă şi nici chiar societăţi. Tot ce se vede este combinaţie capricioasă a hazardului. Adevărul este înlocuit de opinie, societatea de grup, adevărul de imaginaţie, realitatea este propria noastră construcţie.

Este greu de conceput o viziune a lumii mai nihilistă, distrugătoare, înlocuind lumea reală cu bizare construcţii fictive. Observatorii acestui haos delirant îşi freacă mâinile când din punctul lor de observare văd câtă confuzie, incertitudine şi teamă cuprind omenirea, dacă am avea un concept acceptabil pentru ea.

Ce concluzii putem trage?

Într-adevăr, suntem invadaţi de doctrine ale paradoxului, irealităţii şi naţionalităţii care conţin toate caracteristicile unei decadenţe sigure, ale unui proces de dizolvare şi declin. Atenţie: sunt uşor de detectat. Toate poartă prefixe ca „neo”, „post”, „ultra”, „trans”. Toate conţin reţete sigure de decadenţă a unei societăţi. Ele te situează în perioadele în care s-au destrămat imperiile sau au dispărut state întregi. Au calităţi exotice atractive şi găsesc în grupurile de tineret hippy & comp. susţinători, ca parte a programului lor de amuzament. Ce haz declanşează un om care şi-a stricat mintea, încercând să lucreze cu concepte sfărâmate, fără reguli şi norme.

Dar ce nefericire pentru o ţară a cărei populaţie îmbrăţişează un neo-crez sau un post-enunţ, lăsându-se învăluită de chemarea pierzătoare sau sinucigaşă şi intoxicată a drogurilor otrăvite şi ce tragedie să trăiască sub norul şi pata autodeclinului!

Obstrucţie

Cu cât gesturile de prietenie ale confraţilor mei de peste hotare erau mai amicale, cu atât în peisajul intern au scos dinţii cei care mă duşmăneau. Nu pe ascuns, ci la lumina zilei, aroganţi, ostili şi vicioşi. Nu suportau ideea că cel care îi cunoaşte, având în spate cărţi, experienţă, intrat şi acceptat în reţeaua internaţională a celor ce nu scriu istoria, ci o fac, să se facă auzit la noi, să urce pe scenă şi să se adreseze publicului. Spaima e a borfaşilor. A celor ce schimbă masca. A creatorilor de clici. A tuturor celor care se pregătesc de cucerirea libertăţii de a înşela, sub stindarde şi o retorică false.

Iată momentul în care au vorbit, 27 decembrie 1989. Şedinţa Consiliului Frontului Salvării Naţionale. Ion Iliescu în calitate de preşedinte doreşte să procedeze democratic şi deschis. (Stenograma şedinţei a fost dată apoi publicităţii şi a apărut în presă în 1996.) Nu ştiu dacă procedeul a fost potrivit sau nu, dar faptul că a anunţat cu seninătate poziţia de mare autoritate pentru briganzii cunoscuţi, carierişti şi slugi devotate lui Ceauşescu m-a îngheţat în aşa măsură, încât continuarea declaraţiei mi s-

a părut lipsită de orice sens. Aceşti oameni cărora li se potrivea doar exilul erau Silviu Brucan şi Dumitru Mazilu. Primului i se oferea conducerea Comisiei pentru politică externă, iar lui Mazilu, prim-vicepreşedinţia şi coordonarea comisiilor judiciare şi drepturile omului. Iliescu: „Domnul Mazilu a fost un simbol, dar are şi calităţi reale. Este un profesionist şi un om de suflet”.

La un moment dat, preşedintele afirmă că la cele 10 comisii create ar putea adăuga ceva: „Mai am o idee, dar nu am putut-o concretiza. Aş vrea şi un grup de consilieri, un «sfat al bătrânilor», la care să apelăm în probleme importante. Mă gândesc la Alexandru Bârlădeanu, poate Maliţa, Corneliu Mănescu”. Odată ce numele meu a fost enunţat, reacţia clicii formate înainte de orice altă instituţie a statului n-a întârziat. Mircea Dinescu: „Am toată stima pentru Maliţa, dar fiţi atenţi pentru că şi la televiziune a ţinut un speech covăsit. Să fie deasă sita, să nu fie găuri mari să treacă oricine”. Andrei Pleşu, care era liderul clicii culturale din care făcea parte Dinescu, a comentat propunerea mea, în contextul situaţiei învăţământului: „Învăţământul a funcţionat catastrofal. Liceele nu există, practic. Este o instituţie compromisă, fără cadre, nu avem programe, manuale, sistemul de admitere în facultate este dezastruos. Ministrul Educaţiei şi învăţământului este ministerul formării oamenilor. Foarte ocupat în ultimul timp, Maliţa nu a făcut mare ispravă. A făcut tot felul de drăcii”.

Cu aceasta, se punea capăt oricărei participări a mea în treburile publice sau acceptării pe scena culturală. Obstrucţie. Opinia lui Pleşu a fost exprimată de el din nou în cărţi, articole, interviuri. Se trata cu dispreţ activitatea mea în specialitatea proprie. A putea fi confundat cu Moisil i se părea un defect mintal al celui care nu vedea nu distincţia, ci prăpastia între mine şi mentorul meu. Trecutul de adulator al dictatorilor comunişti rezulta din publicarea dedicaţiilor pe cărţile mele către Elena Ceauşescu. Liiceanu îi ţinea isonul în cărţi şi articole, iar Dinescu era fericit să repete ori de câte ori avea ocazia

formula transformată în pecete: „Covăsitul”. A trebuit să verific în dicţionar, ca să nu greşesc sensul. E lapte dulce, închegat şi înăcrit. Deci este generozitate la poetul român. Acceptă că laptele înăcrit a fost odată dulce. Concluzia era însă aceeaşi: nu este utilizabil acum, nu are întrebuinţare în noua societate democratică.

Când însă descifram mesajul lui Pleşu, mai ales motivaţia şi construcţia lui, îmi spuneam: „Stai puţin, l-am mai studiat o dată pe îndelete”. Atunci am fost nevoit să am cea mai clară imagine psihologică posibilă. De ce atunci să mă străduiesc din nou? Atunci dezvăluise complet o faţă: eul meu – centru al lumii, iar lumea externă este zero. Acum spune: eul meu este în centrul lumii şi ea mă adoră şi mă slujeşte. Reiau vocaţia mea teatrală.

Toate celelalte constatări sunt valabile şi astăzi. M-au izbit în special următoarele: 1. Un „eu” exacerbat Lipsa totală de interes pentru orice temă care nu îi aduce satisfacţii mari, materiale sau de prestigiu. 2. Rezerva extraordinară pe care o manifestă împotriva oricărei săgeţi de sensibilitate, percepţie sau cunoaştere, care l-ar abate de la obiectiv. 3. Ascunderea perfectă, prin comportament şi activităţi a egocentrismului său, ducând la culmi înalte arta disimulării. A vrut acest om să-şi ascundă o imoralitate funciară totală? A scris o carte despre morală. De aici porecla dată de cei care îl cunoşteau. E Tartuffe, personajul lui Molière, care cu crucea în mână făcea vizite unor doamne pe care le pipăia apoi sub rochii. 4. Existau apoi doi factori dominanţi: aroganţa şi lăcomia.

Aventura mea în cazul meu merită să fie citită cu însemnările, documentele şi conversaţiile din urmă cu peste zece ani.

În vara anului 1978, primesc la Bucureşti invitaţia Federaţiei Mondiale de Studiul Viitorului, din care făceam parte, de a participa la o Conferinţă Internaţională „Arta şi viitorul”, care se va ţine în Indonezia, între 8 – 15 iulie. Organizatorii pregătiseră o reuniune de mare ţinută pentru vreo 50 participanţi. Ne deschideau peste tot comorile, cu o reuniune la Jakarta, alta în Java Centrală la Yogyakarta şi

ultima în insula Bali, cu vestitul său templu, înregistrarea se făcea până la 15 iunie 1978. Mă durea inima citind prospectul şi măsurând şansa ce intervine rar pentru zona aceea a lumii. Dar eram ocupat până peste cap de obligaţii interne şi altele ce ţineau de calendarul Naţiunilor Unite.

În casa noastră venea des o studentă de la Arte, prietenă a fetelor mele. Mereu făcea referinţe la un tânăr superdotat care vorbea frumos şi avea o cultură vastă, pe nume Pleşu. Mă interesez puţin dacă ne poate reprezenta ţara într-un congres, de pildă. „Mai bine ca oricine”, susţinea ea. Şi aşa, am înclinat spre o soluţie Pleşu. Am avut o conversaţie prealabilă, a acceptat cu plăcere. L-am prevenit că ar putea fi obiecţii la viză în cazul lui, dar mi-a spus că nu există nicio problemă şi că a primit vize de la evenimentele critice. Nu ştiam la acea dată că-i trimisese o scrisoare lui Ceauşescu, asigurându-l de loialitatea sa, verificabilă şi la „lucrătorii de la Interne”. I-am mai spus că am prieteni numeroşi la Federaţie, în frunte cu organizatorii, ca Eleonora Maşini din Italia, care îl va întâmpina amical. Cheltuielile urmau să fie decontate la sfârşit (biletele de călătorie, şederea şi întreţinerea), aşadar, acest capitol era asigurat. I-am scris Eleonorei explicându-mi absenţa şi l-am recomandat pe înlocuitorul meu, un mare teoretician al artei.

Am scris o scrisoare ministrului adjunct Vasile Gliga, rugându-l să autorizeze ambasada să avanseze reprezentantului român sumele de care are nevoie până la decontarea finală, de care mă voi ocupa personal la Federaţie. Tot pentru uzul Externelor şi al Ambasadei am scris o pagină şi jumătate de explicaţii, cu adresele precise ale organizatorilor indonezieni, ca să evit neînţelegeri şi să obţin pentru participanţi maximum de atenţie. Externele trebuiau să ştie că articolele pe care le va scrie Pleşu în România la reîntoarcerea lui vor contribui mult la apropiere şi colaborare între ţările noastre. M-am înşelat crezând că nu mai încape loc niciunui accident, eroare, sau judecăţi greşite, întrucât ceea ce a urmat a fost un dezastru.

Pleşu a ajuns cu întârziere la Jakarta. Conferinţa îşi începuse lucrările. Erau deja în primul act al spectacolului. Nu pot să reconstitui detaliile sosirii, cum a coborât din avion, cum a ajuns la un hotel. Ştiu doar că a ajuns la unul, a luat o cameră şi că a rămas acolo. Nu a mers nicăieri, a stat la un hotel o săptămână întreagă, cât a ţinut deplasarea colegilor lui de breaslă. Nu ştiu cu certitudine decât acest fapt: nu a participat la nicio şedinţă şi că s-a întors aşa cum a plecat, „ca cufărul prin gară", cum zic ardelenii.

Am fost înşelat de el prima oară, acceptând să meargă la o conferinţă la care n-a ajuns, trebuind să mă reprezinte ca un coleg din România, dar nu m-a reprezentat nicăieri nici pe mine, nici şcoala română de arte. Am fost înşelat şi păgubit a doua oară, întrucât în termeni respectuoşi am fost informat că Federaţia nu este singura organizatoare, ci şi Comitetul de la Jakarta, ale căror reguli prevăd că nu se decontează decât cheltuielile participanţilor, excluzând orice alte persoane care nu au fost prezente. Nota mea era de 340 de dolari şi urma să fie returnată Federaţiei care a avansat suma pentru Pleşu. Am avut norocul unor plăţi primite de la edituri străine care m-au publicat şi am achitat suma de 340 de dolari la totalul pierderilor moralo-politice-diplomatice câte încăpeau în această situaţie jenantă.

Trebuia să mă lămuresc ce era cu autorul. Se ştie că geniile au momente de întunecare a minţii. O fi un geniu neînţeles? O fi o alterare temporară a capacităţii de decizie sau a comportamentului? Am încercat în unele discuţii la Bucureşti să fac portretul psihologic al eroului. Fişa mea de observare a avut următoarele. Vorbire coerentă în limba maternă şi alte limbi: normal. Dorinţa de a întreprinde o călătorie îndepărtată cu temă de teoria artei: normal. Comportament ulterior: indiferenţă, nimic special. Explicarea absenţei: se răspunde la toate întrebările. „Nu m-au căutat". „Ai încercat să-i contactezi? Ai cerut ambasadei să te ajute? Ce ai făcut?" „Nimic, am aşteptat. N-a venit nimeni".

Am recurs la cea mai simplă caracterizare. Nu este un om pe care te poţi baza.

Profesorul

Pe la începutul tranziţiei s-a prelungit vârsta de pensionare a profesorilor, iar pentru membrii Academiei era nelimitată. Eram pensionar la acea dată – mă grăbisem în vechiul regim – şi, astfel, m-am lăsat sedus de ideea unei catedre. Invitaţia a venit de la Oradea, care avea o universitate tânără în plin avânt şi pe lângă salariu mi se asigurau transporturile şi locuinţa. La secţia de Economie se predau şi Relaţiile internaţionale, astfel că eram din nou în mână cu vechea mea carte, *Diplomaţia*. Studenţii erau harnici şi interesaţi, mulţi îmi cereau subiecte de aprofundare pentru studii sau comunicări.

Coabitarea cu rectorul nu era însă uşoară. Era un băutor neistovit şi momentele de luciditate îşi făceau cu greu locul într-o stare de ameţeală perpetuă. La mesele pe care profesorii le luau deseori împreună, scene frivole cuprinzând un rector îngenuncheat nu mai şocau pe nimeni.

Cei doi-trei ani petrecuţi în frecventele deplasări şi şederi la Oradea i-am folosit şi în interes personal. Moştenisem puţin pământ în comuna natală a mamei, pe care trebuia să îl împart cu alte rude, şi un teren pe dealul de lângă Crişul Repede, pe care l-am găsit invadat de cei ce abuzaseră de vreo aprobare falsă smulsă de la Primărie. Am pus piciorul în prag, în locul lui am primit un alt teren la marginea oraşului, unde am construit în grabă trei vile cu un etaj, care vândute au fost surpriza anului pentru cele trei fiice ale mele. Cariera mea de om de afaceri a început şi s-a terminat la Oradea.

Nu mai aveam moşteniri sau terenuri, iar în Bucureşti rămâneam un chiriaş consecvent pe tot parcursul vieţii. Aveam, în schimb, casa de la Văleni, „Locuinţa mea de vară / e la ţară”, unde ţineam şi biblioteca mea.

Cu nostalgie, în Oradea vizitam liceul Gojdu, vechea casă a familiei de lângă parcul de la ştrand, chiar şi localul

şcolii primare. Mă simţeam orădean cu o pasiune istorică a unui om care îşi căuta rădăcinile şi le găsea.

Un nou post de profesor consultant mi-a fost oferit în Bucureşti la Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative. Conducerea era tânără şi ambiţioasă, cu proiecte mari, care nu erau duse la capăt sau se terminau în forme ineficiente şi neamabile. Cursurile de Relaţii internaţionale erau sub forma „master" şi cuprindeau studiile şi obţinerea diplomelor de doctorat. Localul era comod, situat în mijlocul oraşului, nu departe de ASE. Obligaţiile de aici erau mai pretenţioase şi, încet, deplasările la Oradea s-au rărit, ca apoi să înceteze.

Am scris şi scos la şapirograf trei cursuri de ştiinţe diplomatice, care mai târziu, corectate şi ameliorate, vor deveni cartea din 2007 de la Editura Beck, *Jocuri pe scena lumii*. *Conflicte, negocieri, diplomaţie*.

Aveam colegi pe care îi respectam pentru competenţa şi probitatea lor, ca generalul Ionescu. Ne sprijineam reciproc, fiecare participând la examinările parţiale sau finale ale doctoranzilor celuilalt.

În acea perioadă am suferit şi cea mai grea încercare din cariera profesională. Am dat sprijin unei studente şi doctoratul l-a dat cu mine. Harnică, ambiţioasă, un perpetuu zâmbet calm, binevoitor şi respectuos, a răspuns pe agenda mea de sprijin ulterior în publicarea de cărţi sau desfăşurarea de activităţi publicistice şi cercetări. Ca după vreo două decenii să aflu că avea cazier judiciar şi făcuse închisoare pentru şantaj, iar activitatea sa de studii, cercetări, publicaţii nu era altceva decât un imens şi bine construit paravan, menit să şteargă urmele unei vieţi care continua să fie frauduloasă.

Nu puteam să spun că se poate întâmpla oricui. Meseria mea împiedica lucrul acesta. Pregăteam diplomaţi de ani de zile şi îi îndrumam, subliniind că una dintre calităţile lor de bază este aceea de a nu se lăsa înşelaţi de aparenţe, de a nu acorda credite celor văzute, auzite sau citite, de a fi permanent vigilenţi şi neîncrezători chiar. Cum am putut uita asta şi cum am căzut eu pradă unor

aparenţe oricât de bine trucate ar fi fost ele?

Am ţinut apoi cursuri de masterat la Academia de Studii Economice, graţie profesorului Silviu Neguţ, un eminent geograf şi geopolitician, care mi-au adus satisfacţii mari. La început, masteratele care nu intraseră pe mâna stilului european admiteau la Relaţii internaţionale studenţi din toate facultăţile. Logica era simplă: un medic care îşi doreşte un stagiu în străinătate şi altul care vrea să lucreze la Organizaţia Mondială a Sănătăţii din sistemul ONU simt nevoia unui curs de Relaţii internaţionale. Cel mai bun student din sală la cursurile de diplomaţie era un medic. La aceste cursuri, am avut o revelaţie. Am observat că lecţiile de diplomaţie teoretică sunt primite cu o atenţie de nivel mediu, dar în momentul în care evoc momente trăite de mine, ilustrative pentru activitatea unui diplomat, toţi ochii sunt îndreptaţi spre mine, iar, în final, întrebările curg.

Am transformat această practică în metodă sistematică şi am prezentat partea teoretică şi istorică drept povestire, iar cea aplicată, drept memorialistică pură. Spre marea mea surprindere, am găsit gânditori ca Ortega y Gasset, care considera povestea o formă de bază a raţionalităţii istoriei. Şi astfel am abordat „istoria ca poveste” la prezentarea trecutului recent al vieţii politice, publicând *Tablouri din Războiul Rece. Memoriile unui diplomat*, tot în 2003. M-am ataşat mai mult de ASE decât de alte universităţi. Îi suspectam pe bucureşteni de postmodernism sau de orice curent la modă în Occident. Economiştii, prin vocaţie, trebuiau să fie realişti, ancoraţi în interesele şi practicile vremii. Le vorbeam sincer despre riscurile neoliberalismului, iar ei îmi atrăgeau atenţia discret că mă contrazic cu unii dintre profesorii lor.

Când facultatea de la ASE mi-a acordat un titlu de doctor onorific, mi-am luat inima în dinţi şi am adus asistenţei din aulă vestea că neoliberalismul a decedat, după ce s-a îmbolnăvit serios în timpul crizei economice mondiale, nesuportând acuzaţiile că el a provocat-o. Aveam relaţii bune cu ASE-ul.

O profesoară de la ASE, Gabriela Stănciulescu, a ajutat mult la dezvoltarea Universităţii Mării Negre, pregătind timp de doi ani crearea unei reţele a universităţilor de la Marea Neagră. Iar profesorii Neguţ, Dan Dungaciu şi Marius Cristian Neacşu sunt activi la această Fundaţie, în forma ei nouă de după anul 2012.

Scrieri

Hărnicia mea a fost fluctuantă. Splendidă în deceniul şapte, moderată în anii ’80, ocazională în 90, revine în anii 2000. La început au existat şi cititori. Populare au devenit *Aurul cenuşiu* în trei volume şi *Cronica anului 2000*, din anii ’70. Tot atunci au apărut cele patru note de călătorie (*Repere*, *Sfinxul*, *Pietre vii*, *Fire şi noduri*), a căror contopire şi completare au produs *Zidul şi iedera*, de aproape 500 de pagini, ilustrată de Marcel Chimoagă (1977). Anul 1979 mi-a adus cartea cu doi coautori (din SU şi Maroc), *Orizontul fără limite al învăţării* (*No limits to learning*), tradusă într-o duzină de limbi străine. După cartea cu Silviu Guiaşu apărută în Anglia în 1980, am mai publicat trei cărţi de matematică în colaborare. Şi cu asta sar la anul 2001, an al tranziţiei. Reiau scrisul cu un eseu intitulat *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie*, prefaţat de Ricardo Diez-Hochleitner. N-am convins prea multă lume că „cultura” are numai plurale, în timp ce civilizaţia este una singură. Rămân ferm ataşat tezei mele, neglijată de filosofi.

Tradiţia confuziei este atât de puternică, încât nu ia în seamă încercările de clarificare. Mă izbise întotdeauna sensul diferit pe care îl acordă diferite limbi. Dacă reprezentăm civilizaţia şi cultura cu două cercuri, la francezi cercul civilizaţiei acoperă cercul mai mic al culturii. La germani însă, cultura este cercul cel mai larg şi în interiorul lui dăm de civilizaţie. Iar în engleza Angliei şi SUA, nu se face distincţie între ele şi sunt considerate echivalente. Or, este atât de simplu şi de clar că numai civilizaţia poate tinde spre universalitate, în timp ce culturile rămân distincte, specifice şi locale, inapte de a deveni internaţionale.

Confuzia a ajuns să aibă consecinţe politice. Uniunea Europeană integrează toate activităţile omeneşti, uitând de faptul că nu sunt integrabile culturile. Este o eroare care pune sub semnul întrebării formulele şi limbajul atotintegrator al cercurilor extremiste ale unor State Unite Europene, în care vor convieţui fostele state cu calitatea de nobile provincii.

Credincios temei îndrăgite prin activitatea la catedră sau la minister, dar şi prin recunoaşterea rolului ei cardinal în viaţa societăţii, şi anume aceea a învăţării şi a învăţământului, am publicat împreună cu Orio Giarini, colegul meu de la Clubul de la Roma, un al doilea raport privind acest subiect. S-a numit *Dubla elice a învăţării şi a muncii*. Giarini era specialist în componenta muncii, aşa că ne completam armonios. Din cauza unor defecte în funcţionarea de atunci a Clubului de la Roma, ediţia engleză n-a fost tratată ca un raport, cu publicitatea de care acestea se bucurau tradiţional. Ca aproape la toate cărţile mele, suferеam – poate prin incompetenţă – la capitolul „difuzare”, trezirea interesului, suportul presei şi al recenziilor. Cartea conţine o teză pe care continui să o apăr în studii şi articole. Personajul central al învăţării nu este cel care-l „învaţă pe altul”, profesorul în speţă, ci cel în mintea căruia se desfăşoară procesul învăţării, adică elevul. Nimeni nu poate învăţa pe cineva, profesorul „nu-l învaţă pe elev”, ci are un rol de mediere, mijlocire sau facilitare a operaţiilor mentale din capul elevului, care învaţă prin el şi pentru el, oricâtă asistenţă şi îndrumare ar primi de la „tutorii” lui, cum ar trebui să se numească învăţătorii şi profesorii săi. Catedrele îşi pierd sensul şi valoarea. Lecţiile la fel. Laboratorul şi experienţele sunt componentele principale ale şcolii. Scăpăm şi de boala atât de răspândită care pune teoria şi asimilarea ei în centrul învăţării, când singurul lucru dobândit trainic de un om care învaţă este cel la care el ajunge singur, cum spunea Jung, celebrul opozant al lui Freud.

În primul raport din 1979 către Clubul de la Roma susţineam ideea că societăţile, statele sau grupările de

oameni învaţă ca şi indivizii. Dacă îşi recunosc erorile, înseamnă că au învăţat ceva. Dacă introduc o inovaţie legislativă sau instituţională ce îmbunătăţeşte viaţa populaţiei, înseamnă că procesul de învăţare este prezent în istoria ce şi-o creează. Deci învăţarea are şi o dimensiune în sfera politicii, care trebuie acceptată de politicieni, şi una în sfera economiei, care trebuie înţeleasă de economişti.

Dar pentru a înţelege cum învaţă oamenii, este nevoie să ştim cum gândesc. Dificultatea cea mare aici începe. Mintea se află într-o cutie a cărei funcţionare ştiinţa n-a putut s-o dezlege şi cutia a rămas închisă secole la rând. Cea mai importantă cercetare a vremii noastre în noul secol este aceea a funcţionării creierului şi minţii omeneşti. Vor trebui scrise noi tratate în toate ştiinţele societăţii şi ale omului, atunci când reţelele de neuroni din creier îşi vor dezvălui gramaticile în care comunică între ele şi cu întregul sistem nervos.

Până atunci, căutând cărări de acces neconvenţionale la funcţionarea minţii, am fost impresionat de rolul metaforei, o simplă figură stilistică a vorbirii, în cunoaştere şi chiar în cercetările ştiinţifice.

Fiind pironit în anii exorcismului 1985 – 1989 în grădina mea cu masă de scris, am întreprins o cercetare a metaforelor celor mai frecvente în reprezentarea lumii ca Lumina, Neantul, Focul, Teatrul, Organismul, Jocul, Riscul, Calculatorul şi altele. *Viaţa Românească*, îngrijită de Uniunea Scriitorilor în care eram membru, a avut bunăvoinţa de a le publica sub forma unui serial eseistic. Tot la ei au fost publicate articolele *şi învăţarea*, *Omul şi oraşul*, *Omul şi trebuinţele*, *Omul şi munca*, *Omul şi armele şi alte feţe ale sale*. *Iar serialul Pacea şi războiul a apărut în Familia din Oradea*. *Titlurile vorbesc de la sine*: *Cataclismul nuclear*, *Excesul de raţiune*, *Absenţa raţiunii*, *Impulsuri subterane*, *Războiul stelelor*, *Sabia şi plugul*. *O altă cronică a apărut în Privirea în anii '90*: *Avuţia*, *Ce-aveţi cu luminile*? *Cei ce pot, cei ce nu pot*, *Două scenarii extreme*, *Nevoia de recunoaştere*, *Statele*, *Un război*

mondial? *Catastrofismul, Tigrul cel mare, Un precursor, Ochi înfrunte, ochi în ceafă, Discursul ideal, Optimism moderat şi altele*.

Aceste seriale sau cronici par risipite şi răsfirate, dar pentru mine au fost miezul cărţilor de eseuri pe care le-am publicat. Metaforele minţii sunt reluate în volumul *Minţi senine, minţi învolburate* din 2009.

În anul 2007, am publicat concomitent la Editura Beck trei cărţi: *Tablouri din Războiul Rece*. *Memoriile unui diplomat român, între Război şi Pace* şi *Jocuri pe scena lumii*. *Conflicte, negocieri, diplomaţie*. Prima deschide în activitatea mea capitolul memorialistic, care va domina după 2010.

În *între Război şi Pace* am avut prilejul să fiu cât mai literar şi afectiv, ca apărător al păcii. Capitolele sunt intitulate: *Dansul ielelor, Sabia şi plugul, Trufaşul Marte, Irina cea harnică, Surorile Irinei* (lungul drum al umanizării războiului) şi *Discipolii Irinei* şi se încheie cu un studiu de prospectivă.

În *Jocuri pe scena lumii* am încercat să prezint ideile noi care au intrat în joc după 1970 când publicasem *Diplomaţia*. *Şcoli şi instituţii*. Astfel, am putut prezenta pe larg un studiu al negocierilor multilaterale, dar şi consideraţii comparative privind mentalul negociatorilor.

Ceea ce a urmat după triada din 2007 a avut pecetea evocărilor, abordate în *Minţi senine, minţi învolburate*: Sadoveanu, Arghezi, Blaga, Moisil la noi, doamnele Roosevelt, Thatcher şi Bhutto în alte orizonturi. Nu întocmesc un bilanţ, pentru că unul a fost elaborat în *Bibliografia* prefaţată de Remus Pricopie. Nu numerele contează; cincizeci de cărţi şi tot atâtea traduceri în alte limbi nu spun mare lucru. Autorul a avut o intenţie şi un obiectiv: te întreabă şi socoate, ce e nou şi ce e bine, în fond, cât impuls şi încurajare dă minţilor şi sârmelor din cutiuţe?

Ghighi

Dragă Ghighi, faptul că îţi scriu îmi întăreşte iluzia că deşi eşti departe, se poate comunica totuşi cu tine. Altă

idee este că poţi să vii să mă vezi şi să stai într-un fotoliu, ca să auzi ce spun şi să înţeleg ceea ce vrei să-mi transmiţi.

Oriunde te-ai afla, pentru mine eşti oricând prezentă. Aşa ai fost din primul moment al venirii tale pe lume. Ne aflam în căldura verii la o pajişte răcoritoare pe un deal sub care curgea Hudson-ul. Aveai abia câteva luni, ai gângurit ceva şi după aia ţi-am spus toţi „Ghighi”. Venisem de la Bucureşti cu sora ta cea mare şi doi ani după aceea te-ai născut tu pe alt continent.

De la început ai fost amatoare de mult lapte, bucuroasă de multă atenţie, doritoare de a te afirma. O umbră a apărut peste fericirea iniţială. Te-ai născut cu un defect la inimă. Şi pe măsură ce creşteai, te întrebai ce vor oamenii aceştia de te examinează atent, te ascultă pe faţă şi pe spate, te duc la nişte maşini grozave care bâzâie şi scot desene negre. Toţi ne spuneau însă că nu este grav, se compensează. Mai târziu vor fi probleme, după 40 de ani. Nu suntem pentru operaţie.

Când aveai trei ani, ai venit cu vaporul în ţară, unde te aşteptau bunicii fascinaţi de tine. Spuneai vorbe şi amestecai cuvintele mai grav decât în Turnul Babel. Cereai „lapting” la masă pe vapor. De acum aveai o soră mai mică. Le explicai tuturor care era cea mai mare şi cea mai mică, tu fiind cea mai mijlocie. Spectacolul celor trei ursuleţi îmbrăcaţi la fel, în alb total, de pe punte, îi încânta pe toţi pasagerii. Făceai însă cu încăpăţânare progrese rapide şi îi fermecai pe prietenii noştri cu „sociabilitatea ta”. Să fie mulţi, să râdă şi să vorbească. Începe grădiniţa, apoi şcoala. Apar aventurile. Nu vii acasă, te căutăm peste tot. Te găsim în clasă, pe catedră, bălăbănindu-ţi picioarele şi dialogând la nesfârşit cu femeia care făcea curăţenie. Anii trec. Ne mutăm dintr-o casă în alta. În fine, pe Alecsandri avem curticică: în ea, un câine şi flori. Musafirii, unii ciudaţi, din Africa sau Asia, mese ce începeau în salon şi se terminau pe verandă, nu înainte ca tu să te prezinţi şi să încerci să dialoghezi cu ei. Atunci mergea şi franceza, şi puţin engleza.

Lipseam mult din ţară. Nu eu te creşteam pe tine, ci mama ta. Te iubea mult şi era reciproc. Când veneam acasă, voi trei şi mama ta şi cu mine aşteptam masa de la sosire, apariţia ciocolatei, a gumei de mestecat, a creioanelor şi alte surprize, în timp ce voi îmi povesteaţi succesele de la şcoală. Mezina crea nişte probleme, cerând drepturi speciale. Circula între voi o întâmplare mai veche, când Mioriţa cea mai mică avea vreo patru-cinci ani. Dacă era întrebată zgomotos şi nervos: „Miţa, cine-a scris *Război şi Pace*?" ea răspundea repede: „Ghighi, Ghighi". Aceeaşi întrebare, mai târziu, pusă dulce şi zâmbitor primea răspunsul de la Miţa: „Eu, eu".

Etapa şcolară a fost şi aceea a călătoriilor împreună. Cele mai simple erau inspecţiile mele şcolare de o zi, în diferite orăşele din ţară (lucram la Ministerul Educaţiei atunci), când te lua în grijă o profesoară tânără ca să-ţi arate clădirile importante şi istoria locului. Aproape întotdeauna era greu să fii recuperată, într-atât îţi plăceau noile experienţe de viaţă.

Veneau apoi excursii mai ample. Mergeam cu maşina împreună spre Bucegi. Ne opream la poalele unui deal, urcam la casa pădurarului sau a vânătorilor, frigeam cârnaţi la focul din cămin, dormeam apoi până dimineaţa, când noi doi plecam la drum, urcam mai mult şi treceam de cealaltă parte a muntelui şi coboram cu emoţia singurătăţii şi a poveştilor cu urşi şi lupi, ca să ajungem la maşină, porneam către un nou loc pitoresc, unde vedeam instalată pe copac carnea ce ademenea ursul aşteptat noaptea viitoare. Ce făcea Ghighi cu impresiile sale? Le desena. Acest talent şi-l descoperise şi o încânta. Voia să se mute la şcoala de arte, ceea ce a avut repede loc.

Având o invitaţie personală de a ţine o conferinţă la Viena, la Academia diplomatică, urmată de un zbor la Geneva pentru ceva asemănător, am considerat că nu sunt în misiune oficială şi că astfel o pot lua pe Ghighi cu mine. Totul a decurs bine, vizitând Viena, desigur şi faimosul ei loc de jocuri pentru copii, luând mese la restaurante bune şi unde ne şi certam. Voiam să-i cumpăr o rochie pentru

atâtea momente speciale şi ea nu accepta în ruptul capului să poarte altceva, decât bluza şi fusta, ambele simple, în alb şi negru. Apoi a venit Geneva, unde am mers de mână la Palatul Naţiunilor sau la prietenii mei acasă, care mai toţi aveau câini lupi mari şi fioroşi în grădină, faţă de care Ghighi nu arăta nici cea mai mică teamă. Am venit cu trenul apoi şi la Roma mă aştepta familia Sorescu, cărora le-am dat-o pe Ghighi, cu rugămintea ca atunci când se plictisesc de ea, s-o pună pe tren spre Bucureşti. Eu am plecat spre Belgrad, unde era aranjată o întâlnire cu oamenii care doreau să mă vadă.

După această aventură din anii ’60 au venit noi evenimente pentru tine, Ghighi. Ai dat examen de admitere la Arte (pictură) şi n-ai reuşit Te-ai mai pregătit un an şi ai fost acceptată. Ridic ochii după ceea ce scriu, mă uit pe perete la *Fata ce şade*, pictată de tine cam atunci şi văd stilul care te-a animat: modernist, desen rudimentar, dar colorit impresionant, curaj, fermitate, talent. În alte părţi ale casei am seria de sfârşit a facultăţii. Ai pictat bolovani în diverse culori, imenşi, din piatră, care păreau din clasa celor pe care îi ridica pe munte Sisif şi îi răsturna ca pedeapsă. Cred că ideea ta era că soarta omenirii este să care tot timpul bolovani grei.

În urma mai multor necazuri care ţi s-au făcut – şi pe care sus-puşii noştri le îndreptau spre mine –, după repetate tracasări, ai hotărât să pleci din ţară. „M-am născut în America, mă întorc acolo”. Am insistat, am încercat să te conving, zadarnic. „Tată, mi-ai spus tu, ai uitat de cele vreo şapte ore câte m-ai aşteptat în holul miliţiei, cât timp pe mine mă anchetau la etaj? Eu nu le uit”.

În fine, cu soţul tău pe care l-ai ales, trecând peste toate îndoielile mele, ai luat drumul Americii. A fost examenul vieţii tale. L-ai trecut cu o voinţă şi o hotărâre pe care nu cred să le fi întâlnit în viaţa mea. Nu aveaţi un ban. Ai lucrat urgent ce era la îndemână. Garderobieră la un restaurant. Apoi câteva comenzi de desene. Şi mai multe. Ai ajuns, din treaptă în treaptă, să faci desene pentru o

firmă de cravate, şaluri, feţe de masă, perdele de pe Fifth Avenue, acolo unde se plimbă protipendada metropolei. Şi acolo, urcuşul s-a făcut cu răbdare şi tenacitate. În final, erai şefa colectivului de desene, vreo douăzeci de oameni cu instalaţii de computere pe care învăţaseşi să le mânuieşti.

Soţul tău a murit subit de inimă. Nu se acomodase. Căzuse la examenul vieţii. Îţi lăsase datorii mari, care te-au înspăimântat. Şi de data asta ai supravieţuit. Te-am găsit în locuinţa ta cu două camere, pe punctul de a închide un trecut ce avea morţi şi răniţi, dezastre, catastrofe, nenorociri.

Ţi-am produs necazuri la vizita mea. M-am urcat prosteşte pe un scaun cu rotile ca să aranjez ceva la o fereastră. Scaunul a plecat, eu am căzut şi mi-am rupt mâna. În loc să mergem la cinema sau să ne tratăm cu mâncare chinezească, m-ai luat de mână, m-ai dus la un spital, am aşteptat în sala cea mare, unde s-au apropiat de mine o femeie de la o asociaţie caritabilă ca să mă consoleze şi îmbărbăteze şi un avocat care îmi cerea detalii despre accident, ca să-l dăm în judecată pe proprietarul scaunului. Cel mai mult m-a îngrozit însă vederea paturilor, de care hoţii răniţi de gloanţe erau legaţi cu lanţuri, aşteptând să se încerce salvarea lor. La mine a venit într-un târziu un medic tânăr chinez, care m-a luat în sala lui, mi-a pus scândurile la mână şi m-a pansat. Nu puteam să-mi iert că în loc de mângâiere ţi-am adus agitaţie şi spitale de noapte.

S-au împlinit 40 de ani de la semnalul problemei inimii, te-ai hotărât să te operezi. Ai cercetat atentă listele chirurgilor de inimă de pe internet cu biografiile lor. Sunt amănunţite şi au succesele şi pierderile. Te-ai oprit la unul, l-ai vizitat, ai avut o discuţie cu el. Te-a avertizat că e greu, mai ales că doreai o dublă operaţie, din care una de transplant din corpul propriu. A spus că e grea, a fost realizată în Anglia şi încă e puţin împământenită în America. I-ai zis: „OK, am încredere în dumneata”. Mama ta şi cu mine am petrecut multe ore în spital, aşteptând ca

operaţia să se termine. S-a încheiat cu bine. Ai avut o criză postoperatorie a întregului tău organism, ai învins-o şi pe aceasta. Ai reparat ceea ce te supăra de la naştere. Tu şi voinţa, şi răbdarea ta. Pe acest om nou l-am lăsat revenit în activitatea sa artistică.

A venit anul 2011 şi tu stăteai în coridorul blocului de pe Fifth Avenue şi ai văzut cum cădeau turnurile din Manhattan, lovite de avioanele teroriste. Te-ai umplut de spaimă. Aşa ceva e ca apocalipsa. Ai decis pe loc: „Plec din acest oraş. Vor mai fi explozii”. Te-ai căsătorit în grabă cu un desenator canadian şi aţi hotărât să vă mutaţi în Canada.

Prea drastice şi pripite decizii. S-au dovedit a fi începutul sfârşitului. Căsătoria nu mergea, loc de muncă n-ai găsit şi după puţini ani ai plecat să reconstruieşti altfel viaţa, în urma încercărilor mărunte care mergeau până la repararea vaselor pictate chinezeşti. Parisul. O aveai pe sora ta acolo, dar n-ai tras la ea. Adaptarea la locul de muncă te-a dezamăgit din nou. Într-o vizită fulger la Bucureşti, când mama ta cu ruptură de femur se afla în spital, ai venit s-o vezi. Eşti, ca de obicei, rapidă şi eficace. L-ai vizitat pe directorul spitalului şi pe medici, te-ai asigurat că totul este bine şi te-ai reîntors la Paris. Nu ai mai avut răbdare acolo şi ai luat a doua oară decizia: înapoi la New York, acolo îmi e locul.

Ce a urmat s-a desfăşurat cu viteză. Găsirea apartamentului într-un bloc în nord din apropierea podului de peste Hudson, aranjarea lui cu toată arta decorării, cu toate obiectele de artă pe care le cărai după tine: vase, tablouri, ornamente. Firma de pe Fifth Avenue nu te reprimise, dar ai găsit singură un job bun. Şi când făceai bilanţul acestui efort fantastic, te-ai rezemat de zidul casei tale, simţind că te prăbuşeşti. Erai bolnavă. „Plămânii, ai zis tu. Am răcit, mi-am neglijat sănătatea în iureşul acţiunii”. Un prieten te duce la spital. Analize şi apoi sentinţa: „Aveţi cancer generalizat, nu se poate face nimic, mai aveţi două luni de trăit. Decizia vă aparţine”. E propriu stilului american de a nu ascunde nimic bolnavilor. Ai avut

o reacţie neaşteptată. Ai luat un obiect tare de pe masă, l-ai izbit de ea şi ai strigat asistentei încremenite: „Nu accept ce spuneţi. Sunt bolnavă, vin la spital, cu asigurarea socială în mână, ca să fiu îngrijită şi vindecată. Rămân aici până vă faceţi datoria”. Doctorii n-au spus nimic, au internat-o, s-au sfătuit şi au hotărât să înceapă un tratament intensiv, oricât de inutil ar fi fost. Era un spital ce ţinea de o universitate şi erau deschişi pentru cazuri neobişnuite, să le studieze cum trebuie.

Sora cea mare, Mihaela, se afla în America în urma unei burse de studii şi a venit de urgenţă la spital. Sora cea mai mică se afla la Paris şi a venit şi ea. Cele două împreună, sau câte una, au stat lângă Ghighi. Au apărut prietene de-ale ei alarmate din Germania şi alte locuri. Cercul prietenilor tăi era de dimensiunile unui trib. Spuneai „Ghighi” şi imediat apăreau venind din America şi alte ţări.

De la început Ghighi a preluat conducerea operaţiilor, vizitelor, contactelor. Ordinul nr. 1: Părinţii se ţin departe. Îi informez eu telefonic cu ştirile pe care le aşteptau. Ordinul nr. 2: Nimeni nu pomeneşte de boală sau de numele ei. 3. Nimic tânguitor sau trist. O boală obişnuită care se tratează. N-aţi mai văzut oameni bolnavi îngrijiţi în spitale?

După o perioadă mai liniştită, boala care atinsese creierul, plămânii şi oasele îşi arăta simptomele. Un picior s-a rupt din nimica toată. Stările de epuizare se făceau simţite. Tot mai mult somn, tot mai multe calmante.

Şi zi de zi cancerul se întindea şi puterile bolnavei slăbeau. Auzeam vocea ei la telefon. „Totul merge bine, nu vă îngrijoraţi. Am răcit, am avut probleme cu plămânii, dar stau cu răbdare până mă refac”. Surorile erau sub interdicţie totală de a nu ne spune altceva. Musafirii la fel. Au venit şi nepoţii de departe să facă şi ei de gardă când era nevoie, mai ales noaptea. Iar noi descifram mesajele şi înţelegeam prea bine că starea este rea şi ameninţarea gravă.

Nu au fost două luni de viaţă, ca în prima evaluare, ci

aproape trei. Într-o zi, dimineaţa, cu Mihaela la căpătâi, părea că dormea, dar murise.

După disecţie, corpul a fost dat familiei care adusese coşciugul şi dus la apartament, cu faţa dezvelită pentru rămas-bun. Prietenii au umplut sala şi coridoarele. Alături de durerea ce se vedea pe faţa lor, era şi o nedumerire: cum putea să i se întâmple ei, care ocupa locul central de încurajare şi dragoste de viaţă al grupului şi al generaţiei ei? Erau supăraţi ca şi cum ar fi asistat la o nedreptate.

Dificultăţile transportului care cerea timp au făcut ca fetele să decidă, cu consimţământul nostru, incinerarea.

Şi aşa, noi, părinţii, te vedeam în pulberea din vas, încremeniţi în faţa urnei. Te-am dus apoi la un mormânt al unor rude, care aveau spaţiu subteran, unde s-a pus urna celei anunţate de crucea de pe mormânt.

Dragă Ghighi, ţi-am scris această poveste a vieţii tale, ca să mai simt o dată că ai fost o făptură de excepţie, ieşită din rândurile noastre banale pentru a străluci ca o personalitate dăruită artei tale, cu trăsături de nobleţe şi bunătate, modestie şi dăruire. Ai răspândit în jur o stare de armonie şi de cooperare, de prietenie şi de solidaritate, pe o scară impresionantă a generaţiei tale. Şi în mod neaşteptat şi unic, ai avut rezistenţa la asalturile unui hazard neprietenos, întocmai acelei sfere din marmură în care, se spunea în Antichitate, şerpii otrăviţi îşi rupeau dinţii. Era imaginea prin care se defineau înţelepţii. Ai suferit totuşi un crud accident, o boală incurabilă care te-a scos din mijlocul nostru. Dar poţi spune în lumea virtuală în care te afli acum, paralelă cu cea reală, tot ca anticul poet: „Nu voi muri de tot”.

Marea Neagră în avatarele tranziţiei, alături de numeroase mizerii, tracasări şi obstrucţii, străluceşte un proiect în stare să umbrească toate neajunsurile trăite. Era consacrat cooperării intelectuale a ţărilor de la Marea Neagră. A fost principala mea preocupare, funcţie şi chemare timp de două decenii. Dar primul dintre ele, între 1992 şi 2002, a fost cel care a recompensat şi a întrecut aşteptările iniţiale. De aceea evocarea mea se

concentrează pe actul aniversar din 2002.

Cum s-a născut acest proiect? în 1992, se întâlnesc la Istanbul şefii de stat ai ţărilor din această zonă. Erau 11 ţări la număr: România, Bulgaria, Turcia, Rusia, Georgia, Ucraina, Moldova, la care se adăugau în virtutea istoriei Grecia, Albania, Azerbaidjan şi Armenia. Însoţindu-l pe preşedintele Iliescu, se afla consilierul său, Traian Chebeleu, un vechi coleg din perioada mea diplomatică. Îi transmit o telegramă prin care îl rog să propună preşedintelui să intercaleze într-un discurs iniţiativa unor intelectuali români de a forma un centru de promovare a cooperării culturale şi educative a ţărilor membre ale organismului guvernamental care se înfiinţează. Preşedintele acceptă, face comunicarea în şedinţă, preluând primul o iniţiativă la care reflectau şi alte ţări. Şi astfel primim „lumină verde” pentru proiectul nostru, formal înregistrat sub titlul „Fundaţia Universitară a Mării Negre”.

Îndrăzneala de a aborda acest subiect venea de la desele întâlniri şi convorbiri cu profesorul Băcescu, directorul Muzeului de Ştiinţe Naturale din Bucureşti. Biolog, stimat pe plan internaţional, participase la numeroase expediţii internaţionale pe alte continente, preluând astfel o ştachetă moştenită de la Grigore Antipa. Băcescu era în relaţii de prietenie cu asul francez al mărilor, comandantul Jacques-Yves Cousteau, căruia i-a propus să devină preşedintele de onoare al Consiliului Ştiinţific al Fundaţiei, ceea ce el a acceptat într-o scurtă vizită la Bucureşti. Preşedinte propriu-zis era Băcescu. S-au alăturat în comitet doi academicieni distinşi, Marian Traian Gomoiu şi Nicolae Panin. Prestigiul trebuia pregătit în faza înfiinţării. Personalităţile îi obligau pe cercetători să practice exigenţa maximă în studiile lor.

Ne-am instalat sediul în corpul de clădiri de la fosta reşedinţă a lui Ceauşescu, pe strada Primăverii. Aveam două camere într-o clădire din grădină. Într-una se afla biblioteca şi cu mine, în alta secretariatul şi administraţia. Încă două camere au fost câştigate în imediata vecinătate

din curte, ca sediul unui organism creat în paralel: Centrul de cultură europeană, gestionat de echipa Fundaţiei.

Iată-ne la lucru, organizând la mare cursurile de vară. Se adresau studenţilor, de preferinţă în ajunul încheierii studiilor, doctoranzi şi tineri care păşeau pe terenul profesiunii lor. Practic, erau cursuri de perfecţionare postuniversitare. Fundaţia avea drept cuvinte de ordine: Educaţie şi Formare. Pentru predarea cursurilor, făceam apel la universităţile româneşti. Dar nu scăpăm alte ocazii, cum a fost aceea a lectorilor americani. În baza schimburilor culturale, numeroşi tineri absolvenţi în SUA erau trimişi în ţările străine, ca stagiari bursieri. În virtutea unei şederi fructuoase, ei se puteau bucura de o bursă de revenire în ţara în care lucraseră şi acesta era chiar cazul României. Am profitat de prevederea burselor Fullbright şi am invitat încă din prima serie de cursuri câţiva lectori din Statele Unite. În 2002, bilanţul relaţiilor cu universităţile americane şi cu bursierii Fullbright se ridica la o duzină de cazuri.

În Consiliul Fundaţiei condus de Comandorul Cousteau au acceptat să fie membri: Elizabeth Mann-Borgese, preşedinta de onoare a Institutului Internaţional al Oceanelor, fiica marelui romancier german Thomas Mann, Lordul Yehudi Menuhin, elevul violonist al lui Enescu, Paul-Mare Henry, Ambassadeur de France (un titlu ce este acordat la 12 persoane), Saburo Okita, fostul ministru de Externe al Japoniei şi părintele „miracolului” economic japonez, Thor Heyerdahl, norvegianul care a trecut Pacificul cu o plută construită de el după modelul insularilor, Jacques Freymond, rectorul Institutului Universitar de înalte Studii Internaţionale de la Geneva. Pe toţi aceştia i-am comemorat la reuniunea aniversară din 2002. Alţii erau în plină putere de creaţie, ca Lawrence Klein şi Ilya Prigogine, laureaţi ai Premiului Nobel (Economie, respectiv Chimie), Federico Mayor Zaragoza, preşedinte al Clubului de la Roma, academicianul francez Jean d’Ormesson, filosoful american Stephen Toulmin, Roseann Runte, rector al unei mari universităţi canadiene,

şi E.U. von Weizsäcker, viitorul preşedinte al Clubului de la Roma.

Calitatea cursurilor şi nivelul expunerilor se poate vedea în două cazuri, care au atras studenţi şi chiar profesori participanţi din Europa occidentală.

Primul este acela al unui curs ţinut de savantul american în informatică, Gregory Chaitin, despre conceptul cunoscut sub numele „Complexitatea Chaitin” în aducerea lui la Marea Neagră a avut un rol decisiv colaboratorul nostru, elev al lui Moisil, Cristian Calude, stabilit la Universitatea Aukland din Noua Zeelandă. N-a fost uşor, întrucât Chaitin, ca mulţi aşi ai vieţii ştiinţifice, era bântuit de idei fixe şi de ciudăţenii. Astfel, considera că cel mai bun loc în care poate lucra este la poalele unui vulcan care încă fumegă. A trebuit să i se descrie vulcanii noroioşi ai României din judeţul Buzău, pe care apoi i-a vizitat, ca să-i trezească interesul vizita la Marea Neagră în 1995.

Al doilea curs, cuprinzând idei recente sau în curs de cercetare, a fost cel ţinut de laureatul Premiului Nobel, Ivar Giaever, sub titlul *Curs avansat în bioelectronică*.

În momentul în care abordam subiecte actuale şi cu un grad avansat de complexitate, interesul se manifesta din regiuni neaşteptate. Aveam pe agendă *Studii Comparative în Management* şi o masă rotundă despre *Subculturi*. *Formarea naţiunilor şi formele de guvernământ*: *cazul Europei Centrale*.

S-au înscris studenţi ai Institutului de Cercetări în Ştiinţele Sociale de la Universitatea Tokay din Tokio. Grupa de tineri care a sosit la Mangalia număra 20 de studenţi şi studente. Conducătorul lor, asistat de mai mulţi profesori, a devenit un activ sprijinitor al Fundaţiei şi al relaţiilor cu instituţiile din Japonia. Fundaţia noastră a ales un loc special pentru prietenii japonezi, cu mese pe marginea unui bazin cu apă – căldura era arzătoare – într-o fostă vilă cu arhitectură de mic castel.

Temele noastre încercau să analizeze probleme nerezolvate în domeniul literaturii clasice, cum ar fi

rezolvarea şi prevenirea conflictelor. La o reuniune internaţională pe ţărmul mării, la Mangalia, l-am invitat pe directorul BSEC-ului (organizaţia de cooperare guvernamentală) cu sediul la Istanbul. El ne-a explicat că spre deosebire de BSEC, unde guvernele nu se simt capabile să stingă conflictele precum cele din Azerbaidjan/Armenia, în cadrul nostru educativ-formativ suntem liberi să le discutăm fără restricţii. Îmi amintesc că soluţia pe care am declarat-o „panaceu universal44 a fost aceea a „proiectului comun44, adică angajarea statelor în proiecte, care, în urmărirea aceluiaşi interes, se angajează în operaţii de cooperare, chiar dacă în alte domenii ţările au puncte de vedere ce nu coincid. Am creat pe lângă Fundaţie un Centru de Studiu al Prevenirii Conflictelor, condus de ambasadorul Vasile Şandru, pe care îl respectam ca pe un om perfect onest şi capabil, cu activităţi ambasadoriale de excepţie. Rămăsesem impresionat de ceea ce învăţasem de la I. Gh. Maurer în teoria şi în practicarea concilierii.

În cadrul fundaţiei s-a creat un Centru Naţional de Dezvoltare Durabilă, condus de Călin Georgescu, a cărui impresionantă iniţiativă a fost aceea de a elabora prima strategie naţională de dezvoltare durabilă, cu participarea activă a peste 200 de politicieni, economişti, academicieni, oameni de afaceri şi de comerţ, acceptată apoi cu mici amendamente de guvern.

Odată pornit, motorul tinerei generaţii nu prididea să dea rezultate în antrenarea altor centre din ţară şi străinătate. Treceam drept un loc ospitalier pentru idei şi Academia Mondială de Artă şi Ştiinţă (condusă de H. Cleveland) ţinea la noi, la Mangalia (1994), conferinţa consiliului său ce pregătea congresul Academiei din Minneapolis. Banca Mondială organiza (găzduită de Fundaţie) în acelaşi an o şcoală de vară regională. Iar simpozionul Clubului de la Roma: *Cum să stăpâneşti valul global – Evitarea crizelor şi războaielor*, ţinut la Bucureşti în 1999, se baza pe oamenii de la Fundaţie. În 2001, Institutul (nou creat) de Pace al Congresului American

împreună cu Conferinţa rectorilor germani vrea să organizeze un „atelier44 privind îmbunătăţirea conţinutului Programelor de Relaţii Internaţionale şi ne alege drept gazdă şi organizatoare a reuniunii. Publică apoi în engleză lucrările.

Contribuţia oamenilor de ştiinţă de la noi era un factor esenţial. Datorită lucrărilor lui Panin şi Gomoiu, suntem consideraţi de Institutul Internaţional al Oceanului de la Malta drept un centru regional al său. În fine, în activităţile BSEC, organizaţia oficială ne invită la manifestaţiile sale, din care am reţinut una total exotică, în care m-am deplasat în Republica URSS a Ciuvaşilor.

Millennium III

Când după cinci-şase ani de activitate, Fundaţia îşi crease un nume ca un catalizator bun al relaţiilor culturale şi al schimburilor de idei, s-a simţit nevoia unei reviste internaţionale în limba engleză. În 1999, apare şansa unui sprijin logistic. *Curentul*, un ziar mare, instalat confortabil în Casa Presei Libere, având şi camere numeroase la dispoziţie, s-a oferit să ne sprijine. Pe copertă va fi scris: „Această revistă este publicată de S.A. Curentul în colaborare cu (patronii indicaţi de noi) Academia Română, Asociaţia Română pentru Clubul de la Roma şi Fundaţia Universitară a Mării Negre”, în grupul editorial figuram ca director, secundat de profesori precum Constantin Ciupagea şi Silviu Neguţ. Ne dezvăluiam intenţiile încă din primul număr. Consideram că „studiile viitorului au revenit după un lung şir de eşecuri”. Viziunea este globală, iar abordarea temelor se face pe termen lung. Românii sunt special interesaţi „să înţeleagă acele forţe şi tendinţe care modifică jocul mondial, pentru a împărtăşi cu el avantajele şi beneficiile în folosul propriei generaţii”. Rubricile erau următoarele: *Perspective Mondiale* (Mugur Isărescu, Sergiu Celac, Constantin Ciupagea), *Societate*, *Politică*, *Economie* (Marie-Paul Verlaeten, economistul belgian consilier al Ministerului de Externe, A. Miron şi Marin Francu), *Ştiinţă şi Tehnologie* (Solomon Marcus, Marius Iosifescu, Orhan Giivenen, consilier al prim-ministrului în

Turcia), *Cultură, Artă, Literatură* (Roseann Runte, rector al Universităţii Victoria, Toronto, Christopher Norris, profesor al Universităţii Warwick, Anglia, şi Doina Uricariu), *Natură, Ecologie, Habitat* (Nicolae Panin, Marian Gomoiu, Mihai Băcescu, A. Marinescu, Silviu Neguţ).

Nu condusesem niciodată până atunci publicarea de reviste. De aceea, considerând că numărul 1 a avut o ţinută mulţumitoare, am adoptat structura celor cinci capitole şi pentru următoarele numere. Interesul pe care revista l-a trezit ţinea în cea mai mare măsură şi de numele celor ce o patronau în Comitetul Ştiinţific. Alături de intelectualii români Matilda Caragiu Marioţeanu, Virgil Cândea, Dan Hăulică, Mugur Isărescu, Virgil Nemoianu, Gheorghe Păun, se aflau personalităţile străine Serghei Kapiţa, Pentti

Malaska, Federico Mayor Zaragoza, Jean d'Ormesson, Ilya Prigogine, Roseann Runte, Stephen Toulmin şi Ernst Ulrich von Weizsäcker.

Era suficient să observi că Lawrence Klein şi Ilya Prigogine sunt laureaţi Nobel ca să acorzi credit revistei în năzuinţele sale de a-şi situa problematica în cadrul noului mileniu şi al problematicii întregii omeniri.

Numărul 2 a avut şi el colaboratori străini: John Bradley, profesor la Dublin, Irlanda, Johan Galtung, directorul norvegian al reţelei pentru pace TRANSCEND, Peter Brain, director al Institutului de Cercetări Economice şi Industriale din Australia, Ray Barrell şi Nigel Pain, Institutul Naţional Londra, Rei Shiratori, decan al Şcolii de Economie la Universitatea Tokay, Tokio.

Numărul 3 a fost un număr de excepţie. În 1999, s-a ţinut la Bucureşti Simpozionul Clubului de la Roma, *Cum stăpâneşti valul globalităţii*. *Evitarea Crizelor şi Războaielor*; *Construirea Proiectului Comun*. Partea română a fost reprezentată de Ion Iliescu, Mugur Isărescu, Daniel Dăianu, Sergiu Celac şi alţi cercetători şi profesori. Invitaţii din alte ţări au reprezentat un evantai de personalităţi cu totul remarcabil. A fost o participare de

zile mari pentru gazdele române în care Fundaţia Universitară a Mării Negre jucase un rol esenţial. Iată-i în ordinea în care au ţinut expuneri: Pentti Malaska (Finlanda), Rei Shiratori (Japonia), Keith Suter (Australia), Serghei Kapiţa (URSS), Torsten Husen (Suedia), Prinţul EI Hassan bin Talal (Iordania), Orhan Giivenen (Turcia), Sir Nicholas Bonsor (Anglia), Roland Schoenfeld (Germania), Hans Giefimann (Germania), Gábor Hunya (Austria), Eberhrad von Koerber (Germania), Blagovest Sendov (Bulgaria), Mehmed Elezi (Albania), Derrik de Kerckhove (Canada). Se adaugă cei care au intervenit în dezbateri: James Botkin (SUA), Paul Geogescu (Venezuela), Ricardo Diez-Hochleitner (Spania), Marina Lebedeva (URSS), Ruud Lubbers (fostul prim-ministru al Olandei), Elizabeth Mann-Borgese (Canada), Manffed Max Neef (Chile), Grahame Thompson (Anglia), Radovan Vukadinovic (Croaţia).

Am asistat la multe dezbateri ale Clubului de la Roma, dar cu greu găsesc unul care să-l depăşească în ardoare şi în competenţă pe cel din Bucureşti.

Numerele 4 şi 5 din anul 2000 sunt la nivelul stabilit la începuturi. În mod continuu creşte numărul prietenilor Fundaţiei şi ai Revistei în alte ţări, împlinind scopul urmărit de ele de la bun început. Îi menţionez pe autorii Carlos Martin Vide (Spania), Tom Head (SUA), Winston Temple (Perú), Joseph Kelemen (Slovacia), Mohamed El-Kassas (Cairo), Bodo Hombach (Germania), Michael Emerson (Anglia), Theodore Couloumbis (Grecia), Wim van Meurs (Olanda), Arete Demosthenous-Paschalidou (Grecia), Robert Pestei (Germania), Peter Johnston (SUA), Lawrence Klein (SUA).

Numărul 5 este ultimul din prima epocă a revistei. Încetează sprijinul de la *Curentul* şi ziarul nu mai apare ca patron al revistei. Prin aceasta, revista îşi pierde sediul şi redactorii. Intră într-o fază de acomodare la restrângeri şi strategii noi. Cu mijloacele improvizate la Fundaţie, revista va apărea cu numere duble. Au apărut în total şase numere duble: 6 – 7, 8 – 9, 10 – 11, 12 – 13, 15 – 16, 17 – 18. Faza aceasta este a declinului, care se produce treptat, dar

sigur până la suspendarea *sine die* a revistei.

Numărul 6 – 7 nu s-a depărtat mult de normele stabilite anterior. A apărut în 2001, la un an după numărul 5. Întâlnim nume proaspete printre autorii din alte ţări. Ian Witten (Noua Zeelandă), Johann Summhammer (Austria), Karl Svozil (Austria, apoi Noua Zeelandă), Walter Meyerstein (Spania), Douglas Bridges (Noua Zeelandă), Piergiorgio Oddifreddi (Italia), Daniel Greenberg (SUA). Toţi sunt matematicieni şi buchetul lor nu putea fi strâns decât de prietenul nostru din Noua Zeelandă, Cristian Calude. Sunt şi alţii interesaţi în soarta Fundaţiei noastre, ca Thierry de Montbrial (Franţa), Federico Mayor Zaragoza (Spania), Ricardo Diez-Hochleitner (Spania), Richard Gardner (SUA), Nicholas Kristof (SUA), Janusz Symonides (Polonia), Massimo Bianchi (Italia).

Pentru numărul 7 – 8, sarcina ne-a fost uşurată de ţinerea unui simpozion internaţional generat de Fundaţie, ca titlul *Noua generaţie de conflicte în secolul XXI*, în decembrie 2001. Aşa că, în 2002, *Millennium* prezenta lucrările care ne aduseseră mulţi oaspeţi, mai ales din estul Europei. Îi voi cita pe Leonidha Mertiri (Albania), Filip Lungic (Slovenia), Theodore Couloumbis şi Aristotle Tziampiris (Grecia), Peter Atanasov (Macedonia), Mehmed Elezi (Albania), Qemal Sakajeva (Albania), Natalia Nevednicii (Moldova), Marina Elbakidze (Georgia), Aghasi Yenokyan (Armenia), Kamran Abdullayev (Azerbaidjan), Peter Janku (Germania), Radovan Vukadinovic (Croaţia), Marina Lebedeva (URSS), Jonko Jotov (Bulgaria), Jan Oberg (Danemarca). În acel moment exista un Minister al Informaţiei Publice care ne-a felicitat apariţia.

Deschis de un mesaj al preşedintelui Iliescu, numărul 10 – 11, apărut cu o întârziere de doi ani, în 2004, este consacrat problemelor europene. În mod natural, Europa răspunde cu intervenţii remarcabile ale lui José Maria Gil-Robles (Spania), Michael Emerson (Anglia), Erhard Busek (Austria), Peter Johnston (Comisia Europeană), Gustav Fahrenkrog (Olanda), Pavel Zgaga (Slovenia), Emil Konstantinov (Bulgaria), Antoni Kukliriski (Polonia).

Iar în 2005, anul marilor răscruci în politica internă a României, revista cu numărul 12 – 13 dedică o parte unei conferinţe româno-japoneze (Rei Shiratori, Alberto Gasparini, Hiroshi Shiratori, Shugo Minagawa, P. Baldocci.

Hiroyuki Hara). Cum este văzută Europa? Din Bangkok, ne spune Ioan Voicu, din Australia, Keith Suter, din America, Virgil Nemoianu, eu de pe Mosella, unde am călătorit, şi din Polonia, Antoni Kukliński. Gerhard Michael Ambrosi îl evocă pentru diplomaţia română uitată pe David Mitrany, iar André Jaumotte îi aduce un omagiu lui Ilya Prigogine, membru al consiliului revistei, la moartea lui. Un element de noutate îl conţine acest număr al revistei care anunţă că Fundaţia Universitară a Mării Negre a decernat premii pentru studii merituoase şi publică articolul premiat al lui Panagiota Manoli, de la Centrul de Studii ale Mării Negre de la Atena, precum şi articolul distins în acelaşi timp al moldoveanului Nicu Popescu din Chişinău.

Numărul 15 – 16 apare având ca pretext faptul că împlineam, în 2007, 80 de ani, iar revista voia să fie un *festschrift*[51]. În practica internaţională, aceasta nu înseamnă că articolele se ocupă de viaţa sau realizările celui sărbătorit, ci că ele sunt comunicări ştiinţifice cât mai substanţiale. M-au onorat în acest mod cu articolele vechi prieteni şi colaboratori ca Hayward Alker (SUA), Pierre Allan (Elveţia), Lincoln Bloomfield (SUA), Theodore Couloumbis (Grecia), Federico Mayor Zaragoza (Spania), Jan Sadiak (Polonia), Ivo Staus (Croaţia), Jean-Marie le Breton (Franţa), Pentti Malaska şi Karin Holstein (Finlanda), Eleonora Bărbieri Maşini (Italia), Klaus-Heinrich Standke (Germania), Ernst Ulrich von Weizsäcker (Germania), Pasquale Antonio Baldocci (Italia), Anneli Ute Gabanyi (Germania), Rei Shiratori (Japonia), Johan Galtung (Norvegia), Marina Lebedeva (URSS) şi distinşi prieteni şi colegi români.

Lumea se poate întreba de ce vorbind despre revistă

---

51 0 colecţie de articole sau o carte onorând o persoană respectabilă, în special academician (ger.) (n.red.)

şi Fundaţie, evoc cantităţi uriaşe de nume străine care au colaborat cu ele. Recunosc slăbiciunea şi subiectivismul meu. Pentru mine, ele sună ca o melodie, ca un cântec triumfal al unui efort de decenii, în care cu obsedantă încăpăţânare am urmărit ce putea să viseze pentru ţara lui un diplomat: „cât mai mulţi prieteni”.

Scurtă cronologie

20.02.1927 Născut la Oradea, România. Părinţi: Veturia şi Pavel. Bunici: Lucreţia şi Vasile Chirilă, preot ortodox în Tilecuş, Bihor 1931 – 1933 Grădiniţa Notre Dame 1933 – 1937 Şcoala primară 1937 – 1940 Liceul Emil Gojdu, Oradea, clasele I-III

19401941 Refugiat din Ardealul de Nord, Liceul Făgăraş, clasa a IV-a

19411944 Liceul Samuil Vulcan, Beiuş, clasele V-VII

19441945 Liceul Gheorghe Lazăr, Bucureşti, clasa a VIII-a şi bacalaureat

19451949 Facultatea de Matematici şi Facultatea de Filosofie din cadrul Universităţii Bucureşti

1948 Preşedinte al Uniunii Naţionale a Studenţilor

1949 Student participant în delegaţia Conferinţei Păcii de la Paris, condusă de Mihail Sadoveanu

1950 – 1952 Director al Bibliotecii Academiei

1952 – 1953 Secretar în Comitetul Păcii, preşedinte Mihail Sadoveanu

1952 – 1955 Director al Bibliotecii Academiei

1956 – 1960 Consilier al Ambasadei României la ONU, New York

1960 – 1962 Director în Ministerul Afacerilor Externe

1962 – 1969 Ministrul adjunct în Ministerul Afacerilor Externe

1970 – 1972 Ministru al educaţiei

1973 – 1980 Consilier diplomatic, Consiliul de Stat

1974 Ales Membru corespondent al Academiei Române

1982 – 1984 Ambasador în SUA, Washington

1985 – 1989 Exclus din orice funcţie publică (cei cinci ani pierduţi). Cursuri de matematică la Universitate

1989 Pensionare

1990 – 2000 Cursuri de relaţii internaţionale la Universitatea din Oradea

1991 Cursuri şi reuniuni internaţionale la Praga, Moscova, Londra şi New York

1994 Membru titular al Academiei Române

2000 – 2008 Cursuri la Academia de Studii Economice şi Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative

2000 Participă activ la programele Academiei Mondiale de Artă şi Ştiinţă, Academiei Internaţionale de Perspectivă Socială, Federaţiei Mondiale de Studiul Viitorului, Academiei Internaţionale Leonardo da Vinci din Roma şi a Clubului de la Roma. După 2000 se consacră studiilor de relaţii internaţionale şi ale problemelor mondiale, bibliografia sa cuprinzând 42 de cărţi publicate în limba română şi altele în limbi străine.

2003 Membru fondator al Centrului European de Cultură şi al Fundaţiei Universitare a Mării Negre

1. *Pagini din trecutul diplomaţiei* (împreună cu Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu), Editura Politică, Bucureşti, 1966, 254 p.

2. *Repere*, Editura pentru Literatură, 1967, 125 p.

3. *Programarea pătraţică* (împreună cu M. Dragomirescu), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 392 p.

4. *Sfinxul. Însemnări de călătorie*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, 136 p.

5. *Cronica anului 2000*, Editura Politică, Bucureşti, 1969, 286 p.

6. *Diplomaţia*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, 578 p.

7. *Matematica organizării* (împreună cu C. Zidăroiu), Editura Tehnică, Bucureşti.

1971, 415 p.

8. *Aurul cenuşiu. Eseuri rostite*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1971, 172 p.

9. *Teoria şi practica negocierilor*, Editura Politică, Bucureşti, 1972, 298 p.

10. *Modele matematice ale sistemului educaţional* (împreună cu C. Zidăroiu), Editura Didactică şi Pedagogică, 1972, 292 p.

11. *Programare neliniară* (împreună cu M. Dragomirescu), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, 280 p.

12. *Teoria graf urilor cu aplicaţii în ştiinţele sociale,* part. 1 – 2, Universitatea Bucureşti.

1972.

13. *Aurul cenuşiu. Eseuri rostite,* vol. II, Editura Dacia, Cluj, 1972, 146 p.

14. *Pietre vii,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1973, 174 p.

15. *Triade* (împreună cu Silviu Guiaşu), Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1973, 228 p.

16. *Aurul cenuşiu,* vol. III, Editura Dacia, Cluj, 1973, 154 p.

17. *Idei în mers,* vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1975, 334 p.

18. *Fire şi noduri,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1975, 166 p.

19. *Hrana, problemă vitală a omenirii,* Institutul de ştiinţe politice, Bucureşti, 1976.

20. *Zidul şi iedera,* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1977, 478 p. (Alte ediţii: Cartea Românească, 1978; ediţie cu ilustraţii de Marcel Chirnoagă, Editura Tehnică, 2006, 652 p.)

21. *Carta ONU, document al erei noastre* (împreună cu A. Bolintineanu), Editura Politică, Bucureşti, 1979, 358 p.

22. *Incertitudine şi decizie* (împreună cu C. Zidăroiu), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, 472 p.

23. *Viitorul mărilor şi al oceanelor* (împreună cu Mihai Băcescu), Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1980, 265 p.

24. *Orizontul fără limite al învăţării* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Editura Politică, Bucureşti, 1981, 203 p.

25. *Idei în mers,* vol. II, Editura Albatros, Bucureşti,

1981, 400 p.

26. *Bazele inteligenţei artificiale. Logici propoziţionale* (împreună cu Mihaela Maliţa), Editura Tehnică, Bucureşti, 1987, 263 p.

27. *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie. Spre geomodemitatea secolului XXI*, prefaţă de Ricardo Diez-Hochleitner, Editura Nemira, Bucureşti, 2001, 368 p.

28. *Dubla spirală a învăţării şi a muncii* (împreună cu Orio Giarini), Editura Comunicare.ro, Bucureşti, 2005, 166 p.

29. *Jocuri pe scena lumii. Conflicte, negocieri, diplomaţie*, Editura C.H. Beck, Bucureşti, 2007, 362 p.

30. *Tablouri din Războiul Rece. Memoriile unui diplomat roman*, Editura C.H. Beck, Bucureşti, 2007, 216 p.

31. *Între Război şi Pace*, Editura C.H. Beck, Bucureşti, 2007, 408 p.

32. *Reprofesionalizarea României* (în coordonare împreună cu Călin Georgescu), Institutul de Proiecte pentru Inovaţie şi Dezvoltare, Bucureşti, 2008, 86 p.

33. *Mintea cea socotitoare*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009, 330 p.

34. *Minţi senine, minţi învolburate*, Editura Scripta, Bucureşti, 2009, 398 p.

35. *România după criză. Reprofesionalizare* (în coordonare împreună cu Călin Georgescu), Editura Compania, Bucureşti, 2010, 375 p.

36. *Cuminţenia pământului. Strategii de supravieţuire în istoria poporului român*, Editura Corint, Bucureşti, 2010 (ediţia a II-a, 2012), 312 p.

37. *Zid de pace, turnuri de frăţie. Deceniul deschiderii*: *1962 – 1972* (împreună cu Dinu C. Giurescu), Editura Compania, Bucureşti, 2011, 248 p.

38. *Homo Fraudens* (cu ilustraţii de Eugen Mihăiescu), Editura Rao, Bucureşti.

2012, 218 p.

39. *Biobibliografie* (prefaţă de Lucian Pricop şi Remus Pricopie), Editura Comunicare.ro, Bucureşti, 2012,

263 p.
40. *Istoria prin ochii diplomatului* (împreună cu Dan Dungaciu), Editura Rao, Bucureşti, 2014, 380 p.
41. *Apa, focul şi jocul. Metafora, o nouă filosofie a realului*, Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, Bucureşti, 2014, 328 p.
42. *XXI. Totul pe scurt*, Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, Bucureşti, 2015, 121 p.
1. *Kronika roku 2000*, Alfa, Bratislava, 1972.
2. *A 2000 Ev Kronikaja*, Kozgazdasagi es Joji Konyokiado, Budapesta, 1972.
3. *Kronika roku 2000*, Zsiastai Niezda, Varşovia, 1973.
4. *Chronikfur das Jahr 2000*, Kriterion Verlag, Bucureşti, 1973.
5. *Cronica del ano 2000*, Juares Editura, Buenos Aires, 1975.
6. *Romanian Diplomacy. A Historical Survey*, Meridiane, Bucureşti, 1970.
7. *La diplomaţie roumaine*, Meridiane, Bucureşti, 1970.
8. *Rumânskaia Diplomaţia*, Meridiane, Bucureşti, 1970.
9. *Mathematics of Organization*, Abacus Press, Tunbridge Wells, Kent, 1974.
10. *Oro Grigi Oy* Nagard, Milano, 1977.
11. *Eszmekfaggatâsa*, Albatros, Bucureşti, 1975.
12. *No limits to learning. Bridging the human gap, Report to the Club of Rome* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Pergamon Press, Oxford, 1979.
13. *Împărare ilfuturo. Settimo rapporto al Club di Roma* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Mondadori, Roma, 1979.
14. *Aprender, horizonte sans limites* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Santilliana, Madrid, 1979.
15. *Das menschliche Dilema. Zukunft und lernen* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Molden, Viena, 1979.

16. *Zukunftschance Lernen* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Wilhelm Goldman Verlag, München, 1979.

17. *Opptimisen uudet haasteet*: *raportti Rooman klubille* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira, Antti Vahtera), Weilint Goos, Helsinki, 1979.

18. *On ne finit pas dapprendre* (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Pergamon Press, Paris, 1980.

19. *Coalition and Connection in Games* (împreună cu S. Guiaşu), Pergamon Press, Oxord, 1980.

20. *Orizontul fără limite al învăţării* (în japoneză) (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Tokio, 1981.

21. *Orizontul fără limite al învăţării* (în arabă) (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Cairo, 1981.

22. *A gondolkodis uj utjai*, Kriterion Konyvkiadd, Bucureşti, 1981.

23. *Uczyc si*ş – *bezgranic*: *jak zewrzec „lukş ludzkq"*? (împreună cu J. Botkin, Mahdi Elmandira), Paristwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1982.

24. *Inovative Negotiations*, *Papers of the Conflict Prevention Studies Center*, Black Sea University Foundation, Bucureşti, 2002.

25. *The double Helix of Learning and Work*. *A report to the Club of Rome* (împreună cu Orio Giarini), UNESCO-CEPES, Bucureşti, 2003.

26. *Cold War Diplomacy*. *A Romanian Diplomaţi Memoirs*. *Smoli Players*/*BigGambits*, Amazon, New York, 2014.